

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки

Випуск 146

м. Кіровоград
Видавець Лисенко В.Ф.
2016

Наукові записки. - Випуск 146. - Серія:
Н34 Філологічні науки.– Кіровоград: Видавець
Лисенко В.Ф., 2016.– 678 с.
ISBN 978-617-7197-37-8

До Наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань лінгвокогнітивістики, лінгвоконцептології, лінгвокультурології, етнолінгвістики, лексичної семантики, ономастики, термінознавства, граматики, фонетики й прикладної лінгвістики на матеріалі слов'янських, германських і романських мов.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, учителів-словесників.

ББК 81.2(3)

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(протокол № 8 від 29.02.2016 року).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Семенюк Олег – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, ректор Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (головний редактор).

2. Ключек Григорій – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (заступник головного редактора).

3. Гурбанська Антоніна – доктор філологічних наук, професор, директор Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв.

4. Іліаді Олександр – доктор філологічних наук, професор кафедри методик дошкільної та початкової освіти Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

5. Ковтюх Світлана – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

6. Лучик Василь – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету “Києво-Могилянська академія”.

7. Манакін Володимир – доктор філологічних наук, професор, декан факультету журналістики Запорізького національного університету.

8. Михида Сергій – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури та компаративістики, проректор з наукової роботи Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

9. Міщенко Алла – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

10. Ожоган Василь – доктор філологічних наук, професор, віце-президент з науково-педагогічної (навчальної) роботи Національного університету “Києво-Могилянська академія”.

11. Панченко Володимир – доктор філологічних наук, професор.

12. Парашук Валентина – кандидат філологічних наук, професор кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

13. Перзеке Андрій – доктор філологічних наук, професор центру інноваційних освітніх технологій Псковського обласного інституту підвищення кваліфікації працівників освіти (Росія).

14. Поляруш Олег – кандидат філологічних наук, професор.

15. Руснак Ірина – доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

16. Білоус Олександр – кандидат філологічних наук, професор, декан факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (відповідальний за випуск).

Статті подано в авторській редакції

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ, КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ, ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ

УДК 81'1:165.194

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Василь БЯЛИК (Чернівці, Україна)

Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню інформаційної мовної картини світу. Картина світу, яку можна назвати знанням про світ, лежить в основі індивідуальної й суспільної свідомості й формує загальний когнітивний простір, завдяки чому стає можливим процес комунікації. Мовна картина світу не тільки вербалізує об'єктивно існуюче навколишнє середовище, але й надає інформацію про нього. Отже, окрім традиційного підходу до тлумачення теоретичних засад мовної картини світу в лінгвістичному аналізі необхідно залучати її інформаційну складову. Проаналізовані окремі аспекти сутності інформаційної мовної картини світу з точки зору сучасного стану науки про мову, де важливим чинником є антропоцентрична парадигма. Інформаційний складник інформаційної мовної картини світу представлений лексичним квантором, який тлумачиться як вербальний носій інформації.

Ключові слова: картина світу, мовна картина світу, інформаційна мовна картина світу, лексичний квантор, антропоцентрична парадигма.

The article dwells on the theoretical foundation of the information language worldview. The worldview which may be also called the knowledge of the world forms the basis of the individual and collective consciousness making up general cognitive space due to which communication is possible. The language worldview does not only verbalize the objectively existing environment but also gives the information about it. Thus, alongside the traditional approach to interpreting the theoretical basis of the language worldview in the linguistic analysis the information constituent should be included. Some essential aspects of the information language worldview taking into account the state of the art of the modern language science where anthropocentric paradigm is of paramount importance. The information constituent in the information language worldview is represented by a lexical quantor which is considered as a verbal carrier of the information.

Key words: worldview, language worldview, information language worldview, lexical quantor, anthropocentric paradigm.

Постановка проблеми. Дослідження людського чинника набуло нової інтерпретації у зв'язку із розглядом проблем, пов'язаних з поняттям картини світу (КС). Виникнення цієї парадигми у лінгвістиці зумовлено, передовсім, необхідністю лінгвістичного вираження основних категорій КС, зокрема поняття зміни, в якій антропоцентричний принцип виступає одним із основних.

Огляд останніх досліджень і публікацій з проблеми. При навіть побіжному огляді лінгвофілософської літератури з проблем КС, ми приходимо до висновку, що слово "світ" розуміється двояко. Це, по-перше, альтернативні світи, а по-друге, це світ взагалі, що відчувається як загальна для всіх даність, в яку залучена людина разом із іншими людьми і яка об'єднує її зі всіма іншими людьми. При цьому світ взагалі не протиставляється будь-якому іншому світу.

Отже, світ взагалі не може бути предметом конкретного опису, розрахованого на те, щоб дати уявлення про цей світ іншій людині. Як підкреслює В.В. Маричев, "переважно світ обговорюється в його співвідношенні з протилежною йому суб'єктивною свідомістю" [339, с. 53]. Проте необхідно зазначити, що навіть при найвищому суб'єктивізмі можливе об'єднання суб'єктивностей.

Тому вчені справедливо вважають, що "часто, не взаємодіючи безпосередньо, утворюючи свої власні й багато в чому самодостатні космоси, "картини світу", індивіди сучасної культури, однак беруть участь у створенні цілісної і водночас багато в чому суперечливої гармонії світу" [16; 20; 22]. КС має свій мовний каркас, однак можна припустити, що існує певна загальна картина світу, представлена в безлічі мов. Цей образ (картина) світу є багатошаровим, що залежить від різних ракурсів фокусування, які вказують на переважне значення тих або інших сторін описуваного в мові фрагмента навколишньої дійсності.

КС містить елементи навколишньої дійсності, оцінювані та осмислені національною мовною свідомістю на основі життєвого й творчого досвіду народу. Ці елементи утворюють комплекси квазістереотипів (сценарії, фрейми, плани, схеми), що поєднують ознаки, приписувані тією чи іншою мовою об'єктивної реальності. Крім того, ці квазістереотипи є ланкою між сприйняттям, мисленням і мовою. КС є цілісним, глобальним образом світу, результатом усєї духовної активності людини, а не якоїсь із її сторін. Цей образ світу виникає у людини в процесі контактів зі світом: світосприйняття, світовідчуття, світооцінки, світодії.

Можливі КС незримі (абстрактне мислення) та зримі (опредмечена форма як семіотичне втілення, тексти).

Не викликає заперечення той факт, що КС не можна трактувати як дзеркальне відображення світу, а тільки як його інтерпретацію. Контакти людини зі світом завжди є унікальними та індивідуальними. КС створюються як через опредмечення, осмислення образів світу, що лежать в основі життєдіяльності людини, так і через творення нових образів світу внаслідок людських рефлексій. КС є синтетичною єдністю суб'єктивного та об'єктивного у світобаченні людини, синтезом духовно-індивідуального та культурно-історичного.

У КС може розглядатися світ загалом, тобто цілісна КС (філософія, релігія, міфологія), чи фрагмент світу, або локальна КС (хімічна, економічна, мовна, математична та інші). Ріст наукових КС призводить до девальвації самого поняття, викликає розмивання його меж. Людина не зможе перебороти різноманітність КС, якими б не були намагання скоротити багатство світобачень, звести їх до інваріантів. Діяльність людини у різних сферах життя сама по собі передбачає різноманітність КС. На нашу думку, кількість їх та багатогранність не є чимось загрозливим, а тільки спонукає і передбачає глибше дослідження певної галузі людського мислення.

КС як відображення у свідомості людини, є вторинним існуванням об'єктивного світу. Вона закріплена та реалізована у своєрідній матеріальній формі. Цією матеріальною формою є мова, яка і виконує функцію об'єктивізації індивідуальної людської свідомості.

Надзвичайно важливим завданням сучасної лінгвістики є реконструкція цілісної КС, тобто образу світу за даними мови. При цьому необхідно враховувати, що образ світу як глобальна структура не відображається повністю засобами конкретної мови, а зазвичай представлений різними рівнями КС.

Як не дивно, у зарубіжній лінгвістиці мовна картина світу (МКС) не привертала уваги, якщо не зважати на Німеччину, де МКС розглядалася у зв'язку із творчістю неогумбольдтіанства – попередників і послідовників Л. Вайсгербера. Значний вклад у розробку цієї проблеми вносять праці відомих вчених, таких, як: Л. Вайсгербер, В. Гумбольдт, Ф. Дорнзайф, Е. Косеріу, А. Марті, Й. Трір, Б. Уорф, М. Хайдеггер та багато інших. Фундаментальні дослідження КС проводились багатьма російськими ученими [2; 11; 13; 15; 16; 18; 19; 20; 22; 23 та ін.]. Вона є предметом лінгвістичних розвідок і у вітчизняній науці про мову [1; 3; 4; 7; 8; 12; 17; 24 та ін.].

Не випадково О.С. Яковлева [23, с. 9] пише про виникнення різних напрямів у вивченні цієї проблематики: культурологічний, порівняльно-зістаний, типологічний, а також дослідження, пов'язані з реконструкцією різних шарів духовного світу різних народів або ж зі співвідношенням окремих сфер у рамках однієї МКС тощо. Із усього розмаїття лінгвістичних досліджень вона виокремлює домінуюче "протиставлення наукових і наївних систем понять" [23, с. 43]. До першого належать поняття, що використовуються у фізиці, геометрії, логіці, психології та інших науках і загалом утворюють наукову картину світу. До другої системи понять належать поняття, що використовуються людиною незалежно від її знання тих або інших наукових дисциплін і опанування науковою КС [23, с. 43].

Завдання дослідження полягає в теоретичній аргументації інформаційного складника мовної картини світу і, таким чином, обґрунтуванню засад інформаційної мовної картини світу, де вербальним показником її сегменту є лексичний квантор.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній когнітивно-комунікативній парадигмі лінгвістики МКС спирається на багатогранний досвід людини [8, с. 9–15]. Відштовхуючись від індивіда, а також з огляду на людський чинник у мові, і вважаючи свідомість когнітивною структурою, ми приходимо з позиції експерієнціалізму до джерел людської категоризації навколишньої дійсності.

Можемо стверджувати, що МКС – це загальне схематичне уявлення основних уламків дійсності, з яких сплетений світ, а також мовне втілення того, як світ сприймається людиною, це

– "вираження обумовленої різними факторами пізнавальної діяльності людей у межах єдиного об'єктивного світу" [11, с. 31].

Фундамент же МКС становлять значення, що мають мовні вираження, й значення, "видобуті із мовних форм і потім абстраговані на цій основі" [15, с. 143], оскільки мовне значення, за словами А. Вежбицької антропоцентричне і етноцентричне [26, с. 5]. Воно відображає загальну властивість людської природи, з одного боку, і орієнтоване на даний етнос, з іншого.

Очевидним є той факт, що МКС складає важливий момент у мовній компетенції. Вона формується із концептуальних структур, які організовані і відображені у кожній мові по-своєму. Дослідники МКС наповнюють це поняття різним змістом. Проте в кожному випадку МКС репрезентує певним чином оформлену систематизацію плану змісту мови. Вона ніколи не є повним відображенням реального світу, а лише його репрезентацією. МКС – це один із двох планів двокової, двопланової репрезентації знань про світ людиною і нацією загалом [13, с. 81]. З одного боку, МКС відображає особливість національно-мовного коду, з іншого – інтерпретує реальний світ засобами мови. Ця дихотомія МКС відома як культурологічний та лінгвістичний імператив [13]. У такому випадку МКС використовується як засіб ілюстративного, лінгвістичного матеріалу для підтвердження тих чи інших рис національного характеру, джерело знань про національний характер та менталітет.

У лінгвістиці запровадження поняття МКС є симптомом виникнення гносеолінгвістики як складової лінгвістики. Поняття МКС дозволяє глибше розглянути питання про співвідношення мови і дійсності [457, с. 197], з одного боку, та знання чи людського досвіду про описану дійсність, з іншого.

Можна сказати, що знання чи інформація про навколишній світ є константами МКС, тому що через них у свідомості мовця вплітається те уявлення про світ, що зафіксовано даною мовою. Ментальні схеми, будучи універсальними свідомості [19, с. 72], у різних мовах можуть видозмінюватися за рахунок переміщення фокусних точок у рамках фрейму. Значимо, що термінали цих фреймів заповнюються певними словами, які виступають конститuentами МКС, і які ми називаємо лексичними кванторами (ЛК). ЛК, як номінативна значуща інформаційно-змістова одиниця, є передовсім вербалізованим результатом мислення, лінгвокогнітивним засобом орієнтації мовної особистості в навколишньому світі у процесі його пізнання та комунікації та носієм певної інформації про фрагмент дійсності, який він позначає.

Тут слід зазначити, що КС взагалі є глибинним шаром світобачення, оскільки виникає і формується у людини в актах світобачення і світодії та допомагає їй ефективно орієнтуватися в навколишньому середовищі. Будучи вбудованим у свідомість концептуальним каркасом, КС як смисловий двійник дійсності допомагає здійснювати бачення людиною світу (функція інтерпретації) і полегшує її орієнтацію в цьому різноманітному світі (функція регуляції) [18, с. 25]. Отже, КС відображає особливості світобачення й пізнання. Вона може бути об'єктивною і суб'єктивною; загальною й індивідуальною, науковою і практичною, реальною і міфологічною, глобальною і обмеженою, цілісною і локальною. КС включає суб'єктивні моменти, оскільки формується в кожного індивіда й постійно змінюється. Отже, ми можемо говорити не тільки про загальну, але і про індивідуальну КС. Загалом всі види КС можна розглядати як інформаційну картину світу (ІКС), оскільки вона передає інформативне знання про світ

У процесі активної пізнавальної діяльності людина радикально змінила (ІКС), використовуючи мову як елемент накопичення, зберігання та передачі інформації від покоління до покоління. Якщо ІКС слід розуміти як сукупність знакових систем, сигналів та проявів інформаційних зв'язків, то мову можна розглядати як особливий вид соціальних інформаційних зв'язків. Саме завдяки мові ІКС отримує можливість соціального репродукування, що полягає у відборі, зберіганні та створенні того, що сприяє подальшому розвитку суспільства, внаслідок чого утворюється особливе інформаційно-мовне бачення світу [6; 9; 10]. Індивідуальна КС непостійна і є складним, змінним явищем (Рис.1). Проте в ній присутні елементи спільності, що забезпечують взаєморозуміння індивідів [20]. Спільність системи уявлень певного соціуму є основою здійснення людського спілкування, взаєморозуміння й взаємопроникнення в духовні світи один одного. Відсутність загальних уявлень або зміна глобальної картини світу стає основою взаєморозуміння.

Рис. 1 Інформаційна картина світу

Виокремлюючи індивідуальну КС, необхідно водночас визнати існування у представників тієї або іншої культури загальної (колективної) КС. Ця обставина означає наявність загальних уявлень культурних настанов, цінностей, ідеалів, що, у свою чергу, і визначає взаєморозуміння між людьми.

Реконструкція певної КС можлива лише за умови, що відома її базова, інваріантна частина не розчинена в національно-культурній специфіці та історичних перетвореннях.

Розрив у розумінні настає при зміні глобальної КС – зміні "оптики" для внутрішніх очей людини, коли новий угляд дає їй нову очевидність, тобто коли зміна інтерпретаційного ключа призводить до нової інтерпретації світу [527, с. 27].

На думку А.І. Суворової, КС – це впорядкований погляд на навколишній світ; це те, що сприймається як належне в різних фізичних об'єктах, в подіях і в людській природі, інформація про них. Оточення, в якому живуть люди, – це не хаотичне нагромадження речей, а впорядковане єдине інформаційне ціле. Субституціональний світ складається із системи значень, і поведінка ґрунтується на сукупності уявлень про властивості різних категорій об'єктів, інформації про них. КС організуються за допомогою символів, і ті, хто опановує ці символи, приходять до загальних поглядів про світ, що служить основою злагоджених дій [22, с. 38]. Такими символами у нашому дослідженні виступають ЛК. Людство достатньо добре засвоїло, що в основі еволюції органічних форм руху матерії лежить зміна інформації, закладеної в ДНК, а не еволюція організмів як таких.

У соціокультурному плані роль генетичної інформації виконують механізми наслідування, навчання і оволодіння знанням, оволодіння інформацією про світ [21]. Чималу роль в цьому процесі відіграє форма, в яку одягнуто знання [24, с.237]. Такою формою і є ЛК.

У процесі комунікації, зокрема у сфері соціально орієнтованого спілкування, мова підлягає певного роду соціально-культурному варіюванню, в якому кожного разу враховується КС у баченні індивіда. Досягнення комунікативно-адекватної мовної поведінки вимагає разом із наявністю культурно-історичних знань ще й врахування соціальної диференціації мови і сфери її

використання, що є відзеркаленням соціальної диференціації суспільства, коли кожна мовна група розробляє особливу мовну поведінку або мовний варіант, характерний для даної групи.

Проте КС не є результатом діяльності тільки однієї людини, оскільки неодмінною умовою її життєдіяльності є соціальне конструювання реальності. В соціально сконструйований образ світу входить запас знань, що відображає повсякденні, теоретичні, спеціалізовані й інші форми знання. Концептуальна база позамовних знань, що відображає те, як "вписується людина" в життєвий простір, співвідноситься з певними блоками знань, які можуть бути "упаковані" у вигляді різних ментальних репрезентацій.

Декодування цих знань, укладених в лексиці, припускає підхід до ЛК не як до "транзисторного знака", а як до типу семантичного запису, що кодує інформацію про ступінь знання світу. Інтерпретація, отже, повинна бути спрямована на пошук реальних когнітивних феноменів і враховувати глибинні семантичні трансформації, експлікація яких припускає багатокрокові операції у процесі дослідження [14, с. 97].

КС є ядром, тобто базисним компонентом світобачення народу. Її можна трактувати як вельми складний фрейм, у якому дивним чином переплетені результати пізнавального досвіду, накопиченого людством [23; 25; 26]. Отже, ми можемо стверджувати, що взаєморозуміння різних народів, їх успішна комунікація відбувається на основі світоуявлень, які поділяються ними, тобто системи концептуальних універсалій [5, с. 718–727], наявної інформації. Духовна єдність людства можлива саме через універсальність механізмів пізнавальної діяльності людини, узагальнення людського мислення, а також інтеграції і трансляції людського досвіду у процесі пізнання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Досвід мови, таким чином, є поглядом на навколишній світ. Оскільки світ відображається у свідомості людини, то її досвід фіксується у мові або в інформації, яка передається мовними засобами. Тому безпосереднє (без мови) сприйняття світу неможливе.

Щодо МКС, то слід зауважити про деяку умовність цього поняття. Ця КС повинна означати мовне втілення світу, саме об'єктивного світу, який включає і саму людину як частину світу. Через вербальні образи та мовні моделі відбувається комплементарне бачення світу; ці моделі виступають як додаткове джерело пізнання, осмислення реальності та доповнюють нашу загальну інформацію про світ, картину знань, коректуючи її та закріплюючись у ній.

У зв'язку з тим, що у мові закріплюється суспільна свідомість, тексти як результати мисленнєвої діяльності характеризуються певним понятійним обсягом, а, отже, інформативністю.

Водночас мові притаманна обмеженість пізнання, системи "матриць" національної самобутності. У мові відображені шляхи понятійного засвоєння світу як суспільним, так і індивідуальним досвідом. Можна у зв'язку з цим зазначити, що розуміння та розгляд індивідуальної МКС певної людини або групи людей повинні відбуватися в контексті загальної МКС народу або етноспільноти.

Зміна КС та інформації про навколишній світ може мати різні форми фіксації на лінгвістичній карті.

Особливо це помітно у випадку лексичної фіксації нового, прирощеного чи модифікованого знання. Вивчення нової лексики дозволяє говорити про зміну ІМКС, про ті нові фрагменти суспільного досвіду, які потребують лексичної фіксації, і про прагматичні чинники, які впливають на створення та вживання нових одиниць. У нашому випадку, коли ми оперуємо ЛК як одиницями МКС, можна вести мову про інформаційну МКС, оскільки ЛК містять певну інформацію, що конститує МКС чи її сегмент.

При цьому між КС як відображенням, образом реального світу та МКС як фіксацією цього відображення існує складний діалектичний зв'язок.

МКС відображає навколишню дійсність людини, але водночас вона тісно пов'язана з мовними ресурсами. При створенні нової мовної одиниці людина використовує лексичний матеріал, наявний у даній мові на позначення певної інформації. У цьому випадку не викликає сумнівів, що між новоствореним словом, яке позначає нове знання, і словом, зафіксованим у лексичній системі, існує апіорний зв'язок. А цей факт може бути подальшою перспективою наукового пошуку.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Белова А. Д. Мовні картини світу: принципи утворення та складові / А. Д. Белова // Основи семантики слова, речення, тексту: зб. наук. ст. / [ред. Н. М. Корбозерова]. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2001. – Вип. 7. – С. 26–30.

2. Брутян Г. А. Языковая картина мира и ее роль в познании / Г. А. Брутян // Методологические проблемы анализа языка / [отв. ред. Г. А. Брутян]. – Ереван: Изд-во Ереван. ун-та, 1976. – С. 225–234.
3. Бялик В. Д. Роль лексичного квантора у відтворенні мовної картини світу при перекладі / В. Д. Бялик // Вісник Сумського державного університету. Філологічні науки. – Суми: Вид-во СумДУ, 2004. – № 3 (62). – С. 79–85.
4. Бялик В. Д. Еволюція лексичного квантора у мовній картині світу / В. Д. Бялик // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. праць. – Хмельницький, 2006. – Вип. 2. – С. 17–19.
5. Бялик В. Д. Мовна комунікація у процесі глобалізації суспільства / В. Д. Бялик // Colocviul International de Stiinteale Limbajului “Eugen Coseriu” [col. red. Eufrosinia]. – Chisinau: CEPUSM, 2006. – Vol. 8: Strategii discursive: P. 2. – P. 718–727.
6. Володина М. Н. Язык СМИ – основное средство воздействия на массовое сознание / М. Н. Володина // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования: учеб. пособие. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – С. 9–13 [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://evartist.narod.ru/text12/03.htm1,3>
7. Данильян О.Г., Дзьобань О. П. Інформаційна картина світу в контексті перспектив сучасної науки й культури // Інформація і право – 1(7). – 2013. – С. 21–28.
8. Денисова С. П. Картина світу та суміжні поняття в зіставних дослідженнях / С. П. Денисова // Проблеми зіставної семантики: зб. наук. статей. – К.: КНЛУ, 2005. – Вип. 7. – С. 9–15.
9. Жаботинская С. А. Лингвокогнитивный подход к анализу номинативных процессов / С. А. Жаботинская // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна: зб. наук. пр. – 2010. – № 928. – С. 6–20.].
10. Карпова К. С. Номінативні засоби формування позитивного образу Кетрін Мідлтон у сучасних британських ЗМІ // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки – РОЗДІЛ II. Лексична семантика. – 3 (ч. 2), 2011– С.132-136.
11. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский; [отв. ред. А. М. Шахнарович ; предисл. С. И. Мельник и А. М. Шахнаровича]. – [2-е изд., доп.]. – М.: Едиториал УРСС, 2005. –128 с. – (Лингвистическое наследие XX века).
12. Кононенко І. В. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект / І. В. Кононенко // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С. 39–46.
13. Корнилов О. А. Языковая картина мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
14. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. [293]
15. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 141–172.
16. Марычев В. В. Научная картина мира в культуре современного общества: дис. на соискание учен. степени канд. философ. наук: спец. 09.00.13 "Философия и история религии, философская антропология, философия культуры" / В. В. Марычев. – Ставрополь, 2004. – 200 с.
17. Огуй О. Д. Мовна та концептуальна картини світу: Огляд проблеми та пошук перспективи // Іноземна філологія. – Львів: ЛНУ, 2012. – Вип. 117. – С. 3–35.
18. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 8–69.
19. Постовалова В. И. Существует ли языковая картина мира? / В. И. Постовалова // Язык как коммуникативная деятельность человека: сб. науч. трудов МГПИИЯ. – М., 1987.– Вып. 284.– С. 65–72.
20. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / [Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова, В. Н. Телия, А. А. Уфимцева; отв.ред. Б. А. Серебренников]. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
21. Степин В.С. Теоретическое знание: структура, история, эволюция / В.С. Степин. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 743 с.
22. Суворова А. И. Картина мира и проблема ее типологизации: дис. ... соискание учен. степени канд. филос. наук: 09.00.13 "Философия и история религии, философская антропология, философия культуры" / А. И. Суворова. – Самара, 1996. – 192 с.
23. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия) / Е. С. Яковлева. – М.: Языки русской культуры, 1994. – 344 с.
24. Яременко М.Ю. Інформаційна картина світу як соціокультурна реальність // Наука. Релігія. Суспільство – № 1–2008.– С. 233-239.
25. Wierzbicka A. Semantic Primitives and Lexical Universals / A. Wierzbicka // Quaderni di semantica 19. – 1989. – 1. – P. 103–121.
26. Wierzbicka A. Soul and mind: Linguistic evidence for ethnopscyhology and cultural history / A. Wierzbicka. – American Anthropologist, 1985.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Василь Бялик – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: лексична семантика, неологія, когнітивістика, термінологія, перекладознавство.

УДК 81+008

МОВА ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЛЮДИНИ

Світлана ДЕНИСОВА (Київ, Україна)

У статті розглядаються проблеми засобів соціалізації людини. Особливе місце в цьому процесі відводиться мові. Значна увага приділяється не лише традиційним проблемам соціолінгвістики, але й новітнім напрямкам когнітивної семіотики та етнокультурології. Пропонується тривимірна інтерпретація мовного знака з позицій оновленого розуміння його складових: означувача, означуваного, функції та правил поєднання елементів.

Ключові слова: соціалізація, мова, мовний знак, засоби соціалізації, соціолінгвістика.

В статье рассматриваются проблемы средств социализации человека. Особое место в этом процессе отводится языку. Значительное внимание уделяется не только традиционным проблемам социолингвистики, но и новейшим направлениям когнитивной семиотики и этнокультурологии. Предлагается трехмерная интерпретация языкового знака с позиций обновленного понимания его составляющих: означающего, означаемого, функции и правил сочетания элементов.

Ключевые слова: социализация, язык, языковой знак, средства социализации, социолингвистика.

The article discusses the problems of socialization of the person. Language plays special role in this process. There is a considerable attention not only to traditional problems of sociolinguistics, but also latest ways of cognitive semiotics and ethno-cultural linguistics. A three-dimensional interpretation of a linguistic sign proposed from the standpoint of an updated understanding of its components: the signifier, the signified, functions and rules for combinations of elements.

Keywords: socialization, language, sign language, a means of socialization, sociolinguistics.

Сучасна соціолінгвістика представлена багатьма напрямками: критика структурної лінгвістики, біхевіористська модель мовної особистості, символіко-інтеракціоністська теорія соціальної взаємодії, феноменологічна соціологія. Її предметом є дуже широке коло мовних та соціальних явищ: від соціальної диференціації мови до білінгвізму, диглосії, мовної ситуації, мовної політики, а також взаємодії мови й нації, мовий культури [3]. У зв'язку з інтердисциплінарним підходом до мовних явищ на особливу увагу заслуговує проблема соціалізації людини за допомогою мови.

Розв'язання зазначеної проблеми спирається на дані багатьох наук. Певною мірою це пов'язано з тим, що людина, на відміну від інших живих істот, які цілком відносяться до природи, живе в двох світах: природному і соціальному. У сучасній науці фактори, що впливають на розвиток людини, класифікують за чотирма різними ознаками: 1) природно-соціальне середовище, 2) активна діяльність людини, 3) соціальне успадкування, 4) біологічне успадкування. Цим пояснюється той факт, що зміст поняття "соціалізація" є нестабільним і неоднозначним. Незважаючи на значну кількість досліджень із соціолінгвістики, соціалізація знаходиться на периферії ґрунтовних мовознавчих досліджень.

У соціології під впливом праць передусім американських дослідників Т. Парсонса та Р. Мертонса під соціалізацією розуміють процес повної інтеграції особистості в соціальну систему, у ході якого відбувається її пристосування. Представниками структурно-функціонального напрямку американської соціології "соціалізація" трактується як процес входження людини у соціальне середовище та її пристосування до культурних, психологічних та соціологічних факторів. Останнє традиційно розкривається цією школою за допомогою поняття "адаптація".

Мовознавство також має глибокі витoki дослідження цієї проблеми. Соціально-історичний підхід до мови й необхідність включення соціального аспекту до діалектології було обґрунтовано ще в ХІХ ст. представниками Лейпцігської школи, зокрема Т. Фрингсом. У цей же час вийшли оригінальні роботи в галузі мовної ситуації й культури мовлення японської школи "мовного існування": Мінору Нісіо, Ецутаро І вабуті, Такесі Сибата. Широко відомі праці радянських учених Є. Д. Поліванова, Л. П. Якубинського, В. В. Виноградова, Б. О. Ларіна, В. М. Жирмунського, які вивчали мову як суспільне явище. У французькому мовознавстві аналогічні проблеми, у тому числі й визначення ролі соціальних факторів у розвитку мови, розглядалися представниками соціологічного напрямку (А. Мейє). Увага до зв'язку мови із соціальними процесами й демонстрація соціальної функції літературної мови властива Празькій лінгвістичній школі (В. Матезіус, Б. Гавранек, Й. Вахек й ін.).

Надбання окреслених вище наукових напрямів і підходів враховують те, що людина є продуктом взаємодії біологічних та соціальних факторів. Без біологічних передумов важко уявити появу гомінідів, але без соціальних умов розвиток людини був неможливим.

Як відомо, концепції, в яких абсолютизується роль природних, біологічних начал у людині, називають біологізаторські, або натуралістичні. Концепції, в яких людина представлена як усього

лише зліпок з її навколишніх соціальних відносин, як їх пасивне породження, називають соціологізаторські. До біологічних чинників відносять прямоходіння, розвиненість рук, великий і добре розвинений мозок, можливість формулювати мовлення. До соціальних – працю та колективну діяльність, мислення, мову та комунікацію, моральність.

В останній час все частіше додають ще два типи чинників – психічні та етнічні. Чинники першого типу забезпечують якісне засвоєння мови і формування мовленнєвих умінь та навичок. Мова кожним новим поколінням засвоюється наново, хоч кожна людини одержує її у спадок від попередніх поколінь. При цьому особлива увага приділяється також вивченню психологічних передумов мовних актів і особливо їх соціального контексту.

Чинники другого типу поділяються на вітальні і ментальні. Під вітальними (життєво важливими, біофізичними) розуміють способи фізичного розвитку (характер харчування, спортивні заняття, охорону здоров'я і под.). Під ментальними – духовний склад етносу, тобто менталітет.

Опора на класичні праці з соціолінгвістики зазначених вище дослідників та врахування нових підходів до розгляду мовних явищ, зокрема когнітивно-семіотичних, дає підстави ще раз проінтерпретувати проблему мови як засобу соціалізації людини.

Як вже зазначалося, традиційно до факторів соціалізації, які діють протягом усього життя людини, відносять етнос, ментальність; регіон, село, місто. Основні методи соціолінгвістики – анкетування, інтерв'ювання, безпосереднє спостереження – є синтезом соціологічних і лінгвістичних процедур, тому найбільш дослідженими залишаються фактори територіальної та соціальної диференціації.

Дійсно, суттєвим фактором соціалізації є тип поселення, в якому живуть люди, що їх оточують. Відмінності у соціально-економічних, соціально-психологічних, культурних і природних умовах життя міста і села впливають на формування різних способів життя, різної ментальності.

Сільський тип поселення здійснює досить потужний соціальний контроль за поведінкою людини, що обумовлене відносно стабільним складом мешканців села, тісними родинними й сусідськими зв'язками, близьким спілкуванням дорослих і дітей, "відкритістю" спілкування взагалі, слабкою соціально-професійною та культурною диференціацією, а також природо доцільним, неспішним, розміреним ритмом життя.

З лінгвістичних позицій у таких типах поселення значний інтерес дослідників спрямовано на вивчення територіальної диференціації мови, яка утворилася внаслідок дії дивергентних процесів. У цьому плані засобами соціалізації можуть бути: 1) діалект – територіально обмежена форма існування національної мови; 2) койне – автономна усна форма національної мови, використовувана в умовах регулярних соціальних контактів між носіями різних діалектів; 3) говір – різновид мови, який використовує у спілкуванні невелика, територіально пов'язана частина носіїв певної мови; 4) функціонально-специфічна змішана мова (наприклад, суржик, у якому поєднано елементи української та російської мов, або трасянка – змішана мова на основі білоруської мови переважно з російською лексикою та білоруськими фонетикою і граматику).

Міський тип поселення пов'язаний передусім з існуванням численних соціальних верств і професійних груп, які мають найрізноманітніші ціннісні орієнтації і стилі життя. Людина одержує великий обсяг різної інформації, а також вражень. Їй легше набути досвіду соціальних взаємодій, оскільки особистість має широкий вибір кола і груп спілкування. У зв'язку з цим соціалізація людини здійснюється на основі соціальної диференціації мови, зумовленої соціальним розшаруванням її носіїв, яке виявляється в наявності, по-перше, соціолекту як інваріанту соціальних різновидів мови, по-друге, його варіантів. До останніх більшість дослідників відносять: а) жаргон – соціолект, який відрізняється від загально розмовної мови специфічною лексикою та фразеологією, експресивністю зворотів та особливим використанням словотворчих засобів, але не має власної фонетичної і граматичної системи; б) аргі – таємна мова, створювана спеціально для того, щоб зробити мову певної соціальної групи незрозумілою для сторонніх; в) сленг – форма лексичного просторіччя, що відрізняється від літературного стандарту своєрідними етико-стилістичними й фамільярно-глузливими особливостями; г) професіоналізми – слова або вирази, які властиві мові професійної групи та є просторічними еквівалентами відповідних за значенням термінів; г) просторіччя – це історично сформована, відносно стійка мова неосвіченого населення, що не володіє літературними нормами.

Безумовно, і територіальні, і соціальні діалекти виділяються на тлі літературної мови, яку в будь-якому суспільстві свідомо культивують, кодифікуючи в словниках і граматиках, вивчаючи в

школі, поширюючи в книгах, по телебаченню та іншими соціальними інститутами (наприклад, сфера законодавства). Будь-яке культурне спілкування людей відбувається здебільшого відповідно до норм літературної мови. У діалектах (особливо в просторіччях і жаргонах) є лише традиція використання мовних засобів, але ніхто з носіїв діалекту чи соціолекту не оберігає її від будь-яких впливів, свідомо й цілеспрямовано не культивує ці зразки мовлення, спілкування. Невипадково, що І.О. Бодуен де Куртене літературну мову відносив до штучних мов.

У сучасному полікультурному світі, як правило, на території однієї країни поширені дві або кілька мов. Для позначення цього явища в соціолінгвістиці вживають термін «мовна ситуація», під якою розуміють сукупність усіх мов, територіальних і соціальних діалектів, функціональних стилів тощо, які використовуються в країні для забезпечення комунікації на всіх суспільних рівнях. У соціолінгвістичному плані важливо визначити ступінь поширеності кожної мови, а також їхні оцінювальні характеристики. Існують два головних показники потужності мов. Перший – показник демографічної потужності, який визначається за кількістю носіїв певної мови стосовно загальної кількості населення території, що досліджується. Другий показник комунікативної потужності мови визначається за кількістю комунікативних сфер, які обслуговує кожна мова.

Зазначені показники мають безпосереднє відношення до етнокультурних та ментальних чинників соціологізації людини за допомогою мови, оскільки загальносвітовий процес розвитку людських спільнот окреслюється формулою "від народу – до нації". Мова забезпечує нормальне функціонування національного організму в усіх його виявах – політичному, економічному, культурному та ін. Мова виступає головною ознакою нації, тому їй належить першорядне місце. Невипадково, в усьому світі знищення мови (лінгвоцит) сприймається як найсуттєвіша передумова етноциду – знищення народу як культурно-історичної спільноти, його асиміляція іншим народом.

Незважаючи на те, що мова не може існувати поза етносом, культурою, суспільством, тобто поза способом життя людини, в останні часи в лінгвістиці значну увагу приділяють мові як надіндивідуальному універсальному способу соціалізації людини. Дослідники все частіше звертають увагу на те, що в людині є реальний досвід, а є вербалізований, тобто заміщений, який пережитий та накопичений іншими членами суспільства та переданий іншим за допомогою словесної форми [4, с. 10]. Звідси, мова реалізує світ як в аспекті його осмислення, так і в аспекті його відтворення. Мова виступає як найкомпактніший спосіб збереження інформації, тому призначення знака – заміщувати об'єкт [1].

Ще Р. Барт писав про те, що мова відтворює не суб'єктивно-психічні коливання, а стали соціальні взаємовідношення мовців. Його інтерпретація поняття «нульового» (порожнього) знака базується на відсутності смислу означуваного в структурі самого знака. Відповідно до цієї теорії значення знак набуває в процесі функціонування. У подальшому це дало можливість цьому досліднику побудувати достатньо несуперечливу семіотичну теорію, в якій враховано багато соціо-психічних чинників, що не тільки обумовлюють життя людини, але й створюють в кожній соціальній групі власну картину сприйняття світу [2].

Як відомо, у теорії семіотики знак інтерпретується: 1) з позицій парадигматики, тобто внутрішніх відношень, коли використовуються готові знаки з інвентаря вже створених з відомими мовному колективу означуваними і означувачами; 2) з позицій синтактики, тобто вживання в мовленні, коли відбувається набуття однозначного смислу знаком; 3) з позицій прагматики, зокрема в ситуаціях, пов'язаних, з одного боку, із співвідношенням знака з аналогами, з іншого, – з переоцінкою та трансформацією певного досвіду людини [2].

В аспекті сучасної знакової теорії знаки виконують не тільки інформаційну функцію, але й оцінну та інтиптивну, коли хочуть прямувати поведінку людини певним чином. Взаємозв'язок між знаками готує людину до сприйняття інформації, трансформуючи у разі необхідності її поведінку. Усе це говорить про те, що мовні знаки містять не лише об'єктивну інформацію про реальність, але й суб'єктивний смисл, що сформувався на основі досвіду людини. Сучасні дослідники на основі цих положень роблять припущення, що носій мови успадковує і правила вживання знаків, оскільки в реальному житті їх ніхто не створює, вони існують як навички поведінки [4, с. 10], тому закони функціонування мовної системи можна також розглядати як засоби соціалізації людини.

Таким чином, мова є одним з основних засобів соціалізації людини. Сучасні дослідження дозволяють обґрунтувати не лише біологічний, психічний і соціальний, когнітивно-семіотичний етнокультурний компоненти мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонов А.В. Информация, восприятие, понимание / А.В. Антонов. – К.: Наукова думка, 1988. – 184 с.
2. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Ролан Барт. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 616 с.
3. Беликов В.И. Социоллингвистика / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М.: Российский государственный гуманитарный ун-т, 2001. – 439 с.
4. Чапля Т.В. Язык как средство социализации / Татьяна Витальевна Чапля // Сибирский педагогический журнал. – 2014. – № 2. – С. 9 – 14.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Денисова – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри німецької мови та перекладу і прикладної лінгвістики Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: загальне та порівняльно-історичне мовознавство, прикладна лінгвістика, перекладознавство.

УДК 82.0+821.112.2

ON A PROBLEM OF NATIONAL AND GLOBAL SIGNIFICANCE OF PERCEPTION

Ivan ZYMOMRYA, Olena ZYMOMRYA (Uzhhorod, Ukraine)

У статті розглядається проблема національного та глобального значення парадигми реценції надбавь різних культурних систем. Взаємодія літератур характеризують різні прояви результатів взаємообміну, у тім числі запозичення, наслідування, образні аналогії, стилізація, перекладні рішення. Вони мають істотне значення для обопільного примноження художнього досвіду, оновлення й подальшого розвитку традицій, поповнення арсеналу словесно-зображальних засобів різномовних творів, розширення ідейно-тематичних рамок національних літературних систем. Разом з тим у складному процесі взаємодії та взаємопроникнення літератур постійно превалює конкретна результативна якість як домінанта.

Ключові слова: реценція, взаємодія літератур, переклад, інтерпретація, художній досвід.

В статье рассматривается проблема национального и глобального значения парадигмы реценции достижений различных культурных систем. Взаимодействие литератур характеризуют различные проявления результатов взаимообмена, в том числе заимствования, подражания, образные аналогии, стилизация, переводные решения. Они имеют важное значение для взаимного приумножения художественного опыта, обновления и дальнейшего развитие традиций, пополнения арсенала словесно-изобразительных средств разноязычных произведений, расширения идейно-тематических рамок национальных литературных систем. Вместе с тем в сложном процессе взаимодействия и взаимопроникновения литературы постоянно превалирует конкретное результативное качество как доминанта.

Ключевые слова: реценция, взаимодействие литератур, перевод, интерпретация, художественный опыт.

The article deals with the problem of national and global significance of the perception paradigm concerning the heritage of different cultural systems. The interaction of literatures is characterized by various manifestations, as well as borrowing, imitation, figurative analogies, stylization and translating solutions. They are essential for the enhancement of mutual artistic experience, updating and further development of traditions, enrichment of the expressive means of multilingual works, expansion of ideological and thematic framework of national literary systems. However, in the complex process of interaction and interpenetration of literature always prevails specific productive quality as a dominant feature.

Key words: perception, interaction of literatures, translation, interpretation, artistic experience.

The phenomenon of receptive aesthetics, poetics, and narratology in international cultural interactions comprises a large number of segments. They are organically linked with comprehensive analysis of textual matter. Representatives of different schools paid and pay attention to this question in a similar spirit. Their achievements represent such researches as R. Ingarden, N. Hartmann, W. Iser, H. Jauss, S. Fisch, E. Balcerzan, J. Sławiński, M. Bakhtin, Yu. Boryev. From this perspective this problem is presented in the works of such Ukrainian scientists as O. Biletskyi, L. Biletskyi, V. Bryukhovetskyi, R. Hromyak, M. Ihnatenko, Yu. Kovaliv, H. Syvokin, O. Chervinska.

The development of national literature as subjective values at all phases of its evolution implies cooperation with the artistic achievements of other nations. Austrian literature is not an exception. In the light of these realities it is clearly shown through pivotal task for the complex disclosure of genealogic and receptive paradigms of Austrian short fiction of the 20th century in the context of the German-

speaking artistic process. It would be important to get answers within the determination of structuring principles of short fiction genre primarily in the process of understanding of moral and ethical conception of writers as well as their philosophical ideas, and also decoding key concepts and myths in connection with the problems and specific features of short story of analyzed period.

The Austrian short story has ancient oral and poetic sources, and also solid literary traditions. Their origin leads to folk stories, feuilletons, but in a broader sense it is designated by the artistic experience of the writers of the 19th century (F. Grillparzer, A. Stifter). All these contribute to access the objective understanding of the mental atmosphere of the representatives of Austrian culture in the German-speaking area in the past and modern times [4, p. 102].

The emphasis of identical principles serves as the basis for the interpretation of logic facts of communicative and perceptive measurement. They provide the originality of particular cultural phenomenon, for example, in Germany, Austria or Switzerland. As T. Havryliv noted, „the search for what unites and what makes distinctive, redefining the categories of „own” and „other”, an implementation of differential approach instead of outdated binary oppositions, narrowed exclusion / inclusion, the search of its own roots and declaring openness outwards determine the state of the modern world” [2, p. 1]. In this case the compatibility of artistic experience comes to the foreground in terms of literary contacts, themes, motifs. That is the platform, which can be considered as the groundwork of artistic, ideological and aesthetic proximity, including German-language literature. However, the concentration on historical and typological aspect of this problem cannot be the reason for denying its consideration in inseparable compound with other components of the process of spiritual integration of genetically related and no-related literatures. There is an opportunity here to rely on the statement of Yu. Lotman (1922 – 1993) about the following: „The typological features will be more exposed while comparing remote (chronologically and ethnically) literary phenomena than while the comparing close related ones” [7, p. 126]. The conclusion of the scientist has a practical application of motivated discourse about national and global perception concerning the heritage of different cultural systems.

The globalization challenges are mostly concentrated in the 20th – the beginning of 21st centuries. Therefore, it is not surprising that in many scientific circles keep discussing at planetary level about the prospects of the harmonious relationship of diverse factors such as economic, industrial, social, and cultural. One of these fruitful debates was initiated by Russian philosopher Yu. Boryev. His task was to find proposals for a balanced relationship between differentiated existence of national artistic traditions and their symmetrical integration into „the undivided ocean of artistic culture of mankind” [9, p. 47]. The author of well-known work „Aesthetics” (1969) (in 1987 was announced its publication in the Berlins publishing house „Dietz-Verlag”, but this book unfortunately has never reached German-speaking readers [5, p. 731]) predicted that in the 21st century there will be substitution of so-called concept of „world literature” in the sense of J. W. von Goethe by definition of „universal literature”. Yu. Boryev sees the signs of its formation, as a kind of „paradigm of the era”, in the following trends: a) the acquirement of the general features in addition to the national unique ones (focusing the artistic culture on the universal values); b) the reliance on national traditions and using the achievements of other cultures, including no-related (integrating the artistic experience of another culture into the native); c) the emergence of high-quality translation industry (developing the methodological and interpretational disciplines, including hermeneutics, receptive aesthetics, semiotics, which deal with interpreting different texts). Accepting these conditions, nevertheless, it is appropriate to talk about those distortions that accompany these processes in the world of literature in general and regarding the literature of fact – in particular.

The globalization raises the situation in which close and opposing cultural and social factors can interact and become, due to the accelerated dissemination, equal interrelated components of a larger system. Instead, it is often observed the asymmetry of some subjective variables. Thus, the question is: whether are there equal chances to preserve the spiritual and national nature of inter-literary context of the globalization project for German, English, French, Russian, Polish people, on the one hand, and for Austrian, Swiss, Irish, Ukrainian, Belorussian, Slovenian nations – on the other? The answer isn't so optimistic, because not all of these nations are deprived of limiting progress factors. Their evolution was influenced by radically opposed sociohistorical conditions. They, in turn, established and continue to establishing evaluative presupposition of critics and translators. As M. Lanovyk emphasized, „the translation, from the narrowest (from one national language to another) to wide sense of the word (from culture to culture, from age to age, from one artistic or sign system to another), is the worldview problem that covers all areas of human life” [6, p. 1]. So, there is the request to strengthen measures by

representatives of the art of interpretation on the effective implementation of mediation in perception of works of representatives from other culture.

It is considered that constituent is not as much decoding of literal-sound system of national language as adequate reading of content quantities of the worldview among the bearers of different ages. The importance of intermediary languages (German, English, French, Spanish, Russian, or Polish) it shouldn't be overestimated in this perceptive model. So, despite the fact, that these languages have high resource of cultures enrichment by means of the target language, there is a risk, systematically or unconsciously to transfer textual strategy of author's works at the preliminary stage of translation. Thus, the way of the text with the appropriate perception specifics of its artistic material remains prudent to foreign recipient in the context of globalization. It refers to superstructure, elements of which texture the mechanism of interaction between the text creator, the interpreter (critic) and the reader as a recipient. The main parts of this structure are subdivided as follows: a) primary (idea – preparation – information); b) self-sufficient (publication (printed, electronic formats); c) intermediate (advertising, promotions); d) critical evaluation (detection – analysis – perception of the reader (listener) in homeland); d) interpretive (translation – the perception of the reader (listener) in foreign environment – learning new knowledge – cognition of the similar or another person's world).

The effectiveness of the proposed perception model of the text was proved by the research works (in fact, on a broad background of cultural life in Germany and Ukraine at the end of the 19th – at the beginning of the 20th centuries with an appropriate consideration of possibilities to the introduction into circulation of translated versions) of F. Pohrebennyk, Ya. Pohrebennyk, V. Hladkyi, Yu. Mykhailiuk, H. Huts. It is also observed in German writings „The essence of inter-literary interactions and the role of translation in the artistic process” („Interliterarische Beziehungen und die Rolle der Übersetzung im künstlerischen Prozess”, 1984) [13] and „Germany and Ukraine: in the essays of cultural interaction” („Deutschland und Ukraine: Durch die Abrisse zur Wechselseitigkeit von Kulturen”, 1999) [12] by M. Zymomrya. It is clear, that under the new perceptive conditions after 1991, another emphasis were placed on specific opportunities for dialogue role of literature and interaction of cultures in Europe, including the Ukrainian people as the second largest nation in the Slavic world [14, p. 15].

The disclosure, which causes recipients interpretation of the original text in the target language, is not always adequately reflecting the importance of the writer in the context of national literature. As an example, the novelistic achievements by M. Kotsiubynskyi, V. Vynnychenko, M. Khvylovyi, H. Kosynka, Ye. Hutsalo are not adequately appreciated outside Ukraine. Ya. Polishchuk gave the reasonable assessment of destructive influence of directly unrelated factors to the literature that have affected the artificial containment of Ukrainian culture: „The nature of the functional inversion largely defines the subject of history of literature, as well as determines the shape of the critical perception of literature in its evolution. If in the past Ukrainian literature has undergone many transgressive aberrations caused by non-literary pathogens, now it gets the chance to enter another frame of reference and critically rethink the tradition of previous generations” [8, p. 4–5].

It is encouraging that at the turn of the 20th – 21st centuries translated works played a particularly prominent role in the revival of interest in German-speaking critics to Ukrainian culture. In the perception system the interpretation becomes the significance of key dominant in literary interactions. Its dynamics also covers the development of creative work by those writers whose activity is adjusted by circumstances in the Diasporas. We deliberately omit the term «artists of Ukrainian origin». The vast majority of the active diaspora representatives assert its presence in the modern Ukrainian literary criticism not only at the level of contact and genetic relationships but also through their organic self-identification. They retain national priorities, although operating in foreign language society. I. Katschaniuk-Spiech belongs to one of them. Thus, at the beginning of the 21st century German-speaking readers had an opportunity to get acquainted with the translation of the poem „The Aeneid” („Aeneida”, 2003) by I. Kotlyarevskyi, drama extravaganza „Forest Song” („Das Waldlied”, 2006), the dramatic poem „Cassandra” („Kassandra”, 2007) by L. Ukrainka, and poems „Three stanzas” from the book „Princess of Europe” („Europas Fürstin”, 2010) [11] by D. Pavlychko. Named positions have and will have the strategic relevance in future. It was said by O. Astafyev, the prominent Ukrainian literary critic and translator, in a review of the collection „Princess of Europe” [1, p. 246]. The perception process of the work by translating gains the natural assimilation and the highest possible expression of intensity especially in other social and national conditions. In this case the process can obtain new distinctive features retaining or losing the internal coordinates of national specificities. That refers the immediate appearance of interpretations in the country, to the recipients of which they are addressed.

The maximum amplitude of the effective entry of modern Ukrainian literature in the German-speaking environment includes works of different genres by Yu. Andrukhovych (the novels „Twelve hoops” („Zwölf Ringe”, 2005), „Moscoviada” (2006), „The Secret. Instead of novel” („Geheimnis: sieben Tage mit Egon Alt”, 2008), „Perversion” (2011), a collection of essays „Disorientation in the Surroundings” („Das letzte Territorium”, 2003), „The Devil hides in periphery” („Engel und Dämonen der Peripherie”, 2007), a collection of selected poems „Werwolf-Sutra”, 2009); by S. Zhadan (the novels „Depeche mode” (2007), „Anarchy in the UKR” (2007), „The invention of Jazz in Donbass” („Die Erfindung des Jazz im Donbass”, 2012), „Mesopotamia” („Mesopotamien”, 2015), the collections of short stories „The percentage of suicides among clowns” („Die Selbstmordrate bei Clowns”, 2009), „Hymn of Democratic Youth” („Hymne der demokratischen Jugend”, 2009), „Big Măc” (2012), a collection of poems „Why am I not in the net” („Warum ich nicht im Netz bin”, 2016); by L. Deresh (the novels „Cult” („Kult”, 2005), „The Adoration of the lizard” („Die Anbetung der Eidechse oder wie man Engel vernichtet”, 2006), „The intention!” („Intent! oder Die Spiegel des Todes”, 2008); by O. Zabuzhko (the novels „Field study in Ukrainian Sex” („Feldstudien über ukrainischen Sex”, 2006), „Museum of Abandoned Secrets” („Museum der vergessenen Geheimnisse”, 2010), a collection of essays „Planet Wermut” (2012); by M. Matios (the novels „Sweet Darina” („Darina, die Süße”, 2013), „Midnight blossom” („Mitternachtsblüte”, 2015); by T. Havryliv (a novel „Where is your house, Odyssey?” („Wo ist dein Haus, Odysseus?”, 2009); by T. Prokhasko (an autobiographical novel „From this we can make more stories” („Daraus lassen sich ein paar Erzählungen machen”, 2009); by T. Malyarchuk (the novels „Nine percent vinegar” („Neunprozentiger Haushaltssessig”, 2009), „Biography of accidental miracle” („Biografie eines zufälligen Wunders”, 2013), the short stories „About bunnies and other Europeans” („Von Hasen und anderen Europäern”, 2014). No doubt that the translation process reveals nationally marked characteristics. It is noticeable even when comparing the titles of works in the source language and the target language. And it is clear because the interpretation of a literary text is not determined by canonical identity.

Describing the art of translation as a form of interliterary perception the famous Slovakian scientist D. Ďurišin (1929 – 1997) has noted: „The translation is not contributed only by objective factors – concrete historical literary canon, regulatory application – but also by subjective – the poetics of an interpreter” [3, p. 159]. The relevant transformations of C. Dathe, A. Kratochvil, S. Stöhr (Germany), H. Fleischmann, A. Kauk, M. Weissenböck, A. Woldan (Austria), Yu. Durkot, S. Ptashnyk (Ukraine) are characterized by the consolidation of the properties concerning the individual artistic interpretation of the text, which form the adequate reading status of the target language work. They substantially contribute to separate parts as well as to overall process of Ukrainian literature development in the German-speaking world. The long and short narrative forms have the restorative role here while dominating at the present stage of acquaintance with the experimental creativity by authors from Ukraine in the foreign countries.

The perception range of the spiritual achievements of Ukrainian people in the German-speaking area involves the representation of its original culture. Therefore, it is not surprising that these books have caused a favorable position in the German-response criticism. This is evidenced by the preface to the already mentioned publication „Princess of Europe” by D. Pavlychko, which belongs to K. Brunner: „Young Ukrainian authors capture the German-speaking book market today. Such names as Andrukhovych, Zhadan or Deresh become increasingly popular. In their homeland the circle of supporters is much smaller than it’s assumed. That is because their literature is a rebellion against traditions, described places are barely known to most Ukrainian, heroes are outsiders and language is exquisite. Ukrainian reader almost never finds here the opportunity for identification” [10, p. 5]. However, the foreword contains the contradictory context and the reflection regarding the reality of Ukrainian literary process. For example, the statement of K. Brunner about unwillingness of domestic recipient to perceive contemporary art artists strategy does not seem peremptory. Moreover, the intellectual reader request is peculiar to cultural paradigm in the global sense. Actually, there is a need of scientific research in the literary studies of German-speaking countries that would disclose the general laws of development of Ukrainian literature and its perception reconstructed narrative principles of the reader. But the introduction of K. Brunner is particularly addressed to the recipient who holds no experience with Ukrainian literature. Hence, the intention is to intrigue the reader by opposing heritage of writers – „rebels” and „traditionalist” D. Pavlychko, as well as to approach a „horizon of expectations”, to draw attention to unknown or little-known. Every review of a similar nature strengthens the basis for further development of German-Austrian-Ukrainian literary relations in the 21st

century. In fact, there is a critical-estimate phase after its appearance. This phase sets an effective rhythm of perception in a foreign language environment.

The interaction of literatures is characterized by various manifestations, as well as borrowing, imitation, figurative analogies, stylization and translating solutions. They are essential for the enhancement of mutual artistic experience, updating and further development of traditions, enrichment of the expressive means of multilingual works, expansion of ideological and thematic framework of national literary systems. However, in the complex process of interaction and interpenetration of literature always prevails specific productive quality as a dominant feature.

BIBLIOGRAPHY

1. Астаф'єв О. Твори Дмитра Павличка німецькою // Всесвіт. – 2010. – № 9–10 (981–982). – С. 245–246.
2. Гаврилів Т. І. Феноменологія художньої ідентичності (на матеріалі німецької та австрійської літератури) : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн», 10.01.06 «Теорія літератури» / Т. І. Гаврилів. – К., 2009. – 437 с.
3. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литератур / Диониз Дюришин. – М. : Прогресс, 1979. – 320 с.
4. Зимомря І. Австрійська мала проза ХХ століття : художня світобудова / Іван Зимомря. – Дрогобич-Тернопіль : Посвіт, 2011. – 396 с.
5. Зимомря М. Бібліографічний покажчик наукових праць професора Юрія Борева / М. Зимомря, О. Марков, І. Зимомря // Джерела інтерпретації. Ювілейний зб. на пошану 80-річчя від дня народження проф. Юрія Борева ; [за ред. : В. Скотний, М. Зимомря]. – Дрогобич : Коло, 2005. – С. 727–749.
6. Лановик М. Б. Проблеми художнього перекладу як предмет літературознавчої рефлексії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / М. Б. Лановик. – К., 2006. – 39 с.
7. Лотман Ю. М. О типологическом изучении литературы / Ю. М. Лотман // Проблемы типологии русского реализма. – М. : Наука, 1969. – С. 123–131.
8. Поліщук Я. Література як геокультурний проект : Монографія / Ярослав Поліщук. – К. : Академвидав, 2008. – 304 с.
9. Теоретико-літературные итоги XX века : Т. 1 : Литературное произведение и художественный процесс / [гл. ред. Ю. Б. Боров]. – М. : Наука, 2003. – 373 с.
10. Brunner K. Vorwort / Kati Brunner // Pavlyčko D. Europas Fürstin. Gedichte. Ukrainisch und Deutsch / Dmytro Pavlyčko ; [Deutsch von Jona Gruber, Irena Katschaniuk-Spiech, Iwan Zymomyra, Mykola Zymomyra ; hrsg. und mit einem Nachwort von Mykola Zymomyra]. – Dresden : Thelem, 2010. – S. 5–6.
11. Pavlyčko D. Europas Fürstin. Gedichte. Ukrainisch und Deutsch / Dmytro Pavlyčko ; [Deutsch von Jona Gruber, Irena Katschaniuk-Spiech, Iwan Zymomyra, Mykola Zymomyra ; hrsg. und mit einem Nachwort von Mykola Zymomyra]. – Dresden : Thelem, 2010. – 282 S.
12. Zymomyra M. Deutschland und Ukraine : Durch die Abrisse zur Wechselseitigkeit von Kulturen / Mykola Zymomyra ; [hrsg. von Ihor Tratsch ; Einleitung von Roman Hromiak]. – Fürth : Flacius-Verlag, 1999. – 156 S.
13. Zymomyra M. Die internationale Gemeinschaft von Kulturen. Interliterarische Beziehungen und die Rolle der Übersetzung im künstlerischen Prozess / Mykola Zymomyra. – Berlin : Humboldt-Universität, 1984. – 514 S.
14. Zymomyra M. Zur Erkenntnis von der Kontinuität der Wechselseitigkeit von kulturellen Wertungen / Mykola Zymomyra // M. Zymomyra. Deutschland und Ukraine : Durch die Abrisse zur Wechselseitigkeit von Kulturen / [hrsg. von Ihor Tratsch ; Einleitung von Roman Hromiak]. – Fürth : Flacius-Verlag, 1999. – S. 9–16.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Іван Зимомря – доктор філологічних наук, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет».

Наукові інтереси: література зарубіжних країн, теорія літератури, німецько-австрійсько-українські літературні взаємодії, перекладознавство.

Олена Зимомря – кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжнародних комунікацій Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет».

Наукові інтереси: порівняльне літературознавство, література зарубіжних країн, перекладознавство.

УДК 81'1 : 81'22 : 81'374 +008

"НЕЧІТКІ СУТНОСТІ" В МІФОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРИ: ЛІНГВОСЕМІОТИЧНИЙ ТА УНІВЕРСОЛОГІЧНИЙ КОНТУРИ

Олександр КОЛЕСНИК (Київ, Україна)

У статті розглянуто лінгвосеміотичні та системно-універсологічні основи вербалізації "нечітких сутностей". Останні розглядаються як складники міфологічного простору, а їхні динамічні параметричні властивості співвідносяться з варіативними характеристиками вербально конструйованих альтернативних світів. Проаналізовані етимологічні основи імен концепту-

міфологеми "велетень". Окреслено діапазон варіації семантики відповідних номінацій у германо-кельтській міфологічній традиції.

Ключові слова: нечітка сутність, концепт, профіль, міфологічний простір, семіозис.

The article discusses linguo-semiotic and systemic premises of "fuzzy entities" verbal representations. The latter are regarded as components of the mythic space while their dynamic parameters are associated with variable parameters of verbally construed alternative worlds. The article highlights etymology of the GIANT-concept's names and outlines the range of semantic variations occurring to the said concept's designation units within the framework of Germanic and Celtic myth.

Key words: fuzzy entity, concept, profile, mythic space, semiosis.

У контексті багатовимірних трансформацій, що зачіпають усі сфери буття людства в ХХІ ст. (включно зі світоглядними, культурними й комунікативними зрушеннями) реалізуються дві протилежні мега-стратегії поступу цивілізації: глобалізація із західним варіантом "мультикультуралізму" та месіанська диктатура ("руський мір" або "Ісламська держава"), замаскована під "національне відродження" або "релігійний пуризм". В обох випадках здійснюється апеляція до базових аксіоматичних фрагментів міфологічного простору (МП) семіосфери й побудова вторинних міфів-симулякрів як маніпулятивних засобів. Загалом, поняття "цивілізація" ми розглядаємо як відносне й ведемо мову про флуктуації енерго-інформаційного поля людства. На сучасному етапі його поступу обсяг інформації та рівень конфліктності між "носіями інформації" настільки великий (рівень ентропії), що очікується або якісний стрибок до принципово нових моделей взаємодії та якості життя ("+" квантовий перехід), або злам існуючого світу ("–" квантовий перехід). При цьому моделювання бажаних образів світу (навіть прогнозування станів речей "після переходу") з опорою на зміст МП відбувається з використанням концептів-міфологем і міфологічних сценаріїв, онтологічний корелят котрих підпадає під характеристику "нечітких сутностей" (НС).

Сучасне мовознавство, що претендує на міждисциплінарність [3] і зважає на універсальні закономірності міжсистемних взаємодій [1], розглядає НС передовсім під кутом зору "розмитості категоріальних ознак" денотатів [5].

Ми пропонуємо інтегративний підхід до НС, що поєднує "нечітку логіку" [24] та теорію міфологічно орієнтованого семіозису [4]. Відповідно, НС розглядаються як елементи світу мірності n , онтологічні властивості котрих видаються нереальними або сумнівними в координатах "здорового глузду", тобто, 3-вимірного світу (й відповідного поняттєвого аксіоматичного простору). Найчастіше НС асоціюються з об'єктами, приналежними до сфери міфічного, сакрального. Такі феномени не можуть бути адекватно інтерпретованими, оскільки виходять за категоризаційний діапазон спостерігача, та зазвичай визначаються як явища сигніфікативного плану, ментальні конструкти (інколи з конотативними оцінками певних психічних відхилень носія / суб'єкта категоризації), кореляти фрагментів уявних світів. Припустимо, що параметричні ознаки НС пов'язані з їхньою квантовою (хвильовою, а не корпускулярною) природою та вищим енергетичним рівнем складників. Звідси принципово динамічний характер НС (існування як діахронійно-синхронійного "потoku" у, принаймні, 4-вимірному просторі), інверсивний потенціал, що реалізується у сценаріях світоконфігуративного масштабу, та неможливість спостереження в межах усталених координат (жорстких категорій).

Отже, НС (з урахуванням їхньої гіпотетично квантової природи, "нечіткі сукупності", fuzzy sets) при співвіднесенні зі станами речей у фізичному світі виявляються об'єктами без чітко окреслених критеріїв приналежності до класу / категорії, особливо з огляду на градуальність їхніх базових ознак [11, с. 125-190], імплікованих при вербальному втіленні, втім, позбавлених квантитативної характеристики (наскільки "добрим" / "шкідливим" є міфічна істота, божество, незвичайний предмет тощо). З огляду на те, що на сучасному етапі поступу людства спостерігач-інтерпретатор здатен оперувати НС виключно при їхньому вербальному втіленні, мовні знаки, що їх вербалізують, розуміються як "автоекспланаторні код-они", план змісту котрих охоплює "нечіткі предикати". Іншими словами, у внутрішній формі (ВФ) номінацій НС знаходяться первинні мікро-міфи ("вихідні конфігуративні установки системи"). Їхня реконструкція саме як "багатовимірних" суб'єктів можлива з урахуванням плюралістичної етимології полісемантичних першооснов відповідних номінативних одиниць. Подібна реконструкція враховує підхід до квантової природи явищ (в тому числі мовно-мовленневих), генеза котрих супроводжується виникненням контрарно-орієнтованих / сконфігурованих феноменів (ментефактів). Вони постають як власне онтологічно проявлені пари антагоністів, так і складні діалектичні "глибинні конструкти", закорінені у поліцентричних смислових матрицях (комплексах вихідних міфологічних операторів). Зокрема, номінації НС охоплюють комплекси протилежних ознак, що "активуються" у специфічних контекстах і породжують різноманітні ноєматичні смисли, відмінні

від традиційних уявлень. Розглядаючи МП як контейнер базових операторів (ірраціональних аксіоматичних інтерпретант), на основі котрих здійснюється категоризація / раціоналізація світу або моделювання альтернативних реальностей, наголосимо на їхній природі як НС, що і зумовлює багатовекторний характер міфологічно орієнтованого семіозису та відповідних категоризаційних процесів. При цьому набори концептуалізованих ознак НС (та їхні онтологічні кореляти як енерго-інформаційні кванти) утворюють кластери з гнучкими (динамічними, дифузними, тобто, "нечіткими") межами, детермінованими атракторами причинно-наслідкового, асоціативного, партитивного й локативно-трансформаційного характеру: Δ_n (онтологічні ознаки), Δ_b (функціональні ознаки), Δ_c (аксіологічні ознаки), Δ_d (локативні ознаки), d_n - ступінь прояву ознаки в межах змінного діапазону. Характеристики такого діапазону варіативності інформаційних трансформацій видається можливим обговорювати при метафоричному переосмисленні відомої формули, що визначає силу струму: $I = U / R$, де U , "напруга", розуміється як різниця "семантичних потенціалів" (відстань між опозитарними семами, закодованими у ВФ мовного знаку); R , "спротив" - як набір ситуативних модифікаторів, елементи лінгвального та екстралінгвального контекстів, відповідальні за утворення "контекстуально-ситуативного профілю" певного концепту або його інвертованої опоземи та породження певного ноематичного смислу. Власне $I = x_n$ постає як показник проявлення тієї чи іншої ознаки, що призводить до своєрідних "перлокутивних ефектів". При цьому всі внутрішньо-семантичні трансформації розглядаються в багатовимірній перспективі (не лише в "лінійній послідовності" знаків і відповідних значень). Так, певний фрагмент МП, що існує у вигляді смислового поля як варіативного квантованого потоку сигналів (потік розуміється як плинний синхронічно-діахронійний інформаційний обмін між світом, свідомістю людини (вищою нервовою діяльністю, відповідальною за категоризацію світу) та її підсвідомістю, контейнером вихідних інтерпретативних аксіом), розуміється як надсистема-контролер, котра визначає ситуативні вектори та інтенсивність прояву властивостей НС. Відштовхуючись від теорії міфологічно орієнтованого семіозису, квант потоку вербальних сигналів (а також їхніх ментальних та електрохімічних корелятів), що породжує певний ноематичний смисл, ми моделюємо як багатовимірний кластер "перед-встановлених" (визначених надсистемою, комплексом універсальних закономірностей буття) ознак $\Delta_n :: \Delta_b$ (ієрархічний вимір, визначений взаємодією взаємно обумовлених "програми" і "ресурсів" існування НС, а також $\Delta_c :: \Delta_d$ (синергетичний вимір, який становлять очікувані оцінки НС та її трансформації / переміщення у фізичному / ментальному / концептуальному просторах, здійснювані в процесі взаємодії людей та лінгвоспільнот - Рис. 1а). У свою чергу, "очікувана конфігурація" НС ніколи не реалізується як масштабований "зліпок-копія" фрагменту структури надсистеми. Взаємодія людей, людини і колективу (етнічної лінгвоспільноти, субкультурної групи, професійного колективу тощо), у якій реалізується механізм резонансу / інтерференції, породжує динамічні смислові поля, котрі виконують функції атракторів або репелерів та змінюють концептуально-семантичні конфігурації НС (Рис 1б). При цьому класичне уявлення про поле як векторну величину $\vec{E}(x,y,z,t)$, визначену кількісними просторовими параметрами 3-вимірного простору та їхніми змінами у часі (t), трансформується з урахуванням властивостей його конститuentів: $\vec{E}(Mx,y,p,q,s,t)$ або $\vec{E}(Rx,y,p,q,s,t)$, де x - жива істота / особа, y - неживий предмет / артефакт, p - дія істоти, q - дія предмету, s - простір, t - час, M - оператор "міфічний", R - оператор "реальний" [12], а характеристики x та y є представлені профілями Δ_n , Δ_b , Δ_c , Δ_d . У кожному дискретному сегменті поля (МП, семіосфери), номінація НС реалізує ситуативно релевантні набори ознак, що співвідносяться з уявленнями про неї в різні історичні епохи.

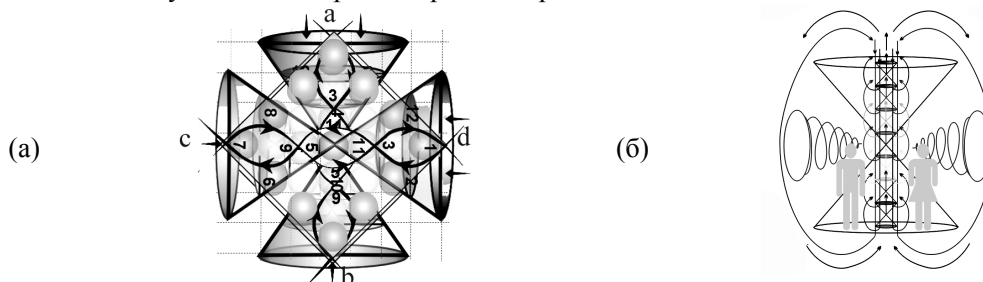

Рис.1. Смысловая матрица "нечеткой сущности": (а) - модель ноематичного кванту; (б) - ноематичный квант как часть поля (семіосфери)

Так, серед складників МП наявний концепт-міфологема ВЕЛЕТЕНЬ, що, з огляду на його вербалізацію в різноманітних мовних картинах світу, може вважатись своєрідною лінгвокультурною універсалією. Базові прототипові ознаки відповідного денотату як НС віддзеркалені в іменах відповідного концепту. Зокрема, а. *giant* < дфр. *geant* < *jaiant* "велетень, людоджер" < вульг. лат. **gagantem* (наз.в. *gagas*) < лат. *gigas* < грец. γίγας (множ. γίγαντες) "божественна, однак потворна, агресивна істота" [10], що асоціювалась із силами природи; нащадки Геї та Урана, знищені наступним поколінням богів. Вихідна етимологія затемнена. Гіпотетична реконструкція етимології назв ВЕЛЕТНЯ, пов'язана з номінацією "землі", зазвичай відкидається (хоча її варто враховувати за умови визнання плюралістичного характеру етимологічних реконструкцій та метафоричного осмислення стихії ЗЕМЛІ у різних міфологічних традиціях як ресурсного поля певного світу). Існує також версія гр. γίγας ~ дінд. *jigami* "мати статевої відносини" [7, с. 117], що не суперечить попередній реконструкції при врахуванні різномасштабності фрактальних варіантів сценарію ТВОРЕННЯ. У перекладі біблійних текстів домінуюча ознака "надмірний енергетичний потенціал / могутність" була переосмислена (звуження й специфікація значення), а мовний знак було вжито на позначення людей надмірного розміру й сили (=X00, базова диференційна ознака НС).

Да. *eoten*, а. *ettin*, шв. *jätte*, дан. *jætte*, дісл. *jötunn* (множ. *jötnar*) < протогерм. **etunaz / itunoz*, гіпотетично, спорідн. з протогерм. **etan* "їсти", пор. реконструкцію **etuna-* "пожирач" / "людоджер" < іє. **ēdes* "їсти, поглинати" [16, с. 288-289], співвіднесені зі здатністю персоніфікованого хаосу поглинати / знищувати об'єкти з меншою енергетикою (масою, зарядом, розміром тощо), котрі потрапляють до зони перетину контрарно сконфігурованих систем. Можна припустити, що інша номінація ВЕЛЕТНЯ як деструктивної сутності типу дісл. *þurs*, да. *þyrs* вмотивована подібним уявленням про здатність "поглинати", пор. метаф. "поглинання вологи", тобто "жага" (а. *thirst*) або "жага до крові", у переосмисленні - прагнення хаотично організованої системи отримати ресурси від системи-опонента. Пор. також да. *orcþyrs*, *orcneas* (множ.), у яких елемент *orc-* типологічно співвідноситься з номінацією "пожирача" (системи-домінатора) та імплікує його "потойбічну" природу, тобто, приналежність до плану буття, організованого за невідомими (хаотичними) закономірностями: а. *ogre* < фр. *ogre* < іт. *orco* "демон, чудовисько" < лат. *Orcus* "пекло" [10]. Зважаючи на діалектичну сутність явищ, відзначимо потенційну здатність такої НС не лише поглинати і руйнувати інші об'єкти, але й віддавати інформацію / ресурси, що з огляду на біохімічні властивості живої матерії в емпірично досяжному "первинно-реальному" світі також співвідносяться з рідким агрегатним станом речовини. Згадаємо асоціативні реконструкції, запропоновані М.М. Маковським: да. *þyrs* "велетень" (макрокосм) ~ да. *teors* "penis" [7, с.35], масштабована іпостась Світового дерева (іє. **ter-* "дерево") як творчого начала, провідника програми буття від надсистеми - сакральної сфери; пор. також да. *ent* (*eoten*) але н. діал. *anden* "пристрасно бажати", іє. **ond-* "гнів"; **ond-* "подих" [7, с.47] - зв'язок зі стихією ПОВІТРЯ, що є наслідком міфологічно-метафоричного переосмислення енергії, що виникає при створенні поля взаємодії суб'єктів (синергетики, резонансних ефектів при інтекракції ситуативно рівно рангових і одновекторно орієнтованих систем). Зв'язок номінацій ВЕЛЕТНЯ і СТИХІЙ (як міфологічно переосмислених уявлень про енергії різної природи) певним чином проявлений в асоціаціях типу : ірл. *torainn* "грим", дпівн. *reidar* "грим", да. *þunor* "грім" (**ten-d*), англ. *thunder* ~ да. *tydrian* "народжувати" [7, с.308].

Вказані варіанти етимології пов'язані з іншим ім'ям концепту ВЕЛЕТЕНЬ, притаманним германській міфологічній традиції, в якому акцентується ознака "великий розмір": н. *Riese* m., днв. *risi*, свн. *rise*, снн. *rēse*, дпівн. *risi*, ісл. *risastór*, норв. *rise*, шв. *rese*, дан. *rise*, дсакс. *wrisilīk* "величезний"; *wrisi*, *riso*, снід. *rēse*, *reuse*, *rōse* "велетень, герой", нід. *reus*, дфранк. *wrisil* < герм. **wrisja-*, що, ймовірно, співвідноситься з дінд. *vársma* "височінь, верхівка", грец. *πίον* "вершина гори", лат. *verruca* "бородавка, стовщення, виступ", лит. *viršùs* "височина, верхівка", дслов. *vrъchъ*, укр. *верх*, *верхівка*, рос. *верзила* [21]. "Народна етимологія" (ірраціональне припущення, не підтверджуване класичними фонетичними закономірностями) пропонує співвідносити н. *Riese* з герм. **reisan-* "над, понад" (пор. а. *to rise*, да. *rīsan*, н. *reisen* "мандрувати", дсакс. *rīsan* "рухатись", нід. *rijzen*, дфриз. *rīsa*, дісл. *rīsa*, гот. *ur-reisan* "здійматись, виникати" < герм. **reisan-* (<**reis-*) "рухатись догори, здійматись" [6, с. 431]. З урахуванням проміжних асоціацій та аллюзивних зв'язків, виділяємо сему "рух догори" як спосіб "профілювання у вигляді [надмірного] розширення", що не суперечить традиційним версіям: н. *Riese* < герм. **wris-an-* / **wrisēn*,

*r[íw]s-an- / *r[íw]sēn < proto-іе. *wris- "гора" [21], а також < іе. *uer-s "подовжений" [16, с. 1151-1152].

У номінаціях ВЕЛЕТНЯ кельтськими мовами реалізовані такі його ознаки: гел. *athach*, ірл. *fathach*, *athach* < *pat- "подовжуватись, тягнутись", у той час як гел. *athach* "вітер", ірл., дірл. *athach*; грец. *ατιος* "пара, випаровування", н. *atem* [15, с. 24], тобто, "повітряність" ВЕЛЕТНЯ розуміється як властивість речовини "розріджуватись" і займати більший обсяг.

Гел. *famhair* "велетень", ірл. *Fomhor* "пірат, велетень", дірл. *fomór*, *fomórach* "Фомор(и), міфічна раса завойовників Ірландії" < (а)*fo-mór "майже великий / величний", тобто, "божественний із зниженим (унаслідок поразки) статусом" як наслідок універсального міфологічного сценарію БИТВА БОГІВ; (б) ~ н. *mahr*, а. *nightmare*; (в) "підводний": *mor-* < *muir* "море", хоча довге *ó* не відповідає реконструкціям (б) і (в) [15, с. 162].

Відзначимо метонімічний перенос "страшний" → "велетень": гел. *fomhalach* "велетень" < *fiamh* [15, с. 174]: гел. *fiamh* "жах, захват", ірл. *fiamh* "страх, потворний, жадливий", при чому знову наявний алюзивний зв'язок зі СТИХІЄЮ (й емоціями, породжуваними її надмірним проявом) дірл. *fiam* "страшний" < *veimo- (< *vei "вітер") [15, с.172].

Нарешті, укр. велетень, велет (пор. пол. *wielkolud*, словен. *velikan*, рос. великан) - (1) * *vels* > **veles-*, **velet-*(плеофонія): (2) іе. **vel-* "великий" + *-et*, *-es* як суфікси < **-eto*, **-eso* [19, с.337-338], можливо, пов'язане з стсл. *velui* та укр. *великий* (домінантна сема - "значний розмір"); інколи зіставляється з слат. *Veletabi* (західнослов'янське плем'я у Мекленбурзі), лат. *valēre* "бути сильним", дірл. *flaith* "володіння", псл. *voldti "володіти", лит. *veldėti* "володіти", лит. *valdyti* "керувати" [2, с. 346]. На основі існуючих версій пропонуємо реконструкцію смислу "той, що займає значний обсяг (унаслідок специфіки атомарної структури, "розрідженість" матеріального носія), та є носієм значного енергетичного потенціалу, що дозволяє здійснювати керівну (визначальну, творчу) функцію у контексті взаємодії систем".

Мікротексти, заковані у ВФ імен концепту ВЕЛЕТЕНЬ, окреслюють траєкторії флуктуації значень і ситуативно породжуваних смислів при номінації НС у різних контекстах. Зокрема, в українській фольклорній традиції відомі міфологізований орач-богатыр Микула Селянинович (зв'язок зі стихією ЗЕМЛІ), а також Гориня, Дубиня і Усиня, казкові велетні з надлюдською силою, яка порушує природний порядок і перешкоджає розгортанню квестового сценарію персонажів казки. У текстах германськими й кельтськими мовами реалізовано траєкторії осмислення властивостей ВЕЛЕТНЯ:

b01 = "воїн / руйнівник": *eotenas ond ylfe ond orcneas, // swylce gigantas, // þa wið gode wunnon* "Йотуни, ельфи й орки, такі велетні (чудовиська), що воювали проти бога" [8, 112-113], *Ro sernatai tra an cath cech laei etir fine Fomore & Thuatha Dea* "тож кожного дня до битви ставали Фомори і Туата Де" [9, с. 90], *Leika Mims synir, // en mjötuðr kyndisk // at inu galla Gjallarhorni* "Міміра сини розпочали гру, про кінець сповістив ріг Гйаллахорн" [23, 46], *Hrymr ekr austan, // hefisk lind fyrir* "Хрюм їде зі сходу, закриваючись щитом" [23, 50], *Surtr ferr sunnan // með sviga lævi* "Сурт їде х півдня з тим-що-нищить-гілки" [23, 52];

b02 = "гнобитель / доміноатор": *tri rig Fomorach, a cíos for Erinn* "три королі поморів встановили данину для Ірландії" [9, с.62];

b03 = "об'єкт негативного ставлення (зневаги/агресії) з боку людей / богів": *þær ic fife geband, // yðde eotena cun ond on yðum slog* "там я велетнів зв'язав, у хвилях нащадків велетнів повбивав" [8, 420-421], *Eoten wæs utweard; eorl furþur stop* "чудовисько втекло, та ярл його переслідував" [8, 761], *hæfdon ealfela eotena cynnes // sweordum gesæged* "багато з роду велетнів зарубали мечами" [8, 883-884], *þæs wæron mid Eotenum ecge cude* "Його клинок був відомий велетням [фризам]" [8,1145], *Ne huru Hildeburh herian þorfte // Eotena treowe* "Хільдебург міг не цінувати честь ворогів" [8,1071-1072], *cath-reim Túath Dé Danann re fine Fomórach o sin amach bodeasta conad* "військова кмпанія Туата де Даннан проти раси Фоморів" [9, 23], *Co torcair four sluag na Fomore* "То воно [магічне око Балора, яке Луг вибив з його голови] впало на фоморів" [9, 100], *Tanaic didiu frisna Fomore annísín* "Те виявилось шкідливим для фоморів" [9, 94], *Atbert side focichred slébe Erenn tri gritai fona Fomorib* "Він відповів, що своїми чарами він жбурне гори Ірландії на Фоморів" [9, 80], *ar Fomorib uile cona foighbid bando indtib* "річки будуть приховані від Фоморів" [9, 82], *docachnotar brechtaw for sluagaib na Fomore*. "[вони] проспівали чари проти армії Фоморів" [9, 84]. 'Ni anse', *ar na druide, 'doberomne cetha tened fo gnuisib no Fomore* "Не важко сказати", промовили друїди, "Ми поллемо обличчя Фоморів потоками вогню" [9, 90];

b04= "творець-будівник": *enta geweorc* "витвір велетнів" the [20, 2], що в окремих контекстах перетворюється на атрибутивну (кваліфікативну) родову ознаку інших класів об'єктів: *sigeeadig*

bil, //eald sweord eotenisc, ecgum byhtig, wigena weorðmynd "переможний клинок, давній меч велетнів з надійним лезом, скарб воїна" [8, 1556 -1559], *eald sweord etonisc; þæt him Onela forgeaf* " давній меч велетнів, дарунок Онели " [8, 2616];

b05= "творець-пращур": *Ór Ymis holdi // var jörð of sköpuð, // en ór beinum björg, // himinn ór hausi // ins hrímkalda jötuns, // en ór sveita sær* "Плоть Іміра стала землею, кістки - горами, небом став череп холодного йотуна і стала кров морем [22, 21], *Órófi vetra // áðr væri jörð sköpuð, // þá var Bergelmir borinn, // Þrúðgelmir var þess faðir, // en Aurgelmir aft* "За багато зим до того, як було створено землю, народжений був Бергельмір, Трудгельмір був його батьком й Аургельмір дідом [22, 29], *Ór Élivagum // stukku eitrdropar, // svá óx, unz varð ór jötunn* "Елівагара холодні бризки перетворились на йотуна" [22, 31], *Ek man jötna// ár of borna, // þá er forðum mik* "Я пам'ятаю велетнів, народжених до початку часів, вони мене народили" [23,1], *Áðr Burs synir // bjöðum of ypptu, // þeir er Miðgarð // mæran skópu* "Аж доки сини Бора підняли землю, створивши чудовий Мідгард" [23, 4];

b06 = "суб'єкт ієрархії [виконавець соціальних ролей]": *ri Fomore a athair, edon Elotha mac Delbaeth* "Королем Фоморів був його батько, Елата син Делбета" [9, 60];

a01 = "мудра істота": *þviát engi jötun // ek hugða jafnramman // sem Vafþrúðni vera* "не існує йотуна, що вважався б рівним у мудрості [магічній вправності], ніж той, кого звать Вафтрудніром" [22, 2]; *æði þér dugi, // hvars þú skalt, Aldaföðr, // orðum mæla jötun.* "Мудрість [нехай] тобі допоможе, Батько-усього, у змаганні слів [суперечці] із йотуном [22, 4]; *hvárr fleira viti, // gestr eða inn gamli þulr* "Хто вправніший у знаннях – гість чи старий поет "[самоназва йотуна] [22, 9], *Drekkr mjöd Mímir // morgun hverjan // af veði Valföðrs* "П'є мед Мімір кожного ранку із закладу Володаря [з джерела мудрості, під яким заховано око Одіна] [23, 28];

a02 = "потойбічний": *"Ífingr heitir á, // er deilir með jötna sonum // grund ok með goðum;* Івінг зветься річка, що розділяє йотунів і богів" [22,16];

a03 = "незвичайний" / "співвіднесений зі стихіями": *hveim er við kaldrifjadan kemr* "... як зійдуся з "холодноробрим" [22, 10];

a04^c = "жорстокий / небезпечний": *He mid Eotenum wearð // on feonda geweald forð forlacen, // snude forsended* " залишений поміж монстрами, на ласку ворогів покинутий, приречений" [8, 902–903], де номінації НС отримують аксіологічне забарвлення і позначають антропоморфну іпостась концепту ВОРОГ, а відповідним денотатам приписуються риси надзвичайних істот, що акцентує комплекс позитивних ознак ВОІНА / ВОЛОДАРЯ, що їм протистоїть;

d01 = "мешканець / володар певної території": *Lotar rempuo ioarum con rancutar tír na Fómore* "Потім вони рушили далі, доки не дістались землі поморів" [9, с. 72], *Doneoch immorro terla de Feraib Bolc asin cath lotar ar teched de saigid na Fomore* "Але ті з Фір Болгів, що втекли з битви, вирушили у землі фоморів" [9, с. 58];

c01 = "страшний" *Ni tanaic docum nErenn drem bud mo gráin nó aduath inda in slog sin na Fomoiridhi* "Ніколи до Ірландії не приходила армія страшніша від Фоморів" [9, с. 74], що також трансформується у темпоральний кваліфікатор, співвіднесений зі сценарієм КАТАСТРОФА / КІНЕЦЬ СВІТУ: *Hvat lifir manna // þá er inn mæra líðr // fimbulyetr með firum?* "Хто житиме як скінчиться зима велетнів?" [22, 44].

Осягнення сутності НС відбувається в діапазоні смислів вихідних концептуальних оксиморонів, а власне ВЕЛЕТЕНЬ може бути творцем світу / руйнівником світу, агресивною істотою / об'єктом агресії. Базові ознаки НС зберігаються діахронічно, напр. b01: "They look like they might be *breaching the north battlements, they've brought giants of their own.*" [18, с. 330]; b04: "The grandest city in the world. *Built by Ogier, you know*" [13, с. 338]; дещо переосмислюються, як a03 "незвичайний" → "чарівний": *We took him magic. Giants like magic, jus' don' like us usin' it against 'em.* [17, с. 379], що підкреслює зв'язок НС із ірраціональним началом буття. Окремі опоземи проявляються у текстах різних історичних епох, пор. a01, але "All the Buffins always were. One of the most respected of all the giant families in Narnia. *Not very clever, perhaps (I never knew a giant that was)* з [14, с.190]; b01, але "Humankind and *Ogier, everything that lives, we are at war with the Dark One,*" *Moiraine said* [13, с. 413], що свідчить про амбівалентність оцінок НС і "розмитість", варіативність її ознак.

Отже, кількість потенційних наборів ознак НС є необмеженою. Якість і обсяг проявлених параметрів НС залежить від інхоативного базового оператора, що визначає первинну конфігурацію картини світу / стану речей в альтернативній реальності. У ході "міфологічно орієнтованого семіозису" інформаційні кванти як продукти інтерпретації постають не "жорсткими пакетами" значень, а натомість уявляються як феномени хвильової природи з

вірогіднішими характеристиками. Останні варіюються у діапазонах, заданих базовими операторами та визначених прагматикою мовця, і можуть набувати протилежних оцінок, що й використовується творцями альтернативних світів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Домброван Т.И. Язык в контексте синергетики : Монография / Т.И. Домброван. – Одесса : КП ОГТ, 2013. – 346 с.
2. Етимологічний словник української мови : В 7 томах / Укл. Болдирев Р. В. та ін. – К. : Наукова думка. – 1982. – Т. 1. – 632 с.
3. Клименюк А.В. Знание, познание, когниция: Монография / А.В. Клименюк. – Тернополь : Підручники і посібники, 2010. – 304 с.
4. Колесник О.С. Лінгвосеміотика міфологічного простору: дис. ... докт. філол. наук : 10.02.15 / О. С. Колесник; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2012. – 548 с.
5. Левицький А. Е. Категоризація і номінація нечітких сутностей та їх ознак / А.Е. Левицький // Вісник КНЛУ. – Серія Філологія. – Том 14. – №1. – 2011 – С. 69-76.
6. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2010. – Т.1. – 610 с.
7. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов / М. М. Маковский. – М. : ВЛАДОС, 1996. – 416 с.
8. Beowulf. – [електронний ресурс]. – режим доступу : <http://www.northvegr.org/sagas%20and%20epics/epic%20poetry/beowulf/>
9. Cath Maige Tuired The Second Battle of Moytura <http://www.maryjones.us/ctexts/lmaghtured.html>
10. Etymological Dictionary of Modern English / Ed. by D. Harper. – access mode : <http://www.etymonline.com>
11. Fundamentals of Fuzzy Sets / Dubuis Didier, Prade Henri, eds. - New York : Springer Science+Business Media, 2000. – 650 p.
12. Griffin M. An Expanded, Narrative Algebra for Mythic Spacetime / Michael Griffin // Journal of Literary Semantics. – 2001. – №2. – Vol. 30. – P. 71–82.
13. Jordan R. The Eye of the World / Robert Jordan. – NY : Macmillan, 1990. – 670 p.
14. Lewis C.S. The Lion, the Witch and the Wardrobe / C.S. Lewis. – NY: HarperTrophy, 1994. – 206 p.
15. McBain A. An Etymological Dictionary of the Gaelic Language / Alexander. A. McBain, LL.D. – Stirling : Eneas MacKay, 1911. – 426 p.
16. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / Julius Pokorny. – Bd. 1–2. – Bern : Francke. – 1959. – 1183 S.
17. Rowling, J. K. Harry Potter and the Order of the Phoenix / J. K. Rowling. – N.Y. : Scholastic, 2004. – 875 p.
18. Rowling, J.K. Harry Potter and the Deathly Hallows/ J. K. Rowling. – N.Y. : Scholastic, 2007. – 769 p.
19. Rudnycky J.B. An Etymological dictionary of the Ukrainian language. - Ottawa: Ukrainian Mohylo-Mazepian Academy of Sciences; Ukrainian language association; University of Ottawa Press. – 1982. –Vol. 1. – 968 p.
20. Ruin. – [електронний ресурс]. – режим доступу : <http://www.fordham.edu/halsall/sbook2.html#lit34>
21. StarLing database server / S. Starostin, G. Bronnikov, Ph. Krylov. - 1998-2012. — режим доступу : <http://starling.rinet.ru>
22. Vafþrúðnismál. – [електронний ресурс]. – режим доступу : <http://norse.ulver.com/edda/vaftrudnis.html>
23. Völuspá. – access mode : <http://norse.ulver.com/edda/volusp.html>
24. Zadeh L.A. A fuzzy-set-theoretic interpretation of linguistic hedges / Lotfi Zadeh // Journal of Cybernetics. – 1972. – #2. P. 4–34.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Колесник – доктор філологічних наук, професор кафедри германської філології Київського університету ім. Б. Грінченка.

Наукові інтереси: лінгвосеміотика, лінгвокультурологія, когнітивні студії, міфопоетика, універсологія.

УДК 811. 161

ТЕЛЕСНО-ДУХОВНИЙ КОД КУЛЬТУРИ КИЕВСКОЙ РУСИ: МЕТАФОРА «ВНУТРЕННЕГО ЗРЕНИЯ»

Наталья КОЧ (Николаев, Украина)

У статті розглядається процес формування когнітивної схеми «внутрішній зір» у колективній свідомості східних слов'ян. Антропоморфна за своєю природою метафора транслюється в християнських дискурсах у рамках базової культурної теми Київської Русі – теми духовності.

Ключові слова: базова культурна тема, антропоморфізм, концептуальна метафора, тілесно орієнтована метафора, метафора «внутрішній зір».

The article deals with the process of forming cognitive schemes «inner vision» in the collective consciousness of the Eastern Slavs. Anthropomorphic metaphor by its nature transmits in Christian discourse within the cultural base of Kievan Rus – the theme of spirituality.

Keywords: basic cultural theme, anthropomorphism, conceptual metaphor, physically oriented metaphor, a metaphor for the «inner vision».

Комплексные исследования гуманитариев убедительно доказывают, что каждая культура представляет собой систему с уникальной неповторимой конфигурацией системообразующих элементов, объединенных базовой культурной темой. Такая тема определяет содержание и соотношение внутрикультурных элементов, являясь ориентиром для формирования социальных моделей в обществе, а также основой аксиологической системы конкретного социума (см., например, работы Р. Бенедикт «Модели культуры», С. Лурье «Психологическая антропология»). Тема христианской духовности, будучи базовой культурной темой эпохи Киевской Руси, интерпретирована в трудах богословов, в основном, с помощью концептуальной диады «духовность – телесность».

Не вызывает возражения мысль, что антропоморфизм является одной из основных форм мышления, а когнитивная антропоморфная метафора – фундаментальной универсалией, определившей культурные векторы развития цивилизации. А. А. Потебня писал об антропоморфизме мышления следующее: «Мыслить иначе, как по-человечески (субъективно) человек не может. Если под мышлением понимать ту долю умственной деятельности, которая сказывается в языке, то оно есть создание стройного, упрощенного целого из наплыва восприятий. Представить себе такое создание мысли иным, чем созданные «по образу и подобию» своему, чем внесением в познаваемое свойство познающего, мы не в силах; но свойства познающего изменяются в определенном направлении, благодаря чему возможна история мысли и ее человекообразности» [6: 461]. Несмотря на всеобщность антропоморфизма в мировых культурах, антропоморфная метафора позволяет исследовать уникальные модели познания действительности, свойственные конкретному этносу (народу, нации).

«Духовность – телесность» как проекция отношений внутреннего (психического) и внешнего (физического) закреплена, прежде всего, в метафорических когнициях. Основными видами когнитивной метафоры, непосредственно обусловленной телесным опытом, являются, по мнению Дж. Лакоффа, ориентационные и онтологические метафоры [9]. Телесно ориентированная метафора, с помощью которой система понятий организуется в соответствии с конституцией человека, предполагает антропоморфное осмысление ориентаций типа «верх – низ», «лево – право», «внутри – снаружи», «передний – задний», «глубокий – мелкий», «центральный – периферийный», «широкий – узкий» и пр. К онтологическим метафорам, базирующимся на телесном опыте, также относятся метафоры сущности и субстанции: «Данные нашего опыта, связанные с физическими объектами (в особенности с нашим собственным телом), составляют основу для колоссального разнообразия онтологических метафор, то есть способов трактовки событий, действий, эмоций, идей и т. п. как предметов и веществ» [9: 407]. Об онтологической метафоре «поле зрения – это вместилище» Дж. Лакофф пишет следующее: «Исходя из того, что ограниченное физическое пространство есть вместилище и что поле нашего зрения соотносится с подобным ограниченным физическим пространством, мы естественным образом приходим к метафорическому понятию ПОЛЕ ЗРЕНИЯ – ЭТО ВМЕСТИЛИЩЕ» [там же: 413]. Если признать, что специфику метафоры обуславливают условия ее возникновения и функционирования в определенной культуре, то одним из онтологических условий формирования метафоры «поле зрения – это вместилище» является география.

На сегодня не вызывает возражения мысль, что география, характерная для места проживания конкретного народа, оказывает влияние на становление мировоззрения его представителя: то, что входит в поле зрения человека, определяет особенности его пространственного мышления, а картография территории связана с осмыслением абстрактных культурных феноменов. Так, например, абстракции «широта души» и «глубина души», интерпретированные в трудах философов, этнографов, историков, непосредственно связаны с географией открытого пространства: огромные, открытые глазу для наблюдения территории позволяют сформировать в коллективном сознании самобытную пространственно-концептуальную схему. Такая схема с ее характерными признаками «широкий – узкий», «глубокий – поверхностный», «центральный – окраинный (граничный)», «наружный – внутренний» и пр., повлиявшая на образ мышления и социальные модели поведения восточных славян, сформировалась уже в эпоху Киевской Руси. Внешняя топография, поддержанная внутренней рефлексией, становится основой культурного типажа украинцев и россиян. Н. Костомаров в своем сочинении «Две русские народности» утверждает, что «географическое положение было первым поводом различия народностей вообще» и что «географические условия способствуют сообщению [народу] своеобразного типа» [1].

Украинская этнография пространства базируется на восприятии степного раздолья, связанного, по мнению культурологов, с внутренним ощущением индивидуальной свободы, а также незащищенности, что и определило историческую судьбу Украины. Например, П. Феденко пишет о том, что со степью связано понятие перманентной катастрофы как доминирующего фактора украинской истории) [10]. Исследователи генезиса украинской культуры объясняют особенности психотипа украинца с помощью такого географического фактора, как расположение Украины в центре Европы, однако указывают, что этноним *украинец* (согласно этимологии – <живущий> у края, на окраине) также существенно повлиял на самосознание нации.

Д. Мережковский, рассматривая русскую культуру как бескомпромиссную культуру крайностей, вспоминает слова Ю. Крижанича: «Все мы, русские, любим по краям и пропастям блуждать» [4: 110]. Развивая свою мысль, он пишет: «Нас очень трудно сдвинуть; но раз мы сдвинулись, мы доходим во всем, в добре и зле в истине, и лжи, в мудрости и безумии, до крайности. <...> Рядом с чересчур трезвыми есть чересчур пьяные. Кроме равнинной, вширь идущей, несколько унылой и серой, дневной России Писарева и Чернышевского... есть вершинная и подземная, ввысь и вглубь идущая, тайная, звездная, ночная Россия Достоевского и Лермонтова» [там же].

Несомненно, что возможности физического зрения ограничиваются видимым пространством, главным объектом которого является сам человек (что репрезентировано, например, устойчивыми сочетаниями слов типа *быть в поле зрения*). Осознание же топоса как неограниченной территории кроется, прежде всего, во внутренних ощущениях, связанных в христианской православной культуре с духовными исканиями Бога, а не рациональным осмыслением действительности. Результатом такого осознания является когнитивная метафора «внутреннее зрение» как проекция более глобальной глубинной модели – «человек внутренний» – «человек внешний» [2; 3].

С феноменом внутреннего (духовного) зрения непосредственно связан процесс формирования интровертной кардиоцентристской культуры восточных славян с ее нерациональными доминантами. О даре духовного видения, свойственного нашим предкам, Н. Костомаров писал: «Совсем не то у человека, в котором есть дар и привычка *ощущать в себе живую душу и видеть ее внутренним зрением, в оболочке внешних для него явлений*. Он не анализирует добра, которое и нельзя анализировать, как прекрасное; он *созерцает его в его цельности и воспринимает его всем духовным существом* своим» [1] (курсив наш. – К. Н.).

Исследование метафоры «внутреннего зрения» на материале памятников восточнославянской письменности позволяет по-новому взглянуть на проблему антропоморфной саморефлексии человека эпохи средневековья. Глубинный характер соответствующего метафорического кода как базового кода культуры осуществляется на уровне интерпретации дискурса, в частности религиозного. Тексты конфессиональных жанров, манифестирующие магистральную тему христианства – тему духовности, объясняют существование «внешнего человека» как условие бытования более важной субстанции – «внутреннего человека», обладающего «внутренним зрением».

Идея «внутреннего зрения» воплотилась в дидактических текстах, повествующих о противоборстве духовного начала в человеке и его телесных страстей. Филолог Черноризец в начале своих «Слов» призывает: *Разеръземь им утробу и узрим тысяща напастей внутрь, и многа смущения, и бурь исплънена* (СлФил XVI в.). «Внутреннее зрение» («внутренние очи») противопоставляется «внешнему зрению» («внешним очам») как «внутренний» человек «внешнему»: *Акы невѣжа сый и не смотряй внутрънима очима, но внѣшнима; ...и прозрѣ внутренима очима* (ЖСРад XV в.) (ср. значение слова *въноутрънии* – «соответствующий правилам христианства, духовный», вступающего в антонимические отношения с лексемой *внешнии*, имеющей семантику «плотский, чувственный» (см. КЕ, 261а. XII в.; ПрЛ, XIII в.).

Основными когнитивными характеристиками «внутреннего человека», обусловленными сложной диалектикой взаимодействия сознания и тела, а также основными бытийными категориями, являются глубина, пространственная ориентация, ограниченность, размер, качественная и количественная наполненность и пр. Сенсорика таких характеристик представлена, прежде всего, субъективным ощущением «внутри – снаружи» и визуальным представлением «видимое – невидимое».

Оппозиция «видимый – невидимый» чаще реализуется в контексте толкования феномена эманации нематериальных субстанций (одно из имен Бога – *Невидимый*). Пребывание Бога (святого духа, души) в тленном теле – должествование высшего порядка, связанное с ограниченностью ментальных и сенсорных возможностей человека. Слово *видимый*, кроме «доступный зрению»,

функционировало в древнерусском языке в значениях «земной», «телесный, чувственный», «материальный, вещественный», «временный», «явный, очевидный»; слово *невидимый* передавало антонимическую семантику «то, что скрыто от глаз человека» (СлДРЯ I; V).

Метафорическая синестезия проявляется на уровне понимания различий между внешними и внутренними ощущениями. Например, в «Словах» Григория Богослова изображена картина весны, где визуальное восприятие природы (*видимая весна*) изящно переплетается с оптимистическим ощущением *весны невидимой* – внутренней, духовной: *Нынэ весна красна, весна дхѣвна, весна дшѣмь, весна телесемь, весна видимая весна невидимая* (ГБ, 86. XIV в. – СлДРЯ I: 413 (в СлДРЯ I см. список сокращений первоисточников, использованных в статье). Оппозиция «видимый – невидимый», как правило, коррелирует с компонентами ориентационной бинарности «верх – низ»: *...славу же и благодать, юже творить угажая всѣмь вышним и нижнимь, видимымь и невидимымь* (КТур (Пр. о сл.) XII в.).

Концептуализация визуального восприятия пространства и времени – важная когнитивная характеристика сенсорики. Все *видимое* является *скорвременным*, быстротечным, лишь *невидимая* суть вещей вечна (ср. *все видимое и невидимое* «все существующее в земном и небесном мире (сотворенное Господом)»). *Видимыми* и *невидимыми* могут быть реальные и умозрительные враги: *Препояши мз силою свыше на невидимая и видимая врагы* (ЛИ, 190. ок. 1425 г.). Наиболее опасными, невидимыми «врагами» христианина являются страсти, телесные соблазны, греховные мысли: *Видимую гордость исцеляют скорбные обстоятельства; а невидимую – Превечный и Невидимый* (Леств. 26: 199). В пределах оппозиции «видимый – невидимый» (как правило, по сценарию «войны») реализуют свою семантику лексемы типа *грехопадение, благодаяние, печаль* (СБЯр, 41 об; ФСт, 66а).

Видение (понимание, осознание) невидимого (истинного знания, Учения Христа) достигается с помощью «внутреннего зрения», которое интерпретируется в мировых культурах в рамках базисной метафоры «вместилища». Осмысление сакрального зрения как скрытого истинного знания лежит в основе древних мифологий и религий (ср., например, *око Бога* в египетской и индийской культурах). Око как «вход» в книжные знания – известный мотив литературы Древней Руси. Книга церковного устава и автор Экклезиаста – Соломон – именуется *оком церковным* (Рум., 710. 1428 г.; КЕ, 581. XII в.); *очи палейныя* – название Палеи толковой (Рум., 513. XVI в.). *Око (очи) Бога, всевидящее око, невоздреманное (недреманное, недремательное) око, неусыпающее око* (Бога), *душевное око* – метафоры абсолютного истинного видения, активно функционирующие в христианских текстах: *Неусыпно наблюдай душевным твоим оком за возношением* (Леств. 27: 80).

Метафора-символ «око Бога» актуализируется в древнерусской культуре в информационном поле концептов, определяющих духовные ценности христиан: *Призрэ на нь всемилостивое око благаго Бога* (СлИл XI в.); *...чисто око Твое, еже не видети зла* (Авв 1: 13); *Человекъ смотрит в лице, а Богъ зрит в сердце. Сий же взншняя обзираша, а не вънутреняя...* (ЖСРад XV в.).

По мнению Дж. Лакоффа, концептуальная метафора «позволяет нам понимать довольно абстрактные или по природе своей неструктурированные сущности в терминах более конкретных или, по крайней мере, более структурированных сущностей» [11: 245]. Так, функции цели метафоризации – «внутренние очи» – аналогичны функционалу источника метафоризации – «внешним очам» (очам *телесным, чювьственным, плотским*): *Как глаза видят предметы чувственные, так вера духовными очами взирает на сокровенное* (ЕСир, 390). Однако преимущество внутреннего зрения перед внешним неоспоримо: *Плотьскима же очима никако же видэ нѣжныя доброты ни величства* (Пр, 31г. 1383 г.); *Чювьственыма очима чювьственный образъ разумеете, еще же не тако подобають творити, нь вънутренима очима внутрь лежащее подобають видети, ли честь, ли бесцестие* (ЖВИ, 24в., 200. XIV–XV вв.).

«Внутреннее зрение» является частью «внутреннего тела», структуру которого составляют как реальные, так и не имеющие в действительности анатомического аналога органы (*душа, внутренние очи, духовные очи, душевные очи, сердечные очи, мысленные очи, очи веры* и пр.): *Съ страхомъ стои, съмотри бываемыхъ съ взроу тѣлесными очима и дшѣвными* (Изб, 206. 1076 г.); *Священникъ же видѣвъ дѣтища сердечными очима* (ЖАСм, 36. XVI в. ~ XIII в.). По мнению ученых, онтогенез функций таких органов следует рассматривать в связи с первейшими человеческими потребностями, коррелирующими с культурным способом их удовлетворения [5].

С позиции объективного идеализма локализация «внутреннего» зрения определяется его отношением к разуму и транслируется, например, метафорой «мысленные очи»: *Сидя за столом, исполненнымъ сней, представляя перед мысленными очима твоими смерть и суд...* (Леств. 14:

31). Метафора «очи веры» в трудах отцов церкви также связана с осознанием божественного разума, эманация которого частично возможна в несовершенном человеке: *Как глаза не видят ничего умственного, так очи веры не видят ничего чувственного* (Злат. 290). В проповедях богословов «очи веры» локализируются, как правило, в сердце: *Когда око веры, как свет, сияет в сердце у человека, тогда ясно, светло и чисто созерцает он и Агнца Божия...* (Сир 27: 384).

Мотив внутренней слепоты/духовного прозрения является идеологически значимым в христианских дискурсах: *Тот, кто, забыв Божественные законоположения... ослеп душевными очами и отпадает от священного собора святых* (МГр (Дух.-нрав. сл.) XVI в.). Внутреннее прозрение – важный этап духовного и телесного очищения человека, состояние нравственно маркированное: *Очисти прежде вноутрьнек стьклзници. да боудеть ей и внишнее чисть* (ПНЧ, 30 в. XV в. – СлДРЯ II: 188). Никон Черногорец ратует за внутреннюю чистоту, называя своих противников *слепыми фарисеями* (однако возможность существования *святой слепоты* (Леств. 2), подразумевающей отказ послушника от образов внешнего мира, расширяет границы понимания метафоры).

Образ «слепых» фарисеев подтверждает идею «внутреннего» зрения, развитую еще в идеалистической философии Платона: «Чтобы обозначить эти недоступные чувствам, умопостижимые понятия, Платон извлек из обыденного языка слово *idea* 'идея', желая самым этим словом указать, что ум обладает более совершенным зрением, чем глаза» [9: 69]. «Внутренняя слепота» как сенсорная метафора неразвитости ума и несовершенства духовного (ср. *Их же око не видя... хранящимъ заповѣди его* – 1 Кор. 2: 9; *слэпецъ есть душа* – КТур XII в.), как правило, концептуализируется с метафорой «внутренняя глухота»: *Бывшемъ намъ слэномъ и истиннааго свѣта не видящемъ, нь въ лъсти идолъстии блудящемъ, къ сему же и глухомъ от спасенааго учения, помшлова ны Богъ – и въсиа и въ насъ свѣтъ разума, еже познати его, по пророчеству: «Тогда отверзутся очеса слэных и ушеса глухых услышатъ»* (СлИл XI в.); *слэни бэхомъ сердечными очима, ослэплени невидэниемъ, и тобою прозрэхомъ на свѣтъ трисолнечнаго Божьства; нзми бэхомъ, и тобою проглаголахомъ* (там же).

Метафора «поле зрения» объективируется на поверхностном уровне (на основе физических визуальных представлений) не только соответствующими номинациями, но и многочисленными фраземами, что свидетельствует о значимости данной когнитивной схемы. Самым частотным соматизмом, функционирующим в составе фразеологических оборотов, является лексема *око* (мн. *очи*) (синонимы: *глаз, стекляница*): *во очех (очию)* «на виду, перед глазами», *в очи* «в глаза, в присутствии», *в очи (не) видети* «увидеться», *за очи* «заочно», *иметь око* «иметь ч.-либо в поле зрения», *камо очи несут* «куда глаза глядят», *метать очима семо и овамо* «водить глазами», *на очех* «быть на приеме», *на очи быти, приити* «явиться, предстать пред к.-либо», *от очию отступити (изыти, скрытися)* «уйти, спрятаться», *очи на очи* «глаза в глаза, лицом к лицу», *с очей на очи* «лицом к лицу, на очной ставке», *с очей сослати* «удалить из своего окружения», *положити око* на к.-либо, *приставити око* к к.-либо «обратить на кого-то внимание», *пред очима* «на глазах, в присутствии», *имети око* на ч.-либо «иметь ч.-либо в поле зрения, в центре внимания» (СлРЯ XII: 328–329). Устойчивые сочетания слов с компонентом *око* имели широкую сферу употребления и различные формы грамматического выражения: *аки зеницу ока* «хранить как драгоценность», *вержением очесе* «в мгновение ока, быстро», *взяти очи* «добиться аудиенции», *видети очи* «иметь встречу», *в мгновение ока* «быстро», *лукавое око* «дурной глаз» (ср. *око лукаво завидьливо* – Изб, 352. 1076 г.) (СлРЯ XII: 328–329).

Конкретные телесные ориентиры помогли древнему человеку осмыслить как конкретные, так и абстрактные понятия, ставшие межкультурными ценностными доминантами, а их фиксация в конкретной языковой структуре способствовала закреплению специфических культурных смыслов. Антропоморфная метафора органично синтезировала внутренние и внешние ощущения, бессознательное и осознанное понимание человеком себя и окружающего мира. Когнитивная модель «вместилища» как базовая культурная модель, отражающая первичный опыт экзистенциального познания «человека внутреннего», соединила в себе когерентные концептуальные структуры глобального содержания. Такие структуры имеют большое количество трансляций, в частности – «внутреннее зрение», «поле зрения». Метафора «поле зрения» регулярно воспроизводится благодаря возможности переноса процесса визуализации физического пространства на абстракции, имеющие пространственные характеристики. Устойчивые соответствия между областью источника и областью цели метафоризации, зафиксированные в письменной культуре древнерусского общества, сформировали концептуальную схему «внутреннее

зрение», обусловленную базовой культурной темой Киевской Руси – темой духовности (ср. *глаза – зеркало души*).

Перспективность исследования когнитивных метафор в динамике их развития в рамках диахронической когнитивной лингвистики несомненна. Анализ фундаментальных допущений, распространившихся на все основные сферы жизнедеятельности человека, показывает глубинные процессы познавательной деятельности человеческого сознания. Экзистенциальное осмысление себя «внутреннего» с помощью базисной метафоры «вместилища» и ее транслирующих метафор открывает возможности понимания своего «Я» и окружающей действительности в их духовно-телесном противопоставлении. Интровертированность христианской православной культуры с ее ориентацией на органический синтез духовного и рационального с доминированием первого манифестируется на уровне глубинных когнитивных схем, в частности метафоры «внутреннее зрение».

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Костомаров Н. Две русские народности / Н. Костомаров // Основа. – СПб., 1861. – № 3. – С. 33–80 [Электронный ресурс] / Режим доступа: litopys.org.ua/kostomar/kos38.htm.
2. Коч Н. В. Ключевые метафоры сотериологической культуры Древней Руси / Н. В. Коч // Мир языка: сборник научных статей. – Павлодар – Кемерово – Витебск: Кереку, 2012. – Вып. 1. – 339 с. – С. 163–171.
3. Коч Н. В. Метафорическая концептуализация христианской концептосферы: метафора «сосуда и содержимого» / Н. В. Коч // Наукові записки КДПУ. Серія «Філологічні науки (Мовознавство)»: у 4 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ, 2013. – 658 с. – Вип. 116. – С. 398–403.
4. Мережковский Д. С. Грядущий хам / Д. С. Мережковский // [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://az.lib.ru/m/merezhkowskij_d_s/text_0080.shtml.
5. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / М. Мерло-Понти. – СПб.: Ювента, Наука, 1999. – 605 с.
6. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: [в 4 т.]; Т. 3 / А. А. Потебня. – М.: Просвещение, 1968. – 549 с.
7. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): В 10 т. (СлДРЯ) [под ред. Р. И. Аванесова; И. С. Улуханова]. – М.: Русский язык. – т. I, 1988. – 526 с.; – т. II, 1989. – 494 с.; т. V, 2002. – 647 с.
8. Словарь русского языка (XI–XVII вв.) (СлРЯ) [под ред. Д. Н. Шмелева]. – М.: Наука. – т. XII, 1987. – 381 с.
9. Теория метафоры: сборник [под ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
10. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів. – К.: Знання, 2006. – 343 с.
11. Lakoff G. The contemporary theory of metaphor // Metaphor and thought, ed. by Ortony A., Cambridge, 1993.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталя Коч – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філології (прикладна лінгвістика) Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського.

Наукові інтереси: діахронна когнітивна лінгвістика, порівняльна типологія східнослов'янських мов, теорія комунікації, комунікативні технології.

УДК 811. 161. 2: [398 + 34]

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНІСТИКИ

Світлана ЛАВРИНЕНКО (Ізмаїл, Україна)

Стаття доводить, що українська лінгвокультурологія керується гумбольдтіанським розумінням мови як духовної творчості народу, антропоцентризмом, функціоналізмом, експланаторністю. Лінгвокультурологічні пошуки українських мовознавців передбачають занурення в глибини людського буття, контекст якого формує життєву практику спільноти, окреслює коло етнодетермінованих пріоритетів.

Ключові слова: мова, культура, картина світу, україністика, лінгвокультурологія.

The article aims to prove that Ukrainian linguistic culturology is governed by humboldtian comprehension of language as human spiritual creativity, and is based on the principles of anthropocentrism, functionalism, and explication of lingual signs. Linguistic and cultural investigations of Ukrainian linguists aim to penetrate into the depths of man's life, the background of which forms social lifestyle models and outlines the circle of ethnically determined priorities.

Key words: language, culture, world picture, Ukrainian studies, linguistic culturology.

Проблеми осмислення мови як скарбниці національної культури, а також з'ясування ролі культури у становленні мовних процесів широко представлені в науковому доробку сучасних

мовознавців, отже, відзначаються актуальністю. Метою статті є вивчення тематичного спектра українських лінгвокультурологічних студій.

Національні традиції дослідження взаємозв'язку елементів мови і культури започатковані в працях О.О. Потєбні, П.П. Житецького, І.Я. Франка, В.І. Сімовича, І.І. Огієнка, В.К. Чапленка, Ю.В. Шевельова та інших вчених, що довели перспективність розгляду зазначених феноменів у єдності духовного поступу та вираження ментального світу українців.

Вагома роль у становленні української лінгвокультурології належить багатограним дослідженням С.Я. Єрмоленко [2; 3]. Ґрунтовні розвідки автора засвідчують перспективність лінгвокультурологічних проєкцій лінгвостилістики, етнолінгвістики, лінгвофольклористики, лінгвопоетики, соціолінгвістики, мовної семантики, культури мови, лінгводидактики [3, с. 24]. У монографії «Мова і українознавчий світогляд» (2007) з позицій українознавства систематизовано погляди на долю мови як відображення долі української культури [3, с. 54]. Осмислення мови як комплексу зафіксованих у текстах ідей і культурологічних уявлень дозволяє С.Я. Єрмоленко на широкому фактичному матеріалі розглянути етнокультурний зміст фольклорних і художніх текстів, адже в концепції дослідниці «мова не тільки засіб спілкування, а й таке явище людської культури, в якому віддзеркалюється і найдовше зберігається світ поетичних уявлень народу» [3, с. 118]. Оскільки без знання мови не можна прилучитися до культурних надбань нації, суттєве місце в книзі відведено питанням лінгводидактики, які висвітлюються крізь призму культурологічно-естетичної, пізнавальної, виховної функцій слова.

Монографія «Мовно-естетичні знаки української культури» (2009) містить когнітивне осмислення сучасних проблем лінгвокультурології. Систематизація термінологічного апарату дисципліни та ключових одиниць мовно-культурного коду українців стають підґрунтям визначення мовно-естетичного знака української культури та характеристики його провідних рис [2, с. 8]. Мовно-естетичні знаки культури пов'язані з концептуалізацією мовно-національної свідомості. Зазначена праця містить глибокий аналіз мовної естетики зразків української народної словесності і мовно-художньої практики, здійснений на матеріалі творчості Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Степана Руданського, Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Івана Франка, Лесі Українки, Олеса Гончара, Ліни Костенко та ін. У роботі виразно простежується проєкція лінгвокультурологічних поглядів автора на сучасну мовну ситуацію. На думку дослідниці, володіння мовно-естетичними знаками національної культури розширює інформаційний простір особистості, збагачує її асоціативне мислення, наукову й емоційну пам'ять.

Теоретичні питання лінгвокультурології послідовно висвітлюються в роботах представників школи лінгвостилістики, очолюваної С.Я. Єрмоленко. Особливий інтерес у цьому плані становлять дослідження П.В. Мацьківа, Н.О. Мех, Н.О. Данилюк та ін.

Суттєвий внесок у розвиток української лінгвокультурології зробила Л.І. Мацько, яка в ряді публікацій [10; 11] висловила слушні міркування щодо історії становлення, сучасного стану й перспектив цієї дисципліни. Осмислення мови як шляху проникнення знань у ментальність нації підводить дослідницю до міркувань про те, що «спосіб організації об'єктивної дійсності й особливості її сприйняття певним колективом відображається в категоріях, одиницях і формах мови. На думку Л.І. Мацько, «зв'язки української мови з культурою в широкому її розумінні лежать в основі формування і тяглості українського лінгвоетногенезу, культуроетногенезу і націогенезу» [11, с. 349]. У фундаментальній праці «Українська мова в освітньому просторі» (2009) підкреслено значущість лінгвістичного дослідження мови як носія культурної інформації та форми вираження буття національної культури, підсумовано досвід наукових оцінок взаємовпливу і взаємозв'язку мови та культури, даних з різних філософських, історичних та мовознавчих позицій, у контексті доречних полемічних зауважень і критичних міркувань визначено авторський погляд на предмет, об'єкт і мету лінгвокультурології. Спеціальний розділ книги присвячено методикам лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту, який «може проводитися окремо, а може бути складовою частиною стилістичного або ширше – комплексного лінгвістичного аналізу» [11, с. 361]. Порушення проблеми лінгвокультурологічної компетенції супроводжується з'ясуванням її чинників, структури, ознак, параметрів вияву. Дослідниця висновує, що лінгвокультурологічна компетенція, зокрема, її навчально-освітній параметр як складник загальної фахової філологічної компетенції, передбачає не лише осмислення всієї широти наявних нині сфер лінгвокультурології, а й готовність розвивати напрямки, які тільки починають заявляти про себе (діахронна лінгвокультурологія, лінгвокультурологія сучасного художнього тексту, лексична лінгвокультурологія, фразеологічна лінгвокультурологія, лінгвокультурологічна лексикографія,

порівняльна лінгвокультурологія споріднених мов, зіставна лінгвокультурологія, когнітивна лінгвокультурологія тощо).

Під керівництвом Л.І. Мацько, яка очолює школу функціональної лінгвістики, лінгводидактики і методики викладання української мови, підготовлено низку досліджень, у яких висвітлюються питання лінгвокультурологічного аналізу тексту.

Значна роль у становленні української лінгвокультурології належить В.І. Кононенку, який включає згадану дисципліну до складу наукового напрямку – українознавства. У праці «Українська лінгвокультурологія» (2008) дослідник детально характеризує витoki дисципліни, пропонує дотримуватися широкого виміру її мети, «з опертям не лише на писемну традицію, а й на мистецтво» [7, с. 21], акцентує увагу на її зв'язку з іншими науками, підкреслює національний характер лінгвокультурологічної інформативності. На думку В.І. Кононенка [7, с. 26], об'єктом лінгвокультурології є встановлення взаємних зумовленостей культури й мови залежно від культурологічної й мовної компетенції людини – носія цієї мови та цієї культури. Предметним наповненням лінгвокультурології є передусім тексти в їхніх різновидах і виявах з урахуванням духовно-концептуальних, образно-метафоричних, символічних та інших знань як результату дії людської свідомості. З погляду дослідника, людина усвідомлює обшир національної мови і культури через смисл [7, с. 24], отже, першочерговою лінгвокультурологічною інтерпретацією заслуговують текст, висловлювання, слово, дискурс. В.І. Кононенко наголошує, що в лінгвокультурології розглядаються передусім мовні знаки, однак такі, що формуються за стикання двох неоднакових кодів – мовного й культурного. Мовні одиниці (слова, висловлювання, тексти) перебирають на себе функції мови культури, що виявляє властивість мови створювати національно-культурну картину світу. У працях В.І. Кононенка «Концепти українського дискурсу» (2004), «Мова у контексті культури» (2008), «Українська лінгвокультурологія» (2008) та ін. представлено лінгвокультурологічні принципи реалізації концептуальних і символічних понять, які через мовні категорії і образи транслують культурну інформацію шляхом дешифрації фразеологізмів, міфологем, тропів, символів, духовно-культурних концептів. На особливу увагу заслуговують скрупульозна характеристика ментального простору української мови, розгляд особливостей відтворення мовно-естетичних знаків у художньому тексті, розкриття культурологічних аспектів мовностилю класиків української літератури – Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського.

Етнолінгвістичні дослідження В.В. Жайворонка [4; 5] містять чимало міркувань, важливих для сфери лінгвокультурології. Сказане стосується насамперед практики розгляду співвідношення національної мови й культури через взаємодію власне мовних, етнокультурних та етнопсихологічних чинників [5, с. 23].

Цінність для лінгвокультурології фундаментальної праці «Знаки української етнокультури: Словник-довідник» (2006) пов'язується з тим, що вона містить лексикографічний опис одиниць, семантика яких має глибинні етнокультурні нашарування, котрі стають основою концептуальних мовних продуктів – етнокультурних концептів або знаків етнокультури.

Змістовні міркування лінгвокультурологічного плану висловлені В.В. Жайворонком у ході скрупульозного аналізу значного масиву етнокультурних контекстів функціонування мовних феноменів, інтерпретованих як ключові елементи національної культури в дослідженні «Українська етнолінгвістика: нариси» (2007). Представлені в зазначеній праці зразки вивчення смислового потенціалу мовних одиниць спираються на спостереження множинності їх підтекстів, серед яких вагоме місце посідає саме культурний. Суттєвим для сучасної лінгвокультурології є висновок про те, що «реалії з культурними смислами... з часом стають у свідомості народу константами його культури» [4, с. 155].

Виконані під керівництвом В.В. Жайворонка дисертаційні дослідження О.С. Комара, О.А. Молодичук, та ін. засвідчують, що лінгвокультурологія відрізняється від етнолінгвістики матеріалом та метою аналізу, а також тим, що вона не спрямована виключно на виявлення народних стереотипів, символів, міфологем, які формують етнічну картину світу. Метою лінгвокультурології є опис повсякденної картини світу в тому вигляді, як вона представлена буденним мовленням носіїв етносвідомості в різних дискурсах і різних (вербальних та невербальних) текстах культури. Нетотожність лінгвокультурології з етнолінгвістикою, на переконання послідовників В.В. Жайворонка, виявляється в тому, що лінгвокультурологія не ставить знака рівності між поняттями «культурне у мові» й «етнічне, власне національне». Сфера зацікавлень лінгвокультурології характеризується універсальністю. Лінгвокультурологія «працює»

на глибинному рівні з урахуванням системного інтегративного підходу до явищ мови і культури. Через співвіднесення значень культурно детермінованих одиниць з концептами й кодами загальнолюдського чи національного формату лінгвокультурологічний аналіз дає їм глибинну та об'ємну експлікацію.

До розв'язання проблем взаємодії мови з культурою в аспекті динаміки мовної і концептуальної картин світу звертається Л.А. Лисиченко [8; 9]. Суттєві для розвитку української лінгвокультурології міркування стосуються залежності смислу тексту від надіндивідуальних мовно-культурних механізмів, задіяних у сфері підсвідомості і здатних визначати структуру художнього твору та інтерпретацію глибинного змісту слова як вивідної мовного й художнього досвіду реципієнта [8, с. 41; 9, с. 168]. Слід відзначити, що лінгвокультурні параметри мовних одиниць різних рівнів знайшли висвітлення в наукових працях учнів Л.А. Лисиченко – О.М. Каракуці та О.О. Маленко, які висловили перспективні ідеї, пов'язані з лінгвокультурологічною інтерпретацією засобів вербального кодування важливих для етносу цінностей.

Про здатність мови бути носієм культурних стереотипів ідеться в ряді праць А.К. Мойсієнка [12; 13]. У монографії «Мова як світ світів. Поетика текстових структур» (2008) міститься лінгвокультурологічна оцінка символічного мовосвіту [12, с. 15]. Дотримання принципів етноцентризму дозволяє дослідникові розглянути мову літературного твору як конвенційну систему, що фіксує провідні риси ментальності та культури з урахуванням особливостей національного світогляду. Акцентування уваги на різних аспектах пізнання мовної картини світу, спостереження за варіюванням мовних форм в індивідуально-авторських конструктах спонукає А.К. Мойсієнка до пошуків інструментарію та конкретних методів дослідження мовної картини світу поетичного тексту, здатних презентувати не лише очевидні («зримі»), а й приховані модуси буття, закодовані в словесному творі.

Питання лінгвокультурології перебувають у колі уваги дослідників, що ведуть наукові пошуки під керівництвом А.К. Мойсієнка, зокрема, В.А. Філінюк, Т.П. Беценко, С.П. Шинкарук, М.М. Торчинського, О.М. Строкала та ін.

Важливою для розвитку української лінгвокультурології стала теза О.О. Селіванової про «поширеність дослідницьких інтересів лінгвокультурології не лише на етнічну культуру і її відбитки в мові й мовленні, а на відображення в мові й текстах надбань світової культури, інших культур різних епох, а також субкультур різних угруповань людей у межах етносу та поза його межами...» [15, с. 261]. У «Лінгвістичній енциклопедії» дослідниця дає визначення об'єкта та предмета лінгвокультурології: «Об'єктом лінгвокультурології є засоби мовної системи та її дискурсивні продукти, які фіксують культурно значиму інформацію, а предметом – способи фіксації цієї інформації в мові й мовленні» [14, с. 355]. Представлена в зазначеній праці характеристика основних аспектів і напрямків лінгвокультурологічних студій супроводжується окресленням кола проблем та завдань, які мають бути розв'язаними в ході розвитку дисципліни та систематизації провідних особливостей лінгвокультурології, що відрізняють її від етнолінгвістики та лінгвокраїнознавства.

Зусиллями Н.О. Данилюк, автора розвідок «Лексика з національно-культурним змістом у сучасній українській мові» (2001), «Культурологічна лексика в сучасній українській мові та її лексикографічне опрацювання» (2004) українська лінгвокультурологія збагатилася першим країнознавчим словником-довідником «Україна в словах» (2004), у якому представлено 616 слів-лінгвокультурем, розміщених за тематичними розділами «Наша держава – Україна», «Зі сторінок історії України», «Місто. Село. Громадські споруди. Установи. Засоби зв'язку», «Хата. Садиба», «Хатні речі», «Страви і напої», «Українське мистецтво. Фольклор», «Християнські віровчення і свята», «Найдавніші вірування», «Тваринний світ», «Рослинний світ», «Народне вбрання». Джерельною базою для тлумачення лінгвокультурологічного змісту слів, символів, традиційних означень, сталих висловів, загадок, прислів'їв, приказок у багатьох випадках слугує фольклорний матеріал.

Суттєвими для розвитку теорії та методології лінгвокультурологічних студій в Україні стали соціолінгвістичні праці Л.Т. Масенко «Лінгвокультурологія і стратегія мовної політики в дослідженні Романа Кіся» (2003), та Л.О. Ставицької «Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови» (2005). Чималий інтерес у лінгвокультурологічному плані становлять монографії з психолінгвістики Т.Ю. Ковалевської «Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування» (2001) та О.О. Семенець «Синергетика поетичного слова» (2004); зіставно-типологічні розвідки О.В. Тищенка «Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі» (2000), І.О. Голубовської «Етнічні особливості мовних картин світу» (2004),

О.П. Левченко «Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект» (2007), З.Г. Коцюби «Рефлексія побутової свідомості в різномовному проverbs'яльному просторі (від універсального до національного)» (2010); когнітивні дослідження В.Л. Іващенко «Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецької термінології)» (2006), Т.П. Вільчинської «Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст.» (2008), О. Нікі «Модусні смисли у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст.» (2010) та ін.

Лінгвокультурологічний струмінь помітно активізувався в сучасних дисертаційних дослідженнях, орієнтованих на сфери лексики і фразеології (Д.В. Ужченко, Л.В. Мельник, О.В. Назаренко, Т.В. Григоренко, Ю.М. Лебеденко та ін.), національно-культурної специфіки художнього тексту (Т.Є. Кіс, Н.Ю. Слободянюк, М.В. Шевченко, В.Б. Білоус, О.С. Переломова, Н.С. Медвідь та ін.), комунікації (Р.В. Поворознюк, О.М. Чадюк, Л.Ф. Компанцева, К.Л. Бондаренко, І.Р. Корольова, Л.Ю. Павловська та ін.), зіставного аналізу мов (В.Л. Пирогов, В.Ф. Старко, Н.Б. Головіна, О.О. Близнюк, Ю.О. Письменна, І.Ф. Заваринська, В.А. Шевелюк та ін.), лінгводидактики (Л.І. Мацько, О.М. Семенов, В.Ф. Дороз та ін.).

Таким чином, автори філологічних студій найрізноманітніших напрямків апелюють до проблем лінгвокультурології, а також широко застосовують методи, спрямовані на виявлення лінгвокультурологічного потенціалу мовних фактів. З вивченням особливостей становлення методології лінгвокультурологічного аналізу тексту ми пов'язуємо перспективи нашого наукового пошуку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Данилюк Н.О. Поетичне слово в українській народній пісні / Н. О. Данилюк. – Луцьк : РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – 511 с.
2. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд: [монографія] / С.Я. Єрмоленко. – К.: НДІУ, 2007. – 444 с.
3. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури: [монографія] / С.Я. Єрмоленко. – К.: Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: [нариси] / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 261 с.
6. Кононенко В.І. Мова у контексті культури / Віталій Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ: Плай, 2008. – 389 с.
7. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія: [монографія] / В.І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
8. Лисиченко Л.А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу / Л. А. Лисиченко. – Х. : Основа, 2009. – 191 с.
9. Лисиченко Л.А. Ці невичерпні глибини мови / Л. А. Лисиченко. – Х. : Цифра-Принт, 2011. – 304 с.
10. Мацько Л.І. Стилїстика й історія української літературної мови у лінгводидактичному полі підготовки українських філологів / Л. І. Мацько // Вісник Львівського університету. Серія «Філологія». – 2010. – Вип. 50. – С. 112–116.
11. Мацько Л.І. Українська мова у освітньому просторі: [навчальний посібник] / Л.І. Мацько. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
12. Мойсієнко А.К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур: [наукове видання] / А.К. Мойсієнко. – Умань : РВЦ “Софія”, 2008. – 280 с.
13. Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша: [монографія] / А.К. Мойсієнко. – К.: Сталь, 2006. – 300 с.
14. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
15. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: [підручник] / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Лавриненко – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови і літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, лінгвофольклористика, лінгвокогнітивістика, етнолінгвістика.

УДК 82.0+159.9

РОДО-ВИДО-ЖАНРОВА КОРЕЛЯЦІЯ І ПСИХОЛОГІЗМ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ

Сергій МИХИДА (Кіровоград, Україна)

У статті осмислюються проблеми жанрової-видової-родової кореляції в межах власне літературних творів і ширше – на рівні інших видів мистецтв: музики, живопису, кіно. Розглянуто тенденції трансформації драматургічного в епічному тексті та його вплив на зміну парадигми літератури в бік психологізму; окреслено загальні тенденції взаємопроникнення аудіовізуальних і кінематографічних прийомів у літературний твір.

Ключові слова: модернізм, кореляція, психологізм, жанр, хронотоп.

The article conceptualizes the problem of genre-generic-lineal correlation within literary work itself and on a broader scope – at the level of other art forms: music, painting, cinema. The attention is focused on the transformation tendencies of the dramatic in the epic text and its impact on the paradigm shift towards psychological literature. The article outlines general trends of interpenetration of audiovisual and cinematographic techniques into a literary work.

Key words: modernism, correlation, psychologism, genre, time-space.

Проблема жанрової, ба, більше, видової, родової кореляції, безсумнівно, належить до фундаментальних в теорії літератури і, так само безсумнівно, визначає тенденції літературного процесу на різних відтинках його розвитку. Прикладів можна наводити чимало, але найяскравіші її зразки спостерігаються в найблагодатнішу, як на мене, пору розвою української літератури, добу її відродження/поставання (це без заперечення ролі й місця попередніх і, враховуючи сьгоднішні інтенції, наступних літературних напрямів!) – модернізм. Як би не визначали його природу, як би не періодизували, чи класифікували на ранній/зрілий/пізній, сутнісною ознакою його залишиться поява нових і взаємопроникнення, взаємозв'язок, взаємознищення уже існуючих жанрів, синтез видів, родів. Одразу зауважу, що притримуюсь родо-видо-жанрової парадигми існування літератури, як оптимальної при визначенні формозмістової сутності того чи того літературного твору.

Не меншої уваги модернізм зазнав у літературознавчому полі й завдяки ще складнішій формі кореляції – взаємодії різних видів мистецтва, поглинання словом / оприявлення у слові звуку/мелодії, барви/відтінку, лінії, руху як змісто- й формотворчих чинників художньої трансформації світу, що змінювався, світу багатоплощинного, який визначається для автора і його реципієнта не лише зовнішніми параметрами, а скоріше реакцією на нього, впливом на найсуттєвіші рецептори, які увиразнюють, стереоскопізують дійсність. Врешті, модернізм, який прийшов змінювати реалізм за його надмірність у деталізації світу, вивершив свого попередника у представленні того світу, із однією, щоправда, суттєвою відмінністю – він поважав мистецьку інтуїцію, інтелектуалізм, ерудицію читача, здатного не лише до поглинання, а й до творчого відображення.

Отож, родо-видо-жанрова в межах власне літературного дискурсу й різновидомистецько-літературна кореляція є предметом цієї студії. Її об'єктом обираю перший друкований твір В. Винниченка «Сила і краса» [1] і новелу М. Коцюбинського «Що записано в книгу життя» [2]. Завданнями: визначення тенденцій трансформації драматургічного в епічному тексті та його вплив на зміну парадигми літератури в бік психологізму; а також окреслення загальних тенденцій взаємопроникнення аудіовізуальних і кінематографічних прийомів у літературний текст.

Означений як перший тип взаємопроникнення родових ознак літературних явищ, що веде до принципово іншого наповнення відомих видових характеристик, і, відповідно, нової якості жанру, простежується в оповіданні/повісті В. Винниченка «Сила і краса». Розмитість видових ознак спричинена, на мій погляд, не лише обсягом тексту, який цілком може претендувати на невелику повість, та моносюжетністю, яка визначає сутність великого оповідання. Скоріше за все, складність постає на рівні визначення жанру. І обмежитися власне психологічним компонентом (психологічна повість/оповідання) тут годі. В. Винниченко, іронічно посміхаючись, вже у першому своєму друкованому творі випереджує своїх попередників не лише життєвим матеріалом, який шокує цнотливого українського читача, не лише прагненням зануритися у найскладніші лабіринти людської душі, але й формою, яка випадає за звичні рамки епічного твору. Перед реципієнтом постає драматургізоване оповідання із усім набором театральних атрибутів: ремарками, діалогами, сценічним ефектами, смислонаповненою дією. Принципова відмова від «губок, як пуп'янок», і «брів, мов на шнурочку» підсилюється постановкою майже не розв'язного на рівні фабули конфлікту.

Послуговуючись уже дослідженими й оприлюдненими фактами про драматургічність як органічну рису художнього мислення В. Винниченка [3], зауважу, що «Сила і краса» виразно продемонструвала драматургічну потенцію тоді ще майбутнього майстра сценічного дійства. До п'єси «Ріжними шляхами» (1903), яка не виправдала надій початківця, був ще рік, до «Брехні», яка принесла славу драматурга, – добрих вісім, а от уже перший прозовий твір став водночас першим досить вдалим

кроком до здійснення мрії створити драму, яка підкорить глядача. Запорукою, як на мене, окрім зазначених вище чинників, стала й архітектоніка оповідання. Вона цілком підпорядкована засадам театрального мистецтва, як відомо, знаного В. Винниченком завдяки Єлисаветградським культурним традиціям.

Л. Толстой свого часу висловив думку, що у творі драматичного мистецтва найочевидніше «виявляється сутність всякого мистецтва» [4, с. 78]. Звідси напрашується висновок, що «драматургічне» в художньому мисленні митця є однією з ознак таланту, а виявлення та конкретизація цієї ознаки – засобом характеристики художнього мислення і формотворчим чинником жанру.

Простежимо за функціонуванням «драматургічного» в художньому мисленні Винниченка-прозаїка детально розглянувши 1 розділ повісті. Письменник вдається до структурування тексту на драматичні дії.

Тож дія I: Мотря прийшла до Ілька, який ліниво розлігся не широкій призьбі своєї хатини. Щойно її, Мотрю, побив Андрій – побив за те, що вона не належить йому одному, а «ходить» до Ілька. Мотря перебуває у розпачі, в стані крайньої роздратованості, сказати б афекту. *«Чого дивився? – звертається вона до Ілька. – Не пізнав, може, ще й досі? Я – Мотря! Мотря, Мотря! Твоя полюбовниця... Ха-ха-ха! Чудно, правда?.. Ну й душно... Та чого дивився? Не бачив? Може, поцілуєш? Ха-ха-ха! А Андрій за се мене ще буде бить... Він мене тільки що знов бив... Диви, о... синяк вже набіг... А ти поцілуй. Ти ж теж полюбовник, ха-ха-ха! Один б'є, а другий цілує. Ось він зараз прийде сюди, а я на злість йому прибігла до тебе... Ти, може, думаєш, що я тебе люблю? Пхі. Я його люблю, а тебе – ні!..»*. Аналіз цього монологу відкриває його глибинний психологічний підтекст. Афектний стан Мотрі засвідчують її короткі, рвані фрази, нервовий сміх, раптові переходи з одного на інше. Є всі підстави говорити про монолог, як потік свідомості.

Споглядаючи красу Мотрі, Ілько відчув раптовий потяг до неї. *«Та-а-к... – протягнув Ілько, не зводячи з неї очей і прислухаючись, як у грудях у його щось то захолоне, то зомліє з одного погляду в її очі, в той глибокий чаруючий погляд»*. У такий спосіб автор вибудовує «діалог почуттів» цих двох молодих людей – Мотрі та Ілька – жінки та чоловіка. Щойно побита, принижена Андрієм Мотря, прийшовши до свого «полюбовника», говорить йому, що любить все-таки Андрія, а не його, Ілька, – говорить власне про те, що почуває в даний момент. Ілько певною мірою байдужий до її слів. У нього свої стосунки з Андрієм – дружні, товариські – і йому зовсім не хочеться їх псувати через Мотрю. Та все ж у нього, захопленого жіночою красою Мотрі, майже мимоволі виривається: *«Та й гарна ж, їй-богу!»*. Ці захоплені слова Ілька розворушують Мотрю, і з цього моменту відчувається прихильне ставлення дівчини до юнака. Вражаюче мистецтво молодого Винниченка полягає в тому, що він показує цей взаємний потяг молодих людей одне до одного як процес, у якого є своя логіка, свій «сюжет», розвиток якого письменник розглядає ніби під своєрідним мікроскопом, що здатний виявляти найтонші емоційні порухи. Слова Ілька «та й гарна ж, їй-богу» ніби стрепенули Мотрю і вплинули на неї заспокоїливо. Але тут же, трохи привернута до себе Ільком, вона починає відчувати роздвоєність своїх почуттів. Цей стан вона вже не раз переживала. Він, бувало, пригасав. Але зараз починає знову володіти нею. Вона протиставляє двох мужчин – протиставляє «красу» і «силу». *«Хіба гарна? – підхопила Мотря. – Дуже? Га? Ти б, правда, не вдарив би, пожаліє? Ха-ха-ха! Та куди тобі! Ще б я тебе набила, якби схотіла. Ти тільки жидів і вмієш бить. А здоровий!»* і т. д.

За кожною фразою героїв відчувається нюанс психологічного чуття. Напруга зростає через те, що ось-ось має з'явитись Андрій, – в цьому переконана Мотря. Та все ж перебуваючи в даний момент з Ільком, вона все більше тягнеться до нього. Дорікає йому в слабкості, протиставляє його Андрієві – та все ж поволі ніби м'якне, наближаючись до Ілька. Цей потяг – взаємний. У ньому домінує статеве начало: *«Ілько мовчав і почував, як молоде, гнучке її тіло тремтіло під його рукою, що лежала на стегні, як тепло цього тіла походило на його: як із кожним обіймом, кожним поглядом в її очі, що любувалися з його, серце його все більш замирало і стукало до болю в грудях...»*.

Друга «дія» 1 розділу. З'являється Андрій. Несамовито б'є Мотрю – б'є за те, що знову бачить її з Ільком. Ілько робить спробу заступитись за Мотрю. Але Андрій зупиняє його: *«не в своє діло не мішайсь»*, і – «кодекс честі» грабіжників та розбійників спрацьовує. *«Та про мене! (...) Вб'єш, сам одвічать будеш»*, – заспокоївшись відповідає Ілько. Мотря, побита одним і зневажена іншим, покидає «сцену», нахваляючись віддячити обом.

Залишившись удвох, Андрій та Ілько говорять про свої справи і зовсім не згадують про Мотрю, ніби нічого й не було між ними. Чому не з'ясовують стосунки між собою? Пряму відповідь на це питання в тексті не знаходимо. Але пояснити їх поведінку з психологічної точки зору можливо. Для цього їх – Андрія та Ілька – треба зрозуміти як представників особливого соціального середовища зі своїми моральними законами, зі своїм етикетом. У них немає потягу до створення сім'ї, бо одружитись – це означає взяти на себе певну відповідальність і певні обов'язки, що у морально-етичному плані не сумісні з їх «професійним» статусом – статусом злодіїв, який передбачає повне

ігнорування усталених морально-етичних норм.

У наступній, третій «дії», першого розділу повісті бачимо і чуємо Мотрю та Андрія. Психологічні перипетії, які вичитуються з їхнього діалогу, принципово відрізняються від зображених у розмові головної героїні з Ільком. Іншим є і психічні стани героїв, викликані цією розмовою. Але незмінним залишається принцип зображення – за кожною фразою простежується вмотивований психологічний порух.

Проведений аналіз дає змогу зробити кілька суттєвих для роботи висновків. По-перше, буквально вражаючою є здатність письменника передавати внутрішні стани персонажів, що надзвичайно важливо для поезики «нової» драми, шлях до якої прокладає В. Винниченко. При цьому він показує їх у русі, тобто, як процес. По-друге, письменник чітко виявляє рушійні сили цього процесу. Цією силою є конфлікт. У даному випадку конфлікт визначається необхідністю вибору між «красою» і «силою». Вибирає Мотря. Це болючий вибір, конфлікт майже перманентний – він постійний, протягнений у часі і фактично невирішуваний за нормальних умов. Його кульмінація – «покушення на убійство», здійснене Андрієм щодо Ілька, та розв'язка – вінчання Андрія та Мотрі – стали можливими лише завдяки втручання автора.

Оповідання дуже виразно засвідчує, що молодий письменник виявив здатність не тільки винайти життєвий конфлікт (а винайдення конфлікту – це творча проблема, вирішення якої є однією з характеристик художнього мислення письменника), а й художньо його реалізувати в принципово іншій, порівняно з попередниками жанровій формі. В. Винниченко демонструє рідкісне, а то й небувале у тогочасній українській літературі уміння показувати психологічну фактуру внутрішнього життя персонажів. В діалогах, побудованих молодим письменником, відчувається постійне пульсування конфлікту, що драматургізує епічне начало тогочасної прози, «дивуючи» уже першим своїм твором Франка і читачів.

М. Коцюбинський робив значно ширший крок, ніж його молодший колега по перу. Уже неодноразово окреслене синтезування новелістом здобутків аудіо-візуальних видів мистецтва, здатність вербалізувати звуки, барви – це лише частина оновлювального літературного арсеналу засобів і прийомів. На матеріалі новели «Що записано в книгу життя» означає ще один зразок різновидомистецько-літературної кореляції, а саме: кінематографічно-літературної. Не вдаючись до історії кінематографа, зазначу лише рік першого офіційного кінопоказу – 1895-ий (Париж, бульвар Капуцинів). Дебют Коцюбинського відбувся, звичайно, раніше, а от його мандри-лікування в співпали з успішним просуванням Європою винаходу братів Люм'єр, і, очевидно, вразили тонку натуру митця. Чи вплинув кінематограф на поезику українського письменника – питання відкрите і потребує окремого дослідження, а от наявність у його творчості прийомів мистецтва, що зароджувалося, не заперечити. Більше того, М. Коцюбинський демонструє не просто візуальні ефекти, динаміку зміни картини – згадаємо лише «зелений хаос» під колесами брички в новелі «Інтермеццо». Він – у ролі і сценариста, і режисера, котрий розставляє акторів, визначає їхню роль і місце в сюжеті, і, найголовніше, оператора, котрий обирає належний ракурс зображення, об'єктивом уявної камери підмічає найтонші нюанси зображуваного, виформовуючи принципово нові для літератури жанрові ознаки з префіксом «кіно-».

Простежимо, як змінюється представлений світ завдяки переміщенню камери-очей героїні в експозиції новели **«Що записано в книгу життя»**:

«Мусила баба златити з печі: онука заслабла і потребувала тепла. А що не було місця на лаві у тісній хаті, послалась баба долі. І син, і невістка наче не бачили того. Там вона і лишилась.

З кутка, між дверима і мисником, де на долівці вона лежала – стара, забута смертю мати, – все видавалось чудним. Досі вона роками валялась на печі і звикла дивитись згори в долину. Тоді синові діти здавались дрібними, сліпнуче око все спочивало на білявих головках або ловило сердиті, прибиті нуждою обличчя невістки і сина, коли пропливали повз неї од дверей до печі. І вже з-за комина чулось, як бубоніли їх голоси.

Тепер все виросло зразу. Діти, що спинались над нею до мисника і обсипали кришками з хліба та всяким сміттям, синові чоботи, старі, намерзлі, важкі, як гори, і босі ноги невістки, що ставали перед самим обличчям та закривали весь світ. Тепер вона бачила в печі в'юнкий вогонь, що паливо жер, а все ж вмирав з голоду, чорні кутки попід лавками, що роззявляли беззубі роти і дихали зогнилою вогкістю. Часом, коли одчинялися двері, сповні білої пари, наче туман, стелився по долівці, закриваючи все, і здавалось, що така має бути і смерть, каламутна, безока, з холодком по ногах».

Новела насичена епізодами-картинами, деталями-кадрами, котрі підсилюють авторські інтенції, уможливають осягнення домінанти інстинкту над розумом, підкреслюють нюанси авторського задуму.

Ось лише один, який увиразнює протиприродність людської байдужості й гуманістичну сутність світу як такого за межами людського.

«Одна була розвага в баби. Як тільки забували зачинити двері, крізь них влітала з сіней зозулястенька курка і прожогом бігла до баби. Витягала коротку шию, ставила боком кругленьке око, здіймала лапку й чекала. І лиш баба простягне суху долоню з сухими кришками хліба, зозулястенька цокає дзьобом в долоню і пощипує бабу». Це на відміну від запрограмованим невісткою дитячого «Бабо! Коли ви помрете?»... Чи не правда, сцена гідна Оскара?..

Не вдаючись до фабульних перипетій – вони локальні й вичерпуються жахливим сумнівом-прозрінням сина, готового до непрямого вбивства матері (вивезення в зимовий ліс), продемонструю кілька режисерсько-операторських знахідок Коцюбинського.

Сцена підготовки матері до смерті. Обряд обмивання як мертвої. Моторошно. Але подивимося, що робить автор з камерою. Він відводить її убік. Епічність втрачається на очах, натомість кадр-замовчування, думаю, так можна його назвати, красномовніший за слова:

«Йому не слід було дивитись, як обряджатимуть матір, і він вийшов надвір.

А коли повернувся, вона вже лежала готова на лаві, суха, маленька, як справлена курка, з хрестом на грудях, – і чисті п'яти стирчали з-під чорної вовни запаски, як в неживої».

Далі буде збирання, дорога до лісу, мовчання й несподіваний діалог, що пробудив на мить синівські почуття... А ще – візуально досконала для розкриття суті деградації особистості сцена на лісовій галявині. Найдраматичніша, як на мене, у творі завдяки лише кінематографічній візуалізації. Спостерігаємо:

«Він одійшов у гай, поринаючи глибоко в сніг і шукаючи місця. Вибрав під дубом, на гладенькій горбку, і наголос сказав:

– Тут добре буде.

Потому подивився навколо.

В глибокій тиші снували дерева біле мереживо гілок, наче збирались закинути невід в глибокі води неба, де неясно тремтіли золотою лускою, мов рибки, зорі.

«Краще, ніж в церкві» – подумав».

Ще один із прийомів, який увиразнює жанрові ознаки психологічної кіноновели, – монтаж картин реального і уявного, своєрідного хронотопного зміщення, характерного для кінориторики. Мати залишилася в лісі, Кінь несе сина додому, де не треба організувати похорону, погляд назад («А коли в гоні отому він озирнувся назад, свічка тихо і рівно палала поміж деревами, немов зірка разом з інешм спустилась на землю і спочивала в снігу»). Аж раптом спогад виводить реципієнта за межі зображуваного часу і простору: згаданий епізод із дитинства, який на мить повертає душу Потапа із лещат диявола, остаточно руйнує його людську природу.

«Тоді йому раптом прийшов на пам'ять один дитячий день.

Була неділя. Вся хатина сповнена сонцем. Його кортіло швидше до хлопців і страх не хотілось змінити чорного хустя. Але мати зловила, і хоч він плакав, наділа на нього чисту і білу холодну сорочку. Розчесала волосся і вже на порозі за пазуху вклала гарячий пиріг. Пиріжок пік йому груди, але він вийняв його на вулиці тільки як був серед хлопців. йому було приємно, що всі дивились, яв він кусав пиріг і виколупував пальцем зсередини сливи.

Більше нічого не міг згадати.

Ще було гарно, як тато померли. Зібралось багато людей, їли капусту, пахло коливо медом, і чорніли на ньому, як мухи, родзинки.

Тоді він найвся».

Саме ця теза визначає дії Потапа. Він повертає за матір'ю, але не через синівський обов'язок – про почуття не йдеться. В уяві принадні картини їжі на поминках:

...Тільки що винесли маму на кладовище, з коругвами, з попами, по-християвськи. В хаті народ. Смачин парує трава. «Випийте, свате, за душу небіжки... Хай буде царство небесне...» Пече горілка в горлі і в животі... Гомін навколо... Теплом диха чесна громада, і диха з полумиска варене м'ясо... «Випиймо ще... Добра була небіжка...» Стукають ложки об миску, ласо плямкають губи, блискучі од сала, сита душа наче парує, одкрита для інших, хочеться плакати або співати... і т. д.

Як бачимо, ефект досягається завдяки миттєвій зміні картин, зміщення хронотопу, підвладне кінематографічній естетиці. Візуалізація сприяє розкриттю авторського задуму, а жанр психологічної новели завдяки зазначеній кореляції набуває нових ознак, готуючи, таким чином, передумови вже постмодерної жанрової інтертекстуальності, яку спостерігаємо в літературі ста років потому.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Винниченко В. Краса і сила / В. Винниченко. – К. : Дніпро, 1989. – 750 с.
2. Коцюбинський М. Твори: В 2-х т. – Т. 2 / М. Коцюбинський. – К. : Наук. думка, 1988. – 496 с.
3. Михида С. Слідами його експериментів: змістові домінанти та поетика конфлікту в драматургії В. Винниченка. – Кіровоград : Центральньо-Українське видавництво, 2002. – 188 с.

4. Толстой Л. Полное собрание сочинений: В 90 т. – Т. 52. Серия вторая. Дневники / Л. Толстой. – М. : Государственное издательство художественной литературы, 1952. – 428 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Сергій Михида – доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: література доби модернізму, психопоетика.

УДК 811.111'367

ПОЧЕМУ СПОР – ЭТО НЕ ВОЙНА: КАК УКРАИНСКИЕ СОБЫТИЯ ОБОГАЩАЮТ КОГНИТИВНУЮ ЛИНГВИСТИКУ

Сергей ПОТАПЕНКО (Нежин, Украина)

На матеріалі англomовних новинних текстів про українські події 2014-2015 років у статті доводиться, що концептуальна метафора СПОР – ЦЕ ВІЙНА спирається на третій член, представлений образ-схемою ПРОТИДІЯ, яка узагальнює різноманітний досвід людини про протистояння – сенсомоторне, ігрове, комунікативне, військове тощо – і слугує каталізатором співвіднесення позначуваних сфер між собою, зумовлюючи вживання номінативних одиниць відповідної семантики.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, новинний текст, концептуальна метафора, образ-схема, номінативна одиниця.

Drawing on the English news stories about 2014-2015 Ukrainian events the article argues that the ARGUMENT IS WAR conceptual metaphor rests on a third member represented by the COUNTERFORCE image schema which generalizes the human experience of sensorimotor, game-related, communicative, military etc counteraction and interconnects those spheres determining the choice of the nominative units with corresponding meaning.

Key words: cognitive linguistics, news story, conceptual metaphor, image schema, nominative unit.

Концептуальна метафора СПОР – ЭТО ВОЙНА, предложена более тридцати лет назад Дж. Лакоффом и М. Джонсоном [2, с. 26], донинче пользуется значительной популярностью в лингвокогнитивных исследованиях [4, с. 13]. При этом подходе концептуальная структура области-источника, представленной военным конфликтом, его участниками, средствами и вовлеченными процессами, проецируется на область-цель, связанную с диспутом, дебатами, спором [4, с. 14]. При углубленном анализе этой концептуальной метафоры возникает естественный вопрос. А почему спор объясняется через понятие войны, а не наоборот? Ведь те же самые американцы спорят, дискутируют, дебатуют намного чаще, чем принимают участие в войнах, о которой большинство из них знает лишь по книгам. Не ставим ли мы в этом случае телегу впереди лошади? И как найти ее, ту "лошадь", которая поможет объяснить взаимоотношения между обыденным спором и ненавистной войной? В этом поиске опираемся на исходное положение когнитивной лингвистики о формировании концептуальных структур и категорий под влиянием сенсомоторного опыта [5, с. 74], определяющего наше понимание и осмысление окружающей действительности. Ведь ребенок начинает познавать мир, падая, ударяясь, упираясь в стену или закрытую дверь, и продолжает его осознавать, участвуя в состязаниях, наблюдая за различными столкновениями, споря с родителями и сверстниками, постепенно обобщая эти различные виды противодействия и лишь затем приходит к осмыслению войны. Чем же тогда объяснить внимание Дж. Лакоффа и М. Джонсона к последней как основе понимания спора? По-видимому, ее архетипным статусом, т.е. как «конфликтно (деструктивно) ориентированной модели бессознательного поведения индивидов (групп)» [1, с. 10], или, в более широком плане, как образа доминирующих законов и принципов общих закономерностей, которым подчиняется последовательность образов, все вновь и вновь переживаемая человеком [3, с. 100]. Архетипный статус концепта войны, столь повлиявший на известных американских когнитологов, объясняется рядом причин. Во-первых, в мифологии, предшествовавшей современному сознанию, битвы богов служат первоосновой коллективной памяти, а война является данностью, состоянием, не нуждающимся в объяснении и рефлексии, таким же действием, как трапеза, рождение детей и смерть [1, с. 10]. При этом утверждается, что в отличие от мира с такими его составляющими, как небо, космос, вода, земля, животные и человек, война не нуждается в примитивном мифообразовании – это составляющая бытия, которая, будучи антитезой мира, неразрывно связана с повседневностью и является обыденностью для дописьменного периода [1, с. 14]. Во-вторых, доступность этого архетипа коллективному сознанию отдельной нации обусловлена наличием большого количества – зачастую синонимичных – номинативных единиц в любом языке, что и послужило основой для сопоставления спора с войной исследователями из страны, в которой уже вот на протяжении более, чем трехсот лет, не было

вооруженных конфликтов. Вместе с тем, наличие в английском языке значительного количества единиц, обозначающих разные аспекты войны – битвы, атаки, обстрелы – вызывает сомнения в обоснованности привлечения одной единственной концептуальной метафоры СПОР ЭТО ВОЙНА для интерпретации различных видов коммуникативного противодействия. Представляется, что эта метафора сама нуждается в углубленном объяснении, что определяет **актуальность** данного исследования. Его **цель** состоит в выявлении концептуальной основы формирования значения номинативных единиц английского языка, обозначающих различные виды противодействия. **Материал** исследования включает опубликованные на сайте Би-Би-Си (www.bbc.com/news) тексты новостей об украинских событиях 2014-2015 годов.

Лингвокогнитивное объяснение языковых явлений с опорой на концептуальные структуры сенсомоторного происхождения позволяет соотнести семантику спора и войны между собой через третий член, представленный образ-схемой ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ, абстрактной структурой сознания, формирующейся под влиянием опыта столкновения двух сил, например автомобилей [6, с. 46]. При этом подходе проекция из сферы-источника на сферу-цель, характерная для концептуальной метафоры, уступает место иерархической модели, согласно которой слоты исходной образ-схемы – источник, вектор и цель – заполняются концептами различного уровня абстракции, связанными со сферами деятельности, основанными на противостоянии: сенсомоторной, игровой, коммуникативной, военной и т.д. В этом случае картирование, или проецирование, как основа концептуальной метафоры заменяется операциями заполнения слотов, представляющих источник, вектор и цель в составе образ-схемы ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ концептами, связанными с различными сферами деятельности. Кроме того, указанная образ-схема усложняется дополнительными слотами, представляющими необходимые для осуществления противодействия сущности: инструмент, цель, результат и т.д.

Рассмотренная выше связь слотов образ-схемы ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ с различными сферами деятельности довольно полно отражена в текстах новостей об украинских событиях, начиная с их заголовков. В структуре последних главным средством обозначения противодействия служат предикаты, соотносящие заголовок-высказывание с вектором, фиксирующим направление противостояния, а зависимые единицы связывают источник, цель и инструмент с различными сферами деятельности, названными выше: сенсомоторной, игровой, коммуникативной, военной, универсальной, обобщающей все предыдущие.

Предикативные единицы заголовков представляют противодействие в двух перспективах: собственно противостояния, имплицитующего примерно одинаковую мощность источника и цели, и противостояния с акцентом на источнике.

Собственно противостояние, различающееся степенью интенсивности, обозначено единицами *fighting, battle* и *clash*.

Семантику, наиболее близкую к исходной образ-схеме ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ, имеет единица *fighting*, идентифицирующая нанесение ударов людьми или группами на войне или на улице ("when people or groups fight (kick or hit in order to hurt) each other in a war, in a street") [7, с. 589]. В заголовках-высказываниях эта единица обозначает противодействие в двух ракурсах: каноническом и неканоническом. Каноничность, отражающая обычную последовательность развертывания противодействия от источника к цели, проявляется в именовании источника в инициальной позиции заголовка-высказывания, вектора – в предикативной, а цели – в постпредикативной, что дополнительно создает эффект объективности, напр., *Ukraine to fight pro-Russian forces* (13.04.2014). Неканоническое изображение противодействия, отклоняющееся от приведенной выше последовательности, представлено тремя вариантами: вопросительной формой, которая ставит под сомнение истинность содержания заголовка-высказывания, построенного по канонической схеме, напр., *How many Russians are fighting in Ukraine?* (10.03.2015), а также употреблением в начале заголовка-высказывания существительного *fighting* в сочетании с определениями, интенсифицирующими или деинтенсифицирующими противодействие. Интенсификация отражена в характеристике противостояния как крупного, напр., *Ukraine crisis: 'Heavy fighting' around Sloviansk* (3.06.2015), жестокого, напр., *Ukraine crisis: Fierce fighting after Minsk peace deal* (13.02.2015), в аспекте нарастания, напр., *Ukraine conflict: Fighting flares near city of Luhansk* (13.07.2014), в чем оно подобно насилию, напр., *Ukraine crisis: Violence flares up near Donetsk* (3.06.2015), или возобновления, напр., *'Ukraine crisis: Renewed fighting 'catastrophic', says UN* (3.02.2015). При деинтенсификации противостояние прекращается постепенно, напр., *Ukraine crisis:*

Fighting subsides after ceasefire (15.02.2015), или внезапно, напр., *Ukraine crisis: Fighting in the east 'must end this week'* (9.06.2014).

Контраст между интенсификацией и деинтенсификацией также определяет семантику единиц *battle* и *clash*, имеющих в своих дефинициях сему '*fighting*'.

В значении существительного *battle* интенсификация противодействия отражена сочетаемостью с другими словами и обозначением значительного количества жертв. Эта единица используется для описания борьбы за населенные пункты, напр., *Ukraine conflict: Battles rage in Donetsk and Lugansk* (19.01.2015), или при контрастировании противодействия с переговорами, направленными на его прекращение, напр., *Ukraine conflict: Battles rage ahead of Minsk talks* (10.02.2015). Интенсификация значения этой единицы проявляется в ее сочетаемости – подобно существительному *fighting* – с определением *fierce*, напр., *Ukraine conflict: Fierce battle for town of Ilovaisk* (20.08.2014), с глаголом *rage* «бушевать», напр., *Ukraine crisis: Battle rages for Debaltseve despite truce* (17.02.2015), а также с предикатом *erupt*, уподобляющим начало битвы извержению вулкана, напр., *Ukraine crisis: Battle erupts amid talk of truce* (19.06.2014).

Деинтенсификация противостояния, заложенная в семантике единицы *clash*, определяемой как короткое столкновение ("short fight between two armies or groups") [7, с. 269], проявляется в его краткосрочном характере и в небольшом количестве жертв. Схватки, обозначаемые этим существительным, могут быть как мирными, напр., *Clashes as Ukraine opposition presses for parliament vote* (18.02.2014), так и вооруженным, сопровождающимися жертвами, напр., *Ukraine unrest: Clashes at Donetsk airport 'kill dozens'* (27.05.2015). Для привлечения внимания к смертельному исходу противоборства, обозначенного существительным *clash*, в начальную позицию заголовков-высказываний выдвигается определение *deadly*, напр., *Deadly clashes in east Ukraine ahead of Crimea vote* (15.03.2014). Кроме военного противостояния, напр., *Ukraine forces clash with separatists at Donetsk airport* (10.07.2014), анализируемая единица также обозначает коммуникативное противодействие на уровне официальных представителей государств, напр., *Ukraine unrest: EU and US clash with Russia in Munich* (1.02.2014).

Смещение перспективы противостояния с собственно противодействия на его источник имплицитно единицами *hit*, *storm*, *attack*, *assault*, *shell*, семантика которых различается степенью близости к сенсомоторному опыту и использованием для обозначения противодействия в невоенных сферах.

В проанализированных заголовках сенсомоторное противодействие обозначено глаголами *hit* и *storm*, которые дополнительно имплицитно подразумевают интенциональность действий субъекта, соотносимого с источником. Базовый – тактильный – уровень представления противодействия отражен в дефиниции глагола *hit*, определяемого как нанесение удара кулаком ("touch something or somebody quickly with your hand") [7, с. 771]. Соответственно, заголовки с этим глаголом в первую очередь описывают сенсомоторное противодействие, воспринимаемое через органы восприятия: бомба взрывается в толпе, напр., *Ukraine crisis: Deadly bomb blast hits rally in Kharkiv* (22.02.2015); снаряд убивает мирных жителей, напр., *Ukraine conflict: Shell hits bus killing 10 in Buhas* (13.01.2015); воздушные налеты бомбят населенные пункты, напр., *Ukraine conflict: Air strikes 'hit Luhansk targets'* (14.07.2014). Интенсификация сенсомоторного воздействия передается указанием в начале заголовков на его цели в сочетании с единицами *fresh*, напр., *Eastern Ukraine's Donetsk hit by fresh fighting* (18.01.2015), *major*, напр., *Major Ukraine gas pipeline hit by blast* (17.06.2014), *refugee*, напр., *Ukraine refugee convoy hit by rockets, says military* (18.08.2014). С другой стороны, глагол *hit* описывает противостояние государств, т.е. заполняет слоты межнациональной сферы без привлечения метафоры войны, например, при сообщении о введении Россией санкций против стран Запада: *Russia hits West with food import ban in sanctions row* (7.08.2014).

Интенсивное сенсомоторное воздействие источника на цель представлено глаголом *storm*, обозначающим внезапную атаку и захват определенного места силой ("to suddenly attack and enter a place using a lot of force") [7, с. 1637], т.е. в данном случае собственно военное противостояние объясняется через апелляцию к штормовой погоде, связанной с сенсомоторным опытом человека, а не наоборот. Эта единица акцентирует мощь локального, т.е. соотносимого с сенсомоторным опытом, источника воздействия, представленного большим количеством протестующих, напр., *Ukraine unrest: Protesters storm regional offices* (24.01.2014), правоохранителями, напр., *Ukraine crisis: Police storm main Kiev 'Maidan' protest camp* (19.02.2014), вооруженными подразделениями, штурмующими военные базы, напр., *Russian troops storm Ukrainian bases in Crimea* (22.03.2014), или населенные пункты, напр., *Ukraine conflict: Ground forces storming Luhansk* (13.07.2014).

Интенциональность действий источника противодействия имплицирована единицей *attack*, обозначающей преднамеренное использование насилия с целью нанесения вреда человеку или месту ("to deliberately use violence to hurt a person or damage a place") [7, с. 81], и ее синонимом *assault* со значением военной атаки с целью установления контроля над местностью, захваченным противником ("a military attack to take control of a place controlled by an enemy") [7, с. 75]. В этом случае источник насилия может быть невооруженным, напр., *Ukraine's politicians face mob attacks* (20.10.2014), или вооруженным, ср. *Ukraine army attacks eastern rebels as truce ends* (1.07.2014) и *Ukraine military launches new attack on eastern rebels* (1.07.2014). В неканонических случаях интенсивность действий источника противодействия акцентируется вынесением в начало заголовка-высказывания единиц *attack*, напр., *Ukraine Crisis: Pro-Russian attack in Ukraine's Horlivka* (14.04.2014), или *assault*, напр., *Ukraine crisis: Renewed Kiev assault on protesters* (19.02.2014). Наибольшая интенсивность действий источника передается единицей *offensive*, напр., *Ukraine crisis: Rebels 'begin offensive' on Mariupol* (24.01.2015).

Инструментальное усиление источника противостояния обозначено единицей *shell*, именующей обстрелы, напр., *Ukraine conflict: Shells ravage suburb of Donetsk* (12.07.2014). При неканоническом варианте заголовков-высказываний с этой единицей в начало выдвигаются слова, именующие источник противодействия, напр., *Ukraine crisis: Rebels shell Donetsk airport* (11.07.2014), или характеризующие смертельный характер обстрелов, напр., *Ukraine conflict: Deadly shell hits Donetsk hospital* (4.02.2015). Единственный случай обозначения интенсивности инструментального воздействия источника отражен единицей *pound* «обстреливать»: *Ukraine crisis: Army pounds rebels in Donetsk* (10.08.2014).

Кроме предикативного имплицирования источника противодействия, отдельные заголовки-высказывания эксплицируют его, называя четыре вида: непосредственный, руководящий, вдохновляющий и наблюдающий.

Непосредственные источники противодействия представлены берущими участие в боевых действиях индивидами, напр., *Ukraine conflict: 'White power' warrior from Sweden* (16.07.2014), или группами, напр., *'Russian troops deployed' in Ukraine – Poroshenko* (28.08.2014). Руководящие источники противодействия включают местных лидеров, напр., *East Ukraine rebel leader Gubarev unconscious after ambush* (13.10.2014), командиров, напр., *Ukraine crisis: Rebel military chief Strelkov 'quits'* (14.08.2014), их советников, напр., *Ukraine crisis: Rebel adviser 'admits execution'* (2.08.2014). Вдохновляющие источники противодействия представлены руководителями государств, которые угрожают, напр., *Ukraine President Poroshenko's threat after rebel polls* (4.11.2014), обвиняют друг друга, напр., *Ukraine conflict: Vladimir Putin renews blame on West* (9.02.2015), или приоткрывают завесу секретности, напр., *Putin reveals secrets of Russia's Crimea takeover plot* (9.03.2014). Специальный случай акцентирования статуса вдохновляющих участников противодействия представлен *медийной метонимией*, при которой название государства служит средством референции к его руководству, напр., *Ukraine in 48-hour ultimatum to east's pro-Russia activists* (8.04.2014), или вооруженным силам, ср. *Ukraine crisis: Russia begins new military exercises* (13.03.2014) и *US and Nato troops begin Ukraine military exercise* (15.09.2014). В некоторых случаях у топонима отсутствует однозначная соотнесенность с государством в целом или с военным ведомством, о чем свидетельствует следующий пример о количестве российских солдат на востоке Украины: *Russia has 9,000 troops in Ukraine – President Poroshenko* (21.01.2015). Наблюдатели представлены лицами, которых описываемое противодействие прямо не касается, но они могут вступить в него по своей инициативе подобно хакерам, о которых следующий заголовок – *Ukraine conflict: Hackers take sides in virtual war* (20.12.2014).

Единичным случаем представлен заголовок, именующий цель противодействия, украинскую летчицу Надежду Савченко: *Ukraine woman pilot Savchenko in middle of media war* (10.07.2014).

Проведенный анализ обнаруживает, что категория войны, использованная в качестве основы для общеизвестной метафоры, занимает весьма скромное место при освещении украинских событий, эксплицируясь лишь в гипотетических контекстах: в заголовках-высказываниях в вопросительной форме, ср. *Ukraine crisis: Is war inevitable?* (25.04.2014) и *Ukraine conflict: Is Russia stoking war or pushing peace?* (25.03.2014); при высказывании предположений относительно возможности войны, напр., *Ukraine conflict: Russia's Vladimir Putin says war unlikely* (24.02.2015), при предупреждении о ее вероятности, напр., *Ex-president warns Ukraine 'on brink of civil war'* (29.01.2014), при использовании метафоры «война слов», напр., *Ukraine crisis: War of words offers little hope* (25.04.2014), или архетипа священной войны, напр., *The Russians fighting a holy war in*

Ukraine (18.12.2014). Военная лексика обозначает мирное противостояние лишь в единичных случаях, например, при сообщении о требованиях массового митинга к бывшему президенту Януковичу: *Ukraine rally in Maidan targets Yanukovich* (2.02.2014).

Противостояние вокруг украинских событий, связанное с деятельностью вдохновителей, обозначены целым рядом единиц невоенной семантики: их действия сравниваются с играми, напр., *Putin's complicated game in Ukraine* (25.06.2014), в том числе азартными, напр., *Moscow's Ukraine gamble* (1.03.2014), а также с пренебрежительным отношением к принятым решениям, что характерно для сферы обыденных человеческих взаимоотношений, напр., *East Ukraine militants snub Geneva deal on crisis* (16.04.2014).

В наиболее обобщенном плане противодействие обозначается единицей *confront*, описывающей мирный характер противостояния между различными группами демонстрантов, напр., *Ukraine Crimea: Rival rallies confront one another* (26.02.2014), или предпринимателем и восставшими, напр., *Ukrainian tycoon Rinat Akhmetov confronts rebellions* (20.05.2014), а также единицей *oppose*, раскрывающей отношение части россиян к политике своего правительства, ср. *Ukraine crisis: Russians opposed to Putin* (12.03.2014) и *Ukraine crisis: Moscow rally opposes intervention in Crimea* (15.03.2014). Более того, даже военное противодействие именуется единицами с нейтральной семантикой, напр., *Ukraine crisis: Exchange of fire in Kramatorsk, minister says* (12.04.2014).

Таким образом, ответ на поставленный в названии статьи вопрос очевиден. Спор – это не война, ибо оба понятия соотносятся через третий член, представленный образ-схемой ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ, которая, с одной стороны, обобщает сенсомоторный, игровой, коммуникативный, военный и другие виды опыта противостояния, а с другой, служит катализатором, позволяющим соотносить между собой разные сферы деятельности, что определяет выбор рассмотренных в этой статье единиц. Перспективы дальнейшего исследования состоят в анализе других концептуальных метафор с предложенных в статье позиций.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Кавтарадзе С. Д. Архетипы войны: насилие, бессознательное и борьба за базовые потребности // Историческая психология и социология истории. – 2012. – Т. 5, №1. – С. 8-25.
2. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
3. Юнг К.Г. Психология бессознательного. – М. : АСТ-ЛТД, Канон, 1998. – 400 с.
4. Dancyger B. *Figurative Language* / Barbara Dancyger, Eve Sweetser. – Cambridge : Cambridge University Press, 2014. – 242 p.
5. Janda L.A. From number to gender, from dual to virile: bridging cognitive categories // *Between Grammar and Lexicon*. – Amsterdam (Phil.) : John Benjamins, 2000. – P. 73-86.
6. Johnson M. *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. – Chicago : Chicago University Press, 1987. – 233 p.
7. *Longman Dictionary of Contemporary English*. – Harlow: Longman, 2003. – 1948 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Сергій Потапенко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, когнітивна риторика, медіалінгвістика.

УДК 81'37 – 81'373.2

ДО ПИТАННЯ ПРО ФІЛОГЕНЕЗ ПРОПРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ МОВИ

Євгенія БЕЛІЦЬКА (Артемівськ, Україна)

У статті аналізується питання філогенезу власних назв. Витоки пропріальності пов'язуються з вокативними формами, які розглядаються як рекурсивно оброблені позаклаузальні структури. Цей підхід відрізняється від типового аналізу вокатива як аномалії аргументно-предикатної структури. Тож філогенетично пропріальність виявляється в антропонімах-гіпокористиках як прототипових онімах, що функціонують в інкорпоруєчому мисленні міфу. Виникнення інших класів онімів є наслідком розвитку прототипових антропонічних форм в наративі.

Ключові слова: антропонім, філогенез, пропріальність, міф, позаклаузальність.

The article deals with the problem of proper name phylogenesis. The origin of properhood is associated with vocative forms, which are considered as processed recursively from the non-clausal structure. This approach differs from the typical analysis of the vocative as the anomaly of the argument-predicative structure. So phylogenetically properhood is seen in anthroponym-hypocoristic as prototypical onyms operating in the incorporation thinking of myth. The emergence of other onym classes is the result of the development of prototypical anthroponymic forms in the narrative.

Key words: anthroponym, phylogenesis, properhood, myth, non-clausal forms.

У праці «Основи мови: розум, значення, граматики, еволюція» Р. Джекендофф пригадує відомий анекдот про те, як у 1866 році Паризьке лінгвістичне товариство наклало категоричну заборону на розгляд робіт про походження мови – це практично завжди було марною тратою часу [24, с. 231]. Через сторіччя філогенез мови як проблематика мовознавства отримав новий поштовх у розвитку в рамках когнітивно-дискурсивної й синергетичної лінгвістичних парадигм.

Природно, складність представленої задачі полягає в тому, що, по-перше, всі філогенетичні побудови апіорі мають гіпотетичний характер, оскільки еволюція мови з тваринного поклику в символну систему (якщо визнавати таку) закінчилася в так звану доісторичну епоху – період, від якого в даний час не залишилося жодних слідів. По-друге, сама проблема походження мови може бути сформульована тільки таким чином: «Як здатність до мови могла виникнути, коли навколо не було ніякої мови?» [25, с. 589]. Як наслідок, ми повинні усвідомлювати можливість логічної помилки *idem per idem* в нашому прагненні описати мовою те, що, ймовірно, може мати немовний характер.

В даній роботі ми притримуємося думки Т. Дікона, який вважає, що лінгвістично різниця між людьми і тваринами полягає в здатності перших реферувати в зоні абстрактного часу і простору, а також у зоні думки, абстрагованої від конкретного об'єкта, тобто символічної референції [19]. Розмежування «кличної референції» тварин і «словної референції» людей як здатності, що розвивалася в тваринах протягом 3 мільйонів років, дозволило Т. Дікону зробити висновок про залежність мови від здатності людей до символічного мислення. Однак, оскільки мова є природним медіатором, а не причиною символічної думки, ми можемо очікувати в ньому як рефлексії тваринної «кличної референції», хоча й обробленої згодом символічною думкою, так і «словної референції». Це, втім, не означає, що всі символічні форми розвилися прямо з тваринних покликів, оскільки не «кожна людська здатність розвилася з відповідної долюдської здібності» [16, с. 505]. Ця теза здається нам вкрай актуальною, оскільки прихильність до «жанрової континуальності» (термін Д. Бікертона), тобто розгляду еволюції людини тільки як продовження еволюції тварин призводить до принципової неможливості постулювати «двоосновність» протомови, що, у свою чергу, впливає на розуміння його філогенезу.

На нашу думку, саме в координації покликів і слів слід шукати витоки розмежування між власними назвами (далі в тексті – ВН) і загальними назвами (далі в тексті – ЗН). Так, ми вважаємо, що ВН є рефлексіями кличної референції в людській мові, які знаходять свої основні властивості в прототиповій для них позиції вокатива. Ця ідея розходиться із загальноприйнятою точкою зору, згідно з якою ВН, спеціально призначені для ідентифікації референта, прототипово займають аргументну позицію у висловлюванні і тільки можуть «перейти на роль звернення» [1, с. 189].

Наша гіпотеза полягає в тому, що філогенетично вокатив є результатом ментальної обробки протопокликів в процесі рекурсії як універсальної ментальної операції людського розуму, яка передбачає злиття протопокликів і слів-символів з встановленням ієрархії «символ (головне) – поклик (залежне)» з подальшим змістом пари «поклик – символ» щодо головного елементу – символу – з відповідним концептуальним приростом до поклику.

Для пояснення нашої позиції ми скористаємося розглядом доказової бази, залученої з біології видів, когнітивних і нейролінгвістичних досліджень. Так, що крім первинних концептуальних величин як «об'єктів середнього розміру, середньо від нас віддалених» (Куайн, цит. з [8, с. 242]), які ведуть нас до уявлення про класи об'єкта та його прототипи як середню величину, ми володіємо біологічно обумовленою здатністю до концептуалізації індивідів, що пов'язано з нашим первинним розрізненням об'єктів, придатних та непридатних для наслідування. Той факт, що дитина, народжуючись, копіює поведінку людей, а не тварин навколо або, скажімо, неживих об'єктів, відноситься до вродженої здатності селективної уваги до об'єктів, що забезпечують найбільшу адаптивність дитини до навколишніх умов. У біологічному сенсі це копіювання пов'язане з одним індивідом – самкою, яка вигодовує дитину. Для дитини вона біологічно індивідуальна й унікальна, що забезпечує йому можливість виживання. Подальша оцінка навколишніх об'єктів за ступенем їх релевантності для існування, що відноситься до фундаментальних параметрів буття людини розумної, пов'язана з культурними практиками. Як вважає Л. Телмі, «існує специфічна когнітивна система, що має для людини розумної вроджений характер», яка дозволяє «направляти ... дитину, що розвивається, до переважної уваги і спостереження за тими індивідами, хто перебуває з ним у безпосередній взаємодії» [32, с. 378]. Таким чином, мова йде про вроджену здатність генерувати певні емпіричні категорії, пов'язані з індивідом. У самому загальному сенсі до таких категорій відносяться люди, тварини і неживі об'єкти [32, с. 383].

Свого часу Р.О. Якобсон вказував, що ВН першими набуваються дитиною і останніми втрачаються при афатичних розладах мови [14, с. 98]. Дослідження Джона Макнамари [26], Джеффри Холла [21] і Поля Блума [17], засновані на психологічних експериментах з дітьми у віці до двох років, підтверджують, що *homo sapiens* в розмежуванні ВН і ЗН спираються на яесь вроджене знання про подібне розмежування. Вчені наводять дані про те, що для дітей не представляє складності «зв'язати» іграшкових ляльок або собак з приписуваними ним ВН, проте діти відкидають можливість пропріальної номінації для неживих об'єктів – кубиків, для яких їм пропонувалися в якості номінацій звукоряди. Діти регулярно сприймали ці звукоряди як імена класу об'єктів. Крім того, Дж. Макнамара визначив, що принцип одне ім'я – один індивід, – є вродженою моделлю оперування ім'ям. У своїй роботі вчений підтвердив, що прийняття тезоїменності вимагає додаткового культурного закріплення як можливої операції в межах пропріальної номінації [26, с. 28]. Висновки, які роблять дослідники, однозначні: те, що діти можуть безпомилково сприймати та ідентифікувати в мові пропріальні й загальні номінації, не може ґрунтуватися виключно на процесі навчання – це частина вродженого знання про тип номінації унікальних індивідів – живих об'єктів (насамперед людей).

Наші припущення щодо філогенетичної відокремленості формування ВН знаходять підтвердження і в нейролінгвістичних дослідженнях, які демонструють, що існують стабільні відмінності в процедурі розпізнавання і подальшої реакції на висловлювання з ВН і ЗН. Так, у своєму дослідженні нейропсихолог Ясуда Кійоші згадує епізод з практики, коли його пацієнт з глобальною афазією, яка не дозволяла йому оперувати ЗН, побачивши журнал з відомими персонами, почав безпомилково називати їхні імена, чим глибоко шокував вченого [34, с. 1067]. Наступні експериментальні дослідження групи вчених дозволили їм підтвердити гіпотезу про різні конфігурації нейропсихологічної й анатомічної обробки мозком ВН і ЗН [27].

Важливо, що вчені давно висловили гіпотезу про диференційовану пресемантичну обробку людей і їхніх облич, яка передує доступу до загальної нервової системи знання про персональну ідентичність, що зберігається, яка накладається на систему, асоційовану зі знанням про об'єкт [31]. Ідея полягає в тому, що в мозку існують два перцептивно розпізнавальних блоки – особи та імена – оброблювані в так званому вузлі ідентичності людини, декодуючим лексичний вихід як відповідь на іменування [33]. Вчені довели, що процес «розпізнавання, пов'язаний зі знанням персональної ідентичності та виробництва імені, часто потрібний для повної ідентифікації знайомих облич людини» [33, с. 2103].

Крім того, доведено, що у людей, як і у приматів, існують спеціальні зони мозку, відповідальні за процес розпізнавання осіб, що має в процесі пізнання філогенетично пріоритетний характер. Як наслідок, для людей типовим є знання про осіб без знання про ім'я, проте рідко зустрічається випадок, коли людина пам'ятає чиєсь ім'я, але не пам'ятає, що це за людина [33, с. 2104]. Таким чином, у людини є незалежна семантична система ідентифікації осіб, доступ до якої можливий з лексично різних рівнів для ВН і ЗН. Існує гіпотеза про те, що «семантична система організована не тільки категоріально (наприклад, люди відділені від інших одиниць), а й модально (візуальне знання відокремлене від вербального знання про людей) [там само]. «І хоча люди замінили індивідуальні сигнали лінгвістичними, залишається фізіологічна різниця в обробці сигналів для індивідів у протилежність сигналів для категорій об'єктів» [28, с. 225]. Взагалі, в біології видів доведено, що використання унікальних сигналів для розпізнавання індивідів у межах одного виду не є чимось, властивим тільки людям [22]. На думку дослідників, такий тип комунікації в межах групи є еволюційною перевагою у розвитку будь-якого біологічного виду. Природно, можна припустити, що такого роду акустичні сигнали для розпізнавання членів групи були частиною філогенетичної еволюції людини і були сприйняті як на рівні мови, так і прамови. Оскільки «багато мов існують тисячоліття, вони не можуть не відображати деяких пластів мислення архаїчного людини, а в цьому сенсі – і тих структур свідомості, які йому були тоді властиві» [8, с. 86]. Тоді резонно припустити, що у використанні ВН закладені механізми їх «тваринного» сприйняття.

У термінах біхевіоризму мова тут йде про психологічну модель стимул-реакція (з фізичною присутністю двох взаємодіючих комунікантів, один з яких має вплив на іншого), що розуміється сучасним логічним мисленням за допомогою сигнальної системи. Комунікативна номінація об'єкта ВН в позиції вокатива має перлокутивний ефект, пов'язаний не тільки з конфігурацією об'єкта в просторі, але і в часі. Перцептивно вокативи передбачають ситуацію прямого візуального контакту з адресатом говоріння. Семіологічно це знак –ікона індексального зв'язку між візуально сприйманим об'єктом і певним звукорядом, чия форма обумовлена безліччю параметрів: перцептивних (зрозумілою і доступною в слуховій модальності), концептуальним (здатної до

індексалізації унікального об'єкта в межах деякого простору), соціокультурним (можливість активізації фонетичної моделі вокатива криється в етнокультурній компоненті ВН-звернення, що експлікує найскладнішу багатовимірну мережу соціальних і культурних взаємодій між людьми, коли сам факт виголошення імені, його форма, спосіб виголошення є первинними маркерами, що встановлюють кордони, формат і обсяг мовної взаємодії). Початок формування ВН-вокативів, на нашу думку, закладений фольклорно-міфологічною свідомістю людини, що серйозно впливає і на спосіб їх концептуалізації, і на систему традицій і стереотипів, заданих лінгвокультурою.

Але саме міф – зона побутування ВН [11]. І саме ВН представляють найбільшу проблему з погляду родо-видових відносин. Так, наприклад, Ю.М. Лотман і Б.О. Успенський вважають, що ВН являють собою рефлексі міфологічної одноранговості, коли об'єкт характеризується через його інтегральне ціле [11, с. 60]. Даний тип мислення еволюційно пов'язує нас з приматами. Так, Лора-Енн Петіто, дослідник комунікації серед приматів, зазначає, що ярлик, використовуваний для «яблука» використовується шимпанзе для великого поля одночасної вказівки на дію, пов'язану з поїданням яблука, локацією яблук, подією і розміщенням об'єктів, з якими яблука знаходяться поруч (ніж і т.д.) [30, с. 86].

О.Ф. Лосєв пов'язував міфологію зі специфічною системою мислення як логічного аналога інкорпорованої пропозиції [9, с. 260]. Інкорпорована логіка, на думку О.Ф. Лосєва, – це логіка перевертництва, існуюча за принципом «все в усьому». На цьому етапі розвитку людини «вже відомо, що суб'єкт існує; але що саме він є, це поки ще невідомо» [9, с. 272], тобто річ і її властивості не розрізняються. У термінах сучасної когнітивної науки ми могли б сказати, що адресат в міфологічному мисленні не є категоризованим, оскільки його концептуалізація перебувала на етапі холистичного сприйняття елементів дійсності – етапі, який характерний для концептів базового рівня [3, с. 29]. На нашу думку, прототиповою формою такого роду словесної репрезентації холистичного концепту особистості поза родо-видової класифікації і категоризації в умовах відсутності морфології (на рівні виділення суб'єкта, предиката і об'єкта) і є ВН. Так, ми впевнені, що прототиповому ВН знаходяться поза загальних категоріальних ієрархій. Так, *Женя* і *людина* прототипово не пов'язані між собою родо-видовими відносинами, оскільки належать до різних частин висловлювання: позаклаузальної та аргументно-предикатної відповідно. Як наслідок, в природних мовах ВН-вокативи приймають інкорпорований тип організації синтаксичного висловлювання як єдиного морфологічного цілого. Концептуально вокативи можна представити як інкорпоровані перформативи-веління, коли спонування є, але що воно собою являє – ще не зрозуміло.

Вокативи відносять до найбільш стародавніх мовних форм. Їх вважають мовною універсалією [5, с. 222]. З погляду мовної еволюції вокативи визнають первинними нерозчленованими іменами – категоріальними синкретами [2, с. 106]. На думку дослідників, для ранньої епохи індоєвропейської мови характерно вживання «коренів», що позначають агенсов, до яких зверталися з висловлюванням [12, с. 3]. О.А. Сорокіна вважає, що в період безпосередньо-чуттєвого сприйняття дійсності кличність була необхідним механізмом комунікації. Єдиним носієм кличності могли бути так звані праіменники, до яких з розвитком мови додавався компонент із значенням «кажу, слухай!», Потім граматицізований в кличний формант * -e [12, с. 9–10]. Таким чином, «морфологічне втілення вокативності є палеомовною універсалією» [13, http].

У нашому дослідженні ми, слідом за В.І. Карасіком, дотримуємося широкого трактування вокатива, що включає всі мовні способи спрямованості на адресата [88, с. 220–221]. У такому випадку вокатив як польовий феномен включає в себе, крім ВН, вигуки, займенники, слова-титули, терміни спорідненості та інші одиниці. При цьому ВН «являють собою комбінацію антропонімної й вокативної ознак» [5, с. 228].

Для ономастических одиниць здатність мати вокативну форму є одним з їх системоутворюючих параметрів [13]. Однак вокатив як польовий феномен включає також і вигуківі форми типу (рос.) *Егей!*, (англ.) *Oh!*, (болг.) *olele, lele, va 'h*, (рум.) *o, vai, aoleu*, (умбунду) *avoou*, які визнаються формами непрямой адресації поряд із власне прямими формами вокатива, вираженими ВН і ЗН [23, с. 2080]. Відмінності вигуків і прямих форм вокатива полягають у принциповій неможливості перших використовуватися у позадискурсній сфері, тобто в нездатності їх участі в операції злиття. Навпаки, вокативи як прямі адресати, з одного боку, зберігають прототипові властивості покликів – еквівалентність пропозиції (збіг пропозиціонального змісту висловлювання з дійсністю [6, с. 554], як і у випадку з імперативами), непередикативність,

індексальність і нейтральність до вираження категорії визначеності/невизначеності. Останнє підтверджується фактами з різних мов. Так, наприклад, ВН в кабардино-черкеській мові мають тенденцію втрачати афікси -р- та -м- як показники певного значення іменника [4]. У грецькій мові антропоніми при дієсловах зі значенням номінації, а також у вокативному використанні вживаються без означеного артикля [15, с. 352]. Дж. Андерсон також стверджує, що ВН в англійських висловлюваннях *He is called Basil; Basil!* є нейтральними до категорії визначеності [15].

В даний час все виразніше звучить думка про необхідність розгляду локативів у рамках дихотомії клаузалності – позаклаузалності, що розглядається як інтерфейс. Будь-яка інша інтерпретація призводить до помилкової оцінки вокатива як функціональної аномалії в системі відмінків чи переведення розгляду виключно у прагматичне русло. Інтерфейсний розгляд вокатива дозволяє пояснити його функціональну автономність від семантичної системи відмінків при повній формальній інтеграції в номінативну систему природної мови. Цікавою в цьому сенсі є теорія М. Донаті, яка вважає, що вокатив є механізмом перемикання референційності – морфологічним засобом зв'язку принципово недейктивної референційності іменників у екстралінгвальний контекст, який маркує другу особу в опозиції до першої і третьої [20, с. 11]. У цьому сенсі вокатив встановлює асиметрію в межах номінативної системи, коли іменники розділені на маркований елемент другої особи проти 1-ї і 3-ї. Тоді ми можемо говорити про розмежування прототипової первинної позиції ВН – 2-ї особи в позиції вокатива проти немаркованих позицій ВН 1-ї і 3-ї особи в межах каузальної структури як результат операції злиття. М. Донаті вважає, що таким чином виявляється специфічна риса мови в маркуванні функціонально виділених членів певної категорії, в даному випадку – другої особи – в межах домену референційності іменників.

Отже, зважаючи на особливості мовного статусу вокатива в мові, їх місця і ролі в дискурсі, з урахуванням запропонованих нами раніше базових положень про філогенетичний розвиток таких форм в мові, ми можемо визначити вокатив як рекурсивно оброблений в зоні символічної референції тваринний поклик – процес, результатом якого міг стати особливий тип пропозиціональної структури, званий О.Ф. Лосевим інкорпорацією. При цьому, «перехід від тваринних криків до членороздільної людської мови і до мови як знаряддя особистого і соціального спілкування – це самий великий переворот в історії людства» [10, с. 264].

В інкорпорованих комплексах немає ніяких іменних показників, тому слова можна вважати і іменами і дієсловами (пор. з ідеєю про вокатив як некатегоризоване ім'я-синкрету). На нашу думку, використання ВН в позиції вокатива є рефлексом такого нанизування, яке зберігається і в сучасній мові. Так, при поєднанні декількох іменних форм у складі імені – *Вільям Артур Філіп Луї Віндзор* – зв'язок між ними, як ми вже говорили, можна інтерпретувати виключно як просте нанизування. Єдиним натяком на порядок в організації даного висловлювання є іконічно мотивований порядок розташування одиниць (перший – головний), де «головним» визнається перше слово.

Морфологічно інкорпорованість древніх висловлювань виражалася у відсутності спеціальних граматичних показників категоризації слова як імені або предиката. Так, С.Д. Кацнельсон зазначає, що «кличний відмінок в індоєвропейських мовах часто збігається з основою» [7, с. 93]. У випадку з вокативом ця характеристика часто проявляється у вторинному усіканні в вокативних формах флексій і, часто, суфіксів: *Таня – Тань, Вітя – Вить, (імал.) Cármine – Cár, María – Marí, Pasqualino – Pasqualí* [18], що відзначається в багатьох природних мовах. Це пов'язано, на думку дослідників, із загальною тенденцією наявності мінімальної семітської афіксації у вокативах та імперативах в індоєвропейських мовах [18]. Л.Р. Палмер відзначає, що в більшості індоєвропейських мов спостерігається тенденція редукції вокативів та імперативів до рівня основ [29]. А.М. Звікі бачить у відокремленості граматичних і семантичних характеристик вокатива ознаки їх ідіоматичності [35, с. 788]. Однак, на нашу думку, в даному випадку мова йде про вторинну рекурсивну обробку вокатива в аргументно-предикатній структурі, де він у процесі встановлення ієрархії форм і змісту, набуває властивості аргументу, не втрачаючи свої.

Отже, якщо прийняти ідею про походження ВН в межах кличної референції як результату рекурсивної обробки поклику (повтору тотожного фоноряда по відношенню до унікального об'єкту, або ікони індексу) в області символічної референції з відповідним змістом і концептуальним приростом, стане зрозуміло, чому існують стабільні розбіжності в способі ментальної обробки ВН і ЗН. ВН-вокативи являють собою особливий тип первинної номінації – залучення уваги адресата (до адресата) в його присутності. Таким чином, особисті імена репрезентували інший, ніж в ЗН, тип нейронних зв'язків, пов'язаних з достатністю візуальної когніції для їх використання. Для ЗН, навпаки, істотним була відсутність предмета в полі зору, тобто здатність до символічної номінації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Номинация, референция, значение / Н.Д.Арутюнова // Языковая номинация. Общие вопросы / под ред. Б.А. Серебренникова. – М.: Наука, 1977. – С. 188 – 206.
2. Баранов В. А. Формирование определительных категорий в истории русского языка / В. А. Баранов ; [Науч. ред. В. М. Марков]. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2003. – 388 с.
3. Болдырев Н. Н. О метаязыке когнитивной лингвистики: концепт как единица знания // Н.Н. Болдырев // Когнитивные исследования языка. Взаимодействие когнитивных и языковых структур. – М. : Ин-т языкознания РАН; Тамбов : Изд. дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2011. – Вып. IX. – С. 23 – 32.
4. Жилетежев Х. Ч. Грамматические особенности собственных имен существительных в кабардино-черкесском языке : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 – языки народов Российской Федерации: защищена 24.05.2005 : утверждена 17.11.2005 / Жилетежев Хажисмель Чилияниевич. – Нальчик, 2005. – 131 с.
5. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М.: Ин-т языкозн. РАН ; Волгогр. гос. пед. ин-т., 1992. – 330 с.
6. Касевич В. Б. Труды по языкознанию / В. Б. Касевич. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2006. – 663 с.
7. Кацнельсон С. К генезису номинативного предложения / С. Кацнельсон. – М.-Л.: Изд. АН СССР, 1936. – 112 с.
8. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова; Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
9. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф : Труды по языкознанию / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 480 с.
10. Лосев А. Ф. О пропозициональных функциях древнейших лексических структур / А. Ф. Лосев // Знак. Символ. Миф: Труды по языкознанию. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1982. – С. 246 – 279.
11. Лотман Ю. М. Миф – имя – культура / Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский // Избранные статьи в трех томах. – Т.1. – Статьи по семиотике и топологии культуры. – Таллин: Александра, 1992. – С. 59 – 76.
12. Сорокина Е. А. [www.grani.vspu.ru](http://library.islu.ru/irbis/cgi-bin/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=AREF&P21DBN=AREF&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullw&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Индоевропейские истоки обращения в древнерусском и древнеанглийском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Е. А. Сорокина ; Волгоградский гос. ун-т. – Волгоград, 2001. – 18 с.
13. Супрун В. И. Особенности использования вокативных единиц в современном русском языке [Электронный ресурс] / В. И. Супрун // Электронный научно-образовательный журнал ВГПУ «Грани познания». – №5 (10). – Декабрь 2010. – Режим доступа : <a href=)
14. Якобсон Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол / Р. О. Якобсон; пер. с англ. А. К. Жолковского // Принципы типологического анализа языков различного строя / сост. О. Г. Ревзина; отв. ред. Б. А. Успенский. – М. : Наука, 1972. – 280 с. – С. 95 – 113.
15. Anderson John. On the Structure of Names / J. Anderson // *Folia Linguistica*. – XXXVII/3-4. – Mouton de Gruyter, Berlin. – 2003. – PP. 347 – 398.
16. Bickerton D. Mothering plus vocalization doesn't equal language / D. Bickerton // *Behavioral and Brain Sciences*. – No. 27 (4). – 2004. – PP. 504 – 505.
17. Bloom Paul. How Children Learn the Meaning of Words / P. Bloom. – Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 2000. – 312 pp.
18. Cabré Monné. Non-templatic truncation : the case of vocatives / M. Cabré, M. Bosch [Electronic resource] // *Composition de l'équipe*. – Université de Toulouse. – Excess mode: http://w3.erss.univ-tlse2.fr:8080/index.jsp?perso=hathout&subURL=decembrettes2010/booklet/Cabre_Vanrell.pdf
19. Deacon Terrence. The Symbolic Species : The coevolution of language and the brain / T. Deacon. – W. W. Norton & Co : New York & London, 1997. – 527 pp.
20. Donati Margherita. Per una teoria del vocativo. Persona, sistema e asimmetria / M. Donati // *Linguistica e filologia*. – No. 30. – 2010. – PP. 11 – 43.
21. Hall D. Geoffrey. Semantics and the Acquisition of Proper Names / D. G. Hall // *Language, logic, and concepts: Essays in memory of John Macnamara* / Jackendoff Ray, Bloom Paul, Wynn Karen (Ed). – Cambridge, Massachusetts : The MIT Press. – PP. 337 – 372.
22. Hediger H. Proper names in the animal Kingdom / H. Hediger // *Experientia*. – № 32 (11). – 1976. – PP. 1357 – 1364.
23. Hill Virginia. Vocatives and the pragmatics – syntax interface/ V. Hill // *Lingua*. – Volume 117. – Issue 12. – December 2007. – PP. 2077 – 2105.
24. Jackendoff Ray. Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution / R. Jackendoff. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – 477 pp
25. Jackendoff Ray. What is the human language faculty? : Two views / R. Jackendoff // *Language*. – Volume 87. – Number 3. – September 2011. – PP. 586 – 624.
26. Macnamara John. Names for Things. A Study of Human Learning. Cambridge / J. Macnamara. – Mass. : The MIT Press, 1982. – xii, 275 pp.
27. Müller Horst M. Neurolinguistic findings on the language lexicon: the special role of proper names / H. Müller // *Chinese Journal of Physiology*. – No. 53 (6). – 2010. – PP. 351 – 358.

28. Müller Horst M. What's in a name? Electrophysiological differences between spoken nouns, proper nouns and one's own name. / H. M. Müller, M. Kutas // *NeuroReport*. – No. 8. – 1996. – PP. 221 – 225.
29. Palmer L. R. *Introducción al latín* / L. R. Palmer. – Barcelona : Ariel, 1984. – 387 pp.
30. Petitto L.-A. How the brain begets language / L.-A. Petitto // *The Cambridge Companion to Chomsky* / McGilvray J., ed. – Cambridge University Press, 2005. – PP. 84 – 101.
31. Semenza C. Naming with proper names: the left temporal pole theory / C. Semenza // *Behavioral Neurology*. – No. 24 (4). – 2011. – PP. 277 – 284.
32. Talmy Leonard. *Toward a Cognitive Semantics* (2 vols). / L. Talmy. – Cambridge, MA : MIT Press, 2000. – Volume I : *Concept Structuring Systems*. – viii+565+[3] pp.
33. Tempini Gorno M. L. The neural systems sustaining face and proper-name processing / M. L. Tempini Gorno, C. J. Price, O. Josephs, R. Vandenberghe, S. F. Cappa, N. Kapur, R. S. J. Frackowiak // *Brain*. – No. 121. – 1998. – PP. 2103 – 2118.
34. Yasuda Kiyoshi. Brain processing of proper names / K. Yasuda, T. Nakamura, B. Beckman // *Aphasiology*. – Vol. 14. – No. 11 – 2000. – PP. 1067 – 1089.
35. Zwicky Arnold M. Hey, what's your name! / A. M. Zwicky // *Chicago Linguistic Society*. – 1974. – No. 10. – PP. 787 – 801.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Євгенія Бєліцька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології, в.о. директора Горлівського інституту іноземних мов (в Артемівську) Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет».

Наукові інтереси: теорія власної назви, семантика, когнітивна лінгвістика, дискурсологія.

УДК 811.111.'42

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ НОРЕ/НАДІЯ У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Марина БЕЛОВА (ВАСИЛЬЄВА) (Харків, Україна)

У роботі на основі когнітивно-дискурсивного підходу з'ясована специфіка вербалізації концепту НОРЕ/НАДІЯ як відкритої багатогранної одиниці людської свідомості, що конструюється у полі сучасного англомовного медичного дискурсу і репрезентує, з одного боку, індивідуальний, а з іншого, – усупільнений досвід, пов'язаний з трактуванням емоційного стану сподівання у свідомості носіїв англійської мови.

Ключові слова: *концепт, ім'я концепту, інтенціонал концепту, медичний дискурс, стратегія і тактика дискурсу, амбівалентність аксіологічного вектору концепту, градування, евазія.*

The main concern of the paper is to explore the specificity of verbalization of the concept HOPE in the present-day English medical discourse on the basis of cognitive-discursive approach. The concept HOPE is viewed as an open many-facet unit of human mental resources constructed in the present-day English medical discourse representing, on the one hand, individual, and on the other hand, – collective experience connected with the interpretation of the emotional state of hoping within English socio-cultural community.

Key words: *concept, name of the concept, nucleus of the concept, medical discourse, discursive strategies and tactics, ambivalence of the axiological vector of the concept, graduation, evasion.*

Постановка проблеми. Робота є спробою дослідження специфіки вербалізації концепту НОРЕ/НАДІЯ у сучасному англомовному медичному дискурсі. **Актуальність** наукової розвідки зумовлена, по-перше, пріоритетним місцем концепту НОРЕ/НАДІЯ в картині світу будь-якої етнокультурної спільноти (у тому числі й англомовної); по-друге, застосуванням когнітивно-дискурсивного підходу як стрижневого в сучасному мовознавстві, що дозволяє компліментарно вирішувати численні проблеми, пов'язані з отриманням, обробкою, експлікацією та оперуванням знаннями в мисленні людини та її комунікативній діяльності.

Концепт НАДІЯ був предметом вивчення на матеріалі релігійного християнського дискурсу, для якого він є дискурсотворним (О.Ю. Балашова). Аналіз вербалізації концепту НОРЕ/НАДІЯ у сучасному англомовному медичному дискурсі, в якому він з'являється довільно, але відіграє важливу роль, дозволить встановити когнітивно-семантичну вибірковість актуалізації концепту у цій дискурсивній формації, у чому й полягає **мета** цього дослідження.

«Концепт» є найважливішим об'єктом вивчення у сучасній когнітивній лінгвістиці (А.П. Бабушкін, С.Г. Воркачов, О.О. Залевська, В.І. Карасик, О.С. Кубрякова, А.П. Мартинюк, М.В. Піменова, А.М. Приходько, З.Д. Попова, Й.А. Стернин, Г.Г. Слишкін та ін.), в якій сформована низка напрямів його вивчення, з-поміж яких когнітивно-дискурсивний вважається стрижневим [9; 24].

У роботі концепт розглядається як когнітивно-дискурсивне утворення, що народжується в процесі продукування смислів у дискурсивному просторі і вміщує, з одного боку, індивідуальний досвід людини, а з іншого, – колективне знання, цінності, норми і правила, що регулюють її

поведінку як члена соціуму (див. [12; 13; 25]). Вивчення дискурсивних реалізацій концепту є важливим насамперед для моделювання структури концепту, оскільки дискурс є одночасно і середовищем його побутування, і інструментом його об'єктивації; у ньому відбувається розширення й поглиблення структури концептів, актуалізація їхніх прихованих властивостей, становлення їхнього стильового і/або метафоричного профілю [19: 44–45].

Оскільки концепт є складним різносубстратним утворенням, функція якого – акумуляція та відображення індивідуального і колективного знання людини, є підстави говорити про його структуру як структуру складного об'єкта. У когнітивній лінгвістиці поширеною є *польова модель концепту*, описувана у номенах ядра і периферії. Ядро когнітивної структури концепту складають ознаки, що приймаються за обов'язкові для всіх сутностей даного класу (це інтенціонал концепту [14: 197]), периферію – ознаки, що імплікаційно пов'язані з ядром (це імплікаціонал концепту) [там само]).

Іменем концепту, як правило, виступає відповідна лексема як його мовна репрезентація, що найбільш повно передає його зміст. Ім'я концепту, поряд з членами його синонімічного ряду, виступають основними засобами вербалізації концепту, що віддзеркалюють наявність його інтенціональних ознак.

Об'єктом цього дослідження є засоби вербалізації концепту НОРЕ / НАДІЯ, який є одним із базових концептів, що складають фундамент мови і всієї картини світу [16: 96]. НОРЕ/НАДІЯ є загальнолюдською універсалиєю культури, що фіксує емоційний стан, виникаючий під час очікування суб'єктом бажаного і фіксуюча даний стан у якості цінності. В європейській культурі НОРЕ/НАДІЯ традиційно входить в число найбільш глибинних і значущих основ аксіологічного тезаурусу, висловлюючи парадигму сприймання світу, заснованого на довірі до буття [15: 653].

Вивчення концептів у патерні «концепт у дискурсі» спирається на ідею того, що концепт чи поле, до якого він входить, має певного роду когнітивно-семантичну вибірковість щодо можливостей своєї актуалізації в тій чи іншій формації. Так, виокремлюють концепти-автохтони – концептуальні константи, дискурсотворні концепти, що регулярно відтворюються в його межах, і концепти-алохтони – змінні у певному дискурсі, що з'являються у ньому довільно [20: 202]. Один і той самий концепт може бути автохтоном для одного типу дискурсу і алохтоном – для іншого. Так, концепт НОРЕ / НАДІЯ є облігаторною одиницею для релігійного дискурсу і ймовірною – для медичного, в якому він актуалізується вибірково (див. [19: 44]).

Сферою реалізації концепту НОРЕ / НАДІЯ обрано сучасний англомовний медичний дискурс. Вибір когнітивно-дискурсивного підходу обумовлює трактування дискурсу як мовленнєво-розумової діяльності людини у сукупності діномів процес::результат, актуальне::віртуальне, лінгвальне::екстралінгвальне.

У межах діному *процес::результат* процесуальною ознакою дискурсу є комунікативна діяльність, яка протікає між адресантом (продуцентом, джерелом повідомлення) і адресатом (реципієнтом, його споживачем) [3: 52-53], що грають відповідні комунікативні, соціальні, культурні, міжособистісні, ідеологічні, психологічні ролі. Продуктом цієї діяльності виступає текст як «базова зрима одиниця дискурсу» [21: 12]. Діном *актуальне::віртуальне* реалізується в дискурсі через «... відношення потенції, якою є мова, до реалізації, за межі якої не виходить мовлення...» [6: 95]. У межах діному *лінгвальне::екстралінгвальне* лінгвальний аспект дискурсу передбачає мовленнєву діяльність, мовленнєві акти, продукт яких – висловлювання – фіксується текстом [4: 128]; екстралінгвальний аспект складають позамовні чинники дискурсу – широкий контекст, що охоплює прагматичні, соціокультурні, когнітивні та інші параметри комунікації [2: 136].

Дискурс у роботі розглядається як *контекст реалізації досліджуваного об'єкта* в тому смислі, що втілювана у ньому семантика мовних одиниць на позначення концепту НОРЕ / НАДІЯ аналізується з урахуванням різноманітних чинників дискурсивного контексту.

У фокусі нашої уваги перебуває медичний дискурс, виокремлюваний з-поміж інших типів дискурсу на підставі соціально-ситуативного параметру, специфіки настанов і комунікативних принципів та критерію адресатності (критерії класифікації дискурсів див. [26: 233–234]).

За *соціально-ситуативним параметром* (сферою функціонування) медичний дискурс – це спілкування між медичним працівником і пацієнтом, обмежене рамками наукового інституту медицини [5: 7–8; 18]. За *адресатним критерієм* медичний дискурс належить до підтипу інституціонального, в якому суб'єкт і об'єкт наділені позиційними ролями агента і клієнта відповідно (див. [8: 14]), зумовленими їхніми статусними реляційними характеристиками. Хоча,

стосовно специфіки адресатно-адресантних конфігурацій необхідно вказати що, в межах медичного, як і будь якого іншого дискурсу, наявні різні конфігурації (лікар-пацієнт/рідні пацієнта, лікар-медсестра, медпрацівники, які діють як єдина команда під час операції: хірурги, медсестри, анестезіологи) [11: 179].

Головна інтенціональна *настанова* цього типу комунікації – донести до пацієнта клінічну картину хвороби і пояснити хворому (його рідним) хід і способи лікування. Медичний дискурс, таким чином, слід розглядати як результат інтеграції об'єктивного медичного знання, особистого судження лікаря і комунікативних стратегій, що використовуються ним з метою здійснення бажаного впливу на пацієнта [24: 513]. До основних стратегій медичного дискурсу відносяться «діагностика», «лікування», «рекомендація», кожна з яких реалізується посередництвом різноманітних тактик, з-поміж яких однією з важливих є «вселення надії на успіх» [5]. Отже, у межах когнітивної бази дискурсу НОРЕ/НАДІЯ, хоча й не виступає концептуальною константою, є високоімовірним концептом.

Так, з огляду на вищезазначене *англомовний медичний дискурс* визначаємо як мовленнєво-розумову діяльність, обмежену інституціональними рамками медичного спілкування і спрямовану на здійснення впливу на адресата, що зумовлює змістовну, семантичну та прагматичну специфіку її кінцевої реалізації – тексту.

Специфікою медичного дискурсу є накладення на нього автентичних [18: 119] – наукового та комплементарних [там само] – офіційно-ділового та розмовного стилів мовлення [там само]. Використання наукового стилю обумовлено тематикою спілкування, що здійснюється усередині інституту медицини; риси офіційно-ділового стилю виявляються у використанні професійних кліше; використання елементів розмовного стилю пов'язано зі становищем учасників дискурсу, один з яких володіє інформацією більшою мірою, ніж інший, і намагається адаптувати її засобами розмовного мовлення. Також використання елементів розмовного мовлення пов'язано з приватними цілями представника інституту (змусити, переконати, роз'яснити) [18].

У якості матеріалу дослідження обрано дискурсивні фрагменти, в яких функціонують засоби вербалізації концепту НОРЕ/НАДІЯ у серіалі *Grey's Anatomy*, дискурсивний простір якого характеризується інкорпорацією у нього розмовного стилю спілкування. Як вже згадувалося, концепт НОРЕ/НАДІЯ для медичного дискурсу не є автохтонним, але його реалізації епізодично з'являються в ньому, передусім з метою роз'яснення лікарем результатів лікування, оперативного втручання тощо.

Звернемося до аналізу специфіки реалізації концепту НОРЕ/НАДІЯ в обраному дискурсивному просторі.

Важливим етапом у дослідженні дискурсивних реалізацій концепту є встановлення інтенціональних ознак концепту, що здійснюється в ході процедури когнітивної інтерпретації [23] семантики слів-ідентифікаторів (термін запропонований О.С. Кубряковою [10: 115]) імені досліджуваного концепту (лексему *hope*) – мовних одиниць, що застосовуються у її словникових дефініціях.

На основі словникових значень лексеми *hope*, поданих в різних лексикографічних джерелах [28; 31; 32; 34], застосувавши процедуру когнітивної інтерпретації, у концепті НОРЕ/НАДІЯ виокремлюємо такі інтенціональні ознаки: ВІРА, БАЖАННЯ, ОЧІКУВАННЯ, ОПОРА, ШАНС/МОЖЛИВІСТЬ, ПРЕДМЕТ БАЖАННЯ. Аналіз слів-ідентифікаторів також дає можливість стверджувати, що НОРЕ/НАДІЯ характеризується інгерентно властивим позитивним аксіологічним статусом.

Наступним кроком у дослідженні специфіки вербалізації концепту у дискурсі є інвентаризація синонімів імені концепту: аналіз функціонування членів синонімічного ряду імені концепту надає важливі відомості про структуру концепту. Так, ім'я досліджуваного концепту – лексема *hope* – налічує більше 400 синонімів [33], аналіз яких у межах цієї роботи не є можливим, тому наведемо лише такі, що є найбільш частотними у дискурсивних фрагментах, які опинилися у фокусі нашої уваги: *chance, believing, promise*.

Аналіз власне дискурсивних фрагментів, в яких функціонує ім'я досліджуваного концепту та члени його синонімічного ряду, по-перше, дозволяє стверджувати, що позитивний аксіологічний статус концепту, який є інгерентно властивою складовою НОРЕ/НАДІЯ, виявляється у сучасному англомовному медичному дискурсі через вербалізацію його інтенціональних ознак ВІРА та ОПОРА:

(1) «*I need a reason to live further. I need some hope, otherwise I want to stay in bed and think that I can die today*» [29 (Season 2, Episode 5)].

(2) – *This baby will not survive a spinal surgery. / – Who knows? / – Even if she does, she won't be better, she will live a short and painful life. / – You don't know that. / – I have to know that. / – You are not God, [doctor]. If a patient has a chance to survive, and there IS a chance, we have to fight till the end* [29 (Season 2, Episode 2)].

Дискурсивні фрагменти (1) і (2) демонструють, що НОРЕ/НАДІЯ є ВІРОЮ та ОПОРОЮ, що допомагають пацієнтові і лікарю боротися із хворобою. НОРЕ/НАДІЯ – також важлива емоція, яку відчуває лікар, що надає йому віру в позитивний результат лікування:

(3) *At the end of the day you start believing in everything* [29 (Season 1, Episode 8)].

Однак, аксіологічний вектор концепту може проявляти амбівалентність: у досліджених дискурсивних фрагментах він може змінюватися з позитивного на негативний. Мова йде про хибні надії: якщо надіятися, а очікування виявляються марними, людина відчуває розчарування. У цьому випадку НОРЕ / НАДІЯ постає у медичному дискурсі як ЗАБОРОНА. Так, наступний фрагмент – діалог між хірургом, що проводив операцію, та його інтерном, який обіцяв рідним хворого, що операція пройде успішно, а пацієнт помер:

(4) – *You were quick. / – The heart was too damaged to remove the shunt. Nothing can be done. It was part of the game. / – But...I told Gloria that everything will be fine. I promised her. / – What? ...How could you promise? Did you hear me promise? Only God can promise but he does not wield a scalpel* [29 (Season 1, Episode 1)].

Вербалізація НОРЕ/НАДІЇ як ЗАБОРОНИ у медичному дискурсі заперечує психологічному феномену збереження надії за відсутності факторів, що її обґрунтовують, в якості відрефлексованої свідомої поведінкової парадигми, що зводить надію у ранг життєвого принципу і надає їй статусу світоглядної позиції [15: 653].

У сучасному англомовному медичному дискурсі також звертає на себе увагу той факт, що концепт НОРЕ/НАДІЯ сприймається крізь призму градування – процедури установлення ступеня прояву ознаки [22]. Категорія градуальності формується на базі концепту ГРАДАЦІЯ, в структурі якого виокремлюються компоненти «градуальна ознака», «норма», «наростання», «зменшення», «збільшення», «великий ступінь», «малий ступінь», які можуть самі розглядатися як окремі концепти, і тоді градація може кваліфікуватися як концептуальна сфера, що впорядковує концепти градації. Градуальні концепти розмежовуються на рухливі (НАРОСТАННЯ, ЗМЕНШЕННЯ, БІЛЬШЕ, МЕНШЕ тощо), упорядковані на шкалі відповідно до рухливої норми, та фіксовані (ВЕЛИКИЙ СТУПІНЬ, МАЛИЙ СТУПІНЬ), упорядковані до фіксованої норми [17: 6].

Як свідчать досліджені дискурсивні фрагменти, концепт НОРЕ/НАДІЯ вербалізується у сучасному англомовному медичному дискурсі як відповідно до фіксованої норми, так і відповідно до рухливої норми, у залежності від стратегії та тактики. Вербалізація відповідно до фіксованої норми сигналізує, як правило, про реалізацію стратегії «прогноз лікування» посередництвом тактики «вселення надії на успіх», в ході якої лікар доносить до пацієнта ідею «знаходження у надійних руках», про що свідчить його здатність якнайбільш точно спрогнозувати результат лікування та супутні ризики:

(5) *Chances for full recovery are 95%* [29 (Season 2, Episode 5)].

(6) *Chance of the vessel rupture is very high* [29 (Season 2, Episode 19)].

Вербалізація відповідно до рухливої норми реалізує стратегію «прогноз» посередництвом тактики «застереження проти відмови від лікування»:

(7) *What are her chances to survive the surgery? / – A little bigger than if we do nothing* [29 (Season 1, Episode 8)].

(8) – *You've got lung cancer. The sooner we do the surgery, the greater the chances are... / – For survival? Yes, I've heard that* [29 (Season 3, Episode 2)].

Дослідження дискурсивних фрагментів також свідчить про те, що специфікою вербалізації концепту НОРЕ/НАДІЯ у сучасному англомовному медичному дискурсі є евазивний спосіб його експлікації. Евазія включає в себе інтенцію зниженої відкритості, ухилення від комунікації [30] і завжди ситуативно обумовлена.

У сучасному англомовному медичному дискурсі евазія вербалізація концепту НОРЕ/НАДІЯ пов'язана з поведінкою смиренності з ситуацією (див. [1: 7]), коли надії на лікування або одужання немає і лікар ухиляється від повідомлення цієї інформації пацієнтові або його/її родичам:

(9) – *Is there...is there a chance?* / – *We can wait till the morning but if he doesn't wake up we would like to discuss the issue of organ donation...* [29 (Season 1, Episode 3)].

У діалогічному дискурсивному фрагменті (розмові між лікарем та родичем безнадійно хворого пацієнта) лікар задіє тактику ухилення від повідомлення, що надії на одужання пацієнта немає, і переводить розмову убік обговорення можливості використання органів пацієнта після його смерті у якості донорських.

(10) – *This girl's life has just begun. She doesn't even know what good is. Please [doctor] tell me that she has a chance.* / – ...*I am sorry* [29 (Season 2, Episode 26)].

Дискурсивний фрагмент – розмова між лікарем та родичем пацієнтки, що не має шансу на одужання, отже лікар ухиляється від прямого повідомлення про безнадійність лікування, приносячи своє вибачення.

(11) – *I've got a patient diagnosed with diabetes, the infection penetrated into the bone. I have to find a cure or amputate his foot. Any ideas?* / – *You'll have to amputate? Cool.* / – *It's not cool. The man has made a few wrong decisions. Does it mean there is no hope?* [29 (Season 3, Episode 19)].

Фрагмент дискурсу – діалог між двома лікарями з приводу шансу пацієнта навилікування без радикальних заходів – ампутації ноги. Очевидно, що такої надії немає, про що прямо не повідомляється.

Висновки. Дослідження специфіки вербалізації концепту HOPE / НАДІЯ у сучасному англомовному медичному дискурсі доводить, що в обраній дискурсивній формації концепт демонструє когнітивно-семантичну вибірковість, актуалізуючи інтенціональні ознаки ВІРА та ОПОРА. Концепт характеризується інгерентно властивою позитивною аксіологічною ознакою, яка у сучасному англомовному медичному дискурсі, однак, виявляє амбівалентність, змінюючись на протилежну і постає як ЗАБОРОНА. У сучасному англомовному медичному дискурсі досліджуваний концепт також виявляє ознаку градування ступеня прояву ознаки, а також евазію специфіку актуалізації. *Перспективу* дослідження концепту HOPE / НАДІЯ вбачаємо в аналізі специфіки його вербалізації в інших типах дискурсу, передусім, у сучасному англомовному художньому дискурсі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алатырцева Л.В. Средства выражения эвазии в современном немецком языке : дис. канд. филол. наук : 10.02.04 / Л.В. Алатырцева. – Нижний Новгород, 2010. – 199 с.
2. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В.П. Ярцева] / Н. Д. Арутюнова. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 136-137.
3. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики : підручник / Ф.С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 342 с.
4. Безугла Л.Р. Перлокуція у дискурсі (на матеріалі німецького діалогічного дискурсу) // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : монографія / [Л.Р. Безугла та ін.]; під загал. ред. І.С. Шевченко / Л.Р. Безугла. – Харків: Константа, 2005. – С. 118-144.
5. Бейлинсон Л.С. Характеристики медико-педагогического дискурса : автореф. дис. ...канд. филол. наук : 10.02.19 / Л.С. Бейлинсон. – Волгоград, 2001. – 18 с.
6. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Густав Гийом; [общ. ред., послесл., коммент. Л.М. Скрелина]. – М.: Прогресс, 1992. – 177 с.
7. Карасик В.И. О категориях дискурса // Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты : сб. науч. тр. / В.И. Карасик – Волгоград: Перемена, 1998. – С. 185-197.
8. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монография / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
9. Кубрякова Е.С. О контурах новой парадигмы в лингвистике / Е.С. Кубрякова, О.В. Александрова // Структура и семантика художественного текста : VII Междунар. конф., 8-9 февр. 1999 г. : тезисы докл. – М., 1999. – С. 186-177.
10. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: семантика производного слова / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
11. Кудоярова О.В. Варіювання змістових параметрів англомовного медичного конфліктного дискурсу за зміни адресантно-адресатних конфігурацій / О.В. Кудоярова // Вісник Житомирського державного університету. – Вип. 60. Філологічні науки. – 2011. – С. 179-183.
12. Мартинюк А.П. Концепт у дискурсивній парадигмі / А.П. Мартинюк // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2006. – № 725. – С. 9-12.
13. Морозова О.І. Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно-комунікативного утворення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора филол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / О.І. Морозова. – К., 2008. – 32 с.
14. Никитин М.В. Основания когнитивной семантики: Учебное пособие / М.В. Никитин. – СПб.: Изд-во РГПУ, 2003. – 277 с.
15. Новейший философский словарь / 2-е изд., перераб. и доп. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1280.

16. Пименова М.В. Когнитивные исследования. Введение : уч. пособие / М.В. Пименова, О.Н. Кондратьева. – М.: Флинта, 2014. – 176 с.
17. Подуфалова Т.В. Когнітивно-семантичні та функціональні особливості градації російської мови : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.02 / Т.В. Подуфалова. – Харків, 2007. – 20 с.
18. Пономаренко Е.А. Речевые жанры в медицинском дискурсе (в произведениях русских писателей-врачей) : [монография] / Е.А. Пономаренко. – Симферополь: «Дом писателей им. Домбровского», 2011. – 200 с.
19. Приходько А.М. Концептологія дискурсу: апелювання концепту до дискурсів / А.М. Приходько // Англїстика та американїстика. – Вип. 10. – 2013. – С. 43-50.
20. Приходько А.Н. Концепты і концептосистемы : [монография] / А.Н. Приходько. – Днепропетровск: Изд-во Белая Е.А., 2013. – 306 с.
21. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : 10.01.08 / К.С. Серажим. – К., 2003. – 32 с.
22. Сэпир Э. Градуирование / Э. Сэпир // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – С. 43-78.
23. Стернин И.А. Семантико-когнитивное направление в российской лингвистике / И.А. Стернин, З.Д. Попова // Respectus Philologicus. – 2006. – № 10 (15). – С. 43-51.
24. Ушакова Ю.Ю. Англоязычный медицинский дискурс и его коммуникативная специфика / Ю.Ю. Ушакова // Вчені записки ХГУ «НУА». – Т. 21. – Харків, 2015. – С. 511-518.
25. Шевченко І.С. Когнітивно-комунікативна парадигма і аналіз дискурсу // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : монографія / [Л.Р. Безугла та ін.]; за загал. ред. І.С. Шевченко / І.С. Шевченко. – Харків: Константа, 2005. – С. 9-20.
26. Шевченко І.С. Проблеми типології дискурсу // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : монографія / [Л.Р. Безугла та ін.]; за загал. ред. І.С. Шевченко / І.С. Шевченко, О.І. Морозова. – Харків: Константа, 2005. – С. 233-236.
27. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса : монография / Е.И. Шейгал. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2004. – 326 с.
28. Cambridge Free Dictionary and Thesaurus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dictionary.cambridge.org/>
29. Grey's Anatomy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ctv.ca/GreysAnatomy.aspx>
30. Jäger, K.-H. Zur Beendigung von Dialogen Text / K.-H. Jäger // Heutiges Deutsch. - № 1/12. München : Max Hueber Verlag, 1976. - S.105-135.
31. Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ldoceonline.com/>
32. Merriam Webster: Dictionary and Thesaurus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com/>
33. Power Thesaurus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.powerthesaurus.org/>
34. The Free Dictionary: Dictionary, Encyclopedia and Thesaurus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thefreedictionary.com/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Белова (Васильсва) – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, концептологія.

УДК 811. 112.2'272'374.

КОГНІТИВНА МЕТАФОРИЗАЦІЯ ЧАСУ У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Юлія БЕЛОЗЬОРОВА (Львів, Україна)

У статті розглядається функціонування когнітивної метафори часу у німецькомовній картині світу. Доводиться, що метафора тісно пов'язана з національною мовною картиною світу і є одним із способів її творення, когнітивно-дискурсивним явищем.

Ключові слова: метафора, мовна картина світу, німецька лінгвокультура, антропоцентрична модель світу.

The article deals with the functioning of the cognitive metaphor of time in the German linguistic world image. It is proved that the metaphor is closely linked to the national linguistic world image, it is one of the ways of such image creation, and it is a cognitive and discourse phenomenon.

Key words: metaphor, linguistic world image, German linguistic culture, anthropocentric model of the world.

Феномен часу в його метафоричній іпостасі цікавить багатьох учених, про що свідчить наявність численних розвідок, присвячених цій проблемі (А.П. Бабушкін [2], І.С. Кубрак [4], Н.К. Рябцева[8], О.С. Яковлева [11], Дж. Лакофф іМ. Джонсон [15]та ін.). У роботах згаданих

авторів, крім опису специфіки національних мовних картин світу, особлива увага приділяється когнітивній еволюції у світосприйнятті людини і викликаними нею змінами в мові, що супроводжуються процесами метафоризації.

У руслі когнітивної парадигми мовознавства метафора розглядається не як стилістична фігура, що продукується інтенціонально, і не як відхилення від норми, а як ментальна форма освоєння й розуміння людиною довкілля, властивість її мислення. Метафори, з одного боку, структурують концептуальну систему і здійснюють вплив на уявлення про дійсність, задаючи аналогії між системами понять різних концептуальних сфер, з іншого, – є відображенням досвіду. Метафора найтіснішим чином пов'язана з мовною картиною світу і є одним із продуктивних способів її творення, представляючи собою “вербалізований прийом мислення про світ” [6, с. 159]. Мова є метафоричною сама по собі, вона передає невербальні відомості, які досягаються в рамках культури.

Є підстави вважати, що метафора формується не в мовленні, а в мисленні, бо саме воно здатне проводити аналогії між деякими гетерогенними сутностями, завдяки чому людина описує одну ментальну сутність у термінах іншої [10, с. 404]. Таким чином, метафора є когнітивно-дискурсивним явищем, в якому відображаються результати взаємодії певних ментальних (зіставлення двох і більше референтів) і мовленнєвих процесів.

Основна причина метафоричної активності мовлення полягає в тому, що значна кількість ціннісно важливих для людини явищ (час, простір, стан, емоції тощо) є абстракціями, в результаті чого виникає необхідність їх унаочнення через простіші й доступніші для буденної свідомості поняття. Саме потреба в осмисленні та усвідомленні явищ одного гатунку в термінах іншого й призводить до виникнення метафори в концептуальних структурах мислення [15, р. 115].

У буденній свідомості носіїв німецької мови феномен часу осмислюється як неоцінений, але обмежений ресурс, яким володіє й розпоряджається суб'єкт. Цей факт фіксується у вигляді таких усталених виразів німецької мови, як *Zeit haben, finden, vergeuden, sparen, verbringen, vertreiben, verwenden, totschiagen*, а також *Zeit zur Verfügung stellen, Zeit mitetw. ausfüllen, sich Zeit lassen, nehmen* [16, S. 1763]. Крім того, у свідомості німецької лінгвокультурної спільноти закріпилася й така особливість часу, як можливість маніпулювання ним (*jemandem nicht einmal die Zeit bieten / gönnen, die Zeit nutzen, die Zeit beeilen, jemandem die Zeit stehlen, Zeit geben, Zeit gewinnen, Zeit verlieren* [16, S. 1763]). У сфері повсякденного буття “час” виступає як одна із невід'ємних властивостей життєвого світу людини. Свідченням цього може бути вільне вживання посесивів при слові *Zeit*: *seine Zeit nützen / ausnutzen, seine Zeit vergeuden / verträdeln, seine Zeit einteilen* [18, S. 4429]. Нерідко поняття часу набуває значення “майно”, адже діяльність людини у певний термін може приносити матеріальні блага, добробут, капітал, що знаходить своє відображення навіть у пареміях (пор.: *Zeit ist Geld; Zeit vertan – Geld vertan* [12, S. 694]). “Час” також виступає силою, яку можна використовувати у своїх або чужих інтересах. Дія цієї сили може бути драматичною – з об'єкта вона здатна перетворитися в активно діюче начало (суб'єкт-каузатор), і втакий спосіб тиснути на людину, диктувати їй свої умови, підкоряти й закріпачувати її, контролювати й панувати (1–3, 8). Сила часу може бути на користь або на шкоду людині (4 – 7, 9), нерідко ця сила здатна виходити з-під контролю, перетворюючись на чинник, непідвладний волі людини (10 – 12). Пор.: 1) *Die Zeit eilt*; 2) *Das ist noch nicht die Zeit*; 3) *Die Zeit bringt alles anden Tag*; 4) *Die Zeit macht gescheit*; 5) *Zeit bringt Leid*; 6) *Die Zeit heilt alle Wunden*; 7) *Die Zeit tut Wunder*; 8) *Die Zeit urteilt über alles*; 9) *Zeit gibt Bescheid*; 10) *Die Zeit entblättert jede Rose*; 11) *Die Zeit wartet auf niemanden*; 12) *Die Zeit steht nicht still* [12, S. 693; 13]. Як бачимо, у буденній свідомості “час” може відчуватися й переживатися (*Verlorene Zeit kommt niemals wieder* [12, S. 694]), бути асоціативним (*Ich befinde mich im Herbst des Lebens; der Frühling des Lebens* [18, S. 309, 243]), психологічним, суб'єктивним, практичним і активно діючим феноменом.

Як справедливо зауважує М.Ф. Мурьянов [7, с. 57], ставлення до часу залежить від життєвого досвіду, внутрішнього світу, фізичних і психологічних переживань, підкріплених особистим досвідом (переживання болю, голоду, невдач, туги, радості). Звідси й джерела виникнення в німецькій мові таких яскравих епітетів з темпоральним компонентом, як *magere/fette Jahre, die schwere Stunde, böse Tage, der schwarze Tag* [16, S.1820ff], *glückliche Zeit, goldene Zeit, harte Zeiten* [18, S. 4429-4430].

Нерідко поняття “час” вказує на становлення, існування або зникнення чого-небудь. Агентивно вживаний “час” здатний набувати властивих людині рис і тим самим “втручатися” у сфери, де безроздільно панує професійно діюча людина (пор.: *Die Zeit arbeitet für jemanden; die Zeit heilt alle Wunden; die Zeit lindert jeden Schmerz* [12, S. 693]). У цьому випадку він може усувати наслідки минулого і вказувати на минущість теперішнього.

В антропоцентричній моделі світу “час” виступає невід’ємним атрибутом виробничої діяльності людини та її дозвілля. На думку В.Г. Гака, в багатьох випадках слово “час” символізує певні справи [3, с. 126], заняття якими пов’язано з його витратами. Так, наступні вирази німецької мови вказують не на сам час, а на характер справ, які треба виконати: *Zeit für etwas brauchen; Zeit für etwas finden; Zeit verbringen, zubringen; Zeit für etwas haben; sich Zeit zu etwas nehmen; seine Zeit einteilen; Zeit ausnutzen; Zeit zu etwas benutzen; Zeit auf etwas verwenden; esist noch / keine Zeit für etwas* [13]. Не дивно, що в німецькомовній картині світу деякі види діяльності номіналізуються за кількістю та якістю часу, що відводиться на них: *Mahlzeit* (прийом їжі), *Feierabend* (закінчення роботи), *Arbeitszeit* (робочий час), *Frühstück* (ранковий прийом їжі), *Freizeit* (вільний від роботи час, дозвілля). Зауважимо, що *Mahlzeit* і *Feierabend* не мають термінологічних відповідників у слов’янських мовах. Людина не в силах змінити хід часу, вплинути на нього, створити або знищити його. Мовні вирази, в яких ідеться про маніпулювання часом, фактично стосуються не його самого, а тих справ, які підлягають виконанню в певний його відрізок: *Zeit verlieren, Zeit vertrödeln, sich die Zeit mit etwas vertreiben, Zeit verfaulenzen, herumbringen, totschlagen, vergeuden, Zeit mit etwas überbrücken, sich die Zeit füretw. Verkürzen* [14, S. 2925]. Усі ці вирази фактично означають суб’єктивно втрачений час, що асоціюється з чимось невиконаним, з відсутністю віддачі від затрачених у певний час зусиль. Час при метафоричному осмисленні може бути не тільки об’єктом, але й суб’єктом діяльності, живою істотою: *die Zeit kommt, läuft, rennt, flieht, steht, starrt, gehtvorbei, verstreicht, fliegt* [18, S. 4145]. Своєму виникненню ці метафори зобов’язані не тільки образно-асоціативному комплексу, співвіднесеному з їх референтами, але й синонімічним зв’язкам з вихідними метафорами (*die Zeit geht, steht*). Традиційним є у цьому плані порівняння часу з водою, при якому актуалізуються семи руху, тривалості, довжини, спрямованості уперед (*die Zeit verfließt, verrinnt* [18, S. 4147]; *die Flut der Zeit; der Fluß der Zeit, Zeit, Ebbeund Flut warten auf niemand* [14, S. 340]). Дж. Лайонз [5, с. 299] підкреслює, що багато метафоричних тверджень характеризуються умовно-істинною невизначеністю, а чимало з них містять експресивні компоненти, які можуть впливати на визначеність істинного значення. Комбінаторна сполучуваність імені *Zeit* якраз і має метафоричні засади, адже опредмечування невидимого і невідомого в ньому (часу) відображає природний хід пізнання за схемою “невідоме через відоме”. У такому разі слід говорити про експліцитні та імпліцитні шляхи метафоризації часу.

Експліцитні метафори, що репрезентуються метонімічним переносом значення імені конкретного на абстрактне поняття, можуть утворюватися синтаксичним (*die Zeit ist die beste Arznei*) або морфологічним способами (генитивна метафора типу *das Zeichen der Zeit, der Zahn der Zeit, der Zug der Zeit* [18, S. 4429]; *das Gesicht der Zeit* [das digitale Wörterbuch]). Імпліцитні метафори є відображенням імені прототиповогоагенса або пацієнса в їх буквальному значенні. Пор.: *Die Jahre fliegen dahin* (час = птах), *die Zeit (ver)fließt* (час = вода); *die Zeit heiltalle Wunden* (час = лікар), *die Zeittut Wunder* [12, S. 692-693] (час = чарівник).

Когнітивна лінгвістика виробила власне розуміння метафори, вважаючи її одним із основних способів обробки інформації та набуття знань, а також “мовноспецифічного варіювання (переважно несвідомо протікаючих) процесів концептуалізації” [17, S. 86]. У метафорі вона бачить ключ до осягнення основ мислення і процесів формування не лише етноспецифічноїконцептосфери, але й універсального образу світу [1, с. 6]. Одним із постулатів когнітивної лінгвістики є ідея про нерозривний зв’язок процесів, які відбуваються в пам’яті, й процесів, які визначають будову та розуміннямовних повідомлень, що має безпосереднє відношення до процесів метафоризації, оскільки, як пише В.Н. Телія [9, с. 81], саме в метафорі простежується зародження думки та її реалізація мовою.

Метафоризація супроводжується експлікацією в новому понятті ознак уже пізнаної дійсності, знаково відображеної в слові, яке, переосмислюючись, залишає сліди в метафорі, що, у свою чергу, “вплітається” в мовну картину світу. Метафора – це механізм, в якому має місце органічна взаємодія когнітивних процесів і емпіричного досвіду *homoloquens*. Разом з тим, метафора вбирає в себе й культурні надбання, і мовну компетенцію всього колективу, які відбивають у вербальній формі чуттєво несприймані об’єкти та унаочнюють невидиму картину світу шляхом створення її мовних аналогів.

Німецькій лінгвокультуріпритаманне сприйняття часу не тільки як вимірюваної величини, але й як суб’єкта, об’єкта, чинника чи інструмента діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс /Н.Д. Арутюнова// Теория метафоры. – М.: Прогресс. – 1990.– С. 5-32.

2. Бабушкин А.П. "Калейдоскопическая" образность концепта "время" / А.П. Бабушкин // Категоризация мира: пространство и время. Материалы научн. конф. – М.: Диалог МГУ. – 1997. – С. 148-149.
3. Гак В.Г. Пространство и время / В. Г. Гак // Логический анализ языка: язык и время. – М.: Индрик, 1997. – С. 123-127.
4. Кубрак И.С. Когнитивная метафора в зеркале национально-языковой картины мира / И.С. Кубрак // Вісник Харківськ. нац. ун-ту. – Х.: Константа, 2000. – № 500. – С. 145-146
5. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение / Джон Лайонс. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
6. Липилина Л.А. Детализация концепта "время" в современном английском языке / Л. А. Липилина // Категоризация мира: пространство и время. Материалы научн. конф. – М.: Диалог МГУ. – 1997. – С. 158-159.
7. Мурьянов М.Ф. Время (понятие и слово) / М.Ф. Мурьянов // Вопросы языкознания. – 1978. – № 2. – С. 52-66.
8. Рябцева Н.К. Аксиологические модели времени / Н. К. Рябцева // Логический анализ языка. Язык и время. – М.: Индрик, 1997. – С. 78-95.
9. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Вероника Николаевна Телия. – М.: Наука, 1986. – 141 с.
10. Харкевич Г.І. Концептуальні метафори на позначення емоцій у сучасній англійській художній прозі / Г.І. Харкевич // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2003. – Вип. 2. – С. 403-410.
11. Яковлева Е.С. Фрагмент русской языковой картины времени / Е.С. Яковлева // Вопросы языкознания. – 1994. – № 5. – С. 73-89.
12. Beyer H. Sprichwörterlexikon / H. Beyer. – München: Beck, 1986. – 712 S.
13. Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache des 20. Jahrhunderts [Електронний ресурс]. – Berlin: Brandenburgische Akademie der Wissenschaft, 2003. – Режим доступу: <http://www.dwds.de/cgi-bin/dwds/test/query.cgi?wdg=1>
14. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache (in 6 Bdn.) / [Hrsg. G. Drosdowski]. – Mannheim [u.a.]: Dudenverlag, 1981. – 2992 S.
15. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
16. Röhrich L. Das grosse Lexikon der sprichwörtlichen Redewendungen (in 3 Bdn.) / L. Röhrich. – Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1992. – 1910 S.
17. Schwarz-Friesel M. Kognitive Linguistik heute – Metaphernverstehen als Fallbeispiel / M. Schwarz-Friesel // Deutsch als Fremdsprache. – 2004. – H. 2. – S. 83-89.
18. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache (in 6 Bdn.) / [Hrsg. R. Klappenbach, W. Steinitz]. – Berlin: Akademie, 1978. – 4579 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Белозьорова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Львівського національного університету ім. І. Франка.

Наукові інтереси: когнітивно-дискурсивна парадигма в лінгвістиці.

УДК 811.134.2 : 94(4)

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТУ КОНЦЕПТУ SEMANA SANTA В ІСПАНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

Марія БИБА, Яна ТЕЛКОВА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглядаються особливості репрезентації ціннісного складника концепту SEMANA SANTA в іспанській лінгвокультурі. З використанням концептуального, контекстуального і компонентного аналізу на матеріалі корпусу іспанської мови CORPES XXI описано когнітивні ознаки ціннісного компоненту концепту SEMANA SANTA.

Ключові слова: іспанська лінгвокультура, когнітивна ознака, концепт, валоративний, корпусні дослідження.

The article introduces the results of analysis of concept's SEMANA SANTA value layer and the specifics of its actualization in Spanish. The source of practical material is CORPES XXI. Using the conceptual, contextual and component analysis, the cognitive features of concept's SEMANA SANTA value layer were described.

Key words: cognitive feature, concept, Spanish linguistic culture, value, corpus-based research.

У останні десятиліття в сучасній лінгвістиці все більше уваги приділяється концептуальним дослідженням, що посприяло розширенню змістової сторони аналізу мовних явищ, поглибило семантичні наукові розвідки. У фокус уваги лінгвістів потрапляють концепти, найтісніше пов'язані з культурою народу, і які відбивають специфіку його колективної свідомості. Таким виявляється концепт SEMANA SANTA в іспанській лінгвокультурі, який ще не був предметом всебічного аналізу з точки зору його реалізації у мові і мовленні.

Так, метою пропонованої наукової розвідки є виявлення специфіки репрезентації валоративного складника концепту SEMANA SANTA в іспанській лінгвокультурі. Завдання роботи полягає в тому, щоб з'ясувати особливості репрезентації ціннісного компоненту концепту SEMANA SANTA в сучасній іспанській мові шляхом виявлення когнітивних ознак в його структурі. **Об'єктом** дослідження є концепт SEMANA SANTA в іспанській лінгвокультурі, **предметом** постає лінгвокогнітивний та лінгвокультурний аспекти репрезентації ціннісного складника концепту SEMANA SANTA у сучасній іспанській мові. Ціннісні ознаки концепту актуалізуються як у вигляді конотацій, так і в сполученнях зі словом-репрезентантом концепту [8, с. 17], для пошуку яких **джерелом практичного матеріалу** послуговував корпус іспанської мови El Corpus del Español del Siglo XXI [12] Королівської академії іспанської мови (у наведених прикладах посилання оформлюються згідно з даними корпусу). Матеріал для аналізу охоплював 732 діагностуючі висловлювання із корпусу, що містять ключове слово-репрезентант концепту *semana santa* за період з 2001 по 2012 рр.

Результати дослідження. Визнання концепту дискретним, немонолітним, багатомірним утворенням [10, с. 41– 42], [3, с. 80], [4, с. 129] дозволяє говорити про присутність у його семантиці декількох якісно відмінних складників (шарів, вимірів та ін.) [2, с. 5]. Точки зору вчених щодо структурних компонентів концепту у більшості випадків збігаються і вказують на його **трьохкомпонентність** або, за словами В. В. Колесова, троїстість його складників у синергійній єдності [5, с. 49]: образно-перцептивний+понятійний+ціннісний [4, с. 118]; понятійний субстрат+перцептивно-образний адстрат+валоративний епістрат [9, с. 55]; образ+поняття+символ [6, с. 39].

Понятійний бік концепту є його мовною фіксацією, його позначенням, описом, ознаковою структурою, дефініцією [4, с. 107]. Цей прошарок відображає інформаційну сутність у вигляді певного набору дефініційних ознак і є асоціатом, що пов'язує його з ядровою та ближньопериферійною зонами лексичного значення слова [9, с. 57]. Перцептивно-образний адстрат концепту – це образи та асоціації, зорові, слухові, тактильні, смакові, нюхові характеристики предметів, явищ, подій, що виникають у свідомості чи відображаються в нашій пам'яті [4, с. 107], [9, с. 57]. Науковці наголошують на винятковості ціннісного (валоративного) складника лінгвокультурного концепту [там само], на його важливості при вивченні концептосфери тієї чи іншої мови, оскільки цінності як дуже важлива характеристика будь-якої культури, цивілізації експлікують систему пріоритетів суспільства [7, с. 43]. Крім цього, ціннісний складник феномену концепту визначає та обумовлює можливість подальшої дериваційно-семіотичної еволюції як самого концепту, так і будь-якого поняття, вербалізованого засобами національної мови [1, с. 599]. Цінність як базова характеристика концепту відрізняє його від інших ментальних одиниць в різних галузях науки (когнітивний концепт, фрейм, образ, архетип тощо) і базується на оцінності (наявність оцінного складника в денотаті мовної одиниці, що є ім'ям концепту, у властивих цій одиниці конотаціях, у її сполучуваності з оцінними епітетами) та актуальності (продуктивності використання мовних одиниць на позначення концепту) [9, с. 49].

Страсний тиждень в іспанській лінгвокультурі викликає різні позитивні почуття та емоції, зокрема широко представлена в змісті концепту така ознака, як “любов”, вербалізована у сполученнях репрезентанту *Semana Santa* з лексемами *amar, amor, amante, cariño*:

Inés Prada animó a los leoneses a seguir valorando y potenciando esta celebración, “porque amamos nuestra semana santa seremos su silencio, guardaremos la sombra y su nostalgia frente a los muros viejos que conocen, como son nuestros pasos”. (González, Nuria: “Más de 16.000 pafones desfilarán por las calles de la ciudad en 36 cortejos”. Diario de León.es. León: diariodeleon.es, 2004-03-30).

La velada, que congregó en el salón de los Capuchinos a representantes de todas las cofradías y hermandades, así como a amantes de la Semana Santa de León, contó también con la música del trío de capilla Legio VII, que aspira a convertir en acompañamiento de alguna procesión. (“Vísperas de Semana Santa”. Diario de León.es. León: diariodeleon.es, 2011-03-13).

Finalmente, la máxima responsable del Ejecutivo de Castilla-La Mancha, que ha reconocido su “cariño sincero” por la Semana Santa así como su papel de catequesis en la calle, ha asegurado que lo importante de esos días no es recordar “con tristeza” lo que Jesucristo padeció, “sino revivir su amor y entrega a nosotros (“Cospedal apela a los valores de la Semana Santa para hacer frente a la crisis”. El Mundo.es. Madrid: elmundo.es, 2012-03-03).

Іншою когнітивною ознакою у змісті концепту, що пов'язана з попередньою (адже згідно з RAE *devoción* – 1. Amor, veneración y fervor religiosos [12]), виступає “благочиння”, що є релігійним почуттям:

...*con indumentaria de terciopelo rojo, símbolo de la sangre del Señor, y el negro, luto por la muerte de Cristo, recorrieron las calles de la ciudad donde los leoneses volvieron a demostrar su devoción con la Semana Santa ya que apenas cinco grados acompañaron el recorrido del cortejo que tuvo su acto central en el sermón de las siete palabras que se celebró, antes de su salida, en la iglesia de San Marcelo* (González, N.: “Miles de leoneses acompañaron los últimos instantes de la vida de Jesús en la cruz”. *Diario de León.es*. León: *diariodeleon.es*, 2004-04-11).

TOLEDO. Carmena, pequeño municipio situado en una colina de la comarca de Torrijos, se prepara para recrear con devoción la pasión de Cristo, como cada año en Semana Santa. (“Las Caídas de Carmena”. *ABC.es*. Madrid: *abc.es*, 2008-03-10).

Серед інших почуттів, які провокує Страсний тиждень, безперечно є пристрасть, запал релігійного характеру, репрезентований в іспанській мові словом *pasión*, вживаним в контекстах, пов'язаних із Пасхою. В іспанській мові *pasión* – це не тільки сильне почуття, порив, страсна любов, але і страждання Христа [12].

Esta comunidad autónoma vive la Semana Santa con una pasión inusitada. Tanto Cartagena, con sus espectaculares enfrentamientos devocionales entre californios y marrajos, como Lorca, con sus vistosas escenificaciones bíblicas al estilo de Hollywood que culminan en su famoso cortejo, han sido declaradas de... (Mazorra, Javier: “Especial Semana Santa. Una celebración como Dios manda...”. *El Mundo.es*. Viajes. Madrid: *elmundo.es/suplementos/viajes*, 2008-02).

Aragón rompe con pasión durante la Semana Santa y vibra con las fiestas patronales cuyo máximo exponente son las del Pilar de Zaragoza. (Aínsa Montes, Ana: *Camino de Santiago en Aragón. Guía del peregrino*. Zaragoza: Departamento de Industria, Comercio y Turismo del Gobierno de Aragón, 2009).

Si hay algo que une a casi todos los españoles es su fascinación por la Semana Santa, lo que no quita que siempre se pueda combinar con la buena gastronomía, el arte, la naturaleza o la playa (Mazorra, Javier: “Especial Semana Santa. Una celebración como Dios manda...”. *El Mundo.es*. Viajes. Madrid: *elmundo.es/suplementos/viajes*, 2008-02).

Загалом, Страсний тиждень в іспанській лінгвокультурі асоціюється із цілою палітрою почуттів та емоцій на шкалі зі знаком +:

- **повага, вірність:** *El templo del Gran Poder, la segunda hermandad sevillana más populosa, con unos 2.300 hermanos y una de las advocaciones que suscita un mayor respeto y fidelidad de la Semana Santa ha abierto sus puertas poco después de las 02:00 horas y permanecerá abierto hasta que hayan fieles que quieran visitarlo* (“SEMANA SANTA. La lluvia deja a Sevilla sin su “Madrugá” por primera vez desde 1933”. *La Voz de Galicia.es*. A Coruña: *lavozdegalicia.es*, 2011-04-22).

- **духовність, пишність/краса:** *Merino agradeció la colaboración de todas las cofradías en estos 13 años. El presidente señaló, según expresó él mismo ayer, la contribución de las cofradías al esplendor y espiritualidad que ha alcanzado la Semana Santa palentino en estos años* (“F. C. PALENCIA”. *El Norte de Castilla*. Valladolid: *nortedecastilla.es*, 2001-03-28).

- **радість:** *En una muestra de solidaridad con las otras iglesias que custodian el Santo Sepulcro, Tval dijo que “este año la alegría es doble”, porque todos celebramos “la misma Semana Santa en el mismo día y lugar”* (“La misa de Resurrección cierra la Semana Santa”. *El Mundo.es*. Madrid: *elmundo.es*, 2010-04-04).

Висновки. Таким чином, виокремлені валоративні ознаки вказують на розуміння Страсного тижня в іспанській лінгвокультурі крізь призму таких понять як, любов, благочиння, пристрасть, повага, радість. Позитивне сприйняття свята Пасхи базується на християнській релігійній традиції та вибудовується на розумінні Страсного тижня як надзвичайної духовної цінності для віруючих, яка виступає зв'язком з Богом та виявленням любові до нього. **Перспективою** подальших досліджень вбачаємо у виявленні перцептивно-образних ознак концепту SEMANA SANTA в іспанській лінгвокультурі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Буянова Л. Ю. Вербальный концепт как результат деривационно-семиотической эволюции национального языкового сознания / Л. Ю. Буянова // Концептуальные и семантико-грамматические исследования : памяти проф. Е.А. Пименова : сб. научных статей / отв. ред М. В. Пименова. – Москва : ИЯ РАН, 2011. – (Серия “Филологический сборник” Вып.11). – С. 597–601.
2. Воркачев С. Г. «Из истории слов»: лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев // Новое в когнитивной лингвистике : мат. I Межд. науч. конф. «Изменяющаяся Россия : новые парадигмы и новые решения в лингвистике» (Кемерово, 29-31 августа 2006 г.) / отв. ред. М. В. Пименова. – Кемерово : КемГУ, 2006 (Серия «Концептуальные исследования». Вып.8). – С. 3–14.
3. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии / С. Г. Воркачев // Теоретическая и прикладная лингвистика. – Воронеж, 2002. – Вып. 3. Аспекты метакоммуникативной деятельности. – С. 79–95.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 476 с.
5. Колесов В. В. Когнитивистика в аспекте терминологии / В. В. Колесов // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2013. – № 1. – С. 48–54.
6. Колесов В. В. Концепты и концептуальные исследования / В. В. Колесов // Восточнославянские языки и литературы в историческом и культурном контекстах: когнитивная лингвистика и концептуальные исследования : сб. науч. статей / отв. ред М. В. Пименова. – К. : Изд. дом Д. Бураго, 2012. – (Серия “Концептуальные исследования”. Вып.13.). – С. 38–41.
7. Красавский Н. А. Ценностная составляющая концептов “МУДРОСТЬ”, “самоотречение”, “ТЕРПЕНИЕ” и “ЛЮБОВЬ” в повести Г.Гессе “Сидхартха. Индийская поэма” / Н. А. Красавский // Концептуальные и семантико-грамматические исследования : памяти проф. Е.А. Пименова : сб. науч. статей / отв. ред. М. В. Пименова. – М. : ИЯ РАН, 2011. – (Серия “Филологический сборник” Вып.11). – С. 41–51.
8. Пименова М. В. Концепт сердце: Образ. Понятие. Символ / М. В. Пименова. – [Монография]. – Серия «Концептуальные исследования», Вып. 9 – Кемерово: КемГУ, 2007б. – 500 с.
9. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
10. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Шк. «Языки рус. культуры», 1997. – С. 824.
11. Diccionario de la lengua española. Real Academia española [Recurso electrónico]. – 23-a ed. – Régimen del acceso : <http://dle.rae.es/>.
12. REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: Banco de datos (CORPES XXI) [en línea]. Corpus del Español del Siglo XXI (CORPES). – Régimen del acceso : <http://www.rae.es>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Марія Бйба – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри романської філології і перекладу Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвоконцептологія, іспаністика, міжкультурна комунікація, корпусна лінгвістика.

Яна Телкова – студентка факультету іноземної філології Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: іспаністика, лінгвоконцептологія, когнітивна лінгвістика.

УДК 811.161.2'38

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТІВ-СИМВОЛІВ
У РОМАНІ «ЄВПРАКСІЯ» П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Наталія ГОЛІКОВА (Дніпропетровськ, Україна)

У статті проаналізовано мовностилістичні засоби – репрезентатори концептів-символів у романі «Євпраксія» П. Загребельного. Виявлено, що найпоказовішими для мовної картини світу в художньому тексті є концепти з ядром символічного характеру «рідна земля», «камінь», «колесо», «птаха», а також концепт, центром якого є міфологема «чеберяйчики». Дослідження виконано з оперттям на відомі методики опису концептів, розроблені в межах семантико-когнітивного напрямку сучасної лінгвістики.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, художній дискурс, символ, номінативне поле концепту, міфологема.

The article analyzes the linguistic-stylistic means – representators of concepts and symbols in the novel «Yevpraksiia» by P. Zahrebelnyi. It reveals that the most notable for language picture of the world in a fiction is the core concepts of symbolic nature «native land», «stone», «wheel», «bird» and a concept the center of which is mythologema «cheberiaichyky». The study has been made according to the known methods of description concepts developed within the semantic-cognitive direction of modern linguistics.

Key words: concept, the language picture of the world, artistic discourse, symbol, nominative field of concept, mythologema.

Важливою проблемою сучасної лінгвоукраїністики є вивчення складного механізму взаємодії мовних, суспільно-культурних і людських чинників у процесі усвідомлення духовних

цінностей, надбаних соціумом упродовж тривалого історичного розвитку. Це питання є актуальним для лінгвостилістики, етнолінгвістики, етнопсихолінгвістики, соціолінгвістики тощо. Натомість співвідношення мови і мислення, мови і культури останнім часом чи не найширше студіюють розробники наукових ідей у галузях когнітивної лінгвістики й лінгвокультурології, які всебічно досліджують національну картину світу та її відображення в мові.

Обидві науки зосереджують основну увагу на понятті концепту, що, на думку З. Попової та І. Стерніна, є «дискретним ментальним утворенням, базовою одиницею мисленнєвого коду людини» [6, с. 24]. Якщо представники когнітивної лінгвістики розглядають переважно лінгвокогнітивний концепт як результат пізнавальної діяльності особистості та суспільства, що несе комплексну, енциклопедичну інформацію про відображуваний предмет або явище, то найважливішим поняттям лінгвокультурології є культурний (лінгвокультурний) концепт, дослідники якого вивчають специфіку національної концептосфери від культури до свідомості [6, с. 10].

Культурно-історичні здобутки нашої нації потрібно розглядати, спираючись передусім на народно- та літературно-художню творчість українського етносу. Загальний огляд праць відомих українських мовознавців С. Єрмоленко, В. Жайворонка, В. Кононенка, Л. Мацько, А. Мойсієнка, В. Мокієнка, Н. Сологуб, Л. Ставицької, В. Ужченка, Л. Шевченко та ін., у яких висвітлено різноаспектні особливості народно-образних засобів української мови, дають можливість стверджувати, що проблема їх всебічного опису є однією з ключових у лінгвістиці. Вона потребує детальнішого розроблення в межах лінгвоконцептології, оскільки мова, як зауважує Л. Мацько, – це «шлях проникнення знань у сучасну ментальність нації, а також у світогляд наступних поколінь, тому що концепти, метафори, епітети, порівняння та інші образні засоби, які називаються традиційними, зберігають відгомін давно минулих літ і діятимуть ще довго в майбутньому» [3, с. 113].

У цій статті ставимо за мету проаналізувати лінгвостилістичні засоби, що в мовотворчості одного з патріархів української літератури П. Загребельного вербалізують концепти – етносимволи української культури в історичному романі «Євпраксія». Основним завданням наукової публікації є виявлення та опис номінативного поля низки художніх концептів з ядром-символом на основі відомих методик, розроблених у межах семантико-когнітивного напрямку сучасної лінгвістики.

П. Загребельний – це автор, який потужно й водночас дуже тонко використовував багаті скарби мовної етнокультури, глибинний зміст яких добре знав і розумів. У його романі основною константою національної історії та культури постала Євпраксія – дочка Київського князя Всеволода, у дванадцятилітньому віці віддана за маркграфа Генріха в далеку Саксонію. Мала бути щасливою, натомість зазнала від чоловіків лише поневірянь та нещастя і «зганьбленою» повернулася на батьківщину: *Її назвали Євпраксією, що означало: «Щаслива», і тепер це видавалося тяжкою насмішкою* [1, с. 48]; *...ще нещаснішою за всіх була Євпраксія, хоч і названа була від народження: Щаслива, Добродія* [1, с. 61].

Образ Євпраксії, художньо змальований П. Загребельним, у вітчизняній філології неодноразово слугував предметом літературознавчих і мовознавчих студій (Н. Карпенко [2], С. Нестерук [4], Н. Санакоєва [7] та ін.). Однак концептуальний простір загалом та основні рубрикатори його членування в романі поки що не досліджено.

Осмилення художньої картини світу, багатогранно відображеної в романі «Євпраксія», дає змогу виділити низку засобів і способів вербального вираження когнітивних процесів, з-поміж яких значущими є концепти-символи, що «маніфестують культурно-історичну пам'ять народу – творця й носія мови – і утворюють відповідний культурний простір текстової комунікації» [3, с. 115]. Досліджуючи естетичні функції символів у творчості П. Загребельного, С. Нестерук помітила, що художній дискурс прозаїка виражається в деяких ключових словах і поняттях, які є своєрідним кодом шифрування [4, с. 3]. На нашу думку, найпоказовішими для мовної картини світу в аналізованому художньому тексті є концепти з ядром символного характеру «рідна земля», «камінь», «колесо», «птаха», а також концепт, центром якого є міфологема «чеберяйчики».

Семантико-комунікативний підхід до вивчення концептів передбачає встановлення їхнього номінативного поля, що З. Попова та І. Стернін визначають, зокрема, як «сукупність мовних засобів, які об'єктивують (вербалізують, репрезентують, «озовнішують») у певний період розвитку суспільства» [6, с. 47]. До мовного корпусу репрезентаторів концепту М. Піменова вналежне лексичні одиниці, фразеологію, паремії, стійкі порівняння [5, с. 9]. Зрозуміло, що

список мовностилістичних засобів, що слугують ословленню концептів у художньому дискурсі, можна розширити.

У концептосфері роману «Євпраксія» простежуємо образ рідної землі, від якої відірвано героїню і до якої вона постійно прагне повернутися: *Хотілося завалистих, безгучних снігів, у яких вмирають всі відголоси, і великого червоного сонця над ними, спокійного і приступно-лагідного. Вкутана в м'які сніги далека рідна земля...* [1, с. 209–210]. Ядро номінативного поля концепту «рідна земля» становлять контекстуальні синоніми *Русь* і *Київ*, а периферію – низка епітетів, метафор, порівнянь, що є специфічною рисою будь-якого художнього концепту. В уяві Євпраксії рідна земля – це *червоне слово «Русь», зелений Київ, молодість, весняний вітер, незайманість, дикий захват волі, молода земля, розкута, без меж, незмірима, незглибима, як цілий світ, багата, добра, єдина, це молода мова, незатьмарені звичаї, поля і сонце, ліси й ріки, люди й городи, звір і бджола, ум і честь, щастя й спокій, голоси незабутні, барви лагідні й несамовиті водночас, сила.*

Скупі описи батьківщини протиставлено в художньому дискурсі зображенню чужої землі, яку символізує «камінь». Саме найчастіше вживане в творі слово *камінь*, до семантичної структури якого належать семими ‘чужина’, ‘чуже житло’, ‘непорушність’, ‘закутість’ і навіть ‘імперія’, ‘імператор’ тощо, на нашу думку, є центральною одиницею відповідного концепту в романі «Євпраксія». Автор вербалізує цей статичний мисленневий образ низкою мовних одиниць на кшталт: *сірий, старий, тисячолітній, тісний, сухий, без мохів, без вологої землі під ним* тощо. Номінативне поле концепту включає кілька метафор (навіть повторюваних): *кам'яні коліна, камінний ліс веж над городом, кам'ятиста пустеля* (імперія). *Камінь* – це, власне, і сам імператор: *Привчений до думок про вічність, він ненавидів усе, що не з каменя* [1, с. 168], і його імперія: *...земля, що не знає молодості, весняного вітру, незайманості, дикого захвату волі* [1, с. 168].

У концептуально-художній картині світу роману наявний образ руху, що є каркасом, своєрідною рамкою, у яку письменник занурює свою оповідь про постійні подорожі князівни від рідної домівки в чужі краї до знеславленого повернення Євпраксії на батьківщину. Стрімкість переміщення героїні рідними й чужими землями, як і загалом потужну динаміку почуттів, душевні порухи Євпраксії автор найчастіше передає за допомогою повторів, оформлених переважно як парцельовані конструкції на зразок: *Далі, далі, далі!* [1, с. 62; 65, 66]; *Вище! Вище! Вище!* [1, с. 270]; *Ніколи, ніколи, ніколи!* [1, с. 28]; *Не було, не було, не було* [1, с. 167]; *...молода, молода, молода!* [1, с. 350]; *Вільна, вільна!* [1, с. 359, 361].

Попри постійне відчуття руху в усьому творі, що в художньому дискурсі П. Загребельного вербалізоване й іншими мовностилістичними засобами, вважаємо, що цей загалом важливий для всіх людей образ утілює в романі концепт «колесо», яке символізує передусім обертальний рух, актуалізований усією історичною оповіддю. «Слово *колесо*, – зауважує С. Нестерук, – у Павла Загребельного отримує своє індивідуально-авторське озвучення. У вузькому значенні колесо є елементом певного механізму, пристрою. А відтак символізує переїзди, поневіряння, неспроможність зупинитися. У широкому значенні символ колеса уособлює не тільки долю, яка тяжіє над людиною, але й скороминущість самого життя, неможливість його змінити» [4, с. 4]. Номінативне поле концепту автор насправді наповнює антонімічними лексемами, що символізують не лише протилежні значення слова «колесо», а й поняттєву опозицію «свій – чужий»: *добрий – жорстокий; нижчий – вищий; гріх – чистота, праведність, святість; поразка – злет* тощо. У тексті *колесо* частіше оточують слова, що додають негативної енергії в його загальний концептуальний зміст, наприклад: *Колісь відкрився їй жах коліс. Невпинне, безжальне, вперте обертання. Мовчазна безнадійність руху* [1, с. 339]; *Сумне коло життя. Невже це все, що дано людині? Нескінченні випробування, загрози, кари, зло, несправедливість* [1, с. 339]. Крім характеризувальних лексем, до периферійного поля концепту належать нечисленні стійкі звороти та афоризми, зокрема *колесо фортуни; колесо життя; раз поповнивши у владу коліс, уже несила звільнитися* тощо.

На основі протиставлення ословлених у романі «Євпраксія» і концепт-символ «птаха», що загалом є значущим для мовно-національної картини світу українців. Як відомо, образи птахів споконвіку символізують концептуально опозитивну пару понять «добро – зло». Позитивне люди закріпили у своїй свідомості у зв'язку з голубом, журавлем, ластівкою, соловейком, соколом тощо, негативні емоції й почуття вони ототожнюють із совою, сичем, гайворонням, подеколи й з орлом, зозулею та ін. Натомість у художньому дискурсі П. Загребельного птахи наділені дещо

іншими символічними значеннями порівняно з усною народною творчістю та загальнонаціональною концептологією. *Дикий птах*, наприклад, персоніфікує самотність Євпраксії, а політ *сокола*, що зазвичай є символом думки й уяви, з одного боку, уособлює розкутість, вільність, безмежжя, а з другого – вказує на приреченість у виборі власного шляху героїнею [4, с. 5]: *Не могла без гніву й обурення бачити, як пускав він (сокольник) своїх соколів на перелітне птаство, на диких гусей, на журавлів, на лебедів. Може, летіли вони й до Києва [...] А журавель ніколи не долетить, і лебідь не прилетить на дніпровські плеса, бо збитий хижим соколом на цю тверду кам'янисту землю* [1, с. 393]. Отже, номінативне поле концепту у своїй ядерній частині наповнене коротким списком найменувань птахів, що здавна є етносимволами української культури, однак концептуальне значення лексеми *сокіл* у художньому дискурсі створює дисонанс порівняно з віковими традиціями його осмислення, адже, приручений, сокіл здатний служити чужинцям, які ув'язнили Євпраксію в камінному замку, позбавивши її фізичної й душевної волі.

Найчистішими, найріднішими для героїні твору є міфічні істоти – *чеберяйчики*. Це образ, що пронизує весь роман, оскільки чеберяйчики завжди з Євпраксією, яка, попри пережиті труднощі, за версією письменника, не втратила віри в казку. Міфологема *чеберяйчики* – одна з найуживаніших лексем у творі – є згустком художньо-концептуальної картини світу, що підтримує зв'язок із рідною землею (адже чеберяйчики на чужині зникають), з давніми праслов'янськими (язичницькими) віруваннями. «Міфологемна мотивація, – наголошує О. Селіванова, – характеризується апеляцією номінаторів саме до ірраціонального, до фіктивних, усталених у свідомості ідей, що беззастережно приймаються на віру етнокультурною спільнотою й не потребують доведення чи спростування» [8, с. 43].

Міф про дивних, але дуже добрих чоловічків отримує в романі «Євпраксія» вербальне вираження не лише за допомогою концептуально значущої лексеми *чеберяйчики*. На підставі мовної символізації, ословленої й іншими лінгвальними засобами, цей міф зафіксовано в творі як сталу структуру думки. Номінативне поле художньо-фольклорного концепту «чеберяйчики» є чи не найширшим. Звернімо увагу на ряд епітетів, що супроводжують міфологему впродовж усієї оповіді: *ласкаві, непомітні, всюдисущі, вічні, неоднакові, однакові, різні, невидимі, незбагненні, радісні, розковані, піднесені* тощо. *Чеберяйчики* – не просто міф про добре природне начало світобудови, у художньому дискурсі П. Загребельного вони передусім символізують самотність Євпраксії, на фоні ментального спілкування з ними чіткіше проступає біль, туга, власне горе героїні.

У текст роману «Євпраксія» творчим пером П. Загребельного вписано й інші фольклорно-національні та художньо-авторські символи – Псалтирик, калину, символи-кольоративи тощо. Однак, на нашу думку, вони є лише контекстуальними вкрапленнями, що не відображають концептуального мовомислення письменника щодо описаних у творі історичних подій. Концептологію художнього дискурсу П. Загребельного загалом потрібно й надалі розглядати в межах когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології та інших галузей антропоцентричного спрямування, що уможливить комплексне дослідження всіх граней мовотворчості письменника, досі не виявлених мовознавчою наукою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Загребельний Павло. Євпраксія / Павло Загребельний. – Х. : «Фоліо», 2002. – 382 с.
2. Карпенко Н. А. Концептуалізація жіночих власних назв у романах П. Загребельного / Н. А. Карпенко // Лінгвістичні дослідження. – Х., 2011. – Вип. 32. – С. 69–74.
3. Мацько Л. Стилїстика й історія української літературної мови у лінгводидактичному полі підготовки українських філологів / Любова Мацько // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. – Львів, 2010. – Вип. 50. – С. 112–116.
4. Нестерук С. М. Естетичні функції символів у творчості Павла Загребельного: автореф. дис. ... канд. філол. наук / С. М. Нестерук. – Кіровоград, 2001. – 20 с.
5. Пименова М. В. Предисловие / М. В. Пименова // Введение в когнитивную лингвистику [под ред. М. В. Пименовой]. – Кемерово, 2004. – Вып. 4. – 208 с.
6. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика. Учебное издание / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ: «Восток-Запад», 2007. – 224 с.
7. Санакоєва Н. Д. Почуття провини – рушійна сила життєвої філософії Роксолани і Євпраксії з однойменних романів П. Загребельного / Н. Д. Санакоєва // Вісник Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2002. – № 2. – С. 1–4.
8. Селіванова О. О. Міфологемна мотивація номінативних одиниць (на матеріалі української мови) / О. О. Селіванова // Мовознавство. – 2006. – № 6. – С. 41–51.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Голікова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, директор Центру історії та розвитку української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: лінгвостилістика, текстоцентрична семантика, теорія художнього дискурсу, лінгвоконцептологія.

УДК 81-115'161.2'111

ОЦІННО-ЕКСПРЕСИВНА МЕТАФОРА В ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ

Крістіна ГОЛОВЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті йдеться про оцінно-експресивну метафору, яка здатна створювати неповторні національно автентичні фрагменти англomовної та україномовної картин світу.

Ключові слова: оцінно-експресивна метафора, образ, оцінка, мовна свідомість, національно-культурна інформація.

The article goes about evaluative expressive metaphor which can create unique nationally authentic fragments of English and Ukrainian worldview.

Key words: evaluative expressive metaphor, image, evaluation, linguistic consciousness, national cultural information.

Особливості вторинної номінації виразно ілюструються в метафоричному значенні. Метафора “створює подібність за рахунок двоплановості – відношення до двох суб’єктів одночасно, так що властивості того, про кого йдеться, проглядаються через властивості того, чий іменем воно позначається” [4: 202]. Посідаючи вагоме місце в мовній картині світу, метафора спроможна висвітлювати як одиничне, індивідуальне, так і загальне. Особлива роль у конституюванні мовних картин світу належить оцінно-експресивній метафорі. Зберігаючи яскраву образність, підкріплену прозорістю внутрішньої форми, вона дозволяє дослідити роботу асоціативно-оцінного апарату етнічної мовної свідомості. Метою цієї статті є представлення механізму роботи оцінно-експресивної метафори, дослідження якої в міжмовному аспекті демонструє світосприйняття тієї чи іншої культури.

Історія вивчення метафоричних значень має багатомісячну традицію, спроби виокремлення їхніх різноманітних видів робилися багатьма лінгвістами. “Немає критика, котрий не мав би власної думки про природу та цінність метафори” [6: 5]. Основою для класифікації метафор слугують не лише їхні комунікативно-функціональні ознаки [1], але й сама інтенція суб’єкта метафори, її механізми, аспекти антропометричності, різна інтерпретація модусу фіктивності. В основі номінативно-функціональної класифікації метафор, описаних в роботі В. М. Телії “Метафоризація та її роль у створенні мовної картини світу” [5], знаходиться мотив метафоризації як плід номінативної інтенції її творця. Критерієм розрізнення типів метафори в межах класифікації використовується їхнє призначення або функція. Остання може описувати об’єкт як такий (ідентифікуюча метафора: англ. *leg of a lamp* – укр. *ніжка лампи*), створювати нові концепції / поняття в галузі непередметної дійсності (когнітивна метафора: англ. *field of action* – укр. *поле діяльності*), виражати оцінне відношення суб’єкта до позначуваного (оцінна метафора: англ. *sweet memory* – укр. *солодкий спогад*), або ж відношення емотивне (оцінно-експресивна метафора: англ. *star* – укр. *зірка* (дуже видатна, прославлена людина), або представляти об’єкт як такий, що існує в художньому світі (образна метафора: англ. *scatter thoughts* – укр. *розсипати думи*). Зазначена класифікація зорієнтована на модифікацію в метафорі принципу фіктивності. Останній є верхнім параметром метафоризації, який залишається в смисловій структурі метафоричного значення. Він може виступати в повному чи редукованому варіанті – від форми “неначе” до “як” – залежно від функції метафори. Від цієї функції і від того, в якому вигляді зберігається модус фіктивності, залежить наявність / відсутність у метафоричному значенні таких характерних для нього ознак, як предметність / непередметність, дескриптивність / оцінка його семантики, нейтральність / експресивність, відсутність образу / образність (мертва / жива метафора), епіфоричність / діяфоричність [3].

Оцінно-експресивна, або емотивно забарвлена метафора, завжди емоційно насичена та стилістично маркована. Вона насамперед спрямована на формування в адресата емоційно-оцінного ставлення до позначуваного. Для того щоб спричинити ефект психологічної напруги, який викликає, у свою чергу, емоційну дію на реципієнта, необхідно утримувати метафору в діяфоричному стані, тобто її образно-асоціативний комплекс повинен сприйматися як живий: англ. *snake* – укр. *змія* (зла, підступна людина), англ. *fox* – укр. *лисиця* (хитра й лукава людина),

англ. *hare* – укр. *заєць* (боязка людина). Такий семантичний стан характеризує не тільки процес метафоризації, але і його продукт – емотивно забарвлене, або оцінно-експресивне значення. Завдяки такій природі оцінно-експресивна метафора здатна породжувати стереотипи – еталонні національно-культурні уявлення, що можуть співвідноситись з відчуттями презирства (англ. *clown* – укр. *клоун* (людина, що вдає блазня чи схожа на нього своєю поведінкою), недбалості (англ. *rubbish* – укр. *мотлох* (те, що не має цінності, не варте уваги), потягом до знищення когонебудь (англ. *rat* – укр. *пацюк* (ляклива людина з підлою вдачею), бажанням виразити осуд (англ. *blind man* – укр. *сліпець* (той, хто не помічає, не розуміє, не бачить того, що відбувається навколо, не здатний правильно осягнути що-небудь) або навпаки, захоплення, величання (англ. *grace* – укр. *грація* (надзвичайно гарна жінка; красуня). В тлумачних словниках подібні метафори оздоблені різноманітними маркерами емотивності у формі позначок – презир., приниз. чи схвальн., пестлив. тощо.

Оцінно-експресивні метафори утворюються від: 1) назв тварин (зооморфізми): англ. *bear* – укр. *ведмідь* (незграбна, неповоротна людина); 2) рослин (біометафори): англ. *seed* – укр. *насіння* (зародок, джерело чого-небудь); 3) роду людської діяльності: англ. *commander* – укр. *командир* (той, хто любить наказувати, розпоряджатися); 4) термінів спорідненості: англ. *mother* – укр. *мати* (що-небудь дуже близьке, рідне); 5) неістот: англ. *pillar* – укр. *стовп* (видатний діяч, який є надійною опорою чого-небудь); 6) історико-культурних найменувань: англ. *knight* – укр. *лицар* (самовідданий, благородний захисник когочого-небудь); 7) людей з фізичними вадами: англ. *dwarf* – укр. *карлик* (дуже незначна з певного погляду, нікчемна людина); 8) релігійних номінацій: англ. *herod* – укр. *ірод* (дуже жорстока, люта людина; кат); 9) античних найменувань: англ. *hercules* – укр. *геркулес* (людина величезної фізичної сили та атлетичної будови тіла; силач); 10) природних явищ: англ. *sun* – укр. *сонце* (те, що є джерелом життя, втіхи, радості для когось); 11) етнічних груп: англ. *gipsy* – укр. *циган* (особа, що випрохує, видурює щось). Реалізація такої гами відчуттів тісно пов'язана з тим знанням, що дозволяє тому, хто говорить, брати на себе пріоритетну роль у певній життєвій колізії.

Аналізуючи оцінно-експресивні метафори в англійській та українській мовах, фіксуємо велику кількість однакових образів: англ. *rose* – укр. *троянда* (вродлива, гарна жінка), англ. *teacher* – укр. *учитель* (людина, яка є авторитетною у якій-небудь галузі), англ. *king* – укр. *король* (чоловік, що вирізняється особливою приналежністю, манерами; про великого монополіста в якій-небудь галузі промисловості або торгівлі), англ. *brother* – укр. *брат* (близька, своя людина, одноступенець, друг), англ. *doctor* – укр. *лікар* (людина, яка здатна допомогти хворому), англ. *soldier* – укр. *солдат* (відданий, дисциплінований учасник суспільного руху, член якої-небудь організації), англ. *servant* – укр. *слуга* (людина, яка завжди готова виконати чиесь бажання, волю), англ. *lackey* – укр. *лакей* (людина, яка підлабузнюється, вислужується перед ким-небудь), англ. *slave* – укр. *раб* (той, хто сліпо виконує волю особи, осіб вищого рівня, плазує перед ними), англ. *devil* – укр. *чорт/сатана* (хто-небудь умілий, жвавий, хитрий, сміливий), англ. *stone* – укр. *камінь* (щось міцне, непорушне; тяжке почуття, туга, смуток, горе), англ. *pearl* – укр. *перлина* (найкращий зразок чого-небудь, найвидатніший мистецький твір; кохана дівчина, жінка), англ. *comedian* – укр. *комедіант* (людина, що своєю поведінкою, вчинками схожа на штукаря, фокусника), англ. *queen* – укр. *королева* (жінка, що відрізняється з-поміж інших красою) та ін. Схожість подібних метафоричних образів спричинена певною мірою унікальною природою понять, наявних в обох мовах. Ось чому виникають точки перетину в, здавалося б, далеких одна від одної країн світу.

Водночас, розглядаючи аналогії й схожість між об'єктами предметного та непередметного світу, виявляємо етнічно зумовлені асоціації та оцінки. Наприклад, слово *землерийка* у метафоричному значенні (англ. *shrew*) для англомовної свідомості пов'язано з уявленням про сварливу жінку. Така конотація веде свій початок з середини XIII століття та пов'язана з усвідомленням того, що укус *землерийки* є отруйним, а тому небезпечним. До речі, до XIV століття зазначена номінація стосувалась обох статей, після чого стала використовуватись лише до жінки. Слово *скунс* у метафоричному значенні (англ. *skunk*) символізує в англомовному культурному ареалі негідника, неприємну людину. На мовному рівні ця ідея втілена в метафоричній формі: *drunk as a skunk*, *skunk-drunk* (букв. "п'яний як скунс").

Словосполучення білий слон (англ. *white elephant*) в англійській мові набуло конотації чогось коштовного, але непотрібного. Номінація походить з часів королів Сіаму, тепер Таїланду, котрі мали за звичку дарувати цих тварин неприємним для них особам, вартість утримання яких призводила до їх розорення. Аналогічно, слово *сокіл* в метафоричному значенні в українській

мові символізує юнака або чоловіка, який відзначається красою, сміливістю, молодечтвом, а слово *чайка* асоціюється з пестливим називанням дівчини. Як бачимо, назви тварин або птахів, включені в процес вторинного семіозису за допомогою метафоризації, створюють своєрідні фрагменти англомовної та україномовної картин світу, у рамках яких можна розрізнити як універсальні, так і етнокультурні властивості асоціативного мислення. Тип метафоричного переносу тварина → людина відіграє роль потужного експресивного засобу. Експресивно-оцінна зооморфна концептуальна метафора виступає певною лінзою, яка в кожній мові по-різному відбиває “погляд” етносу на представників тваринного царства [2: 228].

Не менш цікавим є аналіз оцінно-ціннісної символіки рослин, квітів, дерев. Так, образ сливи (англ. *plum*) в англійській мові асоціюється з винагородою, або чимось дійсно вартим уваги. Вираз *plum job* (букв. “сливова робота”) означає високооплачувану роботу, вдалий варіант, а вираз *speak with a plum in your mouth* (букв. “розмовляти зі сливою у роті”) означає говорити як аристократ. Кислий смак лимону (англ. *lemon*) як одна з його денотативних властивостей знайшов образне відображення в англійському виразі *to buy a lemon* (букв. “купити лимон”), що означає невдалу покупку, особливо про автомобіль, що постійно ламається. Символічні іпостасі горіха (англ. *nut*) пов’язані зі складним завданням – *hard / tough nut to crack* (букв. “міцний горішок, що не лускається”), божевільям – *be off your nut* (букв. “полишити власний горіх”), злістю – *do your nut* (букв. “роби свій горіх”). За аналогією, образ *липи* в українській мові асоціюється з чим-небудь фальшивим, підробленим, а *полин* – із гірким життям. Подібні дослідження оцінно-ціннісної символіки рослин, квітів і дерев дозволяє зробити висновок про наявність у англомовній та україномовній рослинно-символічній системі як позитивних, так і негативних конотацій.

Окремим аспектом вивчення оцінно-експресивного значення є метафори на позначення одних і тих же об’єктів, проте з різною образною основою. Наприклад, в англійській мові слово гусак (англ. *goose*) викликає уявлення про безглуздість або багатство (*as silly as a goose* – букв. “дурний як гусак”, *the goose that lays the golden eggs* – букв. “гусак, який несе золоті яйця”), в українській – ця реалія асоціюється з важливістю, злобністю (*сичати як гусак*). Англійське слово *horse* асоціюється зі здоровим глуздом (*horse sense* – букв. “здоровий глузд коня”) та першоджерелом (*from horse’s mouth* – букв. “з рота коня”), українське *кінь* – із рішучістю (*хід конем*), англійський *beaver* має конотацію надмірної працездатності (*as busy as a beaver* – букв. “зайнятий як бобер”), український *бобер*, навпаки, – безтурботності (*як бобер у сالی*), англійська *fish* асоціюється з дивакуватістю (*odd fish* – букв. “дивна риба”), недружелюбністю (*cold fish* – букв. “холодна риба”), українська *риба* – з мовчазністю (*як риба мовчати*).

Випадки відмінних образно-асоціативних основ оцінно-експресивних метафор різних культур є особливо цікавими для галузі перекладу, адже перекладач має відчутти й зрозуміти всі тонкощі образного світу. У разі неможливості запозичити аналогічний образ у мові перекладу, як правило, вдаються до іншого, наприклад: англ. *he would’t say boo to a goose* – укр. *він і мухи не образить*. За аналогією, англ. бик (*a bull in a china shop*) асоціюються із укр. *слоном* або *ведмедем у фарфоровій крамниці* (на позначення незграбної людини), свиня (*to stare like a stuck pig*) – із *бараном, що витріщається на нові ворота* (на позначення обмеженої людини, яка не розуміє чогось), собака (*dog eat dog*) – із *вовком / людина людині – вовк* (на позначення сучасної людини в суспільстві), крейда та сир (*like as chalk and cheese*) – із *совою* та *яструбом / схожі як сова на яструба* (на позначення несхожих людей), дві горошини (*as like as peas*) – із *двома краплями води* (на позначення схожих людей).

Таким чином, численні приклади оцінно-експресивних метафор розкривають образотворчі можливості лексем, тим самим виявляють спільні та відмінні риси, важливі в когнітивному та лінгвокультурологічному аспектах. Як виявляється, найбільше образних відмінностей в англійській та українській мовах трапляється в низці оцінно-експресивних метафор, що мають своє походження від тварин, птахів та рослин. Вони належать до тієї частини національно-мовних картин світу, які виступають носіями етнічно зумовлених нюансів світосприйняття, світоосмислення та світооцінки. Природне середовище того фрагмента навколишнього світу, який етнос сприймає безпосередньо, виступає потужним фактором формування національно-образної картини світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Языковая метафора: Синтаксис и лексика / Н. Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика. – М., 1979. – С. 147–174.

2. Голубовська І. О. Біоморфний код китайської лінгвокультури / І. О. Голубовська // Studiolinguistica. – Збірник наукових праць КНУ ім. Т. Шевченка. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2011. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 221–233.
3. Маккормарк Э. Когнитивная теория метафоры / Э. Маккормарк // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 358–387.
4. Телия В. Н. Вторичная номинация и её виды / В. Н. Телия // Языковая номинация: Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 129–221.
5. Телия В. Н. Метафоризация и её роль в картине мира. Раздел из книги // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 173–203.
6. Теория метафоры: Сб.: Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз; общ. ред. Н. Д. Арутюнова, М. А. Журина. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
7. Словник української мови в 11 т. / [ред. І. К. Білодід]. – Київ: Наукова думка, 1970–1980.
8. Cambridge Online Dictionary [Electronic resource]. – Access mode: <http://dictionary.cambridge.org/>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крістіна Головенко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: картини світу в аспектах лінгвокультурології, лінгвокогнітивістики та етнолінгвістики.

УДК 811.11'42

TO THE QUESTION OF SUGGESTIVE TECHNIQUES USE IN AMERICAN PRE-ELECTION DISCOURSE

Olena YEMELYANOVA, Anna KORENEVA (Sumy, Ukraine)

Стаття присвячена вивченню особливостей застосування сугестивних технік в американському передвиборчому дискурсі. Проведене дослідження свідчить, що передвиборчий дискурс характеризується маніпулюванням свідомістю реципієнтів шляхом залучення сугестивних стратегій з метою здійснення прихованого впливу на когніцію реципієнта таким чином, щоб сприйняття інформації проходило некритично та несвідомо. Було з'ясовано, що використання технік прономіналізації та національної атрибуції моделює сугестивну стратегію ідентифікації сугерендів. Аналіз американських передвиборчих виступів виявив наявність глибокого соціально-психологічного змісту ідентифікації аудиторії та ефективність використання цієї стратегії для реалізації сугестивного впливу.

Ключові слова: передвиборчий дискурс, сугестивна техніка, сугестор, сугеренд, техніка прономіналізації, техніка національної атрибуції.

The article deals with the study of the peculiarities of suggestive techniques use in American pre-election discourse. The conducted research shows that pre-election discourse is characterised by recipients' consciousness manipulation through the use of suggestive strategies to perform a hidden influence on a recipient's cognition to facilitate unconscious and uncritical perception of the information. It was found out that use of pronominalisation and national attribution techniques models the suggestive strategy of suggerends' identification. The analysis of the American pre-election speeches revealed the presence of a deep-laid socio-psychological content of audience identification and this strategy usage efficiency for the realization of suggestive influence.

Key words: pre-election discourse, suggestive techniques, suggestor, suggerend, pronominalisation technique, national attribution technique.

Anthropocentricity of modern linguistic paradigm emphasizes the importance of the study of individual speech practices. Consequently, linguistic researches pay focus on a person's verbal and non-verbal behavior, their consciousness, thinking and cognitive processes of creation and perception of different texts.

A study of suggestion techniques and political suggestion in the content of pre-election texts remains an important but not thoroughly enough investigated objects.

The relevance of this research is determined by the orientation of modern linguistic research directivity on the study of the processes of speech influence in political communication and discursive fragments where appropriate suggestive techniques are realized.

The aim of the article is to explore the linguistic nature of political suggestion phenomenon and to identify the linguistic means used for the implementation of suggestive intentions in pre-election discourse.

The objective of the research is English texts of the American pre-election discourse of 2015.

The subject area is linguistic markers of suggestion in the framework of pre-election discourse.

In view of the fact of globalization active processes, the current stage of society development is characterised by an active political position, which gives importance to the role of political

communication in a person's life. Synthesis of social and linguistic trends in modern studies determines the interest of philological researches to election and pre-election discourse.

A large number of Ukrainian, Russian (A. M. Baranov, Ye. G. Kazakevich, V. I. Karasik, P. B. Parshin, G. G. Potcheptsov, O. Th. Sagal) and foreign (N. Wetherell, R. Wodak, D. Graber, T. van Dijk, D. Potter, N. Vaclav) scientists examine and explore the contemporary election and pre-election discourse.

During the rapid development of modern society, the skill to manipulate minds and opinions of a wide range of recipients is of great importance. Mastering the influence techniques helps greatly in goal achievements, especially in the political sphere.

Taking into account the fact that a recipient in the pre-electoral discourse is represented by a large number of people – by the electorate – their joint connection to the author gives the possibility to form public opinion favorable to the addresser. Persuasive function of the pre-election discourse allows to talking about the speech influence techniques arsenal, and, in particular, about the linguistic suggestion.

Modern philological studies consider language as a tool of influence that's why the cornerstone of the theoretical foundations of suggestive linguistics is the issue of dominant function of language in favor of suggestive – the function of influence and suggestion – in contrast to informative and communicative functions [1, p. 14].

The definition of the term "suggestion" gives the opportunity to understand the essence of this phenomenon as one of the ways of linguistic suggestion. In native linguistic paradigm, the term "suggestion" was borrowed from the English lexeme "suggestion" meaning "the idea of what someone should do or how to behave" [2].

The etymology of the word suggestion shows that in English in a certain period this word meant "an inducement to an evil deed." Further investigation leads us to the Latin "suggestionem" – "a hint, a sign" [3]. Throughout the period of this word coining it has always been associated with the meaning of suggestion, incitement to a certain action, indirect influence, that, from our point of view, indicates the modern scientific interpretation of suggestion.

Among the traditional scientific interpretations of the concept of suggestion V. M. Bekhterev's explanation of it, as a verbal suggestion aimed at a recipient's extrinsic or internal stimulus, stands out [4, p. 236]. B.F. Porshnev defines the key linguistic feature of linguistic suggestion through its functional focus on the change of a recipient's existing mindset. According to the scientist, this linguistic phenomenon is nothing but a stimulus to a certain response on a recipient's side [5, p. 199].

We share O.T. Yudanova's point of view that the linguistic suggestion is a specific communicative situation, which is characterized by certain inducements, aims, stimuli, verbal and nonverbal means, actions, operations and results [1, p. 31]. Such an understanding defines the main feature of suggestion – to influence the recipient in a way, that a person would take for granted everything, that is not in the scope of their personal empirical experience.

In understanding political suggestion modern linguists distinguish several basic aspects, such as: physiological, social, psychological and informative. As the suggestion is now considered to be a global political strategy [6, p. 143], it is used as a tool of audience influence for the purpose of formation and alteration of a recipient's political pattern. The effective use of political suggestion is only possible under the condition of all its principal aspects realization.

First of all, physiological nature of the communicative act of political suggestion is stipulated by the implementation of the real-time factor: broadcast of suggestive pre-elected texts are mainly carried out online. Moreover, the speeches of the American pre-election campaign participants are planned mainly for the evening, that is a suggestive and sensitive period of the day for the electorate. The location of a suggestor is also of great importance – their suggestive address is usually distant, but, at the same time, the atmosphere of direct broadcasting (from "the heart of the political center") is created.

Social modus of political suggestion is traditionally seen through the participants' communicative roles in the communicative act of political suggestion, that is a suggestor, as a representative of a political party in power, and suggestends – vast numbers of the electorate. O. T. Yudanova points out that the relation of subordination is built between a suggestor and suggestends (with the suggestor at the top), and the support of these relations is done through the communicative act of political suggestion [1, p. 75].

The concept of intention and its hidden realization is in the center of pragmatic dimension of the act of political suggestion. A suggestor's intention is a latent intrusion into suggestends' intentional sphere.

In their turn, suggesters believe in a suggestor's intentions and perceive them in an unconscious and uncritical way.

In political speeches reference to phenomena (events, personalities, items, symbols, or situation) fixed in the cultural memory of the nation, enables a suggestor to model a suggestive picture of the world. Meanwhile a suggester interprets it as a socio-political reality and is inclined to a response that is desirable for a suggestor [1, p. 77].

Recently, suggestive linguistic techniques have gained a considerable popularity in pre-election discourse. Therefore, mastering the suggestive linguistic techniques allows a speaker to penetrate into the electorate's subconsciousness and incline them to a favorable for a suggestor decision. Political speech has significant manipulative potential because allows hidden management of consciousness and behavior of people in desired for the subjects branch of power.

Since the main purpose of political communication is to obtain and retain power, particular attention is given to strategies and tactics of influence, aimed at convincing the addressee in the correctness of a speaker's position in comparison with political opponents' positions [7, p. 113]. The pre-electoral discourse through its dynamic specificity demonstrates the usage of suggestive techniques, that are effective in reaching a contender's goal – to be elected to a desirable position.

Identification with voters is a technique widely used in pre-election speeches. Within the framework of communicative strategies of political suggestion, suggesters' identification takes national identification form. In a broad sense, the speaker tries to present himself as being of a people's origin. On a suggestive level, an addressor influences the deep-layered level of mentality, affecting the image of a person's inner self [1, p. 105].

The core means of suggesters' national identity manifestation is pronominalization, that is foregrounded in the texts through the pronouns *we* and *you*. A thorough analysis of American pre-election discourse shows that despite the diverse frequency of use (lexeme *we* occurs more often than *you*), these pronouns have the function of suggesters' successful integration into a nationalized unity.

For example: *These are who we are as Americans; I want to ask each of you to imagine, imagine millions of courageous conservatives, all across America, rising up to get her to say in unison "we demand our liberty."* (6). *We are 17 months from the time for choosing* (3). *I believe we have to build a growth and fairness economy. You can't have one without the other. We can't create enough jobs and new businesses without more growth, and we can't build strong families and support our consumer economy without more fairness. We need both* (5).

In our opinion, frequent use of the pronoun *we* is connected with the suggestor's desire to have an impact on the entire suggesters' audience. Moreover, it is known that the public mass follows a single call better than an individual. That is why pre-election speeches are characterized by an active attempt to invoke emotions of unity in recipients, through the constant reduplication of exclusive pronouns.

The analysis of American pre-election discourse indicates the presence of a suggestive national attribution as a tool of identification strategies modeling.

Linguistic marker of its realization is the use of the lexeme *American*: *That means access to advanced technology so government agencies can more effectively serve their customers, the American people; Like any family, our American family is strongest when we cherish what we have in common, and fight back against those who would drive us apart* (4). *No American company comes to see and comes to bid* (2). *And unlike Hillary Clinton I know what difference it makes that our American ambassador and three other brave Americans were killed in a deliberate terrorist attack on the anniversary of 9/11 in Libya ; ... we fear we are losing that uniquely American sense of limitless possibility for ourselves, for our children, for our grandchildren* (1). *Instead of a president who seeks to go to the United Nations to end-run Congress and the American people...* (6).

The analysis of pre-election speeches demonstrated regular use of the lexeme "American". It is clear that the candidate's pre-election speech will focus on domestic political affairs. National attributions exploitation appears to be a striking confirmation of the attempt to exert a suggestive influence on recipients to achieve the goals set by the pre-election campaign.

The use of pronominalisation and national attribution techniques models the suggestive strategy of suggesters' identification. The analysis of the American pre-election speeches revealed the presence of a deep-laid socio-psychological content of audience identification and this strategy usage efficiency for the realization of suggestive influence.

Political communication is becoming increasingly important in the modern world. The need for professional use of the word becomes increasingly important in contexts of political processes stirring up and, consequently, boost of political communication. Mind control through suggestive linguistic

techniques for the purpose of hidden influence on a recipient's cognition in such a way, that the information perception was unconscious and uncritical, is one of the fundamental techniques of modern politics, and, in particular, of pre-election discourse. The analysis of the American pre-election discourse demonstrated a crucial importance of inter-dependence between the text and communicative situation for successful realization of communicative goals. It was found out that a suggestor produces suggestive pre-election texts according to the communicative strategies of political suggestion.

The factual material showed that in the structure of the text suggestive techniques are foregrounded through a system of linguistic markers. It should be noted that linguistic units have no manipulative power in themselves, but realize their suggestive potential only in the context of suggestive communication.

The prospects of the research we see in thorough study of suggestive linguistic techniques in the discourse of financial prognostication, taking into account burning importance of economic issues nowadays.

BIBLIOGRAPHY

1. Юданова Е. Т. Суггестивная функция языковых средств англоязычного политического дискурса: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Елена Тимофеевна Юданова. – Санкт-Петербург: Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена, 2003. – 181 с.
2. Suggestion. – Режим доступа : <http://www.merriam-webster.com/dictionary/suggestion>.
3. Suggestion. – Режим доступа: http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=suggestion&searchmode=none.
4. Бехтерев В. Н. Внушение и его роль в общественной жизни / В. Н. Бехтерев. – СПб: Питер Бук, 2001. – 254 с.
5. Поршнев Б. Ф. О начале человеческой истории. Проблемы палеопсихологии / Б. Ф. Поршнев. – М.: Мысль, 1974. – 487 с.
6. Чанышева З. З. Суггестивный эффект знаков лингвокультуры в медиакоммуникации / З. З. Чанышева // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. – СПб, 2012. – Выпуск 3. – Том 1. – С. 140-147.
7. Миронова П. О. Коммуникативная стратегия редукционизма в политическом дискурсе / П. О. Миронова // Язык. Человек. Картина мира. - Ч. I. – Омск: Ом ГУ, 2000. – 165 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олена Ємельянова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Сумського державного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, лінгвістика тексту.

Анна Коренева – студентка 4-го курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, лінгвістика тексту.

УДК 80.81 Е 721

ОППОЗИТИВНОСТЬ КАК УНИВЕРСАЛЬНАЯ ЛИНГВОКОГНИТИВНАЯ ПРИРОДА ПАРЕМИЙ

Вера ЕРМАКОВА (Алматы, Казахстан)

В статье рассматриваются различные аспекты оппозитивности паремий и их происхождение. Принцип бинарных оппозиций этимологически коренится в повседневной когнитивной деятельности человека, и напрямую связан с логико-семиотической структурой пословиц. Общий принцип контраста проявляется на всех уровнях паремических единиц, обеспечивая лексическую, грамматическую, логическую и стилистическую связность текста. Особая значимость контраста как текстообразующего принципа определяется интуитивной, чувственно-образной природой и устной формой бытования пословиц.

Ключевые слова: оппозитивность, бинарные оппозиции, контраст, паремии, поговорки, когнитивная деятельность, архетип, картина мира.

In the article different aspects of oppositiveness of proverbs and their etymology are considered. Universality of binary opposition's principle originates from everyday cognitive human activity, and directly connected with logic-semeiotic structure of proverb, its dialogic character and its perlocutive power. Common principle of contrast develops at all levels of verbal-artistic structure, providing lexical, grammatical, logical and stylistic cohesion of the text.

Key words: oppositions, binary oppositions, contrast, paremias, proverbs, cognitive activity, archetype, world view.

Оппозитивность, по признанию многих исследователей-паремиологов, является одним из основных свойств пословицы. Пословице искони присуща четырёхчастная структура, в которой четыре наименьших сегмента сгруппированы по два, причём эти две половины противостоят одна другой [31]. Матти Кууси на основе структурного анализа делает вывод, что для международной классификации пословиц с наибольшей последовательностью может применяться система бинарных оппозиций, поскольку каждую пословицу можно интерпретировать как выбор между двумя альтернативами [16, с. 56].

Общепризнанным является также то, что компоненты двучленных по структуре пословиц чаще всего связаны между собой отношениями сходства или противоположности, отсюда наиболее распространены по мнению А. Дандиса, А.А. Крикманна, Л.А. Морозовой и др. изобразительно-выразительными средствами являются сравнение и противопоставление (контраст, антитеза). В свою очередь Д. Шкар и А.П. Клименко уточняют, что бином, т.е. пара компонентов, составляющих основу пословицы, связаны не только отношениями противопоставленности, но и отношениями тематической близости, ассоциативного сходства [29: 396; 32:762].

Распространенность контрастной (оппозитивной) пословицы не вызывает сомнений даже при беглом знакомстве с любым сборником народных изречений. В статье Л.А. Морозовой отмечается, что 16% пословиц основаны на антитезе [18], однако антитеза далеко не единственный стилистический прием, основанный на контрасте и широко используемый в малых жанрах фольклора.

Универсальность принципа контраста в пословичных изречениях прямо связана с особенностью логико-семиотического устройства пословицы. Примечательно, что в «Перечне инвариантных тематических пар, лежащих в основе предметных тематических групп пословиц разных народов», составленном Г.Л. Пермяковым, 93 из 172 пар представлены лексическими антонимами и ещё 37 выражают контрадикторные понятия, хотя и не отвечают всем критериям антонимичности, т.о. компоненты 75% тематических оппозиций связаны ассоциациями по контрасту [20, с. 107].

В этой связи правомерным представляется мнение о том, что тексты пословиц «располагаются в отчётливо выраженном контекстуальном поле дуальных моделей культуры, на одном полюсе которых сосредоточен абсолютный позитив («свое», «русское», «православное», «благое» и т.п.), а на другом – абсолютный негатив («чужое», «иноземное», «инославное», «грешное» и т.п.) [26, с. 374].

Универсальность контраста как лингвокогнитивного принципа пословичного жанра коренится в мифологичности обыденной когнитивной деятельности человека. Давно замечена генетическая связь фольклора с примитивным мышлением, с одной стороны, и мифологичностью обыденного сознания – с другой.

Составными обыденного сознания являются разнообразные жизненные установки, усваиваемые в процессе социализации: обычаи, нормы, традиции, социальный опыт, коллективные представления о мире, устои здравого смысла, стереотипы и проч. [28, с. 37]. Одной из форм фиксации этих установок и являются паремиологические единицы. Поэтому не случайно, что пословицам свойственна мифологичность, которая понимается, конечно же, не только в генетическом смысле. Так, еще Ф.И. Буславев убедительно показал, что происхождение пословиц относится к древнейшему периоду «первых проблесков человеческого ума» [3, с. 129].

Двоичные модели мира принципиально отличны от научных моделей именно тем, что в них каждое явление относится к одному из эмоционально окрашенных полюсов [10, с. 540]. Контраст как поэтический принцип пословицы своей универсальностью во многом обязан конкретному эмоционально воздействующему наполнению парных противоположностей, их эмоциональной оценке. Как отметил Д.Б. Гудков, эмотивная оценка нацелена не на середину, а на противоположные полюса [12, с. 8]. Таким образом, принцип контраста тесным образом связан с перлокутивной силой пословицы, что активизирует у адресата речи личностное отношение, воздействует не только на ум, но и на чувства.

Не вызывает сомнений и лингво-когнитивно-культурная преемственность мифологического метода структурирования мира жанром пословиц. Бинарный способ членения и упорядочения окружающей действительности характерен как для мифа, так и для пословицы. Так, Т.Г. Бочина провела сопоставительный анализ важнейших оппозиций мифопоэтической модели мира, описывающих основные параметры вселенной, с тематикой паремий, воспользовавшись известной классификацией Г.Л. Пермякова [20, с. 109-118], и пришла к выводу, что они практически полностью совпадают. Имеющиеся расхождения связаны, как правило, с разной степенью

отвлеченности самих классификаций и вариативностью формулировок [19, с. 151]. Таким образом, контраст, являющийся поэтическим принципом пословицы, может рассматриваться как архетипический метод познания мира, основанный на парности концептов.

Здесь следует несколько подробнее остановиться на культурных архетипах и их отношении к пословицам.

Культурные архетипы, как известно, являются базисными элементами культуры, формирующими константные модели духовной жизни. Синтез идей аналитической психологии (К.Г. Юнг), культурно-исторической теории (Л.С. Выготский), философской теории символа (Э. Кассирер), деятельностной и ценностной концепций культуры (Ю.М. Лотман) позволил дать следующее определение: культурные архетипы – это «архаические культурные первообразы, представления-символы о человеке, его месте в мире и обществе; нормативно-ценностные ориентации, задающие образцы жизнедеятельности людей, «проросшие» через многовековые пласты истории и культурных трансформаций и сохранившие свое значение и смысл в нормативно-ценностном пространстве современной культуры» [15, с. 393].

Можно выделить несколько элементов сходства между культурными архетипами и пословицами: устойчивость, стереотипность, семантическая транспозиция, образно-символическая основа, эмоциональность, параллелизм, целостность [23; 24; 25].

Однако, не стоит преувеличивать сходство в организации сознания архаическим мифом и пословицей, поскольку миф – это такое состояние сознания, которое является нейтрализатором между всеми фундаментальными культурными оппозициями [24, с. 170]. В пословицах, напротив, представлены все виды оппозиций (нулевая, эквиполентная, градуальная, привативная, дизъюнктивная), хотя и преобладают те, что выражают контрастные отношения.

Связь же пословиц с культурными архетипами следует понимать, прежде всего, в том плане, что основным поэтическим принципом пословицы является принцип дуальности, в соответствии с которым мир может быть представлен через систему бинарных оппозиций. Данный принцип был рожден еще в недрах мифа и сохраняет свою актуальность в нормативно-ценностном пространстве современной культуры, следовательно, может рассматриваться как архетипический метод познания мира.

Оппозитивность является одним из основных композиционных (или текстообразующих) принципов пословицы. Особая значимость контраста (наряду с повтором) для текстовой деятельности определяется тем обстоятельством, что природа данного вида деятельности является не столько рациональной, сколько интуитивной, чувственно-образной [6, с. 50]. Единый принцип контраста реализуется, по-разному проявляясь на всех уровнях словесно-художественной структуры, обеспечивая и лексическую, и грамматическую, и логическую, и стилистическую связанность текста.

К числу особенностей пословичных текстов, отличающих их от других художественных произведений, относится устная форма бытования паремий. Именно специфической формой устной коммуникации определяется особая значимость принципа контраста для жанра пословиц: «вся структура должна быть заложена таким образом, чтобы она оставалась легко и просто запоминаемой» [27, с. 259].

Оппозитивность тесно связана с диалогичностью пословичного текста. Диалогичность – «категориальное свойство текста, выраженное системой средств и приемов, эксплицирующих взаимодействие общающихся и соотношение нескольких смысловых позиций с целью достижения эффективности общения» [7, с. 8].

Динамический характер коммуникации ярко проявляется в генеритивном регистре речи. Пословица, за которой стоит многовековая история масс с большим стандартизированным опытом, и по своему возникновению, и по использованию представляет собой диалогический процесс. Фольклор как система общенародных ценностей является созданием коллективного диалогического творчества. Показательно, что, анализируя пословицы, генетически восходящие к басне, А.А. Потемня наряду с обобщающими предложениями, в которых изложено все содержание басни, выделяет и такие, которые представляют собой только одно конечное изречение басни: диалогические реплики, порождающие пословицу: «До поры у норы, а в пору, так в нору», сказала мышь, когда у нее спросили, как она поживает [7, с. 95].

Кроме того, генезис пословицы связан с различным пониманием человека и его места в мире, с историческим развитием познания мира. Как заметил В.В. Колесов, пословица одинаково повернута и в прошлое, и в будущее: «Для прошлого – она результат, для будущего – возможное

действие. Это спор, диспут, словесный турнир, результатом которого и остается пословица» [22, с. 17]. В этом смысле пословица – резюме свернутого диалога, одновременно и пропозиция (пословица=предложение), и обобщенная информация (пословица=текст). Поэтому и актуализация пословицы в речи связана как с «компонентом прошлого», так и с «компонентом будущего» своего контекста: «Пословица может, например, констатировать актуально данную ситуацию как «вход» и прогнозировать на этой основе некие (хорошие или плохие) последствия, советовать что-либо, предостеречь от чего-либо и т.д. Но она может рассматривать актуально данную ситуацию и как «выход» и сделать ретроспективные предположения о причинах происшедшего, оправдать какой-либо поступок, позлорадствовать над кем-либо и т.п.» [13: 99-100; 14; 17].

Важной социальной функцией пословиц является установление общности у членов коммуницирующего социума, его гомеостазирование [19, с. 398-399]. И эта функция прецедентных текстов неразрывно связана с природой диалога, ибо отношение к другому как к субъекту, т.е. как равному себе предполагает поиск согласия с ним, единение, общение, порождающее общность [11, с. 18-20].

Итак, к пословице апеллируют с целью гармонизации диалога и снятия конфликтной ситуации как к общенародному фонду знаний, коллективному авторитету. Используя пословицу имеет «статус передающего» [27, с. 258] энтимему, известную каждому представителю языкового сообщества, что создает равноправное партнерство говорящего и слушающего. Кроме того, благодаря бинарности семантической структуры пословицы, являющейся одновременно и частным, и общим суждением, она служит более подходящей формой аргументации и ведения спора.

Коммуникативная активность пословицы проявляется не только в том, что она используется преимущественно в диалогической речи [9, с. 439]. В свою очередь, применение пословицы делает диалогическим любой текст, в том числе монолог, так как включение в речь «общих истин» создает переплетение «своего» и «чужого» слов; включение генеритивного высказывания в тексте свидетельствует о смене точек зрения, о введении в повествование другого субъектного плана [8, с. 2].

Народные изречения нередко вступают в спор и друг с другом. К примеру, на поговорку Терпи, казак, атаманом будешь (Д-1,98) в паремииологическом фонде есть ответ-возражение: Не всем казакам в атаманах быть (Д-1,98). В наши дни оспаривание прецедентных текстов приобрело чрезвычайную распространенность не только в России, но и во многих странах Европы и в США [30]. Размышляя о масштабности такого феномена современной речи, как антипословица, Н. Walter и V. Mokienko видят причины иронических переработок старой мудрости не только в известности и стереотипизированности традиционных пословиц, но и в их диалогической сущности: «С одной стороны, высокочастотность обеспечивает моментальное узнавание паремии, с другой стороны – повышает искус сопротивление ей и стоящей за ней хрестоматийной мудрости, что и является экстралингвистической мотивацией «стёба». Эффект такого «сопротивления» обусловлен, собственно говоря, и глубинной диалектикой народных пословиц, которые веками создавались носителями разных идеологий, философий, вкусов и т.д.» [33].

Таким образом, и пословица-текст, и пословица-языковой знак обладают свойством диалогичности.

В известной теории двуголосого слова М.М. Бахтин выделял: а) прямое, непосредственно направленное на свой предмет слово, как выражение последней смысловой инстанции говорящего; б) объектное слово (слово изображенного лица); в) слово с установкой на чужое слово (двуголосое слово). При этом он подчеркивал, что два равно- и прямо-интенциональных слова в пределах одного контекста не могут оказаться рядом, не скрестившись диалогически. «Два равновесных слова на одну и ту же тему, если они только сошлись, неизбежно должны взаимоориентироваться. Два смысла не могут лежать рядом друг с другом, как две вещи, они должны внутренне соприкоснуться, т.е. вступить в смысловую связь» [2, с. 85]. Это положение тем более справедливо в случаях, когда два «прямых» слова находятся в отношениях контраста.

Данный принцип развертывания речи неразрывно связан с такими языковыми явлениями, как антонимия и отрицание. Н.Д. Арутюнова, исследовавшая их через призму проблем коммуникации, заметила, что антонимы выражают прямую реакцию, а отрицание – опосредованную. Другими словами, антонимы связаны с первыми репликами, отрицание – со вторыми, а контрастивное отрицание, основанное на явлении цитации, объединяет первую реплику со второй [1, с. 666]. Следовательно, прием антитезы, формирующийся противопоставлением антонимов (языковых и контекстуальных), коррелирует с инициальной репликой диалога, а прием контрастивноотрицания (акротеза) – с ответной.

Итак, отрицание – маркер ответного, реактивного характера высказывания. Паремии с эксплицитно выраженным отрицанием представляют собой своеобразный диахронический диалог. По нашим наблюдениям, отрицание в пословицах нередко маркирует различного рода стереотипы. Данное явление представляется глубоко закономерным, ибо стереотипы национального сознания и малые паремиологические тексты обладают целым рядом изоморфных черт, таких как традиционность, устойчивость, всеобщность и обобщенность, коллективное сознание, образно-символическая основа содержательного плана, аксиологический характер и связь с наивной картиной мира. Неудивительно, что пословичные тексты являются одной из форм фиксации этнических стереотипов. В то же время культура не стоит на месте, «одни стереотипы уходят, другие приходят, третьи каким-то образом переосмысляются» [10, с. 47], поэтому и пословица не только транслирует те или иные стереотипы, но и фиксирует их развитие.

Переосмысление стереотипа начинается с осознания ранее нерелевантного навыка, обычая, что, как правило, и маркируется отрицанием. Многие из народных афоризмов, содержащих синтаксическое отрицание, отображают отказ от устаревшего стереотипа, тем самым указывая на его былую актуальность. Например, пословицы *Мудрость в голове, а не в бороде; Ум не в бороде, а в голове* (Д-1, 272) связаны с мифологическими представлениями древних, согласно которым в длинных волосах, и особенно в бороде, сокрыта магическая сила, к которой приобщены старые люди, одной ногой уже стоящие в могиле. Одним из древнейших культурных архетипов, сохранивших свое значение и смысл в нормативно-ценностном пространстве современной культуры, является представление о жизни человеческой как о переходе через поле или переправы через водную преграду. Осознание данного стереотипа как такового породило серию синонимичных пословиц с отрицанием: *Век не поле, вдруг не перескочить* (РС,48); *Век прожить, не поле перейти* (перейти); *Век жить, не реку бресть* (С,61); *Век прожить – не море переплыть* (Ж,52), тем самым фиксируя новый этап его существования – этап осознания ранее нерелевантных навыков и обычаев, их переосмысления.

Результатом полемики с былыми стереотипами являются пословицы образной дезидентификации, строящиеся по формуле *А не (есть) Б; В*, в которой пояснительные отношения (В) сопровождают собой отрицание идентичности (А не Б): *Счастье не лошадь: не везет по прямой дорожке*. Представляется, что прием образной дезидентификации отражает смену более древних этапов познания места человека в мире с идеями тождества (жизнь – нить) и сходства (жизнь как нить) этапом разрушения стандартных уподоблений: *Животы не нитка: надорвешь, не подвяжешь*. В подтверждение данного мнения приведем суждения двух выдающихся филологов XIX в.

Анализируя психологический параллелизм народной поэзии, А.Н. Веселовский отмечал, что идея тождества предшествовала идеи личности, а метафора – сравнению, что сам параллелизм прошел многовековой путь развития в форме двучленного параллелизма, одночленного параллелизма и вырастающего из него символа, отрицательного параллелизма. По мнению ученого, последовательность образных структур обусловлена эволюцией синкретического сознания и рождающимися в его лоне аналитическими тенденциями [5, с. 106]. В унисон этой точке зрения звучит авторитетное мнение А.А. Потебни, согласно которому отрицание в народной поэзии развивается из положительного сравнения и первоначально является отрицательным сравнением [21, с. 194-299].

Таким образом, пословицы образной дезидентификации представляют собой своеобразный диалог времен, отражающий разные стадии развития человеческого мышления и миропонимания. Дезидентифицирующая пословица вступает в спор со стереотипами разного рода: языческими и религиозными мифами, общими местами и традиционными формулами фольклора, традиционными рифмами, обрядовой символикой, образами различных жанров устного народного творчества.

С позиций логики отрицательно-утвердительная формула пословицы согласуется с ходом познания истины, при котором отрицание не отменяет полностью предыдущее знание, а корректирует, уточняет его, проникая в более глубокие слои сущности явлений. Подчеркнем, что паремии с эксплицитно выраженным отрицанием в подавляющем большинстве случаев являются собой диалектическое отрицание, признающее относительность существующего знания. Оно ведет к совершенствованию и углублению знаний, и является наиболее эффективным в диалогическом взаимодействии [4, с. 58].

Теснейшим образом связан с диалогичностью и такой прием контраста, как ирония. В известной книге о Достоевском М.М. Бахтин отмечал, что в случае иронии пользуются чужим

словом для передачи прямо противоположных, враждебных ему интенций; при этом выдающийся ученый подчеркивал естественность и распространенность двусмысленно употребленного чужого слова для жизненно-практической речи и особенно для диалога, «где собеседник очень часто буквально повторяет утверждение другого собеседника, влагая в него новую интенцию и акцентируя его по-своему: с выражением сомнения, возмущения, иронии, насмешки, издевательства и т.п.». Таким образом, двуголосое ироническое слово, по выражению М.М.Бахтина, «становится ареною борьбы двух интенций» [2, с. 90].

Ироническая паремия является тонким инструментом ведения спора, изящным аргументом в диалоге и с конкретным собеседником, и с общественным мнением. Благодаря замаскированности насмешки, негативная оценка в ироническом высказывании несколько скрашивается; определенной разрядке атмосферы разговора способствует и комический эффект, производимый приемом. Кроме того, расшифровка истинной интенции требует определенных интеллектуальных усилий от слушающего, поэтому в случае, если ирония направлена на него, неприятные эмоции сглаживаются чувством удовлетворения от понимания скрытого смысла. Возможно, именно в полемической заряженности и диалогической сути контраста коренится особая значимость данного принципа развертывания речи для организации и функционирования пословицы.

Итак, универсальность контраста как лингвокогнитивного принципа пословичножанра обусловлена мифологичностью обыденного сознания, продуктом которого являются пословицы. Организующая пословицу бинарная модель представляет собой архетипический метод познания мира, рожденный в недрах мифа, лежащий в основе наивной и языковой картин мира и сохраняющий свою значимость в нормативно-ценностном пространстве современной культуры. Особая значимость контраста как текстообразующего принципа пословицы определяется интуитивной, чувственно-образной природой любой текстовой деятельности и устной формой бытования пословиц.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – 2-е изд., испр. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1999. – I–XV, 896 с.
2. Бахтин М.М. Собрание соч. Т.2. «Проблемы творчества Достоевского», статьи о Толстом. Записки курса лекций по истории русской литературы. – М.: Рус.словари, 2000 – 799 с.
3. Буслаев Ф.И. Исторические очерки русской народной словесности и искусства. Т.1. Русская народная поэзия. – СПб.: Тип.тов-ва «Общественная польза», 1861. – 643 с.
4. Буш Г. Диалогика и творчество. – Рига: Авотс, 1985. – 318 с.
5. Веселовский А.Н. Психологический параллелизм и его формы в отражениях поэтического стиля // Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – Л.: Высш. шк., 1989. – С. 101–154.
6. Дридзе Т.М. Язык и социальная психология: Учеб.пособие для фак. журналистики и филол. фак. ун-тов. – М.: Высш. шк., 1980. – 224 с.
7. Жуланова Е.А. Диалогичность учебно-научного монолога в речевой ситуации школьного обучения: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2002 – 24 с.
8. Завьялова О.С. Функции генеритивного высказывания в структуре текста: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 2002. – 21 с.
9. Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. – М.: Рос. АН, Ин-т рус. яз., 1998. – 528 с.
10. Иванов Вяч.Вс. Избранные труды по семиотике и истории культуры. – Т.1. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1999. – 912 с.
11. Каган М.С. Горизонты и границы диалога // Онтология диалога: метафизический и религиозный опыт. – СПб.: Гнозис, 2002 – С. 18–20.
12. Канон, эталон, стереотип в языковом сознании и дискурсе: Научная дискуссия в Институте языкознания РАН // Язык, сознание, коммуникация. – М.: Рос. АН, Ин-т рус. яз., 1999. – Вып. 9. – С. 5–51.
13. Колесов В.В. Философия русского слова. – СПб.: ЮНА, 2002. – 448 с.
14. Крикманн А.А. Некоторые аспекты семантической неопределенности пословицы // Паремнологический сборник. Пословица, загадка. Структура, смысл, текст. – М.: Наука, 1978. – С. 82–103.
15. Культурология: Учеб. пособие для студентов вузов / Под науч. ред. Г.В. Драча. – Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1995. – 576 с.
16. Кууси М. К вопросу о международной системе пословичных типов // Паремнологический сборник. – М.: Наука, 1978. – С. 53–81.
17. Левин Ю.И. Провербиальное пространство // Паремнологические исследования. – М.: Гл. ред. восточ. лит-ры, 1984. – С. 108–126.
18. Морозова Л.А. Антитеза в пословицах // Фольклор как искусство слова. – Вып. 3. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. – С. 95–106.
19. Николаева Т.М. От звука к тексту. – М.: Школа «Языки русской культуры», 2000. – 680 с.
20. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремнологии. – М.: Наука, 1988. – 235 с.
21. Потебня А.А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – 622 с.

22. Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М.: Высш. шк., 1990. – 342 с.
23. Рикёр П. Живая метафора // Теория метафоры. – М.: Добросвет, 1990. – С. 435–455.
24. Руднев В.П. Словарь культуры XX в. – М.: Аграф, 1997. – 384 с.
25. Савенкова Л.Б. Русская паремология: семантический и лингвокультурологический аспекты. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 2002. – 240 с.
26. Тяпкина И.В. «Пословицы русского народа» В. Даля в контексте современных лингвокультурологических концепций // В. Даль и современная филология. – Т. 1. – Н. Новгород: Каро, 2001. – С. 374–376.
27. Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – 240 с.
28. Шульга Р.П. Искусство в мире обыденного сознания. – Киев: Наукова думка, 1993. – 160 с.
29. Klimenko A.P. Phraseological Binoms in Associative Experiments // Studienzur Phraseologie und Paromiologie. Eurofras 95 / Wolfgang Eismann / – Bochum, 1998. – 393–404 S.
30. Mieder W. Verdrehte Weisheiten: Antisredensarten aus Literatur und Medien. – Weisbaden: Quelle & Meyer, 1998. – 396 s.
31. Milner G.B. Quadripartite Structures // Proverbium – 1969. – № 14., 379–383 s.
32. Skara Danica On the Structure of the Proverb: The Search for Associative Links Experiments // Studienzur Phraseologie und Paromiologie. Eurofras 95 / Wolfgang Eismann / – Bochum, 1998. – 755–764 S.
33. Walter H., Mokienko V. Worterbuch russischer Anti-Sprichwörter: Lehrmaterial für Studenten der Slawistik. Greifswald, 2002. – 153 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віра Єрмакова – кандидат філологічних наук, асистент-професор кафедри мов Міжнародного університету інформаційних технологій (Алмати).

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, картина світу, лексикографія, пареміологія.

УДК 81'373.6

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ “АРХЕТИП” У ЛІНГВОКОМПАРАТИВІСТИЦІ

Ян КАПРАНОВ (Київ, Україна)

У статті представлено інтерпретацію змісту поняття архетип як психологічної і лінгвістичної одиниці; встановлено взаємозв'язок поняття архетип із поняттями ейдос і логос; розкрито суть теорії архетипів К.Г. Юнга.

Ключові слова: інтерпретація, зміст, архетип, ейдос, логос, теорія архетипів.

The article deals with the interpretation of content of archetype notion as a psychological and linguistic unit. The relationship between the archetype concept and eidos and logos ones has been established. The essence of the theory of archetypes of C.G. Jung has been determined.

Key words: interpretation, content, archetype, eidos, logos, theory of archetypes.

Сучасний етап розвитку лінгвістичної компаративістики продовжує пошук структурної одиниці прамовного рівня, що найбільш чітко відображає результати дій етимолога або історика мови після проведення процедур внутрішньої і зовнішньої реконструкцій. Однією з таких одиниць, з якою працює дослідник, є поняття архетип (астеріск, первинна / первісна форма, “форма під зірочкою”), що, з одного боку, витлумачується як вихідна для наступних утворень мовна форма, що реконструюється на основі закономірних відповідників у споріднених мовах, а з іншого, – як теоретично ймовірна (гіпотетична) форма, виведена шляхом зіставлення реально засвідчених структурних елементів ряду мов, що є репрезентантом прамовного стану сім'ї або групи споріднених мов [9].

Мета статті – встановити інтерпретацію змісту поняття “архетип” у лінгвокомпаративістиці.

Завдання: окреслити інтерпретацію змісту поняття архетип як психологічної і лінгвістичної одиниці; встановити взаємозв'язок поняття архетип із поняттями ейдос і логос; розкрити суть теорії архетипів К.Г. Юнга.

У 1975 р. Е.В. Севортян був найпершим, хто помітив дискусійний характер поняття “архетип”, ототожнюючи його із поняттям “праформа”, у статті “Всегда ли при реконструкции необходим фонетический архетип всего слова?”, яку дослідник і розпочав з тези: незважаючи на те, що “поняття “архетип”, або “праформа”, є “досить старим у порівняльно-історичному мовознавстві”, однак “позначалися в різні періоди історії мовознавства різним термінами” [12, с. 46]. І.М. Тронський підкреслював, що “порівняльно-історичний метод сам по собі доводив нас тільки до “архетипу”, до того пункту, з якого починалося розмежування вже на окремі гілки” [15, с. 5]. У лінгвокомпаративістиці XIX і XX ст., наголошував Е.В. Севортян, поняття “архетип”, або “праформа”, впливало з того, як розумілися цілі і завдання, які ставилися в історичних, а також у

порівняльно-історичних і особливо в етимологічних розвідках, воно прямо або побічно впливало із мовознавчих уявлень і понять, що панували в кожний окремий період. Змінювалися мовознавчі уявлення, змінювалося розуміння завдань етимологічних досліджень, а відтак змінювалося й поняття “архетипу”, або “праформи” слова як лексичної основи правового стану. Однак, незалежно від того, чи мова йшла про етимологічні дослідження в межах окремої мови або в масштабі всіх мов того чи іншого генеалогічного об’єднання, вихідні теоретичні засади такого напрямку історико-етимологічних праць залишалися у всіх випадках одні й ті ж самі [12, с. 46].

На сьогодні поняття архетип має більше 50 трактувань у різних сферах знань, тому і розуміють його неоднозначно, а інколи й ототожнюють з поняттям етимон. Представлені у різних лінгвістичних працях погляди С.А. Бурлак, Т.В. Гамкрелідзе, В.В. Іванова, Г.А. Климова, Е.А. Макаєва, А. Мейє, Е.В. Севортяна, С.В. Старостіна, В.М. Топорова, М.С. Трубецького та ін. зводяться до єдиного розуміння архетипу(-ів) як окремої психологічної сутності (К.Г. Юнг), що репрезентується, як правило, в уяві людей.

“Ідеї створюють уяву у всіх людей”, – писав Я.Е. Голосовкер. При цьому, “для одних ті чи інші ідеї є суттю тільки слова, зміст яких їм неясний, а для інших ці ідеї – суть смислообразів” [4, с. 146]. За допомогою рухової сили – уяви – створюються тип, характер, образ, ідеал [там само, с. 141]. Розкриваючи роль і природу уяви, Я.Е. Голосовкер представляє його як “вищу пізнавальну (= когнітивну) силу розуму, як світ ідей, пов’язуючи з латинським прислівником *implicitē*”, що означає “заплутано, поплутано” (від дієслова *implicito*, -are “сплітати, переплітати”) [там само, с. 154]. При цьому, уява (*imaginatio*) як джерело вищого знаряддя пізнання, тобто когніції, протиставляється античному наслідуванню (мімезис), а внутрішнє бачення ейдос (образ статичного суб’єктного споглядання – розуміння [там само, с. 146] як певної суми суворих, але не точних відповідностей, що є відправною точкою для реконструкції культурних смислів [13, с. 114–115]. Як правило, ейдос пов’язують з ідеєю (ιδέα), а тому він поступається місцем імаго (образу динамічного активного суб’єктно-об’єктного споглядання-уяви: чуттєве циклічно переходить в уявне). При цьому важливою характеристикою імаго є його подвійність (амбівалентність). Це – не лише свідомий (уявний) образ, що створюється суб’єктом: “зображення, опис, картина, вид”, але також і несвідомий образ, який каузально втручається в сферу суб’єкта: “видимість, подоба, тінь, привид”. Це той самий образ у психоаналізі [24, р. 200–204], або, як зазначає Е.М. Мелетинський, “образ, що розглядається в його автономному існуванні всередині нас, що поглиблює поняття архетип” [11, с. 62], першообраз або чиста ідея.

Архетип (від грец. *αρχετυπος*) – це “першообраз” (поряд з душею і долею займав центральне місце у концепції О.О. Потебні), що в побуті європейської науки, за визначенням самого творця теорії архетипів К.Г. Юнга, був введений Філоном Олександрійським [11, с. 62]. Першим образом архетипу у Климента Олександрійського (V ст. н.е.) був логос [3, с. 87]. Однак, на сьогодні архетип варто розуміти як “систему образів, інваріантне ядро” [1; 7; 14; 19; 20; 22], причому образи конкретизуються у позитивних і негативних варіантах [11, с. 66]. За змістом цей термін пов’язаний із платонівським терміном ейдос (від грец. *ειδος*) [там само, с. 62] і сходиться до дієслів *ειδα* “бачити” і *οιδα* “знати”, а обидва, своєю чергою, до і.-е. *w(e)id- “переслідувати (знаходити), бачити, знати”. Філолог-античник Н.С. Грінбаум показав, що “шлях формування платонівської предметно-сислової модифікації естетичного принципу є процесом усе більш відчутного переходу від первісних конкретних і фізичних відчутних значень до значень абстрактних, ідеальних і символічних” [5, с. 286]. Тут можна відзначити, що значення *ιδέα*, а також і *ειδος* (“наочно-видима розумом сутність речі”, за О.Ф. Лосевим) пов’язані з безпосереднім спогляданням у ранніх авторів сильніше: “зовнішній вигляд, зовнішність” (Піндар, Геродот), “видимість” (Феогнід), “образ, зовнішній вигляд” (Ксенофан), “характер” (Еврипід), “різновид” (Аристофан), “вид (смерті)” (Фукідід), “літературний вид” (Арістотель). Платон використовує його в різних значеннях, починаючи з “зовнішності, зовнішності” і закінчуючи значеннями “вид”, “ідеальна форма”, “ідея (добра)”, “клас” [там само, с. 283]. У стоїка Діонісія Фракійського ейдос означає “вид” у граматиці [21, S. 180].

Коли мова йде про архетип, завжди згадують К.Г. Юнга, хоча сам він вважав себе не творцем, а лише користувачем цього терміна, зводячи його до Філона Олександрійського і покликаючись на його античне вживання як синонім платонівської ідеї [18, с. 176], як було зазначено вище. Так, К.Г. Юнг описував архетипи в більш конкретному функціонально-психічному просторі, надаючи менше уваги загальнокультурному, ціннісно-сисловому ракурсу, що виникають у свідомості людини у вигляді стійких образів. К.Г. Юнг поняття архетип ототожнював із поняттям психоїд, підкреслюючи відношення архетипів саме до психічної реальності, яку не можна представити за

допомогою раціональних засобів: “Коллективное несвідоме [...] – це психічне буття, яке [...] не можна безпосередньо сприйняти або “представити” на протигагу перцептивним психічним явищем, тому, зважаючи на таку “непредставницьку” природу, я називаю її психодом” [23, vol. 8]. Дослідник пояснював, що “заряджений емоцією образ має сакральність / психічну енергію, він стає динамічним, зухвалим істотним наслідком. Це шматки самого життя, які через емоції пов’язані з живою людиною” [17].

Як зазначає О.М. Щепановська, архетипи, виокремлені К.Г. Юнгом і його послідовниками, виступають, насамперед, як психічні комплекси, що представляють проблему і стимул розвитку особистості. Хоча, за визначенням К.Г. Юнга, вони належать до колективного несвідомого і в них почасти проступають стародавні міфологічні образи, їх опис обмежується сферою індивідуальної ідентичності. Виокремлюючи окремі архетипи, К.Г. Юнг багато в чому виходить з термінів гендеру (окреслюючи Аніму і Анімус як чоловіче і жіноче начала) і споріднення (наприклад, архетип Великої Матері). У зв’язку з цим, дослідник робить екскурс в архетипи культури, він як психіатр акцентує увагу саме на особистому, а не на колективному несвідомому, в якому лежить соціокультурний історичний досвід століть (типічно-історичний). Завдання самоідентифікації особистості звужують трактування архетипів у послідовників аналітичної психології, і в сучасній філософії культури поняття архетип вживається в іншому, дуже широкому сенсі культурної універсальності [16]. При цьому активно намагаються віднайти нові визначення, які дали б показали його культурологічну проекцію: наприклад, В.А. Бачинін уживає термін “культурний код” [2].

Взагалі, архетип – це “імплицитна модель взаємодії між універсальними фігурами”, де кожен ключовий термін визначення має свою характеристику: 1) імплицитний – не лише актуальний (наявний у даний момент, хоча й несвідомо), однак такий, що завжди існував і функціонував у психіці; 2) модель – спрощена схема, яка відображає суттєві ознаки дійсності, взаємозв’язок між елементами дійсності; 3) взаємозв’язок – стандартизовані сценарії, які можна назвати відношеннями; 4) універсальний – типічний, трансситуативний, транскультурний, узагальнений, генералізований на широкий клас ситуацій; 5) фігура – функціональне місце, що заповнюється живою або уявною істотою (людиною або іншим учасником ситуації взаємодії) [6, с. 112].

Згадуючи про формальний апарат реконструкції гіпотетичної прамови, В.В. Іванов писав, що “за допомогою лінгвістичної техніки вчені намагаються встановити звукові відповідності між спорідненими морфами, а відтак відтворити архетипи для морфів, складових їх фонем і змістовну інтерпретацію цих архетипів; тому прामова є однією з можливих інтерпретацій реконструйованих систем” [8, с. 181]. М.Я. Марр завжди вказував на полісемантичну природу архетипу і зазначав: “[...] у лексичі [наявний] великий діапазон словотворчості за всі пройдені стадії і тому навколо полісемантичного архетипу первісної епохи зараз збирається така кількість дійсно генетично пов’язаних з ним слів, дериватів, що без розподілу їх за стадіями мовний матеріал є просто хаосом” [10, с. 10].

Підсумовуючи зазначене вище, варто констатувати, що, хоча поняття архетип і ототожнюють з поняттям праформа, що, як правило, є реконструйованим фонеморфологічним комплексом, однак у сьогоденній лінгвокомпаративістиці його зміст інтерпретують як психологічну сутність (К.Г. Юнг), тобто першообраз, чисту ідею, систему образів, інваріантне ядро, що має полісемантичну природу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аверинцев С.С. Архетипы / С.С. Аверинцев // Мифы народов мира. – Москва, 2000. – Т.1. – С. 110–111.
2. Бачинин В.А. Культурный код как мнемоническая структура / В.А. Бачинин // Культурное многообразие: от прошлого к будущему : [тезисы докладов и сообщений II-го Российского культурологического конгресса с международным участием], (25–29 нояб. 2008 г.). – СПб., 2008. – С. 205.
3. Бычков В.В. Эстетические взгляды Климента Александрийского / В.В. Бычков // ВДИ. – 1977. – № 3. – С. 69–91.
4. Голосовкер Я.Э. Логика мифа / Яков Эммануилович Голосовкер. – М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1987. – 218 с.
5. Гринбаум Н.С. Пиндар. Проблема языка / Н.С. Гринбаум. – Санкт-Петербург : Нестор- История, 2007. – 428 с.
6. Доценко Е.Л. Имплицинтные семантические поля архетипов / Е.Л. Доценко, Е.Ю. Зарубко // Вестник тюменского государственного университета. Серия Психология. – Тюмень, 2008. – Вып. 5. – С. 111–117.
7. Зеликов М.В. концепт как проблема филологической преемственности / М.В. Зеликов // Язык, коммуникация и социальная среда. – 2014. – № 12. – С. 70–96.
8. Иванов Вяч. Вс. Славянская мифология / Вяч. Вс. Иванов, В.Н. Топоров // Мифы народов мира : [энциклопедия]. – М., 1980. – Т. 2. – С. 450–456.

9. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]; [ред. чл.-корр. В.Н. Ярцева] – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
10. Мэпп Н.Я. Язык и письмо / Н.Я. Мэпп. – [2-е изд.]. – 1931. – Т. VI. – Вып. 6. – 24 с. – (Известия гос. акад. ист. материальной культуры).
11. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа / Елеазар Моисеевич Мелетинский. – Москва : Наука, 1987. – 407 с.
12. Севортыан Е.В. Всегда ли при реконструкции необходим фонетический архетип всего слова? / Е.В. Севортыан // Вопросы языкознания. – М., 1975. – № 4. – С. 46–52.
13. Соснин Е.В. Слово и текст: к вопросу о подвижности границ индоевропейского корня / Е.В. Соснин // Язык и культура. Сравнительно-историческое языкознание. – Новосибирск, 2012. – С. 110–116.
14. Топоров В.Н. К истории связей мифологической и научной традиций. Гераклит / В.Н. Топоров // To Honor Roman Jakobson. – The Hague-Paris : Mouton, 1967. – V. 3. – P. 2039–2042.
15. Тронский И.М. Общеиндоевропейское языковое состояние / Иосиф Моисеевич Тронский. – Ленинград : Наука, 1967. – 103 с.
16. Щепановская Е.М. Генезис и классификация мифологических архетипов: культур- философский подход : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13 / Елена Михайловна Щепановская. – СПб., 2011. – 274 с.
17. Юнг К.Г. Архетип и символ / Карл Гюстав Юнг; [пер с англ. В.В. Зеленский]. – М. : Ренессанс, 1991. – 304 с. – (Серия: Страницы мировой философии).
18. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов : Пер. с англ. / Карл Гюстав Юнг. – М.; К. : Совершенство: Порт-Рояль, 1997. – 383 с. – (Бестселлеры психологии).
19. Bodkin M. Studies in Type-Images in Poetry, Religion and Philosophy / M. Bodkin. – Stanford : Stanford University Press, 1951. – 356 p.
20. Boyer R. Archetypes / R. Boyer // Companion to Literary Myths, Heroes and Archetypes. – L.; N.Y. : Routledge. – 1996. – P. 110–117.
21. Dietrich W. El aspecto verbal perifrástico en las lenguas románicas (versión española de M. Martínez Hernández revisada por el autor) / W. Dietrich. – Madrid : Gredos, 1980.
22. Frye N. The Great Code: The Bible and Literature / N. Frye – Toronto: Academic Press Canada, Cop, 1982. – 261 p.
23. Jung C.G. Collected Works (CW) / C.G. Jung. – London, 1953–1964. – Vol. 1–20.
24. Lepschy G.C. Nuovi saggi di Linguistica italiana / G.C. Lepschy. – Bologna : Il Mulino, 1989. – P. 199–230.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ян Капранов – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології і перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: лінгвістична компаративістика, етимологія слова, лексикографія.

УДК: 81'23:81'22:81'37

ІКОНІЧНИЙ ЗНАК В АСПЕКТІ СПІВВІДНОШЕННЯ МОВНОЇ ТА КОГНІТИВНОЇ СТРУКТУРИ

Тетяна КОЗЛОВА (Запоріжжя)

Визнання того, що мовна форма є діаграматичною репрезентацією концептуальної структури, стимулює глибше вивчення когнітивних принципів іконічності: дистанції, послідовного порядку, кількості, та інверсивності. У статті проаналізовано різні вияви іконічності в мові і запропоновано моделі актуалізації зазначених принципів. Доведено, що імітація змісту формою є вмотивованою, а прозоре кодування людського досвіду досягається додаванням, усуненням, розподіленням та взаємною перестановкою складників мовної структури. Наведено релевантні приклади з типологічно різних та генетично віддалених мов.

Ключові слова: іконічний знак, кодування, концептуальна структура, принцип когнітивної дистанції, принцип послідовного порядку, принцип кількості, принцип інверсивності.

Starting from the assumption that linguistic forms are diagrams of cognitive structures, the article deals with the iconic principles of proximity, sequential order, quantity, and inversion. The purpose is to systematize iconic effects in language and suggest their modeling. It is argued that similarity between linguistic form and content is motivated. The transparency of experience encoding is achieved by addition, deletion, distribution, or transposition of structural constituents. Evidence is found in typologically different and genetically distant languages.

Key words: iconic sign, encoding, conceptual structure, the proximity principle, the principle of sequential order, the principle of quantity, the principle of inversion.

Актуальність статті. У контексті зсуву сучасної лінгвістичної парадигми в бік когнітологічного напрямку іконічні знаки розглядаються як найпрозоріший спосіб співвіднесення мови з когніцією. Оскільки саме мова організує й формує зміст концептуальних структур, на основі фундаментального принципу (“meta-principle”) симілярності, згідно з яким “закодований досвід легший для накопичення, обробки та передачі, якщо код максимально ізоморфний досвіду” [12: 189], виводяться когнітивні принципи іконічності. Дослідники підтримують положення про те, що

мовна форма є діаграматичною репрезентацією концептуальної структури [3; 6; 9; 10; 12; 17], й активно вивчають іконічність в мові і мовленні [3]. На жаль, більше уваги приділено аналізу окремих випадків, тому вербальні вияви іконічності вимагають узагальнення.

Мета статті полягає у систематизації різних актуалізацій механізму подібності, зокрема, тих, які відповідають іконічним принципам когнітивної дистанції, послідовного порядку, кількості та інверсивності.

Основу *принципу когнітивної дистанції* (когнітивного наближення, безпосереднього сусідства) становить відповідність відстані між складниками мовної та когнітивної структур. Приклади мовної актуалізації принципу когнітивної дистанції охоплюють порядок розташування та зв'язки між головними й залежними складниками структур. Реалізація цього принципу спирається на кумулятивну техніку кодування: (а) суміщення формальних показників різних, але концептуально об'єднаних значень та (б) чітку ієрархію складників структури. Різні випадки мовної реалізації принципу когнітивної дистанції пропонуємо узагальнити трьома моделями (сумісна, проксимальна та дистантна).

Прикладом реалізації сумісної моделі, яка передбачає нульову формальну та концептуальну дистанцію, є нерозкладність засобів вираження сфери особи й сфери модальності в алюторській мові, де особово-числовий показник дієслова суміщається з позначенням 'можливості/бажаності дії'. Оптатив в алюторській мові не має власного маркера [2: 375-376], хоча кожному значенню відповідає окрема морфема, як це відбувається в мовах аглютинативної типології, до яких належить алюторська. Така кумулятивна техніка кодування іконічно репрезентує когнітивне поєднання здійснення дії та адресата, який (за версією / бажанням мовця) має певний ступінь контролю за виконанням дії. Це означає, що зв'язане вираження дейктичного ('особа') та модального ('бажаність') значень імітує суміщення реального (об'єктивного) та бажаного (суб'єктивного) світів.

Проксимальна модель ('менша формальна дистанція : менша концептуальна дистанція') реалізується через обов'язкове розташування двох форм у контактній позиції, оскільки їх значення концептуально нерозривні. Яскравий приклад маніфестації цієї моделі - вираження не/відчужуваної приналежності в мові тамамбо. Поняття 'батько', 'мати', а також частини тіла концептуалізовані як 'невід'ємні від цілого частини', що виражено посесивним маркером (-*na*), який додається безпосередньо до кореневої морфеми (*tinana* "її/його мати"). Ця конструкція може бути протиставлена перифрастичному позначенню відчужуваної приналежності (*no-na itevi* "її/його митла").

У сучасній англійській мові, на наш погляд, своєрідна актуалізація проксимальної моделі для вираження відношення 'частина - ціле'. Якщо між концептами встановлюється відношення 'реалія (ціле) - її ознака (частина)', то усвідомлення інгерентної (невідокремлюваної генетичної) ознаки реалії іконічно вербалізовано контактним розташуванням складників конструкції (*goose eggs* "гусячі яйця (а не курячі)"). У випадку встановлення між складниками концептуального зв'язку посесивності ('той, якому належить - той, який належить') або походження ('джерело - те, що походить із цього джерела'), формальне вираження вимагає певної дистанції між основними формальними елементами конструкції (*goose's eggs* "яйця гуски"), за допомогою чого експліковано відокремлення частини від цілого. Оскільки частина усвідомлюється як генетично пов'язана з цілим, то таке значення може бути виражене альтернативними засобами - конструкцією з контактним або дистантним розташуванням складників: "*Add one goose egg for every two hen's eggs the recipe calls for*" (S. Coennen) - "Додайте одне гусяче яйце замість двох курячих яєць за рецептом". Якщо поняття концептуалізуються як ціле й відокремлена/самостійна частина цілого, то вживається генетивна конструкція (*the X of Y*), і дистанція між вербалізаторами збільшується за допомогою прийменника: "*The eggs of terrestrial vertebrates such as reptiles, birds, and monotremes (mammals that lay eggs rather than giving birth) are surrounded by...*" (New World Encycl.) - "**Яйця** таких **земноводних хребетних** як рептилії, птахи та однопрохідні (яйцекладні, а не живородні ссавці) покриті...".

Дистантна модель принципу когнітивної дистанції ('більша формальна дистанція : більша концептуальна дистанція') здебільшого реалізується сукупно з проксимальною моделлю.

Наприклад, синтаксичне аранжування обставинами часу, місця й способу дії в сучасній англійській мові. Дія, пов'язана з рухом, усвідомлюється як така, що здійснюється в певному напрямку чи місці. Оскільки концепти дії (РУХАТИСЯ) та напрямку/місця (КУДИ/ДЕ?) міцно поєднані, просторовий вербалізатор, як правило, займає контактну позицію по відношенню до

дієслова руху, а вербалізатори способу дії чи/та часу – дискантну (“*She went home by taxi last night*”). Інші дії, операції, стани усвідомлюються як такі, що здійснюються певним способом, і вербалізатор способу дії займає контактну позицію по відношенню до дієслова, а позначення місця чи/та часу – дистантну (“*He worked quietly at his desk all day long*”). Отже, концепт часу виявляється найбільш дистанційованим від концепту дії, порівняно з концептами місця/напрямку та способу виконання дії. Саме тому в довідниках із граматики сучасної англійської мови рекомендовано дотримуватися порядку розташування обставин дії: при дієсловах руху - [ДІЄСЛОВО + {МІСЦЕ + СПОСІБ + ЧАС}], а при інших дієсловах - [ДІЄСЛОВО + {СПОСІБ + МІСЦЕ + ЧАС}]. В обох випадках позиція обставини часу є найвіддаленішою від позначення дії.

Інші приклади прозорої актуалізації дистантної моделі знаходимо в аглютинативних мовах, де когнітивна дистанція виявляється як чітка ієрархія розташування словозмінних граматичних морфем у словоформі: [корінь + маркер числа + посесивний маркер + маркер відмінка] - кирг. *ama-lar-ымыз-да* “у наших батьків” [5: 17]. У наведеному прикладі показник відмінка (-да) найвіддаленіший від кореня (ama-), оскільки він модифікує значення форми множини, а найближчим до кореня завжди є числовий маркер (-лар-), який характеризує його лексичне значення.

Отже, відстань між складниками синтагми віддзеркалює відстань між складниками концептуальної структури: чим міцніший зв'язок між концептуальними одиницями, тим меншою буде відстань між ними у мовній структурі, у якій вони вербалізовані.

Основу *принципу послідовного порядку* (“the principle of sequential order”, “the pragmatic principle of linear order”) становить когнітивна операція узгодження хронологічного чи логічного порядку явищ із розташуванням позначень у мовній структурі. Існування іконічних структур у синтаксисі підтверджується висновками Дж. Грінберга [1] стосовно універсальних тенденцій і типології порядку слів та морфем у різних мовах, хоча сам дослідник не експлікує думки про те, що порядок розташування елементів у мові паралельний порядку в практичній діяльності або процесі пізнання людини. Систематизуючи різні мовні маніфестації принципу порядку, можна сказати, що вони ґрунтуються на розподільній техніці кодування інформації, наприклад, послідовному порядку слів у реченні або в сурядних конструкціях, а також у перерозподілі складників згідно їх актуальності. Різні випадки мовної реалізації принципу послідовного порядку пропонуємо узагальнити в двох моделях – об'єктивній і суб'єктивній.

Об'єктивна модель відтворює фактичний або логічний порядок розташування реалій за різними критеріями:

- хронологічним – в усталених виразах (лат. *divide et impera* “розділяй і владарюй”), в генеалогічних діаграмах (описах - *Авраам породив Ісаака, а Ісаак породив Якова, а Яків породив Юду ...*” (М. 1 : 1,2)), антропонімах із зворотнім порядком походження - ірл. *Cáit Pheadair Sheáinín*, букв. ‘дочка чи онука + чоловіка по імені Пітер + сина Маленького Джона, нащадка Великої Мері’) [18: 104];

- просторовим, наприклад, у давньогерманському замовлянні проти хвороби реалізується формула ‘відокремлення, роз'єднання’, і частини тіла перераховуються в порядку зсередини → назовні (двн. “*Gang ut, nesso, <...> / vonna den âdrun in daz fleisk, / fonna demu fleiske in daz fel, / fonna demo velle in tiz tull*” [цит. за: 4: 130] - “Вийди, черв'як, <...> / із жил у плоть, / із плоті в шкіру, / зі шкіри на копито”);

- градуальним, тобто послідовним зростанням або зменшенням вияву ознаки (розміру, якості, фізичного й психологічного стану людини тощо), наприклад, англ. “*When he did return that one time, pasty, exhausted, more drained and dehydrated than ever...*” (A. Bender) – “Тоді, коли він одного разу таки повернувся, хворий, виснажений, більш знесилений, ніж коли-небудь”;

- таксономічним, коли мовна структура віддзеркалює родо-видові зв'язки (англ. *The other trees above us, figs and plums, gleamed in the moonlight...*” (A. Bender) – “Інші дерева над нами, фіґи та сливи...”);

- каузальним, тобто відтворення зв'язку між подією А (‘причина’) і подією Б (‘наслідок, результат’), яка обов'язково стається услід за першою, чи є її наслідком (н. *borgen macht sorgen* “борги змушують клопотатися”, англ. *as you sow, you shall mow* “що посієш, те й пожнеш”).

Різні маніфестації суб'єктивної моделі спираються на трансформаційну техніку кодування, за допомогою чого досягається переміщення окремих складників мовної структури в таку позицію, яка дозволяє наголосити на інформації, важливій з погляду мовця. Таким чином, синтаксичні трансформації вказують на перерозподіл прагматичної інформації у висловлюванні. Залежно від

прагматичної установки мовця, трансформації можуть бути націленими (а) на фокусування уваги й салієнтність того чи того складника або (б) на зменшення уваги й “затемнення” якогось складника.

Фокусування досягається підсиленням синтаксичної позиції складника через його розміщення в ініціалній позиції структури. Наприклад, у сурядних конструкціях порядок розташування однорідних членів відповідає соціокультурним презумпціям (соціальної, культурної, гендерної, вікової тощо ієрархії осіб) - англ. *ladies and gentlemen*, а також наближеності реалій до мовця та/або їх значущості для нього (англ. *now and then*, р. *отці и деди*). Яскравим прикладом фокусування є речення з препозицією контрастивного елемента (clefting). Такі речення типові для креольських мов, виявляються продуктивними в англійській мові Ірландії, трапляються в деяких інших мовах. У поданому нижче прикладі структура комунікативних очікувань перерозподілена таким чином, що найважливіша з погляду мовця інформація подається на початку речення: ірл.англ. *It's looking for more land a lot of them are* - “**Більше землі шукають** багато з них” [11: 189], пор. брит.англ. *A lot of them are looking for more land*”.

У випадку актуалізації об’єктивної моделі мовна структура характеризує практичне й пізнавальне ставлення людини до світу.

Другий варіант суб’єктивної моделі - затемнення, яке передбачає можливість зменшення фокусу уваги на складниках ситуації шляхом їх редукції. Виведення тих чи тих складників із фокусу уваги може досягатися компресією форми, прономіналізацією, пасивізацією.

Компресія форми здійснюється уживанням еліпсиса як у розмовному кліше: англ. [I] *Don't think so!*, де нульовий підмет із легкістю реконструюється реципієнтом, але суб’єкт мовлення виводиться із центру уваги й цим надається салієнтність вираженню незгоди суб’єкта й розбіжності думок комунікантів.

Прономіналізацією (переходом незайменникової частини структури в займенник при його анафоричному вживанні) встановлюється концептуальна тотожність (корєферентність) між антицедентом та анафором. Висловлювання з субститутом у структурі залишається неповним у смислово-м плані, а фокус уваги переноситься на інші (наявні) складники (англ. *“Mom kept herself busy in the studio, and she did not mention Larry to me again. She made benches, stools, and trunks. Boxes, tables, shelves”* (A. Bender) – “**Мама** була дуже зайнята в студії, й вона більше не нагадувала мені про Лері. **Вона** виготовляла лавочки, табурети й дорожні скрині. Ящики, столи, полиці”).

Пасивізацією досягається когнітивне дистанціювання логічного суб’єкта дії та активізації уваги на об’єкті дії тощо. Наприклад, при вживанні безагентивної конструкції увага реципієнта відвертається від конкретного діяча й переноситься на ступінь впливу на об’єкт (англ. *“Jane was humiliated”* – “Джейн була/почувалася приниженою”), на відміну від того, коли у реченні з активною конструкцією увага реципієнта привертається до суб’єкта дії, несхвальної поведінки конкретної особи (англ. *“Bill made Jane angry”* – “Білл образив Джейн”).

Суть *іконічного принципу кількості* (квантитативного принципу) полягає в тому, що більша кількість інформації кодується більшою формою і передбачає необхідність додаткового кодування/маркування того, що є менш очікуваним або важливішим. Реалізацію цього принципу часто покладають [6: 36; 10: 16] на збільшення форми позначень множини іменників (англ. *book(s)*), ступенів порівняння прикметників (англ. *high-higher-the highest*), а також уживання розгалужених “гоноративних” форм для вираження категорії ввічливості (р. *Ваше Преосвященство* “звертання до особи, яка має вищий духовний чин у християнській церкві” vs *Ваше Высокопреосвященство* “звертання до осіб, які мають найвищий титул в православній церкві”). Отже, складність форми знака відповідає його змістовій складності.

Враховуючи способи діаграматичної репрезентації концептуальної структури мовною формою, пропонуємо доповнити зазначені принципи, релевантність яких підтримується сучасними дослідниками іконізму, ще й принципом інверсивності. Згідно з цим принципом, концептуальна переорієнтація, яка пов’язана з перемиканням уваги між двома протилежними аспектами реалій, дій тощо, кодується позиційними перестановками складників мовної структури. Так метатезою кодуються опозитивні члени різних лексичних і граматичних категорій. Наведемо окремі приклади:

‘дирекціональне’ vs ‘локативне’ значення (учум. kwas.–kis“у воду” vskxo.tat.–ksi“в озері” [13: 114])

суб’єктно-об’єктна конверсивність (івр. /-tsamek/ “висушувати; зморщувати” vs /hit-/ + /-tsamek/ > /hitstamek/ “зморщуватися; зіщулюватися” [14: 416])

‘багаторазова, процесуальна’ vs ‘одноразова, результативна’ дія (пенго /paʃ+pa-/ > /paʃpa-/ ‘ламати’ [15: 325] тобто, ‘згинаючи або б’ючи з силою, розділяти або відділяти частини чого-небудь’) vs /dʒik- + -pa-/ > /dʒipka-/ ‘ламати’, тобто ‘різким рухом розділити на частини’) [8: 82, 201];

числове протиставлення (араб. класичн. /klb/ - *kalb* (одн.) ‘собака’ vs мн. /kalub/ > мн. *aklub* ‘собаки’ [19: 220];

родове протиставлення (ренд. *áram* ‘чоловік (дружина)’ vs – *arám* ‘жінка (дружина)’ [Bat-El 2003, с. 49]);

аспектуальне протиставлення – клал. *mtəq*’- ‘класти у воду’ ‘неактуальна дія’ vs *mətq*’- ‘актуальна дія’ ‘класти у воду’ [20: 216].

Виявляється, у багатьох випадках інверсія складників визначається семантичним і морфологічним чинниками. Це свідчить про те, що метатеза хоч і стимулюється фонологічними властивостями мови, але не детермінується ними. Слід відзначити, що окремі поняття вербалізовано не через свій експонент, а через модифікацію вихідної структури з протилежним значенням через переміщення складників у дериватах.

Питання про обов’язковість актуалізації зазначених принципів залишається відкритим, особливо якщо взяти до уваги такі можливості: девіацію від іконічного кодування (наприклад, унаслідок історичної демотивації мовних знаків); незалежність іконічних ефектів від частотності вживання мовних одиниць чи від структурної простоти одиниць мови; реалізацію різних іконічних принципів на одному рівні мови; актуалізацію одного й того ж принципу різнорівневими мовними засобами; взаємодоповнюваність іконічних принципів.

Останню можливість проілюструємо конкретними прикладами. У каріокському діалекті (контактна мова на англійській основі) значення “Вона пішла до крамниці” може бути виражено різними структурами: *Shi gou in di shar* – “Вона пішла до крамниці” (= “Вона знаходиться вкрамниці”) та *Shi digou in di shar* – “Вона пішла до крамниці” (= “Вона не знаходиться в крамниці”) [16: 19]. Менш очікувана інформація ‘вона не в крамниці’ вимагає більше кодуєчої форми (квантитативний принцип), а збільшенням дистанції між складниками *shi* та *shar* кодується віддаленість реалій у просторі (принцип дистанції).

Отже, маніфестація того чи того принципу іконічності й вибір засобів його актуалізації є проявом певної тенденції в мові, яка виявляється з різним ступенем інтенсивності залежно від когнітивних настанов мовців і соціокультурних презумпцій, тобто пріоритетності вираження того чи того значення, а також типологічних можливостей мовної системи.

Перспективу досліджень становить вивчення особливостей реалізації когнітивних принципів іконічності залежно від типологічних доміант лінгвокультури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гринберг Дж. Меморандум о языковых универсалиях / Дж. Гринберг, Ч. Осгуд, Дж. Дженкинс // Зарубежная лингвистика. II. – М.: “Прогресс”, 1999. – С. 118–131.
2. Кибрик А. Е. Константы и переменные языка / Александр Евгеньевич Кибрик. – СПб.: Алетей, 2003. – 720 с.
3. Сигал К. Я. Проблема иконичности в языке / Кирилл Яковлевич Сигал // Вопросы языкознания. – 1997. – № 6. – С. 100–120.
4. Топорова Т. В. Язык и стиль древнегерманских заговоров / Татьяна Владимировна Топорова. – М.: Эдиториал УРСС, 1996. – 214 с.
5. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – 2-изд. – М.: Большая энциклопедия, 1998. – С. 271.
6. Anderson E. A Grammar of Iconism / Earl R. Anderson. – Cranbury: Fairleigh Dickinson University Press, 1998. – 399 p.
7. Bat-El O. Semitic word structure within a universal perspective / Outi Bat-El // Language Processing and Acquisition in Languages of Semitic, Root-Based, Morphology / ed. by Joseph Shimron. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2003. – P. 29–60.
8. Burrow Th. The Pengo language: Grammar, texts, and vocabulary / Thomas Burrow, Sudhibhushan Bhattacharya – Oxford: Clarendon Press, 1970. – 233 p.
9. Cuypere L. De. Limiting the Iconic: From the Metatheoretical Foundations to the Creative Possibilities of Iconicity in Language / Ludovic De Cuypere. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2008. – 286 p.
10. Dirven R. Looking Back at Thirty Years of Cognitive Linguistics / René Dirven, Francisco José Ruiz de Mendoza Ibáñez // Cognitive Linguistics in Action: From Theory to Application and Back / ed. by Elzbieta Tabakowska, Michal Choinsky, Lukasz Wiraszka. – N. Y., Berlin: Walter de Gruyter, 2010. – P. 11–70.
11. English History, Diversity and Change / [ed. by David Graddol, Dick Leith, Joan Swan]. – London, N. Y.: Routledge, 2003. – 394 p.

12. Givón T. Iconicity, isomorphism, and non-arbitrary coding in syntax / Talmy Givón // *Iconicity in Syntax: Proceedings of a Symposium on Iconicity in Syntax, Stanford, June 24-6, 1983* / ed. by John Haiman. – Amsterdam : John Benjamins Publishing, 1985. – P. 187–220.
13. Hannss K. Uchumataqu: The Lost Language of the Urus of Bolivia; a Grammatical Description of the Language as Documented Between 1894 and 1952 / Katja Hannss. – Leiden : CNWS Publications, 2008. – 303 p.
14. Hudson G. Essential Introductory Linguistics / Grover Hudson. – Malden, USA; Oxford, UK; Carlton, Victoria, Australia : Wiley-Blackwell, 2000. – 533 p.
15. International Encyclopedia of Linguistics / William J. Frawley, ed.-in-chief. – [2nd ed.]. – Oxford; N.Y. : Oxford University Press, 2003. – 525 p.
16. Kephart R. F. “Broken English”: The Creole Language of Carriacou / Ronald F. Kephart. – N.Y., Washington D.C., etc. : Peter Lang, 2000. – 203 p.
17. Langendonck W. Categories of word order iconicity / Willy Van Langendonck // *Syntactic Iconicity and Linguistic Freezes: The Human Dimension* / ed. by Marge E. Landsberg. – Berlin : Walter de Gruyter, 1995. – P. 79–90.
18. Lele V. “It’s not really a Nickname, it’s a Method”: Local Names, State Intimates, and Kinship register in the Irish Gaeltacht / Veerendra Lele // *Journal of Linguistic Anthropology*. – 2009. – Vol. 19, Issue 1. – P. 101–116.
19. McCarthy J. J. Foot and word in prosodic morphology: The Arabic broken plural / John J. McCarthy, Alan S. Prince // *Natural Language & Linguistic Theory*. – Amherst : Springer, 1990. – Vol. 8, No. 2. – P. 209–283.
20. Thompson L. C. Metathesis as a grammatical device / Laurence C. Thompson, Terry M. Thompson // *International Journal of American Linguistics*. – 1969. – # 35. – P. 213–219.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Козлова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: порівняльно-історичне мовознавство, мовна типологія, лінгвосеміотика.

УДК 81’373.46

АРХЕТИПИ ЯК ПЕРВИННІ ОБРАЗИ ВЕРБАЛЬНИХ ТОВАРНИХ ЗНАКІВ

Юлія КОНОНЕЦЬ (Київ, Україна)

У статті розглядаються проблеми архетипових образів вербальних товарних знаків англomовного рекламного дискурсу, які зорієнтовані на вивчення питань, тісно пов’язаних із дослідженням інтеграції вербальних і невербальних компонентів товарних знаків та образотворення в рекламі.

Ключові слова: архетип, міфологічний архетип, сучасний архетип, вербальний товарний знак, рекламний дискурс.

The article deals with the research of archetypes of verbal trademarks in the English language advertising discourse. Close integration of verbal and non-verbal (visual) components of trademarks, which facilitates the creation of new images in advertising, has been stated.

Key words: archetype, mythological archetype, modern archetype, verbal trademark, advertising discourse.

Постановка наукової проблеми. Сучасна лінгвістика зорієнтована на вивчення питань, тісно пов’язаних із дослідженням мовних явищ у взаємодії їх комунікативно-прагматичних та когнітивно-дискурсивних властивостей. Дослідження архетипових образів вербальних товарних знаків дає змогу виявити лінгвальну природу знаків, для з’ясування якої необхідно застосовувати між- та трансдисциплінарний підходи дослідження.

Актуальність дослідження зумовлюється загальним спрямуванням сучасних лінгвістичних студій на вивчення мовних явищ з інтегрованих теоретико-методологічних позицій. Поєднання лінгвосеміотичного та дискурсивного підходів до вивчення вербальних товарних знаків дає можливість для більш ґрунтовного висвітлення інтегративної природи вербальних та невербальних компонентів товарних знаків, а також для визначення архетипів як первинних образів таких знаків.

Аналіз останніх наукових розвідок з проблеми дослідження засвідчує, що архетипова природа вербальних товарних знаків є об’єктом широкого зацікавлення науковців. У ХХ столітті завдяки міждисциплінарним зв’язкам різних наук знаки у власне семіотичному плані розглядалися переважно з позицій іконології [4; 8] та теорії образотворення [3; 4; 5] у лінгвістичному – загальній теорії знаків [7, 9] та лінгвістики тексту [1; 2; 6]. Попри численні дослідження вербальних товарних знаків, їх архетипові природа до цього часу не була об’єктом системного аналізу з урахуванням первинних образів.

Метою статті є вивчення архетипів як первинних образів вербальних товарних знаків.

Завдання: описати первинні архетипові образи товарних знаків; здійснити аналіз міфологічних та сучасних архетипових образів з метою виявлення ступеню тотожності й розбіжності реалізованого ними семантичного змісту.

У психології архетипами вважають первинні природні образи, ідеї, переживання, образи колективного несвідомого, у літературі – реконструйовану фабулу або сюжет, спільні для міфів, фольклору різних народів. У мистецтві архетипи є первинними образами, оригіналом, загальнолюдськими символами, на яких базуються міфи, фольклор, культура в цілому [8, с. 28].

Одним із напрямків структурної лінгвістики, який виник у 50-і роки ХХ століття, стала генеративна лінгвістика, засновником якої є Н. Хомський. В основі генеративної лінгвістики лежить уявлення про породжувальну модель мови, тобто процес моделювання мови – від абстрактної класичної структури до найпростіших елементів мовної структури. Мета генеративної процедури – перейти від поверхневої до глибинної структури шляхом аналізу трансформацій, вийти з рівня свідомого на рівень підсвідомого за допомогою механізмів захисту [4, с. 29].

Глибинна структура відповідно є функціонально подібною до несвідомого. Текст можна порівняти з рівнем свідомого, а його зміст – з рівнем несвідомого. Написавши текст, автор зашифрує в ньому повідомлення. При цьому, конкретний образ зводиться до образу колективного несвідомого (архетипу). Під колективним несвідомим ми розуміємо сферу несвідомої міфології, образи якої є загальнолюдським надбанням. Архетип – це "маніфестація найглибшого рівня несвідомого, де дремають загальнолюдські, первісні образи і мотиви" [5, с. 18]. Разом з тим, архетип – акумулятор найціннішого людського досвіду, який усвідомлюється художником у процесі творчості. Відтак, пізнання проходить несвідомо.

Коли людина свідомо (за допомогою аналітичного аналізу) намагається зрозуміти набутий досвід, архетиповий образ руйнується. Архетип завжди зберігає значення і функції та продовжує існувати у свідомості, при цьому видозмінюється та проявляється в образах, які відповідають дійсності, що нас оточує. Як засоби передачі досвіду предків, архетипи є загальнолюдськими, але при цьому мають національні та етнічні обмеження. Пробудження архетипів стається завдяки сприятливим та несприятливим обставинам певної історичної епохи [8, с. 49]. Ці обставини можуть бути тим ключем, який зможе відкрити двері у сфері колективного несвідомого і спонукатиме існування архетипу в просторі тексту, приймаючи форми, які відповідають сучасним культурно-історичним умовам. Оскільки архетип не змінює свого значення та функцій, його завжди легко впізнати. В будь-якій іншій новій формі свого існування читається стародавній зміст.

Властивість архетипу до актуалізації змісту дає підстави вважати його основним елементом колективного несвідомого, а колективне несвідоме існує до появи конкретного нового тексту. Воно не залежить від особистої волі автора, якого можна вважати радше провідником архетипових образів із сфери несвідомого у сферу художньої реальності.

У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує висвітлення архетипів, як базових згустків змісту товарних знаків, зокрема така геометрична фігура, як круг символізує вічність та постійний рух. Компанія Apple вибрала яблуко своїм товарним знаком, усвідомлюючи його первісне біблійне значення – древо пізнання. Архетиповий образ плодів дерева життя є джерелом безмежної реальності. Яблуко – це універсалія, ідеальна форма, центр світосприйняття (див. Рис. 1).

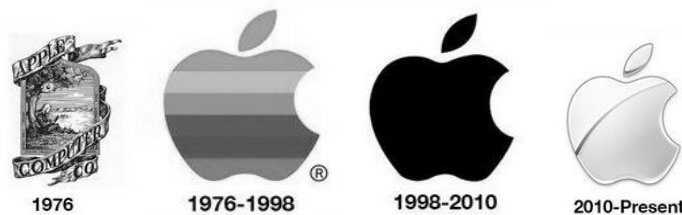

Рис. 1. Еволюція архетипового образу компанії Apple

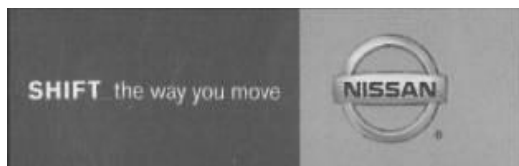

Рис. 2. Тов. знак компанії Nissan

У товарному знакові компанії Apple 1976 року спостерігаємо відомий сюжет, коли Ньютону падає на голову яблуко, і воно є символом пізнання. Знак 1976 року має візуальні, а також вербальні компоненти – Apple computer com. Проте товарні знаки подальших років (1976-1998, 1998-2010, 2010 – present) містять лише візуальні елементи, при цьому вербалізація – відсутня. Це відображає сучасну тенденцію рекламного дискурсу до узагальнення образів та зменшення вербальних компонентів товарних знаків.

У сучасному англomовному рекламному дискурсі використовуються стародавні (міфічні) та актуальні (сучасні) архетипові образи.

Товарний знак Nissan (Рис. 2) створений на основі міфологічного архетипу – круг, що символізує безкінечність, безупинний рух. Це – найдавніший архетип китайської міфології, який пов'язаний з позначенням космічного простору. Його межі відділяють космос від хаосу. У скандинавській міфології круг є символом безкінечності у вигляді світового змія, що звернувся клубочком. Компанія Nissan вважає круг символом вічного руху, що є особливо важливою властивістю автомобіля.

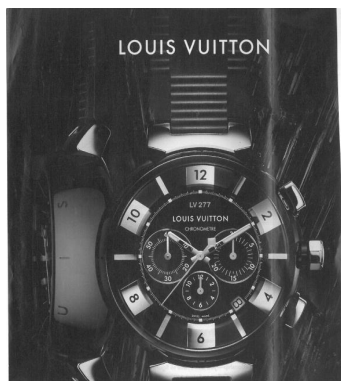

Рис. 3. Тов. знак компанії Louis Vuitton

Компанії часто використовують цей символ для позначення товарних знаків, при цьому вербальний компонент може бути невід'ємною частиною візуалізації.

Компанія Louis Vuitton (Рис. 3) використовує зображення коштовного годинника для того, щоб привернути увагу споживачів до товарів компанії. Форма годинника кругла і вона свідчить про першообраз безкінечності часу та, водночас, про необхідність контролювати його плин. Оскільки компанія працює для сегменту ринку "люкс", зображення є мінімалістичним і контрастним (біле на чорному).

Енергетична компанія Solatube, яка займається продажем сонячних батарей, використовує зображення сонця як невід'ємного візуального елемента товарного знака (Рис. 4). Сонце, в основі якого лежить круг, є символом життя, комфортного та довготривалого існування на землі. Тому пряме та приховане значення товарного знака Solatube практично співпадають.

Рис. 4. Тов. знак компанії Solatube

Рис. 5. Тов. знак компанії UBS

Вербальний товарний знак інвестиційної компанії UBS створений за допомогою абрєвіатури та візуального елемента у вигляді трьох ключів, які перетинаються між собою в одній точці, створюючи при цьому центр перетину. У стародавній китайській міфології хрестовидні форми актуалізують ідею центра землі. Будь-які варіанти хрестовидних форм є символами процвітання та успіху. Отже, компанія UBS (Рис. 5) запрошує своїх потенційних клієнтів до співпраці, не лише транслюючи при цьому свою успішність на ринку: вони можуть підібрати ключ і для вашого добробуту. Ключ – сучасний архетиповий образ, який асоціюється з варіативністю досягнень людини. Компанія транслює ідею, що може відкрити будь-які перспективи, а не лише одну єдину.

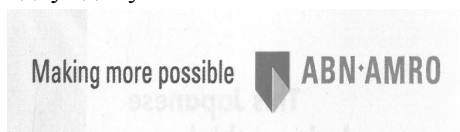

Рис. 6. Тов. знак компанії ABN. AMRO

При цьому хрестовидні форми в різних культурах інтерпретуються по-різному. У християнській культурі хрест означає Голгофу, "пуп землі", центр світосприйняття, який асоціюється з конкретними біблійними сюжетами. В горизонтальній проекції моделі світу перехрестя – місце, де сходяться всі шляхи світу, вирішується доля героя (не обов'язково героя позитивного – Фауст на перехресті). Архетипи є загальнолюдськими згустками змісту, при цьому їхня інтерпретація може відрізнятись залежно від національних та етнічних факторів.

Компанія, що надає банківські послуги ABN AMRO використовує п'ятикутник для своєї візуальної репрезентації. У стародавній міфології п'ятикутник (пентагон) означав здоров'я та силу. Він був символом цілісності буття. На сучасному етапі компанія ABN AMRO (Рис. 6) пропонує не лише успішне існування сьогодні, але й перспективу: making more possible.

Компанія Mercedes-Benz – дуже престижний давно існуючий товарний знак (Рис. 7). За зображенням товарного знака закріпилася стійка асоціація, пов'язана з трьохпроменевим символом, вписаним в круг – успішність, впевненість, надійність, влада, лідерство, гідність,

вищий клас, престиж. Це – дуже гармонійний завершений символ, один із найуспішніших товарних знаків у світі. На нього приємно дивитися, за ним приємно слідувати, він надихає на подвиги. З точки зору семіотики, трьохпроменева зірка у колі інтерпретується неоднозначно. Сама зірка символізує прагнення до духовного зросту, розвитку, самовдосконалення. Круг, в свою чергу, символізує архетип центру Всесвіту та гармонії. Поділений трьома променями круг відсилає до древньогрецької інтерпретації – уособлення абсолютної досконалості та завершеності.

Mercedes-Benz

Рис. 7. Тов. знак компанії Mercedes-Benz.

FROM THE PANTRY TO THE LIVING ROOM

Рис. 8. Тов. знак компанії Mrs. Bridges.

Mrs. Bridges (Рис. 8), має візуальний компонент – ошатно вдягнена жінка (леді), яка пересувається на велосипеді. Образ ретро леді асоціюється з господинею, яка смачно готує, в будинку якої дуже затишно. Отже, сучасний архетиповий образ леді-ретро використовується задля того, щоб привернути увагу до смачної їжі, домашнього затишку, простих, але таких необхідних речей.

Фото сучасної привабливої активної дівчини є частиною товарного знака компанії Next (Рис. 9), що є виробником одягу, як типовий образ молодої спортивної дівчини, яка цікавиться модою. Архетип сучасної дівчини часто уособлює молодість, динаміку, оптимізм, перспективу. Тому компанії з виробництва одягу, взуття, парфумів, прикрас часто експлуатують цей образ у рекламних повідомленнях.

Натомість компанія Marlboro (Рис. 10), Harley-Davidson (Рис. 11) використовували у своїх рекламних кампаніях архетиповий образ поганого хлопця, який палить, при цьому він спортивний, сильний, привабливий. Компанія хоче зробити акцент на певній незалежності від громадської думки та, у деяких випадках, від закону. Акцент робиться на брутальності чоловіка. Образ “поганого хлопця” колись асоціювався саме з такими зображеннями, однак сьогодні він є розмитим та не несе такої негативної конотації, як це було 20-30 років тому.

Ці компанії також є прикладами переходу від суто національних, зокрема американських, товарних знаків до транснаціональних товарних знаків, в основі яких лежить процес глобалізації змісту та форми.

Сучасний архетиповий образ свободи спостерігаємо на прикладі зображення вербального товарного знака страхової компанії Liberty Mutual (Рис. 12), який підкріплений візуальним компонентом – образом статуї Свободи у США. Це зображення викликає стійку асоціацію з відомою скульптурою.

Товарний знак новозеландської компанії Aqualung (Рис. 13) розділений звивистою лінією, яка символізує воду, море, океан. Така лінія з давніх давен була пов’язана з водними потоками. Це значення містить і лексична одиниця латинського походження aqua. Архетип води передається як вербально, так і візуально.

Архетипові мотиви беруть свій початок від архетипових образів у людській свідомості, які передаються не лише за допомогою традиції чи міграції, а й за допомогою спадковості. Круг, квадрат, трикутник – архетипи, первинні графічні елементи. Саме на основі цих геометричних фігур будувався грецький алфавіт.

Компанії Ecowater systems (Рис. 14) і Pacific Controls (Рис. 15) використовує візуальний компонент у вигляді хвилястої лінії чи хвилястих ліній, щоб позначити архетип води. Хвилясті лінії повністю передають сукупний образ води. Ключовий елемент, який об’єднує оформлення більшості пляшок з водою на ринку товарів – хвиляста лінія чи хвилясті лінії. Споживачу мовою міжнародного спілкування кажуть: це – рідина. Хвиляста лінія для зображення напоїв – архетипів елемент, який брав свій початок у Стародавньому Єгипті, коли його використовували для позначення води.

Зауважимо, що, крім міфологічних архетипів, існують також сучасні (актуальні) архетипові образи, створені на основі сучасних світових тенденцій глобалізації. Процес глобалізації впливає на всі сфери нашого буття, зокрема, і на створення вербальних товарних знаків.

Товарний знак компанії, яка є виробником англійського джему,

Рис. 9. Тов. знак компанії Next

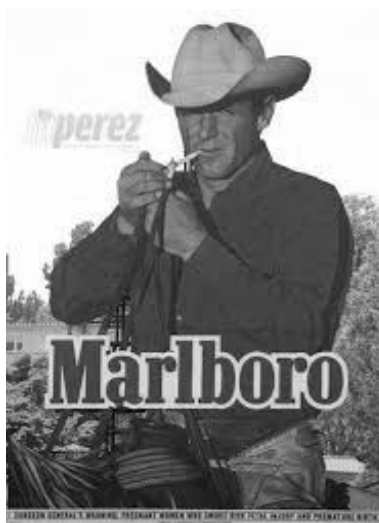

Рис. 10. Тов. знак компанії Marlboro

Рис. 11. Тов. знак компанії Harley-Davidson

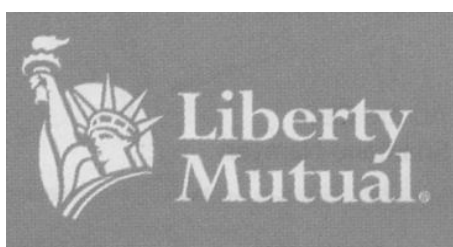

Рис. 12. Тов. знак компанії Liberty Mutual

Рис. 13. Тов. знак компанії Aqualung

Рис. 14. Тов. знак компанії Ecowater systems

Рис. 15. Тов. знак компанії Pacific Controls.

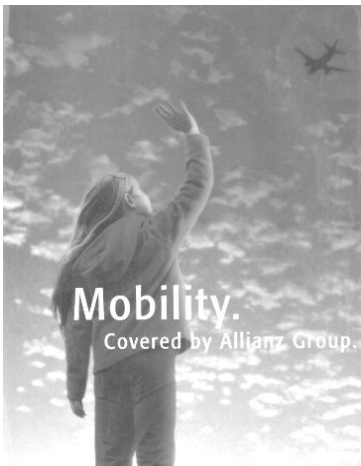

Рис. 16. Тов. знак компанії Allians Group

Компанія мобільного зв'язку Allianz Group пропонує інтерпретацію вербального компонента разом з візуальним, який домінує в рекламному повідомленні. Використовується архетиповий образ неба, що символізує фундаментальну стихію світобачення – життєвий подих, процес життя. Цей процес може максимально комфортно забезпечити компанія мобільного зв'язку Allianz Group (Рис. 16).

Отже, у дослідженні була здійснена типологізація архетипів вербальних товарних знаків. Зокрема, були визначені міфологічні та сучасні архетипові образи англomовних вербальних товарних знаків. Архетипи були описані як первинні природні образи, властиві людині як суб'єкту колективного несвідомого. Висвітлення архетипів як базових згустків змісту товарних знаків відображає сучасну тенденцію англomовного рекламного дискурсу до узагальнення образів, мінімалізму та зменшення вербальних компонентів товарних знаків.

Перспективою подальшого дослідження є вивчення особливостей архетипової природи вербальних товарних знаків, креолізованих чи гібридних текстів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анисимова Е. Е. Паралингвистика и текст: (к проблеме креолізованных и гибридных текстов) / Е. Е. Анисимова // Вопросы языкознания. – 1992. – № 1. – С. 71–78.
2. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолізованных текстов): [учеб. пособ. для студ. фак. иностр. яз. вузов.] / Евгения Евгеньевна Анисимова. – М.: Academia, 2003. – 128 с.
3. Барт Р. Риторика образа / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М., 1994. – С. 297–318.
4. Варбург А. Великое переселение образов / Аби Варбург. – СПб.: Азбука-классика, 2008. – 379 с.
5. Лидвелл У. Универсальные принципы дизайна / У. Лидвелл, К. Холден, Дж. Батлер. – СПб.: Питер, 2012. – 272 с.
6. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность / Валерия Евгеньевна Чернявская. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 248 с.
7. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / Умберто Эко. – СПб.: Петрополис, 1998. – 432 с.
8. Eco U. Semiotics and Philosophy of Language / Umberto Eco. – Bloomington: Indiana university Press, 1984. – 274 p.
9. Sebeok T. A. Sign is just a Sign / Thomas Albert Sebeok. – Bloomington: Indiana University Press, 1991. – 176 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Кононець – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології і перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: іконологія, теорія образотворення, загальна теорія знаків, лінгвістика тексту.

УДК 811.111'276.1:17.034.1

АНГЛИЙСКИЙ РЕЧЕВОЙ ЭТИКЕТ В СТЕРЕОТИПНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ И ЭТИКЕТНЫХ ЯЗЫКОВЫХ ШУТКАХ

Галина КОРОБКА (Харьков, Украина)

Метою статті є визначення типу англійських етикетних жартів, їхня характеристика й класифікація в області етикетного гумору. Почуття гумору є одним із ціннісних ключових концептів британців. Англійський гумор виявляється й у стереотипних уявленнях англійців про своїх найближчих сусідів, де міститься оцінно-емоційне ставлення до «чужого», яке відбивається в сучасному житті, а також частково в анекдотах на національну тематику. Розглянуті етикетні жарты належать до мовного виду жартів. Автор статті пропонує класифікацію етикетних жартів залежно від напрямку їхньої тематики, у якій виділено 4 види: взаємини він / вона; етикет виходу в суспільство з підвидами ресторанного етикету й манер поводження за столом, а також театрального етикету; діловий етикет з підвидами телефонного етикету й класної кімнати; етикет увічливих манер з підвидом тематики віку.

Ключові слова: мовленнєвий етикет, етикетні мовні жарти, стереотипи, сміхова ситуація, національний характер сміху.

The article deals with the English speech etiquette in stereotyping and English linguistic etiquette jokes. The aim of the article is to determine the sorts of English etiquette jokes, their description and classification in the field of etiquette humour. A sense of humour is one of the key concepts of the British. English humor appears in stereotyping to their closest neighbours, which contains evaluative and emotional attitude to the "others" and is reflected in the modern life and partly in the jokes on national issues. The author of the article proposes a classification of etiquette jokes depending on their subject areas and distinguishes 4 sorts of them: Relationship He / She; Going out Etiquette with the subspecies Restaurant / Table Manners Etiquette as well as Theater Etiquette; Business Etiquette with the subspecies Telephone and Classroom Etiquette; Polite Manners with the subspecies Age Etiquette.

Key words: speech etiquette, etiquette linguistic jokes, stereotypes, laughter situation, national character of laughter.

Одной из самых важных составляющих жизни человека является коммуникация. Этикетное общение является необходимой частью человеческой жизни, важным видом отношений с другими людьми. В общении обычно формируется более или менее устойчивая система целей. Знание и соблюдение элементарных правил и норм этики и этикета, способствует более эффективному повседневному, деловому, а также межнациональному общению. Национально-культурная специфика оказывает огромное влияние на эффективность этикетного общения. Важным для достижения успешного коммуникативного акта оказывается учет компонентов речевой ситуации, в особенности: учет контекста, взаимоотношения между собеседниками и культурный фактор. Этикет – совокупность норм и правил, отражающих представления о должном поведении и формализующих процесс коммуникации людей в обществе. В лингвистической литературе норма трактуется как принятое в речевой практике употребление языковых средств. Требования этикета изменяются с течением времени под влиянием различных факторов, они не носят абсолютного характера. Когда эти нормы сохраняются в ситуациях формализма, наступает смеховой эффект: *Mark Twain happened to look at the house opposite his own into which a family he did not know had recently moved. Then he saw something which made him rush across the street and exclaim to the people on the verandah: "My name is Twain. My wife and I fully intended to call upon you and pay our respects but we have not been able to do so. I beg your pardon for intruding in this abrupt manner, but I ought to tell you that your house is on fire* [13, с. 115].

Самый общий принцип применения знаков этикета – это вежливость, доброжелательность. Поэтому, пожалуй, ничто в человеческом поведении не сочетается с ними так часто, как доброжелательная улыбка. Лучезарная улыбка преображает даже самое суровое и нахмуренное лицо, меняет тональность общения между людьми и способствует налаживанию контакта [1, с. 51–52]. Самое короткое расстояние между двумя людьми – это улыбка (The shortest distance between two people is a smile) [13, с. 46]. «Она ничего не стоит, а обещает много. Улыбка обогащает тех, кто её создаёт, действует мгновенно, и память о ней сохраняется на всю жизнь. Никто настолько не богат, чтобы обойтись без неё. Никто настолько не беден, чтобы не мог её подарить. Она – отдых уставшему, надежда отчаявшемуся, солнечный луч для печального и лучшее противоядие горю. Её нельзя купить, получить как милостыню, одолжить или украсть, ибо она не имеет никакой цены раньше, чем её пока кому-нибудь дадут. Улыбнись тому, кто тебе не улыбается, ибо, тот нуждается больше всего в улыбке, у кого нет никого, кому её подарить». Именно такие целительные слова написаны на стенде одного из санаториев Харьковской области и, действительно, улыбка и смех снимают напряжение, улучшают расположение духа, оказывают содействие отладке контактов. В странах Западной Европы и Америки улыбка носит более формальный характер. Известно, что среди американцев доброжелательной принято считать лишь широкую, «лучистую» улыбку, а приветливая улыбка европейца может быть и менее яркой и означать невыраженную словами иронию, примирение, одобрение. Однако при всех различиях улыбка – одно из главных выражений человеческого контакта, доброжелательности, участия. В улыбке американца «все – вежливость, удовольствие от нового знакомства, готовность поддержать беседу. Американская национальная традиция говорит: что бы ни случилось – *keep smiling*» [6, с. 365]. В ответ на вопрос в этикетном общении: «*How are you?*» – американец ответит: «*Fine*», и улыбнется, несмотря ни на что, даже если только что получил уведомление об увольнении с работы или есть проблемы со здоровьем. Американское «позитивное мышление» предполагает оптимистический настрой и доброжелательное отношение к людям. Американцы считают: «Да, бывают в жизни затруднительные ситуации, но, в конце концов, *everything will work out*, все наладится, образуется».

Н. И. Формановская изучала национальную специфику речевого этикета, что является необходимой базой для наших исследований. Речевой этикет определяется как «регулирующие

правила речевого поведіння, система національно специфічних стереотипних, устійливих формул обшчення, принятых и предписанных обществом для установления контакта собеседников, поддержания и прерывания контакта в избранной тональности» [10, с. 575]. Речевой этикет как особая функционально-семантическая микросистема представляет собой своеобразную социально детерминированную универсалию. Однако, в каждом языке выражение этикета имеет национальную окраску и специфику. Таким образом, на общую национальную специфичность любого языка накладывается национальная специфичность речевого поведіння про реализации речевого этикета [11, с. 111–112]. Поскольку соблюдение правил речевого этикета является условием успешной, гармоничной коммуникации, то речевой этикет становится предметом исследования в лингвокультурологии и межкультурной коммуникации.

М. Т. Рюмина считает, что в основе шутки как искусственно созданного комического лежит игровой элемент комического. Сама же шутка является «единицей» вербально-рефлексивного уровня, в основе которой лежит «игра мыслей», либо «игра слов» [5, с. 109]. Как справедливо отмечает М. Т. Рюмина, для создания шутки необходима «принадлежность творца шутки и воспринимающих её к одной культуре, т. е. речь идёт о национальном характере смеха, а сложившиеся в обществе нормы и стереотипы выполняют этикетную функцию в едином культурном пространстве» [5, с. 111]. В рамках высокой тональности обшчення юмор истинного джентльмена отличает чувство меры и внутренний такт. Шутка должна быть короткой и неожиданной, за счет этого достигается эффект замешательства. Шуток не может быть много, иначе притупляется реакция и теряется эффект неожиданности, который служит определенным целям: а) разрядка официальности обстановки и свидетельствование о дружественных отношениях между собеседниками; б) шуткой говорящий утверждает за собой право судить о вещах и явлениях, признавая собственное превосходство над собеседником; в) в аффективной речи юмор помогает говорящему скрыть испытываемое им чувство страха, смущения – все то, что недостойно показывать в ситуации высокой тональности обшчення. Смех же, вследствие этого, происходит от разрешения (разрядки) напряжения от ожидания, где импульс к последнему берет начало в интеллекте: все душевные и телесные способности человека вслед за разумом фокусируются в одну точку, а потом, после мгновения узнавания, сразу расслабляется и наступает момент смеха.

В ходе анализа исследований по данной теме было определено, что остается малоизученная область английского речевого этикета в смеховых ситуациях и языковых шутках и более удобным материалом для раскрытия темы статьи является обзор этикетных шуток на материале современного английского языка. Следовательно, целью статьи является определение типа английских этикетных шуток, их характеристика и классификация в области этикетного юмора. В обществе призыв к смеху часто тормозится по соображениям морали или этикета [3, с. 102]. Между тем, смех часто происходит именно в ситуациях, где этикет играет решающую роль и сам комизм ситуации в нормах этикета не исключение, а однозначное свидетельство антиповедения в правилах коммуникативности этикетных речевых норм.

Основными факторами, которые сохраняют целостность концептосферы нации, являются национальные ценности – аксиологические ориентиры, которые определяют приоритеты духовной жизни народа и закрепляются в т. н. ценностных (ключевых) концептах (англ. key concepts). Современные украинские лингвисты Олег Семенюк и Валентина Парашук [7] выделяют следующие ключевые (ценностные) концепты британцев: дом (*home*), свобода (*freedom*), приватность (*privacy*), здравый смысл (*common sense*), джентльмен (*gentlemen*), сдержанность (*(self)restraint*), честная игра (*fair play*), традиция (*tradition heritage*), чувство юмора (*a sense of humour*). Исходя из целей нашей статьи, нас будет интересовать последний ценностный концепт в данном списке. Он отображает черту английского национального характера, которой особенно гордятся британцы. Один из часто задаваемых вопросов в подтверждение данного факта – *But has he a sense of humour?* Англ. *humour* наряду с основным значением «юмор» имеет ещё одно – «характер», «настроение» и входит в состав таких выражений, как *to be in good / out of humour* (быть в хорошем / плохом настроении), *good- / ill-humoured* (добродушный / сварливый). Особенность английского национального юмора — ведущая роль в нем иронии (*irony*) и остроумия (*wit*). Это интеллектуальный юмор, который не так просто понять, потому что часто он опирается на игру слов, когда смысл надо искать в подтексте. Много шуток построено на омонимах: *What is black and white and red / read all over? – A newspaper.*; буквальном прочтении идиом: *Doctor! Doctor! I feel myself like a pair of curtains! – Pull yourself together.* Умение смеяться над собой англичане считают признаком зрелой

цивилизации. Другая сторона английского юмора – “affection” – терпимость к человеческим слабостям. Особую категорию английского юмора составляют абсурдный юмор, нонсенс, воплощенный в лимериках (limericks) и детских рифмах (nursery rhymes) [4, с. 86–92].

Юмористическое общение рассматривается в качестве одного из базовых типов несерьезного дискурса, противопоставляемое серьезному информационному обмену, установлению контакта, церемониальному речевому действию. Оно моделируется при помощи двух его параметров: степень симпатии к собеседнику (дружеское, располагающее, нерасполагающее, враждебное общение) и степень несерьезности коммуникации (серьезное, полусерьезное, шутовское, шутовское общение). Существенным для понимания особенностей лингвокультурных стереотипов поведения является избираемый тип юмористического общения: например, для английской лингвокультуры очень важен полусерьезный модус общения, легко допускающий перевод диалога в плоскость шутки и требующий постоянного активного внимания адресата к еле заметным нюансам общения. Непонимание инокультурного юмора в жанре анекдота основывается на нерелевантности концептов, которые критически обыгрываются в тексте, либо на нарушении абсолютных и относительных табу, существенных для определенной культуры.

Умение встречать трудности с юмором и оптимизмом – бесспорно, источник силы англичан. Считается, что англичанина можно узнать по трём признакам: чопорности, высокомерию и чувству юмора, которое никогда не будет понятно иностранцам, плохо владеющим английским языком. Тонкий английский юмор известен многим. Он представляет собой нечто сокровенное, частное, не предназначенное для посторонних и проявляет себя в полузаметных намеках и усмешках, адресованных определенному кругу людей, способных оценить эти недомолвки. Например: *Английский лорд вечером устроился у камина с газетой, потягивает чай. Вбегают слуга: «Сэр, у Вас в гостиной орудует грабитель!» Лорд, не отрываясь от газеты: «Хорошо, Марк, принесите мне ружьё и костюм для охоты, лучше в клетку»* [6, с. 130]. Вот почему английский юмор поначалу чужд иностранцу. Его нельзя ощутить сразу или вместе с освоением языка. Его можно лишь отфильтровать как часть духа страны, причем как самую трудноуловимую его часть. Способность сохранять чувство юмора в трудные минуты англичане ценят как первостепенное достоинство человеческого характера. Считается не только естественным, но и, возможно, обязательным шутить в шахте, когда спасатели извлекают оттуда засыпанных обвалом горняков. Человек, которого пожарные только что вынесли из горящего здания, старается сострить что-нибудь насчет крема от загара.

В теории межкультурной коммуникации употребляется термин *этноцентризм*, который предполагает ощущение естественности своей культуры, языка, поведения. Каждый человек привык воспринимать свою культуру, язык как нечто само собой разумеющееся, а порой и превосходящее остальное. В этом плане проявляется архетип «свой vs. чужой», где первое всегда интерпретируется в аксиологическом плане как *хорошее*, а чужое – это *плохое*, т. к. чуждость уже сама по себе несет отрицательный контекст. Например, для англичанина в слове *континентальный* заложен широкий смысл. Во-первых, отсутствие уравновешенности, умеренности, а во-вторых, это означает не такой как дома, точнее хуже, чем дома. Распространённое понятие «континентальный завтрак» подразумевает отсутствие овсяной каши, яичницы с беконом и кофе с булочкой.

Стереотипные представления англичан о французах отображают противостояния, длящиеся между этими народами несколько сотен лет: англ. *When the Ethiopian is white, the French will love the English; France is a meadow that cuts thrice a year; Only a dog and a Frenchman walks after he has eaten; The friendship of the French is like their wine, exquisite but of short duration; The English love, the French make love* [4, с. 43].

Английский юмор проявился и в отношении к ближайшим соседям – шотландцам, ирландцам и валлийцам: *The Irishman for a hand, the Welshman for a leg, the Englishman for a face, and the Dutchman for a beard; A Scot, a rat, and a Newcastle grindstone travel all the world over; The Scot will not fight till he sees his own blood; A Scottish mist will wet an Englishman to the skin; Had Judas betrayed Christ in Scotland he might have repented before he could have found the tree to hang himself on; Biting and scratching is Scots folk's wooing; An Irishman before answering a question always asks another; The Welshman keeps nothing until he has lost it*. Итак, языковая память, коллективное национальное сознательное (и подсознательное) запечатлели оценочно-эмоциональное отношение к «чужому» как общий модус, меру, фон, которые явно или скрыто

отражаются в современной жизни и частично в анекдотах на национальную тематику [4, с. 43–44].

Остроумие по отношению к юмору является первичным, а юмор – вторичным: шутки (анекдоты) придумывают те, кто остроумен, рассказывают те, кто имеет чувство юмора. Исходя из юмористических текстов, хранящихся как целостные образования в памяти носителей языка, можно сделать вывод: англичане предпочитают ситуативный юмор, они готовы к юмористической ситуации непредсказуемого порядка, они готовы шутить, общаться с улыбкой в той ситуации, когда другие национальности еще не готовы к такой тональности общения. Существуют два вида шуток, по мнению В. З. Санникова [9, с. 111–112], – предметная и языковая. В предметной шутке важен комизм ситуации, характеров, она может быть передана другими словами. Подобные шутки легко переводимы с одного языка на другой. Что же касается языковой шутки, то она имеет чисто языковой механизм, в которых используется многозначность слов и словосочетаний, они не допускают замены слов и неперевоимы. Поэтому их трудно понять сразу, т. к. они построены на игре слов. Таким образом, рассматриваемые этикетные шутки принадлежат к языковому виду шуток.

Попробуем классифицировать этикетные шутки в зависимости от направления их тематики [13, с. 310]. Нами было выделено 4 вида этикетных шуток. Наиболее распространённая – Relationship He / She: The Oldest and the Shortest Drama in the World: He – “Will you?” She – “Oh! I don’t know!” (Which “know” meant that she said “yes”.) [13, с. 51]; Maid — *I’m sorry, but she said to tell you that she is not at home*. – Mr. Jones – “Oh, that’s all right, just tell her that I’m glad I didn’t come” [13, с. 59]. Этикетные шутки Going out Etiquette с подвидами Restaurant / Table Manners и Theatre Etiquette: *A customer sat down at a table in a smart restaurant and tied a napkin around his neck. The scandalized manager called a waiter and instructed him, “Try to make him understand, as tactfully as possible that not done”. Said the thoughtful waiter to the customer: “Pardon me, sir. Shave or haircut, sir?”* [13, с. 53]. *A man was at a theatre. He was sitting behind two women whose continuous chatter became more than he could bear. Leaning forward, he tapped one of them on the shoulder. “Pardon me, madam,” he said, “but I can’t hear”. “You are not supposed to – this is a private conversation”, she hit back* [13, с. 73]. Business Etiquette с подвидами Telephone и Classroom Etiquette: *Two office boys were discussing business. “Have you got a good job?” asked one. “Yes”, came the prompt reply. “I can get to the office any time before I choose nine, and leave just when I please after six”* [13, с. 117]. Polite Manners с подвидом Age Etiquette: *A lady gave a reception to a group of college students. Among those present was a foreign student who had studied a book of etiquette. Handed a cup of tea, he said: “Thank you, sir or madam, as the case may be”* [13, с. 306]. *“Willie,” said his mother. “I wish you would run across the street and see how old Mrs. Brown is this morning”. “Yes’m”, replied Willie, and a few minutes later he returned and reported: Mrs. Brown says it’s none of your business how old she is.”* [13, с. 281]. Нами были выделены наиболее яркие примеры этикетных шуток, поскольку в рамках одной статьи, к сожалению, не представляется возможным привести абсолютно все.

К важному выводу подводит и такой пример. В словарях английского языка выделяются только два глагола со значением «громко смеяться»: guffaw, goaf, в то время как в русском языке это значение объединяет многие глаголы и глагольные выражения: «хохотать», «заливаться смехом», «смеяться до упаду», «грохотать», «гоготать», «ржать», «умирать со смеху» и др. Вместе с тем русскому глаголу «посмеиваться» соответствуют пять английских глаголов – chuckle, chortle, snicker, snigger, titter. Общее значение этих слов – «смеяться сдавленным смехом», т. е. смеяться тихо, стараясь не привлечь к себе внимания. Дифференциальные признаки этих слов – «с удовольствием» (chortle), «нервно» (titter), «неуважительно» (snicker, snigger). Таким образом, проявляется семантический закон, согласно которому актуальный для говорящих комплекс идей привлекает для своего наименования все новые способы выражения.

Внимания заслуживает и сопоставление английских и русских глаголов с общим значением «показывать неуважение к кому/чему-либо, высмеивая, презрительно насмехаясь». В словарях английского языка выделяются 12 таких глаголов: sneer, scoff, jeer, gird, flout, gibe/jibe, flear, taunt, twit, mock, ridicule, deride. Дифференциальные признаки этих слов – «злбно» (ridicule, deride, taunt, sneer), «жестоко» (twit), «оскорбительно» (scoff), «цинично, грубо» (sneer, jeer, gird), «злорадно» (taunt), «вопреки нормам поведения» (mock, taunt), «унижая» (ridicule), «громко» (jeer), «гримасничая» (flear), «с кривой усмешкой» (sneer), «с презрительным смехом» (deride), «передразнивая» (mock, taunt, twit, gibe), «иногда добродушно» (gibe). В русском языке идея высмеивания также выражается многими глаголами: «высмеивать», «осмеивать», «насмеяться»,

«глумиться», «издеваться», «измываться», «ехидничать», «язвить», «иронизировать», «тешиться», «подтрунивать», «подшучивать», «зубоскалить» и др., причем несколько слов в этом ряду объединены признаком «беззлобно поддразнивая». Для англичан же насмешка – сильное и часто неодобряемое средство понижения статуса объекта насмешки, и не случайно толкования значений подавляющего большинства слов включают признак отрицательной оценки этого действия («злобно», «жестоко», «оскорбительно» и т. п.). Таким образом, в английском языке связь между понятиями «смех – насмешка» выражена, судя по данным словарей, в большей мере, чем в русском языке. Вышеприведенные примеры свидетельствуют о том, что семантический признак, выделяемый в содержании английских глаголов смеха – «обращать/не обращать на себя внимание других людей», представляет собой этикетно значимую характеристику поведения британцев и других англоязычных народов. Система подобных признаков прослеживается в различных словах, фразеологизмах, а также невербальных средствах общения.

Можно считать, что к настоящему времени в лингвокультурологии и межкультурной коммуникации сложилось четкое представление о том, что без учета лингвострановедческого аспекта невозможно адекватное усвоение культурных ценностей страны изучаемого языка, а также специфики речевого этикета. Типичные ошибки иностранцев в англоязычном речевом этикете множественны, они носят преимущественно узуальный характер и связаны с интерференцией, поэтому и понимание англоязычного юмора затруднено. Во избежание подобных казусов следует изучать особенности национального характера и речеведческие формулы общения, которые с помощью улыбки приведут к эффективности и гармоничности речевого общения.

В заключение заметим, что в рамках одной статьи невозможно, конечно, рассказать обо всех особенностях английского речевого этикета в смеховых ситуациях. Однако очевидно, что формульные модели поведения и этикетно значимые признаки, выражающие национально-специфические нормы поведения, заслуживают внимания, учета и объяснения в процессе преподавания иностранных языков.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гольдин В. Е. Речь и этикет / В. Е. Гольдин. – М.: Просвещение, 1983. – 109 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
3. Козинцев А. Г. Человек и смех / А. Г. Козинцев. – СПб. : Алетей, 2007. – 236 с.
4. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
5. Рюмина М. Т. Эстетика смеха. Смех как виртуальная реальность / М. Т. Рюмина. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 320 с.
6. Сабитова З. К. Лингвокультурология / З. К. Сабитова. – М.: Наука, 2013. – 528 с.
7. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашок. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
8. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 624 с.
9. Тхорик В. И. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация / В. И. Тхорик, Н. Ю. Фанян. – М. : ГИС, 2006. – 260 с.
10. Формановская Н. И. Речевой этикет // Культура русской речи : энциклопедический словарь-справочник. – М., 2003. – С. 575–578.
11. Формановская Н. И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты / Н. И. Формановская. – М.: Русский язык, 1982. – 126 с.
12. Этика в речевом общении : (полный текст статьи) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.neic.nsk.su/images/2771_14.doc. – Загл. с экрана.
13. Pocheptsov G. G. Language and Humour / G. G. Pocheptsov. – К. : Vysca Skola, 1982. – 326 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Коробка – кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов Харківської державної академії культури.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, міжкультурна комунікація, лінгвофілософія, філософія культури, етнолінгвістика, соціолінгвістика, сміх і гумор в Інтернет-середовищі.

УДК 8111

РОЛЬ КОНЦЕПТУ ПОЛІТИК В АНГЛІЙСЬКОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Тетяна КУРБАТОВА (Кривий Ріг, Україна)

Стаття присвячена вивченню концепту ПОЛІТИК та визначенню його ролі в сучасній англомовній картині світу. Розглянуті особливості поняттєвого та образно-ціннісного компонентів концепту.

Ключові слова: *концепт, політик, геополітика, англійськомовна картина світу, концептосфера, образ, оцінка.*

The article deals with the concept POLITICIAN and defines its role in the modern English-speaking world-view. Some peculiarities of notional and image and value-bearing components of the concept are under consideration.

Key words: *concept, politician, geopolitics, English-speaking worldview, conceptual sphere, image, evaluation.*

Концепт «ПОЛІТИК» як суб'єкт геополітичної діяльності можна віднести до так званих лінгвокультурних професіональних типажів, які представляють собою узагальнені образи носіїв даної лінгвокультури, що є представниками певної професійної сфери діяльності, наділеної певними специфічними рисами [1, с. 184]. Лінгвокультурний типаж співвідноситься з такими суміжними поняттями, як «мовна особистість», «роль», «стереотип», «імідж», «амплуа» та «мовленнєвий портрет». Цей феномен досліджувався такими науковцями, як В.І. Карасик, О.А. Дмитрієва та іншими, які дійшли висновку, що як абстрактне ментальне утворення, лінгвокультурний типаж політика представляє собою у дослідницькому відношенні різновид концепту. Це концепт, змістом якого є особистість, що типізується. Таким чином можна виділити образну, понятійну та ціннісну сторону цього концепту [2, с. 8-9].

Актуальність роботи визначається важливістю концепту ПОЛІТИК в концептосфері ГЕОПОЛІТИКА, яка є невід'ємною частинною сучасної англійськомовної картини світу. На нашу думку, зміст концепту відбиває складне відношення носіїв мови до політики та її суб'єктів. Об'єктом дослідження є концептосфера ГЕОПОЛІТИКА як частина англійськомовної картини світу. Предметом дослідження є роль концепту ПОЛІТИК в англійськомовній картині світу. Завданням дослідження є аналіз сукупності лексичних репрезентацій концепту ПОЛІТИК в рамках дослідження концептосфери ГЕОПОЛІТИКА, виявлення його поняттєвого та образно-ціннісного складників. Метою дослідження є визначити роль досліджуваного концепту в англійськомовній картині світу.

Досліджуючи концептосферу ГЕОПОЛІТИКА було виявлено лексичну одиницю «geopolitician», що репрезентує суб'єкта геополітичної діяльності. Номінація «geopolitician» зафіксована словником Merriam Webster (1941p.) у значенні “a specialist in geopolitics”. Також словники надають такі значення, як «one who is involved in geopolitics» та «a supporter or exponent of geopolitics» (OED). Ці значення актуалізуються у прикладах:

Tony Blair is at peace with war. He's the architect who helped George W. Bush build a broad coalition in the war on terrorism. He's the globe-trotting geopolitician who's covering about one country every two days, schmoozing presidents and prime ministers, sultans and sheiks, chancellors and emirs (Newsweek January 22, 2010).

This theory did not make a big impression in England and the United States, but was embraced by German geopolitician Karl Haushofer in the 1920's and was picked up by Hitler in "Mein Kampf," closely associating the word with Nazi world dominance (The New York Times June 4, 1995.)

Лексема «geopolitician» походить від словотворчого елементу “geo” (relating to the earth) та лексеми “politician”. Дана лексема вживається лише у досить обмеженому значенні (спеціаліст з питань геополітики) згідно англомовних словників, при цьому аналіз контекстів показав, що лексемою позначаються або фахівці з питань геополітики як науки (такі як німецький науковець Карл Хаусхофер), або значно рідше сучасні політики світового масштабу (Блер, Путін, Обама та інші). З цієї причини вважаємо за потрібне дослідити концепт ПОЛІТИК, обмежившись при цьому рамками досліджуваної концептосфери ГЕОПОЛІТИКА.

Концепт ПОЛІТИК є одним з дискурсоутворюючих базових концептів англійськомовної картини світу, до складу якої можна віднести стійкі уявлення про політичну діяльність, її об'єкти та суб'єкти, до останніх й відносяться політичні діячі. Концепт ПОЛІТИК виступає ментально-психічним утворенням як результат накопиченого досвіду, відбиває всі зміни, що відбуваються в політичній сфері на сучасному етапі. Одночасно концепт ПОЛІТИК відбиває стереотипні уявлення про політичну діяльність та ціннісні домінанти, що притаманні більшості носіїв мови.

Дослідження мовних репрезентацій концепту ПОЛІТИК в рамках концептосфери ГЕОПОЛІТИКА дозволить виявити особливості його функціонування, включаючи ціннісні установки англосовітського суспільства відносно політичної реальності, яка, в першу чергу, в свідомості носіїв пов'язана з фігурою політика.

Лексема «politician» має значення «a person who is professionally involved in politics, especially as a holder of an elected office» (OED) Політик – це особа, яка більш-менш постійно, на громадській або професійній основі приймає участь у політичній діяльності. Як правило, це державні діячі, керівники політичних партій, суспільних рухів, представники відповідних організацій, уповноважені представляти їх інтереси та приймати рішення від їх імені [4].

Понятійний складник концепту складають наступні групи лексичних одиниць: 1) політичні інституції, до яких належить політик: a political party (elections, power play, jockeying for power, push for power, struggle for power, race for power, electors, election campaign), a state, political power, authority, forms of government (democracy, autocracy, oligarchy, tyranny, plutocracy, totalitarianism, a constitutional state); 2) політичні погляди політика: ideology, convictions, right-wing, a party of the right, rightist, left, left-wing, leftist, the left, a democrat, a liberal, a nationalist, a conservative, Tory, extreme left/right, ultra leftist, left ultras, ultra-Left, ultra-right, ultra rightist, extreme right, ultra Right, a centrist, an antiglobalist, greens, an anarchist; 3) політичний статус (положення політика в політичній системі): a candidate, a professional politician, a political leader, a political boss, a calamity howler, a political celebrity, a party chief, a chairman, a chieftain, a co-leader; 4) політичний образ/імідж: PR-technology, public relation man/professional/expert, a politician's appearance/biography/behaviour/manner, moral virtues, "Father of His Country", a political myth, a political image, a political image-maker, charisma, charismatic legitimacy, charismatic leader/leadership, charming personality, character assassination; 5) політичні функції (залучення громадян до політики, зв'язок між громадянським суспільством та державою, виявлення та узагальнення різноманітних соціальних інтересів): public policy, decision making, governance, policy, reform, economy, law, power, justice, executive, legal, social security, legislation, military defence, government.

Лексема "politician" в англійськомовній свідомості має нейтральне забарвлення. Значення лексеми розкривається у контекстах, де реалізуються оціночні характеристики осіб, що займаються політичною діяльністю. Можна стверджувати, що ім'я концепту ПОЛІТИК має широке коло синтагматичних зв'язків, які розкривають оціночні характеристики. Воно тісно взаємодіє з лексемою politics та широко вживається з оціночними прикметниками. При цьому лексико-семантична сполучуваність одиниці "politician" у значенні «державний діяч» актуалізує:

1) позитивну оцінку (able (талановитий)/effective (ефективний)/budding (багатообіцяючий)/cautious (передбачливий) /consummate/far-sighted (далекобачний)/independent (незалежний)/master (провідний)/professional (професійний)/remarkable (видатний)/sober (помірований)/sober-minded (розсудливий)/successful (успішний)/top (провідний)/up-and-coming (перспективний) politician), порівн.: He's a consummate (віртуозний) politician, we've seen that with his expenses and his wife on the payroll and everything else. So I don't really accept that 'he's a normal bloke down the pub' thing." (The Guardian May 26, 2014).

2) негативну оцінку (astute (хитрий)/corrupt (корумпований)/hang-dog (підлий)/mercenary (продажний)/peanut (дрібний, продажний) політикан/machine (політикан, що забезпечує перемогу кандидата за будь-яку ціну)/power hungry/second-rate (посередній)/trigger-happy (політичний авантюрист)/wily (підступний) politician), порівн.: MSP Neil Findlay has launched his campaign to be the new Scottish Labour leader insisting he is no "machine politician" (BBC News, November 4, 2014).

3) нейтральну оцінку (moderate (помірований)/ old guard (що належить до старої гвардії)/campaigning (що проводить свою виборчу кампанію)/ cross-road (що коливається)/opposition (опозиційний)/influential (впливовий) politician, порівн.: Hill is a moderate, centre-right politician (Euobserver, November 15, 2014).

Матеріали сучасних ЗМІ, а також словникові дефініції свідчать про те, що у політиків склався образ людей, яким не варто довіряти. Друге значення номену "politician", «a person who acts in a manipulative and devious way, typically to gain advancement within an organization» (OED), відбиває загальне негативне ставлення до політиків, що притаманне носіям англійської мови. Значення емоційно-ціннісного осмислення цього явища підтверджується дефініціями імені концепту, його похідних значеннях, які виявляють оціночні смисли, пов'язані з дотриманням або порушенням етичних норм поведінки.

Висунення на перший план ціннісного компоненту в структурі концепту ПОЛІТИК має особливе значення для дослідження концептосфери ГЕОПОЛІТИКА, оскільки політичний дискурс є оціночним за своїм характером. Традиція вивчення способів конструювання образів політика часто зводиться лише до аналізу мовних репрезентацій з точки зору їх експресивно-емоційного потенціалу, не враховуючи при цьому реальну політичну ситуацію, хоча в сучасних умовах слід говорити про маніпулятивний характер відбору фактів та різноманітні методи переробки інформації з метою навіювання заданих ідей, образів та реакцій в суспільній свідомості. Відповідно з політичним образом, який формується ЗМІ нерозривно пов'язана категорія оцінювання. Оціночний компонент як лінгвістична категорія визначає той перелік мовних засобів, який впливає на формування образу політика в цілому. Важливо відмітити, що ці мовні засоби самі по собі на мають значного потенціалу впливу, якщо вони не спрямовані на формування відношення реципієнта до образу, тобто відбувається певна маніпуляція ментальними уявленнями про добро-зло, моральне-аморальне та інші цінності в людській свідомості.

Втручання сучасних ЗМІ в особистий світ політиків руйнує традиційну дистанційність, що притаманна представникам влади [3, с.5]. Відбувається трансформація уявлень про політика, як про людину унікальну, обрану з мільйонів простих людей, наділену особливими якостями. Натомість політик постає звичайною людиною, порівн.: *Is Obama the world's funniest politician? ... World leader in sense of humour shock! Barack Obama's spoof Spielberg film, in which he plays Daniel Day-Lewis playing Obama, has shown that either the White House has some canny spin doctors, or Obama is a genuinely witty guy. ... The US president tries his hand at stand-up comedy during the White House Correspondents' Association dinner. (The Guardian April 29, 2013).*

У той же час сучасні ЗМІ часто цим зловживають і пишуть про такі факти життя політиків, які на пряму не мають відношення до політичної діяльності, порівн.: *What they really mean is not the public interest but "what interests the public" – and therefore sells newspapers. And let's be honest, most of us are interested in the gossipy detail of other people's private lives, even if we think we shouldn't be. This is how the American journalist Michael Kinsley summarises his experience at the on-line magazine Slate during the Monica Lewinsky affair: "Their emails say no no, but their mouse clicks say yes yes." (The Guardian November 23, 2011)*

В рамках проведеного дослідження нам вдалося дійти наступних висновків. На основі мовних даних формується мовна модель образу політика. Немає сумніву, що образні мовні засоби вираження (епітети, метафори, іронія та ін.) відіграють важливу роль у створенні образу політичного діяча в ЗМІ. Вони також виступають і засобом маніпулювання через оцінку. Окремо взяті мовні засоби не мають такого ефекту, як в комбінації з іншими, завдяки чому і виникає яскравий образ політика. В сучасній англійській картині світу політик постає як активний лідер, наділений високим політичним статусом та реальною політичною владою, виконуючий багато функцій, пов'язаних з обов'язками перед соціумом, здатний контролювати політичні процеси.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гуляева Е.В. Лингвокультурный типаж «политик» в современном российском дискурсе. Политическая лингвистика / Гл. ред. А.П. Чудинов; ГОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т» – Екатеринбург, 2011. Вып. 3(37). – С. 184–187.
2. Карасик В.И. Лингвокультурный типаж: к определению понятия / В.И. Карасик, О.А. Дмитриева // Аксиологическая лингвистика : лингвокультурные типажы : сб. науч. тр. / Под ред. В.И. Карасика. – Волгоград: Парадигма, 2005. – С. 4–23.
3. Никитина К.В. Политический дискурс СМИ и его особенности, создающие предпосылки для манипуляции общественным сознанием. Управление общественными и экономическими системами. – 2006. – №6. – С. 1-6
4. Семигин Г.Ю. Антология политической мысли в пяти томах / Г.Ю. Семигин – АСТ, 2001. – 4059с.
5. OED – Oxford English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oxforddictionaries.com>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Курбатова – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Криворізького національного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, концептологія.

УДК 811.112

PRAGMATIC VIEW ON FEMININE POLITICAL RHETORIC

ANNA LYASHUK (Kirovohrad, Ukraine)

Стаття присвячена прагмо-риторичному аналізу лінгвістичних засобів найчастіше асоційованих з чоловічою риторичною практикою (конфронтація, агресивність та владність), яким Хілларі Родем Клінтон кладає виклик, успішно розширюючи можливості жінок у політичній риториці.

Ключові слова: політична риторика, риторичний засіб, мовний засіб, повтор, правило трьох.

The paper focuses on pragma-rhetoric analysis of the linguistic features most often associated with masculine rhetorical practices (confrontation, aggressiveness, and authority) which Hillary Rodham Clinton challenges, successfully empowering a woman's position in political rhetoric.

Key words: political rhetoric, rhetoric device, linguistic means, repetition, List of Three.

The aim of this paper is to propose a pragmatic view in socio-political feminine rhetoric analysis, chaining both disciplines in order to explicate the deliberate phenomena that come about in most communicative uses of language, namely, for the persuasive purpose. The topic is motivated by the growing interest for research on political rhetoric and mainly focusing on presidential debate campaign speeches, one of its major subgenres. The distinctive features of inauguration practices are of crucial interest to scholars who are concerned with exploring various traditions and rhetorical discourse styles in European and particularly American presidential rhetoric (see, e.g., Campbell & Jamieson 1990; Hart 1984; Snyder & Higgins 1990; Stuckey 1989; Thompson 1987e; Windt 1983, 1990; Бутова І. 2012; Маслоva В.А. 2008; Петлюченко Н.В. 2009; Чернякова В.А. 2014). A large number of linguistic studies have centered their attention on the analysis of the kinds of language techniques used by politicians to reinforce ideologies in the masses and to achieve specific goals.

The vast bulk of studies of political discourse concerns the importance to study language as a tool used by politicians to convince the audience with their assertion of power and ideology to support their interests. They use linguistic strategies including linguistic manipulation as an influential instrument of political rhetoric to persuade public for a definite political movement. To argue in favour of their political ideologies and goals, political leaders deploy a broad range of manipulative and rhetorical devices at the phonological, syntactic, lexical, semantic, pragmatic and textual levels in their political discourse [4]. Through an indirect manipulation of language, persuasive speakers have traditionally been able to influence the preconceptions, views, ambitions and fears of the public, to the extent of causing people to accept false statements as true postulates, or even to support policies conflicting with their interests [6; 8].

Merriam-Webster English Dictionary gives the following definition of rhetoric as “the art or skill of speaking or writing formally and effectively especially as a way to persuade or influence people; also: insincere or grandiloquent language”. This proves that politicians tend to convince their audience of the authority of their assessment with a careful use of eloquent and credible language means. Wareing (2004) also specifies that words can also have a strong influence on our attitudes; which word is chosen affects people’s perception of the others and of themselves.

Since politicians are still subject to the limitations of engendered language, here is a stereotype that a woman in the public sphere must embrace the masculine image of the politician, while still identifying herself as a woman in order to gain respect and social acceptance [5]. Therefore that is relevant to analyze the ways a female politician advances her confidence to speak up her voice asserting validity of her position.

This paper makes an attempt to see rhetoric devices in action, observing the speech of Hillary Clinton, who announced her presidential campaign online, but her first speech was held at the Women in the World Summit in New York City, an annual feminist meeting about improving women's rights around the world, which signal itself that Clinton intended to run a woman-centric campaign [10].

The material for the analyses is the speech of Hillary Clinton on declaring her candidacy in the 2016 presidential election on April 12, 2015, which we consider a positive example of a persuasive inspirational speech of a successful female politician. The speech is a rewarding basis for analysis not because of a feasible feminist approach but because it enables a closer look at the way Hillary Rodham Clinton's speech addresses her use of language to renovate the vision of women in political discourse.

The speech has a classical trichotomy structure with a rather short clear polite introduction containing a compliment to the audience. For example: *Thank you so much. Oh, what a wonderful occasion for me to be back here, the fourth Women in the World conference I've been privileged to attend, ... the great team ... It's been such an honor to work with all of you.*

The main topic related to the goal of the speech is openly pointed out in the key words of the introduction: *advancing the great unfinished business of the 21st century – advancing rights and opportunities for women and girls*. The statement thesis of the introduction is repeated through the speech and is supported in the concluding section: *Now, I want to conclude where I began, with the unfinished business we face here at home. This truly is the unfinished business of the 21st century.*

The final section encloses explicit calls for action, which are emotional and expressive: *Lets keep fighting for opportunity and dignity, let's keep fighting for freedom and equality, let's keep fighting for full participation. And let's keep telling the world over and over again that yes, women's rights are human rights and human rights are women's rights once and for all.*

Atkinson (2005) points out that political speech writers consistently rely on a range of powerful techniques such as alliteration, allusion, asking questions and suggesting answers, three items lists, metaphor, parallelism and repetition. In the speech under analysis, we can follow the usage of such rhetoric device as allusion. Clinton uses allusion in the concluding abstract quoting a powerful phrase that the audience may already know from her own famous speech of 1995 in China: *women's rights are human rights and human rights are women's rights once and for all.*

The Three item List in which new ideas or information is presented in three parts helps to make the ideas contained in the speech sound natural to the public. This type of repetition emphasizes and persuades the public to accept the ideas that the politician tries to induce, for example: ***It is no coincidence that so many of the countries that threaten... It is no coincidence that so many of the countries where the rule of law... It is no coincidence that so many of the countries making the leap... None of these are coincidences.***

Repetition is one of the most effective rhetoric tools to activate the mental schemes which create an “ideology” and persuades the public to willingly accept it as their own. The first part is supposed to initiate an argument, the second part emphasizes or responds to the first and the third part is a reinforcement of the first two and assign that the argument is completed assisting the audience by prompting when it is apt to give a round of applause and show their support and appreciation.

The speech is abundant in the use of Three part List and may be seen as main rhetoric devise used by Hilary Clinton who repeats key words or themes throughout a speech in the form of anaphora and epiphora: *Because if America is going to lead we expect ourselves to lead, we need to empower women here at home to participate fully in our economy and our society, we need to make equal pay a reality, we need to extending family and medical leave benefits to more workers and make them paid, we need to encourage more women and girls to pursue careers in math and science. We need to invest in our people so they can live up to their own God-given potential. That's how America will lead in the world.*

The main body of the speech shows a variety of the political manipulation means of syntactic style, such as the use of pronouns, variations of word order, the use of active and passive constructions, and sentence complexity. For example, it stands out that the more emotional is the appeal to the public the shorter become the sentences: *The extremists understand the stakes of this struggle. They know that when women are liberated, so are entire societies. We must understand this too. And not only understand it, but act on it. And the struggles do not end. Think about it.*

A clear paradigmatic pair denoting political polarization ***I vs We; We vs. THEY*** can be followed in the examples: *to control the women in their lives and their reach... I have always believed that women are not victims, we are agents of change, we are drivers of progress, we are makers of peace.* They can be used both for the purpose of elucidation and disguise of elements in a situation. For example the use of the first person singular pronoun “I” declares who is responsible. In the speech under consideration, we follow the tendency to base the arguments to ethos to convince an audience of the speaker's credibility so the usage of personal pronoun ***I*** is inevitable: *I want to conclude where I began ... I think of the extraordinary sacrifices my mother made... I'm very proud of my own daughter and I look at all these young women I'm privileged to work with.*

But in the speech the usage of the pronoun ***WE*** prevails, what can explained by the specificity of the speech given and the wish to make herself sound fair and unbiased, a part of the society. Principles of exclusion and inclusion become a specific technique here to reflect the prejudiced strategies of power in the political process where Clinton positions herself included: *we have work to do... we've seen in recent months, we're still asking age-old questions about how to make women's way in male-dominated fields. We are the richest and most powerful country in the world;* and excluded: *They nod, they smile and then they relegate these issues once again to the sidelines.*

Mainly the speech is built using active sentences which associate responsible agency with topical syntactic subjects (e.g. *As Malala said, “If this new generation is not given pens, they will be given*

guns.”), while passive sentences make emphasis on victims of sexual discrimination and defocus responsible agency by putting agents last, or leaving it implicit, as: *Concerning the young 23-year-old woman, brutally beaten and raped on a Delhi bus last December she was from a poor farming family...*

Communicative style is a matter of language in the broadest sense with the use of verbal language as well as other aspects contributing to the complex bodily performance that constitutes political style. A successful leader’s communicative style is not simply what makes him or her attractive to voters in a general way; it conveys certain values which can powerfully enhance the political message [6: 4]. Hilary Clinton can be acknowledged as a rather persuasive authoritative speaker who manipulates with rhetoric questions (e.g. *How many of us here today would have that kind of courage? You know what?*). She reformes her role of social benefactor (e.g. *I look forward to being your partner in all the days and years ahead*) in order to create a voice for women's rights (e.g. ***Lets keep fighting*** for opportunity and dignity, ***let’s keep fighting*** for freedom and equality, ***let’s keep fighting*** for full participation). In this way, the feminine language is not limiting but balanced of gendered language, image, and audience that has the potential to produce powerful force.

To exercise the power of arguments to pathos Hillary Clinton uses Antithesis: *poverty vs prosperity, best vs worst, men vs women, rise vs fall, women’s way vs men’s dominating field*. Then we follow that powerful metaphors are widely used by the speaker to create a more dynamic and authoritative atmosphere: *to climb that economic ladder... the dust settles... The culture of rape... they prayed the devil back to hell... the clock is turning back. ... abuses that dehumanize women and corrode society.*

At the same time, the speech is built on remarkable data (true names from the latest news: *Malada, Ellen Johnson Sirleaf, Inez McCormic*; solid figures: *30000 Pakistanis, 5 million children, 14 percent*), which emphasizes the thoughtful speech writing and pragmatic intention to influence the public with attention-grabbing scale of the important issues not only for America but for the whole world. For example: *to advocate for equality and dignity for all Egyptians, Tunisians, and Libyans... Ellen Johnson Sirleaf as the first woman president in Africa. ... In Northern Ireland, Catholic and Protestant women... young Pakistani women.*

Consequently, in the analysis we may name **repetition** operations at the level of sounds (alliterations and assonance), sentence forms (parallelisms) and meaning (semantic repetition), as one of the major strategies used by Hilary Clinton. The technique is used to draw attention to selected ideas and to enhance structuring of such meanings in conceptual models with a pragmatic intention of continuing persuasion process.

A woman, unlike a man in politics, must balance addressing her gender with a masculine and powerful rhetoric. If a female politician upsets the balance by coming across as too forceful, then she risks been seen untrustworthy, and in contrast, if she is too ‘feminine’ then she is deemed unfit to lead [5]. Though the analysis shows that Clinton’s use of rhetoric can be associated with masculine aggressiveness and authority, Hillary Clinton positively encounters these linguistic features, empowering women and altering public perceptions of female politicians.

Hillary Rodham Clinton makes public view her as a female politician, therefore, she is successfully renegotiating a woman's role in politics. The speech under analysis advocates that Clinton is “running an aggressively feminist campaign and she is not downplaying her gender, but holding it up as an asset” [10]. Still Clinton’s position is in openly sharing a vision of feminism that is optimistic (e.g. *Renewing America’s vitality at home and strengthening our leadership abroad will take the energy and **talents of all our people, women and men**... And **let’s keep** telling the world over and over again that yes, **women’s rights are human rights and human rights are women’s rights once and for all**.) and pro-family (e.g. *I think of the extraordinary sacrifices my **mother** made to survive her own difficult childhood, to give me not only life, but opportunity along with love and inspiration. And I’m very **proud of my own daughter** and I look at all these **young women** I’m **privileged** to work with*). Nevertheless, in a man’s world of politics, for a woman to be accepted and respected as a politician, she is to some extent eliminate her feminine self from the physical as well as verbal sphere. Yet Clinton manages to exercise the combination of masculine and feminine rhetoric. What is more she benefits using masculine rhetoric to tribute women’s powers and conventionally draw attention to gender.*

REFERENCES

1. Arnold, T. C. (1993). *Thoughts and deeds. Language and the practice of political theory*. NewYork, Lang.
2. Atkinson, M. (2005). *Lend me Your Ears: All You Need to Know about MakingSpeeches and Presentations*. Oxford University Press.

3. Bayram, F. (2010) Ideology and political discourse: a critical discourse analysis of Erdogan's political speech. ARARECLS vol.7, 23-40.
4. David, M.K. (2014). Language, Power and Manipulation: The Use of Rhetoric in Maintaining Political Influence. *Frontiers of Language and Teaching*, vol.5(1), 164-170.
5. Griswold, D. (2007) The politics of speech: engendering the public sphere. Carnegie Mellon University. Available at: <http://repository.cmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1086&context=hsshonors>
6. Fairclough, N. (20/12/2006) Tony Blair and the language of politics. Available at: http://www.opendemocracy.net/democracy-blair/blair_language_4205.jsp
7. "First Lady Biography: Hillary Clinton." National First Ladies' Library. Online. <http://www.firstladies.org/biographies/firstladies.aspx?biography=43>
8. Wareing, S. (2004) "What is language and what does it do?", in Thomas, L.(ed), *Language, society, and power*. New York: Routledge.
9. van Dijk, T. A. (2006) "Politics, ideology, and discourse" in Brown, K.(ed), *The Encyclopedia of language and linguistics*. Vol. 9 Oxford ; New York: Pergamon Press, pp. 728-740.
10. www.slate.com/blogs/xx_factor/2015/04/24/hillary_clinton_s_first_campaign_speech_it_s_all_about_feminism.html

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Ляшук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лексична семантика, лінгвопрагматика, зіставні дослідження.

УДК 801.82:821.112.2(045)

ОБЪЕКТИВАЦИЯ КОНЦЕПТОСИСТЕМИ FLEIß, ARBEITSAMKEIT У НИМЕЦЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ (на текстовому матеріалі ХІХ століття)

Руслана МЕЛЬНИК (Хмельницький, Україна)

У статті йдеться про особливості об'єктивзації концептосистеми FLEIß, ARBEITSAMKEIT у ХІХ ст.. Виявлення лінгвокультурних складників суміжних концептів відбувається за допомогою їх вербальної репрезентації в німецькомовній філософській літературі та пареміях.

Ключові слова: концепт, концептосистема, вербалізація, старанність, працьовитість.

The article considers the peculiarities of objectivization of concept system DILIGENCE, INDUSTRY in the XIX century. Detection of the linguocultural components of adjacent concepts occurs by means of the verbal representation in German philosophic literature and proverbs.

Key words: concept, concept system, verbalization, diligence, industry.

Співвідношення концептуальної і лексико-семантичної інформації є однією з найскладніших проблем сучасного мовознавства. Йдеться про кардинальні питання взаємозв'язку мови і мислення, картини світу й мовної картини світу, типології мовних одиниць і їх значень, формування значення і смислу.

У процесі пізнання навколишнього світу людина створює систему інформації про світ, тобто картину світу, що несе в собі суттєві ознаки реальної дійсності, зафіксованої індивідом. Картина світу етноспецифічна, тому що створюється носіями певної мови, нації і відображає досвід відповідної лінгвокультури. Вивчення специфіки національних картин світу можливе шляхом комплексного співставлення лінгвокультурних концептів. Концепт як репрезентант фрагментів дійсності в мові вербалізується, структуруючись різночастининомовними компонентами. Дослідження концептів у мові стало предметом багатьох провідних лінгвістів (А. П. Бабушкін, А. Д. Белова, А. Вежбицька, В. І. Карасик, О. С. Кубрякова, В. В. Козловський, А. М. Приходько, M. Schwarz та інші).

Актуальність дослідження зумовлюється тим, що суміжні концепти, які входять до складу зазначеної концептосистеми, відображають як принципи конституювання життєвого світу людини (*ARBEIT*), так і цілі та сенс буття (*ARBEITSAMKEIT, FLEIß*), втілюючи суто німецький спосіб організації соціуму.

Мета статті полягає у виявленні особливостей об'єктивзації заявленої концептосистеми у німецькій філософській літературі та пареміях.

Матеріалом дослідження слугували філософські тексти та прислів'я ХІХ ст.

Враховуючи попередні результати дослідження, згідно з якими зазначена концептосистема представлена суміжними концептами *ARBEIT, ARBEITSAMKEIT, FLEIß*, звернемось безпосередньо до аналізу текстового матеріалу.

Осмислення ідеї старанності / працьовитості у філософській думці XIX ст. У середині XIX ст., завдяки залученню до суспільного життя робітничого класу, суттєво збільшилася кількість філософських досліджень, присвячених проблемі праці (*Arbeit*) та, опосередковано, працьовитості (*Arbeitsamkeit*), які стали предметом детального аналізу філософської школи «Begriffsgerechte» [2].

Уже на дебатах Франкфуртських національних зборів у 1849 р. стандартна необхідність вимушено працювати почала протистояти «святому праву на працю» [2]. З демократичної точки зору, праця визначалась як щось найвище і найсвятіше в державі, що означало високу оцінку працьовитості, набуття цим концептом найвищого статусу. Демократичний підприємець Айзенштук (1879) вважав, що праця – не абсолютне поняття, а певна частина виконуваної роботи. Він засуджував те, що при пошануванні капіталу та частина народу, яка відзначається фізичною працьовитістю, виключається із суспільства. З того часу – епохи національно-соціальних революцій – суттєво змінилося відношення до праці та її характеристик, у т.ч. і працьовитості.

Як засвідчує контекстологічний та концептуальний аналіз, концепт *ARBEIT* набув особливої актуальності в дослідженнях К.Маркса та Ф.Енгельса в Маніфесті комуністичної партії [3].

Серед усіх критиків соціалізму, які займалися проблемами праці, особливо відзначився глибокою розробкою цієї проблеми молодогегеліанець Л. фон Штайн, який розрізняв механічну та творчу (вільну) працю, що визначалися ним за типом розподілу та керування працею; він також розділив працю на фізичну та розумову [2, с.206]. Працьовитість та старанність завдяки таким критеріям почали покидати межі грубої фізичної праці, та стали служити основою морального розвитку, необхідного для возвеличення класів.

Близькі думки висловлювали тогочасні мислителі Г. фон Трайчке (1874) та В.Г.Ріль (1861). Саме В.Ріль (1823-1897) розділив працю за характером її оцінки: «Сучасна праця зробила всяку роботу вільною... Але, щоправда, не всяка робота однаково цінується. Ми по праву розрізняємо високу (престижну) і низьку (непрестижну) роботу і, відповідно до цього, віддаємо перевагу високій роботі» [2, с.206-207], вказуючи на те, що така різниця впливає із самого визначення праці, а не звідкись зовні. Характерним лозунгом цих років стає «Хвала праці!» і працелюбству, яке культивувалося.

Проте на той час спостерігалось й реверсивне розуміння концепту *ARBEIT*. Макс Шелер наполягав на первісному розумінні праці як «тягаря, ноші», відкидаючи уявлення про працю як «задоволення» безвідносно до мети, що репрезентує дійсність. Перш за все він виступив проти глибокого наповнення людського існування пануванням втомливої праці, котра знецінює та робить лише функціональними ті об'єктивні цільові зв'язки, в яких людина знаходить своє задоволення. Всі цінності, потреби, радощі, вплив державних і обцинних обов'язків і т.д. мусять виходити з праці, як творця всіх цінностей, якщо вони дійсно є цінностями. Праця, на його думку, це не вільний товар – в ній повинна бути виражена гідність робітника. Працьовитість, попри всю втомливість праці, мала бути гідною, зі збереженням особистості.

Окрім вихідного концепту *ARBEIT*, література того періоду фіксує суміжні концепти – *FLEIß, ARBEITSAMKEIT*, які, окрім виокремлених раніше компонентів *arbeiten, Arbeit, arbeitsam; Fleiß, fleißig; Eifer, eifrig; Strebsamkeit*, деталізуються лексемою *tüchtig*, що вживається у тогочасних творах для характеристики особистісних та професійних якостей людини. Подібне вживання підкреслює висновок, що кожен набуває досвіду у своїй справі завдяки умінням, здібностям та наполегливості. Саме ревність у виконанні певного завдання послужила епідигматико-дериваційною основою для творення семантичної системи сучасного німецького слова «умілий, вправний, трудолюбивий»:

was wir brauchen, sind tüchtige philologen ; den katholischen universitäten fehlt es an tüchtigen professoren der rechte [7].

Наполегливість, цілеспрямованість у досягненні поставленої мети, безпосередньо пов'язана з безмежним честолюбством, властивим німецькій нації, репрезентується іменником *Strebsamkeit*:

ein volk ... mit jugendlicher kraftfülle und gewaltiger strebsamkeit [7];

der Deutsche hat an und für sich eine starke neigung zur unzufriedenheit ... sein ehrgeiz ist schrankenlos ... es ist das eine eigenschaft, die ihre sehr guten seiten hat, es ist die deutsche strebsamkeit, sie steckt sich ihr ziel niemals zu kurz [7].

Концепти *FLEIß, ARBEITSAMKEIT* у прислів'ях XIX ст. Ще одним із об'єктів досліджуваної нами концептосистеми виступають німецькі паремії – один з найдавніших жанрів усної народної творчості. Як засіб вербального оформлення концептів вони є доволі

інформативними мовними одиницями, тому що не лише надають їм певної раціонально-емоційної кваліфікації, але й фіксують ті значеннєві трансформації, що відбуваються в мові та культурі [1]. Саме у прислів'ях відібрано та осмислено найхарактерніші та найтиповіші сторони праці, побуту, суспільного життя, явищ природи. Прислів'я відображають різні об'єкти діяльності людини, дають свою оцінку, живуть разом з народом його турботами та болями.

Для визначення засобів вербалізації самої концептосистеми *FLEIß, ARBEITSAMKEIT* для XIX ст. розглянемо її суміжні концепти на матеріалі трьох збірок прислів'їв [4; 5; 6]. Зупинимось детальніше на характеристиці складових, що покривають досліджуваний нами концептуальний простір.

Прагнення до досягнення певних благ, пов'язане із старанністю, і є запорукою життєвого руху та успіху, що й виражається в прислів'ях дієсловом *streben*:

Wer nicht strebt, der nicht lebt [5, с.899].

Wir streben auf Erden nach nichts so sehr als nach Gut, Hoffnung und Ehr; und so wir das alles erworben, so legen wir uns nieder und sterben [5, с.899].

Проте сам компонент *strebsam* не став складовою прислів'їв.

Відзначимо велику вживаність прислів'їв, що ґрунтуються на характеристиках вищої добродієвності, яку репрезентують *tüchtig* та *Tüchtigkeit*. Діяльна працелюбність проявляється як невтомність від затрачених зусиль:

So tüchtig ist kein Mann, dass er nicht ermüden kann [5, с.1353].

Умілість, вправність оцінюється в народі похвалою інших, тобто цінується працьовитість на благо пана:

Darumb ist einer nicht tüchtig, dass er sich selbst lobt, sondern, dass jhn der Herr lobt [5, с.1353].

Працелюбство та діловитість як особисті якості людини заслуговують у народі набагато вищої оцінки, ніж зовнішня привабливість:

Tüchtigkeit geht vor Schönheit [5, с.1355].

Наполегливу старанність, що визначається докладанням певних зусиль і приносить благо, виражає іменник *Emsigkeit*:

Der Emsigkeit und Mühe gibt Gott Schaf und Kühe [5].

Ревнісна старанність повинна мати межі, оскільки зайва ревність може мати негативні наслідки:

Blinder Eifer schadet nur [5, с.49].

Eifer ist ein guter Diener, aber ein schlechter Herr [5, с.49].

Проте найуживанішими у прислів'ях XIX ст. є мовні одиниці, що вербалізують концепт *FLEIß (Fleiß, fleißig, Fleißige)*, репрезентуючи наступні характеристики:

1. Старанність і докладання зусиль є шляхом досягнення життєвих благ:

Dem Fleiß und Schweiss wird Süßigkeit zu Preis [5].

Fleiß ist zu allen Dingen gut [5; 6].

Wer fleissig ist in seinem Stand, den segnet Gott mit milder Hand [5].

Wer nicht fleissig ist in der Jugend, wird betteln (hungern) im Alter [5].

Des Fleißigen Hand macht reich [4; 5].

2. Без старанності – немає ніякої винагороди, старанність завжди заохочується:

Fleiß erhält (den) Preis [5].

Erst Fleiß, dann Preis [6].

3. Осуд ледарства:

Fleiß bringt Brot, Faulheit Noth [4; 5].

Für den Fleißigen hat die Woche sieben Heute, für den Faulen sieben Morgen [5; 6].

Працьовитість як життєва винагорода актуалізується у прислів'ях маловживаним іменником *Arbeitsamkeit*:

Arbeitsamkeit ist die beste Lotterie [4; 5].

Arbeitsamkeit ist die Mutter des Glücks [4; 5].

Проте праця без винагороди стає обтяжливою:

Arbeit ohne Vorteil wird sauer [6],

а непосильна праця може призвести до трагічних наслідків:

Von großer Arbeit starben die Pferde [6].

У зазначених прикладах знаходить відображення вихідна семантика лексеми *Arbeit* – виснажлива, обтяжлива діяльність. Похідний прикметник, який з'являється у творах Г.Келлера,

Т.Фонтане, однак, виражав значення «працьовитий»: *und diese Kommission ließ durch alle preußische Gesandtschaften «fleißige und arbeitsame Ausländer» zum Eintritt in die preußischen Staaten einladen* [6].

Отже, проведене дослідження виявило, що до кінця XIX ст. зазначені суміжні концепти вербалізуються наступними ключовими компонентами: *Arbeit, Arbeitsamkeit; Eifer; Emsigkeit; Fleiß, fleißig, Fleißige; streben; tüchtig, Tüchtigkeit*. Таким чином, об'єктивація концептосистеми *FLEIß, ARBEITSAMKEIT* відбувається на матеріалі філософських текстів та паремійних одиниць через різночастининомвні компоненти суміжних концептів, що її структурують.

Перспективи дослідження полягають у подальшому вивченні специфіки об'єктивації концептосистеми *FLEIß, ARBEITSAMKEIT* на матеріалі періодичних видань XIX століття.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Приходько А. М. Концепти та концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332с.
2. Brunner O., Conze W., Koselleck R. Geschichtliche Grundbegriffe. – Klett-Cotta, 1992. – Band 1. – S. 205-215.
3. Marx K., Engels F. Manifest der kommunistischen Partei. – 28. Aufl. – Berlin: Dietz Verlag, 1967. – 112 S.
4. Simrock K. Die deutschen Sprichwörter. – Stuttgart: Philipp Reclam, 1988. – 630 S.
5. Wander K.F.W. Deutsches Sprichwörter-Lexikon. – Leipzig: F.A. Brockhaus, 1867. – Band 1. – 1890 S.
6. Zitate und Sentenzenschaß der Weltliteratur alter und neuer Zeit / Hrsg. von Richard Zozmann. – Leipzig: Hesse u. Becker Verlag, 1911. – 187 S.
7. Grimm: <http://germazope.uni-trier.de>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Руслана Мельник – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Наукові інтереси: історія німецької мови, лексична семантика, когнітивна лінгвістика.

УДК 811.111'42:33

ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ ДИСКУРСУ ТА ЇЇ КАТЕГОРІЙНИЙ АПАРАТ

Людмила НАУМЕНКО (Київ, Україна)

У статті пропонується до розгляду актуальний напрям сучасних лінгвістичних досліджень – лінгвоконцептологія дискурсу. Визначаються її мета, об'єкт, предмет, завдання, методи, матеріал та базовий термінологічний апарат; обґрунтовуються основні положення, категорії й поняття, які входять до сфери її вивчення. Теоретичні положення проілюстровано на матеріалі сучасного англомовного бізнес-дискурсу.

Ключові слова: лінгвоконцептологія дискурсу, концепт, дискурс-аналіз, когнітивний простір дискурсу, лінгвоконцептосфера дискурсу.

The paper deals with an urgent direction of today's linguistics – linguaconceptual studies of discourse. Its aim, object, subject, tasks, methods, material and basic terminological apparatus have been determined as well as principal statements, categories and notions which comprise its sphere of interests have been grounded. The theoretical statements are illustrated by the material of the contemporary business English discourse.

Key words: linguaconceptual studies of discourse, concept, discourse analysis, cognitive space of discourse, linguaconceptualsphere of discourse.

Дослідження з когнітивістики, когнітивної лінгвістики та концептуального аналізу привертають до себе увагу багатьох сучасних вітчизняних і зарубіжних учених, які розробляють теорію й методологію вивчення мови як засобу пізнання, категоризації концептуалізації дійсності й ідеального світу, засвоєння й оперування знаннями, внутрішнього лексикону та вербальної пам'яті людини, процесів породження і розуміння мовлення, аналізу когнітивних структур, природи та складників концептів, створення лінгвоконцептуальних моделей в різних галузях знання [1-3; 5; 8; 10-13; 15-16; 20; 25; 29; 31; 33-34; 39-40; 44; 48] та ін. Актуальним, на наш погляд, у цьому контексті є необхідність наголосити на становленні нового напрямку – лінгвоконцептології дискурсу, що поєднує в одному дослідженні прагмалінгвістичний та концептуальний підходи до вивчення природної мови у її дискурсивному вияві. Мета публікації полягає в обґрунтуванні загальних теоретичних положень, завдання – в окресленні мети, об'єкту, предмету, завдань, методів, матеріалу та поняттєвого апарату цієї дисципліни.

Теоретичне підґрунтя. Загальна переорієнтація фокусу уваги сучасних мовознавців з функціональних аспектів мови на її когнітивний зріз антропоморфний чинник заклали підвалини для формування лінгвоконцептології як самостійної лінгвістичної дисципліни, чому також сприяли праці С. Г. Воркачова, В. Л. Іващенко, В. В. Колесова, Т. А. Космеди, О. С. Кубрякової, В. А. Маслової, М. В. Піменової і О. Н. Кондратьєвої, З. Д. Попової і І. А. Стерніна, А. М. Приходька, О. О. Селіванової, Н. В. Слухай [6; 14; 17; 19; 22; 24; 28; 30; 32; 37-38] та ін.

В. Л. Іващенко зокрема виокремлює п'ять основних напрямів наукових пошуків у межах цієї дисципліни: *етнолінгвоконцептологія*, що передбачає вивчення окремих етнокультурних концептів; *порівняльна лінгвоконцептологія*, серед дослідницьких проблем якої порівняння концептуальних картин світу різних етнокультур; *художня лінгвоконцептологія*, об'єктом дослідження якої є літературно-художні концепти; *наукова [лінгво]концептологія*, у центрі уваги якої перебувають наукові концепти; *лінгвоконцептографія*, пов'язана зі створенням словника концептів і в цьому контексті словників стереотипів, символів, образів, констант національної свідомості та опрацюванням їхніх теоретичних засад [14, с. 384]. Т. А. Космеда додає до означеного переліку *аксіологічну [лінгво]концептологію*, представлену у працях Т. Вільчинської [5] і Т. А. Космеди [19], та *гендерну [лінгво]концептологію*, засвідчену у працях О. І. Горошко [9]. Вивчення концептів та інших когнітивних структур уможливує також появу наукових напрямів, пов'язаних з різними об'єктами досліджень (а, як відомо, назву наукового напрямку визначає його об'єкт) – термінологія, діалектологія, мова на різних її статурах (лексичному, фразеологічному, синтаксичному), наукова метамова, лінгвопоетика, дискурс.

Про концептологію дискурсу як окремий підрозділ лінгвоконцептології заявляє А. М. Приходько [32], про семантичний простір дискурсів як важливе інформаційне джерело знань про концепт говорять З. Д. Попова і І. А. Стернін [30]. Т. А. Ширяєва наголошує, що центральні концепти, що складають основу суспільних інститутів, мають потужну породжувальну силу в тому сенсі, що створюють велику смислову ділянку [42, с. 65], і організують різні жанрові форми, мовленнєві практики та формації дискурсу. Концептуальні структури, якими оперує наша свідомість, власне й формують когнітивний простір дискурсу, без якого аргіогінеможливе його виникнення та існування. А. М. Приходько говорить про концептосистему як категорію дискурсу (тобто певну сукупність характерних саме для цього дискурсу концептів), яким надається перевага в тому чи іншому режимі спілкування. Напр., в політичному дискурсі це буде один набір концептів, в рекламному – інший, в кримінальному – третій. Так само в релігійному, казковому, персональному або ідіодискурсі людини [32, с. 349].

Не заперечуючи положення про системність концептів (адже концепти не існують ізольовано, а створюють ієрархію, організуючись в ментальному просторі людини у певні системні утворення), ця система не є жорсткою і неперервною, а швидше рухливою і дискретною, у якій концепти відіграють роль опорних точок, згустків смислів, які допомагають людині орієнтуватися в інформаційному просторі, належним чином організовувати свій дискурс.

Основні положення. У межах когнітивно-дискурсивної парадигми дослідження природної мови стає очевидним необхідність холистичного вивчення мовно-мисленнєвих процесів в ментальності людини, оперування нею когнітивними структурами під час створення дискурсу, організації дискурсивного простору на базі ментальних утворень, що набувають певної форми за допомогою мовних позначень, які ми визначаємо як концепти та лінгвоконцептосфери.

Отже, *лінгвоконцептологію дискурсу* вважаємо новим напрямом наукових пошуків на перетині дискурсології та лінгвістичної концептології, об'єктом дослідження якої є мовна природа, валоративний та когнітивний потенціали, актуалізація, архітектоніка концептів як смислових домінант дискурсу, логіко-семантичних зв'язків між концептами та їхніх констеляцій в інші об'єднання – пари, кластери, мережі, ієрархії, концептосфери, що в певний спосіб структурують когнітивний простір тих чи інших функціональних дискурсів.

Об'єктом дослідження лінгвоконцептології дискурсу є концепти, які виводяться з синтагматичних відношень імен, реалізованих в усному чи письмовому мовленні або його фіксованій формі у вигляді тексту, транскрипту, аудіо- чи відеозапису. *Предмет* дослідження складають мовні номінації, що позначають концепти, характерні для певного функціонального різновиду дискурсу. *Завдання* полягають у віднаходженні мовних одиниць – репрезентантів ключових та похідних від них концептів у певних різновидах дискурсів; розробленні архітектоніки цих концептів за когнітивними ознаками, образними та схематичними компонентами; визначенні статусу концептів в дискурсі і встановленні логіко-поняттєвих зв'язків між концептами одного рівня та ієрархічної залежності між концептами різних рівнів; моделюванні дискурсу у мовно-концептуальних структурах та зв'язках між ними у їхніх мовних репрезентаціях, побудові лінгвоконцептосферних дискурсів.

Основними *методами* дослідження дискурсивних концептів та їх об'єднань є *концептуальний та дискурс-аналіз*, які інтегрують низку методів, методик, прийомів та процедур. *Концептуальний аналіз* дискурсивних концептів передбачає: *лексико-семантичний аналіз* (для з'ясування семантичного потенціалу імені концепту), *метод словникових дефініцій* (для з'ясування семантики можливих вербалізаторів концепту, визначення його імені та опису поняттєвого компоненту), *смисловий аналіз*

(для виокремлення смислових центрів концепту), *метод когнітивної інтерпретації* (для виокремлення когнітивних ознак концепту з семантики слова-вербалізатора), *метод наукової / тренуваної інтроспекції* (для проникнення у змістову структуру концепту); *дискурс-аналіз* включає: *метод пошуку ключових слів* (для віднаходження ключових концептів у дискурсі), *дистрибутивний аналіз* (для встановлення валентності імені концепту), *контекстуально-інтерпретаційний аналіз* (для з'ясування додаткових та оказіональних значень імені концепту та його можливих номінацій різноструктурними мовними одиницями), *метод інтерпретації вербальних знаків у дискурсі* (для віднаходження синонімічних назв концепту). Для якомога повного опису змістової структури дискурсивного концепту означені методи можна доповнити *компонентним та етимологічним аналізом* (для прояснення змісту лексеми-вербалізатора концепту та віднаходження його етимона), *статистичний аналіз* (для підрахунку кількісної репрезентації імен ключових концептів у жанрових формах та їхньої мовної продуктивності в дискурсі), а також *метод моделювання* змістової структури концепту та когнітивного простору дискурсу.

Емпіричний матеріал дослідження в межах лінгвоконцептології дискурсу складають жанрові форми (сукупність текстів та дискурсивних практик / подій), притаманні окремим функціональним дискурсам, у яких щонайповніше виявляє себе певний концепт. Матеріал дослідження можуть доповнювати лексикографічні спеціальні джерела (термінологічні, тлумачні, ідеографічні, етимологічні, лінгвокультурні, словники сполучуваності слів, словники синонімів та антонімів, ідіом, паремій, афоризмів, словники-довідники та енциклопедії), наукова галузева література, фахова періодика.

Аналіз жанрових форм дискурсу та фахової періодики дозволяє виявити контекстуальні значення імені концепту, його деривати та словосполучення, контекстуальні синоніми, оказіональні назви, а також інші номінації, і встановити їх кількісний показник, який засвідчує актуальність концепту для даного різновиду дискурсу. Лексикографічні спеціальні джерела (термінологічні словники) надають можливість з'ясувати семантичну парадигму імені концепту і провести компонентний аналіз. Наукові дефініції у тлумачних словниках та науковій галузевій літературі, а також словники-довідники та енциклопедії служать джерелом для прояснення поняттєвого змісту імені концепту; етимологічні та лінгвокультурні словники відповідно – для з'ясування етимона та етнокультурних особливостей вербалізації концепту в різних ареальних виявах дискурсу. Для якомога повного опису номінацій концепту можна долучати словники неологізмів, сполучуваності слів, синонімів та антонімів, ідіом, паремій, афоризмів. Ідеографічні словники допомагають прояснити логіко-пояттєві зв'язки між досліджуваними концептами.

Як зауважує С. Г. Воркачов, зрілість і право на існування будь-якої наукової дисципліни визначає ступінь сформованості її категорійного апарату – системи базових термінів [6, с. 79]. Очевидно, що основу категорійного апарату лінгвоконцептології дискурсу складають поняття “лінгвоконцептологія дискурсу”, “дискурс”, “когнітивний простір дискурсу” та “концепт”.

Поняття “дискурс” розуміємо як мовно-мисленнєвий процес / когнітивно-комунікативну діяльність, що відбувається під час мовної взаємодії комунікантів і створює свою власну реальність завдяки тексту / діалогу; крім макрознаку у формі тексту / діалогу містить ще й екстралінгвістичні елементи: фонові та презумптивні знання, прагматичну мету, паралінгвальні та соціо-культурні параметри, ситуативну прив'язку. Як стверджує В. В. Красних, дискурс має два плани вираження – власне лінгвальний та лінгвокогнітивний. Якщо перший пов'язаний з мовою, то другий – з мовною свідомістю, впливаючи на породження і сприйняття текстів, виявляючи себе в контексті й пресупозиції (дискурс як процес) [20, с.114]. У дискурсі відображається складна ієрархія знання, необхідна і для його створення, і для сприйняття. Згідно з О. С. Кубряковою, дискурс – це явище когнітивне, тобто субстанція, у якій і за допомогою якої здійснюється трансляція, оперування і, що головне, створення нового знання [23, с. 14, 23]. Відповідно, кожне мовне явище може бути адекватно описане й пояснене тільки в тих випадках, коли воно розглядається на перехресті когніції та комунікації [22, с. 11]. На думку Т. ван Дейка, дискурс містить принаймні три виміри: лінгвальний (власне використання мови), когнітивний (обмін знаннями, інформацією й уявленнями), інтерактивний (спілкування суб'єктів у соціальних ситуаціях) [45]. Незважаючи на розмаїття поглядів на дискурс, усіх їх об'єднує спільна потреба вийти за межі окремо взятого речення, адже природна мова рідко існує у вигляді ізольованих форм [46, с. 356]. З дискурсом пов'язують суміжні тексти, пара лінгвістичні характеристики, явище інтертекстуальності, фізичну ситуацію, мовців та їхні фонові знання [43, с. 24-25].

Виходячи з аналізу розуміння дискурсу в лінгвістиці та суміжних з нею дисциплінах, термін *дискурс* визначаємо як комунікативну подію, представлену послідовністю пропозиційних структур (висловлювань / мовленнєвих актів), продукованих окремою національною, суспільною, професійною спільнотою з певної тематики (проблематики) у сукупності її мовних, когнітивних та соціокультурних вимірів.

Методологічні підходи до вивчення дискурсу в гуманітаристиці отримали назву *дискурс-аналізу*, тобто наукового вивчення дискурсу та його структурних елементів [4, с. 276], лінгвальних й паралінгвальних чинників, ситуації (предметної, комунікативної), когнітивних, соціокультурних та ідеологічних характеристик [41, с. 108]. Методологія цього методу полягає в інтегральному поєднанні прагмалінгвістичних і когнітивних підходів до вивчення мовних і мисленнєвих процесів дискурсивної діяльності, визнання активної ролі мовця і слухача у формуванні дискурсу та породженні його смислів. Звідси об'єктами дослідження дискурс-аналізу вважаємо мовний, когнітивний та соціо-прагматичний плани.

Окрема галузь, яка визначає дискурс об'єктом дослідження в межах когнітивно-комунікативної парадигми, отримала назву *дискурсознавства*. В коло її питань, входять: онтологія та синергетика дискурсу, принципи формування, типологія, структура та структурні одиниці, учасники, жанрові форми, стилістичні та риторичні особливості, презумптивні умови (соціокультурні й ситуативні параметри), утворення та обмін смислами, когнітивний простір, лінгвопрагматичне, когнітивне та фреймове моделювання дискурсу.

Когнітивний простір дискурсу – це певним чином структурована сукупність ментальних утворень / елементів когніції, яким оперують суб'єкти певного дискурсу і які мають таке дискурсивне вираження: лексико-фразеологічні одиниці та пропозиційні структури, логічні зв'язки, стилістичні засоби – метафоризація й метонімізація, семантичні значення та смислові акценти, змістові структури, етноспецифічні реалії, конотації (емотивні, оцінні, прагматичні, культурні), різного роду асоціації.

Лінгвоконцептуальне моделювання дискурсу – це побудова моделі дискурсу, основними елементами якої є концепти та системні зв'язки між ними. Створення такої моделі передбачає розроблення архітекtonіки концептів й віднаходження різного роду зв'язків між концептами одного та різного рівнів. У цьому розумінні лінгвоконцептуальне моделювання дискурсу – це розбудова його лінгвоконцептосфери (детальніше див. [26]).

Лінгвоконцептологія дискурсу передбачає його структурування за ключовими концептами, лінгвістичне бачення яких ґрунтується на системному описі їхніх мовних репрезентантів – слів, словосполучень, фразем, паремій, синтаксем та відношень між ними у формі синонімів, антонімів, еквіполентів, гіпо-гіперонімів, еквонімів тощо. Згідно з *Longman Dictionary of Applied Linguistics* за ред. Дж. Річардса, *концепт* визначається як загальна ідея або смисл, що асоціюється зі словом або символом в людській свідомості. Концепти – це абстрактні смисли, представлені словами або іншими мовними одиницями. Як вважає автор, усі мови можуть виражати ті самі концепти, але не в усіх мовах існують слова на їх позначення [47, с. 62]. До основних ознак концепту відносять: неізолюваність (зв'язок з іншими концептами), відкритість (як невичерпність його змісту), цілісність, нежорстку структурованість, динамізм і креативність – здатність змінюватися і поповнюватися новими смислами [35].

Концептуальний аналіз, тж. *концепт-аналіз* ставить на меті “реконструкцію когнітивних механізмів індивідуальної чи колективної свідомості, які опосередковують формування й упорядкування знань про об'єкти дійсності та результати внутрішнього рефлексивного досвіду” [36, с. 419]. Концепт-аналіз спрямований на дослідження когнітивних структур / ментефактів: концептів (когнітивів, імагенів, логогенів / ноуменів, емотивів), прототипів, стереотипів, архетипів, гештальтів, символів та ін., їх вербалізацію в мові, мовленні, тексті, дискурсі, розбудову їхньої архітекtonіки, а також мереж, сіток, концептосфер та ін. об'єднань, що існують в когнітивних просторах мовних картин світу та дискурсів. До концептуального аналізу долучають і традиційні методи (семантичний аналіз, компонентний аналіз, етимологічний аналіз, аналіз дефініцій, логіко-смисловий аналіз, польовий метод та ін.), і новітні підходи: *метод когнітивної інтерпретації*, *метод наукової / тренуваної інтроспекції*, *метод моделювання структур репрезентації знань у вигляді схем, пропозицій, гештальтів, фреймів, скриптів, концептосфер тощо*, *метод асоціативного / рецептивного експерименту* (для з'ясування актуальності / присутності тих чи інших когнітивних структур в свідомості носіїв мови та зв'язків між ними). Деякі дослідники уводять в концептуальний аналіз методики та процедури, запозичені з історичних студій, напр., щоб прослідкувати становлення поняття в мові залучають дані з лінгвістичної палеології, щоб з'ясувати зміни у змістовій формі слова – лінгвістичну лексикологію, історичний словотвір, історичну фразеологію та стилістику [18, с. 136].

Логічним постає питання про різновиди концептів відповідно до їх профілювання. Якщо виходити з положення, що концепт – це глобальний смисл, то втіленням *мовних концептів* можуть бути лише такі одиниці, які дозволять тлумачити ім'я концепту у певному сенсі, а саме: фраземи, перифрази, паремії, мовні кліше, афористичні вислови тощо, які слугують контекстом для цього слова й існують в готовому вигляді. *Концепти мовлення* мають набагато ширший мовний репертуар, втілюючись в нескінченну кількість мовленнєвих утворень – від окремих висловів до цілісних фрагментів мовлення на зразок виступів, промов, монологів, міні- та макродіалогів. *Текстовим концептам* (їх ще називають художніми концептами, очевидно, завдяки увазі дослідників саме до художніх творів) присвячена численна література з вивчення авторських ідіоконцептів. На думку В. В. Красних, концепт – це глибинний смисл, який втілює мотив та інтенції автора, зароджується у предметно-образному коді і може мати нескінченну кількість вербальних виразів – власне текстів. Концепт виникає до створення тексту і “розгортається” в процесі його творення, хоча й нікуди не зникає, існує у самому тексті у вигляді максимально згорнутої структури, мисленнєвого згустку, і може розгортатися в абсолютно новий текст [20, с. 129]. Текстовий концепт співвідноситься із замислом тексту (за Л. С. Виготським), концепцією (за Т. М. Дрідзе), головною думкою, основною ідеєю (за Н. І. Жинкіним), суперфокусом свідомості (за У. Чейфом), ключовим словом (за Л. Бабенко, Ю. Казаріним) і виводиться із синтагматичних відношень імен, реалізованих в тексті.

Природна мова відображає наївну картину / образ світу, у межах якої формуються *етно- / [лінгво]культурні концепти / культурологічні універсалії*, які існують в колективній свідомості носіїв мови певного етносу або національної спільноти і відображають її світобачення та систему цінностей. Ю. С. Степанов називає такі концепти “згустками культури у свідомості людини” [40, с. 43]. На думку С. Воркачова, концепти у такому розумінні є одиницями буденної філософської свідомості (переважно етичної); вони культурно значущі, аксіологічно марковані і світоглядно орієнтовані, що надає можливість їх опису у термінах МКС [6, с. 20]. До вербалізаторів цих концептів відносять етноспецифічні та культурно марковані мовні одиниці, а також обмежену кількість слів, які є ключовими для розуміння національного менталітету, що їх визначають як “метафізичні концепти” або “константи національної свідомості”.

Дискурсивні концепти – це концепти, сферою утворення, існування та об'єктивації яких є дискурс. Формування дискурсивних концептів залежить від функціонального різновиду дискурсу (побутового, наукового, політичного, ділового, релігійного та ін.), який накладає певні обмеження, обумовлені типом мислення його суб'єктів – наївно-побутове, філософське, прагматичне, художнє, образно-поетичне; проблемним полем і тематикою предметної галузі, переважним використанням своєрідної лексики, фразеології, пареміології, афористики – розмовно-побутової, термінологічної, спеціалізованої, архаїчної. Кожен дискурс формує певну систему притаманних йому концептів, які, з одного боку, зароджуються й еволюціонують у його когнітивному просторі, з іншого, виконують роль каркасу, своєрідної ментальної сітки, на основі якої вибудовується його лінгвальна текстура. Як зауважує Н. В. Крючкова, дискурс виявляється одночасно і “середовищем існування”, і “засобом реалізації концептів”, і тим, що впливає на його зміну і розвиток [21, с. 272].

У когнітивному просторі дискурсу концепти не існують ізольовано, поєднуючись з іншими концептами, створюють пари, кластери, мережі, сітки, дерева концептуальних залежностей, ієрархії або таксономії. Так, *парні* концепти утворюють об'єднання двох взаємозалежних концептів, один з яких передбачає інший, а зміст обох або покриває ту саму референтну ситуацію або співвідноситься з єдиним поняттям. Напр., для бізнес-дискурсу – це концепт “купівля – продаж” (“buying – “selling”), представлений на мовному рівні дієсловами-конверсивами *купити :: продати (buy :: sell)*, які позначають ту саму денотативну ситуацію з позицій двох її учасників, іншими словами, “дві акції, кожна з яких передбачає одночасне здійснення іншої, є необхідною гранню єдиного цілого” [27, с. 371].

Кластерні концепти – це ментальні структури, поняттєві обсяги яких перебувають у відношеннях часткового перетину, утворюють еківолену опозицію і виявляють контрастивну дистрибуцію у тексті. Такі концепти мають також спільні смислові центри, подібні фреймові структури та образний компонент, як напр., у концептів “business” та “enterprise”, через що їх часто ототожнюють.

Мережеві концепти утворюють ланцюжок між концептотвірним та похідними від нього концептами на основі спільної поняттєвої ознаки, диференціюючись на концепти нижчого порядку, як напр., концепти “trade”, “market” та “marketing” (спільна поняттєва ознака “goods / product”).

Сітьові концепти групуються на основі кількох ознак, що утворюють різні рівні відношень між ними, як напр., у концептів “business”, “trade” та “profit”, яких поєднують поняттєві ознаки (*business–*

“commercial activities/ trading”; *trade* – “activity of selling goods or services in order to make a profit”; *profit* – “monetary benefits earned by a business”), смислові центри (“business is profit”, “trade is money”) та образи-картинки (*businessman – trader, financier – financial trader*).

Дерево концептуальних залежностей – модель системно-структурної організації концептуальних структур у вигляді розгалуження, як напр., концепти:

– “trade” – “enterprise” – “market”
 “business” – “money” “business” – “work” “trade” – “goods”
 – “management” – “company”

Ієрархію концептів та відношень між ними складає лінгвоконцептосфера як сукупність концептів, що поєднуються гіперо-гіпонімічними / родо-видовими зв'язками і утворюють різностратумну структуру між концептами різних рівнів (детальніше див. [26, с. 148-153]).

Висновки. Отже, на разі можна говорити про лінгвоконцептологію дискурсу як окремий науковий напрям лінгвістичних досліджень, що виник на межі дискурсології та лінгвоконцептології, і такий, що має свій об'єкт, предмет, завдання, методи, матеріал аналізу і активно формує категорійний апарат.

Перспективним є застосування теоретичних положень статті в практиці вивчення дискурсивних концептів та лінгвоконцептуального моделювання когнітивного простору сучасного англомовного бізнес-дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Истина. Добро. Красота: Взаимодействие концептов / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Языки эстетики: Концептуальные поля прекрасного и безобразного / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – Индрик, 2004. – С. 5 – 29.
2. Аскольдов-Алексеев С. А. Концепт и слово // Русская словесность. Антология / Под ред. В. П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 267 – 279.
3. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка: Монография / А. П. Бабушкин. – Воронеж: ВГУ, 1996. – 104 с.
4. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса: от психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько. – Изд. 4-е. – М.: Кн. дом “ЛИБРОКОМ”, 2011. – 288 с.
5. Вільчинська Т. Концепт кризь призму аксіологічної прагмалінгвістики / Т. Вільчинська // Мовознавчий вісник [Зб. наук. пр.] / МЛН України, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; від. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси: Брама – Україна, 2006. – С. 46-54.
6. Воркачѳев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии / С. Г. Воркачѳев // Теоретическая и прикладная лингвистика: Межвуз. сб. науч. тр. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2002. – Вып. 3. – С. 79 – 95.
7. Воркачѳев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт: Монография / С. Г. Воркачѳев. – М.: Гнозис, 2004. – 236 с.
8. Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту / К. Ю. Голобородько // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 32. – С. 27 – 30.
9. Горошко Е. И. Языкоэосознание: гендерная парадигма / Е. И. Горошко. – Х.: Наука, 2003. – 180 с.
10. Демьянков В. З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке / В. З. Демьянков // Авторская модификация статьи, опубликованной в журнале “Вопросы филологии” в номере, посвященном академику РАН Ю. С. Степанову. – 2001. – №1. – С. 35 – 47.
11. Жаботинская С. А. Концепт / домен: матричная и сетевая модели / С. А. Жаботинская // Культура народов Причерноморья. – 2009. – №168. – Т. 1. – С. 254-259.
12. Зайдуллин М. В. Концепт и значение: проблемы соотношения / М. В. Зайдуллин // Язык и культура: Тезисы докладов III-й Междунар. науч. конф. (23 – 25 сентября 2005 г.). – М.: РАН, 2005. – С. 68 – 69.
13. Зусман В. Концепт в системе гуманитарного знания (понятие и концепт) / В. Зусман // Вопросы литературы. – 2003. – № 2. – С. 3 – 29.
14. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): Монографія / В. Л. Іващенко. – К.: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с., Бібл.: 288-313.
15. Іващенко В. Л. Концептологія і термінознавство / В. Л. Іващенко // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – У 2-х част. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2009. – Вип. 26. – Ч. 1. – С. 382 – 388.
16. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с., Бібл.: 365-388.
17. Колесов В. В. Язык и ментальность: Монография / В. В. Колесов. – СПб.: Изд-во СПб госун-та, 2004. – 237 с.
18. Колесов В. В. Ментальная характеристика слова в лексиколонических трудах В. В. Виноградова / В. В. Колесов // Вестник МГУ. Сер. 9 – Филология, 1995. – № 3. – С. 132-136.
19. Космеда Т. А., Плотнікова Н. В. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі: Монографія / Т. А. Космеда., Н. В. Плотнікова. – Львів: ПАІС, 2010. – 408 с.
20. Красных В. В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? / В. В. Красных. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 375 с., Бібл.: 341-374.

21. Крючкова Н. В. Методы изучения концептов / Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы: Междунар. науч. конф., посвященная 200-летию Казанского университета (Казань 4-6 октября 2004 г.): Труды и материалы / Под общ.ред. К. Р. Калиуллина. – Казань: Изд-во Казан.ун-та, 2004. – С. 271-272.
22. Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики/ Е. С. Кубрякова// Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004, № 1. – С. 6 – 17.
23. Кубрякова Е. С. О понятиях дискурсаидискурсивного анализа в современной лингвистике / Е. С. Кубрякова// Дискурс, речь, речевая деятельность: Функциональные и структурные аспекты: Сб. обзоров. – М.: РАН ИНИОН, 2000. – С. 7 – 25.
24. МасловаВ. А. Введение в когнитивную лингвистику: Учеб.пос./ В. А. Маслова. – М.: Флинта, Наука, 2004. – 296 с.
25. Мыркин В. Я. Понятие vs. концепт; текст vs. дискурс; языковая картина мира vs. речевая картина мира / В. Я. Мыркин // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковойкартины мира: материалыМежд. науч. конф. / Отв. ред. Т. В. Симашко. – Архангельск: Поморский гос. ун-т, 2002. – С. 46-47.
26. Науменко Л. П. Лінгвоконцептосфера сучасного англомовного бізнес-дискурсу в комунікативно-прагматичному вимірі: Монографія / Л. П. Науменко. – К.:Логос, 2015. – 498 с.
27. Осипова О. Г. Купля-продажа// Антология концептов / Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – С. 370 – 382.
28. Пименова М. В., Кондратьева О. Н. Концептуальные исследования: Учеб. пос./ М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2011. – 176 с.
29. Полужин М. М. Концепт як базова когнітивна сутність / М. М. Полужин // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – К.: Логос, 2001. – № 5. – С. 182 – 184.
30. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
31. Приходько А. Н. Концепт и концептосистемы / А. Н. Приходько. – Днепропетровск: Белая Е. А. [изд.], 2014. – 307 с. – Библ.: С. 277-306.
32. Приходько А. Н. Концептология дискурса, или дискурсология концепта/ А. Н. Приходько// Учёные записки Тавричес. нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия “Филология”. – Том 18(57), 2005. – №2. – С. 347-351.
33. Прохоров Ю. Е. В поисках концепта: Монография / Ю. Е. Прохоров. – М.: Флинта, Наука, 2009. – 176 с.
34. Прохоров Ю. Е. К проблеме “концепта” и “концептосферы” // Язык. Сознание. Коммуникация: Зб. статей / Отв. Ред. В.В.Красных, А.И.Изотов. – М.: МАКС Пресс, 2005. – Вып. 30. – С. 74-94.
35. Селіванова О. О. Концептуальний аналіз: проблеми та принципи/ О. О. Селіванова // Режим доступу: www.linguistics.kspu.edu/webfm_send/810
36. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2008. – 712 с.
37. Селіванова О. О. Теоретичні засади й дослідницькі можливості концептуального аналізу / О. О. Селіванова // Нова філологія. – 2007. – № 27. – С. 49 – 63.
38. Слухай Н. В. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні: Навч. пос. / Слухай Н. В., Снитко О. С., Вільчинська Т. П. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2011. – 367 с.
39. Слышкин Г. Г. Дискурс и концепт (о лингвокультурном подходе к изучению дискурса) // Языковая личность: институционный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 38 – 45.
40. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов.– 3-е изд. – М.: Академическийпроект, 2004. – 992 с.
41. Шевченко І. С. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу / І. С. Шевченко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Харків: Константа, 2005. – С. 105 – 117.
42. Ширяева Т. А. Язык как средство конструирования социальной реальности // Язык. Текст. Дискурс: Науч. альманах Ставропол. Отделения РАЛК / Ред. Г. Н. Манаенко. – Ставрополь: Изд-во СГПИ, 2009. – Вып. 7. – С. 61-67.
43. Cook G. Discourse and Literature: The Interplay of Form and Mind/ G. Cook. – Oxford: Oxford University Press, 1994. – 285 p.
44. Cybuch M. The Fundamental Considerations in the Concept of Meaning and Meaning Relations / M. Cybuch// Language and Culture: Establishing Foundations for Anthropological Linguistics: Series of Anthropolinguistics. – Bialystok: Wyższa Szkoła Finansówi Zarzazanie, Polska, 2004. – Vol. 1. – P. 249 – 256.
45. Dijk T. A. van The Study of Discourse /T. A. Dijk// Discourse as Structure and Process.– London: Sage Publ., 1998. – Vol. 1. – P.1 – 34.
46. International Encyclopedia of Linguistics / Ed.-in-Chief W. Bright: In 4 vol. – N.Y., Oxford: Oxford University Press, 1992.
47. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics / Ed. by J. C. Richards. – Harlow: Longman, 1985. – 323 p.
48. Picht H. Object – Idea – Concept / H. Picht// Language and Culture: Establishing Foundations for Antropological Linguistics: Series of Anthropolinguistics. – Bialystok: Wyższa Szkoła Finansów I Zarzazanie, Polska, 2004. – Vol. 1 – P. 113 – 123.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Науменко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики навчання іноземних мов та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: лінгвоконцептологія, функціональне дискурсознавство, лінгвістичне моделювання.

УДК821.112.2.09

УТОПЛЕНА, ЩО НЕ МОВЧИТЬ: РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗУ ОФЕЛІЇ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ЖІНОЧІЙ ПОЕЗІЇ

Христина ПАВЛЮК (Миколаїв, Україна)

Образ позбавленої голосу Офелії був втілений такими іменитими поетами як Г.Кунерт, Г.Гайм, Б.Брехт, П.Целан та ін. Однак залишається малодослідженим жіноче прочитання образу Офелії. У статті аналізуються сучасні поезії Г.Домін, У.Ган, С.Кірш та Б.Кьолер, що презентують зовсім іншу Офелію. Порівняння двох протилежних традицій демонструє важливі зміни: оповідь від першої особи замінює ретроспективу, а замість пасивного образу з'являється жінка з власним голосом, що дає змогу говорити про бінарну опозицію чоловічої та жіночої репрезентації й уможлиблює подальші розвідки у цій сфері.

Ключові слова: жіноча природа, інтерпретація, ліричний голос, сучасна німецька поезія, традиційний образ.

Образ лишеної голосу Офелії был воплощен такими именитыми поэтами как Г.Кунерт, Г.Гайм, Б.Брехт, П.Целан и др. Однако остается малодослуженным женское прочтение образа Офелии. В статье анализируются современные поэзии Г.Домин, У.Ган, С.Кирш и Б.Келер, которые презентуют совсем другую Офелию. Сравнение двух противоположных традиций демонстрирует важные изменения: повествование от первого лица заменяет ретроспективу, а вместо пассивного образа возникает женщина с собственным голосом, что позволяет говорить о бинарной оппозиции мужской и женской репрезентации и позволяет продолжать исследования в этой сфере.

Ключевые слова: женская природа, интерпретация, лирический голос, современная немецкая поэзия, традиционный образ.

The image of devoiced Ophelia has been created by such renowned poets as G.Kunert, G.Heym, B.Brecht, P.Celan and other. However, few investigations have focused on female reading of the Ophelia's image. The paper examines the contemporary poems by H.Domin, U.Hahn, S.Kirsch and B.Köhler that represent completely different Ophelia. The comparison of two opposite traditions shows significant changes: a first person narration replaces vision from the past; the woman with her own voice replaces passive devoiced image. In general, this analysis demonstrates the binary opposition of male and female representations and makes the future investigations in this field possible.

Keywords: contemporary German poetry, femality, interpretation, lyric voice, traditional image.

Наукові здобутки сучасного літературознавства в галузі рецепції та історії читання уможливають актуалізацію художнього твору, яка відбувається лише у взаємодії з реципієнтом-читачем. При цьому взаємодія конкретного тексту з певними представниками читацького загалу відбувається, зазвичай, за практично однаковим сценарієм, що дозволяє говорити про можливість виокремлення певної рецептивної моделі чи парадигми рецепції (за Д.Москвітінною). З-поміж літературних дискурсів шекспірівський видається одним з найбільш потужних та масштабних. Чільне місце серед національних модифікацій шекспірівського дискурсу належить німецькій традиції. Зокрема, якщо говорити про постаті трагедії «Гамлет, принц Данський», якою, за найпоширенішою періодизацією, відкривається другий, «трагічний» період творчості Шекспіра (1601-1608).

Увагу цієї розвідки зосереджено довкола образу Офелії та її новітньої репрезентації у текстах сучасних німецьких поетес на протигагу уявленню про мовчазну потопельницю, що його формувала лірична традиція кілька століть поспіль. Прогаolini в змалюванні Шекспірівської Офелії дають можливість для творчих екстраполяцій наступним поколінням митців. На думку Р.Оуен, традиційні уявлення про неї уможливають припущення про психічний розлад та привабливість жіночої постаті, але обробка та рецепція образу Офелії відображає, насамперед, «домінантну тенденцію безпідставно поєднувати жінок зі смертю» [10, с. 782]. Наприкінці четвертого акту «Гамлета» королева повідомляє про утоплення Офелії Лаерту; не тільки ця сцена залишається поза увагою (на відміну від чоловічих смертей), але, згідно сюжету п'єси, невідомо, чи хтось був свідком означеної події; також залишається незрозумілим, чи це було самогубство, чи нещасний випадок. Репліка королеви про утопленнянадалі встановлює мотив, який дублюють письменники наступних епох для опису Офелії: незабутній образ з'являється в момент, коли тіло перетворюється на труп.

У цій статті досліджується, як чотири сучасні поетичні тексти, написані німецькою мовою, впливають на представлені розриви Шекспірівської п'єси та руйнують сформоване ліричне уявлення про дівчину-потопельницю. Поезії Гільди Домін, Улли Ган, Сари Кірш та Барбари Кьолер увіковічують та переглядають міф про Офелію у 80-90-х роках ХХ ст.; інтертекст їхніх інтерпретацій включає в себе не лише «Гамлета», проте й традицію сприйняття образу Офелії у німецькій культурі, що охоплює попереднє століття. Поетичні тексти спростовують ідею, запропоновану О.Керр у 2003 році про те, що «образ Офелії, так чи інакше, не створює

жодних меж, не кидає виклик стереотипам, не переписує принципи» [6, с. 606]. Таким чином, означені тексти мислимо розглядати як такі, що є фундаментальними в діалозі з традицією репрезентації Офелії.

Попри те, що переклади «Гамлета» неодноразово видавались у XVIII ст. (К.М.Віландом у 1766 р. та А.В.Шлегелем у 1798 р.), у німецькомовній культурі дискусії довкола образу Офелії почалися, насамперед, у XX ст. До актуалізації цієї фігури Шекспірівської трагедії спричинилася низка текстів знакових поетів Веймарської республіки, НДР, Західної Німеччини, Австрії та об'єднаної Німеччини. Всіх їх, очевидно, об'єднує сумнів щодо припущення Едгара Алана По 1846 року про те, що «смерть гарної жінки – це, без сумніву, найбільш поетична тема в світі, немає сумнівів і в тому, що найкраще для цієї теми підходять уста коханого, який зазнав втрат» [Цит. за: 10, с. 782]. Тексти, які пробуджують мертву або вмираючу Офелію, з'являються під впливом різноманітних художніх концепцій, у тому числі й тих, що пов'язані з експресіонізмом, «Trümmerliteratur», віденським авангардом, та «Alltagslyrik» 1970-х років. Пізніше, у 80-90-х роках, використання образу Офелії здійснюється в межах усталеної німецькомовної традиції. Поезія Гюнтера Кунерта «Teatrum mundi» починається з фрази: «Щоденно Офелія пропливає повз тебе» [9, с. 65]. Цей химерний образ спричинився до швидкого розповсюдження зображення Офелії; прикладом може слугувати фотознімок Тома Хантера «Дорога додому» 2000-го року, на якому заквітчана жінка є посиланням на відому картину Джона Еверета Міласа «Офелія» 1852 року. Фотознімок актуалізує Шекспірівську утопленицю на межі тисячоліття шляхом переміщення її в сучасний приміський пустир так, наче вона плила течією впродовж століть. Традиція зображення Офелії в образотворчому мистецтві – впливовий попередник ліричної традиції, яка нагадує про мертво-бліді та нерухомі Офелію у воді. В поезії, як і в мистецтві взагалі, Офелію не ховають, вона – тіло, що завжди пливе за течією; дієслово «*treiben*» стає ключовим для німецькомовної поезії, пов'язаною з її образом.

Перша хвиля віршів, присвячених Офелії німецькою мовою припала на друге десятиліття XX ст. під впливом експресіонізму. Поезії Георга Гайма «Die Tote im Wasser» та «Ophelia», опубліковані 1911 року у збірці «Der ewige Tag», вірш Готфріда Бенна «Schöne Jugend» з циклу «Morgue» 1912 року, «Vom ertrunkenen Mädchen» Бертольда Брехта 1919 року з поеми «Hauspostille» – чотири тексти, відомі широкому загалу. Німецькі критики (Райнер Негель) стверджували, що Брехт – один з останніх, хто звернувся до Шекспірівської утоплениці. Натомість наступні поезії про Офелію значно перевищили за кількістю спадок експресіоністів. Риторична постать Офелії залишається актуальною і надалі: у 40-50-х роках у поетичному доробку Йоганнеса Р. Бехера, Йоганнеса Бобровскі, Еріха Фріда та Герхарда Рюма, у 60-70-х роках у поезіях Курта Барша, Ніколаса Борна, Пауля Целана, Петера Гугеля та Вольфганга Гільбига, а також у 80-90 роках у текстах Гільди Домін, Дурса Грюнбайна, Улли Ган, Сари Кірш, Барбари Кюлер, Гюнтера Кунерта та Ріхарда Пьєтраса. Таким чином, поезії, написані у період з 1910 по 2000 роки демонструють життєздатність та розповсюдженість міфу про Офелію. Проте тільки у 80-х роках німецькі авторки починають розкривати образ Офелії: порівняння текстів Г.Домін, У.Ган, С.Кірш, Б.Кюлер з попередніми доробками міфу про Офелію дають пояснення, у який спосіб знищується мовчання, що його втілювали попередньо розроблені образи Офелії.

Офелія, як дівчина-утоплениця, помітно вирізняється з-поміж оспіваних поетами жінок, пов'язаних із водною стихією. На відміну від Венери, яка вийшла з моря при народженні, Офелія прив'язана до води і в ній закінчує своє існування. Відтак, якщо утопленицю перевезуть до моргу – вона неминуче втратить своє ім'я, як у випадку з «Wasserleichen» Г.Бенна та П.Цеха. Недоречним видається й ототожнення з русалками Мелюзіною та Ундиною, позаяк у Офелії немає свободи вибору, вона пасивно пливе за течією. Особливості її смерті у Шекспірівській п'єсі є ключовими для зображення цього персонажу послідовниками: затонуле жіноче тіло, за яким спостерігають здалеку, стає мовчазною музою, що надихає на написання поезій; муза – завжди уявний об'єкт, антитеза власного голосу. У текстах Г.Гайма, Г.Бенна та Б.Брехта, а також у менш відомих поезіях («Wind weiße Stimme» Г.Тракля, «Der Fall in den Fluß» А.Ліхтенштайна та «Wasserleiche» П.Цеха) Офелія не слугує нагадуванням про смерть, оскільки немає жодних натяків для подібного ототожнення. Кожна з означених поезій досліджує образ здалеку, в ретроспективі, відмежовуючи мовчазну постать Офелії від голосу поезії. Текст А.Ліхтенштайна у дусі народної балади змальовує легковажну жінку, божевілля якої трансформується в п'яну розпусту. Ліричний голос тут належить вуайеристу, що хтиво спостерігає за потопельницею. Поема П.Цеха оповідає про труп невідомої й незатребуваної жінки, яку упіймали в тенета разом з іншими морськими

створіннями, кинутими напризволяще «перед Гаффершвармом». Отже, поезії з подібними вуайеристичними мотивами, як у Г.Гайма, Г.Бенна чи Б.Брехта не звертаються до утопленої жінки – цей прийом слугує, очевидно, для того, щоб наголосити на її віддаленості та безмовності.

Традиційно мовчання Офелії співвідноситься з її блідістю. Білий – колір смерті, порожнечі та повного знищення, так само як і колір невинності. Так, Б.Брехт звертається до «її білого тіла»; у поезії «Die Tote im Wasser» Г.Гайма вона «олив'яно біла», «білий корабель», одягнена в «білу сукню»; у тексті П.Цеха «Wasserleiche» вона «місячно біла». Прикметно, що образ Офелії у текстах ХХ ст. суголосний канону жіночої краси ХІХ ст., відповідно до якого ідеальною вважалась бліда шкіра. Так, у вірші «Офелія» Г.Гайма «білий потік» переносить білизну з жіночої постаті на її оточення; «Офелія» П.Гугеля звертається до «білого світанку»; в «Die Hamletmaschine» Г.Мюллер залишає утоплену муміфікованою в білизні, «нерухомою в білій упаковці»; В.Гільбіг говорить про «її біле чоло», «біле безумство», «старе біле волосся» та «білі нігті». Суцільна білизна у текстах німецьких авторів актуалізує порожнечу, що нею огорнута Офелія: вилучення мови та її смертельна знемога не дають можливості відкрити глибину особистості, а замість цього зображують її як поверхню та знак. Біліша білого, мертва Офелія є втіленням безмовності. Подібно Еустасії з роману «Повернення додому» Т.Гарді 1878 року блискуче блідий, нерухомий труп затьмарює живу жінку: «Було б неправильним назвати її обличчя блідим, це б залишило поза увагою ту особливість, яка зараз в ньому виявлялась, воно було біліше білизни; здавалось, що її обличчя світиться. Тонко вирізані губи зачали у кутках м'яку усмішку, неначе почуття власної гідності щойно спонукало її замовкнути. Вічна нерухомість скувала» [5, с. 367].

Зазвичай німецькі поети репрезентують Офелію, яка припинила говорити, наприклад, «Wind weiße Stimme» Г.Тракля вказує на примарний шепіт Офелії, вітер – це безмовний, абсолютно мовчазний білий голос. До речі, музична рецепція образу Офелії починається радше зі співу, ніж з мовчання. На протигагу поетам, які наслідують авторитетного Е.По, музиканти тяжіють до пробудження живої Офелії; переважає образ блукаючої дівчини, яка еротично наспівує свої чудернацькі пісеньки. Але навіть у музичних творах спостерігається тенденція до мовчазного зображення Офелії: в той час, як Й.Брамс та Р.Штраус створили низку композицій, що є німецькомовними перекладами пісень Шекспірівської Офелії, у 1946 році Дж.Кейдж написав соло піано для танцю; «Opheliadances» О.Кнусена 1975 року розраховані для виконання на дев'ятьох музичних інструментах (без вокального супроводу); 1987 року Р.Беннет створив кантату на вірш А.Рембо 1870 року, який, подібно рецепції пізнішого періоду в німецькій ліриці, змальовує труп жінки, що пропливає течією.

Спадок експресіоністської епохи, як і вірш А.Рембо, протиставляє ліричний сюжет та жінку як об'єкт споглядання відносно голосу та візуальності: оповідач невидимий, а видиме тіло позбавлене голосу. Більше того, голос у поетичному тексті ніколи не звертається до утопленої, зберігаючи відчуженість. Вперше він витісняється риторичним питанням у «Офелії» Й.Бобровскі, а згодом у поезіях Е.Фріда та П.Целана безперервно використовується звертання у другій особі «du». У питанні «Wie sag ich's recht, Ophelia?» [Цит. за: 10, с. 784] («Як мені висловити це посправжньому, Офеліє?») криється почуття відповідальності за правильне потрактування її історії. Оповідач у тексті Й.Бобровскі спостерігає, як занурюється у воду волосся та обличчя дівчини, і звертається до неї за допомогою, замість того щоб запропонувати їй утопаючий. Двічі вигук її імені «Ophelia!» з'являється у останній строфі, але згідно традиції, відповіді немає. Пташиний крик лише вказує на втрату героїнею власного голосу. Натомість в оригінальній версії Шекспіра символом мовчазного розчарування та розбитого серця є верба. Пастухи приносять трагічну звістку, виступаючи від імені утопленої в якості ліричного голосу оповідача. Відтак, текст Й.Бобровскі коротко резюмує традицію зображення Офелії через посередництво посланців.

З переходом від простої візуальності до конкретного адресата образ Офелії у німецькомовній інтерпретації набуває політичного відтінку: «Ophelia 1945» Е.Фріда та «Du liegst» П.Целана оспівують мовчазне тіло політичної активістки Рози Люксембург. Тіло, що вже почало процес розкладання, витягнули з берлінського Ландверканалу через три місяці після завданого смертельного пострілу. Обидва тексти оприявнюють постать утопленої дівчини як жертви політичних репресій. І якщо у довоєнних текстах про Офелію водяна пасивність була першим проявом еротичності (А.Ліхтенштайн описує сексуальний пошук, П.Цех перераховує вбивства, які відносять до кримінально-еротичних, а пізніше Г.Рюм у своїй «Ophelia» 1956 року запозичить цю деталь міфу, пробуджуючи її від сексуального пошуку голосом божевільного вуайериста), то у повоєнній поезії спостерігається інша тенденція, де еротична лінія витісняється політико-

історичним злочином. Так, у першій строфі поезії Е.Фріда «Ophelia 1945» наказ співати акцентує і на злочинцях, і на мовчанні утопленої: «Ophelia, du der Fische nasse Geliebte / Sing: 'Es schwimmt eine Leiche im Donaukanal'» [Цит. за: 10, с. 785] («Офеліє, риб промкла кохана / Співай: 'Тіло пливе Дунайським каналом'»). Тут Е.Фрід іронізує щодо коханої Гамлета, позаяк «Es schwimmt eine Leiche im Landwehrkanal» – популярна у тогочасному Відні естрадна пісня, у якій йдеться про бідолах, що страждали від нерозділеного кохання й топилися з розпачу. У німецькій традиції смерть Р.Люксембург – це ключовий компонент в межах міфу про Офелію. Е.Фрід оспівує у повищому тексті бліду закохану, потопельницю Люксембург-Офелію, послуговується займенником «ти» й наказує: «Verströme, Mädchen!» [Цит. за: 10, с. 785] («Пливи за течією, дівчино!»). Отже, Шекспірівська Офелія та її довоєнна рецепція виключають кулю як повторюваний мотив; при цьому не варто ототожнювати постать Р.Люксембург з Офелією, оскільки класичний прийом мовчання є повною протилежністю політичній позиції німецької політичної активістки.

Текст П.Целана «Du liegst» 1967 року звернений до іншої постаті Люксембург-Офелії: «Du liegst im großen Gelausche, / umbuscht, umflockt. / Geh du zur Spree, geh zur Havel» [Цит. за: 10, с. 786] («Ти лежиш, / обплутана високим очеретом. / Вирушай до Шпрее, вирушай до Гавеля»). Означений епізод розгортається незадовго до моменту утоплення: автор наказує Офелії рухатись водними просторами Берліну, уникаючи Ландверканалу. Наказ залишається без відповіді: у четвертій строфі стається утоплення і ліричний голос звучить луною злочинців: «Die Frau mußte schwimmen, die Sau» [Цит. за: 10, с. 786] («Жінка має плисти, гидота»). Їхня жорстокість – це розрив, який обмежується рамками теперішнього та минулого. Сексизм та антисемітизм убивць збурюють текст П.Целана, і навіть вода вступає в змову, не видаючи жодного звуку, щоб не виказати вчиненого злочину: «Der Landwehrkanal wird nicht rauschen. / Nichts / stockt» [Цит. за: 10, с. 786] («На Ландверканалі ані звуку. Ніщо не поворухнеться»). Ця завершальна строфа сконцентрована довкола жалюгідної помилки, Шекспірівського «плакучого струмка» та ліричної героїні Й.Бобровскі. Дееротизована Офелія П.Целана на має впливу на природу, а її жертвовність ховається, «обплутана порослими чагарниками». П.Целан репрезентує заквітчану Офелію мовчазною жертвою; ліричний голос, скоріш за все, передає слова її переслідувачів. Таким чином, незважаючи на знайомого адресата, потонула дівчина завжди дистанціюється.

Натомість у текстах німецьких авторок 80-90-х років Офелія оспівується в безпосередній близькості, тут вперше використано оповідь від першої особи «ich». У першій строфі «Über die Brücke» Барбари Кьолер вжито традиційний троп на позначення пропливаючого тіла Офелії. Втім, це не споглядання; ліричне «я» у цьому випадку – ідентичність Офелії: «laß mich deine ophelia sein clown / laß mich treiben wie eine welle / das wasser ist tief und geh ich drauf / ist es ein seil das trägt» [8, с. 76] («дозволь мені бути твоєю Офелією його клоун / дозволь мені вирувати як хвиля / вода глибока і я підіймаюся нею / це канат що тримає»). Така інтерпретація, очевидно, заперечує повне знищення Офелії, а порівняння з хвилею наголошує на спорідненості героїні з водою, на відміну від попередніх текстів, зосереджених довкола образу жінки, вбитої водою. Так, потонула дівчина у Б.Брехта розкладається і поступово стає об'єктом забуття: «Als ihr bleicher Leib im Wasser verfaulet war / Geschah es (sehr langsam), daß Gott sie allmählich vergaß / Erst ihr Gesicht, dann die Hände und ganz zuletzt erst ihr Haar» [Цит. за: 10, с. 788] («Коли її бліде тіло згнило у воді / це відбувалося дуже повільно, немовби Господь про неї забував поступово / спочатку її обличчя, потім руки й нарешті її волосся»). Для Б.Брехта дівчина – «мрець», в той час як у Б.Кьолер вчувається голос, що заявляє: «дозволь мені бути твоєю Офелією». Після стількох традиційних сюжетів, як, зокрема, у Б.Брехта, що демонстрували знищення Офелії, ліричний текст Б.Кьолер пропонує замінити втрачену Офелію. Навіть у поезії пізнішого періоду, наприклад, у тексті «Abwesenheit» В.Гільбіга, героїня розчиняється у воді: «und sie ward endlich eins mit ihrem treiben / und teilt es ich auf in wassern und schlamm» [Цит. за: 10, с. 789] («і її нарешті враз понесло за течією / й вона розчинилася серед води й намулу»).

У рецепції Б.Кьолер шлях утопленої – це не розпад у воді, не відсутність, а рух вздовж, перехід або ж переміщення; німецькі дослідники (М.Літлер, Г.Пауль) вбачають тут міст споріднення зв'язку між водяними образами поетеси і роздумами про суб'єктивність та почуттям переможного руху над міфом, загалом притаманного поезії Кьолер. Тут вода відповідає образу Офелії як рідина не тому, що вона зруйнована, а тому, що вона наново переписана; вона не стала. Воду у якості засобу пересування взагалі відкинута, що нагадує про менш радикальний варіант цього мотиву в поезії Р.Пьєтраса «Офелія»: «Es nahm der Fluß sie stumm in seinen Lauf. / Es hielt

sie, da sie reglos trieb, nichts auf» [11, с. 81] («Безмовно річка понесла її за течією. / Ніщо її не стримує, бо вона непорушно пливе»). В свою чергу, для Б.Кюлер вода – це потенційно «мотузка, що несе» («ein Seil das trägt»), річка, без сумніву, «німа/безмовна» і цей факт побічно використовується міфом. Позбавлена можливості піти, Офелія Р.Пьєтраса підконтрольна воді: «Ins Wasser ging, die man nicht gehen ließ / Die von der Kante man des Tisches stieß / Unbenutzt und stark. / Da sprach sie wach. Lieber tot im Sarg» [11, с. 81] («У воду увійшла та, що ходити не може / Яку відштовхнули від краю стола / Як непотрібну й сильну. / Тоді сказала вона жваво. / Краще мертвою в труні»). Текст Р.Пьєтраса відкрито тематизує жіночий голос; жінка, яка претендує на політичний голос, повинна бути пригніченою. Але у версії Б.Кюлер, де вода також пропонує альтернативу розв'язки, чутно жвавий голос, який віддає накази. Текст Р.Пьєтраса, як і вірші його попередників Б.Брехта та В.Гільбіга, розглядає образ Офелії в ретроспективі, в той час як Б.Кюлер послуговується теперішньою Офелією. Її адресат – «блазень» або «дорогий блазень» – алюзія на могильників, яких Шекспір назвав «блазнями» в дії 5 «Гамлета», коли вони копали могилу для утопленої. Б.Кюлер не вживає німецький еквівалент «Totengräber» (як у перекладі Віланда та Шлегеля), і радше використовує лексику, що уможлиблює подвійне посилання на ідею суїциду в п'єсі і, більш відкрито, на цирк. Це вводить жартівливість, загалом невластиву традиційному образу: цирк репрезентує легку розвагу, видовище «еквілібристки Офелії» (у другій строфі) та клоуна, що викликає сміх.

Незважаючи на те, що необхідна участь не Офелії «Гамлета», а Офелії блазня, це все ще любовна лірика. В останній строфі випущена кома дозволяє «sein» співіснувати у межах двох синтаксичних одиниць, у такий спосіб короткий вислів «твоя гра» уможлиблює алюзію на відсутнього Гамлета: «mach mich einbißchen wahnsinnig du / laß mich deine ophelia sein spiel / meinewegen verrückt aber spiel mir / bloß nicht den hamlet» [8, с. 76] («доведи мене ледь не до божевілья / дозволь мені бути твоєю Офелією гра / через мене божевільна але грай мені / лише не Гамлета»).

Офелія у Б.Кюлер відновлює своє божевілья кокетливим наказом «mach mich einbißchen wahnsinnig du». Її прохання надає образу еротичності, втім змінює сюжет. Еротизм жіночого образу, який в ліричній традиції був лише об'єктом візуалізації, представлений тут вербально. На противагу інтерпретації Б.Кюлер, Офелія – лише плід уяви сплячого у «Wind, weiße Stimme» Г.Тракля; вона блукає неначе примара і шепоче неначе вітер, її божевілья неначе квіткова недовговічність. Лірична героїня Кюлер – не нещасний об'єкт кохання, а владна закохана, яка грає з упередженнями «sanftes Gehaben des Wahnsinns» («витончених манер божевілья»). Її голос трансформує пасивність та мовчання, які окреслювали її виключно як еротичне зображення.

Використане Б.Кюлер «spielen» висвітлює рольову гру, дещо приховану у всій ліричній традиції, призначеній для сценічного образу, та вперше висвітлену в романі «Nachtwachen» (1804) Бонавентури. У 14 частині роману оповідач, який зіграв роль Гамлета у придворному театрі, розповідає, як актриса, що грала Офелію, втрачає розум: «Могутня рука Шекспіра, цього другого творця, надто міцно схопила її, викликаючи жах у всіх присутніх, і не відпускала. Для мене було цікавим видовищем могутнє втручання велетенської руки в чуже життя... не залишалось нічого іншого, як відправити її до божевільні» [Цит. за: 10, с. 788]. Поетичний образ велетенської руки письменника, яка керує жінкою («чужим життям»), видається доцільним для розгляду причини перевтілення образу Офелії у 80-х роках. Текст вигаданого епістолярію 1804 року починається з риторичного звертання Гамлета: «Himmlischer Abgott meiner Seele, reiz erfüllte Ophelia!» [Цит. за: 10, с. 788] («Небесний ідоле моєї душі, пречудова Офеліє!»). На противагу цьому, перший лист Офелії починається наступними словами: «Liebe und Haß steht in meiner Rolle» [Цит. за: 10, с. 788] («Кохання і ненависть прописані у моїй ролі»). Роман «Nachtwachen» презентує Офелію за допомогою листів, в яких її голос протистоїть голосу Гамлета. Вона виражає ненависть і любов окремо від свого «я»; лише століття потому ця тенденція з'явиться у Б.Кюлер: «aber die Rolle ist nicht Ich. Bring mich nur einmal zu meinem Ich, so will ich es fragen, ob es dich liebt» [8, с. 76] («але роль це не Я. Приведи мене лише одного разу до мого Я, і я спитаю, чи кохає воно тебе»). Ліричний голос у тексті Б.Кюлер, який заявляє «spiel mir bloß nicht den hamlet», лунає безперервною презентацією Офелії. Лише за декілька рядків до репліки Офелії та «ich» з роману «Nachtwachen» з'являється репліка, яку було використано у якості першого епіграфу до збірки, де був опублікований повищий текст Б.Кюлер: «Мені хоча б на мить поговорити зі мною самою, щоб дізнатися, чи я сама кохаю, чи лише моє ім'я Офелія – і чи кохання щось собою являє чи це тільки назва» [Цит. за: 10, с. 788]. У цьому випадку подвоєння «ich» (у сенсі «я» та Офелії) співвідноситься з риторичним питанням кохання. Усі

тексти, в яких пробуджується голос Офелії, залучають любовні стосунки, викорінюючи з тексту Гамлета та спостерігаючи за тим, як обраниця протистоїть собі. Таким чином, текст Б.Кьолер використовує ім'я Офелії, щоб протиставити блідолицю нерухомість традиційного образу гнучкій особистості, яка здатна впоратись з небезпекою.

П'ятирядковий вірш Сари Кірш «Ich Freiwild» досліджує ліричного суб'єкта як інакшу бліду закохану і дублює Офелію, щоб окремо з'ясувати її заливання та обставини утоплення. Коханий стає рікою, а кохана оголеною та незахищеною: «Der Fluß hielt gestern an / Um meine Hand sein Spiegel / Zeigt mir die / Tote Schwester im / Seerosenkranz» [7, с. 46] («Річка вчора зупинилась / Під моєю рукою її дзеркало / Показує мені / Мертву сестру / У вінку з латаття»).

Незважаючи на посилання на заручини, перший рядок тексту С.Кірш дає відповідь і відкидає заключну ремарку «Nichts stockt» («Ніщо не зупиняється») П.Целана про його Люксембург-Офелію. «Я», представлене в заголовку С.Кірш, визначає Офелію як мертву сестру в річці. Те, що один бачить у дзеркалі, між іншим, є його власним відображенням. Як чарівниця з балади А.Теннісона Шалот (постать, принаймні, дотична до міфу про Офелію сценою із тілом, що пропливає річкою), вона бачить свою долю в дзеркалі. «Вінок із бур'яну» мертвої жінки у Шекспіра – «водяні лілії» у Теннісона та Рембо. Визнання жіночого об'єднання (Schwesterschaft) у С.Кірш використовується на протигагу іронічному зверненню Г.Бенна до «сестрички» в його другому циклі віршів «Морг». Рядок з поетичного тексту Бенна «маленька сестричка лежала мертва» стосується щура, оскільки до С.Кірш утопленницю ніколи раніше не тлумачили у ролі чиєїсь маленької сестри. Ліричне «я» у тексті С.Кірш вклинюється разом із заявою про сестринство на більш ранньому етапі ніж героїня Бенна – «дівчина, яка довго пролежала в очереті» і вже знаходиться на розтині. Весільний вінець утопленниці Кірш перетворюється на поховальний вінок, оскільки вона «мертва сестра», і прикметник набирає більшої сили завдяки положенню на початку рядка. На похороні Офелії, згідно оригінального тексту Шекспіра, священник промовляє: «Тут їй дозволено дівочі / незаймані вінці» [1, с. 149]. Але вінець – це також один з тих «фантастичних вінців», котрі у Шлегеля перетворились на «phantastische Kränze»; повторення у Віланда при виголошенні промови королевою робить їх ще більш знаковими, оскільки Офелія входить «mit phantastischen Kränzen» і падає у воду «mit ihren Kränzen in der Hand» («зі своїм вінцем у руці»).

«Офелія» Улли Ган також означена «вінцем», який носить, але «mein Haar dunkler Hochzeitskranz» («мого волосся темний весільний вінець»). Подібно Еустасії Т.Гарді, яку витягли з водяного потоку, «її темне волосся лежало вільніше ніж коли-небудь доводилось бачити тим, хто зараз на неї дивився» [5, с. 367], її вивільнене волосся – це типовий мотив водянистої фемінності XIX ст., характерний для Лорелеї та Ундини. Скуйовджене волосся в елизаветинській драмі, звідки Офелія бере свій початок, також знаменувало божевілля або звалтування. «Офелія» Й.Бобровскі також посилається на «deines hellen Haares / Gelöste Strähne» [Цит. за: 10, с. 789] («твого світлого волосся / вивільнене пасмо»). Текст У.Ган змінює призму сприйняття і використовує першу особу – «mein Haar» («моє волосся»). Це повністю знищує традицію, яка ніколи не ототожнювала ліричне «я» з Офелією: в той час як ліричне «я» Б.Кьолер потребує ролі, С.Кірш сприймає її набагато ближче, у якості сестри, а у інтерпретації У.Ган ліричний голос належить виключно тій Офелії, за якою поети та художники споглядали упродовж століть: «Schöner Fluß löst mir all mein / Haar dunkler Hochzeitskranz / Leckst mir in die Ohren den / kitzligen Nabel drückst mir / blasige Küsse aus Nase und Mund / Schwingst meine Brüste verströmst dich / beständig vor und zurück / All mein Fleisch all dein Wasser / Winden und Winseln / Wie wollen sie eins sein in dir» [4, с. 56] («Чудова річка розпускаєш мого / волосся темний весільний вінець / Затечеш мені у вуха / витиснеш мені лоскітливим туманом / бульбашкові поцілунки з носа і рота / Колисатимеш мої груди розтечешся потоком / безперестанку туди й назад / Все моє тіло вся твоя вода / Вітри й жалоби / Як хочуть вони бути єдиним в тобі»). Сексуальний досвід та смерть перебувають однієї образній площині, позаяк вигини та стогін також позначають утоплення. Подібно до тексту В.Гільбига, в якому аналогічно дівчину обвинчали з водою, поезія У.Ган репрезентує розчинення героїні аж до безформності, але складовою образної побудови чуттєвої Офелії у поетеси є голос, а не безголосся. Цей текст оприявнює трансформацію божевілля в залежності від того чи жінка наділена голосом, чи залишається безмовною. Якщо у Б.Кьолер Офелія звертається до блазня (який згідно оригіналу поховав її), то Офелія У.Ган звертається до річки, яка її поглине. У цьому тексті персонаж Гамлета відсутній, але не зважаючи на це, пробуджується чуттєва любов Офелії. Це не інша людина, котру Офелія шукає для того, щоб

стати завершеним цілим: «я» з плоті звертається до річки, до безформного природного ланцюга. Вода, як посередник її смерті, виступає в ролі коханця замість Гамлета.

В п'єсі Шекспіра Офелія наспівує сумні та невибагливі пісеньки, в яких наявні сексуальні настрої; тепер її обірвана пісня знайшла продовження у поезії У.Ган, яка наділяє голосом бліду утоплену, чий рух підкорюється водою. Її суїцидальне бажання сприймається як об'єднання з водою. На це вказує попередній розвиток подій міфу про Офелію, наприклад, у тексті Йоганнеса Р.Бехера «L'Inconnue de la Seine» невідому дівчину витягли з ріки в Парижі. Його «Незнайомка з Сени» оповідає про потопельницю як «вічну течію». «Воскресіння невідомої» («Auferstehung der Inconnue») представляє образ жінки, яка підіймається «з кожної віковичної ріки, де вона довго була нерухома. Вона почувалася так, неначе спочивала» [Цит. за: 10, с. 790]. Таким чином, ліричний голос Й.Р.Бехера спостерігає за утопленням як за солодким звільненням у рідині. Текст У.Ган підхоплює думку, що смерть у воді спричинена імпульсом жінки, яка, між іншим, надає їй змогу висловитися. Авторка використовує образ занадто чуттєвої Офелії, яка у буквальному сенсі «тоне в почуттях».

Обидві поезії, «Офелія» Улли Ган та «Element» Гільди Домін, відкидають образ Гамлета і тим самим репрезентують дещо іншу Офелію; у своїх текстах обидві авторки припиняють перелік спогадів, а натомість представляють момент утоплення. Г.Домін надає Офелії абсолютно іншого звучання: це не нестримне хвилювання У.Ган, а спокійний голос, позбавлений істерії: «Alle schwimmen in diesem / Wasser / Fische / mit großen Augen / und traurigem Mund / schwimmen um mich herum / traurig / ohne Hände / Hände halten / Fische / in dem Wasser / in dem ich / ertrinke» [2, с. 31] («Всі плывуть у цій / воді / риби / з великими очима / й сумним ротом / пропливають довкола мене / сумно / без рук / тримають руки / риби / у воді / у якій я / тону»).

На зв'язок Офелії із водною стихією натякають згадування про плавання, рибу та воду, втім стають очевидними лише завдяки останньому слову; утоплення – це те, що відрізняє її від русалки чи риби. У Віланда королева називає Офелію «водяною німфою» (Шлегель переклав «русалкоподібну» як «сиреноподібну»). Вода у Г.Домін є стихією Офелії, як і у повищому тексті У.Ган. Г.Домін використовує репліку з уст королеви: «вона наспівувала уривки старих мелодій / нездатна впоратись з бідою, / як істота породжена у хвилях / тієї стихії» [1, с. 138]. Віланд та Шлегель при перекладі промови зберегли слово «стихія», що є центральним у рецепції образу Офелії Г.Домін. Пунктуація не руйнує потоку її поезії, яка наділяє героїню голосом людини, що повідомляє про власне утоплення, і, крім того, використовує синтаксичний спад як втілення стихійних можливостей води, зокрема мінливості суб'єктно-об'єктних відносин.

На протигагу сучасній інтерпретації таких авторок як У.Ган та Г.Домін, чоловіки, які використовують образ Офелії, ні за яких умов не надають їй голосу. Натомість її людські якості повністю нівелюються. У 9 вірші Г.Кунерта «Сільські елегії» мертву Офелію знайдено не в хащі, а в діжці для дощової води: «In der Regentonnen schwimmt / Ophelia, gewandet / in grauen Pelz» [9, с. 65] («У бочці дощовій пливе / Офелія, одягнена у сіре хутро»). Знаковою постаттю в цьому тексті видається безликий садівник. Сіре хутро означає лише те, що як і у «Сестричках» Г.Гайма, Офелія – шур. Гайм уміщує шура у жіноче тіло, втім у поезії Г.Кунерта ім'я Офелії перейшло до самого шура. Ім'я також відокремлене від людського тіла у поезії «Hamlet The Thing» Д.Грюнбайна 2000 року. Текст Д.Грюнбайна не витісняє постать Гамлета, як це зазвичай мало місце у ліричній традиції, а закінчується двома полярними міфами – про Нарциса та Офелію: «Prinz Hamlet in der Rolle des beleidigten Narziß, / Der durch die Blume spricht und in den Vorhangsticht, / Ein Automat, sein Ziel die Selbstzerstörung. / Der Ignorant, der alle Unschuld straft – Ophelia» [3, с. 146] («Принц Гамлет в ролі ображеного Нарциса. / Який говорить крізь квітку й проколює завісу, / Автомат, мета якого саморуйнування. / Невіглас, що у невинності усіх карає – Офелію»).

Офелія – жертва «викрадача тіл» («Körperfresser»); вона є антитезою Нарциса, який знайшов своє «я» у воді. В традиції зображення Офелії вода довгий час призводила до розкладання жіночого тіла, а у цьому тексті Офелія – це лише ім'я, яке символізує зруйновану жертву. Упродовж багатьох десятиліть традиційно зберігався ореол нещасного дівочого образу, вартого лише жалю. Натомість у 90-х роках образ Офелії набуває життєздатної суб'єктивності у творчій рецепції сучасних німецьких поетес, в той час як нещасний об'єкт знову з'являється в новому дегуманізованому вигляді шура у Г.Кунерта та невинності у Д.Грюнбайна.

Образ Офелії повсякчас актуальний, незалежно від того чи з'являється в якості гендерної диференціації смерті, або ж постаті вбитої жінки. Переосмислення жіночої природи – одне з ключових завдань західної культури другої половини ХХ ст.; не притаманне добі експресіонізму

переписування Офелії було стійким способом боротьби з новим підходом. Вирішальними в цьому розвитку стали 80-90-ті роки, коли Офелія набуває власного голосу. У п'єсі Шекспіра придворний говорить королеві, що в словах Офелії «немає й половини смислу, це всього лиш порожні звуки» [1, с. 121]. Поезія німецьких авторок ігнорує думку про те, що «її мова—ніщо», замінюючи мовчазні води на стихію, що спонукає її до розмови. Відтак, сучасна рецепція традиційного образу, очевидно, суперечить твердженню Е.По, цитованого на початку цієї розвідки.

Поетеси-сучасниці, чії інтерпретації Офелії досліджувалися вище, відмовляються від уст коханця і змінюють сюжет. Офелія Б.Кюлер та У.Ган висловлює власне бажання, а у С.Кірш та Г.Домін утоплена освоює водну стихію. Голос вуайериста витіснено, і блідолиций об'єкт замінено ліричним жіночим голосом новітніх інтерпретацій Офелії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Шекспир У. Гамлет. / Уильям Шекспир. / - М. : Искусство, 1964. – 204 С.
2. Domin H. Element. [In: Der Baum blüht trotzdem: Gedichte]. / Hilde Domin. / - Frankfurt a.M. : Fischer, 1999. – 181 S.
3. Grünbein D. Hamlet The Thing. [In: Das erste Jahr: Berliner Aufzeichnungen]. / Durs Grünbein. / - Frankfurt a.M. : Suhrkamp, 2001. – S. 146–47.
4. Hahn U. Ophelia. [In: Freudenfeuer: Gedichte]. / Ulla Hahn. / - Stuttgart : DVA, 1985. – 72 S.
5. Hardy Th. The Return of the Native. / Thomas Hardy. / - London : Penguin, 1999. – P. 367.
6. Kerr A. [review of Carol Solomon Kiefer]. The Myth and Madness of Ophelia. / Audrey Kerr. / - Sixteenth Century Journal. – № 34. –2003. –P. 605-606.
7. Kirsch S. Ich Freiwild. [In: Bodenlos: Gedichte]. / Sarah Kirsch. / - Stuttgart : DVA, 1996. – 124 S.
8. Köhler B. Über die Brücke. [In: Deutsches Roulette: Gedichte 1984–1989]. / Barbara Köhler. / - Frankfurt a.M. : Suhrkamp, 1991. – 179 S.
9. Kunert G. Teatrum mundi. [In: So und nicht anders: Ausgewählte und neue Gedichte]. / Günter Kunert. / - München und Wien : Hanser. – 2002. – S. 65.
10. Owen R. Voicing the drowned girl: poems by Hilde Domin, Ulla Hahn, Sahrah Kirsch and Barbara Köhler in the German tradition of representing Ophelia. / Ruth J. Owen. / – London : Modern Language Review. –№ 102. –2007. – P. 781-793.
11. Pietrass R. Ophelia. [In: Was mir zum Glück fehlt: Gedichte]. / Richard Pietrass. / - Frankfurt a.M. : Frankfurter Verlagsanstalt, 1989. – S. 81.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Христина Павлюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв.

Наукові інтереси: сучасна німецька література, сучасна німецькомовна жіноча поезія, екокритика.

УДК: 811.111'373.42

НЕОЛОГІЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ GLOBALIZATION В АНГЛОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Тетяна ПЕТРИНСЬКА (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена інноваційним засобам лінгвальної актуалізації концепту GLOBALIZATION в англomовному публіцистичному дискурсі. Аналізується роль світових інтеграційних процесів у збагаченні словникового складу англійської мови. Встановлено семантико-словотвірні особливості неологічної складової вербальної оболонки концепту GLOBALIZATION.

Ключові слова: вербалізація, глобалізація, концепт, неологізми, словниковий склад мови, словотвірний елемент.

The article deals with the innovative means of verbalization of the concept GLOBALIZATION in the English language publicistic discourse. The importance of the world integration processes for the English word stock growth has been analyzed. Semantic and word-building peculiarities of the innovative part of the concept GLOBALIZATION have been specified.

Key words: verbalization, globalization, concept, neologisms, word stock, word-building component.

На вирішення проблем шляхів та способів збагачення словникового запасу англійської мови спрямовані роботи таких вітчизняних і зарубіжних дослідників, як А.Я. Алексєєв, І.В. Андрусак, Е.Г. Балюта, М.В. Белозьоров, І.Р. Буніятова, С.М. Єнікєєва, В.І. Заботкіна, Ю.А. Зацний, В.Г. Згурська, О.С. Кубрякова, Л.А. Кудрявцева, А.Е. Левицький, Р.К. Махачашвілі, М.М. Полюжин, D. Crystal. «Неологічний бум», про який сьогодні говорять лінгвісти, багато в чому завдячує саме процесам і продуктам світової інтеграції [2]. Результати глобалізації відображаються

у більшості сфер життя суспільства і окремих індивідів, і тим самим викликають потребу в пошуку нових мовних засобів концептуалізації оновленої дійсності. Це визначає **актуальність** досліджень лінгвальної актуалізації сучасного концепту GLOBALIZATION інноваційними засобами.

З огляду на вищезазначене, **метою** статті є описінноваційних засобів вербалізації концепту GLOBALIZATION в англomовному публіцистичному дискурсі.

Мультивекторність концепту GLOBALIZATION в англійській мові спричинена прискореними темпами поповнення лексики шляхом виникнення новотворів на позначення предметів, явищ, процесів, суб'єктів, пов'язаних із глобалізацією, які проникають приблизно з однаковою динамічністю у найбільш значущі сфери людського буття. Слід зазначити, що під **неологізмом** розуміється слово або словосполучення, нове за змістом чи формою, або за змістом і формою, що виникли в певній мові та сприймаються як нові мовною свідомістю її носіїв у певний період часу [1: 17]. Терміни «нова лексика», «інновації», «неологізми» вживаються синонімічно.

Концепт – це дискретна, мисленева, динамічна одиниця колективної свідомості, яка є способом і результатом категоризації знання та має вербальне вираження [4: 28]. Пропонується розглянути інноваційні засоби актуалізації концепту GLOBALIZATION за попередньо визначеними субконцептами: TECHNOLOGICAL GLOBALIZATION, ECONOMIC GLOBALIZATION, CULTURAL GLOBALIZATION, SOCIAL GLOBALIZATION, POLITICAL GLOBALIZATION, ECOLOGICAL GLOBALIZATION. Матеріалом дослідження слугували тексти суспільно-політичної тематики відібраної з періодичних видань (*The American Enterprise, BBC News, The Business Week, The Business Times, The Business World, Current History Magazine, The Economist, The Financial Times, Foreign Policy, The Futurist, The Globalist, The Guardian, Harvard Business Review, Harvard International Review, Houston Chronicle, The Independent, The Newsweek, The New York Times, Reuters, Time, The Washington Post*) 2000-2015 років та інноваційні одиниці, що містяться в них і актуалізують концепт GLOBALIZATION.

TECHNOLOGICAL GLOBALIZATION. З інтернетом, як важливим технологічним досягненням людства, пов'язане найчисленніше входження лексико-фразеологічних інновацій до словникового складу англійської мови на сучасному етапі. Нові комп'ютерні реалії створюють якісно нову терміносистему англійської мови [3: 42] шляхом поповнення природної мови інноваціями на позначення нових речей та явищ, пов'язаних із розвитком новітніх наукових технологій.

Серед інноваційних вербалізаторів субконцепту TECHNOLOGICAL GLOBALIZATION продуктивним способом словотворення є афіксація. Наприклад елемент **cyber-** (*cyberspace*), за постереженнями Р.К. Махачашвілі [3: 46], є абсолютним лідером в сучасній англійській мові серед продуктивних словотвірних елементів (*cyberslacking, cyberspace*). Серед людей, що надмірно приділяють увагу інтернету поширилось нове слово *cyberslacking* для номінації дії використання інтернет зв'язку в робочий час не за робочими потребами, наприклад, шопінг, ігри, особисті електронні повідомлення: *Forbosses, cyberslacking is becoming a pervasive and perplexing problem in the new wired workplace* (*Newsweek, Nov. 29, 2009*).

Високопродуктивними можна назвати також афіксоїди **techno-** та **bio-**. Елемент *techno-* (*technophobe*) вживається у складі інноваційних мовних одиниць на позначення сучасної техніки: *high-tech industry*, а *bio-* як складова лексеми для номінації досягнень нано- та біотехнологій (*biorobotics; «bio-computer»*).

Абревіатурна форма лексеми *electronic, e-*, сьогодні переважно вживається із значенням «здійснюваний через світову комп'ютерну мережу», витіснивши традиційне значення «пов'язаний з електронною технікою»: *e-terror, «e-commerce matrix», e-mail*.

В сучасному англomовному публіцистичному дискурсі лексема **web** вживається як скорочений варіант сполуки *World Wide Web*, до складу якої він входив у якості синоніму поняття *Internet: the web has changed our lives* (*BBC News, May 26, 2009*). Лексема **network** (світова мережа) може вживатися як іменник та як дієслово, відповідно лексема **networked** вживається із значенням «залучений до мережі інтернет» (*networked ecosystems, networked sectors*).

У англійській мові сполука **dot-com** позначає світову електронну мережу: «dot-com collapse». В цьому самому значенні вживається і окрема ініціальний її елемент **dot-**, а також лексема **pipeline**: *It [intrnet] is now the communication pipeline of the world* (*HBS, Aug. 8, 2011*).

В епоху глобалізації швидкими темпами рухаються нанотехнології, з'являються нові поняття і терміни, наприклад: **fiberoptics, miniaturization, technical now-how, technological Singularity, software-based «life»**. Новітні технології вводять людину в нову еру цивілізаційного розвитку, в якій

переосмислюється і статус самої людини: *extropians, posthumans, transhumanists, the technophobes and neo-Luddites*.

Розглянуті вище словотвірні елементи (*cyber-, techno- (tech-), web-, electronic (e-), dot-, net-* утворились в результаті процесу «семантично-функціонального переродження» [3: 48] загальноновживаних лексичних одиниць англійської мови», який передбачає семантичну трансорієнтацію лексичної одиниці із залученням до її семантики техногенного компоненту значення та набуття технопереродженою одиницею статусу словотвірного елементу.

В масиві вербалізантів концепту GLOBALIZATION доволі продуктивними є морфеми *re-, de-, anti-, -ized, -izing, -izer, -ize, -ization*. Афіксна морфема *re-*, сполучаючись із дієсловами, що мають самостійне загальноновживане значення, демонструє уявлення носіїв англійської мови про глобалізацію як явище, що примушує людей переоцінити світогляд і місце людини в світі, а також часто і необхідність переоцінки наслідків глобалізації, що була створена людиною. Зустрічаються такі інноваційні сполучення, як : *re-emergence of the global imbalances; redefining the global order; reintroduction of import controls; Re-Shaping Globalization; to re-invent; to restart a new global trade; re-inflate the global bubble; Rebalancing the Global Economy; rethink the whole global financial system; Rebuilding global financial stability; reconnecting the world; re-assertion; renewable energy sources; [invasive species] may rewrite some basic ecosystem «rules»; re-imaginings*.

Лексема *de-globalization* або словотвірний елемент *de-* в поєднанні з іншими лексемами виражають усвідомлення необхідності повернути процеси глобалізації назад, зупинити: *They [some people] advocate «de-globalization» as the way out of the crisis* (Embassy News., Apr. 1, 2009); *Globalization may be «just too dehumanizing»; de-ethnicized (minimally ethnicized); deculturation; de-Americanised*. Слова з *anti-* позначають факти реальності, людей, що протистоять процесам глобалізації: *anti-Americanist; anti-Americanism; anti-globalisers; anti-immigrant; anti-globalization rallies; anti-freedom, anti-people, anti-Western agendas; anti-poverty*.

Лексеми із закінченнями *-ized, -izing, -izer, -ize, -ization, -izer*, навпаки, позначають прогрес цивілізації, людей, що рухають цим процесом, глобалізовані інституції: *Semiglobalized World; subsidised products; a globalized environment; Japanized; Westernized; minoritized; increasingly globalized world; Globalized Islam; Germanize the world; Europeanize the world, to homogenize local language; Americanization; McDonaldization; Disneyfication of the world; Europeanization, Sovietization; Anglobalization; digitization; miniaturization; computerization; globalizing economy; rapidly globalising internet; globalizing processes; globalizers*.

ECONOMIC GLOBALIZATION. Яскравою особливістю економіки сучасного техногенного суспільства стала можливість робити бізнес електронним шляхом. Така форма праці отримала назви *e-business, e-commerce, t-commerce, m-commerce* (початкові літери кодують лексеми *electronic, television, mobile*): *A new model for business is taking shape — e-business — and it's built on the largest communications network on the planet, the Internet* (Business World, Jan. 31, 2000). Словосполучення *dotcom, netcom* з'явилися на відповідне позначення компаній, які працюють методом електронного бізнесу, а також активно використовуються у якості прикметника: *You can't turn on the television, listen to the radio, or drive down the highway without being bombarded by advertisements for «dotcom» companies* (Boston Globe, Oct. 7, 2009).

В англомовному публіцистичному дискурсі вживається також інноваційне словосполучення, яке позначає визначних світових бізнесменів, що мають змогу робити свій бізнес, переміщати по рахункам великі кошти лише за допомогою свого комп'ютера, «*the electronicherd*»: *The «electronicherd» moves vast amounts of capital in and out of countries to their political and economic merits* (National Interest, Spring 2000). Заслуговує уваги також сполучення, яке метафорично вживається на позначення осіб, які фанатично залежать від мережі інтернет: *In the 1990s, while the loss of manufacturing jobs was controversial, American consumers and businesses seemed to regard globalization and free trade as netpositives* (NW, Aug. 30, 2008).

Особливо критично і багато про глобалізацію заговорили в світі з початком світової економічної банківської кризи, коли насправді люди переконались, як в глобалізовану епоху криза в одній країні може швидко резонувати на весь світ. Окрім терміну «crisis», в англомовному публіцистичному дискурсі останнім часом до активного вжитку ввійшли мовні одиниці *the global downturn; the big crunch; credit crunch; a global bubble economy; the global bubble; «bubble»; global recession*.

Глобалізаційні процеси у світі пов'язуються із змінами, що актуалізується в дискурсі префіксом «*re-*» у поєднанні з дієсловами та іменниками у економічному контексті (*re-balance, to*

rebuild, to redefine, to re-distribute, re-emergence, re-inflate, re-introduction, re-invent, renew, to restart, re-shape, re-think); префіксом «**anti-**»: *anti-trade, anti-integration*; префіксом «**de-**»: *de-globalization*; префіксом «**extra-**»: *extra-national*; префіксом «**super-**»: *thesupermarkets*; закінченням «**-ed**»: *semiglobalized world, globalized, subsidised, globalized, hyper-connected: We can't take for granted our open and democratic societies, and globalized economies* (Mrglobalization, Jan. 18, 2011), причому **hyper-** має власну інноваційну актуальність в цьому контексті; закінченням **-ization**: *Americanization, Europeanization, unionization*.

Глобалізація може також визначати статус успішності її учасників (**MrGlobalization, globalmanager, globalizer, the McDonald's camp**): *Steve Jobs' products conquered markets in all four corners of the planet. He is the true Mr Globalization* (Mrglobalization, October 11, 2011).

CULTURAL GLOBALIZATION. В культурному контексті англомовного публіцистичного дискурсу концепт GLOBALIZATION набирає ознак, які характеризують глобалізацію як прояв американського культурного імперіалізму. В зв'язку з цим світ умовно поділився на тих, хто любить західну культуру, і тих, хто намагається її ігнорувати, або навіть протистояти (**non-Western; Westerners**). Глобальний процес популяризації американської культури на захід називають американізацією, для чого вживаються такі лексеми лексеми і сполучення: *globalization is Americanization, globalization is synonymous with Americanization, McDonaldization, Disneyfication of the world, philo-Americanism, Westernization, westernized*, а також ряд інноваційних слів та словосполучень, які позначають американізовану глобалізацію шляхом споживання американських товарів, копіювання способу життя та ін.: *Big Macs and Mickey Mouse, «McWorld», McDonald's phenomenon*.

Пропаганда універсальної культури під гаслом глобалізації культурного світу формує в англомовній картині світу уявлення про єдність і спільність народів сучасності. Тому в англомовному публіцистичному дискурсі все частіше з'являються мовні одиниці, що виражають саме сучасне бачення глобального змішування (**intermixing**), спільності (**one-worldist features**), неприв'язаності до певної культури або етносу (**global rootlessness**), протистояння глобалізації та фрагментації культурного світу (**fragmegration**), виникнення нової сучасної системи (**'DOScapital'**), нової епохи (**homogeneity, Homogenocene**); зміни (**reshaping**).

В епоху глобалізації дуже важливою стала необхідність спілкування людей різних народів, тому справді інтернаціональною мовою стала англійська, хоча у бізнес колах вона часто вивчається поверхнево або експрес-курсами, у зв'язку з чим виникають певні національно-специфічні форми англійської мови: **«English-lite», Globish, singlish, taglish, chinglish, Englishnization: We cause great confusion to our friends who were in reality speaking «Globish» - the dialect of the global village** (Mrglobalization, June 10, 2009). Часом перехід на глобальну мову вважається мовним геноцидом **linguicide** (Buzzle, Dec. 19, 2011).

SOCIAL GLOBALIZATION. Соціальний контекст сучасного англомовного публіцистичного дискурсу, який є частиною лінгвальної актуалізації текстового концепту GLOBALIZATION, поповнюється інноваційним мовним матеріалом, значення якого пов'язується в англомовній картині світу із такими гострими соціальними питаннями, як «нерівність»: *global conflict between haves and have-nots, no-hopers, minoritized poor*; поділ суспільств на «західні» і «незахідні» в тому розумінні наскільки вони зазнали впливу американського зразку: **McWorld, non-Western societies, «індустріалізація»: «asphalt complex», «biophilia hypothesis», boom towns, megacities**; глобальне громадянство: **the global village**.

Глобалізація часто усвідомлюється як сила, що призводить до надмірного рівня чогось, що в мові виражається активною продуктивністю морфем **super-, over-**, наприклад, в соціальній сфері це пов'язано із надмірною експлуатацією робочої сили (**super-exploited**), надзвичайно швидкими темпами зараження інфекційними хворобами (**a superflu**); отримання окремими індивідуумами великих можливостей (**super-empowered individuals**), висока залежність від економіки США (**overdependence on the U.S. economy**).

Слід зазначити і актуальність питання входження поняття та ідеології глобалізації до суспільної національної свідомості. Глобалістами, як свідчить мовний матеріал англомовної публіцистики, можуть називатися як окремі люди («**globalist**»), так і нація в цілому (**nation of globalists**). В такому розумінні морфема **global** входить і до складу таких мовних одиниць, як **pro-globalization, globaloney, globalonely**).

Негативне ставлення до глобалізаційних процесів часто виражається у формі масових протестів та демонстрацій. Мова реагує на антиглобалізаційні настрої вживанням в даному сегменті

дискурсу лексико-семантичних одиниць із морфемами *anti-*: *the anti-American demonstrations, anti-globalizers, anti-globalization, anti-American line, anti-freedom, anti-globalization, and anti-Western*.

Глобалізація в англomовній картині світу мислиться у зв'язку з можливістю вільно переміщатися по світу, з чим пов'язане і поняття «мобільності праці». У сфері спорту виник, наприклад, термін «*legdrain*» на позначення втрати країною талановитих футболістів, що переходять за кращі умови і платню грати за іноземні команди.

POLITICAL GLOBALIZATION. В політичній сфері концепт GLOBALIZATION актуалізується через вербальне представлення в текстах сучасного англomовного дискурсу лексем, що виражають проблему ядерного клімату в світі. Інноваційним ми вважаємо вживання лексем з цим значенням, які у своєму складі мають закінчення *-ization*, що за словотвірною моделлю співпадає із лексемою *globalization* і тим самим конотативно пов'язує процеси глобалізації та ядерної політики: *the military nuclear isation of India and Pakistan* (Business Times, Jan. 14, 2004).

Привертають увагу також композити, які одним із своїх складників мають лексему *petro-*, вказуючи на актуальність в сфері політики питання нафти. В епоху глобалізації і швидкого розвитку технологій проблема займає одне з центральних місць у вирішенні міжнародних стосунків: *petro-politics, «petro-dollars», «petro-power»*.

В зв'язку з глобалізацією світу, сучасні країни все більше у вирішенні своїх питань орієнтуються на інші країни. Глобалізація примусила політиків дивитись широко, глобально. В мові все частіше з'являються слова, що починаються з *hyper-, macro-, multi-*: *global hyperpower, macroeconomic policy, multinational cooperation, multi-stakeholder diplomacy*.

ECOLOGICAL GLOBALIZATION. В екологічному контексті англomовного публіцистичного дискурсу текстовий концепт GLOBALIZATION актуалізується негативною аксіологічною лексикою, або лексикою, що позначає можливі шляхи вирішення екологічної кризи.

В цій частині дискурсу інноваційно продуктивним є вживання частки *eco-* в поєднанні із різноманітними лексемами екологічного дискурсу, а не лише в словах *ecology, ecological: the green eco-warriors, «eco-fundamentalism», ecotourism*. До активного вжитку в екологічному дискурсі ввійшла лексема *sustainable*, оскільки проблема раціонального господарювання на планеті постає гостро (*environmentally sustainable, Earth's sustainable yield, sustainable development*). Лексема *green* в екологічному контексті набула значення «екологічно чистий»: *green revolution, the green eco-warriors*.

Вкрай гостро серед екологічних проблем постає проблема забруднення оточуючого середовища, а самі забруднення набули деяких різновидів: «*genetic pollution, biological pollution, «biologically dirty»*. Проявом біологічного забруднення вважається також змішування біологічних видів: *bioinvasions, «species supermarket», eco-mixing*. Інші екологічно негативні наслідки діяльності людини також мають інноваційні назви, серед них «*browncloud, acidrain; greenhouse effect, Franken food*».

За субконцептами інноваційний мовний матеріал розподілився таким чином: TECHNOLOGICAL GLOBALIZATION (36,2%), ECONOMIC GLOBALIZATION (20,4%), CULTURAL GLOBALIZATION (12,6%), SOCIAL GLOBALIZATION (12,3%), POLITICAL GLOBALIZATION (11,1%), ECOLOGICAL GLOBALIZATION (7,5%). Поповненню словникового складу англійської мови сприяють активні процеси: афіксації (*anti, re-, de-, -ized, -izing, -izer, -ize, -ization*); «семантично-функціонального переродження» загальноновживаних лексичних одиниць англійської мови (*cyber-, techno- (tech), web-, electronic (e-), dot-, net-*; продуктивного комбінування елементів *over-, mega-, super*, а також *eco-*).

За нашими спостереженнями, глобалізація як фактор збагачення словникового складу англійської мови продукує лексику, що є найрелевантнішим варіантом інтерпретації концепту GLOBALIZATION як частини англomовної картини світу.

Збагачення лексики англійської мови інноваційними засобами охоплює найважливіші сектори життєдіяльності людини, насамперед, розвиток технологій, економіку, культуру. Процеси глобалізації виступають провідним чинником і водночас результатом активної пізнавальної діяльності людини, внаслідок якої виникає необхідність номінації нових слів. Опис семантики, словотвірних особливостей та екстралінгвальних факторів появи англomовних інновацій, що актуалізують сучасні процеси глобалізації у різних сферах життєдіяльності людини, складають перспективу подальшого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрусак І. В. Концептуалізація дійсності англійськими неологізмами кінця XX століття / І. В. Андрусак // Вісник Харк. нац. ун-ту. – 2003. – № 586. – С. 117–119.
2. Лопатин В. Н. Языглобализации / В. Н. Лопатин // Зеркало недели. – 2000. – № 23. – С. 14.
3. Махачашвілі Р. К. Лінгвофілософські параметри інновацій англійської мови в техносфері сучасного буття : монографія / Русудан Кирилевна Махачашвілі. – Запоріжжя : Запорізьк. нац. ун.-т, 2008. – 204 с.
4. Петрінська Т. С. Лінгвальна актуалізація текстового концепту GLOBALIZATION в англословному публіцистичному дискурсі) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Тетяна Сергіївна Петрінська. – Запоріжжя, 2014. – 301 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Петрінська – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської філології факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: дискурс, картини світу, концептологія.

УДК 811.124

МІФОНІМИ В ЛАТИНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

Марта ПЕТРИШИН (Івано-Франківськ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню особливостей латинських паремій з компонентом-міфонімом. Пояснено причини виникнення позитивних і негативних конотацій у прислів'ях та приказках зі згаданим компонентом.

Ключові слова: міфонім, теонім, прислів'я, національно-культурна специфіка, конотація, символ, латинська мова.

Статья посвящена исследованию особенностей латинских паремий с компонентом-мифонимом. Объяснены причины возникновения положительных и отрицательных коннотаций в пословицах и поговорках с упомянутым компонентом.

Ключевые слова: мифоним, теоним, пословица, национально-культурная специфика, коннотация, символ, латинский язык.

The article is devoted to the investigation of the peculiarities of the Latin phraseology with component-mythonym. The reasons of appearance of positive or negative connotations in the proverbs and sayings with the mentioned components are explained.

Key words: mythonym, theonym, proverb, national-cultural specificity, connotation, symbol, Latin language.

Одним з актуальних напрямків лінгвістичних досліджень залишається вивчення паремій і фразеологічних одиниць з погляду етнолінгвістики та лінгвокультурології.

Кожний етнос має свої міфи, проте антична культура, давньогрецька міфологія подарували світу велику кількість теонімів, міфонімів, власних назв. Міфологія як складник духовної культури античних народів експліцитно або імпліцитно закодована в пареміях і фразеологізмах. Давні римляни вірили, що весь світ, небо, повітря і земля населені богами, що природа є живою, а в ній усе думає й говорить на рівні з людьми і богами. Людство протягом усієї історії постійно зверталося до міфологічної спадщини, намагаючись у глибинах міфологічного сприйняття світу знайти вічні образи та смисли.

Окремі аспекти дослідження античних номенів висвітлено в працях О. Білецького, В. Мокієнка, В. Ковалю, В. Жайворонка. Уявлення про слов'янських богів описано в розвідках Г. Козловської, О. Майбороди, Л. Савченка.

Не зважаючи на те, що міфоніми дедалі частіше стають об'єктом ономастичних студій, існує потреба в проведенні окремого дослідження етно- та лінгвокультурної специфіки власних назв античної міфології, оскільки фразеологічні одиниці та паремії з компонентом-міфонімом на матеріалі латинської мови не були ще предметом окремого дослідження з точки зору особливостей їх семантики та національно-культурного змісту. Усе це зумовлює актуальність обраного напрямку дослідження.

Метою нашої розвідки є спроба з'ясувати особливості семантики міфонімів, охарактеризувати місце і функції онімів античної міфології в латинських пареміях, розглянути їх смислове навантаження з урахуванням лінгвокультурологічного аспекту.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань: укласти реєстр латинських фразеологізмів та прислів'їв з античними міфонімами; розглянути семантичну характеристику та національно-культурну специфіку латинських афоризмів з аналізованим компонентом.

Об'єкт дослідження становить корпус латинських паремій, у складі яких виявлено власні назви античного походження.

Предмет – національно-культурна специфіка прислів'їв і фразеологізмів з компонентом-міфонімом у латинській мові.

Матеріалом нашої розвідки ми обрали теоніми античного походження, що зустрічаються в латинських пареміях. У процесі дослідження паремійного фонду латинської мови виявлено понад 60 паремій з аналізованими компонентами.

У сучасній лінгвістиці назви міфологічних істот відокремлюють від номінації реальних осіб. Так, наприклад, А. Білецький згадані ономастичні одиниці називає “власні назви стародавнього світу” і пропонує міфічні назви, або назви “надприродних” істот (богів, демонів, напівбогів-героїв і т.п.) об'єднати під назвою міфонім та відрізнити від людських імен [1, с.166]. Н. Подольська розглядає міфонім як елемент міфу, що позначає певне міфологічне ім'я та виконує номінативну функцію [7, с. 125]. Дослідниця виділяє такі різновиди міфонімів: *міфоантропонім* – вид міфоніма, що позначає власну назву людини, *міфозоонім* – власна назва (кличка) тварини, *міфоперсонім* – власна назва, одухотвореного предмета, поняття, *міфотопонім* – власна назва місцевості, *міфофітонім* – власна назва рослини, *деонім* – власна назва демона, *теонім* – різновид міфоніма, що позначає найменування божества у будь-якому пантеоні [7, с. 131].

Міфоніми античного світу почали функціонувати в латинській мові, коли люди сприймали міф як частину реального світу. Проте античні міфічні образи, проходячи зі сторіччя в сторіччя, набувають нових конотацій, деміфологізуються. Міфічні імена, як зазначає Л. Петрова, є особливою групою власних назв, які, на відміну від антропонімів, не мають реально існуючого денотата. Вони є іменами істот, що сприймаються як живі. Міфічні імена, на думку дослідниці, виступають символами, які яскраво демонструють багатство наявної в них “енциклопедичної інформації”, “багатство відміфонічних значень” [6, с. 5].

Античні міфоніми служать яскравими емоційно-експресивними портретами, набувають численних асоціацій. Використання міфонімів у пареміях і фразеологічних одиницях передбачає нову конотативну семантику, асоціацію з певними рисами характеру, зовнішності, подіями, обставинами. Таким чином, оніми античного походження в пареміях і фразеологізмах становлять пласт мовних одиниць, які інформують про своєрідний склад мислення, світосприйняття, історію та міфологію народу. Міфоніми виступають вербальним кодом міфологічних уявлень і репрезентуються в контексті відповідних етнокультурних систем. Розглядаючи феномен міфоніма, слід зазначити, що в пареміях і фразеологічних одиницях на перший план виходять конотативна, асоціативна та символічна функції міфологічних одиниць. Саме в конотативних, емоційно-оцінних характеристиках мовних одиниць, як зазначає І.Заваринська, виражається світобачення носіїв певної мови, адже кожен культурно маркований онім містить значну інформацію (асоціативне тло) [2, с. 69]. Античні міфоніми в пареміях не є статичним утворенням. Їх значення протягом тисячоліть зазнавало змін і переосмислення.

У результаті проведеного дослідження виявлено, що численні міфоніми входять до складу латинських паремій і фразеологізмів, оскільки давні римляни протягом тривалого часу зберігали віру в духів і різноманітних богів, зверталися до них по допомогу, пов'язували з волею богів усі події життя. У рамках пропонованої розвідки ми розглядаємо римські теоніми, які найчастіше зустрічаються в аналізованому матеріалі та є знаковими в лабіринті вірувань давнього народу.

Чільне місце в пантеоні римських богів займав *Iuppiter* (Юпітер). Давні римляни вважали його одним з найдавніших олімпійських богів, захисником римської держави і війська, творцем достатку, врожайності, перемоги, зцілення. Цим пояснюється поява конотативного темпорального значення аналізованого міфоніма в паремії *Iove nondum barbato* (Коли Юпітер був ще без бороди, тобто дуже давно). Про важливість Юпітера в житті давніх римлян свідчать вислови *sine Iove nec pedem move* (без Юпітера не посунь ногою), *ab Iove principium* (з Юпітера – творця богів і людей, тобто починати з найбільш поважних осіб або людей). Люди вірили, що без Юпітера, його волі не відбувається жодна подія в житті. Первісне значення античного оніма *Iuppiter* як назви божества світла і неба спостерігаємо у вислові *sub Iove* (під Юпітером, тобто просто неба, під відкритим небом).

Образ Юпітера слугував римлянам для номінації кристально чесної людини. Варто пригадати фразеологізм *Iovis simplicitas* (Зевсові чесності). Конотативне меліоративне значення міфоніма виникло на основі асоціації Юпітера з охоронцем порядку, вірності, чистоти.

У латинських пареміях теонім Юпітер виступає також символом благополуччя, надійності, викликає асоціацію з вдалим одруженням. Це положення яскраво ілюструє вислів *est aliquid nupsisse Iovi* (вийти заміж за Юпітера – це щось значить).

Проте Юпітер постає в уяві давніх римлян не лише втіленням добра, справедливості та порядку. Якщо верховний бог гнівався, то люди і боги відчували на собі силу його блискавок. Римляни боялися верховного бога, намагалися уникати його гніву й покарання. Образ Юпітера викликав у простих смертних страх. У зв'язку з цим у численних пареміях спостерігаємо появу негативної конотації аналізованого міфоніма. Наведемо приклади: *Procul a Iove, procul a fulmine* (далі від Юпітера – далі від грому і блискавки), *quet Iuppiter vult perdere, prius dementat* (кого Юпітер хоче покарати, позбавляє його розуму).

Крім того, у латинських пареміях це ім'я як конотативний міфонім може символізувати начальника, впливову людину. Підтвердженням цього слугує відомий вислів *Quod licet Iovi, non licet bovi* (що дозволено Юпітеру, не дозволено быку, тобто те, що дозволено начальникові, не дозволено быку).

Чільне місце в пантеоні римських богів посідала Мінерва – богиня мудрості, покровителька ремесел, наук й лікування. Її вважали також богинею війни. З цим іменем пов'язано в латинській пареміології чимало афоризмів. Слід зазначити, що образ Мінерви у свідомості римлян мав позитивну конотацію і став символом розумної людини. Підтвердженням цього твердження слугують паремії *sus Minervam docet* (свиня вчить Мінерву, тобто невіглас повчає мудрого), *non sus Minervam* (не свині вчити Мінерву), *sus cum Minerva certamen suscepit* (свиня змагається з Мінервою).

У вислові *invita Minerva* (проти бажання Мінерви, тобто без справжньої майстерності) аналізований міфонім набуває переносного пейоративного значення і стає символом відсутності таланту.

Римляни вшановували Марса як бога війни. У зв'язку з цим міфонім *Mars* у пареміях є втіленням сили, яка протиставляється розуму та мистецтву. Наведемо приклад: *Marte, non arte* (силою, а не мистецтвом). У вислові *Mars Musis non amicus* (Марс не є другом Музам) міфонім набуває негативної конотації і стає синонімом лексеми 'війна'.

Значне місце в пантеоні римських богів займав і Аполлон, якого вшановували як бога сонячного світла, музики, проводиря муз. Одним з його епітетів був *Phoebus* (Феб) – осяйний. У свідомості давніх римлян аналізований міфотеонім став символом успіху. Яскравим підтвердженням цієї тези слугує паремія *post nubila Phoebus* (після хмар – Феб (сонце), тобто після несприятливих обставин прийде успіх).

Цікаво представлений в аналізованому матеріалі теонім *Mercurius*. Образ бога торгівлі викликав у римлян негативне ставлення і асоціацію з жадібною людиною, в якій тече слина при можливості наживи: *saliva Mercurii* (слина Меркурія).

Однією з улюблених у пантеоні античних богів була Афродіта – богиня вроди і кохання, яку римляни ототожнювали з Венерою. Згаданий теонім отримав у римлян конотативне значення 'красива жінка'. Наведемо приклади: *cestum habet Veneris* (має пояс Венери, тобто чарівний пояс, в якому зберігалася таємниця її привабливості), *cuius forma bona, Veneri sit femina prona* (жінка, краса якої досконала, подібна до Венери).

У ході дослідження виокремлено і проаналізовано паремії з компонентом-теонімом у латинській мові. Міфоніми античного походження є джерелом образів і символів, які знаходять своє відображення в пареміях. Семантика паремійних одиниць з античними онімами відображає специфіку духовної культури давніх римлян, актуалізує її етнічний потенціал, є результатом багатого образного мислення, у якому втілений життєвий досвід поколінь. У результаті дослідження виявлено, що в латинських пареміях актуалізуються конотативна, асоціативна та символічна функції античних теонімів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белецкий А.А. Лексикология и теория языкознания (ономастика)/ А.А.Белецкий. – К. : Изд-во КГУ, 1972. – 210 с.
2. Заваринська І.Ф. Мотиваційна основа фразеологічних одиниць з антропонімами компонентами-міфологемами /І.Ф. Заваринська// Наукові записки. Серія "Філологічна". – Острогоз : Видавництво Національного університету "Острозька академія". – Вип. 34. – 2013. – С. 69 –72.
3. Коваль А. Крилаті слова в українській літературній мові / А. Коваль, В. Коптілов. – 2-ге вид. – Київ : Ярославів Вал, 2013. – 704 с.

4. Лукаш Г.П. Ознаки системної організації конотативних власних назв / Г.П. Лукаш// Мовознавство. – 2011. – № 2. – С. 69–78.
  5. Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имен. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2004. – 412 с.
  6. Петрова Л.П. Петрова Л. П. Власне ім'я як засіб інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезій Ліни Костенко) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Л. П. Петрова. – Харків, 2003. – 20 с.
  7. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 198 с.
  8. Словник античної міфології / Уклад. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів; вступ. стаття А. О. Білецького; відп. ред. А. О. Білецький. – 2-е вид. – К. : Наукова думка, 1989. – 240 с.
- ДЖЕРЕЛА
9. Корж Н.Г., Луцька Ф.Й. Из скарбниці античної мудрості / Н.Г. Корж, Ф.Й. Луцька. – К. : Вища школа. Головне вид-во, 1988. – 320 с.
  10. Латинська фразеологія : слов.-довід. / авт., уклад. П. І. Осипов. – К. : Академвидав, 2009. – 344 с.
  11. Цимбалюк Ю.В. Латинські прислів'я і приказки / Ю.В. Цимбалюк. – К. : Вища шк., 1990. – 436 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марта Петришин – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: семантика і фразеологія класичних мов.

УДК 81.1

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙНОСТІ В ЛІНГВІСТИЦІ

Лариса СЕМЕНЕНКО (Київ, Україна)

Подана розвідка присвячена проблемам вивчення політичної дійсності в лінгвістичних працях. Термін політична дійсність активно вживається в політології, проте в лінгвістиці ведуться дискусії про те, чи варто виокремлювати це поняття, якщо так, то за якими параметрами. У зв'язку з цим автором проведено розвідку теоретичних положень щодо вживання і визначення цього терміна, визначено його зв'язок із загальнофілософською категорією дійсність, подано власне тлумачення. На підставі проведеного дослідження, автор вважає доречним використання цього терміна в мовознавстві.

Ключові слова: дійсність, політична дійсність, політичний дискурс, мовна картина світу, категорія, категоризація.

The article is devoted to studying the problems of political reality in linguistic research. The term political reality is actively used in political science but discussions are conducted in linguistics about: whether this concept has to be separated as the linguistic term, if so, which the parameters there have to be. In this regard, the author conducted theoretical exploration of provisions on the use and definition of this term, it was defined by relation with the general philosophical category of reality, own interpretation of the term was given. The author considers that usage of this term in linguistics is appropriate.

Keywords: reality, political reality, political discourse, language world view, category, categorization.

Людська свідомість у процесі пізнання намагається зафіксувати і впорядкувати знання про дійсність, виділити у фактах дійсності такі риси, які дозволили б узагальнити їхні ознаки, структурувати їх і віднести до певної категорії. Прагнення до систематизації знань мовними засобами відбувається незалежно від галузі за подібними схемами і вивчається в різних дисциплінах (О.І. Андрейченко, М.М. Болдирев, О.О. Селіванова, В.Ф. Старко та ін.). Проте із розвитком антропологічної парадигми у фахових лінгвістичних колах неодноразово ставиться питання про те, то що ж таке знання (М.М. Болдирев, П. Бурдьє, О.С. Кубрякова, Дж. Лакофф та ін.), чи співвідносяться вони якимось чином із об'єктивною дійсністю або ж є лише витвором свідомості суб'єкта сприйняття? Тому питання впорядкування (категоризації) знань про дійсність є актуальним нині в лінгвістиці.

Дослідження політичної дійсності в наукових працях не є новим для українського наукового простору [6] і зарубіжного [3; 7; 12; 13]. Зокрема Ю.Л. Качанов закликає вивчати політичну дійсність як маніфестацію, модус, “форму існування” діяльнісного універсуму. ... В гносеологічному плані це означає, що на заміну “розгляду дійсності у формі об'єкта” (за К. Марксом) приходиться установка на засвоєння діяльної природи суб'єкт-об'єктних відношень [7, с. 5]. Представник французької школи соціально-політичної думки П'єр Бурдьє [3] відстоює конструювання політичної дійсності у вигляді поля з метою подолати антагонізм в науці, що ґрунтується на протиставленні об'єктивації соціального світу та індивідуалізації людської практики. Пріоритет за такого підходу надається об'єктивним структурам, що не залежать від

свідомості і волі агентів соціальної взаємодії, з іншого боку – вплив на них суб'єктивного сприйняття.

У лінгвістичних працях термін *політична дійсність* вживається, проте не часто (О.І. Андрейченко). Очевидно, що існування цього терміна як лінгвістичного викликає багато заперечень, позаяк постає правомірне питання, чому може протиставлятися політична дійсність? Чи існують інші види дійсності? Суб'єктом політичної діяльності є людина як громадянин, як представник політичного об'єднання чи державний орган [10, с. 30]. Якщо виходити з факту, що політична дійсність формується (“діється”) її учасниками, то, відтак, вони можуть виокремити її із загального буття.

Знання про політичну дійсність є частиною мовної картини світу (статичної системи, що відображає категоризовані вже знання про факти дійсності). Мовна картина світу фіксує впорядковані знання про політичну дійсність. А.П. Чудінов визначає мовну картину світу цілісною сукупністю образів дійсності, що існує в індивідуальній чи колективній свідомості і відображається в комунікативній діяльності [10, с. 35]. Мовна картина політичного світу є складним об'єднанням ментальних одиниць (концептів, стереотипів, сценаріїв, концептуальних полів, цінностей та ін.), що належать до політичної галузі комунікації і політичного дискурсу [10, с. 35]. Вона формується і структурується в політичному дискурсі.

Політичний дискурс охоплює вже категоризовані і підведені під політичну категорію об'єкти дійсності. Т.А. ван Дейк визначає дискурс складною єдністю мовної форми, значення і дії, яке відповідає поняттю “комунікативна подія” [4, с. 46]. Розуміння дискурсу як тексту в контексті нині є загальноприйнятим (Ю.М. Караулов, В.В. Петрова та ін.). Пор., дискурс – це мовлення, заглиблене в життя (за Н.Д. Арутюною). Політичний дискурс – це мовлення, заглиблене в політичне життя. Він, на думку А.П. Чудінова, має включати такі складники: всі наявні в свідомості адресата і адресанта мовлення компоненти, що здатні впливати на породження і сприйняття мовлення. Це тексти, зміст яких враховується автором і адресатом цього тексту, політичні погляди автора і його завдання при створенні тексту, уявлення автора про адресата, політична ситуація, в якій створюється і живе цей текст [10, с. 34], тобто політичний дискурс включає в себе складними політичної дійсності, знання про структуру і функції політики, адресатів і адресантів, політичного процесу та ін.

Праці дослідників політичного дискурсу показують, що те, що вважалося індивідуальними рисами, притаманними лише українському політичному дискурсу (див. праці А.О. Худолій та ін.), може бути загальними рисами. А.П. Чудінов пише, що вивчення політичного тексту і його елементів у дискурсі – це насамперед дослідження ступеню дії на цей текст і на його сприйняття адресатом різних мовних, культурологічних, соціальних, економічних, політичних, національних та інших чинників [10, с. 34]. Тому дослідження способів категоризації нами визначається актуальним і необхідним завданням для лінгвістики, позаяк воно направлене на виявлення тих провідних для певного етносу категорійних ознак, які дозволяють віднести той чи інший факт дійсності до політичної категорії.

Прагнення до впорядкування знань про політичну галузь пов'язане з процесом категоризації. Категоризацією є процес ментального упорядкування знань про дійсність, об'єднанням на основі спільних характеристик [12, р. 19], що експлікується вербально у вигляді формування лексичних груп, побудованих на основі тематичного споріднення їх складників. Дослідження категоризації дійсності в лінгвістичному полі (гносеологічний аспект) набирає обертів у зв'язку зі зміною лінгвістичної парадигми в середині минулого століття і бере початки від праць Е. Рош, спрямованих на дослідження особливостей формування прототипних категорій у свідомості людини. Хоча, на нашу думку, зацікавлення цим процесом почалося від лінгвістичного повороту Л. Вітгенштейна, який удосконалив класичну теорію категоризації, розширивши погляд на неї і встановивши, що члени категорії об'єднуються в групі на основі родинної схожості.

Категоризацію, як і В. Старко, ми визначаємо як процес установаження спільності фрагментів дійсності і вироблення для цієї спільності мисленням узагальнювального поняття, яке часто (але не обов'язково) отримує закріплення словом. *Категоризувати* значить бачити індивідуальний об'єкт як представника загального, сприймати індивідуальне як належне до загального [11, с. 44]. Тобто, сам процес є шляхом структурування ментальних утворень понять, що відображають реальні предмети і явища, у відповідні класи. Такі міркування свідчать про витоки трактування категоризації класичної доби.

Внаслідок процесів впорядкування знань про дійсність формується певна категорія, що включає в себе набір елементів, об'єднаних на основі спільних параметрів. Термін *категорія* є

багатозначним: (1) поняття, що відображає найзагальніші властивості та зв'язки явищ реальної дійсності й пізнання; (2) родові поняття, що означає розряд предметів, явищ і т.ін. або найзагальнішу їх ознаку; (3) розряд, група однорідних предметів, явищ, осіб [9, с. 426]. Більшість дослідників політичного дискурсу центральним членом категорії на означення його понять визначають концепт *влада* (пол. *wladza*, англ. *power*). СУМ фіксує таке значення цієї лексеми “(1) право керувати державою, політичне панування; (2) керівні органи держави, а також особи, що мають урядові повноваження; (3) право та можливість розпоряджатися та керувати ким-, чим-н.” [9, с. 156]. Пор., пол. *wladza – головний виконавчий і керуючий державний орган, що керує всією адміністрацією; управління чимось, особливо державою (prawo rządzenia państwem; instytucje, organy rządzące; oddziaływanie na kogoś);* англ.: *power – політичний контроль в країні або вплив на людей (political control in a country)*. Названі словниками основні категоризаційні ознаки в українському політичному просторі досить часто експлікуються в ЗМІ саме визначеними словниками параметрами. Проте часто це поняття в асоціативному полі носіїв мови категоризується за допомогою ознак, притаманних органічному світу: *влада уточнює число зруйнованих будівель* (персоніфікація – влада-особа) (УП); *влада – скотиняка* (із виступу О. Ляшка у ВРУ); *владу можна поділити: Порошенко і Тимошенко поділили владу в областях та ін.*

Очевидно, що для віднесення знань про факт дійсності до певної категорії, експлікованої в мові, потрібен набір ознак, необхідних для її членів. Яким чином можна визначити ці ознаки? Спеціальна наукова література і синтагматична віднесеність тексту, у якому вжито мовну одиницю, дає змогу це зробити. Наприклад, у лексемі *уряд*, що співвідноситься з конкретним об'єктом політичної дійсності, у нормативному значенні зафіксовані такі семантичні маркери, які дозволяють нам говорити про те, що це слово позначає поняття із політичної дійсності: ‘орган державної влади’, ‘розпорядчий орган’, ‘управління державою’ тощо. Так, *уряд* – це політична установа, покликана працювати на державу. (пор., укр.: *уряд* – право керувати державою, політичне панування; керівні органи держави, а також особи, що мають урядові повноваження; право та можливість розпоряджатися та керувати ким-, чим-н. пол.: *rząd – головний виконавчий і керуючий державний орган, що керує всім адміністративним апаратом; управління чимось, особливо державою (naczelný wykonawczy i zarządzający organ państwa, kierujący całym aparatem administracyjnym; kierowanie czymś, zwłaszcza państwem);* англ. *government* – група людей, які офіційно контролюють країну (the group of people who officially control a country). Проте в кожній країні є національні особливості у способах сприйняття і мовного представлення політичної дійсності [10, с. 23], що пояснюється національною ментальністю та історичними умовами формування політичної дійсності. Зіставлення текстів, представлених у політичному дискурсі різних країн, дасть змогу встановити універсальні і загальні категоризаційні ознаки при осмисленні політичної дійсності, співвіднести їх за якісними та кількісними параметрами, побачити власне своє і чуже, універсальне та індивідуальне, випадкове і закономірне. За цими показниками можна описати способи, за якими категоризується політична дійсність (описавши процеси формування концептів, стереотипів, сценаріїв, концептуальних полів, цінностей, а той шлях, який факт політичної дійсності проходить від об'єктивної реалії до мовної одиниці). Точну кількість і якість означених способів, сподіваємося, нам вдасться встановити в результаті дослідження.

Отже, політична дійсність – це виділений нашою свідомістю сегмент дійсності, що об'єднує предмети, об'єкти, явища, дії на позначення політичної галузі і відображає відношення між ними. Вона є національно-специфічною, позаяк включає в себе предметно-ідейну складову політичного буття певного суспільства. Вважаємо, що політичну дійсність можна виділити за чітко окресленими в наукових працях із політології параметрами. Погодимося, що вона конструюється людською свідомістю залежно від історичного розвитку і національних особливостей, проте вона включає в себе матеріально-ідеальну базу певного соціуму.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранов А.М. Политический дискурс: методы анализа тематической структуры и метафорики / А.Н. Баранов, О.В. Михайлова, Г.А. Сатаров, Е.А. Шипова. – М.: [Фонд ИНДЕМ], 2004. – 94 с.
2. Болдырев Н.Н. Проблемы исследования языкового знания: Концептуальный анализ языка: современные направления исследований. М.–Калуга: ИП Кошелев А.Б. (Издательство «Эйдос»), 2007. – С. 95–108.
3. Бурдые П. Социальное пространство и генезис «классов» / П. Бурдые // Социология социального пространства. – СПб., Алетейя, 2007. – С. 14–48.

4. Ван Дейк Т.А. Анализ новостей как дискурса // Язык. Познание. Коммуникация. М.: Прогресс, 1989. – С. 116–160.
5. Європейський словник філософій: лексикон неперекладностей. – Т. 2. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – 488 с.
6. Льтьо Г.Ф. Механізми символізації політичної дійсності [Текст]: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Льтьо Галина Федорівна; Вищ. держ. навч. закл. "Ужгород. нац. ун-т". – Л., 2010. – 181 арк. – Бібліогр.: арк. 168–181.
7. Качанов Ю. Политическая топология: Структурирование политической действительности. – М.: AdMarginem, 1995. – 223 с.
8. Кубрякова Е.С. В поисках сущности языка: Когнитивные исследования / Е.С.Кубрякова / Ин-т. языкознания РАН. – М.: Знак, 2012. – 208 с.
9. Словник української мови. – К.: Просвіта, 2012. – 1316 с.
10. Современная политическая коммуникация: Учебное пособие / Отв. Ред. А.П. Чудинов / Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2009. – 292 с.
11. Старко В. Категоризація категоризації / В. Старко // Проблеми зіставної семантики. – Вип. 9. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2009. – С. 57–61.
12. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind / G. Lakoff. – Chicago and London: University of Chicago Press, 1987. – 614 p.
13. Patrick E. Jamieson and Dan Romer. Cultivation Theory and the Construction of Political Reality / Patrick E. Jamieson and Dan Romer // The Oxford Handbook of Political Communication. – DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199793471.013.83.
14. Rosch E. Principles of categorization // Cognition and Categorization. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1978. – P. 27–48.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Семененко – кандидат філологічних наук, докторант кафедри германської і фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: загальнотеоретичні проблеми мовознавства, мовна категоризація і концептуалізація, політичний дискурс.

УДК 81'243: 165. 194

ЗАСАДИ ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ ТА НАУКОВОЇ КАРТИН СВІТУ

Мирослава СЛИВКА (Ужгород, Україна)

У статті здійснено аналіз мовної та концептуальної картин світу. Визначено основні чинники когнітивних процесів, описано особливості концептуалізації та категоризації. Особливого значення при визначенні обсягу національної специфіки, притаманної конкретному слову в певному дискурсі, набуває фактор лексичної сполучуваності та контекстуальні зв'язки в межах даного тексту.

Ключові слова: концепт, концептуалізація, картина світу, мовна картина світу, концептуальна картина світу.

This article deals with the conceptual and linguistic world views. The main factors of cognitive processes are determined; some features of conceptualization and categorization are described in it. The combinability factor and contextual links within a given text turn out to be of primary relevance in determining the scope of national colouring of a particular term within a specific discourse.

Key words: concept, conceptualization, world view, conceptual world view.

Постановка проблеми та її визначення. Дослідження взаємозумовленості наукового й мовного знання та способів їх відображення в мовних одиницях і явищах – одне з актуальних завдань когнітивного напрямку в сучасному перекладознавстві. Вихід сучасної лінгвістики за межі сприйняття мови як суто комунікативного знаряддя і дедалі глибше вивчення її когнітивних аспектів – одна з провідних тенденцій початку нового тисячоліття. Особливого значення набувають праці, присвячені взаємодії наукової і мовної картин світу, що взаємодіючи та взаємовпливаючи, існують у паралельних вимірах різних видів свідомості. Проблема взаємозумовленості наукового й мовного знання та їх віддзеркалення у мовних явищах є одним з найважливіших завдань лінгвокогнітивних досліджень.

Актуальність нашого дослідження зумовлена загальним інтересом сучасної лінгвістики до виявлення національної специфіки структури мов. Метою статті є розглянути й описати спільні і відмінні риси між мовною та концептуальною картинами світу та окреслити подальші перспективи у визначенні їхнього впливу на національну свідомість. Завданнями статті є висвітлити сучасні теоретичні погляди на поняття “картини світу”, “мовної картини світу”, “концептуальної картини світу”. Матеріалом дослідження стали теоретичні й практичні розвідки провідних лінгвістів-когнітологів.

Виклад основного матеріалу та отримані висновки. Активізація лінгвокультурологічних та лінгвокогнітивних досліджень, зокрема тих, що стосуються відображення в мові явищ культури в найширшому значенні цього слова, яка спостерігається протягом останніх десятиліть, має ґрунтовну передісторію. Визначальний вплив на становлення й розвиток сучасних досліджень справили твори таких класиків як І.Г.Гердер, В. фон Гумбольдт, Г.Штейнталь, К.Фосслер, Ф.Буслаєв, О.М.Афанасьєв, О.О.Потебня, Е.Сепір, Б.Уорф та інших

Взаємодія між мовою та культурою найвиразніше виявляється в широко вживаному в сучасних дослідженнях понятті «мовна картина світу». Масштабного поштовху лінгвістичним дослідженням мовної картини світу надали роботи з філософії мови Г.А.Брутяна, Р.І.Павіленіса. Наукова картина (концептуальну картину світу) світу і мовна картина світу, взаємодіючи та взаємовпливаючи, існують у паралельних вимірах різних видів свідомості (наукової і мовної). На думку Л. Лисиченко, «концептуальна картина світу більш універсальна і є спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ, тим часом як мова відображає досвід кожного народу і виявляє не лише спільні знання, а й своєрідність бачення світу [9, с. 134].

О. А Корнілов [4, с. 241], наголошує, що найбільш яскравою рисою мовної картини світу є її невідповідність науковим знанням про дійсність. Семантика мови втілює образи повсякденної, наївної свідомості, в тому числі поетичні. В ній суперечливо поєднуються матеріалістичні та ідеалістичні уявлення, правда та вигадка. На відміну від раціональних природничо-наукових, філософських та художніх моделей дійсності, мовна картина світу не може претендувати на цілісність, несуперечливість і повноту відображення. Значення слова не є відображенням об'єктивних ознак предмета, а лише тих, що виділяються людиною як найважливіші, виходячи зі специфіки контакту з предметом [2, с.18]. Наукова картина світу і мовна картина світу, взаємодіючи та взаємовпливаючи, існують у паралельних вимірах різних видів свідомості. «Проте динамізм сучасного життя, пов'язаний зі стрімким розвитком високих технологій, сприяє зникненню чітких меж між «наївною, донауковою» мовною і науковою (концептуальною) картинами світу» [2, с. 29].

Аналізуючи проблему взаємозумовленості наукового й мовного знання, Л.П. Лобанова звертає увагу на те, що знання, якими людина оволодіває в міру того, як вона оволодіває мовою, непомітно переходять в "науку", в те знання, яке є сферою "вчених" і встановити розрив між ними неможливо ні в засобах, ні в способах. Те, що недавно ще було належним до певної "науки", може скоро виявитися прийнятим загальнолітературною мовою і перетворитися тим самим у просте "мовне знання"[10, с. 87]. І навпаки – мовне знання грає суттєву роль у всяких наукових знаннях. Таким чином, мова залишається в межах наукового пізнання як його необхідна передумова і засіб, а це означає, що і мовна картина світу зберігає своє значення для розвитку науки: в міру розвитку науки розширюється мовна картина світу і разом з цим мовне знання.

Основною формою лінгвістичної об'єктивації мовної свідомості носіїв конкретної національної мови є її словниковий склад. Характер лексичного значення слова визначає зрештою характер його словникового тлумачення, відмінності в побудові якого в різних мовах «віддзеркалюють об'єктивне існування в них різних типів лексичних значень слів і різних видів їх парадигматичної залежності» [11, с. 37]. Парадигматичні й синтагматичні зв'язки слова сукупно визначають його синтагматичну характеристику, те конкретне значення, яке це слово має в конкретному словосполученні. Слово виступає як базова одиниця мовної картини світу і саме завдяки слову відбувається зв'язок між концептуальною та мовною картинами світу. Мова виступає основним засобом реалізації ментальних процесів.

Важливим знаряддям у процесі дослідження й опису національно-культурних особливостей мовної картини є фреймові структури свідомості. Фреймова структура являє собою асоціативний набір обов'язкових і факультативних компонентів – сітки змістовних вузлів і терміналів (слотів), які створюються дискурсивним мисленням [5, с.188]. Фрейм може розглядатися як ієрархічна структура, де є верхній вузол і певна кількість вузлів, які йому підпорядковуються. В цілому фрейм репрезентує стереотипну ситуацію. Для розуміння будь-якого з концептів, що входить до фреймової структури, треба осягнути всю структуру, і якщо один концепт цієї структури вводиться в текст або дискурс, то решта концептів автоматично стають доступними.

В основі кожної фреймової структури лежить певний культурний предмет. На сьогодні дослідники виділяють два основні типи таких культурних предметів: прецедентні феномени та стереотипи уявлення. Фрейм наділений "більш чи менш конвенційною природою і тому конкретизує, що в даній культурі є характерним і типовим, а що ні" [5, с.188].

Особливу роль у активізації вживання терміна “прецедентність” і його похідних відіграло введення до наукового обігу Ю.М.Карауловим поняття прецедентного тексту, під яким він розуміє тексти ”1) значущі для тої чи іншої особистості в пізнавальному чи емоційному відношенні, 2) такі, що мають надособистісний характер, тобто добре відомі широкому оточенню цієї особистості, включно з її попередниками й сучасниками, 3) звертання до яких поновлюється неодноразово в дискурсі даної мовної особистості” [3, с. 216]. Знання прецедентних текстів – це показник належності до даної епохи та її культури, тоді як їх незнання – навпаки є передумовою відірваності від відповідної культури. Для зіставлення різних національних знакових систем, як відображень відповідних мовних картин світу, особливий інтерес становить семіотичний спосіб існування прецедентного тексту, «коли звертання до оригінального тексту дається натяком, покликанням, ознакою, і тим самим у процес комунікації включається або увесь текст, або співвідносні з ситуацією спілкування ... окремі його фрагменти. У цьому випадку весь текст чи його значний фрагмент виступають як цілісна одиниця позначення [3, с. 217].

Прецедентним може бути текст будь-якої тривалості: від прислів'я до епосу. Об'єктивним показником значущості прецедентного тексту є покликання на нього, що можливе тільки при дотриманні таких умов: 1) усвідомленість адресатом здійснюваного ним покликання (текстової ремінісценції); 2) знайомство адресата з вихідним текстом і його здатність упізнати покликання на цей текст; 3) наявність у адресанта прагматичної пресупозиції знання адресатом цього тексту [12, с. 32]

Прецедентні тексти, являючи собою готові інтелектуально-емоційні блоки – стереотипи, зразки, мірки для зіставлення, використовуються як інструмент, що полегшує і прискорює здійснювані мовною особистістю перемикання з “фактологічного” контексту думки в “ментальний”, а можливо і навпаки [3, с. 220]. У лінгвокультурологічних текстах концепти “опредмечуються”, “об'єктивуються”, “розпредмечуються”, “вбирають у себе узагальнений зміст багатьох форм вираження”, “заповнюються смислами” і т.д. [1, с.67]

Кожній національно-мовній картині світу притаманні риси її творця – носія мови. Властиве мові явище етноцентризму полягає не лише в тому, що за колективними уявленнями всі пріоритети надаються своїй етнічній групі, а й у тенденції оцінювати поведінку, особливості характеру, звичаї та звички інших народів крізь призму своєї етнічної системи цінностей. «Представники будь-якої культури звичайно вважають свій спосіб дії та розуміння навколишнього світу, свої форми і значення правильними. Тому, коли в іншій культурі використовуються інші форми і значення – це неправильно» [7, с. 56-57].

В основі категоризації, номінації, формування думки в багатьох випадках стає оцінка. На важливість цього параметра вказує багато дослідників лінгвокультурології та лінгвокогнітології, зокрема, Ю.С. Степанов, який пише, що в структуру концепта входить все те, що “робить його фактом культури – вихідна форма (етимологія), стиснена до основних ознак змісту історія; сучасні асоціації; оцінка і т.д.” [13, с.41]. Оцінний фактор має соціально-суб'єктивну чи індивідуально-суб'єктивну природу, що зумовлюється колом інтересів тих комунікантів, які мають стосунок до сутності концепту. Це робить оцінний параметр дуже мінливим і залежним від хронологічного, локального, соціально-світоглядowego й культурологічного чинників.

Прикладом може бути цілком позитивний у контексті радянського соціалістичного дискурсу концепт “братні народи”, пов'язаний з низкою номінацій і прецедентних текстів, таких як орден “Дружба народів”, проспекти Дружби народів у Києві та багатьох інших містах, журнал “Дружба народів”, хрестоматійний у радянські часи вірш П. Тичини “Дружба народів” тощо. Цілком інше сприйняття цього термінологізованого радянською ідеологією кліше бачимо в дискурсі західної та ідеологічно спорідненої з нею історіографії, ще воно набуває виразно скептичного і навіть іронічного забарвлення: “Elite proponents ... argue that ethnic Ukrainians and ethnic Russians ... have extremely close and harmonious historical and cultural ties and that the worldview of these “brotherly” peoples is substantially different from that found in Europe...” [14, p. 69].

У тісному семантико-асоціативному, етимологічному і аксіологічному зв'язку з цим концептом перебуває і усталений зворот старший брат, що за радянською ідеологічною традицією стосувався російського етносу і мав загалом позитивні конотації. У контексті англійської соціально-культурної традиції цей зворот, перекладений шляхом калькування, опиняється поза контекстом ідеологічного кліше “братні народи”. Завдяки подібності лексико-семантичної та формально-граматичної структур із зворотом Big Brother, що вживається в відомому романі Дж. Орвелла “1984”, він потрапляє в контекст поняттєвого поля “тоталітарна диктатура”. Таким чином виникає своєрідний концептуальний бар'єр, який частково змінює

сприйняття калькованого виразу англомовним читачем порівняно з його когнітивним наповненням в оригіналі: “In psychological terms, it undermined the satisfaction many Russians had gained from their traditional role as ‘elder brothers’” [15, p. 585].

Оцінки пов’язані з певним культурним ґрунтом, на якому вони виростають. В основі кожної цінності лежить уявлення – вірне або не вірне, свідоме або підсвідоме, людське або національно-культурне – відносно конкретного об’єкта та явища. Цінності визначаються як критерії та способи оцінки позитивного або негативного значення об’єктів оточуючого середовища для людини, групи людей, суспільства в цілому, що визначається не властивостями цих об’єктів, а їхнім залученням до сфери людської діяльності, інтересів та потреб, соціальних відносин.

Цінності не існують об’єктивно, вони представляють концептуалізацію бажаного, і знаходять своє відображення у вигляді моральних принципів та норм, ідеалів, установок та цілей. Вони перебувають під постійним впливом ситуативних факторів. Кожна конкретна суспільна група може бути охарактеризована специфічним набором цінностей, система яких виступає у вигляді вищого рівня соціальної регуляції. Цінність є там і тоді, де і коли одна реальність з її потенційними можливостями протистоїть іншій сутності, що обмежує, закінчує або доповнює першу. Таким чином, в одному випадку цінність об’єктивно може виступати як позитивна, а в іншому – як негативна.

В науковій літературі існує досить велика кількість підходів до систематизації цінностей. Наприклад, М. І. Лапін виділяє чотири групи цінностей: “ядро ціннісної структури, структурний резерв, периферія та хвіст” [96, с.7]. Ядро – цінності вищого статусу, які явно домінують в суспільному сприйнятті й інтегрують соціальну спільноту в ціле. Вони поділяються більшою частиною населення. Структурний резерв - цінності середнього статусу. Тут найбільш інтенсивно проявляється ціннісний конфлікт між особистістю і соціальними групами. Периферія – цінності, що розділяють членів даної спільноти. Хвіст – цінності нижчого статусу, які розділяють меншість у суспільстві.

Характерно, що навіть деякі загальнолюдські концепти можуть по-різному вербалізуватися в різних мовах залежно від власне лінгвістичних, прагматичних і культурологічних факторів. Не випадково проблема міжкультурних незбігів є центральним питанням лінгвокультурології. Національні особливості мовної картини світу, її співвідношення з концептуальною картиною світу наочно виявляються в лексичній системі. При зіставленні різних національних мовних картин світу стають помітними семантичні лакуни, не заповнені мовними одиницями в мові-компаративі. Невідповідності в сегментуванні дійсності в певних випадках можна пояснити відмінностями умов життя і праці людей, а звідси більш деталізоване або, навпаки, більш узагальнене відображення дійсності в мові.

Висновки. Взаємодія між мовою та культурою найвиразніше виявляється в широко вживаному в сучасних дослідженнях понятті «мовна картина світу». Нині поняття картина світу належить до числа основних категорій лінгвокультурології. Мовна картина світу не є застиглим явищем, вона розвивається, відбиваючи зміни в пізнанні світу. У цьому зв’язку важливого значення набуває питання взаємодії наукової та повсякденної свідомості, а також розмежування мовної картини світу з науковою (концептуальною) картиною світу. Проблема взаємозумовленості наукового й мовного знання та їх віддзеркалення у мовних явищах є одним з найважливіших завдань лінгвокогнітивних досліджень, у ході яких встановлено, що навіть широке коло загальнолюдських концептів може по-різному вербалізуватися в різних мовах.

Перспективи подальших досліджень. Співставлення концептосфер різних мов дозволяє виявити загальнолюдські універсалії у відображенні навколишнього світу людини і, в той же час, дає можливість помітити специфічне, національне, а далі групове та індивідуальне в наборі концептів та їх структуризації, що і є головним у наших подальших дослідженнях.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // С.Г. Воркачев . Филологические науки. – 2001. – № 1. – С.64-72.
2. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу / І.О. Голубовська. – К.: Логос, 2004(а). – 283 с.
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука. 1987. – 263 с.
4. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов // О. А. Корнилов. – М.: Из-во МГУ им. М. В. Ломоносова, 1999. – 341 с.
5. Кубрякова Е. С. Фрейм // Кубрякова Е. С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. М.: Изд-во Моск ун-та, 1996. – с. 187-189.

6. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні // Л. Лисиченко. Збірник Харківського історико-філософського товариства. – Нова серія. – Том 6. – Харків, 1998. – С.129–144.
7. Ладо Р. Лингвистика поверх границь культур // Р. Ладо. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. Контрастная лингвистика. – М., 1989. – С. 32–62.
8. Лапин Н. И. Модернизация базовых ценностей россиян // Н.И. Лапин. Социальные исследования. – 1986. – №5. – С. 3-15.
9. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні // Л. Лисиченко. Збірник Харківського історико-філософського товариства. – Нова серія. – Том 6. – Харків, 1998. – С.129–144.
10. Лобанова Л.П. О языке науки в условиях глобализации // Л.П. Лобанова. Филологические науки. – 2007. – № 2. – С. 82– 91.
11. Раевская М.М. Язык в ментальном пространстве: к проблеме постижения национальной логики мышления // М.М. Раевская. – Вестник МГУ. – Сер.19. – Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2006. – № 1. – с. 27- 41.
12. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г.Г. Слышкин. – М.: Academia, 2000. – 128 с.
13. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры: опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М., 1997. – 824 с.
14. Snyder T. Review: The Lemkos of Poland: Articles and Essays // T. Snyder. Harvard Ukrainian Studies. – Vol. XXIII. – No 1/2. – 1999. – P.145-148.
15. Sycz M. Polish Policy toward the Ukrainian Cooperative Movement // M.Sycz. Harvard Ukrainian Studies. – Vol. XXIII. – No 1/2. – 1999. – P. 25–45.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мирослава Сливка – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Ужгородського національного університету.

Наукові інтереси: проблеми перекладацької еквівалентності та адекватності, історія художнього перекладу в Україні.

УДК 811.111'37:651.74

ФРЕЙМОВЫЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА БИЗНЕСМЕН

Наталья СТАРЦЕВА, Ирина САПРУН (Харьков, Украина)

Статья посвящена лингвокогнитивному исследованию одного из базовых концептов бизнес-сферы – концепта БИЗНЕСМЕН, его фреймовому анализу. Представлены схемы базовых фреймов, связи между ними и их комбинации, которые структурируют информацию об имени фрейма БИЗНЕСМЕН. Выделены когнитивные признаки данного концепта путем анализа словарных дефиниций лексики бизнес и ее номинативного корпуса.

Ключевые слова: концепт БИЗНЕСМЕН, лингвокогнитивный анализ, когнитивные признаки, словарные дефиниции, фреймовый анализ, фрейм, схемы.

The article is devoted to a cognitive research of one of the basic concepts of business sphere - the concept Businessman and its frame analysis. Schemes of basic frames, the connections between them, and combinations thereof that structure information about the frame name BUSINESSMAN are investigated. Cognitive characteristics of this concept are revealed by analyzing dictionary definitions of the word business and its nominative field.

Keywords: concept BUSINESSMAN, linguacognitive analysis, cognitive features, dictionary definitions, frame analysis, frame, schemes.

Наиболее значимый и яркий образ концептуальной сферы БИЗНЕС для английского социума – образ бизнесмена. Информация о бизнесмене формирует концепт БИЗНЕСМЕН и находит многочисленные формы выражения в английском языке. Актуальность данной работы заключается в исследовании фреймовой структуры данного концепта, его когнитивных признаков и связей путем анализа вербализованных единиц концепта.

Цель работы – показать, как накопленные знания субъекте бизнес деятельности – бизнесмене – структурируются в фреймовые концептуальные структуры и закрепляются в сознании носителей английского языка.

Информация о человеке бизнеса интегрируется в информационное пространство концепта ЧЕЛОВЕК. Человек, по мнению Н.Д. Арутюновой, “получает в языке множество различных обозначений. Он может быть назван по своим общественным функциям, взглядам, моральному облику, нравственным склонностям и вкусам, по своим поступкам и поведению, семейному статусу, родственным связям, внешнему виду, участию в тех или иных событиях и происшествиях, отношению к нему говорящего и многому другому” [1, с. 347].

Многочисленные исследователи концептов и концептуальных систем в русле лингвокогнитивного направления, как зарубежные, так и отечественные лингвисты – Р. Джекендофф [12], Р. Леннекер [15], Дж. Лакофф и М. Джонсон [13,14], М. Минский [17], Ч.

Филлмор [9], Ж. Фоконье [11], Е.С. Кубрякова [7], Н.Н. Болдырев [3], В.З. Демьянков [5], С.А. Жаботинская [6] и другие, понимают под концептом единицу ментальных или психических ресурсов нашего сознания и ту информационную структуру, которая отражает знания и опыт человека; оперативную содержательную единицу памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга (*lingua mentalis*), всей картины мира, отраженной в человеческой психике [7, с. 91].

Как отмечают З.Д. Попова, И.А. Стернин, концепт в процессе мыслительной деятельности поворачивается разными сторонами, актуализируя разные признаки и их совокупности; эти признаки или совокупности признаков концепта являются его основными характеристиками [8, с. 85]. Когнитивный признак – это отдельный признак объекта, осознанный сознанием человека и отображенный в структуре соответствующего концепта как отдельный элемент его содержания. Когнитивные дифференциальные признаки, образующие содержание концепта, отражают определенные стороны явлений реальной действительности. Языковой знак представляет концепт в языке и в речи не полностью, он своим значением представляет только несколько основных когнитивных признаков, релевантных для данной номинации или данного сообщения [8, с. 89].

Какие же когнитивные признаки концепта БИЗНЕСМЕН отмечают представители английского социума? Это прагматическая предприимчивость, расчёт, коммерческая хватка, решительность, сила воли, умение рисковать и практичность. Они отмечают, что успех деятельности бизнесмена зависит от инициативы и способности принимать решения. Изменения происходят часто, и если бизнесмен страдает от нерешительности, он может пропустить бизнес возможности. Предприниматель должен обладать такими качествами как сила воли и решимость добиться успеха. Он должен принимать советы от всех, а действовать в соответствии с собственным решением. Бизнесмен должен быть разумным и бдительным. Он должен осознавать и предвидеть возможные изменения в условиях ведения бизнеса: *Success in human activity depends on initiative and capacity to make decision. The changes take place frequently and if a businessman suffers from indecision he might miss business opportunities. The businessman should possess qualities like will power and determination to succeed. He should take advice from everybody but act according to his own decision. A businessman must be intelligent and alert. He must be alert to business opportunities. He must be aware of the changes taking place in the conditions of business.* Предпосылками успеха в бизнесе являются практика, умение ставить цели, достигать их и желание победить: *Most can be learned with practice and by developing a winning attitude, especially if you set goals and apply yourself, through strategic planning, to reach those goals in incremental and measurable stages.*

Концептуальная система человека, как подчеркивает С.А. Жаботинская, представляет собой сеть, т. е. систему, в которой вся информация заключена во взаимосвязях; концепт – это единица, строительный материал в структурировании концептуальных пространств, сфер, доменов, которые упорядочиваются, структурируются с помощью сети [6, с. 4].

Термин фрейм, предложенный М. Минским и первоначально применяемый в сфере искусственного интеллекта, есть «способ представления знаний или схема действий в реальной ситуации» [17, с.16]. Фрейм является когнитивной структурой, с помощью которой закрепляется информация в сознании человека, - это абстрактный образ определенного стереотипа (сущности) или некоторой типичной ситуации, где отражены свойства и отношения между субъектами данной ситуации или предметной области. Когнитивное понимание фрейма в рамках фреймовой когнитивной семантики, основанной на теории фреймов М. Минского развивает Ч. Филлмор, для которого фрейм – это «когнитивная структура схематизации опыта» [9, с. 24].

В дальнейшем исследователи в сфере когнитивной семантики предлагают определение фрейма как выстроенной системы знаний об обозначаемом, которая является «максимально обобщенным схематизированным представлением об основании значения, схемой образа, лежащей в его основе» [2, с. 83; 10, с.145].

Интересен и социологический подход Э. Гоффмана к исследованию фреймов, согласно которому фрейм рассматривается как «структурный контекст повседневного взаимодействия» [4, с. 21]. Исследователь подчеркивает, что фрейм – это конституируемая агентами целостность, прежде всего практик, но вместе с тем и смыслов, которые люди в типичных, повторяющихся социальных ситуациях придают своим действиям и действиям других (вербальным и не вербальным). Фрейм у Э. Гоффмана – это «способность практического сознания „собрать“ мир в

организованное целое», это вид процедурного знания или «знание как», т.е. последовательность действий, описывающих какой-либо креативный аспект предмета, либо его функциональный аспект, также это «определённая перспектива восприятия, создающая формальное определение ситуации». По Ф. Мэнингу фрейм – это «разбор наличных целостностей (социальных, культурных) и затем сборка структур как совокупности взаимодействующих элементов» [16, с.19].

Большинство современных подходов к проектированию баз данных в теории искусственного интеллекта основано на использовании фреймовых разновидностей ER-модели (Entity-Relationship model) [18, с.36]. На первой стадии проектирования наиболее часто используется семантическое моделирование. Моделирование предметной области основывается на составлении графических диаграмм, включающих небольшое число разнородных компонентов – сущностей, связей и атрибутов.

Сущность – это реальный или представляемый объект, информация о котором должна сохраняться и быть доступна. В диаграммах ER-модели сущность представляется в виде прямоугольника, содержащего имя сущности. При этом имя сущности – это имя типа, а не конкретного представителя этого типа. Сущность, на основе которой определяются подтипы, – супертип. Например, супертип БИЗНЕСМЕН может быть разбит на подтипы по ролевому или функциональному признаку (руководитель компании, топ-менеджер, служащий и т.д.), может – по половому признаку (мужчина, женщина), по национальному (американец, англичанин, др.) и т.д. Связь – это графически изображаемая ассоциация, устанавливаемая между двумя сущностями. Эта ассоциация всегда является бинарной и может существовать между двумя разными сущностями или между сущностью и ей же самой (рекурсивная связь). Атрибутом сущности является любая деталь, которая служит для уточнения, идентификации, классификации, числовой характеристики или выражения состояния сущности. Например: ЧЕЛОВЕК – имя – возраст – пол – профессия. Для сущности БИЗНЕСМЕН индентифицирующим атрибутом может быть конкретный представитель типа: например, Генри Форд, мужской род, 1863 год рождения, США, Мичиган, основатель автомобильной промышленности, организатор поточно-конвейерного производства.

Во фреймовой семантике выделяются разные виды фреймов – фреймы-образцы, фреймы-структуры, фреймы-роли, фреймы-сценарии, фреймы-ситуации. Фрейм включает имя фрейма и слоты – ячейки для хранения информации об атрибутах фрейма. Существует пять базисных фреймов – предметный, акциональный, посессивный, идентификационный и компаративный, составляющие фреймовую (семантическую) сеть. При построении концептуальных сетей используется универсальный инструментарий – ограниченный набор схем (пропозиций), относящихся к этим пяти фреймам [9].

Предметный фрейм структурирует информацию о собственных бытийных признаках предметной сущности, которые могут получать оценку “хорошо – плохо”, “истинно – ложно” и т. д. Например, знания о бизнесмене как о богатом, преуспевающем, влиятельном, активном, знающем и ответственном человеке структурируются в предметный фрейм, качественная схема "НЕКТО/НЕЧТО есть ТАКОЕ-качество": *wealthy businessman, prosperous and influential entrepreneur, knowledgeable and responsible chief executive officer, a wise money manager etc.* Остальные четыре фрейма отражают связи между несколькими сущностями. Событийные схемы, материализуемые в языковом знаке, пересекаются, т.е. имеет не только пропозициональную, но и сетевую форму, и являются объединением нескольких схем, относящихся к разным фреймам. Концептуальные схемы, стоящие за определенными формальными схемами или синтаксическими структурами, могут менять свою формальную схему на схему другого фрейма, образуя трансформы событийных схем.

Как структурируется информация о концепте БИЗНЕСМЕН в концептуальные структуры, схемы и фреймы? Collins Dictionary даёт следующее определение концепта БИЗНЕСМЕН: «*businessman is a person, especially a man, engaged in commercial or industrial business, especially as an owner or executive*» [19]. В определении зафиксирована информация о бизнесмене как о собственнике компании или ее руководителе, зачастую мужского пола, о человеке, занимающемся коммерцией или производством. Эта информация входит в идентификационный фрейм «НЕКТО/НЕЧТО-идентификатив есть НЕКТО/НЕЧТО-идентификатор». Также происходит актуализация акционального фрейма, схема действия: «НЕКТО делает НЕЧТО» («БИЗНЕСМЕН ведет (владеет) БИЗНЕС(ом)», «БИЗНЕСМЕН участвует в торговле или производстве»). Знания о многочисленных видах деятельности бизнесмена структурируются в

акциональный фрейм, схема состояния/процесса «НЕКТО-агенса действует», схема контакта «НЕКТО-агенса действует на НЕКТО/НЕЧТО-пациента (пациент не претерпевает изменений) и «НЕКТО-агенса действует на НЕКТО/НЕЧТО-аффектив» (пациент изменяется), схема каузации «НЕКТО/ НЕЧТО-каузатор делает НЕЧТО-фактив» (агент создает новый предмет-фактив или результат). Эта информация входит составной частью и в предметный фрейм, активируя схемы способа бытия «НЕКТО/НЕЧТО существует ТАК-способ», качественную схему «НЕКТО/НЕЧТО есть ТАКОЕ-качество», локативную схему «НЕКТО/НЕЧТО есть/существует ТАМ-место» и темпоральную схему «НЕКТО/НЕЧТО существует ТОГДА-время». Так, бизнесмен управляет своим предприятием и следит за его бесперебойной работой, гарантируя своевременные поставки сырья, рабочей силы и оборудования, необходимые для производства: *The primary job of a businessman is to ensure the smooth operation of his business. If it is a production facility, the businessmen's priority is maintaining the production schedule. This includes responsibilities relating to assuring a sufficient supply of raw materials, as well as enough manpower and working production equipment.*

В сфере торговли бизнесмен занимается выбором продукции для продажи и объемами продаж, разработкой маркетинговой и ценовой стратегии, работает над увеличением посещаемости его торговой точки: *A retail businessman is more focused on traffic into his store or total sales, and will likely be closely involved in product selection and developing sales and marketing strategies. Businessmen are involved in business strategy, especially the marketing and pricing of the products and/or services.* Любой владелец небольшого или среднего предприятия лично контролирует, «держит руку на пульсе» финансовых вопросов – «жизненной силы» любого предприятия: *The owner of a small or medium-sized business will have his or her thumb on the pulse of the finances of the company. The lifeblood of any business enterprise is cash flow. A business owner must become a wise money manager to ensure that the cash keeps flowing and the bills get paid, he arranges and directs cash flow, maximizes fund performance, monitors portfolio values, chases payments.* Он непосредственно занимается персоналом – набирает, увольняет, обучает и проводит аттестацию персонала: *Businessmen at nearly all enterprises have some responsibilities involving personnel, which include hiring and training of employees, as well as employee evaluation and terminations. As a wise manager he recruited only high caliber personnel possessing appropriate skills.* Здесь актуализируется также посессивный фрейм, схема «НЕЧТО-контейнер имеет НЕЧТО-содержимое» («ПЕРСОНАЛ имеет НАВЫКИ»), компаративный фрейм, схема подобия «ПЕРСОНАЛ есть как будто ОРУЖИЕ» и предметный фрейм, качественная схема «ОРУЖИЕ есть ТАКОЕ (ВЫСОГО КАЛИБРА)».

Бизнесмен постоянно изучает рынок, ведет борьбу с конкурентами, инвестирует, планирует, занимает и экономит и в результате получает прибыль: *Adventurous entrepreneur investigates the market, arranges intelligence on market conditions worldwide, strives to be ahead of competitors, works closely with investors, makes loans, saves on costs. A wise businessman plans ahead for the success of his business. The act of business planning is so important because it requires you to analyze each business situation, research and compile data, and make conclusions based mainly on the facts as revealed through the research. Ultimately he makes profit and gets return on investments. His business flourish and competitors fall behind.*

Руководитель бизнес предприятия – основной человек, он «наверху», «во главе», «наступе» : *the head of the department, chairperson, top brass, top executive, person upstairs, etc.* Это знание структурируется компаративным фреймом, схема тождества и схема подобия «НЕКТО есть (как) НЕЧТО», «НЕКТО-целое есть как НЕЧТО-часть» («РУКОВОДИТЕЛЬ – ГОЛОВА»), дополняясь локативной схемой «НЕКТО есть ТАМ-место».

Фрагмент знания о могуществе и властности бизнесмена отражен в компаративном фрейме, схема подобия: «НЕКТО-компаратив есть как будто НЕЧТО-коррелят» и предметном фрейме, качественная схема «НЕКТО есть ТАКОЕ-качество»: *topcat, money-bag, big wheel, big fish, big cheese, big gun, gray flannel suit, big-time operator, career person, big shot, big timer, bigwig, big man on campus, Mister Big, big Chief, big bucks, big hitter.* Честолюбие и жажда власти – движущие силы в бизнесе: *His success was a result of a power-mad ambition.* Первоначальные идеи и желания, однако, могут не реализоваться: *As his business failed and he got bankrupt he had nothing left but discredited belief and unrealized ambitions.* Акциональный фрейм пересекается с посессивным фреймом, схема собственности «НЕКТО-собственник (не)имеет НЕЧТО-собственность» и

предметным фреймом, квалитативная схема: “НЕКТО есть ТАКОЕ” («БИЗНЕСМЕН имеет АМБИЦИИ, ИДЕИ»; «БИЗНЕСМЕН есть ВЛАСТНЫЙ»).

Далеко не всегда бизнесмен ведет дела честно, зачастую он обращается к уловкам и махинациям разного рода. Знания о бизнесмене как о дельце, обманщике, отражают бытийные признаки данного субъекта и входят в предметный фрейм, квалитативная схема: «НЕКТО есть ТАКОЕ» («Бизнесмен есть Ловкий»), который пересекается с компаративным фреймом, схема сходства: «НЕКТО-компаратив есть как НЕЧТО-коррелят» («Бизнесмен есть как Жулик»: *downybird* (ловкач), *fast buck artist* (охотник за быстрыми деньгами), *dodger* (заправила, ловкач), *black marketeer* (торгующий на черном рынке, спекулянт), *shady dealer* (аферист), *swindler*, *sharper*, *crook*, *shark* (жулик, мошенник), *huckster* (спекулянт), *go-getter*, *rustler* (энергичный, предприимчивый делец), *trafficker* (торговец запрещенным товаром), *drug trafficker*, *drug baron*, *drug lord* (торговец наркотиками), *wheelerdealer* (мастер закулисных сделок, манипулятор), *bad egg* (мошенник).

В историческом ракурсе образ бизнесмена – это образ хозяина, а рабочих на его предприятии – товара, машины, инструмента: схема подобия компаративного фрейма «ЧЕЛОВЕК есть как будто ТОВАР»: *Employees were seen as a commodity to be exploited to the full; as a workload*. Производительность работника зависела от количества потребляемого этой машиной топлива – денег: компаративный фрейм, схемы подобия «НЕКТО/НЕЧТО-компаратив есть как будто НЕКТО/НЕЧТО-коррелят»; акциональный фрейм, схема действия «НЕКТО/НЕЧТО-агенса действует на НЕКТО/НЕЧТО-аффертив»: «ЧЕЛОВЕК есть как будто МАШИНА», «ДЕНЬГИ есть как будто ТОПЛИВО», «БОЛЬШЕ ТОПЛИВА – ВЫШЕ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ»: *To ensure effective performance was a simple matter of fuelling the person with money. The worker was treated like a money-burning machine.* Доходы от бизнеса принадлежат владельцу предприятия, прибыль как сливки, снимается хозяином. Схема подобия компаративного фрейма «ФИНАНСОВАЯ ПРИБЫЛЬ есть как будто СЛИВКИ (верхний слой)» и схема действия акционального фрейма «ПОЛУЧАТЬ ПРИБЫЛЬ есть СНИМАТЬ ВЕРШКИ»: *The workers would not personally benefit financially as the increased profits would be creamed off by the owners.*

Информация о состоятельности, богатстве бизнесмена структурируется комбинацией акционального, предметного и посессивного фреймов: *to eat the fat of the land, to live like a king, to live like a fighting cock, to eat high of the hog, to live a life of luxury* (жить в роскоши, шиковать, жить на широкую ногу, как сыр в масле кататься), *to rake in heaps of money, to roll in money* (грести деньги лопатой), *to heat the jackpot* (неожиданно преуспеть, сорвать куш), *coming out of one's ears, to have money to burn* (денег куры не клюют), *to wallow in money* (утопать в богатстве), *as safe as in God's pocket* (как у Христа за пазухой), *to stand on one's feet, to be well dug in, to feel one's feet* (прочно стоять на ногах), *to have a cushy job, fat job* (непыльная работенка, тепленькое местечко), *money for old rope* (легкие, быстрые деньги), *the almighty dollar* (всемогущий доллар).

Современный бизнесмен – это создатель, творец, новатор, обладающий независимым мышлением и стремлением к достижению более высокого положения. Идентификационный фрейм, схема характеристики «НЕКТО/ НЕЧТО-идентификатив есть НЕКТО/НЕЧТО-характеризатор» («БИЗНЕСМЕН есть ТВОРЕЦ, НОВАТОР») объединяется с предметным фреймом, квалификативная схема «НЕКТО/НЕЧТО есть ТАКОЕ-качество» («БИЗНЕСМЕН есть КРЕАТИВНЫЙ») и компаративным фреймом «НЕКТО/НЕЧТО есть как будто НЕКТО/НЕЧТО» («БИЗНЕСМЕН есть как будто РЕВОЛЮЦИОНЕР, ПИОНЕР»): *She is marked as a high-flyer, a high developer, everybody in her department see her as a revolutionary boss, a pioneer.* Бизнесмен всегда ориентируется на клиента и знает его “как облупленного”, клиент в конечном счете определяет успех или неудачу его предприятия: *Your business is all about your customers. After all, your customers are the people that will ultimately decide if your business goes boom or bust. Everything you do in business must be customer focused. You must know who your customers are inside out and upside down.* Если бизнесмен не относится к своему делу серьезно, терчет мотивацию и не «держит нос по ветру», его предприятие потерпит крах: *Far too many business owners fail to take their own businesses seriously enough, getting easily sidetracked and not staying motivated and keeping their noses to the grindstone.*

Таким образом, следует отметить, что когнитивные фреймовые структуры – схемы фреймов и их комбинации, помогают структурировать информацию о концепте БИЗНЕСМЕН, закрепленную в его когнитивных признаках и материализовать ее в номинативный корпус единиц английского языка, описывающих концептуальную сферу БИЗНЕСМЕН.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 387 с.
2. Белявская Е.Г. Семантическая структура слова в номинативном и когнитивном аспектах. Дис. д-ра фил.наук. – М.: МЛГУ, 1991. – С.83-84.
3. Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова / Н.Н. Болдырев // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 25–36.
4. Гоффман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта: Пер. с англ. / Под ред. Г. С. Батыгина и Л. А. Козловой; вступит. статья Г. С. Батыгина. – М.: Институт социологии РАН, 2003. – 752 с.
5. Демьянков В.З. Термин “концепт” как элемент терминологической культуры / В.З. Демьянков // Язык как материя смысла : сб. статей в честь академика Н.Ю. Шведовой ; отв. ред. М.В. Ляпон. – М. : Изд. центр “Азбуковник”, 2007. – С. 606–622.
6. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов/ С.А. Жаботинская // Вісник Черкас. ун-ту. – 1999. – Вип. 11. – С. 3–17.
7. Кубрякова Е.С. Концепт // Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков и др. Краткий словарь когнитивных терминов. – М. : изд-во МГУ, 1996. – С. 90–93.
8. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика – Москва: АСТ: «Восток-Запад», 2007. – 314 с.
9. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // НЗЛ, 1988. Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. – С. 24-26.
10. Пурикова Л.В. Проблемы когнитивного анализа дискурса в современной лингвистике// Вестник ВГУ, 2001, № 2 – С.145.
11. Fauconnier G. Conceptual Intergration and Formal Expression / G. Fauconnier, M. Turner // Journal of Metaphor and Symbolic Activity. – 1995. – V. 10, № 3. – P. 183–204.
12. Jackendoff R. Semantics and cognition / R. Jackendoff. – Cambridge (Mass.): MIT Press, 1993. – 287 p.
13. Johnson M. The body in the mind (the bodily basis of meaning, imagination, and reason) /M. Johnson. – Chicago, L. : The Univ-ty of Chicago Press, 1987. – 233 p.
14. Lakoff G. Women, fire and dangerous things. What categories reveal about the mind / G. Lakoff. – Chicago : Univ-ty of Chicago Press, 1987. – 614 p.
15. Langacker R.W. Cognitive grammar. A basic introduction / R.W. Langacker. – New York : Oxford University Press, 2008. – 562 p.
16. Manning Ph. Erving Goffman and modern sociology. – London: Polity Press, 1992. – P. 19.
17. Minsky M. A framework for representing knowledge// The Psychology of computer vision. McGraw-Hill, New York, USA, 1975.
18. Roussopoulos N.D. A semantic network model of data bases. – TR №104, Dep-t of Computer Sciences, University of Toronto, 1976.
19. CCEDAL Collins. Cobuild. English Dictionary for Advanced Learners. The University of Birmingham Harper Collins Publishers Ltd., 2001.
20. The Job of a Businessman, by Clayton Browne, Demand Media //work.chron.com

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Наталія Старцева – кандидат філологічних наук, доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: лінгво-когнітивні та лінгвокультурні дослідження концептів, міжкультурна комунікація.

Ірина Сапрун – кандидат філологічних наук, доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: стилістичний аналіз художнього тексту, лінгвокультурні концепти, лінгвокультурні типи.

УДК 811.111'276.6.001,4

**КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ
ХАРАКТЕРИСТИК УЧЕНОГО В ЭВРИСТИЧЕСКОЙ МЫСЛИТЕЛЬНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И СПОСОБЫ ИХ ОБЪЕКТИВАЦИИ
В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА
(на материале русского и английского языков)**

Раиса СТЕВАНОВИЧ (Николаев, Украина)

В данной статье представлен анализ социо-психологического поведения творческой личности в процессе решения творческих задач. В статье приводится сравнительный анализ видов темперамента и социальных характеристик ученого в русском и английском языках. Для анализа привлекаются дефиниции из русских и английских толковых и психологических словарей.

Методом лингвистического исследования выступает концептуальный анализ, который находит отражение в когнитивных моделях и языковых схемах. Лингвистический анализ видов темперамента и социальных характеристик творческой личности помогает выявить их представление в научной и наивной картинах мира, их сходство и различие. В процессе лингвистического анализа выявлены особенности анализируемых концептов, их сочетаемость, наличие синонимических рядов, оппозиций. Концептуальный анализ выступает продуктивным методом исследования, помогающий дать глубокое и всестороннее описание исследуемых концептов и показывающий их представление в обыденном сознании.

Ключевые слова: концептуальный анализ, когнитивная модель, творческий процесс, творческая личность, языковая схема, темперамент, социальное поведение.

The given article presents the analysis of socio-psychological behavior of a creative person in the process of creative thinking. The article gives a comparative analysis of different kinds of temperament of a scientist and his social characteristics in English and Russian. Definitions from explanatory dictionaries and psychological dictionaries in English and Russian are presented which help to give a complete picture of the phenomena investigated.

The method of investigation used is a conceptual analysis which helps to find out and explain different kinds of temperament and social characteristics and how they are reflected in cognitive models and language schemes and represented in scientific and naïve world picture. The conceptual analysis proves to be a very productive method of investigation.

Key words: creative process, scientist, conceptual analysis, temperament, social behavior, scientific and naïve world picture.

Введение. В настоящее время в связи с ускорением научно-технического прогресса широкое развитие получила эвристика – наука о творческом мышлении. Эвристика в своем развитии идет в ногу с развивающейся когнитивной наукой и ее отраслью – когнитивной лингвистикой. Эвристика и новое направление – когнитивизм имеют много общего. Как эвристика, так и когнитивная наука возникли как междисциплинарные науки на перекрестке психологии, философии, логики, математики, кибернетики, социологии. Общим фундаментом для эвристики и для когнитивной науки является психология [3: 42]. Ключевым понятием когнитивной лингвистики является концепт. «Концепт – глобальная единица ментальной деятельности. Знания об окружающей действительности представляются в сознании человека концептами» [6: 40]. Эвристика изучает познавательный потенциал творческой личности, ее психологические параметры. Объектом эвристики является исследование творческих возможностей ученых. Личность ученого-творца стоит в центре проблем эвристики как науки. Но эвристика изучает и сам процесс творческой деятельности, неразрывно связанный с личностью ученого.

На рубеже XX-XXI веков в языкознании появилась новая научная парадигма – парадигма антропоцентрическая, в центре внимания которой находится «человек в языке» и «язык в человеке», основной проблемой становится взаимодействие человека, культуры и языка.

Психологическая направленность характерна для современных лингвистических исследований. Новый подход учитывает роль человеческого фактора в языке.

Методом лингвистических исследований выступает концептуальный анализ. «Концептуальный анализ позволяет определить и раскрыть одно из самых удивительных свойств языка – его антропоцентричность, способность отражать то, что человек чувствует, к чему стремится, как он воспринимает мир и как мир преломляется в его сознании» [8: 801].

Цель данной статьи представить лингвистический анализ психологии характера и поведения творческой личности в процессе коллективного решения проблем, и как это находит отражение в языковой картине мира.

Следует отметить, что эта статья представляет собой одну из первых попыток описания социо-психологического поведения творческой личности на материале русского и английского языков.

Языковая картина мира – это совокупность знаний о мире, которые отражены в языке, а также способы получения и интерпретации новых знаний. В цель данного исследования входит также противопоставление научной парадигмы знаний, представленной в психологии, то есть научной картины мира и народной (обыденной) парадигмы знаний, которую человек использует независимо от научных знаний.

Социо-психологические характеристики творческой личности рассматриваются в данной статье как составляющие внутреннего мира человека. Автор статьи разделяет мнение Н.Д. Арутюновой, которая считает, что психологические параметры – это психические константы, включающие характер, склонности, поведение, психические и эмоциональные состояния, желания, мысли, способности [1: 124].

Внутренний мир человека – объект исследования психологии. «Сколь много эмпирическая психология ни достигала бы в описании состава и своеобразия душевной жизни, весь подход ее к

этой области опирается на обычную картину мира, которую называют наивным реализмом и которая есть обычно вместе с тем наивным материализмом» [1: 464].

Анализу потенций творческой личности сопутствует ряд условий и факторов, определяющих ее особенности. Это отражается и на соответствующем наборе понятий и их обозначений. Особое место занимает психологическая оценка личности и ее творчества. Характер личности определяется по четырем параметрам, характеризующим разновидности темперамента. «Темперамент» – «природная почва», от которой зависит легкость или трудность формирования отдельных свойств характера [9: 481].

Существительные: *sanguine* – «сангвиник», *phlegmatic* – «флегматик», *choleric* – «холерик», *melancholic* – «меланхолик» рассматриваются как концепты. Анализ структуры концепта проводился на основе анализа сочетаемости лексем, являющихся репрезентантами изучаемых концептов, что дает возможность выявить некоторые составляющие концепта. Из сочетаемости можно выявить способы категоризации концептуализируемого явления.

При анализе данных концептов были использованы словарные дефиниции из обычных словарей, но иногда этих дефиниций оказывалось недостаточно, и тогда привлекались описательные дефиниции из психологических словарей. Для анализа отбирались части речи, в основном это имена прилагательные, которые наиболее полно отражают характер поведения и эмоциональное настроение в процессе решения задач и, таким образом, выявлялись оптимальные качества, характеризующие творческую личность, которые наиболее ярко отражали способности и склонности ученого, необходимые для творческого мыслительного процесса.

В процессе анализа темперамента творческой личности, отбирались лексемы, характеризующие творческую личность со стороны динамических особенностей, связанных, в решении творческих проблем, проявляющихся в энергичности, стремительности, быстроте в решении поставленной задачи и, наоборот, медлительности, инертности в процессе мыслительной деятельности.

Внутренний мир человека – область абстракции, составляющие этой области – явления метафорические, ирреальные. Концептам, отражающим психические свойства ученого, свойственно выражение в языке через признаки мира внешнего. Описывая их, носитель языка соотносит их с тем, что другим носителям и ему уже известно. В ходе теоретической и практической деятельности человек чаще имеет дело не с непосредственным миром, а с репрезентацией мира, с когнитивными моделями и языковыми схемами. Под когнитивной моделью понимается некоторый стереотипный образ, с помощью которого «организуется» опыт; такая модель определяет нашу концептуальную организацию опыта, наше к нему отношение, а также то, что мы хотим выразить» [5: 43]. Все когнитивные модели находят свое отражение в языковых схемах. Языковые схемы – это различные формы и способы выражения знаний об отдельных фрагментах мира [5: 70].

Рассмотрим лексемы: *sanguine*, *phlegmatic*, *choleric*, *melancholic*, характеризующие темперамент.

Sanguine – сангвинический тип. Концептуальные признаки, связанные с деятельностью сангвиника: *assured* – «уверенный», *confident* – «убежденный», *expectant* – «рассчитывающий», *enthusiastic* – «деловой».

Группа эмоциональных признаков включает прилагательные: *hopeful*, *optimistic*, *lively*, *spirited*, *cheerful*, которые образуют синонимический ряд. Категориальный признак данного концепта – *optimistic* – «оптимистичный». Наивное представление о сангвинике зафиксировано в психологическом словаре [11: 81] – *having a red complexion*, которое передается признаком цвета крови – *red*, *bloody*, *ruddy*. В данном словаре зафиксирован также артефактный признак – «ключ», который отражается когнитивной моделью *sanguine* – *keyed up*, что означает «взвинченный», дословно – «ключом вверх», характеризуя психологию сангвиника.

В психологической энциклопедии сангвиник определяется как «горячий, очень продуктивный деятель, но только тогда, когда у него много интересных дел. Людям с сангвистическим темпераментом больше всего подходит деятельность, которая требует быстрых реакций» [9: 480]. Когнитивная модель «сангвиник – сила», объективируется в языковой схеме *strong sanguine* – «сильный сангвиник». Концепт *sanguine* вербализуется посредством лексем: *sanguinely*, *sanguiness*, *sanguineous*.

Другой тип темперамента – «холерик» – *choleric*. Холерик определяется как «боевой тип» в психологическом русском словаре: «человек быстрый, порывистый, способный отдаваться делу с

большой страстностью, но не уравновешенный, склонный к бурным эмоциональным вспышкам» [7: 365]. Данная дефиниция идентична и в английском психологическом словаре: *choleric – a type of temperament with a low threshold for outbursts of anger or rage* [11: 81] – «Холерик – тип темперамента с неуравновешенностью гнева и ярости».

Эмоциональные признаки холерика представлены следующим словарным синонимическим рядом: *splenetic, testy, irascible, touchy, cross, irritable, angry, fiery*. В донаучном представлении холерик приобретает артефактный признак – «механизм». Когнитивная модель – «холерик» – «расшатанный механизм», объективируется английской языковой схемой *choleric – cranky* – «холерик – эксцентричный», что свидетельствует о неуравновешенности холерика. Концептуальный признак-«цвет» включается в концепт – «холерик». Категориальный признак у лексики *choleric – bilious* – «желчный». Когнитивная модель «холерик – желчь» выражается в английском языке языковой схемой: *choleric – biliousness*. Концепт «холерик» вербализуется лексемами: *cholerically, cholericness*.

Третий тип темперамента представлен лексемой *melancholic* и *melancholy*, которые взаимозаменяемы.

Мотивирующим признаком данного концепта выступает словосочетание «*black bile*» – «черная желчь». Данное выражение употреблялось в Средние века и в период Возрождения с юмористическим оттенком при определении темперамента [9: 480].

По определению И.П. Павлова – «меланхолик – тормозной тип», отличается повышенной ранимостью, склонностью к глубоким переживаниям» [9: 481].

В словарной дефиниции представлены два концептуальных признака лексики *melancholic*: 1. *one affected with a gloomy state of mind*. 2. *a gloomy state of mind* [10: 425], что характеризует мрачное настроение меланхолика. Категориальный концептуальный признак данной лексики – *depression* – «депрессия». Данный признак лег в основу формирования синонимического ряда, с компонентом – «депрессия»: *depressed, down-hearted, gloomy, joyless sorrowful, unhappy, low-spirited, hipped*, который характеризует мрачное эмоциональное состояние. Эмоциональный признак лексики *melancholic* – «повышенная ранимость»: *heavy-hearted, down-hearted*.

Концепт *melancholic* в донаучном сознании ассоциируется с признаком голубого цвета: «*blue*» – *blue melancholic*. В языковой картине мира концепт *melancholic* вербализуется лексемами – *melancholically, melancholicness*.

Четвертый тип темперамента – «флегматик» – *phlegmatic*. Данный тип определяется в русской психологической энциклопедии как «флегматик – всегда ровный, настойчивый и упорный труженик жизни» [9: 481]. Категориальный признак данного концепта – «апатия» – *apathy*. Концептуальный признак, характеризующий поведение в мыслительной деятельности представлен следующей дефиницией – *hard to rouse to action* [16: 87] – «тяжело включается в деятельность», что отражается следующими лексемами: *unconcerned, undemonstrative*. Эмоциональные признаки представлены синонимическим рядом с главным компонентом – «апатичный» – *apathetic: impassive, indifferent, sluggish, unemotional, stoical*. В донаучном сознании флегматик – представлен признаком «холод» – *cold, cool* – «холодный, прохладный». Данный концепт вербализуется лексемами: *phlegmatical, phlegmatically*.

Кроме описанных типов личности при коллективном решении проблем выделяются два типа психологической личности, которые характеризуются определенными качествами и прямо противоположны друг другу и имеют следующую номинацию в английском и русском языках: *conformist* – «конформист» и *resistant* – «резистент». Мотивирующий признак концепта «конформист» – *conformist – one who conforms* [14: 125] раскрывается в русском психологическом словаре «конформность – тенденция человека изменять свое поведение под влиянием других людей таким образом, чтобы оно соответствовало мнениям окружающих, стремление приспособить его к их требованиям» [7: 153-154]. Категориальный концептуальный признак «приспосабливаться» вербализуется глаголом *to conform – to make like, to adapt* [14: 127]. С помощью суффикса *ist* формируется концепт *conformist* – «конформист» – это человек слабый, неуверенный в своих силах, который выбирает позицию большинства группы, решающей творческие задачи. Приводимый ниже контекст реализует это значение: *Being anxious and insecure, lacking basic self-confidence the conformist may fear the challenge that creativity offers, fear that he will not measure up what it requires of his abilities* [12: 156]. «Будучи взволнованным, беззащитным, конформист боится, что не выдержит требований, предъявляемых к творчеству, боится, что его способностей не хватит для настоящего творчества».

В языковой картине мира неудача конформиста выражается признаком «поражение», и вербализуется словосочетанием *the most downtrodden conformist* – «повергнутый в прах конформист».

«Конформность» вербализуется в английском языке лексемами *conformity, conformance*. Признак «проявление конформности» отражается словосочетаниями: *the issue of conformity, the role of conformity, the pressure of conformity*. Противоположным по содержанию концепту «конформист» выступает концепт – «резистент».

Концепт *resistant* – «резистент» имеет в своей основе категориальный концептуальный признак: *one, who resists* [16: 425] – «тот, кто сопротивляется». Мотивирующий признак данного концепта связан с самоуверенностью, убежденностью, самонадеянностью, которые помогают ему отстаивать свое собственное мнение или определенную точку зрения на решение проблемы.

Признак «уверенность в себе», который входит в структуру концепта «резистент» вербализуется сложными существительными с помощью местоимения *self*: *self-confidence, self-reliance, self-assurance*. *Self* – это психологический термин, который имеет следующие словарные дефиниции: 1. *the individual as a conscious being*. 2. *the ego or I*. Местоимение *self* указывает на личное проявление качеств субъекта. Психологическое отношение к проявлению уверенности, твердости характера выражается интенсификатором *strong* – «сильный»: *strong self-reliance, strong self-confidence, strong self-assurance*. Отсутствие качеств, характеризующих резистентность, в языковой картине мира выражается языковыми схемами с помощью сочетания *lack of* – «нехватка, недостаток» – *lack of self-assurance, lack of self-confidence, lack of self-assurance*.

Существуют еще такие психологические типы личности как *introvert* – «интроверт» и *extravert* – «экстраверт», которые также образуют антонимическую оппозицию. Дефиниции этих психологических концептов наиболее полно представлены в психологическом словаре, которые легли в основу их мотивирующих признаков: *Extravert – an individual who shows the personality characteristic of extraversion (extraversion is characterized by outward directedness)*, *introvert – one who tends to withdraw from social contacts and whose interests are directed inward to his own thoughts and experiences* [7: 82]. Категориальные концептуальные признаки, лежащие в основе структуры концептов «интроверт» и «экстраверт», вербализуются также через лексемы *Self* и *Ego*. «Интроверт» – *the Self, the Ego*, «экстраверт» – *non-Self, non-Ego*, [ДОРАП: 127].

Концепты *introvert* и *extravert* вербализуются также словосочетаниями: «интровертный тип» – *introverted type individual, introverted personality*, «экстравертный» – *extraverted type individual, extraverted personality*. «Для интровертного типа характерна фиксация интересов личности на явлениях собственного мира, которым они придают высшую ценность».

Экстравертный тип характеризуется обращенностью личности на окружающий мир, что ведет к отчуждению субъекта от себя самого» [7: 406]. Понятия «экстраверт» «интроверт» были введены психологом К. Юнгом [2: 478].

Поведение «интроверта» и «экстраверта» в коллективном решении проблем реализуется через признаки «группа» и «изоляция» в зависимости от того, к какому психологическому типу относится ученый: *introvert group, introvert isolation – extravert group, extravert isolation; introverted intuitive – extraverted intuitive*, которые создают бинарную оппозицию. Психологическое отношение носителя языка к исследуемым концептам проявляется в выражениях с интенсификаторами: *extreme* и *casual*, обозначающими высокую степень проявления одного из вышеуказанных психологических качеств и слабое, случайное проявление их, что находит отражение в оппозициях: *extreme introvert – casual introvert* – «ярко выраженный интроверт» – «слабый интроверт», *extreme extravert – casual extravert* – «ярко выраженный экстраверт» – «слабый экстраверт».

Концепты «интроверт» и «экстраверт» вербализуются также трехкомпонентными словосочетаниями, которые также выступают в оппозиции: *introverted-type individual – extraverted type individual*. Примером интроверта является ученый А. Эйнштейн, экстравертом был Ландау.

В процессе решения творческих задач наблюдается неоднородность поведения ученого. Некоторые ученые любят работать уединенно, «изолированно». Такой тип ученого вербализуется в английском языке словосочетанием *isolate inventor* – «исследователь-одиночка». В языковой картине мира такой тип поведения характеризуется признаком – «*alone*» – «один». Словосочетание *isolate inventor* образует синонимический ряд, выступая в нем доминантой: *isolate inventor, solo worker, individual researcher*. Большинство ученых предпочитают заниматься творческой деятельностью в одиночку. «*Creative individuals tend to be very independent and often*

quite happy to be isolated) [15: 38] – «Творческие люди хотят быть независимыми и любят работать самостоятельно».

Известный физиолог А. Кларк отмечал: «Лучшие идеи приходят в голову в минуты одиночества» [4: 7].

Другой тип ученого – «коллективист», предпочитает работать в коллективе и вербализуется в английском языке словосочетаниями: *group thinker, group inventor*.

Таким образом, в данной статье представлен анализ не только психологического типа творческой личности, но и ее социальных характеристик. Вербализация концептов, отражающих психологические и социальные параметры творческой личности, происходит различными языковыми средствами: прилагательными, существительными, словосочетаниями, глаголами.

Лингвистические средства, вербализующие концепты, связанные с психологическими характеристиками творческой личности, отличаются наличием антонимических оппозиций, которые отражают психологическую сторону творческой личности, ее противоречивый характер.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Аругюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Язык русской культуры, 1989. – 895с.
2. Краткий психологический словарь. Под ред. А.В. Петровского. – М., 1985. – 431 с.
3. Кубрякова Е.С. Язык и знание. – М.: Языки славянских культур, 2004. – 545 с.
4. Лук А.Н. Мышление и творчество. – М.: Политическая литература, 1976. – 141с.
5. Пименова Н.В. Введение в концептуальные исследования. Вып. 5. – Кемерово, 2009.
6. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: Восток-Запад, 2004. – 314 с.
7. Психологический словарь. Под ред. А.Г. Айрапетяна. – М., 1983. – 431 с.
8. Рябцева Н.К. Язык и естественный интеллект. – М.: Академия, 2005. – 630 с.
9. Энциклопедия «Общая и социальная психология». Ред. М.И. Енакиев. – М., 2002. – 560 с.
10. Chamber's 20th Century Thesaurus. – Edinburg, 1986. – 750 p.
11. Chaplin J.P. Dictionary of psychology. – N.Y., 1974. – 537 p.
12. Chrutchfield R.C. Conformity and Creative Thinking // Contemporary approaches to creative thinking, ed. by H.E. Guber. – N.Y., 1963. – 212 p.
13. Encyclopedia of psychology, ed. by J.Corsin. – N.Y., 1981.
14. Hornby A.B. Oxford advanced learner's dictionary of current English. 1983. – 1037 p.
15. Vernon P.E. Creativity. – U.K., 1964. – 400 p.
16. Webster's new universal unabridged dictionary. – N.Y., 1983. – 41819 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Раїса Стеванович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Чорноморського державного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв).

Наукові інтереси: евристика, наука про творче мислення.

УДК 81'42:801.6

ІДЕЇ СИНЕРГЕТИКИ В АНАЛІЗІ ХУДОЖНІХ КОНЦЕПТІВ: НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ

Олена ТАРАСОВА (Київ, Україна)

У статті розглядаються проблеми актуалізації художніх концептів та розуміння віршованого тексту як нелінійної, динамічної системи самоорганізації поетичної інформації. Ці питання тісно пов'язуються із теоретико-методологічними положеннями когнітивної поетики, художньої концептології, а також спираються на ідеї синергетики. Прояснюється визначення таких понять як: художній концепт, поетичний смисл. Виокремлюються аспекти дослідження системи художніх концептів, що мають ієрархічну природу. Текстова віртуальна реальність описується автором у фізико-математичних термінах системи та структури. Здійснений у статті розгляд динамічного характеру розподілу поетичної інформації у межах текстової віртуальної реальності з позицій когнітивної лінгвістики та лінгвосинергетики надає змогу розкрити особливості осмислення та відображення дійсності творчою особистістю, що знаходить свою реалізацію у відборі нею мовних одиниць.

Ключові слова: інформація, поетичний текст, поетичний смисл, синергетика, текстова віртуальна реальність, художній концепт.

The article considers actualization of literary concepts and interpretation of the poetic text as the nonlinear dynamic system of self-organization of poetic information. These issues are closely related to the theoretical methodology of cognitive poetics, literary conceptology and are also based on the ideas of synergy. There is a clarification of the definition of such notions as: a literary concept, poetic meaning. There have been singled out the aspects of studying system literary concepts, which have hierarchical nature. The textual virtual reality is described by the author in physical and mathematical terms of the system and structure. The article

considers the dynamic nature of distribution of poetic information in textual virtual reality in line with cognitive linguistics and linguistic synergy. This gives an opportunity to define the particularities of interpretation and representation of reality by a creative personality, which are expressed in a certain range of language units.

Key words: information, literary concept, poetic meaning, poetic text, synergy, textual virtual reality.

Постановка проблеми у загальному вигляді, аналіз останніх публікацій. У коло зору когнітивно-дискурсивного та лінгвосинергетичного підходів мовознавчих студій сьогодення потрапляє організація інформації у системі поетичного смислотворення, що ґрунтується на ідеях синергетики і методології когнітивної поезики та художньої концептології. Не можна не погодитися із твердженням Ж.М. Маслової про те, що поетичний смисл виникає у результаті множинних зв'язків, які з'являються між концептами художнього твору [6, с. 147]. Такий підхід дозволяє науковцям окреслювати у межах тексту та дискурсу особливості загальних процесів концептуалізації та категоризації, що відбуваються у свідомості адресата й адресанта поетичного повідомлення, а не характеризувати окремо узятий художній концепт на прикладі окремого твору (Н.С. Болотнова, Л.О. Бутакова, В.А. Маслова, Ж.М. Маслова, Л.В. Міллер, І.А. Тарасова та інші).

Відтак, в основі нашої розвідки лежить думка про те, що художній концепт являє собою ментальну одиницю мовної свідомості адресанта поетичного повідомлення, сформовану за допомогою різних способів категоризації дійсності, детерміновану загальнокультурними й національними факторами художнього дискурсу, у межах якого він функціонує, та здатну до вербалізації у різноманітних формах. Поетичні смисли експлікуються за посередництва художніх концептів, що володіють власними концептуальними ознаками щодо репрезентації інформаційних фрагментів дійсності (об'єктивної чи можливої) та співвідносно компонентів поетичних смислів, які носять яскраво виражений варіативний характер і дозволяють досягнути оригінальну мовну індивідуальність автора твору, яка, у свою чергу, має етнічну, соціокультурну, власне вербальну, особистісно психічну складові. Таким чином, поетичний смисл – це інтегральне лінгвоментальне утворення, яке виникає у межах формування текстової віртуальної реальності та маніфестується через текстові одиниці, котрі беруть участь у динаміці процесів самоорганізації поетичної інформації.

Мета статті – окреслити застосування ідей лінгвосинергетичного наукового напрямку у дослідженні художніх концептів літературних, зокрема поетичних, творів.

Виклад основного матеріалу. Художні концепти об'єднуються у межах поетичного дискурсу у всій сукупності віршованих текстів обраної для аналізу доби на основі певної мистецької практики репрезентації поетичної інформації. Констатуємо створення якісно нового художньо-естетичного явища – події поетичної мови як функціонального цілого [див. у П. Рікера [11, с.134.], М. Фуко [14, с. 78.] про природу дискурсу як події]. При цьому прирощення нових смислів відбувається, власне, на основі звернення поетичного тексту у бік автокомунікації (поетичний текст є авторефлексивним за своєю природою, тобто зверненим сам на себе), подовжуючи в такий спосіб віртуальне "життя" віршованих творів в системі світової культури в цілому.

Серед характерних рис художніх концептів знаходимо підвищену емоційність та активність, інтенсифікацію асоціативних зв'язків. Перша риса базується на афективній вибірковості, що є притаманною образному мисленню; вона "виступає необхідною передумовою інтеріоризації культури, набуття нової інформації та індивідуальної творчості, тому що тільки емоційно значущі для окремого індивіда компоненти колективних уявлень здатні безпосередньо трансформуватися в його особистісні мотиви, в лінію його поведінки" [7, с. 104]. У свою чергу друга риса також підкреслює довільний характер проявів природи поетичного, оскільки художні концепти – це "комплекс понять, уявлень, почуттів, емоцій, іноді навіть вольових проявів, що виникають на основі художньої асоціативності" [5, с. 35]. Усі ці якості художніх концептів акцентують на інтимізації у представленні поетичної інформації, динамічності у прирощенні смислів твору. Така специфіка художніх концептів утворює необхідність застосування принципу синтетичності у методиці їхнього комплексного дослідження, де, за влучним висловленням В.Г. Ніконової, поєднанню підлягають методи стилістичного, семіотичного, герменевтичного й інших аналізів художнього тексту, що потребують переломлення крізь призму домінантного, концептуального методу інтерпретації твору [8, с. 115]. Динамізм руху інформаційних потоків у просторі текстової віртуальної реальності дозволяє спиратися під час концептуального аналізу поетичних творів на синергетичні принципи розвитку та самоорганізації складних систем довільної природи, оскільки саме синергетика "навчає нас укладати рівняння, що моделюють реальність". Синергетика –

сучасний науковий напрямок, який об'єднує теорію самоорганізації, теорію хаосу, теорію складних систем, термодинаміку нерівноважних процесів тощо, володіючи при цьому значним міждисциплінарним потенціалом.

Когнітивно-синергетичний підхід до аналізу художнього (у першу чергу – поетичного) тексту передбачає, що поетичні смисли вилучаються у контексті твору у ході поаспектного аналізу ознак художніх концептів та інтерсистемно через включення його в дискурсивний інформаційний простір у проекціях етнічної, мистецької, історико-бібліографічної, етико-моральної і т.п. досвідних практик. А отже, відслідковуванню підлягає динаміка змін в системі об'єктивації художніх концептів під впливом зовнішніх, внутрішніх та антропогенних факторів у межах одного етапу еволюції поетичної свідомості певного часу як еволюції системи художніх концептів. Процес еволюції художніх концептів сприймається нами як зміна одних інваріантів поетичної системи іншими, котра відбувається протягом одного чи кількох періодів у визначеному напрямі в результаті саморозвитку та самоорганізації як (пере)розподілу поетичної інформації в середині текстової віртуальної реальності, що результує прояснення поетичних смислів. Усі перетворення довільно незмінного інваріанта поетичної системи розглядаються як її динаміка.

Розглянемо методологію вивчення художнього концепту більш детально. При цьому виходимо з думки про те, що мовно-поетична свідомість певної доби володіє системою ознак щодо окремого художнього концепту, що й зумовлює виділення таких аспектів у його дослідженні: архетипний, прототиповий, стереотипний, індивідуально-авторський чи креативний. Названі ознаки мають ієрархічний характер співвіднесення та визначають складну систему об'єктивації художнього концепту, що реалізується різноманітними мовними засобами та способами. Пояснення необхідності подібної диференціації криється також безпосередньо у самій природі концепту як складної ментальної структури: концепт постає комплексною мисленневою одиницею, котра у процесі розумової діяльності повертається різними боками, актуалізуючи свої різні ознаки та шари [10, с. 15].

Слід відзначити, що в полі нашого зору перебуває поетичний текст, який існує як інформація, котра кодується, впорядковується взаємодією усієї сукупності засобів вербального вираження не "поелементно", а цілісно, на ментальній основі. Отже, уявлення про те, що в поетичному тексті кожному конкретному смислові відповідає певне вербальне втілення та *viceversa* зазнає на сучасному етапі значної трансформації, оскільки поетичний текст розглядається як єдине ціле, а межа співвіднесення відсувається в бік та розмивається і "те, що спочатку здавалося як таке, що лежить з одного боку, стає лишень віддаленим елементом того ж гатунку, а сам інший бік – фікцією, ілюзією" [4]. Методика концептуального аналізу поетичних текстів отримує за висхідну основу механізми інформаційного та ментального моделювання й передбачає опис системи художніх концептів із подальшим зверненням до її інструментального словесно-образного втілення з опорою на визначення тих аспектів, що лежать у її підґрунті. Отож, аналіз архетипного, прототипового, стереотипного, індивідуально-авторського аспектів у репрезентації художніх концептів сприймається як комплекс ієрархічних компонентів цілісної структури, що зумовлюють використання мовних кодів для об'єктивації художніх концептів у поетичному тексті та підтверджують самоорганізаційний характер інформаційного руху текстової віртуальної реальності.

З позицій синергетики розуміння механізмів самоорганізації (у нашому випадку – самоорганізації поетичної інформації у межах текстової віртуальної реальності) вимагає звернення до розкриття сутності механізмів локалізації процесів у певному досліджуваному середовищі у вигляді структур [3, с. 20]. Отже, текстова віртуальна реальність може бути описана у фізико-математичних термінах середовища і структури [3, с. 6-7]: перше визначається як єдинопочаток, котрий виступає носієм різних форм майбутньої організації, являючи поле неоднозначних шляхів розвитку; у той час як структура – це локалізований на певних ділянках середовища процес, що має здатність до перебудови та пересування у цьому середовищі. На основі сказаного вище у світлі лінгвістичної перспективи когнітивну базу (пере)розкладу поетичної інформації становлять такі конституенти як художні концепти, які відбивають комплексне уявлення (що є певним концептуальним інформаційним середовищем) про глибинні ментальні сутності, а тому виступають орієнтиром осмислення змісту поетичних образів та отримують індивідуально-авторське наповнення (інформаційний вектор – форму організації) у межах конкретного твору. Словесним утіленням системи художніх концептів виявляється комплекс мовних одиниць та конструкція твору, а рушійною силою творення поетичної

образності – механізми когнітивного моделювання. При цьому варто пам'ятати, що структури мають здатність еволюціонувати (перебудова, добудова, об'єднання, розпад), тобто задіюють внутрішні механізми формування [3, с. 7] за рахунок двох різнорідних начал, а саме: фактора розсіювання (у нашому випадку – поширення поетичної інформації) та вихідного почину створення неоднорідності на фоні суцільного середовища (тут – моделювання та фіксація асоціативно-сміслових відношень та зв'язків у просторі текстової віртуальної реальності). Відтак, оскільки система художніх концептів твору обґрунтовується як складна та самоорганізована, актуальним виявляється питання про представлення структур-атракторів її еволюції [8, с.7]. Це дозволяє констатувати присутність лінгвоментальних конститuentів, котрі притягують та моделюють текстові одиниці. У ролі таких структур-атракторів (атрактор (від лат. *attrahere* "притягую до себе") – термін теорії самоорганізації, що позначає сукупність множинності точок у часовому просторі, до яких притягуються траєкторії стабільних і нестабільних динамічних структур) постають домінантні поетичні смисли.

У процесі креації домінантних поетичних смислів проявляється здатність останніх до програмування відбору та розподілу мовних одиниць у просторі тексту [9]: така концепція відбиває підхід до тексту "від автора". Крім того, орієнтація на аналіз концептосфери художнього тексту засновується на розробці механізмів моделювання авторської свідомості та передбачає шлях "від ментальних феноменів – концептів і когнітивних структур – до мовних способів їхньої реалізації" [13, с. 5]. У контексті концепції "від читача", тобто декодування (смысл – і результат, і засіб), обґрунтованою видається думка про те, що алгоритм сприйняття домінантного смислу є вбудованим у текст, оскільки смысл є процесуальним за своєю природою, а отже, віднаходиться лише у рефлексії над цією процесуальністю [1, с. 9]. З огляду на окреслені вище позиції доводиться констатувати необхідність звернення до смислу "там, де існує необхідність розуміння, що передбачає осмислення" – сприйняття і тексту, і дійсності, тобто широким діапазоном сфер прикладання смислу [9]. У межах синергетики описані феномени функціонування поетичних смислів кваліфікуються як системи саморозвитку, що характеризуються принциповою незворотною процесів, а взаємодія із ними людини відбувається у такий спосіб, що "власне людська дія (і адресанта, і адресата художнього тексту – О.Т.) не є чимось зовнішнім, а, так би мовити, включається до системи, видозмінюючи кожного разу поле її можливих станів" [12]. Таким чином, підсумуємо, що будь-які аспекти сміслових атракторів художнього тексту залежать від когнітивно-комунікативних особливостей дискурсивної діяльності.

Потому, з позицій когнітивно-синергетичного та дискурсивного підходів до аналізу процесів поетичного смислотворення перспективним видається подальше усталення методики комплексного, інтегративного аналізу системи художніх концептів літературного твору.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Герман И.А. Ведение в лингвосинергетику / И.А. Герман, В.А. Пищальникова. – Барнаул: Изд. Алт. ун-та, 1999. – 130 с.
2. Киященко Л.П.В. поисках исчезающей предметности (очерки о синергетике языка): монография / Лариса Павловна Киященко. – М.: ИФРАН, 2000. – 199 с.
3. Князева Е.Н. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 3-20
4. Лотман М. К основаниям моделирующей поэтики [Электронный ресурс] / М. Лотман. – Режим доступа: www.ruthenia.ru/reprint/trudy_ii/lotmanm.pdf
5. Маслова В.А. Поэт и культура: концептосфера Марины Цветаевой: монография / Валентина Андреевна Маслова. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 256 с.
6. Маслова Ж.Н. Когнитивная концепция поэтической картины мира: монография / Жанна Николаевна Маслова. – М.: Флинта, 2012. – 420 с.
7. Меркулов И.П. Логика науки и индивидуальное творчество / И.П. Меркулов // Когнитивная эволюция и творчество. – М.: Directmedia, 2013. – С. 101-117.
8. Ніконова В.Г. Художній концепт: процедури реконструкції та моделювання (на матеріалі трагедій В. Шекспіра) / В.Г. Ніконова // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 113-122.
9. Новиков А.И. Смысл: семидихотомических признаков [Электронный ресурс] / А.И. Новиков. – Режим доступа: http://teneta.rinet.ru/rus/ne/novikov_smysl-sem.html
10. Попова З.Д. Язык и национальная картина мира / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: Изд-во «Истоки», 2003. – 59 с.
11. Рикёр П. Конфликт интерпретаций: Очерки по герменевтике / Поль Рикёр: [пер. с фр. И. С. Вдовина]. – М.: Канон-Пресс-Ц, 2002. – 624 с.

12. Степин В.С. Смена типов научной рациональности / В.С. Степин. – Режим доступа: http://www.vuzlib.ru/articles/9681-Смена_типов_научной_рациональности/1.html

13. Тарасова И.А. Идиостиль Георгия Иванова: когнитивный аспект / Ирина Анатольевна Тарасова. – Саратов, 2003. – 280 с.

14. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет/ Мишель Фуко: [пер. с фр. С. Табачниковой]. – М.: Касталь, 1996. – 448 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Тарасова – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри іспанської та французької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: когнітивна поетика, лінгвосинергетика, фоносемантика.

УДК 811.111'373(045)

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТА БАЗОВОЇ ЕМОЦІЇ «РАДІСТЬ»

Юлія ФЕДОРОВА (Маріуполь, Україна)

У статті розглядаються проблеми відтворення мовної репрезентації концепту базової позитивної емоції «Радість» в художніх творах У.С. Моєма. В ході дослідження було виявлено такі базові емоції як радість, насолода, задоволення, весело/щасливо, бути у захваті. Для формування теоретичної основи дослідження в статті розглянуто визначення основних термінів, пов'язаних з емотивністю тексту, таких як: почуття, емоція, концепт.

Ключові слова: концепт, емоція, емотивність.

The article deals with the pressing problems of the language representation of the basic concept of positive emotion "Joy" in works of W.S. Maugham. The research focuses on basic emotions such as joy, pleasure, enjoyment, joyfully, to be delighted (overjoyed). To form the theoretical basis for research in the article there were given the definition of key terms associated with emotiveness of the text, such as feeling, emotion, concept.

Key words: concept, emotion, emotiveness.

Актуальність даного дослідження обумовлена тим, що питання емотивності художнього **Актуальність** даного дослідження обумовлена тим, що питання емотивності художнього тексту і методів вербалізації концептів базових емоцій, що стали останнім часом популярними в лінгвістиці, все ще мало вивчені і розроблені. В цій статті нами виділені базові емоції, зокрема, базова емоція «Радість», створено аналіз способів створення емотивного простору художнього тексту та вербалізації емоцій в ньому.

Вивчення репрезентації концептів базових емоцій в художніх текстах цікаво тим, що можна «побачити» видозмінену емотивну реальність, пропущену крізь призму творчого бачення творця художнього твору.

Мета дослідження полягає у вивченні способів вербалізації концептів базових позитивних емоцій на матеріалі творів У. С. Моєма.

Термінологічне визначення емоцій розрізняється залежно від науки, самостійним об'єктом якої вони є, а також від відмінності поглядів на природу емоцій. Так, в психологічній літературі й донині зустрічається ряд термінів для позначення емоцій, які іноді замінюють один одного. Пояснюватися подібна розбіжність може тим, що емоції часто розглядаються поза зв'язком зі структурою і рівнем тієї діяльності, яку вони регулюють, а також без чіткої диференціації на різні, що відрізняються один від одного генетично і функціонально, підкласи, якими є почуття, переживання, афекти, власне емоції [4, с. 173; 5].

Концепт РАДІСТЬ – один з найважливіших «емоційних» концептів, що лежить в основі емоційної мовної картини світу носіїв як української, так і західноєвропейської (зокрема, англійської) мовної свідомості. Емоцій та їх відтінків існує велика кількість, тому чітко класифікувати емоції і описати їх природу і функціонування достатньо складно.

Емоція радості вважається базисною, оскільки є філогенетично первинним психічним переживанням людини, заснованим на таких перцептивних уявленнях, як страх, радість, гнів, сум, і є психологічним універсальним і найбільш релевантним культурним феноменом того чи іншого етносу [2; 3, с. 25].

Емоція радості – це позитивна емоція, яка виникає після задоволення потреби людини, може бути наслідком досягнення або творчого успіху або бути пов'язаною з приємними спогадами. Цю емоцію викликає щось хороше або бажане для людини.

У зв'язку з цим, ми маємо подвійне ставлення до даного концепту. З одного боку, мовна репрезентація розглянутого концепту не викликає труднощів, але в той же час нелегко піддається

науковому опису в силу своєї множинності. Крім цього, як відомо, велику роль відіграють так звані невербальні форми вираження.

Говорячи про концепт РАДІСТЬ в англійській мові, варто виділити найбільш часто вживане слово з ряду можливих варіантів перекладу. З наступного ряду: *joy, pleasure, happiness, fun, delight, enjoyment, gladness* таким словом є *joy*.

Також в англо-російському синонімічному словнику під редакцією Ю.Д. Апресяна вказано наступний синонімічний ряд - *joy, pleasure, delight, enjoyment, delectation* [1].

Joy (радість) описує певний стан емоційної системи людини незалежно від того, чи має цей стан інтелектуальну, фізіологічну або власне емоційну підоснову. І цим воно відрізняється від *pleasure*. Від слова *delight* слово *joy* відрізняється тим, що воно може позначати абсолютно різні емоції цього типу – від тихої радості до тріумфування. Емоція *joy* може виражати переживання, які зовні виявляються або не виявляються, тривалі або швидкоплинні, глибокі або поверхневі і т.ін. *Joy* трактується як почуття захопленого щастя, задоволення, великої радості, тріумфу, що супроводжується відчуттям повноти і краси життя, виникає, коли відбувається щось хороше в житті людини. Найчастіше це слово використовується в художній літературі.

Концепт РАДІСТЬ представлений ціннісними, понятійним і образними ознаками. Якщо розглядати значення лексеми, що утворює даний концепт, то в ході огляду ряду словникових статей тлумачних словників можна визначити, що ядерною семою лексеми *joy / радість* є сема «почуття великого щастя». Навколоядерна сема – «джерело щастя». Периферійні семи – «зовнішній прояв задоволення або захоплення, веселощі», «успіх або задоволення». Таким чином, лексема «*joy / радість*» характеризується полісемантизмом.

Крім того емоція радості може виражатися соматично. Найбільш яскравими і типовими симптомами емоції радість є посмішка і сміх. Це почуття може виявлятися на обличчі, в погляді, голосі, міміці, жестах, діях, вигуках.

Розглянемо ряд прикладів з текстів художніх творів У.С. Моєма, щоб визначити особливості мовної репрезентації концепту РАДІСТЬ.

Так у романі «Тягар пристрастей людських» в уривку, де Філіп відчував радість, очікуючи, що Господь вилікує його хвору ногу саме в той день – перед тим як йти до школи, автор використовує прийом прямої номінації емоції, при цьому ми ще й бачимо, що описується локалізація почуття у серці, переповненому через край радістю та вдячністю.

... *he had remembered at once that this was the morning for the miracle. His heart was filled with joy and gratitude* [6].

Дещо інший прийом ми бачимо в романі «Театр»:

Julia tore off her clothes, and flung them with ample gestures all over the room.

Then, stark naked, she skipped on to the bed, stood up on it for a moment, like Venus rising from the waves, and then throwing herself down stretched herself out.

'What's the idea?' said Evie.

'I feel good.' [7].

Спочатку автор описує поведінку, викликану емоцією. Актриса Джулія радіє внутрішній свободі, яка знов повернулася до неї. В даному уривку письменник порівнює її з Венерою. Сама ж героїня виражає свій емоційний стан синонімічним виразом радості у досить широкого уживаному реченні «*I feel good*».

Інший синонім письменник використовує в уривку з твору «Тягар пристрастей людських»:

He was glad to get his petition into a formula, and he repeated it later in the dining-room during the short pause which the Vicar always made after prayers, before he rose from his knees [6].

Описується емоційний стан Філіпа з допомогою конструкції *to be+* прикметник.

Ще один приклад радості жінки, від того, що вона позбулася тягаря непотрібного їй кохання ми бачимо в уривку з роману «Візерунковий покрив» де описується радість Кітті.

And one day it occurred to her that she had neither thought of Charles Townsend nor dreamt of him for a week. Her heart gave a sudden thud against her ribs: she was cured. ....She was free, free at last, free! She could hardly prevent herself from laughing aloud [8].

В цьому уривку емоція не номінується, але описується фізичний стан героїні: стук серця, нестримне бажання голосно сміятися. Інтенсивності емоції також надає використання окличного

речення, яке показує причину внутрішнього переживання – невимовна радість від внутрішньої свободи.

В наступному прикладі з роману «Театр» має місце одразу два прийоми вербалізації емоції. По суті використовується номінація емоції з використанням синоніму «*delighted*» – «в захваті», який відображає її високу інтенсивність. Крім того описуються зовнішні прояви цієї емоції, такі як сяючі очі та вираз обличчя, що показує захват та жагу.

*It was plain that he was **delighted** to see her. His **face was eager** and his **eyes shone** [7].*

Уривок з роману «Тягар пристрастей людських» ілюструє комплекс прийомів для створення потрібного ефекту та передачі переживання. Ми навіть може «почути» інтонацію, з якою промовляються репліки діалогу завдяки прикметникам, які несуть в собі емоційні змісти. Жартівливий тон *-facetious tone* – дядька, який знов таки в питанні згадує «радість» та радісна відповідь Філіпа

*...when on the last day his uncle put him the usual question in the usual **facetious tone**:*

*"Well, **are you glad** to be going back to school?"*

*Philip answered **joyfully**.*

"Rather" [6].

Яскравий приклад, який просто змушує побачити та відчутти, як радість переповнює головну героїню – актрису Джулію Ламберт з роману «Театр», ілюструє те, як використання доцільних ідіоматичних виразів може допомогти автору передати емоційне наповнення епізоду.

Everything's a success.

I feel on the top of the world.

I feel like a million dollars.

*I want to be alone and **enjoy** myself [7].*

В наступному уривку з роману «Тягар пристрастей людських» У.С. Моем використовую метафоричний спосіб зображення емоції Філіпа для підсилення ефекту. І знову ми бачимо тісний зв'язок емоційного переживання з місцем локалізації почуття. В даному прикладі це душа. На ряду з метафорою ми також бачимо синонім, який виражає радість та захоплення «*delight*», а яскравості додає порівняння з сонцем.

*The summer came upon the country like a conqueror. Each day was beautiful. The sky had an arrogant blue which goaded the nerves like a spur. The green of the trees in the Anlage was violent and crude; and the houses, when the sun caught them, had a dazzling white which stimulated till it hurt. Sometimes on his way back from Wharton Philip would sit in the shade on one of the benches in the Anlage, enjoying the coolness and watching the patterns of light which the sun, shining through the leaves, made on the ground. **His soul danced with delight** as **gaily as the sunbeams** [6].*

Більш того, автор створює картину в нашій уяві, яка вже асоціюється з радістю: сонячне літо, синє небо. Тож ми маємо справу з фрагментарним емотивним змістом. Емоція радості народжується в читачеві ще до того, як автор називає саму емоцію.

У творі «Візерунковий покрив» У.С. Моем також прямо номінує емоцію радості. Але в цьому уривку романа загальна картина радості затьмарюється. Кітті страждає, бо її коханець знехтував нею. Тож, в її сні автор використовує вираз побудований на оксюмороні «*wept with joy*» – ридати від радості.

*She felt his kisses on her mouth and she **wept with joy**, asking him why he had been so cruel, but though she asked she knew it did not matter [8].*

У романі «Театр» автор підбирає доцільні та вдалі синоніми для зображення радості в залежності від ситуації. Так Джулія не просто радіє вона тріумфує, що може справляти таке враження на чоловіків. Тож емоція радості номінується з використанням синоніму «*rejoice*» – радіти, тріумфувати, при цьому для підкреслення якості відчуття автор додає словосполучення «*in her triumph*». Тож читачеві стає зрозумілішим не тільки емоція, але й її відтінок.

*She could see that he desired her as he had never done before, and she **rejoiced in her triumph** [7].*

Зображуючи радість жінок У.С. Моем вказує на зміни в їх зовнішності. Приклади такого прийому ми бачимо у двох творах:

*'When you **came in** just now, **like a whirlwind**,' she said,*

*'I thought you **looked twenty years younger** [7].*

У романі «Театр» Джулія, яка увірвалася до кімнати «*like a whirlwind*» – наче ураган отримала комплімент від своєї служниці, що вона виглядає молодшою аж на двадцять років. Радість та щастя зробили її такою.

Краса Кітті з роману «Візерунковий покрив» також розквітала від позитивної емоції.

Her happiness, sometimes almost more than she could bear, renewed her beauty [8].

Номінована емоція щастя чи радості відновлює молодість героїні.

Для зображення радості, яка може межувати з дитячим почуттям в своєму романі «Театр» У.С. Моем використовує опис зовнішнього прояву емоції – діти на радостях часто стрибають на одній ніжці. І таке саме сильне бажання виникає у його героїні Джулії, коли вона радіє своїй майстерності бути актрисою не тільки на сцені, але й в реальному житті.

Julia slipped out of the flat, and if she had not been England's leading actress, and a woman of hard on fifty, she would have hopped on one leg all the way down Stanhope Place till she got to her house [7].

Для аналізу лексичного вираження концепту РАДІСТЬ було проведено кількісний аналіз вживання лексичних одиниць з коренем “joy” у творах У.С. Моема, результати якого виражені у таблиці.

З матеріалу, який наведено у таблиці, можна побачити, що найчастіше концепт РАДІСТЬ номінується найчастотнішою з варіантів лексемою joy та однокореновими лексичними одиницями у романі «Тягар пристрастей людських», а найрідше – у творі «Візерунковий покрив». Тож можна висказати припущення, що загально-текстовий фон найменш насичений емоцією радості саме у романі «Візерунковий покрив».

Частотність вживання лексичних одиниць з коренем Joy

Назва твору Лексична одиниця	«Theatre» («Театр»)	«Of Human Bondage» («Тягар пристрастей людських»)	«The Painted Veil» («Візерунковий покрив»)
Joy	3	21	5
Enjoy	26	48	8
Enjoyment	2	8	-
Joyfully	-	8	-
Overjoyed	-	1	-

В ході аналізу прикладів з художніх творів У.С. Моема ми бачимо, що найпоширенішим прийомом для зображення радості виступає номінація емоції, яка часто супроводжується іншими прийомами – як наприклад опис стану героя або зображення зовнішніх змін під впливом емоцій. Не оминає автор і використання метафор та епітетів, створюючи фонову картину, яка надає всьому уривку тексту певної емоційної забарвленості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-русский синонимический словарь / Ю. Д. Апресян, В. В. Ботянова, Т. Э. Латышева. – М. : Рус. яз., 2004. – 544 с.
2. Апресян Ю. Д. Метафора в лексикографическом толковании эмоций. / В. Ю. Апресян, Ю. Д. Апресян // Вопр. языкознания. – 1993. – № 3. – С. 27–35.
3. Апресян В. Ю. Семантические типы эмоциональных метафор / В. Ю. Апресян // Эмоции в языке и речи : сб. ст. / под ред. И. А. Шаронова. – М. : РГГУ, 2005. – С. 9–31.
4. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Н. А. Красавский. – Волгоград : Перемена, 2001. – 494 с.
5. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А.Н. Леонтьев // Психология эмоций. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1993. – С. 171–180.
6. Maugham W. S. Of Human Bondage [Электронный ресурс] / W. S. Maugham. – Режим доступа : <http://www.rulit.net/books/of-human-bondage-read-90680-1.html>.
7. Maugham W. S. Theatre [Электронный ресурс] / W. S. Maugham. – Режим доступа : <http://www.rulit.me/books/theatre-read-168132-1.html>.
8. Maugham W. S. The Painted Veil / W. S. Maugham [Электронный ресурс] / W. S. Maugham. – Режим доступа : <http://www.rulit.net/books/the-painted-veil-read-168131-1.html/>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Федорова – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології Маріупольського державного університету.

Наукові інтереси: неологія, лексикологія англійської мови.

УДК 811.111'38

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ КОНЦЕПТІВ-РЕФЕРЕНТІВ ТА КОНЦЕПТІВ-КОРЕЛЯТИВ В ОБРАЗНО-АСОЦІАТИВНІЙ ПЛОЩИНІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ УЯВНЕ (на матеріалі творів Дж.Р.Р. Толкіна)

Наталія ЧЕТОВА (Львів, Україна)

Стаття присвячена дослідженню специфіки індивідуально-авторської інтерпретації уявного шляхом ідентифікації особливостей взаємодії концептів-референтів та концептів-корелятивів в образно-асоціативній площині концептуального простору уявне творів Дж.Р.Р. Толкіна.

Ключові слова: уявне, художній концепт, концептуальна метафора, концептуальний простір, образно-асоціативна площина, референт, корелят.

The article is devoted to the revealing of the author's individual perception and poetic interpretation of the imaginary by means of the identification of the peculiarities of interaction of conceptual tenors and conceptual vehicles within the figuratively associative (or image bearing) plane of the conceptual space of the imaginary as the highest level of abstraction of the imaginary in J.R.R. Tolkien's literary works.

The reconstruction is done by means of the complex analysis presupposing the investigation of linguistic and cognitive properties of J.R.R. Tolkien's literary works as poetic-cognitive form of realization of the imaginary.

The figuratively associative plane being reconstructed of the corresponding layers of six literary concepts of the imaginary, namely magic, mysticism, imaginary creature, imaginary space, imaginary time and imaginary thing as mental formation reflects J.R.R. Tolkien's perception and interpretation of various aspects of the imaginary. It has been proved that the figuratively associative plane of the conceptual space of the imaginary is a model represented by a set of conceptual metaphors.

Each metaphor is an expression of conceptual mapping (from the source – "vehicle" – to a target – "tenor" – conceptual domain) and is only a surface demonstration of a more abstract concept which lies much deeper.

It has been investigated that according to J.R.R. Tolkien's individual implicated senses the imaginary is associated with dangerous confrontation between Good and Evil and with the change of values. The contradiction between such associations as 'hope' and 'despair', 'danger' and 'safety' characterizes J.R.R. Tolkien's quest rather neatly.

Key words: imaginary, conceptual space, literary concept, figuratively associative (or image bearing) plane, conceptual metaphor, conceptual tenor (target), conceptual vehicle (source).

Актуальність обраної теми визначається загальною тенденцією сучасних лінгвістичних науки досліджувати когнітивні аспекти мови і пов'язані з ними специфічні процеси мислення, пізнання та концептуалізації дійсності.

Дана розвідка є продовженням дослідження особливостей ідентифікації, актуалізації, функціонування та інтерпретації лінгвоконцептуального простору уявне та його складників в англійському класичному фентезі на матеріалі творів Дж.Р.Р. Толкіна [5].

Метою даної розвідки є розкриття специфіки тлумачення уявного на основі індивідуально-авторських асоціацій шляхом дослідження особливостей взаємодії концептів-референтів та концептів-корелятивів у складі концептуальних метафор образно-асоціативної площини концептуального простору уявне творів Дж.Р.Р. Толкіна.

Об'єктом дослідження є концептуальний простір уявне творів Дж.Р.Р. Толкіна, зокрема образно-асоціативна площина як сукупність реконструйованих концептуальних метафор, які відображають усі індивідуально-авторські асоціації, пов'язані з художніми концептами уявного як ментальними утвореннями індивідуально-авторської свідомості. **Предметом** виступає взаємодія концептів-референтів та концептів-корелятивів у межах образно-асоціативної площини концептуального простору уявне.

Матеріалом дослідження слугують текстові фрагменти – фентезійно марковані контексти, виокремлені методом суцільної вибірки з творів "The Hobbit" та "The Lord of the Rings" Дж.Р.Р. Толкіна. Увесь корпус досліджуваного матеріалу становить 1606 сторінок, із яких вилучено 2045 текстових фрагментів і проаналізовано 700 лексичних одиниць у 15170 випадках мовної реалізації уявного. Кількість ідентифікованих ключових художніх концептів уявного у межах концептуального простору уявне складає 6, реконструйованих концептуальних метафор – 105.

Методика та методологія дослідження. Конституентами концептуального простору уявне є концепти, які класифікуються як художні (С.О. Аскольдов [1]), тобто такі, що отримують свою репрезентацію у художньому творі і втілюють авторське осмислення явищ дійсності. Реконструкцію образно-асоціативної площини концептуального простору здійснено за методикою,

запропонованою проф. В.Г. Ніконовою [4], що уможливило моделювання структури площини у вигляді системи складників, компонентами якої є набір концептуальних схем.

У ході даної розвідки використано низку методів *концептуального аналізу*, серед яких: *інструментарій теорії концептуальної метафори* – для конструювання поетично переосмислених концептуальних метафор, які розкривають авторське розуміння *уявного*, формують образно-асоціативний шар художніх концептів *уявного* та складають образно-асоціативну площину концептуального простору УЯВНЕ; методи *семантико-асоціативного* осмислення концептуальних метафор та *компонентного аналізу* словникового значення найменувань лексикалізованих концептів – для виявлення семантичних характеристик та смислових атрибутів художніх концептів *уявного*, визначення референтів та корелятивів у концептуальних метафорах, які компонує образно-асоціативний шар художніх концептів *уявного* та аналогічну площину концептуального простору УЯВНЕ. Висновки про домінування певних концептів-референтів та превалювання концептів-корелятивів, а також дані про їх загальний обсяг та частотність актуалізації у творах Дж.Р.Р. Толкіна базуються на результатах *кількісного аналізу*.

З метою представлення змісту досліджуваних художніх концептів необхідно проаналізувати текстові функціонування мовних репрезентацій концептів, які можуть дати уявлення про актуальність тих чи інших ознак концептів [3, с. 271-272]. Словникові статті різних типів, безумовно, відображають багато граней змісту концепту, однак часто важлива для розуміння змісту концепту інформація емоційного та оцінного характеру залишається за межами словникової статті.

Так, крім узагальнено-змістового шару, кожна людина в залежності від її досвіду та індивідуального сприйняття вкладає у той чи інший концепт додатковий зміст – особливі асоціації, формуючи тим самим окремий, індивідуально-чуттєвий або асоціативний шар. У такому випадку між узагальнено-змістовим та асоціативним шарами існує значне розрізнення. Чудовий приклад такої відмінності наведений Дж. Юле в його книзі "The Study of Language": "До основних характерних ознак *голки* в англійській мові відносять *тонкість, гострота, металевий прилад*. Однак, у різних людей у зв'язку з цим словом виникають різні асоціації. Вона може асоціюватися з *болею, хворобою, кров'ю, наркотиками, ниткою, в'язанням або втратою / неможливою знахідкою* (у випадку зі стогом сіна). Ці асоціації варіюються залежно від особи і не є частиною узагальнено-змістового шару концепту." [16, с. 113].

У сучасній лінгвокогнітивній парадигмі асоціації слугують тлумаченню й розумінню поняття (зазвичай невідомого), яке відбувається на основі іншого, більш відомого та зрозумілого, тобто осмислення однієї галузі знань відбувається крізь призму іншої, що називається метафоричною концептуалізацією або концептуальною метафорою [13, с. 10]. У когнітивній лінгвістиці задля осмислення й упорядкування знань існує й ряд інших концептуальних тропів, серед яких вирізняють концептуальну метонімію та концептуальний оксюморон, однак, як показують дослідження [4; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15], образне осмислення на їх основі є менш продуктивним засобом репрезентації знань.

У плані метафоричного осмислення твори Дж.Р.Р. Толкіна є надзвичайно багатим для дослідження авторських асоціацій.

Так, проведене раніше дослідження образно-асоціативного аспекту концептуального простору УЯВНЕ у творах Дж.Р.Р. Толкіна містить аналіз особливостей реалізації образно-асоціативного шару кожного з художніх концептів (ХК) *уявного* – МАГІЯ, МІСТИКА, УЯВНИ ПРОСТІР, ІСТОТА, ЧАС і ПРЕДМЕТ. Здійснений аналіз дає можливість стверджувати, що образно-асоціативна площина концептуального простору УЯВНЕ у творах Дж.Р.Р. Толкіна має вигляд системи систем [6], яка являє собою упорядкований, структурований та взаємопов'язаний набір реконструйованих концептуальних метафор розглянутих художніх концептів як конститuentів концептуального простору.

У результаті групування всіх асоціацій, вилучених з реконструйованих концептуальних метафор, структурованих у досліджуваних художніх концептах *уявного*, та їх ієрархічного розташування на основі кількісних параметрів реалізації (див. табл. 1), було виявлено найчастотніші асоціації, а саме: *небезпека* і *Добро / Зло*, що у лаконічній формі розкриває квінтесенцію авторських асоціацій з *уявним*: *небезпечне протистояння між Добром і Злом*, що, власне, і є головною темою творів Дж.Р.Р. Толкіна. Іншими найчастішими авторськими асоціаціями з *уявним* є: *доля, зцілення, влада, жива істота, дар*, котрі віддзеркалюють віру героїв і самого автора у вищі сили та Долю та можуть стати дарунком, здійснити неможливе, зцілити

або ж зрадити, проклясти і знищити. *Перетворення* та *цінність* реалізують ще одну групу асоціацій, закладених у циклі про Середзем'я, – *зміна цінностей*. Крім того, певне протиріччя в асоціаціях (*надія* та *безнадійність*, *безпека* та *небезпека*) досить вдало характеризують місію – квест головних героїв.

Аналіз ієрархічного упорядкування асоціативних атрибутів художніх концептів уявного свідчить також про те, що у художньому світобаченні Дж.Р.Р. Толкіна уявне асоціюється не тільки з абстрактними явищами (гра, естафета, загадка, знак, невідомість, надія тощо), але й з конкретними фактами (коштовність, жива істота, потік / річка, хижак тощо), що свідчить про порушення стандартного характеру метафоричного мапування [7, с. 215; 8, с. 174-175] у процесі метафоричної концептуалізації уявного – мапування абстрактних сутностей на конкретні і навпаки.

Таблиця 1

Ієрархія асоціативних атрибутів художніх концептів уявного за частотністю вживання

№ п/п	асоціативний атрибут	Кількість реалізацій
1-3.	добро / зло, небезпека, таємниця	по 3
4-18.	доля / фатум, влада, вмістилище / контейнер, дар, жах, жива істота, зрадник, казка, марення / видіння / сновидіння / марево, перетворення, потойбіччя, прокляття, руйнівник / винищувач, цілитель, чудо	по 2
19-84.	вихідна точка, атрибут, хронологія, безпека, безсмертя, відрізок (часової осі), відсутність, вітер, ворог, гра, дикун, довготривалість, домівка, допомога, естафета, жорстокість, забуття, загадка, засіб / інструмент, захисник, зброя, здогадка, знак (ознака, прикмета), знання, зникнення, комунікація, коштовність, лицемір, локація, магія, майстерність, мистецтво, мудрість, надзвичайність, надія, наука, невидимість, невизначеність, невідомість, незліченність, нескінченність, нікчемність, орієнтир, пастка, перевертень, передчуття, підказка, порожнеча, потік / річка, примара, провокатор, пророцтво, птах, роздвоєння особистості, сила, скарб, смерть, спокуса, туман, тягар, унікальність, хижак, хитрість / обман, цвинтар, цінність, чудовисько,	по 1

Концепти-кореляти, які слугують інтерпретації у процесі концептуалізації одного референта, складають спектр мети (range of the target) [12, с. 19-20; 4, с. 300]. У ході аналізу виявлено, що деякі кореляти використовуються для зображення одразу кількох референтів, тобто мають власні спектри джерела (score of the source) (див. рис. 1).

Рис. 1. Взаємодія концептів-референтів та концептів-корелятів образно-асоціативної площини концептуального простору уявне у творах Дж.Р.Р. Толкіна

З наведеного нижче рис. 2, де представлена взаємодія концептів-референтів та концептів-корелятів на прикладі спектру мети художнього концепту-референта магія узагальнено-змістової площини та спектру джерела концептів-корелятів добро / зло та небезпека образно-асоціативної площини концептуального простору уявне у творах Дж.Р.Р. Толкіна, бачимо, що царица мети ХК магія нараховує сім концептів-корелятів (добро / зло, небезпека, таємниця, влада, дар, перетворення, мистецтво), у той час, як цариною джерела одночасно двох корелятів – концептів

добро / зло та небезпека – виступають три художні концепти: магія, уявна істота та уявний предмет.

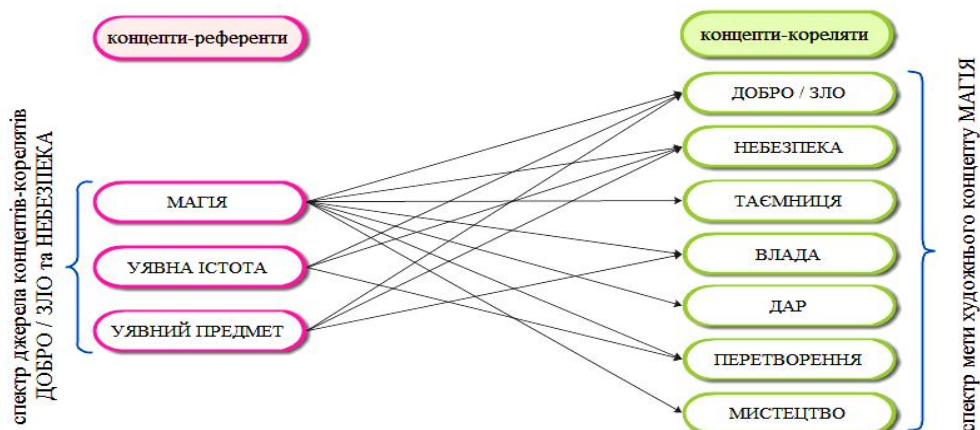

Рис. 2. Взаємодія концептів-референтів та концептів-корелятів на прикладі спектру мети художнього концепту-референта магія та спектру джерела концептів-корелятів добро/зло та небезпека

Це свідчить про тісний взаємозв'язок концептів-референтів та концептів-корелятів, їх взаємоідентифікацію, у деякій мірі метафоричну синонімічність [2], тотожність, що забезпечує єдність теми творів й цілісність художніх текстів, а також слугує поетичному переосмисленню певних загальновідомих понять пізнавально-мовленнєвої діяльності людини. Така художня концептуалізація позамовної дійсності сформована унаслідок взаємодії загального й індивідуального, раціонального й емоційного чинників у свідомості письменника та являє собою новий образ, який є симбіозом інформативної, естетичної й експресивної функцій, та розрахований на відповідний резонанс у художній комунікації.

Крім того, частотність корелятивів варіюється від типу референта в межах від 13 до 23 корелятивів. У середньому на один референт припадає близько 17 корелятивів при загальній кількості концептів-корелятивів 105. Однак, з урахуванням того, що певні корелятиви зустрічаються двічі чи тричі, їх загальний обсяг скорочено до 84 концептів-корелятивів.

У ході подальшого дослідження угруповань концептів-корелятивів спектрів мети шести аналізованих художніх концептів-референтів у складі концептуальних метафор, що формують образно-асоціативний шар цих концептів, виявлено шість концептуальних сфер царини мети: абстрактне явище, надприродне явище, предмет, діяльність, жива істота, природне явище, серед яких найбільш задіяними виявилися перші чотири, на які припадає одразу п'ять-шість художніх концептів (див. табл. 2. Розподіл концептів-референтів за концептуальними сферами спектрів мети).

Таблиця 2

Розподіл концептів-референтів за концептуальними сферами спектрів мети

худ. концепти-референти	магія	містика	уявна істота	уявний предмет	уявний простір	уявний час	К-сть
абстрактне явище	+	+	+	+	+	+	6
надприродне явище	--	+	+	+	+	+	5
предмет	+	+	--	+	+	+	5
діяльність	+	+	+	+	--	+	5
жива істота	--	--	--	+	+	+	3
природне явище	--	--	--	--	--	+	1

Проаналізувавши табл. 2, можна зробити висновок, що у поетичному світі Дж.Р.Р. Толкіна уявне інтерпретується як абстрактний надприродний феномен, якому притаманні певна предметність, активність та суб'єктність. Специфіка поетичного мислення Дж.Р.Р. Толкіна виявляється в нетрадиційному трактуванні уявного як природного явища.

Якщо розглянути царини джерела окремих концептів-корелятивів, а не їх угруповань, то виявляється, що спектром джерела небезпека є уявний предмет, добро / зло є уявна істота, тобто конкретні явища (уявні простір, істота, час і предмет) отримують у художній інтерпретації Дж.Р.Р. Толкіна абстрактний смисл.

Таким чином, у діапазоні концептосфери мети розкривається специфічне осмислення, авторське трактування магії, містики, уявних істот, предметів, простору та часу, зумовлені фоновими знаннями Дж.Р.Р. Толкіна, соціальним, культурними та релігійним факторами доби, коли жив та творив письменник, що знайшло своє відображення в уявному світі Середзем'я.

Отже, усвідомлення майстром пера не лише згубних наслідків війни, а й природи страждань людини в період економічної кризи, витоків та впливу на долю людства тоталітаризму (що вилилося у негативній забарвленості досліджуваних понять), пошуків людиною душевної гармонії в умовах технічної цивілізації, на фоні міжвоєнного періоду відображення стану свідомості та самовизначення людини у світі (що зумовило появу нот перемир'я, сподівань та фатальності) відбилися в концептах-корелятах асоціативної концептосфери. Осмислення суперечностей між окремою особистістю і суспільством, з'ясування стосунків між Людиною та Світом стало стрижневим у площині асоціативної концептосфери творів Дж.Р.Р. Толкіна.

Перспективним вважається дослідження асоціативних пріоритетів Дж.Р.Р. Толкіна на базі усієї літературної спадщини задля визначення ролі письменника у поповненні метафоричної парадигми.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под ред. В.П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 267-279.
2. Вардзелашвили Ж. Языковая метафора как источник синонимии / Ж. Вардзелашвили // Труды Тбилисского государственного педагогического университета им. С.-С. Орбелиани. – Том VII. Тб., – 2000. – С. 133-139.
3. Крючкова Н.В. Методы изучения концептов / Н.В. Крючкова // Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы: Международная научная конференция, посвященная 200-летию Казанского университета (Казань, 4-6 октября 2004 г.): Труды и материалы: / Под общ. ред. К.Р. Галиуллина. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2004. – С. 271-272.
4. Ніконова В.Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра: [монографія] / В.Г. Ніконова. – Дніпропетровськ: Видавництво ДУЕП, 2007. – 364 с.
5. Четова Н.Й. Лінгвоконцептуальний простір уявне в англomовному класичному фентезі (на матеріалі творів Дж.Р.Р. Толкіна): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Н.Й. Четова. – Херсон., 2014. – 347 с.
6. Четова Н.Й. Реконструкція образно-асоціативної площини концептуального простору уявне у творах Дж.Р.Р. Толкіна / Н.Й. Четова // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філологічна". – Випуск 52. – Острог: Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2015. – 306 с. – С. 284-288.
7. Barcelona A. Clarifying and applying the notions of metaphor and metonymy within cognitive linguistics: An update // Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast. – Berlin – N.Y.: Mouton de Gruyter, 2002. – P. 207-277.
8. Croft W. The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies / W. Croft // Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast. – Berlin – N.Y.: Mouton de Gruyter, 2002. – P. 161-205.
9. Freeman M. Metaphor and metonymy as conceptual mappings / M. Freeman // 6th International Cognitive Linguistics Conference, Sweden, 10-16 July, 1999. – Stockholm: Stockholm University Press. – 1999. – P. 58-59.
10. Freeman M. Poetry and the Scope of Metaphor: Toward a Cognitive Theory of Literature / M. Freeman // Metaphor and Metonymy at the Crossroads: a Cognitive Perspective / Ed. by A. Barcelona. – Berlin, N.Y.: Moulton de Gruyter, 2000. – P. 253-281.
11. Freeman M. The Body in the World: A Cognitive Approach to the Shape of a Poetic Text / M. Freeman // Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis / Ed. by E. Semino, J.V. Culpeper. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing House, 2002. – P. 23-48.
12. Kövecses Z. Metaphor and Metonymy in Cognitive Linguistics / Z. Kövecses // Cognitive Linguistics: A User-Friendly Approach / Ed. by K. Turewicz. – Szczecin: Uniwersytet Szczecinski, 2005. – P. 13-84.
13. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago, L.: The University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
14. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind / G. Lakoff. – Chicago: University of Chicago Press, 1987. – 614 p.
15. Langacker R. Cognitive Grammar / R. Langacker // Handbook of Pragmatics. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1995. – p. 105-111.
16. Yule G. The Study of Language, 4th ed. / G. Yule. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2010. – 320 p.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

17. Tolkien J.R.R. The Fellowship of the Ring. – Boston – New York: Houghton Mifflin Co., 2001. – 424 p.
18. Tolkien J.R.R. The Hobbit. – London: Harper Collins Publishers, 2006. – 390 p.
19. Tolkien J.R.R. The Return of the King. – Boston – New York: Houghton Mifflin Co., 2001. – 440 p.

20. Tolkien J.R.R. The Two Towers. – Boston – New York: Houghton Mifflin Co., 2001. – 352 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Чегова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національного університету "Львівська політехніка".

Наукові інтереси: когнітологія та концептологія в лінгвістичному та літературознавчому вимірах.

УДК 81'1:81'373.7–115:168.522

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТУ ПОТВОРНІСТЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ: ЗІСТАВНО-ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Ірина АНУРІНА (Кременчук, Україна)

Пропонована розвідка присвячена виявленню універсальних та унікальних способів об'єктивізації концепту ПОТВОРНІСТЬ у британській, німецькій, українській і російській мовних спільнотах крізь призму зіставної лінгвокультурології. Розглядаються фразеологічні одиниці, які характеризують зовнішню і внутрішню потворність людини, застосовується зіставно-лінгвокультурологічний підхід для виявлення ізоморфних та аломорфних асоціацій та цінностей у зіставлюваних мовах, акцентується увага на загальноприйнятих та специфічних метафорах, що використовуються для реалізації концепту ПОТВОРНІСТЬ в англійському, німецькому, українському та російському фразеологічних фондах.

Ключові слова: *концепт, зіставна лінгвокультурологія, усталене порівняння, фразеологічна об'єктивіація.*

The article deals with establishing universal and unique ways of objectivation of the concept UGLINESS in British, German, Ukrainian and Russian language societies through the alembic of contrastive linguoculturology. The author examines phraseological units characterizing human outer and inner ugliness, applies contrastive-linguoculturological approach to discovering isomorphic and allomorphic associations and values in the contrasted languages, emphasizes commonly accepted and specific metaphors used for the realization of the concept UGLINESS in English, German, Ukrainian and Russian phraseological stocks.

Key words: *concept, contrastive linguoculturology, set-simile, phraseological objectivation.*

На сучасному етапі розвитку цивілізації людство почало активніше цікавитися проблемою взаємозв'язку мови й культури, що призвело до появи нового напрямку досліджень у мовознавстві – лінгвокультурології, проблемами якої займаються численні вчені, зокрема, В. І. Карасик, В. В. Красних, О. І. Шейгал, В. А. Маслова та ін. [див.: 5; 6; 11] У зв'язку з активною інтернаціоналізацією і глобалізацією світових процесів практично в усіх сферах життя людини постало питання порівняння (зіставлення) мов різних лінгвокультурних соціумів з метою виявлення як універсальних, так і унікальних цінностей важливих для носіїв тієї чи іншої спільноти. Саме тому протягом останнього десятиліття завдяки численним розвідкам у межах лінгвокультурології починає позиціонувати себе як окрему мовознавчу дисципліну зіставна лінгвокультурологія, яка швидко стала об'єктом досліджень В. В. Воробйова, Г. М. Алімжанової, К. І. Мізіна, А. Н. Приходька, Н. В. Уфімцевої, Т. О. Чубур, та ін. [див.: 1; 14; 18; 20; 21].

Центральним поняттям зіставної лінгвокультурології є концепт. У межах зазначеного напрямку концепт визначається як одиниця культури. Ю. С. Степанов витлумачує поняття таким чином: «Концепт – це згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини. І, з іншого боку, концепт – це те, за посередництва чого людина – рядова, звичайна людина, не «творець культурних цінностей» – сама входить до культури, а в деяких випадках і впливає на неї [19: 43]. Концепт як складне психічно-ментальне утворення завжди виступає частиною певної впорядкованої у свідомості носія мови, ієрархічно структурованої системи.

Для зіставної лінгвокультурології важливими є приховані за мовним знаком і культурно зумовлені знання, а також вербалізація певної поняттєвої сфери як показник ціннісних орієнтацій соціокультурної спільноти. Відповідно, об'єктом дослідження зіставної лінгвокультурології є втілення культур різних етносів у мовних одиницях (передусім в етно- та лінгвокультуронасичених одиницях – метафорах, фразеологізмах, пареміях тощо), категоріях і відношеннях між ними, а предметом – репрезентація та інтерпретація втілення певної культури в мові й мовленні на тлі зіставлення з іншими культурами й мовами для встановлення спільних і відмінних рис цих лінгвокультур у синхронії [15: 64].

У процесі відображення навколишнього світу виокремлюються концептуальні опозиції, що слугують для систематизації його понять, предметів та явищ. З огляду на це, в термінологічній

апарат когнітивної лінгвістики увійшов термін «антиконцепт». Дискретизація концептів під кутом зору аксіологічної семантики припускає їх протиставлення за принципом позитиву та негативу, оскільки концептуальний корпус мови формується не тільки ціннісними орієнтирами зі знаком плюс, але й зі знаком мінус [19: 51].

Пропонована розвідка присвячена виявленню універсальних та унікальних способів об'єктивації уявлень про потворність і пов'язаних з нею суб'єктивних оцінок та асоціацій, закріплених у вигляді фразеологічних одиниць (далі – ФО) в англійській, німецькій, українській та російській мовах. Вибір мовного матеріалу зумовлений тим, що фразеологічний фонд будь-якої мови містить у собі систему стереотипних образів, прототипів й еталонів. фонових знань, пов'язаних з історією, географією, побутом життя носія мови. Оскільки ідіоми прямо пов'язані зі світобаченням певного народу, вони, без сумніву, відображають і його національний характер, який, як відомо, є частиною національної культури зі своєрідним колоритом, віддзеркалюючи характер, культуру нації, її традиції [3]. Вони мають великий національно-культурний потенціал завдяки своєму образно-асоціативному фону за рахунок культурно-історичних конотацій та етноситуативній вмотивованості внутрішньо фразового контексту. Національно-культурний елемент, виражений експліцитно та імпліцитно, не тільки утворює фон фразеологічної єдності, а й є стрижнем смислового значення.

Потворне можна визначити як естетичну категорію, яка позначає ту грань естетичного освоєння світу, що породжена сприйняттям предметів, явищ об'єктивної дійсності, суспільних подій, вчинків людей і не відповідає естетичному ідеалу людини, має негативне значення для неї, суспільства загалом, почуття й усвідомлення людиною того, що здатне принести чи принесло відразу [9]. Як стверджує Ю. В. Мещерякова, естетична оцінка є дуже важливим моментом освоєння дійсності, оскільки природні й суспільні явища співставляються з ідеалами краси, які самі черпаються з життя й проходять крізь призму соціальних інтересів. Естетичні цінності можуть мати всі предмети і явища реальної й вигаданої дійсності, хоча самі цінності не мають ні фізичної, ні психічної природи. Їх сутність полягає в значимості, а не у фактичності. Оскільки естетичні цінності носять суб'єктивний характер, тобто вказують на їх співвідношення з людиною, наявність естетичних цінностей у цих об'єктів залежить від того, до якої конкретної системи соціально-історичних відносин вони включені. Тому естетичні цінності мають хисткі рамки і їх зміст завжди є соціально-історичним [12].

Потворне є антиподом прекрасного й величного. Ця категорія пов'язана з оцінкою тих явищ, які викликають людське обурення, незадоволення внаслідок дисгармонії, диспропорційності, невпорядкованості, та відображає неможливість або відсутність досконалості. Прикметами потворних явищ є дисгармонійність, аритмічність, недосконалість структурної організації, деформованість, низький художній рівень творів, а природною реакцією людини на них є почуття невдоволення, антипатії, навіть огиди [10]. Однак, варто зауважити, що потворне має з прекрасним діалектичний зв'язок, який виявляється у деяких аспектах.

Потворне у негативній формі містить уявлення про позитивний естетичний ідеал та віддзеркалює приховану вимогу або бажання відродження цього ідеалу; прекрасне та потворне можна розглядати як періоди розвитку одного й того ж явища, процесу; урешті, прекрасне та потворне співвідносні. Ще Геракліт (544–483 до н.е.) висловлював думку про те, що найкрасивіша мавпа потворна, якщо її порівнювати з людиною, а наймудріша людина порівняно з богом здається мавпою – і за мудрістю, і за красою, і за всім іншим [1: 42]. Загалом, прекрасне є найвищою позитивною естетичною цінністю, а потворне – негативною.

Перш за все, у представників британської лінгвокультурної спільноти концепт ПОТВОРНІСТЬ асоціюється зі злом, смертю, гріхом та нечистою силою (ПОТВОРНІСТЬ – ЦЕ ЗЛО / СМЕРТЬ), що ілюструють такі ФО: *(as) ugly as the devil / sin / witch, look like a death's head / zombie* [13: 38]. Схожі усталені порівняння (далі – УП) знаходимо й в німецькій мові, українській та російській мовах: *aussehen wie der leibhaftige Teufel / des Teufels Großmutter* [16: 180–181]; *страшний як чорт / смертний гріх / відьма* [22: 152]; *страшный как смерть* [8: 125]. Традиційно образи зомбі, відьом та чортів асоціюються з потворними скаліченими обличчями, які навіюють жах. Показово, що росіяни пов'язують потворність і з антиподом смерті – життям (наприклад, *страшный как моя жизнь* [8: 126]), коли іронічно говорять про щось нехороше, негарне чи неприємне. Унікальним є УП *as ugly as a homemade fence* [13: 59] (досл. потворний як зроблений вдома паркан) присутнє тільки в англійській мові.

Кількісно найбільше усталених ФО присвячено зовнішньому вигляду людини, що пояснюється антропоцентричністю концептів КРАСА і ПОТВОРНІСТЬ, їх невід'ємністю від

буденного життя людини. Аналіз фактичного матеріалу дозволяє стверджувати, що в уявленні британців, німців, українців і росіян потворна людина – це бліда людина, причому блідність може виступати як ознакою благородного походження людини (переважно жінки), так і свідчити про хворобливий стан або передсмертні муки (*as white/pale as alabaster / ash / bone / chalk / clay / corpse* [13: 8], *as yellow as butter / buttercup / corn / dead / kite's toot* [13: 22], *as pale as the moon / cream* [13: 76]; *aussehen wie gespienes / gespienes Apfelmus / Elend / Gespenst / Henne / Hering / Katze / kotzen / Leiche* [17: 274], *wie ausgelutscht / ausscheissen / ausspucken / Galgen / Leiden / pissen / pinkeln aussehen* [16: 65]; білий як крейда / глина [22: 9], блідий як труп / смерть [22: 9], жовтий як віск [22: 42]; *белый как мел / лунь* [8: 26].

Варто відзначити наявність колороніму в англійських, українських та російських та їх відсутність у німецьких ФО. Тобто для зазначених лінгвокультурних соціумів принципово важливо підкреслити саме колір шкіри хворої людини. Однак серед відібраних УП знаходимо такі: *aussehen wie Braunbier / Dünnbier* [16: 36]; *чорний як земля* [22: 167]. Тобто британці й росіяни сприймають людину хворою, якщо та має білий або жовтий колір шкіри, а для німців й українців про це можуть свідчити також і темні кольори, які, у свою чергу, використовуються в англійській мові для опису темної шкіри, брудної, замузаної людини та людини з поганим настроєм, похмурої: *as brown as an apple / berry / chocolate* («загорів як негр») [13: 9], *as black as the ace of spades / badger / boot / cave / coal* («брудний як чорт» / «похмурий як туман» / «чорний мов циганська литка») [13: 11].

Зневажливою естетичною оцінкою, як відхилення від норми, характеризується занадто худа / повна людина: *as dry as biscuit / bone / chip / desert / dust* [13: 17], *as thin as a living mummy / walking corpse / walking skeleton / matchstick / rail / rake* [13: 69], *as round as a barrel / ball / dollar / hoop* [13: 13], *as fat / plump as a hog / pig / young thrush / cream, partridge* [13: 59]; *dünn wie eine Bohnenstange / Hering / Faden / Latte / Nagel / Sardelle / Spindel / Stelze / Strich* [16: 34–35], *dick sein wie ein Fass* [16: 58]; *сухий як перець / горох* [22: 140], *як із того світу встав* [22: 135], *тонкий як швабра* [22: 128], *круглий як бочка* [22: 25], *товстий як кабан* [22: 67], *вгодований як пацюк* [22: 27]; *худой как щепка / выдра / глиста / кощей / мумия* [8: 23], *толстый как бочка / свиня* [8: 30]. Як бачимо з квантитативного співвідношення УП з елементом «повний», до людей з надмірною вагою негативно ставляться британці, українці та росіяни, чого не можна сказати про німців. Відносно незначну кількість таких ФО у фонді німецької мови можна пояснити тим, що німецька нація традиційно вважається найтовстішою нацією континентальної Європи. У Німеччині дві третіх населення страждає від надмірної ваги, тому «зайві кілограми» перетворилися на буденність, а не на відхилення від норми.

Окремо слід виокремити УП для характеристики худої / повної жінки, на які дуже багато саме німецька мова, адже в Німеччині існує культ пишного тіла, тому представниці прекрасної статі без «округлостей» потрапляють під шквал критики: *dünn wie eine Bohnenstange / Brett / Hering / Zaunlatte* [16: 55], *Figur wie ein Bügelbrett / Brett / Faden / Hering / Latte / Spindel / Zaunlatte* [16: 41], *platt wie eine Flunder* [16: 62]. Аналогічні ФО знаходимо й в англійській, українській і російській мовах, але їх кількість набагато менша: *as flat as a flounder / board / pancake* [13: 49], *as thin as a lath / rail / rake / thread paper* [13: 67]; *плоскогруда як дошка* [22: 102], *тонка як чехоня* [22: 149], *суха як драбина / шкінка* [22: 132]; *плоская как доска* [8: 12]. Небайдужі німці й до надмірного використання косметики, що відображається в таких порівняннях: *aussehen wie ein Affenarsch* – «мати на обличчі багато макіяжу червоного кольору» [16: 16], *glänzen wie ein Affenarsch* – «бути дуже нафарбованим помадою» [16: 16].

Унікальну ФО у своєму фразеологічному фонді мають німці, які вбачають потворність у занадто великих, грубих руках (*Hände wie Klosettdeckel* [16: 98]).

Вартим уваги виявилися два УП англійської й німецької мов, які залежно від контексту об'єктивують або концепт КРАСА, або концепт ПОТВОРНІСТЬ: *as pale as bone* («блідий»; «благородний, гарний») [13: 8]; *Gesicht wie ein Bahnhof* («правильні риси обличчя»; «неправильні риси обличчя») [13: 24], що не простежується в українській і російській мовах.

Одним з виявів концепту, який аналізується, є старість, що ілюструється УП в усіх чотирьох мовах (*as old as time / Adam / hill / Methuselah* [13: 108]; *alt wie Methusalem / Rabe* [16: 118]; *старий як світ / пень* [22: 143]; *старый как мир* [8: 245]) У змістовій структурі концепту ПОТВОРНІСТЬ виявляється специфіка негативної естетичної оцінки, що полягає в негативній оцінці, яку отримують сиве волосся (*as grey as ash / badger* [13: 11]; *сивий як туман / голуб* [22: 154]; *седой как лунь* [8: 278]), сліпота (*as blind as a bat / beetle / brickbat / mole / owl* [13: 13]; *сліпий як*

крім [22: 170]; *слепой как крот* [8: 259]) та глухота (*as deaf as a beetle / post / stone* [13: 15]; *глухий як тетерея* [22: 47]; *глухой как тетерев / пень* [8: 161]).

У порівнянні з УП, що характеризують зовнішній вигляд людини, набагато менше таких ФО присвячені її внутрішньому світу. Однак відібрані одиниці чітко ілюструють нерозривність потворної зовнішності із потворністю внутрішньою, зокрема, простежується метафора ПОТВОРНІСТЬ – ЦЕ ХОЛОД: *as cold as charity / corpse / death / fish / grave / hell / marble / iceberg / steel* [13: 27]; *kalt wie Eis / Sau* [16: 53]; *душа черства як сухар* [22: 142], *холодний як жаба / крига* [22: 136], *серце як камінь* [22: 84]; *холодный как лед / айсберг в океане* [8: 95], *сердце как камен* [8: 197]. Зазначені порівняння використовуються і для опису зовнішності, і для характеристики внутрішнього світу людини.

Аналогічний зв'язок ілюструють і такі англійські й німецькі УП: *as black as midnight / crow / hades / hell / night* («дуже чорний» (про шкіру, очі людини); «підлий, аморальний» (про характер)) [13: 74], *as black as pitch / raven* («брудний» (про обличчя, тіло людини; «чорний» (моральне обличчя»)) [13: 89]; *aussehen wie vom Galgen gefallen / gehopst* («мати неохайний, обідраний вигляд»; «мати обличчя негідника»)) [16: 65], *ein Gesicht wie ein Klavier / Ascheneimer / Eimer / Kuharsch* («потворне обличчя»; «обличчя з нахабним, підлим виразом»)) [16: 97]. Німці впізнають аморальну людину за обличчям або неохайним зовнішнім виглядом, а британці роблять висновки про це, виходячи з чорного кольору в зовнішності.

В англійській мові наголошується на унікальну ФО, яка свідчить про те, що представники цієї лінгвокультурної спільноти пов'язують неохайний зовнішній вигляд з небезпекою: *an ugly costumer* – «груба, невихована людина; небезпечна людина, небезпечний супротивник» [7: 825].

Таким чином, аналіз наявного фактичного матеріалу дав змогу дослідити фразеологічну об'єктивацію концепту ПОТВОРНІСТЬ на прикладі ФО англійської, німецької, української й російської мов. У результаті використання зіставно-лінгвокультурологічного підходу вдалося виявити універсальні характеристики потворності та встановити, що представники усіх чотирьох лінгвокультурних спільнот розрізняють зовнішню і внутрішню потворність, причому німці й британці часто пов'язують негарний зовнішній вигляд людини з її нечистим моральним обличчям. Ознаками зовнішньої потворності є блідність, надмірна повнота/худоба, бруд та старість. Німці виділяються тим, що негативно характеризують занадто великі, грубі руки і є поціновувачами пишних форм (особливо жіночих). Асоціації зі злом і смертю також використовуються для опису потворного зовнішності. Росіяни з цією метою використовують навіть асоціації з життям, а британці – зі зробленим вдома парканом. Носії англійської й німецької мов мають декілька УП, які можуть об'єктивізувати або концепт КРАСА, або концепт ПОТВОРНІСТЬ залежно від контексту. Щодо внутрішньої потворності, то вона постає невід'ємною від холоду, що ілюструють численні ФО в усіх мовах, що досліджуються. Тісний зв'язок між неохайним зовнішнім виглядом і душею негідника вбачають німці й британці. Останні, у свою чергу, пов'язують потворність з небезпекою.

Перспективність подальшого дослідження полягає в аналізі особливостей об'єктивації концепту КРАСА у фразеологічному фонді англійської, німецької, української та російської мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алимжанова Г. М. Сопоставительная лингвокультурология : сущность, принципы, единицы : автореф. дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Г. М. Алимжанова. – Алматы, 2010. – 50 с.
2. Асмус В. Ф. Античная философия / Валентин Фердинандович Асмус. – [3-е изд.]. – М. : Высшая Школа, 2005. – 451 с.
3. Біднова Ю. І. Фразеологізми як засоби формування лінгвокультурологічної компетенції студентів / Ю. І. Біднова // Англїстика та американїстика. – 2014. – Вип. 11. – С. 58–62.
4. Вороб'єв В. В. Лингвокультурология : монография / Владимир Васильевич Вороб'єв. – М. : РУДН, 2008. – 336 с.
5. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
6. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология / Виктория Владимировна Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
7. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин / Лит. ред. М. Д. Литвинова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Рус. яз., 1984. – 944 с.
8. Лебедева Л. А. Устойчивые сравнения русского языка: краткий тематический словарь / Л. А. Лебедева. – М. : Флинта, 2011. – 300 с.
9. Левчук Л. Т. Эстетика / Лариса Тимофіївна Левчук. – К. : Вища школа, 1997. – 399 с.

10. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. – К. : ТОВ ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
11. Маслова В. А. Homo lingualis в культурі : монографія / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Гнозис, 2007. – 320 с.
12. Мещерякова Ю. В. Концепт «КРАСОТА» в англійській і російській лінгвокультурах: Дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Ю. В. Мещерякова. – Волгоград, 2004.
13. Мізін К. І. Англо-український словник компаративної фразеології / К. І. Мізін. – Кременчук : Щербатих О. В., 2010. – 120 с.
14. Мізін К. І. Людина в дзеркалі компаративної фразеології : монографія / Костянтин Іванович Мізін. – Кременчук : Щербатих О. В., 2011. – 448 с.
15. Мізін К. І. Міждисциплінарні витоки зіставної лінгвокультурології / К. І. Мізін // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія. – 2013. – Вип. 26. – С. 63–69.
16. Мізін К. І. Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння). / К. І. Мізін. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 302 с.
17. Німецько-український фразеологічний словник ; [укл. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко]. – У 2 т. – К. : Рад. школа, 1981. – Т. 1. – 416 с.; Т. 2. – 382 с.
18. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
19. Степанов Ю. С. Концепты : Тонкая пленка цивилизации / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 248 с.
20. Уфимцева Н. В. Сопоставительное исследование языкового сознания славян / Н. В. Уфимцева // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : научн. изд. / [под ред. И. А. Стернина]. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2001. – С. 65–71.
21. Чубур Т. А. Теоретические основания лінгвокультурологических сопоставительных исследований : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Т. А. Чубур. – Воронеж, 2011. – 46 с.
22. Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко. – Харків : Основа, 1993. – 176 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Ануріна – викладач кафедри перекладу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

Наукові інтереси: зіставна лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика, фразеологія.

УДК 811.112.2:81'373

КОНЦЕПТ GELD У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ НАУКОВІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Наталія МАКАРЕНКО (Житомир, Україна)

Статтю присвячено способам репрезентації лексичної номінації концепту GELD у науковій картині світу німецької мови. Проаналізовано еволюцію знакової природи та етимологію поняття «гроші»; виділено понятійні компоненти концепту GELD, детерміновані у відповідному науковому дискурсі (філософія, теологія, економіка, соціологія). Матеріалом дослідження послуговували фрагменти текстів відповідного наукового дискурсу.

Ключові слова: концепт, концептуалізація, наукова картина світу, понятійний компонент.

The article is dedicated to the ways of representation of the lexical nomination of the concept GELD (MONEY) in the scientific picture of the world in German. The evolution of the sign nature and the etymology of the notion «money» are analyzed; the notional components of the concept MONEY determined in the proper scientific discourse (philosophy, theology, economics, sociology) are selected. The material of the research is text fragments of the proper scientific discourse.

Key words: concept, conceptualization, scientific picture of the world, notional component.

Питання співвідношення мови з об'єктами дійсності набувають особливої актуальності в період посилення тенденцій глобалізації, що в цілому призводить до певних змін у менталітеті етносів, світосприйнятті і вербалізації життєвого досвіду. Сучасний етап вивчення мовної свідомості, вербального образу світу набуває широкого значення.

Сприйняття, категоризація та концептуалізація навколишньої дійсності мовною особистістю починається з осмислення явищ навколишнього світу, організованих у ньому об'єктів та з визначення місця людини в системі цих об'єктів. Результатом таких процесів є виникнення концептів. Для лінгвістичних праць кінця ХХ століття (Н.Д. Аругунової, О.С. Кубрякової, Р.М.Фрумкіної, Ю.С.Степанова та А.Вежбицької) типовим є визначення концептів як наборів смислів, якими оперує людина у процесі своєї ментальної діяльності та пізнання світу.

Концепт GELD є фрагментом картини світу і займає одну з основних позицій в системі національних цінностей. Гроші є невід'ємною частиною нашого життя і необхідною його складовою. Ставлення до грошей змінюється на фоні перетворень, що відбуваються у суспільстві. Саме тому актуальною проблемою для мовознавців є вивчення способів позначення цієї сфери мовними засобами, а також виявлення через ці засоби особливостей даної понятійної сфери, оскільки в самому слові і в його вербальній дефініції фіксуються результати когнітивних зусиль людського розуму [6, с. 50-52]. Концепт GELD відображає складну систему не тільки матеріально-грошових відносин, але і дає змогу побачити систему духовно-моральних і морально-етичних цінностей людського суспільства в цілому, і духовного світу окремої особистості.

Метою даної статті є аналіз об'єктивації концепту GELD та виділення його понятійних компонентів у німецькомовній науковій картині світу.

Концепт GELD функціонує як науковий концепт в межах різноманітних наукових парадигм. Головним семантичним виміром наукових концептів в цілому є їх понятійний компонент, тому конструювання концепту у науковій свідомості повинно відбуватися з урахуванням системи понять відповідної науки [4, с. 76].

Понятійний компонент концепту GELD як наукового концепту детермінується науковим дискурсом, який, в свою чергу, є реалізацією наукової свідомості. Дослідження грошей у вигляді сукупності німецькомовних текстів з філософії, теології, економіки, соціології, політології та інших дисциплін формують науковий дискурс, тематична визначеність якого фокусується на виявах, ознаках, характеристиках, проблемах та ролі в житті людини грошей. Сукупність отриманих даних про гроші в межах цих наук утворює фрагмент німецькомовної наукової картини світу.

Наукові знання про гроші суттєвим чином відрізняються від уявлень про гроші пересічних носіїв німецької мови, адже у природній мові відображається донаукова (наївно-мовна) картина світу [5, с. 79–82]. Мовна картина світу протистоїть науковій картині тією мірою, якою лексичне значення слова протистоїть поняттю, енциклопедичному визначенню [2, с. 58]. Водночас, саме лексичне значення, зафіксоване у словнику, є тим змістом, який люди мають на увазі, вживаючи слово.

Лексикографічні джерела сучасної німецької мови транслюють наступну дефініцію концепту:

1. (ohne Plural) vom Staat herausgegebenes Mittel zum Zahlen in Form von Münzen und Banknoten, die man dazu benutzt, um etwas zu kaufen, oder die man bekommt, wenn man etwas verkauft [9, с. 543].

2. (Plural) (zu einem bestimmten Zweck zur Verfügung gestellte) größere Geldsumme [11, с. 326].

Компонентний аналіз наведених дефініцій показує, що зміст поняття та його об'єм виявляють наступні семи:

- форма існування (монети та банкноти);
- функція (засіб платежу, міра вартості при купівлі–продажу);
- кількість (сума).

Концепт GELD як фрагмент німецькомовної наукової картини світу на мовному рівні відтворюється лексемою *Geld*, що має великий термінологічний потенціал. Семантичні компоненти концепту GELD варіюються в залежності від наукової парадигми, в якій він функціонує. Концепт GELD в німецькомовній науковій картині світу конденсує знання та досвід про світоглядні засади, норми поведінки, культуру, соціально-економічні та політичні процеси в суспільстві.

Історичне буття грошей можна розглядати як еволюцію їхньої знакової природи, процес абстрагування та ідеалізації, перехід від тотожності знакової форми та смислового наповнення в натуральних грошах до перетворення сучасних грошей у віртуальну реальність. При цьому в усье більш адекватній формі виявляється соціальна природа грошей як феномена культури. У процесі еволюції грошей можна виділити такі етапи [3, с. 213]:

1) Виникнення та розвиток ненасильницьких форм обміну матеріальними цінностями між людьми: дарування; перетворення одностороннього акту дарування на двобічний; виділення конкретних пар продуктів, які обмінюються; поява натуральних грошей.

2) Поява монетних грошей як граничного рівня репрезентації організованої суспільної волі у сфері обміну товарів

3) Виникнення банкнот, зроблених з паперу, але розмінних на золото – фізичне відділення у просторі і часі знаку – паперу, засвідченого певним законним чином – від його значення, тобто золотого забезпечення.

4) Кінець світової валютної системи, заснованої на золоті, відмова від золотого забезпечення паперових грошей і перехід до забезпечення соціального – довіри до здатності держави контролювати стихію ринкових процесів.

5) Поява електронних грошей та кредитних карток. Гроші втрачають предметно-чуттєву форму, перетворюються в інформацію в чистому вигляді, як упорядкована знакова система, призначення якої – задавати алгоритм, порядок, матрицю функціонування метасистеми економічного життя. Інформація перетворюється у субстанційну основу сучасної економічної реальності.

У фокусі загальнофілософських досліджень концепт GELD репрезентується як система опозиції БІДНІСТЬ-БАГАТСТВО. Ще у IV столітті до Різдва Христового Платон у трактаті «Закон» розглядав питання співвідношення багатства і бідності. Арістотель (384 – 322 роки до н. е.) у праці «Політика» теж говорить про проблему бідності та багатства. За Арістотелем, переважання одного з цих елементів визначає відповідну форму державного устрою [1]

Вважається, що вперше цілісну систему поглядів щодо проблеми розподілу грошових доходів, явищ бідності і багатства сформулювали представники класичної політекономії – А. Сміт, Д. Рікардо, Д. Мілль, Т. Мальтус. Вони вважали, що бідність і багатство є логічним наслідком індустріального розвитку, а розподіл доходів між різними класами визначає розподіл власності. А. Сміт вважав, що заробітна платня збільшуватиметься в міру зростання національного багатства, і це сприятиме підвищенню добробуту [1]. Через призму історії змінювались матеріальні цінності людства. Так, у XX столітті розпочинається комерціалізація суспільства, гроші та матеріальні блага відіграють все більш значну роль у визначенні соціального успіху «*Neureichen*»/ «*нових багатіїв*». У сучасному суспільстві поняття гроші (*Geld*), багатство (*Reichtum*), прибуток (*Gewinn/Profit*), винагорода (*Lohn*), добробут/благополуччя (*Wohlstand*) стають нероздільними.

Дослідження ГРОШЕЙ у світлі теологічних досліджень, які експлікують власне загальнофілософське розуміння даного концепту, свідчить про те, що найвище благо – це багатство духовне: *Uns wird Leid zugefügt, und doch sind wir jederzeit fröhlich; wir sind arm und machen doch viele reich; wir haben nichts und haben doch alles*, тобто бути здатним збагачувати інших [10, с.87].

Активно в сучасній німецькій мові у сферу політики проєктуються релігійні характеристики грошей; гроші можна сприймати як «всемогучого Бога» (*der allmächtige Gott, der Proteus*): *Jetzt ist eben Geld für uns der Liebe Gott* [7, с. 73]; «*Das Geld ist der tausendgestaltige charakterlose Proteus, der sich in alles zu verwandeln vermag*» [7, с. 75], або ж «Божим благословенням» (*ein Gottes Segen*) і відповідно можуть слугувати добрим справам: *Im Vorgefühl des Geldsegens verbringen Maximilian und Lea leidenschaftliche Stunden auf Gomera*. Існує також інша думка на природу «грошей», які сприймаються як дещо гріховне: *Im Mittelalter fiel Geld in Ungnade... Geld wurde in zunehmendem Maße als dämonisch dargestellt. Viel Geld ist große Sünde, aber wenig Geld ist noch größere* [7, с. 43].

На згадку про папські індульгенції, коли в Середньовіччя римо-католицька церква відпускала гріх за невелику винагороду, у словниках німецької мови зберігаються вирази, в яких мова йде про те, що гроші очищають людину від всіх гріхів, роблять її вільною, а відсутність грошей у свою чергу заважає бути набожним: *Geld kann den Sünder ledig machen, wo kein es ist, stehen böse die Sachen. Wer kein Geld hat, dem hilft nicht, dass er fromm ist*.

Із позицій економіки, гроші визначаються як майно, майнові цінності, які можуть бути прийняті для покриття зобов'язань у зв'язку з умовами ринку або юридичного зобов'язання кредитором: *Geld oder Zahlungsmittel sind Aktiva, die aufgrund von Marktkonvention oder gesetzlicher Verpflichtung vom Gläubiger zur Abdeckung von Verbindlichkeiten angenommen werden* [8, с. 147]. Головними функціями грошей є розрахункова (*Rechenmittelfunktion*), збереження вартості (*Wertaufbewahrungsfunktion*), та функція засобу обміну (*Tauschmittelfunktion des Geldes*). Понятійний компонент концепту ГРОШІ у такій інтерпретації визначається як самостійна дія, що має параметри видимості та кількості.

Соціологічна теорія розглядає гроші не лише як простий засіб обміну товарів, вони слугують власне товаром, який сам може вести торгівлю, купувати: *Geld ist die beste Ware, sie gilt Sommer und Winter. Geld kauft das Land. Geld ist weit mehr für uns als ein einfaches Tauschmittel. Es kann soziale Defizite kompensieren und steht für die Anerkennung unserer Arbeit* [12]. Грунтуючись на результати проведеного семінару «Soziologie des Geldes» [12] можна визначити понятійний концепт GELD як культурне досягнення (kulturelle Errungenschaft), самоціль (Selbstzweck), узагальнений засіб комунікації (generalisiertes Kommunikationsmedium), соціальна конструкція (als soziale Konstruktion).

Економічна сила «грошей» надає їм статус високого соціального стану, привілейованого стану в суспільстві, шляхетного походження: *Geld ist Adel, Geld ist ohne Tadel. Geld macht jeden, der es hat, adlig: Das Geld gehört den Menschen, aber kann auch Leute verführen: Geld ist des Volkes Recht* [13]. Той факт, що гроші заробляються людиною в її професійній діяльності, відображений у висловах, які вказують на зв'язок грошей з професіями, мистецтвом, наприклад: *Geld lehrt Künste. Geld macht aus Vogelscheuchler Grazien. Geld macht schöne Leute.*

Отже, в німецькомовній науковій картині світу концепт GELD сприймається як нерозчленована, емпірично задана сутність, аналіз якої проводиться за допомогою певного науково-поняттєвого апарату. Досліджуваний концепт може експлікуватись за допомогою опозицій «бідність - багатство» (філософія), «гріховне начало – Боже благословення» (теологія); йому надається функція самостійної дії (економіка) та значення культурного досягнення, соціального конструкту (соціологія). Пройшовши еволюцію своєї знакової природи, досліджуваний концепт посів місце універсальної ланки між об'єктами економічних відносин, виконуючи не лише функцію обміну, а й став показником соціальної значущості речей, виступаючи тим самим як інформаційний інструмент у соціальній комунікації людства.

Враховуючи безпосередній зв'язок між механізмами номінації і когнітивними процесами мисленнєвої діяльності мовця, перспективним вважаємо вивчення процесу об'єктивації концепту GELD у наївній картині світу німецької мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды: В 2-х т. / Ю. Д. Апресян – М.: Языки Русской культуры. – 1995. – Т.1. – 472 с.; Т.2 – 767 с.
2. Воркачев С.Г. Методологические основания лингвоконцептологии / С. Г. Воркачев // Теоретическая и прикладная лингвистика. Межвузовский сборник научных трудов – Воронеж. – 2002. – № 3. – С. 79–95.
3. Мазараки А. Философия денег / А. Мазараки, В. Ильин. – К.: Киевский национальный торгово-экономический университет, 2004. – 718 с.
4. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр. / Под ред. И.А. Стернина. Воронеж, 2001. С. 75–80.
5. Урысон У.В. Языковая картина мира и лексические заимствования / У. В. Урысон // Вестник языкознания. – 1999. – №6. – С.79–82.
6. Фенько А. Б. Проблема денег в зарубежных психологических исследованиях // Психологический журнал / А. Б. Фенько. – 2000. – Т. 21 № 1. – С. 50–62.
7. Boundy D. Wenn Geld zur Droge wird: Kriegen zwischen Soil und haben. – Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 1997. 261 S.
8. Dr. Gablers Wirtschafts-Lexikon: Erster Band, 9. Neubearbeitete Auflage, Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 2013, – 1679 S.
9. Duden – Deutsches Universalwörterbuch / Hrsg. von G. Drosdowski. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1989. – 1816 S. 54
10. Iskos A., Lenkova A. Lesestoffe zur deutschen Lexikologie / A. Iskos, A. Lenkova. Leningrad, 1975, – 235 S.
11. Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache / Hrsg. von Prof. Dr. Götz, Haensch, Wellmann. – Berlin, München: Langenscheidt Verlag, 2008, □ 1307 S.
12. Seminar VM1 «Soziologie des Geldes», Hamburg, 2007/08 unter der Leitung von Pr. Jürgen Bayer. – Режим доступу: http://wirtsoz-dgs.mpifg.de/dokumente/beyer_sozgeld_wise0708.pdf
13. Soziologie «Die Macht des Geldes» Dienstag, 24.03.2009, 06:15 von FOCUS-Online-Autorin Stefanie Reiffert. – Режим доступу: http://www.focus.de/wissen/mensch/tid-13722/soziologie-die-macht-des-geldes_aid_382390.html
14. Springer für Professionals, digitale Fachbibliothek. – Режим доступу: <http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Definition/geld.html#erklaerung>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Макаренко – аспірант кафедри англійської філології та перекладу Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвоконцептологія, психолінгвістика.

УДК 811.14'02'373.611

ДЕРИВАЦІЙНЕ ПОЛЕ СУБКОНЦЕПТУ ΝΟΣΟΣ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

Володимир МАРТИН (Львів, Україна)

У представленій розвідці проаналізовано дериваційне поле субконцепту ΝΟΣΟΣ у давньогрецькій мові. У результаті дослідження встановлено коло дериватів, утворених від первинної основи *nos(o)-, проаналізовано їх структуру і зроблено висновок, що основними способами словотвору, до яких вдавалась давньогрецька мова у даному випадку, була суфіксація та основоскладання. На підставі концептуально-деривативного аналізу встановлено фреймову структуру даного субконцепту.

Ключові слова: концепт, субконцепт, давньогрецька мова, хвороба, деривація, фрейм.

In the article the derivative field of subconcept ΝΟΣΟΣ in ancient Greek language has been analyzed. As the result of investigation the circle of derivatives that were made from the primal stem *nos(o)- have been established, their structure have been analyzed. On the basis of conceptual and derivative analysis the frame structure of this concept has been established.

Key words: concept, subconcept, ancient Greek language, disease, derivation, frame.

Об'єктом дослідження у даній статті виступає одна зі складових концепту «ХВОРОБА» у давньогрецькій мові, а саме – субконцепт ΝΟΣΟΣ. Згаданий концепт та його структура, хоч і досліджувались у сучасних мовах, однак, наскільки нам відомо, не розглядались на матеріалі давніх, що зумовлює актуальність звернення до даного питання.

Аналіз дериваційного поля згаданого субконцепту, який є предметом дослідження, здійснено із позицій формального та концептуального підходу. Такий аналіз дозволяє дослідити ряд додаткових когнітивних ознак досліджуваного концепту, оскільки, на думку дослідників, значення слова є результатом інтегрування мотивувальної основ та афіксів, що входять до складу слова [11, с. 127].

Під дериваційним потенціалом концепту розуміють його здатність розвиватися за рахунок елементів та ознак, які в ньому містяться. Процес реалізації потенціалу концепту розглядається як концептуальна деривація. Дериваційний потенціал – це явище не мовного, а концептуального рівня, оскільки дериваційні процеси в мовних одиницях зумовлюються тією «потужністю», яка закладена в концептах, котрі вербалізуються цими мовними одиницями [2, с. 4].

Дериваційні зв'язки між похідними словами одного гнізда, які наявні у свідомості носія мови, відображаються в цілеспрямованому вживанні спільнокореневих слів у тексті, в утворенні нових слів. Під час аналізу семантичної структури словотвірного гнізда порядок утворення похідних слів не має принципового значення, словотвірне гніздо має «ситуативний» характер людського світобачення. Словотвірне гніздо як комплексна мовна одиниця відображає структуру національно-культурного уявлення про світ як про певні стереотипні ситуації [4, с. 146].

Деривація є головним мовним механізмом та інструментом формування концепту як мовної сутності. Дериваційний аналіз відбиває все багатство й різноманіття мовної концептуалізації світу за допомогою постійного розвитку, семантико-асоціативного «розгалуження» спільнокореневих слів [7]. Кожна спільнокоренева лексема у словотвірному континуумі виконує функцію репрезентації нової культурної інформації, сприяє створенню єдиної словотвірної мережі (дериваційного каркаса) мовної картини світу, кожен фрагмент якої являє собою словотвірну «родину» спільнокореневих слів і відображає семантико-культурні тенденції й напрями розвитку всіх релевантних для культури й соціуму одиниць мови з урахуванням їх національно-етнічної значущості й ментальної цінності [3].

Концептуальна деривація є когнітивним процесом, який шляхом об'єднання концептів, наявних у концептуальній системі людини, забезпечує появу нових структур знання. Концепти, які постають у ході пізнавальної діяльності, об'єктивуються в мові та стають невід'ємною частиною концептуальної системи; але водночас «вони зберігають дериваційний зв'язок із вихідними структурами та стають основою для подальшого розвитку системи» [1, с. 503].

Лексема νόσος, яка є вершиною словотвірного гнізда лексем утворених від основи *nos(o)- не має певної етимології. На підставі іонійсько-епічної форми νοῖσος у Гомера і Геродота етимомом (знову ж таки без пояснення семантики) вважалось *νοσφος [10, с. 1024; 12, с. 324], однак, згідно з Я. Вакернагелем [14, с. 86], νοῖσος може бути некоректним написанням νόσος і репрезентувати вихідну форму *νόσσος. Серед пояснень останнього часу згадаємо припущення А. Віллі, який вважає етимомом композит * n-osu-os «позбавлений здоров'я», що походить, у свою чергу, від *

(h1)osu- «здоров'я» [15]. Таку точку зору заперечує П. Бікс, стверджуючи, що наявність ларингала у корені мала б результатом появу форми *anoswo- [10, с. 1024].

Семантика давньогрецьких лексем з основою *nos(o)-, незважаючи на відсутність певної етимології мотивується значенням «хвороба», «недуг».

Етимологічною основою словотвірного гнізда, на вершині якого перебуває слово νόσος, є основа *nos(o)-. Від цієї основи утворені інші похідні:

а) іменники: ἄνοσία «свобода від хвороби», νόσανσις «хворіння», νοσερότης «слабкість», νόσσημα, νόσημα (νοσήμη) «хвороба», νοσημάτων «незначна хвороба», νοσηλεία «лікування, догляд; хвороба, яка потребує догляду», νοσοκομῆιον «лікарня», νοσοκομία «лікування, догляд», νοσοκόμος «доглядальник за хворими», νοσοτροφία «лікування хвороби», νοσολύτης «звільнення від хвороби»;

б) прикметники: ἄνοσος «не хворий, здоровий», ἐπίνοσος «підвладний хворобі, недужий», νοσαῆρος «хворобливий», νοσερός (νοσηρός) «хворий; той, який приносить хворобу», νοσήλιος «хворобливий, пов'язаний з хворобою», νοσηλός, νοσηματικός «хворобливий», νοσημάτῳδης, νοσώδης «хворобливий, заразний, шкідливий», νοσητήριος «нездоровий», νοσηφόρος «той, який приносить хворобу», νοσογνωμονικός «той, який вміє розпізнавати хворобу», νοσοεργός, νοσοποιός «той, який спричиняє хворобу», νοσοθυμός «хворий на серце»,

νοσοβαρής «спричинений важкою хворобою», νοσομελής «з хворими кінцівками», παύσινοσος «той, який припиняє хвороби»;

в) дієслова: νοσάζω «бути хворим; спричиняти хворобу», νοσεύομαι «бути хворобливим», νοσέω «хворіти», νοσηλεύω, νοσοκομέω «доглядати хворого», νοσίζω «робити хворим», νοσολογέω «пояснювати хворобу», νοσολοιέω «спричиняти хворобу», νοσοτυφέω «хизуватись хворобою», ἐπίνοσέω «хворіти після чого-н.»

Слід відзначити, що крім іменника νόσος, основними значеннями якого за даними авторитетних словників є «хвороба», «недуга», «нещастя», «пошесть», «страждання», «мука», «непридатність», «вада», «безпліддя» [5 s. v.; 13 s. v.] всі решта є похідними, утворюючись за допомогою різних способів словотвору. Основні лексичні значення цього іменника, а саме – «хвороба», «недуга», «нещастя», попри неясне походження νόσος дають підставу стверджувати їх мотивованість семантикою етимологічної основи, що характеризується виразно негативними конотаціями.

Семи «страждання», «мука», «непридатність», «вада» тощо є наслідком вторинної номінації й поєднані значенням «зазнавати шкоди, руйнівного впливу, негативних чинників».

Деривати утворені від основи *nos(o)- залежно від способу творення можна поділити на декілька груп. Найчисленнішими є суфіксальні утворення, які представлені у всіх згаданих частинах мови: іменниках, прикметниках та дієсловах.

Безпосередньо від згаданої основи суфіксальним способом утворено наступні лексеми.

Прикметник ἄνοσος «вільний від хворіб, не підвладний хворобі, здоровий; непошкоджений; нешкідливий» утворений за допомогою додавання до основи νοσο- заперечної частки α- (alpha privativum). Його похідним є рідко вживаний

іменник ἄνοσία «свобода від хвороби» засвідчений у «Ономастиконі» Юлія Поллукса (II ст.).

Префіксально утвореним від згаданої основи за допомогою префікса ἐπί- є прикметник ἐπίνοσος «підвладний хворобі, недужий». Префіксація, як спосіб утворення дериватів від основи *nos(o)-, характеризується низькою продуктивністю. Значно поширенішими є суфіксація та основоскладання.

Суфіксальним способом утворено дієслово νοσέω «хворіти; бути одержимим; страждати; терпіти», яке повністю зберігає зв'язок із семантикою основи, актуалізуючи сему «руйнівний вплив, наявність негативних чинників». За аналогією до ὑγιαίνω «бути здоровим» від згаданої основи було утворене не засвідчене у текстах дієслово *νοσαίνω «бути хворим» < *νοσαίνω, похідним від якого є абстрактний іменник νόσανσις «хворіння». Ця ж основа розширена суфіксами -αδ-/-j- та -ιδ-/-j- слугувала джерелом утворення дієслів νοσάζω «бути хворим; спричиняти хворобу» (< *νοσαδῳ) та νοσίζω «робити хворим» (*νοσιδῳ). Основа *nos(o)- розширена суфіксом -ωδ- також представлена у суфіксально утвореному прикметнику νοσώδης «хворобливий, заразний, шкідливий».

За допомогою основоскладання від основи *nos(o)- утворено також ряд дієслів, які характеризуються збереженням семи «хвороба», але втрачають семи «нещастя, вада», вказуючи

на супутню дію: νοσοποιέω «спричиняти хворобу» (νόσος + ποιέω), νοσολογέω «пояснювати хворобу» (νόσος + λογέω), νοσοτυφέω «хизуватись хворобою» (νόσος + τυφέω), νοσοκομέω «доглядати хворого» (νόσος + κομέω). Шляхом вторинної деривації частина з них утворює похідні іменники та прикметники. Від νοσοκομέω утворено νοσοκομείον «лікарня», νοσοκομία «лікування, догляд», νοσοκόμος «доглядальник за хворими». Основоскладання представлено також у лексемах νοσοτροφία (νόσος + τροφή) «лікування хвороби», νοσολύτης (νόσος + λύω) «звільнення від хвороби», νοσογνωμονικός (νόσος + γνωμονικός) «той, який вміє розпізнавати хворобу», νοσοεργός (νόσος + ἔργον), νοσοποιός (νόσος + ποιέω) «той, який спричиняє хворобу», νοσόθυμος (νόσος +

θυμός) «хворий серцем», νοσοβαρής (νόσος + βαρύς) «спричинений важкою хворобою», νοσομελής (νόσος + μέλος) «з хворими кінцівками».

Як правило основа *nos(o)- у таких композитах розташована на першому місці. Постпозитивна локалізація засвідчена лише у прикметнику παυσίνωσος «той, який припиняє хвороби» (παύω+ νόσος).

Джерелом утворення ряду суфіксальних дериватів виступає презентна основа νοσε- (на ступені подовження – νοση-) представлена у дієслові νοσέω. До них належить іменник νόσημα «хвороба; вада; зло; біда; нещастя» утворений за допомогою характерного для абстрактних імен суфікса –μα (пор. τραυμα, λοιμα тощо), який зберігаючи базову семантику νόσος характеризується дещо вужчим колом значень. Від іменної основи νοσηματ- шляхом суфіксації утворено похідні прикметники νοσηματικός «хворий», «хворобливий», νοσηματώδης «хворобливий». «недужий» та демінутив νοσημάτιον «незначна хвороба». Основа νοσε-/νοση- слугувала базою для утворених за допомогою суфіксів -ρο-, -λο- прикметників νοσερός (νοσηρός) «хворий; той, який приносить хворобу», νοσηλός «хворобливий», «недужий». Вторинними утвореннями від останніх є прикметники νοσήλιος «хворобливий», «пов'язаний з хворобою», νοσητήριος «недужий», дієслово νοσηλεύω «доглядати хворого» та іменник νοσηλεία «догляд за хворим», хвороба, яка потребує догляду», «гній».

Єдиним композитом утвореним шляхом основоскладання серед них є νοσηφόρος (νόσος + φέρω) «той, який приносить хворобу».

Поряд із основою νοσε- засвідчена також розширена основа νοσευ- від якої утворено дієслово νοσεύομαι «бути хворобливим» та похідний від нього іменник νόσειμα «хвороба». Обидві лексеми є відносно пізніми і засвідчені поодинокими випадками у гіппократівському корпусі.

«Процес концептуальної деривації забезпечує поєднання концептів у концептуальну структуру, яка лежить в основі семантики похідного слова та має вигляд пропозиції, де кожне спільнокореневе слово в мовленнєво-мисленнєвій

діяльності перебуває з іншим словом гнізда в рольових відношеннях, ізоморфних зв'язках компонентів денотативної ситуації. Повний опис таких потенційно типових рольових зв'язків між спільнокореневими словами дозволяє представити гніздо як комплексну ситуацію, або фрейм (у значенні “структура репрезентації знань, у якій відображено набуту досвідним шляхом інформацію про певну стереотипну ситуацію» [9, с. 615].

Такий підхід дозволить відтворити внутрішньосистемні зв'язки між компонентами (слотами та субслотами) його фреймової структури, визначити вектори, за якими відбувається творення похідних одиниць, що його вербалізують [6]. У фреймово-пропозиційному аналізі словотвірних гнізд, услід за М.Осадчим [8], будемо виділяти наступні пропозиції:

Назва	Символ	Функція
Суб'єкт	S	Виконавець дії
Об'єкт	O	Об'єкт спрямування дії
Непрямий об'єкт	O'	Об'єкт паралельного впливу
Предикат	P	Дія
Модус	M	Спосіб виконання дії
Інструмент	I	Засіб, знаряддя виконання дії
Матеріал	M	Матеріал дії, спрямованої на одержання продукту
Локус	L	Місце виконання дії
Темпус	T	Час виконання дії
Результат	R	Ефект виконання дії
Продукт	Prod	Матеріал, продукт, на отримання якого спрямована дія
Кон'юнктор	K	Умовна одиниця, що символізує ситуацію в цілому

Фреймова структура субконцепту ΝΟΣΟΣ представлена такими слотами:

Слот 1. Наявність хворобливого стану: νόσος, νόσανσις, νοσερότης, νόσευμα, νόσημα (νοσήμη), νοσημάτιον, ἐπίνοσος, νοσαῖκερός «хворобливий»,

νοσερός (νοσηρός), νοσήλιος, νοσηλός, νοσημαῖτικός, νοσημαῖτώδης, νοσώδης, νοσητήριος, νοσεύομαι, νοσέω, ἐπινοσέω, νοσάζω.

Цей слот представлений наступними пропозиціями:

Предикат P	Модус M	Кон'юнктор K
νοσέω	ἐπίνοσως	νόσος
ἐπινοσέω	νοσερῶς	νόσανσις
νοσάζω	νοσημαῖτικῶς	νοσερότης
νοσεύομαι	νοσηματωδῶς	νόσευμα
	νοσωδῶς	νόσημα
		νοσημάτιον

Прикметники ἐπίνοσος, νοσερός (νοσηρός), νοσαῖκερός, νοσηλός, νοσήλιος, νοσημαῖτικός, νοσημαῖτώδης, νοσώδης, νοσητήριος у поєднанні з іменниками та дієсловом-зв'язкою (εἶμί, γίγνομαι, φύω) можуть виступати суб'єктом, об'єктом, предикатом, результатом тощо.

Слот 2. Процес захворювання: νοσηφόρος, νοσοεργός, νοσοποιός, νοσίζω, νοσοποιέω ἐπίνοσος, νοσερός (νοσηρός), νοσαῖκερός, νοσηλός, νοσήλιος, νοσημαῖτικός, νοσημαῖτώδης, νοσώδης, νοσητήριος. У цьому слоті, як і у попередньому, представлені також прикметники, які характеризують хворобливий стан. Залежно від семантики функція деяких з них (νοσερός/ νοσηρός, νοσημαῖτώδης, νοσώδης) у пропозиції може змінюватись: зі значенням «хвороботворний» вони виступають суб'єктом, а отримуючи значення «хворобливий» – результатом.

Цей слот представлений наступними пропозиціями:

Цей слот представлений наступними пропозиціями:

Суб'єкт S	Предикат P	Результат R	Кон'юнктор K
νοσηφόρος	νοσίζω	ἐπίνοσος, νοσερός	νόσος
νοσοεργός	νοσοποιέω	(νοσηρός), νοσαῖκερός,	νόσανσις
νοσοποιός		νοσηλός, νοσήλιος,	νοσερότης
		νοσημαῖτικός,	νόσευμα
		νοσημαῖτώδης,	νόσημα
		νοσώδης,	νοσημάτιον
		νοσητήριος	

Слот 3. Процес позбавлення від хвороби: ἄνοσία, νοσηλεία, νοσοκομείον, νοσοκομία, νοσοκόμος, νοσοτροφία, νοσολύτης, ἄνοσος, παυσίνοσος, νοσογνωμονικός, νοσηλεύω, νοσοκομέω, νοσολογέω.

Цей слот представлений наступними пропозиціями:

Суб'єкт S	Предикат P	Місце L	Результат R	Кон'юнктор K
νοσοκόμος	νοσηλεύω	νοσοκομείον	ἄνοσος	νοσηλεία
παυσίνοσος	νοσοκομέω		ἄνοσία	νοσοκομία
νοσογνωμονικός	νοσολογέω		νοσολύτης	νοσοτροφία

Слот 4. Хворобливий стан: νοσόθυμος, νοσοβαρής, νοσομελής.

Цей слот представлений лише однією пропозицією – об'єктом (O).

Дериваційний аналіз слів з етимологічною основою *nos(o)-дав можливість виявити наступне: 1) від зазначеної основи утворено 43 слова: 22 – суфіксальним різновидом морфологічного способу, 3 – префіксальним, 17 – основоскладанням, 1 – префіксально-суфіксальним; 2) семантика дериватів умотивована значенням історичної основи – «наявність руйнівного впливу, негативні чинники», яка згодом розвинулась у семи «хвороба», «недуг», «нещастя»; 3) характерною ознакою є звуження семантичного поля дериватів і обмеження їх значення семою «хвороба»; 4) фреймова структура субконцепту ΝΟΣΟΣ представлена чотирма пропозиціями: 1) P – M – K; 2) S – P – R – K; 3) S – P – L – R – K; 4) O.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабина Л. В. Когнитивный аспект изучения производных глаголов / Л.В.Бабина // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство: Сборник в честь Е.С. Кубряковой. – М.: Языки славянских культур, 2009. – С. 503–511;
2. Балакин С. В. Деривационный потенциал концепта ИГРА и его языковая реализация : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / С. В.Балакин. – Тамбов, 2008. – 24 с.;
3. Буянова Л. Ю. Концепт как вербально-деривационная единица языка / Л.Ю.Буянова // Актуальные проблемы филологии в вузе и школе. – Тверь, 2007. – С. 26-34;
4. Вотякова И. А. Изучение синонимических связей в словообразовательной репрезентации концептов (на примере концепта печаль) / И.А.Вотякова // Вестник Удмуртского университета. – 2012. – Вып. 4 – С. 146–149;
5. Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь. – Т. I-II / И.Х. Дворецкий. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. – 1904 с.;
6. Кустова Г. И. Когнитивные модели в семантической деривации и система производных значений / Г.И.Кустова // Вопросы языкознания. – 2000. – № 4. – С. 85–109;
7. Опрышко В. В. Вербально-деривационная репрезентация концепта ЖИЗНЬ как проявление ментальности языковой личности / В.В.Опрышко // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2012. – №2 [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.jurnal.org/articles/2012/fill1.htm;
8. Осадчий М. А. Пропозиционально-фреймовое моделирование гнезда однокоренных слов : на материале русских народных говоров : автореф. дисс. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / М.А.Осадчий. – Кемерово, 2007. – 25 с.;
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К., 2006. – 716 с.;
10. Beekes R. Etymological dictionary of Greek. – Vol. I-II / Robert Beekes. – Leiden: Brill, 2010. – 1808 p.;
11. Cho Nam-Shin Соотношение деривационных морфем и семантика мотивированных основ / Nam-Shin Cho // Slavische Wortbildung: Semantik Und Kombinatorik. – Münster: Lit, 2002. – S. 125-137;
12. Frisk H. Griechisches etymologisches Wörterbuch. – Bd. 2: Kr – Omega / Hjalmar Frisk. – Heidelberg : Winter, 2006. – 1154 S.;
13. Liddell H. G. A Greek-English lexicon / Henry George Liddell, Robert Scott. Henry Stuart Jones. – Oxford: Clarendon Press, 1966. – 2111 p.;
14. Wackernagel J. Sprachliche Untersuchungen zu Homer / Jacob Wackernagel. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1916.– 264 S.;
15. Willi A. Νόσος and ὁσίη: etymological and sociocultural observations on the concepts of disease and divine (dis)favour in ancient Greece / Andreas Willi // The Journal of Hellenic studies. – Volume 128. – November 2008. – P. 153-171

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Володимир Мартин – старший викладач кафедри латинської та іноземних мов Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

Наукові інтереси: мовознавча характеристика концепту ХВОРОБА у давньогрецькій мові.

УДК 811.111

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СЦЕНАРІЮ ПРИХОВУВАННЯ ТАЄМНИЦІ В АСПЕКТІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ СТУДІЙ

Ксенія СТРЕЛЬЧЕНКО (Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню синтагматичного аспекту функціонування концепту таємниці як ментального конструкту, що узагальнює різні типи взаємодій, позначених нестачею інформації, з використанням методологічного апарату синергетики. Аналіз вербальних репрезентацій сценарію приховування таємниці було здійснено на матеріалі англomовних художніх творів XX – XXI століть. Даний сценарій розглядається як сукупність ментальних, фізичних та комунікативних дій, що активуються відповідними мовними одиницями, пов'язані причинно-наслідковими зв'язками та спрямовані проти розв'язання таємниці. У результаті встановлення в системі динамічної ієрархії атракторів та репелерів, біфуркації сценарію приховування таємниці можуть мати стабілізуючий, трансформуючий чи деструктивний вплив.

Ключові слова: синергетика, концепт, сценарій, біфуркація, таємниці, приховування таємниці.

Building on the definition of mystery as a concept embracing various types of information exchanges, the article offers an analysis of the syntagmatic aspect of its realization. The study draws on the notions developed within the synergetic framework in order to account for the development of systems featuring enigmatic phenomena. The scenario concealing a mystery is viewed as an inventory of mental, physical and communicative actions bound by causal logic and aimed at opposing its revelation. In view of the dynamic hierarchy of conflicting attractors and repellers, the bifurcations of the scenario in question can have a stabilizing, transforming or destructive impact on the system or its subsystems.

Key words: synergetics, concept, scenario, bifurcation, mystery, concealing a mystery.

Визначення концепту ТАЄМНИЦЯ як ментального утворення, що узагальнює уявлення про особливості системних взаємодій різних типів, позначених інформаційним дефіцитом [8], дозволяє розглядати його як фрактально-ієрархічну структуру, включену до фреймової мережі інформаційних взаємодій, пов'язаних з концептуалізацією та категоризацією дійсності, а також із низкою сценаріїв практично-перетворювального та комунікативного характеру. Водночас, синтагматичний аспект існування його складників представляється у формі сценаріїв, у яких реалізуються синергетичні зв'язки між елементами системи [9, с. 64].

Традиційно сценарій тлумачиться як «сукупність ознак, поєднаних часовими й причинними зв'язками, що описують послідовність стереотипних подій, впорядковану в часі та просторі» [11, с. 232] і передбачає наявність суб'єкта, об'єкта, мети, умов виникнення, часу, місця дії та причини, що обумовила його появу [12, с. 68]. «Схема» сценарію, що активується певними мовними одиницями, доповнюється факультативною інформацією в конкретній ситуації. Відтак колективний досвід носіїв мови лежить в основі варіативності інтерпретації сценаріїв, до яких включений певний мовний знак [1, с. 86–93].

Акцентування динамічності як визначальної характеристики сценарію [1, с. 86; 2, с. 37; 14, с. 119] мотивує **актуальність** його опису в термінах синергетики, де пріоритетними є не гомеостатичні параметри системи, а її перехідні фази [3, с. 85]. При цьому специфіка трансформацій певної інформаційної системи (ускладнення, набуття нових якостей чи її редукція) може засвідчувати еволюційний/інволюційний вектор її поступу.

Завдання статті полягають у аналізі вербального представлення сценарію ПРИХОВУВАННЯ ТАЄМНИЦІ та визначенні ролі різних варіантів його розгортання в ході трансформації інформаційних систем.

Дослідження здійснено на **матеріалі** англomовних художніх творів ХХ – ХХІ століть.

До визначальних характеристик синергетичної системи відносяться відкритість, складність, нелінійність, нерівноважність, нестабільність. [6, с. 20–31]. *Відкритість* системи постає як її здатність до енерго-інформаційних обмінів з навколишнім середовищем. Стан *нестійкості* зумовлений чутливістю системи до найменших впливів і коливань [5, с. 2], коли відхилення від норми (флуктуації) призводять до реінтерпретації / зміни параметрів елементів сценаріїв і, глобально, до збільшення рівня ентропії в системі. Проявом *нелінійності* є поліваріантність векторів розвитку системи в точці біфуркації, а також варіативність виборів номінативних та когнітивних стратегій і тактик учасниками сценарних взаємодій. Маркером *нерівноважності* системи вступають енігматичні феномени, джерелом яких є «імплицитні зв'язки між елементами різних систем, приховані параметри та властивості об'єктів (реальних, квазі-реальних і нереальних), що взаємодіють у межах сценарних послідовностей» [8, с. 193]. При цьому когнітивні збої, що виникають через неадекватність як декларативних, так і процедурних знань для взаємодії з інформаційними масивами, структурованими за несумісними для повсякденної свідомості й традиційних наукових парадигм закономірностями (за логікою хаосу [10, с. 227]), визначають конфліктний характер сценаріїв з опорою на неповне знання.

Проявом *складності* системи є її фрактально-ієрархічна будова, що виявляється в ситуативно детермінованій рівневій організації сценаріїв взаємодії з таємничим (існування сценаріїв мега-, мезо-, макро-, ката- і мікро-рівнів), причому сценарії різних рівнів є структурно ізоморфними та характеризуються наявністю гіперзв'язків між їхніми елементами. Прикладом сценарію *мега-рівня* є квест як сукупність універсальних навігаційних стратегій, що мають на меті зміну конфігурації світу індивіда. Водночас цілі та аксіологічні орієнтири актантів, актуальні за певних умов, зумовлюють динамізм ієрархії квестових сценаріїв. Крім того, оскільки логіка квесту обумовлена причинно-наслідковими зв'язками, успішне завершення сценарію нижчого рівня уможливило проходження квестового сценарію вищого рівня [9, с. 63–69].

До властивостей системи, що зумовлюють варіативність динаміки її розвитку належить анізотропія. У контексті природничих наук даний термін позначає залежність характеристик речовини чи матеріалу від напряму впливу на нього. У лінгвосинергетиці анізотропія мовної системи розглядається як «скалярна здатність мовної системи протистояти (низький ступінь анізотропії) чи піддаватися більшою чи меншою мірою зовнішнім впливам, тобто впливу середовища (середній чи високий ступінь анізотропії)» [4, с. 73]. З огляду на універсальну присутність енігматичного в різних сферах буття, анізотропія може розглядатися як залежність розгортання сценарію від рівня взаємодії за участю невідомого (від біотехнічного до ноосферо-світоглядного [8, с. 197 – 198]), причому нижчі рівні характеризуються вищим ступенем анізотропії.

Вектор розвитку синергетичної системи визначається атрактором, що виступає її відносно стабільним станом, потенційним образом, якого прагне набути відкрита нелінійна структура [6, с. 27]. З іншого боку, її динаміка обмежується репеллером – сукупністю параметрів та їхніх значень, що перешкоджають поступові системи до стану рівноваги [13, с. 35]. Так, розгортання квестових сценаріїв, спрямоване на досягнення гармонії, встановлення стану речей, прийняттого для індивіда, ускладнюється діяльністю антагоніста та необхідністю оперувати неповними, неперевіреними, викривленими чи зашифрованими даними. Відповідно, недостатність ресурсів, наявних в межах системи, зумовлює необхідність виходу за її межі.

Одночасний вплив атракторів та репелерів у відкритій системі не призводить до її розпаду завдяки її ієрархічності: різні складові ієрархії можуть набувати протилежних характеристик [13, с. 35]. Результатом поляризації параметрів складових є біфуркація сценаріїв за участю ТАЄМНИЦІ (розв'язування/приховування) – її розкриття чи збереження, тобто трансформаційні, консервативні чи деструктивні процеси.

Сценарій ПРИХОВУВАННЯ ТАЄМНИЦІ розглядаємо як ситуативне розширення акціонального фрейму *Хтось-агенс (власник таємниці) діє на щось-пацієнс (таємниця) / Хтось-агенс (власник таємниці) діє на когось-пацієнс (особа, що розв'язує таємницю)*. При цьому втаємничення поєднує аналітично-прогностичну, фізичну, комунікативну діяльність власника таємниці та уникнення дій.

Аналітико-прогностична діяльність охоплює **моделювання стратегій власної поведінки** (так, у прикладі (1) приховування концептуалізується як гра, де індивід визначає для себе правила та наступні ходи), а також намагання передбачити їхнє сприйняття суперником та його наступні дії (фрагмент (2)).

(1) *But Emily didn't want to compromise. In an investigation, she didn't want to find herself obliged to have meetings at which she would have to watch her every step, guard her every word, and maintain her temper. She didn't have the inclination for the game* [19, с. 60].

(2) *Which was what had occurred, Deborah thought. Just not the way China had anticipated. She'd doubtless reckoned that Simon would home in on her innocence, pressing the local police to continue their investigation till they found the opiate bottle she had planted. What she hadn't considered was that the local police would get to the opiate bottle on their own while Deborah's husband would take a different tack entirely, unearthing the facts about the painting and then laying a trap with that painting as bait* [18, с. 505].

Приховування може включати також **фальсифікацію й нагромодження суперечливих деталей**, що сповільнює та ускладнює інтерпретацію: інсценування вбивства та надмірність його способів у прикладах (3) – (4). Оскільки зміст концепту СМЕРТЬ як регулятивний чинник аксіологічної сфери імплікує ряд уявлень як раціонального, так і ірраціонального плану про ставлення до тіла померлого, дана ситуація є не лише суперечливою й неприйнятною з логічної точки зору, а й має **вплив на емоційну сферу** того, хто веде розслідування. Таким чином астенічні емоції – процеси до-ментального реагування на сприйняте, що гальмують роботу підсистем мовної особистості [7, с. 77], – виступають чинником, що блокує розгортання квестового сценарію.

(3) *He was dead before they put the rope on him; and he was dead before they put the sword in him. And how was he really killed?* [16, с. 822]

(4) *Tiger Tyrone, whose wife worships him, took hold of one of his mad ideas, and yet it was a crafty idea, too. [...] He wanted to stop us on the road; and his trick for doing it was to stage a murder. [...] but she felt all the unnatural hideousness of that hanging masquerade; and that's why she talked about sacrilege.*

[...] But he couldn't have wanted it as a way of committing a murder. He can only have wanted it as a way of creating a mystery. Then I saw that this applied to all the other outrageous details. They were devilish enough; but it wasn't mere devilry; there was a rag of excuse; because they had to make the mystery as contradictory and complicated as possible, to make sure that we should be a long time solving it – or rather seeing through it. So they dragged the poor old man off his deathbed and made the corpse hop and turn cartwheels and do everything that it couldn't have done. They had to give us an Insoluble Problem [16, с. 828 – 829].

Кодування виявляється в застосуванні символу, який є значимим лише для адресата. Так, щоби приховати своє місцезнаходження після втечі через домашнє насильство, Джиліан Тейз розміщує оголошення в газеті зі словами «Nell Graham». Зміст цього повідомлення зрозумілий лише її сестрі в контексті їхніх спільних фонових знань про ситуацію в сім'ї та роль цього персонажа як зразка для наслідування для них обох.

(5) *It had taken her ages to find the advertisement, ages longer to decipher its significance... [...] "I think Nell Graham was the message Roberta was waiting for. She faithfully searched the paper each day for years, waiting to see what had happened to her sister. Nell Graham told her. It meant Gillian had survived."*

"Why Nell Graham? Why not," he glanced at the other names, "Terence Hanover, Caroline Paulson, or Margaret Crist?"

Havers picked up the battered novel from the table. "Because none of those were born of one of the Brontës." She tapped the book. "The Tenant of Wildfell Hall is about Helen Huntington, a woman who breaks the social code of her time and leaves her alcoholic husband to start a new life. She falls in love with a man who knows nothing about her past, who knows only the name she has chosen for herself: Helen Graham, Nell Graham, Inspector" [17, с. 173 – 174].

Уникнення може виявлятися як зміна теми, надання надто загальної, неповної чи нерелевантної інформації. Наслідком уникнення є «синкопування» [15, с. 114] – вибіркова активація з набору елементів, висвітлення бажаних деталей та затемнення (*backgrounding*) того, що необхідно приховати. В результаті при інтегруванні отриманої інформації з уже наявною не зберігається когнітивна топологія, встановлюються ментальні зв'язки, які не відповідають дійсності. Так, наступний приклад демонструє зсув у єдності «причина – наслідок» через ухильну відповідь.

(6) *"I asked you some time ago," Celia said, "if there had been adverse reports on Hexin W. You told me there were none."*

Desperately trying to salvage something, Lord replied, "I didn't say there were none. What I said was there was nothing that concerned Hexin W directly."

Startled, Celia remembered. That was exactly what he had said. It had been a weasely answer, typical of Lord, whose ways she had known for twenty-seven years. Armed with that knowledge, she should have recognized the answer for what it was – evasive – and persisted in her questioning. If she had, the adverse reports would have been out in the open months ago [20, с. 301].

Маркерами уникнення на невербальному рівні є увага до просодичних характеристик мовлення, жестів, міміки:

(7) *Valerie dug a fresh dishcloth out of the linen drawer and set to wiping down the work tops with it. They didn't need it, but she wanted to be doing something to stop the truth spilling out. Keeping occupied went hand in glove with making sure her voice, her body, and her expressions did nothing to betray her, and she wanted that: the comfort of knowing that she was safe, with her feelings guarded [18, с. 264].*

Результатом біфуркації сценарію ПРИХОВУВАННЯ ТАЄМНИЦІ є її збереження або втрата, причому збереження таємниці може виступати стабілізуючим чинником, що уможливорює подальше заняття особою професійною діяльністю (приклад (8)) чи підтримання стосунків у сім'ї (фрагмент (9)):

(8) A: *"Andrew, you have to share this. You have to tell someone, and not just me."* B: *"For instance – who?"* A: *"Isn't it obvious? Someone at the hospital – someone with authority who can take some action, and help Noah too."* B: *"Celia, I can't. If I did, it would be talked about, brought out in the open... Noah would be disgraced. He'd be removed as chief of medicine, God knows what would happen about his license, and either way it would break him. I cannot, simply cannot, do that" [20, с. 54].*

(9) *Never in his life before, not even as a small, nosy boy, had he betrayed a piece of information he possessed purely by virtue of being George's son. If he did it he was destroying something which had been a mainspring of his life, and the future that opened before him without it was lonely and frightening, involved enormous readjustments in his most intimate relationships... [21, с. 73]*

Аналогічно, нерозкриття таємниці може виступати умовою збереження існуючого стану речей на рівні міжколективних взаємодій, наприклад, збереження іміджу компанії, що уможливорює її подальше існування:

(10) *"I wanted to resign. The lawyers say I mustn't, not yet. I have to stay in place." He added dourly, "The facade must be preserved. To protect the company. So as not to provide more fodder for the jackal-lawyers with their damage suits, closing in. That's why I'm still to be president for a while, sitting in this chair, for the sake of shareholders" [20, с. 235].*

Збереження таємниці як трансформаційний чинник викликає зміни підсистем та їхніх елементів. Так, приховане володіння картиною, яку Тео виніс з музею під час теракту, надає йому відчуття власної винятковості:

(11) *How could I have believed myself a better person, a wiser person, a more elevated and valuable and worthy-of-living person on the basis of my secret uptown? Yet I had. The painting had made me feel less mortal, less ordinary. It was support and vindication; it was sustenance and sum. It was the keystone that had held the whole cathedral up [22, с. 772–773].*

Системні трансформації можуть виявлятися як зміна сприйняття реальності, її заперечення. У прикладі (12) стратегією збереження таємниці є створення альтернативного світу, де вона набуває полярного аксіологічного значення (перетворення *зрадник – зраджений герой*).

(12) *Over time the lie that Graham Ouseley had been one of those betrayed by a quisling had become his reality. He could not afford it to be otherwise, and the fact that he himself was the quisling – with the deaths of three good men on his conscience – would no doubt spin his troubled mind into utter confusion were it laid in front of him. [...] The proof Frank held in his hands did not exist for his father. Indeed, he could not afford to let it exist* [18, с. 343; 347].

Розкриття (втрата) таємниці як результат неуспішного розгортання сценарію ПРИХОВУВАННЯ може мати наступні наслідки:

- **деструкція системи.** У наступній ситуації власник таємниці концептуалізується як контейнер, результатом приховування залежності є його спустошення, причому необхідність приховувати водночас виступає стабілізуючим фактором, підтримуючи його існування. Несподіване викриття призводить до руйнування особи (контейнера).

(13) *It was as if somehow Noah had been living-for a long time and because of his drug addiction, of course-as an empty shell. God knows how he managed to keep going, but he did. Then, suddenly, what happened today caused the shell to crumple ... and there was nothing functioning inside and, the way it looks now, nothing salvageable either* [20, с. 94].

- **зміни у системі** (насамперед, у системних налаштуваннях суб'єкта взаємодій, мовної особистості як користувача мовного коду) – результатом розкриття є полегшення, звільнення від необхідності підтримки іміджу:

(14) *Her father hesitated before passing through the doorway to his own office. His smile was infinitely sad. "Your spirit's as generous as it's pure," he said.*

No compliment could have grieved her more. She wanted in that instant to pour the truth before her father. But she recognised the selfishness of that desire. While it was true that she would experience the relief of finally dropping the guise of a goodness that she didn't possess, she would be dropping it at the expense of crushing the spirit of a man who had long been incapable of seeing that evil could exist under an exterior that was otherwise righteous [19, с. 309].

- **втрата таємницею значимості для власника через розкриття:**

(15) *Aside from Andy, I'd told no one about going down on the bus to Pippa's house, and the secret colored everything, like the afterglow of a dream: tissue-paper poppies, dim light from a guttering candle, the sticky heat of her hand in mine. But though it was the most resonant and real-seeming thing that had happened in a long time, I didn't want to spoil it by talking about it, especially not with him* [22, с. 203].

Отже, сценарій ПРИХОВУВАННЯ ТАЄМНИЦІ охоплює набір вербалізованих ментальних, фізичних та комунікативних (вербальних і невербальних) дій, пов'язаних причинно-наслідковими зв'язками. Розгортання даного сценарію виступає одним з проявів динаміки відкритої, складної, нерівноважної інформаційної системи. Біфуркації сценарію ПРИХОВУВАННЯ ТАЄМНИЦІ (її збереження чи втрата) можуть виступати як стабілізуючим чинником, так і викликати зміни онтологічних, функціональних та аксіологічних параметрів елементів системи. **Перспективи подальших досліджень** полягають у визначенні ролі опозиції приховування/розв'язування таємниці у встановленні ієрархії атракторів та репелерів та визначенні напрямку розвитку відкритої системи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика: дис. ... доктора филол. наук; 10.02.19 / Анатолий Павлович Бабушкин. – Воронеж, 1997. – 330 с.
2. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2001. – 123 с.
3. Домброван Т. І. Лінгвосинергетика: перші результати міждисциплінарного симбіозу / Т. І. Домброван // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – 2014. – Т. 1, № 8. – С.85–88.
4. Домброван Т. І. Заимствование как проявление анизотропии языковой системы / Татьяна Ивановна Домброван // Одеський лінгвістичний вісник. – 2014. – Вип. 4. – С. 73–80.
5. Домброван Т. І. Что дает синергетика науке о языке? [Электронный ресурс] / Татьяна Ивановна Домброван // Jazyk a kultúra. – 2012. – Ročník 3, číslo 12/2012. – Режим доступа: <http://www.ff.unipo.sk/jak/cislo12.html>.
6. Єнікєєва С. М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця ХХ – початку ХХІ століть): дис. ... докт. філол. наук; 10.02.04 / Санія Маратівна Єнікєєва. – Запоріжжя, 2011. – 438 с.
7. Колесник О. С. Емоції крізь призму лінгвосеміотики міфу // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету: Філологія. Педагогіка. Психологія. – Вип. 26. – К. : Вид. центр КНЛУ. – 2013. – С. 76–82.

8. Колесник О. С. Енігматичні феномени в аспекті міфологічно орієнтованого семіозису // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 751. – Германська філологія. – Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2015. – С. 191–203.
9. Колесник О. С. Міфологічний простір кризь призму мови та культури : монографія / Олександр Сергійович Колесник. – Чернівці : РВВ ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2011. – 312 с.
10. Колесник О. С. Теорія міфологічно орієнтованого семіозису: термінологічний етюд / О. С. Колесник // Теоретична і дидактична філологія. – 2013. – № 15. – С. 221–231.
11. Пименова М. В. Особенности концептуализации чувства в русской языковой картине мира / М. В. Пименова // Мир человека и мир языка: Коллективная монография / Отв. ред. М. В. Пименова. – Кемерово : Комплекс «Графика», 2003. – С. 180–238.
12. Пименова М. В. Сценарий как один из способов описания концепта (на примере концепта радость) / М. В. Пименова // Новое в славянской филологии: сборник статей; отв. ред. М. В. Пименова. – Севастополь: Рибэст, 2009. – С. 68–79.
13. Пихтовникова Л. Синергетическая парадигма в современной лингвистике / Лидия Пихтовникова // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – 2014. – Вип. 127. – С. 34–39.
14. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
15. Fauconnier G. The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities // Gilles Fauconnier, Mark Turner. – New York : Basic Books, 2002. – 440 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

16. Chesterton G. K. The Complete Father Brown / Gilbert Keith Chesterton. – London : Penguin Books Ltd, 2008. – 846 p.
17. George E. A Great Deliverance / Elizabeth George. – New York : Bantam Books, 1989. – 308 p.
18. George E. A Place of Hiding / Elizabeth George. – New York : Bantam Books, 2003. – 514 p.
19. George E. Deception on His Mind / Elizabeth George. – New York : Bantam Books, 2009. – 624 p.
20. Hailey A. Strong Medicine / Arthur Hailey. – New York : Dell, 1991. – 314 p.
21. Peters E. Death and the Joyful Woman / Ellis Peters. – New York : Time Warner Paperbacks, 1991. – 256 p.
22. Tartt D. The Goldfinch / Donna Tartt. – New York ; Boston ; London : Little, Brown and Company, 2013. – 1075 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ксенія Стрельченко – аспірант кафедри германської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвосинергетика.

УДК 811.161.1'38

НАЦІОНАЛЬНА СВОЄРІДНІСТЬ МОВНОЇ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ВІЙНА» У РОМАНІ Р. ОЛДІНГТОНА «СМЕРТЬ ГЕРОЯ»

Катерина ТИМОФІЇВА, Юлія НАГОРНА (Дніпропетровськ, Україна)

У статті розглянуто проблему національної своєрідності художнього концепту «війна» у романі англійського письменника Р. Олдінгтона «Смерть героя». Систематизовано концептуальні ознаки, що характеризують національну своєрідність поняття «війна» та описано засоби його репрезентації у романі. У процесі дослідження застосовано описовий та аналітичний методи.

Ключові слова: національна своєрідність, мовна картина світу, концепт, художній концепт, концептуальний аналіз, концепт «війна».

The article deals with the linguistic means of representing the artistic concept of «war» with the emphasis on its national aspect in R. Aldington's novel «Death of a Hero». The article has been made in systemization of the conceptual features characterizing the «war» concept and description of national peculiarities of their representation in the novel. The descriptive and analytical methods are used in the research.

Key words: national orientation, the world language picture, concept, artistic concept, conceptual analysis, «war» concept.

Оскільки ми, люди, щоб бути тим, ким ми є, вбудовані в мову і ніколи не зможемо з неї вийти, то в поле нашого зору сутність мови потрапляє кожного разу лише тією мірою, якою ми самі з'являємося у її полі.

М. Гайдерте

Питання співвідношення мови, свідомості, світобачення та культури належать до кола давніх, але поки що невирішених проблем. Особливої актуальності вони набули в період посилення тенденцій світової глобалізації та комп'ютеризації, а також безпрецедентного зміцнення позицій англійської мови, що в цілому призводить до помітних і неоднозначних змін у менталітеті етносів, світосприйнятті й вербалізації життєвого досвіду. Сучасний етап дослідження мовної свідомості та вербального образу світу пов'язаний з антропоцентризмом у

мовознавстві та студіями в межах тріади «мова-нація-культура». Невід'ємним фрагментом будь-якої мовної картини світу є вербально-оформлені ціннісні концепти, які впливають на думки та дії як індивідів, так і народів світу. Зміст і місце цінностей у колективній свідомості суспільства можуть набувати національних особливостей, а також відрізнятися в залежності від культури, тому опис і аналіз вербально оформлених ціннісних концептів відображені в основних рисах національного менталітету.

Т. О. Попова визначає менталітет як стереотипну установку культурно-когнітивного «камертону» на сприйняття картини світу крізь призму ціннісної прагматики етнокультурної свідомості [13, с. 17]. На думку О. О. Хорошун, менталітет складається не стільки з ідей, скільки з почуттів, настроїв, думок, вражень, підсвідомо керуючих людиною [17, с. 159].

У своїх дослідженнях Т. В. Матвеева вказує, що ментальність формується в пізнанні світу, а менталітет є картиною світу в цілісній прагматичності народної свідомості [9, с. 176]. Ментальність і концептосфера в сукупності складають етнокультурний зміст поняття «образ світу». Англійська ментальність, подібно до інших етнокультур, відображає уявлення про світ і закріплює у свідомості народу неоднорідність концептів як феномену культури. Одні з них утворюють ядро етнокультурного простору (феномени, якими володіють всі члени лінгвокультурного співтовариства), інші – його периферію (уявлення, які є надбанням тільки окремої людини або невеликого кола людей) [15, с. 69].

Центральним об'єктом різноманітних досліджень із цього питання є вербальний образ світу, який існує у свідомості носіїв певної культури та є одним із ключових компонентів культури етносу. Важливими складовими картин світу різних етносів є універсальні, національно-марковані та вербально-оформлені ціннісні концепти, які впливають на думки та дії як індивідів, так і всього народу. Дотримуємося погляду, що знання людини про об'єктивну діяльність організовані у вигляді концептів, абстрактних ментальних структур, що відображають різні напрями діяльності людини [2, с. 47]. Людина мислить концептами, комбінує їх, розмірковуючи, формує нові, тому концепт трактується як глобальна розумова одиниця, що представляє собою квант структурованого знання [1, с. 79].

Поняття «концепт» у науковій та художній літературі вивчали С. А. Аскольдов [2], Л. І. Белехова [3], С. Г. Воркачев [4], О. П. Воробйова [4], В. Г. Зусман [6], О. М. Кагановська [7], Л. В. Ковальова [8], Л. В. Міллер [10], С. С. Неретіна [11], В. Г. Ніконова [12], А. М. Приходько [13; 14], І. С. Семенюк [16], О. О. Хорошун [17] та інші.

Визначаємо **концепт** як складне когнітивне явище, яке має чітку складну і неоднорідну структуру, постійно функціонує в різних своїх складових частинах та аспектах, поєднується з іншими концептами та відштовхується від них.

Концепт є центральною одиницею когнітивної парадигми дослідження художніх текстів. Не зважаючи на розробленість термінологічного апарату концептології, поняття художнього концепту ще знаходиться в стадії осмислення. Важливим є усвідомлення специфіки художнього концепту у зіставленні з концептами культури та мовними концептами.

У статті під **художнім концептом** розуміємо авторську, жанрово-зумовлену базову одиницю концептуальної національної картини світу письменника, яка включає в себе спроможність до розкриття образів, різноманітних емотивних смислів, невичерпність можливих асоціацій і інтерпретацій, що становлять їхню найбільшу цінність.

Досліджуючи роман Річарда Олдінгтона «Смерть героя» («Death of hero»), визначено, що в творі яскраво простежується концепт «війна». Цей роман є дослідженням періоду, коли війна відбувається в житті одного покоління однієї країни. Це – автобіографічний роман, роман-документ. Письменник розмірковує про долю свого покоління: «...whose early manhood coincided with the **European War**. A great number of the men of our generation **died prematurely**. We are unlucky or lucky enough to remain» [18, с.14]; тому його роман – це «*is really a **threnody**, a memorial in its active way to a generation which hoped much, strove honestly, and suffered deeply*» [18, с. 17].

У своєму романі Річард Олдінгтон, як людина, яка володіє мистецтвом пензля, досить художньо розкриває жахіття війни з її незліченними жертвами, руйнуваннями та гнітючим побутом: «*the Germans began a steady, systematic **gas area***» [18, с. 255]; «*He noticed a **skeleton** in British uniform, caught sprawling in the German wire. Their faces were strangely pale, their limbs oddly bulging with strange fractures*» [18, с. 270]; «***Crash!** Like an orchestra at the signal of a baton the thousands of **guns** north and south opened up. The night sprang to flickering daylight with the **gun-***

flashes, the earth trembled with the shock, the air roared and screamed with shells. Lights rushed up from the German line, and their artillery in turn flamed into action. [1, 309].

Спіраючись на методику аналізу художнього концепту Л. В. Міллер, нами виділено семантично наповненні одиниці, які є складовими концепту «війна» і утворюють його периферію: *European War* (Європейська війна) – war in Europe [19, с. 263]; *died* (помирати) – to stop living or existing [19, с. 167]; *a threnody* (поминальна пісня) – the song for the deceased persons [19, с. 562]; *a skeleton* (скелет) – the frame of bones supporting a human or animal body [19, с. 382]; *a gas area* (район хімічного зараження) – an area with chemical gas [19, с. 369]; *crash* (крах) – an accident involving a vehicle, usually a serious one in which the vehicle is damaged or someone list [19, с. 126]; *guns (nicmolemu)* – a weapon that bullets or shells are fired from [19, с. 460]; *shock (шок)* – the feeling of being very surprised by something bad that happens unexpectedly [19, с. 347]; *shells (снаряди)* – a weapon consisting of a metal container filled with a substance that explodes, fired from a large gun [19, с. 325].

Неможна не відзначити національні особливості мовної картини світу Олдінгтона в романі, адже твір насичений воєнною лексикою, яка була притаманна Англії в період I світової війни. Проаналізувавши твір, виокремлено наступні одиниці: «*father Garnet of Gunpowder fatne*» – так звана «порохова змова», організована англійськими католиками в 1605 році з метою підірвати парламент; «*Gott strate England*» – «Боже, покарай Англію!» – лозунг німецьких мілітаристів періоду I світової війни; «*the Somme*» – Сомма, річка в північно-західній частині Франції, район найжорстокіших битв періоду 1916–1918 років; «*last post*» – сигнал вечірньої зорі (сигнал, що грали горністи під час поховання воїнів англійської армії в період I світової війни); «*two minutes' silence*» – двохвилинне мовчання, традиційно дотримуване в країнах Британської імперії в День примирення (1918 рік), пам'яті полеглих в бою в I світовій війні; «*K.C.B. (Knight Commander (of the Order) of the Bath)*» – кавалер ордену Бані; «*Oddefellow, Elk, Heart of Oark, Buffalo, Druid*» – так звані, члени різних таємничих товариств (схожі на масонський орден); «*Grand Master*» – титул присвоєний голові масонського ордену; «*P&O (Peninsular and Orie)*» – Пірейсько-Східна пароплавна лінія; «*Hamburg-America*» – назва пароплавної лінії (часи I світової війни); «*Chairs of the History of the First World War*» – кафедри з вивчення I світової війни; the Grand Fleet – головні сили англійського флоту в I світовій війні; «*Tiperary*» – визначна пісня англійських солдатів; «*fokker plane*» – німецький літак, який широко використовувався німецькою авіацією в роки I світової війни; «*the Cenotaph*» – пам'ятник у Лондоні солдатам, які загинули в період I світової війни; «*A, B, C, D*» – загальноприйняте в англійській армії позначення рот; «*Y. M. C. A. (Young Men's Christian Association)*» – буржуазна організація «Християнська асоціація молодих людей»; «*Army Service Corps*» – служба тилу сухопутних військ Англії; «*cadaver factories*» – англійські фабрики, на яких німці, під час I світової війни, з трупів робили мило.

Отже, національна своєрідність мовної картини Англії у романі Річарда Олдінгтона «Смерть героя» репрезентована спеціальною лексикою, яка характерна періоду I світової війни, використанням різних воєнних титулів, спогадами про визначних історичних постатей, які брали участь у подіях тогочасної війни, а також вживанням назв воєнної техніки того часу.

Жахіття війни в романі розкривається за допомогою домінуючого в ньому концепту «війна», який є ядром, та лексем, які складають його периферію: «смерть», «поминальна пісня», «зброя», «шок» та інші.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аникин Г. В. Лирико-драматический роман Ричарда Олдингтона «Смерть героя» / Г.В. Аникин // Современный английский роман. – Уральский ГУ, 1971. – С. 78-101.
2. Аскольдов С. А. Концепт и слово. Русская словесность / С. А. Аскольдов. – М. – С. 267-279.
3. Белехова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект: монографія / Л. І. Белехова. – Херсон: Айлант, 2002. – 368 с.
4. Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» / С. Г. Водкачев. – Язык, сознание, коммуникация. – Вып. 24. – М., 2003. – С. 5-12.
5. Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки / О. П. Воробйова // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 53-63.
6. Зусман В. Г. Концепт в системе гуманитарного знания / В. Г. Зусман // Вопросы литературы. – М., 2003. – №2. – С. 3-29.
7. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) / О. М. Кагановська. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2002. – 292 с.

8. Ковалева Л. В. Национальное своеобразие языковой объективизации концептов, выраженных фразеосочетаниями, обозначающими реалии окружающей среды / Л. В. Ковалева // Вестник ВГУ, Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2004. – №1. – С. 9-12.
9. Матвеева Т. В. Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика / Т. В. Матвеева. – М.: Флинта; Наука, 2003. – 432 с.
10. Миллер Л. В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория / Л. В. Миллер // Мир русского слова. – 2000. – №4. – С. 39-45.
11. Неретина С. С. Концепт как возможность постижения смысла / С. С. Неретина, А. Н. Огурцов // Теоретическая культурология. – М.: Академический проект, Екатеринбург: Деловая книга, РИК, 2005. – С. 251-263.
12. Ніконова В. Г. Художній концепт: процедури реконструкції та моделювання (на матеріалі трагедій В. Шекспіра) / В. Г. Ніконова // Вісник КНЛУ. Серія Філологія. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 113-122.
13. Попова Т. О. Психосемантика універсальних етнічних концептів в мовній картині світу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Т. О. Попова. – К., 2004. – 19 с. Режим доступу: <http://kubstu.ru/docs/lingvoconcept/umbrella.htm>.
14. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 331 с.
15. Приходько А. М. Дискурсологія концепту та концептологія дискурсу / А. М. Приходько // Вісник Харківського національного університету імені В. М. Каразіна. – 2007. – №782. – С. 66-72.
16. Семенюк І. С. Мовні засоби відтворення концепту злочинець у сучасній американській художній прозі та публіцистиці: монографія / І. С. Семенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2008. – 256 с.
17. Хорошун О. О. Концепт як основне поняття когнітивної лінгвістики / О. О. Хорошун // Вісник Житомирського державного університету. – Вип. 49. Філологічні науки. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2010. – С. 158-161.
18. Aldington R. Death of a Hero. – М., 1958. – 398 p.
19. Longman Dictionary of Contemporary English. – 3th edition with New Words Supplement. Longman, 2001. – 1367 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Юлія Нагорна – старший викладач кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси: юридичний переклад, стилістика, історія мови.

Катерина Тимофіїва – старший викладач кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси: лексикологія, стилістика, історія мови.

УДК 81 811 111

КОНЦЕПТУАЛЬНА СТРУКТУРА ДОМЕНУ «ПРОСТІР»

Наталія ТОДОРОВА (Одеса, Україна)

В статті здійснено спробу створити концептуальну структуру домену «Простір» незалежно від мовних факторів. Опрацьовано та узагальнено теоретичні та практичні знання про простір у когнітивній науці, філософії та психології, на основі яких виділено сім основних просторових макроконцептів, що набувають об'єктивізації в різних мовах. Надано короткий опис та характеристику просторових макроконцептів. Створено графічну схему їх взаємодії. Виділено та описано основні концепти, що входять до їх складу. Доведено, що подібна класифікація, що створена з урахуванням екстралінгвістичних факторів, є універсальною та може застосовуватися в зіставних лінгвістичних дослідженнях.

Ключові слова: концепт, домен, концептуалізація, простір, просторові концепти, просторові відносини.

The article deals with the attempt to design a conceptual structure of the domain "Space" regardless of linguistic factors. Theoretical and practical data about space in cognitive science, philosophy and psychology is analyzed. As a result, seven core macroconcepts that get linguistic objectivization in different languages are singled out, characterized and described. Graphic scheme of their interaction is established. Basic composing concepts are manifested. It proves that such universal classification can be applied in contrastive linguistic studies.

Keywords: concept, domain, conceptualization, space, spatial concepts, spatial relations.

«Мовна картина світу» – свого роду програма, в рамках якої певний етнос думає, відчуває, реагує, діє. Фразеологія відіграє виняткову роль в роботі цього механізму. Тому виділення і опис сотень і сотень фразеологічних полів, які в своїй сукупності і складають основу мовної картини світу, є невідкладним завданням сучасних наукових студій [1, с. 856].

Зауважимо, що за останні декілька десятиліть вийшло багато робіт, в яких було здійснено спроби розв'язати складну проблему ідеографічного опису фразеологічного складу різних мов: праці Д. О. Добровольського, А.М. Емірової, Л. М. Ковшової, В. М. Мокієнка, Т. Г. Нікітіної, Ю. Ф. Прадіда, А. Д. Райхштейна, В. М. Телієї, В. Д. Ужченка та інших. Як вважає Ю. Ф. Прадід,

істотними недоліками основних схем ідеографічної класифікації як лексичних, так і фразеологічних одиниць, є той факт, що недостатньо, а то і зовсім, не враховуються дані інших наукових дисциплін таких, як філософія тощо [2, с. 15]. Автор слушно зауважує, що вирізнення як лексичних, так і фразеологічних мікро- та макросистем повинно базуватися на врахуванні не лише лінгвістичних, але й позалінгвістичних факторів [2, с. 11 – 12]. Саме це твердження зумовлює актуальність та мету нашого дослідження.

Мета: створити концептуальну структуру домену «Простір» незалежно від певної мови, яка може слугувати моделлю для лінгвістичних досліджень в плані ідеографічної класифікації лексичних або фразеологічних одиниць.

Спираючись на опрацьовані у філософії онтологічні засади розуміння простору та на розглянуті у когнітивній лінгвістиці та когнітивній географії принципи концептуалізації просторової інформації, ми розробили концептуальну структуру простору як домена – когнітивного утворення, на базі якого формуються інші просторові концепти. Даний тип класифікації визнається як найбільш нейтральний, адже він дозволяє уникнути лінгвоцентризму – надання привілейованого статусу рідній мові в інтерпретації дійсності [3, с.].

В процесі еволюції у людини сформувалися дві відносно автономні системи сприйняття дійсності «що-система» і «де-система» [4], які базуються на принципі протиставлення фону та фігури, терміни запропоновані Л. Талмі [5]. Перша розпізнає та ідентифікує об'єкт, друга сприяє формуванню орієнтаційних концептів, таких як відстань, місцезнаходження об'єкту відносно спостерігача, руху [6, с. 88].

Тому перші макроконцепти, які слід виокремити в складі домену «Простір», є макроконцепти «Об'єкт» та «Місце».

Щодо локалізації об'єкту, С. Левінсон зазначає, що об'єкти можуть локалізуватися без або з залученням певних орієнтаційних систем. Локалізацію об'єкта без будь-якої орієнтаційної системи він називає топологія (в цьому випадку просто називається місце знаходження об'єкту) [7, с. 65]. В нашій класифікації на базі домену «Простір» цьому виду локалізації відповідає макроконцепт «Просторові відносини між об'єктом та місцем». Щодо локалізації об'єкту відносно певних просторових орієнтирів, ми виділили макроконцепт «Просторові відносини між об'єктами».

Погоджуючись з тезою, що вивчення простору нерозривно пов'язано з вивченням руху [3, с. 153], виділяємо макроконцепт «Рух».

Намагаючись розробити концептуальну класифікацію простору, враховуємо те, що простір, як логічний або концептуальний примітив, не може бути визначений лише через інші об'єкти або відношення між ними [8, с. 86]. Існує так званий «порожній простір» [9, 554].

Вперше це питання виникло ще в античній філософії. Одночасно з категорією *буття* в філософії Парменіда з'явилася протилежна їй категорія *небуття*, поняття, яка означає відсутність *буття* [10]. Фактично категорія *небуття* ототожнюється з категорією *ніщо* – протилежністю різноманітних *щось* [10]. Гегель зауважував, що абсолютне буття є абстракцією, тому ототожнював *буття* та *небуття*, суще буття – є єдність цих протилежних понять, іншими словами, становлення, або перехід від *буття* до *небуття* та навпаки [11, с. 218 – 226].

Таким чином допускаємо у домена «Простір» існування бінарної опозиції, яку умовно називаємо «Анти-Простір». Термін «бінарна опозиція», який було введено М. С. Трубецьким спершу в фонологію, передбачає наявність загальних для обох членів опозиції ознак [12]. Так домен «Простір» складається з макроконцептів «Об'єкт» та «Місце» («щось» і «десь»). Відповідно «Анти-Простір» – з макроконцептів «Анти-Об'єкт» та «Анти-Місце» («ніщо» та «ніде»).

Таким чином нами виділено сім просторових макроконцептів, які набувають вербалізації в мовах світу: «Об'єкт», «Місце», «Просторові відносини між об'єктом та місцем», «Просторові відносини між об'єктами», «Рух», «Анти-Об'єкт» та «Анти-Місце» (див. Рис. 1).

Розглянемо детальніше кожен макроконцепт та виокремимо базові концепти, які входять до їх складу.

Макроконцепт «Об'єкт». За словами О. А. Івіна, складний просторовий образ світу формується безліччю об'єктів, даних у людському сприйнятті одночасно [13]. Як зазначав Г. В. Ф. Гегель, наявне буття є буття, що має визначеність, суцільна визначеність буття є якість [14, с. 228] та кількість [14, с. 241], які у поєднанні формують міру. Саме за якісними та кількісними параметрами розроблено подальшу структуру макроконцепту «Об'єкт».

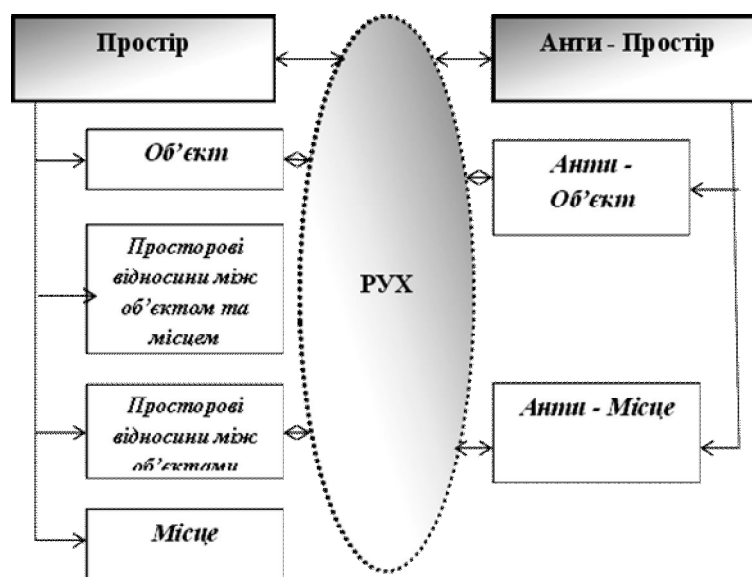

Рис 1. Концептуальна структура домену «Простір»

Уява про оточуючий світ нероздільно пов'язана з категорією квантитативності. Поняття чисел вийшло з протиставлення частини речі і цілої речі, в результаті загальна уява про оточуючий світ змінилась у напрямку: 'цілісний' світ → 'розчленований' світ [15, с. 4]. Так за абсолютно квантитативними параметрами та загально визнаними кількісними параметрами «дискретність/недискретність» виділяємо концепти «Одиничність» та «Множинність», при чому під «Множинністю» розуміємо «більше ніж один».

За квалітативними ознаками, які базуються на сприйнятті контурів об'єкту, до макроконцепту «Об'єкт» входить концепт «Конфігурація об'єкту».

Спираючись на квантитативно-квалітативні ознаки, які поєднують у собі кількісні та якісні характеристики, виділяємо концепт «Розмір об'єкту».

Макроконцепт «Місце». Для структуризації макроконцепту «Місце» ми скористаємося термінологією, яка є загально визнаною у літературознавстві, і використовується на позначення певних просторових ділянок в художньому тексті при описі художнього простору літературного твору. Такий підхід вважаємо виправданим, адже він допоможе уникнути довгих описових визначень. В складі макроконцепту «Місце» ми виділили два концепти «Топос» та «Локус». Хоча не існує чіткого розмежування даних термінів, як елементів художнього простору, існує думка, що локус [16] – це складова одиниця топосу, що позначає конкретне місце в даному континуумі [17, с. 32]. Тому більшість вчених схиляються до того, щоб називати топосом відкритий, необмежений простір, а локусами – закриті, обмежені просторові ділянки. Ми підтримуємо цей підхід.

Макроконцепт «Просторові відносини між об'єктом та місцем». Локалізація об'єкту в межах даного макроконцепту відбувається в рамках топології. В межах даного макроконцепту «Топоси» та «Локуси» розуміються нами як «контейнери», тобто «вмістилища» для об'єктів. Термін «вмістилище» було введено Дж. Лакоффом та М. Джонсоном в рамках когнітивної теорії метафори [18]. Таким чином вищезгаданий макроконцепт складається з двох концептів «Локалізація об'єкту відносно топосу» та «Локація об'єкту відносно локусу».

Макроконцепт «Просторові відносини між об'єктами»

Засади формування основних концептуальних доменів формується у малюка ще на етапі домовного розвитку, коли пізнання світу знаходиться в сенсорно-моторній стадії: дитина пізнає кінетичні та просторові характеристики об'єктів. Потім паралельно з опануванням мови відбувається трансформування сенсорно-моторних схем в певні концепти [19]. Але дотик, як найпростіша сенсорна система, залишається найважливішим засобом контакту зі світом та виконує функцію невербального компоненту комунікації. Тому перший концепт, який ми виділяємо в структурі даного макроконцепту – є «Тактильний контакт».

Також структура макроконцепту «Просторові відносини між об'єктами» пов'язана з вищезгаданими «системами орієнтування». На думку С. Левінсона в лінгвістиці існує

термінологічна плутанина щодо різноманітних систем орієнтування у просторі. Узагальнюючи наукові надбання в даній проблематиці, дослідник виділяє три системи орієнтування в просторі: відносну, іманентну та абсолютну.

Прийнято вважати, що відносна система координат базується лише на зоровому сприйнятті спостерігача. В даній системі координат важливу роль грає позиція спостерігача та напрямок його погляду.

Іманентна система орієнтування включає в себе систему координат, яка вибудовується навколо певного об'єкту, і координати визначаються відносно його іманентних характеристик. Термін «іманентний» ('властивий природі самого предмета або явища, внутрішньо притаманний їм' [20]) в даній класифікації вживається умовно. Такі риси не є притаманними об'єктам, а лише концептуально закріплюються за ними відповідно певним алгоритмам. Прототипом іманентної системи орієнтування виступає людське тіло.

В абсолютній системі орієнтування орієнтація відбувається відносно фіксованих орієнтирів, наприклад, сторін світу. Тому в межах абсолютної системи орієнтирів позиція спостерігача не має значення.

Всі три системи орієнтирів можуть бути егоцентричними, а можуть переноситися на інші об'єкти [7, с. 24 – 56].

В нашій класифікації ми будемо користуватися вищезазначеною термінологією. В складі макроконцепту «Просторові відносини між об'єктами» виділяємо концепти, що базуються на даних системах орієнтування, а саме «Відстань», «Розташування об'єкту відносно іманентних характеристик об'єктів» та «Розташування об'єкту відносно абсолютних орієнтирів».

Макроконцепт «Рух». З позиції діалектичного матеріалізму, рух немислимий без матерії, а матерія без руху. Рух – є спосіб існування матерії [10]. Зміни, що відбуваються в рамках вищезгаданих концептів пов'язані з рухом, адже, в широкому філософському розумінні, рух – є будь-які зміни [13].

Зміни, в рамках макроконцепту «Об'єкт», тобто зміни форми, розміру, позиції об'єкту відносимо до концепту «Рух як такий».

Зміни положення об'єкту відносно іншого об'єкту або місця відносимо до концепту «Переміщення». Існує безліч спроб класифікувати концепт «рух» як переміщення в просторі, які враховують різноманітні фактори: напрям, ціль, спосіб, манеру, інтенсивність руху тощо [21]. Узагальнюючи існуючі підходи до класифікації «руху», виділимо найбільш універсальні характеристики. Л. Талмі виділив шість когнітивних компонентів в концептуальній структурі руху: фігура, фон, шлях, рух, спосіб, ціль [5, с. 62]. Традиційно пересування об'єкту в просторі передбачає наявність чотирьох концептуальних елементів: фігура (об'єкт, що рухається), фон (просторовий орієнтир, відносно якого відбувається рух), шлях (спрямованість руху), спосіб (засіб або манера пересування) [22, с. 153]. Але як виявляється, при лінгвістичному кодуванні руху наявність всіх елементів не є обов'язковою. Тому виникла необхідність розрізнити рухову активність, що акцентується на процесі переміщення, та рухову подію, яка є рухом, що орієнтується на крапку відправлення або прибуття [22, с. 154]. Отже рух, як переміщення в просторі, складається з концептів «Процес переміщення» та «Акт переміщення».

В такий спосіб нами було здійснено спробу побудувати повну концептуальну структуру домену «Простір», яку можна співвіднести з концептуальним полем просторовості.

Вважаємо, що дана універсальна класифікація може бути корисна при ідеографічному описі лексичного та фразеологічного складу мов, та використовуватися в наукових розвідках в рамках зіставної лінгвістики, що передбачають роботу з декількома мовами одночасно.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Хлебда, В. Маленький личный каталог нерешенных фразеологических задач [Текст] / В. Хлебда // ROSSICA OLOMUCENSIA. – XLIV. – Olomouc: 2006. – С. 853 – 859.
2. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю. Ф. Прадід // НАН України, Ін-т української мови / [відп. ред. О.О. Тараненко]. – К.: Сімферополь, 1997. – 252 с.
3. Lucy, J. A. Interaction of language type and referent type in the development of nonverbal classification preferences [Text] / J. A. Lucy, S. Gaskin // Language in Mind: Advances in the Study of Language & Thought. – Cambridge: MIT Press, 2003. – P. 465 – 92.
4. Landau, B. "What" and "where" in spatial language and spatial cognition [Text] / B. Landau, R. Jackendoff // Behavioral and Brain Sciences. – № 16. – 1993. – P. 217 – 265.
5. Talmy, L. Lexicalisation patterns: semantic structure in lexical forms [Text] / L. Talmy // Language Typology & Syntactic Description. – Cambridge: Cambridge University Press, 1985. – V. 3. – P. 57 – 149.

6. Кубрякова, Е. С. О понятиях места, предмета и пространства [Текст] / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Языки пространств. – М.: Языки русской литературы, 2000. – С. 84 – 93.
7. Levinson, S. C. Space in language and cognition. Explorations in Cognitive Diversity [Text] / S. C. Levinson. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 389 p.
8. O’Keefe, J., Nadel, L. The hippocampus as a cognitive map [Text] / J. O’Keefe, L. Nadel. – Cambridge University Press, 1978. – 570 p.
9. Space and Language [Text] / [M. A Peterson, L. Nadel, P. Bloom, M. F. Garrett] // Language and Space. – Cambridge: The MIT Press, 1996. – P. 553 – 578.
10. Философский энциклопедический словарь [Электронный ресурс] / [под ред. Л. Ф. Ильичёва, П. Н. Федосеева, С. М. Ковалёва, В. Г. Панова]. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/>
11. Гегель, Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук [Текст] / Г. В. Ф. Гегель // Соч. в 3-х т. – Т. 1. – М.: «Мысль», 1974. – 452 с.
12. Трубецкой, Н. С. Логическая классификация смысловых оппозиций [Электронный ресурс] / Н. С. Трубецкой // Основы фонологии. – М.: Аспект Пресс, 2000. – С. 71 – 95. – Режим доступа: http://genhis.philol.msu.ru/printer_130.html
13. Философия: Энциклопедический словарь [Электронный ресурс] / [под ред. А. А. Ивина], – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/>
14. Гегель, Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук [Текст] / Г. В. Ф. Гегель // Соч. в 3-х т. – Т. 1. – М.: «Мысль», 1974. – 452 с.
15. Таранець, В. Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоєвропейської прамови) [Текст]: Монографія / В. Г. Таранець. – [2-е вид., перероб. и доп.]. – Одеса “АстроПринт”, 1999. – 116 с.
16. Лотман, Ю. М. Художественное пространство в прозе Гоголя / Лотман Ю.М. // В школе поэтического слова: Пушкин. Лермонтов. Гоголь. М.: Просвещение, 1988. – С. 251 – 292.
17. Булгакова, А. А. Топика в литературном процессе [Текст]: пособие / А. А. Булгакова. – Гродно: ГрГУ, 2008. – 107 с.
18. Лакофф, Дж. Метафоры, которыми мы живем [Текст] / Дж. Лакофф, М. Джонсон; [пер. А. Н. Баранова, А. В. Морозовой]. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
19. Mandler, J. M. Preverbal Representation and Language [Text] // J. M. Mandler // Language and Space. – Cambridge: The MIT Press, 1996. – P. 365 – 384.
20. СУМ-11: Словник української мови: в 11 тт. [Електронний ресурс] / [за ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>
21. Pourcel, S. S. Motion: a conceptual typology [Text] / S. S. Pourcel // Language, Cognition and Space: The State of the Art and New Directions. – L.: Equinox Publishing Ltd, 2010, – P. 419 – 451.
22. Pourcel, S. S. Relativism in the linguistic representation and cognitive conceptualization of motion events across verb-framed and satellite-framed languages [Text]: PhD Thesis / S. S. Pourcel. – University of Durham, 2005. – 367 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Тодорова – викладач кафедри перекладу та мовознавства Міжнародного гуманітарного університету, м. Одеса.

Наукові інтереси: порівняльно-історичне та типологічне мовознавство, когнітивна лінгвістика, фразеологія.

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО Й ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СКЛАДУ МОВИ

УДК 811.112.2'81'37

СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА МЕРОНІМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСТИН НЕЖИВОЇ ПРИРОДИ

Олена МАТЕРИНСЬКА (Київ, Україна)

Статтю присвячено дослідженню структурних та семантичних особливостей меронімів, які позначають частини неживої природи у німецькій та англійській мовах. Визначено їхні основні структурні та семантичні типи, встановлено моделі розвитку їхньої полісемії, визначено поняття стертої метафори.

Ключові слова: меронімія, семантичний тип, структурний тип, полісемія, антропоморфна метафора, стерта метафора, метонімія.

This paper focuses on the research of the structural and semantic peculiarities of the meronyms denoting parts of inanimate nature objects in German and English. Their main structural and semantic types are revealed, the models of their polysemy development are being traced. The notion of the dead metaphor is highlighted.

Key words: meronymy, semantic type, structural type, polysemy, anthropomorphic metaphor, dead metaphor, metonymy.

Стаття посвячена исследованию структурных и семантических особенностей меронимов, обозначающих части неживой природы, в немецком и английском языках. Определены их основные структурные и семантические типы, установлены модели развития их полисемии, раскрыто понятие стертой метафоры.

Ключевые слова: меронимия, семантический тип, структурный тип, полисемия, антропоморфная метафора, стертая метафора, метонимия.

1. Вступні зауваження. Меронімічні відношення (відношення між частиною та цілим) є одним із фундаментальних типів семантичних зв'язків у мові, який формує базовий шар лексики будь-якої мови. У фокусі лінгвістичного, філософського пошуку цей тип логічного та семантичного відношення опинився ще в античні часи у роботах Платона та Аристотеля [22, с. 279; 5, с. 41], у яких було сформульовано базові аксіоми відношень між частиною та цілим, надалі його студіювали в межах логіки, мереології [11; 14; 24, с. 3]. У 80-90 роках ХХ століття мероніми активно вивчалися психолінгвістами [6; 7; 10; 25; 27; 28; 32], були важливою «тестовою» групою лексики в межах семантичних зіставних та типологічних досліджень, у зв'язку з чим необхідним виявилось визначення семантичних типів меронімії [18; 19].

1.2. Семантичний потенціал меронімів є значним та визначається належністю відношення частини до цілого як одного з базових у мовній та позамовній дійсності [2, с. 66-73; 4, с. 58-59], отже вплив на розвиток семантики меронімів здійснюють як лінгвістичні, так і екстралінгвістичні чинники. До базових механізмів розвитку полісемії меронімів можна віднести метафору та метонімію [8, с. 55; 20, с. 110; 29, с. 259], які слід сприймати не тільки як мовні тропи, але і як базові інструменти мислення людини, створення у її свідомості поняттєвої системи, що є відображенням реальної дійсності. Полісемія у мові трактується з різних позицій та постійно відкриває нові можливості інтерпретації підстав, на яких відбуваються основні метафоричні та метонімічні зсуви значення [23; 30; 31]. Полісемія є однією з основних характеристик семантичної структури меронімів, одним із параметрів їхньої системної організації, за рахунок якої збільшується їхній семантичний обсяг. Зважаючи на антропоцентричність людського світогляду, не викликає подиву той факт, що тематичні групи найменувань частин живої та неживої природи є асоціативним підґрунтям для численних метафор, у тому числі стертих.

Щоденний процес мовлення людини відзначається постійним вживанням стертих метафор, які нею вже усвідомлюються як такі, що позбавлені метафоричності, звичні номінативні вирази, які виконують власне денотативну функцію [9]. На позначення таких метафор вживаються також терміни «мертві метафори» [12, с. 38] та «метафори – кліше» [26, с. 28-29]. На відміну від інновативних чи креативних метафор, які ґрунтуються на незвичному новому використанні асоціацій, за якими відбувається уподібнення одного об'єкта або поняття іншому, «мертві метафори» відштовхуються від певного еталонного порівняння, що видається найоптимальнішим для мовця, а відтак тиражуються, вживаються без додаткового переосмислення. Їхню мотивацію

можна встановити тільки за допомогою спеціального лінгвістичного аналізу, інколи навіть етимологічного з метою відновлення підґрунтя, на якому сформувалася аналогія, що спричинила виникнення такої метафори.

1.3. У цій розвідці розглянуто одну з більш ніж десяти тематичних груп меронімічної лексики, а саме найменування частин неживої природи (далі НЧНП), наприклад, нім. *Bergesgipfel* ‘верхівка скелі’, англ. *lakeside* ‘берег озера’.

На *мети* цієї студії – визначення структурно-семантичних особливостей найменувань частин неживої природи у німецькій та англійській мовах та виявлення взаємозв’язку між їхньою структурою та семантикою.

Об’єктом дослідження є найменування частин неживої природи в німецькій та англійській мовах та їхні лексико-семантичні варіанти (ЛСВ). *Предмет* дослідження – структурні та семантичні особливості НЧНП у німецькій та англійській мовах. Наведений у цій статті матеріал спирається також на попередні дослідження системи меронімів у німецькій та англійській мовах, а також на їхнє вивчення у різноструктурних мовах (на прикладі соматизмів) [1-4; 15-17].

1.4. Загальний обсяг проаналізованої меронімічної лексики становить 4730 лексичних одиниць (6098 ЛСВ) у німецькій мові та 1888 лексичних одиниць (6091 ЛСВ) в англійській мові (у двох досліджуваних мовах – це 6618 лексичних одиниць, із загальною кількістю їхніх значень 12 189 ЛСВ). Емпіричний матеріал дослідження складають лексичні одиниці (ЛО), отримані шляхом суцільної вибірки з репрезентативних тлумачних та перекладних словників німецької та англійської мов, було використано також тематичні, ідеографічні, етимологічні словники, електронні бази даних, енциклопедичні джерела.

2. Досліджувана у цій розвідці тематична група найменувань частин неживої природи (далі НЧНП) складається з двох тематичних підгруп: найменувань частин гірських (нім. *Berggipfel*, англ. *mountaintop* ‘верхівка скелі’, *peak* ‘пік, верхівка скелі’) та водних об’єктів (*Flußbett* ‘річище’, англ. *riverhead* ‘витоки річки’, *riverbed* ‘річище’). У німецькій мові було досліджено 85 лексем, які мають 93 ЛСВ, у англійській мові – 62 лексеми (144 ЛСВ). Тематична група НЧНП є нечисельною, утім важливою для визначення особливостей сприйняття та категоризації людиною світу природи, до якого вона належить, а також визначення особливостей формування метафоричних та метонімічних зв’язків у системі меронімів. Ця дещо периферійна тематична група меронімів знаходиться в опозиційному відношенні до найменувань частин живої природи, див. [1; 2, с. 76-112], але внаслідок антропоцентричності людського світогляду демонструє спільні риси, притаманні семантичному розвитку меронімів в цілому та відіграє важливу роль у формуванні сітки структурних та семантичних кореляцій в ній [2, с. 262-284].

До досліджуваного матеріалу увійшли лише безпосередні позначення частин гірських та водних об’єктів, щодо частин географічного простору та структурно-семантичних особливостей інших частин ландшафту (наприклад, позначеного певною природою: степу, лугового ландшафту, що виступають вже власне характеристикою простору) див. [2, с. 196-221; 3]. Для НЧНП у німецькій мові (на відміну від їхніх англійських відповідників) нехарактерним є розвиток високого рівня полісемії.

2.1. За своєю структурною організацією переважна більшість НЧНП у німецькій та англійській мовах є двокомпонентними детермінативними композитами (нім. *Bergvorsprung* ‘виступ скелі’, англ. *riverfront* ‘узбережжя’, *riverside* ‘берег ріки’). Випадки утворення досліджуваних одиниць засобами **експліцитної** (нім. *Gebirge* ‘скелі, гірський хребет’ (утворено за допомогою префікса із значенням збірності та суфікса за префіксально-суфіксальною моделлю), *Hügel* ‘пагорб’ (суфіксальна модель), *Oberland* ‘нагір’я, верховина’ (утворено за допомогою префіксоїда); англ. *hillock* ‘згірочок’ (за допомогою демінутивного суфікса утворено від *hill* ‘пагорб’), *foreshore* ‘берегова смуга, узбережжя’ (утворено за допомогою префіксоїда) та **імпліцитної** деривації (нім. *Hang* ‘схил’, утворено від дієслова *hängen* ‘звисати, вішати’ англ. *rock* ‘скаля’ від дієслова сангл. *rokken*, дангл. *roccian*, споріднене з двн. *rucken* ‘спричиняти, рухати’) є поодинокими.

У досліджуваній тематичній групі меронімів зафіксовано лише дев’ять симплексів у німецькій та сімнадцять в англійській мовах, наприклад, нім. *Pik*, англ. *peak* ‘пік, верхівка скелі’. Решта досліджених одиниць у німецькій мові є дво- та трикомпонентними детермінативними композитами, утвореними за допомогою з’єднувальних елементів або ж за їх відсутності ($N + (en) + N \rightarrow N$: нім. *Felsenwand* ‘прямовисна скаля’). В англійській мові зафіксовано лише двокомпонентні детермінативні композити $N + N \rightarrow N$: (англ. *bayhead* ‘частина затоки, що

знаходиться ближче до суходолу»). Статистичні дані щодо розподілу досліджуваних НЧНП за їхніми структурними моделями унаочнено в таблиці 1.

Таблиця 1

**Структурні типи позначень частин неживої природи
у німецькій та англійській мовах**

Структурна модель	Кількість лексем	
	Нім.	Англ.
1. Симплекси	9	17
2. Експліцитна деривація	3	6
2.1. Афіксальні моделі	2	5
2.1.1. Суфіксальні моделі	1	5
2.1.2. Префіксально-суфіксальні моделі	1	-
2.2. Лексеми, утворені за допомогою префіксоїдів	1	1
3. Імпліцитна деривація, конверсія	4	3
4. Композити	69	36
4.1. Двокомпонентні композити	68	36
4.2. Трикомпонентні композити	1	-
Разом	85	62

3-поміж структурних моделей НЧНП у німецькій та англійській мовах домінують двокомпонентні детермінативні композити без з'єднувального елемента, утворені за моделлю $N+N \rightarrow N$ (45 ЛО), наприклад, нім. *Felsrücken* 'гірський хребет', *Felsgipfel* 'верхівка скелі', *Felsspitze* 'пік, верхівка скелі', *Waldrand* 'узлісся'; англ. *hilltop* 'верхівка пагорба', *cliffside* 'бік скелі', *lakeside* 'берег озера'. Зафіксовано 5 ЛО, утворених за моделлю $Adj+N \rightarrow N$ у німецькій мові (нім. *Hochebene* 'плоскогір'я'), та одна лексична одиниця – в англійській мові (англ. *backshore* 'частина узбережжя, що покривається водою тільки під час сильного шторму'). Двокомпонентні детермінативні НЧНП-композити зі з'єднувальним елементом утворюються в німецькій мові за такими моделями: $N+(e)s+N \rightarrow N$ (11 ЛО), наприклад: *Bergesgipfel* 'верхівка скелі' та $N+(e)n+N \rightarrow N$ (7 ЛО): *Felsenspitze* 'верхівка скелі'. У дослідженому матеріалі зафіксовано лише одне НЧНП у німецькій мові, утворене за моделлю трикомпонентного детермінативного композита без з'єднувального елемента: $Präp+(N+N) \rightarrow N$ – *Binnenwasserstraße* 'внутрішня водна магістраль'.

2.2. Важливим є той факт, що більшість досліджених НЧНП демонструють тісний зв'язок з іншими тематичними групами меронімів – найменуваннями частин істот (нім. *Bergnase* 'виступ (ніс) скелі', англ. *bayhead* 'голова, віддалений район бухти'), локативними меронімами (нім. *Bergspitze* 'пік скелі', англ. *seaside* 'морський берег'), найменуваннями частин споруд (*Bergkuppe* 'маківка скелі'). Найбільша кількість НЧНП мотивовані другим компонентом, який є соматизмом (нім. *Felsrücken*, *Berggrücken* 'гірський хребет', англ. *wellhead* 'верхівка, шапка хвилі'). Такі НЧНП є екзоцентричними композитами, компонент *B* яких переважно вжито у метафоричному значенні.

Другий компонент *B* зазначених НЧНП-двокомпонентних детермінативних композитів вжито в одному з полісемічних значень соматизмів, як правило, за моделлю «соматизм → найменування частини об'єкта природи, який зазнає персоніфікації» (*Flußarm* 'протока, рукав ріки'). Підставою для такого переносу є подібність за формою, локалізацією та функцією частин об'єктів неживої природи та частин тіла людини, предметів навколо, що призводить до виникнення численних моделей антропоморфної метафори [2, с. 68-69]. Найбільш продуктивними основами-соматизмами, які функціонують у якості компонента *B* найменувань частин неживої природи, що є детермінативними композитами, виявилися такі основи, як: -*rücken*, -*arm* (3), -*nase*, -*zunge* (2), наприклад, *Gebirgsrücken* 'гірський хребет', *Gletscherzunge* 'язик льодовика', англ. -*head* (8), наприклад, *riverhead* 'витоки ріки'.

3-поміж локативних меронімів, вжитих у якості компонента *B* НЧНП-композитів у німецькій мові зареєстровано основи: -*spitze*, -*rand*, наприклад, *Felsenspitze* 'верхівка скелі', *Klippenrand* 'край скелі', *Meeresoberfläche* 'поверхня моря', *Meeresstraße* 'морська протока', в англійській: -*side*, -*top*, -*front*, *pondside* 'бік ставу', *hilltop* 'верхівка пагорбу', *lakefront* 'берег озера', серед найменувань частин споруд – основа -*wand*, наприклад, *Felswand* 'стіна скелі'.

У переносному метафоричному значенні вживаються також найменування різних предметів, об'єктів побуту людини (у якості *A* та *B* компонентів НЧНП-комполітів), до яких асоціативно подібні частини неживої природи, наприклад, *Bergsattel* 'гірська сідловина' (букв. *Sattel* 'сідло'), *Felszacke* 'верхівка скелі' (букв. *Zacke* 'зубець (інструмента)'), *Kammgebirge* 'гірський хребет з гострим скелястим гребенем', *Wellenkamm* 'гребінь хвилі' (букв. *Kamm* 'гребінець'), *Tafelberg* 'скеля з пласкою верхівкою' (букв. *Tafel* 'плитка, дошка'); англ. *bedrock* 'корінна порода' (букв. *bed* 'ліжко, дно'), *seabed* 'дно моря', *waterway* 'фарватер, судоплавна протока' (букв. *way* 'шлях'). Загальна кількість лексикалізованих НЧНП становить 36 ЛО (42,3 % від загальної кількості досліджених НЧНП) у німецькій та 15 – в англійській мові (24 % від загальної кількості НЧНП).

2.3. Семантичні типи НЧНП-детермінативних комполітів [13, с. 116-120; 21, с. 145; 2, с. 61-66] (69 ЛО у німецькій та 36 ЛО в англійській мовах) мають п'ять різновидів (2.3.1.) – (2.3.5).

2.3.1. Партитивні комполіти-НЧНП (48 ЛО у німецькій мові та 33 ЛО в англійській мові), позначають частину неживої природи за партитивним зв'язком із ієрархічно вищим поняттям, з'ясовують, до якого цілого належить частина: а) «Ціле – частина» («*B* належить до *A*», «*A* має *B*», «*B* є частиною *A*»), наприклад, нім. *Felsgipfel* 'верхівка скелі', *Felsenvorsprung* 'виступ скелі', англ. *riverbank* 'берег ріки', *cliffside* 'бік скелі', визначають матеріал, із якого складається певна частина («Матеріал – НЧНП» за формулою тлумачення «*A* є матеріалом, із якого складається *B*», наприклад, *Kalkfelsen* 'вапняна скеля' (3 ЛО у німецькій мові).

2.3.2. Локативні комполіти-НЧНП (9 ЛО у німецькій та 3 ЛО в англійській мовах) конкретизують розташування певної частини неживої природи щодо її цілого («*B*- НЧНП, розташовано у місці *A*», «*B*- НЧНП має локалізацію *A*»), *Südufer* 'південний берег', англ. *foothill* 'пагорб біля підніжжя більшого узгір'я', *bedrock* 'корінна порода (що лежить в основі геологічного пласту)'.

2.3.3. Атрибутивні комполіти-НЧНП (загальна кількість – 7 ЛО у німецькій мові) дають якісну характеристику частин неживої природи (3 ЛО), що можна визначити за допомогою описової формули тлумачення «*B* – НЧНП має ознаку *A*, характеризується ознакою *A*»), наприклад, *Steilwand* 'крута стіна скелі', *Steilufer* 'крутий берег', характеризують спосіб, форму існування певної частини артефакту («Модальне значення / спосіб – НЧНП») за формулою «*B* існує у формі *A*» (4 ЛО), наприклад, *Tafelgebirge* 'гірський хребет із пласкими верхівками'.

2.3.4. НЧНП-акціональні комполіти (3 ЛО у німецькій мові), позначають частину за об'єктом дії або за дією: «Дія – НЧНП» за формулою «*B* призначений для виконання дії *A*», «*B* характеризується дією *A*, функціонує, виконуючи дію *A*», зафіксовано випадки, коли НЧНП позначає частину неживої природи за формулою «*B* виникло внаслідок дії *A*, *A* є інструментом, завдяки якому утворилося *B*», наприклад, *Flussebene*, *Flusstal* 'долина, яка була утворена рікою'. Такі приклади є поодинокими у дослідженій тематичній групі НЧНП.

2.3.5. Орнативні комполіти-НЧНП, які позначають певну частину неживої природи, при цьому компонент *A* містить інформацію про додаткову деталь цієї частини («Додатковий елемент – НЧНП»), наприклад, *Schneegebirge* 'скелі, вкриті льодом', зафіксовано лише дві такі ЛО у німецькій мові.

Домінуючим типом утворення НЧНП-детермінативних комполітів є тип партитивних комполітів. Цей факт логічно узгоджується з тим, що серед досліджених НЧНП переважна більшість є частинами конкретних об'єктів (47 НЧНП у німецькій та 33 в англійській мовах) або виду конкретних об'єктів (38 НЧНП у німецькій та 29 в англійській мовах). Абсолютно всі досліджені НЧНП позначають частину конкретного поняття, з-поміж них немає одиниць з абстрактним значенням, що пояснюється специфікою їхнього денотата. Більшість НЧНП (47 ЛО у німецькій та 33 – в англійській мовах) містять експліковане ціле у своїй структурі, решта (38 ЛО у німецькій та 29 – в англійській мовах) містять ціле, до якого вони належать імпліцитно у своєму значенні, отже, є немаркованими щодо цілого. Більшість НЧНП – найменувань гірських об'єктів – мають у своїй семантичній структурі сему твердої субстанції, але не всі вони містять сему визначеної форми, як, наприклад, нім. *Tafelgebirge* 'гірський хребет із пласкими верхівками'.

2.4. Рівень полісемії досліджених НЧНП у німецькій мові є низьким, 85 проаналізованих одиниць мають 93 значення, тобто виражають лише 8 переносних значень, індекс їхньої полісемії дорівнює 1,09. Позначення частин гірських об'єктів у німецькій мові мають індекс полісемії вищий (1,1) за індекс полісемії позначень частин водних об'єктів (0,04), що пояснюється як більшою кількістю найменувань частин гірських об'єктів у досліджуваній тематичній групі, так і

їх більшою схильністю до розвитку полісемії. В англійській мові індекс полісемії НЧНП є вищим і становить 2,32. Найменування частин гірських об'єктів характеризуються в англійській мові також вищим рівнем полісемії (2, 78), аніж найменування водних об'єктів (1,94). Можна констатувати, що більшість досліджених НЧНП є моносемантичними у німецькій мові. Це цілком узгоджується з тим фактом, що структурно вони є детермінативними двокомпонентними композитами, тобто мають специфіковане значення. В англійській мові зафіксовано більше симплексів, що пояснює вищий рівень розвитку їхньої полісемії.

2.4.1. Серед зафіксованих моделей утворення переносних значень НЧНП у німецькій мові є, наприклад, такі **метафоричні моделі переносів з НЧНП: 1) на позначення абстрактних понять** на підставі асоціативної подібності – нім. *Gipfel* (букв. 'верхівка скелі') 'найвище досягнення, найвищий ступінь чогось', *Hang* (букв. 'схил, спад (пагорба)') 'схильність до чогось'; **2) на найменування частин споруд:** *Grat* (букв. 'гребінь гірського хребта') 'гребінь даху'; **3) на локативні поняття:** нім. *Grat* (букв. 'гребінь гірського хребта') 'гострий кант, край, пруг тканини', *Meersesstraße* (букв. 'морська вулиця, протока') 'судноплавний канал'; **4) на позначення квантитативних понять:** нім. *Hügel* (букв. 'пагорб') 'грудка певної речовини' (на підставі подібності форми пагорба та насипаної у такий спосіб речовини).

В англійській мові серед метафоричних моделей переносу значення у процесі розвитку полісемії НЧНП зафіксовано такі переноси (44 ЛСВ) з НЧНП на позначення: **1) частини певного об'єкта, предмета,** наприклад, англ. *peak* букв. 'верхівка скелі', 'верхівка даху', 'дашок кашкета'; **2) абстрактного поняття:** *peak, summit* букв. 'верхівка скелі', 'кульмінація, розквіт', *rock* букв. 'скеля', 'опора, підтримка'; **3) предмета як цілого:** *rock* букв. 'скеля', 'банкнота', 'діамант'; **квантитативних понять:** *mountain* букв. 'гора, скеля', 'велика маса, кількість чогось'; **4) локативних понять на підставі асоціативної подібності:** *island* букв. 'острів', 'ізолювана територія, що характеризується певними особливостями (етнокультурними, наприклад). Зафіксовано поодинокі випадки переносів з НЧНП на позначення **частини тіла людини** (3 ЛСВ): англ. *peak* букв. 'верхівка скелі', 'клиноподібна борідка'.

2.4.2. Кількість **метонімічних переносів** (які виявлено лише в англійській мові) є меншою порівняно з метафоричними переносами, з-поміж виявлених моделей зафіксовано метонімічні переноси з НЧНП на позначення: **іншої частини неживої природи** за суміжністю розташування: *peak* букв. 'верхівка скелі', 'скеля'; **локативних понять:** *hill* букв. 'пагорб', 'регіон, що характеризується великою кількістю пагорбів'; **вмісту цієї частини неживої природи:** *rock* букв. 'скеля', 'гірська порода'; **матеріалу,** що виробляється з цієї частини неживої природи (гірських об'єктів), наприклад, *rock* букв. 'скеля', 'камінь для брукування'.

Загалом ці переносні значення утворюються за регулярними для розвитку полісемії меронімів моделями. Отже, можна констатувати, що для цієї тематичної групи меронімів найважливішим типом семантичного зв'язку з іншими тематичними групами меронімів є експлікація відношень матеріального світу людини та її асоціації із собою та об'єктами природи, які її оточують. Про це свідчать як моделі утворення НЧНП, так і моделі розвитку їхніх переносних значень.

2.5. З наведеного матеріалу можна зробити такі висновки:

2.5.1. Поясненням домінування метафоричних моделей переносу під час розвитку полісемії меронімів на позначення частин конкретних об'єктів (зокрема НЧНП) може бути той факт, що, зіставляючи предмети матеріального світу між собою для формування нових назв, людина послуговується саме механізмом аналогії, порівняння, оскільки її світогляд є антропоцентрично зорієнтованим, у першу чергу вона порівнює всі предмети довкілля із своїм тілом.

2.5.2. Соматизми стають невичерпним джерелом антропоморфної метафори та формують нові позначення частин неживої природи.

2.5.3. Найменування частин тіла людини та тварини є інтегрувальною та системоутворювальною частиною системи меронімів, моделі їхнього семантичного розвитку є вихідними для подальшого розвитку меронімічної лексики. Базовість цього шару системи меронімів, яка пояснюється їхнім давнім походженням, зумовлює значну подібність їхнього структурного та семантичного розвитку.

До подальших перспектив цієї розвідки належить верифікація функціонування антропоморфної метафори на матеріалі текстів різних жанрів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Материнська О. В. Типологія найменувань частин тіла : [монографія] / О. В. Материнська. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 295 с. (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження ; Т. 5).
2. Материнська О. В. Меронімічні відношення в лексичній системі німецької та англійської мов : (монографія) / О. В. Материнська. – Донецьк : Всеукраїнське держ. багатoproфільне видавництво Донбас, 2012. – 360 с. (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. – Т. 8.).
3. Материнська О. В. Структурно-семантичні властивості найменувань частин простору у німецькій мові / О. В. Материнська. – *Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання: Науковий журнал.* – Донецьк : ДонНУ, 2012а. – Т. 9. – № 2 (26). – С. 24–40.
4. Материнська О. В. Моделювання меронімічних відношень у лексичній системі мови / О. В. Материнська // *Мовознавство. Науково-теоретичний журнал інституту мовознавства ім. О. О. Потебні та українського мовно-інформаційного фонду НАН України.* – Київ: Видавничий дім «Академперіодика» НАН України, 2013. – № 6 (273). – С. 58–67.
5. Aristotle. *The Metaphysics* / Aristotle (translated by H. Tredennick). – London ; New York : William Heinemann Ltd., G. P. Putnam's Sons, 1912. – 473 p.
6. Chaffin R. The concept of a semantic relation / Roger Chaffin // *Frames, fields and contrast: new essays in semantic and lexical organization.* – Hillsdale ; New-Jersey ; Hove ; London : Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1992. – 464 p.
7. Cruse D. A. On the transitivity of the part-whole relation / Alan D. Cruse // *Journal of Linguistics.* – 1979. – Vol. 15/1. – P. 29–38.
8. Driven R. Metaphor and metonymy in comparison and contrast / Rene Driven, Ralf Pörings. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2003. – 605 p.
9. Gibbs R. W. The poetics of mind. Figurative thought, language and understanding / Raymond W. Gibbs. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – 527 p.
10. Iris M. A. Problems of the part-whole relation / Madelyn Ann Iris, Bonnie E. Litovitz, Martha Evens // *Relational model of the lexicon. Representing knowledge in semantic networks (Studies in natural language processing).* – Cambridge; New-York; New Rochelle; Melbourne; Sydney : Cambridge University Press, 1988. – P. 261–287.
11. Husserl E. *Zur Lehre von den Ganzen und Teilen* / Edmund Husserl // *Logische Untersuchungen.* – Hamburg : Felix Meiner Verlag, 2009. – 813 S. – (Philosophische Bibliothek ; Bd. 601).
12. Kallan P. *Die Semantik der metaphorischen Welt. In Bezug auf Schriften Paul Ricoeurs* / Paul Kallan. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford ; Wien : Peter Lang, 2008. – 184 S. (Europäische Hochschulschriften ; Reihe XX Philosophie ; Serie XX ; Bd. 728).
13. Kürschner W. *Zur syntaktischen Beschreibung deutscher Nominalkomposita. Auf der Grundlage generativer Transformationsgrammatiken* / Wilfried Kürschner. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1974. – 228 S. (Linguistische Arbeiten ; 18).
14. Lutz C. *Untersuchungen zu Teil-Ganzes Relationen. Modellierungsanforderungen und Realisierung in Beschreibungslogiken* / Carstin Lutz. – Hamburg : Universität Hamburg, 1996. – Mitteilung 258. – 79 S.
15. Materynska O. *Typologie der Körperteilbenennungen : (Monographie* / (Hgg. Andrzej Kaṭny, Katarzyna Lukas, Czesława Schatte) / Olena Materynska. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New-York ; Oxford ; Warszawa ; Wien : Peter Lang, 2012. – 246 S. (Danziger Beiträge zur Germanistik. – Bd. 41.).
16. Materynska O. *Meronymie im Deutschen und Englischen // Semantik und Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik* / [L. Iagupova, V. Kaliuščenko, A. Kaṭny, H. Roll (Hgg.)]. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New-York ; Oxford ; Warszawa ; Wien : Peter Lang, 2013. – S. 71– 81. (Donesk Studien zur Germanistik, kontrastiven und diachronen Linguistik ; Bd. 1.)
17. Materynska O. *Teil-Ganzes Beziehungen im interkulturellen Vergleich // [Festschrift für Prof. Andrzej Kaṭny zum 65. Geburtstag/ [Hgg. Andrzej Kaṭny, Katarzyna Lukas, Czesława Schatte] / Olena Materynska.* – Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New-York, Oxford, Warszawa, Wien : Peter Lang, 2014. – S. 357–369 (Danziger Beiträge zur Germanistik. – Bd. 48.).
18. Moltmann F. *Parts and wholes in semantics* / Friederike Moltmann. – New York ; Oxford : Oxford University Press, 1997. – 254 p.
19. Murphy M. Lynne *Semantic relations and the lexicon : antonymy, synonymy and other paradigms* / Lynne M. Murphy. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 293 p.
20. Nunberg G. *Transfers of meaning* / Geoffrey Nunberg // *Lexical semantics. The problem of polysemy.* – Oxford : Clarendon Press, 1996. – P. 109-132.
21. Ortner L. *Substantivkomposita (Komposita und kompositionsähnliche Strukturen 1) / Deutsche Wortbildung: Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache; eine Bestandsaufnahme des Instituts für Deutsche Sprache, Forschungsstelle Insbruck / Lorelies Ortner, Elgin Müller-Bollhagen.* – Berlin ; New-York : Walter de Gruyter, 1991. – 863 S. (Vierter Hauptteil Sprache der Gegenwart ; Bd. LXXIX).
22. Platon *Parmenides. Griechisch / Deutsch / Platon (übersetzt von E. Martens).* – Stuttgart : Philipp Reclam Jun., 1987. – 207 S.
23. Ravin Y. *Polysemy : an overview* / Yael Ravin, Claudia Leacock // *Polysemy. Theoretical and computational approaches.* – Oxford : Oxford University Press, 2002. – P. 1-29.
24. Ridder L. *Mereologie. Ein Beitrag zur Ontologie und Erkenntnistheorie* / Lothar Ridder. – Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 2002. – 513 S.

25. Rosch E. Classification of real world objects : origins and representations in cognition / Eleanor Rosch / Thinking readings in cognitive science. – Cambridge ; London ; New-York ; Melbourne : Cambridge University Press, 1977. – P. 212–222.
26. Skirl H. Metapher / Helge Skirl, Monika Schwarz-Friesel. – Heidelberg : Universitätsverlag Winter, 2007. – 100 S.
27. Tversky B. Objects, parts and categories / Barbara Tversky, Kathleen Hemenway // Journal of experimental Psychology. – 1984. – Vol. 113. – № 2. – P. 169–191.
28. Tversky B. Where partonomies and taxonomies meet / Barbara Tversky // Meanings and Prototypes. Studies in linguistic categorisation [S. L. Tsohatzidis (Edit.)], 1990. – London ; New York : Routledge. P. 334–344.
29. Ullmann S. Historical semantics and the structure of the vocabulary / Stephen Ullmann // Andre Martinet «Estructuralismo e historia». – Canarias : Universidad de la Laguna, 1957. – S. 289–303.
30. Ullmann S. Neue Richtlinien in der Semantik / Stephen Ullmann // Strukturelle Bedeutungslehre [H. Geckeler (Hgg.)]. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978. – S. 15–39.
31. Vanhove M. Semantic associations between sensory modalities, prehension and mental perceptions. A crosslinguistic perspective / Martine Vanhove // From polysemy to semantic change. Towards a typology of lexical semantic associations [M. Vanhove (Edit.)]. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2008. – P. 341–370. (Studies in Language Companion Series, SLCS ; 106).
32. Winston M. E. A taxonomy of part-whole relations / Morton E. Winston, Roger Chaffin, Douglas Herrmann // Cognitive Science : a multidisciplinary journal. – 1987. – Vol. 11. – P. 417 – 444.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Материнська – доктор філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу з німецької мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: зіставна лексична семантика германських мов.

УДК 811. 161.2'373

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ФУНКЦІЇ СЛОВА ПЕРЕКОТИПОЛЕ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Анатолій ПОПОВСЬКИЙ (Дніпропетровськ, Україна)

У статті висвітлюється лексичний та семантичний потенціал слова ПЕРЕКОТИПОЛЕ в художніх творах, періодиці та науковій літературі.

Ключові слова: перекотиполе, мотив, текст, смисл, метафора, алегорія, порівняння, антропоніми, псевдоніми.

The article deals with lexical and semantical potential of the word TUMBLEWEED in fiction, press and scientific literature.

Key words: tumbleweed, motive, text, sense, metaphor, allegory, comparison, anthroponomy, pseudonym.

Із понад 450 тисяч рослин на земній планеті, що набули в живому мовленні своєрідних назв, удостоїлися завдяки своїм цілющим властивостям численних міфів, переказів, легенд, повір'їв, особливе місце посідає наше степове *перекотиполе*. Назви рослин становлять важливу й своєрідну тематичну групу лексики, в цілому ще малодосліджену в українському мовознавстві. Аналіз таких назв, зокрема глибоке й системне вивчення їхньої семантичної функції та семантичних моделей словотворення, є актуальним завданням сучасної лексикології. У цьому плані ще мало зроблено українськими лінгвістами. Так, наприклад, Шевчук Т. М. [5] дослідив лексико-семантичні функції слова *барвінок*, Кобів Ю. [1] порушує питання вивчення назв рослинного світу, а Фещенко М. М [3] привертає увагу дослідників до вивчення міфів та легенд, пов'язаних із рослинами.

Походження таких назв, як народних, так і літературних, надзвичайно різноманітне. Значна кількість ботанічних найменувань має досить прозору семантичну природу, пов'язану зі значенням метафоризації, образно-художній смисл якої розкривається в контексті різножанрових творів.

Метою дослідження є виявлення функціонального потенціалу лексичних та семантичних можливостей слова перекотиполе як художнього засобу відтворення дійсності сьогодення суверенної України.

Як відомо, похідні назви рослин мотивуються формою кореня, стебла, листків, подібністю їх до різних предметів, способом розмноження. З огляду на це слово *перекотиполе* в лексикографічних працях характеризується так:

Перекотиполе – степова або пустельна рослина, яка після досягання плодів відривається від кореня і перекочується по землі вітром (КТСУМ, с. 196).

Перекотипале, я, с. Трав'яниста або напівчагарникова степова чи пустельна рослина, яка після досягання плодів обламується біля основи і перекочується на далекі відстані, розносячи своє насіння. *По долині, по роздоллі Із степу перекотипале Рудим ягнятчком біжить* (Шевч., II, 1963, с. 233); *Осінній вітер свистів на рівнині, гнав аж до обрію круглі куці перекотипала* (Донч., III, 1956, с. 157) [3 (6, с. 203)].

Аналогічно тлумачиться воно і в Словнику синонімів української мови, але синонімічний ряд його значно збагатився за рахунок народних назв, як-от: *покотипале, перекачун, катун; підчїс, лециця, спаржа, заячий холодок, шпараги* (ССУМ, II, с. 157). А в Словнику українських синонімів Олекси Вусика *перекотипале* ввійшло до синонімічного ряду зі значенням 'легковажний' (Вусик, с. 184-185).

До цих визначень варто додати формулювання одного з провідних дослідників української ботанічної номенклатури І. В. Сабодаша: «*Перекотипале* – власне українське утворення, мотивоване способом переміщення зрілої рослини». Він долучає й наявні в українських говорах такі відповідники цьому слову, як 'перекачитель', 'перекачичник', 'котун // катун' (ФУБН, с. 139-146). У літературній мові *перекотипале* є сталою формою, хоч у творчій практиці деяких майстрів слова трапляється 'котипале', 'покотипале', 'приплетач', 'приблуда', 'курай', наприклад: *І повідходять хмари з неба вбік, І місяця прозоре котипале Піймає в себе фантастичний блік Від сонця, що давно за видноколом, – І небо вже не згаситься ніколи, І сьятиме бубном золотим – І звуком золотим, крицевим болем Дніпра озветься плесо...* (Тельнюк, с. 12). «*Що з того, що я бурлакую, гірко працюючи? Що я маю з того?...Свята голизна, та й годі!.. У других хоч родина є, втіха якась у житті, а сирота – мов покотипале, що вітер жене по степу, відірвавши від корінця...* (Коцюб., I, с. 158). « - Он скільки орд переплило через Дике Поле, а де вони? Розвіялись, мов порох, бо осінку не мали: **приплетачі, перекотипале** (Добр., с. 33). *Народи з цих країв – мов кураї – котились, як тумани на світанні* (Іов, с. 4).

Це слово вживається в прямому й переносному значенні. У першому воно виступає як назва рослини: *Перекотипале* У полі котилось, *Перекотипале* Так Богу молилось: «Спини мене, Боже, У якійсь долині, Бо болить у ребрах, ломить мене в спині»... (Кобець, с. 123-124). *Осінній вітер здіймає куряву і гнав перекотипале по жовтій стерні* (Щерб., с. 547), *...Котрий раз піде шукать щастя, Та й серце поколе... Чи ти бачив, як мається Перекотипале* (Аф.-Чужб., с. 243). *Старшина мінер Стурчак спершу присів...розхилив куц заячого холодку і щось довго та прискіпливо вивчав* (Логвиненко, с. 46), а в другому - акумулює глибоко змістовні й багатопланові художні засоби його реалізації, як от: *Вітер в гаї нагинає Лозу і тополю, Лома дуба, котить полем Перекотипале. Так і доля: того лама, Того нагинає; Мене котить, а де спинить – І сама не зна - У якому краю мене заховають, Де я прихилюся, навіки засну* (Шевченко, I, с. 131). *А славетні наші Вернадський, Іван Семенович Козловський, Довженко, Попович-космонавт? Не стали ж вони перекотипалем епохи, не порвали духовного зв'язку з своїм пешокоренем, тисячі й тисячі синів та дочок України, які працюють нині на морях, на далекій Півночі, на цілині чи на БАМі, в листах додому засвідчують, що вони є, не відіурались, не зреклись рідного слова, не відступились рідного кореня* (Гонч., с. 209). У повісті Р. Федорова легко зауважити намір публіцистики, особливо в монологах, репліках і листах учителя історії Василя Доброчина, який проповідує «синівське почуття рідної землі» і заперечує немудру життєвську філософію 'перекотипала' (Панченко, с. 7). *Закінчили семирічку, Женько пішов причіплювачем у тракторну бригаду, Мишко – помічником обліковця. Непосидючий Женько не зміг довго всидіти на причіплених до трактора плугах, його покотило перекотипалем по всіх сільських професіях: спробував вагу ковальського молота, пускав снопи у барабан молотарки, вимахував вилами, зі зрубаними навкїс зубами, на лобогрійці, знову вернувся в тракторну бригаду, скінчив короткі курси трактористів при МТС, сів на Фордзона, й навіть став бригадиром тракторної бригади, поступив у партію, але на бригадирстві не втримався, й завмином теж, довелося йти з косою в рільничу бригаду* (Мушк., с. 9). «10.06.54. Дискусії – приватна власність чи колектив... Якийсь Маркс чи Толстой пустив, що «власність це – крадіжка» і от цілі генерації отруєні цим «сумнівом», що вироста на проблему і догмат. А за нею що ж як не – підтяти рослину, відтяти людину від природи, землі, всесвіту, зробити її соціалістичним перекотипалем» (Малан., с. 116). *Життя цього чоловіка не зладилось з пелюшок. Батька чи не мав, чи не знав, матері з самого народження – дитина була, як кажуть, до лампочки. Найбільшу перевагу надавала вона оковитій та сумнівним кавалерам. Тож практично виріс Олег в одній із шкіл-інтернатів, звідки й*

ступив на самостійну життєву стежу. Та й покотився по ній, наче те **перекотиполе** (Ястреба, с. 7) тощо.

Здебільшого ця ботанічна назва активно використовується майже в усіх літературних жанрах як порівняння: *Як горе, мов терен, всю душу поколе, Коли одцуралось тебе вже усе, І ти, як сухеє перекотиполе, Не знаєш, куди тебе вітер несе* (Аф.-Чужб., с. 245). Тільки й бачив я рідний край, поки ріс, а там, як оддали у службу, так і пішов, не по своїй волі блукати по світу, як те **перекотиполе**, що вітер носить по степах (Стор., I, 1957, с. 75). Котилися німці (фашисти) **перекотиполем**, Котились заброди шляхами всіма (Нех., с. 302). «Наше коріння не дасть вітрам історії погнати нас **перекотиполем**» (Укр. радіо, 23.01.2005). «Ми не **народ-перекотиполе**, а народ із давньою історією» (ДОР, 7.11.2005) *Козацький храм. Такий він... весь в мажорі. Стоїть, піднісиши свої дев'ять глав. Мальовані під куполами зорі. Священні книги в золоті оправ. Мов злетна куля перекотиполя, повз храм цей сонце – та й на небокрай. Руїну не одну наслала доля. Він вистояв. Він був і є. І край...* (Нікул., с. 30). *Та майже половина заробленого йшло на аліменти В. К. Берзіній (сплачував до 1941 року): матері, яка навіть відкидала саму можливість оселитися в Києві (хоч скільки вмовляв) та безупинно мандрувала степами Донеччини, як перекотиполе, поки не зустріла свій смертний час у чужих людей у Лисичанську* (Сосюра, с. 7).

Проте в роки незалежної України це образне слово набуло активного вжитку не тільки в творах письменників, а й в публічних виступах політиків, культурних громадських діячів, просвітян, пов'язаних з болючим питанням – функціонуванням української мови – найдорожчого скарбу народу, про який Сергій Плачинда сказав своє вагоме слово: *Скарбе мій єдиний, з тобою я найбагатший і найдужчий в світі, без тебе – перекотиполе, що його вітер несе у сіру безвість, у млу небуття. Твердине моя, і захисток, і гордість, і розрада в годину смутку... Ти є Правда, Добро і Краса народу нашого. Тож такою і будь вічно, мово рідна* (НС, с. 283). «Наше коріння не дасть вітрам історії погнати нас **перекотиполем**» (Ющенко, Укр. радіо, 23.01.2005). «Ми не **народ-перекотиполе**, а народ із давньою історією» (Савч., ДОР, 7.11.2005). Петро Кравецький, ветеран шахтарської праці в статті «Ми нація чи орда?» з приводу цього пише: *Куди скочуємося, людоньки! – «ей, ви там, «наверху»! Ви що, отих нікчем збираєтесь привести до Європи? Не смішіть людей, панове-товариші! Вже вів Кучма нас у Європу, а привів, пробачте, в... Невже нам там і місце? І чи надовго? Нещодавно вичитав таку сенсаційну для орди новину. Коли чотирирічного хлопчика з Перемешля (Польща) спитали, ким він хотів бути, як виросте, той, не роздумуючи, відповів – поляком!!! А тепер задумаймося, чи багато діточок із Донеччини хотіли б бути українцями? Дуже сумніваюся. Чому? А тому, що вбито гени. Ще 20-30 років тому за бажання бути не хохлом, а українцем можна було б одержати ярлик «буржуазного націоналіста» з усіма витікаючими наслідками (аж до кулі в потилицю). Та й хто зробить з Івасиків і Марічок патріотів? Батьки, які нині співають гімн всесвітніх волоцюг-бомжів – «мой адрес – не дом і не улица?... Дитсадок чи школа, де ще нині популярні Володя Ульянов і Павлік Морозов? Вчителька, яка входить до «Руського блоку» або «Народної опозиції» мадам Вітренко? Отак і росте **перекотиполе**, кочова орда, байдужа до всього, окрім ковбаси і «пійла» (ЗУУ, с. 7). До такого невтішного висновку прийшов автор вищенаведеного тексту в 2006 році. А що ж змінилося? Чи відбулися зміни у владній структурі керівних органів щодо повнокровного функціонування державної мови відповідно до вимог Конституції України у нинішньому, 2016 році? І це риторичне питання, на жаль, лишається відкритим.*

Таким же болючим залишається питання правди про трагічні сторінки історії українського народу, національної ідентичності, державотворчих процесів, моралі у «Притчі про недогляд комуністів у 1932-1933 роках» Віктора Міняйла, у текстовій тканині якої узагальнюючим і образно оцінним словом виступає **перекотиполе**: «Але найтрагічніша сторінка імперської історії – це оскаженілий російсько-комуністичний терор щодо українства, яке не сприймало віковичного відчуження селянства від приватного володіння землею, себто общини. Отож на меті комуністичних терористів було винищення українського селянства і заселення родючих українських земель 'етнічним' **перекотиполем**. Найдієвішу частину українства було винищено.

- А чому ж не всіх українців? – східно розтяг губи борець за щастя російського народу.
- Бо люд український навіть у безвиході знаходить способів для виживання» (ВМ II, с. 5).

Або спогади мешканця села Бірки на Львівщині Івана Кучера про тяжкі дні голодомору 1932-1933 рр.: «Злочини можна прощати, але свідомо забувати, та ще українцям – смертельний гріх... Не дорікайте що відхилися від теми. Та чи ще випадє нагода викласти біль душі? Адже я сам п'ятирічним спізнав 'неперевершений' смак **курайця**, замітника хліба, спеченого із зерна буряна **курая** (інша назва - **перекотиполе**) (Кучер, с. 3); чи стаття І. Незалежного «Наслідки

русифікації та дещо з байки): «В цьому несприятливому та збуреному колі проімперських гравітацій опинилася і значна частина етнічних українців, змінивши свій 'генетичний код', трансформувалася у **людей-перекотиполе**, без національних підвалин, родових ознак з комплексами національної ментоварності. З'явилися різноманітні клони малоросів, хохлів, яничар. Та і як встояти пересічному 'маленькому українцеві' перед величезним руйнівним тиском імперської машини, що владарює в економічному, інформаційному, просвітницькому просторі, як у себе вдома, не зустрічаючи жодного опору з боку формально державницької влади» (НН Р, с. 3).

І як підсумок до вищесказаного подаємо думку рядового просвітянина з м. Павлограда на Дніпропетровщині Миколи Заремби: «У нас же, в Україні, складається таке враження: все робиться для того, аби збудувати державу без українців. Усе наше, рідне принижується, молоді нав'язується думка, що воно менш вартісне. А «доброзичливці» нам нашіптують, пояснюючи навалу російської книжки, російської пісні, мовляв, вони краці. Годі пояснювати, що українське аж ніяк не поступається. «П'ятій колоні» дуже вигідно, аби у нашій державі росли безбатченки, «**перекотиполе**», якому байдуже, куди котитися. У цьому вся наша трагедія. І не лише духовна, ай економічна. Бо ці два поняття взаємопов'язані» (ЛЗ П, с. 2).

Більше того, такі судження спостерігаються в багатьох поетичних алегоріях кінця ХІХ – початку ХХІ ст. Алегорична мова криє в собі хвилюючий заряд експресії, динаміки, боротьби, філософських роздумів над соціально гострими викликами реального життя. Так, у поезії Наталки Нікуліної досить майстерно змальовано образно навальний рух «темних коліс перекотиполя» і можливі наслідки при байдужому ставленні сучасників до таких суспільних явищ:

*Що воно сниться, тяжке і віще? –
Темні колеса **перекотиполя**
назустріч котяться, з ніг збивають.
Якесь важке уві сні тяжкому,
Незвично навальне **перекотиполе**.
Ні роду, ні племені, ані жалю...
Промчить – і насіння свого не насіє
у рани твої та в твої печалі,
йому однаково, де зростати:
немає пам'яті в **перекотиполя**,
єдиний пан над ним – вітер.
О, стережися: й не схаменешся –
а вже простір твого сумління
засіяний тільки **перекотиполем**... (Нікул., с. 74)*

Цю ж проблему порушує в поезії «Янгол у снігах» і Роман Лубківський:

*Щось там біліє, щось видніє,
Щось десь кудись торує шлях, –
То мов тьмяніє, то ясніє, –
Напевно, янгол у снігах.*

*Кому несе святі глаголи?
Господню вість несе – кому?
Безрідне **перекотиполе**
Перетинає шлях йому. (РЛ Я, с. 11)*

Проте чи не найцікавішим явищем, пов'язаним із цим словом, є його словотвірні варіанти в поетичній ліриці, виражені такими словосполученнями, як-от: *перекоти горе*, *перекоти щастя*, *перекоти світ*, *перекоти літа*, *перекоти відчай*, *перекоти біль*; *перекоти душа*, *перекоти серце*, *перекоти лихо*, *перекоти зло*, зафіксованими в творах Юлії Ілліної, Світлани Любомир (С. С. Графської) та Віктора Коржа.

***Перекотиполе,**
Перекоти горе,
Перекоти щастя,*

Перекоти світ.

Що ж ти зупинився,
Мій коханий, здрастуй!
Скільки ми не бачились

Перекотиліт!

Скільки ж нам судилося
Ще отак стрічатися,
Марить, сподіватися,
Спомин берегти, -

Перекотиполем,**Перекоти болем,****Перекоти відчасм**

Самоти (ІЮ П., с. 64)

***

Таки йдете?!

Я,
Можливо,
Вас прощу
і може
навіть
зрозумію,
та єство
моє –
ніколи!...

Перекоти душі.**Перекоти серце.**

Перекотиполе. (СЛ ТІ, с. 17)

***

Їхали додому... Думали про все...

Думали, що лихо мимо пронесе...

Доле наша, доле, **перекотиполе,**

Перекоти лихо, перекоти зло... (Корж, с. 47)

Набула певного поширення ця мовна одиниця і в українському антропоніміконі як о ф і ц і й н а н а з в а мешканців переважно Степової України: *Перекотиполе* (с. Грушівка Новомосковського р-ну Дніпропетровської обл.), *Перекотиполе В. М.* (с. Володимирівка Петрівського р-ну Кіровоградської обл.), *Перекотиполе І. Ф.* (с. Іванівка Богуславського р-ну Київської обл.), *Перекотиполе М. В.* (с. Жовте П'ятихатського р-ну Дніпропетровської обл.) чи як п с е в д о н і м: *Перекати-Поле* (Бердяєв Сергій), *Перекоти-Поле* (Гаценко Олександр), *Перекотиполе* (Грінченко Борис, Павловський Мефодій) (Дей, с. 303). Якщо в офіційних прізвищах успадкувалися прізвиськові назви, які давали людям, що часто переїздили з місця на інше місце (порівн. ще *Заброда*, *Приблуда*, *Пришедько*, *Приходько* та ін.), то в псевдонімах приховувався свободолюбивий характер, невловимість, прагнення сіяти добре і вічне для людства демократичної інтелігенції України.

Майстри художнього слова, враховуючи образний потенціал цієї лексеми, використовують її для назви своїх творів (Г. Квітка-Основяненко «*Перекотиполе*» – оповідання; А. Чехов «*Перекати-Поле*» – путевой набросок; Є. Щербаківська «*Перекотиполе*» – оповідання; Ю. Ілліна «*Перекотиполе...*» – поезія; О. Кобець «*Перекотиполе*» – вірш; Д. Стецько «*Перекотиполе* і *гордий митець*» – стаття [2]; Олесь Мамчич «*Перекотиболе*» – добірка творів). Ця ж номінація притаманна й сучасним зарубіжним творам, як-от Лейла Мичем «*Перекоти-поле*».

Отже, як бачимо, це слово в процесі історичного розвитку української літературної мови значно розширило свій словниковий склад з невичерпних джерел народного мовлення і збагатилося семантичними можливостями, породженими суспільними чинниками нашого бурхливого реформаторського сьогодення. На ньому акцентується авторське узагальнення думки як у прямому, так і в переносному (метафора, алегорія) значенні позитивних чи негативних явищ у житті суспільства, про що яскраво свідчить поезія Валерія Вергуна:

Над роздоллям – хмари: час грози, ламкий і грізний...

Привид *вітру-перекотиполя* тінь сумна...

Україна – від Полісся і до моря – різна,
та не безнадійна, як Вітренко й Бузина!

Ми іще живі! І наші запорозькі коні-
наш космічний вимір, осяйний, як день при дні...
Ні, панове, Січ – не спалена, і Честь – законні:
будьмо українцями у Слові і в борні.

Ми із роду мужніх – і Шухевича, і Стуса...
Пам'ятаймо: втрата Волі й Гідности – ганьба...
В душах багатьох сьогодні – проросійська туга,
І як наслідок – безликих покручів юрба...

Україна – від Полісся і до моря – різна,
та не безнадійна, як Вітренко й Бузина.
Україна – степ козацький і руда залізна,
З якости якої – струни кобзи й шабля Богуна! (ВВ Н, с. 7)

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кобів Ю. Про українські назви рослин // Дзвін. – 1990. № 8. – С. 143-145.
2. Стецько Дмитро. «Перекотиполо» і гордий митець // Артанія. Альманах, К. 2, 1996. – С. 5.
3. Словник української мови : в 11-ти томах. — К.: Наукова думка, 1970-1980.
4. Фещенко М. М. З легенд про назви рослин // Українська мова і література в школі. – 1973, № 3. – С. 76-81.
5. Чехов А. П. Собр. соч.: В 20 т. – М.: Изд-во «Правда», 1985. Т. 6. - С. 137; Переклад українською мовою оповідання «Перекотиполо» // Кримська світлиця, 2002, 22 лютого. – С. 21.
6. Шевчук Т. М. Не раз барвінком розцвіте // Культура слова. – Вип. 36. – 1989, – С. 55-58.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Аф.-Чужб.** – Афанасьєв-Чужбинський О. // Українські поети романтики. – К., 1987.
- ВВ Н** – Вергун Валерій. Незламність // Українське слово, 2008, № 3, 16-22 січня.
- ВМ П** – Міняйло Віктор. Притчі на всі випадки життя // Літературна Україна, 2008, 27 березня.
- Вусик** – Вусик О. С. Словник українських синонімів. Понад 1500 синонімічних гнізд / За ред. докт. філолог. наук, проф. А. М. Поповського. – Д.: Січ, 2000.
- Гонч.** - Гончар Олесь. Лист Віталію Коротичу // Віталій Коваль. Ніч без Олесь Гончара. Есе, етюди, документи. – К.: Щек і Хорив, 2005. – 312 с.
- Дей** – Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI-XX ст.). – К. : Наук. думка, 1969.
- Добр.** – Добровольський С. П. Очаківський розмір. – К.: «Радянський письменник», 1965.
- ДОР** - 3 виступу Віктора Савченка «150 років від дня народження Д. І. Яворницького». Дніпропетровське обласне радіо. 2005.
- ЗУУ** – Кравецький Петро. Ми нація чи орда? // За українську Україну. Газета Української Консервативної партії. Федерація патріотичних видань України. – 2006, № 32, 22-28 серпня.
- Іов** – Іов Іван. Степове // Літературна Україна, 1997, 10 квітня.
- ІЮ П** – Ілляна Юлія. Перекотиполо... // Так ніхто не кохав: Любовна лірика луганських поетів. – Луганськ: Знання, 2000.
- Коб.** - Кобець О. Сходить сонце. – Нью-Йорк, 1961.
- Корж** – Корж Віктор. Пісня «Нічка чарівничка» // Світ звичайних фантазій. – Д.: Січ, 1987.
- Коцюб.** – Коцюбинський Михайло. Твори в 7 томах. – К.: Наук. думка, 1973. Т. 1.
- Кучер** – Кучер Іван. Спогади про голодомор 1932-33 рр. // Газета «Січеславський край», 1995, 30 березня.
- ЛЗП** – Заремба Микола. Лист з м. Павлограда // Січеславський край, 1996, № 23.
- Логвиненко** – Логвиненко В. А. Давні роки. – Одеса: Одес. кн. вид-во, 1961.
- Малан.** – Маланюк Євген. Нотатки (1936-1968): Документально-художнє видання. – К.: Темпора, 2008.
- Мушк.** – Мушкетик Юрій. Шевіотовий піджак (оповідання) // Київ, 2004, № 3.
- Нікул.** – Нікуліна Наталка. Знамення калини. Вибране. – Д.: Січ, 2000.
- Нех.** – Нехода І. І. Хто сіє вітер – К.: «Молодь», 1959.
- НС** – Плачинда Сергій. Мова рідна! // Найдорожчий скарб. Слово про рідну мову. Поезії. Вислови / Упор. В. І. Лучук. – К.: «Радянський письменник», 1990.
- Панченко** – Панченко Володимир. Меч Щербицького проти «Меча Арея» // Літературна Україна, 2004, 8 квітня.
- РЛ Я** – Роман Лубківський. Янгол у снігах // «Слово Просвіти», 2005, 29-31 грудня.
- Савч., ДОР** – Виступ Віктора Савченка «До 150-річчя від дня народження Д. І. Яворницького» // Дніпропетровське обласне радіо, 7 листопада 2005 р.
- СЛ ТІ** – Світлана Любомир (С. С. Графська) // Веретено вересня. Поезії. – Д.: Січ, 2004.

- Сосюра** – Сосюра В. В. Не ту завісу піднято // Літературна Україна, 2005, 3 листопада.
ССУМ – Словник синонімів української мови: У двох томах. – К.: Наукова думка, 2000.
Стор. – Стороженко О. П. Твори в двох томах. – К.: Держлітвидав, 1957.
Тельнюк – Тельнюк С. Сузір'я любові. – К., 1987.
Укр. радіо – 3 промови Президента України Віктора Ющенка. – Укр. радіо. – К., 2005.
ФУБН – Сабадош І. В. Формування української ботанічної номенклатури. – Ужгород: УжДУ, 1996.
Шевченко – Шевченко Тарас: Твори в п'яти томах. – К.: «Дніпро», 1984.
Щерб. – Щербаківська С. Перекотиполе // Розвага. Артстичний збірник поезій, оповідань, монологів, жартів, сатір і гуморесок. Вид. 2-е. / Уложив Олекса Коваленко. – С. 547-549.
Ющенко – 3 промови Президента України Віктора Ющенка по українському радіо 23 січня 2005 р.
Ястреба – Ястреба В. Вбивця мимоволі // Іменем закону, 1999, № 8.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анатолій Поповський – доктор філологічних наук, професор кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси: історія української літературної мови, діалектологія, ономастика, термінологія, стилістика, лексикографія, дериватологія, поетичний синтаксис.

УДК 811.111–626.2

МІСЦЕ ОЦІННОГО СКЛАДНИКА В СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ СЛОВА

Ганна ПРИХОДЬКО (Запоріжжя, Україна)

У статті розглядаються питання, пов'язані з роллю та місцем оцінки в семантичній структурі слова. Особливу увагу приділено зв'язку оцінки й емоції, виділенню типів оцінного значення: раціонального, емоційного, емоційно-раціонального.

Ключові слова: оцінка, емоція, оцінне значення, раціональне, емоційне, емоційно-раціональне.

The paper is devoted to the problem of the role and place of the evaluatory component in the semantic structure of a word. Special attention is paid to the connection of the evaluation and emotion and to the depiction of types of the evaluatory meaning: rational, emotional and emotion-rational.

Key words: evaluation, emotion, evaluatory meaning, rational, emotional, emotion-rational.

Питання, що стосуються оцінної лексики, залишаються й досі багато в чому дискусійними. Відрадно лише те, що інтерес до них не згасає, а тому є надія, що вони дістануть належне вирішення. Тримається цей інтерес на виключній теоретичній і практичній важливості проблематики, пов'язаної з оцінними словами. Йдеться не лише про вияв оцінних моментів на лексичному рівні мови. Питання про оцінну лексику безпосередньо торкається таких важливих проблем, як мова й суспільство, мова й мовлення, функції мови. На сьогодні ще не достатньо вивчені закономірності виникнення в мові оцінних слів; фактори, що уможливають вираження словом певного оцінного ставлення до висловлюваного, бо саме воно несе всю повноту як денотативної, так і позаденотативної інформації.

Особливо вдячними для прагматичних цілей є марковані слова. Вони поліфункціональні саме прагматично. Цікаву думку в зв'язку з цим висловив В. І. Шаховський. Наявність у семантичній структурі слова емотивного та оцінного компонента, вважає він, дозволяє ідентифікувати такі лексеми як 'прагматичні слова'. Окрім денотативних характеристик, вони включають ще й компоненти 'логіко-емоційного чи оцінного ставлення до денотативної частини лексичного значення слова' [14, с. 832], внаслідок чого утворюються прагмеми (термін Т. В. Маркелової), що 'вказують на ставлення мовця до позначуваного словом же явища' [4, с. 178]. Все це зайвий раз засвідчує актуальність проблематики, пов'язаної з оцінною лексикою, особливо у зв'язку із зростанням у сучасній лінгвістиці інтересу до питань семантики й прагматики.

Мета запропонованої статті полягає в тому, щоб визначити роль і місце оцінного компонента в семантичній структурі слова.

Вважається, що всі слова, які містять оцінку, можна класифікувати як: а) розумово-оцінні, в яких оцінка 'йде не від серця, а від розуму'; б) емоційно-оцінні, що вказують 'на почуття, що зазвичай визиваються предметами, які певним чином оцінюються суспільством' [6, с. 143, 156-157]. Але слід визнати, що чітко розмежувати розумово-оцінні й емоційно-оцінні слова доволі складно, оскільки всі слова, що вказують на почуття, викликані тими чи іншими явищами, містять у собі розумову оцінку.

У зв'язку з цим потрібно, на наш погляд, звернути увагу на те, що оцінне значення – це понятійна основа конкретних оцінок, що поєднує в собі семантичні й прагматичні аспекти.

Оцінне значення виступає як вид когнітивної інформації, що передається через семантику слова та відтворює в дефініції поняття когнітивну структуру концепту, вираженого цим словом. Оцінювання слід розуміти як психічний акт, діяльність двох автономних сфер психіки – розуму та почуттів, що значною мірою є суб'єктивними і здійснюється як довільно усвідомлене, коли ми керуємося розумом, а не почуттями. Когнітивне оцінювання результатів діяльності складає провідний компонент структури емоцій, що відображає головне в загальній реакції.

Генетичні корені оцінки, на нашу думку, полягають саме в емоційному способі (як найдавнішому) відображення суб'єктно-об'єктних відносин. Загальновідомим є той факт, що пізнання починається з безпосереднього чуттєвого контакту суб'єкта з навколишнім світом і закінчується виникненням у свідомості суб'єкта ідеального образу цього світу. Емоції відтворюють не явища та предмети реального світу, а ті об'єктивні відношення, в яких ці предмети та явища пристосовані до потреб людини. Специфіка емоцій полягає в тому, що вони є й об'єктом відображення в мові, й інструментом відображення самих себе та інших об'єктів навколишнього світу [5, с. 13].

За справедливим твердженням О. М. Вольф та В. І. Шаховського, в основі емоції лежить оцінка [2, с. 40-42], а кожна емоція людини є результатом певного виду оцінки [7, с. 18]. У цьому плані можна говорити про оцінні підстави емоцій.

З іншого боку, емоція може й сама служити підставою для оцінки. В будь-якому разі емоції та оцінки пов'язані між собою причинно-наслідковими відношеннями. Отже, оцінка та емоції взаємодіють таким чином: оцінка – це думка суб'єкта про цінність об'єкта для нього, а емоція – це переживання суб'єктом цієї думки. Емоційне ставлення є важливою складовою частиною мовної модальності.

Мова завжди передбачає раціональний аспект, а тому розмежування раціонального та чисто емоційного в мові є умовним. Однак, останні дані деяких наукових досліджень довели правомірність виділення емоційного типу мислення, розокремлення емоційного та раціонального як різних сфер інтелекту [5, с. 96; 7, с. 45]. Крім того, параметри оцінки та емоції в семантиці мовних одиниць можуть комбінуватися: перехрещуватися, нашаровуватися один на одного. Отже, це може бути компромісним вирішенням питання про співвідношення раціонального і емоційного в мові, що дозволяє виділити такі типи оцінного значення: раціональне, емоційне, емоційно-раціональне [1, с. 38].

Під **раціонально-оцінним значенням** розуміємо таке значення, яке ґрунтується на раціонально-оцінних, логічних судженнях про ознаки, що об'єктивно притаманні референту. Когнітивний зміст раціональної оцінки – це думка суб'єкта оцінки про позитивну чи негативну цінність позначуваного в цілому або якої-небудь його властивості, заснованої на знаннях неписаних, узуальних норм ціннісної картини світу, що базується на повсякденно-побутовому образі світу, який склався в даному мовному колективі та на його життєвій філософії.

Емоційно-оцінне значення входить до спектру 'схвалення / несхвалення', має своїм змістом певне почуття-ставлення, що надає найменуванню ілюкотивної сили. Отже, цей тип оцінного значення заснований на емоціях та почуттях, що пов'язані з властивостями, які не притаманні референтові, а лише приписуються йому творчим мисленням суб'єкта.

Емоційно-раціональне оцінне значення орієнтоване на позначуване (денотат) і представляє психічний аспект раціональної оцінки, описує почуття, засноване на раціонально-оцінних судженнях та переживаннях в їхній органічній єдності.

Варто зауважити, що хоча характер емоційного і раціонального оцінювання дуже часто збігаються, оскільки вони мають той самий об'єкт і суб'єкт оцінки (різними є лише характер та основа оцінювання), проте це має місце не завжди, що 'наочно спостерігається на прикладах гумору, іронії, сатири та сарказму' [3, с. 76].

Типологія оцінних значень порушує ще одне важливе для їх вивчення питання, а саме: до якого аспекту значення входить оцінка, тобто питання про місце оцінного значення в семантичній структурі слова. Неоднорідність оцінного компонента зумовлює його різну взаємодію з іншими компонентами у структурі значення мовного знаку.

У лінгвістичній літературі існує кілька схем зображення семантичної структури слова, кожна з яких є достатньо об'єктивною та логічною. Більшість дослідників визнає існування ядерної та периферійної зон у семантиці слова і виділяє семантичні компоненти залежно від їхньої позиції стосовно цих зон.

Так, традиційно протиставляються предметно-логічний компонент – денотативне значення (в зарубіжній лінгвістичній літературі його іноді називають термінами *conceptual* [12, с. 9], *cognitive* [13, с. 22] *meaning*), понятійна співвіднесеність імені та співзначність означуваного, тобто додатковий до предметно-логічного компонент, відтінки значення (конотативне значення слова).

Більшість лексем англійської мови володіють лише денотативним значенням, а тому з точки зору виражальних можливостей вони нейтральні. Ці слова позначають поняття, але не виражають ставлення мовця до предмета мовлення. Зауважимо, що нейтральними такі слова є у своєму основному, прямому значенні та в типових випадках уживання. Такими вони фіксуються і в словниках, наприклад: *dog, lion, fox, wooden, red* та багато інших. Разом з тим, ‘у живому вжитку, особливо в усно-розмовному мовленні, в художній та публіцистичній мові, так звані нейтральні слова здатні набувати досить несподіваних емоційних і навіть функціонально-стилістичних забарвлень’ [14, с. 221-324]. Отже, оцінність нейтральних слів є контекстуально-зумовленою.

Проте в англійській мові чимало й таких слів, що мають стале додаткове забарвлення. Їх називають стилістично забарвленими. Саме така лексика переважно й використовується для передачі оцінки, оскільки вона містить компонент стилістичного значення, здатного виражати позитивне або негативне ставлення мовця до позначуваного словом предмета чи явища.

У цьому зв'язку підкреслимо, що оцінка, яка міститься в значенні стилістично забарвлених слів, настільки явно виражена, що не дозволяє вживати їх в інших значеннях. Такі слова ілюструють необмежені й різноманітні вияви людського фактора: оцінка ‘зазирає’ у кожен з основних розділів ідеографічного словника [10, с. 34].

Вивчення стилістичного значення слова є важливим і з огляду на те, що ми розглядаємо всі лексичні одиниці передусім у комунікативно-прагматичному аспекті. Виходячи з цього, варто, на нашу думку, зупинитися на підході до аналізу стилістичного значення, виробленому Т. В. Шульдиноговою, яка пропонує об'єднати всі відтінки стилістичного значення в одну групу на тій підставі, що всі вони передають ставлення мовця до предмета думки [9, с. 49]. За цією ознакою такі відтінки у стилістичному значенні можна співвіднести з першою особою акту комунікації й виділити особливий аспект, функція якого полягає в модальній орієнтації мовної одиниці в процесі її стилістичної трансформації.

Всі стилістично забарвлені слова мають численні відтінки, які, як уже зазначалося, зумовлені тим чи іншим ставленням мовця (суб'єкта) до явища чи предмета, що називається. Емоційне забарвлення виникає у слові внаслідок того, що саме його значення містить елемент оцінки [8, с. 20-25]. Оцінний компонент, поєднуючись з емотивним відображає національно-культурні особливості суб'єкта оцінювання, які реалізуються передусім через оцінну лексику.

Оцінний компонент стилістичного значення включає позитивну чи негативну оцінку. Позитивна оцінка міститься переважно у словах схвальних, лестливих, почасти у словах жартівливих. Негативні відтінки складають ширший спектр – несхвальний, глузливий, зневажливий, докірливий, зневажливо-фамільярний, брутальний, лайливий, який реалізується у відповідній лексиці. Слід визнати, що всі ці відтінки часом ледь відчутні, а до того ж мінливі історично й контекстуально зумовлені.

Зазначимо, що хоча оцінний компонент семантики слова традиційно відносять до конотації [11, с. 52], необхідно враховувати той факт, що сучасний погляд на складний характер оцінного значення, виділення в ньому двох аспектів (раціонального та емоційного) зумовили необхідність визнання, що в мові можуть бути слова, оцінне значення яких входить до денотативного аспекту, та слова з емоційним значенням – складовою частиною конотації. Ці типи оцінного значення іноді присутні одночасно, що дає підстави виділити третій тип – емоційно-раціональне оцінне значення, яке пронизує обидва аспекти значення слова та невіддільне від жодного з них.

З огляду на вищесказане, оцінне значення розглядається нами як макрокомпонент семантичної структури слова, який входить до прагматичної зони та експлікується у тлумаченні, тобто в зоні семантики. Різноманітність типів оцінного значення, що структурують семантику лексичних одиниць, відтворює багатогранність ціннісного світосприйняття оточуючої дійсності, складну взаємодію оцінних та емоційних параметрів процесу пізнання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонченко Т. М. Основні тенденції аксіологічних змін у семантичній структурі американізмів: дис... канд. філол. наук: 10.02.04. / Т. М. Антонченко. – К., 2000. – 229 с.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: КД Либроком, 2009. – 261 с.
3. Гамзюк М. В. Эмотивный компонент значения у процесса створення фразеологічних одиниць / М. В. Гамзюк. – К.: ВЦ КДЛУ, 2000. – 256 с.
4. Маркелова Т. В. Знак-прагмема в системе оценочного значения / Т. В. Маркелова // Доклады VI Междунар. конф. "Семантика языковых единиц". – Т. 1. – М.: СпортАкадемПресс. – 1998. – С. 177 – 180.
5. Мягкова Е. Ю. Эмоционально-чувственный компонент значения слова / Е. Ю. Мягкова. – Курск: Изд-во Курск. гос. пед. ун-та, 2012. – 110 с.
6. Петрищева Е. В. Стилистически окрашенная лексика русского языка / Е. В. Петрищева. – М.: Наука, 1984. – 221 с.
7. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1987. – 192 с.
8. Шаховский В. И. Типы значений эмотивной лексики / В. И. Шаховский // Вопр. языкознания. – 1994. – № 1. – С. 20 – 25.
9. Шульдинова Т. В. К проблеме понятия "стилистическое значение" / Т. В. Шульдинова // Проблемы лингвистического анализа текста. – Иркутск: Иркутский гос. пед. ин-т. – 2009. – С. 43 – 51.
10. Ягубова М. А. Оценка в языковой картине мира / М. А. Ягубова // Вопросы стилистики. – Саратов: Саратовск. ун-т. – 1996. – Вып. 26. – С. 30 – 40.
11. Gowerdowski Wladislaw. Affixale Konnotation im Deutschen und im Russischen: Vergleichende Typologie / Wladislaw Gowerdowski. – Aachen: Shaker Verlag. – Band 4. – 2002. – 176 S.
12. Leech G. The Study of Meaning / G. Leech. – L.: Penguin Books, 1990. – 383 p.
13. Taylor J. R. The Two-Level Approach to Meaning / J. R. Taylor // Linguistische Berichte. – 1994. – Bd. 149. – P. 3 – 26.
14. Šahovskij V. I. Zur linguistischen Analyse von Konnotationen / V. I. Šahovskij // Wissenschaftliche Zeitschrift. – Zwickau, 1982. – H. 1. – S. 221 – 324.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Приходько – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри англійської філології факультету іноземної філології Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, концептологія, прагматика, лінгвокультурологія.

УДК 811. 161. 1'373.23

**НОМИНАТИВНАЯ СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧЕСКОГО
ЗНАЧЕНИЯ НАИМЕНОВАНИЙ ГРУПП ЛИЦ**

Ганна ХОДОРЕНКО (Дніпропетровськ, Україна)

В статті в загальному вигляді розглядаються проблеми семантичного вивчення найменувань груп осіб (НГО). Наведено ряд прикладів найменувань груп осіб, які займаються комерційною, політичною, творчою діяльністю, що ілюструє типи НГО.

Ключові слова: денотат, сигніфікат, номінація, семантика.

The problem considered in the article has to do with the semantic description of nominations of people groups. Language material includes a variety of names of professional, political and other groups which illustrates different types of nominations.

Key words: denotat, significat, nomination, semantics.

В статье в общем виде рассматриваются проблемы семантического описания номинаций групп лиц (далее НГЛ). Приводятся различные примеры наименований групп лиц, занимающихся коммерческой, политической, творческой деятельностью, которые иллюстрируют типологию НГЛ.

Ключевые слова: денотат, сигнификат, номинация, семантика.

В последние годы ономастика значительно расширяет области изучаемого языкового материала, обогащая науку новыми результатами в решении дискуссионных вопросов, в частности, доказательно свидетельствуя, что антропоним не является «семантически полым» знаком, реализуя свой потенциал на всех уровнях языка (номинативном, синтаксическом, лексическом, коммуникативном, когнитивном).

Проблема, разрабатываемая в статье, – семантическое описание номинаций групп лиц (далее НГЛ). Материалом исследования являются наименования разнообразных групп людей, творческих, профессиональных коллективов, интернетовских групп, организаций, партий, номинации групп КВН *Славянские пистоны, Веселые ребята, Психиндустрия, Синдикат*, номинации детских творческих коллективов *Земляничная поляна, Жаворончики, Мечта, Фарт*, номинации рок-групп *Аврора, А-студио, Торнадо, Декабрь, Дельфин, Дельта, Шаги командора*,

Шиншиллы, Шмели, номинации коммерческих организаций *Блиц-информ, Билайн, Нинель*, номинации политических организаций *Удар, Свобода, Яблоко* и др.

Семантика языковой единицы включает семантику лексического значения, а также «философский фундамент», то есть понятийную сторону в широком понимании этого слова, а значит, мы будем говорить о концепте. Таким образом, рассуждая о философском фундаменте знака, мы приходим к «понятию как форме мышления и категории логики» – это итог познания, результат, в котором обобщается опыт человеческого знания о мире.

Существует два взгляда на то, что такое ЛЗ. 1. Денотативная концепция (ЛЗ «идет» от слова к предмету) – лексическое значение слова соотносится с обозначаемым предметом или понятием. 2. Сигнификативная концепция (ЛЗ есть понятие). Семантика таких НГЛ продиктована их прагматической функцией, а также коммуникативным пространством, которое отмечено М. Бреалем. Пример (на наш взгляд неудачного НГЛ), в состав которого входит термин – *Детский ансамбль танца «Аритмия»*. Неудача в создании НГЛ продиктована несовместимостью значения термина «Аритмия» (болезнь сердца) и деятельностью детского ансамбля танца.

Для лексического значения важны следующие его составляющие:

1. Лексема – это слово во всей совокупности значений и форм.
2. Словоупотребление – применение одного из значений слова в речи.
3. Оттенок значения – выражение дополнительных свойств, добавочного смысла.
4. Дефиниция, которая раскрывает лексическое значение слова.
5. Внутренняя форма слова – первичное значение, которое отражает признак, по которому назван предмет.

6. Мотивированность (или прагматическая соотнесенность, как мы её понимаем). К ее видам относится 1) фонетическая мотивированность. Например, в НГЛ АО *Ветеринарная клиника «Гав-гав»*, сеть кафе быстрого питания в Москве – НГЛ ЧП «Му». То есть, НГЛ *Гав-гав* мотивирован фонетической схожестью звуков собачьего лая, реализуясь как имя общества, а именно ветеринарной клиники. Вторым видом мотивированности (прагматической соотнесенности) является 2) этимологическая мотивированность, которая реализована в примерах НГЛ *ОАО Зернопродукт* (компания занимается торговлей зерна – отсюда название *Зернопродукт*), *АО Локомотив* (компания по сборке локомотивов), *ООО Клуб охотничьего собаководства*. Приведенные примеры демонстрируют вид этимологической мотивированности постольку, поскольку денотат (группа лиц), их вид деятельности и имя НГЛ прямо соотносятся друг с другом и денотатом словесного знака НГЛ в «производном ряду» такого вида: «Зерно» – «Зернопродукт» – «Компания по продаже зерна»; 3) лексико-семантическая мотивированность, выраженная в НГЛ *ВИА Калина*. Поясним, что коммуникация (в нашем случае – деятельность *ВИА Калина*, представляющего Украину за рубежом) определяет семантическое значение слова и несет лексическое значение «калина» (в т. ч.: «калина – символ Украины»), передавая свой лексико-семантический потенциал денотату – группе лиц.

Важную роль в понимании семантики той или иной единицы играет ее мотивированность. Долгое время, начиная с Платона, мотивированность языка рассматривалась только как его мотивированность действительностью, как «от-природная», или «естественная», необходимая связь между предметами действительности и знаками языка, которая не подтверждалась языком в целом. В период господства в языкознании психологического направления, выявившего зависимость языка от особенностей и уровня национального мышления (В. Гумбольдт), А. А. Потебня предложил под мотивированностью понимать внутреннюю форму, «ближайшее этимологическое значение слова», или способ представления неязыкового содержания [11, с. 124].

Семантика внутренней формы лексической единицы – это способ представления в языке внеязыкового содержания. Она является выражением национальной специфики языка, определенного видения мира, свойственного тому или иному народу. Термин «внутренняя форма» принадлежит В. Гумбольдту. В русском языке толкование этому термину дал А. А. Потебня. Во всех значениях слова можно теоретически выделить некое *общее* для них содержание. – это общее (инвариантное) значение слова. Как наиболее абстрактное (а значит, и наиболее бедное *семантическими признаками, семантически простое*), оно присутствует во всех значениях рассматриваемого слова, являясь их общим содержанием, как, например, в НГЛ АО *Журавль*, НГЛ *Детский хор Журавушка* присутствует инвариант «журавль», согласно словарному толкованию «перелетная птица серого цвета, прилетающая в районы Средней полосы в весенний период», тогда как «журавушка» обладает большей семантической развернутостью, привнося

диминутивним суффіксом семантику отношения к названной птице («журавушкой» ласково называют птиц, несущих весну и радость).

Наше обращение к семантическим теориям, и, как следствие, когнитивным наукам в попытке выявить истинную природу такого языкового феномена, как НГЛ, и концепта, репрезентируемого в нем, обусловлено тем, что семантические и когнитивные теории основываются, кроме мышления (сознательного его элемента), еще на чувственном опыте (затрагивает сферу воображения, эмоций, подсознательного элемента мышления), а также на особенностях отношений между внеязыковой действительностью и её воплощением в языковые формы.

В аспекте семантического рассмотрения номинаций речь идет о воспринимаемых образах/предметах действительности – в терминах когнитивной семантики говорят о семантике фреймов, о сценариях (предметов и ситуаций) действительности и о семантических прототипах – категориях базового уровня. Семантика номинаций групп лиц – система отношений между планом внеязыкового содержания (концептом) и планом формального языкового выражения внеязыкового содержания. План содержания – семантика концепта представляет собой систему концептосфер пространства фактического материала НГЛ. План формального выражения – семантика фреймов номинаций.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация / Е. Е. Анисимова. М. : Флинта, 2003. – 245 с.
2. Апресян В. Ю. Метафора в семантическом представлении эмоций / В. Ю. Апресян, Д. Ю. Апресян // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 3 – 28.
3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : ТГУ, 2001. – 316 с.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
5. Зильберт Б. А. Социопсихолингвистическое исследование текстов радио, телевидения, газеты / Б. А. Зильберт. – Саратов: Изд-во СГУ, 1986. – 210 с.
6. Кронгауз М. А. «Воплощенное» и «невоплощенное» имя собственное: некоторые аспекты референции / М. А. Кронгауз // Экспериментальные методы в психолингвистике. – М. : Наука, 1987. – С. 118 – 135.
7. Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая. К теории частей речи / Е. Курилович // Очерки по лингвистике. – М.: Изд-во иностр. литературы, 1962. – С. 57-70.
8. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 876 с.
9. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение / Дж. Лайонз // Язык. Значение. Контекст. – М. : Языки славянской культуры, – 2003. – 400 с.
10. Мельчук И. А. Толково-комбинаторный словарь современного русского языка: Опыт семантико-синтаксического описания русской лексики / Мельчук И. А., Жолковский А. К., Апресян Ю. Д., др. –Wien : Wiener Slavistischer Almanach, 1984. – 636 с.
11. Потебня А. А. Мысль и язык [Электронный ресурс] / А. А. Потебня. – Харьков : Типография Адольфа Дарре, 1892. – 236 с. – Режим доступа: <http://www.onoma.newmail.ru/antroponim.htm>
12. Сетаров Д. С. Номинация, мотивация и этимология слова (на материале названий животных) Текст. / Д. С. Сетаров. Вильнюс, 1984. – 68 с.
13. Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Ф. Соссюр. – М. : Прогресс. – 1977. – 696 с.
14. Ходоренко Г. В. Номинация групп осіб у російській мові: семантичний, функціональний та когнітивний аспекти : автореф. дис. ... д-ра філол. наук / Г. В. Ходоренко. – 2014. – 42 с.
15. Wierzbicka A. Cross- Cultural Pragmatics: The semantics of Human Interaction / A. Wierzbicka. – Berlin, N.Y. Mouton de Gruyter, 1991. – 389 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Ходоренко – доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: когнітивні аспекти мовотворення, номінативні процеси, проблеми перекладацької еквівалентності та адекватності.

УДК 811.112.2'81'37

ТОПОНІМИ ЯК КОМПОНЕНТ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Олена АРДЕЛЯН (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються топоніми у складі фразеологічних одиниць. Надається класифікація топонімів за класами та видами. Матеріал дослідження складають фразеологічні одиниці, отримані з перекладних фразеологічних словників англійської мови.

Ключові слова: топоніми, класи та види топонімів, фразеологічні одиниці.

The article deals with the pressing problems which are typical for study of English phraseological units with an onomastic component. The analysis has defined the mechanisms of toponyms (place-names) recomprehension as phraseological units' components. The system relations in the sphere of English phraseological units with toponymastic component has been studied.

Key words: phraseological unit, toponyms (place-names), toponymastic component.

Вагоме місце в дослідженні складу фразеологічних одиниць займають топоніми, які є невід'ємним компонентом смислової та структурної організації фразеологічних одиниць. Вони виконують своє основне призначення – ідентифікують об'єкти дійсності.

Проблеми топонімічної номінації знаходяться в руслі проблем мовного позначення ландшафтного простору – простору земної поверхні, її рельєфу, що був створений природою і добудований чи змінений людиною. Місця, на думку К. Норберга-Шульца, це головні елементи життєвого простору, “це центри або цілі, через які ми виражаємо значущі події нашого існування, але вони також і пункти відліку, від яких ми орієнтуємо себе та пізнаємо наше оточення, це ж стосується і місць, які ми тільки очікуємо побачити” [6, с. 272].

У мові поняття “місце” реалізується перш за все за допомогою географічної загальної лексики, географічних термінів, які описують поверхню Землі завдяки докладним та різноманітним характеристикам. В додаток до географічних апелятивів мова виробляє систему власних імен, які індивідуалізують та називають об'єкти, які є найбільш значущими для духовно-практичної діяльності людини.

У мовній системі топонім наділено специфічними функціями, які зумовлені його загальнономовленним вживанням: це функція локації – указання на місце; індексації – виділення окремого із ряду однотипних, однопорядкових об'єктів; найменування – називання, що індивідуалізує. Триєдність цих складників утворює функціональну семантику знака. Від особливостей її утілення у номінативних процесах залежить характер і результат номінативних дій.

Н. В. Подольська в „Словаре русской ономастической терминологии” (1978) основну увагу звертає на структурування ономастичного простору на підставі співвіднесення номінацій з особливостями іменованих об'єктів. Ономастичний простір будучи комплексом власних імен усіх розрядів, які використовуються даним народом у даний період часу будується на реальних та вигаданих іменах. Тож, оніми можливо поділити на *реаліоніми* та *міфоніми*. Реаліоніми як імена реальних об'єктів можливо поділити на дві групи: 1) імена зони космічного простору та 2) імена зони земного простору. Серед реаліонімів другої групи є такі розряди онімів: *топоніми*, *анемоніми*, *ергоніми*, *ідеоніми*, *хремоніми*, *хрононіми*, *біоніми*. Топоніми поділяються на класи: 1) *ороніми*, 2) *хороніми*, 3) *урбаноніми*, 4) *ойконіми*, 5) *гідроніми*, 6) *гелеоніми* та 7) *дромоніми*. В свою чергу, деякі з них поділяються на види, так хороніми: *адміністративні*, *міські*, *природні*; урбаноніми: *агороніми*, *хороніми*, *годоніми*; ойконіми: *комоніми*, *астіоніми*; та гідроніми: *потамоніми*, *ліммоніми*, *океаноніми*, *пелагоніми*. Слід зазначити, що міські хороніми є видом хоронімів та видом урбанонімів [4, с. 13-14].

Беручи до уваги класифікацію топонімів Н. В. Подольської, ми розглянули ороніми, хороніми (адміністративні, міські, природні), урбаноніми (агороніми, годоніми), ойконіми (комоніми, астіоніми) та гідроніми (потамоніми, океаноніми), які є компонентами фразеологічних одиниць в англійській мові.

1. Ороніми: *the Islands of the Blessed / Blest* – “острови блажених” (уявні острови – сховище праведників після смерті) [етим. міф.; лат. *Insulae divites*] [1, с. 412]; *pile Ossa on Pelion* – книжн. без потреби ускладнювати; займатися безплідним ділом [етим. лат. с греч. *imponere Pelio Ossam*; в древньогрецькому міфі розповідається про спробу гігантів вилізти на небо, поставивши гору Осса на гору Пеліон] [1, с. 556]; *between Scylla and Charybdis* – між Сциллою і Харибдою, у безвихідному становищі; = між двох вогнів [етим. міф.] [1, с. 663]; *catch a Tartar / tartar* – 1) зустріти супротивника не по силах; отримати рішучий опір; 2) взяти за дружину сушу фурію, мегеру [1, с. 746].

2. Хороніми.

2.1 Адміністративні хороніми: *be off for / go to Bedfordshire / Bedford* розм. жарт. йти, лягати спати [*Bedfordshire* – назва уявного графства, що утворилося від слова *bed* – постіль] [1, с. 74]; *California blankets* – амер. жарг. “каліфорнійські одіяла” (газети, якими вкриваються безробітні, коли ночують в парках) [1, с. 87]; *grin like a Cheshire cat* – усміхатися на весь рот [вираз отримав особливу популярність завдяки книзі Л. Керролла “Аліса в країні чудес”] [1, с. 133]; *carry coals to Newcastle* – “возити вугілля в Ньюкасл”, возити що-небудь туди, де цього і так достатньо (пор.

їхати в Тулу зі своїм самоваром) [Ньюкасл – центр англійської вугільної промисловості] [1, с. 156]; *a Kentucky colonel* – амер. “полковник із Кентуккі” (неофіційне звання, що присвоюється як почесне цивільним громадянам у Кентуккі) [1, с. 161]; *Hail Columbia* – амер. жарг. прочухан, нагінка [1, с. 164]; *a Norfolk dumpling* – рідк. товстун (про жителя графства Норфолк) [1, с. 229]; *Kentish fire* – рідк. 1) гул несхвалення, бурхливе вираження аудиторією свого несхвалення чи нетерпіння; обструкція [вираз виникнув у зв’язку з проведенням в Кенті у 1828-1829 рр. гучних зборів, які були направлені проти Catholic Relief Bill] [1, с. 278]; *accept / apply for the Chiltern Hundreds* – парл. складати з себе повноваження члену парламенту [*Chiltern Hundreds* – Чілтернські округи (у графствах Оксфордшир та Бакінгемшир), де у XVIII ст. було засновано спеціальне управління (*Stewardship of the Chiltern Hundreds*) із боротьби з багаточисельними разбійниками. За законом 1707 р. управляючий Чілтернськими округами не міг бути членом парламенту. У 1750 р. посада управляючого була скасована, але до сих пір існує звичай, за яким член парламенту, який нічим не скомпрометував себе, може скласти повноваження тільки в тому випадку, якщо за особистим проханням він призначений на номінальну посаду управляючого Чілтернськими округами] [1, с. 405]; *from Maine to California* – амер. “від штату Мен до Каліфорнії”, з одного кінця США до другого [1, с. 476]; *I’m from Missouri; you’ve got to show me* – амер. розм. = словам не повірю, надайте докази [з промови конгресмена від штату Місури Вілларда Д. Вандайвера, зробленою ним у 1892 р.] [1, с. 509]; *Attic salt* – книж. “атична сіль”, витончена дотепність [етим. лат. sal Atticum. Древньогрецька область Атика славилася дотепністю своїх мешканців] [1, с. 655]; *the Pierian spring* – книж. знання; натхнення [Піерія – область у Північній Фесалії, яку вважали у стародавні часи місцем мешкання муз] [1, с. 710]; *the Creole / Pelican State* – амер. “креольський штат / штат пеліканів” (прізвисько штату Луїзіана) [частину населення цього штату складають креоли – нащадки французів та іспанців] [1, с. 716]; *something is rotten in the State of Denmark* – “підгнило щось у Данському королівстві”; = рос. какая-то скверна завелась [шекспірівський вираз, W. Shakespeare, ‘Hamlet’, act. I, sc. 4] [1, с. 718]; *the Succession States* – іст. держави, які утворилися після розпаду Австро-Угорщини (на основі Версальського договору) [1, с. 718]; *Norfolk turkey* – мешканець Норфолка [3, с. 790]; *Siamese twins* – сіамські близнюки (про людей, які пов’язані тісною дружбою, завжди нерозлучні, чи про тісно пов’язані явища) (до 1939 р. Сіам – назва Тайланду) [1, с. 783]; *the Wizard of the North* – “північний чародій” (прізвисько В.Скотта) [1, с. 829]; *come / put Yorkshire over smb.* – рідк. обдурити, обманути, ошукати кого-небудь [хитрощі йоркширців увійшли до прислів’я] [1, с. 844].

2.2 Міські хороніми: *go out / go through / shoot through like a Bondi (tram)* – австрал. рідк. поспішно піти, утекти [натяк на трамваї, які швидко їдуть в напрямку Бонді, передмістя Сіднею] [1, с. 96]; *a Bronx cheer* – амер. прост. цмокання язиком, звук подібний хрюканню, який виражає презирство, несхвалення (зазв. ужив. з дієсловом to give) [1, с. 144]; *the battle of Waterloo was won on the playing fields of Eton* – “битва під Ватерлоо була виграна на спортивних площадках Ітона”, тоб-то слава Англії кується у закритих учбових закладах Кун, с. 68; англ. *the Newgate Calendar* – іст. довідник Ньюгейтської тюрми (з даними про ув’язнених в ній злочинців) [1, с. 120]; *Colney Hatch* – 1) психіатрична лікарня, будинок для божевільних [на ймення села у графстві Мідлсекс, де у 1851 р. була відкрита божевільня] 2) божевільня, психічне захворювання [1, с. 161]; *an Eton crop* – дамська стрижка “як хлопчик” [1, с. 186]; *like the devil looking over Lincoln* – рідк. “як диявол, який дивиться на Лінкольнський собор”, тоб-то похмуро, злобно, із осудом [1, с. 210]; *the heart of Mid-Lothian* – іст. “единбургська темниця” (прізвисько тюрми в Единбурзі, яку було зруйновано у 1817 р.) [букв. серце графства Мідлотіан] [1, с. 374]; *Oxford mixture* – темно-сіра тканина [1, с. 510]; *Newgate frill / fringe* – заст. бакенбарди й борода, які облямовують лице; «шкіперська» борідка [жарт. натяк на петлю, яку наділи на присудженого до повішання; Newgate – назва стародавньої тюрми у Лондоні, яка стала загальною] [1, с. 533]; *be born within the sound of Bow(-)bells* – народитися у Лондоні [у центрі Лондону знаходиться відома своїм дзвіном церква Сент-Марі-ле-Боу (St. Mary-le-Bow)] [1, с. 704]; *Tom o’Bedlam* – заст. “Том із Бедламу”, божевільний, безумний [прізвисько божевільних, яких відпускали із Бедламу, лондонського будинку для божевільних, просити милостиню] [1, с. 769].

2.3 Природні хороніми: *from Dan to Beersheba* – від Дана до Вирсавії, від одного кінця країни до іншого; повсюди, скрізь [етим. бібл.] [1, с. 195]; *from John o’Groat’s to Land’s End / from Land’s End to John o’Groat’s* – з півночі до півдня / з півдня до півночі Англії, з одного кінця країни до іншого [Джон-о’Гротс – крайня північна точка Великобританії, названа на ймення Яна

Грота, вихідця з Голландії, який оселився на північному краю Шотландії при Іакові IV (1473-1513)] [1, с. 417].

3. Урбаноніми.

3.1 Агроніми: *talk Billingsgate* – розм. сваритися як базарна торгівка [*Billingsgate* – назва великого рибного базару в Лондоні] [1, с. 82].

3.3 Годоніми: *take smb. to Banbury Cross* – заст. качати дитину на коліні (Ch. Dickens, ‘*Dombey and Son*’, ch. VI) [1, с. 186]; *a Grab-street hack* рідк. найманий писака, літературний поденник, борзописець [*Grub-street* вулиця у Лондоні, де жила злиденна літературна богема у XVIII ст.] [1, с. 341]; *the old lady in / of Threadneedle Street* – жарт. “стара леді з Треднідл-стріт”, Англійський банк [вираз зобов’язаний своїм походженням карикатурі, на якій прем’єр-міністр Уільям Пітт Молодший намагається заволодіти золотом старої леді, яка сидить на запертій скрині. Гроші були потрібні Пітту для війни з Наполеоном. Підпис під карикатурою говорив: *Political Ravishment, or The Old Lady of Threadneedle Street in Danger!*] [1, с. 433]; *Coronation Street* – вулиця, населена робітниками [за назвою серії телепередач про мешканців вулиці у робочому районі на півночі Англії] [1, с. 730]; *Downing Street* – англійський уряд [на Даунінг-стріт в Лондоні розміщується офіційна резиденція прем’єр-міністра та міністерство іноземних справ] [1, с. 730]; *in / on Easy Street / easy street* – розм. достаток, багатство [1, с. 730]; *Fleet Street* – англійська преса [на Флітстріт у Лондоні розміщуються редакції найбільших газет] [1, с. 730]; *Grub Street* – компілятори, писаки [за назвою вулиці в Лондоні, на якій у XVI-XVIII ст. жили представники злиденної літературної богеми] [1, с. 730]; *Haley Street* – лікарі, медичний світ [на Харлі-стріт в Лондоні живуть відомі лікарі] [1, с. 730]; *Lombard Street* – грошовий ринок, фінансовий центр [на Ломбард-стріт в лондонському Сіті знаходяться найбільші банки] [1, с. 730]; *Lombard Street to a china orange* – розм. ніяких сумнівів = рос. *Даю голову на отсечение* [1, с. 730]; *in Queen Street* – розм. погані справи, складності, неприємності (переважно фінансові) [за назвою уявної вулиці, населеної неспроможними боржниками] [1, с. 730]; *Throgmorton Street* – лондонська фондова біржа [біржа розташована на Трогмортон-стріт] [1, с. 730]; *Wall Street* – Уолл-стріт, американська фінансова олігархія [на Уолл-стріт в Нью-Йорку розташовані найбільші банки, фондова біржа і т.п.] [1, с. 730]; *the three tailors of Tooley Street* – невелика група людей, які проголошують себе представниками всього народу [за свідотством англійського політичного діяча Дж. Каннінга (G. Canninh, 1770-1827), троє кравців з вулиці Тулії звернулися до парламенту з петицією, яка починалася зі слів: *We the people of England...*] [1, с. 743].

4. Ойконіми.

4.1 Астіоніми: *balm in / of Gilead* – «галаадський бальзам», втіха, зцілення [етим. бібл.; бальзам, який нібито зцілював від усіх хвороб, готувався із соку чагарників, які росли на околицях Галаада] [1, с. 63]; *it bangs / beats Banagher* – ірл. розм. це перевершує все, це неймовірно, незбагнено; рос. *неслыханное дело, это ни на что не похоже*; не мати рівних собі [*Banagher* – місто в Ірландії, що стало символом “гнилого містечка”] [1, с. 63]; *the battle of Waterloo was won on the playing fields of Eton* – “битва під Ватерлоо була виграна на спортивних площадках Ітона”, тоб-то слава Англії кується у закритих учбових закладах [1, с. 68]; *the bird of Washington* розм. американський орел (державний герб США) [1, с. 83]; *bull of Bashan* – “васанський бик”, здорова, сильна людина з громовим голосом; = *труба ієрихонська* [етим. бібл.] [1, с. 113]; *speak / talk for / to Buncombe* – амер. політ. виступати нудно і довго = рос. *толочь воду в ступе* (з цього *buncombe / bunkum* тріскучі фрази, болтовня) [етим. «Словарь американизмов» Бартлетта: одного оратора, який виступав з довгою, нудною промовою, перервали, сказав йому, що немає сенсу продовжувати виступ, оскільки конгресмени покидають залу; на що той відповів: “Хай йдуть. Я говорю для Банкома.” Банком – містечко в північній Кароліні, яке цей оратор представляв у конгресі.] [1, с. 114]; *Brummagen button* – заст. фальшива монета (особ. мідна) [*Brummagen* викривлене *Birmingham*, де у XVII ст. підроблювали срібні монети у 4 пенса] (B. Show, “*The Intelligent Woman’s Guide to Socialism and Capitalism*”, ch. 50) [1, с. 118]; *go to Canossa* – книжк. “відправитися в Каноссу”, публічно покаятися, погодитися на принизливу капітуляцію [як германський імператор Генрих IV перед римським папою Григорієм VII в Каноссі в 1077 р.] [1, с. 124]; *Kilkenny cats* – смертельні вороги (“Кілкеннійські кішки”) (*fight like Kilkenny cats* – боротися до взаємного знищення, боротися не на життя, а на смерть) [вираз походить з легенди про жорстоку боротьбу між містами *Kilkenny* та *Irishtown* в XVII ст., яка призвела до їхнього занепаду] [1, с. 133]; *send smb. to Coventry* – бойкотувати будь-кого; зупинити спілкування збудь- ким; ігнорувати будь-кого [значення виразу можливо походить з книги Кларендона (E. H. Clarendon) ‘*The History of the Great Rebellion and Civil Wars in England*’, де

вказується, що під час англійської буржуазної революції у місті Ковентрі знаходилася тюрма, в якій утримувалися сильні роялісти] [1, с. 181]; *a far cry* – 1) велика відстань [частина шотландської приказки *it is a far cry to Lochow*; цитата з В. Скотта “До Локо не докричаться”] [1, с. 187]; *New York('s) finest* – амер. ірон. “браві молодчики Нью-Йорку” (прізвисько нью-йоркських поліцейських) [1, с. 274]; *tell it not in Gath* – розм. нікому не розповідайте цю (печальну) новину, щоб вороги не раділи [етим. бібл.] [1, с. 307]; *a Roman holiday* – розваги за рахунок страждання інших, жорстока забава [в древньому Римі в святкові дні влаштовували бої гладіаторів] [1, с. 391]; *a Trojan horse* – троянський кінь, прихована небезпека; підривна, диверсійна діяльність (в країні, наміченій для захоплення) [етим. лат. equus Trojanus] [1, с. 399]; *Jeddard / Jedwood justice* – суд після розправи [вираз походить від назви шотландського прикордонного містечка Jedburgh, де вершили швидкий суд над бандитами та злодіями] [1, с. 421]; *the lady of Babylon / of Rome* презир. “вавілонська блудниця” (про римсько католицьку церкву, про папізм) [1, с. 432]; *a Philadelphia lawyer* – амер. винахідливий, дотепний юрист [1, с. 440]; *the lungs of London* – “легені Лондона” (сквери й парки Лондона та його околиць) [1, с. 474]; *a London particular* – розм. жарт. густий лондонський туман [вираз утворений Ч. Диккенсом, Ch. Dickens, ‘Bleak House’, ch. III] [1, с. 565]; *thou shalt see me at Philippi* – розм. ми ще зустрінемося (погроза) [при Філіппах у 42 р. до н.е. у двох битвах були розбиті Кассій і Брут; шекспіровський вираз] [1, с. 574]; *the Provisions of Oxford* – іст. «оксфордські провізії» [конституція, розроблена зібравшимся в Оксфорді у 1258 р. баронським «скаженим» парламентом, яким керував крупний феодал Сімон де Монфор; ця конституція ставила короля під постійний контроль баронів] [1, с. 606]; *Auld Reekie* – шотл. “стара копилка” (жартівлива назва міста Единбурга) [1, с. 625]; *all roads lead to Rome* – прик. *Всі дороги ведуть до Риму* [1, с. 636]; *do at / in Rome as the Romans do (when at Rome, do as the Romans do; when you are at Rome, do as Rome does)* прик. = рос. *С волками жить – по-волчьи выть; В чужой монастырь со своим уставом не ходят* [si fueris Romae, Romano vivito more якщо знаходишся в Римі, то живи як римляни] [1, с. 640]; *fiddle while Rome burns / is burning* – розважатися під час народного лихоліття, займатися дрібницями перед серйозним лихом, рос. *Пур во время чумы* [римський імператор Нерон, який прославився своєю жорстокістю, грав на кіфарі та складав вірші, споглядаючи, як горить Рим, підпалений за його наказом] [1, с. 640]; *go over to Rome* – прийняти католицьку віру [1, с. 640]; *Rome was not built in a day* – прик. *Рим будувався не один день*; рос. *Не сразу Москва строилась* [етим. фр. Rome ne fut pas faite toute en un joir с лат.] [1, с. 640]; *Sodom and Gomorrah* – содом і гоморра, порочне, гріховне місце [етим. бібл.; Содом і Гоморра – древні міста, які погрузнули в розпусті та, за біблійним міфом, зазнали за це руйнування] [1, с. 700]; *the tower of Babel* – розм. вавілонське стовпотворіння; суміш мов; шум, суматоха [етим. бібл. Genesis XI, 4-9] [1, с. 774]; *(to work) like a Trojan* – 1) мужньо, доблесно, погеройськи [в “Іліаді” Гомера та “Енеїді” Вергілія оспівується мужність захисників Трои] 2) посилено, енергійно; рос. *Не покладая рук. Не жалея сил.* [1, с. 778]; *the vicar of Bray* – зневаж. безпринципна людина, ренегат, пристосованець [на ймення полулегендарного вікарія XVI ст., який чотири рази змінював свою релігію та був два рази католиком і два рази протестантом] [1, с. 789]; *Scarborough warning* – заст. 1) розправа без суду, без попередження [можливо вираз виник у зв’язку з частими випадками розправи без суду над розбійниками в Скарборо у XVI ст.]; 2) попередження, зроблене за дуже короткий відрізок часу [1, с. 797]; *meet one’s Waterloo* – бути розгромленим, зазнати кінцеву поразку [як Наполеон біля Ватерлоо] [1, с. 801]; *the whore of Babylon* – презир. вавілонська блудниця (про римсько-католицьку церкву) [етим. бібл.] [1, с. 820]; *the Mistress of the Adriatic* – іст. “володарка Адриатики” (Венеція) [1, с. 510]; *the Queen of the Adriatic* – “перлина Адриатики”, Венеція [1, с. 613].

4.2 Комоніми: *Gretna Green* – Гретна-Грін (назва села на кордоні з Шотландією, де закохані, які втекли, могли обвінчатися без представлення відповідних документів; звідси *Gretna-Green marriage; to run away with smb. to Gretna Green*) [1, с. 332]; *(Sir) Roger de Coverley* – заст. “Роджер” (назва англійського сільського танцю) [1, с. 639].

5. Гідроніми.

5.1 Потамоніми: *the Bard of Avon* – “бард Ейвона” [прізвисько Шекспіра, який народився та був похоронений в місті Страдфорд-он-Ейвон] [1, с. 65]; *(Sweet) Swan of Avon* – “лебідь з берегів Ейвона” [так назвав Шекспіра Бен Джонсон] [1, с. 738]; *Father Thames* – старушка Темза (прізвисько річки Темзи) [1, с. 265] (в російській мові ми можемо зустріти гарний еквівалент: *Матушка-Волга*); *set the Thames / world on fire* – жарт. зробити щось незвичайне, російською – из ряда вон выходящее. Також в російській мові є гарна відповідна приказка: *Достать луну с неба,*

але ця приказка має негативне забарвлення. [1, с. 279]; *the Big Muddy* – амер. “велика грязноводна” (прізвисько річки Міссурі) [1, с. 521]; *shoot Niagara* – амер. розпочинати ризиковану справу, зважуватися на відчайдушний крок [смільчаки неодноразово намагалися переплисти Ніагарський водоспад] [1, с. 533]; *all's quiet along /on the Potomac* – амер. “на Потوماку все спокійно”, все спокійно, немає підстав для тривоги [вираз часто вживався в зведеннях військового міністерства під час громадянської війни в США (1861–1865 pp.); Потомак – річка, що протікає через штати Західна Віргінія, Мериленд та Віргінія] [1, с. 598] (в російській мові є еквівалент: *На Шипке все спокійно*, коли відбувається заміщення германського потамоніма *Потомак* слов'янським оронімом *Шипка*); *cross / pass the Rubicon* – перейти Рубікон, зважитися на будь-який безповоротний крок, переступити, перейти будь-який важливий рубіж [в 49 р. до н.е. Юлій Цезарь, всупереч забороні Римського сенату, перейшов з військом Рубікон – річку, яка слугувала кордоном між Італією та Цизальпінською Галлією, – і розпочав громадянську війну] [1, с. 646].

5.3 Океанонім: *try to sweep back the Atlantic with a broom* – жарт. “спробувати вимести мітлою Атлантичний океан”, намагатися зробити неможливе [1, с. 52].

У значенні топоніма виділяють три плани: дотопонімічне, топонімічне та посттопонімічне. Дотопонімічне значення, крім вказівки на об'єкт, включає ще й відомості про нього, його характеристику. У топонімічному значенні закодовані відомості про розмір об'єкта (місто чи містечко), його розташування, природні особливості географічного об'єкта, рельєфні дані, енциклопедичні відомості [5, с. 11]. Посттопонімічне (відтопонімічне) значення – це ті конотації, якими “обростає” топонім у національній свідомості. Воно вказує на пряму залежність топонімічної одиниці від значення мотивуючої одиниці та перебуває з нею у семантичних відношеннях твірного та мотивованого слів [2, с. 4]. Особливість посттопонімічного значення полягає у тому, що воно може бути загальновідомим або, навпаки, власне індивідуальним. Індивідуальність посттопонімічного значення проявляється у тому, що кожний носій мови може мати свою власну інформацію про позначуваний об'єкт.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в глибшому дослідженні питання трьох планів значення топонімів у складі фразеологічних одиниць.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / Кунин Александр Владимирович / Лит. ред. М. Д. Литвинова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. Рус. яз., 1984 – 944 с.
2. Марченко Н. В. Північнонімецькі топоніми слов'янського походження: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Н. В. Марченко / Київськ. нац. ун-т. ім. Т. Г. Шевченка – К, 2005. – 19 с.
3. Мюллер В. К. Англо-русский словарь / Мюллер Владимир Карлович / 53 000 слов. Изд. 17-е, испр. и доп. М., Русский язык, 1978. – 888 с.
4. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / [сост. Наталья Владимировна Подольская.]. – М.: Наука, 1988. – 189 с.
5. Усова О. О. Ономастикон художніх творів Миколи Хвильового: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. О. Усова / Донецьк. нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – 18 с.
6. Norberg-Shulz Chr. Existence. Space. Architecture. London, 1971. – 292 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Арделян – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: актуальні проблеми дослідження фразеології та ономастики.

УДК 811.112.2'37

ПРОСТРАНСТВО В ПЕРСПЕКТИВЕ ЗНАЧЕНИЯ АДЪЕКТИВНЫХ ЕДИНИЦ СОВРЕМЕННОГО НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА С СЕМАНТИКОЙ ЗВУЧАНИЯ

Марія БЛАЖКО (Ніжин, Україна)

У статті продемонстровано, як використання ідеї втіленого розуміння допомагає розкрити роль семантики ад'єктивних одиниць сучасної німецької мови на позначення звучання у вербалізації низки просторових параметрів. Також ставиться питання про лексикографічну фіксацію отриманих результатів.

Ключові слова: втілене розуміння, семантика, ад'єктивні одиниці німецької мови на позначення звучання, вербалізація, просторові параметри.

The article resorts to the idea of embodied mind to explain how the German adjectival units characterizing sound production verbalize a number of space parameters. The paper also discusses the lexicographic registration of the obtained results.

Key words: *embodied mind, semantics, German adjectival units characterizing sound production, verbalization, space parameters.*

Человек получает сведения о мире, используя разные способы: путём сознательного выделения различных сторон чувственно заданной ситуации и преобразования сенсорной информации, в процессе предметно-познавательной деятельности, а также в ходе научно-теоретического познания мира. Восприятие, как одна из основных систем человека, подразделяется на пять подсистем, каждой из них свойственны свои механизмы концептуализации действительности [1, с. 42].

Слуховой канал, наряду со зрением, считается одним из значимых способов получения информации о мире, о свойствах и признаках феноменального объекта действительности – звука. Звук в широком понимании трактуется как механические колебания частиц упругой среды, распространяемые с помощью волн в газообразном, жидком или твердом пространстве. В узком понимании звук рассматривается как специфические ощущения, вызываемые действием механических колебаний, т.е. то, что мы ощущаем, воспринимаем нашим органом слуха [10, с. 198]. Между звуком и пространством существует неразрывная связь, которая осмысливается индивидом и объективируется в языке, что находит отображение в звуковой картине мира.

Осмысление разнородной чувственной информации, поступающей по слуховому каналу, происходит с помощью когнитивных структур, которые объективируются в языке. Такой познавательной структурой, объясняющей значение звукономинативных единиц, на современном этапе развития лингвистики считается концепт “звучание” [4, с. 30], “звуковой концепт” [6, с. 91] или “фрейм эмоционального звучания” [8, с. 300].

В ходе нашего исследования было установлено, что прилагательные и причастия вместе с глаголами и существительными структурируют информацию об окружающем мире, сосредоточенную в концепте KLANG/ЗВУЧАНИЕ. Знания о воспринимаемых слухом свойствах окружающего мира хранятся в параметральном компоненте концепта KLANG, под которым понимаем воплощенное в сознании осмысление человеком звуковых свойств окружающего его мира, дифференцируемых по ряду параметров. Структура параметрального компонента определяет деление исследуемых адъективных единиц на перцептивные и градуальные. Перцептивные адъективные единицы с семантикой звучания вербализируют пространственную и темпорально-ритмическую составляющие параметрального компонента концепта, а в значении единиц первой подгруппы объективируется осмысление представлений о пространственных характеристиках звука [2, с. 7].

Лингвисты проявляют стойкий интерес к проблеме концептуализации представлений о пространстве. Исследована специфика испанских и английских наречий, объективирующих пространственную картину мира [5, с. 44; 7, с. 107]. На материале разных языков рассмотрены особенности глагольной лексики, участвующей в объективации трех пространственных измерений “вертикаль”, “вмещённость” и “глубина” [3, с. 83], и её роль в передаче пространственных отношений [3, с. 207]. Проведённые научные исследования демонстрируют, что осмысление пространственных характеристик действительности объективируется в семантике языковых единиц разных классов и уровней.

Традиционно к языковым средствам выражения пространственных отношений немецкого языка относят предлоги и наречия пространственной семантики, а также ряд глаголов, обозначающих местонахождение в пространстве или его изменение [13, с. 718]. **Задание** этой статьи заключается в обосновании факта, что адъективные единицы современного немецкого языка с семантикой звучания как средства вербализации пространственных параметров могут расширить перечень топологических средств выражения пространственных отношений, поданный в указанном выше лексиконе Метцлера.

Каждый язык идиоматичен в аспекте семантики, а языковые значения по-разному членят отражаемые в них явления действительности и создают уникальное видение мира. Одним из способов концептуализации пространственных характеристик действительности, объективируемом в семантике перцептивных адъективных единиц современного немецкого языка, являются прилагательные и причастия, обозначающие соматические звуки, звуки натур- и артефактов и указывающие на местонахождение источника звука относительно тела человека.

По нашим наблюдениям, подгруппа прилагательных и причастий, обозначающих соматические звуки, включает языковые единицы, в структуре значения которых содержатся

семы “источник звука” и “сопутствующие звуковые характеристики”. Точкой отсчета для определения местонахождения источника звука выступает тело человека, которое имеет в нормальных условиях вертикальное положение. Источник звука локализуется как находящийся “внутри” тела или за его пределами – “снаружи” с учётом ряда координат: сверху или снизу, слева или справа, на переднем плане или сзади, близко или далеко от тела.

По данным толкового словаря (Duden), значения прилагательного *kehlig* “гортанный” и причастия *gurgelnd* “клокочущий, бурлящий” содержат сему *die Kehle* “горло”, указывающую на местонахождение источника соматических звуков, например: *gurgelnd (von gurgeln) – unter Hervorbringung bestimmter dumpfer Laute den Hals spülen, indem man die in der Kehle befindende Flüssigkeit durch Austoßen von Luft in Bewegung setzt* [11, с. 643]; *kehlig (Adj.) – (vom Sprechen oder Singen) in der Kehle gebildet, mit tief aus der Kehle kommender Resonanz* [11, с. 825]. Другие единицы этой подгруппы используются для обозначения соматических органов, которые принимают участие в работе речевого аппарата. На основании своего чувственного опыта, наблюдений за движениями трахеи, гортани, носа, губ, зубов, языка, за своим голосом человек приобретает знания о местонахождении “внутри” верхней части тела тех органов, которые участвуют в производстве звуков речи, что находит отражение в семантике исследуемых единиц.

В верхней части тела локализуется сердце, производящее во время ритмических сокращений специфические тоны, шумы, которые прослушивают специалисты-кардиологи с помощью стетоскопа. Человек слышит своё учащённое сердцебиение в ситуациях, связанных со стрессом, болезнью, волнением, быстрым движением. В центре имеющего вертикальное положение тела расположен желудок, а в нижней его части – конечности (руки и ноги). Эти органы тела не специализируются на производстве звуков, они предназначены для выполнения других, важных для человеческого организма функций, выполнение которых может сопровождаться звуками. Звуки центральных и расположенных в нижней части тела органов объективируются в языке причастиями, например: *pochend* “стучащий” (о биении сердца), *knurrend* “издающий бурлящие звуки” (о звуках желудка), *knipsend* “щёлкающий” (пальцами), *tretend* “топающий” (ногами).

Языковые данные показывают, что перцептивные адъективные единицы с семантикой звучания специализируются на вербализации пространственных параметров “вертикаль” и “внутри”.

Для языковой объективации пространственных характеристик “снаружи”, “на переднем плане”, “на заднем плане” используются сочетания исследуемых адъективных единиц разных семантических подгрупп с именами существительными или с предлогами и наречиями пространственной семантики. Существительное *die Stimme* “голос” или существительное-звукоминация *der Kehllaut* “гортанный звук” называют соматический источник звука. Для обозначения источника звуков, издаваемых за пределами тела, “снаружи”, употребляются названия фактов природы, например, *der Donner* “гром” или предметов: *der Lautsprecher* “громкоговоритель”. Предлоги и наречия пространственной семантики уточняют координаты источника звука относительно тела человека, например: *in* “в”, *aus* “из”, *vor* “перед”, *hinter* “сзади”, *neben* “рядом”, *oben* “вверху”, *unten* “внизу”, *links* “слева”, *rechts* “справа” и т.д.

Предлог *neben* “рядом” выражает значение расстояния и проявляет свойство указывать на место источника звука, обозначенное в ниже приведенном примере существительным *der Lautsprecher* “громкоговоритель”. Источник звука удалён на небольшое расстояние от тела, находится рядом с ним, что маркирует предлог *neben*: *Neben uns rollt ein Nash mit quakendem Lautsprecher: eine Reportage über Baseball* [12, с. 178]. Наречие *rechts* “справа” в следующем примере уточняет место взрыва гранаты, удалённый шум которой определяется человеком как находящийся далеко “справа”: *Von rechts klingt entfernt das Geräusch explodierter Handgranaten* [14, с. 11].

Для обозначения разнообразных характеристик звуков, источники которых находятся “на переднем плане” или “на заднем плане” по отношению к телу человека, часто употребляются предлоги *vor* “перед” и *hinter* “сзади”, что свидетельствует о релевантности этих параметров для носителей немецкого языка. На передний план расположения источника звука *das Schmirgelgebrumm* “гудение, сопровождающее работу шлифовальной машины” указывает предлог *vor*, а прилагательное *grauenhaft* обозначает неприятные эмоции, вызываемые шумом работы электрического инструмента, находящемся на близком расстоянии от человека: *Ein grauenhaftes Schmirgelgebrumm, und das kann ich nun nicht mehr ignorieren, schließlich kreischt das deutlich lokalisierbar vor meiner Wohnungstür* [15, с. 13].

В фрагменте *Hinter sich hört sie den Mann husten, laut, kehlig, das Husten schnarrt, kreischt, beinahe ist es ein Schrei* [16, с. 187] предлог *hinter* уточняет местонахождение человека, предупреждающего о своем приближении громким, раскатистым кашлем. При отсутствии зрительного наблюдения слух помогает субъекту определить расстояние между собой и приближающимся источником звука.

Наши наблюдения за языковым материалом показывают, что частотность употребления предлога *hinter* объясняется специфической ролью слуховой информации об источнике звука, находящемся на заднем плане. Подобные приближающиеся объекты представляют угрозу здоровью и жизни человека. Во избежание опасности, которой человек подвергается на улицах большого города, ему нужно уметь адекватно реагировать на слышимые звуки. Короткий и звонкий сигнал транспортного средства предупреждает пешехода о своем приближении, тем самым предоставляя ему время для анализа ситуации и принятия решения: *Vorbei an der Dreifaltigkeitskathedrale, schon unter den Kastanien des Moskinoi-Prospekts, hörte Olga Wladimirowna hinter sich ein Geräusch – wie Klingeln. Und gleich noch einmal – kurz und hell* [17, с. 73].

Таким образом, адъективные единицы современного немецкого языка с семантикой звучания используются для вербализации ряда пространственных параметров: вертикаль, внутри, снаружи, передний план, задний план, горизонталь (расстояние), а также обозначают соматические звуки, источники которых имеют статическое местоположение в верхней части тела, в его центре или в нижней части. Сочетания исследуемых единиц с традиционными средствами выражения пространственной семантики – предлогами и наречиями – уточняют местонахождение внешнего источника звука и определяют его удалённость от тела.

Интерпретация местонахождения источника звука демонстрирует наличие у носителей немецкого языка представлений о связи изменчивости и неподвижности объектов различной природы, а также значимость пространственных параметров “вертикаль” или “горизонталь”, “внутри” или “снаружи”, “передний план” или “задний план” для концептуализации местонахождения источника звука. Семантика адъективных единиц современного немецкого языка со значением звучания обуславливает их синтаксическое поведение и позволяет считать их топологическими средствами обозначения местонахождения объектов в пространстве, особенность которых заключается в специфике фиксируемого объекта – источнике звука.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – №1. – С. 37–67.
2. Блажко М. І. Прикметники й дієприкметники на позначення звучання в сучасній німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / М. І. Блажко . – Херсон, 2011. – 20 с.
3. Богданова С. Ю. “Вертикаль”, “вмещённость” и “глубина” в английской пространственной картине мира // Язык и пространство : проблемы онтологии и эпистемологии : монография / А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко, Л. И. Белехова и др.; под редакцией А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко. – Нежин : Издательство НГУ имени Николая Гоголя, 2011. – С. 83-111.
4. Гунина Н. А. Концепт “звучание” и его вербализация в английском языке / Н. А. Гунина // Когнитивная семантика : 2-я Международ. школа-семинар по когнитивной лингвистике, 11–14 сент. 2000 г. : материалы / отв. ред. Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – Ч. 2. – 2000. – С. 29–32.
5. Корнева В. В. Семантические доминанты испанской картины мира и особенности концептуализации и категоризации реальных бытия / В. В. Корнева // Язык – когниция – коммуникация : тезисы докл. Междунар. науч. конф., 3–6 ноябр., 2010 г. – Минск : МГЛУ, 2010. – С. 44–45.
6. Кудрина Н. А. Особенности вербализации звуковых концептов в русском и французском языках / Н. А. Кудрина // Когнитивная семантика : 2-я Международ. школа-семинар по когнитивной лингвистике, 11-14 сент. 2000г. : материалы / отв. ред. Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – Ч. 2. – С. 91–93.
7. Панкратова М. Е. Категоризация универсального параметра «впереди» и ее репрезентация английскими наречными лексемами / М. Е. Панкратова // Язык – когниция – социум : тезисы докл. Междунар. науч. конф., 12–13 ноябр., 2012 г. – Минск : МГЛУ, 2012. – С. 107–108.
8. Ромашина О. Ю. Когнитивные особенности формирования фрейма эмоционального звучания в аспекте концептуальной интеграции / О. Ю. Ромашина // Филологические исследования : сб. науч. трудов. – Запорожье-Белгород : ЗЮИ МВС Украина, 2003. – Вып. 2. – С. 299–304.
9. Ступак И. В. Особенности передачи пространственных отношений производными каузативными глаголами в немецком и украинском языках / И. В. Ступак // Язык – когниция – коммуникация : тезисы докл. Междунар. науч. конф., 3–6 ноябр., 2010 г. – Минск : МГЛУ, 2010. – С. 207–208.

10. Физический энциклопедический словарь: [гл. ред. А. М. Прохоров]. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 928 с.
11. Duden: Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim-Wien-Zürich : Dudenverlag, 1989. – 1816 S.
12. Frisch, M. Stiller / Max Frisch. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1994. – 431 S.
13. Metzler Lexikon Sprache / Hrsg. H. Glück, 4, aktualisierte und überarbeitete Auflage. – Stuttgart Weimar : Verlag J.B. Metzler, 2010. – 814 S.
14. Remarque, E. M. Der Weg zurück / Erich Maria Remarque. – Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1988. – 255 S.
15. Stuckrad-Barre, von B. Soloalbum. Roman. / von B. Stuckrad-Barre. – Köln : Kiepenheuer + Witsch, 1998. – 246 S.
16. Schramm, I. Aprilmechanik / I. Schramm. – Berlin:Verlag Volk und Welt, 1997. – 319 S.
17. Schulze, I. 33 Augenblicke des Glücks / I. Schulze. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, GmbH + Co.Kg, 1997. – 271 S.
18. Schneider, R. Schlafes Bruder / Robert Schneider. – Leipzig : Reclam Verlag, 1996. – 206 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Блажко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Наукові інтереси: лексична семантика, лінгвокультурологія.

УДК 811.112.2'373.7

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ НІМЕЦЬКОЇ РОЗМОВНОЇ МОВИ

(на матеріалі фразеологізмів «означальне слово + іменник»)

Михайло ГАВРИШ (Київ, Україна)

Стаття написана в руслі етнофразеології і досліджує особливості мовної картини світу німецькомовного етносу на прикладі фразеологізмів розмовної мови, які позначають людей та їхні характеристики. Встановлено, які іменники та означальні слова є найпродуктивнішими фразеологічними компонентами для досягнення зазначеної комунікативної мети та які якості людей домінують в цих актах вторинної номінації.

Ключові слова: національно-мовна картина світу, етнофразеологія, фразеологізм, фразеологічна номінація, фразеологічне значення, денотат, конотація.

This article deals with ethnophraseology and explores particularities of the linguistical world view of the German-speaking population using colloquial phraseologisms denominating people and their traits. The author finds out which nouns and adjectives as phraseological components are used most frequently in order to reach this communicational goal and which human traits dominate these processes of secondary nomination.

Key words: nationally specific linguistical world view, ethnophraseology, phraseologism, phraseological nomination, phraseological meaning, denotation, connotation.

На сьогоднішньому етапі розвитку науки аксіоматичним є твердження про те, що мови відображають дійсність по-різному, *асиметрично*. Це, з одного боку, означає, що дійсність, яка відображається людською свідомістю (так звана картина світу), є вторинним існуванням об'єктивного світу, який фіксується й функціонує в особливій матеріальній – *мовній* – формі (мовній картині). З іншого ж боку, асиметричність мовного відображення/сприйняття дійсності спричинює відмінності у мовних картинах світу різних етносів: кожна нація має внаслідок цього свої власні уявлення про світ, про культуру у всіх її сферах – матеріальній, духовній, організаційній, ціннісній та поведінковій. Іншими словами, *мовна картина світу* – це людське сприйняття дійсності, зафіксоване в мові, тому представники різних культур по-різному, наприклад, висловлюють радість чи горе, позначають кольори або використовують і називають предмети, невідомі іншим націям.

Найбільш яскраво, глибоко та багатоаспектно *національно-мовна картина світу* відображається у фразеології, адже фразеологічні одиниці – це продукт образного переосмислення дійсності, яке ґрунтується на історично-культурному досвіді мовців, котрі належать до певного етносу. Цей досвід є проявом національного менталітету, національної самосвідомості та світосприйняття відповідного мовного колективу. Отже, вивчаючи особливості фразеологізмів, головною сферою вживання яких – завдяки емоційній забарвленості та виразності – є розмовна мова, можна проникнути в «таємниці» духовної культури нації, її ставлення до предметів та явищ навколишньої дійсності, їхньої інтерпретації та виникнення на цій основі власних традицій, обрядів, уявлень та вірувань.

Пропонована стаття написана в рамках саме зазначеної вище *етнофразеологічної* проблематики і має на меті – з опорою на аналіз фразеологізмів німецької розмовної мови – встановити специфічні риси (закономірності) відображення в німецькомовній фразеології *характеристик людини*. Звернення до цієї теми спричинено тим, що людина є найчастотнішим об'єктом номінації у мовленнєвій діяльності (адже комунікація – це міжлюдське спілкування), і тому «фразеологічні образи» щодо співгромадян (їх зовнішності, вподобань, роду занять тощо) домінують у фразеологічному складі мов та дозволяють розкрити і тим самим глибше зрозуміти специфіку міжлюдських відносин у певному етносі.

Важливим чинником є і те, що фразеологізми, як і лексичні одиниці, на відміну від граматичних чи фонетичних норм – це найбільш відкрита до *еволюційних змін і перетворень* складова мови, тому діахронічний погляд на процеси фразеологічної номінації також дозволяє отримати інформацію, необхідну для досягнення зазначеної вище мети.

Пропоноване дослідження концентрується на фразеологізмах, до складу яких входить два компоненти – *іменник* та *слово*, яке є його означенням. Це – прикметники, приміром, *blind, fein, nass, kalt*, партиципи I та II: *bellend, fliegend, eingebildet, vertrocknet* та в кількох випадках прислівники: *selten*. Таке обмеження обумовлено двома факторами. По-перше, в рамках однієї статті уявляється неможливим охопити й представити весь широкий спектр структурної побудови фразеологічних одиниць. А по-друге, конструкція «означальне слово + іменник» найбільш типова і природна (граматична) форма для характеристики/оцінки людей, предметів, явищ, адже іменник позначає когось/щось, а означення вказує на його (особливі) якості/риси.

В статистичному аспекті проаналізований матеріал складається з 211 фразеологічних одиниць (далі ФО), що зафіксовані в «Словнику німецької розмовної мови» Х. Кюппера [2] і виникли на основі 14 іменників (ця кількість є також одним з обмежень роботи). Серед них найбільша «мовленнева продуктивність» притаманна іменнику *Hund* (собака) – 67 зворотів, далі слідує *Vogel* (птаха, 23 одиниці), *Aas* (мертвечина, 21), *Luder* (сволота, 19) та *Huhn* (курка, 19), *Haut* (шкіра, 14), в кінці ряду знаходяться *Käffer* (жук, 9), *Knopf* (гудзик, 8), *Fisch* (риба, 7), *Gartenzwerg* (садовий карлик, 6) та *Koffer* (валіза, 6), *Gans* (гуска, 5), *Kopf* (голова, 3) і *Katze* (кішка, 3).

Наведені дані дозволяють, з одного боку, констатувати широкий спектр лексичних засобів, а саме: слова, що позначають представників фауни, предмети домашнього ужитку, частини людського тіла, лайливі слова, які стали для носіїв німецької мови висхідними одиницями для (метафоричного) переосмислення з метою експресивно-оціночної номінації певних характеристик людини. З іншого боку, очевидно є вагома роль домашніх тварин, і особливо собаки, в повсякденному бутті німецькомовних народів, адже саме одомашнені тварини (їхній вигляд, поведінка, звички) з прадавніх часів слугували основою для порівнянь з тими чи іншими людськими якостями.

Останнє зауваження знаходить переконливі підтвердження, якщо проаналізувати зазначений масив фразеологізмів у діахронічному аспекті. Часовий критерій, тобто період чи й точний рік їхнього виникнення, свідчить про те, що вже близько *шестиста років* в німецькій мові функціонують ФО *feiger Hund* та *krummer Hund*, які були утворені й набули поширення ще у 15-му столітті [2, с. 365, 366]. Шістнадцятим століттям дослідники датують появу таких фразеологічних зворотів, як *seltsamer Vogel* [2, с. 892] та *falsche Katze* [2, с. 403]; перші фразеологізми, денотатом яких була людина, з компонентами *Gans* і *Huhn* стали вживатися відповідно з 1700 р. (*dumme Gans* [2, с. 269]) та 1850 р. (*krankes / verrücktes Huhn* [2, с. 363]). «Наймолодшими» фразеологічними конструкціями – згідно з інформацією «Словника німецької розмовної мови» – можна вважати ФО *fliegender Hund* [2, с. 366] та *toter Vogel, blinder Vogel і schiefer Vogel* [2, с. 892], які вперше були зафіксовані у 1965 р. Отже, опосередкована/вторинна номінація характеристик людини шляхом утворення ФО, до складу яких входять слова, що позначають домашніх тварин – це багатовікове явище, присутнє на кожному етапі розвитку німецької мови.

Важливі констатації щодо свого роду «модних явищ» в еволюції фразеологічного фонду німецької мови дозволяють зробити і спостереження за часовим, кількісним та семантичним наповненням фразеологічних рядів з відповідним іменниковим компонентом. Так, приміром, переважна більшість ФО з словом *Huhn* (13 з 19) виникла протягом 1990-1920 рр. [2, с. 363], і з цього моменту носії німецької мови припинили звертатися до цієї лексеми для відображення якостей людини: *Huhn* перестав бути фразеологічно активним компонентом для матеріалізації

аналізованого в цій статті значення. Такі ж статистичні показники притаманні і фразеологічній групі з компонентом *Luder*: після 1990-1920 рр., коли за схемою «означення + *Luder*» з'явилися тринадцять фразеологізмів для розкриття різних характеристик особи [2, с. 505-506], не зафіксовано жодної фразеологічної конструкції аналогічного типу. В цілому час на зламі 19-го та 20-го століть уявляється *найпродуктивнішим періодом* фразотворення в контексті проблематики цього дослідження. Саме тоді увійшли у вжиток й одинадцять ФО, базовим компонентом яких стало слово *Aas* [2, с. 1], а також п'ять із семи зареєстрованих фразеологізмів з лексичним елементом *Fisch* [2, с. 237].

Особлива фразотворча – серійна – активність припадає і на 1955 р.: з цим роком пов'язують виникнення усіх шести фразеологічних конструкцій на базі слова *Gartenzwerg* [2, с. 271], п'яти (з шести) фразеологізмів з компонентом *Koffer* [2, с. 442] та чотирьох (з дев'яти) ФО з складовою *Käfer* [2, с. 386].

В аспекті фразотворення за схемою «означальне слово + іменник» неочікувано *непродуктивними* виявились лексеми *Kopf* [2, с. 447] та *Katze* [2, с. 403]: в обох випадках відповідні фразеологічні ряди охоплюють лише по три фразеологізми, що свідчить про нехтування мовцями цими лексичними одиницями для створення коротких фразеологічних форм, які відображали б людські ознаки чи риси характеру, але, з іншого боку, явно суперечить тій ролі, яку відіграють позначувані цими словами денотати у житті людини, та не відповідає фразотворчому потенціалу аналогічних лексем (пор. *Haut* чи *Hund*).

Глибинні першопричини опосередкованої і, як правило, оцінно маркованої співвіднесеності зазначених іменників з певними денотатами, тобто засади їхнього фразотворчого потенціалу, та чинники їхньої неоднакової фразотворчої активності в різні проміжки часу заслуговують на вивчення в рамках окремої наукової розвідки, але й висловлені вище міркування та висновки формують чітке уявлення щодо специфіки та еволюції бачення носіями німецької мови своїх співгромадян через призму асоціацій з різними істотами та предметами навколишньої дійсності.

Національно-мовні особливості характеристики людей віддзеркалюють і компоненти *означальної складової* аналізованої конструкції. Згадані вище 211 фразеологізмів, що є предметом цього дослідження, стали результатом об'єднання в одній формі вже розглянутих чотирнадцятьох іменників з 137 означальними словами (передусім прикметниками та партиципами). Протиставлення цих двох цифр – 211 та 137 – свідчить про лише незначну повторюваність означальних компонентів в складі аналізованих фразеологізмів, підкреслює *одноразовість* (неповторність) сполучуваності лексичних елементів у переважній більшості ФО та дає підстави для висновку про *креативні* (нешаблонні) засади фразеологічної номінації носіями німецької мови зовнішнього вигляду та якостей людини. Для додаткової ілюстрації цього твердження та повноти картини наведемо усі кількісні показники: 91 означальне слово вживається у виділеному корпусі фразеологічних зворотів лише *один раз* (наприклад, *brave Haut* [2, с. 333], *schwarzer Hund* [2, с. 366], *hässlicher Vogel* [2, с. 892], *unterernährter Gartenzwerg* [2, с. 271], *garnierte Gans* [2, с. 269]); 29 означень повторюються два рази, тобто утворюють сполуки з двома іменниками (*großer Fisch* [2, с. 237], *großer Hund* [2, с. 366] чи *feiges Aas* [2, с. 1] і *feiger Hund* [2, с. 365]); 6 означальних елементів комбінують з трьома іменниками (*geiler Hund* [2, с. 366], *geiles Luder* [2, с. 506] та *geiler Vogel* [2, с. 892]). Найвища ж продуктивність притаманна таким трьом групам: *fein, klein, lahm, falsch* – кожен з цих прикметників входить до складу чотирьох ФО (*lahmes Huhn* [2, с. 363], *lahmer Hund* [2, с. 366], *lahmer Koffer* [2, с. 442], *lahmer Vogel* [2, с. 892]); *arm, blöd, dämlich, faul* зафіксовані як складові п'ятьох фразеологізмів (*faules Aas* [2, с. 1], *faule Haut* [2, с. 333], *fauler Hund* [2, с. 365], *fauler Kopf* [2, с. 447], *faules Luder* [2, с. 505]) і лише два прикметники – *toll* та *dumm* – стали фразотворчими елементами *шістьох* фразеологічних виразів: *toll* – *Fisch, Huhn, Hund, Käfer, Knopf, Vogel* і *dumm* – *Aas, Gans, Huhn, Hund, Knopf, Luder*.

В контексті досліджуваної тематики наведені приклади та загальні статистичні дані дозволяють констатувати два важливих факти. По-перше, серед 137 означальних слів, переважають такі (їх 65), пряме значення яких має чітку оцінно-негативну конотацію, що – як йтиметься нижче – безпосередньо відбивається на семантиці відповідних ФО, спричиняє її емоційно-негативне забарвлення. Дві інші групи означень – з позитивною та нейтральною оцінною конотацією – виявились чисельно однаковими і нараховують по 36 лексем. По-друге, не існує домінуючого впливу оцінних конотативних сем означальних слів на їхню сполучуваність лише з певними іменниками, що ілюструють і найчастотніші прикметники *toll* та *dumm*, спільними компонентами яких в процесах фразотворення стали іменники *Huhn, Hund, Knopf*.

Формально-статистичний аналіз – це, звичайно, лише підготовчий крок, який, однак, дозволив встановити перші значущі закономірності номінації характеристик людини німецькомовними фразеологізмами, що мають структурну будову «означення + іменник», та утворює підґрунтя для подальшого проникнення в глибину досліджуваної проблематики шляхом вивчення та висвітлення *специфіки семантики* цих ФО.

Фразеографічні тлумачення свідчать про те, що досліджувані фразеологізми за своїм *денотативно-сигніфікативним* змістом реалізують близько 130 різних значень, що може розглядатись як показник всебічного й надзвичайно детального охоплення/відображення людських якостей та рис у виокремленій складовій німецької фразеології та в цілому в німецькій розмовній мові.

Звернення до *конотативного* сегменту фразеологічного значення розширює та диференціює загальну картину за щонайменше трьома семантичними відтінками – йдеться про негативну, позитивну та нейтральну оцінку конотацію при позначенні людських характеристик фразотворчим способом.

Позитивне емоційне наповнення притаманне понад 40 фразеологічним значенням. Беззаперечним лідером тут є значення ‘nettes Mädchen’ (‘мила/симпатична дівчина’) з подальшими позитивними розширеннями на кшталт ‘hübsches’, ‘reizendes’, ‘anziehendes’ тощо: *süßes Aas* [2, с. 1], *dufte Haut* [2, с. 333] чи *flotter Käfer* [2, с. 386]. Цей семантичний ряд утворюють 16 (!) фразеологізмів. Далі в порядку зменшення частотності слідує значення ‘lustiger Mensch’ (‘весела людина’ – 6 ФО): *fideles Huhn* [2, с. 363]; ‘Spaßmacher’ (‘жартівник/веселун’ – 5 ФО): *verrücktes Luder* [2, с. 506]; ‘bedauernswerter Mensch’ (‘людина, гідна жалю’ – 5 ФО): *armer Knopf* [2, с. 438]; ‘leichtlebiger Mensch’ (‘безтурботна людина’ – 4 ФО): *leichter Vogel* [2, с. 892]; тричі зафіксовані значення ‘gutgekleideter Mensch’ (‘добре одягнена людина’), ‘geschickter Mensch’ (‘вправна людина’), ‘gutmütiger Mensch’ (‘добродушна людина’), ‘kluger Mensch’ (‘розумна людина’), ‘Draufgänger’ (‘сміливець’) та ‘verwegener Mensch’ (‘відважна людина’).

Серед 24 умовно оцінно-нейтральних фразеологічних значень (їхня конкретна оцінка конотація визначається контекстом) двічі зустрічається лише ‘alter Mann’ (‘старий чоловік’): *alter Knopf* [2, с. 438] та *abgebröckelter Gartenweg* [2, с. 271], інші залишаються єдиними (унікальними) позначеннями певних рис. Це, зокрема, ‘junger Schauspieler’ (‘молодий актор’): *junger Hund* [2, с. 366], ‘großwüchsiger Mensch’ (‘висока людина’): *langes Luder* [2, с. 506], ‘kleinwüchsiger Mensch’ (‘людина низького зросту’): *kleiner Knopf* [2, с. 438].

Оскільки, як зауважено вище, оцінно-негативні конотативні семи базових означальних лексем накладають безпосередній відбиток на семантику відповідної ФО, то більшість аналізованих фразеологізмів матеріалізують значення з негативним конотативним забарвленням – встановлено близько 65 таких різних за денотативно-сигніфікативним ядром значень. На першому місці в цій групі ФО з негативним емоційно-оцінним компонентом знаходиться значення ‘dummer Mensch’ (‘дурень’), притаманне 15 фразеологізмам: *dummes Aas* [2, с. 1], *blödes Huhn* [2, с. 363] чи *dummes Luder* [2, с. 505]. Якщо при цьому згадати ще й 4 фразеологізми зі схожою семантикою ‘dümmlischer Mensch’ (‘дурнувата людина’), то домінування саме цієї характеристики людини стає очевидним. Дещо менш частотною є номінація ненадійних, не гідних довіри людей (‘unzuverlässiger / vertrauensunwürdiger Mensch’), яка здійснена утворенням 14 ФО: *schlechte Haut* [2, с. 333], *falscher Hund* [2, с. 365] або *krummer Vogel* [2, с. 892]. Інші значення мають помітно нижчу частотність: ‘schwungloser/energieloser Mensch’ (‘неенергійна людина / людина без ентузіазму’ – *trockener Fisch* [2, с. 237]) та ‘Verbrecher’ (‘злочинець’ – *fetter Fisch* [2, с. 237]) закріпились за вісьмома фразеологізмами, ‘niederträchtiger Mensch’ (‘підла/мерзотна людина’ – *elender Hund* [2, с. 365]) – це семантика сімох ФО, ‘unsympathischer Mensch’ (‘несимпатична людина’ – *mieser Knopf* [2, с. 438]) зустрічається у шести випадках, а ‘listiger Mensch’ (‘лукава людина’ – *linker Vogel* [2, с. 892]) зафіксовано п’ять разів. Ще 7 різних, але з негативним оцінним відтінком значень мають по чотири фіксації у фразеологічних формах, інші 37 значень пов’язані з двома та – у більшості випадків – лише з одним фразеологізмом.

Отже, семантика німецькомовних ФО, утворених за конструкцією «означальне слово + іменник», засвідчує прискіпливий погляд носіїв німецької мови до рис та якостей своїх співгромадян, їхнє прагнення оригінально й неповторно, з опорою на все нові образи відтворити весь спектр людських характеристик. При цьому помітно *переважає* висловлення (різко) *негативної експресивно-емоційної оцінки* з домінуванням значень ‘дурість’ та ‘ненадійність’.

Серед фразеологізмів з позитивною конотацією найбільшу групу утворюють ті, які описують привабливість молодих дівчат, далі слідує ФО, що позначають людей з почуттям гумору.

Той факт, що людина була і залишається постійним об'єктом номінації в комунікативних актах, спричинює не тільки появу все нових фразеологічних зворотів, але й *семантичну еволюцію* тих, які виникли у більш ранні часи, обумовлюючи формування їхніх нових значень. Наприклад, ФО *feiner Hund* увійшла у вжиток у 1900 р. із семантикою 'gutgekleideter Mann' ('добре одягнений чоловік') [2, с. 365], а вже 20 років пізніше отримала два нові денотативно-сигніфікативні значення, одне з яких з протилежною (негативною) оцінною конотацією: 'charaktervoller Mann' ('чоловік з твердим характером') та 'niederträchtiger Mann' ('підлий/мерзотний чоловік') [2, с. 366]. Можна констатувати навіть існування певних періодів, в які ті чи інші фразеологізми набували в усному мовленні особливої популярності, що призводило до розвитку їхньої багатозначності. Так, у 20-х роках минулого століття особливого поширення набули ФО з компонентом *Fisch* для позначення представників кримінальних кіл: *dicker Fisch*, *fetter Fisch*, *großer Fisch* (усі зі значенням 'Schwerverbrecher' – 'небезпечний злочинець') та *kleiner Fisch* ('Mensch, der eine geringe Straftat begeht' – 'людина, що вчинила нетяжкий злочин'), які на початку 50-х років стали двозначними і почали паралельно співвідноситись із зовсім іншими денотатами: відповідно 'Wohlhabender' ('заможна людина'), 'großer Könner' ('великий умілець'), 'Prominenter' ('видатний чоловік') та 'Normalverbraucher' 'середній споживач' [2, с. 237].

Наведені приклади засвідчують непередбачуваність історично-мовленнєвого розвитку аналізованих фразеологізмів, що відображається не тільки в закріпленні за певними ФО абсолютно нового денотативно-сигніфікативного значення, але й протилежної оцінної конотації, в результаті чого та сама ФО може мати як позитивне, так і негативне емоційне забарвлення. Як свідчать фразеографічні дані, понад 40 сполук з досліджуваного масиву фразеологізмів мають 2 і більше значень, що дозволяє розглядати *полісемію* як суттєву тенденцію еволюції цих ФО.

Фразеологічне значення – це продукт повного чи часткового *переосмислення* компонентів фразеологізму, тобто воно впливає із специфіки компонентного наповнення ФО. Оскільки жоден з іменників, що входить до складу виокремленої групи фразеологічних сполук, за своєю прямою (первісною) семантикою не служить для позначення денотату «людина», то зрозуміло, що у всіх 211 аналізованих фразеологізмах значення іменника переосмислене. Більш прискіпливий погляд на переосмислений іменниковий компонент дає підстави висловити певні міркування щодо фразеологічної (мовної) картини світу німецькомовного етносу:

а) лексеми *Aas*, *Fisch*, *Huhn*, *Hund*, *Katze*, *Knopf*, *Koffer*, *Luder*, *Vogel* в процесах фразотворчого комбінування з означальними словами зазнають переосмислення з посиланням на різних денотатів (чоловіки, жінки, дівчата, представники деяких професій) та перевагою негативної оцінної конотації;

б) наслідком фразотворчого переосмислення іменників *Haut* та *Kopf* є також різноманітність денотатів, але з більшою кількістю випадків позитивного емоційного забарвлення;

в) усі фразеологізми з компонентом *Gans* позначають осіб жіночої статі і мають чітке негативне значення, як правило, 'dumm' ('дурна');

г) виключно негативну семантику матеріалізують і всі ФО, до складу яких входить слово *Gartenzwerg*, але їхнім денотатом є особи чоловічої статі;

д) *Fisch* у (мовній) свідомості тих, хто як рідною розмовляє німецькою мовою, часто співвідноситься в переносному сенсі з людиною-злочинцем, про що свідчать чотири з семи фразеологізмів із цим лексичним елементом;

е) усі дев'ять фразеологічних виразів із компонентом *Käfer* передають багатогранні позитивні характеристики молодих дівчат.

Таким чином, фразеологічна трансформація первинної семантики іменників для позначення людей та їхніх рис у більшості випадків не має шаблонного характеру і призводить до номінації представників обох статей та різного роду занять. Однак, переосмислення кількох іменникових компонентів (*Gans*, *Gartenzwerg*, *Käfer*, *Fisch*) є «традиційно унормованим» з усталеним денотативно-конотативним результатом.

На відміну від іменникової складової означальні компоненти можуть як повністю переосмислюватись, так і зберігати «сміслову співвіднесеність із співзвучними словами вільного вжитку» [1, с. 1] і тим самим визначати денотативні та конотативні семи значення фразеологізму. Цю констатацію переконливо підтверджують дев'ять ФО з іменниковим компонентом *Knopf*. Його комбінації з прикметниками *alt*, *dumm*, *grob*, *klein*, *reich* призвели до виникнення

фразеологізмів, семантика яких обумовлена саме первинними значеннями вказаних лексем – відповідно ‘alter Mann’ (‘старий чоловік’), ‘dummer Mann’ (‘дурний чоловік’) ‘grober Mensch’ (‘груба людина’), ‘Kleinwüchsiger’ (‘людина низького зросту’), ‘Wohlhabender’ ‘заможня людина’ [1, с. 438]. З іншого ж боку, чотирьом фразеологічним сполукам *Knopf* із прикметниковими компонентами *arm, mies, toll* та *trocken* притаманне цілісне значення, тобто таке, що базується на переосмисленні усього компонентного складу – відповідно ‘bedauernswerter Mann’ (‘людина, гідна жалю’), ‘unsympathischer, nicht vertrauenswürdiger Mann’ (‘несимпатичний, не гідний довіри чоловік’), ‘lebenslustiger Mann’ (‘життєрадісний чоловік’) та ‘humorloser, langweiliger Mann’ (‘чоловік без почуття гумору / нудний чоловік’) [1, с. 438].

Підсумовуючи, можна зазначити, що фразотворення за схемою «означальне слово + іменник» – це один із продуктивних проявів динамізму німецької мови та її комунікативної функції, що – серед іншого – активно використовується і для номінації людини та її численних якостей і занять. Іншими словами, людина та її характер – це одна з головних «культурних тем», які складають змістовне наповнення німецькомовної картини світу та висвітлюють особливості національно-культурного світобачення носіями німецької мови. З опорою на аналіз виокремленого масиву фразеологізмів цю мовно-ментальну специфіку можна передати такими твердженнями:

- для асоційованого позначення людини шляхом фразотворення німецькомовний колектив звертається до численних лексем, що є назвами тварин, пташок та предметів побуту, віддаючи помітну перевагу іменнику *Hund*, за яким слідує *Vogel, Aas, Luder* та *Huhn*;

- в мовній фразеологічній картині німецького етносу людина представлена усім широким спектром її рис та якостей з перевагою негативних характеристик, серед яких найчастотніший критиці піддаються її дурість та ненадійність; головними аспектами позитивної оцінки є багатогранність привабливих рис молодих дівчат та почуття гумору;

- переважна кількість іменників як складових ФО може асоціюватись з особами обох статей та комбінувати з означальними компонентами, первинна семантика яких має як позитивне, так і негативне конотативне забарвлення; і лише декілька іменників (*Gans, Gartenzwerg, Fisch, Käfer*) мають в актах фразотворчого переосмислення усталену денотативно-конотативну «прив’язку».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білоноженко В. М. Про особливості фразеологічного значення / В. М. Білоноженко. – Режим доступу : <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine21-15.pdf>.
2. Küpper H. Pons-Wörterbuch der deutschen Umgangssprache / Heinz Küpper. – 1. Aufl., 5. Nachd. – Stuttgart, Dresden: Klett, Verlag für Wissen und Bildung, 1993. – 959 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Михайло Гавриш – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької мови Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Наукові інтереси: фразеологія німецької мови, методичні аспекти іноземномовної підготовки сучасних фахівців, міжкультурна комунікація та міжкультурна компетенція.

УДК 811.111'161.2–115

НАЗВИ SHAME / СОРОМУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Наталія ГРИГОРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У центрі уваги пропонованої статті знаходиться семантика одиниць, які вживаються для позначення почуття сорому в англійській та українській мовах. Проаналізовано специфіку відношень між елементами синонімічних рядів цієї емоційної модальності в обох мовах.

Ключові слова: емотив-номінатив, синонімічний ряд, семантичне мікрополе, структура значення, сема.

The paper suggests the investigation of the semantic aspect of the English and Ukrainian nominative emotive units denoting such a feeling as shame. The peculiarities of their connections, that is the synonymous relations, are analyzed and pointed out.

Key words: nominative emotive units, synonymy, semantic microfield, the structure of meaning, seme.

Дослідження семантичного простору англійських та українських назв емоційних явищ [4] виявило цікаву особливість синонімічного ряду назв сорому в обох мовах: у лексикографічних джерелах в одне лексико-семантичне угруповання об'єднано одиниці на позначення різних

елементів однієї денотативної ситуації, що порушує головний принцип системних відношень лексики – протиставлення одиниць за схожістю або розбіжністю складових їхніх значень – сем.

Проблема зумовлена кількома факторами, як екстралінгвальними, так й лінгвістичними: з одного боку, сама ситуація, у якій людина відчуває сором, неоднозначна й багатокomпонентна, з іншого – у мовознавстві різняться думки щодо визначення синонімів, а традиції укладання словників синонімів не відображують «гніздового» характеру організації синонімічних зв'язків. **Актуальною** вбачається спроба обґрунтувати диференціацію складових досліджуваних синонімічних рядів на підгрупи.

Таким чином, **метою роботи** є демонстрація неоднорідності семантики одиниць, зібраних у синонімічні ряди як назви сорому в англійських та українських лексикографічних джерелах.

Об'єктом дослідження є англійські та українські іменники – назви зазначеного переживання.

Предметом дослідження є семантична структура обраних одиниць, зв'язки між ними та іншими назвами емоційних станів у зіставлюваних мовах.

Якщо відношення між мовними одиницями, які називають синонімічними, існують, незважаючи на ставлення до них лінгвістів чи носіїв мови, то визначення цих відношень і їхніх «учасників» було й залишається складним завданням для науковців усіх часів. Погодимось з думкою, що значення синонімів ототожнюються за спільним предметно-понятійним ядром і протиставляються за деталями характеристики поняття (відтінок значення), за експресивно-емоційним забарвленням, стилістичною приналежністю і сполучуваністю [5, с. 15]. Водночас, має сенс і твердження, що поняття *синонімічного ряду* як послідовного розташування елементів (з однаковою облігаторною семною структурою) праворуч від домінанти (одиниці з найменш диференційованими ознаками) у порядку близькості їхнього семного складу не віддзеркалює ієрархічних відношень між ними [6, с. 27]. Тобто, синонімічна структура має радіальну, а не послідовну форму зв'язків, що інколи ускладнюється ще й багатозначністю слова-домінанти ряду.

Поняття сорому як однієї з граней емоційної сфери людини досліджувалося у лінгвістиці Ю. Д. Апресяном, Н. Д. Арутюною, А. Д. Шмельовим, А. А. Залізник, А. Вежбицькою, сучасні розвідки здійснені Л. Є. Антоною, Н. В. Вдовиченко, Є. О. Дженковою. Усі науковці наголошують на значній «соціалізації» цієї емоційної модальності, тобто на суттєвому впливові ускладненої природи переживання на результат його мовної фіксації.

Будь-яка емоціогенна ситуація включає в себе: суб'єкта переживання; стан речей (фрагмент дійсності, який впливає на суб'єкта, тобто чинник переживання); безпосередню емоційну реакцію (у термінах «приємно – неприємно»), поєднану, як правило, із співвіднесенням ситуації із системою знань суб'єкта (раціональна оцінка); отримане емоційне ставлення до об'єкта переживання (якщо такий є); типову симптоматику переживання. У випадку з почуттям сорому зазначені параметри когнітивної схеми емоції не тільки повністю «активуються», а й розширюються. Крім того, залучаються такі інтелектуальні утворення, як знання соціальних норм, почуття відповідальності (прийняття людиною правил і готовність слідувати їм), почуття провини (усвідомлення людиною своєї причетності до чогось негативного). Як підкреслює Н. Д. Арутюнова, почуття сорому передбачає дистанціювання [1, с. 64] – «відсторонення» заради погляду на себе крізь призму соціальних стандартів. Тобто це переживання неможливе без сформованої самосвідомості та активізації самооцінки (відомим є вислів Марка Твена *Man is the only animal that blushes* 'Людина – єдина тварина, яка червоніє'). Соціальна обумовленість (моральними та правовими нормами, культурою, релігією, вихованням) основних складових денотативної ситуації – суб'єкта, вчинку, наслідків – призводить до перетину понять «сором», «совість», «осуд», «приниження», «гріх», «злочин», «провина», «каяття», що знаходить відображення в семантиці відповідних лексем.

Отже, український синонімічний ряд назв сорому як почуття представлено одиницями *сором*¹, *стид*, *соромота*_{розм.}, *страм*_{розм.}, *страмота*_{підсил.,розм.}, *страмовище*_{підсил.,розм.}, *страмовисько*_{підсил.,розм.}, *срам*_{заст.}, *срамота*_{заст.}, *устид*_{діал.}, *публіка*_{діал.}, *осоромарідише* [7]. Крім того, український словник синонімів презентує *сором* як гіпонім *збентеження*¹, пропонуючи ще один синонімічний ряд – *збентеження* (стан незручності і деякої розгубленості через чийсь поведінку, вчинки, що порушують загальноприйняті норми), *бентеження*, *зняковіння*, *зняковілість*, *ніяковість*, *замішання*, *сум'яття*_{підсил.}, *нестямя*_{підсил.}, *конфуз*_{розм.}, *змішання*_{рідко}; *шок*_{підсил.} Типове для української мови розширення синонімічних рядів за рахунок однокорінних одиниць із однакоvim значенням (утворених за допомогою різних афіксів), а також за рахунок їхніх стилістично та експресивно маркованих еквівалентів дає можливість «звузити» (на момент

аналізу) український синонімічний ряд назв сорому до: *збентеження*, *зняковіння*, *замішання*¹, *сум'яття*², *нестяма*¹, *конфуз*, *шок*, *сором*¹, *стид*¹, *страмота*_{розм.}, *публіка*_{діал.}. Але існують ще назви *засоромлення*, *засоромленість*, *сконфуженість* [8], які мали б бути у складі цього ряду.

Англійські лексикографічні джерела варіюють склад досліджуваного лексико-семантичного угруповання, перераховуючи такі одиниці: *shame*¹, *embarrassment*¹, *humiliation*², *mortification*¹, *discomfiture*¹, *abashment*, *shamefacedness*, *chagrin*, *ignominy*¹, *compunction* [9] та *ashamedness*_{rare} [13], але, як показують результати нашого дослідження семантичного простору назв емоційних явищ [4], англійські синоніми подаються без принципового розмежування різновидів емоційних реакцій, які мають спільну родову сему, тобто усі ці назви стосуються душевного дискомфорту (*unease*, *distress*) із різних причин. Детальний семантичний аналіз дозволив виділити семантичні мікрополя «болісних почуттів» як похідних цього дискомфорту в залежності від характеру чинника:

	→ шкодування, каяття	/	<i>remorse, compunction</i>
смуток	→ сором	/	<i>shame</i>
+	→ приниження	/	<i>humiliation</i>
непокій	→ образа	/	<i>offense, chagrin</i>
	→ відчай	/	<i>despair</i>

Таким чином, людина, яка усвідомила негідність вчинку або невідповідність чогось нормі, засмучується, шкодує про це; якщо це стається публічно або при самоаналізі («при свідках»), людині соромно; якщо це ставить під сумнів чесноти людини в очах суспільства (страждає самооцінка), вона почувається приниженою; якщо людина вважає себе несправедливо звинуваченою в поганій дії, вона ображається або обурюється; якщо людина визнає свою провину і хоче виправити ситуацію, то переживає розкаяння. Межі окремих емоцій настільки рухливі, а їхні мовні позначки настільки семантично розмиті, що не дивує перетин тлумачень тих чи тих різновидів душевного дискомфорту.

Ще одним моментом, який ускладнює розрізнення емотивів-номінативів за емоційною модальністю, якої вони стосуються, є існування назв загальної психічної загальмованості в результаті емоційного спалаху [3], які нерідко вживаються у дефініціях і «заплутують» дослідника у спробі з'ясувати семантичні зв'язки. У певних емоціогенних ситуаціях є етап, коли суб'єкт від раптового, неочікуваного впливу чинника переживає стан розгубленості – ця доля секунди потрібна для раціональної оцінки стану речей, яка потім і визначає емоційну модальність переживання. Наприклад, людина на вокзалі з'ясувала відсутність квитка в гаманці: здивування зміниться станом розгубленості, замішання (через нерозуміння, як таке може бути чи що робити) або приголомшеності, шоку (якщо ситуація катастрофічна); далі думка піде в напрямку: 'Можливо, квиток в іншому місці, але є!' (надія), 'Все пропало!' (відчай), 'Чому мені так не везе!' (смуток / досада), 'З'їздити додому? Купити новий квиток?' (вагання / непевність), або, навіть, 'Слава Богу, це доля! Не хотілося їхати!' (полегшення / радість). Варіантів безліч, оскільки «цінність» ситуації для потреб суб'єкта залежить від найактуальнішої потреби, емоційного складу особистості, соціально-культурних аспектів тощо. Іншими словами, назви станів психічної загальмованості є семантичними складовими в тлумаченнях інших емоцій (сема «супровідне явище»), але утворюють окреме семантичне мікрополе, тому зайві у синонімічних рядах назв окремих почуттів.

Отже, в англійському досліджуваному семантичному просторі назви станів загальної психічної загальмованості – *confusion*², *embarrassment*¹ (збентеження) та їхні сучасні гіпоніми *discomfiture*, *disconcertion* (легка форма); *abashment*, *discomfort*² (поєднане з соромом); *uneasiness*¹, *uncomfortableness*² (через спричинену чим-н. напругу); *self-consciousness*¹, *awkwardness* (через переймання своїм виглядом чи поведінкою); *sheepishness* (через усвідомлення своєї неадекватності, нерозумності) – мають в основі комбінацію сем «perplexity / розгубленість» + «hesitation / непевність» + «constrained feeling / відчуття напруження» + «sense of uncomfortableness / відчуття незручності». Тобто це назви розгубленості та хвилювання через невідповідність ч.-н. ситуації / нормі, які є «підґрунтям» сорому, але не обов'язково ведуть до нього: семантично ці одиниці «організовано» в окрему підгрупу синонімів з домінантою *embarrassment*¹, що утворює перетин семантичних мікрополів замішання та сорому. В українській мові спостерігаємо це явище у вигляді синонімічного ряду *збентеження*, *зняковіння*, *зняковілість*, *ніяковість*, *замішання*, *сум'яття*_{підсил.}, *нестяма*_{підсил.}, *конфуз*_{розм.}, *змішання*_{рідко}, *шок*_{підсил.}, у якому лише одиниці *збентеження*¹, *зняковіння* та *конфуз* мають безпосереднє відношення до сорому.

Наприклад, *Марина почервоніла, збентежилася, хотіла приховати своє збентеження і від того почервоніла ще більше* [8 (11, с. 684)].

Компонентний аналіз англійських та українських назв сорому продемонстрував такий склад сем: категоріальні емосеми «неприємне почуття» / *painful feeling, emotion*, субкатегоріальні емосеми «неспокій, збентеження, зніяковіння» / *embarrassment*, сема інтенсивності «сильне» / *strong*, семи причини «своя погана поведінка, негідні вчинки» / *smth. unworthy (done or experienced)*, сема зв'язку з інтелектуальною сферою «усвідомлення» / *consciousness, awareness of*, сема характеру причини «публічне» / *public, exposure of, (situations of) social (nature)*, сема природи почуття «сором'язливість, ніяковість» / *modest, shy* (семантичний зв'язок із простором рис характеру), а також сема відтінку значення «вивя (почуття)».

Суттєвою диференційною ознакою назв сорому є сема «непристойний» (тобто такий, що виходить за межі загальноприйнятих моральних норм [8 (5, с. 369)]) стосовно вчинку суб'єкта, яка в англійських тлумаченнях має форми *dishonourable / unworthy / improper / indecent / degrading (conduct або circumstances)*. У випадку менш серйозної ситуації ця ознака замінюється на *foolish* 'дурний' / *ridiculous* 'смішний' / *inadequate* 'неадекватний' / *indecorous* 'недоречний', що «дозволяє» використання вище зазначених назв *embarrassment / зніяковіння*. Наприклад, *shame at being caught in a lie* 'сором від того, що спіймали на брехні' / *embarrassment over breaking a vase at the party* 'сконфуженість через те, що розбив вазу на вечірці' [12].

Отже, з погляду семантики багатоплановість поняття сорому призводить до перетину кількох мікрополів: *замішання / confusion* (сема «embarrassment / зніяковіння» як елемент розгубленості та раптовості й сема «uncomfortableness / незручність» як характеристика природи переживання); *неспокою / worry* (сема «uneasiness / збентеження» як показник зміни рівня нервового збудження та сема «blushing / почервоніння» як типова соматична ознака емоції); *каяття / remorse* (сема «guilt / почуття провини» як ознака усвідомлення людиною негативного характеру причини почуття); *образи* (як дії) та *приниження / humiliation* (семи «offending one's sense of decency / образа почуття пристойності» як один з альтернативних чинників переживання); *осуду, ганьби / disgrace* (семи «what people think / громадська думка» як обов'язковий каталізатор досліджуваної емоційної реакції); *страху / fear* (сема «побоювання» як супровідне явище переживання, коли людина боїться публічного осуду, а також сема «timid / боязкий, сором'язливий» як риса характеру суб'єкта).

Семантичне мікрополе *ганьби / disgrace* представлене іншими семемами тих самих лексем *сором, стид, осорома, соромота, стидовище, страм*, а також одиницями *ганьба, безчестя, неслава, позорище, скандал, осуда* та ін. [7], які стосуються не оцінки суб'єктом себе самого, а оцінки – осуду – його суспільством [2, с. 122]. Тобто перше значення досліджуваних лексем описує емоційний стан суб'єкта, а друге – емоційно-соціальне ставлення. Можливо, через близькість цих понять та форм зустрічаємо одиниці *страмота_{розм.}, публіка_{діал.}, ignominy* у досліджуваних синонімічних рядах, хоча вони означають недобру славу, безчестя: посилення на всю ситуацію імплікує і певне переживання суб'єкта. Наприклад, *He suffered the ignominy of being sent to prison* [14] 'Він пережив позорище (публічний осуд) ув'язнення' (можливо, людині було соромно, але про це свідчить скоріше дієслово *suffered*, ніж іменник *ignominy*).

Англійське *humiliation* 'приниження', як і його синонім *mortification*, потрапляє у синонімічний ряд назв сорому одним зі своїх значень, оскільки в принизливих ситуаціях не виключається переживання суб'єктом болісного відчуття від того, що з'являються свідки його вад або «неправильності». Наприклад, принизливо і соромно може бути в ситуації, коли *a person has been made to look stupid or weak* 'людину змусили виглядати по-дурному або слабкою' [10]. Різницю між соромом та почуттям приниження можна передати «формулою»: 'сором = біль від того, що непристойність є', а 'приниження = біль від того, що цю непристойність нав'язали / відкрили'. Така ж ледве помітна «межа» є і між значеннями одиниць *зніяковіння / embarrassment* (як прояв *сором'язливості / timidness*) та *сором / shame*: перше = 'трохи неприємно, що так вважається погано' (відсутність провини суб'єкта), а друге = 'неприємно, що я маю відношення до цього поганого' (суб'єкт казував причину переживання). Усі ці семантичні нюанси залишаються поза увагою (у силу своєї латентності), а відповідні одиниці потрапляють в один синонімічний ряд.

Таким чином, переживання сорому може змінюватися в залежності від прагматичного контексту, який накладає на нього певний відбиток і зсовує його або в бік страху та приниження, або в бік зніяковіння через розкриття таємного, інтимного, або в бік шкодування та розкаяння [1, с. 67]. Історія людства свідчить про розвиток почуття відповідно до змін суспільства: якщо

біблійна версія походження сорому як усвідомлення наготи Адамом і Євою та етимологічні зв'язки *shame* – «to cover / прикрити» [11], *stid* – «стужа», *sram*, *sorom* – «холод» [1, с. 65, 68] наштотвують на думку, що головна захисна реакція переживання – сховати(ся) – стосувалася лише наготи, а наслідок – вигнання – утримувало людину від порушення соціальних норм, то сучасний світ інтерпретує поняття сорому зовсім з інших позицій, нівелюючи страх осуду і важливість сумління, що, напевно, знайде відображення в мові.

Отже, семантичний простір сорому в обох мовах має схожі характеристики (інтегральні семи, міжпольові відношення), але англійські семми детальніше описують природу явища (*painful* 'болюче' почуття, роль публічного осуду, варіації чинників, можливість переживання почуття не тільки за свої, але й чийсь вчинки), а також «зливаються» із мікрополем приниження. В обох мовах сором може бути як «внутрішнім» (перед самим собою), так і «зовнішнім» (через публічність); як тривалим, так і ситуативним (відповідно до часової віднесеності події та реакції). Англійських назв сорому набагато менше, ніж українських (0,36 % проти 1,86 % назв емоційних явищ), через їхнє «розчинення» серед позначень інших болісних почуттів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аругюнова Н. Д. О стыде и стуже / Н. Д. Аругюнова // Вопросы языкознания. — 1997. — № 2. С. 59–70.
2. Вдовиченко Н. В. Вербалізація морально-етичних концептів в українській мовній картині світу : дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.01 / Наталія Володимирівна Вдовиченко. — Одеса, 2015. — 190 с.
3. Григоренко Н. М. Імена станів загальної психічної загальмованості у структурі значень українських та англійських назв емоційних явищ / Н. М. Григоренко // Нова філологія : зб. наук. праць. — Запоріжжя : ЗНУ, 2011. — № 44. — С. 192–195.
4. Григоренко Н. М. Особливості семантичного простору назв емоційних явищ в англійській та українській мовах : дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.17 / Наталія Миколаївна Григоренко. — Донецьк, 2013. — 190 с.
5. Нечитайло О. І. Синоніми в лексикографії : монографія. / О. І. Нечитайло. — К. : Наук. думка, 1987. — 130 с.
6. Прохоров В. Гнездовое описание синонимии / В. Прохоров // Наукові записки : у 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. — Вип. 129. — С. 26-30. — (Філологічні науки (мовознавство).
7. Словник синонімів української мови : у 2-х т. / [за ред. А. А. Бурячка, Г. М. Гнатюк, С. І. Головашук та ін.]. — К. : Наукова думка, 1999–2000. — Т. I — 1040 с., Т. II — 960 с.
8. Словник української мови : в 11-ти томах. — К.: Наук. дум., 1970–1980.
9. Collins English Dictionary. 8th Edition published in 2006. — HarperCollins Publishers 2006. — 120,000 entries // 2006 ABBYY Lingvo 12 [E–resource]
10. Longman Dictionary of Contemporary English, Updated Edition
11. Online Etymology Dictionary by Douglas Harper, 2001 — 2014. — Режим доступу : <http://www.etymonline.com>
12. Random House Kernerman Webster's College Dictionary, 2010 K Dictionaries Ltd. [E–resource]
13. The Oxford English Dictionary / [Ch. Ed. James A. N. Murray]. — Oxford University Press, 1970. — Vol. 1-12.
14. WordNet 2.1 Copyright 2005 by Princeton University [E–resource]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Григоренко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: зіставна лексична семантика, емотивна лексика.

УДК 811.111'38

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ АНІМАЛІСТИЧНОЇ МЕТАФОРИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Тетяна ЗАБОЛОТНА (Переяслав-Хмельницький, Україна)

Стаття присвячена дослідженню процесу формування анімалістичної метафоризації як креативного засобу збагачення мови. Автор показує, як лексика із зоосемічним компонентом наповнює лексичний склад англійської мови за рахунок перенесення назв та дій тварин на людей. Доводиться думка про те, що за допомогою анімалістичної метафори можна розкрити як позитивні, так і негативні риси характеру людини.

Ключові слова: анімалістична метафора, анімалізм, зооморфізм, символізм, етнічна мовна свідомість.

The paper is dedicated to the study of formation of animalistic metaphor as an effective means of language enrichment. The author shows how the vocabulary of zoomorphism component fills the lexical structure of the English language via the transfer of animals' names and actions onto the people. The idea that animalistic metaphors can reveal both positive and negative human traits is being supported.

Key words: animalistic metaphor, animalism, zoomorphism, symbolism, ethnic linguistic consciousness.

Постановка проблеми. Лінгвокультурологічні дослідження останніх десятиліть проводяться з урахуванням людського фактору в мові. Семантика лексики із зоосемічним компонентом є недостатньо досліджена і представляє безпосередній інтерес у сучасній лінгвістиці. Актуальність дослідження зумовлена також необхідністю виявлення британських національно-культурних специфічних характеристик зооморфізмів – назв тварин, птахів, плазунів та особливостей їхнього метафоричного вживання на позначення рис характеру людини та її мовленнєвої діяльності.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Увага лінгвістів зосереджена на вивченні лінгвокультурного аспекту досліджуваних мовних комплексів із урахуванням їхньої тематичної орієнтованості та експресивного потенціалу. При дослідженні зоолексики багато учених-лінгвістів виокремлюють такі суміжні поняття як «зоосемізми», «зооніми», «зооморфізми» та «зооконцепти» [1; 2; 3; 4; 5].

Мета статті – розглянути національно-культурну та номінативно-образну специфіку анімалістичної метафори в англійській мові на позначення рис характеру людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Порівняння людини з твариною в англійській мові ґрунтується як на об'єктивному досвіді спостереження і контактів із тваринами, так і на інтерпретованих культурою уявленнях, найдавніші з яких є відлунням тотемного вірування в перехід якостей тварини до людини внаслідок їхньої постійної взаємодії.

Когнітивним джерелом анімалістичної метафори є образ тварини, який застосовується для характеристики людини. З одного боку, образу тварини приписуються антропоморфні властивості (риси характеру, поведінки, способу життя людини), з іншого боку, цей образ переноситься на людину, якій надаються зооморфні характеристики (звички, вдача, зовнішній вигляд тварини).

Стереотипізація ознак тварин і закріплення їх за певною вдачею людей здійснюються на метафоричному підґрунті. Спочатку людські якості приписувались тваринам, а далі ці фіксовані ознаки, можливо, підкріплені фольклором як символи, усталювалися за певним видом тварин, знаки яких служили «мотиваторами модусного типу» (визначення О. О. Балабан [1]) на позначення різнобічних характеристик людини, таких як моральні якості, екзистенція, соціальна сфера, зовнішність, емоційно-психічні стани, трудова діяльність, поведінка, фізичні характеристики, розумові здібності, морально-етичні уявлення, мовлення, індивідуальність.

Метафора – вид тропа; вживання слова чи словосполучення в переносному значенні, що характеризує дане явище шляхом перенесення на нього ознак, властивих іншому явищу (у силу тієї або іншої подібності зближуваних явищ), що його заміщає. У стилістиці під метафорою розуміється принцип незвичайного слововживання назви «предмета», «суті», «імені», яке може затвердитися за ним назавжди.

Людська свідомість прагне не тільки до об'єктивного відображення світу, для неї також характерна й оцінна діяльність, яка пов'язана з прагматичним фактором. В оцінних висловлюваннях поєднуються відомості про навколишній світ і ставлення до них суб'єкта мовлення, що і є приводом для суб'єктивного сприйняття того, що позначається. У такому разі з'являється метафора, яка не просто називає явище, об'єкти реальної дійсності, а й дає їм влучну характеристику, відмічаючи подібні властивості інших об'єктів навколишнього світу.

Процес метафоротворення носить суб'єктивний характер, що означає, що автор створив влучне висловлення, підкресливши якусь певну характерологічну ознаку і, таким чином, метафорично інтерпретував її, як наприклад, *to keep the wolf from the door, to live high on/off the hog; to look a gift horse in the mouth, to rub (someone/someone's fur) the wrong way.*

Назви тварин є цінним матеріалом для вивчення особливостей анімалістичної метафори. Анімалістична метафора розкриває аналогії та схожість між об'єктами тваринного світу та світу людських почуттів та емоцій, виявляє систему етнічно зумовлених асоціацій і оцінок. Вона виступає критерієм оцінки британським етносом представників тваринного світу. Основою використання назв тварин у переносних значеннях є їхні різні властивості, інколи вигадані, а також, зовнішній вигляд, характерні звички.

Анімалістична метафора має оцінно-експресивну природу, завдяки чому вона здатна породжувати стереотипи – еталонні національно-культурні уявлення, що відіграють велику роль у продукуванні мовою вторинного символічного значення. Назви тварин в їхньому вторинному «антропоморфному» значенні дозволяють дослідити роботу асоціативно- оцінного апарату етнічної мовної свідомості. Виступаючи носіями певних національно детермінованих

асоціативних стереотипів, експресивні метафори здатні позначати суттєві віхи у розумінні етносом того фрагмента реального світу, який він безпосередньо сприймає.

Анімалістична метафора утворюється шляхом вторинної номінації, як наприклад, *a cat, a fish*, та ін. (позитивна оцінка); *a dog, a pig, a swine, a monkey, a parrot* тощо (негативна оцінка). Метафоричність зооморфних фразеологізмів, характерна для них суб'єктивно-оцінна конотація, специфіка їхніх семантичних параметрів і синтаксичної структури в більшості зумовлена імпліцитно вираженим у них антропоцентризмом як виявленням стародавньої фольклорної традиції приписування тваринам окремих рис людського характеру.

В етнокультурі різних народів фразеологізми, що містять назви тварин, – це в першу чергу висловлювання про людину, її духовні й соціальні риси. Досить велика кількість англійських зооморфних фразеологічних одиниць мають повні або часткові еквіваленти в інших мовах, що пояснюється збігом способів відображення дійсності у носіїв різних мов і спільних елементів культури – так званих «культурних універсалій». Наприклад, укр. «змія підколодна» і англ. *'a snake in the grass'*, укр. «собака на сні» і англ. *'a dog in the manger'*, укр. «рибалити в каламуті» і англ. *'to fish in troubled waters'* та ін. Проте внаслідок розбіжностей культурологічних факторів, етнічних особливостей, різних мовних картин світу і різних літературних джерел, значна кількість зооморфних фразеологічних одиниць містить певний елемент значення, зрозумілий лише носіям даної культури.

Людські відносини в соціумі часто уподібнюються стосункам у тваринному світі: 1) *One must howl with the wolves (З вовками жити – по-вовчому вину)* [7]. 2) *A bad man is like a wolf in the flock (Лихий чоловік у громаді, що вовк у стаді)* [7]. 3) *A wolf doesn't steal where he lives (Там вовк не бере, де сам живе)* [7].

Метафоричне значення зоосемізмів обумовлене екстралінгвістичними факторами. Багато символів відображають з давніх-давен складені в народі уявлення та вірування, які є варіантами міфологічних і біблійних уявлень. У стародавньому осмисленні ролі тієї чи іншої тварини криється велика сила, яка полягає в можливості підвищення або зниження соціального статусу адресата. Так, характеризуючи людину за допомогою звернення до зоосемізму *'lion'* – «лев», який передає силу і велич *'lion heart'* – «відважна, хоробра людина», *'society lion'* – «світський лев», його поміщають на дуже високу соціально-ієрархічну сходинку.

Метафоризація зоосемізму *'ass'* – «осел» в британській мовній спільноті сприймається як символ упертості й дурості: *an ass in a lion's skin, ass in grain, Balaam's ass, make an ass of oneself*.

Метафоризація зоосемізму *'cow'* – «корова» відбувається тоді, коли мова йде про огрядну людину, здебільшого – жінку. Як видно із нижчеподаного фрагменту, мовлення мовця є агресивним, що підтверджується вживанням таких слів як *appealing voice, bra-burning bitch: His voice is soft, almost appealing. 'I want you to tell that fat cow of mine to get her arse out of there right now, or I'll be in to get her. And if you get in my way, you bra-burning bitch?'* (Lawrence D. H. Women in Love, с. 73) [6].

Внутрішня форма анімалістичної метафори на позначення рис характеру людини відображає особливості розвитку асоціативних зв'язків носіїв мови, специфіку емоційно-оцінної характеристики представників фауни, що особливо чітко простежується при порівнянні особливостей метафоричного вживання зоосемізмів носіями мови.

У творі Агати Крісті ми знаходимо авторську метафору – *'a sly dog'*: *'You haven't contributed much to the sum of information, Sheppard,' said Colonel Carter genially. 'You're a sly dog. Hand in glove with the great detective, and not a hint as to the way things are going'* (Christie A. The Murder of Roger Ackroyd, с. 11) [6]. Зазвичай, вживається словосполучення *a sly fox / a slippery fox* – «хитра лисиця» (*лисичка-сестричка*) – «хитра людина». Лисиця символізує хитрість, обман.

У вищезгаданому творі знаходимо приклад прихованої метафори, коли мовець генералізує думку, не вказуючи на конкретну особу: *The good dog, he does not leave the scent, remember! You may wish that, after all, you had left it to the local police* (там само, с. 37).

Розглядаючи функціонування концептів *'cat'* і *'dog'* в англійській мовній картині світу, ми вважаємо необхідним звернення до їхньої реалізації в художній літературі.

Відносно гендерного аспекту kota і собаки, то частіше всього ми відносимо *cat* до жіночого роду (порівняймо, в укр.: *киця, кицяня*), а *dog* – до чоловічого роду (*собака, нес*). В англійській лінгвокультурі простежується така сама гендерна віднесеність: *Women and cats will do as they please, and men and dogs should relax and get used to the idea* (Robert A. Heinlein). З огляду на це, у

дослідженні концептів ‘cat’ і ‘dog’ слід брати до уваги основні маскулінні та фемінінні особливості.

Метафоричний процес завжди суб’єктивний. Навіть в таких звичайних метафорах як ‘a cat burglar’ (a burglar who enters buildings from the roof or high windows by climbing up drainpipes, balconies, walls etc.) проглядається суб’єктивне ставлення творця метафори: *Dog my cats (Хай йому біс! Хай його чорти візьмуть! Ом тобі і маєш! Отакої! Слово честі!)*.

Найуживанішим висловом на позначення дощової погоди є *it rains cats and dogs*. Напр.: *I know Sir John will go, though he was sure it would rain cats and dogs* (Joanne Harris. *Chocolat*, с. 50). *I forgot my umbrella, and it was raining cats and dogs* (Joanne Harris. *Chocolat*, с. 2) [6]. На півночі Англії є живана фраза – ‘*raining stair-rods*’, яка є еквівалентом ‘*raining cats and dogs*’.

Поширеним висловленням в англійській мові є *cat and dog life / cat and dog existence*. Підтвердженням постійних дискусій з приводу цього древнього, але завжди актуального висловлення ми знаходимо в сучасних художніх творах: *All these four years I had been living a cat and dog life with my wife* (D. Steel. *Southern Lights*, с. 2). *They have led each other a cat-and-dog life since they were married 20 years ago* (D. Steel. *Southern Lights*, с. 12) [6].

Отже, мовна картина світу формує тип відношення людини до нього (природи, тварин, самої себе як елемента світу). Попри велику кількість версій щодо походження вислову *It rains cats and dogs* очевидним є наявність у ньому метафоричних ознак, що робить мову образною і наповнює художнім змістом.

За допомогою анімалістичної метафори можна виявити як позитивні, так і негативні риси характеру людини. Так, позитивні риси характеру людини ми спостерігаємо в таких висловленнях: *to help a lame dog over stile; smb wouldn't hurt a fly* (доброта); *a cat on a hot tin roof* (жвавність); *hold one's horses* (терплячість); *bright-eyed and bushy-tailed* (життєрадісність).

Негативні риси характеру виявляються в таких висловленнях: *to bell the cat, to take the bear by the tooth* (схильність до ризику); *cat burglar* (злодій); *a cock-and-bull story* (нецікавість); *kangaroo court* (судова несправедливість); *a dumb bunny* (дурість); *a fraidy-cat* (боягуз); *to chicken out of smth* (обережність), *a bull in a china shop* (незграбність); *neither fish nor fowl* (ні риба, ні м’ясо); *cat gets one's tongue* (сором’язливість); *a bird of passage* (непосидючість); *a lone wolf* (самотійність, незалежність); *cast pearls before swine* (марнування часу); *get (someone's) goat* (надокучливість); *not enough room to swing a cat* (брак місця); *have bats in one's belfry* (божевілля).

Вищезгадані метафоричні звороти свідчать про бажання людини знайти певний еталон, що відноситься або до сфери прекрасного, або до сфери карикатурного, стосовно яких постають позитивні чи негативні враження від того, про що говорять. Такі соціальні позитивні або негативні еталони мають глибокі історичні корені, але сьогодні вони можуть доповнюватися іншими, додатковими, значеннями.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, метафора – це важливий елемент сучасної мовленнєвої реальності, що дозволяє в художньо-образній формі передати інформацію, почуття, манери поведінки, мовлення людини. Вживання метафори в мовленні свідчить про асоціативну здатність людського мислення. Перенос по аналогії призводить до розширення семантичного потенціалу мовної одиниці. Вивчення анімалістичної метафори дає можливість кращого розуміння життя тваринного світу і створення поведінкової моделі, елементи якої нагадують життя людського суспільства.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балабан О. О. Інтерактивність художньої метафори як базова типологічна риса: когнітивний аспект (на матеріалі англійської, французької, російської та української мов) / О. О. Балабан // Актуальні проблеми іноземної філології : [відп. ред. В. А. Зарва]. – Донецьк : Юго-Восток, 2009. – Вип. III. – С. 39–45.
2. Гайдук Г. В. Образність іменників-зоосемізмів і зоосемічних пареміологічних одиниць / Г. В. Гайдук // Філол. науки. – 2011. – № 12. – С. 35–39.
3. Голубовська І. О. Метафорико-символічні іпостасі зоонімів у рамках фрагмента мовної картини світу «царство тварин» / І. О. Голубовська // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 61–68.
4. Кривенко Г. Л. Зоосемізи як засіб відображення зооморфної картини світу в англійській та українській мовах : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.17 / Ганна Леонідівна Кривенко; – КДПУ. – К., 2006. – 20 с.
5. Крижко О. А. Етнічні символи та стереотипи в українській зоонімній терміносистемі / О. А. Крижко // Актуальні проблеми слов’янської філології : Міжвуз. збірн. наук. статей. Лінгвістика і літературознавство. – Київ-Ніжин : Аспект-Поліграф, 2006. – Вип. 11. – С. 62–69.
6. *English Books Read Online*. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.readbookonline.net/readOnline/7628/>
7. Seid J., McMordic W. *English Idioms and How to Use Them*. – М : Vyssaja Skola, 1983. – 166 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Заболотна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, стилістика, проблеми лексичної еквівалентності.

УДК 811.161.2'111'373.21

СЕМАНТИЧНИЙ СТАТУС ВЛАСНИХ НАЗВ ТА ЇХНЯ РОЛЬ
У ФОРМУВАННІ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО ЗНАЧЕННЯ

Ірина ЗАВАРИНСЬКА (Теребовля, Україна)

У статті розглядається мотиваційна основа ономастичних фразеологізмів у структурно-семантичному та порівняльному аспектах на матеріалі англійської, польської та української мов. Визначення семантичного статусу власних назв та з'ясування їхньої ролі у формуванні фразеологічного значення передбачає вивчення функцій та зіставлення лінгвокультурної інформації компонентів-онімів у складі мовних одиниць.

Ключові слова: фразеологічна ономастика, мотивація, компонент-онім, фразеологізми з антропонімічними компонентами, лінгвокультурна інформація, образність фразеологізмів.

The article deals with the nominal structure of the English, Polish and Ukrainian phraseological units with proper name components: the structural-semantic and comparative aspects are the focus of attention. The semantic status of the proper names and their role in forming the phraseological meaning are analyzed, i.e. the study of the functions of proper names and comparison of their linguistic and cultural information in phraseological units are carried out.

Key words: phraseological onomastics, motivation, proper name component, phraseologisms with personal and proper name component, linguistic and cultural information, figurativeness of the phraseologisms.

У сучасній фразеологічній ономастиці активізуються дослідження структури, семантики і конотативних особливостей власних імен у складі образно-номінативних сполук слів у порівняльно-історичному, лінгвокультурологічному і когнітивно-прагматичному вимірах.

З'ясуванню етимології фразеологізмів із компонентом 'власна назва' присвячено розвідки В. М. Мокієнка, етнокультурний аспект функціонування онімів перебував у полі зору В. В. Жайворонка та В. Хіміка. У зіставному аспекті цю проблему висвітлено у працях А. Кравчук, Т. Шутковскі. Проблематику когнітивної ономастики розглянуто в дослідженнях Ю. О. Карпенка, Ю. А. Фірсової. Однак, дослідження онімів-складників фразеологізмів у лінгвокультурологічному аспекті розпочалися в українській науці нещодавно.

Актуальність роботи зумовлена її спрямуванням на вивчення механізмів формування лінгвокультурних конотацій у значенні фразеологізмів з компонентом 'власна назва' споріднених та неблизькоспоріднених мов.

Таке розуміння поставленої проблеми зумовлює актуальність дослідження, **метою** якого є виявлення мотиваційної основи фразеологізмів з компонентами-онімами шляхом зіставлення їхньої лінгвокультурної інформації у споріднених та неблизькоспоріднених мовах.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань:** визначити семантичний статус власного імені; з'ясувати роль власних назв у формуванні фразеологічного значення; встановити особливості образності ономастичних фразеологізмів в англійській, польській та українській мовах шляхом дослідження джерел лінгвокультурної інформації компонентів.

Питання про природу і значення власного імені, його функції і зв'язок із поняттям співвідноситься з осмисленням форми і змісту мовних знаків, тому цією проблемою займалися ще представники античної філософії. Не можна не згадати і про ідеї П. О. Флоренського та О. Ф. Лосева, які надавали великого значення функції імені. За П. О. Флоренським, філософія імені полягає в тому, що останнє осмислюється як метафізичний принцип буття і пізнання. О. Ф. Лосев викладає своє розуміння порушеної проблеми у праці «Філософія імені», ототожнюючи сутність імені з магічною функцією слова [9, с. 185].

Незважаючи на широкий спектр праць із ономастичної фразеології, дискусійними і донині залишаються питання щодо семантичного навантаження компонента-оніма (М. Кларрова, D. Nilsen, E. Rzetelska-Feleszko) та його ролі в мотивації фразеологічного значення (А. М. Кравчук, В. М. Мокієнко, Н. М. Пасік). Окрему увагу вчених зосереджено на дослідженні фразеологізмів із компонентами-конотонімами (Є. Отін), мотивація яких ґрунтується на образах, пов'язаних з Людиною і Всесвітом. Мотиваційну основу фразеологізмів з онімним компонентом становить його *лінгвокультурна інформація* (О. Л. Березович), джерелом якої є соціум, історія, література,

міфологія, релігія, а також їхня образність, пов'язана з позамовними факторами, які впливають на розуміння символіки оніма представниками різних соціумів. Такий аспект вивчення фразеологізмів з онімним компонентом стимулює актуальність розгляду цих одиниць у міжмовному плані.

До сьогодні тривають дискусії ономастів щодо природи власних назв, відмінностей власних назв від апелятивів, наявності у власних назв значення. До вчених, які визнають наявність значення у власних назв, належить Дж. М. Керолл [18, с. 341]. Зазначений вчений, докладно проаналізувавши праці філософів мови, схиляється до думки, що назва є функціонально скороченою дескрипцією [18, с. 350]. А. М. Кравчук приєднується до думки тих учених, які вважають, що власна назва має значення [6, с. 8].

Про специфічний мовний статус онімів говорить і М. Е. Рут, яка дійшла висновку, що антропонім вбирає в себе культурні конотації, за рахунок чого формуються фантомні лексичні значення, які перетворюють його на проміжну форму між онімом й апелятивом – *конотонім* (за визначенням Є. Отіна [3, с. 7]). Власне ім'я існує в соціумі, і чим вужчий соціум, тим яскравіші особливості функціонування імені [14, с. 45].

На нашу думку, більшу частину онімів-компонентів фразеологізмів становлять саме конотоніми. Цікавий погляд на проблему містить праця Є. С. Отіна: “В онімів є своє специфічне смислове / лексичне значення, яке на рівні цієї одиниці належить назвати ономастичним, чи ще точніше – онімичним значенням” [3, с. 7]. Будь-який онім входить до концептуальної системи як її одиниця. Під час аналізу власних назв слід враховувати їхню лінгвокультурну навантаженість.

А. Фурдал зауважує, що не можна досліджувати мовний знак ізольовано від його функції [19, с. 57]. Вчені вважають, що поєднання номінативної, ідентифікаційної та диференційної – це головна функція власних назв [20, с. 10]. Проте оніми можуть виконувати й низку інших функцій. Цікавим є погляд на досліджувану проблему Д. Л. Ф. Нільсена, який виокремлює декілька секундарних функцій онімів [22, с. 108]. Цей дослідник побіжно зауважує, що окремі оніми мають дуже високу, а інші дуже низьку ‘ідентифікувальну цінність’ (*‘very high – very low identification value’*). Саме висока частотність прізвища і відповідно низька його ідентифікувальність стає тим чинником, який дає змогу антропонімам у межах фразеологічних систем виконувати нетипову для них функцію – номінативну.

“Використання когнітивної парадигми в лінгвістичних студіях пояснюють тим, що традиційний семантичний аналіз специфіки фразеологізмів не дає виходу на онтологічні висновки й здебільшого дозволяє отримати лише приблизні результати, оскільки під час семантичного аналізу в багатьох випадках ігнорують асоціативні зв'язки слова, когнітивне тло” [8, с. 13].

М. В. Голомидова та М. Е. Рут вважають, що образний компонент – головний у семантичній структурі власного імені, оскільки без конкретно-чуттєвого уявлення про об'єкт оніма, останнього просто не існує [14, с. 18].

В аспекті здійснюваного дослідження важливою є заувага О. Л. Березович: “До конотацій дотичний асоціативний фон оніма” [1, с. 18]. В межах фразеологічної картини світу асоціативний фон знаходить своє лінгвальне відображення, оскільки здебільшого лише за допомогою виходу на асоціативні чинники, іншими словами, пов'язану з об'єктом різнотипну інформацію, можна пояснити основи творення фразеологізму.

Традиційно, основою мотивованості вважають внутрішню форму фразеологізму, яка розглядається як обов'язкова образно-смислова характеристика мовного знака.

Одним зі складників лінгвокультурологічної інформації оніма-компонента фразеологічних одиниць є *соціальний складник*. В. Д. Ужченко зазначає, що “...носії мови виразно усвідомлюють походження імен та їхнє стилістичне забарвлення: *Едуард, Вероніка* (іншомовні), *Мстислав, Віра* (слов'янські), *Гаврило, Палажка* (пор. у І. С. Нечуя-Левицького «Баба Палажка і баба Параска» (просторічні, ‘селянські’) і *Сергій, Клим* (стилістично нейтральні). Соціальне забарвлення як імен ‘селянських’, часом розмовно-просторічних, подекуди й застарілих відчувається в іменах *Сидір, Хома, Хвеська*. На передній план виходить національно-культурологічний лексичний фон, їх пропозиційні характеристики...” [17, с. 68].

Власні імена у фразеологізмах можуть виконувати символічну функцію і позначати певний стереотипний образ. Наприклад, семантика *здібностей людини* маркована в номінаціях: англ. *Jack of all trades and master of none* – ‘за все братися і нічого не вміти’ [29, с. 289]; пол. *Chodzi jak niesolony Wojtek* – ‘особа дурна, бездумна’ [27 (2), с. 243]. Негативна конотованість ім'я Гапа транслюється у низці українських фразеологізмів, зокрема: *Чого там тільки нема: і мох, і трава, і Гапка крива!* [15, с. 112].

У слов'янському мовно-культурному просторі представлені імена, які є вказівкою на соціальний статус: пол. *Niech pan panem będzie, a wygoda sluga, Bartosz do siekiery, a Maciek do pluga* [28, с. 465]. Соціальна оцінка часто переростає в оцінку якостей людини: укр. *Біда тому селу, де Хома вийтом* [25 (1, с. 65)].

На рівні мови більшість власних назв унаслідок впливу певних номінаційних традицій зосереджує на собі принаймні такі значеннєві ознаки, як: належність до ономастичного поля (*Андрій, Andrzej* – ‘людина’, *Гривко, Burek* – ‘тварина’, *Очаків, Pińczów* – ‘населений пункт’), до етнічної спільноти (*Андрій* – ‘українець’, *Андрей* – ‘росіянин’, *Анджей* – ‘поляк’, *Андре* – ‘француз’); вікові особливості (*Петрик, Pietrusz* – ‘дитина’). Ці семи, а також власне ономастичне значення ‘ім’я’ (‘назва’) здатні організовувати фразеологічну одиницю й мотивувати її семантику [6, с. 9].

Апелятивізація власних назв, у випадку їхнього метафоричного чи метонімічного перетворення, спричиняє зміни в лексичній системі. З’являється нова загальна назва, яка долучається до вже наявного в мові синоніма, від якого вона відрізнятиметься експресивною оцінкою, семантичною структурою та ієрархічною будовою семантичних складників (пол. *kalwin* ‘безбожник’ (= людина безбожна як Кальвін), а своєю чергою, *bezbożnik* (= людина, яка не вірить у Бога + негативна оцінка)) [21, с. 29].

На думку Р. І. Охштата, “в ономастичній фразеології в усіх типах семантичної трансформації простежується перехід власної назви у ‘вторинний стан’ символічного імені” [13, с. 91].

До фразеологічних одиниць, на думку Т. Шутковського, належить, наприклад, *Джон Буль* – ‘жартівливе прізвисько англійця чи назва Англії’. У слов’янських фразеологізмах, порівняно з англійськими, ширше представлена характеристика людини, зокрема її оцінка. Так, фразеологічні словники фіксують ряд одиниць із позитивною чи негативною забарвленістю фразеонімів, наприклад: позитивні якості приписано пол. *Apoloniji (Każda Polonka – to dobra żonka)* [27 (2, с. 353)]. Показовим виявляється аналіз складників мотиваційної основи фразеологізму *Олекса приморожений* [17, с. 190], що містять у своєму складі компонент зі значенням стихії: очевидно, значення ґрунтується на уявній деструктивній дії природних стихій на мозок людини. Оцінна негативна семантика поганой поведінки представлена в усіх зіставлюваних одиницях. Так, на позначення лавеласа в англійській мові вживається фразема *Jack among the maids* [26]. На позначення шибеника, лобуря в польській мові маємо *Antek znad Wisły* [28, с. 86]. В українській мові негативну оцінку людини передає семантика фразеологізму *виламуватися як Явдох на коньках* [11, с. 191].

На думку Е. Солодухо, “антична історія, література, міфологія, представлені двома гілками – грецькою та римською, а також Біблія стали важливими літературними джерелами інтернаціональної фразеології...” [16, с. 133].

П. Пієріні виокремлює такі джерела антропонімів: Біблія (*Judas kiss; old as Adam*); літературні тексти: а) інтернаціонально відомі тексти (*Aladdin's cave* з «Тисяча і одна ніч»); б) знамениті твори Шекспіра (*be like Hamlet without the prince*); в) класична спадщина: міфологія й образи грецької і латинської античності (*Pandora's box; Achilles' heel*); популярна культура (*Darby and Joan* (із балад 18 ст.)); реальні люди, рідко легендарні фігури (*Hobson's choice* (від Т. Гобсона (1544–1631), станційний доглядач, який не надав своїм клієнтам жодного вибору, змушуючи їх брати найближчого коня); *Potemkin village* (від імені Потьомкіна (1739–1791))).

В. Г. Гак, досліджуючи проблеми міжмовної асиметрії, доходить висновку, що “подібно до значущих одиниць мови, культурами можуть зіставлятися на рівні їхніх структурних компонентів: форм (М), змісту (S) і реалій (R)” [2, с. 142].

Цікавим з погляду виявлення мотиваційної основи є фразеологізми з переосмисленими прецедентними компонентами-іменами.

Інколи розмежовують оніми у складі фразеологічних одиниць та явище антономазії, тобто прецедентні імена, під якими розуміють “індивідуальне ім’я, пов’язане або з широко відомим текстом, як правило, належним до прецедентних (наприклад, *Печорін, Тьоркін*), або з прецедентною ситуацією (наприклад, *Іван Сусанін*); це свого роду складний знак, під час уживання якого в комунікації відбувається апеляція не до власне денотата (референта), а до набору диференційних ознак цього імені [7, с. 48].

Такі імена, як *Мерлін Монро, Гітлер, Тарас Бульба* – це імена-символи, які мають у свідомості носіїв певної мови певні асоціації, частіше такі імена існують лише в середині однієї культури і вони не актуалізуються у свідомості представників іншого соціуму [4, с. 45].

Історико-культурний простір та література є джерелами лінгвокультурної інформації прецедентних онімів-компонентів. Наприклад, у фраземі англ. *Mrs. Mor* – ‘зневажливе ім’я прибиральниці будинку або офісу’ (за ім’ям персонажа із радіопередач BBC) [29, с. 321] відображене зневажливе ставлення до людини через її професію. Прикладом міжмовної асиметрії є ситуація, коли фразеологізація відбулася на основі запозиченого антропоніма лише в одній із мов. Так, у польській мові на позначення владної жінки вживається номінація *Bismark w spódnicy* [27 (1, с. 97)].

Є. А. Нахімова зазначає: “Прецедентні імена – це широко відомі власні імена, які використовуються в тексті не стільки для позначення конкретної людини (ситуації, міста тощо), скільки як свого роду культурний знак, символ певних якостей, подій, доль” [12, с. 207].

Джерелом прецедентної інформації фразеологізму англ. *Peter Pan*, що позначає *характер людини*, є американська література (від імені хлопчика, який не хотів дорослішати, персонажа п’єси Дж. Баррі). На основі запозиченого прецедентного імені у польській мові утворено фразему: *czekać na Godota* [27 (1, с. 96)]. В українській мові теж маємо багато переосмислених фразеологізмів, наприклад: *Іван Іванович та Іван Никифорович* [17, с. 122].

Міфологія та релігія стала підґрунтям мотиваційної основи фразеологізмів із сакральними онімами. Незважаючи на те, що джерелом інформації зазначеної моделі є інтерлінгвальні знання про міфи та християнство, у досліджуваних мовах спостерігаємо специфічне фразеологічне ‘опрацювання’ прецедентної інформації. Так, англ. *to get Judas kiss* – пол. *Judaszowy pocałunek* – укр. *Іудин поцілунок*. Проте в англійській та польській мовах спостерігаємо специфічне опрацювання прецедентної інформації про Іуду. Так, уявлення про рудий колір волосся відображене у фраземах: англ. *Judas hair* (П. Пієріні) та пол. *Czyrwióny jak Judosz* [28, с. 62]. Польська одиниця *Judek – nie dudek* [28, с. 73] вживається на позначення хитрої людини.

Отже, національно-культурна специфіка внутрішнього контексту фразеологізмів можлива при наявності в їхньому складі національно маркованих компонентів (власних імен, лексем реалій і т. ін.), а також завдяки розумінню тієї лінгвокультурної інформації, яка закладена в мотивуванні фразеологізму, тобто підтексті, образності, семантиці.

Встановлення типологічних особливостей образності досліджуваних одиниць дало можливість виявити специфіку світобачення слов’янських та неслов’янських лінгвокультур та реконструювати культурно-мовні архетипи.

Визначення мотиваційної основи фразеологізмів із компонентами-власними назвами дало можливість встановити найбільш помітні розбіжності як у внутрішній, так і зовнішній формах фразеологізмів англійської, польської та української мов. Різні типи асиметрії на рівні мотивації фразеологізмів сигналізують про наявність лінгвокультурних особливостей певного етносу.

Загальна тенденція до різноаспектного вивчення власних назв як компонентів фразеологізмів свідчить про те, що актуальною і дотепер залишається необхідність розробки нових принципів і критеріїв їхнього зіставлення у різних мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Березович Е. Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте : Пространство и человек / Елена Львовна Березович. – К. : Изд.2, испр. и доп., 2009. – 328 с.
2. Гак В. Г. Языковые преобразования / Владимир Григорьевич Гак – М. : Языки русской культуры, 1998. – 768 с.
3. Грабовская Н. Б. Онимные и отонимные новообразования в современных масс-медийных текстах : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Надежда Борисовна Грабовская. – Майкоп, 2006. – 20 с.
4. Гудков Д. Б. Прецедентное имя и проблемы прецедентности / Дмитрий Борисович Гудков. – М. : Гнозис, 1999. – 240 с.
5. Дзюба М. Особливості мотивованості епонімічних термінів / Майя Дзюба // Семантика мови і тексту : Х міжнар. наук. конф., 21-23 вересня 2009 р. : зб. наук. праць. – Івано-Франківськ : 2009. – С. 80–82.
6. Кравчук А. М. Польська фразеологія з ономастичним компонентом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.03 “Слов’янські мови” / Алла Миколаївна Кравчук. – К., 1999. – 20 с.
7. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія : Курс лекцій / Виктория Владимировна Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
8. Левченко О. П. Фразеологічна символіка : лінгвокультурологічний аспект : [монографія] / Олена Петрівна Левченко. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
9. Лосев А. Ф. Философия имени / Алексей Федорович Лосев. – М. : МГУ, 1990. – 269 с.
10. Максимчук Н. Фразеоним как функциональная ономастическая единица [Електронний ресурс] : III Международный конгресс исследователей русского языка “Русский язык : исторические судьбы и современность” / Надія Максимчук // Сборник тезисов. – М., 2007. – Режим доступа : <http://www.philol.msu.ru/~rlc2007/pdf/5.pdf>.

11. Мокиєнко В. М. В глибок поговорки : Рассказы о происхождении крылатых слов и образных выражений / Валерий Михайлович Мокиєнко. – К. : 3-е изд., перераб. СПб. : Авалон, Азбука-классика, 2006. – 256 с.
12. Нахимова Е. Прецедентные имена в массовой коммуникации / Елена Нахимова. – Екатеринбург, 2007. – 207 с.
13. Охштат Р. И. Опыт сопоставительного анализа фразеологизмов с именем собственным (на материале английского и немецкого языков) / Рубен Иванович Охштат // Вопросы ономастики. – Самарканд, 1971. – С. 91–98.
14. Рут М. Э. Антропонимы : размышления о семантике / Мария Эдуардовна Рут // Известия Уральского государственного университета. – М., 2001. – № 20. – С.45–50.
15. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Лариса Григорівна Скрипник. – К. : Наукова думка, 1973. – 280 с.
16. Солодухо Э. М. Проблемы интернационализма фразеологии (на материале языков : славянских, германских и романских групп) / Эдуард Мойсеевич Солодухо. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1982. – 168 с.
17. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія / Віктор Дмитрович Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.
18. Carroll J. Toward a functional theory of names and naming / J. Carroll // Linguistics 21. – 1983. – P. 341–371.
19. Furdal A. Znaki językowe i ich funkcje / A. Furdal // Rozprawy Komisji Językowej WTN VIII. – 1971. – S. 57–61.
20. Karpenko J. O funkcjach sobstwiennych imion. Spoločenské fungovanie vlastných mien / Jerzy Karpenko // VII. Slovenská onomastická konferencia, red. M. Majtán. – Bratislava, 1980. – S. 9–15.
21. Masłowska E. Z problemów pejoratywizacji lub melioracji nazw własnych użytych w funkcji appellatiwów / Ewa Masłowska // Slovo. Tekst. Czas. Materiały Konferencji Naukowej. – Szczecin, 2005. – S. 29–30.
22. Nilsen D. L. F. Names : Some Subsidiary Functions. Festschrift in Honor of Allen Walker Read. / D. L. F. Nilsen // red. L. E. Seits. DeKalb, IL : North Central Name Society. – 1988. – P. 108–115.
23. АУФС – Англо-український фразеологічний словник / [авт.-уклад. Костянтин Тимофійович Баранцев.]. – К. : Радянська школа, 1969. – 1052 с.
24. Номис – Українські приказки, прислів'я і таке інше : Опанаса Марковича / [авт.-уклад. Матвій Номис.]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
25. Франко – Франко І. Галицькоруські народні приповідки : Етнографічний збірник / [авт.-упоряд. І. Я. Франко.] – Львів : НТ ім. Шевченка, 1901 – (...) Т. 1. – 1901 – Вип. 1 (А–Відати). – 200 с.
26. Lingvo – [Electronic resource. АBBYU Lingvo 9.0 Электронный словарь.] : www. Lingvo.ru.
27. NKPP – Krzyżanowski J., Dzieje przysłowia polskiego w toku pięciu wieków. Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowionych polskich: t. 1–4 / [red. J. Krzyżanowski, S. Świrko.]. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969–1978. – 1210 s.
28. SFJP – Słownik frazeologiczny języka polskiego: u 2 t. / [Pod red. Stanisława Skorupki.]. – Warszawa : Wiedza powszechna, 1985. – T. 1. – 788 s.; T. 2. – 905 s.
29. TETM – A Thesaurus of English Traditional Metaphors [Ed. P. Wilkinson.]. – London and New York : Routledge, 1992. – 777 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Заваринська – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Тернопільського вищого училища культури.

Наукові інтереси: етнолінгвістика, лінгвокультурна інформація мовних одиниць, зіставна фразеологія.

УДК 81'44 (811.161.2 + 811.111): 81'373

СЕМАНТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ ПОНЯТТЯ ЛЮБОВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Надія ІВАНЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті аналізуються особливості семної структури ключової лексики мікрополя ЛЮБОВ в англійській мові; виокремлюється його найуживаніша сема. Досліджуються парадигматичні відношення мовних одиниць мікрополя на основі класифікації словесних опозицій.

Ключові слова: мікрополе, семна структура, парадигматичні відношення, словесні опозиції, поняття 'любов'.

The article views specific features of the seme structure of the key lexeme in the microfield LOVE in English; the most frequently used seme is identified. Paradigmatic relations of the language units of the microfield are investigated on the basis of word oppositions.

Key words: microfield, seme structure, paradigmatic relations, language oppositions, notion of love.

Національна мова у свій неповторний спосіб інтерпретує різні явища, традиції, звичаї, спосіб життя, кодує досвід колективно-історичної групи. Саме тому в сучасній лінгвістиці у добу загостреного чуття національної самосвідомості заактуалізувалася ідея мовної картини світу (J. Austin, N. Chomsky, J. Jakendoff, М. П. Кочерган, А. А. Лучик, М. В. Скаб). Всю національну

мову можна розуміти як цілісну мовну картину світу, тобто певним чином побачений очима етносу світ. Саме у такому напрямку йде сучасна розробка концепції мовної картини світу. Оскільки неможливо охопити всю мову в цілому (всі її одиниці та рівні), то вивчаються її окремі фрагменти, розглядаються питання, як засобом одиниць мови виражається найвнє світобачення.

Найсуттєвіші риси національно-мовної культури зберігаються в лексиці. У ній відображаються процеси, що відбуваються в соціальній дійсності, у навколишньому світі в результаті осмислення їх соціумом. Один із найпоширеніших принципів обробки лексичної семантики у сучасній мовознавчій науці полягає у співвіднесенні “слова через понятійну одиницю з предметом об’єктивної дійсності” [2, с. 51]. Національна картина світу формується поколіннями протягом століть і знаходить своє відображення в семантиці мовних одиниць різних рівнів. У семантиці кожної природної мови, у її системній організації і мовленнєвих реалізаціях утілені духовні багатства світу. А мова відображає світ через призму людських учинків, стосунків та інтересів.

Досліджувані мовні одиниці на позначення поняття *любов* в англійській мові утворюють лексико-семантичне мікрополе, об’єднане спільною семою та спільним поняттєвим змістом. Лексеми мікрополя зосереджені навколо узагальненої одиниці або загальної ідеї, яка становить найбільш повне втілення поняття. У пропонуваному дослідженні такою узагальненою одиницею виступає лексема **любов**.

В основу моделювання лексико-семантичного мікрополя *любов* покладено прототиповий принцип [5, с. 245], а також принцип системності, безпосередніх/опосередкованих зв’язків та кількісного аналізу. Визначення безпосередніх чи опосередкованих зв’язків слів відбувається за принципом використання словникових дефініцій, за яким до семантичного поля входять слова, що використовуються в тлумаченнях кожної наступної лексеми, виявленої методом ступінчатої ідентифікації. Семантика мовних одиниць на позначення поняття *любов* утворює понятійні сфери, компоненти яких характеризуються спільністю значення, пов’язані певним змістовим стрижнем, незалежно від належності до однієї чи до різних частин мови. Семантичне членування мікрополя обумовлене реалізацією обов’язкової категорії у певних сукупностях сем. Отже, об’єднання одиниць у мікрополе забезпечує одна із субкатегоріальних сем їхніх значень. Лексичні одиниці одного мікрополя перебувають у різноаспектних відношеннях між собою, а саме характеризуються парадигматичними та синтагматичними зв’язками. З’ясування структурних та семантичних особливостей лексико-семантичного мікрополя *любов* і є **метою** цієї статті.

На позначення любові – дуже широкого поняття, що включає багату різноманітність почуттів, ставлень і поведінки – у досліджуваному матеріалі англійських мовних одиниць фіксується лексема **love**. Вона референціє уявлення британського народу про почуття глибокої, сердечної прихильності до особи іншої статі або кого- / чого-небудь. Слід зазначити, що філософські та психологічні визначення цього поняття сходяться на тому, що це є почуття, під впливом якого людина ставить інтереси коханої людини вище своїх власних. Сприйняття людиною поняття любові базується на інформації про нього, до якої додаються власні почуття, переживання та емоції. Це почуття має власні кількісні та якісні характеристики. Проте воно не фіксується жодним з органів чуттів, але всі його характеристики відбиваються при лінгвістичній експлікації цього поняття.

У свідомості носіїв англійської мови конденсуються різнопланові уявлення про почуття кохання. В Оксфордському словнику лексична одиниця **love** має такі значення [6]: 1) a) *warm affection, attachment (менлі стосунки, прив’язаність, прихильність)*; b) *act of kindness (вияв доброти)*; 2) *strong predilection, liking or fondness for, or devotion to (сильна пристрасть, вподобання, захоплення чи нахил до чогось)*; 3) a) *attachment which is based upon difference of sex; the affection which subsists between lover and sweetheart and is the normal basis of marriage (прихильність, що ґрунтується на протилежності полів; прив’язаність, що існує між закоханими і є основою подружнього життя)*; b) *amatory relations, love-affairs (інтимні стосунки)*; 4) a) *a beloved person (кохана/-ний)*; b) *the object of love; the beloved (об’єкт любові, улюбленець)*. Отже, лексема **love** тлумачиться як почуття до особи іншої статі, що виявляється у турботі, уважності до неї, а також тим, що людина радіє присутності іншої особи та прагне чути від неї схвалення. Це почуття прихильності, вірності, яке з’являється від уподобання привабливих рис зовнішності чи характеру, від інстинктів, природних стосунків або симпатії. Таке тлумачення перекликається з англійськими роботами з психології, де поняття кохання представлено різноманітними теоріями саме про романтичні почуття між чоловіком та жінкою.

На противагу цьому в філософській картині світу, об'єктивованій в англійській мові, головна роль відводиться егалітарному коханню до всіх [1, с. 4]. Таке почуття об'єднує знання про загальнофілософські, етичні та релігійні цінності.

В обох досліджуваних мовах лексеми, які маніфестують уявлення ніжних почуттів, прив'язаності між закоханими, вступають між собою в тісні системні відношення. В рамках парадигматики це виявляється, передусім, у творенні синонімічних відношень. Ядерний елемент **love** окресленого мікрополя утворює еквіполентні опозиції з лексемами **affection**, **attachment**, представляючи спільне поняття доброзичливості, гарячої любові, ніжних почуттів, захоплення, любовної прив'язаності. У системі мови зазначені одиниці функціонують як ідеографічні синоніми і в словникових дефініціях тлумачаться одна за допомогою іншої та мають спільну сему 'fondness'. Пор. їхнє ужив.: *They should prove their love of him whom they had not seen, by love of their brothers whom they had seen* (OED). *Affection and satisfied pride would again warm her later years* (OED). *The attachment which they all so obviously felt for him* (WIDEL, I, с. 140). Варто зазначити, що вияв почуттів та емоцій у британців стосовно взаємовідносин чоловіка й жінки має досить стриманий характер [4, с. 293-307], що зумовлено національно-культурними особливостями англійського народу.

Семантика одиниці **attachment** містить уявлення про сильне уподобання, прив'язаність, вірність. Лексеми **affection** та **love** характеризують почуття при стані закоханості, причому остання – сильніша та інтенсивніша, і має конотативне значення пристрасті. Семантика елемента **affection** маніфестує душевний стан людини, що позначає емоції або почуття, їхній вияв із підкресленням того, що вони можуть виражатися як явища, схожі на сильну непереборну пристрасть, навіть хтивість. Це виявляється в семантичній близькості з одиницями **passion** та **fondness**, з якими вона утворює привативні опозиції, де останнім належать функції гіперонімів. Напр.: *Over and above our reason and affections* (OED). *The object of her fondness was Spensor Cowper, who was already married* (OED).

У лексемі **passion** міститься вказівка на інтенсивне, всеохоплююче, поглинаюче почуття, яке інколи може виявлятися у жагучій, палкій, шаленій пристрасті, а деколи – у хвилюючих еротичних емоціях: *One of the truest passions that ever was inspired by woman was raised in this bosom by that lady* (WIDEL, II, с. 1651). Тож з одиницею **love**, а також **devotion**, вони утворюють привативні опозиції, де елемент **passion** відіграє роль гіпероніма. Лексичні одиниці **passion** та **affection** перетинаються у своїх значеннях з елементами **kindness**, **charity**, що входять до складу мікрополя *benefit* за рахунок інтегративної семи 'love'. А сама ядерна лексема **love** виступає гіперонімом у привативних опозиціях із зазначеними вище одиницями. В опозиції лексем **affection** – **benevolence** остання виступає гіпонімом.

Лексема **to love**, яка маніфестує дію любити, бути закоханим, інтегративною семою 'love' об'єднана в еквіполентну опозицію з одиницею **affection**. Привативна опозиція спостерігається між одиницями **to love** – **to like**, остання відіграє роль гіпероніма, розкриваючи значення дії подобатись, захоплюватись, отримувати задоволення, виконуючи якусь дію. Напр.: *The new king, who loved the details of naval business* (OED).

Еквіполентна опозиція між одиницями **to like** і **to delight** утворюється інтегративними семами 'to be pleased', 'to please', 'pleasure'. Остання з них, а також сема 'to be glad' виявляються інтегративними і в опозиції зазначеної лексеми **to like** з одиницею **to joy**. Перша є інтегрантом в опозиції **to like** – **to enjoy**. Це дає підстави вважати їх також елементами периферії мікрополя *love*. Напр.: *I should like if Mr. Reid would be good enough to inform us if the note-book states* (OED). Семантична близькість лексичної одиниці **to like** з лексемами **pleasing**, **to please** також засвідчують її зв'язки з мовними одиницями, що входять до складу мікрополя *pleasure*.

Поняття відданості певній особі чи справі, прихильності, глибокої прив'язаності й любові представляє мовна одиниця **devotion**, значення якої характеризується високим ступенем вияву людських стосунків. Вона виконує роль гіпероніма у привативній опозиції з ядерною одиницею **love**: *To attach themselves with slavish devotion to some brutal master* (OED). Семантичний компонент 'devoted' виступає спільним для лексем **devotion** та **addicted**, вказуючи на самовідданість, вірність, щирість почуттів: *Bishop Cheney, who was most addicted to Luther* (OED). Остання диференційною семою 'attached' об'єднана в еквіполентну опозицію з лексичною одиницею **loving**, що називає ніжну, пристрасну особу, яка кохає іншу людину. Вказана лексема **loving** утворює привативну опозицію з одиницею **charitable**, виконуючи роль гіпероніма.

Згадана одиниця **loving** використовується у тлумаченнях лексем **tender**, **affectionate**, які називають ознаку 'ніжний, люблячий, ласкавий'. Вони утворюють еквіполентну опозицію і в системі англійської мови функціонують як лексичні синоніми. Пор.: *His mother was very tender with him* (WIDEL, III, с. 2317). *His affectionate care for his people was winning him love* (WIDEL, I, с. 35). Названа лексична одиниця **tender** утворює привативні опозиції з одиницями **soft**, **gentle**, виконуючи роль гіпероніма.

Сема *'devoted'* об'єднує елемент **loyal** на позначення ознаки 'вірний, відданий, надійний' з лексемами **addicted** і **devotion**. З останньою виявляємо ще один спільний компонент *'loyalty'*, що розкриває значення вірності, відданості законам кохання, певному обов'язку, чесне дотримання обіцянки. Напр.: *Nay, but a loyal lover, a hand pledged surely, shall ease me* (OED). Вірність другу чи колегам особливо високо цінується британцями й часто вважається навіть важливішою моральною цінністю, ніж інші категорії моралі [3, с. 64].

З одиницею **faithful** зазначені вище слова виступають лексичними синонімами. Проте не можна стверджувати про їхню абсолютну синонімію, оскільки лексема **faithful** має маркер застарілого слова. Вона референціє значення непорушного зобов'язання, скріпленого честю, дружбою, коханням: *She proved a good and faithful helpmate, assisted me much by attending the shop* (WIDEL, I, с. 620). Лексема **loyal** підкреслює тривалу, надійну вірність на противагу спокуси, невизначеності: *There was no man more loyal to his commander* (WIDEL, I, с. 620).

Зазначений семантичний компонент *'loyalty'* виступає інтегративним і в еквіполентній опозиції **devotion** – **sympathy**. В останньому елементі знаходять своє відображення поняття, починаючи з дружньої зацікавленості й закінчуючи емоційним виявом, що часто супроводжується щирою ніжністю: *A boy goes for sympathy and compashionship to his mother and sisters, not often to his father* (WIDEL, III, с. 2317).

Указуючи на ознаку ніжності, ласкавості, м'якості, доброти, лексичні одиниці **soft**, **gentle**, **mild** об'єднані в еквіполентні опозиції і на лексичному рівні виступають синонімами. Пор. їхнє уживання у таких реченнях: *He was very soft and gentle with the children* (OED). *They erect a stone over the head of the deceased, to serve for a seat to the Angels who are to examine him, that they may be the milder to him* (OED). Дві останні відіграють гіперонімічні функції у привативних опозиціях із лексемою **lenient**, яка виражає ознаку м'якості, терпимості, толерантності: *Cicero, who was inclined at first to be severe, took on reflection a more lenient view* (OED).

Спільний семантичний компонент *'kind'* об'єднує одиниці **soft**, **gentle** в еквіполентній опозиції з елементами ядра **good**, **goodly** та одиницею **happy** мікрополя *happiness*. Лексичній одиниці **kind** мікрополя *benefit* належить гіперонімічна функція у привативній опозиції з одиницями **soft** та **gentle**. Таку саму роль відіграють лексеми **gracious** і **kindly** стосовно одиниці **mild**, яка семами *'gracious'*, *'clement'* вказує на ознаку щиросердності, милостивості, характеризує людину мирну в стосунках, яка не завдає болю й образ іншим, негруба і незла у своїх манерах і поведінці: *Mr. Brown is an equable fellow meek and mild, even when the insults are spattering him like manure from a muck-spreader* (OED). Сема *'tender-hearted'* одиниці **soft**, яка називає ознаку ніжний, сердечний, виявляється спільною в еквіполентній опозиції з лексемою **charitable**, що належить до мікрополя *benefit*.

Ніжність, уважність, щедрість, любов, турбота, чуттєвість характеризують семантику мовної одиниці **tenderness**: *Hypocritical exhibitors of prettynesses and tendernesses* (OED). Це відбито у її привативних опозиціях із лексемами **love**, **kindness**, **gentleness**, **mercy**, що функціонують як гіпероніми. Семантичні компоненти *'leniency'* та *'mercy'* інтегративні в еквіполентній опозиції з елементом **clemency**. Стосовно нього лексичні одиниці **gentleness**, **mildness** виступають гіперонімами.

За допомогою семи *'kindness'* теж утворюється кілька еквіполентних опозицій з одиницями **charity**, **benevolence**, **excellence**, **affectionateness** – розкривається значення лагідності, доброзичливості, доброти, люб'язності. Згадана лексема **tenderness** розкриває також свою специфічну семантику через вказівку на тендітність, слабкість, уразливість, делікатність, жіночність: *[Such a person] can hardly be said to know what tenderness in colour means at all* (OED). Спільною семою *'delicacy'* вона об'єднана в еквіполентну опозицію з одиницею **sensitiveness**, яка вказує на чуттєвість, ніжність, вразливість, а у привативній опозиції з лексемою **delicacy** їй належить роль гіпоніма. Разом із лексичною одиницею **affectionateness** зазначена одиниця **tenderness**, позначаючи ласкавість, щирість, сердечність, виступає гіперонімом у привативній опозиції з лексемою **fondness**, яка функціонує в окресленому мікрополі, розкриваючи значення любові, ніжності, пристрасті. Напр.: *The strong affectionateness of womanhood* (OED). Вказівку на

м'якість, доброту, ввічливість, привітність, елегантність, люб'язність містить мовна одиниця **gentleness**, утворюючи з лексемою **mildness** привативну опозицію, де останній належить місце гіпоніма. Напр.: *His eloquence, his probity, and the singular gentleness of his temper and manners, had made him the favourite of the Londoners* (OED). Семантика спокою, поміркованості виявляється в одиниці **mildness** через семи 'calmness', 'placidity'. Напр.: *The mildness of the manner they have imposed on themselves makes them feeble persuaders* (OED).

Описані лексеми **gentleness**, **mildness**, **tenderness** функціонують гіперонімами у привативних опозиціях з одиницею **softness**, яка позначає м'якість, добросердечність, ніжність, делікатність, витонченість, сором'язливість. Вона, у свою чергу, разом із лексичними одиницями **tenderness** і **sensitiveness** виконує аналогічну функцію в опозиціях з елементом **delicacy**. Напр.: *I found with him a softness of heart for which I had not looked* (OED). Лексема **delicacy** репрезентує уявлення про витонченість, вишуканість, делікатність, чемність. Семою 'pleasure' вона засвідчує свої семантичні зв'язки з одиницями **joy**, **pleasant**, **pleasing**, **to delight**, **to please**, що належать до мікрополя *pleasure*. З лексичною одиницею **delight** зазначеного мікрополя виявляється ще один спільний компонент 'gratification'. Цими семами описується одиниця **delicacy** розкриває значення задоволення, насолоди, приємності. Стосовно неї лексична одиниця **pleasure** виступає гіперонімом. Напр.: *She turns on hospitable thoughts intent What choice to choose for delicacy best* (OED). Полісемантична природа слова **delicacy** поєднує різноаспектні мікрополя, чим засвідчує взаємні переходи досліджуваних мовних одиниць та відносний характер між їхніми лексико-семантичними групами.

До окресленого мікрополя *love* відносимо і лексичну одиницю **intimacy**, оскільки її значення у Великому Оксфордському словнику розкривається за допомогою сем 'intimate', 'close', 'connection', 'acquaintance', які виражають семантику близького знайомства, тісних дружніх стосунків, а також інтимного життя. Лексема семантично близька до ядерної одиниці мікрополя *love*, яка семами 'amatory', 'relations', 'love-affairs' називає любовні стосунки, почуття любовної прив'язаності, що виникають між представниками різної статі, між закоханими. Напр.: *Intimacy is a close friendship, but also as a synonym for sexual intercourse* (OED).

У дослідженні здійснено аналіз парадигматичних відношень мовних одиниць лексико-семантичного мікрополя *любов* на основі класифікації опозицій. Сукупність опозицій, в які вступають одиниці, є важливою для ідентифікації тобто парадигматичного визначення цих лексем. Ідентифікація полягає у встановленні тих ознак, якими одиниці відрізняються одна від одної. Шляхом компонентного аналізу було виділено семантично активні семи в кожному мікрополі, які зустрічаються у 20 і більше відсотках лексичних одиниць. Між одиницями мікрополя розкрито системні відношення, що проявляються у привативних, еквіполентних зв'язках та опозиціях тотожності. Виявлені гіперо-гіпонімічні та еквіполентні відношення між конститuentами мікрополя дозволили визначити идеографічні синоніми, а опозиції тотожності засвідчили наявність абсолютних синонімів.

Аналіз лексико-семантичного складу окресленого мікрополя дає підстави зробити висновок, що пізнання та спілкування і загалом уся діяльність англійців багаті й різноманітні у вираженні моральних почуттів та емоцій. Стосунки людей у процесі спілкування і спільної діяльності змінюються та вдосконалюються, постійно вимагаючи взаємної довіри, поваги і любові.

Перспективою подальшого дослідження лексико-семантичного мікрополя *любов* може бути вивчення його пареміологічного фонду та дослідження цього поля у діахронічному аспекті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Огаркова Г. А. Вербалізація концепту кохання в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсивний аспекти: Автореф. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 19 с.
2. Пешак М. М. Нариси з комп'ютерної лінгвістики / НАН України, Укр. мовно-інф. фонд. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 199 с.
3. Emmet E. Learning to Philosophise. – London: Longman, 1996. – 246 p.
4. Kovesi J. Moral Notions. – London: Routledge and Kegan Paul, 1992. – 441 p.
5. Lakoff G., Johnson M. Why Cognitive Linguistics Requires Embodied Realism / Cognitive Linguistics. – New York, 2002. – Vol. 13. – №13. – P. 245-263.
6. OED – Oxford English Dictionary Online. / ed. by J. Simpson. 3rd edition, 2000-2004 – Oxford: Oxford University Press. – <<http://dictionary.oed.com/cgi/entry/00181778>>
7. WIDEL – Webster's International Dictionary of the English Language. Unabridged. – Vol. I-III. – Chicago, London: Encyclopedia Britannica. – 1976. – 1016 p. – 1993 p. – 3136 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Іваненко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики германських мов, заступник декана з навчально-виховної роботи факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лексична семантика, порівняльна типологія.

УДК 811.112.2'161.2'373.7

СПЕЦИФІКА ВЖИВАННЯ ПРИСЛІВ'ІВ ТА ПРИКАЗОК В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Тетяна КАПІТАН (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто особливості вживання в сучасній німецькій та українській мовах жанру усної народної творчості, одиниці якого мають метафоричний зміст.

Ключові слова: прислів'я, приказка, народна творчість, переносні порівняння, фразеологічні одиниці.

The metaphorical folklore units and the peculiarities of their usage in modern German and Ukrainian are investigated in the article.

Keys words: proverb, saying, folk art, metaphorical comparison, phraseological units.

В статье рассмотрены особенности применения в современном немецком и украинском языках жанра устного народного творчества, единицы которого имеют метафорический смысл.

Ключевые слова: пословица, поговорка, народное творчество, переносные сравнения, фразеологические единицы.

Про прислів'я та приказки протягом ряду століть написано чимало цінних праць, однак, на думку Л. І. Ройзензона, незважаючи на значний внесок О. О. Потебні у вивчення прислів'їв і приказок, ще й досі є чимало суперечливих суджень стосовно різних тлумачень суті прислів'їв та приказок, що засвідчує існування різних напрямів у сучасному мовознавстві, різних підходів до розв'язання цього важливого питання, що ускладнює подальше розроблення загальної теорії фразеології [6, с. 120]. Тому дослідження пареміологічних висловів є важливим, вартим серйозної уваги, завданням сучасної лінгвістики.

Вагомий внесок у розв'язання теоретичних проблем фразеології зробило багато дослідників, з-поміж яких В. П. Жуков, І. І. Ковалик, А. П. Коваль, В. В. Коптілов, Ф. П. Медведєв, О. О. Потебня, Л. І. Ройзензон, Л. Г. Скрипник, Г. М. Удовиченко, І. І. Чернишова та інші.

Метою статті є загальна характеристика прислів'їв і приказок, а також їхніх граматичних та структурно-семантичних особливостей.

На всіх етапах історичного розвитку суспільства люди складали безліч поетичних творів, у яких яскраво й правдиво віддзеркалювали надії і сподівання на краще, вільне й щасливе життя. З-поміж жанрового різноманіття німецької та української народної творчості важливе місце посідають прислів'я та приказки. Це стислі, афористичні речення, у яких переважно метафорично викладено мудрість і життєвий досвід кожного народу. Вони є одним з найпоширеніших і найдієвіших жанрів фольклору, що виник досить давно й уживається в нашому часі.

Як зазначає В. Бобкова, немає такої людини, яка б у своєму житті не користувалася цими образними поетичними шедеврами, створеними народом, перевіреними життєвим досвідом багатьох поколінь і відшліфованими протягом віків. Джерелами багатьох прислів'їв та приказок стали відомі народні пісні, казки, байки, анекдоти і т. п. [10, с. 3].

Як бачимо, прислів'я та приказки є специфічним складником народної творчості. У їхньому змісті виявляється здатність людської спільноти відбирати, осмислювати й викладати найтипівші явища природи, суспільного життя, праці й побуту, висловлюватися про них у стислій, зручній для запам'ятовування й швидкого поширення формі. Завдяки таким особливостям цих мовленнєвих одиниць їх використовують усі покоління кожної нації. Глибоко розуміючи значення прислів'їв і приказок, люди створили немало мудрих висловлювань про самі прислів'я та приказки: *правду в приказках шукай, нема приповідки без правди, без пословиці не проживеш, пословиці ні обійти, ні об'їхати.*

Прислів'я та приказки так само, як інші види усної народнопоетичної творчості, мають низку своєрідних жанрових ознак. Однією з найсуттєвіших рис прислів'їв та приказок є лаконізм та афористичність. Складно назвати більш конденсований різновид народної поезії, де б так само, як у прислів'ях і приказках, словам було тісно, а думкам простору. На цій особливості народних афоризмів наголошував М. Горький, коли писав, що прислів'я і пісні завжди короткі, а розуму і почуття вкладено в них на цілі книги [2, с. 402].

Важливою жанровою ознакою прислів'їв є їхня здатність змінювати семантику залежно від образного застосування в конкретному контексті. Зокрема приказка *як із цапа молока* виникла, поза будь-яким сумнівом, у середовищі людей, які вели господарство, однак приказкою цей вираз став тільки тоді, коли його почали вживати стосовно іншого життєвого явища, тобто в переносному значенні для характеристики вдачі людини.

На думку О. Бобкової, прислів'я і приказки здебільшого слід розглядати як твори одного жанру, оскільки не можна виявити чіткої межі між ними. Незважаючи на це, зазначимо, що розбіжність між ними полягає в обсязі інформації, викладеної в обох текстах: у прислів'ї висловлено думку цілісно, повно, а в приказці – лише натяк. Наприклад, *собака на сні* – приказка, *собака на сні: собі не гам і другому не дам* – прислів'я. Приказка найчастіше є частиною прислів'я, яку виокремили із цілого або ще нерозвинули до прислів'я. У прислів'ї *на похиле дерево кози скачуть* можна виокремити приказку *похиле дерево* для характеристики безвольної або тихої й сумирної людини, а також приказку *на нього й кози скачуть*.

У багатьох приказках подано основні ознаки дійової особи, схарактеризованої лаконічно, переважно однією рисою. У прислів'ях представлено обидва компоненти: перша частина – це дійова особа і вказівка на її дію або її характеристика, тобто предмет; друга частина – дія предмета або стан, у якому він перебуває. З огляду на це можна стверджувати, що приказка – це лаконічний крилатий вислів, близький до прислів'я.

Прислів'я і приказки – малі за розміром поетичні твори, проте вирізняються надзвичайною глибиною думки та яскравістю образів. Художні поетичні засоби, використані в цих жанрах фольклору, різноманітні. У їхніх текстах трапляються метафори: *не одежа красить людину, а добрі діла; згаяного часу і конем не доженеш; усяке діло починай з голови; праця чоловіка годує, а лінь марнує; вовка ноги годують; аж очі йому рогом лізуть*; порівняння: *із золотом, як з вогнем: і тепло з ним, і небезпечно; ласий на гроші, як кіт на сало; крамар, що комар, – де не сяде, там п'є; купець – як стрілець*; звичайні та символічні епітети: *гроші – лакома річ; хто має гроші, всюди хороший; добре слово стоїть за завдаток; дорога рибка – добра й юшка; дорога риба, та погана юшка; без добавки і борщ не смачний*; емоційно забарвлені вигуки; алегорії; гра слів; народні каламбури.

Цим творам властива також поетична гіперболізація, наприклад: *увіткни в неї ціпок – дерево виросте; увіткни весною голоблю, а на осінь будуть груші; там така добра земля, що дитину посади, то вироста б, не то що* (І. Сенченко) [10, с. 7–8].

Дослідження багатьох мовознавців засвідчують, що аналізовані фольклорні одиниці схожі між собою і становлять, по суті, один жанр народної творчості. Прислів'я висловлюють більш повні, завершені судження, які містять у собі і суб'єкт (те, про що говориться), і предикат (що саме говориться). Зокрема А. П. Грищенко зазначає, що прислів'я – короткий, стійкий щодо лексичного складу й здебільшого ритмічно організований вислів повчального характеру. Засобом мовного вираження прислів'я переважно виступає просте або складне речення, наприклад: *природу тяжко одмінити; поганому роду нема встиду; птицю пізнати по пір'ю, а чоловіка по бесіді; вісті не лежать на місці; від солодких слів кислиці не посолодшають; слово – не полова, язик – не помело; хто багато обіцяє, той рідко слова дотримує* [8, с. 212].

Прислів'я і приказки – це насамперед фольклорні твори, які «так само, як байки, легенди, казки... є текстами, тобто словесними утвореннями із самодостатнім значенням, що можуть уживатися самостійно» [5, с. 250–251]. Погоджуючись загалом із фольклорним розумінням названих паремій, М. Ф. Алефіренко вважає, що друга частина їхнього визначення стосується тільки прислів'їв.

На думку Л. А. Лисиченко, саме вони «самостійно виконують функцію повідомлення (хоч і образного) і не потребують ніякого додаткового лексичного оточення для висловлення завершені думки: *у сердитого й коліно гостре*» [4, с. 44].

За семантичними особливостями прислів'я можна об'єднати в три групи: 1) художні одиниці, смисловий зміст яких складається із лексичних значень окремих слів: *А ще скажу, недарма мовиться: що посієш, те й пожнеш* (В. Вільний); 2) паремії, смисловий зміст яких віддзеркалюють лексичні та фразеологічні значення: *Пункт про наше визволення взагалі повинен бути знятий: хто заварив кашу, той нехай і сьорбає!* (Ю. Смолич); 3) прислів'я, які вживаються в переносному значенні: *То вже так: пани б'ються, а в мужика чуб тріщить* (П. Панч). Останній тип прислів'їв найближчий до фразеологічних одиниць, однак він теж відрізняється від власне

предикативних фразеологічних одиниць як семантичними, так і граматичними властивостями [1, с. 91].

Як зазначає Ф. Кулмас, прислів'я будь-якого типу – це насамперед речення, хоч має переносне значення та служить для загальноприйнятої оцінки типу ситуації [11, с. 71]. За словами В. П. Жукова, прислів'я так само, як інші речення, характеризуються інтонацією завершеного повідомлення, синтаксичним членуванням, граматичними значеннями предикативності і модальності, а також смисловою цілісністю вираженої думки [3, с. 8].

За визначенням М. Ф. Алефіренка, прислів'я третього типу виявляють опосередковане відношення до дійсності, зокрема через пряму номінацію денотативної ситуації. Образність таких прислів'їв створюється передовсім їхньою семантичною двоплановістю: *яке коріння, таке й насіння; скоро мова мовиться, та не скоро діло робиться; що на умі, те й на язичі; любиш поганяти – люби й коня годувати; рання пташка росу п'є, а пізня – слізки лє.*

Незважаючи на схожість з предикативно фразеологічними одиницями, прислів'я, вжиті переносно, суттєво відрізняються від фразеологічних одиниць. На думку М. Ф. Алефіренка, їх основна відмінність полягає в тому, що узагальнено-метафоричний зміст таких прислів'їв виявляється завдяки поєднанню переносних лексичних значень слів, з яких складається прислів'я. При цьому слова не втрачають своєї лексико-семантичної і семантико-граматичної самостійності, тоді як у предикативно фразеологічних одиницях лексичні компоненти позбавлені такої самостійності. Семантична специфіка прислів'їв і предикативно фразеологічних одиниць ґрунтується на особливостях віддзеркалення у свідомості людини тієї об'єктивної реальності, яку вони позначають, тобто своєрідністю взаємозв'язку мови і мислення [1, с. 92].

Приказка – це короткий народний вислів морально-повчального характеру з відносно завершеною предикативною структурою, лексичні компоненти якого не зазнали десемантизації. Приказки можуть уживатися або тільки в буквальному значенні, або в буквальному й переносному водночас. Наприклад: *голод не свій брат (голод не тітка); двом смертям не бути; дїрявого мішка не насиплеш; дурневі закон не писаний; гроші лік люблять* [1, с. 93–94].

На думку А. П. Грищенка, приказка – це короткий вислів, який здебільшого висловлює повчання. На відміну від прислів'я цей різновид усталених і відтворюваних зворотів має так званий буквальний план, тобто вживається з прямим значенням в яких-небудь конкретних життєвих ситуаціях, наприклад: *серце – не камінь; серцю не розкажеш; набалакав – і в торбу не забереши; ходить та й спить; собі на умі; розуму палата, та ключ від неї загублений* [8, с. 212].

Приказки і прислів'я, незважаючи на своєрідні визначальні риси, невіддільно пов'язані з фразеологічним фондом мови, оскільки служать твірною основою для регресивної деривації багатьох фразем, передовсім предикативних [9, с. 23]. Здебільшого в них висловлено повчання, пораду, застереження від чогось, схвалення чогось. Наприклад: *Man muß das Eisen schmieden, solange es heiß ist – Куй залізо, поки гаряче. Schuster, bleib bei deinem Leisten! – Швець, знай своє шевство, а в кравецтво не мішайся!*

Можна спостерігати також низку прислів'їв, які виховують у людини моральні якості, норми життя і поведінки в суспільстві, наприклад: *Arbeit gibt Brot, Faulheit bringt Not – Праця чоловіка годує, а лїнь марнує; Müßiggang ist der Tugend Untergang – Лінощі псують людину; Без діла слабіє сила. Viele Hände haben bald Feierabend – Дружна робота спориться; Vier Augen sehen mehr als zwei – Один розум – добре, а два – ще краще; Wissen ist Macht – Знання – сила; Eintracht ernährt, Zwietracht verzehrt – Згода будує, а незгода руйнує; Stille Wasser sind tief – Тиха вода греблю ве; Sucht man Hilfe in der Not, tut man oft ein groß Gebot – Як номонає – сокиру дає, а як порятовують – топорища шкодує; Ost, Süd, West – daheim ist am best – Нема в світі краще, як своя країна.*

У німецькій мові є безліч прислів'їв та приказок про природу, наприклад: *Fangen die Tage an zu langen, kommt der Winter erst gegangen – Сонце на літо, зима на мороз; Schneejahr, reich Jahr – Багато снігу – багато хліба; Eine gute Genossenschaft hat gut genährte Pferde – У гарній армії й худоба в тілі.*

Прислів'я найчастіше – двочленне речення: *Wer zwei Hasen hetzt, fängt keinen. – Хто два зайці гонить, той жодного не зловить.* Якщо вживають: *Er hetzt zwei Hasen – Він два зайці гонить,* тоді це слід кваліфікувати як приказку, хоч речення є двочленным. Приказки не мають такого повчального характеру, оскільки вони насамперед є влучними переносними порівняннями, фігуральними зворотами, які використовують для надання висловлюванню певної емоційності та жвавості, а людині, предмету, дії чи явищу – влучної характеристики. Приказка часто є частиною прислів'я: *Einem geschenkten Gaul sieht man nicht ins Maul – Дарованому коневі в зуби не дивляться.*

Здебільшого прислів'я та приказки створює народ, віддзеркалюючи найрізноманітніші аспекти людського життя, проте чимало українських прислів'їв та приказок створили Т. Г. Шевченко, Леся Українка, Марко Вовчок, а також інші українські письменники, а в німецькій мові авторами низки прислів'їв зокрема стали Гете і Шиллер, наприклад: *Was ist unschuldig, heilig, menschlich gut, wenn es der Kampf nicht ist ums Vaterland?* (Schiller. *Jungfrau von Orleans*) – *Що більш невинне, людяне, святіше, ніж боротьба за рідну Батьківщину?*; *Ans Vaterland, ans teure, schließ dich an, das halte fest mit deinem ganzen Herzen* (Schiller. *Wilhelm Tell*) – *Всім серцем будь з вітчизною своєю і вірність їй назавжди збережи!*; *Tor, wer dorthin die Augen blinzeln richtet, sich über Wolken seinesgleichen dichtet!* (Goethe. *Faust*) – *Безумний той, хто в мріях непотрібних за хмарою шукає собі подібних*; *Eines schickt sich nicht für alle* (Goethe) – *Кому сміх, а кому горе*; *Früh übt sich, was ein Meister werden will* (Schiller. *Wilhelm Tell*) – *Хто змалку вчиться, добрим майстром стане*; *Der kluge Mann baut vor* – *Розумний чоловік заздалегідь готує*; *Der brave Mann denkt an sich selbst zuletzt* – *Про себе сміливий думає востаннє*; *Die Kunst ist lang und kurz ist unser Leben* (Goethe. *Faust*) – *Мистецтво довге, вік короткий*; *Nicht Kunst und Wissenschaft allein, Geduld will bei dem Werke sein* (Goethe. *Faust*) – *Тут треба, крім знання і вміння, іще диявольське терпіння*; *Was glänzt ist für den Augenblick geboren, das Echte bleibt der Nachwelt unverloren* (Goethe. *Faust*) – *Примарний блиск живе одну хвилину, правдивому нема в віках загину*; *Freud muß Leid, Leid muß Freude haben* (Goethe. *Faust*) – *У radoцax горе і radoці в гopі*.

Частину німецьких прислів'їв і приказок запозичено з інших мов, наприклад: *Gewohnheit ist eine andere Natur* – *Звичка – друга натура*.

Як зазначають М. Д. Степанова та І. І. Чернишова, сфера застосування прислів'їв, порівняно з багатьма іншими фразеологічними одиницями, значно вужча, оскільки прислів'я як еквівалент фрази, як ціле судження з повчальним змістом потребує відповідного контексту, а не вживається в реченні як його частина на відміну від інших фразеологічних груп.

Варто також зазначити, що фонд прислів'їв німецької мови, незважаючи на його багатство, схильний до зменшення, а не до збільшення. З огляду на те, що прислів'я є фразеологічними одиницями особливого типу, в них віддзеркалено не тільки узагальнення широкого життєвого досвіду народу, але й представлено соціальні відносини окремих історичних періодів, наприклад, соціальна нерівність та ін. Ступінь абстракції в таких прислів'ях часто не виходить за межі визначеної історичної епохи, тому їх застосування неможливе в нових історичних умовах. Це можна продемонструвати низкою прикладів. У кінці середньовіччя у містах стрімко розвивалися різні ремесла, збільшувалися цехові об'єднання, тому в цей період було створено безліч прислів'їв, які прославляли ремесло: *Handwerk hat einen goldenen Boden* – *з ремеслом не пропадеш*; *ein Handwerk, ein täglicher Gulden* – *ремесло прогодує*; *mit einem Handwerk kommt man weiter als mit tausend Gulden* – *ремесло надійніше, ніж тисяча гюльденів*.

З-поміж прислів'їв, які містять узагальнення соціальних явищ окремої епохи більшою стійкістю характеризуються ті, які можна застосовувати й у наступні періоди історичного розвитку суспільства, або ж ті, які дають змогу більш широко використовувати їхню семантику. Наприклад: *Selig sind die Reichen, alles muß ihnen weichen. Neuer Herr, neues Recht. Herrenhand reicht in alle Land* – *Барська рука скрізь дістане*; *Mit großen Herren ist schlecht Kirschen essen* – *З багатим не судися, із сильним не тягнися* [7, с. 238–239]. За твердженням учених, збереглася низка прислів'їв середньовіччя, у якій відбулося значне розширення семантики, що дозволило цим одиницям бути найбільш уживаними й у наш час: *Wie die Herre, so's Gescherre* – *Який хазяїн, такий і слуга*; *Wie der Abt, so die Brüder* – *Який ніп, такий і прухід*. Найбільш стійкими є такі прислів'я, що містять узагальнення життєвого досвіду, що виходить за межі епохи: *Geteiltes Leid ist halbes Leid* – *Один за всіх – усі за одного*; *Viele Köche verderben den Brei* – *У семи няньок дитина без носа*.

Аналіз наукових джерел дає змогу стверджувати, що стислість вислову, образність, метафоричність та віршова будова більшості приказок і прислів'їв є характерними поетичними ознаками цього виду народної творчості: *die Kürze* (короткість) *Eile mit Weile* – *Поспішиши – людеї насмішиши*; *der Reim* (рима) *Alter ist ein schweres Malter* – *Старість – не радить*; *das Wortspiel* (гра слів, каламбур) *Leidenschaft oft Leiden schafft* – *Охота гірше неволи*; *die Wiederholung* (повторення) *Wurst wieder Wurst* – *За позуку – віддяка*; *die Gegenüberstellung* (протиставлення) *Heute rot, morgen tot* – *Сьогодні пан, а завтра пропав*; *die Metapher* (метафора) *Mit den Wölfen muß man heulen* – *З вовками жити, по-вовчому вити*; *der Vergleich* (порівняння) *Wie der Acker, so die*

Rüben, wie der Vater, so die Buben – Який мельник, такий млин, який батько, такий син; *das Paradoxon* (парадокс) *Ein Mann, kein Mann* – Один в полі не воїн; *Arm sein ist keine Schande – wenn man nur Geld hat.* – Бідність – не порок, якщо є гроші; *die Metonymie* (метонімія) *Die Wahrheit will an den Tag* – Правда і в огні не горить і в воді не тоне; *Not bricht Eisen* – Нужда камінь доведе; *die Synekdoche* (синекдоха) *Arme haben die Kinder, Reiche die Rinder* – Багатому чорт дітей колише, а убогий і няньки не знайде; *die Hyperbel* (гіпербола) *Wer's Glück hat, dem kalbt ein Ochs* – У кого щастя заведеться, у того й півень несеться; *das Epitheton* (епітет) *Diebisch wie eine Katze, furchtsam wie ein Hase* – Лякливий як заць, а шкідливий як кішка.

Виразною функцією прислів'їв є художні засоби, з-поміж яких образність, короткість, ритм, рима, паралелізм. На думку Ф. Зейлера, короткість є найважливішим стилістичним законом прислів'я, оскільки надає їй народності та відрізняє від сентенції, яка є літературним варіантом прислів'я. Як бачимо, у коротких, влучних формулюваннях подано узагальнення багатого життєвого досвіду народу: *Nachrat – Narrenrat* – запізнiла порада – порада дурня; *bösem Aste scharfe Axt* – зло має нещадно викоринюватися [7, с. 238].

За твердженням М. Д. Степанової та І. І. Чернишової, сфера вживання прислів'їв, порівняно з багатьма іншими фразеологічними одиницями, значно вужча, тому що прислів'я як еквівалент фрази, як ціле судження з повчальним змістом потребує відповідного контексту. Повторимо, що фонд прислів'їв німецької мови, незважаючи на багатство, схильний до зменшення [7, с. 238–239].

Отже, зважаючи на подані вище аргументи, можна стверджувати, що ритмічна організація мови прислів'їв, часто римованої, сприяє зібраності думки, робить висловлювання легким, гнучким, рухливим. Для прислів'їв характерні лаконічність форми, класична простота і згущена, до краю концентрована думка, яка передає зміст художнього образу, тому знання народної поетичної творчості, зокрема прислів'їв і приказок, потрібне для відтворення художньо правдивих образів і рис народного життя минулих часів, для розуміння історичної епохи, соціальних відносин, побуту, господарської діяльності людей, їхніх естетичних і моральних поглядів, звичаїв, почуттів, світогляду.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Х.: Вища школа, 1987. – 136 с.
2. Горький М. Собрание сочинений / М. Горький. – Т.29. – М.: ГИХЛ, 1953. – 688 с.
3. Жуков В. П. Словарь русских пословиц и поговорок / В. П. Жуков. – М.: Сов. энциклопедия, 1967. – 535 с.
4. Лисиченко Л. А. До питання про місце фразеологічних одиниць комунікативного типу в фразеологічній системі / Л. А. Лисиченко // Питання фразеології східнослов'янських мов. – Київ, 1972. – С. 44–45.
5. Пермяков Г. Л. К вопросу о структуре паремнологического фонда / Г. Л. Пермяков // Типологические исследования по фольклору. – М.: Наука, 1975. – С. 240–256.
6. Ройзензон Л. И. Лекции по общей и русской фразеологии / Л. И. Ройзензон. – С.: 1973. – 221 с.
7. Степанова М. Д. Лексикология современного немецкого языка / М. Д. Степанова, И. И. Чернышева. – М.: Высшая школа, 1962. – 310 с.
8. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – К.: Вища школа, 2002. – 440 с.
9. Удовиченко Г. М. Прогресивна і регресивна деривація в системі фразеологізмів / Г. М. Удовиченко // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 18–24.
10. Українські народні прислів'я та приказки / [Упор. В. Бобкова та ін]. – К.: Держ. вид-во художньої літератури, 1963. – 789 с.
11. Coulmas F. Routine im Gespräch: Zur pragmatischen Fundierung der Idiomatik / F. Coulmas. – Wiesbaden, 1981. – 262 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Капіган – кандидат філологічних наук, доцент кафедри лінгводидактики та іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: виникнення, розвиток і специфіка вживання прислів'їв та приказок в українській і німецькій мовах.

УДК 811.112'2: 81'373.2

AKTUELLE FORSCHUNGSBEREICHE IN DER MODERNEN PHRASEOLOGIE

Лариса КОВБАСЮК (Херсон, Україна)

У статті розглядаються актуальні аспекти досліджень у сфері сучасної фразеології з огляду на аналіз новітніх здобутків німецьких та українських германістів кінця XX – початку XXI століття. У роботі здійснено спробу визначити теоретичні засади та методологію контрастивних, когнітивних, фразеодидактичних, корпусних та ареальних наукових пошуків у німецькій фразеології.

Ключові слова: німецька мова, контрастивна фразеологія, когнітивна фразеологія, фразеодидактика, корпусна фразеологія, ареальна фразеологія.

The article deals with the current approaches to the Modern Phraseology according to the researches of German and Ukrainian linguists at the end of XX and the beginning of XXI centuries. The author attempts to overview the theory and methodology of contrastive, cognitive and phraseodidactical investigations in German Phraseology. The researches in the field of Areal Phraseology and Corpus-based Phraseology are described too.

Key words: German, Contrastive Phraseology, Cognitive Phraseology, Phraseodidactic Studies, Corpus-based Phraseology, Areal Phraseology.

Zu den wichtigsten Schwerpunkten der modernen Germanistik sowohl in der Ukraine als auch in Deutschland gehört der Umgang mit Phraseologismen, besonderen sprachlich-kulturellen Phänomenen, in denen Gewohnheiten und Traditionen der nationalen Kultur und Geschichte, nationale Besonderheiten der Weltauffassung und des Volksdenkens widerspiegelt werden [5, S. 14]. Phraseologismen (PH weiter) sind aus dem Sprachgebrauch der Muttersprachler und der Deutschler in verschiedensten Kontexten nicht wegzudenken, deshalb sollte man der modernen Phraseologieforschung dementsprechend eine bestimmte Aufmerksamkeit schenken. Das bestätigt die **Aktualität** des ausgewählten Themas.

Die Phraseologie ist eine ziemlich junge Sprachdisziplin, aber sie darf schon auf eine lange Tradition zurückblicken. Die Phraseologie als Wissenschaft haben die sowjetischen Linguisten V. Vinogradov, V. Archangel'skij, I. Černyševa, V. Telija u.a. wesentlich entwickelt [zit. nach 11, S. 5-7]. Die deutschen Sprachforscher L. Ettinger, W. Fleischer, P. Kühn, H.-H. Lüger u.a. haben die Kenntnisse im Bereich der Phraseologie gründlich vertieft [9; 10; 16; 18]. Was ukrainische Linguisten betrifft, erwähnen wir folgende: S. Denysenko, W. Havrys', M. Hamzyuk, O. Kudina, K. Mizin, O. Prorochenko, V. Schkolyarenko u.a. [2; 25; 1; 26; 4; 6].

Das **Ziel** dieses Beitrags besteht darin, die aktuellen Forschungsbereiche der modernen Phraseologie am Ende des XX und am Beginn des XXI Jahrhunderts festzustellen und sie zu charakterisieren.

Zu den wichtigsten **Aufgaben** des Beitrags gehören: 1) Analyse und Systematisierung der neueren theoretischen germanistischen Ansätzen; 2) Beschreibung der wichtigsten Forschungsbereiche der modernen Phraseologie.

Die Analyse zeigt, dass man in der germanistischen Phraseologieforschung vor allem folgende aktuelle Bereiche unterscheiden kann: 1) kontrastive Untersuchungen, 2) kognitive Phraseologieforschung, 3) Phraseodidaktik, 4) korpuslinguistische Untersuchungen und 5) Arealphraseologie.

1. Die **kontrastive Phraseologie** ist die Analyse von PH unter dem kontrastiven Blickwinkel innerhalb einer Sprache (intra-lingual, z.B. Standardsprache und Dialekt, nationale Varietäten usw.) oder im Vergleich von zwei oder mehreren Sprachen (inter-lingual) [11, S. 17]. Als Grundstein der kontrastiven Studien in Germanistik gilt die Gegenüberstellung der phraseologischen Systeme der deutschen und russischen Sprachen von A. Reichstein 1979. Die Ergebnisse solcher Forschungen haben den praktischen Wert für den Sprachunterricht, die Übersetzung und die Lexikografie [10, S. 25].

Die grundlegenden Voraussetzungen für kontrastive Untersuchungen können folgend dargestellt werden [11, S. 15]: 1) Vorhandensein von Übereinstimmungen, Ähnlichkeiten und Unterschieden in den zum Vergleich anstehenden Sprachen (*schwarz auf weiß – чорним по білому*); 2) innersprachliche Beschreibung; 3) Vergleichbarkeit; 4) Ermittlung einer Invariante, von der aus Ähnlichkeiten und Unterschiede beurteilt werden; 5) Einsatz eines einheitlichen theoretischen Konzepts für die Interpretation der Erscheinungen in den vergleichenden Sprachen.

Die kontrastive Phraseologie konzentriert sich vor allem auf den Grad der Äquivalenz (Volläquivalenz, Teiläquivalenz, rein semantische Äquivalenz, Nulläquivalenz u.a.) zwischen den untersuchten Sprachen, auf Struktur und Komponentenbestand, Konnotation der PH usw. Die kontrastive Untersuchung der PH zweier oder mehreren Sprachen im Sprachsystem und im Kontext bringt aber auch verschiedene semantische, strukturelle, pragmatische Besonderheiten der PH ans Licht,

deshalb sind die kontrastiven phraseologischen Untersuchungen vom großen Interesse für deutsche und ukrainische Linguisten [3; 4; 11; 22].

2. Die Vertreter der **kognitiven** Richtung in Linguistik finden die herkömmliche Betrachtungsweise der PH ungenau – sie betonen besonders, dass PH keine starren Einheiten sind und dass ihre formale und semantische Struktur über einen gewissen Flexibilitätsgrad verfügt. Darum erforschen sie die PH-Kategorie von kognitiver Sicht aus und in den letzten Jahren streben sie auch danach, mit Hilfe kognitivbasierter Instrumentarien die Diskrepanzen zwischen der linguistischen und psychologischen Betrachtungsweise von PH zu überwinden [8, S. 51-52].

PH sind Einheiten des mentalen Lexikons, das aber nicht nur das Sprachwissen, sondern auch außersprachliches Wissen und Konzepte, die nach den gleichen Strukturprinzipien kategorisiert und hierarchisiert sind, enthält. Die Diskussion über das mentale Lexikon wird in zwei Bereiche geteilt: 1) die Speicherung, also das «Aufbewahren» von Wissen und 2) die Verarbeitungsprozesse, deren Folgen besonders deutlich im Sprachgebrauch hervortreten, der Produktion und Rezeption sprachlicher Einheiten. Der wissenschaftliche Zugang zum mentalen Lexikon geschieht unter anderem aus folgenden Perspektiven: 1) neuro-physiologisch (z.B. in der Aphasieforschung), 2) Verhaltensforschung (z.B. die Analyse von Umwelteinflüssen durch Experimente zur Übertragung von Informationen), 3) subjektives Erleben bzw. Introspektion, und 4) die menschliche Sprache, insbesondere das semantische Gedächtnis. Zentral ist dabei die Unterscheidung zwischen sprachlichen und sprachunabhängigen Konzepten [20, S. 19-21].

1. Der Speicherungsmodus von PH im mentalen Lexikon beteiligt sich auch an der Verarbeitung und darum steht im Mittelpunkt des Interesses von kognitiven Studien. Es gibt drei Konzeptionen, die sich mit dieser Frage befassen: 1) Theorie der lexikalischen Repräsentation; 2) Konfigurationshypothese; 3) Dekompositionshypothese.

1). Theorie der lexikalischen Repräsentation setzt voraus, dass PH als Ganzes im Lexikon gespeichert sind.

2). Konfigurationshypothese stellt einen bestimmten Gegensatz von der vorhergehenden Theorie dar. Ihre Vertreter behaupten, dass es bei der perzeptiven Erkennung der PH zur Bedeutungsaktivierung der einzelnen Konstituenten kommt.

3). Dekompositionshypothese stellt im Prinzip die Theorie der Zerlegung von PH in einzelne sinnvolle Bestandteile dar und setzt voraus, dass kognitive Verarbeitung der teilbaren und nichtteilbaren PH auf eine unterschiedliche Weise verläuft: teilbare werden konstituentenweise verarbeitet, während nichtteilbare müssen als Einheiten interpretiert werden [8, S. 25-26].

2. Die psycholinguistisch orientierten Untersuchungen der kognitiven Verarbeitung von PH stellen eine ganze Reihe von neuen Fragen dar. In den Vordergrund tritt besonders die Problematik der mentalen Prozeduren auf, die beim Verstehensprozess der Idiome aktiviert sind. Allmählich sind zahlreiche Hypothesen entstanden, die verschiedene Aspekte der mentalen Verarbeitung von PH in Betracht ziehen: 1) die Reihenfolge von einzelnen mentalen Prozeduren, 2) ihren Speicherungsmodus im mentalen Lexikon und 3) ihre semantische Motiviertheit.

Die aktuellen Aufgaben der kognitiv orientierten Phraseologieforschung können wie folgt formuliert werden [7]: 1) Klärung der Funktion des zugrunde liegenden mentalen Bildes für die Gebrauchsbedingungen des betreffenden Idioms; 2) Klärung der kognitiven Basis der Motivationsphänomene; 3) Untersuchung bestimmter semantischer Kategorien (darunter vor allem Quasisynonymie und reguläre Polysemie) vor dem Hintergrund kognitiver Heuristiken; 4) Erarbeitung einer Metasprache, die es ermöglichen würde, die linguistisch relevanten Wissensstrukturen zu erfassen; 5) Untersuchung des Zusammenhangs zwischen der Spezifik des syntaktischen Verhaltens der Idiome und ihrer kognitivsemantischen Besonderheiten; 6) Überprüfung der Postulate der Kognitiven Metapherntheorie am Material der Idiome; 7) Untersuchung kulturspezifischer Phänomene im Bereich der Idiomsemantik in ihrer Beziehung zu allgemeinen kognitiven Mechanismen, die bei Entstehung und Interpretation motivierter Idiome relevant sind.

Die Studien von Germanisten [2; 3; 7; 8; 14] zeigen, dass die Forschungen im Bereich der Kognitiven Phraseologie verbreitet sind.

3. Die deutschsprachige Phraseodidaktik hat inzwischen eine gut 20jährige Tradition, die mit der Arbeit von D. Götz «Stilistik und Idiomatik im Englischunterricht» 1976 begonnen hat [zit. nach 9, S. 205]. Größere Publikationen zum Thema Phraseodidaktik sind noch immer relativ selten [9; 15; 16; 18].

Die Kenntnisse der fremdsprachlichen Phraseologie werden als ein wichtiger Maßstab der fremdsprachlichen Kompetenz und das Lernen von PH als eine grundlegende Voraussetzung der

Sprachbeherrschung angesehen. An den Anfängen der Phraseodidaktik wurden PH im Fremdspracherwerb / Fremdsprachenunterricht meist im Zusammenhang mit Lernschwierigkeiten und Fehlern untersucht [12, S. 3-4].

Ein Lernverfahren für den Erwerb fremdsprachlicher PH besteht nach P. Kühn [16, S. 178] aus drei Schritten: erkennen – entschlüsseln – erwerben. Der Prozess des Erwerbs von PH kann aber auch erweitert und in folgenden Schritten aufgebaut werden [15, S. 145-146]: 1) PH im literarischen Text entdecken; 2) die phraseologische Bedeutung korrekt entschlüsseln und eine Konzeptanalyse durchführen, d.h. phraseologische Bedeutung entsprechenden Konzepten zuordnen. Bei Schwierigkeiten evtl. eine kontrastive Analyse durchführen, d.h. sprachliche Äquivalente in der Muttersprache finden; 3) PH in Übungen festigen und testen; 4) die adäquate Verwendung üben; 5) Bestimmung sprachlicher Äquivalente in der Muttersprache; 6) eine kontrastive Analyse von möglichen Äquivalenten.

Zu den wichtigsten Forschungsbereichen der Phraseodidaktik gehören unter anderem [12, S. 23]: 1) Generelle Untersuchungen zum Status und Funktionen der Phraseologie im Wortschatz.; 2) Kriterien und Bedingungen für die Auswahl von PH für den muttersprachlichen und den fremdsprachlichen Unterricht; 3) Ansätze des Lehrens und Lernens von Phraseologie den phraseologischen Dreischritt und seinen Einfluss in der Phraseodidaktik; 4) die Erarbeitung eines phraseologischen Grundwortschatzes für Deutsch als Fremdsprache und die phraseologische Kompetenz in Relation zum Phänomen Multimodalität; 5) nicht-sprachliche Aspekte in der Phraseologie in Hinblick auf ihre Relevanz im Fremdsprachenunterricht; 6) die didaktische Aufarbeitung und Integration der Phraseologie in Unterrichtsmaterialien und Wörterbüchern; 7) die Entwicklung von Methoden der Erfassung und Beschreibung der mutter- und fremdsprachlichen phraseologischen Kompetenz.

4. In der letzten Zeit hat es eine Reihe neuerer Untersuchungen gegeben, die die Grenzen der traditionellen Phraseologie durchbrechen und neu definieren wollen. Die Rede ist von der korpuslinguistischen Methodik. Die **Korpuslinguistik** ist ein Bereich der Sprachwissenschaft, die sich seit den 1980er Jahren im englischsprachigen Raum etabliert hat und sich später rasant entwickelt hat. In der Korpuslinguistik [17, S. 7] wird der Ausdruck «Korpus» so definiert: «Ein Korpus ist eine Sammlung schriftlicher oder gesprochener Äußerungen. Die Daten des Korpus sind typischerweise digitalisiert, d.h. auf Rechnern gespeichert und maschinenlesbar. Die Bestandteile des Korpus, die Texte, bestehen aus den Daten selbst sowie möglicherweise aus Metadaten, die diese Daten beschreiben, und aus linguistischen Annotationen, die diesen Daten zugeordnet sind». Es sei betont, dass «da die meisten Korpora hauptsächlich aus geschriebenen Texten erstellt sind, ist ein Nebeneffekt der Korpuslinguistik eine automatische Fokussierung auf geschriebene Sprache. Das heißt, obwohl Korpusstudien auf Sprachgebrauch basieren, haben wir es in den meisten Fällen nicht mit spontan produzierter Sprache zu tun» [21, S. 74].

Die Korpuslinguistik ist inhärent sozio- und textlinguistisch, da die Texte, aus denen Korpora bestehen, echte Kommunikationsakte sind, die den bestimmten kommunikativen Zwecken dienen oder gedient haben. Für die Erforschung von semantischen und syntaktischen Fragen (z. B. Wortstellung, Informationsstruktur) sind die Methoden der Textlinguistik und der Diskursanalyse unverzichtbar. Der korpusbasierte Ansatz behandelt die Bedeutung von PH als Bedeutung im Gebrauch oder Bedeutung als Gebrauch. Aus einer solchen Sicht ergeben sich folgende Fragen [21, S. 76]: 1) Was lässt sich über die Bedeutung von Idiomen im Gebrauch beobachten? 2) Wie interagiert die Bedeutung des Idioms mit dem Kontext? 3) Wie kann die Bedeutung von Idiomen angemessen repräsentiert werden?

Die korpusbasierten Untersuchungen für Frequenz und Geläufigkeitsuntersuchungen von PH können auf verschiedenen Korpora basieren, vor allem auf dem «Digitalem Wörterbuch des Deutschen des 20. Jahrhunderts» [27]. Das Korpus umfasst etwa 949 Mio. Wörter aus solchen Textsorten wie Literatur, Gebrauchstexte und Presse aus allen Dekaden des 20. Jahrhunderts. Das Korpus hat jedoch ein sehr deutliches Übergewicht an Pressetexten aus den 90er Jahren.

Bekannt ist auch «Phraseologisches Optimum für Deutsch als Fremdsprache» [13]. 5000 PH wurden in April 2002 im Korpus des Wortschatzlexikons Universität Leipzig [29] auf ihr Vorkommen überprüft. Die technische Seite der Frequenzuntersuchung und die Zusammenstellung der Daten für weitere Analysen wurden von Mitarbeitern des Instituts für Informatik an der Universität Leipzig betreut. Das dem Wortschatzlexikon zugrunde liegende Korpus hatte zu diesem Zeitpunkt rund 21 Millionen Sätze mit 230 Millionen laufenden Wörtern. Die Ergebnisse dieser Studie wurden in Mai/Juni 2005 durch weitere Untersuchungen in Deutscher Wortschatz ergänzt. Dabei wurden PH aus der Geläufigkeitsuntersuchung ohne Frequenzangabe und PH mit der Frequenzangabe null überprüft.

DeReKo – Das deutsche Referenzkorpus ist die weltweit größte Sammlung deutschsprachiger

Korpora als empirische Basis auch für die moderne phraseologische Forschung in Deutschland und in der Ukraine. Die Korpora geschriebener Gegenwartssprache des IDS [28]: 1) bilden mit über 28 Milliarden Wörtern (Stand 28.09.2015) die weltweit größte linguistisch motivierte Sammlung elektronischer Korpora mit geschriebenen deutschsprachigen Texten aus der Gegenwart und der neueren Vergangenheit; 2) enthalten belletristische, wissenschaftliche und populärwissenschaftliche Texte, eine große Zahl von Zeitungstexten sowie eine breite Palette weiterer Textarten und werden kontinuierlich weiterentwickelt; 3) werden im Hinblick auf Umfang, Variabilität, Qualität und Aktualität akquiriert und erlauben in der Nutzungsphase über COSMAS II die Komposition virtueller Korpora, die repräsentativ oder auf spezielle Aufgabenstellungen zugeschnitten sind; 4) enthalten ausschließlich urheberrechtlich abgesichertes Material.

Die Untersuchungen von Sprachforschern [13; 17; 21] zeigen, dass eine korpusbasierte Herangehensweise eine neue Sichtweise auf Phraseologie ermöglicht. Insbesondere bezüglich der Semantik wird durch Korpusdaten die Behandlung von PH als besondere Lexikoneinheiten ermöglicht.

5. Die **Arealphraseologie** entstand als Ergebnis der Einbeziehung der Untersuchung der landschaftlich bedingten Unterschiede sprachlicher Formen in die Phraseologieforschung auf Grund der Existenz der nationalen Varianten der deutschen Sprache, des Österreichischen und des Schweizerischen. Als Autorin der neuen linguistischen Teildisziplin gilt E. Piirainen, die sich 2000/2001 am Projekt «Umfrage zur Bekanntheit von Redensarten in Deutschland» beteiligt hat, dessen Ziel es war, solche Idiome festzustellen, die nicht auf dem Territorium des ganzen deutschen Staatsgebietes verwendet werden. Dieser Terminus wird in Anlehnung an den Terminus «Areallinguistik» gebraucht, wie er von dem Dialektologen Jan Goossens (1973) definiert wurde, d.h. als sprachgeographische Disziplin. «Im Zentrum dieser Forschungsrichtung steht die Projektion sprachlicher Daten auf geographische Karten, um auf dieser empirischen Grundlage zur Interpretation räumlich differenzierbarer Phänomene zu gelangen» [19, S. 143].

Publikationen zu diesem Forschungsbereich sind noch selten [19; 23; 24]. Den Ausgangspunkt für Forschung im Bereich der Arealphraseologie bilden entweder: 1) ein einzelner Sprecher, 2) eine bestimmte Region oder 3) die Idiome selbst. Laut der Arealphraseologieforschung der Idiome, die in der ersten Auflage des Dudens Band 11 (1998) mit Angaben wie «landschaftlich», «norddeutsch», «süddeutsch», «berlinisch» u.Ä. versehen waren [19, S. 147-152], kann ein PH verbreitet sein: 1) innerhalb eines kleinen Areals, z.B. einiger Dörfer oder Bauernschaften (*Holzschuhe nach Wessum tragen*), 2) innerhalb einer regionalen Umgangssprache (*einen Ochsen ins Horn pfeizen*), 3) innerhalb einer Standardvarietät (z.B. norddeutscher Standard (*das ist gehopst wie gesprungen*), süddeutscher Standard (*das ist gehupft wie gesprungen*)), 4) innerhalb eines Staatsgebietes (einer nationalen Variante), 5) innerhalb eines nicht mehr existierenden Staatsgebietes (der ehemaligen DDR) (*etw. unter Ulk verbuchen*) und 6) innerhalb des gesamten deutschen Sprachgebietes.

Die durchgeführte Analyse bietet im Überblick eine Veranschaulichung der aktuellen Forschungsbereiche sowohl deutscher als auch ukrainischer Germanisten auf dem Gebiet der Phraseologie. Wir betrachten diesen Beitrag als ein Impuls für eine weitere Auseinandersetzung mit Phraseologismen aus der Sicht von verschiedenen linguistischen Teildisziplinen der modernen Sprachwissenschaft.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гамзюк М. В. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць: (на матеріалі німецької мови): дис. ... доктора філ. наук : 10.02.04 / Гамзюк М. В. – К., 2000. – 255 с.
2. Денисенко С. Н. Концепт мовної картини світу в сучасних дослідженнях фразеології / С. Н. Денисенко // Вісник Житомирського держ. ун-ту імені Івана Франка. – 2010. – № 51. – С. 3–6.
3. Ковбасюк Л. А. Фразеологічні одиниці з компонентом «кольороназва» як елементи національно-мовної картини світу (на матеріалі німецької та англійської мов) / Л. А. Ковбасюк // Проблеми зіставної семантики: Зб. наук. ст. – Київ: Видав. центр КНЛУ, 2005. – Випуск 7. – С. 267–273.
4. Мізін К. І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології: дис. ... д-ра. філол. наук: 10.02.17 / Мізін К. І. – К., 2012. – 485 с.
5. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
6. Школяренко В. І. Динаміка розвитку фразеологічної системи німецької мови 19-20 століття / В. І. Школяренко. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. – 324 с.
7. Dobrovolskij D. Idiome aus kognitiver Sicht [Die elektronische Ressource] / D. Dobrovolskij. – Verfügbar über : www.ids-mannheim.de/org/tagungen/jt2003/dobrovolskij.html.
8. Dobrovolskij D. Idiome im mentalen Lexikon: Ziele und Fortgänge der kognitiv-basierten Phraseologieforschung / D. Dobrovolskij. – Trier: Wissenschaft. Verlag, 1997. – 288 S.

9. Ettinger S. Einige Überlegungen zur Phraseodidaktik / S. Ettinger// EUROPHRAS 95. Europäische Phraseologie im Vergleich: Gemeinsames Erbe und kulturelle Vielfalt. – Bochum: Brockmeyer, 1998. – S. 201–217.
10. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. – [2-e., durchges. und ergänz. Aufl.]. – Tübingen: Niemeyer Verlag, 1997. – 299 S.
11. Földes C. Deutsche Phraseologie kontrastiv. Intra- und interlinguale Zugänge/ C. Földes. – Heidelberg: Groos, 1996. – 223 S.
12. Hallsteinsdóttir E. Aktuelle Forschungsfragen der deutschsprachigen Phraseodidaktik / E. Hallsteinsdóttir// Linguistik online. – 2011. – Bd. 47, № 3. – S.3-31.
13. Hallsteinsdóttir E. Phraseologisches Optimum für Deutsch als Fremdsprache. Ein Vorschlag auf der Basis von Frequenz- und Geläufigkeitsuntersuchungen / Hallsteinsdóttir E., Šajánková M., Quasthoff U. // Linguistik online. – 2006. – Bd. 27, № 2. – S. 117-136.
14. Hartmann D. Zur Phraseologiebildung mittels metonymischer Prozesse aus der Sicht der kognitiven Linguistik / D. Hartmann // Wörter in Bildern, Bilder in Wörtern – Bochum: Schneider-Verl. Hohengehren GmbH, 1999. – S. 219-238.
15. Kovbasyuk L. Der Erwerb von Phraseologismen mit einem «Farbnamen» im Gegenwartsdeutschen / L. Kovbasyuk. – Нова філологія. Зб. наук пр. – Запоріжжя: Вид-во ЗНУ, 2011. – № 46. – С. 145-148.
16. Kühn P. Phraseodidaktik. Entwicklungen, Probleme und Überlegungen für den Muttersprachenunterricht und den Unterricht DaF / P. Kühn // Fremdsprachen lehren und lernen. – 1992. – 21. – S. 169–189.
17. Lemnitzer L. Korpuslinguistik: eine Einführung/ L. Lemnitzer, H. Zinsmeister. – Tübingen: Gunter Narr, 2006 – 220 S.
18. Lüger H.-H. Anregungen zur Phraseodidaktik / H.-H. Lüger // Beiträge zur Fremdsprachenvermittlung. – 1997. – 32. – S. 69–120.
19. Piirainen E. Areale Phraseologie aus germanistischer Sicht / E. Piirainen // Deutsche Sprache in der Slowakei. Festschrift für Prof. Dr. Ilpo Tapani Piirainen zum 65. Geburtstag. Internationale Fachtagung Piešťany, den 13.-15. Juni 2007. – Trnava/Bratislava: ZING Print, 2009. S. – 141-155.
20. Raupach M. Das mehrsprachige mentale Lexikon / M. Raupach //Kognitive Linguistik und Fremdsprachenerwerb. – Tübingen: Gunter Narr, 2004. – S. 19-36.
21. Stathi K. Korpusbasierte Analyse der Semantik von Idiomen / K. Stathi. // Linguistik online. – 2006. – Bd. 27, № 2. – 73-89.
22. Schindler C. Untersuchungen zur Äquivalenz von Idiomen in Sprachsystem und Kontext (Am Beispiel des Russischen und des Deutschen) / C. Schindler. – Münster: Lit. Verlag, 2005. – 280 S.
23. Schmidlin R. Phraseological expressions in German standard varieties / R. Schmidlin // Phraseologie. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. – Berlin/New York: de Gruyter, 2007. – Band 1. –2005. – S. 551-562.
24. Zürrer P. Phraseme aus germanistisch-dialektologischer Sicht / P. Zürrer // Phraseologie. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. – Berlin/New York: de Gruyter, 2007. – Band 1. –2005. – S. 540-550.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

25. Гавриць В. І. Сталі сполучення слів у сучасній німецькій мові / В. І. Гавриць. – К. : Рад. школа, 1971. – 248 с.
26. Кудіна О. Ф. Перлини народної мудрості. Німецькі прислів'я та приказки: навч. посібник для ВНЗ // О. Ф. Кудіна, О. П. Пророченко. – Вінниця: Нова книга, 2005. – 320 с.
27. Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache [Die elektronische Ressource]. – Verfügbar über: <http://www.dwds.de>.
28. DeReKo. Das Deutsche Referenzkorpus [Die elektronische Ressource]. – Verfügbar über : <http://www1.ids-mannheim.de/kl/projekte/korpora/>.
29. Wortschatz Universität Leipzig [Die elektronische Ressource]. – Verfügbar über: www.wortschatz.uni-leipzig.de.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Ковбасюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: мовна номінація, ономастика, фразеологія, міжкультурна комунікація, новітні засоби комунікації, літературознавча лінгвістика.

УДК 81.111'373

СИСТЕМНІ ВІДНОШЕННЯ В ГРУПАХ АНГЛІЙСЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ РОЗСУДЛИВОСТІ ЛЮДИНИ

Ірина КОЗКА, Ірина КУЗНЕЦОВА (Харків, Україна)

У статті визначаються системні відношення в групах лексико-семантичного поля на позначення розсудливості людини. Установлюються відношення всередині поля, з'ясовується характер опозиційних груп. Дослідження виконано на матеріалі сучасної англійської художньої літератури.

Ключові слова: розсудливість, лексико-семантичне поле, синонім, денотативно-сигніфікативний, конотативний та соціолінгвістичний макрокомпоненти значення, ядро та периферія поля, сема.

The structural relations within the semantic field of the English adjectives of human sensible qualities are defined in the article. The asymmetric character of oppositional groups of the adjectives is revealed. The research has been made on the basis of current English fiction.

Keywords: sensibility, lexical and semantic field, synonym, denotative and significant, connotative and sociolinguistic macrocomponents of the meaning, nucleus and periphery of a field, seme.

Прикметники на позначення розсудливості людини належать до шару лексики, який відзначається високою частотністю. Поняття розсудливості відіграє в житті людини суттєву роль, а зміни в складі та семантиці лексичних одиниць, які розкривають це поняття в мові, в процесі її розвитку викликають безумовний інтерес. **Актуальність теми** роботи пояснюється тим, що, по-перше, розсудливість – це важлива ознака для людини, складова концепту РОЗУМ, що є частиною мовно-концептуальної картини світу, а дослідження семантики прикметників – мовних репрезентантів цього концепту – допоможе створити більш глибокі уявлення про цей феномен. По-друге, актуальність теми дослідження зумовлена потребою виявлення семантичних особливостей прикметників, що позначають розсудливість людини, для уточнення їхніх системних та мовленнєвих характеристик моделей аналізу та ролі екстралінгвістичних чинників у формуванні їхнього значення та прагматичного потенціалу. Прикметники взагалі неодноразово виступали об'єктом лінгвістичного аналізу в роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників як лексико-граматична категорія означальних слів [3; 8; 9; 10;]. Досліджувалися також окремі лексико-семантичні групи прикметників: прикметників на позначення розміру предметів [1], прикметників, що позначають волевиявлення [2] та інші. У дисертаційному дослідженні В. І. Овсянникової здійснюється аналіз семантичної структури групи прикметників на позначення розумових здібностей [5], проте він обмежується розглядом лише семи прикметників, у тому числі і тих, що позначають розсудливість, однак, суцільна вибірка зі словників [11; 12] свідчить про те, що таких прикметників в сучасній англійській мові більше. Більш того, необхідним на наш погляд, є паралельний розгляд антонімічної групи прикметників на позначення нерозсудливості, оскільки з когнітивної точки зору це одна концептуальна ознака. Отже той факт, що прикметники на позначення розсудливості людини не були об'єктом спеціальних лінгвістичних досліджень, та потреба визначення особливостей їхньої семантики як «доступу» до відповідної концептуальної ознаки, тобто складника концепту РОЗУМ, зумовили **мету** нашого дослідження – виявити семантичну структуру поля прикметників на позначення розсудливості людини та визначити системні відношення усередині цього поля. **Об'єктом** дослідження є прикметники на позначення розсудливості людини в сучасній англійській мові. **Предметом** дослідження є семантичні особливості англійських прикметників, що позначають розсудливість людини, як конститuentів лексико-семантичного поля.

Аналіз семантичної структури поля досліджуваних прикметників ґрунтується на теорії компонентної будови лексичного значення, згідно якої його складають макрокомпоненти, які об'єднують блоки сем: денотативно-сигніфікативний (Д-С), конотативний (К), граматичний та соціолінгвістичний (С-Л) (семи про стиль вживання) [6]. Оскільки прикметники на позначення розуму людини розглядаються як семантичне поле, саме співвідношення цих сем визначає належність того або іншого прикметника до 1) певного мікрополя; 2) до ядра, центру або периферії поля. Отже прикметники розсудливості створюють мікрополе в рамках загального макрополя розумових здібностей людини на підставі наявності в їхньому значенні **інтегральної Д-С семи «розсудливість»** та її конкретизаторів – «наявність здорового глузду», «здатність приймати розумні рішення». Ядро мікрополя складають прикметники, Д-С значення яких повністю «збудовано» саме з цих сем. Якщо значення прикметника ускладнено іншими додатковими Д-С або К та С-Л семами, він належить до центру поля. Периферію мікрополя представлено одиницями, які фіксують більш вузький тип розсудливості та демонструють зв'язок досліджуваного поля з суміжними полями. Чим більше сем ускладнюють семантику прикметника, тим далі він віддаляється від ядра. Зазначимо, що у ролі конститuentів мікрополя розсудливості виступають окремі значення прикметників, тобто їхні лексико-семантичні варіанти (ЛСВ), а не вся семантична структура полісемантичного прикметника. Досліджуване мікрополе розпадається на дві антонімічні групи: 1) Розсудливість та 2) Нерозсудливість. Цей поділ здійснюється на базі двох диференціальних сем: Д-С семи «розсудливість» (конкретизатори «наявність – відсутність розсудливості») та К семи раціональної оцінки (конкретизатори «позитивна - негативна»). Розглянемо ці мікрополя окремо.

Мікрополе «Розсудливість» складається з 15 ЛСВ прикметників, для яких інтегральна сема «розсудливість та здатність приймати розумні рішення» детермінує основне значення ЛСВ прикметників даної групи – вираження стану, коли людина здатна приймати розумні рішення, перебуваючи в душевному та інтелектуальному спокої та врівноваженості: *sensible, reasonable, responsible, wise, rational, level-headed, clear-headed, hard-headed, balanced, well-balanced, right-minded, right-thinking, broad-minded, far-sighted, prudent*. Для всіх цих ЛСВ інтегральними є Д-С сема «розсудливість, здатність приймати розумні рішення» та К сема «позитивна раціональна оцінка». Семантичне ядро поля складають ЛСВ прикметників *sensible, reasonable, rational*, які зреалізують інтегральне значення поля у найбільш «чистому» вигляді. Вони не містять додаткових Д-С сем, уточнюючих розсудливість, К (емоційних) сем та С-Л сем, тобто є стилістично нейтральними:

sensible = 1) reasonable, practical, and showing good judgment [12];

=1) having or showing good sense (5); reasonable, practical [11];

reasonable = fair and sensible [12];

= having ordinary common sense; able to reason; acting, done, in accordance with reason [11].

Ми навели дефініції з двох різних словників, щоб підтвердити, що сема «розсудливість» є інтегральною для ЛСВ прикметників даної лексико-семантичної групи, вона експлікується у дефініціях сполученнями «showing good judgment» та «having or showing good sense», «able to reason».

До ядра поля належить також прикметник *rational*:

rational = 2) rational person is able to think calmly and sensibly [12];

=3) sensible [11].

Для того, щоб включити ЛСВ прикметника *rational* до семантичного ядра даної групи, нам знадобились дефініції двох словників, які фіксують інтегральні семи ядра за допомогою «think calmly and sensibly», «sensible».

Центр мікрополя розсудливості представлений ЛСВ прикметників, які крім інтегральних сем містять додаткові Д-С семи, які уточнюють природу або наслідок розсудливості.

wise = 2) someone who is wise makes good decisions, gives good advice etc, especially because they have a lot of experience of life [12];

responsible = 3) sensible and able to make good judgments so that you can be trusted [11].

Як бачимо, значення розсудливості та здатності приймати розумні рішення для ЛСВ прикметника *wise* набуває уточнюючого відтінку «завдяки багатому життєвому досвіду». ЛСВ прикметника *responsible* фіксує наслідок розсудливості – надійність, можливість покластися на розсудливу людину.

Периферія досліджуваного поля є більш складною за структурою, більш насиченою, різномірною у смисловому відношенні, оскільки інтегральне значення розсудливості дещо згасає та ускладнюється іншими суміжними значеннями, які стають домінуючими і визначають тип розсудливості. Ці домінуючі значення представлені у ЛСВ прикметників диференціальними Д-С семами. Крім того, у значеннях цих прикметників посилені К або С-Л макрокомпоненти. На **периферії** даного мікрополя знаходяться ЛСВ прикметників *level-headed, clear-headed, hard-headed, balanced, well-balanced*, які окрім інтегральної семи характеризуються ще й Д-С семою «розумова врівноваженість». Вона означає, що ці ЛСВ характеризують не тільки розсудливу, але й спокійну, врівноважену психічно та розумово людину, яка не дозволяє своїм емоціям керувати нею:

level-headed = calm and sensible in making judgments or decisions [12];

clear-headed = able to think in a clear and sensible way [11];

hard-headed = practical and able to make difficult decisions without letting your emotions affect your judgment [12];

balanced = someone who is balanced is calm and sensible, and has good mental health; ≠unbalanced [12];

well-balanced = 2) a well-balanced person is sensible and does not allow strong emotions to control their behaviour [12].

Balanced характеризує спокійну, розсудливу людину з добрим розумовим здоров'ям.

Слід зазначити, що наведені ЛСВ містять у своїй семантичній структурі К семи образності, вони є переважно словотвірні-похідними значеннями. Ці конотативні образні семи експліцитно представлені морфемним складом прикметників: морфема *head* метонімічно репрезентує розум,

розумові здібності людини, морфемами *level, clear, hard* сигналізують про відповідний тип розумових здібностей – психічно врівноважену розсудливість. Наявність додаткових конотативних сем також віддаляє ці ЛСВ від ядерної частини поля та визначає їхню приналежність до периферії. Як бачимо, значення ЛСВ прикметників даного мікрополя підтверджують існування дуже тісного зв'язку між емоціональним та інтелектуальним станом людини, між суміжними лексико-семантичними полями розуму (інтелекту) та емоцій людини.

На **периферії** цього мікрополя знаходяться також ЛСВ прикметників *prudent, far-sighted, broad-minded, right-minded, right-thinking*, словникові дефініції яких дозволяють виділити в значенні цих ЛСВ диференціальні Д-С семи «обережність/обачливість» (*prudent*), «далекоглядність» (*far-sighted*), «толерантність/поважне ставлення до поглядів інших» (*broad-minded*), «відповідність мислення правильним, соціально схваленим, принципам» (*right-minded, right-thinking*):

prudent = acting only after careful thought or planning [11];

= sensible and careful when making decisions, avoiding unnecessary risks [13];

far-sighted = 1) far-sighted people, ideas, or plans are wise because they show an understanding of what will happen in the future [12];

= b) (fig) having good judgment of future needs, etc. [11];

broad-minded = willing to respect opinions or behaviour that are very different from your own [12];

= willing to listen sympathetically to the views of others even though one cannot agree with them; having a liberal or tolerant mind [11];

right-minded = a right-minded person has opinions, principles, or standards of behaviour that you approve of; = right-thinking [12];

right-thinking = a right-thinking person has opinions, principles or standards of behaviour that you approve of [12].

Зазначимо той факт, що у значеннях словотвірних похідних прикметників *far-sighted, broad-minded* виявляються також К семи образності, експліковані морфемами *far* та *broad* відповідно, що свідчить про периферійність цих конститuentів поля.

Прикметники *right-minded, right-thinking* демонструють зв'язок між полями розуму й (соціально значущою) оцінкою, оскільки сема позитивної раціональної оцінки у їхньому значенні набуває статусу головної, ядерної, а сема розсудливості є трохи послабленою, тобто фокус значення зміщується з якості мислення (розсудливості, здатності приймати розумні рішення) на оцінку мислення (правильність мислення, відповідність поглядів правильним принципам). Зазначене підтверджує периферійну позицію цих прикметників у структурі поля. У межах мікрополя розсудливості домінуючим типом системних відношень є синонімія. Синонімічними є прикметники: 1) *sensible, reasonable, responsible, wise, rational*; 2) *level-headed, clear-headed, hard-headed, balanced, well-balanced*; 3) *right-minded, right-thinking*; 4) *far-sighted, prudent*. Відношення між ядерною групою та центральними і периферійними групами можна розглядати як гіперо-гіпонімічні, де ядро є гіперонімом з загальним родовим значенням розсудливості, а центр та периферія – гіпоніми з видовими значеннями розсудливості: мудрість, відповідальність / надійність, розумова врівноваженість, обережність / обачливість, далекоглядність, толерантність / поважне ставлення до поглядів інших, мислення згідно правильним принципам.

Мікрополе на позначення «**Нерозсудливість, нездатність приймати розумні рішення**» складається з 20 ЛСВ прикметників, які характеризують людину, яку не можна кваліфікувати як розсудливу і яка не здатна приймати розумні рішення. Ця група має достатньо складну семантичну структуру, у компонентів якої на спільне, інтегруюче значення накладаються різноманітні відтінки, тобто в їхньому значенні виявляються диференціальні Д-С, К та С-ІІ семи. Усі прикметники досліджуваного мікрополя групуються навколо поняття «здоровий глузд, сенс», об'єднує їх те, що вони виражають стан розумових здібностей та нівельовану через цей стан поведінку, почуття, думки людини та зовнішній вияв інтелектуальних здібностей. Інтегральною Д-С семою для даної групи є «нерозсудливість, нездатність приймати розумні рішення» та її конкретизатор «відсутність здорового глузду, сенсу», а інтегральною К семою є сема негативної раціональної оцінки. Ця група включає 17 ЛСВ прикметників: *stupid, silly, unwise, unreasonable, irrational, foolish, imprudent, feeble-minded, crazy, mad, idiotic, insane, dumb, dotty, unbalanced, narrow-minded, short-sighted, irresponsible, bull-headed, pig-headed*.

До семантичного **ядра** належать ЛСВ прикметників, які максимально несуть в собі інтегруюче значення цього поля без додаткових уточнюючих Д-С сем (характеризують нерозсудливу особу), не містять емоційних К сем або С-Л сем (не належать до певного стилю мовлення): *stupid, silly, unwise, unreasonable, irrational*. Ці ЛСВ прикметників найбільш чітко позиціонують себе щодо інтегрального значення даної ЛСГ – «розсудливість, здоровий глузд, сенс». У семантичній структурі ЛСВ прикметників, які складають семантичне **ядро**, Д-С сема «відсутність здорового глузду, сенсу» експлікується такими сполученнями, як ‘lack of good sense’, ‘not sensible’, ‘not based on good judgment’, ‘not thinking sensibly’:

stupid = 1) showing a lack of good sense or good judgment [12];

silly = 1) not sensible, or showing bad judgment [12];

unwise = not based on good judgment [12];

unreasonable = not fair or sensible [12];

irrational = not based on clear thought or reason; unreasonable [12].

Центр поля нерозсудливості утворено одиницями, значення яких містять окрім обов'язкової ядерної інтегральної семи поля принаймні одну з додаткових сем такого характеру: Д-С сему «інтенсивність нерозсудливості» (її конкретизатори «великий ступінь», «найбільший ступінь»), К емоційну сему, С-Л сему про стиль вживання (конкретизатори «неформальний стиль», «формальний стиль»). Отже, на відміну від центра протилежного мікрополя розсудливості, центральні конституенти мікрополя нерозсудливості уточнюють не якісний характер розумової ознаки, а кількісний параметр, що свідчить про градуальність розсудливості. Найближчий до ядра **поля** центральний конститuent – ЛСВ прикметника *foolish*, який відрізняється від ядра С-Л семою «формальний стиль». Він часто характеризує особу опосередковано, через її дії та висловлювання:

foolish = (rather formal, especially written) stupid [13];

= without reason, sense or good judgement; silly [11];

= 1) a foolish action, remark etc. is stupid and shows that someone is not thinking sensibly [12].

Центральний член поля *dumb* має у своєму значенні диференціальну С-Л сему «неформальний стиль». Проте він ще далі розташований від ядра, оскільки К компонент його значення посилений за рахунок позитивних емоційних сем (він не дуже образливий та використовується у спілкуванні між друзями, щоб показати прихильність [13]) та образних сем (асоціації з мовчанням, німотою):

dumb = 3) (informal) stupid; dull [13].

К семи образності виявляються у значенні прикметника *feeble-minded*:

feeble-minded = 1) stupid or not sensible [12].

Більш віддалені від ядра також такі одиниці центра, як *crazy, mad, dotty, idiotic, insane*. Ця група має диференціальне значення великої інтенсивності ознаки нерозсудливості. ЛСВ прикметників цієї підгрупи характеризують людину «не в собі», яка «не дружить із головою», «несе нісенітницю», її поведінка здається оточуючим безглуздою, нісенітною, чудернацькою та дещо божевільною. Отже в семантичній структурі цих ЛСВ виділяємо такі диференціальні семи: Д-С семи «великий ступінь ознаки» (*crazy, mad, dotty, idiotic*) та «найбільший ступінь ознаки» (*insane*); К семи образності «безглуздя», «божевілля», «чудернацтво»; С-Л сему «неформальний стиль» (*crazy, mad, dotty, insane*):

crazy = 1) very strange or not sensible; = mad [12];

mad = 2) crazy or very silly [12];

dotty = 1) mad, slightly crazy [12];

= (informal) 1) mad; idiotic; eccentric [11];

idiotic = very stupid [11];

insane = (informal) extremely stupid or dangerous [13].

На **периферії** досліджуваного мікрополя знаходяться ЛСВ прикметників *imprudent, irresponsible, unbalanced, narrow-minded, short-sighted, bull-headed, pig-headed*, які представляють певний тип нерозсудливості, тобто загальне інтегральне значення поля дещо послаблюється, домінуючим стає більш вузьке, специфічне значення нерозсудливості.

У семантичній структурі ЛСВ *unbalanced* виділяється диференціальна Д-С сема «відсутність розумової рівноваги».

ЛСВ *imprudent* має диференціальну Д-С сему «необережність / необачливість» та С-Л сему «формальний стиль»:

imprudent = (formal) not sensible or wise [12].

ЛСВ прикметників *short-sighted, irresponsible* характеризуються диференціальною доміантною Д-С семою «недалекоглядність», тобто відсутність далекоглядності, коли людина нездатна дивитись в майбутнє та враховувати плюси та мінуси ситуації, в якій вона перебуває:

short-sighted = 2) not considering the possible effects in the future of something that seems good now (used to show disapproval) [12];

irresponsible = doing careless things without thinking or worrying about the possible bad results [12].

Значення упертості є доміантним для ЛСВ прикметників *bull-headed, pig-headed*:

bull-headed = determined to get what you want without really thinking enough about it [12];

pig-headed = determined to do things the way you want and refusing to change your mind, even when there are good reasons to do so [12].

На взаємозамінність ЛСВ прикметників *bull-headed* та *pig-headed* вказують майже семантично тотожні дефініції. Ці ЛСВ характеризують людину, яка налаштована діяти по-своєму та рішуча у таких намірах, що ми розглядаємо як диференціальну сему «упертість в діях». Для них також характерна ярко виражена емоційна забарвленість, тобто К макрокомпонент їхнього значення посилений за рахунок негативних емоційних сем та асоціативно-образних сем. Носіями такого відтінку значення є назви тварин, що персоніфікують (уособлюють) такі негативні людські якості, як впертість та безглуздя (дурість), коли людина навіть не хоче думати про можливі негативні наслідки своїх дій. Аналізовані ЛСВ демонструють зв'язок поля розумових здібностей з полем волевиявлення.

Периферійним конституентом є також ЛСВ *narrow-minded* з ядерною Д-С семою «відсутність толерантності/поважного ставлення до поглядів інших»:

narrow-minded = unwilling to accept or understand new or different ideas, opinions, or customs [12].

У межах мікрополя нерозсудливості виявляються синонімічні відношення (усередині підгруп), градуальні відношення (шкала зростання інтенсивності нерозсудливості: *unwise, unreasonable, irrational – stupid, silly, foolish, feeble – minded, dumb, dotty – crazy, mad, idiotic – insane*). Між ядром та периферією можна встановити гіперо-гіпонімічні відношення: родові значення нерозсудливості співвідносяться з видовими периферійними значеннями: розумова невірноваженість, необережність/необачливість, недалекоглядність, нетолерантність/обмеженість поглядів.

Представлений аналіз дозволяє зробити такі **висновки**. Мікрополе розсудливості, що складником макрополя розуму людини, утворено двома протилежними групами: 1) Розсудливість, здатність приймати розумні рішення та 2) Нерозсудливість, нездатність приймати розумні рішення. Незважаючи на виділення в обох групах ядра, центра та периферії, співвідношення цих протилежних частин мікрополя носить асиметричний характер, що виявляється не тільки у кількісному співвідношенні (15 конституентів поля розсудливості – 20 конституентів поля нерозсудливості), а також у якісному відношенні. Найбільш симетричні смислові відношення встановлюються між ядром протилежних полів, де прикметники утворюють антонімічні групи (*sensible – stupid, silly, unwise; reasonable – unreasonable; rational – irrational*), що підтверджує існування цих груп як єдиного поля. Проте незважаючи на можливість встановлення антонімічних відношень між окремими підгрупами центра та периферії полів (наприклад, розумова врівноваженість – розумова невірноваженість, толерантність – нетолерантність, далекоглядність – недалекоглядність, обережність – необережність), їхнього повного віддзеркалення не існує, про що свідчить наявність підгруп без антонімічних пар (правильність мислення, впертість та безглуздя). Асиметрія виявляється також у тому, що в межах поля нерозсудливості окрім синонімічних та гіперо-гіпонімічних відношень, притаманних обом полям, чітко встановлюються градуальні відношення. **Перспективою** подальшого дослідження проблеми є аналіз системних відношень мікрополя «Уважність» в рамках макрополя «Розумові здібності людини» в сучасній англійській мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Архелюк В. В. Прикметники розміру в сучасній англійській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / В. В. Архелюк. – К., 1999. – 20 с.
2. Бабенко М. Ю. Англійські прикметники волевиявлення (парадигматичний та синтагматичний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / М. Ю. Бабенко. – Харків, 2004. – 20 с.

3. Вольф Е. М. Состояние и признаки. Оценки состояний / Е. М. Вольф // Семантические типы предикатов. – М.: Наука, 1982. – С. 320-339.
4. Лисиченко Л. А. Бесіди про рідне слово (слово і його значення). – Харків: ХДПУ, 1993. – 140 с.
5. Овсянникова В. И. Лексическая сочетаемость и семантическая структура группы английских прилагательных со значением умственных способностей (clever, intelligent, wise, reasonable, sensible, shrewd, witty): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / В. И. Овсянникова. – М., 1984. – 24 с.
6. Пелепейченко Л. Н. Переходные типы значений слов (на материале русского языка) / Л. Н. Пелепейченко – Харьков: ХГПУ, 1994. – 138 с.
7. Потапенко А. Б. Стилеметричні характеристики прикметників різної морфемної структури в сучасній англійській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. Б. Потапенко – К., 1999. – 20 с.
8. Шрамм А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных / А. Н. Шрамм – Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. – 124 с.
9. Baldinger K. Semantic theory / K. Baldinger – Blackwell, Oxford, 1980. – 324 p.
10. Bolinger D. Degree Word. / D. Bolinger. – The Hague-Paris: Mouton, 1972. – 324 p.
11. Hornby A. S. Oxford Student's Dictionary of Current English / A. S. Hornby. – Oxford: Oxford University Press, 1983. – 769 p.
12. Longman Dictionary of Contemporary English. – Pearson Education Limited, Eight impression, 2006. – XVII, 1950 p.
13. Oxford Learner's Thesaurus. A dictionary of synonyms. – Oxford: Oxford University press, 2008. – 1008 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ірина Козка – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Харківського національного медичного університету.

Наукові інтереси: стилістика та лексикологія англійської та української мов, методика викладання іноземних мов.

Ірина Кузнецова – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Харківського національного медичного університету.

Наукові інтереси: стилістика та лексикологія англійської мови, теорія і методика професійної освіти, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у професійній підготовці.

УДК 81'374

СЕМАНТИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ЛЕКСЕМ «MENTALITY», «MENTALITÉ», «МЕНТАЛІТЕТ» І «МЕНТАЛЬНІСТЬ»

Світлана КОРНЕВА (Миколаїв, Україна)

Стаття присвячена семантичній сполучуваності лексем «mentality», «mentalité», «менталітет» і «ментальність» в англійській, французькій та українській мовах. Шляхом суцільної вибірки з текстів мас-медійних та наукових періодичних видань виокремлено словосполучення з цими лексемами. Врахувавши існуючі погляди науковців щодо приналежності феномена ментальності до певних категорій, а також проаналізувавши зміст виокремлених словосполучень, сформульовано тематичні групи, які відображають характерні риси досліджуваних лексем. У результаті порівняння змістових ознак, які є складовими тематичних груп, з'ясовано функціонування лексем «mentality», «mentalité», «менталітет» і «ментальність» у трьох мовах.

Ключові слова: семантична сполучуваність, *mentality, mentalité, менталітет, ментальність, тематична група.*

The article is devoted to the semantic compatibility of the lexemes “mentality”, “mentalité”, “менталітет” and “ментальність” in the English, French and Ukrainian languages. The semantic phrases with these lexemes are chosen from public and scientific press texts. The thematic groups representing the typical features of the lexemes under study are worked out taking into consideration the scientists' ideas about the implementation of such phenomenon as mentality in certain categories. Due to the comparison of the components of the thematic groups, the functioning of lexemes “mentality”, “mentalité”, “менталітет” and “ментальність” in three languages is clarified.

Key words: semantic compatibility, *mentality, mentalité, менталітет, ментальність, thematic group.*

Вивчення ментальності вже стало одним з провідних завдань сучасних лінгвістів. Досліджуючи мову різних народів та ключові лексеми, які несуть культурний та ціннісний зміст, науковці намагаються виокремити прояви людської поведінки, мислення та розуміння світу, що притаманне цим народам та фіксується мовою. Як зазначає В. В. Колесов, «уся мова в цілому є носієм народної ментальності» [1, с. 42].

Ментальність у мовознавстві аналізується крізь концепти, фрейми, лексико-семантичні поля, прототипи тощо. Однак різноманітні інтерпретації лексем «ментальність» або «менталітет» продовжують створювати труднощі стосовно семантичного наповнення цих лексем в українській

мові. Англійська лексема «mentality» та французька «mentalité», з яких шляхом калькування було утворено українські лексеми, також набули додаткових відтінків у своїх значеннях, зважаючи на їхнє активне використання в науковій парадигмі. Для виокремлення нових ознак деякі лінгвісти (В. Г. Гак, Й. А. Стернін) вказують на важливість вивчення лексем у їхній сполучуваності з іншими лексемами: «Вивчення сполучуваності дозволяє ідентифікувати мовні елементи, визначати їхню приналежність до таксонімічних класів, виявляти їхні варіанти, поліфункціональність, знаходити так звані приховані категорії, визначати умови утворення переносних значень» [6, с. 483]. Таким чином, аналіз сполучуваності може сприяти виявленню віднесеності лексем «mentality», «mentalité», «менталітет» і «ментальність» до певних категорій, що можуть формувати додаткові змістові ознаки.

Метою статті є виокремлення змістових ознак лексем «mentality», «mentalité», «менталітет» і «ментальність», що функціонують у семантичній сполучуваності цих лексем. Для досягнення мети вирішуються такі **завдання**: аналізується семантична сполучуваність лексем «mentality», «mentalité», «менталітет» і «ментальність» в текстах мас-медійних та наукових періодичних видань; формулюються тематичні групи, які охоплюють зміст проаналізованих словосполучень; виокремлюються та порівнюються змістові ознаки досліджуваних лексем у трьох мовах.

Питання про сполучуваність слів залишається важливим аспектом дослідження в лінгвістиці. Термін «сполучуваність» визначається як «властивість мовних одиниць сполучатися при утворенні одиниць більш високого рівня...» [6, с. 483]. У сучасному мовознавстві виділяють три типи сполучуваності: синтаксичну, лексичну та семантичну. Як зазначає О. Л. Орендарчук, «синтаксична сполучуваність пов'язана з моделями синтаксичних залежностей, ...лексична сполучуваність обумовлюється відношеннями, які існують в реальній дійсності між позначеними цими словами процесами і предметами..., семантична сполучуваність – це, з одного боку, співвідношення типів значень сполучуваних слів, з іншого, співвідношення позначених словами реакцій» [2, с. 235-236]. Результатом сполучуваності є дистрибуція («сукупність сполучуваних елементів певної мовної одиниці у всіх можливих контекстах» [4, с. 124]), яка на лексико-семантичному рівні сприяє «виділенню лексико-семантичних варіантів, аналізу контексту слова в реченні тощо» [4, с. 124-125]. Отже, вивчення сполучуваності в різних контекстах дає можливість виокремлювати додаткові семантичні ознаки лексичних одиниць.

Розробка понять «менталітет» і «ментальність» у науковій парадигмі передбачає окреслення їхніх характерних рис. Так, у мовознавстві О. Г. Почепцов вказує на віднесеність поняття «ментальність» до індивіда, групи або колективу та вважає важливим виокремлення індивідуальної, групової та колективної мовної ментальності. Крім того, на думку вченого, мовну ментальність індивіда формують його особливості, які визначаються його приналежністю (за рівнем освіченості, професією, віком, статевою ознакою тощо) до певної соціокультурної групи та його соціокультурним середовищем (коло знайомих на роботі та поза роботою, коло родичів та близьких, країна проживання з її культурними традиціями, історією, політичним устроєм тощо) [3, с. 118-120]. У психології О. С. Стражний визначає «менталітет» як «надбання кожної окремої людини», що може бути схожим у певної групи, сформованим професією, способом життя (менталітет продавця, міліціонера, вболівальника, будівника комунізму, француза, українця). На думку дослідника, «цією групою може бути сім'я, покоління, жителі цілого континенту чи все населення планети. Менталітет може бути чоловічим чи жіночим» [5, с. 5]. Як бачимо, вживання понять «менталітет» і «ментальність» у сполученні з іншими лексемами сприяє формуванню додаткових семантичних відтінків, які впливають на глибину подальшого дослідження цих понять.

Для виявлення змістових ознак лексем «mentality», «mentalité», «менталітет» і «ментальність», здійснено аналіз семантичної сполучуваності цих лексем в англійських, французьких та українських періодичних виданнях мас-медійного і наукового спрямування (в українській мові вважаємо лексеми «менталітет» і «ментальність» паралельними дублетними назвами одного поняття). Відповідно до семантичного змісту виокремлених словосполучень та, врахувавши існуючі погляди науковців (О. Г. Почепцова, О. С. Стражного) щодо приналежності ментальності, сформульовано три тематичні групи, які в подальшому можуть визначати напрямки в дослідженні феномена ментальності.

*Перша тематична група – **якісні ознаки*** – визначає властивості, які конкретизуються відповідною приналежністю. Ця тематична група включає сім підгруп.

Перша підгрупа передає **функціональний стан**: 1) *англ.* – *blitz, free, good, healthy, normal*: He will find a group of players with a very *healthy mentality*...; 2) *фр.* – *corseté, dangereux, différent*,

traditionnel, typique: On est rarement d'accord, on a des philosophies différentes, des mentalités différentes, des moralités différentes...; 3) **укр.** – *дефектний, ладний, вторинний, творчий, традиційний*: «Аж поки Олександр Невський не пішов впоперек традиційного менталітету».

Друга підгрупа відображає **історичний період**: 1) **англ.** – *powerful 1980s, colonial, goldrush, of the Blair years, of the post-communist epoch*: ...they capitalised on the goldrush mentality that infected Spain.; 2) **фр.** – *bourgeois, de l'époque, futuriste, de guerre froide, moderne*: ...un progrès, que la mentalité moderne a intégré le fait qu'est moralement répréhensible...; 3) **укр.** – *пострадянський, сталінський, феодалний, дефіциту, холодної війни*: «Радянська людина розуміє, що таке займати чергу одразу у дві черги. Тому що це ментальність дефіциту».

Третя підгрупа визначає **часовий проміжок**: 1) **англ.** – *new, old, present, tribal*: Would he have played better had he handled 2003 with his present mentality?; 2) **фр.** – *innovateur, nouveau, hérité*: Ils sont restés prisonniers d'une mentalité héritée de l'ère kadariste où la responsabilité individuelle ne comptait pas.; 3) **укр.** – *застарілий, новий, споконвічний, покоління, предків*: «Сфальшована історія отримує ментальність покоління і націй».

Четверта підгрупа характеризує **віднесеність до особи**: 1) **англ.** – *his, my, our, their, your*: That was his mentality.; 2) **фр.** – *leur, notre*: Notre point fort jusqu'ici a été notre mentalité, contre la Bulgarie, contre l'Italie.; 3) **укр.** – *їхній, нашій, свій*: «Лише так українців, з їхнім менталітетом підкореного й слабодухого...».

П'ята підгрупа представляє **вирізнення з-поміж інших**: 1) **англ.** – *such, that, this, 'this or that'*: I have this mentality: you don't give up.; 2) **фр.** – *ce, même*: ...Quelle est cette mentalité?; 3) **укр.** – *оцей, той, такий, цей*: «Напевне, нас підводить оцей хохляцький менталітет у всьому шукати 'кидка'...».

Шоста підгрупа репрезентує **приналежність до істоти або неістоти**: 1) **англ.** – *animal, human, machine, non-human*: It has been argued that consciousness might be what differentiates human from machine mentality.; 2) **укр.** – *людей, тварин*: «Але я б розширив спектр ментальності цих тварин за рахунок такого поняття як козел-провокатор».

Сьома підгрупа уособлює **ступінь стійкості**: 1) **англ.** – *average, corrupt, hard*: ...we have a hard mentality and a good work level...; 2) **укр.** – *міцний*: «Але міцна ментальність ...допомагають не лише уникати насильства, а й без втрат виходити зі звичайних сварок».

У другій тематичній групі – **індивідуальні ознаки** – відображено людські особливості. У цій тематичній групі функціонують чотири підгрупи.

Перша підгрупа репрезентує **емоційний стан**: 1) **англ.** – *aggressive, brutal, calm, depressed, 'yuck' and 'wow'*: ...his calm mentality is a key ingredient of France's tight play.; 2) **фр.** – *bienveillant, mesquin, super, frugal, partisan*: En effet, et je ne me rends pas très populaire en questionnant ouvertement la mentalité bienveillante de gens comme Richard Stallman...; 3) **укр.** – *аморфний, горезвісний; любові*: «Горезвісна 'ментальність' ...не дозволяє нашому громадянину віdstoювати свої права».

Друга підгрупа конкретизує **спосіб поведінки**: 1) **англ.** – *courtier, dog-in-the-manger, drill-and-fill*: ...the result of a dog-in-the-manger mentality about the use of our work.; 2) **фр.** – *de gagneurs, de rapaces, de victime, du champion, rétrograde*: ...la colonisation des esprits par une néfaste mentalité de victime...; 3) **укр.** – *деспотичний, наступальний, споживацький, переможця, «стримування Росії*»: «Звичайно, можна було б сказати, що наступальний менталітет кращий і більш ефективний для історії народу...».

Третя підгрупа відображає **спосіб мислення**: 1) **англ.** – *all-for-one, all-or-nothing, anything-goes, glass half full*: That ferociously glass-half-full mentality has been growing ever since.; 2) **фр.** – *autoritarist, du «je n'ai rien à cacher», égoïste, pragmatique, primitif*: A l'Europe et l'Amérique du Nord, le pape a demandé de 'dépasser la mentalité égoïste et techniciste'...; 3) **укр.** – *раціональний, «хоманевіруючий», «як не з'їм, то хоч понадкушую»*: «Ви вірите, що нам... з нашою 'хоманевіруючою' ментальністю, може допомогти досвід Сходу...».

Четверта підгрупа представляє **уособлення окремого індивіда**: 1) **англ.** – *Homeric, James Bond, Michael Moore, Putin's, Rambo*: The film is far more pungent about the Rambo mentality...; 2) **укр.** – *індивідуалістична, особи, особистості, товариша*: «Вивчаючи ментальність особистості та суспільства, маються на увазі системи, які пов'язані з індивідуальною та колективною свідомістю...».

Третя тематична група – **універсальні ознаки** – характеризує принадлежність до певного групового об'єднання або середовища. Ця тематична група охоплює дві підгрупи.

Перша підгрупа характеризує приналежність до середовища відповідно до:

– **країни:** 1) *англ.* – *British, Chinese, French, Israel's, Polish*: ...its effect on *Israel's mentality*, as well as the 'daily humiliations' of the Palestinians under Israeli occupation.; 2) *фр.* – *allemand, danois, des Iraniens, espagnol, libanais*: ...dans le centre de Copenhague, raille la *mentalité danoise*, qui veut que 'tout ce qui est interdit est terrible'...; 3) *укр.* – *англійський, американський, російський, український, японський*: «Але з поправкою на англійський менталітет (Північ!) вони перетворилися на інтелектуальну іронію.»;

– **регіону:** 1) *англ.* – *Arab, Haitian, Highland, Yorkshire, Mediterranean*: I really enjoy interviewing Fernando Alonso as he has the *Mediterranean mentality*...; 2) *фр.* – *anglo-saxon, des autochtones, flamand, insulaire, nord-américain*: Le Japon a une *mentalité insulaire*...; 3) *укр.* – *галицький, закарпатський, прибалтів, русичів, скандинавський*: «Ментальність галичан така, що коти мають ловити мишей і діставатися даром.»;

– **міста:** 1) *англ.* – *Bloemfontein, Hollywood's small-town, Leicester, North London*: ...think about Smith and that *Bloemfontein mentality*.; 2) *фр.* – *des cités, de la ville*: Ils ne comprennent rien, à Marseille', soupire la jeune épouse, qui regrette '*la mentalité de la ville*.; 3) *укр.* – *донецький, киянина, львів'янина, одеський, чернівецький*: «Місто, що знаходиться на півдні України, має свій особливий одеський менталітет...»;

– **континенту:** 1) *англ.* – *Australian, European, South American*: ...he adapted to a *European mentality*...; 2) *фр.* – *africain, occidental*: ...'torts', expliquait qu'elle avait 'ouvert les coeurs et les *mentalités africaines* à l'universel et à l'Histoire'...; 3) *укр.* – *азійський, євразійський, європейця, східний*: «А різнить Росію ... саме ця євразійська ментальність.»;

– **суспільного становища:** 1) *англ.* – «*Big Brother*», *booster, management's, of the super-rich*.: It's indicative of the *management's mentality*...; 2) *фр.* – *de nouveaux riches, de petit bourgeois*: ...elle était conviviale de type provincial et aujourd'hui elle est devenue une *mentalité de nouveaux riches*...; 3) *укр.* – *верхівки, вождів, керівників, лідерів держав, чиновника*: «А ментальність керівників заслуговує на особливу розмову.»;

– **соціального статусу:** 1) *англ.* – *immigrant*: ...this modern *immigrant mentality* is troublingly different...; 2) *фр.* – *de réfugié*: Certains commentateurs expliquent sa rudesse par la *mentalité de réfugié* qui n'aurait jamais abandonné Dagan...;

– **установи/ закладу:** 1) *англ.* – *university, casino, of the meat-market, of the club, patient's*: I have to get out of my *university mentality*.; 2) *укр.* – *церковний*: «Їм важко увійти в ту церковну ментальність любові...».

Друга підгрупа визначає приналежність до групи людей, зважаючи на:

– **професію:** 1) *англ.* – *collector's, freelance, gambler's, gangster, manager's*: ...as well as a *freelance mentality* which makes me think much more for the moment.; 2) *фр.* – *de comptable, entrepreneurial, d'espion, militaire, de travailleur social*: Obama a une *mentalité de travailleur social*, il parle bien, mais il n'a jamais rien dirigé.; 3) *укр.* – *лікаря, науковця, підприємця, працівника, футболіста*: «Думаю, у «Шахтарі» тренер не зрозумів ментальність футболістів.»;

– **тип об'єднаності:** 1) *англ.* – *crowd, herd, mob, of their opponents, of those who grow its grapes*: ...deeply conservative *mentality of those who grow its grapes*.; 2) *фр.* – *collectif, d'une petite équipe, des gens, du grand public*: 'Est-ce que la crise va faire évoluer les *mentalités du grand public*?' demande un journaliste.; 3) *укр.* – *еліти, народу, національний, обцинний, суспільства*: «Із цього погляду менталітет людини певною мірою є похідним від менталітету народу, до якого він має честь належати.»;

– **різновид діяльності:** 1) *англ.* – *do-your-best, fight-to-the-end, racketeering, training, win-at-all-costs*: ...to believe that the *racketeering mentality* will disappear...; 2) *фр.* – *consommatric, ouvrier, travailleur*: On a la *mentalité travailleurs*, pas glandouilleurs.; 3) *укр.* – *будівництва, виробника, партнерів, покупця, споживача*: «Тобто у нас увесь час змагався менталітет динамічного виробника і пасивного споживача природних багатств.»;

– **ідеологічні/ релігійні переконання:** 1) *англ.* – *Jews-killed-Jesus, jihadi*: I can tell a guy who has a *jihadi mentality*...; 2) *фр.* – *islamique*: Une rencontre internationale ayant pour thème 'la notion de propriété dans la *mentalité* occidentale et *islamique*'...; 3) *укр.* – *комуністичний, мусульман, релігійний, політичний*: «Росія – правонаступниця не лише пострадянських боргів, а й комуністичного менталітету еліти.»;

– **вік:** 1) *англ.* – *children's, student, of a teenager, of a twelve year old, of kids*: 'That's the *mentality of kids* today,' they chanted...; 2) *фр.* – *d'un adolescent, d'un jeune*: Limonov a la psychologie et la *mentalité d'un adolescent*...;

– **стать:** 1) *англ.* – *male, schoolboy, schoolgirl, boy's: I grew up around that very Scottish working-class male mentality...*; 2) *укр.* – *жіночий, дівчини, чоловіка: «...в Радянському Союзі не було сексу і це так в'їлося у ментальність чоловіка, всі моделі були схожі на трупі...».*

Таким чином, проаналізувавши семантичну сполучуваність лексем «mentality», «mentalité», «менталітет» і «ментальність», було виокремлено три тематичні групи, які функціонують у трьох мовах та репрезентують **якісні ознаки, індивідуальні ознаки та універсальні ознаки**. **Якісні ознаки** відображають *функціональний стан, історичний період, часовий проміжок, віднесеність до особи, вирізнення з-поміж інших, приналежність до істоти або неістоти, ступінь стійкості*. **Індивідуальні ознаки** охоплюють *емоційний стан, спосіб поведінки, спосіб мислення, уособлення окремого індивіда*. **Універсальні ознаки** характеризують *приналежність до середовища відповідно до країни, регіону, міста, континенту, суспільного становища, соціального статусу, установи/ закладу, а також приналежність до групи людей, зважаючи на професію, тип об'єднаності, різновид діяльності, ідеологічні/ релігійні переконання, вік, стать*.

Слід відмітити, що у французькій мові не виявлено функціонування словосполучень, які визначають: приналежність до істоти або неістоти, ступінь стійкості, уособлення окремого індивіда, приналежність до середовища відповідно до установи/ закладу та приналежність до групи людей, зважаючи на стать. В українській мові не відмічено прикладів, які визначають приналежність до середовища відповідно до соціального статусу та приналежність до групи людей, зважаючи на вік. Однак існування прикладів з цими ознаками в інших мовах свідчить про певну усталеність таких ознак при дослідженні феномена ментальності.

Отже, в представленому аналізі семантичної сполучуваності лексем «mentality», «mentalité», «менталітет» і «ментальність» визначено додаткові ознаки цих лексем, які розширюють їхнє змістове наповнення. Крім того, виокремлені тематичні групи можуть бути використані при подальших розробках такого лінгвістичного напрямку як мовна ментальність.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Колесов В. В. Русская ментальность в языке и тексте / Колесов Владимир Викторович. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2006. – 624 с.
2. Орендарчук О. Л. Категорія валентності в аспекті лексичної та синтаксичної комбінаторики / О. Л. Орендарчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. Випуск 1. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – С. 235-240.
3. Почепцов О. Г. Языковая ментальность : способ представления мира / О. Г. Почепцов // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 110-122.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
5. Стражний А. С. Украинский менталитет / Александр Сергеевич Стражний. – К. : Изд-во Подолина, 2008. – 384 с. : ил.
6. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [Гл. ред. В. Н. Ярцева]. – [2-е изд.]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с. : ил.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Корнєва – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Наукові інтереси: проблеми лінгвокультурології, лінгвоконцептології та когнітивної лінгвістики, мовна і мовленнєва ментальність.

УДК 811,111'371.5

КОНТРАСТИВНИЙ АСПЕКТ У ВИВЧЕННІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТОМ *ВОГОНЬ*

(на матеріалі української та англійської мов)

Людмила ЛИСЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті проведено контрастивний аналіз фразеологізмів із компонентом «вогонь» в українській та англійській мовах, а також визначено, що він відіграє першочергову роль у формуванні фразеологічного значення, оскільки виступає у ролі мотивуючого компонента семантики аналізованих фразеологізмів. У всіх досліджуваних одиницях української та англійської мов компонент «вогонь» сигналізує сему 'смерть', іноді – 'очищення', 'витримка'.

Ключові слова: фразеологія, фразеологізм, контрастивний аналіз, семантика, лексичне значення, сема.

The article deals with the contrastive analysis of phraseological units with the component 'fire' in Ukrainian and English. It is found out that it plays a primary role in shaping the idiomatic meaning as a motivating component of semantics of the analyzed idioms. In all Ukrainian and English units with the component 'fire' it implies the seme 'death', or sometimes 'cleaning', 'endurance'.

Key words: phraseology, idiom, contrastive analysis, semantics, lexical meaning, seme.

Одним із пріоритетних напрямків сучасних фразеологічних досліджень є вивчення фразеологічних одиниць (далі – ФО), семантично зорієнтованих на пізнання фразеологічної картини світу [4, с. 189]. Увага зосереджується на семантичних особливостях фразеологізмів, зокрема специфіці їхньої мотивації. Так, фразеологічний фонд будь-якої мови є складною системою, що відображає національно-культурну специфіку мовної свідомості носіїв. Як відомо, ця система складається з різних мікросистем з особливими семантико-функціональними характеристиками.

Однією з таких мікросистем є група ФО з компонентом *вогонь*. Саме уособлення явищ природи у міфологічному дискурсі обумовило функціонування фразеологізмів із компонентом *вогонь* у ширшій групі *назва природних стихій* як репрезентантів особливої міфологічної свідомості та унікального культурного досвіду народів [6, с. 111].

Вогонь й інші термічні явища відіграють істотну роль у житті людини, її природному та суспільно-культурному оточенні. Лексеми, що належать до т.зв. «термічної» сфери, передають широкий спектр значень, які належать не лише до цієї, а й до інших семантичних сфер і вираження яких прямо чи опосередковано мотивується їхньою семантикою.

Смисловий розвиток ФО з компонентом *вогонь* уже був об'єктом студій, але в основному в царині лексичної семантики і словотвору [2; 3; 5; 6; 7]. Вивченню проблеми функціонування присвятили свої праці М. Маковський, С. Токарев, А. Частікова, А. Архангельський, А. Каюмова, О. Кунін, А. Беамунт та ін. Фразеологізми, до складу яких входять різні слова-символи, досліджували такі вчені, як Ю. Гвоздарьов, Л. Мельник, Л. Микуліна, М. Нікітіна, О. Селіванова, В. Телія, В. Ужченко, О. Шевченко та ін.

Однак, незважаючи на значну кількість робіт, присвячених опису фразеологічного фонду української та англійської мов, автори праць рідко спираються на контрастивний аналіз семантико-функціональних особливостей фразеологізмів у різних мовах. Зазначене й обумовлює **актуальність** порівняльного аналізу ФО, що містять в собі компонент *вогонь* (*fire*) в українській та англійській мовах.

До того ж, актуальність дослідження фразеологізмів із компонентами-символами в семантичному та і в етнокультурологічному аспектах зумовлена необхідністю з'ясувати механізми творення фразеологічних одиниць із зазначеним компонентом, встановити специфіку символу *вогонь* в структурі фразеологізму та його вплив на семантику фразеологізмів, вивчити особливості мовної репрезентації культурно значущих концептів фразеологічними одиницями. **Метою** публікації є визначення семантико-функціональних особливостей ФО з компонентом *вогонь* в українській та англійській мовах.

Зазначимо, що необхідним початковим етапом контрастивного аналізу є виокремлення спільних та відмінних рис у міфологічних віруваннях української та англійської лінгвокультур, пов'язаних зі стихією вогню та її персоніфікацією; аналіз етимології лексем *вогонь* та *fire*, а також пошук універсальних та унікальних ФО в українській та англійській мовах.

Вогонь – один із найдавніших символів людства. Це символ тепла, життя, світла, діяльності, енергії. «Вогонь є символом вічності, прапричини, першоелементу, праоснови; світла, Сонця, тепла; Бога-Творця, Божого гніву, Божої любові; духовного світла; життя, любові; ненависті, смерті, духу; зла, пекла, кари, переслідування; очищення; мучеництва, тортур, жертви...» [11, с. 266]. Отже, вогонь – це стихія, яка символізує основу матеріального світу.

У міфологічному дискурсі культ вогню є одним із найдавніших культів давніх слов'ян. Вважалося, що вогонь походить від сонця, є посланцем неба на землю, його називали Сварожичем (сином Сварога) [5]. Віра у святість вогню була дуже сильною. Так, у давніх слов'ян існував звичай: людину, яку підозрювали у скоєнні злочину чи порушенні закону, кидали у вогонь, думаючи, що стихія вогню не зачепить невинного. Звідси – й відома приповідка: *На злодієві шапка горить* [4]. Первісне походження вогню в народній уяві асоціювалося з пекельними місцями. Саме тому велика кількість українських ФО пов'язана зі складнощами життя, перепонами та труднощами. На доказ цього існує багато християнських легенд, у яких, очевидно, відобразилися більш ранні язичницькі уявлення.

О. Потебня наголошував, що у віруваннях слов'ян вогонь означав процес життя, а коли він гаснув – людина помирала: «...вогонь гасне – життя закінчується» [4, с. 317]. До вогню кожен ставився з повагою, адже його вважали святим. Із вогнем не дозволялось гратися, кидати щось нечисте, говорити погані слова, топтати ногами, адже вогонь може відомстити. А тим віником, яким замітали хату, не вимітали сміття з печі, адже це місце для вогню. Домашній вогонь шанувався як головний хранитель сім'ї і дому [4]. Вогонь вважали стихією, яка має могутню очисну силу. Очисні вогні запалювали напередодні Великодня, Великого четверга, свята Івана Купала. Через вогонь проводили молодих під час весілля, а весільні свічки обидві свахи намагались тримати разом, щоб утворився спільний вогник.

Схожі вірування у надзвичайну силу вогняної стихії спостерігалися у англо-саксонів. Мирне тепло домашнього вогнища або, навпаки, жорстоке знищення вогнем природи і плодів людської діяльності наштовхувало на думку про зміну настрою та особливості характеру вогню [5, с. 114]. Тому спочатку виникали уявлення про вогняного духа. Прикладом цьому може слугувати те, що кельтські племена, щоб здобути прихильність вогню, приносили йому в жертву жменю тютюну, який кидали у вогнище зі словами-замовляннями: *Візьми, пали й не завдавай мені шкоди* [4]. Подібні жертви вогняному духові приносили й індійці, а монголи, евенки й туркмени перед тим, як розпочати трапезу, кидати у вогонь шматок їжі або виливали трохи питва. Прикладом віри в силу вогню є той факт, що у «Хроніках Ланеркоста» згадується випадок, коли люди, потерши двома палицями, створили 'живий вогонь' і врятували таким чином поголів'я великої рогатої худоби від чуми, яка розоряла в той час Англію [5, с. 211]. Вірили, що вогонь може благословити появу кохання, дружби, адже він ніби зближує людей за допомогою тепла (як наслідок, чимало ФО в англійській мові з компонентом *вогонь* у своїй семантиці містять значення близьких відносин між людьми).

Отже, міфологічний дискурс древніх слов'янських та германських племен характеризується спільністю головних, «ядерних» смислових компонентів концепту *вогонь* та певними розходженнями значень на «периферійних» рівнях.

Появу слова *вогонь* в українській мові дослідники відносять до V-VI ст., хоча з'явитися воно могло й набагато раніше. В етимологічному словнику фіксується, що слово походить від спільної індоєвропейської основи *agnis* і зустрічається в багатьох європейських та азійських мовах (давньоіндійське – *agni*, литовське – *ugnis*). У Стародавній Індії бога домашнього вогнища називали *Агни*. Спорідненими залишилися назви вогню в російській, білоруській, болгарській, словенській, польській мовах [6, с. 113].

В англійській мові слово *fire* походить від староанглійського *furi*, та германського *fury* (вплив на формування етимологічного значення справили стара саксонська мова, де слово звучало як *fiur*, та древня скандинавська мова – *furr*). Найдавніше, близьке до сучасного написання слова (*fixer*) зафіксовано ще в 1200 р. та містить у своїй семантиці зміст, що використовувався для позначення понять *факел* та *гарячий попіл* [5, с. 186]. Деякі розбіжності у ментальних уявленнях про стихію вогню вже спостерігаються у внутрішній формі лексем; певно, ці розбіжності й спричинили формування ФО з різними значеннями.

Частина ФО з компонентом *вогонь* в українській та англійській мовах характеризується тотожним або подібним значенням: англ.: *play with fire* (грати з вогнем, наражати себе на небезпеку) [1, с. 755], укр.: *грати / жартувати з вогнем* (чинити необдуманно, необережно) [10, с. 140]; англ.: *between two fires* (поміж двох небезпек) [1, с. 132], укр.: *між двома вогнями* (бути в небезпеці з обох сторін) [10, с. 140]; англ.: *add fuel to the fire / flames* (підливати масло у вогонь) [1, с. 17], укр.: *підливати масло у вогонь* (загострювати ситуацію) [10, с. 140]; англ. *to go through fire and water* (пройти й огонь і воду, багато пережити) [1, с. 332]; укр.: *пройти вогонь і воду* (пережити багато труднощів на власному шляху) [10, с. 140]. Щодо останнього ФО у *вогонь і в воду*, він зазнає семантичної трансформації, переосмислення і за спеціально створеної ситуативної умови набуває значення 'хоч на смерть', і таким чином цей ФО входить до групи одиниць із загальним значенням 'бути готовим померти за когось', що можна продемонструвати на прикладі: *За ворогів іде в огонь і в воду, Катам своїх поведарів оддав* (Леся Українка); *Від тебе не одстану зроду, З тобою рад в огонь і в воду, На сто смертей піду з тобою* (І. Котляревський).

Разом із цим більша частина ФО має неповторні семантичні особливості, що відображають функціонування даних ФО в кожній лінгвокультурі. Так, в українській мові компонент *вогонь* у складі ФО виражає такі значення: страху – *боятися як вогню* (дуже боятися чого-небудь) [10,

с. 140]; знищення – *предавати вогню* (безслідно що-небудь знищувати) [10, с. 141]; складнощів життя – *з вогню (із жару) та в полум'я* [10, с. 140], *крізь вогонь і смерть* [10, с. 141]; ентузіазму – *працювати (робити) з вогником* (працювати з енергією, запалом) [10, с. 140]; сміливості – *піти у вогонь і в воду заради кого-небудь* (зробити все заради когось, незважаючи на труднощі), *викликати вогонь на себе* [10, с. 141]; жорстокості – *вогнем і мечем* (з нещадною жорстокістю) [10, с. 140]; у значенні «мимохідь» – *зайти на вогник* (мимохідь зайти, повернути кудись) [10, с. 140]; використання результатів праці інших – *чужими руками вогонь загрибати* [10, с. 304]; цілеспрямованості – *шукати прометеїв вогонь* (незгасиме бажання досягати благородних цілей) [10, с. 141]; зникнення – *як віск на вогні згоріти* (безслідно зникнути) [10, с. 140]; початку стрільби – *відкрити вогонь* (почати перестрілку) [10, с. 140]; стійкості, міцності, невразливості – *у воді не тонути, у вогні не горіти* (бути непідвладним і невразливим) [10, с. 140].

Таким чином, компонент *вогонь* у поєднанні з дієслівним компонентом сигналізують сему 'смерть вогнем', наприклад, у творах української літератури: *І пішла Зоя вогнем палити, ворога карати, щоб була навіки вільна Батьківщина-мати* (П. Тичина); *Проклятий фашист все село під небо з вогнем пустив* (О. Копиленко). Особливістю фразеологізмів є повне або частково переосмислене значення.

В англійській мові кількість ФО, наділених унікальним значенням, дещо менша. Сюди відносяться ФО з такими семантичними компонентами: кохання – *a fire in the blood* (вогонь у крові, горіти коханням) [1, с. 339]; дружби – *get on like a house on fire* (швидко знайти спільну мову, стати приятелями) [1, с. 76]; домашнього спокою та затишку – *keep the home fires burning* (слідкувати, щоб «горіли домашні вогні», слідкувати, щоб все йшло як зазвичай) [1, с. 145]; енергії – *ball of fire* (куля вогню, енергійна і запальна особа) [1, с. 45]; непосидючості – *fire in your /the belly* (ситуація, коли комусь не сидиться на одному місці) [1, с. 339]; гострої критики – *come under fire* (потрапити під вогонь, бути розкритикованим) [1, с. 206]; ентузіазму – *catch (take) fire* (загорітися інтересом, бажанням) [1, с. 206]; поспіху – *Where's the fire?* (надто поспішати кудись) [1, с. 1025]; страждань – *fire and brimstone* (вогонь і сірка; пекельні муки) [1, с. 325]; складнощів – *jump out of the frying pan (and) into the fire* (з вогню та в полум'я) [1, с. 123]; здібностей – *to set the Thames on fire* (зробити щось незвичайне, створити чудо) [1, с. 456]; заклику, наказу – *fire ahead/away!* (розм. *розказуй-но*) [1, с. 339]; спроби – *fire one's last shot to* (зробити останню спробу) [1, с. 339]; підпалу – *set fire to smb / smth* (підпалити щось чи когось) [1, с. 867].

Це лише перший крок у дослідженні заявленої проблеми. Проте початкові результати контрастивного аналізу ФО з компонентом *вогонь* дозволяють зробити певний висновок. Так, аналіз українських фразеологізмів із компонентом *вогонь* дозволяє зробити висновок, що він відіграє першочергову роль у формуванні фразеологічного значення, оскільки виступає у ролі мотивуючого компонента семантики аналізованих фразеологізмів. У всіх без винятку фразеологізмах української та англійської мов компонент *вогонь* сигналізує сему 'смерть', рідше – 'очищення', 'витримка'.

Не викликає сумніву, що ФО з компонентом *вогонь* є одними з найбільш важливих складових концептуальної та мовної картини світу, оскільки вони найбільш повно відображають культуру народу, сприйняття навколишнього світу, ставлення до людей та Бога, до життя та смерті, до загальнолюдських цінностей.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-український фразеологічний словник / за ред. К. Т. Баранцева. – К. : Радянська школа, 1969. – 1052 с.
2. Бечко Я. В. Аспекти внутрішньої форми фразеологізмів з ключовою лексемою англ. *fire* / Я. В. Бечко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2013. – Вип. 2. – С. 48-50. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VZhDU_2013_2_12.pdf.
3. Бечко Я. В. Особливості внутрішньої форми фразеологізмів із лексемами на позначення вогню / Я. В. Бечко // Лексикографічний бюлетень: Зб. наук. пр. – К.: Ін-т української мови НАН України, 2011. – Вип. 20. – С. 46-53.
4. Гаврилук О. І. Природні стихії в давніх віруваннях українців [Електронний ресурс] / О. І. Гаврилук. – Режим доступу : <http://lovovolyni.com/ukr/blog/34/12874>.
5. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Международные отношения, 2000. – 289 с.
6. Левченко О. П. Фразеологічна символіка : лінгвокультурологічний аспект : монографія / О. П. Левченко. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 349 с.
7. Омеляненко О. В. Фразеологізми з компонентами "вогонь" і "вода" як засоби вербалізації танатологічної семантики / О. В. Омеляненко // Лінгвістичні дослідження. – 2011. – Вип. 32. – С. 30-34. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpkhnpu_lingv_2011_32_8.pdf

8. Потебня А. А. Слово и миф / А. А. Потебня. – М. : Правда, 1989. – 622 с.
9. Удовиченко Г. М. Словник українських ідіом / Г. М. Удовиченко. – К. : Радянський письменник, 1968. – 464 с.
10. Фразеологічний словник української мови : словник : у 2 т. / Акад. наук України, Ін-т укр. мови ; укл. В. М. Білоноженко. – Київ : Наукова думка, 1993.
11. Kopalinski W. Słownik symboli / W. Kopalinski. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1997. – 512 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Лисенко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри лінгводидактики та іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: компаративна фразеологія, лінгвокультурологія.

УДК 811.11-112: 81'37

ОЦІННА СЕМАНТИКА НІМЕЦЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ АНТРОПОНЕОЛОГІЗМІВ

Наталія МОІСЄЄВА (Київ, Україна)

У статті розглядаються антропонеологізми на позначення німецьких політичних діячів, що зустрічаються у німецькомовному медійному дискурсі. Автор досліджує причини появи неофіційних антропонімів, акцентуючи увагу на оцінному характері значення таких новоутворень, а також аналізує мотиваційну базу прізвиськ німецьких політиків, систематизуючи їх за лексико-семантичними групами.

Ключові слова: антропонеологізм, експресивність, оцінка, прізвисько, семантика.

The article deals with anthroponeologisms that are used for German politicians in the German media discourse. The author examines the causes of usage of the informal anthroponyms, focusing on their evaluative meaning. The motivational basis of German politicians' nicknames is being analyzed; their lexical-semantic groups are systematized.

Key words: anthroponeologism, expressiveness, evaluation, nickname, semantics.

Розвиток мови відбувається під знаком її постійного вдосконалення й збагачення її функціональних можливостей, що особливо продуктивно й наочно реалізується на лексичному рівні. Оскільки сучасні мовознавчі студії спрямовані на дослідження мови у тісному зв'язку з людиною, її мисленням, свідомістю, поведінкою тощо, то ономастичні дослідження займають серед них важливе місце, зокрема через те, що іменування людини – антропоніми – є дуже цінним матеріалом для таких суміжних з лінгвістикою дисциплін, як соціолінгвістика, психолінгвістика, гендерна лінгвістика, прагмалінгвістика і т.д.

Незважаючи на роботи, що виникли в останні роки і присвячені тематиці власних назв та імен таких авторів, як Б. Б. Близнюк, С. Є. Панцьо, Г. Д. Панчук, В. Д. Познанської, С. В. Шеремети, а також німецьких дослідників Ф. Кінера, Х. Нічке, П. Брауна, оцінна семантика антропонеологізмів, в тому числі в німецькомовному просторі залишається й до тепер недостатньо вивченою. У зв'язку з цим головними завданням нашого дослідження є визначення принципів вираження оцінки неофіційними іменами політичних діячів, які зустрічаються в німецькому медійному дискурсі, а також мотиваційної основи формування ними відповідної оцінки.

Антропонеологізми (неофіційні антропоніми) – вид антропоніма, додаткове ім'я, дане особи іншими людьми в зв'язку з її характерними рисами. Неофіційний антропонім можна охарактеризувати як експресивно-образне ім'я, що вживається додатково до антропоніма або замість нього [1, с. 106]. Коли мовці використовують прізвиська замість імені, це, як правило, викликає низку асоціацій, вказуючи на ставлення мовця до названої ним людини. Таким чином особливість неофіційних антропонімів обумовлена їхньою прагматичною функцією, що проявляється у здатності виражати у своїй структурі почуття схвалення або несхвалення, поваги та підозри, похвали та осуду та ін. Як стилістично марковані знаки, неофіційні імена особи відрізняються яскраво вираженою конотацією емотивного або оцінного характеру [1, с. 105].

Надзвичайно сприятливою сферою для утворення та функціонування ситуативних антропонеологізмів є політика, де вони мають можливість безпосереднього формування суспільної думки, тому що дозволяють швидко створити бажаний позитивний або негативний образ.

Основою створення образних антропонімічних номінацій для позначення політичних діячів виступають їхні певні риси, які однак набагато складніші звичайної описової характеристики, а

обов'язково відображають соціально обумовлені цінності в межах досліджуваної мовної спільноти. Для того, щоб антропонеологізм був зрозумілим адресату і забезпечував досягнення поставленої комунікативної мети, його поява повинна бути підготовлена соціолінгвістичним фоном висловлення та відповідати нормам, прийнятим у тому чи іншому суспільстві на певному відрізьку часу.

Варто також зауважити, що оцінність, закладена в семантичну структуру таких ситуативних антропонімів, може мати раціональний або емоційний характер, тобто базуватись на логічному осмисленні позитивних та негативних рис особи, або ж відображати безпосередню реакцію суб'єкта номінації, його чуттєве сприйняття об'єкта оцінки. В такому випадку в одиницях з раціональною оцінкою оцінність виражається експліцитно, емоційна ж оцінка нашаровується на основне предметно-логічне значення антропонеологізма і є імпліцитною [3, с. 36-39].

Беручи до уваги мотиваційну базу, яка закладена в основу значення неофіційного антропоніма, в медійних текстах політичної тематики можна виділити такі лексико-семантичні групи (ЛСГ) вторинних номінацій [2, с. 4-7]:

1. ЛСГ прізвиськ, пов'язаних з особливостями зовнішнього вигляду, характеру та психіки політичного діяча. Зазвичай такі прізвиська ґрунтуються на «синонімічності» (набагато рідше «антонімічності») ознаки, за якою відбувається співвіднесення та найменування. Варто зазначити, що при утворенні неофіційного антропоніма базова ознака часто дещо гіперболізується, що дозволяє створити більш яскравий образ і з більшою ймовірністю досягти бажаного прагматичного ефекта (наприклад, прізвиська Гельмута Коля *Birne (Груша)* та *Der Dicke (Товстун)*, які він отримав відповідно через анатомічні особливості форми голови та свою повноту; або ж неофіційне ім'я Віллі Брандта *Willy Wolke (Мрійник Віллі)*, яке політичні опоненти дали йому за те, що він мав схильність до нереальних уявлень про майбутнє). До цієї групи логічно також буде віднести неофіційні антропоніми, утворені шляхом трансонімізації імен інших осіб, а також вигаданих персонажів, відомих своєю зовнішністю або характерною поведінкою (наприклад, *Vambi (Оленятко)* - неофіційне ім'я голови Вільної демократичної партії Філіпа Рьослера через його наївну та дитячу поведінку; *Mecki (Мекі)* – прізвисько німецького політика Курта Бека на честь їжака Мекі, героя німецьких коміксів та мультфільмів, який мав таку само зачіску).

2. ЛСГ неофіційних антропонімів, що включає сему «говорити», де в якості основних ознак мотивуючої бази виступають: мовленнєві навички політика, його манера висловлюватись, провідна тематика виступів та склад його лексику, характерні словосполучення та граматичні конструкції, недоліки у вимові й орфоепічні особливості (наприклад, колишній міністр праці Олаф Шольц у 2003 році отримав прізвисько *Scholzomat (Шольцомат)* за свою манеру говоріння під час політичних виступів, ЗМІ дорікали йому в тому, що він не має жодних емоцій, дуже холодний та безчуттєвий; *Schmidt Schnauze (Різкий Шмідт)* – прізвисько Гельмута Шмідта через його різку та злобну риторичку (нім. *Schnauze* - 'морда, паща, писок').

3. ЛСГ, яка визначається рамками семи «зайнятість особи» з архісемою «робити щось, займатися чимось». До цієї групи відносимо неофіційні антропоніми, в семантичній структурі яких присутні семи «діяльність/результат діяльності», «манера/спосіб виконання завдання», «засіб досягнення мети», «ефективність/неефективність виконання», «ставлення до обов'язків» (наприклад, Урсула Гертруда фон дер Лайен ще на посаді міністра у справах сім'ї стала жертвою глузувань та знущань з боку громадськості за свою спробу блокування багатьох сторінок в Інтернеті, отримавши від прибічників свободи в мережі прізвисько *Zensursula (Цензурсула)*, а за проект розвитку дитячих ясел в її арсеналі з'явилося ще й прізвисько *Krippen-Ursula (Ясельна Урсула)*; політичні погляди політика Йоханнеса Пау та його лозунг «Примирення замість розділення» забезпечили йому прізвисько *Bruder Johannes (Брат Йоханнес)*; в різних медійних виданнях можна знайти глузливе зображення Ніколя Саркозі в образі Супермена, внаслідок чого виникло прізвисько *Super-Sarko (Суперсарко)*). За аналогією з першою ЛСГ тут також можна виділити групу трансонімів, утворених зокрема від імен відомих персонажів, мотиваційною основою для яких слугувала одна з вище наведених сем (наприклад, представник Християнсько-демократичного союзу Юрген Рюттгерс привертає до себе увагу своїми соціальними вимогами, на яких він завжди особливо наголошує, що в свою чергу мотивувало появу прізвиська *Robin Hood (Робін Гуд)*).

4. ЛСГ, що визначається семами «звички/схильності/здібності», які стосуються як фізичної, так і ментальної площини. До цієї групи відносимо прізвиська, пов'язані зі стилем життя, шкідливими звичками, вподобаннями в моді та проведенні дозвілля тощо (наприклад, Віллі

Брандт отримував прізвиська не лише за свої позитивні риси, за свою пристрасть до алкогольних напоїв його також називали *Weinbrand-Willy* (Віллі Бренді); Клаус Воверайт, який у 2001 році став бургомістром Берліна, з самого початку виконання своїх обов'язків виконував роботу не лише в сенаті, але й був помічений майже на всіх святкових заходах та вечірках столиці, за що за ним дуже швидко закріпилось прізвисько *Regierender Partymeister* (Державний Майстр вечірок); представницю соціал-демократичної партії Хайдемарі Цойль за її схильність до одягу червоного кольору назвали *Die Rote Heidi* (Червона Хайді).

5. ЛСГ трансонімізованих неофіційних імен, в основі яких лежать антропоніми на позначення імені, по-батькові, прізвища. (наприклад, представники соціал-демократичної партії Штайнбрюк та Штайнмаєр отримали неофіційне ім'я *Stones* (англ. *stones* – 'камні') через наявність спільної частини *Штайн* (нім. *Stein* – 'камін') в прізвищах). Зазвичай такі імена зазнають скорочення або морфологічної модифікації за допомогою суфіксів (найчастіше *-i*, *-o*, *-chen*, *-lein*), які виконують функцію інтерпретаційно-оцінного осмислення дійсності, надаючи антропоніму емоційно-експресивного забарвлення та створюючи ефект фамільярності (*Schrödi* ← *Schröder*, *Merklein* ← *Merkel*, *Angie* ← *Angela Merkel*, *Stolti* ← *Stoltenberg*, *Münite* ← *Münitefering*).

6. ЛСГ прізвиськ, в мотиваційну базу яких закладений певний ступінь спорідненості між діячами політичної арени або навіть родинні зв'язки (наприклад, 37-річна політик Крістіна Шредер у 2009 році була призначена федеральним міністром у справах сім'ї, громадян похилого віку, жінок та молоді в кабінеті Ангели Меркель, за свій молодий вік та патронаж канцлера вона отримала прізвисько *Merkels Mädchen* (Мамина дівчинка).

Катернюк В. В. окремо виділяє також ЛСГ неофіційних антропонімів із зооморфним компонентом, що відображає особливості форми та розміру частин тіла, характер і манеру пересування, особливості звуковідтворення, спосіб життя та поведінку певних тварин. А також фітонімні прізвиська, які співвідносять політичного діяча з певним представником царства рослин, мотивуючою основою тут можуть виступати: розмір, форма, колір, аромат, середовище та умови існування, цикли росту та спокою рослин тощо [2, с. 6].

Однак, на нашу думку, виділення таких прізвиськ в окремі групи, за умови існування всіх вище названих, є не досить правомірним. Це пов'язано з тим, що такі зооморфні та фітонімні прізвиська утворені завдяки метафоричному переносу певних референтних властивостей тієї чи іншої тварини або рослини на відповідну особу. Підґрунтям виступає подібність у зовнішньому вигляді, відтворенні звуків, манері поведінки та пересування, звичках тощо. Таким чином прізвиська, що містять зооморфний або фітонімний компонент, враховуючи мотиваційну основу, повинні бути віднесені до однієї з 6 описаних вище груп. Так, наприклад, за хитрість політичні опоненти Конрада Аденауера назвали його *Fuchs* (Лис); *Harzer Roller* (Гарцьський роллер – порода канарейки, що виведена у Верхньому Гарці і має круглястий, повний тулуб) – це прізвисько німецького політика Зігмара Габріеля, яке він отримав за свою повноту та походження з міста Гослар, розташованого в землі Нижня Саксонія у підніжжя гірського масиву Гарц. Наведені приклади, незважаючи на закладені в їхню основу образи, співвідносяться з характером та зовнішністю денотатів і можуть бути віднесені до першої групи.

Варто зауважити, що запропонована класифікація лексико-семантичних груп неофіційних імен політичних діячів є умовною, оскільки в деяких випадках дуже складно чітко виділити мотиваційні ознаки і визначити їхній клас. Розглянемо приклад із прізвиськом колишнього міністра оборони Карла-Теодора цу Гуттенберга – *Lügenbaron* (Майстр брехні), яке він отримав після скандалу через плагіат своєї кандидатської дисертації. Його прізвисько має безпосередній зв'язок із літературним героєм Бароном Мюнхгаузенем, який став відомим за свої неправдиві історії. Це неофіційне ім'я можна розглядати з позиції риси характеру як такої, і тому відносити до 1 ЛСГ, а можна – в площині професійної діяльності, відображеної у 3 ЛСГ. В таких випадках вирішальним буде контекст та комунікативна ситуація, в яких повністю актуалізуватиметься значення антропоніма.

Також дискусійним є питання про аналіз семантики деяких прізвиськ, утворених сполученням слів, кожне з яких вказує на окрему ознаку і акцентує певний аспект значення. Наприклад, колишній міністр фінансів Ганс Айхель був точним та акуратним в усьому до деталей, за що політичні колеги дали йому прізвисько *Bebrillte Büroklammer* (Очкаста скріпка). Дієприкметник *bebrillt* (в окулярах) характеризує зовнішність політика, а іменник *Büroklammer* (канцелярська скріпка) метафорично натякає на його риси характеру.

Враховуючи ці факти, ми вважаємо що є необхідність більш детального аналізу та типологізації неофіційних антропонімів політичної сфери з огляду на їхнє оцінне значення із залученням широкого контексту та прагматичних факторів, що його формують.

З проаналізованого нами матеріалу можна зробити висновок, що неофіційні антропоніми є одиницями з особливою прагматикою, утворюються і живаються з метою оцінки політичного діяча за певним критерієм, і як всі нетрадиційні новоутворення, містять в собі експресивність новизни. Переважна більшість таких антропонеологізмів виражає емоційний аспект оцінки, оскільки в їхній основі лежать не об'єктивні властивості денотата, а суб'єктивні враження від нього та розумові висновки про його діяльність.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ермолович Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д. И. Ермолович. – М. : Р. Валент, 2001. – 200 с.
2. Катернюк В. В. Аксіологічна маркованість прізвищ в англійській та українській мовах / В. В. Катернюк. – Київ. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/5551/1/V_Katerniuk_NVVNULU_4_GI.pdf
3. Моїсєєва Н. О. Аксіологічний потенціал лексичних інновацій у німецькомовному публіцистичному дискурсі: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Н. О. Моїсєєва. – О., 2013. – 242 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Моїсєєва – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Наукові інтереси: неологія німецької мови, лінгвоаксіологія, медіалінгвістика.

УДК 811.112.2 + 811.161.2 : 81'276.3

ЛЕКСИКА НІМЕЦЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО МОЛОДІЖНИХ СЛЕНГІВ У СИНХРОНІЇ: ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ

Олександр ПОЗДНЯКОВ (Івано-Франківськ, Україна)

У статті здійснено зіставний аналіз німецького та українського молодіжних сленгів, подано визначення цього мовного субкоду, вказано екстралінгвальні чинники, котрі обумовлюють виникнення сленгової лексики. На основі розроблених критеріїв досліджено специфіку словникового запасу німецько- та україномовних молодих комунікантів. Встановлено спільні та відмінні риси для обох порівнюваних лексичних субсистем.

Ключові слова: молодіжний сленг, мовний субкод, німецька мова, українська мова, екстралінгвальні детермінанти.

The article deals with the comparative analysis of German and Ukrainian youth slang. The author defines the given language subcode, pointing out extralingual determinants of the emergence of slang vocabulary. The peculiarities of German and Ukrainian young communicants' vocabulary have been investigated. Common and distinctive features of both compared lexical subsystems have been found out according to the developed criteria.

Key words: youth slang, language subcode, German language, Ukrainian language, extralingual determinants.

В статье произведен сопоставительный анализ немецкого и украинского молодежных сленгов. Автор дает определение данного языкового субкода, указывает экстралингвистические факторы, обуславливающие возникновение сленговой лексики. На основе разработанных критериев исследована специфика словарного запаса немецко- и украиноязычных молодых коммуникантов. Установлено общие и отличительные черты для обеих сравниваемых лексических субсистем.

Ключевые слова: молодежный сленг, языковой субкод, немецкий язык, украинский язык, экстралингвистические детерминанты.

Молодіжний сленг як специфічний мовний субкод постає сьогодні важливою складовою процесу повсякденної комунікації не лише представників відповідної соціально-вікової групи, а й значно ширшого кола носіїв мови, продуктивним джерелом збагачення та розвитку стандартизованого вокабуляру. Завдяки експресивній забарвленості та комунікативній дієвості чимало первинно молодіжних сленгізмів стають з часом, внаслідок активного використання у засобах масової інформації, одиницями словникового складу розмовного та письмового варіантів літературної мови.

Водночас у лінгвістиці немає універсального визначення терміну 'сленг', поясненням чого вважаємо низку причин, як от: відсутність єдиних критеріїв для опису зазначеного мовного явища; високий ступінь залежності від суспільних процесів, що виступають основними детермінантами його формування; національний характер як результат впливу історичного розвитку відповідної національної мови. Вказані фактори створюють передумови для

компаративного аналізу сленгової лексики різних національних мов, виявлення її спільних та дистинктивних рис.

Загалом же можна стверджувати про чималу зацікавленість вітчизняних та зарубіжних науковців виникненням, утворенням та функціонуванням німецького й українського молодіжних сленгів як лексичних субсистем. Праці дослідників німецького молодіжного сленгу стосуються широкого кола питань, пов'язаних із визначенням: місця молодіжного сленгу в системі німецької мови (Г. Генне, П. Шлобінські), його структури та функцій (Я. Андроутсопуолос, С. Аугенштайн, Е. Нойланд), соціальної та регіональної специфіки (Ю. Бенеке, Г. Еманн), зв'язку з лексикою літературної та розмовної мови (Я. Андроутсопуолос), особливостей функціонування сленгізмів у засобах масової інформації (М. Новоттнік, М. Хун), проблем лексикографії (М. Гайнеманн, М. Горкс, Г. Еманн). У свою чергу, дослідження українського молодіжного сленгу репрезентовані значно меншою кількістю праць, де висвітлено: групову (Н.О. Шовгун) та урбаністичну (С. А. Маргос) специфіку цієї лексичної субсистеми, стан та перспективи досліджень (Ю. С. Мосенкіс, О. Кондратюк), її роль як інструменту відображення мовної картини світу (П. М. Грабовий), взаємозв'язок із вокабуляром розмовної мови (Н. Я. Дзюбишина-Мельник). Також укладено низку спеціалізованих словників (Л. О. Ставицька, С. Пиркало).

Аналіз наукових публікацій засвідчує наявність компаративних досліджень у зарубіжній лінгвістиці. Зокрема, у працях Й. Жу та Л. Фреймане запропоновано порівняльну характеристику німецького молодіжного сленгу з китайським та литовським відповідно. Відзначимо, що серед проаналізованих розвідок, присвячених дослідженню українського молодіжного сленгу, подібні комплексні роботи відсутні. Це детермінує наукову новизну пропонованої публікації, метою якої є виокремлення основних рис вокабуляру німецького та українського молодіжного сленгів як лексичних субсистем, їх порівняльний аналіз, встановлення специфіки впливу екстралінгвальних чинників.

До завдань статті належать: визначення суті молодіжного сленгу як лінгвістичного феномену; розробка критеріїв для зіставного аналізу на матеріалі німецької та української мов; виявлення спільних і відмінних рис для досліджуваних лексичних субсистем та їхньої позамовної обумовленості.

Об'єктом дослідження є лексикографічно зафіксовані одиниці німецького та українського молодіжних сленгів, а предметом – особливості екстралінгвальної детермінованості їхнього виникнення та використання, порівняльний опис обох мовних субкодів на сучасному етапі існування.

Для досягнення мети дослідження застосовано низку загальнонаукових і лінгвістичних методів: описовий, зіставний, аналізу та синтезу, словотвірний аналіз.

Матеріал дослідження становлять лексичні одиниці німецького та українського молодіжних сленгів, виокремлені шляхом суцільної вибірки із спеціалізованих словників (5 німецьких і 3 українських).

За відсутності єдиної дефініції терміну 'молодіжний сленг' у нашій статті розглядаємо його як складову лексики національної мови, що найактивніше використовується представниками соціально-вікової групи "молодь", є стилістично зниженою в порівнянні з літературною мовою, відзначається емоційно-оцінним забарвленням. Таке визначення сформульоване на основі аналізу праць О. С. Ахманової, С. Я. Єрмоленка, О. О. Селіванової, Б. Думаса, Р. Спірса та низки інших вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Серед чинників, які обумовлюють виникнення та становлення молодіжної лексики, ключовими є прагнення експресивного висловлення думок, почуттів, а також потреба виокремлення та відмежування за допомогою мови [7, с. 12-14]. Номінативні процеси в молодіжному слензі детерміновані потребою в нових лексичних одиницях, що вказують на соціальний статус і ролі їх користувачів, виражають протест та суб'єктивне світосприйняття.

Оскільки молодь є перехідною соціально-віковою групою, вона відзначається несформованим світоглядом і високою чутливістю до впливів оточуючого середовища [10, с. 37]. Звідси – часте вживання пейоративно забарвленої лексики. Важливу роль відіграє й усвідомлення групової належності та підпорядкування системі цінностей групи [1, с. 5].

Коло активних користувачів молодіжного сленгу визначається як їхнім віком, так і соціальними чинниками, де важливим є не лише досягнення певної стадії фізіологічного розвитку, а й формування відповідного світогляду. Період активного використання молодіжної лексики є суто індивідуальним. Зазначені у фаховій літературі [9, с. 312] його вікові рамки

базуються на узагальненому емпіричному досвіді, коли індивід перебуває між дитинством і дорослістю.

На основі сформульованої дефініції молодіжного сленгу та перелічених екстралінгвально детермінованих передумов його використання пропонуємо порівняльний опис досліджуваних мовних субкодів за такими 10 критеріями.

1) Взаємозв'язок з іншими лексичними субсистемами. Вокабуляр як німецького, так і українського молодіжних сленгів є компонентами відповідних національних мов. За Г. Генне, молодіжний сленг належить до дефіцитних мовних систем, існування яких можливе лише за умови використання граматики та лексики літературної мови [8, с. 5]. Як наслідок, носії молодіжного сленгу послуговуються специфічною лексикою при дотриманні синтаксичної норми (*Ich hab dich genatzt; Я від нього фанатію*).

Це детермінує тісну взаємодію молодіжного сленгу з лексикою розмовної мови, виражену в активному використанні сленгізмів на рівні побутової комунікації та подальшій лексикографічній фіксації. Цей процес для обох мовних субкодів пояснюється їхньою спільною ознакою – стилістичною зниженістю (*Augensex – 'Blickkontakt'; сракопад – 'ожеледа'*).

2) Застосування як інструменту соціально-вікової ідентифікації. За Ю. Ціннекером, “група являє собою соціальне середовище, що покриває захисною оболонкою вразливе “Я” молодих людей, і водночас є підставою відчуття самоствердження та підвищення особистого статусу” [12, с. 39]. Л. Т. Масенко відзначає прагнення молоді до самовираження через створення різних форм субкультури та притаманного їм вокабуляру. Дослідниця вказує, що такі сленгізми мають типову фамільярну стилістичну маркованість, котра забезпечує експресивність комунікації [4, с. 54] (*Klugscheißmodus – 'Besserwisser'; шланг – '1. висока людина; 2. ледача людина'*).

3) Територіальна диференціація. Як відомо, в німецькомовному комунікативному просторі існує велика кількість територіальних діалектів. Ці лексичні одиниці надають регіонального відтінку словниковому запасу представників окремих груп молоді. Наявність суттєвих територіальних відмінностей молодіжного сленгу різних регіонів Німеччини вказується, зокрема, у праці Г. Еманна [6] (*schölle (norddt.) – 'betrunken'; nölen (ostdt.) – 'schreien'*).

У свою чергу, український молодіжний сленг виявляє сильніші відмінності за урбаністичною ознакою. Сленгізми розглядаються як елементи словникового запасу, насамперед, мешканців міста [3, с. 240]. Однак через загальнодоступність новітніх інформаційних технологій цей специфічний вокабуляр має тенденцію до поширення й серед сільської молоді, котра виступає в даному випадку не так творцями лексичних одиниць, як реципієнтами й користувачами (*баклан – 'балакуча людина'; дістати – 'набриднути'*).

4) Внутрішньогруповий поділ. Загальна соціально-вікова група “молодь” є умовним утворенням, результатом діяльності засобів масової інформації, спрямованої на формування глобальної субкультури. Тому для обох досліджуваних мовних субкодів притаманним є поділ на групові молодіжні сленги, які використовуються членами окремих груп комунікантів, та загальномолодіжний сленг, позбавлений групової чи субкультурної маркованості. Стосовно останнього Л. Ставицька пише, що він “характеризує мову певного покоління і є за своєю природою динамічною, підвладною швидкоплинній моді, лексичною системою” [5, с. 56] (*Bim – 'Straßenbahn'; музей – 'дорогий магазин'*).

5) Реалізація конспіративної функції. До важливих функцій молодіжного сленгу належить конспіративна. Прагнучи приховати від оточуючих негативний характер явищ та дій, молодь застосовує специфічний вокабуляр. Досить часто це стосується найменування наркотичних засобів, їх розповсюджувачів, процесу та наслідків вживання. Сленгізми виступають тут своєрідним ‘паролем’. Для німецького молодіжного сленгу характерне утворення цих лексем шляхом словоскладання із метафоричним перенесенням значення, тоді як для українського – лише семантичні зміни наявних мовних одиниць (*Apothekenfrühstück – 'Drogenkonsum'; сіно – 'макова соломка'*).

6) Тематична обмеженість. Обидві досліджувані мовні субсистеми є вторинними в порівнянні із стандартом, де прагнення експресії та відмежування домінують над власне номінативними потребами, що зумовлює обмеженість тематики сленгового вокабуляру. Важливим чинником у творенні сленгізмів є спорідненість інтересів осіб, які формують цю лексику [2]. Тому більшість одиниць німецького та українського молодіжних сленгів слугують для позначення осіб, оцінок, вираження почуттів, вербалізації сфер дозвілля, навчання та статевих контактів. Це, в свою чергу, детермінує розвинену синонімію (*bekeimen, ansabbeln,*

anniesen, bedönnern, zuschottern, volllabern – ‘ansprechen’; фараон, пінгвін, кашкет, мусор, мент, синій – ‘міліціонер’).

7) Особливості іншомовного впливу. Німецький та український молодіжні сленги як компоненти систем відповідних національних мов відображають тенденції розвитку останніх у своєму вокабулярі. До сучасних особливостей сленгової лексики молоді Німеччини відноситься використання англіцизмів [11]. Це зумовлене, не в останню чергу, походженням молодіжних субкультурних стилів, більшість з яких виникли і сформувалися на території англословних США (*bouncen – ‘tanzen’; rippen – ‘Musik/Filme kopieren’*).

Український молодіжний сленг багатий русизмами, причиною популярності яких є те, що російська мова є рідною для значної кількості української молоді, насамперед, мешканців великих міст – основних осередків формування субкультур та їхнього специфічного вокабуляру (*втикати – ‘розуміти’*). Останнім часом також спостерігається тенденція збагачення словникового запасу української молоді англіцизмами зі сфери музики та комп’ютерних технологій (*драйв – ‘1. емоційна насиченість; 2. почуття піднесення’*).

8) Емотивність номінації. Емотивна номінація в молодіжному слензі пояснюється відсутністю, на думку його творців і користувачів, лексичних одиниць для виразного позначення різноманітних емоційних відношень. Літературні німецька та українська мови не є придатними для вербалізації внутрішнього світу молоді та реалізації потреби в щирому, експресивному спілкуванні. Багатий вибір лексем на позначення позитивних та негативних емоцій, вражень, оцінок характерний для обох порівнюваних мовних субкодів (*bombös, pornös, kultig, konkret, korrekt, fett, gültig – ‘erstklassig’; бивень, лох, лушпек, плуг, рагуль, розатий – ‘некмітлива людина’*).

9) Ступінь вульгаризації. Протест молоді проти існуючих у світі дорослих правил може знаходити вираження у використанні стилістично заниженої, грубої лексики. Креативність німецькомовної молоді тут репрезентована утворенням метафоризованих похідних і складних лексем із пейоративними компонентами (*Dreckmagnet – ‘schmutzige Person’; Schädelficken – ‘Kopfschmerzen’*).

За Л. Ставицькою, чимало частину словникового вокабуляру української молоді формують одиниці кримінально-тюремного субкоду [5, с. 56]. На рівні молодіжного спілкування арготизми зазнають семантичної модифікації, зберігаючи при цьому компоненти своїх первинних значень (*петух – ‘гомосексуаліст’; стрьомний – ‘небезпечний’*).

10) Роль засобів масової інформації в збагаченні та популяризації молодіжних сленгізмів. Засоби масової інформації є важливим інструментом поширення молодіжної лексики на рівень загальнонаціонального функціонування. Часте вживання того чи іншого слова в медіапродукції з широкою цільовою аудиторією сприяє його становленню як одиниці літературної мови. У свою чергу, як німецький, так й український сленги активно поповнюються словами, почутими з вуст улюблених молодіжних кіногероїв, акторів, музичних виконавців (*Check die Wurst! – ‘Bis bald!’; в натурі – ‘справді’*).

Результати здійсненого зіставного аналізу довели, що молодіжний сленг є соціально та культурно детермінованим мовним субкодом. Німецькі та українські сленгізми служать для найменування найбільш актуальних понять представників цієї групи комунікантів, вербалізації системи їхніх цінностей, вираження потреби протесту, внутрішньогрупової гетерогенності. Формування сленгового вокабуляру загалом відбувається в результаті значного впливу засобів масової інформації. У зв’язку з цим обом досліджуваним лексичним підсистемам притаманні експресивна забарвленість, обмеженість тематики, розвинена синонімія. Водночас, виявлено низку їхніх дистинктивних ознак.

Оскільки молодіжний сленг є компонентом системи відповідної національної мови, відмінними є тенденції процесу запозичень. Це виявляється у домінуванні серед німецької сленгової лексики англіцизмів, а серед української – русизмів.

Історико-соціальні процеси детермінують також більш чітку диференціацію німецького молодіжного сленгу за територіальною ознакою, натомість українського – за протиставленням “село – місто”.

Суспільні чинники зумовлюють вибір пріоритетних джерел збагачення молодіжного вокабуляру. Так, німецькомовна молодь виявляє більшу схильність до словотворчості, креативності, натомість чимало українських сленгізмів беруть початок в арготизмі. Відмінні

результати спостерігаються й при аналізі частки пейоративів, кількість яких у складі українського сленгу є значно більшою.

З огляду на зростання популяризації молодіжної сленгової лексики поза межами групи її творців, перспективи подальших лінгвістичних досліджень бачимо у з'ясуванні специфіки функціонування одиниць цієї лексичної підсистеми в текстах творів сучасної художньої літератури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Боднар Р. В. Соціолект підлітків як субкультура сучасного лінгвосоціуму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Р. В. Боднар. – К., 2007. – 19 с.
2. Кондратюк О. Молодіжний сленг як мовне явище [Електронний ресурс] / О. Кондратюк // Ї. – 2005. – № 38. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n38texts/kondratyuk.htm>.
3. Маргос С. Молодіжний сленг як складова мови міста / С. Маргос // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія "Філологія". – Харків, 2004. – № 632. – Вип. 42. – С. 240-243.
4. Масенко Л. Т. Мова і політика / Л. Т. Масенко. – К. : Соняшник, 1999. – 99 с.
5. Ставицька Л. Проблеми вивчення жаргонної лексики: соціолінгвістичний аспект / Л. Ставицька // Українська мова. – 2001. – №1. – С. 55-68.
6. Ehmann H. Jugendsprache und Dialekt : Regionalismen im Sprachgebrauch von Jugendlichen / H. Ehmann. – Opladen : Westdeutscher Verlag, 1992. – 252 S.
7. Ehmann H. Was geht! / H. Ehmann. Endgeil – Das voll korrekte Lexikon der Jugendsprache [1. Aufl.]. – München : C.H.Beck, 2005. – S. 7–14.
8. Henne H. Jugend und ihre Sprache : Darstellung, Materialien, Kritik / H. Henne. – Berlin; New York : de Gruyter, 1986. – 385 S.
9. Oeter R. Jugendalter / R. Oeter, E. Dreher // Entwicklungspsychologie / hrsg. von R. Oeter, L. Montada. – Weinheim : Beltz, 1995. – S. 310–395.
10. Schlobinski P. Jugendsprache. Fiktion und Wirklichkeit / P. Schlobinski, G. Kohl, J. Ludewigt. – Opladen : Westdeutscher Verlag, 1993. – 223 S.
11. Wehrli Ch. Anglizismen in BRAVO. Eine empirische Untersuchung mit Schülern / Ch. Wehrli. – Zürich : Studentendruckerei, 2002. – 234 S.
12. Zinnecker J. Im Schulbunker wimmelt es nur von fiesen Hunden, Drachen und alten Knackern / J. Zinnecker // Pädagogik extra. – 1979. – № 4. – S. 39.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

13. Кондратюк Т. М. Словник сучасного українського сленгу / Т. М. Кондратюк. – Харків : Фоліо, 2006. – 350 с.
14. Михайлова Н. Молодежний язык Германии [Електронний ресурс] / Н. Михайлова, Д. Кипнис, А. Кипнис. – Режим доступу : http://www.imwerden.de/pdf/deutsche_jugendsprache.pdf.
15. Словник українського молодіжного сленгу / укл. С. Пиркало, за ред. Ю. Мосенкіса. – К. : АТ ВІПОЛ, 1998. – 288 с.
16. Ставицька Л. Український жаргон. Словник / Л. Ставицька – К. : Критика, 2005. – 496 с.
17. Ehmann H. Endgeil – Das voll korrekte Lexikon der Jugendsprache [1. Aufl.] / H. Ehmann. – München : C.H.Beck, 2005. – 178 S.
18. PONS Wörterbuch der Jugendsprache 2014. – Stuttgart : Ernst Klett, 2013. – 144 S.
19. PONS Wörterbuch der Jugendsprache 2009. – Stuttgart : PONS GmbH, 2008. – 141 S.
20. Schaffrath M. Hä?? Jugendsprache unplugged : Deutsch, Englisch, Spanisch, Französisch, Italienisch / M. Schaffrath. – Berlin; München; Wien; Zürich u.a. : Langenscheidt, 2008. – 144 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Поздняков – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов і країнознавства Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: лексикологія німецької мови, соціолінгвістика, порівняльне мовознавство.

УДК 81'27: 004.738.5

НЕОЛОГИЗМЫ КАК СРЕДСТВО СОЗДАНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ РЕКЛАМЫ

Людмила ПОПКО (Київ, Україна)

У статті розглядається роль неологізмів у сучасній російській мові, причини їхньої значної поширеності, особливості функціонування в газетно-публіцистичному стилі, зокрема в жанрах реклами. Аналіз рекламних текстів свідчить, що в них превалюють слова та вирази, відібрані за асоціативно-конотативною ознакою, при цьому обираються слова, які мають іноземний колорит, тобто пов'язані із західним способом життя.

Ключові слова: неологізм, запозичення, іношомовне слово, текст, рекламний текст, газетно-публіцистичний стиль.

The article deals with the role of neologisms in the Russian language; the reasons of their significant prevalence; the peculiarities of their functioning in the publicistic style (especially in advertising) are being viewed. The analysis of the advertisements suggests that they take precedence words and expressions selected by the associative-connotative character and 'foreign colour' related to the Western lifestyle.

Key words: neologism, borrowing, foreign word, text, advertisement, newspaper and journalistic style.

Данная статья написана в русле актуальных исследований, поскольку современная эпоха политических и экономических преобразований характеризуется значительными изменениями в языке, и прежде всего в его лексической и словообразовательной подсистемах. В наши дни проблема возникновения и употребления новых слов приобрела особую актуальность. Отличительными чертами эпохи политических и экономических преобразований стали раскрепощенность носителей языка, ослабление «внутреннего цензора» и, как следствие, обилие всевозможных новообразований. В связи с изменением общественной ситуации происходит закономерное обновление языка, новые реалии вносят в язык свои наименования. Их исследованию посвящены работы таких лингвистов, как Э. И. Ханпира, В. Г. Лыкова, В. В. Лопатина, Н. В. Бакина, В. А. Габинской, В. А. Земской, А. В. Брагиной, А. В. Березовенко, Г. Н. Виняр, В. А. Стишова, Д. В. Мазурика, А. Самойловой и других. Однако наблюдаемая в настоящее время интенсификация инновационных процессов располагает к дальнейшему осмыслению природы неологизмов и дальнейшей систематизации неологического материала.

Целью данной статьи является анализ особенностей неологизации в так называемых «глянцевых» журналах, насыщенных рекламой.

Новообразования последнего времени широко представлены в языке средств массовой информации. Это объясняется тем, что СМИ как вид массовой коммуникации, разносторонни и быстро отражают события каждого нового дня. СМИ значительно быстрее всех других жанров письменной речи отражают сдвиги, которые происходят во всех сферах жизни общества, и в большинстве случаев являются первым письменным источником, фиксирующим рождение новых слов, значений и выражений, претендующих на вхождение в общеупотребительную лексику. Кроме того, именно в СМИ возникают и определяются многие важнейшие тенденции развития современного русского языка.

Процесс заимствования как один из основных путей появления новых слов в языке, наряду со словообразованием активно влияет на формирование лексики любого языка, чем и вызывает естественный интерес лингвистов к нему. Этот «агрессивный» процесс в последние десятилетия характеризуется повышенной интенсивностью в целом и, особенно, активностью заимствований из английского языка. Русский язык не впервые переживает массивный наплыв лексики из иностранных языков, но если раньше использование иноязычных слов было довольно жестко ограничено социальным кругом пользователей, то особенностью настоящего времени является массовое употребление заимствований в СМИ и рекламе. Этот факт может быть объяснен необходимостью воздействия на потребителя, а значит на массовую аудиторию, поиском экспрессивных средств выражения для формирования и развития языкового вкуса, национально-культурного менталитета.

Любая разновидность рекламы – теле- или радиоролики, клипы, печатные тексты, биллборды – неотъемлемая часть современной культуры. Таким образом, можно с уверенностью говорить о заметном влиянии рекламы на массовое общественное сознание и на формирование особого слоя речевой субкультуры. Семантическая характеристика корпуса заимствованной лексики (более 500 единиц), извлеченной методом сплошной выборки из глянцевых русскоязычных журналов последних лет позволяет констатировать то, что среди них сильна тенденция к отображению явлений массового, общественного, социального характера. Обращает на себя внимание особая экспансия англоязычных заимствований в русский язык.

Анализируя отечественные рекламные тексты, можно утверждать, что в них превалируют слова и выражения, отобранные по ассоциативно-коннотативному признаку, при этом предпочитают такие слова, которые обладают иностранным колоритом, которые «наводят на мысль» о западном образе жизни. В рекламируемых товарах и услугах задействованы такие потребительские стимулы, как новизна, модность, в некоторой степени экзотичность и престижность. Так, слово «престижность» в Словаре новых слов трактуется как «предпочтительность, привлекательность чего-либо в глазах общества, какой-либо группы людей».

Фактор моды или «модности», новизны, престижа или престижности представляет собой один из самых важных психологических рычагов как в западной, так и в отечественной рекламе. Ведь «каждое рекламное объявление затрагивает положение покупателя в структуре общества – иными словами, она может дать ему дополнительное удовлетворение или ввергнуть в состояние тревожного одиночества как человека, потерявшего ориентиры. Специалисты по рекламе никогда не должны забывать то, что рекламные объявления, с виду невинные игрушки, ставят под вопрос саму личность будущего клиента, его социокультурную адаптацию и общество в целом с его вековыми условиями» [71, с. 7].

Лексическим выражением процесса ценностного самоопределения «потребительского общественного слоя» и максимально возможного обособления его внутри социума является активное использование в рекламных текстах множества заимствованных наименований представителей данной группы: *арт-директор, визажист, менеджер, трафик-менеджер, интервьюэр, коммуникатор, контактор, копирайтер, креатор, модератор, мерчендайзер, официальный дилер, портфельный менеджер, сервисный агент, сейлзмэн, сендвич-мэн, стендист* и т. п. В соответствии с ориентацией на современные западные, скорее даже евро-американские экономические структуры, постепенно теряют свою востребованность наименования типа *посредник, служащий, предприниматель, коммерсант* и др.

Появление и активное использование в рекламе наших дней наименований предпринимателей вызвано не только номинативными потребностями: необходимостью обозначения и дифференциации каких-либо понятий общественной жизни. Так, нами отмечено, что их функционирование в первую очередь связано с мотивами социокультурного плана. Не случайно рекламистов и копирайтеров, по-видимому, не смущают такие «побочные явления» интенсивного пополнения рекламного лексикона близкими по смыслу иноязычными (или формально подобными им) словами, как речевая избыточность, смысловая дублетность, неуточненность и/или неправомерное расширение значения и графемная неупорядоченность лексем. Важен лишь основной результат этого процесса: формирование и укоренение в рекламной речи внушительного числа наименований представителей будущей «эталонной» социальной группы.

Начало нынешнего века отметило значительное пополнение состава этой группы: *креатор* (он же творческий работник рекламного агентства), *коммуникатор* (то есть сообщающий работник агентства, передающий информацию, так называемый «передаточный механизм»), *мерчендайзер*, «участвующий в построении успешного брэнда» (фабричная марка, фирменное название); *рекрутинговое агентство* (*to recruit* – нанимать или привлекать услуги такого-то [317, с. 1188]). Так что без знания иностранных терминов теперь сложно устроиться на *престижную* работу.

И без *резюме* не обойтись (*резюме* – суммирование, краткий отчет, изложение предыдущего опыта работы претендента на должность) [317, с. 121]. Чтобы руководство (*менеджмент*) компании остановило выбор на вас, необходимо *позиционироваться* в новом направлении и отвечать корпоративному духу компании. Должна быть *концепция*, согласно которой для достижения успеха сотрудники такой компании должны «жить» брэндом – значит разделять новые ценности. На наш взгляд, для рекламного творчества иноязычные слова *визуальный, брэнд, сейлз-промоушн, позиционирование, корпоративный, эксклюзивный дистрибьютер* и подобные важны, прежде всего, как яркие и престижные ярлыки, как символы нового предпринимательства, как знаки принадлежности к новой социальной группе.

Широкая сочетаемость способность указанных терминов (см. «*литература по мерчендайзингу и сейлз-промоушну*», «*написать резюме*», «*успешный брэнд*», «*жить брэндом*» и под.) свидетельствует в пользу устойчивой позиции вхождения этих лексических единиц в систему русского языка, что в свою очередь говорит о том, что термины эти освоены, прижились, следовательно, они имеют право на «жизнь», на функционирование наряду с «родными» словами в системе русского языка.

Важным направлением речевой деятельности новой русскоязычной рекламы конца XX -XXI века, непосредственно связанной с выполнением своих социокультурных задач, стало формирование так называемой лексики бизнес-обихода. В новую престижную лексикотематическую группу вошли наименования предметов, услуг, которые должны составлять достойное окружение предпринимателей новой формации лиц, приближенных к «элите» и всех, просто стремящихся к красивой евро-американской жизни. «Эталонный» характер многочисленных бизнес-принадлежностей, а также помещений, мебели, приборов, вещей, еды,

косметики, косметических препаратов и услуг, предназначенных для всех, кто хочет «жить красиво», важно подчеркнуть с помощью намеренного отделения обозначающих их слов от наименований вещей «общенародных». Как видно из рекламных материалов, эта цель зачастую и достигается с помощью использования новых иноязычных слов. Так, в исследуемых нами рекламных сообщениях обращает на себя внимание такая лексика, как *аксессуары, органайзер, престижная канцелярия, ноутбук, брифкейс, байк, деним, мейк-ап* и т. п.

Особое место среди англо-американских заимствований принадлежит экзотическим наименованиям, которые необходимо знать настоящей бизнес-леди, подобно «эксклюзивным видам косметических услуг и *аппаратной* косметологии в *эксклюзивном салоне, ВИП-салоне, со СПА* процедурами, где элитные услуги по разумным ценам (такие, как *пилинг с тоником, с мягким скрабом и адаптирующейся крем-пудрой с различными текстурами*), где *экспресс-лифтинг*, а «легализация *инъекции токсина ботулизма* уже отмечена крупной рекламной кампанией...», с *ревитализационным эффектом препарата*, где есть *активные ингредиенты*» с использованием *антиперспирантов, эпиляции, коллаген-активатора*, что, *шопинг-терапия* – неотъемлемая часть вашего здоровья и настроения; ей важно знать о «голливудском *гламуре*» и, что гламур возвращается в моду, что нужно одеваться в духе гламурных 50-х и, что есть *эксклюзив в бутике, кардиган, свингер и смокинг* (двубортный смокинг из шелкового атласа – для женщин), уютная *юбка-трансформер*, что кожа в этом сезоне должна быть *брутальной*, носить нужно замшевые *ботильоны*, пить *элитный кофе*, есть шоколадные *пудинги, йогурты*, ходить на *бизнес-ланч* и т. д. Подобные этим наименования ассоциируются с обликом западного бизнесмена, создают в умах потребителей впечатление «элитарности» и респектабельности, принадлежности к особому слою общества, обладание особыми ценностями.

Важным итогом исследования функционирования иноязычной лексики в рекламной деятельности изучаемого периода стало закрепление определенных ценностных установок внутри новых имущих слоев общества, способствующих ценностному и поведенческому самоопределению и консолидации последних, а значит, появлению реальной социальной базы, необходимой для дальнейшего развертывания социально-психологических рекламных «рычагов» управления – манипуляций, оболъщения, воздействия. Ассимилируясь в новой русскоязычной среде, иноязычные слова, разумеется, проходят сложный путь адаптации. И этот факт свидетельствует в пользу силы русского языка, принимающего заимствования, в том числе и англо-американизмы, подчиняющего их своим нормам и законам функционирования; в свою очередь заимствования, влияя на русскоязычного носителя, совершенствуют его речевую компетенцию.

Итак, мы приходим к выводу о том, что необходимо выделить социально-психологические причины и факторы заимствования. К таковым мы относим восприятие иноязычного слова как более престижного по сравнению с исконным, «модного», «необычно звучащего», а также выделение и закрепление его в сознании говорящих. Это происходит, по нашему мнению, из-за того, что иноязычное слово связано с особой стилистической окраской и вследствие его «иноязычности» смысл оказывается в некоторой степени зашифрованным, непонятным, разгадка которого по силам человеку, употребившему это слово. Это само по себе уже престижно и может свидетельствовать о его принадлежности к некоей элитной прослойке. Перспективу дальнейшего исследования мы видим в изучении неологизмов в сфере досуга и спорта.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дейян А. Реклама / А. Дейян. – М. : Наука, 1993. – 126 с.
2. Webster's third new international dictionary of the English Language unabridged. A Merriam-Webster. – Encyclopedia Britannica, Inc. Chicago, 1993.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Попко – кандидат філологічних наук, професор Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв Міністерства культури і мистецтв України.

Наукові інтереси: лексикологія, неологія, неографія.

УДК 811.11-112'37

НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК КОМПЛЕКСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ

Дмитро СОКОЛОВ (Дніпропетровськ, Україна)

На матеріалі німецькомовних джерел у представленій статті розкривається сутність однієї з головних характеристик політичної лексики – її невизначеності, що складається з таких параметрів, як абстрактність, складність, нечіткість, відносність, багатозначність та можливість множинних інтерпретацій. Методами семантичного та контекстуального аналізу визначається тісний зв'язок невизначеності політичної лексики з її ідеологізованістю.

Ключові слова: політична лексика, абстрактність, відносність, багатозначність, ідеологізованість.

On the basis of the German-language sources, the presented article reveals the essence of one of the main characteristics of political lexicon – its indefiniteness – which falls into such parameters as abstractness, complexity, indistinctness, relativity, polysemanticism and ambiguity. By means of the semantic and contextual analysis it is indicated that the indefiniteness of political lexicon correlates with its ideological bias.

Key words: political lexicon, abstractness, relativity, polysemanticism, ideological bias.

Політичний дискурс як вербальна комунікація, що здійснюється в певному соціальному контексті і предметом якої є політичне життя, постає окремим типом дискурсу. Він поєднує в собі ознаки багатьох інших дискурсів, та у ньому функціонує особлива система способів формування семантико-прагматичного змісту – мова політики, причому саме її лексико-фразеологічний рівень вважається найбільш інформативним для лінгвокультурологічних і політолінгвістичних досліджень [1, с. 19].

Політичний вокабуляр (політична лексика) являє собою лексику, денотативно й асоціативно пов'язану з політично релевантними поняттями, які є предметом політичної дискусії, та використовувану для вираження політичних поглядів та інтересів. Таке потрактування політичного вокабуляру дозволяє охоплювати якнайширші пласти лексики. Основним визначальним критерієм приналежності тієї чи іншої лексичної одиниці до політичного вокабуляру постає її функціонування в межах політичного дискурсу.

Отже метою пропонованого обговорення вважається виокремлення та узагальнення характерних ознак політичного вокабуляру. Об'єктом обговорення постає лексичний шар політичної мови, а предметом – його лексико-семантичні властивості.

Одиниця політичного вокабуляру – це лексема, що функціонує у політичному дискурсі, має особливий статус, концентрує в собі частину його інформації, позначає політично релевантні поняття, актуалізується в контексті тієї або іншої комунікативної/політичної ситуації, має комплексну семантичну структуру, а також оцінює політично релевантні аспекти дійсності та пропонує певні варіанти дії відповідно до цих аспектів дійсності.

За структурою одиниця політичного вокабуляру може складатися як з одного слова (просто: *Anarchie, Pazifismus, Freiheit*; або складне: *Bundesregierung*), так і з двох або більше слів (*Berliner Mauer, soziale Marktwirtschaft, Kalter Krieg, Demokratischer Sozialismus, Politik der ruhigen Hand*). Причому в другому випадку формується власна семантична система одиниці політичного вокабуляру, що не є простою сумою сем її складових частин.

Через одиниці політичного вокабуляру суб'єкти політичного дискурсу не тільки називають / позначають релевантні предмети і явища дійсності, але й дають їм оцінку згідно зі своїми переконаннями і політичними мотивами, здійснюють самоідентифікацію та ідентифікацію позицій опонентів. Повсякденна мова та мова політики відрізняються між собою насамперед через значущість та частоту одиниць політичного вокабуляру, що використовуються у них. І навіть якщо мова політики запозичує певні лексеми з повсякденної мови, вона одразу наділяє їх статусом одиниць політичного вокабуляру, який ці лексеми втрачають поза політичним контекстом [6, с. 59; 7, с. 130].

Політичній лексиці притаманна комплексна ознака – невизначеність, яка складається з таких характеристик: абстрактність, складність, нечіткість, відносність, багатозначність та можливість множинних інтерпретацій.

Одиниці політичного вокабуляру (далі – ПВ) часто позначають **абстрактні** суспільні цінності або інші феномени загального характеру, типові для певної епохи: *Sicherheit, Sozialismus, Demokratie, Freiheit, Recht, Marktwirtschaft, Planwirtschaft* тощо.

Як зазначає В. В. Левицький, структура значення абстрактних імен принципово нічим не відрізняється від структури значення конкретних імен, проте має свої визначальні особливості.

Уживаючи терміни «означальні» і «предметні» імена відповідно, В. В. Левицький наголошує: «У структурі моделі номінації за участю предметних і означальних слів варто розрізняти референт як репрезентант одиничного і денотат як репрезентант загального щодо екстенціоналу, уявлення як репрезентант одиничного і поняття як репрезентант загального (сигніфікат) щодо інтенціоналу, причому усі ці відмінності мають релевантний характер тільки для предметних слів. Таке формулювання дозволяє говорити лише про відсутність релевантних розбіжностей між референтом, денотатом та сигніфікатом означальних слів, а не про відсутність у них референта і денотата» [5, с. 73-74]. Тому, якщо між референтом, денотатом і сигніфікатом абстрактних (означальних) лексичних одиниць немає релевантних відмінностей, то для відповідного розуміння тієї або іншої абстрактної одиниці ПВ в цьому контексті необхідним є її поширене трактування.

Чим більш абстрактною і нечіткою є одиниця ПВ, тим менш однорідним є її зміст [3, с. 137] і тим більш різноманітними постають її можливі дефініції, запропоновані суб'єктами політичного дискурсу задля досягнення поставленої мети.

Класичним прикладом є лексема *Freiheit*, задля розуміння значення якої необхідним є не тільки знання її словникової дефініції, але й знання політичної сфери її використання, тобто контексту. Лексема *Freiheit* залежно від контексту може позначати, наприклад, свободу від чого-небудь – від потреб або певних обов'язків, це може бути свобода від втручання в особисте життя або свобода як право й можливість відверто висловлювати свою думку тощо [8, с. 60].

Зазвичай одиниці політичного вокабуляру **складні**. Це пояснюється тим, що політика охоплює всі галузі суспільного життя, тому референт/денотат уживаних у політичному контексті лексем часто являє собою складні об'єкти і явища дійсності. Саме через це складним постає і сигніфікат – власне поняття, що корелює з референтом і денотатом. Складні семантично, а іноді й формально, лексеми позначають комплексні сутності. Для розуміння таких лексичних одиниць недостатньо простої їхньої дефініції. Труднощі аналізу значень семантично складних лексем полягають не стільки в необхідності виробити достатньо широку дефініцію, скільки в комплексному та складному характері самої дійсності, яку вони позначають [9, с. 28]. Унаслідок цього ускладнюється не тільки значення одиниць політичного вокабуляру, але і їх рецепція.

Разом з тим, у ході аналізу аспектів, що впливають на семантику одиниць політичного вокабуляру, було б помилкою обмежуватися тільки позалінгвальним аспектом. Аргументом на користь цієї тези може слугувати коментар Г. В. Колшанського щодо впливу мовного і позамовного контексту на сприйняття значення комунікантом: «Говорячи про роль контексту в його глобальному плані як лінгвальному, так і позалінгвальному (сума оточень, ситуація), не можна стверджувати, що цей контекст породжує те значення, яке потім сприймає комунікант. Мова залишається в усіх цих випадках внутрішньо організованою структурою, смисл якої не формується поза нею, але одночасно, і тільки одночасно, з позалінгвальним контекстом» [4, с. 32]. Отже численні умови, що спричиняють складність семантики одиниць ПВ і перебувають за межами досліджень лінгвістики, знаходять свою реалізацію також і в мові, що уможливило виконання повноцінного лінгвістичного аналізу чинників, які визначають значення одиниць політичного вокабуляру.

Контекст постає вагомим і щодо наступної особливості одиниць ПВ – **нечіткості** їхніх формулювань і значень. Наприклад, питання розмежування значення лексем «*konservativ*» та «*reaktionär*» супроводжується за певних умов (контекстуальних і комунікативних) цілою низкою труднощів. Семантична нечіткість притаманна всім лексемам, які позначають політичні течії: «*links*», «*rechts*», «*konservativ*», «*liberal*» тощо. І тільки у конкретному політичному контексті можна зрозуміти, до якого саме явища об'єктивної дійсності вони відносяться [9, с. 29]. З погляду семантики нечіткість значення одиниць політичного вокабуляру призводить до того, що навіть при конкретизації ядра значення залишаються розмитими не тільки межі семантичної периферії, а й межі ареалу використання цих одиниць. З іншого боку, саме це уможливило подолання небажаних для комунікантів наслідків такої особливості політичної лексики, оскільки нечіткість її семантики передбачає також і гнучкість правил її вживання [2, с. 32-33]. Будь-яке висловлювання отримує смисл не в межах своєї структури, а лише у відношенні цієї структури до суми ситуацій [4, с. 32]. Тому нечіткість семантики одиниць ПВ не перешкоджає успішній комунікації: у тому або іншому контексті / комунікативній ситуації завдяки іншим мовним засобам можна достатньою мірою чітко позначити семантику використовуваних одиниць

політичного вокабуляру. При цьому релевантність периферійних елементів семантики є настільки низькою, що зважати на них немає необхідності [8, с. 51].

Наступна риса політичного вокабуляру – його **відносність** – перебуває у взаємозв'язку з попереднім аспектом і багато в чому визначається позалінгвальними чинниками, зокрема плюралізмом позицій, репрезентантами яких постають суб'єкти політичного дискурсу – політики. Кожен із них відповідно до обраної політичної і комунікативної мети прагне задати власну сферу і правила вживання релевантних одиниць ПВ, у контексті яких значення цих одиниць конкретизується потрібним для мовця способом.

Приміром, лексема «konservativ» може використовуватись представниками різних політичних партій, та отримувати, з огляду на семантичну нечіткість, відповідні конотації. Остаточне значення залежить від того, хто саме позначає свою або іншу політичну силу консервативною, ліберальною або радикальною. Кожний політик намагається окреслити власний діапазон використання цих позначень.

Два наступні аспекти – **багатозначність** (нім. *Mehrsinnigkeit*) та **можливість множинних інтерпретацій** (нім. *Mehrdeutigkeit*) – варто розглядати одночасно.

Багатозначність (полісемія) притаманна мовним одиницям й поза межами політичного дискурсу, натомість множинність інтерпретацій тих або інших лексем постає особливістю, яка характерна в основному для політичної лексики. Наприклад, лексема «demokratisch» може вживатися в контекстах, що репрезентують її різні, але взаємопов'язані відтінки значення: «demokratisches Verhalten am Arbeitsplatz» і «demokratische Wahlen». Загальною характеристикою в цьому випадку є позитивна конотація лексеми «demokratisch». Водночас, наприклад, для позначення держави, що існувала на території Східної Німеччини, у ФРН використовуються різні лексеми: вони можуть бути нейтральними (*Deutsche Demokratische Republik, DDR*) або ідеологічно навантаженими, причому в другому випадку ідеологічна інтерпретація передбачає пейоризацію значення цієї лексеми (*Ostzone, Sowjetzone, sowjetisch besetzte Zone, SBZ, so genannte "DDR", "DDR"*).

Якщо багатозначність / полісемія одиниць ПВ постає важливим компонентом політичного мовлення (у широкому розумінні терміна «мовлення») і легко нівелюється контекстом, то можливість множинних інтерпретацій є «серйозним навантаженням» для політичної комунікації в цілому [9, с. 30-31]. В. Дікманн пропонує спеціальний термін на позначення цього аспекту і кваліфікує можливість множинних інтерпретацій одиниць політичного вокабуляру як «патологічну полісемію», яку слід розуміти як явище на рівні мови (*langue*), що містить перенавантажені щодо семантичного наповнення слова, достатня контекстуальна детермінація яких у мовленні (*parole*) видається неможливою. Більш того, часто політики навмисне уникають однозначних формулювань одиниць ПВ, прагнучи забезпечити максимальну кількість можливих інтерпретацій власного висловлювання. Крім того, багатозначність (*Mehrsinnigkeit*) та можливість множинних інтерпретацій (*Mehrdeutigkeit*) – це підвиди полісемії. Різниця полягає в тому, що перше явище має лінгвістичний характер (тобто це мовна полісемія), а друге зумовлене ідеологічними чинниками (тобто це «ідеологічна» полісемія) [8, с. 54].

Таким чином, невизначеність політичної лексики обумовлює наявність відносно вільних правил її використання, а потрактування цих правил обумовлюється ідеологічними чинниками.

Перспективою обговорення може слугувати подальша конкретизація співвідношень між невизначеністю політичної лексики та її ідеологізованістю.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Васильев А. Д. Динамика слова в дискурсе СМИ и лексикографии как следствие и воплощение экстралингвистических факторов / А. Д. Васильев // Известия УрГПУ. Лингвистика, 2005. – № 16. – С. 19–40.
2. Демьянков В. З. Политический дискурс как предмет политологической филологии / В. З. Демьянков // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования – Москва, 2002. – № 3. – С. 32–43.
3. Кобб Р. У. Использование символов в политике / Р. У. Кобб, Ч. Элдер // Политическая лингвистика. – Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т., 2009. – № 3(29). – С. 131–145.
4. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Г. В. Колшанский. – М. : URSS, 2005. – 147 с.
5. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2006. – 508 с.
6. Чудинов А. П. Дискурсивные характеристики политической коммуникации / А. П. Чудинов // Политическая лингвистика. – Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т., 2012. – № 2(40). – С. 53–59.
7. Bergsdorf W. Von Adenauer bis Kohl: Fahnenwörter im Spannungsfeld der deutschen Politik / W. Bergsdorf // O. Panagl (Hg.). Fahnenwörter der Politik. – Wien : Böhlau, 1998. – S. 127–138.

8. Dieckmann W. Sprache in der Politik / W. Dieckmann // M. Greiffenhagen (Hg.). Kampf um Wörter? – München : Hanser, 1980. – S. 47–64.

9. Greiffenhagen M. Die Rolle der Sprache in der Politik / M. Greiffenhagen // M. Greiffenhagen (Hg.). Kampf um Wörter? – München : Hanser, 1980. – S. 9–37.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дмитро Соколов – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: політична лінгвістика, політична лексика, німецький політичний дискурс, семантика, фрейми.

УДК 811.111'373

КОМП'ЮТЕРНІ ЛЕКСИЧНІ ІННОВАЦІЇ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Валентина ЯНСОН, Дмитро ВАСИЛЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглядаються структурно-семантичні особливості англomовних лексичних інновацій комп'ютерної сфери. Досліджується розвиток лексичних значень і семантична мотивація новотворів.

Ключові слова: словотвір, структурна модель, семантична мотивація.

The article deals with the structural-semantic peculiarities of computer lexical innovations in English. The development of their lexical meanings and semantic motivation has been investigated.

Key words: word formation, structural-semantic pattern, semantic motivation.

Комп'ютерні інновації формують одну з найбільш значних соціофункціональних лексичних груп сучасної англійської мови. Більшість мовних одиниць виникає на позначення нових понять. Незважаючи на наявність значної кількості наукових робіт, присвячених комп'ютерному лексикону [1-4], цей шар лексики залишається явищем, що продовжує привертати увагу лінгвістів у зв'язку з його постійною динамікою і розповсюдженням у суспільстві під впливом високих технологій.

Актуальність цього дослідження визначається первинною роллю англійської мови в номінації понять у сфері комп'ютерних технологій по відношенню до інших мов. *Мета* статті полягає у вивченні структурно-семантичних особливостей комп'ютерних лексичних інновацій, що *передбачає* дослідження структурних моделей, семантичної мотивації та розвитку значень новотворів, зафіксованих англomовними періодичними виданнями та інтернет-сайтами.

Внаслідок інноваційних процесів комп'ютерна підмова поповнюється морфологічними неологізмами, тобто словами, що мають нову форму і нове значення, та виконують функцію найменування нових реалій, які виникають у зв'язку з науково-технічним прогресом і утворюються способом морфологічної деривації:

1) афіксації: *supercookie* (n.) – інформація, яка призначена для зберігання в комп'ютері і не може бути видалена звичайним способом: “*The program was dubbed a ‘supercookie’ because it is more powerful than a regular Web tracking cookie that users can delete*” [www.fiercewireless.com 01 April 2015]. Даний іменник утворився на основі лексеми *cookie* (n.) – частина інформації, що зберігається у комп'ютері, про інтернет-документи, які були переглянуті: *super- + cookie > supercookie* (*super-* p_{ref} + n > N). Семантика похідного включає значення первісного слова. Визначення нової лексеми *supercookie* здійснюється за допомогою відсилання до значення *cookie* (пряма мотивація);

2) основокладання (словоскладання): *conversational + user + interface > conversational user interface* (adj + n + n > N) (нова форма, нове значення) – комп'ютерний інтерфейс, який надає користувачам інформацію звичайною, розмовною мовою у відповідь на усні запити: “*Nearly every major tech company – from Amazon to Intel to Microsoft to Google – is chasing the sort of conversational user interface that Kaplan and his colleagues at PARC imagined decades ago*” [www.wired.com 16 September 2015];

digital + amnesia > digital amnesia (adj + n > N) – нездатність згадати основні речі, такі як телефонні номери, дати і т. і., внаслідок надмірної залежності від мобільних телефонів, інтернету, що зберігають інформацію: “*The problem, dubbed ‘digital amnesia’ is a result of our brains adapting to an age where our phone, and the internet, is always available, scientists say*” [www.dailymail.co.uk 01 July 2015];

nerd + power > nerd power (n + n > N) (нова форма, нове значення) – тепло, що генерується комп'ютерами і використовується, наприклад, щоб зігрівати приміщення: “*All computers produce heat, but computer servers produce a lot of heat – so much that it usually costs a fortune to cool them down. So why isn't this heat used instead to keep homes or offices warm? Actually, 'nerd power' is already being tried out*” [www.bbc.co.uk/ 21 May 2015]. Іменник *nerd* походить з американської англійської (sl) (1951) – ймовірно від *nerd* (1940s, sl) ‘stupid or crazy person’, що є зміною лексеми *nut*. Слово з'являється в книзі Dr. Seuss “If I Ran the Zoo”, починаючи з 1950 р., що, можливо, сприяло його поширенню [6]. У сучасній англійській мові *nerd* (n.) позначає людину, яка вкрай зацікавлена в одній темі, особливо комп'ютерній, і знає багато фактів про це [5];

smart + desk > smart desk (adj + n > N) (нова форма, нове значення) – комп'ютеризований стіл, який можна підіймати для використання стоячи, і який може контролювати такі речі, як рух користувача, час, проведений за столом сидячи або стоячи, і кількість затрачених калорій, і запропонувати користувачеві переміститися або встати: “*The reason to buy a smart desk is because you, like most Americans, discover you are sitting your life away*” [/well.blogs.nytimes.com/2015/06/02/smart-desks-to-keep-you-moving/ (tech blog) 02 June 2015]. *Smart* (adj.) – розумний/а (машина, яка використовує комп'ютери і здатна діяти незалежно) [5];

ubiquitous + computing > ubiquitous computing (adj + n > N) (нова форма, нове значення) – інша фраза для ambient computing: “*Google, along with other companies and researchers, dreams of so-called ubiquitous computing or ambient intelligence – computers woven into the texture of life as opposed to being separate machines*” [bits.blogs.nytimes.com 27 September 2012]. *Ubiquitous* (adj.) – seeming to be everywhere: *Leather is very much in fashion this season, as is the ubiquitous denim* [5].

Складні слова мають більшу інформативність, ніж прості. Їхнє значення не є простою сумою значень слів-мотиваторів. Вони визначаються складними відношеннями між лексемами. Композити розглядаються в науковій літературі як одиниці, в яких значення другого компонента уточнюється значенням першого. Через перший компонент дається така ознака другого, яка не вичерпує видових властивостей. Семантичні зв'язки між складовими композитів є багатогранними і залежать від значення складових і від предмета, який вони позначають. Перший іменник конкретизує і уточнює другий, який може бути вжитий не тільки у прямому, але й у переносному значенні. Образність і експресивність композитів безпосередньо пов'язані з семантичним наповненням моделі. Диференційними ознаками експресивних композитів є порушення семантичного узгодження між компонентами конструкції. Більшість із них утворюють групу метафоричних композитів, які можуть бути повністю переосмислені, або джерелом метафоризації може виступати один із їхніх компонентів. Отже, компоненти складних слів мають свої власні лексичні значення, які включають супутні конотативні та експресивні семи, що можуть актуалізуватись у процесі творення композитів.

Лексеми, що мають нову форму та відтворюють значення вже існуючих у мові слів, також можуть утворюватися способом морфологічної деривації за допомогою скорочення (фрагментації), аббревіації, акронімізації, а також телескопії. *GAF*A є скороченням назв компаній *Google, Apple, Facebook* і *Amazon*, що розглядаються як одне ціле: “*But the spread of the term 'GAF' may be as much to do with cultural resentment as taxes. 'I think it's more about distribution of power in the online world than tax avoidance,' Liam Boogar, founder of the French start-up site, Rude Baguette, tells Quartz. France, after all, is a country with a long history of resisting US cultural hegemony*” [http://qz.com 01 December 2014];

на основі скорочення та телескопії побудоване слово *ped-text* (v.) (*ped(estrian) + text > ped-text*), яке отримує додаткове значення – відсилати текстове повідомлення під час прогулянки: “*I'm ped-texting, I'm looking down at my phone, 75 percent of the time*” [WNYC: Brian Lehrer Show (politics and current affairs) 15 April 2014]. В основі нової лексеми є дієслово *text* (v.) (2005) – to send a text message by mobile system та іменник *pedestrian* (n.) – a person who is walking, especially in an area where vehicles go;

лінгвальна інновація *tweleb* (n.) (*tw(itter) + (c)eleb(riety) > tweleb*) позначає знаменитість, яка має багато послідовників в соціальній мережі Twitter: “*There were a few old and a few new faces, including a tweleb or two. Expect to see and hear more from these cool kids*” [mookzilla.tumblr.com 03 June 2014]. Лексема *twitter* (n.) вживається на позначення вебсайту, на якому люди або організації можуть публікувати короткі зауваження або іншу інформацію та обмінюватися нею; *celebrity* (n.) – відома людина, особливо в шоу-бізнесі.

Семантичні інновації з'являються у мові з метою дати нові, більш емоційні назви предметам, які вже мають нейтральні найменування. Вони відбивають тенденцію до вживання у мовленні

більш експресивних форм, що є характерним для субстандартної лексики. Семантичні інновації виникають внаслідок того, що існуючі слова повністю змінюють свої значення (має місце спеціалізація), або семантична структура слів набуває додаткових лексико-семантичних варіантів (відбувається розширення значення). Нові значення формуються, головним чином, шляхом метонімізації, метафоризації (образна мотивація): *ambient* (n.) – завжди доступне комп’ютерне середовище, наприклад, через голосові команди: “*The new Siri is paving the way to what you might call ‘ambient computing’ – a future in which robotic assistants are always on hand to answer questions, take notes, take orders or otherwise function as auxiliary brains to whom you might offload many of your chores*”. [www.nytimes.com 22 September 2015]. Етимологічний словник так пояснює походження лексеми *ambient* (adj.): ‘surrounding, encircling’, from Latin *ambientem* (nominative *ambiens*) ‘going round’, present participle of *ambire* ‘to go around’, from *amb* – ‘around’ + *-ire* ‘go’. The ground sense of ‘revolving’ led to ‘encircling, lying all around’ [6]. У загальноновживаній англійській мові слово *ambient* (adj.) має значення ‘specialized (especially of environmental conditions) existing in the surrounding area’: *ambient conditions / lighting / noise / temperature* [5]. Семантична інновація виникає шляхом субстантивзації і набуває нового змісту; на основі метафори формується нове значення лексеми *burger* (n.) – меню на екрані комп’ютера, що містить три короткі паралельні горизонтальні лінії, які користувач натискає, щоб побачити опції: “*Definitely use a burger. You could put the settings in the burger menu too. Fix the settings to the bottom of the burger menu and use a vertically scrolling contact list that scrolls behind the settings button*” [http://ux.stackexchange.com/ 14 November 2014]. Іменник *burger* з американської англійської мови (1939) є скороченням *hamburger* і позначає м’ясо або інші продукти харчування плоскої форми і смажені: *a burger and fries*;

інша семантична інновація набуває нового змісту: *vamping* (n.) – спілкування до пізньої ночі в соціальних мережах: “*Social media is about having agency over your own life and vamping is one way to recapture that,*” said Alice Marwick, an assistant professor at Fordham University who studies the Internet and society” [New York Times (US broadsheet) 06 July 2014]. За етимологією, *vamp* (v.) позначає ‘extemporize on a piano’, 1789, from *vamp* (n. 1) ‘upper part of a shoe or boot’, via verbal sense of ‘provide a stocking (later a shoe) with a new vamp’, 1590s, then ‘patch up, repair’ [5]. Related: *vamped, vamping*. У загальноновживаній мові дієслово *vamp* (v.) має значення ‘зробити щось більш привабливим і захоплюючим’.

Наведені вище приклади свідчать про активну участь загальноновживаної лексики в утворенні нових слів, семантичних інновацій, що належать до сфери комп’ютеризації. Розглядаючи вплив процесу комп’ютеризації на семантику мовних одиниць, Ю. А. Зацний зазначає, що “семантична деривація є найбільш продуктивним способом формування комп’ютерної термінології. Первинним матеріалом, який піддається семантичним зрушенням та змінам, можуть бути як загальномовні одиниці (термінологізація), так і термінологія інших сфер (перетермінологізація), причому в обох випадках в інноваційний процес активно включається механізм метафори. Конотативне забарвлення притаманне значній частині комп’ютерної лексики, і його можна вважати специфічною рисою семантики цієї термінології” [1, с. 22].

До типів мотиваційних відносин, існуючих у сфері комп’ютерної лексики, належать як пряма, так і опосередкована мотивація, що є потенціалом мовної системи, який задіюється у тому випадку, якщо безпосередня мотивація перестає функціонувати або її недостатньо для повного розгортання мовної системи.

Подальше вивчення лінгвальних інновацій, способів їхнього творення та семантичної мотивації має велике значення у вирішенні теоретичних і практичних питань словотворення. Важливими є дослідження відмежування мотивованих слів від невмотивованих, класифікація видів лексико-семантичних відносин для розуміння причин динамічних зрушень у словотвірчій системі мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зацний Ю. А. Развитие словарного состава современной английской лексики в 80-ти-90-ти роки XX століття : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 / Ю. А. Зацний. – Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1999. – 32 с.
2. Кармызова О. А. Компьютерная лексика : Структура и развитие : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.19 / О. А. Кармызова. – Воронеж, 2003. – 20 с.
3. Махачашвілі Р. К. Основні словотвірчі тенденції в сфері комп’ютерної лексики сучасної англійської мови // 36. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конференції “Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість”. – К.: Європейський університет, 2003. – С. 240-242.

4. Столярова М. О. Етикет у віртуальній англомовній комунікації (на матеріалі чатлайнових сесій) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / М. О. Столярова. – К., 2005. – 20 с.
5. Cambridge Advanced Learner's Dictionary and Thesaurus. – Режим доступу : [dictionary.cambridge.org].
6. Online Etymology Dictionary. – Режим доступу : [etymonline.com].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Валентина Янсон – старший викладач кафедри англійської мови і перекладу факультету сходознавства Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: лексикологія, соціолінгвістика.

Дмитро Василенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри фонетики і практики англійської мови Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: англійська лексикологія, соціолінгвістика.

УДК 81'37

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ЕДИНИЦА

Лариса АФАНАСЬЕВА (Дніпропетровськ, Україна)

Актуальною проблемою мовознавства є вивчення й класифікація лексико-семантичного поля як найменш дослідженої мовної категорії. Розгляд поглядів різних науковців на поняття 'лексико-семантичне поле' сприяє більш глибокому та детальному розумінню проблеми та самої категорії.

Ключові слова: слово, поняття, лексико-семантичне поле, семантика, парадигма, лексичний рівень, значення.

The study and classification of the lexical-semantic field as a less learnt lexical category is an urgent linguistic problem nowadays. The consideration of some linguists' points of view on the notion 'lexical-semantic field' can help understand this problem and notion itself more deeply and in detail.

Key words: word, notion, lexical-semantic field, semantics, paradigm, lexical level, meaning.

В данной статье в общем виде ставится проблема теоретического исследования основополагающих лингвистических понятий. Данная проблема находится в русле важнейших исследований, так как лексико-семантическое поле – это совокупность лексем, обозначающих определенное понятие в широком смысле этого слова – по современным представлениям филологов включает в свой состав слова различных частей речи; с допущением включения фразеологизмов и лексических материалов различных форм существования национального языка, не только литературного, но и просторечия, диалектов, жаргонов, с обращением к историческим лексическим материалам при ориентации на диахроническое исследование. Лексико-семантическое поле характеризуется рядом признаков системности как в синхронном плане (семантическая соотносительность лексем, «делящих» поле между собою, наличие гипонимов и гиперонимов), так и в генетическо-диахроническом плане (определенный набор неоднократно реализованных мотивационных моделей, повторяемость словообразовательных моделей, повторяемость производящих этимологических гнезд, порождающих лексику поля) [7].

Однако в силу тесной связи с внеязыковыми реалиями поле является незамкнутой единицей организации лексики и поэтому существенно отличается от систем других языковых уровней (фонологического, морфологического).

Цель данной статьи – проанализировать и творчески обобщить существующие точки зрения на лексико-семантическое поле.

Лексический уровень языка организован сложными соотношениями лексико-семантических полей как смежных, так и пересекающихся, и соподчиненных. Сравните поля «знание», «изучение», «польза», «просвещение», «ум», «прогресс», «уничтожение», «созидание».

Лексико-семантическое поле – понятие весьма емкое. В нем перекрещиваются главные проблемы лексикологии – проблемы синонимии, антонимии, полисемии, проблема соотношения слова и понятия. Решение задач, связанных с семантическими полями в лексике, позволяет по-новому освещать перечисленные проблемы [5, с. 57-68].

Лексико-семантическое поле как лингвистическая единица берет свое начало в 19-м веке, когда также начинает развиваться лексикография и риторическая традиция. Тогда же появляются работы Мишеля Бреалья, французского лингвиста и историка, который впервые ввел термин «**семантика**», понимая его, однако, в духе времени как чисто диахроническую область исследований, то есть как анализ исторических изменений значений слов [8, с. 156].

Однако в лингвистике идея исследования лексики по семантическим (понятийным) полям связывается с именем Й. Трира. Под понятийным семантическим полем Й. Трир понимает в первую очередь структуру определенной сферы или круга понятий. Понятийному полю соответствует в языке лексическое поле, которое вычленяется из словарного состава, будучи соотношенным с каким-либо понятийным полем. В семантической теории Трира предполагается параллелизм между планом понятийного содержания, который представлен понятийным (семантическим) полем, и планом языкового выражения, представленным словесным полем. Прежде всего, Й. Трира интересовало, что может быть взято за основу при вычленении определенной совокупности слов из общего лексикона. Таким критерием, как ему казалось, может служить наличие общих значений у данной группы слов. Однако термин «семантическое поле» для Й. Трира являлся метафорой, но такой метафорой, за которой стоит определенный способ его анализа [9, с. 55-57].

К концепции Й. Трира близка концепция словесных полей Й. Л. Вайсгербера [1, с. 84-96], считающего значение слова не самостоятельной единицей, а его чисто реляционным структурным компонентом. Словесные поля Вайсгербер подразделяет на однослойные и многослойные. Членение однослойных полей обусловлено какой-то одной точкой зрения, опирается на какой-то один признак, аспект. Членение же многослойных полей опирается на различные точки зрения, но при этом выделяется опорное «ядерное» значение.

Для Й. Трира и Й. Л. Вайсгербера характерна интерпретация семантического поля как парадигматической категории. Главная идея этой семантической концепции заключается в том, что значение слова не может быть адекватно описано без обращения к лексическим единицам, входящим в то же *семантическое поле*. Значение слова рассматривается как функция от его семантических отношений с другими членами поля.

Понятие семантического поля получило большое распространение, число конкретных исследований постоянно растет, в теорию поля вносятся добавления и уточнения. Теория поля все больше связывается с определенной классификационной системой словарного состава, который расчленяется на упорядоченные по отношению друг к другу большие и малые группы.

Понятие семантического поля (СП) относится к основным понятиям современной лексической семантики. Данное определение концентрирует в себе главные проблемы лексической семантики и определяет их рассмотрение с позиции системного подхода. При описании поля различные типы отношения между словами анализируются не изолированно, а в общей системе всех лексико-семантических связей.

Тем не менее, семантическое поле остается наименее исследованной единицей лексики. До сих пор в языкознании не определены строгие границы применения термина СП. Им часто обозначаются разные объединения слов. Во многих исследованиях объем понятия поля оказывается неопределенно широким или, наоборот, очень узким. Нет единообразия в употреблении терминов.

«Семантическое поле – это совокупность семантических единиц, имеющих фиксированное сходство в каком-нибудь семантическом слое и связанных специфическими семантическими отношениями. Для сигнификативного слоя упомянутое сходство трактуется как связь с некоторым (одним и тем же) набором понятий, для денотативного слоя – как связь с одним и тем же набором объектов внешнего мира, для экспрессивного слоя – как связь с одним и тем же набором условий речевого общения, для синтаксического слоя – как связь с одним и тем же набором синтаксических отношений между частями речевых отрезков. Таким образом, в каждом семантическом слое имеются семантические поля. Может рассматриваться объединение в семантические поля и для архиединиц (например, нерасчлененно для сигнификативно-денотативных единиц)» [3, с. 173].

СП является крупной системно-структурной единицей лексико-семантической системы языка, оно объединяет не только единичные языковые элементы (одиночные лексемы, лексико-семантические варианты) на основе общего интегрального признака, но и различные лексические парадигмы разного уровня и объема, таким образом, каждая единица поля предстает в нем во всем парадигматическом комплексе.

СП, как и любая другая система, в основе своей структурно. Традиционно под структурой понимается «относительно устойчивое единство элементов, их отношений и целостности объекта; инвариантный аспект системы [цитируется по 7].

Применение этого понятия дает возможность расчленить языковое пространство на гомогенные составные части, каждая из которых состоит из некоторого множества тесно взаимосвязанных и взаимодействующих друг с другом единиц.

СП как особая языковая система обладает сложной языковой структурой. Структурный каркас поля образуется совокупностью всех парадигматических группировок. Парадигматические отношения могут носить самый разнообразный характер и могут быть представлены разнообразными классами лексических единиц, тождественных по тем или иным смысловым признакам. Парадигматические отношения отличаются не только линейностью, так как одно и то же слово может одновременно входить в различные лексико-семантические парадигмы, то есть в различные ряды, слова в которых противопоставлены друг другу по каким-то определенным семантическим признакам.

Так, Ю. М. Караулов пишет о необходимости разделить различные сферы словарного состава на семантические поля (например, поле «радость»), лексико-семантические группы (например, группа слов со значением «изменение»), тематические группы (например, «наименования птиц»), синонимические ряды (например, ряд с инвариантным значением «храбрый»), ономазиологические группы (например, выражение понятия «время» существительными в русском языке) [4, с. 314].

Важнейшим составным компонентом лексико-семантического поля являются лексико-семантические группы слов. Можно предполагать, что участки семантических полей – это лексико-семантические группы (ЛСГ), то есть семантическое поле – родовое понятие по отношению к ЛСГ. Л. М. Васильев считает, что «термином лексико-семантическая группа можно обозначить любой семантический класс слов (лексем), объединенных хотя бы одной общей лексической парадигматической семьей или хотя бы одним общим семантическим множителем» [2, с. 105-113].

Эта соотнесенность основывается на том, что в значениях слов, объединенных одной лексико-семантической группой, имеется один, общий для всех, семантический признак, который и связывает слова.

Очень важной характерной особенностью слов одной группы является то, что дифференциальные семы, уточняющие категориальную сему, оказываются в них однотипными, повторяющимися. Категориальная сема предполагает, «задает» не любые, а какие-то определенные аспекты своего уточнения. В рамках этих аспектов формируются типовые дифференциальные семы. В связи с этим в каждой отдельной ЛСГ набор дифференциальных сем оказывается специфическим. Так, категориальная сема «перемещение» в соответствующих глаголах уточняется в следующих аспектах: «направление», «средство перемещения», «среда перемещения», «участники перемещения», «интенсивность» и некоторые другие. Наличие однотипных, повторяющихся сем делает все слова в пределах группы связанными определенными оппозициями. Совокупность всех оппозиционных связей формирует внутреннюю парадигматическую структуру таких групп. Структура имеет иерархический характер, так как все элементы группы – слова – привативно связаны с базовыми, опорными словами [6, с. 3-7].

Таким образом, проведенное исследование позволяет сделать следующие выводы. Лексико-семантическое поле как особая системообразующая единица обладает сложной и весьма своеобразной структурой, составные элементы которой связаны между собой парадигматическими отношениями. Анализируемое лексическое поле локальности многомерно, объемно. В основе организации лексико-семантического поля лежат упорядоченные классы, лексические парадигмы разного типа, структурирующие семантическое поле по вертикали и по горизонтали. Ядро лексического поля как его семантическую доминанту образует лексическая единица, выражающая общее инвариантное значение. Одним из основных свойств структуры лексико-семантического поля является её целостность, которая обеспечивается отношениями, предполагающими включение менее сложных единиц в более сложные. Например, центром поля локальности является многозначное слово «место». В семантической структуре этого обобщающего слова отражается весь спектр объема понятия места. Перспективы дальнейшего исследования мы видим в имплементации теоретических положений в изучение лексико-семантического поля «образование».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа / Й. Л. Вайсгербер – М.: Наука, 1993. – 264 с.
2. Васильев Л. М. Теория семантических полей / Л. М. Васильев // Вопросы языкознания. – 1971. – № 5. – С. 105–113.

3. Городецкий Б. Ю. К проблеме семантической типологии. – Изд-во Ленинградского ун-та, 1969. – 564 с.
4. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. М. : Наука, 1976. – 356 с.
5. Караулов Ю. Н. Структура лексико-семантического поля / Ю. Н. Караулов // Филологические науки. – 1972. – №1. – С.57–68.
6. Кузнецова Э. В. Итоги и перспективы семантической классификации русских глаголов / Э. В. Кузнецова // Семантические классы русских глаголов. – Свердловск, 1982. – С. 3–7.
7. Электронный ресурс. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/etymology_terms
8. Breal Michel. Essai de semantique: science des significations. Paris: Hachette, 1897. – 349 с.
9. Trier Jost. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes: Die Geschichte eines sprachlichen Feldes I. Von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jhdts. Heidelberg: Winter, 1931.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Афанасьєва – викладач кафедри іноземних мов Дніпропетровського державного університету залізничного транспорту.

Наукові інтереси: лексикологія, лексикографія, семіотика, прагмалінгвістика.

УДК 811.111'37:336.76

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКОЇ БІРЖОВОЇ ЛЕКСИКИ

Олена БЕРЕЖНА (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена проблемі дослідження структурно-семантичних особливостей англійської біржової лексики. В статті визначено шляхи становлення, розвитку та формування англійської біржової термінології, проаналізовано структуру біржових термінів, наведені найбільш продуктивні моделі утворення терміносполучень, а також описане явище метафоризації, як найбільш продуктивного способу утворення англійських біржових термінів.

Ключові слова: біржова лексика, структура терміну, семантика, метафоризація, первинна номінація, вторинна номінація, вторинно номіновані терміни.

The article is devoted to the problem of investigation of structural and semantic peculiarities of English stock market vocabulary. The article deals with the ways of forming, development and formation of English stock market terminology, analysis of stock market terms structure and the most productive models of terminological combinations formation. The process of metaphorization as the most productive way of English stock market terms formation is described.

Keywords: stock market vocabulary, the structure of the term, semantics, metaphorization, primary nomination, secondary nomination, secondary nominated terms.

Англійська мова давно набула статусу міжнародної мови, а нова лексика, що співвідноситься з економічними поняттями, утворює найбільшу групу інновацій останніх десятиліть в англійській мові. Тому важливою рисою сучасної лінгвістики є зацікавленість вчених в дослідженні різних видів економічної термінологічної лексики. На думку сучасних дослідників – Н. В. Подільської, А. В. Суперанської, Г. П. Немця, Н. В. Васильєвої, В. П. Даниленко, В. М. Грязнової, Т. Л. Канделаки та інших – сучасна термінологія – це лексичний пласт, що формується штучно, і кожна одиниця якого має певні обмеження для вживання і оптимальні умови для існування і розвитку.

З погляду на те, що біржова діяльність є невід'ємною частиною як людського спілкування взагалі, так і всього суспільного життя, вивчення біржової термінології є досить важливим. Особливої важливості набуває вивчення англійської біржової термінології у зв'язку з тим, що багато термінів запозичуються в українську мову в тій формі, в якій вони функціонують в англійській мові.

Становлення і розвиток біржової термінології тісно пов'язаний з історією розвитку виду діяльності, основним інструментарієм якого вона є. При виділенні періодів розвитку англійської біржової термінології ми спиралися на класифікацію розвитку біржової торгівлі, запропоновану Л. М. Добриніною, в основі якої лежить зміна видів біржового товару. Автор виокремлює п'ять етапів розвитку біржової діяльності. Слід також зазначити, що основні етапи термінологічного забезпечення біржової діяльності повністю відповідають наведеній хронологічній шкалі. 1) XVI ст. – Біржа як місце оптової торгівлі імпортованими товарами. У Лондонських кав'ярнях, в яких розташовувалися перші біржі, став складатися біржовий жаргон, що використовується до теперішнього часу. У цей період шляхом запозичення із загальнолітературної мови утворюються такі терміни, як: **puts and refusals** – пропозиції і відмови; **bulls** – «бики», тобто гравці на підвищення (назва «бики» пов'язана з прагненням таких гравців підняти ціни і на роги); **bears** – «ведмеді», тобто учасники торгівлі, що грають на зниження (прізвисько «ведмеді» відображає

той факт, що вони «завалюють ціни» вниз, «тиснуть їх»); **lamb** – «вівця», тобто спекулянт, який веде гру на біржі наосліп [4, с. 38]. 2) XVII-XIX ст. – Біржа як організація великих торговців, що проводить головні публічні торги товарами, цінними паперами та валютою. Початком другого етапу у розвитку біржової торгівлі стала поява *The London Stock Exchange* (Лондонської фондової біржі). У цей період в біржовій термінології з'явилися прості терміни, що передають назви структурних підрозділів біржі, наприклад: **floor** – «підлога», тобто торговий зал біржі, в якому відбувається укладання угод; **pit** – «яма», тобто місце в приміщенні біржі, де проводяться торги; **cage** – «клітка», тобто приміщення розрахункової секції біржі; **back office** – «підсобка», тобто обслуговуючий підрозділ банку, брокерської фірми; **garage** – одна із секцій операційного залу фондової біржі [11]. Даний період характеризується появою багатокomпонентних термінологічних поєднань, серед яких переважають двокомпонентні, наприклад: **meaning securities** – цінні папери, які обертаються на біржі; **standard stock** – особливо стійкі акції, акції великих компаній з незначним коливанням курсів; **main bond** – провідна облігація; **recognized dealer** – дилер, учасник ринку цінних паперів; **sagging tendency** – тенденція до зниження; **selling climax** – кульмінація продажів; **peculation policy** – політика біржової гри [4, с. 44]. На цьому ж етапі відбувається залучення в біржову термінологію одиниць з банківської лексики. У даний період були запозичені такі банківські терміни як: **account** – рахунок; **assets** – активи; **bank acceptance** – банківський акцепт, банківська тратта; **stock exchange bank** – банк, що фіксує фондові операції [4, с. 50]. 3) 2-га половина XIX ст. – 1-ша половина XX ст. – Біржа як організація, що проводить публічну торгівлю цінними паперами та ф'ючерсними контрактами. У цей час з'являються терміни для позначення нових технічних пристроїв, що використовуються у біржовій торгівлі, наприклад: **ticker** – «тіккер», механізм, призначений для отримання інформації про поточні котирування на Нью-Йоркській фондовій біржі; **ticker symbol** – кодове скорочення назви цінного паперу для цілей ідентифікації та передачі інформації; **runoff** – відображення на стрічці тікера цін на момент закриття біржі; **tape price** – курси цінних паперів, зазначені на стрічці котирувального апарату (тіккера); **tape abbreviation** – кодове позначення на стрічці (котирувального апарату); **teleregister** – екран для демонстрації біржових котирувань [4, с. 52]. У 1865 році загальноживане слово **future** (майбутнє) стало використовуватися в біржовій термінології для номінації термінових угод купівлі-продажу біржових товарів з їх подальшою поставкою і оплатою в майбутньому – **futures**. Поява ф'ючерсів призвела до виникнення групи термінів, пов'язаних з цими контрактами, наприклад: **trading in futures** – укладання угод на строк, торговельно-ф'ючерсний контракт; **stock-index futures** – ф'ючерсні контракти на основі фондових індексів; **stock futures** – термінові операції з акціями [11]. З кінця XIX по середину XX століття з'являється величезна кількість термінів, які передають назви графіків і графічних образів технічного аналізу [1, с. 7]. Наприклад: **tick chart** – тіковий графік, **line chart** – лінійний графік, **bar chart** – стовпчиковий графік; **failure swing** – невдалий розмах; **double top** – подвійна вершина (у технічному аналізі – фігура на графіку, яка позначає ситуацію, при якій ціна двічі за короткий період досягла свого піку, а потім повернулася на нижчий рівень та стабілізувалася); **Head and Shoulders** – графік «голова і плечі» (фігура руху цін в технічному аналізі, яка нагадує обриси голови та плечей, та вказує на три значення ціни, які змінюють одна одну, друге з котрих є найвищим); **japanese candlestick** – графік «японські свічки» (використовується у технічному аналізі, зображує максимальну ціну, мінімальну ціну та ціну закриття, аналогічний до стовпчикового графіку) [11]. 4) 70-80-ті рр. XX ст. – Біржа як організація, що проводить голосні, публічні та електронні торги цінними паперами та ф'ючерсними контрактами. Четвертий етап розвитку біржової термінології (70-80 рр. XX ст.) характеризується появою *Computer Exchange* (комп'ютерної біржі). Комп'ютеризація дозволяє розширювати коло біржових товарів, запроваджувати різноманітні методи торгівлі, збільшувати число торгуючих, що призводить до ускладнення понять, для передачі яких використовуються трьох- і навіть чотирьохкомпонентні термінологічні сполучення [4, с. 59]. Даний процес супроводжується утворенням аббревіатур, наприклад: **CEPS (cash earnings per share)** – грошовий дохід у розрахунку на акцію; **CLOB (composite limit order book)** – централізована електронна система зберігання і виведення даних, яка автоматизує всі накази на продаж і купівлю цінних паперів; **EEA (exchange equalization account)** – фонд стабілізації валюти; **ISIN (International Standard Identification Number)** – ідентифікаційний номер міжнародної акції; **TOPIC (Teletext Output of Price Information by Computer)** – інформаційна система котирувань на Лондонській фондовій біржі. 5) Початок XXI ст. – Біржа як організація, що здійснює електронні торги цінними паперами та ф'ючерсними контрактами. П'ятий етап розвитку біржової термінології, що почався з 2000 року,

характеризується перенесенням даного процесу з біржових майданчиків в Інтернет [4, с. 60]. Якщо прогнозувати розвиток біржової термінології на п'ятому етапі, який характеризується здійсненням електронних торгів цінними паперами та ф'ючерсними контрактами, можна припустити, що у зв'язку з ускладненням понять біржового процесу, триватиме вже намічена тенденція до утворення абревіатур, запозичення слів із загальнолітературної мови, ймовірно, буде тривати, але в незначній мірі, також можливе залучення термінів з інших дисциплін, зокрема, з області комп'ютерних технологій.

З точки зору структури англійські біржові терміни поділяються на: а) прості терміни (однокомпонентні): **agent** – агент, особа, яка приймає рішення в тандемі агент-довіритель; **amortization** – амортизація – погашення позики в розстрочку; **annuity** – рента; **asset** – актив; **default** – дефолт (невиконання зобов'язань); **invoice** – рахунок-фактура; **issue** – випуск, емісія (цінних паперів); б) складні терміни (багатокомпонентні): **legal investments** – законні інвестиції; **levered equity** – акції на основі залученого капіталу; **limited-tax general obligation bond** – облигація під загальне зобов'язання з обмеженим оподаткуванням; **open-end mortgage** – відкрита іпотека; **risk-adjusted return** – прибутковість з поправкою на ризик; **surplus funds** – надлишкові кошти; **term to maturity** – термін (строк) до погашення); в) терміни-словосполучення, компоненти яких знаходяться в атрибутивному зв'язку, тобто один з компонентів визначає інші: **average maturity** – середній строк погашення; **balanced fund** – збалансований фонд; **financial lease** – фінансова оренда; **note agreement** – вексельна угода; **opening price** – ціна відкриття; г) абревіатури, тобто буквені скорочення словосполучень: **option-adjusted spread (OAS)** – спред з урахуванням опціону; **over-the-counter market (OTC)** – позабіржовий ринок; **price value of a basis point (PVBП)** – цінове вираження базисного пункту; **value-at-Risk model (VAR)** – модель «ризиків вартості» [6, с. 133].

Чисельні біржові терміни входять до складу української мови разом із розвитком економіки. В умовах відсутності певного поняття для позначення явища або об'єкта, процес номінації відбувається двома шляхами: новий термін запозичується з іншої мови разом з асиміляцією явища або поняття; або номінація відбувається засобами, існуючими в мові, наприклад, шляхом надання нового значення вже існуючим словам [8, с. 65].

Загальною моделлю утворення термінологічних словосполучень є додавання до терміна, що визначає родові поняття, ознак, які цей термін конкретизують, з метою отримання видових понять, безпосередньо пов'язаних з похідним [5, с. 30].

Найбільш продуктивною структурною моделлю англійських двокомпонентних термінів є модель N + N, наприклад: **account holder** – власник рахунку; **action picture** – зображення товару в дії. В таких словосполученнях розрізняють два види зв'язку: 1) атрибутивний зв'язок, коли перший компонент виконує атрибутивну функцію, а другий є стрижневим словом у словосполученнях, наприклад: **cash account** – готівковий (касовий) рахунок; **reply card** – картка, яку повертають; 2) генетивний зв'язок, коли один з компонентів по відношенню до іншого виражений родовим відмінком, наприклад: **consumer list** – список споживачів; **account number** – номер рахунку [11]. Генетивний зв'язок також простежується у структурній моделі N + of + N, де перший компонент несе основне значення, наприклад: **abandonment of option** – відмова від опціону; **time of delivery** – час, термін поставки [3, с. 15].

Друга група включає три найбільш поширених моделі двохкомпонентної композиції з атрибутивним зв'язком. На першому місці модель Adj. + N, де в ролі ад'єктива виступає прикметник. Прикладами цієї моделі можуть бути наступні термінологічні словосполучення: **maximum price** – максимальна ціна; **foreign exchange** – іноземна валюта [11]. Термінологічні словосполучення часто використовуються у виді абревіатур/акронімів, більшість з яких є загальноновживаними в економічній галузі. Скорочення, як засіб творення слів, залишається одним із найбільш продуктивних у сучасній англійській мові, що пояснюється тенденцією до збільшення темпу життя і до економії мовних засобів [3, с. 18].

Важливою характеристикою термінологічних одиниць досліджуваної області діяльності є тип номінації. Під терміном «номінація» ми розуміємо будь яке похідне значення, тобто використання фонетичного вигляду вже існуючої одиниці в якості імені для нового позначуваного. З цієї точки зору всі досліджувані одиниці були утворені шляхом первинної або вторинної номінації. До первинно номінованих відносяться терміни, у яких біржове значення є першим або єдиним. До вторинно номінованих відносяться одиниці, у яких біржове значення з'явилося пізніше, у результаті семантичного зсуву.

Як зазначає Ю. Н. Сидоренко, за своєю структурою всі вторинно номіновані біржові одиниці поділяються на: 1) одиничні терміни; 2) похідні одиничних термінів; 3) терміни-фразеологізми [9, с. 337]. Одиничні терміни – це одноосновні одиниці або двоосновні слова, що мають переважно злите написання або з дефісом, наприклад: **pig, lamb, ring, pit, crowd, wildcat, dumping, boiler-room, spreader**. Хоча поодинокі терміни можуть складатися з двох основ, при переосмисленні вони виражають одне поняття, що дає підставу об'єднати одно і двоосновні одиниці в одну групу. Похідними одиничних термінів є двох і більш компонентні термінологічні одиниці, що мають роздільне написання, в яких провідним семантичним компонентом є вищезгадані поодинокі слова, наприклад: **preferred stock** – привілейовані акції, **bull market** – підвищення цін на рику, **flower bond** – квітова облігація, **two-dollar broker** – дводоларовий маклер [11]. Під термінами-фразеологізмами розуміють багатослівні термінологічні одиниці, загальне значення яких не може бути виведено з семантики окремих компонентів [7, с. 34]. Наприклад: **white elephant** – «білий слон» - операція, за якої витрати наперед перевищують очікувані прибутки, **lame duck** – «невдаха» - банкрут, **Dutch bargain** – угода, вигідна лише одній стороні, **dead cat bounce** – короткочасне підвищення біржових цін [11].

Найбільш продуктивним способом творення англійських біржових термінів є метафора, тобто перенесення значення з одного лексичної одиниці на іншу, основою якого є яка-небудь подібність. У біржовій термінології виділяють дев'ять груп метафорично переосмислених термінів: 1) анімаційні терміни, тобто одиниці, утворені від назв різних тварин або комах, наприклад: **pig** – жадібний гравець (від *pig* – свиня); **bull** – спекулянт, грає на підвищення ставки (від *bull* – бик); **stag** – біржовий спекулянт цінними паперами нових випусків (від *stag* – олень); **bear** – спекулянт, який грає на пониження ставки (від *bear* – ведмідь). При цьому метафоричне переосмислення відбувається на основі особливостей поведінки вищезазначених тварин. 2) Основою для метафоричного переосмислення біржових термінів можуть служити також назви частин будинку, які використовуються для номінації структурних підрозділів біржі, наприклад, за основу переосмислення слова **pit** – яма в термін **pit** – місце в залі для торгів, що знаходиться на більш низькому рівні, приймається схожість місця розташування: дана ділянка приміщення біржі перебуває на більш низькому рівні, ніж половина всього торгового залу. 3) Зустрічаються також переосмисленні біржові терміни, для номінації яких використовуються назви фруктів: **lemon** – неякісний товар або неефективні інвестиції (від *lemon* – лимон); **melon** – а) сума незвично високих прибутків, призначених для розподілу, б) великий додатковий дивіденд (від *melon* – диня). 4) У біржовій термінології були виявлені терміни, утворені від назв частин тіла людей і тварин, наприклад: **tail** – десяткові частки, що слідує за цілим числом в доларах зазначених в ставці (від *tail* – хвіст); **leg** – стійка тенденція руху курсів цінних паперів (від *leg* – нога). 5) Особливу групу складають терміни, метафоричне переосмислення яких відбулося на основі зовнішньої схожості з предметами або явищами повсякденного життя. Цей принцип знайшов відображення в номінації окремих фігур і моделей, що використовуються в технічному аналізі біржової торгівлі, наприклад: **brilliant** – діамант; **flag** – прапор; **triangle** – трикутник та ін. На основі зовнішньої схожості відбувається метафоричне переосмислення й інших лексичних одиниць: **runoff** – стік води в річці – використовується в біржовій термінології в значенні відображення на стрічці тікера цін на момент закриття біржі, оскільки рух інформації нагадує рух води в річці; **calendar** – календар – у біржовій термінології означає список цінних паперів, пропонованих до продажу. 6) Для утворення термінів наступної групи використовується аналогія з дієсловом. Вона лежить в основі номінації наступних семантичних груп: біржових операцій, цінних паперів, учасників процесу торгів. Наприклад, термін **hedge** - хедж, хеджування, тобто термінова угода, укладена для страхування від можливої зміни ціни – утворено від дієслова *to hedge* – огорожувати. Метою дії, вираженої дієсловом, є безпека і бажання захистити себе від можливого ризику. 7) Процес метафоризації біржових термінів може проходити за аналогією з предметами або явищами навколишньої реальності. Так, термін **equity** в біржовій діяльності означає «звичайна акція». Основою метафоричного переосмислення служить аналогія зі значенням справедливості, рівності, тому даний вид акцій всім своїм власникам дає рівні права на голосування. 8) Наступну групу термінів складають одиниці, утворені за моделлю: біржова операція – людина, яка виконує цю операцію. Поява таких термінів пов'язана з виникненням нових видів біржових операцій. Розглянемо наступний приклад: термін **spreader** – біржовий торговець, який прагне зіграти на різниці ф'ючерсних цін на ту саму товарно-сировинну продукцію на різних біржах – утворений від метафорично переосмисленого біржового терміна **spread** – різниця між цінами або курсами, тобто **spreader** – це біржовий гравець, отримання

прибутку якого ґрунтується на продажу того самого товару за різними цінами. 9) Основою для появи термінологічних одиниць може також служити й подібність функцій явищ, переданих загальнолітературним словом і терміном. Біржовий термін **knockout** – змова між учасниками аукціону не піднімати ціни – був запозичений з спортивної термінології, де він означає а) закінчення матчу, коли один боксер нокаутований і не може продовжувати гру, б) поновлення гри після певного періоду часу. У даному випадку метафоричне переосмислення відбулося на основі подібності функцій спортивного та біржового явищ [10, с. 89].

У біржовій термінології виділяють п'ять видів метонімічних переносів: 1) Першу групу складають терміни, що передають назви цінних паперів, переосмислення яких відбулося завдяки назві компанії що їх випускає. Наприклад, у терміні **commercials** – акції торгових компаній – відбулося перенесення значення від назви компанії **commercial company** – торгівельне підприємство. 2) Друга група термінів, утворених шляхом метонімії, представлена одиницями, які передають назви цінних паперів. Переосмислення термінів даної групи відбувається на основі їхньої основної характеристики, яка виражається прикметником або іменником. Наприклад, у терміні **convertibles** – цінні папери, які можуть бути обмінені на інші – за основу приймається **convertibility** – можливість обміну, що є головною характеристикою цього виду цінних паперів. 3) Третю групу складають метонімічно переосмислені терміни по типу «містить – вміст», наприклад: **portfolio** – портфель (сумка) – використовується для номінації документів що містяться всередині, а в біржовій термінології ця лексична одиниця означає портфель цінних паперів; **purse** – гаманець – після метонімічного переносу означає гроші, багатства, що знаходяться всередині, а в біржовій діяльності – грошовий дохід. 4) Був виявлений термін, утворений за суміжністю «матеріал > продукт»: лексична одиниця **paper** – папір – у біржовій термінології передає назву документа, виготовленого на цьому матеріалі (цінного паперу або інших інструментів фондового ринку). 5) Іноді в терміні, утвореному шляхом метонімії, зустрічаються назви тварин: **kangaroos** – кенгуру. В даному випадку представники тваринного світу є не тільки символом Австралії, але й акцій, вироблених у цій країні. У біржовій термінології цей термін означає акції західно-австралійських копалень [2, с. 49].

Таким чином, ми можемо прийти до висновку, що головною особливістю англійської біржової термінології є те, що основним джерелом її поповнення слугує економічна лексика. Дослідження англійських біржових термінів, що існують у лінгвістиці, вказують на зростання інтересу до цієї сфери. Специфіка терміна полягає, перш за все, в його особливому призначенні – якомога точно виражати спеціальні поняття. Термін має специфічну сферу застосування і тим самим утворює визначену терміносистему.

За структурою англійська біржова термінологія поділяється на: терміни-слова, терміни-словосполучення, терміни-абревіатури. Структурний аналіз англійської біржової термінології показав, що найбільш продуктивною структурою в досліджуваній підмові є двокомпонентні класичні термінологічні сполучення. Для двокомпонентних поєднань найбільш продуктивними є моделі N+N і A+N. Стосовно семантичної структури варто зазначити, що біржова лексика, як і будь-яка інша термінологія, має певні спільні категорії, зокрема: предмети, процеси, властивості, ознаки. Англійські біржові терміни створюються також шляхом метафоричного та метонімічного переносу, які вимагають адекватного лексикографічного опису.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аристов С. А. Коммуникативно-когнитивная лингвистика и разговорный дискурс / С. А. Аристов, И. П. Суслов // Лингвистический вестник. Вып. 1.– Ижевск, 1999. –С. 5-10.
2. Булановская Т. А. Метонимия как способ образования терминов // Научно-техническая терминология / Т. А. Булановская. – М., 1998. – Вып. 1. – С. 47-52.
3. Глоба О. В. Принципи утворення навчальних словотворчих термінологічних словників (на матеріалі англійської економічної термінологіки): автореф. дис. ...канд. філол. наук: спец. 10.02.04 / О. В. Глоба – Одеса, 2002. – 20 с.
4. Добрынина Л. Н. Фондовый рынок и биржевая торговля: Учебно-методическое пособие / Л. Н. Добрынина, А. В. Малявина. – М. : Экзамен, 2005. – 288 с. (серия «Учебное пособие для вузов»).
5. Ивлева Г. Г. О задачах теории слова и теории словарного состава (на материале немецкого языка) / Г. Г. Ивлева // Вестник МГУ. Филология. – 1994. – №5. – С. 28-31.
6. Коваленко А. Я. Общий курс научно-технического перевода: Пособие по переводу с английского языка на русский / А. Я. Коваленко. – К. : ИНКОС, 2003. – 320 с.
7. Лейчик В. М. Термины-фразеологизмы в ряду номинативных словосочетаний терминологического характера // Научно-техническая информация. Сер. 2. Информационные процессы и системы / В. М. Лейчик. – М. : 2002. – №12. – С. 33-37.

8. Пыриков Е. Г. Коммуникативные аспекты перевода и терминологии: методическое пособие / Е. Г. Пыриков. – М. : ВЦП – Всероссийский центр переводов, 1992. – 128 с. (Серия «Тетради новых терминов ВЦП»).
9. Сидоренко Ю. Н. Семантические поля в английской терминологии биржи и торгов // Динамика систем, механизмов и машин: Материалы V Международной научно-технической конференции, 16-18 ноября 2004 г. Книга 4. – Омск, 2004. – С. 337-339.
10. Сидоренко Ю. Н. Цветовая метафора как средство образования английской биржевой терминологии // Научно-техническая терминология: научно-технический реферативный сборник / Ю. Н. Сидоренко. – Вып. 2. – М., 2004. – С. 88-90.
11. Англо-русский словарь по бухгалтерскому учёту, аудиту и финансам: 35 000 терминов / [авт.-сост. Терехов Д. Ю.]. – М. : Аскери, 2004. – 512 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Бережна – старший викладач кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного технічного університету.

Наукові інтереси: актуальні проблеми загального мовознавства, лексико-стилістичні особливості наукового тексту, дискурсознавство.

УДК 811.112.2'373.7(045)

ІМПЛІКАЦІЯ ЯК ЗАСІБ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Світлана ГАНЖЕЛО (Маріуполь, Україна)

У статті розглядається явище фразеологічної імплікації (еліпсису) як одного з найпоширеніших засобів структурно-семантичного перетворення фразеологізмів німецької мови, вивчаються та описуються шляхи та механізми еліптування елементів у структурі фразеологічних одиниць, розрізняються типи та різновиди феномена: еліпсис-скорочення і еліпсис-стискування; узуальний та оказіональний еліпсис.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна трансформація, імплікація, еліптування, еліпсис, еліпсис-скорочення, еліпсис-стискування

The article focuses on phraseological implication (ellipsis) as one of the most common means of structural and semantic transformation of German phraseological units; the ways and mechanisms of creating elliptical elements in the structure of phraseological units are examined and described. The types and varieties of the phenomenon are singled out: ellipsis-shortening, ellipsis-compression; usual ellipsis and occasional ellipsis.

Keywords: phraseological unit, phraseological transformation, implication, ellipsis, ellipsis-shortening, ellipsis-compression.

У пошуках яскравих експресивних засобів вираження автори дуже часто вживають фразеологізми для посилення емоційного впливу на читача. Саме це спричиняє різні перетворення і новації стійких поєднань усіх типів. Трансформація цих виразів виправдана як лінгвістично, так і психологічно: зважаючи на обмеженість людської пам'яті, формування нових назв і термінів не може бути нескінченним. Найбільш раціональним при цьому є перетворення звичних стійких виразів, яке робить мову більш різноманітною, виразною і емоційною. У нашому дослідженні ми дотримуємося визначення Т. С. Гусейнкової, яка під трансформацією розуміє «будь-яке відхилення від загальноприйнятої норми, закріпленої в лінгвістичній літературі, а також імпровізовану зміну в експресивно-стилістичних цілях» [4, с. 7].

Структурно-семантичні трансформації фразеологізмів є смисловими перетвореннями, зв'язаними зі зміною лексичного складу і/або граматичної форми одиниць фразеологізмів. Такі перетворення призводять до різних наслідків: 1) не відбувається порушення тотожності фразеологізмів; 2) у результаті перетворень виникають оказіональні (індивідуально-авторські) фразеологізми або слова. Структурно-семантичні перетворення досягаються за допомогою таких засобів: заміни компонента фразеологізму, імплікації (еліпсису), сегментації, аглютинації, контамінації, розширення складу фразеологізму.

Об'єктом розгляду даної статті є фразеологічні одиниці (ФО), що залучаються до процесу імплікації (еліпсису) як одного з найбільш частотних засобів фразеологічної трансформації, який розуміємо як елімінацію того чи іншого структурно необхідного та семантично значущого компонента слова, словосполучення та речення. У першому випадку йдеться про лексичний еліпсис, а в другому та третьому – про синтаксичний.

Зазвичай синтаксичний еліпсис розрізняють за трьома параметрами: за конвенціональністю / неконвенціональністю, за місцезнаходженням у структурі речення (ініціальний, медіальний та фінальний [1, с. 12]), за позицією елемента, який був елімінований (прогресивний, регресивний

[12, с. 55]), а також за кількістю пропущених компонентів (одно-, двох-, та трьохмісний). Всі ці види та типи еліпсису разом із редукцією, контамінацією, парцеляцією та ін. мають місце у зв'язку з процесами спрощення поверхневої структури речення та базуються на явищі обов'язкового оточення [1, с. 12-13].

Незважаючи на те, що синтаксичний еліпсис можна вважати досить детально описаним у спеціальній літературі, досить велика сфера емпіричного матеріалу залишається все ще недостатньо вивченою у контексті актуалізації процесів спрощення. Йдеться про синтаксично значущі ФО, які мають статус словосполучення (ідіоми) або речення (паремії). Це свідчить про **актуальність** даного дослідження.

Виходячи з цього, основною **метою** статті є вивчення та опис шляхів і способів еліптування елементів у структурі ФО сучасної німецької мови.

Треба зазначити, що імплікація у сфері фразеології вже тривалий час цікавить лінгвістів. Кількісне зменшення компонентного складу фразеологізмів сучасної німецької мови розглядали О. М. Єрмакова, А. М. Мелерович, В. М. Мокієнко, Р. М. Попов, І. Ю. Третьякова, А. М. Чепасова, М. М. Шанський, В. Фляйшер, Г. Бюргер та ін. Процес утворення похідних фразеологізмів на базі ФО, вже наявних у мові, називають по-різному: відфразеологічне фразетворення (А. М. Бушуй), еліпсис (Ю. Ю. Аваліані, Т. В. Ренська, І. Ю. Третьякова, А. М. Емірова, В. Л. Юхт), еліптичне стискування (Г. О. Селиванов), а похідні фразеологізми отримали такі назви: квантитативні варіанти (О. В. Кунін, В. М. Телія), трансформаційні варіанти (В. Л. Архангельський), фразетворні варіації (О. І. Іванникова), структурні варіанти (Н. О. Кірсанова), відфразеологічний стійкий словесний комплекс (О. М. Бушуй), обломки (В. О. Лебединська, М. М. Шанський), кількісні варіанти, варіанти протяжності, «брунькування» (Ю. Ю. Аваліані, А. М. Емірова), фразеологічні скорочення (В. Фляйшер, Г. Бюргер).

На наш погляд, суть цього процесу найточніше виражає термін «імплікація». Під імплікацією О. М. Єрмакова розуміє «процес структурного скорочення фразеологізму, що полягає в редукції компонента або компонентів, в результаті якого утворюється похідна одиниця; у значенні похідної одиниці реалізується мотивований новий зміст, що увібрав у себе семи втраченого або втрачених компонентів. Фразеологізму, що утворюється, вона також дає можливість утворити мовну одиницю, здатну стати структурною основою для утворення похідної, мотивованої одиниці. Основа, що при цьому класифікується, відрізняється від початкової за кількісною характеристикою компонентного складу. Похідна ФО – це фразеологізм з меншою кількістю компонентів, утворений на базі фразеологізму, що виникає шляхом редукції одного чи більше компонентів» [5, с. 191, 195]. Таким чином, імплікація – це здатність ФО до зменшення числа компонентів.

Описуючи процес скорочення кількості компонентів фразеологізму, А. М. Мелерович і В. М. Мокієнко кваліфікують його як еліпсис. На їхню думку, еліпсис – «опущення члена висловлювання, легко відновлюваного в контексті або мовній ситуації» [8, с. 102]. Порівняльний аналіз дозволяє зрозуміти, що йдеться про тотожні процеси у сфері фразеології. Отже, правомірно вважати імплікацію і еліпсис термінами-синонімами.

Л. Ф. Козирева, в цілому погоджуючись з точкою зору А. М. Мелерович і В. М. Мокієнка, все ж вносить свої зміни. Вона вважає, що при еліпсисі відбувається не лише «елімінація членів, про які можна легко здогадатися на підставі складу і змісту фрази в цілому, але і опущення таких членів, відновлення яких ускладнене або взагалі неможливе» [6, с. 68].

При аналізі механізмів «скорочення» кількості компонентів у фразеологізмі одним з ключових є питання про «скорочуваний компонент». М. М. Шанський вважає, що «найчастіше еліпсису піддається уся друга частина виразу, проте скорочення можуть бути також іншого роду. В результаті скорочення стійкі поєднання слів стають виразнішими в стилістичному відношенні і зручнішими з точки зору їх використання в динамічній по своїй суті розмовній мові» [11, с. 160]. Наприклад: «*Wer zuletzt lacht...*» (вихідна форма: «*Wer zuletzt lacht, lacht am besten*»); «*Wer nicht wagt...*» (вихідна форма: «*Wer nicht wagt, gewinnt nicht*») [2, с. 357].

В. М. Мокієнко стверджує, що «потенційні можливості для виділення із структури стійкого словосполучення існують у компонентах багатьох фразеологізмів, проте реалізуються вони не завжди: перш, ніж таке слово увійде до лексичної системи мови, воно повинне втратити своє колишнє значення в структурі ФО і наповнитися новим» [8, с. 165].

На думку Т. В. Ренської, «в процесі мовного спілкування скороченню піддаються ті фразеологізми, які частіше вживаються, це сприяє з'єднанню кількох слів в одне. В процесі

вживання випадінню, а потім забуттю піддається найменш вагомий в семантичному відношенні фрагмент. Наприклад: сполучники; частки; прикметники (займенники), що служать визначенням; дієслово-присудок» [9, с. 35].

Залежно від того, яка частина відпадає (кінцеві, початкові або серединні елементи), розрізняють «два види еліпсису: еліпсис-скорочення і еліпсис-стискування». Еліпсис-стискування пов'язаний з абстрагуванням значення, чому сприяє випадання елементів фразеологічної одиниці. Він охоплює прислів'я, приказки, крилаті вирази, загальноновживані цитати» [9, с. 33-38]. Наприклад: «*einem eins auswischen...*» (вихідна форма: «*einem ein Auge auswischen*») [2, с. 23].

Слід зауважити, що ще одним важливим чинником «скорочення» числа компонентів є причини, що «породили» цей процес. Еліпсис-скорочення відбувається під впливом інтенсивної емоції, це оказіональне утворення, яке виконує стилістичну, емоційну, експресивну функції.

Два різновиди – узуальний еліпсис та оказіональний еліпсис – виділяє І. Ю. Третьякова. Під узуальним еліпсисом (услід за В. М. Мокієнком) вона розуміє «етап діяхронічного процесу скорочення ФО» [10, с. 61]. Такі процеси еліптування компонентного складу одних мовних одиниць і утворення інших – процеси діяхронічної імплікації – описані В. М. Мокієнком, він переконливо розкриває процес «згортання» прислів'їв і перетворення їх у фразеологізми, а фразеологізмів – у слова.

Стосовно оказіонального еліпсису, то це вже «явище мовне, при якому відбувається опущення одного або кількох компонентів з різними цілями». При цьому «скорочення компонентного складу ФО стає можливим завдяки специфічній організації семантики і структури фразеологізму, а саме – цілісності значення фразеологізму і єдності форми і змісту ФО. Вербально виражений компонент (компоненти) репрезентує семантику усієї ФО» [8, с. 165; 10, с. 62].

Уточнюючи суть еліпсису в синхронному плані, Т. Ю. Третьякова пише: «Оказіональне скорочення компонентного складу окремих ФО відбувається одноразово, без яких-небудь тенденцій цієї ФО до мовної імплікації, і причини оказіонального еліптування, порівняно з мовними, інші. Еліпсис фразеологізму може здійснюватися з метою надати мові лаконізм, актуалізувати окремі елементи значення ФО, стилізувати розмовну мову» [10, с. 63]. При цьому, як відмічає Т. В. Ренська, виникнувши в мові оказіонально, еліптована форма завдяки суспільно-значимій ситуації, частоті вжитку, прийняттю членами мовного колективу та іншим чинникам отримує санкціонування в системі мови [9, с. 34]. Наприклад: «*Kommt Zeit...*» (вихідна форма: «*Kommt Zeit, kommt Rat*»); «*Wer rastet...*» (вихідна форма: «*Wer rastet, der rostet*») [2, с. 564].

Говорячи про отримані результати, А. М. Мелерович і В. М. Мокієнко пишуть: «Смисловий зміст одиниць фразеологізмів зберігається, але часто стає менш інтенсивною експресивність, менш яскравою – образність» [7, с. 104]. І. Б. Голуб, не погоджуючись з такою точкою зору, висловлює своє бачення: «Редукція, або скорочення складу, фразеологізму зазвичай пов'язана з його переосмисленням, зміною його семантики, і саме на цьому і навіть на його десемантизації ґрунтована словесна гра» [3, с. 122]. Наприклад: «*Wer A sagt...*» (вихідна форма: «*Wer A sagt, muss auch B sagen*») [2, с. 12] або «*die Hunde, die laut bellen...*» (вихідна форма: «*Die Hunde, die laut bellen, beißen nicht*») [2, с. 167].

При відносній стійкості семантики визначальним чинником еліптування ФО є її граматичні особливості, а також кількісний склад. За спостереженнями І. Ю. Третьякової, фактично не піддаються скороченню компонентного складу мікроїдиом. Опущенню в цьому випадку може піддатися тільки службовий компонент. Втрата приводу спричиняє за собою зміну форми іменника, що призводить до утворення не еліптованої ФО, а відфразеологічного слова. В цілому, неактивними моделями перетворення є двоконцентні фразеологізми [10, с. 63-64].

Наведені приклади різноманітних авторських новацій фразеологізмів свідчать про те, що вони є активним і діючим засобом створення виразності та емоційності, тонкої іронічності, гумористичності й жартівливості, що, поза сумнівом, викликає значний інтерес у читача.

Підводячи підсумки, зауважимо, що імплікація – це процес спрощення поверхневої структури речення, що не зачіпає його глибинної суті. Оскільки головною метою еліпсису є прагнення до економії мовних ресурсів, то він має широке поширення не тільки у сфері звичайного речення, але й у сфері ФО – ідіом і паремій.

В цілому ж процеси еліптування в структурі ФО німецької мови свідчать про мінливість поверхневої і незмінність глибинної структури речення. Саме цим можна пояснити відсутність складнощів з декодуванням опущених ФО, де усі значимі слова залишаються поза сферою дії елімінації, тобто просто не підлягають скороченню, а фіксований порядок слів дозволяє

утримувати фразеологізм у рамках системно заданих параметрів ФО. Очевидно, у ряді інших синтаксичних процесів спрощення і розширення структури ФО еліпсис є тим потужним енергетичним засобом, який уберігає фразеологізм від руйнування.

Таким чином, скорочення компонентного складу ФО надає висловлюванню багатозначності, додаткових відтінків експресивності. У результаті скорочення стійкі сполуки слів стають більш виразними в стилістичному відношенні і зручними з точки зору мовленнєвого використання. Водночас ФО з елімінованими елементами читач прочитає і сприймає без будь-яких ускладнень, оскільки, зменшуючи обсяг фразеологізму, автор залишає достатньо інформації, аби читач зрозумів, про що йдеться.

Слід зазначити, що існує потреба в подальшому системному, комплексному вивченні різноманітних засобів підвищення емоційно-експресивного забарвлення, а також у вивченні модифікацій, у тому числі шляхом зіставного аналізу модифікованих одиниць у творах різних авторів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Безутлая Л. Р. К проблеме классификации эллипсиса (на материале немецкого языка) / Л. Р. Безутлая. – К. : Нова філологія, 2005. – № 2 (22). – С. 10-16.
2. Бинович Л. Э. Немецко-русский фразеологический словарь / Л. Э. Бинович, Н. Н. Гришин ; под ред. д-ра Маличе-Клаппенбах, К. Агрикола. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Рус. яз., 1975. – 665 с.
3. Голуб И. Б. Русский язык и культура речи [Текст] / И. Б. Голуб. – М.: «Логос», 2005. – 342 с.
4. Гусейнова Т. С. Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии: дис. ...канд. филол. наук : 10.02.01 – русский язык / Т. С. Гусейнова. – Махачкала, 1997. – 188 с.
5. Ермакова Е. Н. Фразо- и словообразование в сфере фразеологии: дис. ...доктора филол. наук [Текст] / Е. Н. Ермакова. – Челябинск, 2008. – 438 с.
6. Козырева Л. Ф. Явление эллипсиса в устойчивых фразах [Текст] / Л. Ф. Козырева // Вопросы изучения русского языка. – Ростов-н/Д, 1964. – С. 67–69.
7. Мелерович А. М. Особенности индивидуально-авторских преобразований фразеологических единиц различных структурно-семантических видов [Текст] / А. М. Мелерович // Системные связи и отношения фразеологизмов. – Свердловск, 1989. – С. 104–114.
8. Мокиенко В. М. Вглубь поговорки: Рассказы о происхождении крылатых слов и образных выражений [Текст] / В. М. Мокиенко. – 3-е изд., перераб. – СПб.: Авалон, 2006. – 256 с.
9. Ренская Т. В. О некоторых видах фразеологического эллипсиса [Текст] / Т. В. Ренская // Проблемы русской фразеологии. – Тула, 1976. – С. 31–41.
10. Третьякова И. Ю. Оказиональная фразеология: монография [Текст] / И. Ю. Третьякова; под науч. ред. А. М. Мелерович. – Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова, 2011. – 290 с.
11. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М.: Высшая школа, 1969. – 159 с.
12. Lee Hae-Yun Ellipsen in Satzkoordinationen. Syntaktische und semantische Untersuchungen in einer unifikationsbasierten Grammatik / Hae-Yun Lee. – Frankfurt/M. [u.a.]: Peter Lang, 1999. – 198 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Ганжело – старший викладач кафедри німецької філології Маріупольського державного університету.

Наукові інтереси: актуальні питання фразеології німецької мови, проблеми трансформації (модифікації) фразеологічних одиниць.

УДК 81'373.49'38=112.2

ZUM PROBLEM DER BEGRIFFSBESTIMMUNG DES EUPHEMISMUS

Юлія МИХАЙЛІВСЬКА (Львів, Україна)

У статті розглянуто проблему визначення поняття «евфемізм». Окреслено характерні ознаки евфемізму, охарактеризовано евфемізм з точки зору формального аспекту і здійснено розмежування евфемізмів та інших мовних явищ, таких як перифрази, тропи, синоніми, кодові слова, неправда.

Ключові слова: евфемізм, ознаки евфемізму, евфемізм та перифраз, евфемізм та тропи, евфемізм та синонім, евфемізм та кодове слово, евфемізм та неправда.

The article deals with a problem of definition of the term 'euphemism'. The features of euphemisms are outlined. The formal aspect of euphemism is considered. The difference between euphemism and circumlocution, tropes, synonyms, code words and lies is determined.

Key words: euphemism, the features of euphemisms, euphemism and circumlocution, euphemisms and tropes, euphemisms and synonym, euphemisms and code word, euphemisms and lies.

Heutzutage existieren mehrere Arbeiten in der Forschungsliteratur zum Euphemismus. Immer noch diskutiert man aber über das Problem der Begriffsbestimmung des Euphemismus. Einige

Wissenschaftler betrachten den Euphemismus als lexikalische Einheit, andere unterscheiden den Euphemismus nur als euphemistische Funktion. Einige Untersuchungen beschränken sich auf das Begriffsgebiet des Tabus als Motive des Gebrauchs von Euphemismen, andere – auf den Bereich der Politik. Einschlägige Lexika und Wörterbücher sowie wissenschaftliche Untersuchungen, die sich direkt oder indirekt mit dem Problem des Euphemismus befassen, liefern allerdings stark voneinander abweichende und häufig vage Bestimmungen des Euphemismusbegriffs.

Elisabeth Leinfellner in ihrem Beitrag “Der Euphemismus in der politischen Sprache” bietet als erste vor allem eine Theorie des Euphemismus in der Politik, sowie Hinweise zur Abgrenzung zu einem anderen sprachlichen Phänomen und zwar der Lüge.

O. Hey beschränkt sich auf zwei Hauptklassen von Euphemismen, die den psychischen Faktoren Furcht und Scham entsprechen: das Begriffsgebiet des Furchtbaren, abgeschwächt bis zum Unangenehmen, und das des Unanständigen, abgeschwächt bis zum Unschönen.

Andreas Bohlen in seinem Buch “Die sanfte Offensive: ...” unterscheidet zwischen Euphemismus als Funktion einerseits und als Bezeichnung für eine lexikalische Einheit in euphemistischer Funktion andererseits.

Roberta Rada untersucht in ihrer 2001 veröffentlichten Dissertation Tabus und Euphemismen in der deutschen Gegenwartssprache. Auf Grundlage einer synchronen systemlinguistischen Betrachtungs- und Untersuchungsweise und unter Einbeziehung der Ergebnisse der kognitiven Linguistik verlässt sie die lexikalische Untersuchungsebene und analysiert auch Euphemismen auf der Textebene, ein Vorgehen, welches auch in der vorliegenden Arbeit eingesetzt wird.

In den anderen Definitionsversuchen (Wilpert 1979, Seidler 1966, Nicholson 1957, Webster 1961, Paul 2002, Lewandowski 1984, Duden 1999) wird der Euphemismus als sprachliche Ausdrucksform zur (mildernden, beschönigenden oder verschleiernenden) Umschreibung oder Darstellung eines unangenehmen bzw. tabuisierten Wortes oder Sachverhaltes gedeutet.

Deutlich zeigt sich die Schwierigkeit einer Zusammenfassung verschiedener Auffassungen des Euphemismus-Begriffs. Im Folgenden soll demzufolge unter Berücksichtigung der bisherigen Forschung die Bestimmung der Euphemismen geprüft und gegebenenfalls ein neuer, eigener Einsatz zur Funktionalisierung entwickelt werden.

In der vorliegenden Untersuchung erfolgt die Klärung des Begriffs Euphemismus, indem eine Kriterienliste erarbeitet wird und Hinweise zur Abgrenzung von anderen sprachlichen Phänomenen dargestellt werden, die hinsichtlich der Begriffsbestimmung des Euphemismus von Relevanz sind.

Anhand von einigen in der linguistischen Fachliteratur vorhandenen Euphemismusdefinitionen wird in diesem Beitrag der Versuch unternommen, den Begriff näher zu bestimmen.

Euphemismus ist eine mildernde und/oder verschleiernde Ersatzbezeichnung, welche die mit dem umschriebenen Wort verknüpften negativen Assoziationen ausschaltet entweder aus Motiv der Vermeidung von tabuisierten, unangenehmen oder gesellschaftlich-anstößigen Sachverhalten oder mit der Täuschungs- bzw. Verschleierungsabsicht, die oft mit Manipulation gekoppelt wird. Euphemismus hebt günstige denotative Aspekte hervor, erzeugt positive Konnotationen, beeinflusst den Textrezipienten.

Aufgrund meiner Untersuchung sowie in Anlehnung an Luchtenberg 1985, Leinfellner 1971, Zöllner 1997, Forster 2009, Rada 2001 ergeben sich folgende für die Begriffsbestimmung des Euphemismus relevante **Kriterien**:

1) der Euphemismus ist eine Umschreibung, und zwar eine Substitution; eine Umschreibung kann nur unter einer Bedingung Euphemismus genannt werden, wenn sie vom Sprecher mit der Absicht verwendet wird, ein für ihn aus irgendeinem Grunde verfehmtes sprachliches Zeichen zu ersetzen;

2) es lassen sich unterschiedliche Wirkungen des Euphemismus auseinanderhalten, wie verhüllen, verschleiern, mildern, aufwerten;

3) der Euphemismus unterdrückt unliebsame Seme, die störend oder überflüssig erscheinen, d.h. hebt einen harmlosen Aspekt an einer als unangenehm empfundenen Sache hervor; die getilgten semantischen Komponenten werden durch positiv bewertende andere Komponenten substituiert;

4) Euphemismen sind sowohl usuelle als auch okkasionelle Bildungen. Z. B.: “Als seine Frau *ingeschlafen* ist, habe es auch so geregnet” [6, c. 289] – usuelle euphemistische Bildung *eingeschlafen* wird statt *sterben* gebraucht. “*SKORO DOMOJ*. Das heißt: Bald fährt ihr. Dieses russische *BALD* stahl uns die längste Zeit der Welt” [6, c. 28]. Selbst die Autorin erklärt hier die euphemistische Wirkung des Wortes *bald*. Diese kurze Zeitspanne wird von jedem Menschen individuell interpretiert. Das Wort erzeugt positive Konnotationen bei Internierten und blendet den negativen Aspekt der vagen und wahrscheinlich längeren Zeitspanne aus und gibt ihnen die Hoffnung auf schnellere Heimkehr.

Durch eine weitere Verbreitung und Verwendung können okkasionelle Euphemismen lexikalisiert werden, und dann als usuell gelten. Interessant ist es zu erwähnen, dass verschleiernde Euphemismen nur so lange ihre euphemistische Wirkung ausüben können, bis sie okkasionell sind. Fast alle sprachlichen Einheiten können unter bestimmten pragmatischen Umständen als Euphemismus fungieren; d.h. der Euphemismus ist situationsgebunden;

5) bei einem euphemistischen Ausdruck liegt eine Diskrepanz zwischen der empirischen und kontextuellen Bedeutung vor; der Hörer oder der Leser hält die kontextuelle Bedeutung des Euphemismus für eine empirische Bedeutung;

6) beim Erkennen des Euphemismus sind extralinguistische Faktoren, Allgemeinkenntnisse und der Kontext wichtig;

7) die Verwendung von Euphemismen ist themenbedingt; man kann in sämtlichen Textsorten mit Euphemismen rechnen, wenn in ihnen entsprechende tabuisierte Themen und Inhalte angesprochen werden;

8) der Euphemismus ist zeitrelativiert d.h. nur für eine bestimmte Zeitspanne wirksam;

9) Euphemismen müssen stets im Rahmen derjenigen Sprache betrachtet werden, in der sie vorkommen;

10) die Verwendung von Euphemismen ist kulturhistorisch und soziokulturell bedingt d.h. Euphemismus ist als Bestandteil eines sprachlichen Verhaltenskodexes quantitativ und qualitativ vom Standort der jeweiligen Gesellschaft oder Gruppe im Zivilisationsprozess abhängig und soll stets in Relation zu soziokulturellen Gegebenheiten betrachtet werden.

Diese Wesensmerkmale sind additiv gemeint. Sie müssen gleichzeitig bei einem sprachlichen Zeichen vorhanden sein, weil sie einander bedingen.

Für die Bestimmung des Euphemismus wäre es hilfreich, ihn **unter formalem Aspekt** zu charakterisieren. Bei der Analyse hat sich ergeben, dass die kleinste Einheit, in der Euphemismen auftreten, **die Lexeme** bilden. Darunter unterscheidet man in Anlehnung an R. Rada Simplicia und Wortbildungskonstruktionen (Komposita, Ableitungen, Kurzwörter, Kontaminationen, Reduplikationen) [7, c. 91]. Zum B.: *“Minutenschnelle Liebe in der Dunkelheit vor einbrechendem Befehl”* [9]. *Liebe* wird verhüllend statt *sexueller Kontakt* gebraucht.

In vielen Fällen ist aber nicht ein einzelnes Lexem Träger euphemistischer Wirkung sondern eine Lexemverbindung, **ein Syntagma** im Satz. Dabei gilt das ganze Syntagma als Euphemismus, ohne dass die Einzelteile einzeln als Euphemismus beurteilt werden könnten. Z. B.: *“Er wollte Kaufmann werden, und das wurde man am besten, indem man ‘Geschäfte machte”* [9]. Die markierte Lexemverbindung schaltet negative Konnotationen aus, die mit gesetzwidrigen Handlungen verbunden ist.

Euphemismen sind nicht nur auf Lexeme oder Syntagmen beschränkt, **ein Satz** kann auch euphemistisch wirken (wenn in einem Satz einer oder mehrere usuelle oder okkasionelle lexematische bzw. syntagmatische Euphemismen vorkommen, aber auch ohne die Verwendung von euphemistischen Lexemen und Syntagmen kann der Satz euphemistisch wirken) [7, c. 93-94]. Z. B.: *“Mehr als zwei Flaschen überlebt er nicht”, sagte der Doktor zu uns* [9]. Darunter wird gemeint, dass der Patient in ein paar Stunden stirbt.

In ähnlichem Sinne kann man auch von **euphemistischen Texten** sprechen. Ein Text gilt als euphemistisch, wenn in ihm eine Reihe von euphemistischen Lexemen oder/und Syntagmen bzw. euphemistischen Sätzen angehäuft sind [7, c. 94].

Zusätzlich dazu können auch noch rein grammatische Mittel eine Rolle spielen. Dabei geht es um den sog. Tabuplural, um Passivkonstruktionen und um die Verwendung des Konjunktivs in Konditionalsätzen. Es geht also um einen **Wechsel der grammatischen Kategorien**, die eine euphemistische Wirkung hervorrufen. Z. B.: *“(…) der Zopf wurde ihr gestohlen”* [6, c. 102]. Die Passivform vermeidet die Benennung der handelnden Person, außerdem verharmlost der euphemistische Ausdruck den Sachverhalt, dass die Frau kahlgeschoren wurde.

Bei der bisher geleisteten begrifflichen Bestimmung des Euphemismus wurde dessen Nähe zu anderen sprachlichen Erscheinungen, wie Periphrase, Tropen (wie Metapher u.a.), Synonym, Codewort oder Lüge, deutlich. Eine Abgrenzung zu diesen eng verwandten Formen scheint zur eindeutigen Definition des Euphemismus deshalb an dieser Stelle unabdingbar.

Das Verhältnis von Euphemismus und Periphrase

Laut Roberta Rada erscheint der Euphemismus in stilistischen Arbeiten als eine Abart der Periphrase. Unter Periphrase versteht man “eine sekundäre Nominierung eines Denotats durch Hervorhebung charakteristischer Merkmale, Tätigkeiten, Wirkungen oder durch Verbildlichung in

uneigentlicher Rede" [5, c. 66]. Die Periphrase dient der Ausdrucksvariation der Informationsergänzung, in dem sie bestimmte Aspekte hervorhebt. Und da der Euphemismus auch eine Einheit der sekundären Nominierung ist und der Hervorhebung von günstigen Aspekten dient, betrachtet man ihn als eine Abart der Periphrase.

Das Verhältnis von Euphemismus und Tropen

Laut Iris Forster wird der Euphemismus in der klassischen Rhetorik als Form des uneigentlichen Sprechens den Tropen zugerechnet, und bei einer Gegenüberstellung mit anderen Tropen finden sich tatsächlich viele Berührungspunkte. (...) Am deutlichsten zeigen sich die Gemeinsamkeiten bei Metaphern in euphemisiertem Sprachgebrauch; doch nicht jede Metapher ist ein Euphemismus, und nicht jeder Euphemismus erscheint in der Form der Metapher [2, c. 67].

In Anlehnung an Zöllner erzielen alle Tropen die aus gesellschaftlich bedingter Notwendigkeit zur Vermeidung von Tabuwörtern gebildet werden, euphemistische Wirkung. Aus diesen Überlegungen ergibt sich, dass der Euphemismus nicht ausschließlich einer tropischen Stil­kategorie zugeordnet werden kann. Er nimmt vielmehr eine übergeordnete Stellung ein, da alle Tropen, die aufgrund gesellschaftlich erzwungener Meidung von Tabuwörtern eingesetzt werden, Euphemismen sind. (...) Der Euphemismus bildet das 'Endprodukt', während die einzelnen Stil­kategorien (Periphrase, Synekdoche, Litotes, Metapher etc.) verschiedene Möglichkeiten zur Bildung tropischer Wortkörper zur Verfügung stellen. Diese können bei entsprechender Motivation auch euphemistische Züge tragen [11, c. 98].

Das Verhältnis von Euphemismus und Synonym

Wenn Synonyme nach Thea Schippan [10, c. 218] als Lexeme zu bestimmen sind, die das gleiche Denotat abbilden und daher einen gemeinsamen 'Kern gleicher denotativ bedingter Seme' besitzen, stehen lexikalische Euphemismen zum angenommenen ersetzten neutralen Ausdruck immer im Verhältnis der Synonymie. Bei diesen euphemistischen Synonymen kann es sich dabei aber lediglich um Bedeutungsähnlichkeit im Sinne eines gemeinsamen Denotatsbezugs mit differenzierenden Merkmalen handeln (...). Wenn bei einem Austausch von Synonymen in bestimmten Kontexten positive Aspekte verstärkt, negative Aspekte in den Hintergrund gestellt werden, kann ein Synonym als Euphemismus fungieren.

Als ausschlaggebend für eine solche Einschätzung erweist sich dabei nach Luchtenberg die Art der differenzierenden semantischen Merkmale, denn es sind "solche Synonyme Euphemismen, die einen harmlosen, nicht beanstandeten Aspekt an einer als unangenehm empfundenen Sache hervorheben, aber damit eben genau diese Sache bezeichnen" [4, c. 198].

Das Verhältnis von Euphemismus und Code- oder Deckwörter

Darüber hinaus weist E. Leinfellner darauf, dass Code- oder Deckwörter, deren Zweck ja auch die Verhüllung von Fakten ist, euphemistischen Charakter annehmen; jedoch besteht hier ein grundlegender Unterschied. Code- oder Tarnwörter sind das Ergebnis einer jeweiligen konventionellen Namensgebung. Im Gegensatz dazu entstehen Euphemismen durch das Manipulieren bereits etablierter Bedeutungen, d.h. infolge des Bedeutungswandels. Es ist aber nicht ausgeschlossen, dass Code- Tarnwörter in Euphemismen übergehen [3, c. 37].

Das Verhältnis von Euphemismus und Lüge

Die Lüge und der Euphemismus zielen auf ähnliche perlokutionäre Effekte – der Hörer soll jeweils die vom Sprecher vermittelte Welt­sicht übernehmen. Die Überlegungen zur Abgrenzung von Lüge und Euphemismus finden sich in systematischer Form das erste Mal in der euphemismustheoretischen Arbeit Elisabeth Leinfellners. Sie differenziert zwischen totaler und partieller Lüge.

Sind für einen Satz die empirische und die kontextuelle Bedeutung vollkommen verträglich, und ist das sowohl dem Sprecher wie dem Hörer bekannt, dann ist er faktisch wahr.

Sind die empirische und die kontextuelle Bedeutung eines Satzes teilweise nicht verträglich, und ist dies nach den Intentionen des Sprechers nur diesem bekannt, dann haben wir eine partielle Lüge vor uns, bzw. einen Euphemismus.

Sind die empirische und die kontextuelle Bedeutung eines Satzes total unverträglich, und ist dies nach den Intentionen des Sprechers nur diesem bekannt, dann ist der Satz eine totale Lüge [3, c. 43-44].

Als partielle Lüge weicht der Euphemismus nur teilweise von der faktisch wahren Aussage ab, unterdrückt eben unliebsame Seme. Diese Feststellung bestätigt Andreas Bohlen: "Nicht jeder Euphemismus wird absichtsvoll verwendet, nicht jeder dient dazu, den Kommunikationspartner mit Hilfe der Sprache zu manipulieren, ihn irrezuführen, ihn zu täuschen. Unterstellt man jedoch eine Täuschungsabsicht, so ist der Euphemismus sicher die subtilere Art der Lüge, die unmarkierte Alternative zur totalen bewussten Falschaussage" [1, c. 124].

Schlussfolgernd lässt sich sagen, dass die eindeutige Determination einer sprachlichen Einheit als ‘euphemistisch’ setzt, wie bereits dargelegt, die Kenntnis von sprachlichem und außersprachlichem Kontext, Welt- und Interaktionswissen voraus, ist also nur dann zu leisten, wenn der Textzusammenhang und die Umstände der Äußerung bekannt sind. Da der sprachliche Kontext diese maßgebliche Rolle spielt, müssen einzelne Wörter, Wendungen und Sätze im Textzusammenhang analysiert, ganze Texte mit euphemistischer Wirkung auf der Metatextebene betrachtet werden. Von großem Interesse wäre die weitere Untersuchung des Gebrauchs des Euphemismus in der schöngeistigen Literatur und dessen Übersetzung in die Zielsprache.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Bohlen A. Die sanfte Offensive : Untersuchungen zur Verwendung politischer Euphemismen in britischen und amerikanischen Printmedien bei der Berichterstattung / Andreas Bohlen. – Frankfurt am Main : Lang, 1994. – 278 S.
2. Forster I. Euphemistische Sprache im Nationalsozialismus / Iris Forster. – Bremen: Hempen Verlag, 2009. – 317 S.
3. Leinfellner E. Der Euphemismus in der politischen Sprache / Elisabeth Leinfellner. – Berlin : Duncker und Humblot, 1971. – 177 S.
4. Luchtenberg S. Euphemismen im heutigen Deutsch / Sigrig Luchtenberg. – Frankfurt am Main : Lang, 1985. – 299 S.
5. Lyaschenko T. Funktionalstilistik der deutschen / Т. С. Ляшенко. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 112 с.
6. Müller H. Atemschaukel / Herta Müller. – München : Carl Hanser Verlag, 2009. – 304 S.
7. Rada R. Tabus und Euphemismen in der deutschen Gegenwartssprache / Roberta Rada. – Budapest : Akademiai Kiado, 2001. – 212 S.
8. Reutner U. Sprache und Tabu. Interpretationen zu französischen und italienischen Euphemismen / Ursula Reutner. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2009. – 459 S.
9. Roth J. Hotel Savoy / Joseph Roth. – München : Taschenbuch Verlag, 2003. – 128 S.
10. Schippan T. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / Thea Schippan. – Leipzig : Bibliographisches Institut, 1987. – 307 S.
11. Zöllner N. Der Euphemismus im alltäglichen und politischen Sprachgebrauch des Englischen / Nicole Zöllner. – Frankfurt am Main : P. Lang, 1997. – 444 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Михайлівська – асистент кафедри міжкультурної комунікації та перекладу Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, лінгвопрагматика, функціональна стилістика, проблеми перекладацької еквівалентності та адекватності.

УДК 81’373:[811.161.2+811.111]

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІДЧУТТІВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ (структурний аспект)

Анжеліка ДЕНИСОВА (Бердянськ, Україна)

У статті проаналізовані основні структурні моделі фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини, співвідносних зі словосполученням. Особливий різновид стійких виразів – поєднання одного повнозначного та одного (двох) службових слів – розглядаються в межах дослідження. Виявлено, що найпоширенішими структурними моделями зазначених вище фразеологічних одиниць є дієслівні.

Ключові слова: фразеологізм, структурні моделі фразем, іменні, дієслівні фразеологічні одиниці.

The article analyzes the main structural models of human feelings idioms, correlated with phrases. The special kind of set expressions – a combination of a notional and one (or two) functional words – is considered in the article. The most common structural models of idioms under study appeared to be verbal.

Key words: idiom, structural models, phrases, nominal, verbal phraseological units.

Постановка проблеми. Фразеологія є своєрідною скарбницею здобутків культури, звичаїв, прагнень і сподівань народу. Це не випадково, бо “фразеологізми поряд з лексикою найбільш повно, безпосередньо – і в той же час образно – відображають матеріальне й духовне життя народу” [13, с. 3]. Інтенсивний розвиток фразеології характеризується широким колом проблем, які досліджуються на матеріалі слов’янських, германських і романських мов. Цікаве й актуальне не лише порівняльне вивчення системи фразеологічних одиниць різних мов, а й саме дослідження в галузі структури та семантики фразеологізмів. Незважаючи на те, що вивченню фразеологічних

одиниць присвячено чимало наукових праць, фраземи на позначення відчуттів людини, які мають будову словосполучення або сполучення слів, не були предметом окремого дослідження. Тому актуальність нашої розвідки вбачаємо саме в дослідженні цих стійких виразів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток фразеологічної теорії зробили М. Алефіренко, Л. Авксентьев, О. Бабкін, В. Жуков, Л. Скрипник, В. Ужченко та ін. Спираючись на ті чи інші ознаки фразеологічних одиниць, дотримуючись певних принципів (семантичного, граматичного, структурного тощо), дослідники запропонували низку класифікаційних схем. Структурно фразеологізми можна поділити на фразеологічні одиниці, співвідносні зі словосполученням, стійкі вирази, співвідносні з реченням, а також одновершинні фраземи, які мають у своєму складі одне повнозначне та одне або кілька службових слів.

Метою нашого дослідження є структурний аналіз фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини в українській та англійській мовах.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) здійснити огляд теоретичних праць, присвячених питанням структури фразеологічних одиниць;
- 2) виявити корпус фразеологічних словосполучень та сполучень слів на позначення відчуттів людини в українській та англійській мовах;
- 3) проаналізувати структурні моделі фразеологічних словосполучень у досліджуваних мовах;
- 4) встановити універсальні та специфічні тенденції в будові фразеологічних словосполучень української та англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Основою фразеологічної системи будь-якої мови є фразеологічна одиниця, що являє собою стійку, відтворювану сполуку слів [9, с. 9]. В. Жуков визначає фразеологізм як "... відтворюваний у мові зворот, що побудований за зразком сурядного чи підрядного словосполучення і який має цілісне значення і сполучається зі словом" [4, с. 5]. Це визначення якнайповніше відображає поняття фраземи з точки зору її структури, тому будемо використовувати його як робоче в нашій розвідці.

Аналізуючи структурні особливості досліджуваних фразеологічних одиниць, за основу була прийнята класифікація О. Куніна, який з-поміж фразем англійської мови виокремлює два структурних типи: зі структурою словосполучення та зі структурою речення [7, с. 71]. Л. Скрипник поділяє його думку і з-поміж фразем, які мають будову словосполучення, виокремлює дві групи: 1) фраземи типу сурядних словосполучень; 2) стійкі вирази, організовані за моделлю підрядних словосполучень [9, с. 80]. До особливого розряду фразеологічних одиниць дослідниця також зараховує стійкі одиниці мови, що мають цілісне значення, а за складом компонентів є поєднанням одного повнозначного слова з одним чи (рідше) кількома службовими словами [9, с. 98]. О. Смирницький фразеологічні одиниці, граматична будова яких складається зі службового слова та одного повнозначного, відносить до одновершинних [11, с. 216]. Його думку поділяє О. Кунін, який також зараховує такі одиниці до складу фразеологічних одиниць [7, с. 72]. Н. Зубець називає "... такі стійкі звороти мови, які об'єктивуються в структурі 'службове слово (або два) + повнозначне слово'" [5, с. 3], мінімальними фразеологічними одиницями. Ми погоджуємося з думкою науковців і також будемо розглядати поєнання одного повнозначного та одного (двох) службових слів як фразеологізм.

Беручи за основу структурно-семантичну класифікацію О. Куніна, Л. Авксентьев увесь загал фразеологічних словосполучень розподіляє на такі структурно-семантичні типи: дієслівні, субстантивні, ад'єктивні [1, с. 3-15]; Л. Скрипник – на іменні (стрижневим компонентом виступає іменник, прикметник, числівник, займенник) та дієслівні [9, с. 87-97]; окрім зазначених вище різновидів, В. Ужченко та Д. Ужченко виокремлюють ще вигуківі типи фразем [12, с. 104-109].

Нами виявлено в українській та англійській мовах відповідно 768 та 427 стійких виразів на позначення відчуттів людини, із них фразеологічні словосполучення в українській мові складають 584, в англійській – 263 фраземи; одновершинні фразеологізми – 79 в українській та 37 в англійській мовах.

Незважаючи на те, що з опрацьованого матеріалу помітне домінування фразеологічних одиниць, які мають будову підрядного словосполучення, в англійській мові є невелика кількість фразем, співвіднесених із сурядними словосполученнями: *wan and pale* (букв. *блідий і виснажений*) "блідий і виснажений або зморений" [3, с. 746], *skin and bones* (букв. *шкіра та кістки*) "виснажений" [6, с. 39-40]. Такі фраземи зустрічаються дуже рідко і становлять лише 2,6% від усього обстеженого нами загалу фразеологічних одиниць англійської мови на позначення відчуттів людини. Що стосується українських фразем, які мають будову сурядних словосполучень, то в нашому дослідженні вони не виявлені.

До фразеологічних одиниць, що мають структуру підрядних словосполучень, належать семантично неподільні стійкі звороти мови, у яких виділяються граматично незалежне, головне слово й залежні від нього компоненти. Незважаючи на те, що стрижневе слово таких фразеологічних одиниць може бути виражене будь-якою повнозначною частиною мови, найбільш численними й різноманітними за структурою є фразеологічні одиниці, які об'єднуються навколо іменника та дієслова. Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що дієслівні фразеологічні одиниці є найпоширенішими серед стійких виразів і представлені такими структурними моделями:

а) 'дієслово + іменник без прийменника': укр.: *вибивати дрижаки* "дуже тремтіти від чого-небудь (холоду, нервового напруження)" [14, с. 78], *дзвонити зубами* "тремтіти від холоду або страху" [14, с. 234], *затихати рот* "наспіх, похапцем щось з'їсти, злегка вгамувати голод" [14, с. 316]; англ.: *to feel empty* (букв. *відчувати порожнечу*) "відчувати голод, бути голодним" [3, с. 324], *to give a stitch* (букв. *викликати гострий біль у боці*) "викликати гострий біль у боці" [2, с. 395], *to cry cupboard* (букв. *кричати в буфеті*) "бути голодним" [3, с. 249];

б) 'дієслово + іменник з прийменником': укр.: *брати на змор* "морити голодом, виснажувати когось" [10, с. 30], *в очах жовкне* "хтось втрачає здатність нормально бачити, комусь стає погано від фізичного болю, втоми, хвилювання" [14, с.296], *вдаряти в ніс* "гостро відчуватися (про запах)" [13, с. 121; 14, с. 71], *від вітру точиться* "дуже втомлений, виснажений, худий" [14, с. 893], *змерзнути на качан* "дуже захолонути, задубіти від морозу" [14, с. 338], *тягне за печінки* "хтось дуже хоче їсти, страждає від голоду" [14, с. 905], *аж у вухах лящить* "який сильно діє на слух; дуже голосний, гучний" [14, с. 457-458]; англ.: *to go into a fit* (букв. *йти в припадок*) "знепритомніти, зомліти" [3, с. 418], *to go out of focus* (букв. *вийти із фокуса*) "нечітко розрізнати навколишній світ (про очі)" [6, с. 187], *to live on/upon air* (букв. *жити одним повітрям*) "харчуватися самим повітрям" [3, с. 618];

в) 'дієслово + ціле словосполучення': укр.: *ганяти до сьомого поту* "доводити до крайньої втоми; виснажувати" [10, с. 71], *[і] крихти в роті не було* "хтось дуже голодний" [14, с. 63], *вбивати зубами чечітку* "дрижати, клацаючи зубами (від холоду, переляку)" [14, с. 78], *зміряти з ніг до голови* "пильно оглянути всю постать кого-небудь" [10, с. 143], *притягло живіт до спини* "хтось дуже схуд, виголодався" [14, с. 700]; англ.: *to be worn to a shadow* (букв. *бути виснаженим як тінь*) "бути знесиленим, втомленим" [6, с. 44], *to have a bad nose for* (букв. *мати поганий ніс*) "мати поганий нюх" [3, с. 454], *to have a hole in one's tummy* (букв. *мати дірку в животі*) "бути дуже голодним" [3, с. 459].

Проаналізовані фразеологічні одиниці дають змогу зробити висновок, що дієслівні фраземи є найчисленнішою групою, представлені всіма видами конструкцій і становлять в українській мові 71,9 % (420 фразеологічних одиниць), в англійській – 61,2 % (161 фразема).

Іменникові фразеологічні одиниці найчастіше являють собою стійку сполуку іменника з такими частинами мови:

а) 'іменник + прикметник', де іменник є головним, а прикметник – залежним словом, яке перебуває в препозиції до іменника: укр.: *вовчий апетит* "хтось дуже голодний" [8, с. 30], *свіже око* "сприймання ким-небудь того, чого він не бачив раніше" [14, с. 585], *сліпа курка* "людина, яка погано бачить" [14, с. 406], *туге вухо* "хтось має поганий слух" [14, с. 163]; англ.: *an optical illusion* (букв. *оптична ілюзія*) "обман зору" [2, с. 408], *ravenous appetite* (букв. *хижий апетит*) "вовчий апетит" [3, с. 809], *a splitting headache* (букв. *нестерпний головний біль*) "нестерпний головний біль" [3, с. 882];

б) 'іменник + іменник з прийменником': укр.: *туман в очах* "хтось погано почуває себе (від втоми, хвороби, хвилювання)" [14, с. 903], *заворот у голові* "запаморочення" [14, с. 301]; англ.: *to jar on/upon one's eyes* (букв. *банка на очі*) "дратувати око, неприємно сприйматися" [3, с. 559].

До складу іменних фразеологічних одиниць, які мають структуру підрядних словосполучень, нами зараховані й ті, у яких стрижневим компонентом є прикметник та займенник: 'прикметник + іменник з прийменником': укр. *тугий на [одно] вухо* "глухуватий, який погано чує" [14, с. 902]; 'займенник + іменник з прийменником': англ. *all to pieces* (букв. *весь на шматки*) "виснажений, змучений, що вибився з сил" [6, с. 21]. Іменні фраземи в нашому дослідженні становлять 127 стійких виразів (21,7 %) в українській та 79 (0,7 %) в англійській мовах.

Прислівникові фразеологічні одиниці в нашому дослідженні представлені такими конструкціями: а) 'прийменник + прикметник + іменник': укр. *на свіже око* "не бачивши перед цим" [14, с. 121]; б) 'прийменник + прикметник + іменник': *на голодний живіт* "натщесерце, не

івши” [14, с. 292], *без задніх ніг* “натомившись, міцно спати; дуже втомившись” [14, с. 19; 13, с. 13]. Фраземи, де стрижневим компонентом виступає прислівник, в українській мові становлять 17 одиниць (2,9 %), в англійській – не виявлені.

Окрему групу фразеологічних одиниць складають собою конструкції з підрядними сполучниками. Своєрідною рисою цієї групи стійких сполук є те, що стрижневим компонентом для них виступає сполучник, з якого вони починаються. Такі фразеологічні одиниці поділяються на дві групи:

1) фраземи, які починаються допустовим сполучником *хоч*: прислівникові (*хоч вовків ганяй* “дуже холодно” [13, с. 19-20; 14, с. 188], *хоч око виколи* “темно, зовсім нічого не видно” [14, с. 92]), іменні (*хоч на хвіст собаці лий* “дуже несмачний” [14, с. 423]);

2) фразеологічні одиниці, організовані за допомогою порівняльних сполучників *як, мов, наче*: укр.: прислівникові (*як за себе кидати* “жадібно, з великим апетитом” [13, с. 72]); іменні (*мов з хреста знятий* “про когось, хто має дуже стомлений, хворобливий вигляд” [10, с. 196]); дієслівні (*наче приском обсипати* “викликати відчуття жару в кого-небудь” [14, с. 575], *мов баран на нові ворота [дивитися]* “не розуміючи, здивовано дивитися на когось” [10, с. 194]); англ.: іменні (*(as) cold as stone* (букв. *такий холодний, як камінь*) “холодний як лід” [2, с. 725], *(as) sick as a cat* (букв. *такий слабкий, як кіт*) “відчуття нудоти, рвоти” [2, с. 685]). Серед фразеологічних одиниць, поєднаних підрядними сполучниками, більш поширеними є конструкції з порівняльними сполучниками.

Особливий різновид фразеологізмів становлять стійкі поєднання повнозначного слова зі службовим – прийменником, сполучником або часткою, що мають цілісне значення. Це, власне, застигли синтаксичні словоформи. За розрядом службового слова їх можна поділити на такі групи: фразеологічні одиниці, повнозначні слова яких поєднані з прийменниками: укр. *зі смаком* “з великим апетитом” [14, с. 832], англ. *all in* (букв. *весь в*) “змучений, виснажений, що вибився з сил” [2, с. 39] та фразеологізми, повнозначні слова яких поєднані зі сполучниками: *як (мов, ніби) чужі (ноги)* “не підвладний кому-небудь, який утратив чутливість, здатність нормально рухатися, переважно від перевтоми” [14, с. 958], *як (наче, ніби) поламаний* “хтось відчуває біль у всьому тілі” [14, с. 668], *як (наче, ніби) розварений* “який перебуває у розслабленому стані; розморений, незібраний, втомлений” [14, с. 744]. Незважаючи на те, що одновіршинні фразеологічні одиниці деякими науковцями взагалі не виокремлюються в окремий різновид, нами вони представлені численними групами, з-поміж яких переважають ті, де повнозначні слова поєднуються за допомогою сполучників.

Висновки. Фразеологізми на позначення відчуттів людини досить різноманітні за своєю структурою, однак помітні деякі особливості: найбільшу кількість серед досліджуваних фразем складають ті, стрижневим компонентом яких є дієслово. Такі фраземи представлені багатьма структурними моделями як в українській, так і в англійській мовах. Одновіршинні фразеологічні одиниці зустрічаються значно рідше, але представлені кількома конструкціями.

Перспективи подальших пошуків вбачаємо в зіставному вивченні фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авксентьев Л. Г. Современная украинская мова : Фразеология / Л. Г. Авксентьев. – Х. : Вища шк., 1983. – 137 с.
2. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин ; лит. ред. М. Д. Литвинова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Рус. яз., 1984. – 944 с.
3. Англо-український фразеологічний словник / уклад. К. Т. Баранцев. – 2-ге вид., випр. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2005. – 1056 с.
4. Жуков В. П. Русская фразеология / В. П. Жуков. – М. : Высш.шк., 1986. – 400 с.
5. Зубець Н. О. Мінімальні ідіоми в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. О. Зубець. – Дніпропетровськ, 1997. – 20 с.
6. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – 6-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз. – Медиа, 2005. – 501 с.
7. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1986. – 336 с.
8. Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – К. : Рад. шк., 1991. – 400 с.
9. Скрипник Л. Г. Фразеология української мови : монографія / Л. Г. Скрипник. – К. : Наукова думка, 1973. – 270 с.
10. Словник українських ідіом / уклад. Г. М. Удовиченко. – К. : Рад. письменник, 1968. – 463 с.
11. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1956. – 260 с.
12. Ужченко В. Д. Фразеология сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. –

К. : Знання, 2007. – 494 с.

13. Ужченко В. Д. Передмова / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко // Фразеологічний словник української мови. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.

14. Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Кн.2. – 1104 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анжеліка Денисова – аспірант кафедри загального мовознавства та слов'янської філології Бердянського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: фразеологія та фразеографія.

УДК 811.111:81'37

РЕФЕРЕНТНА СКЛАДОВА СЕМАНТИКИ ШИРОКОЗНАЧНИХ ЛЕКСЕМ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (на прикладі похідних слів із базовою еврисемою *thing*)

Наталія ЄРМАКОВА (Запоріжжя, Україна)

У статті проаналізовано особливості референтного компоненту семантики широкозначного слова (еврисеми) THING в англійській мові та акцентовано на її здатності до деривації. Виявлено, що більшість похідних слів із базовою еврисемою THING можуть виражати узагальнено-родове або узагальнено-категоріальне значення. Відмічено, що ступень референтної віднесеності дериватів є певною мірою відмінним від ступеня референтної віднесеності базової еврисеми THING і визначено саме типи референтів її дериватів.

Ключові слова: денотат, дериват, еврисеми, референтна віднесеність, широкозначність.

The article analyzes the semantic peculiarity of the reference component of the wide meaning word (euryseme) THING in English emphasizing its capacity to derive language units. It is revealed that most of derivative units having the lexeme with wide meaning THING as the basic one can express generalized generic or generalized categorical meaning. It is also noted that the degree of referential correlation of derivatives is different from the one of the basic euryseme THING. The referents types of the derivatives are identified.

Keywords: denotation, derivative unit, eurysemy, referential correlation, wide meaning.

Постановка наукової проблеми. Розуміння сутності й природи мови як символічного явища стала предметом дослідження вчених багатьох наук минулого та сьогодення. Закономірним, на нашу думку, є те, що різні культури по-різному категоризують навколишній світ і, як результат, по-різному закріплюють за мовними знаками значення, що нерідко призводить до «комунікативних невдач», коли люди можуть одне й те слово розуміти по-різному. Це проявляється в одному з очевидних властивостей слів будь-якої мови – неоднозначності, яка, в свою чергу, проявляється у різноманітті форм, однією з яких є широкозначність.

Під **широкозначністю (еврисемією)** ми розуміємо наявність у слова одного узагальненого значення, яке співвідноситься з різними об'єктами мисленнєвої діяльності людини та особливістю якого є його реалізація в мові та мовленні (контексті).

У мові **широкозначне слово (еврисема)** має одне значення (денотат), яке, завдяки максимальній ознаці узагальненості та абстрагованості в мові, співвідноситься з різними конкретними об'єктами реальної дійсності (референтами), тобто має широку семантичну референцію, а конкретний зміст цієї мовної одиниці реалізується через звуження позначеного ним поняття, а саме уточнюється, але не змінюється в умовах мовлення (певного контексту).

Аналіз досліджень цієї проблеми. Категорія широкозначності була й залишається предметом уваги мовознавців, починаючи з середини минулого століття. У лінгвістиці кінця ХХ – початку ХХІ ст. проблемою широкозначності в англійській мові займалися цілий ряд вчених [див. напр. 1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. В сучасному мовознавстві точаться дискусії навколо питання чи вважати еврисемію окремою автономною лексико-семантичною категорією [1; 4; 8; 9]; розглядати її як один з лексико-семантичних варіантів полісеманта [5; 6], чи характеризувати як різновид моносемії з широким обсягом денотату [10, с. 77].

Незважаючи на різність поглядів, лінгвісти певною мірою визначили типологію та специфіку явища широкозначності в мовознавстві, з'ясували критерії розмежування еврисемії від полісемії, встановили, що до широкозначних лексем можна відносити лексеми різних частин мови (іменники, дієслова, прикметники, прислівники, займенники і навіть сполучники та прийменники), а також проаналізували особливості їхнього функціонування в різних мовах. Деякі

дослідники в своїх працях вказують на різний ступінь широкогозначності еврисем, але не піддають це фундаментальному аналізу [див. напр. 11].

Ми, в свою чергу, визначили, що еврисемічні одиниці мають досить широкий діапазон референтів і характеризуються різними ступенями референтної віднесеності, які раніше не були досліджені і були нами проаналізовані в наших попередніх публікаціях. Серед них ми виділили високий ступінь референтної віднесеності, який втілюється в широкогозначному слові *thing* і зберігається навіть в дериватах, базою яких це слово виступає.

Тому, *актуальність дослідження* зумовлена проблемністю підходів до визнання лінгвістичного явища широкогозначності; відсутністю фундаментальних розвідок референтної віднесеності еврисемічної одиниці *thing* в англійській мові; доцільністю розглянути дериваційні можливості слова з широкою семантикою *thing*, зокрема, здібністю утворювати похідні слова в англійській мові, зберігаючи, при цьому, свій широкий діапазон референтності.

Мета і завдання статті. *Метою* нашої роботи є виявити та проаналізувати типи референтів похідних слів, створених на базі мовної одиниці з широкою семантикою *thing*.

Згідно поставленої мети передбачається розв'язання таких *завдань*:

1) визначити типи референтів широкогозначної субстантивної лексеми *thing* в англійській мові;

2) розглянути похідні слова, в складі яких базовим є слово з широкою понятійною основою *thing* з точки зору референтного компоненту їхньої семантики;

3) розкрити ступені референтної віднесеності дериватів, базою яких є еврисема *thing*.

Об'єктом дослідження є явище широкогозначності, яке репрезентується широкогозначною субстантивною лексемою *thing* в англійській мові; *предметом* – випадки вживання похідних слів з базовою еврисемічною одиницею *thing* в англійській мові.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Відповідно проблематики нашого дослідження зазначимо, що ми розуміємо *денотат* як *денотативне значення* – формальну сторону мовного знака, понятійне ядро значення, семантичний компонент слова, що абстрагований від різних відтінків (конотації); *референт* як об'єкт позамовної дійсності, позначуваний словом, що має на увазі мовець у конкретній мовній ситуації [12, с. 234]; *референтну віднесеність* слова як ментальну операцію завдяки якій мовець встановлює референцію (зв'язок слова з певним об'єктом думки).

Денотат є мовним компонентом і слугує для співвіднесення з певним *референтом*, тобто вказує на предмет. Мовні знаки в конкретній ситуації можуть мати один *денотат*, але позначати різні *референти*, тому як один і той же предмет може водночас входити (за різними своїми ознаками) до кількох різних класів. Так, широкогозначні слова можуть мати всього один *денотат*, а їхня *референтна віднесеність* може бути значно ширшою і розповсюджуватись на безліч об'єктів реальної дійсності (*референтів*). Це дозволило нам визначити, що, при наявності спільних якостей, еврисеми не є однорідними в плані своїх екстенціональних зв'язків, і ми умовно виділили високий, середній та низький ступені референтної віднесеності широкогозначних субстантивних лексем англійської мови.

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує ступінь *високої референтної віднесеності*, на якому ми зосередимось у цій статті, і до якого включаємо тільки одне слово *thing*, яке вважається найбільш широкогозначною субстантивною лексемою в англійській мові, бо має абстракцію більш високого порядку та здатна співвідноситись з абсолютною безліччю *референтів* (навіть поза сферою їхнього безпосереднього категоріального значення). Тобто, слово *thing* може позначати різні **типи референту**, а саме:

- **абстрактні поняття** (*I'll tell you a thing* [13, с. 234]);
- **живі істоти** (*It's truth that boys are dirty things, poor little thing* [14, с. 1500]);
- **предмети реальної дійсності** (*What's the thing in your hand? It's the strangest thing, you know. To pack up one's things* [15, с. 1623]);
- **події** (*That shooting was a terrible thing. Things changed greatly in the course of a year* [13, с. 235]);
- **дії** (*To do one's own thing. To let things go hang* [14, с. 1500]).

Принагідно зазначимо, що раніше ми проаналізували фразеологізми з базовою еврисемічною лексемою *thing* і виявили, що вони так само здатні представляти ті самі типи референту, що і сама ця лексема, а саме: абстрактні поняття, предмети реальної дійсності, живі істоти, дії, але за виключенням подій. Це дало нам підставу вважати, що значення цих фразеологізмів є менш абстрактним на відміну від значення самої окремо взятої лексеми *thing*, тому як семантика

фразеологічних одиниць завжди включає додаткові денотативно-сигніфікативні семи, які звужують семантику фразеологізму в контексті.

Предметом нашої уваги у цій статті виступають похідні слова, створені на базі мовного знаку *thing*. Так, лексема *thing* входить до складу мовних одиниць *something*, *anything*, *everything*, *nothing*, а також *thingumajig*, *thingamy* (*thingum(m)y*) або *thingumbob* (*thingumabob*) та *thingy*.

В процесі дослідження виявилось, що деривати з базовою еврисемічною лексемою *thing* загалом зберігають свою широку референтну віднесеність, хоча деякі з них і мають порівняно обмежений ступінь широкосзначності, що зумовлено особливостями їхньої семантики, тобто в більшості випадків вони теж здатні позначати абстрактні поняття, предмети реальної дійсності, живі істоти, події, дії, як і сама окремо взята еврисема *thing*.

Так, деривати *something*, *anything* та *everything* вказують на **абстрактні поняття** та мають узагальнене значення, позначаючи в широкому сенсі:

- **щось** як, наприклад, в реченнях типу: *He knows something* [16]. *He said he had to tell me something. I'm certain his message at the Louvre was his final effort to tell me something important, something he thought you could help me understand* [17, с. 125];

- **будь-що** як в контекстах типу: *My grandfather called me this afternoon and told me he and I were in grave danger. Does that mean anything to you?* [17, с. 110];

- **все що завгодно**, як демонструють наступні приклади з лексемою *everything*: *He was accustomed to symbolic progressions that made some semblance of sense, but everything here – the pentacle, the text, the numbers – seemed disparate at the most fundamental level* [17, с. 66]. *Against the hum of the bulletproof wheels beneath them, Langdon quickly explained to Sophie everything he had heard about the keystone* [17, с. 275].

Так само, як і у випадках вживання еврисеми *thing*, деривати зберігають свою потенційно широку денотацію в контексті, не обмежуючи обсяг свого вживання та сполучуваність, однак щоб зрозуміти, що йдеться саме про референти-абстрактні поняття, треба звернутись до антецеденту або постцеденту.

Можна виділити навіть випадки, коли мовні знаки *something*, *everything* позначають **живі істоти** і мають різний ступінь конкретизації в межах статевої ознаки. Так, мовна одиниця *something* має порівняно вищий ступінь конкретизації свого значення, коли, в більшості випадків, йдеться про представників чоловічої або жіночої статі, як в реченнях типу: *Martha is really something to see now. He is something of an artist. She's really something! You think you're something, don't you? He's called Jim something* [18], тоді як лексема *everything* абстрагує своє значення, вживаючись по відношенню до людей в цілому незалежно від статі та вікової категорії, як в прикладі: *At night, the forest's winding lanes were lined with hundreds of glistening bodies for hire, earthly delights to satisfy one's deepest unspoken desires – male, female, and everything in between* [17, с. 212].

Тепер розглянемо випадки, коли вищезазначені деривати позначають **предмети реальної дійсності**: *Come in and have a glass of something* [19]. *Take something warm with you* [20]. *Then his fingers brushed something unexpected. Small and hard. Pinching the tiny object between his fingers, Langdon pulled it out and stared in astonishment. It was a metallic, button-shaped disk, about the size of a watch battery* [17, с. 95]. На відміну від двох перших випадків, де не зовсім зрозуміло про що саме йдеться, окрім несуттєвого уточнення, що маються на увазі будь-який напій та якась тепла одежа, в останньому подальший контекст чітко показує, що за «чимось» виявляється металевий гудзик.

Часто те, що йдеться саме про предмети реальної дійсності, можна зрозуміти, спираючись на мінімальний контекст, що оточує еврисемічні похідні слова і який може зводитись лише до однієї або кількох додаткових лексем. Саме вони, в основному, «звужують» значення деривата до даного типу референту, що демонструється наступними прикладами: *He hasn't taken anything* [18], коли брати можна в основному якийсь предмет; *"You and Mr. Saunière," Fache said as the lift began to move, "you never spoke at all? Never corresponded? Never sent each other anything in the mail?"* [17, с. 40], де відправлення саме предмета реальної дійсності уточнюється обставиною дії «поштою»; *A key? Langdon had never seen anything like it* [17, с. 196], де за займенником *anything* мається на увазі предмет схожий на ключ.

Аналогічні випадки демонструє і лексична одиниця *everything* в таких реченнях, як: *Because everything is automated, your privacy is guaranteed, even from the staff of this bank* [17, с. 242]. *Like*

everything else about this bank, this crate was industrial – metal clasps, a bar code sticker on top, and molded heavy-duty handle [17, с. 255].

В контекстах типу: *Now that would be something* [20]; *She stood in silence for what felt like forever, waiting for something to happen* [17, с. 139]; *...Maybe something had gone terribly wrong* [17, р. 284]; *Anything could happen with her* [16]; *Everything that could happen has happened* [19] можна побачити, що тип референту **події** частіше виявляється завдяки англійському дієслову *to happen* або його синонімів.

Позначення **дії** можна спостерігати в наступних контекстах: *What, are you moved to London or something?* [18]; *Do you know something? They went home together!* [16], де дія розкривається в попередньому або подальшому контексті завдяки дієсловам руху; *He will do anything to help you* [20]; *Obviously, her grandfather wanted desperately to see her. He was trying anything* [17, с. 108]. *That message wasn't for the police. He wrote it for me. I think he was forced to do everything in such a hurry that he just didn't realize how it would look to the police* [17, с. 100] – приклади контексту, де в основному на дію вказує дієслово *to do*.

Окремо, на нашу думку, слід розглянути дериват *nothing*, який на перший погляд, з т.з. формальної логіки, ніби не має нічого позначати (спираючись на його пряме значення), а в реальному контексті відкриває певну співвіднесеність із різними типами референтів. Так, мовна одиниця *nothing* (як іменник) у словосполученнях *the little nothings of life*, *mere nothing* позначає *дрібниці* в абстрактному плані, окремо може позначати *пустоту, небуття, нереальність*, а в деяких випадках навіть *людину* з негативним до неї ставленням (*нікчема, непотріб*).

В якості заперечного займенника лексема *nothing* може імплікувати:

- **абстрактні поняття**: *At first he felt nothing* [17, с. 174]; *Confused, she stood a moment and listened. The only sound she heard was the cool Normandy air letting out a low moan as it swirled through the valley. No music. No voices. Nothing* [17, с. 191], тому як відчувати та чути можна тільки в абстрактному плані;

- **живі істоти**: *All I am saying is that Mr Saunière dedicated his life to studying the history of the goddess, and nothing has done more to erase that history than the Catholic Church* [17, с. 69], тому що робити щось може тільки жива істота та ще й має місце порівняння з католицькою церквою, яка теж ототожнюється з людьми;

- **предмети реальної дійсності**: *Fine. And the use of his own blood as ink? Obviously he had nothing else to write with* [17, с. 59]; *He left you only this key? Nothing else?* [17, с. 247], коли писати можна тільки предметом на кшталт ручки або олівця, а з ключем так само порівнювати якийсь конкретний предмет реальної дійсності.

- **події**: *Nothing has happened* [20], на які частіше за все вказує дієслово *to happen*, як і у випадках з дериватами *something, anything, everything*;

- **дії**: *Fache motioned back to the pentacle on Saunière's abdomen. Nothing to do with devil worship? Are you still certain?* [17, с. 67]; *I'm sorry. I truly can do nothing* [17, с. 247], які в основному виявляє дієслово *to do*.

Еврисема *thing* також виступає базою для створення таких рідковживаних дериватів, як *thingumajig, thingamy (thingum(m)y) або thingumbob (thingumabob)*, які так само вживаються для позначення **абстрактних понять** (*All your bunch of thingumajig* [16]), **живих істот**, особливо замість їхніх імен, які не знають або не можуть пригадати (*Meredith reminded him that Cyril thingumajig had lost both legs in a skirmish in North Africa* [20]), або **предметів реальної дійсності**, знову ж таки, коли не знають або не можуть пригадати їхньої назви (*Tristen sets a thingumajig in the rock. He bought this new thingumajig for opening beer bottles* [18]; *I would drive through Hyde Park in a victoria, and everybody would say: "There goes the editress of the thingumajig Magazine!"* [19]).

Подібні випадки вживання і мовного знаку *thingy* в контекстах типу *And it's a thingy that I can't forget about* [19]; *Go up to Miss thingy* [20]; *What're ya supposed to do with this thingy?* [18], де може йтись про **абстрактні поняття, живі істоти та предмети реальної дійсності**.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином зазначимо, що еврисема *thing* – це особливий лексико-семантичний тип представлення референтів в англійській мові з настільки широкою семантикою, що вона співвідноситься з різними об'єктами реальної дійсності і означає фактично все, що існує і може існувати. В якості референтів ця лексема може мати абстрактні поняття, живі істоти (як людей, так і тварин), предмети реальної дійсності, події і навіть дії, що дає нам підставу відносити її до вищого ступеню референтної віднесеності, який

вона майже не втрачає, входячи до складу похідних мовних одиниць, в яких вона виступає базовою семою.

Так, деривати еврисеми *thing* у вигляді похідних слів *something, anything, everything, nothing* можуть в цілому представляти всі типи референту, що й сама окремо взята еврисема *thing*, тільки не виявлено випадків позначення живих істот похідною одиницею *anything*. Мовні одиниці *thingumajig, thingamy (thingum(m)y)* або *thingumbob (thingumabob), thingy* мають порівняно обмежений ступінь широкозначності у зрівнянні з базовою еврисемою *thing* і репрезентують тільки три типи референту – абстрактні поняття, живі істоти та предмети реальної дійсності. Іншими одиницями аналізу можуть слугувати фразеологізми, створені на базі вище проаналізованих дериватів, що і є перспективою нашого подальшого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. – Л.: Лен. гос. ун-т им. Жданова, 1963. – 208 с.
2. Василюк І. М. Дифузія як семантична структура (на матеріалі англійської мови) / І. М. Василюк // Мовознавство. – 1990. – № 6. – С. 53–55.
3. Горшкова К. А. Имя существительное широкой семантики "thing" в современном английском языке: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филологич. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / К. А. Горшкова. – М., 1978. – 20 с.
4. Гросул Л. Я. К вопросу о многозначности и широкозначности английских слов / Л. Я. Гросул // Лингвистические основы преподавания иностранных языков. – 1989. – С. 3-9.
5. Гурська А. Л. Полісемія чи широка семантика? / А. Л. Гурська // Особливості розвитку сучасних германських і романських мов. – 1974. – С. 9-12.
6. Димова С. Н. К проблеме широкого значения слова (на материале существительного way) / С. Н. Димова // Учен. зап. Моск. гос. пед. Ун-та: Синтаксические исследования по английскому языку. – 1971. – Т.416, № 1. – С. 120-135.
7. Ивченко Л. Л. Значение и употребление глаголов объемной семантики в современном английском языке (Семантика английского глагола *to take*): автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л. Л. Ивченко. – Одесса, 1980. – 24 с.
8. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка: Учебник для институтов и факультетов иностранного языка / Арнольд И. В. – М.: Высшая школа, 1990. – 295 с.
9. Плоткин В. Я., Гросул Л. Я. Широкозначность как лексико-грамматическая категория / В. Я. Плоткин, Л. Я. Гросул // Теоретические проблемы семантики и ее отражения в одноязычных словарях. – 1982. – С. 82-87.
10. Квеселевич Д. И. К вопросу о фразеологизмах-интенсификаторах / Д. И. Квеселевич // Сб. научн. тр. МГПИИЯ им. М. Тореза. – 1973. – № 71. – С. 165–17.
11. Авдеев А. А. Проблемы широкозначности ее соотношение с полисемией и дейксисом (на материале имен существительных английского, русского и французского языков): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Авдеев Александр Александрович. – Воронеж, 2005. – 172 с.
12. Ducrot O. Dictionnaire Encyclopédique des Sciences du Language / O. Ducrot, T. Todorov. – Paris: Gallimard, 1990. – 480 p.
13. The Penguin A-Z thesaurus / [editor R. Fergusson] - L. : Penguin books, 2001.-442 p.
14. Longman Dictionary of Contemporary English. – [New Edition]. – Pearson: Pearson Education Limited, 2004. – 1668 p.
15. Oxford Dictionary of Current English. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 1083p.
16. Longman Dictionary of Contemporary English 4 with CD Paperback – March 18, 2003
17. Brown D. The Da Vinci Code / D. Brown. – L.: A Gorgi Book, 2009. – 590 p.
18. Cambridge Advanced Learner's Dictionary [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dictionary.cambridge.org>
19. Oxford Dictionaries [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.oxforddictionaries.com>
20. The Merriam-Webster Dictionary [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Єрмакова – аспірант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: проблема широкозначності в англійській мові.

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМ СОПІЛКА / СВирЕЛЬ / FLUTE

Тетяна КІФ'ЮК (Київ, Україна)

У статті досліджується проблема визначення семантичної структури лінгвокультури. Розглянуто такі її компоненти: внутрішню форму, денотативний, емпіричний, конотативний, національно-культурний, символічний та міфологічний компоненти значення. Проведено їх зіставлення в українській, російській та англійській мовах.

Ключові слова: лінгвокультура, семантична структура, емпіричний компонент, символічний компонент, міфологічний компонент, національно-культурний компонент.

The article deals with the problem of the semantic structure of the linguacultural unit. Such semantic elements of the linguacultural unit as: inner form, denotative, empirical, connotative, national cultural, symbolic and mythological components of meaning are studied and compared in Ukrainian, Russian and English.

Key words: linguacultural unit, semantic structure, empirical component, symbolic component, mythological component, national cultural component.

Одним з основних завдань сучасної лінгвокультурології є дослідження того, як культурна інформація зберігається в мові. Проте досі немає однозначної відповіді, якою є семантична структура лінгвокультури, вивчення змісту якої може сприяти виявленню сутності взаємозв'язку мови та культури [5, с. 44].

Першим структуру лінгвокультури визначив В. В. Воробйов, зазначаючи, що вона складніша, ніж у мовних одиниць, оскільки до звичайних складових 'знак-значення' додається ще й "культурно-понятійний компонент як позамовний зміст лінгвокультури", і між ними існують діалектичні відношення [5, с. 48]. Отже, семантична структура лінгвокультури є єдністю лексичного значення та національно-культурного компоненту, під яким розуміємо ту частину значення, котра відображає зв'язок знака та культури і обумовлена національною культурою [6, с. 9].

Говорячи про лексичне значення, Н. Г. Комлев зазначає, що воно формується з внутрішньої форми, яку можна назвати 'значенням' при першому наближенні до слова [8, с. 67], та лексичного поняття, що є "мисленнєвим змістом лінгвопсихологічного характеру" [8, с. 74]. На думку Й. А. Стерніна, основними компонентами значення є денотативний (предметно-логічна частина значення), конотативний (відображення в значенні умов акту спілкування, відношення мовця до учасників спілкування та предмету мовлення) та емпіричний (узагальнене уявлення про референти знака) [11, с. 115]. Конотативний компонент значення складається з емоційного, експресивного, оціночного та стилістичного компонентів [1]. Емпіричний компонент значення вважаємо важливою складовою структури лінгвокультури, оскільки значення слова може бути пов'язаним з остенсивним, тобто наглядним, визначенням слова, таким як форма, матеріал або товщина [14, с. 37-45].

Досліджуючи лінгвокультури в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст., Н. С. Медвідь пропонує таку семантичну структуру одиниці: 1) лінгвістичне значення; 2) загальнолюдський тип енциклопедичної інформації; 3) національно-культурний тип енциклопедичної інформації; 4) індивідуально-авторський тип енциклопедичної інформації [10, с. 41]. На нашу думку, лінгвокультури тісно пов'язані з поняттям стереотипу, який є "інваріантною сукупністю 'обов'язкових', 'передбачуваних' елементів, що виділяються носіями даного ментально-лінгвального комплексу або як єдино можливе, або як існуюче, релевантне, стійке" [9, с. 183]. Тому для нас важливими є лише перші три рівні, оскільки індивідуально-авторський тип інформації не вважаємо таким, що набув національної значущості, а отже не є стереотипним.

Г. М. Єрмоленко під лінгвокультурами бачить культурно-марковані мовні одиниці, які вона вважає такими за наявності мотивуючих ознак, вибір яких спирається на асоціації носіїв мови. Таким чином, аналіз внутрішньої форми дозволяє прослідити ці асоціативні зв'язки в мові й отримати інформацію про менталітет народу [6, с. 10]. На нашу думку, вивчення мотивуючих ознак може залучатись лише як один зі способів виявлення культурної інформації, але дає неповне уявлення про семантичну структуру лінгвокультури.

У роботі А. С. Бухонкіної представлено шість типів культури: 1) культура-реалія – мовний знак, що позначає артефакт, який присутній лише в одній з порівнювальних культур; 2) денотативна культура – мовний знак, культурна інформація якого міститься в

денотативному значенні; 3) сигніфікативна культурема – культурно вагома інформація зосереджена в сигніфікаті; 4) конотативна культурема – мовний знак, предметно-понятійне ядро якого співпадає в досліджуваних мовах, а культурна інформація міститься в конотативному компоненті; 5) символіко-предметна культурема – мовний знак, що сприймається як символ і несе важливу інформацію про особливості бачення світу; 6) символіко-поведінкова культурема – мовленнєва (етикетна) формула, вибір мовних засобів у якій визначається ціннісними установками лінгвокультури [3, с. 11–22]. На основі цієї таксономії свою класифікацію фразеологічних лінгвокультурем пропонує Р. О. Каракевич [7, с. 60]: фразеологічна лінгвокультурема-реалія; фразеологічна сигніфікативна лінгвокультурема; фразеологічна символіко-поведінкова та фразеологічна символіко-предметна лінгвокультурема.

Метою цієї розвідки є визначення семантичної структури лінгвокультурем *сопілка* / *свирель* / *flute*. Завданнями є виокремити основні семантичні компоненти лінгвокультурем і провести їх зіставлення в українській, російській та англійській мовах.

Беручи до уваги згадані класифікації, ми проводимо зіставлення семантичної структури лінгвокультурем *сопілка*, *свирель* та *flute* за такими складовими: внутрішня форма, емпіричний, конотативний, національно-культурний, символічний та міфологічний компоненти значення.

Денотативним компонентом значення **лінгвокультурем *сопілка*** є український народний духовий музичний інструмент, що має форму порожнистої трубки з отворами [21, с. 461].

Внутрішню форму лінгвокультурем знаходимо, залучивши етимологічний аналіз. *Сопілка* походить від праслов'янської *sopěľ* – ‘сопілка’, що є похідним від *sopěti* – ‘сопіти, з шумом дихати; дути в трубку’ [16, с. 354]. Таку мотивацію за функцією можна пояснити тим, що, за віруваннями багатьох стародавніх народів, вітер сприймали за подув, що виходив із вуст богів. Люди, удаючи подув вітру, уявляли, що бог дує в музичний інструмент. Таким чином виникали міфічні розповіді про гру на інструментах та віра в їхню чародійну силу [2, с. 321].

Емпіричний компонент є узагальненим чуттєво-наглядним образом позначуваного предмета і тому не піддається фіксації, але частково його можна дослідити, залучивши аналіз словникових дефініцій, котрі містять остенсивне визначення значення [11, с. 105]. Особливостями будови *сопілка* є те, що вона буває одноцірковою та двоцірковою, має від п'яти до восьми отворів або взагалі не має отворів та губника, виготовляється з очерету та різних порід дерева, наприклад, ліщини, калини, ясеня, липи.

Національно-культурний компонент значення може міститися в денотативному компоненті – безеквівалентна лексика, або конотативному – конотативна лексика. Переважну більшість лінгвокультурем складає фонові лексика, в якій національно-культурний компонент міститься на рівні лексичного фону. Фонова інформація є імпліцитною та знаходиться поза лексичним значенням, вона несе додаткові енциклопедичні знання про предмет.

Ми погоджуємося з твердженням, що навіть такі розповсюджені слова, як *дерево*, *дім*, і т.д., у своєму семантичному складі містить принаймні одну національно-культурну “семантичну долю” [4, с. 67-68], оскільки в кожній лінгвокультурі будь-який предмет може мати не лише свої особливості форми, матеріалу, способу використання, але й асоціативні зв'язки. Проблема полягає у визначенні того, яка інформація є важливою для дослідження, адже усі енциклопедичні знання про предмет є дуже об'ємними. У словникових статтях про *сопілку* зазначено, що це найстарший з українських духових інструментів, є інструментом пастухів [19], на ній любив грати Г. Сковорода [17, с. 568].

Окремо у складі національно-культурного компоненту виділяємо символічний та міфологічний компоненти значення. Формування першого відбувається в процесі збагачення значення слова, яке позначає предмет, абстрактною семантикою, що розкриває уявлення народу про принципи світоустрою [12]. Таким чином, матеріальний світ наділяється духовним, буттєвим значенням. Так, *сопілка* є символом гармонії та кохання [17, с. 567].

Міфологічний компонент спостерігається у понятті *калинова сопілка*, що є казковим образом чарівної (дивної) сопілки, вирізаної з калини, що виростає на місці пролитої крові; також *сопілка*, як свідок убивства, приводить чумаків у родину загиблого і викриває брата-вбивцю [17, с. 567-568].

Лінгвокультурема *свирель* має такий денотативний компонент – це “російський народний інструмент у вигляді дудки” [20]. *Свирель* походить від давньо-руської *свирати*, *свиряти* – ‘грати на флейті’ [23, с. 579].

Щодо емпіричного компонента лінгвокультурами, *свирель* може бути одноцвковою, двоцвковою та багатоцвковою (типу флейти Пана), зазвичай має від чотирьох до восьми отворів. Інструмент виготовляється з очерету та таких порід дерева, як бузина, ягель, верба, черемха.

Національно-культурний компонент міститься на рівні лексичного фону. На інструменті грали пастухи, коли збирали стадо; модернізована *свирель* була введена в оркестр народних інструментів В. В. Андрєєвим [18, с. 488].

Свирель є символом поетичної творчості [22]. Міфологічний компонент містить інформацію про те, що, за легендами багатьох європейських народів, очерет, з якого роблять інструмент, виростав на місці вбитого, тому він віщає світу про злочин [15]. Також звуки *свирели* люблять русалки [15].

Лінгвокультурема *flute* є духовим музичним інструментом з отворами [25]. Вірогідно, слово пішло від лат. *flāre* у значенні ‘дути’ [26, с. 191].

Особливостями будови *flute* є те, що інструмент буває не лише поздовжнім, а й горизонтальним, замість отворів бувають клавіші; сучасна флейта має не менше 13 отворів. Інструмент може бути не тільки дерев’яним, але й металевим або навіть срібним [24].

Лінгвокультурема *flute* має конотативний компонент – вираз *flute like voice* (букв. *голос подібний до флейти*) означає ‘милозвучний голос’ [25].

Щодо фонові інформації, *flute* також використовується для гри в сучасному оркестрі [24]. Лінгвокультурема символізує голос богів. У давні часи богів часто зображували з флейтою. У стародавньому Єгипті, наприклад, вірили, що голос матері всіх богів Ісіди подібний до голосу флейти, до того ж сам інструмент був подарунком богів людям. У наш час флейта символізує природу через її ніжне звучання, наприклад, інструмент використовується для імітації співу пташок у симфонії Л. Бетховена “Пасторальна” [13].

Зіставивши лінгвокультурами *сопілка*, *свирель* та *flute*, можна зазначити, що спільним у них є денотативний компонент – духовий музичний інструмент у вигляді трубки. Відмінностями є лише те, що *сопілка* – український, а *свирель* – російський народний інструмент. Лінгвокультурами подібні й за внутрішньою формою, оскільки мають спільну мотивацію за функцією, а саме грати, дути. За емпіричним компонентом більше спільного мають *сопілка* та *свирель*, які виготовляються з очерету та дерева. *Flute* відрізняється дещо модернізованим виглядом, а саме тим, що може бути металевою та горизонтальною, а також замість отворів мати клавіші. Конотативний компонент значення містить лише англійська лінгвокультурема, яка означає милозвучність. Національно-культурний компонент досліджуваних лінгвокультурем присутній на рівні лексичного фону, що несе енциклопедичні знання про інструменти. Символічні компоненти є відмінними, оскільки *сопілка* символізує гармонію та кохання, *свирель* – поетичну творчість, а *flute* – голос богів. Лінгвокультурами відрізняються й за міфологічним компонентом, але спільним є те, що, за віруваннями носіїв розглянутих нами мов, ці музичні інструменти наділені певною чарівною, містичною силою.

Отже, семантична структура лінгвокультурем *сопілка*, *свирель* та *flute* має такі складові: внутрішня форма, емпіричний, конотативний, національно-культурний, символічний та міфологічний компоненти значення. Спільними компонентами є денотативний та внутрішня форма. Найбільші відмінності спостерігаються в національно-культурному компоненті досліджуваних лінгвокультурем.

У подальших розвідках плануємо дослідити семантичну структуру лінгвокультурем на позначення музичних інструментів з англо-, російсько- та україномовних Біблійних текстів та прослідити їхній семантичний розвиток із XVII по XXI ст.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И. В. Эмоциональный, экспрессивный, оценочный и функционально-стилистический компоненты лексического значения / Ирина Владимировна Арнольд // XXII Герценовские чтения. Иностранные языки. (Материалы межвузовской конференции). – Л., 1970. – С. 87–88.
2. Афанасьев А. Поэтические воззрения славян на природу: В 3-х томах / Александр Афанасьев. – Т. 1. – М. : Изд-во “Индрик”, 1994. – 800 с.
3. Бухонкина А. С. Типы асимметрии культурем (на материале французского и русского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Анна Сергеевна Бухонкина. – Волгоград, 2002. – 23 с.
4. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1980 – 320 с.

5. Воробьев В. В. Лингвокультурология: Монография / В. В. Воробьев. – М. : РУДН, 2008. – 336 с.
  6. Ермоленко Г. М. Лингвокультуремы тематической группы “одежда” (сопоставительный анализ на материале английского и русского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Галина Михайловна Ермоленко. – Пятигорск, 2009. – 29 с.
  7. Каракевич Р. О. Лінгвокультурологічне дослідження фразеологізмів-лінгвокультурем / Р. О. Каракевич // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франку. Серія : “Філологічні науки” (мовознавство) : Збірник наук. праць. – №2. – Дрогобич, 2014. – С. 58–62.
  8. Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова / Николай Георгиевич Комлев. – Изд. 3-е, стереотип. – М. : КомКнига, 2006. – 192 с.
  9. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология: Курс лекций / В. В. Красных. – М. : ИТДГК “Тнозис”, 2002. – 284 с.
  10. Медвідь Н. С. Лінгвокультурема в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст. : дис. ... канд. філол. наук. : 10.02.01 / Наталя Сергіївна Медвідь ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2009. – 278 с.
  11. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / Иосиф Абрамович Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1979. – 122 с.
  12. Тараканова Д. А. Символическое значение лексических единиц, обозначающих части дома (на материале говоров Среднего Приобья) / Д. А. Тараканова // Современные научные исследования и инновации. – 2013. – № 9 [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://web.snauka.ru/issues/2013/09/26607>.
  13. Concert flute. Symbolism / Vienna Symphonic Library [Электронный ресурс] – Режим доступа : https://www.vsl.co.at/en/Concert_flute/Symbolism.
  14. Leisi E. Praxis der englischen Semantik / Ernst Leisi – 2. Aufl. – Heidelberg : Winter, 1985. – 287 s.
- СПИСОК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ**
15. Брокгауз Ф. А. Энциклопедический Словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Том XXIX. Сахар – Семь мудрецов. – С.-Пб. : Издательское Дело. – 1990. – С. 155.
  16. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка. – Т. 5: Р – Т / Уклад. : Р. В. Болдирев та ін. – 2006. – 704 с.
  17. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок. – Київ : Довіра, 2006. – 703 с.
  18. МЭС – Музыкальный энциклопедический словарь. / Глав. ред. Г. В. Келдыш. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 672 с.
  19. Онацький Є. Українська мала енциклопедія / Є. Онацький. – Кн. 14, Літери Се-Сті – Буенос-Айрес, 1965. – С. 1807.
  20. СРЯ – Словарь русского языка [Электронный ресурс]: в 4 т. / под ред. А. П. Евгеньевой // Фундаментальная электронная библиотека “Русская литература и фольклор”. – 4-е изд., стер. – М. : Рус. яз.; Полиграфре-сурсы, 1999. – Режим доступа : <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>.
  21. СУМ – Словник української мови: у 11 т. / [І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, – Том 9 – 1978. – С. 461.
  22. Ушаков Д. Н. Толковый словарь русского языка. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ushakovdictionary.ru/>
  23. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. : Пер. с нем. / Перевод с и дополнения О. Н. Трубачёва. – Т. 3 – 4-е изд., стереотип. – М. : Астрель, 2004. – С. 579.
  24. Encyclopaedia Britannica [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.britannica.com/>
  25. Meriam-Webster [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.merriam-webster.com/dictionary/>
  26. Skeat W. W. A Concise Etymological Dictionary of the English Language / Walter W. Skeat. – London : Fogotten Books. – 2013. – 664 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Кіф'юк – аспірант кафедри германської і фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: проблеми семантичної структури та семантичного розвитку лексичних одиниць, лінгвокультурологія.

УДК 811.161.2'23'373.2

**ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІРИ РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ
ПАР «ГІПЕРОНІМ – ГІПОНІМ» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ**

Оксана ЛИТВИН (Луцьк, Україна)

У статті викладено методику проведення та результати психолінгвістичного експерименту, скерованого на виявлення міри репрезентативності прикладів, які ілюструють гіпер-гіпонімічні зв'язки. Джерелом матеріалу послужили пари «гіперонім – гіпонім», подані як приклади в англійських лінгвістичних працях. Респондентами виступив 101 лінгвіст-германіст, а саме кандидати та доктори

філологічних наук, а також аспіранти з вищих навчальних закладів України. У результаті експерименту виявлено пари, які мають найвищу та найнижчу міру репрезентативності.

Ключові слова: психолінгвістичний експеримент, лінгвістична категорія, міра репрезентативності, гіперонім, гіпонім.

This article presents the methodology and the results of a psycholinguistic experiment conducted for the purpose of defining the degree of representativeness of the examples that illustrate hyper-hyponymic relations. Pairs «hypernym – hyponym», selected from linguistic works written in English, served as the source of the material for the research. 101 respondents are scholars in linguistics and are native speakers of Ukrainian. As the result of the experiment, the pairs with the highest and the lowest degrees of representativeness were identified.

Keywords: psycholinguistic experiment, linguistic category, degree of representativeness, hypernym, hyponym.

Постановка проблеми. На сучасному етапі психолінгвістичний експеримент (далі – ПЕ) виступає одним із важливих методів, які застосовують лінгвісти аби проникнути в свідомість мовця [1]. Методом ПЕ можна вивчати і категорії свідомості, зокрема лінгвістичні категорії. Численні ПЕ засвідчили факт неоднорідності природних категорій, серед яких «гра», «колір», «птахи», «меблі» «посуд», «музичні інструменти» (Е. Рош, К. Мервіс, Дж. Лакофф, Дж. Тейлор, Р. Фрумкіна, В. Старко, О. Хаджиоглова). Потреба у вивченні не лише природних, а й штучних (зокрема, лінгвістичних) категорій свідомості за допомогою методу ПЕ зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Метою нашої розвідки є аналіз результатів ПЕ, скерованого на виявлення міри репрезентативності прикладів категорії, яка заснована на парадигматичних зв'язках типу «гіперонім – гіпонім», у свідомості лінгвістів – носіїв української мови. **Матеріалом** дослідження є 101 анкета, заповнена респондентами-лінгвістами; опитники містять загалом 6060 виставлених позначок. **Об'єктом** дослідження є результати опитування україномовних респондентів. **Предметом** виступає міра репрезентативності пар, які ілюструють лінгвістичну категорію гіпер-гіпонімії.

Термін «гіпонімія» був упроваджений у лінгвістику британським вченим Дж. Лайонзом [8, с. 291]. Лінгвіст називає гіпер-гіпонімічні відношення (далі – ГГВ) «одним із конституюючих принципів організації словникового складу всіх мов» [2, с. 478]. Гіпонімію визначають як ієрархічну організацію елементів у семантичному полі, засновану на родо-видових зв'язках, коли семантично однорідні одиниці включені у відповідний клас найменувань. Слова, які відповідають видовим поняттям (напр., *poodle, spaniel, terrier*), виступають гіпонімами до слова, що співвідноситься з родовим поняттям (*dog*), тобто гіпероніма, а також когіпонімами по відношенню один до одного [3, с. 104]. Тобто гіпонімія описує відношення між одиницями типу «X – це вид Y».

Ієрархічну організацію гіпонімів та гіперонімів за зразком «X – це вид/тип Y» британський лінгвіст Д. Круз називає таксономією (наприклад, *spaniel – dog*). Проте в лінгвістиці існує і ширше розуміння ГГВ. Так, прямий зв'язок «X – це Y» Д. Круз визначає як нетаксономічний (наприклад, *kitten – cat*) [6, с. 143]. У нетаксономічному відношенні, як зазначає науковець, гіпонім часто виступає когнітивно еквівалентним перифразу, в якому гіперонім синтагматично змінений. Приміром, «еквівалентність між *kitten* та *young cat* визначає *kitten* як гіпонім до слова *cat*» [6, с. 91]. Розглядаючи ГГВ, деякі автори лінгвістичних праць (Д. Геераертс, Л. Ліпка, Ф. Палмер) подають т. зв. нетаксономічні приклади поряд із таксономічними, які засновані на родо-видових зв'язках.

Для виявлення міри репрезентативності прикладів категорії гіпер-гіпонімії у свідомості лінгвістів, носіїв української мови, ми провели ПЕ. У цьому ПЕ ми отримали відповіді від 101 лінгвіста, які є носіями української мови, а англійську вивчають як першу іноземну. Ми виходили з того, що опитувані лінгвісти-германісти – носії української мови, вивчаючи англійську або навчаючи англійської мови інших, мають отримувати з підручників такі приклади, які вкладаються в їхнє уявлення про відповідну категорію. Таким чином, проведений ПЕ мав на меті встановити репрезентативність прикладів із позиції «споживачів» підручників чи довідників англійської мови. Респондентами виступили кандидати та доктори філологічних наук, а також аспіранти з вищих навчальних закладів України.

ПЕ проводився у такий спосіб. На бланку був поданий список із упереміж розташованих 60-ти різних пар, які ілюструють три типи парадигматичних відношень: гіпер-гіпонімію, антонімію та конверсію. Респондентам треба було визначити, які пари зі списку ілюструють ГГВ. Експеримент супроводжувався такою пояснювальною запискою:

«Шановні респонденти,

визначіть тип парадигматичних зв'язків у кожній парі, поставивши позначку у відповідній колонці».

Опитуваним треба було поставити позначку навпроти кожної пари зі списку в одній із чотирьох колонок: 1) «гіпер-гіпонімія»; 2) «антонімія»; 3) «конверсія»; 4) «важко визначити». Четверта колонка була подана, оскільки ми припустили, що до неї потраплять спірні приклади, тобто специфічні випадки певного типу відношень.

Для визначення міри репрезентативності поданих прикладів, ми обрахували кількість правильних відповідей (тобто позначок у колонці «гіпер-гіпонімія»), кількість неправильних відповідей та кількість відмов (тобто позначок у колонці «важко визначити») для кожної із двадцяти пар типу «гіперонім – гіпонім». Визначальним параметром для нас була кількість правильних відповідей. Згідно з цим критерієм, ми ранжували двадцять пар «гіперонім – гіпонім» (у порядку спадання кількості виставлених правильних відповідей) та розподілили їх між трьома групами. Крім того, нас цікавило, які приклади потрапляють до четвертої колонки, тобто для яких саме пар респондентам буде важко визначити тип парадигматичних зв'язків. Ці випадки становлять окремий предмет аналізу.

На бланку було представлено поміж іншими парами лексичних одиниць такі пари «гіперонім – гіпонім»: *animal – dog; apple – Granny Smith; bird – robin; cat – kitten; children – boys; colour – red; cook – boil; creature – person; dog – spaniel; emotion – anger; flower – rose; man – bachelor; move – fly; musical instrument – violin; pig – piglet; red – scarlet; sibling – sister; take – steal; tool – hammer; vehicle – car*. Матеріал для ПЕ був відібраний із масиву прикладів, які навели автори 13-ти англomовних монографій, підручників та лінгвістичних енциклопедій, див. докладніше [4]. Зауважмо, що вибірка пар «гіперонім – гіпонім», поданих у ПЕ, становить близько 7% ілюстративного матеріалу, представленого в лінгвістичних джерелах.

При відборі пар для ПЕ ми насамперед спирались на частотність їхнього використання у ролі прикладів у лінгвістичних працях. Так, із загальної кількості (290 різних пар, без урахування повторів) ми відібрали 20 пар, що мають у загальному масиві прикладів (401 пара) різну частотність. Для оцінки вагомості поданих прикладів усі пари були поділені на 7 груп залежно від рангу, який вони отримали за частотністю. Ранг має вигляд простого дробу, де в чисельнику вказується кількість згадувань певної пари, а в знаменнику – загальна кількість лінгвістичних праць. Так, у 7 джерелах була згадана пара *flower – rose*, у 6 джерелах – пара лексем *animal – dog*, у 5 працях – пари *bird – robin* та *red – scarlet*. Відповідно, ці пари мають ранг 7/13, 6/13 та 5/13. У тих випадках, коли в спільній за рангом групі були об'єднані від 2 до 231 пари, ми обирали з них по кілька прикладів, спираючись на програму вибірки випадкових чисел (онлайн генератор Randomus). Отже, в опитнику достатньо рівномірно представлені всі ранги пар «гіперонім – гіпонім».

Приклади в опитнику пропорційно відображають тематичні групи, представлені в лінгвістичних працях. Подані в ПЕ пари належать переважно до тематичних груп «тварини» (25%), «дії/процеси», «артефакти», «люди та їхні соціальні ролі» (по 15%), «рослини» (10%) та «властивості предметів» (10%). При відборі ми також урахували лексико-граматичний критерій. Представлені в опитнику мовні одиниці є переважно іменниками (77,5%), рідше дієсловами (15%) та прикметниками (7,5%). Такий розподіл корелює з ілюстративним матеріалом у лінгвістичних працях [4].

Для виявлення міри репрезентативності прикладів ми обрахували кількість правильних відповідей для кожної з двадцяти пар. За цим параметром, ми ранжували пари в порядку спадання кількості виставлених правильних відповідей. Двадцять пар розподілилися між трьома групами наступним чином. До першої групи належать пари, які віднесли до гіпер-гіпонімії найбільша кількість опитаних лінгвістів. Це 15 пар (75% вибірки), кількість правильних відповідей для яких становить 95% (*tool – hammer*), 94% (*musical instrument – violin*), 93% (*animal – dog, colour – red, dog – spaniel, flower – rose*), 92% (*emotion – anger, vehicle – car*), 91% (*bird – robin*), 87% (*cook – boil*), 84% (*children – boys, red – scarlet*), 81% (*man – bachelor, move – fly*), 79% (*creature – person*). Більшість цих пар (12 пар) є т.зв. таксономічними прикладами. У першій групі опинилися пари з різними рангами (від 1/13 до 7/13). Підкреслимо, що пари, які посідають чотири вищі позиції згідно зі своїми рангами, увійшли до цієї групи (*flower – rose* з рангом 7/13; *animal – dog* з рангом 6/13; *bird – robin* та *red – scarlet* з рангом 5/13). Зазначимо, у групі найбільше пар, які належать до тематичних груп «артефакти» та «тварини» (по 3 пари). За частиномовним критерієм, переважають іменники (23 одиниці із 30). Зауважмо, що два вищих місця посіли пари з групи «артефакти», які отримали низькі ранги (*tool – hammer* з рангом 1/13; *musical instrument – violin* з рангом 2/13).

Отже, до першої групи увійшли пари лексичних одиниць, які більшість україномовних респондентів (понад 79%) розпізнали як такі, що ілюструють ГГВ.

Друга група є менш чисельною; її формують три іменникові пари нетаксономічних прикладів, а саме *sibling – sister, cat – kitten, pig – piglet*. Ці пари правильно розпізнали як ГТВ 71 %, 69 % та 64 % лінгвістів відповідно. Всі пари у цій групі мають ранг 3/13; вони належать до тематичних груп «люди та їхні соціальні ролі» та «тварини». Отже, другу групу сформували пари, які правильно ідентифікували як гіпер-гіпонімію 64-71 % україномовних респондентів.

Третя група об'єднує дві пари «гіперонім – гіпонім»: іменникову пару *apple – Granny Smith* та дієслівну пару *take – steal*. Зазначимо, що обидві пари мають ранг 1/13. Розглянемо їх докладніше. Пару з тематичної групи «рослини» *apple – Granny Smith* [7, с. 202] правильно ідентифікували трохи більше половини опитаних лінгвістів (55 респондентів). 11 лінгвістів неправильно визначили приналежність пари до типу парадигматичних зв'язків, віднісши цю пару до конверсивів. Щобільше, пара *apple – Granny Smith* отримала найбільше позначок у колонці «важко визначити» (35 позначок). Цей факт можна пояснити тим, що реалема *Granny Smith* належить до явищ англомовної лінгвокультури і тому відома не всім носіям української лінгвокультури. *Granny Smith* – це сорт яблук, виведений в Австралії емігранткою з Англії М. Сміт у 1968 році [9].

Пару *take – steal* віднесли до ГТВ менше половини опитаних лінгвістів (45 респондентів). Ця пара посідає друге місце за кількістю позначок у колонці «важко визначити» (24 позначок). Пару *take – steal* респонденти плутали переважно з антонімією (19 респондентів), трохи рідше – з конверсією (13 респондентів).

Висновки та перспективи. Вживання певних мовних одиниць у ролі ілюстративного матеріалу в лінгвістичних працях свідчить про те, що автори-лінгвісти розглядають ці одиниці як достатньо репрезентативні приклади в межах якоїсь лінгвістичної категорії. Як показали результати проведеного нами ПЕ, найвищу міру репрезентативності мають 75 % запропонованої вибірки (15 пар), які правильно ідентифікували як ГТВ більшість україномовних респондентів (понад 79 %). Це переважно іменники, які є назвами артефактів та прикладами з тваринної таксономії. Серед них пари, які мають найвищі ранги в лінгвістичних працях (*flower – rose, animal – dog, bird – robin, red – scarlet*).

Зазначимо, що всі двадцять пар «гіперонім – гіпонім», відібрані для ПЕ, мали різну частотність вживання у лінгвістичних джерелах (ранг від 1/13 до 7/13). У ході ПЕ було з'ясовано, що оцінка їхньої репрезентативності практично не залежить від рангу. Адже пари з найвищою мірою впізнаваності мають різні ранги (від 1/13 до 7/13).

Таким чином, 15 пар лексичних одиниць були правильно розпізнані як приклади ГТВ майже 4/5 україномовних респондентів. Найвищу міру репрезентативності, як показав наш ПЕ, мають таксономічні приклади. Спірними випадками виявилися кілька нетаксономічних прикладів (*sibling – sister, cat – kitten, pig – piglet, take – steal*) та пара, в якій один конститuent містить лінгвокультурний компонент лексичного значення (*apple – Granny Smith*).

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у тому, що методом ПЕ може бути визначена міра репрезентативності прикладів інших лінгвістичних категорій (антонімія, конверсія).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белянин В. П. Психолінгвістика : Учебник / В. П. Белянин. – 5-е изд. – М : Флинта : Московский психолого-социальный институт, 2008. – 232 с.
2. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Пер. с англ. под ред. В. А. Звегинцева / Дж. Лайонз. – М. : Прогресс, 1978. – 184 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
4. Литвин О. Л. Репрезентація гіпер- та гіпонімічних зв'язків в англомовних лінгвістичних працях / О. Л. Литвин // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – Випуск 129. – С. 200-203.
5. Collins English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.collinsdictionary.com>.
6. Cruse D. A. Lexical Semantics / D. A. Cruse. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 311 p.
7. Geeraerts D. Theories of Lexical Semantics / D. Geeraerts. – New York : Oxford University Press Inc., 2010. – 341 p.
8. Lyons J. Semantics / J. Lyons. – Vol. 1. – Cambridge : Cambridge University Press, 1977. – 375 p.
9. Wikipedia : the free encyclopedia // Granny Smith. — [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Granny_Smith

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Литвин – аспірант кафедри прикладної лінгвістики Інституту іноземної філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, проблеми перекладу безеквівалентної лексики, художній переклад.

УДК 811.521'373.613

ОБҐРУНТУВАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ОНОМАТОПЕЇЧНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНІЙ КОРЕЙСЬКІЙ МОВІ

Віталій ОХРИМЕНКО (Київ, Україна)

Статтю присвячено вивченню онотопеїчної лексики в сучасній корейській мові. У роботі здійснено аналіз наявних класифікацій онотопеїчної лексики в лінгвістиці. Запропонована класифікація онотопеїчної лексики сучасної корейської мови представлена як огляд п'яти тематичних груп, у яких найчастіше зустрічаються онотопеї.

Ключові слова: онотопея, онотопеїчна лексика, звуконаслідування, корейська мова, класифікація.

The article is dedicated to the study of onomatopoeic lexis in the modern Korean language. Analysis of the existing classification of onomatopoeic words has been carried out. The proposed classification of onomatopoeic lexis in the modern Korean language is presented as a review of five thematic groups with the most frequent onomatopoes.

Keywords: phonosemantic, onomatopoeia, onomatopoeic lexis, sound symbolism, Korean language.

Постановка проблеми й завдань дослідження. Вивчення онотопеї посідає значне місце у вирішенні надзвичайно важливих мовознавчих питань, зокрема проблеми мотивованості знака та походження мови. Отже, інтерес мовознавців, що виявляється до цього мовного явища, є цілком закономірним. Пропонована стаття є частиною дисертаційного дослідження структурно-семантичних та функціональних особливостей онотопеїчної лексики корейської мови. Оскільки в сучасному мовознавстві існують різні підходи та принципи класифікації такої лексики, варто присвятити окрему увагу обґрунтуванню класифікації онотопеїчних слів сучасної корейської мови.

Аналіз останніх публікацій і актуальність дослідження. Останніми десятиліттями дослідження онотопеї, в якій віддзеркалюється подібність або схожість між позамовною реальністю і її відтворенням у мові, – це одна з традиційних тем лінгвістичних досліджень. Цій проблематиці присвятили свої роботи такі відомі українські лінгвісти, як І. О. Гаценко [5], О. І. Кобелянська [7], В. В. Левицький [8], Л. І. Мацько [9] та інші. Не залишилися поза увагою питання онотопеї й у зарубіжному мовознавстві. Це праці таких відомих лінгвістів, як Г. Більфельдт [15], С. В. Воронін [3], О. Есперсен [16], О. П. Журавльов [6], В. Скалічка [17] та багато інших дослідників.

Актуальність нашого дослідження визначається загальною тенденцією сучасної лінгвістики до аналізу лексичного складу мови з точки зору її зв'язку з мисленням.

У дослідженні ми використовували описовий метод, який дав змогу висвітлити таксономічний аспект проблематики, а також метод компонентного аналізу, використання якого уможливило здійснення дослідження корейської онотопеїчної лексики в семасіологічному аспекті та розроблення класифікації вищезазначеної лексики.

Мета – здійснити ретроспективний аналіз наявних класифікацій онотопеїчної лексики, на основі яких розробити власну класифікацію онотопеїчної лексики сучасної корейської мови.

Об'єкт і предмет дослідження. Як стає зрозуміло із вступної частини, об'єктом дослідження постають онотопеїчні одиниці сучасної корейської мови. Предметом дослідження в пропонованій статті є структурно-семантичні особливості онотопеїчних одиниць сучасної корейської мови.

Основний матеріал і наукові результати дослідження. У сучасній лінгвістиці існують різні класифікації звуконаслідувальних лексичних одиниць у залежності від аспекту вивчення. Проведений аналіз досліджень онотопеїчної лексики на матеріалі різноманітних мов дозволяє виокремити найбільш популярні принципи класифікації звуконаслідувальної лексики.

Так, наприклад, звуконаслідування можна об'єднати у групи:

- за різновидом аспекту наслідування і характеру звуків, що імітуються (тобто за семантико-функціональною ознакою) [11; 4; 12];
- за функціями [13];
- за складовими характеристиками [13] (наприклад, звуконаслідування, що складаються з одного складу, який повторюється двічі (укр.: *буль-буль*, кор.: *졸졸 (djol-djol)*), тричі (укр.: *га-га-га*, кор.: *하하하 (ha-ha-ha)*), зі змінами у другій частині (укр.: *ніф-наф*, кор.: *딩딩 (ding-dong)*);
- за фонетичними характеристиками: а) удари; б) неударі; в) дисонанси [3];

- з точки зору використання у художньому мовленні: а) загальноприйняті; б) авторські, які слугують у тексті засобом художньої виразності, для надання емоційної забарвленості й передачі інтонації живому мовленню [10, с. 35].

За нашими спостереженнями однією з найбільш використовуваних у фоносемантичних дослідженнях останніх років є класифікація С. В. Вороніна [3]. Її відмінність і унікальність полягає в тому, що автор класифікує звучання і їхні сполуки, що характеризують акустичний денотат. Окрім теоретичної цінності ця класифікація має також і велике практичне значення, яке знайшло своє подальше застосування у роботах фоносемантистів [2; с. 13].

Так, у своїй роботі С. С. Шляхова виокремлює наступні типи онома топів: акустичні; артикуляторні; говоріння; лексичні атрактанти і лексичні репеленти; наслідування звукових сигналів тварин і птахів [14]. Таким чином авторка доповнює класифікацію онома топів С. В. Вороніна й визначає клас мовних онома топів, мотивуючи це тим, що, з одного боку, вони схожі з артикуляторними за місцем утворення, а з іншого боку, мають семантичну відмінність [13, с. 8].

Спробу розподілити дієслова, що утворені від звуконаслідувальних коренів за семантичними групами здійснила у своїй роботі В. П. Третьякова. У результаті дослідження авторка виокремлює 6 семантичних груп звуконаслідувальних дієслів: 1) дієслова звучання; 2) дієслова говоріння;

3) дієслова фізичного впливу на об'єкт; 4) дієслова падіння; 5) дієслова руху; 6) дієслова фізичної дії [11].

Крім тематичної класифікації, вбачається за можливе визначення ще кількох груп звуконаслідувальних слів. Так, А. М. Газов-Гінзберг у своєму дослідженні [4] говорить про два типи онома топів: зовнішню і внутрішню. Під внутрішньою онома топесю автор розуміє відтворення природних звуків, тобто звукових фізіологічних процесів, що здійснюються людським ротом і носом, а також афективних викриків – вигуків у вузькому смислі слова. Під зовнішньою онома топесю автор розуміє відтворення звуків, що здійснюються у природі (а також немовними органами людини) [4, с. 3]. Дослідник виокремлює кілька семантичних груп онома топів, які мають універсальний характер. Розглядаючи перш за все прасемітські корені, він пропонує 45 типів звукових об'єктів, які знаходять віддзеркалення у багатьох мовах світу [4].

Не можемо лишити поза увагою класифікацію онома топів лексичної лексики, представлену в роботі російського лінгвіста, дослідника японської мови С. В. Чиронова [12, с. 20]. У своїй роботі автор звертається до класифікації онома топів за типом денотата: 1. Звуконаслідування: а) звуки живої природи; б) звуки неживої природи. 2. Звукообразні слова: а) психічні; б) сенсорні; в) емоційні; г) фізичні.

Таким чином, здійснивши аналіз найпопулярніших наявних класифікацій та підходів до об'єднання онома топів лексичної лексики вбачаємо за можливе зробити спробу класифікувати онома топів лексичну лексику корейської мови.

Обґрунтовуючи класифікацію онома топів лексичної лексики сучасної корейської мови, ми виокремлюємо три групи онома топів загалом:

1. Перша група містить лексеми, що об'єднуються в особливу частину мови, або в один із розрядів вигуків. Вони характеризуються категоріальними особливостями і великим емоційно-експресивним потенціалом, наприклад, *꼬끼오 꼬끼오* (kkokkio-kkokkio) – *кукуруку!*

2. Друга група включає до свого складу лексеми, мотивовані одиницями першої групи: наприклад, *꼬끼오하고 울다* (kkokkiohago ulda) – *кукурукати*. Тут живий звукообраз, але слова набувають іменникової або дієслівної семантики, при цьому відбувається процес лексикалізації, тобто перетворення онома топа в окреме слово.

3. Третя група містить лексеми, що сприймаються як онома топи носіями мови лише на інтуїтивному рівні за рахунок часткового відтворення звукообразу або формальних показників звуконаслідування (редуплікація, нетипові сполуки фонем, повторення окремих звуків), *아장아장거리다* (ajang-ajang korida) – *шукать гати*.

Оскільки звуконаслідувальні слова часто є дуже приблизною імітацією звуків або звучань, що видають ті чи інші істоти або неживі предмети, то за характером імітованих звуків звуконаслідування в корейській мові можна класифікувати за тематичними групами. Під

терміном ‘тематична група’ ми, услід за Н. Ф. Алефіренко [1, с. 281], розуміємо як сукупність слів, що позначають визначену предметну область.

В ономатопеїчній лексиці віддзеркалюється слухове сприйняття предметів, що номінуються. Можемо констатувати певну закономірність у тому, що акустична ознака стає головною і слово отримує свій звуковий образ. В окремих тематичних групах відсоток ономатопеїчної лексики досить істотний.

Загалом на основі вибірки ми виокремили 5 тематичних груп ономатопеїчної лексики, а саме: 1. Ономатопеїчна лексика, що позначає лінгвофонації (мовленнєва діяльність людини, її особливості, манера мовлення тощо); 2. Ономатопеїчна лексика, що позначає зоофонації (тварини та їхні фонації, птахи та їхні фонації, комахи та їхні фонації); 3. Ономатопеїчна лексика, що позначає антропофонації (емоційні вигуки людини, звуки, що пов’язані зі зміною тіла людини, роботою людини, мимовільні тілесні звуки); 4. Ономатопеїчна лексика, що означає натурофонації (звуки води, явищ природи, неживої природи); 5. Ономатопеїчна лексика, що означає технофонації або інструментофонації.

На основі виокремлених тематичних груп ономатопів, можна виокремити менші підгрупи, що входять до їхнього складу.

Група 1 “Ономатопеїчна лексика, що позначає лінгвофонації (мовленнєва діяльність людини, її особливості, манера мовлення тощо)” – це численна група, яку складають ономатопи, що віддзеркалюють мовленнєву діяльність людини, її особливості, манеру тощо. Така лексика називає як власне процес говоріння, так і характеристику фонетичних особливостей мовлення. Слова, що позначають процес говоріння, часто постають як експресивні утворення, особливо, якщо звукообраз сприймається носіями мови. У цій групі нами були виокремлені такі підгрупи:

1) людська мова, яка надається як звуковий ескіз: **목 놓아 우는 소리 – 엉엉 (ong-ong) – aa-aa** (плач дитини), **아이 가 맛있게 음식을 먹으며 내는 소리 – 냐냐 (nyam-nyam) – ням-ням** (коли смачно) тощо;

2) звуки, якими людина підкликає чи відганяє тварин: **야옹아 (yaonga) 아니면 그냥 이름을 부릅니다 – кичь-кичь, (shwi) – брись!** (коли відганяють кішку) тощо.

Тематична група “Ономатопеїчна лексика, що позначає зоофонації (тварини та їхні фонації, птахи та їхні фонації, комахи та їхні фонації)” складається з численних ономатопеїчних одиниць, до яких належать позначення власне фонацій тварин, птахів та комах. У цій групі нами були виокремлені такі підгрупи:

3) крики і інші звуки тварин: **강아지 – 멍멍 (mong-mong) – дзяв-дзяв** (про щеня), **개 - 왕왕, (wang-wang) – гав-гав** (про собаку), **돼지 - 꿀꿀 (kkul-kkul) – хрю-хрю** (про свиню), **말 - 히히 흥 (hihi-hing) – і-го-го** (про коня) тощо;

4) слова, що імітують крики та спів птахів: **비둘기- 구구 (gu-gu) – гу-гу-гу** (про голуба), **까치 – 깍깍 (kkak-kkak) – кар-кар** (про ворону), **솔개 – 빙빙 (bing-bing) – кулю-кулю** (про індика), **오리 – 꺽꺽 (kkwek-kkwek) – га-га-га** (про гусей) тощо;

5) звуки, які виробляють комахи: **파리 웅 (wing) – дж-дж-дж** (про мух), **모기 - 웅 – 웅 (wing-wing) – дз-з-з** (про комара), **꿀벌 – 웅 (wing) – бзз-зз-зз** (про бджолу) тощо.

До складу тематичної групи “Ономатопеїчна лексика, що позначає антропофонації (емоційні вигуки людини, звуки, що пов’язані зі зміною тіла людини, роботою людини, мимовільні тілесні звуки)”, входить ономатопеїчна лексика, що означає не власне процес говоріння, а іншу діяльність мовленнєвого апарату. До цієї групи ми відносимо лише одну підгрупу:

6) асемантичні комплекси звуків, що видаються людьми: **자는 소리 – 쿨쿨 (khul-khul) – звуки, які видає спляча людина, 이빨 가는 소리 - 뿌드득 뿌드득 (ppududuk-ppududuk) – звуки при скреготі зубів, 콧물 – 흥 (heung) – звуки при нежиті, 밥 먹을 때 - 찹찹 (cheop-cheop-char-char) – чав-чав** (про чавкання) тощо.

До тематичної групи “Ономатопейчна лексика, що означає натурофонації (звуки води, явищ природи, неживої природи)”, входять лексичні одиниці, які позначають звуки природних явищ, неживої природи, водних об’єктів тощо. Тут можна виокремити дві підгрупи:

7) *звуки природи*: 번개 번쩍 (우르릉) (ururung) – про блискавку, 천둥 - 두 두둥 쿵 (tududung-kwang) – про грім, 바람 - 휘 이잉 - 쌩쌩 (hwi-ing, sseng-sseng) – про завивання вітру;

8) *звуки води*: 비 - 싹악. 주룩 주룩 (swaak, churuk-churuk) – тук-тук (про дощ), 빗방울 이 떨어지는 소리 - 후드득 두드득 (hududuk-dududuk) – крап-крап (про дощ), 물 – 졸졸 (jol-jol) – дзюр-дзюр (про струмок) тощо.

Тематичну групу “Ономатопейчна лексика, що означає технофонації або інструментофонації”, представляють лексеми, що позначають звуки механізмів, механічних предметів, техніки, звуки виробництва, сигналів, а також музичних інструментів. Тут можна виокремити такі підгрупи:

9) *звуки, що видаються механізмами*: 오토바이 - 부르릉 부르릉 (bururung-bururung) – дрин-дрин (про мотоцикл), 여객선 은 (배) – 부웅 (buung) – ту-ту (про парохід), 시계 - 툽딱 툽딱 (ttok-ttak-ttok-ttak) – тик-так (про годинник), 삶는 소리 - 보글 보글 (bogul-bogul) – буль-буль (про киплячу воду) тощо;

10) *звучання музичних інструментів*:

캐스터 네츠 – 짹짹 (chak chak chak) – стук-стук (про костаньети), 종 – 땡땡땡 (tteng-tteng-tteng) – дзинь-дзинь (про дзвіночок), 기타 - 드릉 등 (dururung) – дринь-дринь (про гітару) тощо.

Запропонована класифікація представлена нами як огляд тематичних груп, у яких найбільш часто зустрічаються ономатопи. Як свідчать приклади, звуконаслідувальні слова корейської та української мов за характером імітованих слів, як правило, збігаються лише частково. Варто відмітити, що кількість звуконаслідувальних слів у корейській мові значно більша, ніж в українській, оскільки до кількох запропонованих прикладів корейською мовою відсутні еквіваленти в українській. До деяких звуконаслідувальних слів корейської мови взагалі неможливо дібрати переклад або еквівалент, бо відповідна реалія відсутня в українському побуті.

Висновки. Ономатопейчна лексика корейської мови – це широкий пласт лексики, який широко представлений у сучасній корейській мові. У запропонованому дослідженні на основі п’яти тематичних груп було виокремлено 10 підгруп ономатопейчних слів у корейській мові, що і становить основу нашої класифікації. Виокремлення таких тематичних груп доводить достатню розповсюдженість цього явища у мові, що свідчить на користь визнання його мовного статусу.

Перспектива нашого подальшого дослідження полягатиме у студіюванні особливостей функціонування ономатопейчної лексики в сучасній корейській мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н. Ф. Теория языка. Введение в общее языкознание / Николай Федорович Алефиренко. – Волгоград: Перемена, 1998. – 440 с.
2. Афанасьев А. Ю. Вопросы семантической эволюции лексики (на материале английских звукоподражательных существительных): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Александр Юрьевич Афанасьев. – Л., 1984. – 233 с.
3. Воронин С. В. Основы фоносемантики / Станислав Васильевич Воронин. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. – 244 с.
4. Газов-Гинзберг А. М. Был ли язык изобразителен в своих истоках? / Анатолий Михайлович Газов-Гинзберг. – М.: Наука, 1965. – 183 с.
5. Гаценко І. О. Типологічні особливості звуконаслідувальних слів (на матеріалі української, російської та англійської мов): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / І. О. Гаценко. – К.: Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – К., 2003. – 19 с.
6. Журавлёв А. П. Звук и смысл / Александр Павлович Журавлев. – М.: Наука, 1981. – 160 с.
7. Кобелянська О. І. Консонантний звуко символізм японських ономатопеетом / О. І. Кобелянська // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: Вид. дім Дмитра Бураго. – 2012. – Вип. 40. – С. 55–63.
8. Левицкий В. В. Звуковой символизм. Мифы и реальность / Виктор Васильевич Левицкий. – Черновцы: Рута, 2009. – 186 с.
9. Мацько Л. І. Ономатопи в семантико-синтаксичній структурі речення / Любов Іванівна Мацько // Граматичні аспекти української мови : зб. наук. праць. – 1985. – С. 50–57.
10. Петкова З. А. Русские звукоподражательные слова в зеркале носителей болгарского языка: дис. ...

кандидата філол. наук: 10.02.01 / Петкова Зорниця Андоновна. – М., 2011. – 154 с.

11. Третьякова В. П. Звукоподражательные глаголы в русском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Третьякова Валентина Павловна. – М., 1985. – 18 с.

12. Чиронов С. В. Ономапоэтические слова в современном японском языке: проблемы функционирования: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22 / Чиронов Сергей Владимирович. – М.: МГУ, 2004. – 221 с.

13. Шляхова С. С. Типы и функции ономапов в русской речи: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Шляхова Светлана Сергеевна – Л., 1991. – 26 с.

14. Шляхова С. С. Фоносемантические маргиналии в русской речи: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Шляхова Светлана Сергеевна. – Пермь, 2006. – 41 с.

15. Bilfeldt H. Onomatopoeic aim Sorbischen und Deutschen / Hans Bilfeldt // Zeit- schrift fur Slavistik – 1982. – №3. – P. 323–331.

16. Jespersen O. Symbolic value of the vowel “i” / Otto Jespersen // Linguistica. – Copenhagen: Levina. Munksgard, 1983. – P. 283–303.

17. Skalicka V. Studieo mad’arskych vyraze chonomatopoickych / Vladimir Skalichka // Sbornikfilologicky. – Praha, 1970. – N2. – S. 77–116.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віталій Охріменко – аспірант кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: фоносемантика, психолінгвістика, етнолінгвістика.

УДК: 811.111:81’42:81’373.7

СОМАТИЧНІ СИСТЕМИ ЯК ОСНОВА ЕКСПРЕСИВНОСТІ В ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ КОДІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Олена РЕШЕТОВА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглянуто фразеологізми з соматичним компонентом, які виявляють індивідуальні характеристики мовленнєвої особистості, а також є найбільш показовими одиницями з високим потенціалом варіаційного функціонування. Продемонстровано тісний зв'язок мови з людиною та її світосприйняттям в рамках актуального нині антропологічного напрямку в лінгвістиці.

Ключові слова: соматизм, ідіома, глобалізація, етноспецифічність, метафоричність, конотація, сема, концепт.

The article views the idioms with somatic components which show the individual characteristics of the linguistic personality and are the most illustrative ones because of having a high potential of function variations. According to the current anthropological trends in linguistics, the close relation of a language to a person and their understanding of the world is demonstrated.

Keywords: somatism, idiom, globalization, entno-specificity, metaphor, connotation, seme, concept.

В статье рассмотрены фразеологизмы с соматическим компонентом, которые проявляют индивидуальные характеристики языковой личности и являются наиболее показательными благодаря высокому потенциалу вариационного функционирования. Продемонстрирована тесная связь языка с человеком и его мировосприятием в рамках актуального в настоящее время антропологического направления в лингвистике.

Ключевые слова: соматизм, идиома, глобализация, этноспецифичность, метафоричность, коннотация, сема, концепт.

Тисячолітня історія англійської мови накопичила велику спадщину вдалих, влучних, красивих виразів, які створили особливу верству та яскраву сукупність стійких сполучень, які мають самостійні та самобутні значення. Соматизми не розуміються дослівно, мало того, вони втрачають своє забарвлення при точному сприйнятті, вони підсилюють естетичний аспект мови «За допомогою ідіом, як за допомогою різних відтінків кольорів, інформаційний аспект мови доповнюється чуттєво-інтуїтивним описом нашого світу, нашого життя» [1].

Інтерес до специфіки мови, що виражає соматичний образ людини, обумовлений глобалізацією, інтеграцією та збагаченням культур, які вимагали пошуку толерантного вирішення питань міжкультурної комунікації з ефективним вивченням цілей і завдань лінгвістики, що обумовлює актуальність нашого дослідження. Як зазначає Ю. М. Караулов, не можна пізнати саму по собі мову, не вийшовши за її межі, не звернувшись до її творця, носія, користувача – до людини, до конкретної мовної особистості [4, с. 7]. Звернення до творця мови, тобто до людини, не може бути плідним без аналізу та розуміння тієї лексики, яка породжена пізнанням її самої та, насамперед – без аналізу соматичної лексики, що називає та відбиває її будову, тобто без групи назв частин її тіла [4, с. 264].

Метою статті є розглянути соматичні системи, що є основою експресивності в лінгвокультуроологічному коді.

Світ людина осягала поступово, орієнтуючись в просторі та в часі, висловлюючи суб'єктивну оцінку, за допомогою оточуючих її інструментів пізнання – частин тіла. Людина егоцентрична, – пише В. Г. Гак в одній з останніх своїх робіт, – він бачить у собі центр всесвіту та відображає світ за своєю подобою [3, с. 702]. Людське тіло виявилось одним із найдоступніших для спостереження та вивчення об'єктом, і слова, що позначають частини тіла людини, так само давні, як і сама людська свідомість.

Соматичний код культури універсальний і, прагнучи до універсальності рис, він відрізняється національною своєрідністю. Так частини тіла, виконуючи символічну роль, відображають досвід народу, виступають еталонними носіями тих чи інших якостей людини.

Л. М. Болдирєва вважає, що обіграння фразеологічних одиниць (ФО), що складаються з одного, двох або трьох компонентів сприяє поживленню способу одиниці фразеології і створює яскравість асоціацій, підсилюючи ефект впливу [2]. Концептуальна засада соматичних фразеологічних одиниць (СФО) складається в сфери, які інтерпретуються особистістю в смислові умовисновки, пов'язані з людським тілом. Особливий інтерес представляють соматизми з компонентом «*head* – голова», виступаючи стимулятором емоційної реакції, що є основою експресивного значення мовної одиниці, відображають особливості колективної свідомості народів, тобто є етноспецифічними. В англійській культурі домінує сприйняття голови та вхідних до неї компонентів як головної і життєво важливої частини тіла (*head: hair, forehead, eyes, ear, nose, face, tooth (teeth), skin, eyebrow, brain / mind, cheek, mouth, tongue, neck, chin*).

Окрема група СФО з компонентом «*head* – голова» наочно розкриває тему розумової діяльності людини. Методом суцільної вибірки зі словників, наукових статей, англійських журналів були виділені групи соматизмів, які визначилися в кількості номінантів із компонентом «*head* – голова». Найменування особи займає особливе положення в системі мови: воно номінує суб'єкт мовного спілкування, сприяє вираженню почуттів, реакцій, прояву емоційного життя людини в цілому. Так, «*face* – обличчя» вживається як уособлення безсоромності, нахабства та зухвалості, наприклад: *had the face to question my judgment*; або є прикладом поняття репутації, що отримав широке розповсюдження в англійській лінгвокультурі: *Are the ministers involved more interested in saving face than telling the truth?* З цього виразу, вже на англійському ґрунті, розвинулося значення «впевненість у собі»: *The team managed to maintain a firm face even in times of great adversity*. Метафорично соматизми з компонентом «*face*» (обличчя) відображають різні настрої, стани, почуття та емоції мовця, наприклад: *face as a tin pie pan, face as a walnut, face as an autumn, face as a china plate, face clear as a cloud, face like thunder, face ... dry and immobile, like a mummy's, face ... heavy as a sack, face is like the Milky Way in the sky, face lean as a hatchet, face like a pie, face ... like a badly packed suitcase, face like a bad orange, face ... like a beaked bird, face like a butcher's block, face like a fiddle and everyone who sees him must love him* [11].

В англійській мові використовується велика кількість синонімів, наприклад, для опису блідості, використовується прикметник «*pale* – блідий»: *a very pale face* – з дуже блідим обличчям; *wild-eyed and white faced* – блідий, з божевільним поглядом.

Лексична одиниця «*tight* – стиснутий» вживається для опису губ не просто стислих, а щільно стиснутих, для емпатичного виділення: *his face was small and white and he had tight lips*.

Одиниці з образним компонентом, що характеризують особистість, виникають в мові як експресивні синоніми вже існуючих позначень, але при цьому, вони не просто служать найменуванням компонента, а виражають певне до нього ставлення. Вони мають підвищену, міжмовну, фразеологічну еквівалентність, а їхня метафоричність є етноспецифічною.

Мисленням і розумом управляє «*head* – голова», тому що є вмістилищем ідей, думок, знань. Саме на цьому засноване коннотативне значення компонента-соматизма, що позначає розум, розсудливість або повну їхню відсутність, наприклад: *to have a good head for something* – ‘мати ясну голову, світла голова’ або *to have a good head on one's shoulders* – ‘мати свою голову на плечах’ і, навпаки, *not to have a brain in one's head* – ‘порожня голова’, *wooden head* – ‘голова дубова’, *to have mush for brain* – ‘голова соломою, пологою, трухою набита’.

В англійській мові сема «перевага», яка актуалізується в лексемі «*head* – голова», вносить додаткове значення у фразеологічну одиницю, наприклад: *to carry one's head high* – високо тримати голову; *to wash one's head* – намилити голову / шию кому-небудь; *to go about with one's head in the air* – величатися, здаватися.

Компонент-соматизм «*head*» в англійській фразеології актуалізує семи перемоги, торжества, триумфу, фінансового становища, балакучості, хвастощів тощо, наприклад: *to win by a head* –

випередити на голову; *to eat one's head off* – не окупити себе, *over smb's head* – не по кишені; *to open one's head* – тріпатися, базікати.

З мовленням і говорінням пов'язується лексема «*mouth* – рот», наприклад: *золоті вуста* – про красномовну людину, *keep one's mouth shut* – не базікати, *by word of mouth* – поширення слухів, *big mouth* – базікало. Отже, як орган мови «*mouth* – рот» в англійських фразеологічних одиницях пов'язаний із: балаканиною – *run off at the mouth*, *diarrhea of the mouth*, хвастощами – *be a loud mouth*, *shoot off one's mouth*, безтактністю – *foot in one's mouth*, лайкою – *to rail full mouth*, *foul-mouthed*, *(Do) you eat with that mouth?*, нещирістю – *talk out of both sides of your mouth*, *mealy-mouthed*, *butter would not melt in one's mouth*.

Поширена лексема «*eyes* – очі» володіє одним із найважливіших засобів експресії та є інструментом для передачі різноманітних емоційних людських станів. Наприклад, спостережено сему здивування (*an eye-opener* – одкровення), сему бажання (*with an eye of doing something* – очі загоряються), сему заздрості та недобррозичливості (*the envy eye / green eyes* – лихе око). Фразеологізм *be all eyes* (букв. *в усі очі*) має значення «дуже уважно, пильно, проявляючи особливий інтерес», наприклад: *no tongue, all eyes*; *be silent* (не треба слів, дивися в усі очі, мовчи).

А ось компонент – соматизм «*hair* – волосся», актуалізуючи сему емоційного стану, може говорити про досаду: *to tear one's hair out* – рвати на собі волосся. Сему чогось незначного, неважливого, дрібного вносить компонент – соматизм *волосок*, наприклад: *to split hairs* – чіплятися до дрібниць. Лексема «*hair* – волосся» займає значне місце в соматичній фразеології англійської мови, вона тісно пов'язана з різними емоціями, відображаючи зв'язок між сильним страхом і відповідною реакцією на нього, наприклад: *make someone's hair stand on end* – волосся дибки стає. Асоціативно-образний зв'язок між волоссям і сильним подразненням є етноспецифічним для англійської мови: *get in someone's hair*, *get someone out of one's hair*.

І в наш час збереглися стародавні уявлення про ритуальну необхідність рвати на собі волосся «посипати голову попелом», або глибоко сумувати про нещастя, наприклад *tear one's hair*.

Символом важкої праці, витривалості та фізичної енергії є соматизми з компонентом «*back*», наприклад: *break one's back*, *have a broad back*, *put one's back into it* [8]. Спина – це надійний захист, саме звідси фразеологічна єдність «за широкою спиною». Існують прислів'я та стійкі вирази, де думка про уразливість «*back* – спина» та про нещирість відносин виноситься на перший план, наприклад: *watch one's back*, *with one's back up against the wall*, *stab one in the back*, *be glad / happy / pleased etc. to see the back of smb. / smth., behind smb.'s back*, *turn your back on smb., when / while smb.'s back is turned*, *break smb.'s back* [8].

«Спинний хребет, хребетина – *backbone*» символізує твердість характеру, хоробрість, опору, суть якого-небудь предмету чи ідеї, наприклад: *to the backbone / he is English to the backbone* – наскрізь, повністю, до нутра кісток / англієць до самих кісток (повністю); *show a scrap of backbone* – показати характер; *grow a backbone* – вести себе як чоловік; *world's backbone* – опора всесвіту, «те, на чому тримається світ»; *communication backbone* – магістральна лінія зв'язку; *have no backbone* – куди вітер дмухне; *backbone road* – магістраль; *the backbone of the subject* – суть предмету; *the backbone of the feudal system* – головна опора феодального ладу; *backbone of the nuclear forces* – основа / опора ядерних сил; *such men are the backbone of the country* – на таких людях тримається світ; *he has not enough backbone* – у нього слабкий характер; *lack backbone* – бути безвольною людиною; *the backbone of the idea* – суть ідеї; *backbone network* – електронна системоутворююча мережа, базова (обчислювальна) мережа; *the Cordilleras are the backbone of America* – Кордильєри є своєрідним спинним хребтом, остовом Америки; *destitute of backbone* – безхарактерність, мати слабкий характер; *her dress showed too much backbone* – на ній була сукня з великим вирізом на спині; *the nation's backbone* – опора держави. Для англійської мовної картини характерна наявність стійких виразів, що характеризують поведінку людини, яка займає в суспільстві залежне становище: *гнути спину*, *хребет* (перед ким-небудь) – принижуватися, підлещуватися, рабствувати.

Виступаючи стимуляторами емоційної реакції, соматичні системи, еталони та символи, є основою експресивності в соматичному коді культури, відображаючи особливість колективної свідомості, тобто є етноспецифічними. Існують вже готові блоки, де закріплені стійкі образи, які містять культурно-значущу інформацію з колективною пам'яттю. Використовуючи соматичні номінації в моделюванні знань про навколишній світ, людство накопичує досвід.

У ході вивчення семантики СФО можна змоделювати та оцінити концептосферу ідіом та їхнє різноманіття. Наприклад, *sticky fingers are rifling through retail* моделює образ «пальців, до яких все липне», в контексті злочинства, дрібних крадіжок, як правило, в магазинах [9, с. 36]. Або соматизм «*hearty*» – *to be hale and hearty*, який позначає 'бути здоровим та сильним' [10] дає уявлення про здоров'я людини, її фізичний стан і бадьорість.

Людині властиво оцінювати світ і те, що відбувається в ньому, себе, своє тіло та вчинки. В якості ментальних утворень явища та предмети зовнішнього світу постають когнітивними структурами, тобто концептами. «Концепт – оперативна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, квант знання. Найважливіші концепти виражені в мові» [5, с. 90].

Сукупність же концептів – це концептосфера. Вперше цей термін був введений академіком Д. С. Лихачовим. За його визначенням концептосфера – це сукупність концептів нації, вона утворена всіма потенціями концептів носіїв мови [7, с. 3].

Соматизмам властива позитивна та негативна оцінність: наявність доброзичливості, краси (зовнішньої і внутрішньої), інтелекту та інших позитивних якостей оцінюється позитивно, а їхня відсутність – негативно. Оцінність являє собою результат відображення у мовній одиниці пізнавальної та кваліфікаційної діяльності людини, її суспільного досвіду.

На думку О. В. Куніна «в тій мірі, в якій оцінка детермінована властивостями об'єкта позамовної дійсності, що відображаються у свідомості людини та є фіксованими в значенні мовного знака, вона носить об'єктивний характер, що знаходить своє вираження у функціонуванні оцінного найменування, у словниковому визначенні, у словниковому коментарі або словникових оціночних примітках» [6, с. 180].

«Оцінка – це об'єктивно-суб'єктивне чи суб'єктивно-об'єктивне ставлення людини до об'єкту, яке виражене мовними засобами експліцитно чи імпліцитно» – так О. В. Кунін дає оцінку фразеологізмів [6, с. 181].

У семантичній структурі мовної одиниці оцінність відіграє роль важливої інформації про об'єкт, формуючи схвальне або негативне ставлення, тобто позитивну або негативну оцінку, яка виражена засобами мови. Оціночність буває позитивною, негативною та нейтральною і має об'єктивно-суб'єктивний характер, є універсальною для будь-якого об'єкту.

На прикладі соматизмів *head, eyes, face, tongue* можна продемонструвати поняття оцінності, але результат процесу оцінювання має об'єктивно-суб'єктивний характер. Проаналізувавши компоненти з високою фразеологічною активністю можна помітити, що:

- з 66 фразеологізмів, що містять компонент *head* 48,5 % (32 ФО) мають позитивну оцінність, 33,3 % (22 ФО) – негативну та 18,1 % (12 ФО) – нейтральну;
- з 79 соматизмів із компонентом *eyes* – 41,7 % (33 ФО) – позитивну, 27,8 % (22 ФО) – негативну, 30 % (24 ФО) – нейтральну;
- з 76 соматизмів з компонентів *face* – 37,3 % (25 ФО) – позитивну, 41,7 % (28 ФО) – негативну, 20,8 % (14 ФО) – нейтральну;
- з 33 соматизмів з компонентом *tongue* – 27,8 % (9 ФО) – позитивну, 48 % (16 ФО) – негативну, 24,2 % (8 ФО) – нейтральну.

Фразеологічні одиниці англійської мови з компонентом «частина тіла» мають підвищену міжмовну фразеологічну еквівалентність. Це можна пояснити тим, що слова – назви частин тіла (ядра) входять до високочастотної та споконвічної лексики та мають високу активність, що підвищує ступінь міжмовної еквівалентності. Соматичні фразеологізми володіють підвищеною фразеологічною еквівалентністю через те, що вони є частиною фразеологічних систем англійської мови, що виділяє їх із загального числа фразеологізмів.

Образність ФО викликає певні «картинки», що впливають на емоційну сферу, тому закріплюються в мові як аспекти навколишньої дійсності, які найбільш чітко та повно виражають національно-культурні особливості того чи іншого народу. Утворенню ФО сприяють, головним чином, закладені в базових лексемах потенції, що формують специфічні ситуації, які відображають ті чи інші ознаки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аничков И. Е. Труды по языкознанию. / И. Е. Аничков – С-Петербург.: Наука, 1997.
2. Болдырева М. Л. К вопросу функционально-стилистической характеристики фразеологических единиц // Ученые записки МГПИИЯ им. М. Горького. Т. 42. М., 1968. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://library.krasu.ru/ft/ft/_articles/0070255.pdf

3. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология / В. Г. Гак. – М.: Указ. соч., 1998. – 702 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Караулов Ю. Н., 1987. – 264 с.
5. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – 245 с.
6. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. Издание второе, переработанное, М., 1996.
7. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Изв.РАН-СЛЯ – 1993, №1. – С. 3–5.
8. ANDEL – The American Heritage Dictionary of the English Language, Fourth Edition copyright ©2000 by Houghton Mifflin Company. Updated in 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.thefreedictionary.com>
9. Business Week, March 28, 1994, p. 36.
10. Cambridge International Dictionary of Idioms. – United Kingdom at the University Press, Cambridge. 2002 – 608.
11. Similes Dictionary, 1st Edition. The Gale Group, Inc. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.thefreedictionary.com>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Решетова – аспірант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: дослідження соматичних одиниць англійської мови.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОНОМАСТИКИ ТА ТЕРМІНОТВОРЕННЯ

УДК 811.11(075.8)

ЕТИМОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТОПОНІМІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Ярослава БЕЛЬМАЗ (Полтава, Україна)

Статтю присвячено проблемі формування топонімії Великої Британії. Автор зосереджує увагу на етимології англійських топонімів. Аналізуються основні шари англійської топонімії: назви докельтського періоду, британські (кельтські) назви, латинські назви, англо-сакські назви, французькі назви. Кожен із зазначених шарів топонімії має свої специфічні ознаки, за допомогою яких можна простежити формування того чи іншого топоніму та з'ясувати його етимологію та семантику.

Ключові слова: ономастика, топоніми, екстралінгвістичні фактори, етимологія, семантика.

The article deals with the issue of forming Great Britain toponymy. The author focuses on the etymology of English toponyms. Basic layers of English toponymy are analysed: place-names of preCeltic period, British (Celtic), Latin, Anglo-Saxon, and French place-names. Each of the layers mentioned above has its specific features that help follow a particular toponym formation and ascertain its etymology and semantics.

Key words: onomastics, toponyms (place-names), extra-linguistic factors, etymology, semantics.

Питання топоніміки здавна були в колі інтересів як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Деякі з них, наприклад М. Ломоносов, О. Потєбня, І. Бодуен-де-Куртене, у своїх мовознавчих дослідженнях спиралися на топонімічний матеріал; інші (І. Срезневський, М. Максимович, М. Сумцов, О. Соболевський, О. Саліщев) розглядали його як предмет окремого дослідження. На сучасному етапі топоніміка усамостійнюється, виділяється в окрему науку. Як зазначав Б. Серебряков, "...сучасний період розвитку світової лінгвістичної науки характеризується інтенсивними дослідженнями в галузі ономастики. Подібні дослідження проводяться не тільки у великих країнах (США, Франція), але і у малих (Фінляндія, Швеція, Бельгія, Данія та ін.). Великий інтерес до ономастики спостерігається у Польщі, Чехії, Словаччині та Болгарії" [10, с. 27].

Великий внесок у розвиток англійської топонімії зробили шведський лінгвіст Е. Еквол, англійський лінгвіст Р. Коатс, англійський топоніміст М. Геллінг. Також дослідженням топонімів займалися такі англійські та американські лінгвісти, як О. Падел, Р. Ремсей, А. Сміт, Г. Стюардт, В. Уотсон та ін.

Посилений інтерес до дослідження географічних назв – явище не випадкове, воно продиктоване насамперед науковими і практичними міркуваннями і тим значенням, яке вони посідають у розв'язанні різних питань суспільних наук. Географічні топоніми – явище суспільне. Вони, як і все, що дійшло до нас з найдавніших часів – пам'ятки матеріальної і духовної культури, мова, писемність, світогляд, звичаї та інше, – є продуктом суспільних відносин. На складному історичному шляху розвитку географічних назв (це стосується сфери формування їх внутрішнього змісту, будови й становлення) у їх творенні, як і в творенні кожного суспільного явища, брали участь різні фактори, найголовніші з яких історичні, лінгвістичні та географічні. Певні зв'язки з топонімією ілюструють етнографія, соціологія та інші галузі науки. Топонім не існує без названого об'єкта, а об'єкт вивчає географ. Потреба ж у топонімах, їх змісті, змінах продиктовані історією, але лише через мову. Назва – слово, факт мови, а не географії і не історії безпосередньо. Лінгвістика – ключ до розуміння і осмислення інформації назви. Без застосування лінгвістичних методів неможна також збагнути будови назв, оскільки лінгвістика "знаходить корінь власної географічної назви і, що незмірно важливе, слово, від якого ця назва утворена" [2, с. 43].

Географічні назви Великої Британії надзвичайно багаті і різноманітні в основному через зміни, які відбуваються в мові та культурі. Отже, топоніми цієї країни містять елементи, які беруть свої корені з мов, принаймні п'яти різних народів – кельти, римляни, англосакси, скандинави, французи. Всі ці народи зробили свій внесок у топонімію країни і створили англійські топоніми такими, які вони є сьогодні.

Мета даної статті – проаналізувати етимологічні особливості формування топонімів Великої Британії.

Загальновідомим є той факт, що на формування лексичного складу мови, в тому числі й топонімії, впливають екстралінгвістичні фактори, не останню роль з-поміж яких відіграють різного роду завоювання території. В результаті цього англійські топоніми походять з різних мов, найчастіше з добритської, мови давніх бритів, латини, давньоанглійської, давньоісландської (2-х варіантів) та давньофранцузької. Кожна з цих мов зробила свій внесок у формування сучасної англійської топонімії.

К. Елліотт зазначає, що при визначенні семантики сучасного топоніма слід враховувати його етимологію [13]. Так, сучасні форми деяких топонімів чітко відбивають значення, наприклад, Ashwood (Staffordshire) означає “ash wood” – “ясеневий ліс” [12, с. 6]. У інших випадках сучасні форми топонімів є оманливими. Наприклад, Rockbeare (Devon) не має нічого спільного ані зі скелею (rock), ані з ведмедем (bear); воно означає “grove frequented by rooks” – “гай, який часто відвідують граки” [14, с. 274]. Зустрічаються топоніми, які мають декілька різних значень і походжень. Так, Oulton має значення “old farmstead”, “Outhulf’s farmstead”, “Wulfa’s farmstead” чи “Ali’s farmstead” [11, с. 18]. Лише встановлення часу виникнення топоніму може дати відповідь, яке з ж значень є оригінальним. Іноді сучасні топоніми формуються за допомогою елементів давньоанглійської мови, що теж ускладнює аналіз семантики. Наприклад, елемент “ham”, міг походити від двох слів давньоанглійської мови: “ham” – “homestead, village, manor, estate” (садиба, село, маєток) та “hamm” – “enclosure, land hemmed by water or marsh or higher ground, land in riverbend, rivermeadow, promontory” (огорожа, земля, огорожена водою або болотом, мис) [14, с. 381]. В той же час назви річок Axe, Ewe, Esk, Usk походять від британського слова “isca”, що означає “water” (вода) [15, с. 77].

Найбільш ранні назви англійських населених пунктів відносяться до того періоду, коли людина величезною мірою залежала від природи, коли люди селилися на невеликих ділянках, відвойованих у лісу, уздовж річок, тому це природно, що з-поміж ранніх назв велике місце посідають терміни, що фіксували спочатку природні об’єкти, перенесені на населені пункти в результаті асоціації за суміжністю (пагорб, вирубка, джерело – Lew, Lea, Thatto). Подібні назви являють собою еліпси, через те, що загальні “село”, “поселення” опускаються [3, с. 42].

Самі ранні географічні назви в Англії належать до докельтського періоду. Таких назв небагато, до них належать, наприклад, назви річок: Colne (Колн), Namber (Хамбер), Itchen (Ітчен), Ouse (Аус), Wey (Вей). Вважають, що ці назви вже були у вжитку до кельтського поселення 4 ст. до н.е. [14, с. xvii]. Пізніше ці назви були адаптовані бриттами, а потім і англо-саксами.

Наступний прошарок – це британські (бритські) назви, які використовували бритти (кельтські племена). Такі топоніми вважаються також кельтськими.

Топоніми кельтського походження прийнято вважати споконвічними. Найбільша кількість кельтських топонімів спостерігається на півночі і заході британських островів (особливо Уельс і Корнуолл).

Питання кельтського компонента в складі англійської топонімії, на наш погляд, досить складне і може бути вирішене неоднозначно. Це пов’язано з проблемою збереження і розселення племені бриттів після того, як англосакси колонізували Британію. Однак, можна виділити деякі райони, в яких у значній мірі збереглися кельтські елементи. Це може бути зроблено на основі наступного спостереження: сер.-англ. мовою “walas” позначало “бритти”, отже, райони з наявністю в назвах повторюваного елемента wal- (Walton, Walcott, Walworth, Walden, Walpole, Walbrook) можуть бути місцями відносно великого збереження кельтського компонента. Назви двох англійських графств Devon і Kent походять від стародавніх племен бриттів Dumnonii і Cantii. Кельтські корені присутні в назвах природних об’єктів (річок, гір, лісів), більшість англійських річок має кельтські імена – Avon, Don, Ewe, Axe, Esk, Usk, Thames, Derwent, Severn, Dee [7, с. 48].

Ціла низка кельтських топонімів зберіглася й адаптувалася англо-саксами. Наприклад, збереглися назви річок, пагорбів, лісів і долин. Два кельтських слова для позначення слова “hill” (пагорб) “bre” і “pen” зберіглися у цілій низці географічних назв: Brill (Buckinghamshire), Bredon (Herefordshire and Worcestershire), Breedon on the Hill (Leicestershire), Brewood (Staffordshire), Pendle Hill [12; 14, с. 52], Penhill, Pencoyd, Penge, Penketh, Penrith.

Кельтський компонент “ced” означає “wood” (ліс) і спостерігається у таких географічних назвах: Chute Forest (Wiltshire) [12, с. 108], Chetwode (Buckinghamshire) [14, с. 76], Lytchett

(Dorset) [14, с. 219]. Такий компонент, як “kumb” означає “valley” (долина): Combe, Coombe, Butcombe, Thorncombe [13].

Деякі кельтські назви мають у своєму складі так звані “інверсійні складні слова” (inversion compounds), в яких ад’єктивний елемент є не першим, а другим. Наприклад, Pensax означає “hill of the Anglo-Saxon” (схил англо-саксів або англо-саксонський схил) [14, с. 256].

Наступний, за хронологією, лексичний шар у топонімії Великої Британії вважається латинський. Існують різні точки зору щодо впливу латини на формування топонімії Англії. Так, В. Д. Біленька вважає, що у сучасній топонімії Англії сліди латинського впливу майже невідчутні. Ті, які вдалося виявити, відносяться до різних епох, взагалі, епоха так званої Римської Британії не здійснила істотного впливу на долю топонімії країни, найменування того періоду неможна віднести до повністю латинських, це були швидше латинізовані форми більш давніх кельтських найменувань. І донині в цих латино-кельтських комплексах зберіглася більше кельтська основа, а латинські суфікси і флексії в процесі еволюції редукувалися або зникали [1].

К. Елліотт навпаки відзначає значний вплив латини на топонімію Англії. Так, наприклад, давньоанглійський елемент *ceaster* у складних топонімах походить від латинського *castra*. Він вживається або в поєднанні з давніми визначальними компонентами, найчастіше кельтського походження (*Chinchester, Winchester, Silchester*), або з кельтськими назвами річок (*Doncaster, Colchester, Lancaster*), або самотійно (*Chester*) [4, с. 172; 13].

Часто англійські означальні компоненти просто замінюються на схожі латинські: *Great Little* на відповідні *Magna i Parva* (*Ashby – Ashby Magna, Ashby Parva*), або визначення *ambo* – обидва (*Hutton Ambo*, що включає в себе *High, Low Hutton*). Нерідко зустрічається заміна прийменників і прислівників для позначення місцезнаходження об’єктів: *within i without*, що позначають положення всередині і зовні міських стін, передаються або як *intra – extra*, або як *intrinseca – extrinseca* (*Romsey Intra - Romsey Extra, Ryme Intrinseca – Ryme Extrinseca*). Що стосується прийменників, то особливо часто зустрічаються *sub* – у підніжжя (*Thorpe sub Montem*), *juxta* – близько, на (*Brandwel juxta Mare, Kingston juxta Yeovil*), *super* – на (*Weston super Mare*), *cum* – с (*Stow cum Quy, Stone cum Ebony*) [5, с. 67].

У 449 році н.е. англійці, сакси і джути почали заселення Британських островів. Англо-саксонці назвали свою нову країну *Engaland* (країна Англіїв), а їхня мова отримала назву *Englisc*, яку сучасні вчені називають давньоанглійською або англо-саксонською. Через те, що сучасна англійська мова безпосередньо набувала розвитку із давньоанглійської, то топоніми, що мають давньоанглійське походження, вважають споконвічними.

Більшість назв географічних об’єктів на території графств Норфолк і Суффолк спочатку дали англосакси. Давньоанглійські слова, які вони використовували, дуже численні. Нижче наведено найпоширеніші давньоанглійські елементи: *bourne, burn* – струмок (*Ashbourne, Blackburn, Bournemouth, Eastbourne*); *don, den, dun* – пагорб (*Abingdon, Bredon, Willesden*); *ham* – ферма (*Rotherham, Newham, Nottingham*); *lea, ley, leigh* (від *leah*) – ділянка землі, очищена від дерев і чагарників (*Barnsley, Hadleigh, Leigh*); *tun, ton* – огорожене місце, ферма (*Tunstead, Brighton, Coniston*); *well* – колодязь, джерело (*Elmswell, Bakewell*); *weald, wold* – пагорб, вкритий лісом (*Wealdstone, Stow-on-the Wold, Southwold*). Таким чином, можемо зробити висновок, що найбільшу кількість топонімів складають англо-саксонські назви, або давньоанглійські, бо англосакси займали більшість території Великої Британії, утворивши свою нову країну, вони давали назви населеним пунктам, рікам, селищам [6, с. 17].

Після завоювання Англії норманами (1066 р.) деякі назви географічних об’єктів отримали суфікси і префікси, які вказують на їх нових власників, як наприклад *Grays Thurrock* або *Stoke Mandeville, Stanton Lacy i Newport Pagnell*. Також вже існуючі топоніми під впливом норманського діалекту давньофранцузької мови перетворилися в псевдо-французькі назви, наприклад *Chapel-en-le-Frith* (Fr. *Church-in-the, OE. Woods*); *Chester-le-Street*. Але норманське завоювання не зробило значного впливу на топонімічну карту Британії. Французькі елементи не мають місць особливої локалізації, ні в яких областях не досягають високої концентрації. Процес переселення топонімів з Франції не відрізнявся інтенсивністю і в основному супроводжувався зміною звучання французьких назв у бік місцевої говірки. Топоніми, які прийшли з французької мови, майже повністю обмежуються прикметниками *beau, belle*: *Beaurepaire, Beaudesert, Bellasize, Belvoir*. Інші запозичення одиничні: *The Prae* (франц. *Pre* – невеликий луг), *Delapre Abbey* (франц. *de la pre*), *Cowdray Park* (франц. *Coudraie* – ліщина) [9, с. 123].

У деяких назвах використовується компонент *-mont* (франц. *mont* – гора): *Eamont, Ridgmont, Grosmont*.

Особливу увагу, на наш погляд, треба приділити вживанню в англійській топонімії конструкцій з французькими артиклями *le* та прийменника *en*. За результатами спостережень можна сказати, що артикль не вживається перед монолексемними топонімами і широко використовується перед додатковими визначеннями полілексемних топонімів: Clayton le Woods, Normanton le Heath. Можна припустити, що артикль є частиною конструкції, що описує розташування об'єкта: Chapel en le Frit, Bramton en le Morthen, Stretton en le Field. У ряді випадків прийменник випадає і утворюються поєднання типу Chapel le Feme, Walsham le Willows. Те, що дане твердження вірне, підтверджується паралельним функціонуванням пар, таких як Barton in the Willows – Barton le Willows. Взаємозв'язок англійських і французьких прийменникових форм видно в порівнянні офіційних і місцевих варіантів назв: Thornton le Dale і Thornton Dale, Burgh le Marsh і Burgh in the Marsh. За даними матеріалами можна зробити висновок, що в сучасній англійській топонімії французький артикль сприймається в функції, близької до прийменника, тобто для визначення місцезнаходження об'єкту: Thornton le Moors, Houghton le Spring, Strainton le Vale – на болотах, коло струмка, у долині [8, с. 152].

Таким чином, аналізуючи етимологію топонімів Англії, можна простежити основні історичні моменти розвитку як країни, так і мови. Взаємодія з різними народами зробила свій внесок у формування топонімії Великої Британії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Беленькая В. Д. Очерки англоязычной топонимики / В. Д. Беленькая. – М. : Высшая школа, 1977. – 227 с.
2. Блауберг К. В. Системный подход в современной науке. Проблемы методологии исследования / К. В. Блауберг, В. Н. Садовский, Э. Г. Юдин – М. : Наука, 1970. – 245 с.
3. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика в ономастике / Д. О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 1997. – №6. – С. 37 – 48
4. Еремья А. И. Географические названия рассказывают / А. И. Еремья. – Кишинев : Штиинца, 1990. – 196 с.
5. Историческая ономастика : [сб. научн. работ / научн. ред. В. П. Нерозняк, Н. В. Подальская]. – М. : Наука, 1977. – 164 с.
6. Леонович О. А. В мире английских имён / О. А. Леонович. – М. : ООО "Издательство АСТ". – 2002. – 160 с.
7. Мурзаев Э. М. Принципы топонимики / Э. М. Мурзаев. – М. : Наука, 1964. – 139 с.
8. Ощепкова В. В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии / В. В. Ощепкова. – СПб. : ГЛЮССА-ПРЕСС /КАРО, 2004 – 336 с.
9. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский. – М. : Просвещение, 1967. – С.123 – 283.
10. Серебренников Б.А. О методах изучения топонимических названий / Б. А. Серебренников // Вопросы языкознания. – 1959 – № 6. – С. 36 – 50.
11. Cameron K. English Place-Names / K. Cameron. – London : Batsford, 1961.
12. Ekwall E. The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names / E. Ekwall. – 4th edition. Oxford : Oxford University Press, 1960.
13. Elliott K. A Survey of the History of English Place-Names / K. Elliott. – Available at : heraldry.sca.org/names/engplnam.html.
14. Mills A.D. A Dictionary of English Placenames / A.D. Mills. – New York : Oxford University Press, 1991.
15. Reaney P.H. The Origin of English Place-Names / P.H. Reaney. – London : Routledge and Kegan Paul, 1960.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ярослава Бельмаз – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

Наукові інтереси: історія англійської мови, порівняльно-історичне мовознавство, професійний розвиток викладачів вищих навчальних закладів, порівняльна педагогіка.

УДК 811.161.2'374

ВНОВЬ ОБ ИСТОЧНИКАХ ФОРМИРОВАНИЯ ЛЕКСИКИ ТЕХНОСФЕРЫ (на материале компьютерной лексики современного русского языка)

Юрий ШЕПЕЛЬ (Днепропетровск, Украина)

У статті зазначені й проаналізовані основні джерела формування лексики техносфери, такі як спеціальна (професійна і термінологічна) лексика, загальноновживана, жаргонна лексика. Порушено питання про класифікацію нової лексики в російській мові, виділені основні проблеми лексики

техносфери. Показано, що поява нового фрагмента діяльнісного досвіду носіїв мови автоматично фіксується на лексичній карті. Однак іноді нові одиниці номінації виникають для фіксації фрагмента картини світу, вже давно існуючого і відбитого у свідомості носіїв мови, але ще не оновленого.

Ключові слова: нова лексика, термін, техносфера, комп'ютерна термінологія, термінологізація, терміносистема.

В статті указаны и проанализированы основные источники формирования лексики техносферы, такие, как специальная (профессиональная и терминологическая) лексика, общеупотребительная, жаргонная лексика.

Подняты вопросы о классификации новой лексики в русском языке, выделены основные проблемы лексики техносферы. Показано, что появление нового фрагмента деятельности носителей языка автоматически фиксируется на лексической карте. Однако иногда новые единицы номинации возникают для фиксации фрагмента картины мира, уже давно существующего и отраженного в сознании носителей языка, но еще не обновленного.

Ключевые слова: новая лексика, термин, техносфера, компьютерная терминология, терминологизация, терминсистема.

The main sources of the technosphere vocabulary, such as special (professional and terminological) vocabulary, vernacular, slang vocabulary have been identified and analyzed in the paper. The issues of the classification of new vocabulary in the Russian language are raised, the basic problems of technosphere vocabulary are outlined. It is shown that the appearance of a new fragment of the activity experience of native speakers is automatically fixed on the lexical map. However, sometimes new nomination units appear to fix a fragment of a language map that has existed for a long time in the minds of speakers but has not been updated yet.

Key words: new vocabulary, term, technosphere, computer terminology, terminologization, term system.

Современную языковую ситуацию характеризует «информационно-номинативный взрыв», вызванный ростом научно-технического прогресса, ставшего неотъемлемой частью жизни общества. В связи с этим обращение к исследованию лексики техносферы является особо актуальным, т. к. именно в этой сфере человеческой деятельности с каждым годом появляется большое количество новых понятий и терминов, требующих номинации.

Постановка проблемы. Стремительное развитие языка, появление большого числа терминов, не зафиксированных словарями, дает основание для продолжения изучения весьма сложной терминсистемы, которая нуждается в определении своих границ, систематизации и унификации терминов, разграничении специальной, профессиональной и жаргонной лексики. Проникновение компьютера в различные области знания и деятельности человека приводит к появлению значительного числа немотивированных терминов, перевод которых представляет особую трудность. Поэтому одним из важных направлений по исследованию неологизмов в лексике техносферы считаю применение социолингвистического подхода, который позволяет воссоздавать более полную картину развития и формирования терминсистемы в области техносферы.

Цель статьи заключается в выявлении новой лексики, определении её структурных особенностей, механизмов формирования и функционирования. Объектом исследования является лексика техносферы, служащая для обозначения новых предметов и явлений в технической сфере жизни и деятельности человека. Предмет описания составили структурно-семантические особенности лексики техносферы и специфика её функционирования в русском языке.

Изложение основного материала. К терминологической лексике относятся слова или словосочетания, используемые для логически точного определения специальных понятий, установления содержания понятий, их отличительных признаков. Следовательно, для термина (в отличие от не-термина, то есть любого слова вообще) основной характерной функцией является функция определения. Возникновение и функционирование такой лексики обусловлено развитием науки, техники, искусства; оно имеет ярко выраженный социальный характер и пребывает под контролем общества.

В составе терминологической лексики можно выделить несколько «слоев», различающихся сферой употребления, особенностями обозначаемого объекта. Прежде всего, выделяются общенаучные термины, которые используются в различных областях знаний и принадлежат научному стилю речи в целом: эксперимент, адекватный, эквивалент, прогнозировать, гипотетический, прогрессировать, реакция и т.д. Эти термины образуют общий понятийный фонд различных наук и имеют наибольшую частотность использования.

Различаются и специальные термины, что закреплены за определенными научными дисциплинами, отраслями производства и техники; например в информатике: код программы, язык программирования, викиальность ('существование электронного документа в сети интернет, подтверждающееся наличием определенного количества ссылок'); в технической индустрии: дисплей, TFT, LCD, цветовая матрица, и пр. Такие термины активно функционируют в СМИ. Например: «Американские ученые разработали новый TFT дисплей, имеющий на сегодняшний день рекордную контрастность – 10000:1.» (АиФ. – 2007. – № 46); «Цветовая матрица

LCD-телевізорів відзначається особливою чіткістю» (АиФ. – 2009. – № 6); «ТФТ-телевізори придбали в останні 2 роки близько 6 тисяч осіб».

Термінологічна лексика, як ніяка інша, інформативна. Тому в мові науки терміни незамінні: вони дозволяють коротко і гранично точно сформулювати думку. Однак ступінь термінологізації наукових праць неоднакова. Частотність використання термінів залежить від характеру викладу, адресності тексту. Свою особливу примету нашої ери стало поширення термінів за межі наукових творів. Це дає підставу говорити про загальну термінологізацію сучасної мови. Так, багато слів, які мають термінологічне значення, отримали широке використання без яких би то ні було обмежень: блог, інтернет, мобільний телефон, монітор, мікрохвильова піч і т. д. Часто можна зустріти слова, які мають подвійну природу, так як можуть функціонувати і як терміни, і як загальноупотребительні слова. В першому випадку ці лексичні одиниці характеризуються спеціальними відтінками значення, надають їм особливу точність і однозначність.

Термінологія – одна з найшвидше змінюваних, швидко поповнюються частин загальної лексики. В наші дні ми спостерігаємо подвійний процес: різке збільшення доступних тільки для фахівців спеціальних термінів, кількість яких в кожному розвинутому мові надзвичайно зростає і налічується мільйонами, в багато разів перевищує загальноприйнятну лексику, і в той же час інтенсивне проникнення спеціальної термінології в загальнолітературну мову. Спеціальна термінологія стає головним джерелом поповнення словникового складу літературної мови. Семантична сутність терміна і його специфіка вказуються в характері його значення, яке встановлюється в процесі свідомої, наміреної угоди і в межах термінологічної системи є прямим, номінативним, синтаксично або конструктивно нічим не обумовленим.

Іншою важливою складовою спеціального шару лексики російської мови є професійна лексика. До неї відносяться слова і вирази, які використовуються в різних сферах виробництва, техніки, але не ставши загальноупотребительними. В відміння від термінів, офіційних наукових названь спеціальних понять, професіоналізми функціонують переважно в усній мові як «півофіційні» слова, які не мають строго наукового характеру. Професіоналізми служать для позначення різних виробничих процесів, інструментів виробництва, сировини, випущеної продукції і т. д. Наприклад, форматирование ('очищення жорсткого диска комп'ютера'), винчестер ('жорсткий диск комп'ютера, в якій зберігається інформація') і т. д. Професіоналізми групуються за сферою їх використання. В особливу групу виділяються техніцизми – вузькоспеціальні названня, які використовуються в області техніки. Наприклад: витая пара ('4-х жильний кабель для з'єднання комп'ютерів в локальну мережу'), конектор ('пластмасовий наконечник для витой пари'), роуминг ('зона охоплення території мобільної зв'язку') і т. д. Відокремлені професіоналізми, нерідко зменшеної стилістичної звучності, переходять в склад загальноупотребительної лексики: отформатировать диск, завантажити Windows, прошити чіп і т. д. Наприклад: «Прошивка чіпа в мобільнику – справа справжнього професіонала» (Домашній ПК. – 2008. – № 12).

Таким чином, професійна лексика як джерело формування лексики техносфери має зменшену експресивну окраску і використовується тільки в усній мові людей однієї професії. Однак в наші дні зустрілися випадки її використання на сторінках СМІ. Це привело до того, що професіоналізми вийшли з вузького кола використання і стали використовуватися в мові людей різних професій. В складі лексики техносфери російської мови з'явилися слова, які відомі і зрозумілі всім і можуть бути використані як в усній, так і в письмій мові. Наприклад: комп'ютер, принтер, сканер, монітор, програмувати, роуминг, юзати, мобільник, сервер, інтернет і ряд ін. Наприклад: «Купити комп'ютер тепер може дозволити собі кожен житель с. Життя. Були б як казали гроші»; «EPSON CX-430 – принтер нового покоління» (АиФ. – 2009. – № 16); «Що б ваші сервери «не падали» – погляньте на надійне обладнання» (Комп'ютерра. – 2009. – № 11).

Однією з базових складових лексики російської мови, яка за підрахунками становить майже 1/4 від загальної кількості лексики техносфери, є жаргонна лексика.

За словами Н. В. Виноградової, у людської мови існує кілька основних, найбільш важливих функцій: 1) комунікативна (функція засобу спілкування), 2) когнітивна, 3) консервуюча (функція збору і збереження інформації), 4) естетична, 5) емоційно-

экспрессивная, 6) фатическая (контактоустанавливающая), 7) метаязыковая и 8) магическая [1, с. 14].

Обычно жаргон рассматривается как языковое образование, дифференцирующее или модифицирующее указанные языковые функции (прежде всего, коммуникативную). Между тем компьютерный жаргон, или сленг, обладает рядом свойств, выводящих его за рамки собственно жаргона, и может рассматриваться в определенном смысле как конкурент общелитературного языка. Здесь имеются в виду, прежде всего, претензии рассматриваемого жаргона на реализацию всех основных языковых функций.

Главным отличием технического жаргона от обычного жаргона является наличие у него письменной формы. Более того, письменная форма его существования доминирует. Это вносит определенный уровень стабильности в его жизнь и позволяет с достаточной уверенностью фиксировать факты и явления, с ним связанные. Наблюдаются также попытки кодификации компьютерного подязыка со стороны его носителей в виде многочисленных словарей (качество этих словарей с лингвистической точки зрения требует отдельного обсуждения). Тем самым происходит (пусть в недостаточно квалифицированном варианте) нормирование рассматриваемого подязыка, то есть процесс, отмечавшийся ранее именно у литературного языка в ходе его становления на базе общенародного. Наличие письменной формы и кодификация обуславливают выполнение компьютерным жаргоном большого количества языковых функций, сопоставимых с функциями литературного языка.

Другой важной особенностью технического жаргона, отличающей его от жаргонов и других социальных диалектов, является тенденция к полифункциональности его лексических единиц. Так, каждая вновь появляющаяся единица должна служить собственно «сленговой» функции, узко понимаемой как неформальное общение носителей данного жаргона, но, с другой стороны, она обслуживает также их профессиональные нужды, то есть выступает как профессионализм. Кроме того, во многих случаях она претендует в перспективе на то, чтобы стать элементом лексической системы общелитературного языка. В настоящее время некоторые из таких единиц воспринимаются многими как неологизмы, а не жаргонизмы, поскольку литературный язык не имеет синонимов для обозначения соответствующих реалий, обладая лишь их дескриптивными характеристиками. Таков, в частности, глагол виснуть, который реализуется в следующих контекстах: «Все больше стало поступать жалоб от пользователей в сторону китайской компании A4 Tech, мыши их производства частенько виснут...» (АиФ. – 2007. - № 15). Такие лексические единицы свободно проникают в речевую практику носителей языка и в язык средств массовой информации.

Появившись как профессиональный жаргон программистов и компьютерщиков, компьютерный подязык быстро преодолевает границы профессионального средства общения. Он все больше приобретает черты группового, корпоративного жаргона, число носителей которого возрастает.

Рассмотрим отношение компьютерного жаргона к выполнению основных функций языка. Например: «Объясни мне, на кой черт писать такой бешеный макрос, если уже существует куча программ, которые перебрасывают обычный текст в ТРАНСЛИТ, а ТРАНСЛИТ в обычный!?????» (Компьютерра. – 2008. - № 14); «Мне ента тема приелась давно, я юзаю РЕДХАТ, который все больше виндируется каждой оболочкой» (<http://kulichki.rambler.ru/Guestbook.unl>). Эти предложения, несут существенную информацию для участников дискуссии, но для непосвященных имеют примерно такое же значение, что и знаменитая «глокая куздра» Л. В. Щербы. Разумеется, здесь встречаются общелитературные слова, и в этом смысле литературный язык остается фоном, на котором строится компьютерно-жаргонная коммуникация. Однако базовыми, смыслообразующими единицами, обозначающими важнейшие экстралингвистические реалии, являются элементы компьютерного сленга.

Обратимся к когнитивной функции, которая реализуется компьютерным жаргоном чрезвычайно широко. Можно сказать, что компьютерный подязык играет ведущую роль в осмыслении и освоении виртуальной реальности «третьего мира», порожденного самими компьютерами. Кроме того, одним из примеров реализации такой функции могут служить лексемы, которые одновременно являются жаргонизмами и профессионализмами (профессиональная, а также терминологическая лексика обслуживает сферу науки и компьютерных технологий): винчестер, вирус, дисплей, файл, монитор, принтер. Например: «Вирусы, как известно, пошли сейчас жестокие, так и норовят машину от сети отрубить» (Компьютерра. – 2009. - № 1); «Файл

подкачки виртуальной памяти увеличивать или уменьшать желательно от выполняемых задач» (АиФ. - 2009. - № 15).

Наличие консервирующей и эстетической функций у компьютерного подъязыка также совершенно очевидно. На нем создаются художественные тексты (можно говорить, вероятно, даже о целом направлении интернет-литературы), которые хранятся затем в электронных библиотеках. Спорным при этом продолжает оставаться вопрос о качестве реализуемой в подобных текстах эстетической концепции, однако в рамках принятых в Интернете эстетических систем художественная функция в этом случае осуществляется. Эмоционально-экспрессивная функция проявляется во многих лексемах, которые могут рассматриваться как коннотативные синонимы к общелитературным лексическим единицам. Например: клавиатура – клавиша, компьютер – компютер, комп; программист – программер, прогер.

Фатическая (контактоустанавливающая) функция не просто наблюдается, но может считаться одной из самых важных функций компьютерного подъязыка. Правда, она обладает определенной спецификой и выступает в различных вариантах, ср.: «Этот бук релизится для юзеров, только что на халяву влезших в Фидо. Хотя далее старые фидогииники могут откопать тут юзабельный хинт, ну или просто приколоться» (АиФ. – 2004. – № 24).

Метаязыковая функция компьютерного подъязыка легко обнаруживается при обращении к словарям компьютерного жаргона (или сленга), составленным носителями. Очень часто при толковании того или иного жаргонизма используются элементы самого жаргона. Например: аттач ('специальное письмо, при отсылке которого мэйлер посылает вместе с ним файл(ы), имя которого содержится в службе'); «Аттач нынче пошел какой-то кривой. Файлы вообще прикреплять сложно стало» (Компьютерра. – 2007. – № 14); бекбон ('структура из трех хабов, через которую распределяется местная и входящая почта и эхи в крупных местных сетях'); «Если хотите иметь у себя дома или на работе хорошо работающую локальную сеть – позаботьтесь о покупке хороших бекбонов» (Компьютерра. – 2008. – № 18).

Одной из разновидностей коммуникативной функции, характерной для ряда жаргонов, принято считать функцию «засекречивания». Элементы этой функции проявились в молодежном сленге. Что же касается компьютерного подъязыка, то у него наблюдается достаточно сложное отношение к указанной функции. С одной стороны, тексты на данном жаргоне малодоступны, «загадочны» для лиц, которые с ним не знакомы. В этом смысле компьютерный подъязык как будто бы частично реализует задачи «секретности». Однако вряд ли будет правильным утверждать, что он «создавался» именно для этой цели. Во всяком случае, я не могу привести в качестве подходящего примера ни одной лексемы. Хотя в компьютерном подъязыке существуют специальные слова с отрицательной коннотацией, обозначающие неспециалиста в компьютерных вопросах ('ламер', 'чайник'), однако сам подъязык совершенно «открыт» для усвоения, ср.: «Чайником» сейчас и назвать-то почти некого, даже школьники начальных классов рубят в компьютерах порой лучше чем их престарелые родители!» (АиФ. – 2007. – № 25); «Ламер», нынче так же малоупотребительным словом стало, не хотят наши подростки так друг друга называть» (АиФ. – 2007. – № 25).

Такая «открытость» компьютерного подъязыка свидетельствует о том, что его развитие происходит достаточно интенсивно и функционально сближает его с общелитературным языком. По многим параметрам компьютерный язык похож на другие подъязыки, но по набору функций он опережает их, его широта позволяет сопоставить его с языком в целом.

В качестве особой разновидности фатической (контактоустанавливающей) функции укажу на специальную «сигнальную» задачу компьютерного подъязыка. Для его носителей она проявляется в создании оппозиции «свой – чужой» и в опознании и индикации «своих». Для всех остальных на первый план выходит задача преодоления языкового барьера, получения своего рода допуска к информации. Использование уже нескольких лексем такого подъязыка в процессе общения служит паролем, после которого собеседник обнаруживает готовность / неготовность к коммуникации. В компьютерном жаргоне фатическая функция является в прямом смысле контактоустанавливающей. Это обусловлено дистантным характером общения в Интернете.

Рассмотрим ещё одну важную функцию компьютерного подъязыка, которая может рассматриваться как особая разновидность эмоционально-экспрессивной. Эта функция настолько важна, что ее можно отнести к числу жаргонообразующих.

Можно представить тематическую структуру компьютерного подъязыка в виде нескольких центров, например: а) компьютер и его детали, б) программы и их разновидности, в) человек,

работающий с компьютером, г) типичные операции, которые совершаются во время такой работы и пр. Вокруг этих центров формируются наиболее многочисленные и вариативные синонимические ряды, например: компьютер – комп, комплюхтер, компук, компутер, компухтер, контупер, писишка, псих и др. Ср.: «Собирая комп – задумайся о железе!» (Домашний компьютер. – 2009. – № 8); «Какие только прозвища и названия не придумывают остроумные подростки компьютерной технике: скан, писишка, писиха, компутер, компутер, компук, контупер, комтуженный и много других» (Компьютерра. – 2006. – № 4). В этом проявляется амбивалентность компьютерного подъязыка. Владение им престижно в социальном плане, усвоение той его части, которая граничит с компьютерными технологиями, является весьма трудоемким и доступно немногим. Как реакция на потенциальный снобизм появляется ироническая сниженность в предлагаемых им синонимах к литературным словам и профессиональным терминам.

Любой жаргон имеет ограниченную сферу распространения. Сфера действия компьютерного жаргона охватывает круг людей, профессионально работающих с компьютерами, и просто пользователей, т.е. она достаточно широка. Поэтому выделю ряд разнообразных функций, выполняемых жаргоном в зависимости от того, кто им пользуется.

1. Прежде всего, как и любой другой «язык», свойственный той или иной группе людей, компьютерный жаргон является средством самовыражения участников коммуникации, которых сближает общее дело, одна специальность. Использование жаргона позволяет свободно общаться специалистам и пользователям разного уровня. Часто речь специалистов бывает совершенно непонятна далеким от компьютеров людям и даже вызывает их раздражение.

2. Важнейшей функцией компьютерного жаргона является выражение эмоций, оценочного отношения (например, пренебрежительное бутявка – загрузочная дискета, принтануть – напечатать на принтере; уменьшительно-ласкательное бантик – «красивость» в программе).

3. Чаще всего неологизмы техносферы встречаются в специальной, жаргонной и профессиональной лексике. В сети интернет преобладает жаргонная лексика. Это связано с тем, что большинство пользователей интернет молодые люди в возрасте от 15 до 30 лет.

Исследование источников формирования лексики техносферы в теоретическом аспекте позволяет прийти к следующим выводам.

Самой значительной группой в специальной лексике являются научные и технические термины, образующие разнообразные терминологические системы. Возникновение и функционирование такой лексики обусловлено развитием науки, техники, искусства; оно имеет ярко выраженный социальный характер и находится под контролем общества.

Одной из базовых составляющих лексики русского языка, которая по подсчетам составляет почти 1/4 среди общего потока лексики техносферы, является жаргонная лексика. Важнейшей функцией компьютерного жаргона является выражение эмоций, оценочного отношения говорящего. Использование эмоционально окрашенных жаргонных слов позволяет оживить скучную профессиональную беседу.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Виноградова, Н.Ф. Начальная школа XXI века [Текст] / Н.Ф. Виноградова. – М.: Наука, 2003. – 214 с.
2. Мечковская, Н.Б. Язык и религия [Текст] / Н.Б. Мечковская. – М.: ФАИР, 1998. – 350 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрій Шепель – доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, професор кафедри перекладу й лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: дериватологія, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, структурна лінгвістика, лінгвістична семантика, зарубіжна, російська й українська література.

УДК 81'373.42:33

ПАРОНІМИ ЯК ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ЯВИЩЕ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ОБЛІКУ Й АУДИТУ

Галина БАРВІЦЬКА (Київ, Україна)

У статті на матеріалі української термінології обліку та аудиту розглядається проблема паронімії як лексико-семантичного явища. Виявлено різні види паронімів, з'ясовано шляхи їх творення та визначено способи розрізнення термінів-паронімів у аналізованій терміносистемі.

Ключові слова: українська мова, пароніми, терміносистема обліку й аудиту.

In the article the problems of paronymy as a lexical-semantic phenomenon on the material of Ukrainian accounting and auditing terminology have been studied. Different types of paronyms have been identified, the ways of their creation have been established and the ways of distinguishing the terms-paronyms in analyzed terminological system have been defined.

Key words: the Ukrainian language, paronyms, the terminology of accounting and auditing.

Постановка проблеми. Найменш дослідженим аспектом синхронного вивчення термінів на рівні лексико-семантичної парадигматики, на наш погляд, є паронімія. Так, до 60-х років ХХ ст. зустрічалися лише окремі наукові праці, у яких розглядалися питання термінологічної паронімії, але останнім часом з'явилися спеціальні дослідження цього явища. Потреба досліджень паронімії пояснюється тим, що мовці часто ототожнюють значення паронімії лексем, не можуть зробити правильний вибір потрібного пароніма зі словесного ряду, отже, не розрізняють їх. За недостатньої уваги до паронімії деякі пари слів фактично стають об'єктами постійних мовних помилок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років в українському мовознавстві активно розробляються питання загальної теорії термінознавства, що стосуються окремих терміносистем. З'явилися роботи, присвячені дослідженню термінологій різних галузей знання і діяльності людини, зокрема: бібліотечно-бібліографічної (М. В. Шашко), генетичної (Т. Г. Соколовська), граматичної (О. В. Медведь), громадського харчування (С. М. Руденко), екологічної (С. В. Овсейчик), економічної (Г. В. Чорновол, О. В. Чуешкова), економічно-правової (Г. Ю. Пастернак), електротехнічної (Л. В. Козак), медичної (Н. З. Цісар, Т. В. Лепеха), металургійної (Н. К. Китарова), науково-технічної (Т. В. Михайлова), органічної хімії (Н. А. Цимбал), програмування (А. О. Ніколаєва), психологічної (Л. М. Веклинець), ринкової (О. А. Покровська), фізичної (І. В. Волкова), фінансової (О. П. Винник), фінансово-бухгалтерської (О. Г. Чумак) та ін. Проте поза увагою науковців залишилася українська термінологія обліку та аудиту.

Нові підходи до розв'язання питання паронімії відношень знаходимо у працях Л. О. Веденської, Д. Г. Гринчишина, А. А. Євграфова, М. П. Колесникова, А. П. Критенка, І. А. Кузнецова, М. С. Панюшева, Л. М. Пелепейченко, О. А. Сербенської та ін. У сучасному українському мовознавстві пароніми були об'єктом уваги В. С. Ващенко, О. В. Вишнякової [21; 29].

Основною метою статті є аналіз малодослідженої в українському мовознавстві галузевої термінології обліку та аудиту, зокрема паронімів.

Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання :

- виявити паронімії пари в українській термінології обліку та аудиту;
- з'ясувати шляхи їх творення;
- визначити способи розрізнення значення паронімів.

Відповідно до мети і завдань дослідження в роботі застосовуються описовий, порівняльно-історичний методи, що сприяє вивченню паронімів, які є одним із видів мовленнєвих положень, що привертають до себе увагу вчених.

Виклад основного матеріалу. Лінгвісти прагнуть осмислити явище паронімії в системі лексики, показати пароніми у зв'язках з іншими мовними явищами, виявити властиві їм ознаки. Учені вважають паронімію явищем системним у тому розумінні, що воно реалізується на певному відрізку існування мови та є об'єктивним наслідком мовної еволюції, одним із кіл, що утворюють лексику [3, с. 62]. А пароніми (грец. – біля, поряд і грец. – ім'я) розглядають як слова, утворені від одного й того самого кореня за допомогою різних афіксів і вживані в лексичній системі мови з різними значеннями [СУЛМ, с. 156], наприклад: депозитний – депозитарний, компенсаційний – компенсований, аудитований – аудиторський.

У вітчизняному мовознавстві поширене розуміння паронімів як слів, що мають лише звукову подібність (морфемна будова до уваги не береться). Говорячи про паронімії одиниці у загальноживаній мові та термінолексичній, мовознавці, наприклад, О. В. Вишнякова, вказують, що такі одиниці утворюють паронімії пари. Проте наше дослідження цього мовного явища на матеріалі термінології обліку та аудиту доводить, що пароніми можуть (подібно до синонімів) утворювати паронімії ряди, які складаються з двох і більше членів. Але на відміну від синонімійних одиниць, компоненти кожного ряду паронімів співвідносяться між собою як паралельні одиниці, що відрізняються як за формою, так і за змістом. Іншими словами, визначальною особливістю паронімії ряду є те, що належні до його складу одиниці вступають у відповідне відношення, насамперед, на основі структурної подібності, яка, однак, не призводить до повного або часткового збігу лексичних значень [СУЛМ, с. 156].

Крім цього, говорячи про паронімію як мовне явище, варто відзначити, що вона простежується в двох аспектах: лексичному та синтаксичному. Для обох аспектів характерною є співзвучність між

одинацями (компонентами) і різка (яка доходить до контрарності) диференційованість у значенні. Термін пароніми дехто поширює навіть на слова, в яких увесь звуковий склад спільний, але розрізняються вони між собою наголосом. За такого розуміння паронімії вона втрачає межі з непаронімією лексикою, зокрема з омографами [5, с. 56].

Кожен із компонентів паронімічного ряду має функціональну самостійність, може мати свої синоніми та антоніми, а тому в мовленні не може бути замінений іншим компонентом. Якщо ж відбувається (найчастіше помилково) взаємозаміна паронімів, то вираз співвідноситься з іншою денотативною ситуацією.

Причина виникнення паронімів криється у психологічному факторі – конфліктній взаємодії мовних механізмів, яка виявляється у відхиленні від норм під впливом перенесення ознак одного явища на інше при нейтралізації їхніх диференційних ознак. Тому потенційна можливість паронімії завжди була закладена в мові. Так, дослідниця О. В. Вишнякова говорить про те, що утворення паронімів на базі старослов'янських пройшло в багатьох випадках через стадію однокореневих синонімів давньоруської мови. Але оскільки довготривале існування абсолютних синонімів у мові неможливе і завжди ліквідується або розмежуванням їхніх значень, або витісненням з мови так званих «непотрібних» слів, значення таких синонімів «розшарувались», деякі з них архаїзувалися і вийшли з ужитку. Якщо ж таке витіснення не відбувалося, встановлювалося стилістичне і семантичне розрізнення, що й зумовлювало появу паронімів [3, с. 60].

За широкого розуміння паронімії до термінів-паронімів можна зарахувати такі слова, що мають звукову подібність, не враховуючи морфемного складу слова, – і різнокореневі, і спількореневі: інкасація – індосація, недопоставка – недостача, лістинг – лізинг. Вужче розуміння паронімії передбачає включення в пароніміїні термінологічні групи лише спільнокореневих слів, які мають певний змістовий зв'язок (капітальний [Загор., с. 285] – капіталізований [Загор., с. 284], банківський [Загор., с. 51] – банковий [СУМ, Т.1, с. 101], касовий [Загор., с. 293] – касаційний [СУМ, Т. 4, с. 114], аудирований [Аранчій, с. 23] – аудиторський [Загор., с. 40] тощо). Семантичні зв'язки між термінами-паронімами можуть бути різними – синонімійними, антонімійними, іноді це слова з близьким, суміжним значенням або члени однієї тематичної групи.

Основну групу термінів-паронімів обліку та аудиту становлять слова, які семантично пов'язані між собою, частково збігаються за морфемним складом або близькі за походженням. Паронімійними відношеннями зазвичай може бути поєднана пара термінів (трасат [Загор., с. 584] – трасант [Загор., с. 584], акцепт [Загор., с. 21] – акцептант [Загор., с. 22], ліцензіар [Загор., с. 351] – ліцензіат [Загор., с. 351], жират [Загор., с. 208] – жирант [Загор., с. 208], ліквідант [255, с. 40] – ліквідат [255, с. 40]), значно рідше – три або більше терміни (видатки [Загор., с. 103] – виплати [Бут., с. 33] – витрати [Бут., с. 34]).

За характером семантичних зв'язків терміни-пароніми обліку та аудиту можна поділити на такі групи: а) синоніміїні терміни-пароніми обліку та аудиту (депозитний [Кан., с. 39] – депозитарний [Загор., с. 152], банківський [Бут., с. 22] – банковий, валютний – валютований); б) антоніміїні терміни-пароніми обліку та аудиту (гонорат [Загор., с. 137] – гонорант [Загор., с. 137], регресат [Загор., с. 505] – регресант [Загор., с. 505], доміциліат [Загор., с. 187] – доміциліант [Загор., с. 186], жират [Загор., с. 208] – жирант [Загор., с. 208]).

Терміни-пароніми в українській терміносистемі обліку та аудиту переважно належать до однієї частини мови й мають однакові граматичні ознаки. На відміну від термінів-синонімів – слів, що позначають близькі поняття і тому можуть замінити одне одного, для термінів-паронімів така взаємозамінність неможлива. Серед основних чинників, що визначають особливості термінів-паронімів, є семантична зумовленість.

Кожна паронімічна пара чи група здебільшого має свою специфіку, тому при зіставленні термінів-паронімів слід виявляти здатність кожного з них до сполучення з різними словами. Пор., наприклад: актуарні розрахунки [Пант, с. 8] – актуальні рахунки, ліквідація підприємства [Загор., с. 347] – ліквідність балансу [Загор., с. 348], цінні папери [Загор., с. 631] – цінові знижки [Загор., с. 631] тощо.

За ступенем зближення (подібності) звукового оформлення морфемного складу М. А. Жовтобрюх розрізняє максимальні та мінімальні пароніми [4, с. 32]. Максимальні терміни-пароніми відрізняються не більше, ніж однією звуковою одиницею, наприклад: ліцензіар [Загор., с. 351] – ліцензіат [Загор., с. 351], жирант [Загор., с. 208] – жират [Загор., с. 208]; мінімальні – більше, ніж однією: недоплата [Загор., с. 381] – недостача [Загор., с. 381], інкасація [Загор., с. 263] – індосація [Загор., с. 263] тощо.

У формальному аспекті терміни-пароніми української терміносистеми обліку та аудиту можуть різнитися між собою:

а) окремими голосними чи приголосними у складі кореня (лізинг [Загор., с. 345] – лістинг [Загор., с. 351], актуарний [Пант., с. 8] – актуальний);

б) самим коренем (виплати [Загор., с. 106] – видатки [Загор., с. 103], інкасація [Загор., с. 263] – індосація [Загор., с. 263], дотація [Загор., с. 190] – доміциляція [Загор., с. 187]);

в) префіксом (бюджетний [Загор., с. 74] – позабюджетний [Загор., с. 460], податковий [Загор., с. 453] – оподаткований [Загор., с. 414], інвестування [Загор., с. 258] – реінвестування [Загор., с. 510]);

г) суфіксом (цінний [Загор., с. 630] – ціновий [Загор., с. 631], платіжний [Загор., с. 448] – платний [Пант., с. 133], ліцензіар [Загор., с. 351] – ліцензіат [Загор., с. 351]);

г) наявністю чи відсутністю афікса (акцепт [Загор., с. 21] – акцептант [Загор., с. 22], емісія [Загор., с. 204] – емітент [Загор., с. 204], регресат [Загор., с. 505] – регресант [Загор., с. 505]).

Висновки. Загалом, згідно з твердженням дослідників, у контексті викладу термінів обліку та аудиту пароніми не викликають труднощів, бо словесне оточення допомагає зрозуміти зміст слова [2, с. 138]. Проте існує безліч мовленнєвих ситуацій, за яких термінологічна паронімія здатна викликати значне порушення змісту, що призводить до негативних наслідків і викривлення поняттєвої суті – явища, неприпустимого для терміносфери обліку та аудиту. Адже той, хто укладає документ, і той, кому він адресований, повинні точно й чітко бачити за терміном поняття, яке він називає, тому так важливо диференціювати пароніми, розпізнавати їх особливості.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

Аранчій – Словник обліково-фінансових термінів / Аранчій В. І., Білик Т. М., Лега О. В., Яловега Л. В. / [Аранчій В. І., Білик Т. М., Лега О. В., Яловега Л. В.]. – Полтава : ПДАА, 2009. – 240 с.

Бут. – Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський словник / За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир : ПП «Рута», 2008. – 220 с.

Загор. – Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Партин Г. О. Облік і аудит: Термінологічний словник. – Л. : Центр Європи, 2002. – 671 с.

Кан. – Каникевич А. Д. Англо-руско-український термінологічний словарь по бухгалтерському учету и аудиту: 3000 слов и словосочетаний / Алексей Каникевич. – К. : Либра, 2003. – 256 с.

Пант. – Пантелєєв В. П. Словник бухгалтера та аудитора / В. П. Пантелєєв, О. С. Сніжко; Держ. ком. статистики України, Держ. акад. статистики обліку та аудиту. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2009. – 239 с.

СУЛМ – Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 3-тє вид., допов. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.

СУМ – Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда – К. : Наукова думка, 1970-1980.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ващенко В. С. Українська лексикологія: Семантико-стилістична типологія слів. Посібник для студентів-філологів / В. С. Ващенко – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1979. – 124 с.

2. Вербенец М. Б. Юридична термінологія української мови: історія, становлення і функціонування: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / М. Б. Вербенец; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка – К., 2004. – 242 с.

3. Вишнякова О. В. Паронимия как языковое явление / О. В. Вишнякова // Вопросы языкознания. – М. : Изд-во Академии наук СССР, № 2. – 1981. – С. 53–62.

4. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови : підруч. для філол. факультетів пед. ін-тів. Ч.1 / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Вища школа, 1972. – 402 с.

5. Критенко А. П. Пароніми в українській мові / А. П. Критенко // Мовознавство. – К. : Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, 1968. – №3. – С. 55–57.

6. П'ятецька О. Пароніми в професійній мові економіста / О. П'ятецька // Всеукраїнський журнал «Культура слова». – 2010. – № 73. – С. 146–149.

7. Словник паронімів української мови / Д. Г. Гринчишин, О. А. Сербенська. – К. : Освіта, 2008. – 320 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Барвіцька – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Національного центру “Мала академія наук України”.

Наукові інтереси: сучасна українська літературна мова, термінологіка, лексикографія, методика викладання української мови.

УДК 811.161.2:165.9

ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ (на матеріалі назв осіб за родом діяльності)

Інна БЕРКЕЩУК (Кам'янець-Подільський, Україна)

У статті розглядаються проблеми когнітивного словотворення української мови. На матеріалі назв осіб-виготовлювачів доведено, що українці були, є і залишаються трудівниками, працелюбним народом. Цю основну рису віддзеркалює велика кількість утворень назв осіб за родом діяльності.

Ключові слова: *назва особи-виготовлювача, когнітивний словотвір, суфікс, назва особи за родом діяльності.*

The paper focuses on the problems of cognitive lexicology of the Ukrainian language. On the material of names of persons-manufacturers it is proved that the Ukrainians were, are and remain hardworking people. This primary trait is reflected in a large number of the names of persons by occupation.

Key words: *the name of the person-the manufacturer, cognitive word-formation, suffix, name of a person by occupation.*

За історією слів, як відомо, простежуються життя та історія народу, зв'язки з культурами інших народів. Динамічний розвиток лексики відбувається постійно і безперервно, а в періоди трансформацій суспільства кількісні та якісні зміни найпомітніші. У такі періоди особливо відчутним стає співіснування в мові минулого, сучасного і майбутнього [2, с. 6]. З цього погляду проаналізуємо шар термінологіки на позначення назв осіб за видом діяльності, лексикографічне визначення яких мають такі ідентифікатори, як: особа (людина, що посідає певне, переважно високе, становище в суспільстві), робітник (людина, зайнята фізичною працею у сфері матеріального виробництва), працівник (член виробничого колективу, особа, яка бере участь у певному трудовому процесі, працює за певним фахом), фахівець (особа, яка досконало володіє якимсь фахом, має високу кваліфікацію, глибокі знання з певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо), учений (вчений) (висококваліфікований фахівець з якої-небудь галузі науки) та ін. і репрезентують значну частину лексики української літературної мови. Вона охоплює досить широке коло назв - від позначення давніх традиційних занять наших предків, що без істотних змін у своєму прямому значенні досі зберігаються в українській мові, до новітніх новотворів та іншомовних запозичень, поява яких в останні десятиліття зумовлена науково-технічним прогресом і небувалим розширенням різнобічної міжнародної співпраці нашої країни з іншими державами світу. На наш погляд, ця лексика з достатньою повнотою відображає розмаїття діяльності різних верств українського суспільства на сучасному етапі його історії і є опосередкованим свідченням його науково-технічних досягнень, рівня матеріальної і духовної культур.

Пізнавальна діяльність людини в давні часи не була спрямована на створення наукових абстракцій, людина обмежувалася пізнаннями безпосереднього оточення, усвідомленням повсякденного існування та не дуже складної діяльності. З огляду на обставини - як об'єктивні, так і суб'єктивні - ця група лексики на різних етапах історії може або пришвидшувати, або ж уповільнювати свій розвиток - ніби чекаючи слушного часу, сприятливіших умов для формування стрункої, розгалуженої мережі всіх потрібних назв, на які існує соціальний запит [1, с. 41]. Зв'язок із трудовим життям робить їх стійкими й соціально значущими.

Нагальні потреби організації праці зумовили функціонування назв осіб за видом діяльності в термінологічному значенні: диференціація і поділ праці зумовили появу великої кількості нових професій і, отже, появу нових назв або використання давно відомих слів у новому значенні. Зауважимо, що лише незначна частина назв професій належить до загальноновживаної лексики. Це похідні утворення від дієслів за допомогою суфіксів (-ач, -ар, -ник, -ець та ін.), а основна частина професійних позначень вузькоспеціальна і співвідноситься з термінами різних галузей науки, техніки, мистецтва, управління, соціальної сфери.

Сучасні когнітивні словотвірні тенденції, простежувані в аналізованій групі лексики, виявляють особливості руху мовної норми сучасної української мови перш за все у творенні слів, що свідчить про загальну тенденцію пошуку нових форм словесного вираження і необхідність забезпечення іменування нових назв професій.

У сучасному мовознавстві спостерігається виразна тенденція до вивчення лексики як цілісної системи. Щоб показати її системну організацію, з'являється низка наукових досліджень, у яких здебільшого зосереджено увагу на таких семантичних зв'язках: синонімічних, антонімічних,

омонімічних, паронімічних, словотвірних, а також на структурі іменників, яка тісно пов'язана з семантикою та когнітивними словотвірними особливостями субстантивів.

Упродовж останніх десятиріч помітною стала тенденція до глобалізації, що виявляється в інтеграційних процесах у різних сферах людської діяльності. Ці зміни позначилися на лексичному складі мови, на адаптації іншомовних запозичень та продукуванні нових лексичних одиниць, зафіксованих у термінографічних працях. Особливо помітним є розширення професійної спеціалізації соціуму у зв'язку з науково-технічним прогресом, розвитком науки, культури, освіти.

Лексеми умовно становлять такі групи найменувань:

найдавніші, традиційні назви, збережені до нашого часу, зокрема пов'язані з певними ремеслами (вугляр, маляр, різьбяр, столяр, тесляр), із різними видами сільськогосподарських занять (вівчар, скиртувальник), із розвитком промисловості (кораблебудівник, мостобудівник, токар), із виготовленням народних музичних інструментів (дудар, лірник, цимбаліст) тощо;

назви, що виникли з появою нових професій: авіатор, біолінгвіст, радіохімік, остеолог, селенограф, френолог;

неологізми-запозичення на позначення назв осіб за видом діяльності: кліпмейкер, комп'ютерний менеджер.

Основна частина назв осіб за видом діяльності належить до чоловічого роду, проте в сучасному суспільстві значно розширилося коло жіночих професій та занять, тому в реєстрі наведено назви традиційних суто жіночих професій (друкарка та ін.) і співвіднесені з іменниками чоловічого роду, тобто професії, що стали не тільки чоловічими, а й жіночими, напр.: капелюшник, -а (шляпник) – працівник легкої промисловості, який виготовляє капелюшки; -ниці, -і (упаковщиця) – жін. до капелюшник.

Деякі професії, заняття, що були раніше суто жіночими, з часом стали й чоловічими, напр.: ткаля (ткачиха) – робітниця, яка вимовляє тканини на ткацькому верстаті.; ткач, -а – чол. до ткаля.

В аспекті нашого дослідження – особливості назв особи-виготовлювача, які охоплюють різні сфери культурного й мистецького життя, - побуту, одягу та прикрас, кінематографії, архітектури, дизайну, прикладного та декоративно-ужиткового мистецтва, народних ремесел і промислу та ін.

Попереднє ознайомлення з мовним матеріалом показало, що власне сама складна лексема «особа-виготовлювач» в своїй семантиці об'єднує і чималу кількість слів, які несуть у внутрішній (прихованій) формі семантику виготовлювача або назву особи за професією, у словнику-довіднику назв осіб за видом діяльності вони зафіксовані.

Отже, найменування аналізованої групи лексем є лексикографічно однозначними, через що тлумачна частина при них у Словнику української мови представлена нерозчленованою на рубрики та відтінки значень. Крім називання «виготовлювача», ці слова вказують також на результат дії. Найкоротшими формулами тлумачення при них є : той, хто виготовляє (виробляє) що небудь; той, хто займається виготовленням (виробництвом) чого небудь; фахівець із виготовлення (виробництва) чого небудь; майстер ... виробів. Перераховані типи формул складаються з трьох частин: перша називає суб'єкт дії (чунник – «ремісник, який виготовляє чуні»); друга характеризує саму дію (скринник – «той, хто виготовляє скрині»); третя вказує на об'єкт дії, виражений непохідним спільнокореневим іменником, з яким здебільшого співвідноситься реєстрове слово (шпорник - «робітник, який виготовляє шпори»).

До складу аналізованої групи входить 202 лексеми. Серед них виділяються такі підгрупи :

- особа, яка виготовляє одяг чи його частини: чоботяр, рукавичник, постолляр, панчішник, модистка, кожухар, кашкетник, капелюшник, жилетник, корсетник, ремінник, гудзикар, постомер, бандажист, сідляр (У нас вдома живе один капелюшник (Гашек)). (Її батько був чоботар, мати заробляла на поденній, бо землі в їх не було (Б.Д. Грінченко)).(Казав бандажист, що апарат буде стоїти 70 марок (Леся Українка)).;

- особа, яка виготовляє зброю: зброяр, лимар, патронник, порохняр, шабельник, гарпунник, стрільник (Оглушливо торохтіли молоти зброярів (З.П. Тулуб));

- особа, яка виготовляє предмети побуту: гончар, червонодеревець, шаповал, шапкар, скрипник, самоварник, мебляр, ложкар, килимар, лапмівник, чанівник, казанер, голкар, відерник, бондар, плетільник, кошикар, мотузник, дзеркальник, матрацник, ящечник, футлярник, трунар (Лелекач був добрим майстром – мебельником (М.І. Томчаний)). (У нас по селах кождий ложкар має свій питомий спосіб, свою форму ложок (І.Я. Франко)). (Всі люди на однім базарі купують миски і в одних гончарів, то і миски однакові (І.П. Котляревський));

- особа, яка виготовляє продукти харчової промисловості: пірижник, пряничник, цукерник, тістомісильник, сировар, пивовар, пекар, маслороб, кондитер, вафельник, винокур (Тут були пекарі, взуттєвіки, цеглярі – робітники тих підприємств, які він бачив, ідучи сюди (Журн. Вечір)). (Другого дня пішов я в винницю: почав хвалитись винокурові, що вже починаю вчитись грамоти (М.Л. Кропивницький));

- особа, яка виготовляє музичні інструменти: скрипник, фортепіанник, цимбальник, сопільник, клавіатурник, бандурник (Після полуденку скрипники розігралися, а челядь з легіями розтанцювалися (М. Черемшина)). (На кожному огляді художньої самодіяльності можна почути чудові виступи сопілкарів (З газети)).;

- особа, яка виготовляє будівельні матеріали: цементник, цегляр, цвяхар, фанерник, трубник, сифонник, болтівник, багетник, арматурник, саманник, цокольник, черепичник, гонтар, щебінник, кахельник, толівник, брикетник, бутівник (Арматурники ставлять сталеві конструкції, зварники варять електрикою шви (Ю.І. Яновський)). (Ти виростав у лісах між гонтарями (І.Я. Франко)).;

- особа, яка виготовляє медичну продукцію: фармацевт, протезист, пілюльник, бандажист, аерозольник (Фіалка знайома кожному. Але нікого вона так не цікавить, як медика та фармацевтам (Л.Д. Дмитерко)). (Казав бандажист, що апарат буде стоїти 70 марок (Леся Українка)).;

- особа, яка виготовляє продукти текстильної промисловості: текстильник, сукняр, прядильник, повсяр, ниткар, велюрник, ватиник, комвольник, мереживниця, фобовар, канительник, царатник, шовкопрядильник, шихтувальник, цигарник, бавовнопрядильник, силікатник, ткаля, канатник (Тихо гудуть ткацькі верстати. Ткаля уважно стежить за їх роботою (Вечірній Київ)).;

- особа, яка виготовляє продукти автобудівельної галузі: ресорник, пружинник, автобудівник, шинник, автошляховик, моторобудівник (Ми пишаємось вашим високоякісним сталевим листом! – пишуть автобудівники (З газети));

- особа, яка виготовляє продукти паперової промисловості: папірник, пакетник, шпалерник (Палітурник та папірник йшли під паперовими прапорами (З.П. Тулуб));

- особа, яка виготовляє технічні вироби: трансформаторник, верстатобудівельник, блоківник, годинникар, штемпельник (Любив оповідати [Чемеринський] давні цехові історії. Про годинникаря, що зробив для свого міста премудрий годинник (І.Я. Франко)); (Колектив верстатобудівників добре знає, що саме на цих невеликих креслярських дошках народжується нова машина (З газети));

- особа, яка виготовляє деталі водного транспорту: човняр, суднобудівельник, вітрильник, лаглінник, щогловик (Головатого приваблювало море, приваблювали відчайдушні човнярі, що комплектувалися майже виключно з запорозької сіроми (З газети)).;

- особа, яка виготовляє вироби з дерева: столяр, стругальник, білодеревець, паркетник, бердник, вікняр, рамник (Він...столяр, і якщо ви поб'єте бича, то це вже вам ніхто такого не зробить, як Панько (Г.М. Тютюнник)). (Ситник берднику не товариш (І.І. Нехода)).;

- особа, яка виготовляє іграшки: іграшкар, лялькар (В період між двома світовими війнами Чехословаччина набула репутації класичної країни лялькарів і ляльок (В.П. Минко)).;

- особа, яка виготовляє прикраси чи предмети для оздоблення: ювелір, басонник, позументник, гребівник, вітражист, сувенірник, філігранник, фініртер, гобельник, кераміст, випалювач, обпалювач, мозаїст (Родом Тася з Білої Церкви, де батько її мав будиночок і був колись ювеліром (Л.Д. Дмитерко)). (Пригляньтеся до робіт косівських керамістів.. – кожному авторів властиві свої, індивідуальні риси (Нар. тв.)).;

- особа, яка виготовляє копії чи шаблони чого-небудь: клішист, пантографіст, хромолітограф, макетник, модельник, світлокопіювальник, копіювальник, муляжист, фасонник, манекенник, формувальник (Для розмноження графічного матеріалу в складі геодезичної служби треба мати фотографів і копіювальників (Інж. геод.)). (Він.. працював на металургійному заводі і вважався кращим модельником (Ю. І. Яновський)).;

- особа, яка виготовляє скульптурні вироби: ліпник, анімаліст (Талановитий ліпник, він цікаво ілюструє казки І. Франка «Фарбований лис», «Осел і вовк» та «Війна пса з вовком» (В. П. Минко)).;

- особа, яка виготовляє вироби з металу: прокатник, відливальник, волочильник, дротяр, жерстяник, карбувальник, металіст, феросплавник (Слово попросив волочильник цеху металічних виробів Борис Тимохін (Роб. газета)). (Плавильний гігант вносить вагомий вклад у загальну лавину надпланового металу, що його випускають запорізькі феросплавники (Знання)).;

- особа, яка виготовляє продукти хімічної промисловості: лаковар, клеєвар, скловар, складув, клеїльник, свічкар, парафінар, селітровар, піротехнік, мочальник, дігтяр, вініпластик, апретурник, фольгівник, роздувальник (Складуви не могли жити без гути, як рослина без води, як тіло без душі (П. Й. Панч)). (Можна було б при кожному парку культури і відпочинку ввести навіть штатну посаду піротехніка, щоб народні гуляння.. супроводжувались феєричними виставами (Роб. газета));

- особа, яка виготовляє деталі якого-небудь предмета: загинальник, шишельник (Мені люди зробили багато добра, - сказала бригадир шишельниць (Роб. газета));

Окрім того, серед назв особи виготовлювача зустрічаються лексеми із загальною семантикою: заготівник та ремісник. Заготівником називають працівника на виготовленні напівпродукції у якому-небудь виробництві (В колгоспі він – заготівник худоби (І. І Волошин)), ремісником – особу, яка володіє певним ремеслом і виготовляє речі на продаж (Ремісники й кузнеці запалювали й роздували горна, скрізь над димарями ставали й вились до неба димки (С. Д. Склярєнко)).

Із 202 назв особи-виготовлювача 186 лексем є похідними (сопільник, чоботяр, ниткар, лялькар, фасонник, щіткар та ін.) (Вдягнувшись у все нове, Віктор біг з кравецької майстерні до чоботярів (Ю. Збанацький). (В тісних, брудних і вогких комірках працювали від раннього досвітку дрібні ремісники: шевці, кравці, щіткарі й інші (І. Я Франко)) і лише кілька – непохідні (ювелір, кондитер та ін.) (Панича одвезли у школу, а мене віддали у столяри (О.П. Стороженко). (Одного разу, наважившись, Галя сказала вдома: - Мені дуже подобається виготовляти тістечка, торт. Хочу бути кондитером!. (Вечірній Київ)).

Більшість назв осіб належать до чоловічого роду. Проте зустрічаються серед найменувань особи-виготовлювача і кілька іменників жіночого роду: модистка, мереживниця, ткаля. Іменником модистка називають майстриню, яка шиє сукні, білизну або жіночі капелюшки. Мереживниця – майстриня, яка робить мережива – сітчасту тканину з візерунками для оздоблення одягу тощо. Ткаля – робітниця, яка виготовляє тканини на ткацькому верстаті (Ткаля зима не жаліла свого добра, і під її тихе снування глибоким сном заснуло намучене село (М.П. Стельмах)). (Вироби вологодських мереживниць з великим успіхом демонструвались на багатьох виставках та ярмарках (Роб.газ)). (Як то багато значить, коли сукня зроблена у доброї модистки (Леся Українка)).

У галузі номінативного словотворення особливе місце посідають іменники, які називають осіб, тому що, як переконує О.А. Земська, людині властиво передусім називати себе, а вже потім - своїх улюбленців епохи науково-технічної революції: знаряддя та засоби дії, різноманітні механізми, науки тощо, тому словотворові властивий антропоцентризм [4, с.204].

О.А. Земська важливим завданням дослідника-дериватолога вважає з'ясування того, які саме типи предикатів є в семантичній структурі похідних іменників і як саме пов'язані ті чи ті види семантичних структур із тими чи тими формантами. На її думку, характер семантики невираженого дієслова зумовлює значення базової основи іменника, наприклад, назви музичних інструментів пов'язані з дієсловом грати (пор.: бандурист, баяніст, піаніст), назви тварин – із дієсловами любити, полювати, доглядати (пор.: собаківник, собакар, коняр, бджоляр) тощо. [5, с. 95].

М.М. Дідківська переконує, що у віддієслівних та відіменникових назвах особи за професійною дією не простежується того тісного семантичного зв'язку, який об'єднує слова в лексико-семантичні групи, хоч ці іменники й усвідомлюються як цілісна категорія, тому що кожне слово цих двох підгруп може входити в різноманітні лексико-семантичні ряди, так звані поняттєві поля, а саме: поле промислового виробництва, педагогіки, медицини, сільськогосподарської галузі тощо. Поділ іменників – назв осіб за професією на семантичні поля відбиває всю розмаїтість назв людей у суспільстві [3, с.18]. Проте семантико-структурні критерії вказують на безпідставність такого підходу до розв'язання проблеми. По-перше, доведено, що ядро лексико-семантичного розряду особи в українській мові формують найменування особи за дією, яка є для неї здебільшого постійним чи тимчасовим видом заняття або професією. Усім віддієслівним і відіменниковим назвам діяча властива досить чітка дериваційна конфігурація: вони є суфіксальними дериватами, тоді як інші словотворчі форманти становлять периферію засобів вираження агентивного значення. Так, у морфемній структурі слів, що називають предмети, родові поняття на зразок "гриб", "інструмент", "приміщення" тощо формально не виражені. По-друге, основною відмінною рисою семантичної організації іменників – найменувань особи за функціональною, професійною,

дією, що експлікує специфіку формування їхнього дериваційного потенціалу, є одноаспектність, тобто здатність співвідноситися з обмеженим колом ситуацій, що групуються навколо основної, яка їх і визначає [6, с.130]. Так, межі семантичної структури іменників столяр і різьбяр окреслено компонентами "особа", "діяч" ("обробляє дерево і виготовляє вироби з нього"; "наносить малюнок, візерунок різцем на твердий предмет"), "за професією". У семантичній структурі таких іменників відображено інформацію про цілу низку дій, які виконує особа за професією (пор.: кравець - той, хто кроїть і шиє одяг; пекар - той, хто випікає хліб; ложкар - той, хто виробляє ложки та ін.), що зумовлює можливість виокремлення в їхньому лексичному значенні підаспектів, які формують один аспект - "функція", "професійна дія".

Іменники, в основі яких лежить назва дії, та іменники, які ґрунтуються на назві предмета, характеризуються різним ступенем узагальнення значень: віддієслівним іменникам, що позначають особу за професією чи особою-виготовлювача, властиве більш узагальнене, більш широке значення, ніж відіменниковим, оскільки семантичний обсяг дієслова порівняно з іменником набагато більший, а коло його значень рухливіше. Переважна більшість найменувань дієслівного семантичного типу узагальнено називає фахівця певної галузі, тоді як найменування, в основі яких є виготовлений предмет, передають поняття про майстрів, що виконують лише певний вид роботи. Саме тому серед назв ремесел і професій слова іменного семантичного типу відзначаються найбільшою нестійкістю (плинністю) [3, с.20]. Девербатив кравець, наприклад, означає фахівця, який не тільки крає, а й шиє різний одяг.

Порівняння значень іменників швець ("майстер, що шиє і лагодить взуття") і чоботар ("майстер, який шиє і ремонтує чоботи та інші види взуття") засвідчує, що перше не має тих обмежень, які властиві останньому. Девербатив швець у всіх контекстах може замінити десубстантив чоботар, оскільки його семантика покриває поняття "чоботар". Незважаючи на те, що десубстантив чоботар у процесі розвитку мови розширив своє значення: цією лексею почали називати майстра, який шиє не лише чоботи, а й інші види взуття (пор. в українській народній пісні: А мій батько чоботар черевички полатав), у сучасній українській мові сфера його використання помітно звузилася й обмежилася фольклором.

Отже, відіменникові суфіксальні іменники, що визначають особу-виготовлювача, є активним і постійним джерелом сучасного когнітивного словотворення. Найбільша кількість іменників на позначення особи-виготовлювача утворилися за допомогою суфіксів -н-/-ик- (64 одиниці). Інші лексеми утворилися за допомогою таких суфіксів -ар- (21 одиниця); -яр- (19 одиниць); -ник- (18 одиниць); -ів-/-ник- (6 одиниць); -ува-/-льн-/-ик- (4 одиниці); -ист- (4 одиниці); -іст- (4 одиниці); -льн-/-ик- (3 одиниці); -иль-/-н-/-ик- (3 одиниці); -ич-/-н-/-ик- (2 одиниці); -юва-/-ч- (2 одиниці); -ур-/-н-/-ик- (2 одиниці); -ва-/-льн-/-ик- (2 одиниці). Рідше натрапляємо на суфікси -ян-/-ик-, -ва-/-льник-, -ив-/-ниц-, -истк-, -ат-/-ур-/-н-/-ик-, -ов-/-ик-. Трапляються випадки коли іменники утворилися за допомогою основоскладання (12 одиниць): складув, селітровар, миловар, маслороб, лаковар, клеєвар та ін.

Стрімкий розвиток суспільства, науки, техніки зумовлюють потребу у називанні нових професій. Цей когнітивний аспект словотворчості стимулює творення назв осіб-виготовлювачів в сучасній українській мові. Дослідження інших груп лексики на предмет когнітивного словотворення є актуальними надалі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Азарова Л.Є. Структурна та фонетична будова складних одиниць у концепції 'золотої пропорції' / Азарова Л.Є. – Вінниця, 2001. – 284с.
2. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови / Безпояско О.К., Городенська К.Г. – К.: Наукова думка 1987. – 212с.
3. Дідківська Г.Г. Назви осіб за професією у сучасній українській мові / Дідківська Г.Г. // Мовознавство. – 1969. – № 5. – 30 с.
4. Земская Е.А. Словообразование как деятельность / Земская Е.А. – М.: Наука, 1992. – 202 с.
5. Земская Е.А., Кубрякова Е.С. Проблемы словообразования на современном этапе / Земская Е.А., Кубрякова Е.С. // Вопросы языкознания. – 1978. - № 6. – 123 с.
6. Янценецкая М.Н. Семантические вопросы словообразования: Производящие слово / Янценецкая М.Н. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1991. – 273 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Беркешук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Наукові інтереси: мовна картина світу, словотвір, когнітивістика, лінгвокультурологія, когнітивна дериватологія.

УДК 811.111 (94)

THE BRITISH ROYAL NOBLE RANKS AND TITLES REFLECTED IN THE ENGLISH LANGUAGE

Lilia BILAS (Kyiv, Ukraine)

У статті розглянуто систему суспільної ієрархії Сполученого Королівства Великобританії - перство. Висвітлено етимологію термінів, які відображають королівські ранги і шляхетні титули в англійській мові. Зазначено, що окреслені категорії належать до національних реалій, які є важливою частиною суспільно-політичного життя і розкривають особливості інституту монархії у країні. Зроблені висновки про те, що їх вивчення у курсі «Лінгвокраїнознавство Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії» є необхідною умовою розуміння студентами-філологами значущості монархічної традиції для британської нації, як невід'ємної складової національної культури.

Ключові слова: Британські королівські ранги і титули, інститут монархії, перство, пер, спадкові пери, пожиттєві пери.

The article is focused on a legal system of the peerage divisions in the United Kingdom. The author elucidates etymology of the terms which reflect the royal noble ranks and titles in the English language. It is emphasized that the mentioned categories belong to national realities which make up an important part of social and political life of the UK and reveal the peculiarities of the institute of monarchy. The author comes to the conclusion that their studying in the context of the university academic course of «British Area Studies» is an important factor for students-philologists' awareness of significance of monarchical tradition for the British nation as an integral part of national culture.

Key words: the British Royal noble ranks and titles, institution of monarchy, the peerage, a peer, hereditary peers, life peers.

The academic course of British Area Studies is one of the core subjects in the university curriculum for students-philologists. A wide range of topics and issues of the course syllabus is directed at the development of students' social and cultural awareness. Acquiring knowledge about peculiarities of the British culture, and proper understanding of linguistic and extra linguistic realities in different fields of life of the British society are of great significance for understanding nation's mentality, mode of life and behavioral patterns. It is apparent that scholars and researchers in different fields of Lingua-Cultural Studies and Intercultural Communication lay emphasis on the importance of such knowledge as it makes a firm ground for building a successful cross-cultural communication.

Internationally major contribution to this field has been made by such scholars as V. Anderson, E. Gellner, E. Hall, A. Holliday, A. Room, O. Taylor, G. Turner, G. Tomakhin, and others. In their investigations the authors point at the areas where the study of language and the study of culture are most markedly overlapped, such as language and society, language use, language and thought, and various linguistic disciplines studying them. They also draw attention to some ways how the language reflects and determines various networks of social and cognitive relationships in the world around us.

In Ukrainian lingua-cultural studies and lingua-didactics relationship between the study of language and the study of culture is widely elucidated in scholarly works by V. Andrushchenko, F. Batsevych, M. Kocherhan, V. Lykhvar, V. Manakin, V. Parashchuk, H. Pocheptsov, O. Yashenkova and others. They are unanimous at the standpoint that lingua-cultural approach in teaching foreign languages serves as methodological strategy oriented at cross-cultural bent in teaching-learning process which leads to acquisition of necessary socio-cultural skills in cross-cultural communication by students and it also enhances the understanding of the language image of the world of native speakers.

In our teaching practice of British Area Studies we widely use comparative approach to learning British culture by comparing it with the native one. As national and cultural differences are the most brightly observed on lexical level we pay special attention to revealing the essence of national realities. It is the matter of common knowledge that in lingua-cultural studies realities are regarded to be such language units that denote the things and notions connected with history, culture, politics, economics and mode of life of the country which language is being studied, and which are completely or partly different from those of the native language of the students. A well-known classification of national realities is as follows: geographical, historical, social, political, ethnographical, educational, religious and others (E. Vereshchagin, V. Kostomarov, T. Tomakhin and others). This article deals with political realities of British life, namely with the social institute of British monarchy, and the system of noble ranks and titles.

So one of the topics within the syllabus of British Area Studies concerns the issue of Monarchy in the UK. As the institution of monarchy in Great Britain has its peculiar attributes, including royal titles and ranks, which is not in political and governmental tradition in Ukraine we find it expedient to

elucidate the meaning they convey. Hence the aim of the article is to analyze the reflection of the British royal noble ranks and titles in the English language.

The royal noble ranks and titles were created under such form of government as monarchy. Merriam-Webster Dictionary gives the following full definition of the institution: 1) undivided rule or absolute sovereignty by a single person; 2) a nation or state having a monarchical government; 3) a government having a hereditary chief of state with life tenure and powers varying from nominal to absolute [5]. Thus the monarchy is a form of government in which a state or polity is ruled or controlled by an individual who typically either inherits the throne by birth or who is elected monarch, and who typically rules for life or until abdication. Monarchs' true powers vary from monarchy to monarchy. On one extreme, they may be autocrats (absolute monarchy), or on the other they may be ceremonial heads of state who exercise little or no power or only reserved power, with actual authority vested at parliament or other body (e.g. constitutional monarchy). The monarchy in Great Britain belongs to the latter one.

Currently there are 44 sovereign nations in the world which have monarchy, twelve of them are in Europe: the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the Principality of Andorra, the Kingdom of Belgium, the Kingdom of Denmark, the Principality of Liechtenstein, the Grand Duchy of Luxembourg, the Principality of Monaco, the Kingdom of the Netherlands, the Kingdom of Norway, the Kingdom of Spain, the Kingdom of Sweden, and the State of the Vatican City. Most of them are constitutional monarchies which mean that the monarch does not influence the politics of the state [11].

In spite of the fact that the issue of the monarchy legitimacy is being questioned in a modern democracy, many political and legal experts, sociologists concern that this institution performs important roles for the nation even in our days.

In the case of Great Britain, monarchy has been an essential part of the nation's culture and history for centuries. The British monarchy traces its origins from the petty kingdoms of early medieval Scotland and Anglo-Saxon England, which consolidated into the kingdoms of England and Scotland by the 10th century AD. Nowadays the monarch of the United Kingdom is also the monarch of the fifteen other Commonwealth realms, none of which are in Europe.

Sociologist Erica Cook debating on the value and the controversy of the British Monarchy claims that being England's oldest secular institution, it is intertwined with the nation's identity and political culture. She is convinced when functioning properly, the monarchy embodies the best of English society, but if abolished or radically changed, the nation would lose an essential element that solidifies its political system [2].

The view on monarchy as a unifying agent is grounded by Philip Norton in his book *The British Polity*. The author states that in difficult situations, such as war, for instance, this symbolism provides «a sense of duty for government» and «a sense of continuity» [8, p. 309]. Unlike the U.S. President's elected office, the Crown occupies a hereditary post as England's head of state. It is a symbolic position, delicately balanced between governmental representation and participation. With all symbols the significant meaning of this position exemplifies the government at its best. The monarchy and all it represents triggers an emotional bond to a truly English institution, inspiring loyalty among the people. Thus, in this capacity, the monarchy functions as an «effective barrier» against nondemocratic government [8, p. 310]. Summarizing, P. Norton emphasizes on fulfillment of monarch's two primary tasks: to represent the unity of the nation, and to carry out certain political functions on the advice of ministers [8].

So it is reasonable to start with the etymology of the word monarch. It is derived from the Greek *μονάρχης*, *monárkhēs*, meaning «sole ruler» (from *μόνος*, *mónos*, «single» or «sole», and *ἄρχων*, *árkhōn*, *archon*, «leader», «ruler» or «chief», the word being the present participle of the verb *ἄρχειν*, *árkhein*, «to rule», «to lead», this from the noun *ἀρχή*, *arkhē*, «beginning», «authority», «principle») through the Latinized form *monarcha*. The word *sovereign*, which is used as a synonym to the previous one, comes from the nonstandard Latin *superanus* («chief, principal»), from the Latin *super* («over»).

King is a male sovereign or monarch who holds by life tenure, and usually by hereditary right and is the chief authority over a country and people. If it's an absolute monarchy, then he is the supreme ruler of his nation. Etymologically the word *king* comes from Old English *cyning* meaning «king, ruler», from Proto-Germanic *kuningaz* (cf. Dutch *koning*, Old Norse *konungr*, Danish *konge*, Old Saxon and Old High German *kuning*, Middle High German *künic*, German *König*). It is possibly related to Old English *cynn* (*kin*) «family, race», making a king originally a «leader of the people», or from a related root suggesting «noble birth», making a king originally «one who descended from noble birth». However, the sociological and ideological implications render this a topic of much debate.

The term Queen has its origins in a pre-English word meaning simply «wife». Old English *cwen* «queen, female ruler of a state, woman, wife», from Proto-Germanic *kwoeniz* (cf. Old Saxon *quan* «wife», Old Norse *kvaen*, Gothic *quens*), ablaut variant of *kwenon* (source of *quean*), from PIE *gwen-* «woman, wife» supposedly originally «honored woman» (cf. Greek *gyné* «a woman, a wife»; Gaelic *bean* «woman»; Sanskrit *janis* «a woman», *gná* «wife of a god, a goddess»; Avestan *jainish* «wife»; Armenian *kin* «woman»; Old Church Slavonic *zēna*, and Old Prussian *genna* «woman»; Gothic *qino* «a woman, wife»; *qéns* «a queen»). The original sense seems to have been «wife», specialized by Old English to «wife of a king». In Old Norse, still mostly of a wife generally, e.g. *kvan-fang* «marriage, taking of a wife», *kvanlauss* «unmarried, widowed», *kvan-riki* «the domineering of a wife». English is one of the few Indo-European languages to have a word for «queen» that is not a feminine derivative of a word for «king». The others are Scandinavian: Old Norse *drottning*, Danish *dronning*, Swedish *drottning* «queen», in Old Norse also «mistress», but these also are held to be ultimately from male words, e.g. Old Norse *drottinn* «master».

In England Prince and Princess (female) are often children of the monarch, and therefore royalty, as opposed to nobility. The word comes from Old French *prince* «prince, noble lord», from Latin *principes* (genitive *principis*) «first man, chief leader; ruler, sovereign», noun use of adjective meaning «that takes first», from *primus* «first».

Prince Regent was the title of George, Prince of Wales (later George VI) during the mental incapacity of George III (1811-1820). It should be noted that those holding the title can vary in rank. For example, in France, a duke, or «duc» outranks a prince. In Russia and Austria, the title archduke is an indication of royal blood, and is used instead of prince.

In England, which generally gives precedent to males, the Queen nonetheless outranks her husband since she inherited the title. Queen Elizabeth's husband is Prince Philip, Duke of Edinburgh. Men who are commoners, such as Antony Armstrong-Jones, who married Princess Margaret, typically receive a title as a courtesy. Armstrong-Jones was made the Earl of Snowdon.

The British royal family is like other families, made up of spouses, children, grandchildren, grandparents, uncles, aunts, and cousins. But this is the head of the British royal family who decides who and what titles will carry. Not everyone who carries the title of duke or earl is a member of today's royal family.

In the United Kingdom there is a legal system of the peerage (from *peer* + *-age*) which ranks members of the nobility and aristocracy [11]. Merriam-Webster Dictionary provides the following full definition of the word *peer*:

- 1) one that is of equal standing with another, especially one belonging to the same societal group based on age, grade, or status;
- 2) archaic: companion;
- 3) a member of one of five ranks of the British peerage as duke, markees, earl, viscount, or baron [5].

In Great Britain there are the following divisions of the Peerage: the Peerages of England, of Ireland, of Scotland, of Great Britain and the United Kingdom. The holder of a peerage is termed a *peer*. If an individual is neither the Sovereign nor a *peer*, he or she is a *commoner* – a typical member of society in contrast to highly privileged. Thus members of a *peer's* family who are not themselves *peers* are *commoners*. The British system differs fundamentally from continental European ones, where the entire families, rather than individuals, were ennobled.

A term *Peers of the Realm* is used for people who hold the highest ranks in the British aristocracy: the royal family, members of the peerage, baronets, and knights.

There are two main types of *peers*: *hereditary peers* and *life peers*. *Hereditary peers* hold the titles that are passed from one generation to the next. In modern practice, only members of the Royal Family are granted new *hereditary peerages*. There are over eight hundred *peers* who hold titles that may be inherited. Formerly, most of them were entitled to sit in the House of Lords, but since the House of Lords Act 1999 was passed, only ninety-two are permitted to do so. *Peers* are called to the House of Lords with a writ of summons. As of 1 July 2011, only 90 members sitting by virtue of a *hereditary peerage* remain [5].

In contrast to *hereditary peers*, *life peers* have a personal title which last for their own lifetime but is not passed on the other children. Nowadays *life peers*, who are sometimes referred to as *working peers*, are created under the *Life Peerage Act* (1958) and entitle the holders to seats in the House of Lords.

Peerages, like all modern British honors, are created by the British monarch and take effect when letters patent (a type of legal instrument in the form of a published written order issued by a monarch) are affixed with the Great Seal of the Realm – a seal that is used to symbolize the Sovereign's approval of important state documents. Her Majesty's Government advises the Sovereign on a new peerage, under a process which scrutinizes appointments to political honors.

As it has been mentioned above the peerage in the UK is divided into five main ranks. Duke (female Duchesses) is the highest and the most exclusive rank in the British peerage, which one can achieve without being a king or a prince. Historically, a duke is a high-ranking nobleman, land owner, or a prince, and in feudal times was the lord over some part of the country.

The name is derived from the Latin «dux», which means leader. Most dukedoms carry a place name, although that means little to the modern titles because the holders are not the sovereigns of that land and area.

This title was first introduced by Edward III in 1337 when he created the Black Prince (the eldest son of King Edward III of England and the father of King Richard II of England) the first English duke. A Duke is «Most Noble»; he is styled «My Lord Duke» and «Your Grace» and all his younger sons are «Lords». The word «lord» comes from Old English «hláford», meaning keeper of the bread. All his daughters are addressed «Ladies» with the prefix «Right Honorable». The coronet of a duke is a circlet, heightened with eight conventional strawberry leaves, and encloses a velvet cap.

Today, the titles are largely symbolic and there are all in all 28 dukedoms. Some people, like Prince Charles, have several dukedoms. And some dukedoms are currently unassigned. When a duke does not have an heir, the title returns back to the royal family to be given out to someone new.

Marquess/Marquise (female Marchionesses) is in rank next to that of the Duke. This title appeared in England with the Norman Conquest and was given to nobles who were in charge of border areas. The name is related to older words for the frontier. Etymologically it comes from Old French marchis, literally «ruler of a border area», from Old French marche «frontier», from Medieval Latin marca «frontier, frontier territory». Originally the ruler of border territories in various European regions such as Italian marchese, Spanish marqués.

Introduced in 1387 by Richard II, a Marquess is «Most Honorable» and is styled «My Lord Marquess». All his younger sons are «Lords» and his daughters «Ladies». His eldest son bears his father's «second title». The coronet is a golden circlet heightened by four strawberry leaves and as many pearls, arranged alternately.

The title Earl (female Countess) comes from Old English eorl «brave man, warrior, leader, chief», from Proto-Germanic erlo-z, which is of uncertain origin. In Anglo-Saxon poetry – «a warrior, a brave man»; in later Old English – «nobleman». After 1066 it was adopted as the equivalent of Latin «comes» which meant leader. It is equivalent to a count (in Latin, «comes»; in French, «comte» or «count») in European nobility.

Before 1337, the highest, and now it is the third degree of rank and dignity in the British peerage. An Earl is «Right Honorable» and he is styled «My Lord». The eldest son bears his father's «second title», generally that of Viscount; his other sons are «Honorable» but all his daughters are «Ladies». The coronet of an Earl's coronet has eight lofty rays of gold rising from the circlet, each of which supports a large pearl, while between each pair of these rays is a golden strawberry leaf.

Viscount (female Viscountess) is the fourth degree of rank and dignity in the British peerage. The term comes from the Latin words vice – «deputy» + comes (originally «companion») and came into the English language from Old French visconte (modern French: vicomte). It was sort of an assistant nobleman in the old days. Introduced by Henry VI in 1440, a Viscount is a «Right Honorable» and is styled «My Lord». All his sons and daughters are «Honorable». The coronet has a row of sixteen small pearls set on the circlet.

There are approximately 270 viscountships currently extant in the peerages of the British Isles. In British practice, the title of a viscount may be either a place name, a surname, or a combination thereof: examples include, the Viscount Falmouth, the Viscount Hardinge and the Viscount Colville of Culross, respectively.

Baron (female Baroness) is the lowest rank in the British peerage. The word is derived from Old French «baron» (nominative ber) «baron, nobleman, military leader, warrior, virtuous man, lord, husband», probably from or related to Late Latin baro – «man», which is of uncertain origin, or perhaps from Frankish baro «freeman, man», then merged in England with cognate Old English beorn «nobleman».

This title is granted to members of the upper classes referred to as the gentry. The story is that King James I created the title to raise money. If you have a life peerage, this is the highest title you can carry. A Baron is «Right Honorable» and is styled «My Lord». The coronet is a golden circlet topped by six large pearls. An Irish baron has no coronet. All children of a Baron are «Honorable». Children of barons are not entitled to honorifics. They are Mister or Miss.

Baronet (abbr. Bart or Bt) or the rare female equivalent, a Baronetess (abbr. Btss), is a hereditary rank, lower than the peerage. The word is diminutive of baron and originally meant a younger or lesser baron.

It was instituted in 1611 by James I of England, who fixed the precedence of baronets before all Knights. In Medieval times, knights were the soldiers of the king or of princes. Now the queen grants knighthood to her subjects who have achieved great success in their professions. Paul McCartney, the former Beatle, has been knighted, for example. A Baronet is addressed as «Sir» like a knight (or «Dame» for a baronetess). The wife of a baronet is addressed as «Lady»

Esquire (abbr. Esq.) is a courtesy title (a title that is used through custom or courtesy). Esquire is cognate with the word squire, which in medieval times meant an apprentice to a knight and implied being an armiger (a person entitled to use a coat of arms).

In the United Kingdom, Esquire historically was a title of respect accorded to men of higher social rank, particularly a barrister. While the word retains that meaning in some contexts, it later came to be used as a general courtesy title for any man in a formal setting, usually as a suffix to his name, as in «John Smith, Esq.», with no precise significance. In the US, the term Esquire is also used, but in different meaning – mostly to denote a lawyer. In letters, a lawyer is customarily addressed by adding the suffix Esquire (abbr. Esq.), preceded by a comma, after the lawyer's full name.

It should be added that there is the body of special privileges belonging to members of the British peerage which is known as the Privilege of Peerage. The privileges have been lost and eroded over time, thus only three survived nowadays: the right to be tried by other peers of the realm instead of juries of commoners, freedom from arrest in civil (but not criminal) cases, and access to the Sovereign to advise him or her on matters of state. Besides peers have several rights that do not formally form part of the Privilege of Peerage: they and their families have positions in the order of precedence; wear special coronets at coronations of Sovereigns; have distinctive robes for use at coronations [11].

In conclusion we find it necessary to mention that analyzed linguistic material could be beneficial for expending students' awareness of significance of such historical tradition for the British society as Monarchy. The knowledge of the origin of the terms connected with this governmental institution, the legal system of peerage and the royal noble ranks and titles reflected in the English language makes it possible both to understand the peculiarities of the nation's culture and to respect it.

REFERENCES

1. A Brief History of Timeless Titles [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.regaltitles.com/history_of_titles.htm
2. Cook, Erica. The British Monarchy: The Value and the Controversy [Electronic resource] / E. Cook // Res Publica, July, 1998. – Mode of access: <http://ashbrook.org/publications/respub-v8n2-cook/>
3. House of Lords briefing paper on Membership: Types of Member, Routes to membership, Parties & groups [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.psa.ac.uk/sites/default/files/HL%20Reform%20briefing%20paper.pdf>
4. Marshall, Brain. How do British royal titles work? [Electronic resource] / B. Marshall. – Mode of access: <http://blogs.howstuffworks.com/transcript/how-do-british-royal-titles-work/>
5. Merriam-Webster Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.merriam-webster.com/dictionary>
6. Morton A. L. People's History of England [Text] / A. L. Morton. – London: Lawrence & Wishart LTD, 1984. – 580 p.
7. Norton, Philip. The British Polity [Text] / P. Norton – London: Longman Publishing Group, 2000. – 386 p.
8. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.etymonline.com/index.php?>
9. Oxford Guide to British and American Culture for learners of English [Text]. – Oxford; New York: Oxford University Press, 2005. – 534 p.
10. Wikipedia, the free encyclopedia [Electronic resource]. – Mode of access: <http://en.wikipedia.org/wiki/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лілія Білас – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри комунікації та лінгвокраїнознавства Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: лінгвокраїнознавство, методика викладання іноземних мов, національний компонент у змісті навчання англійської мови, розвиток національної самосвідомості студентської молоді в процесі навчання.

УДК 159.9+811.161.2

К ВОПРОСУ О КРИТЕРИЯХ РАЗГРАНИЧЕНИЯ ИМЕНИ СОБСТВЕННОГО И НАРИЦАТЕЛЬНОГО

Ірина БОНДАРЕНКО (Одеса, Україна)

У статті аналізуються деякі критерії розмежування власних та загальних назв (специфіка реалізації власних назв в одиницях мислення, знаковість та інтернаціональний характер власних назв, тенденція до розриву того, що позначає, та позначуваного у власних назвах), виокремлюються істотні відмінності в їхній семантиці, розглядається питання про функціонування запропонованих ономастичних одиниць у мові та мовленні.

Ключові слова: ономастична система мови, власні назви, загальні назви, конотація, десигнат, топонім, антропонім.

The article analyzes some of the criteria for distinguishing proper names and common nouns, the most substantial differences in their semantics are pointed out. It considers the question of functioning of these onomastic units in a language and in speech.

Keywords: onomastic system of a language, proper names, common nouns, connotation, designatum, toponym, anthroponym.

В статье анализируются некоторые из критериев разграничения собственных и нарицательных имен (специфика реализации собственных имен в единицах мышления, знаковость и интернациональный характер собственных имен, тенденция к разрыву обозначающего и обозначаемого в собственном имени), выделяются наиболее существенные различия в их семантике, рассматривается вопрос о функционировании данных ономастических единиц в языке и речи.

Ключевые слова: ономастическая система языка, собственные имена, нарицательные имена, коннотация, десигнат, топоним, антропоним.

Определение границы между именем собственным и нарицательным – центральный вопрос ономастики. Проблема, условно обозначаемая *appellativa* – *onoma*, предусматривает случаи отнесения лексем к одному из классов. В чем сущность имени собственного? О. Есперсен отмечал, что «с лингвистической точки зрения невозможно провести демаркационную линию, поскольку различие здесь количественное, а не качественное». Здесь зеркально отражена позиция О. Есперсена в сравнении с точкой зрения Дж. Милла, что имена собственные имеют большее значение, чем нарицательные, ибо обладают большим количеством признаков. Концепция А. Белецкого подчеркивает функциональное назначение имени собственного: 1) функцию классификации, обобщения (фамилии, названия этнических групп, переходный пласт); 2) функцию индивидуализации.

Ю. А. Карпенко [2] считает, что промежуточных явлений между собственными и нарицательными названиями не существует. Каждое имя в каждом случае его употребления является либо собственным, либо нарицательным.

Следует признать тот факт, что имя собственное и имя нарицательное могут коннотировать практически неограниченное количество признаков, но по-разному. Например, если мы в некотором контексте (речи) говорим об определенном столе, то слово «стол» коннотирует все признаки, вызывая образ стола. Но, помимо этого, слово «стол» включает именно этот стол и в понятие стола как предмета. Если же в аналогичных условиях встречается имя собственное, то оно, будучи однозначно понятым, вызывает образ своего носителя, а уже этот образ через соответствующее нарицательное название включает носителя имени в нужный понятийный ряд (студент Иванов, Одесский театр оперы и балета).

Главный критерий здесь не количество коннотаций, а то, что имена нарицательные выражают понятие, а имена собственные понятий выразить не могут, а это значит, что необходимо признать границу в языке между собственным и нарицательным однозначной и качественной. Логическим развитием этой точки зрения следует считать различение собственных имен в языке и речи (спорные вопросы, собственно, относятся к речи). Однако привязка именованья к одному или многим объектам всегда позволяет достаточно четко определить его статус.

А. В. Суперанская формулирует эту мысль следующим образом: «В языке как системе (лексической, ономастической) имеется ограниченное количество имен, активных и пассивных» [6, с. 220], а в подавляющем большинстве случаев «собственные имена в языке обычно существуют на правах цитат» [6, с. 217], то есть как факты речи, а не языка. Однако как быть с проблемой знания языка, ибо существует существенная разница между языком и знанием языка, где первое гораздо больше второго. Как быть с возникающими в языке новыми именами

собственными или трансформирующимися старыми? Что входит в состав языка: входит существующее, устоявшееся и не входит новое, пока оно не закрепилось в системе языка?

Например, всевозможные переименования различных географических объектов остаются речевыми единицами до тех пор, пока носители языка не станут употреблять эти переименования как обычные, основные обозначения объектов. Новые названия улиц Одессы (Балковская, Кузнечная, Старопортофранковская и др.) для жителей города несомненно стали уже фактом языка. Однако для многих людей старшего возраста эти названия остаются еще только фактом речи.

Таким образом, можно говорить о том, что в состав языка входит совокупность всех реально существующих собственных названий, которые употребляются носителями языка, тогда как в речи носителя этого языка собственных имен гораздо меньше. Следует помнить, что совокупность речевых актов содержит довольно заметную группу еще неустоявшихся названий (в частности, переименований и индивидуальных образований), которые остаются за пределами языка (например, разговорные варианты названий частей Одессы: Бугаёвка, Слободка, Нахаловка).

Ю. А. Карпенко [3] предложил разделить все топонимы (и это можно отнести к другим группам собственных имен) на пять групп: 1) глобальные названия, известные носителям разных языков; 2) интернациональные или межрегиональные названия, распространенные как минимум в нескольких языках; 3) национальные названия, существующие в речи всех носителей одного языка; 4) контактные названия, известные группам носителей двух соседних языков; 5) локальные названия, употребляемые на части территории одного языка. Конечно, довольно часто происходит смешение или миграция номенов из одной группы в другую, но в состав языка входят они все.

Итак, разграничение этих двух классов имен – проблема речи, а не языка. Главная трудность в том, что в речи появляются совершенно не свойственные языку величины – меньшие, чем единица. Язык содержит названия одного предмета – собственные имена – и названия больше чем одного предмета – нарицательные. И всё. А в речи сплошь и рядом выступают названия меньше чем одного предмета – названия одного признака одного конкретного предмета (например, номинация по месту обитания или по функции – луговицы < змеи).

Форма собственных имен и в равной степени их содержание в речи оказываются индивидуализированными, а в языке эта индивидуализация отсутствует. Объективно это различие проявляется в том, что в речи имя собственное обладает гораздо большей степенью вариативности, чем в языке. При этом варьирование формы материально фиксируется самим собственным именем, в варьирование содержания – его речевым окружением или вообще никак не фиксируется (например, употребление антропонимов Чехов, Есенин в речи специалистов-филологов, почитателей творчества или человека, далекого от литературы). Говорящий отбирает, фиксирует из множества оттенков значений только апробированное практикой. Любое личное имя содержит два значения: обобщенное – «имя человека вообще» и конкретизированное – «имя данного человека». Последнее значение может иметь несколько языковых реализаций (Алексей Толстой, царевич Алексей) и огромное множество речевых реализаций (все Алексеи, живущие на Земле).

Очень непростой вопрос, касающийся собственных имен, – проблема десигната. Каждое имя собственное должно иметь десигнат (реальный объект действительности). А если такого объекта нет (например, у теонимов)? Исследование теонимов (личных имен божеств) вызывает целый ряд вопросов, связанных с разграничением в их природе собственного и нарицательного. Поэтому теонимы не могут иметь статус имени. Б. Рассел вводит еще один класс имен: «имена вообще». Но здесь происходит подмена понятия десигната как предмета мысли логическим понятием класса несуществующих объектов, поэтому большинство лингвистов считают, что семантическая классификация языковых фактов не может зависеть от факта существования или отсутствия во внелингвистической действительности десигната данного языкового выражения. Факт существования или отсутствия десигната – в аспекте языка – факт случайный. Можно говорить о том, что язык 1) безразличен к реальности или ирреальности экстралингвистической действительности; 2) то, что ирреально сейчас, не всегда было таковым для определенных языковых коллективов.

Кроме того, в первых работах, посвященных славянскому язычеству (М. Попов, «Краткое описание славянского баснословия», 1772; Г. Глинка «Древняя религия славян», 1804),

обнаруживается тенденция восполнять пробелы в знаниях домыслами, что влечет за собой (вольно или невольно) псевдонаучное описание славянской мифологии (например, толкование топонима Днепр < от теонима Дана – гипотетического имени гипотетической богини славян). Можно сказать, что объект исследования довольно долгое время (и достаточно часто) растворялся в фольклоре, этнографии, археологии.

Не менее интересен аспект изучения собственных и нарицательных имен как инструментов познания. Еще Платон в своем диалоге «Кратил, или о правильности имен» ставил целью показать, что «имена не являются орудием познания вещей, что знание имени еще не есть знание свойств самой вещи», то есть это свидетельство того, что в более ранние времена знание имени (название) предмета равнялось знанию самого предмета.

Для современного лингвиста язык как целостность представляется равным самому себе на всех этапах существования. Безусловно, на начальных этапах истории языка слово носило симпрактический характер, т. е. было вплетено в практику, изолированно от нее не имело самостоятельного значения. Дольше всего сохранял симпрактический характер именно ономастикон определенного общества, так как личные имена были тесно связаны с религиозно-обрядовой деятельностью, обосновывающей, по сути дела, все стороны человеческой деятельности.

Итак, мы присоединяемся к точке зрения лингвистов, которые, признавая отсутствие иерархии в списке различий между собственными и нарицательными именами и явное смешение языка и речи, тем не менее на уровне языка главным, основополагающим различием считают масштаб имени. В собственных именах он равен единице: собственное имя всегда обозначает один, единичный предмет. Наричательное имя всегда больше единицы, семантика нарицательного имени суть множество – она охватывает все предметы данного вида, все его свойства. Именно поэтому дихотомия «имя собственное – имя нарицательное» ограничивается только существительными, а внутри этого класса – только названиями считааемых предметов.

Из этого главного различия происходят такие различительные признаки.

Во-первых, специфика реализации собственных имен в единицах мышления. Для нарицательного имени единицей мышления является определенное понятие, а для имени собственного – единичное понятие, представление и даже зрительный образ. Отсюда повышенная предметность собственных имен. Ю. А. Карпенко [2] сравнивает собственные имена с «языковыми этикетками предметов», тогда как о нарицательных названиях этого сказать нельзя.

Во-вторых, как отмечает Е. Курилович [5], «нарицательное имя обозначает, а имя собственное называет». Знаковость собственных имен мощно коррелирует с их повышенной предметностью и словообразовательным своеобразием данных единиц языка.

Третий различительный признак – интернациональный характер собственных имен (об этом мы говорили в своей статье «К вопросу об ономастической омонимии», анализируя ойконимы в разных языках). Интернациональность собственных имен ярко иллюстрирует дивергентные процессы, происходящие в языке: вначале собственное имя называет один предмет, имеющий четкую локализацию. Как только сведения об этом предмете выходят за пределы одного языка, уже существующее название данного предмета берется в готовом виде и становится заимствованным. Практически все собственные имена могут стать потенциальными интернационализмами.

И, наконец, можно говорить о тенденции к разрыву обозначающего и обозначаемого в собственном имени (отсюда и распространенность замены собственных имен, переименований единичных объектов). Собственные имена легче привести в соответствие с изменяющейся действительностью.

Описанные различия не исчерпывают всех отличий собственных и нарицательных имен. Например, И. И. Ковалик [4] полагает, что среди собственных имен нет антонимов, однако многочисленным противопоставлениям типа Большая Долина – Малая Долина, Большая Медведица – Малая Медведица трудно отказать в антонимичности.

И все-таки ведущим, главным различительным признаком, использование которого не оставляет на уровне языка сомнений в отнесении лексемы к классу нарицательных или собственных наименований, является наличие либо одного носителя (и тогда это имя собственное), либо больше чем одного носителя (и тогда это имя нарицательное). Все трудные случаи разграничения двух классов – это проблемы речи, а не языка. И здесь главная трудность заключается в том, что в речи сплошь и рядом выступают названия меньше чем одного предмета – названия одного признака одного конкретного предмета. Такие величины, меньше, чем

єдиница, виражаються в речі нарицательной лексикой, и величини эти нужно обозначить, указать на их понятійную отнесенность. Но вместе с тем обязательно сохраняется понимание того, что речь идет о части, аспекте целого, имеющего собственное имя.

Всем нам (и топонимистам) известна ситуация: центр города на его окраинах называют просто город, не обращаясь к собственному имени (еду в город, мы в городе). И в таком употреблении слово город становится собственным именем. Дескрипция географических объектов, обозначение человека по его характерному признаку – всё это величини меньше единицы. Очень часто такие величини могут стать топонимами либо прозвищем человека. Следует помнить, что в языке главным для собственного имени является понятие сущности, а в речі – понятие функции. Собственное имя называет единичный объект и выполняет номинативную функцию. В речі же эта функция работает и на идентификацию, и на дифференциацию. Главное здесь – закрепленность имени за одним объектом.

Всё вышесказанное, безусловно, не исчерпывает сложности и многообразия проблемы разграничения собственных и нарицательных именованій, поскольку язык предоставляет все новые и новые факты для лингвистических (и не только) исследований.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі/ М. Ю. Брайчевський. – К., 1988. – 207 с.
2. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика/ Ю. О. Карпенко. Збірник статей. – Одеса: Астропринт, 2008. – 328 с.
3. Карпенко Ю. А. Разноязычная топонимия и границы топонимической системы/ Ю. А. Карпенко. Разноязычная топонимия и границы топонимической системы // В кн. Beitrage zur Theorie und Geschte Eigennamen / – Berlin, 1976. – С. 87-89.
4. Ковалик І. І. Про власні загальні назви в українській мові / І. І. Ковалик. Про власні загальні назви в українській мові // Мовознавство. – 1977. – № 2. – С. 15-17.
5. Курилович Е. Положение имени собственного в языке / Е. Курилович. Положение имени собственного в языке // Очерки по лингвистике. – М., 2002. – 267 с.
6. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М., 1973. – 320 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Бондаренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загальних дисциплін та мовної підготовки іноземних громадян Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

Наукові інтереси: проблеми семантики ономастичних одиниць мови, засоби подолання ономастичної омонімії, методика викладання російської мови як іноземної.

УДК 81-115 (81'27)

СЛЕНГОВІ НОМІНАЦІЇ ОСІБ, ЩО ЗЛОВЖИВАЮТЬ АЛКОГОЛЕМ

Катерина БОНДАРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті здійснено аналіз лінгвокультурної специфіки сленгових номінацій осіб, що зловживають алкоголем. З'ясовано базові характеристики пияцтва та алкоголізму як біологічного та соціального феноменів. Виокремлено корпус лексем, що вербалізують досліджуване поняття; виокремлено спільне й відмінне в його актуалізації в українському та англійському сленгу.

Ключові слова: сленг, алкоголізм, карнавальна культура, ідеографічний.

Slang nominations of people drinking to excess are in the focus of attention in the article. Drunkenness and alcoholism are studied with regard to their biological and social essence. Lexical unity verbalizing the studied concept is analyzed to identify common and divergent features of its representation in Ukrainian and English slang.

Key words: slang, alcoholism, carnival culture, ideographic.

Drunk is the most prolific of slang concepts, probably because drunkenness has proffered the most persistent need of euphemism, both clever and defensive [10: 12].

Традиції вживання алкогольних напоїв є універсальним компонентом культури будь-якого народу. Пиятика вплетена в тканину соціального існування людини, хотіли б ми цього, чи ні [14], про що й свідчать численні наукові розвідки культурологічного та лінгвістичного характеру [4; 11].

Вживання алкогольних напоїв є елементом карнавальної культури [2] Карнавал – це особливе соціокультурне явище, яке ґрунтується на тимчасовій зміні індивідуумом власної соціальної ролі, відмові від традиційних світоглядних пріоритетів, т характерним для карнавалу є вихід за межі норми: етичної та поведінкової – якщо йдеться про вияви карнавалу у певний часовий період (Octoberfest – у Німеччині, Маланка – в Україні, Фальяс – в Іспанії тощо), мовної – яка методично реалізовується в сленгу.

Сленг є мовним віддзеркаленням карнавальної культури [6], відтак арсенал субстандартних лексичних засобів на позначення реалій, пов'язаних з уживанням алкоголю, дуже широкий саме через забезпечення ним можливості “вийти за межі” повсякденного, унормованого життя.

Метою даної статі є встановлення лінгвокультурних особливостей назв осіб, що вживають алкоголь у надмірній кількості, в українському та англійському сленгу.

Задачі:

визначити базові характеристики пияцтва та алкоголізму як біологічного та соціального феноменів;

з'ясувати особливості наповнення відповідних лексико-семантичних груп в українському та англійському сленгу.

Дослідження сленгової лексики, запропоноване в даній статі, здійснюється в контексті створення двомовного ідеографічного словника субстандартної лексики української та англійської мов. За задумом автора, словник матиме структуру, максимально наближену до принципів зберігання лексичних систем у свідомості людини [15]. Ієрархічність конструкції словника перебуває в контексті психолексикографічних розвідок, оскільки є стрижнем ментального лексикону людини, вербалізованого в нашому випадку сленговою лексикою. Наявність таксономії, яка виступає своєрідним *tertium comparationis*, дозволяє робити релевантні висновки не лише про суто лінгвістичні характеристики субмови в досліджуваних лінгвосоціумах, але й про універсальні та національно-специфічні її риси, які актуалізовано в надлишковій лексикалізації або наявності лакун [1].

Лексичні одиниці, що стали матеріалом дослідження в даній статі, тлумачаться у відповідних лексикографічних джерелах як *alcoholic*, *drunkard* та *habitual drinker*; *an alcoholic*; *a drunkard* відповідно.

Алкоголізм – це патологічні зміни в організмі, що розвиваються внаслідок уживання алкоголю [5], хронічне захворювання, що розвивається та виявляється внаслідок впливу генетичних, психологічних та соціальних факторів. Алкоголізм характеризується: тривалим періодом частого уживання міцних алкогольних напоїв; неможливістю контролювати вживання алкогольних напоїв; фізичної залежності, що виявляється в певних симптомах, що виникають при утриманні від вживання; схильність до збільшення кількості вжитого алкоголю задля посилення ефекту [16].

Неспеціалізовані словники української та англійської мов тлумачать номінації осіб, що зловживають алкогольними напоями, наступним чином: *alcoholic* ‘той, хто хворіє на алкоголізм; п'яниця’; *alcoholic* ‘a person suffering from alcoholism; a person addicted to intoxicating drinks’; п'яниця ‘той, хто п'є багато спиртних напоїв, постійно напивається’ [8]; *drunkard* ‘a person who is habitually or frequently drunk’ [12]. Як бачимо, наявність перехресних тлумачень в порівнюваних лексикографічних джерелах, вірогідно, свідчить, що межа між пияцтвом як згубною звичкою та алкоголізмом як хворобою є досить умовною. Не остаточно з'ясованою залишається природа явища: хоча спадковість не виключається, зовнішні фактори, типу наслідування поведінки членів соціальної групи, мають доволі значний вплив на розвиток хвороби [16].

На основі словників сленової лексики української та англійської мов було складено глосарій лексем-назв осіб, що вживають алкоголь загальною кількістю 36 в українській та 43 в англійській частині дослідження. В майбутньому словнику виокремленні лексеми, враховуючи остаточно невизначеність статусу пияцтва та алкоголізму, пропонується розглядати в межах двох лексичних угруповань, дотичних до фізіологічного стану (хвороби): ЛСГ “Назви особи за станом здоров'я, захворюваннями, відхиленнями, по відношенню до життя або смерті” та соціальної реалізації людини (пияцтво як різновид розпусної або асоціальної поведінки): По свойствам натуре, чертам характера, а также по поступку, поведению, определяемому такими свойствами, чертами. Дефініції в даному випадку, не дають остаточної відповіді, оскільки в більшості випадків, подають тлумачення недиференційовано, через кому: бухля ‘алкоголік, п'яниця’, *boozer* a drinker of alcohol; a *habitual drinker*; *an alcoholic*.

Звичайно, з точки зору класичної ідеографічної лексикографії, така ситуація є неприйнятною, але враховуючи онтологічну сутність сленгу як лінгвокультурного феномену, метою існування якого є висміювання (явне або приховане), лексеми на позначення хворої алкоголізмом людини цілком можуть розповсюджуватись на особу, якій лише приписуються такі вади: “Раз стопарик, два стопарик – не сідай в авто, бухарик” [13]. Лексема бухарик, в даному контексті, не обов'язково свідчить про хронічне захворювання водія, скоріше-іронічна назва любителя перехилити чарку.

Порівняння українського та англійського субстандарту розвіює міфи про буцімто більшу схильність словянських народів до вживання алкогольних напоїв. Абсолютна кількість виявлених

українських одиниць є співвідсною з відповідною кількістю англійських. Однак у межах самих лексико-семантичних угруповань у порівнюваних мовах зафіксовано деякі відмінності.

Як український, так і англійський сленг мають довгі синонімічні ряди загальних позначень п'яниць або алкоголіків: алконоїд, алік, алкан, алкогон, алкан, алкашуга, алкан, алканавт, алконавт, алкашист, алкашистюга, алкалоїд, алкогон, алконоїд, баклажан, бухар, бухарик, бухля, зюзьмак, зюзік, коля, лигар, п'янь, синюх, синяк, синько, синьолобий, синюха, сливняк, пиворак, хрон, хронидло, хронь, чепушило, фантомас тощо [3; 7]; *glophead, lushhead, old soak, soak, splosher, aletank, bevie homie, bevvu omee, boozier, lushhead, old soak, soak, splosher* тощо [9; 17].

До окремої групи слід віднести лексеми, що номінують людину, яка вживає певний вид алкоголю: мухомор 'людина, що п'є тільки вино; *jake a vagrant alcoholic addicted to methylated spirits; blues man a methylated spirits drinker; bluey a methylated spirit drinker; vino a drinker of doctored cheap wine; polisher an alcoholic who drinks metal polish; methers a methylated spirits addict; jake a vagrant alcoholic addicted to methylated spirits; jakey a meths drinker, thus an alcoholic in desperate straits. From JAKE (methylated spirits as an alcoholoc drink); Jake man a vagrant alcoholic addicted to methylated spirits.*

В українських словниках зафіксовано лише одну лексему такого семантичного наповнення, можливо, через відсутність достатнього різноманіття алкогольних напоїв ще за часів Радянського Союзу, коли асортимент часто зводився до "біленької" та "червоненького". Натомість британський сленг демонструє широкий арсенал засобів номінації, в тому числі і споживача непридатної за традиційних умов рідини.

Інколи до семи 'вживати алкогольні напої' додаються додаткові, що актуалізують певний тип поведінки під впливом алкоголю: чмир / чмиряка / чмошник 'алкоголік (здеградований)', *burnout 'a person whose mental capacity has been diminished by extended drug or alcohol use'*. В українському сленгу фіксуються лексеми типу ханига, ханчик, ханурик 'п'яниця, що опустився', що вживаються на позначення zdegradovanого, жалюгідного вигляду п'яниці.

Аналіз британського та українського сленгу, в цілому, не демонструє різких невідповідностей. Залучення ж, наприклад, американського варіанту англійської мови надає можливість виокремлення низки лексем, що номінують реалії американського життя, відповідно, вказуючи на лагуну в українській та британській сленговій картині світу: *back-door alcoholic 'an alcoholic who admits his alcoholism and joins a twelve-step recovery programme for addicts after initially characterising himself as an enabler of another alcoholic'; garbage head 'an addict who will use any substance available. A term used in twelve-step recovery programmes such as Alcoholics Anonymous'; dry drunk 'a person who behaves like an alcoholic even though they are abstaining from drinking. A term used in twelve-step recovery programmes such as Alcoholics Anonymous'* і т.п. Ініціатива "AA" (Alcoholics Anonymous), запроваджена в 1935 році в Огайо, передбачала взаємну підтримку людей, що страждають на алкоголізм і підтримують один одного в прагненні подолати хворобу, поступово перетворилася майже у національний культ, поступово змінюючи ставлення до проблеми алкоголізму [18].

Аналіз українських та англійських сленгових лексем на позначення людей, що вживають алкогольні напої в надмірній кількості довів універсальну природу феномену як складової карнавальної культури. Разом з цим відмінності у якісному складі відповідних лексико-семантичних угруповань доводять лінгвокультурну специфіку досліджуваного шару лексем, вочевидь пов'язану з позамовними (соціально-економічними) чинниками. Перспективи аналізу сленгових номінацій ми бачимо в залученні матеріалу різних варіантів англійської мови або порівнянні з реалізацією даного поняття в інших лінгвокультурах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондаренко К.Л. Макрокомпозиція нового словника субстандартної лексики української та англійської мов". / К.Л. Бондаренко. – Наукові записки. – випуск 126. – серія: філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2013. с. 93-97.
2. Елистратов В. С. Толковый словарь русского сленга/ В.С. Елистратов. – М.: , 2005. – 672 с.
3. Кондратюк Т. Словник сучасного українського сленгу. / Т.Кондратюк. – Харків: Фоліо, 2006. – 350 с.
4. Коровушкин В. П. Английский лексический субстандарт versus русское лексическое просторечие (опыт контрастивно-социолектологического анализа): Монография. / В.П. Коровушкин. – Череповец: ЧГУ, 2008. – 40 с.
5. Петровский Б. В. Краткая медицинская энциклопедия. Сов. Энциклопедия. / Б.В. Петровский. – М.: , 1989. – 1591 с.
6. Салаяев В. А. Карнавальная разгерметизация аргоса как предпосылка формирования сленга. / В.А. Салаяев. – Вестник Нижегородского университета им.ни Лобачевского 2 (1), 2010. С. 286–291.
7. Ставицька Л. Аргос, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. / Л. Ставицька. – К.: – Критика, 2005. – 449 с.

8. Словник української мови: в 11 томах. Том 8. – Київ: Наукова думка, 1987. – 527 с.
9. Ayto J. The Oxford dictionary of slang. / J. Ayto. – Oxford University Press, USA, 1998. – 480 p.
10. Chapman R., Thesaurus of American Slang / R. Chapman. – William Collins and Sons Co. Ltd, Glasgow, 1989–462 p.
11. Heath Dwight B. Drinking occasions: Comparative perspectives on alcohol and culture. / D. B. Heath Psychology Press, 2000/ - 208 p.
12. <http://dictionary.reference.com>.
13. <http://vn.20minut.ua/Podii/raz-stoparik-dva-stoparik--ne-siday-v-avto-buharik-9315.html>
14. Mandelbaum D. G. Alcohol and culture / D. G. Mandelbaum. – Current Anthropology, 1965. – 281-293 p.
15. Miller G.A. WordNet: a lexical database for English. / G. A. Miller. – Communications of the ACM 38.11, 1995. – P. 39-41.
16. Morse R. M., Daniel K. F. The definition of alcoholism / M., M. Robert, K. F. Daniel. – Jama 268.8, 1992. – P. 1012-1014.
17. Thorne T. Dictionary of contemporary slang. / T. Thorne. – Bloomsbury Publishing, 2014. – 512 p.
18. Wilcox, Danny M. Alcoholic thinking: Language, culture, and belief in Alcoholics Anonymous. / D. M. Wilcox. – Greenwood Publishing Group, 1998. – 160 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Бондаренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, лексикографія, психолексикографія, зіставна лексикологія.

УДК 811.112.2.373.11.2

АБРЕВІАЦІЙНО-КОНВЕРСІЙНІ МОДЕЛІ В НІМЕЦЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ МАРКЕТИНГУ

Світлана ВОВЧАНСЬКА (Тернопіль, Україна)

Стаття експлікує результати дослідження морфологічного способу термінотворення у німецькій термінології маркетингу. Зауважимо, терміносистема маркетингу – це сукупність взаємопов'язаних на лінгвістичному рівні наукових і спеціальних понять маркетингу. Водночас вона виступає основним елементом економічного термінополя, тобто є частиною макросистеми (єдиного цілого). Незважаючи на прагнення фахових мов до економії формального вираження понять галузі, аббревіація не є продуктивним способом номінації в німецькій термінології маркетингу. Конверсія актуалізується через модель $V \rightarrow N$, що свідчить про перевагу словотворення за даним параметром.

Ключові слова: термін, термінологія, аббревіація, конверсія, маркетинг.

The article displays the peculiarities of the morphological term building in the German terminology of marketing. Terminological system of marketing is viewed as a set of scientific and special concepts of marketing interconnected at the linguistic level. At the same time it is as a basic element of economic terminological field, a part of a macrosystem. Despite the tendency of professional languages to the economy of language means, abbreviation isn't a productive way of the nomination in the German terminology of marketing. Conversion is actualized by the $V \rightarrow N$ model testifying to the fact that this way of term building prevails.

Key words: term, terminology, abbreviation, conversion, marketing.

Нині фахові мови слугують засобом оволодіння специфікою певної галузі науки чи техніки. Як індикатор впливу суспільства на мову, фахова термінологія, в свою чергу, дає можливість відстежити як культурний, так і науковий аспекти його розвитку. В умовах поглиблення ринкових відносин однією з найбільш динамічно розвинених спеціальних мов є фахова мова маркетингу, що утворює надзвичайно важливий пласт національної мови. Фахову термінологію маркетингу вважають важливим складником загальноекономічної термінологічної лексики, що потребує детального різнобічного лінгвістичного дослідження.

Термінологія теперішнього часу – це штучно сформований лексичний пласт, кожна одиниця якого має певні обмеження для вживання і оптимальні умови для існування та розвитку [6, с. 8].

Термінології різних галузей знань є неоднаково вивченими. Можливо, це пояснюється тим, що темп розвитку різних галузей людської діяльності також неоднаковий. Як основні показники прогресу в будь-якому суспільстві, наука і техніка, економіка та фінанси завжди більш інтенсивно розвиваються, постійно оновлюються, відображаючи послідовний рух соціуму. Як наслідок, термінології, пов'язані з виробничою діяльністю, описані більш детально, ніж терміносистеми гуманітарних наук.

Для нас німецька терміносистема маркетингу виступає як частина загальної системи – фахової мови маркетингу, як модель, що описує людську діяльність в цій галузі та підкоряється мовним законам її функціонування. В аналогічній терміносистемі англійської мови система ринкових

понять вже склалася, тобто за кожним словесним знаком-терміном слідує певне поняття зі всім набором властивих йому ознак, а тому можна вважати, що майже всі терміносистеми ринкової економіки в англійській мові вже сформувалися. Формування досліджуваної терміносистеми в німецькій мові пов'язане з переходом країни до ринкових відносин, що спричинило виникнення нових форм власності та видів господарської діяльності. Терміносистема „Маркетинг” входить в терміносферу „Ринкова економіка”, складаючи єдиний сегмент економічного термінополя.

Під поняттям „маркетинговий термін” ми розуміємо одиницю прошарку лексики, який обслуговує галузь підприємницької діяльності, що управляє процесом просування товарів і послуг від виробника до споживача, відображає поняття сфери маркетингових відносин та пов'язаний з маркетингом як фахом та галуззю суспільної діяльності.

Актуальність теми дослідження полягає у намаганні визначити місце аббревіації та конверсії як «економних» засобів професійного спілкування в німецькій термінології маркетингу.

Мета статті – аналіз аббревіаційно-конверсійних відношень в німецькій термінології маркетингу.

Об'єктом дослідження слугує німецька термінологія маркетингу (назви процесів, явищ, предметів, дій, що мають безпосереднє відношення до маркетингу та сфери її функціонування в суспільстві).

Основний виклад матеріалу. Аббревіація. Скорочення як вид словотвору в німецькій мові стали предметом наукових розвідок, починаючи з 70-х років ХХ ст. Цій темі присвятили численні дослідження Г. Белльманн [18], А. Грейле [19] та ін.

Г. Белльманн розрізняє власне скорочення (Kurzwörter) як дублети повної форми слова або синтагми, що виявляють як графічну, так і фонологічну форми, наприклад: ZDF, BMW та графічні скорочення (Abkürzungen), при цьому не мають фонологічної форми та вживаються виключно в письмових текстах: z.B., usw., са. [18, с. 369].

Д. Коблер-Трілль дала дефініцію скороченням, яка стала загально прийнятою, та навела їх основну типологію. Під скороченням авторка розуміє утворення коротшого за формою семантичного дублета лексичної одиниці [20, с. 20].

Такий спосіб терміноутворення як аббревіація також використовується для вираження спеціальних понять в терміносфері „Маркетинг” німецької мови. За допомогою аббревіатур створюються терміни особливої структури, які є „продуктом вторинної номінації вихідної форми слова або словосполучення. Властивості нової одиниці унікальні і не повторюються в своїй сукупності ні в одній іншій лінгвістичній одиниці“ [1; 3]. Така одиниця відповідає потребам мовної економії, вона меншої форми, але еквівалентна за змістом вихідній одиниці, наприклад: Public relations – PR тощо.

Як відомо, аббревіатура (італ. abbreviatura – „скорочення” від лат. abbrevio – „скорочую”) – скорочене складне слово, утворене з початкових звуків, назв початкових літер чи початкових частин слів, на основі яких твориться скорочення. До складу аббревіатури може входити й ціле слово [4, с. 7].

Аббревіація є одним із структурних типів утворення термінології маркетингу, проте фактично неживана та складає 6 одиниць, або 0,6% від загальної кількості вибірки (за даними таблиці 1). Д. Лотте обґрунтовує таку низьку маловживаність тим, що утворення термінів за допомогою методу аббревіації часто призводить до технічних помилок. Водночас вчений вважає, що даний спосіб творення можна застосовувати за умови „збереження почуття міри, мовного чуття й термінологічного смаку” [11, с. 31]. На думку В. Лейчика створення аббревіатур є найпродуктивнішим способом компресії багатослівних назв [10, с. 59].

Однією з основних причин виникнення аббревіатур є потреба в точності, мовленнєвій і графічній економії. Дане явище більш поширене в писемній формі професійної комунікації [16, с. 369].

3. Потіха виділяє три типи аббревіатур: ініціальні, складові та змішані [12, с. 273].

За даними нашого дослідження, німецька термінологія маркетингу представлена наступними термінами-аббревіатурами, що є значною мірою семантично місткими:

das Tele- Selling; 2) das Telemarketing; 3) das Teleshopping;

(одиниці 1–3 належать до аббревіатури змішаного типу, що утворені поєднанням початкової частини слова або декількох слів та цілого слова. Цей тип є домінантним у німецькій фаховій мові маркетингу).

4) PR – від англ. Public relations; 5) SB – від нім. Selbstbedienung;

(одиниці 4–5 належать до структурного типу аббревіації – ініціальні літерно-звукові скорочення.

6) der TV-Spot;

(цей тип комбінованої аббревіатури утворився складанням цілого слова або його частин із буквами, звуками, цифрами) (див. табл.1):

Таблиця 1

Структурний спосіб утворення німецьких термінів (аббревіація)

№	Типи аббревіатур	Приклад	Кількість одиниць	% (усіх ТК)
	Аббревіатура змішаного типу	das Teleshopping	3	0,4%
	Ініціальні літерно-звукові скорочення	PR	2	0,2%
	Комбінована аббревіатура	der TV-Spot	1	0,1%

Слід зауважити, що збереження одного повного слова сприяє більшій прозорості внутрішньої форми аббревіатури, полегшує її розуміння та сприйняття слухачами й читачами [17, с. 50].

Конверсія. Функціонування і розвиток мови обумовлене багаточисельними явищами, змінними за характером і рівнем поширення від мови до мови, але є явища, які носять специфічний національний характер, як конверсія в німецькій мові, що передбачає перехід слова з однієї частини мови в іншу.

Зарубіжні лінгвісти вважають, що в сучасній німецькій мові за відсутності багатьох формальних показників в тій чи іншій частині мови, слово може вживатися у функціях, що належать іншим частинам мови [21].

Вітчизняні вчені, серед яких О. Смирницький [13; 14], П. Соболева [15, с. 92], К. Левковська [7, с. 169; 8; 9 та ін.] називають конверсію словотворенням та розглядають парадигму слів словотворчим засобом. Ми також приєднуємося до цієї думки і зараховуємо конверсію до способів словотворення.

Щоб краще зрозуміти суть даного способу словотворення, перш за все потрібно відзначити, які частини мови беруть участь в конверсійних стосунках і який напрям деривації (від імені до дієслова чи від дієслова до імені), оскільки з семантичного погляду, дієслова, утворені з допомогою конверсії від основ іменників, і іменники, утворені від дієслівних основ, не є рівноцінними.

У конверсійні стосунки, зазвичай, вступає пара співвіднесених між собою однакових словоформ, що належать до різних частин мови. Одне слово є таким, що виробляє, а друге – похідним. Проте конверсія є характерною ознакою іменникового словотворення, та й іменники, утворені за допомогою конверсії, як показує аналіз маркетингових термінів, складають значну частину даної терміносистеми.

Модель $V \rightarrow S$ в сучасній німецькій мові є об'ємним типом конверсії. Продуктивність цієї моделі пояснюється тим, що між іменниками та дієсловами існує найбільш тісний семантичний зв'язок, оскільки іменники називають найважливіші поняття дійсності, що оточують нас, а дієслова виражають поняття різних дій, процесів, станів, які, в свою чергу називають іменники [2, с. 75].

У результаті суцільної вибірки в сфері фіксації терміносистеми „Маркетинг” виявлено 13 іменників (1,2% всіх термінів), утворених внаслідок конверсії (див. табл. 2):

У ході аналізу конвертованих дієслів бралися до уваги семантичні зв'язки, що простежуються між основним значенням дієслова та відповідним значенням утвореного іменника. Як приклади візьмемо наступні запозичені пари слів, зв'язані конверсійними відносинами:

design

v – 1) призначати; 2) проектувати, конструювати, складати план;

n – 1) план, ціль, проект; 2) конструкція, зразок, малюнок.

sponsor

v – 1) а) ручатися (за кого-н.); бути поручителем, гарантом, підтримувати, сприяти, сприяти просуванню (резольюції, законопроекту і т. д.); 2) субсидувати, фінансувати, спонсорувати (концерт, телепередачу і т. д.);

n – 1) гарант, поручитель; 2) спонсор (особа, організація, що фінансують який-небудь захід, організацію); 3) організатор, ініціатор; 4) а) хрещений батько, хресна мати; б) опікун.

service

v – обслуговувати;

n – служба, обслуговування, сервіс.

Таблиця 2

Аналіз конвертованих німецьких термінів маркетингу

№	Тип конверсії	Приклад	Кількість одиниць	% (усіх Т)
1.	Модель V → S	testen → das Testen	13	1,2%
		to sample → das Sample		
		to lay out → das Layout		
		to upgrade → das Upgrade		
		to design → das Design		
		to display → das Display		
		to image → das Image		
		to interview → das Interview		
		to reimport → der Re-Import		
		to service → der Service		
		to sponsor → der Sponsor		
		to trade down → das Trading-down		
		to trade up → das Trading-up		

Висновки: за результатами проведеного дослідження абрєвіація не є потужним ресурсом творення термінологічних одиниць в німецькій термінології маркетингу. Однак, використання абрєвіації як способу термінотворення сприятиме компактності та цільності оформлення терміна, його лаконічності, реалізації пошуків економних засобів найменування, подальшому руху мови до синтетизму як продуктивного напрямку розвитку науково-професійних підмов [5, с. 140].

У межах досліджуваної термінології конверсія виявилася менш вживаною (1,2%) ніж абрєвіація. Продуктивним типом конверсії в терміносистемі маркетингу є субстантивація дієслівної форми.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андріанов С. Н. Деякі питання побудови словників спеціальної термінології / С. Н. Андріанов // Зошити перекладача. – Вип. 2. – М.: Міжнародні відносини, 1964. – С. 78–91.
2. Барон И. Э. Основные типы словообразовательных значений в конвертированных глаголах в парах N→V в современном английском языке: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / И. Э. Барон. – Ростов-на-Дону, 1995. – 209 с.
3. Бацевич Ф. С. Текст, дискурс, речевой жанр: соотношение понятий / Ф. С. Бацевич // Вісник Харківського університету ім. В.Н. Каразіна. Серія Філологія. Філологічні аспекти дослідження дискурсу). – Харків, 2001. – Вип. 33. – С. 3–6.
4. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища шк., 1985. – 360 с.
5. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического исследования / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
6. Крижанівська А. В. Сопоставительное исследование терминологий русского и украинского языков [Текст] / А. В. Крижановская. – К.: Наук. думка, 1985. – 203 с.
7. Левковская К. А. Словообразование: Материалы к курсам языкознания / К. А. Левковская. – М.: МГУ, 1954. – 34 с.
8. Левковская К. А. О понятии производности основ / К. А. Левковская // В кн.: Вопросы становления описательной грамматики / Сб. статей. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 125–127.
9. Левковская К. А. Теория слова, принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала / К. А. Левковская. – М.: Высшая школа, 1962. – С. 215–250.
10. Лейчик В. М. Люди и слова / В. М. Лейчик. – М.: Наука, 1982. – 176 с.
11. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
12. Потиха З. А. Современное русское словообразование / З. А. Потиха. – М.: Просвещение, 1970. – 384 с.
13. Смирницкий А. И. Так называемая конверсия и чередование звуков в английском языке / А. И. Смирницкий // ИЯШ – 1953. – № 5. – С. 24.
14. Смирницкий А. И. По поводу конверсии в английском языке / А. И. Смирницкий // ИЯШ – 1954. – № 3. – С. 12–24.
15. Соболева П. А. Об основном и производном слове при словообразовательных отношениях по конверсии / П. А. Соболева // Вопросы языкознания. – 1959. – № 2. – С. 91–95.
16. Телешун К. О. Абрєвіація в системі сучасної турецької фахової мови торгівлі / К. О. Телешун // Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наукових праць. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2011. – Випуск 37. – С. 368–371.
17. Халіновська Л. Особливості абрєвіації в українській авіаційній термінології / Л. Халіновська // Проблеми української термінології: [збірник наукових праць]. – Львів: Вид-во національного ун-ту «Львівська політехніка», 2010. – № 675. – С. 50–53.
18. Bellmann G. Zur Variation im Lexikon: Kutzwort und Original / G. Bellmann // Wirkendes Wort. Deutsche Sprache und Literatur in Forschung und Lehre – 1980 – № 30. – S. 369–383.

19. Greule A. Reduktion als Wortbildungsprozeß in der deutschen Sprache / A. Greule // Muttersprache. – 1996. – № 106. – S. 193–203.
20. Kobler-Trill D. Das Kurzwort im Deutschen. Eine Untersuchung zu Definition, Typologie und Entwicklung / D. Kobler-Trill // Reihe Germanistische Linguistik, Bd. 149. – Tübingen: Niemeyer, 1994. – 238 S.
21. Kruisinga E. A. Handbook of Present-Day English / E. A. Kruisinga. – Groningen, 1932. – 479 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Вовчанська – кандидат філологічних наук, викладач кафедри німецької мови Тернопільського національного економічного університету.

Наукові інтереси: фахові мови, термінознавство, контрастивна лінгвістика, прикладна лінгвістика, фаховий переклад.

УДК 81'37

ДИНАМІКА ЖІНОЧОГО ІМЕННИКА СЕЛИЩА КОМПАНІЇВКИ

Ганна ВОЛЧАНСЬКА, Юлія НОГА (Кіровоград, Україна)

У статті описано історію становлення системи особових жіночих імен селища Компаніївка, охарактеризовано їх етимологічні особливості, визначено якісний і кількісний склад іменника на різних хронологічних зрізах.

Ключові слова: онім, антропонімійна система, іменник, хронологічний зріз.

The paper surveys the history of female names system of Kompaniyivka village, analyses onyms etymological peculiarities, defines qualitative and quantitative structure of the system at different chronological cut-offs.

Key words: onym, anthroponym, first name system, chronological cut-off.

Антропонімікон – невичерпне джерело етнографічних, історичних, культурологічних та лінгвістичних розвідок. За твердженням П. Чучки, людські імена становлять найдавніший розряд власних особових назв, адже вони стали першими за всю історію людства засобом словесної індивідуалізації та легалізації людини в суспільстві [12, с. 3].

З мовознавчої точки зору, важливим є локальне вивчення системи особових імен окремих регіонів, що, з одного боку, доповнює загальну мапу антропонімічних досліджень, дозволяє схарактеризувати ступінь локальної об'єктивованості загальних антропонімічних тенденцій, а з іншого – виявити етнолінгвальні особливості регіону.

Метою цієї статті є виявити та описати склад жіночого іменника смт. Компаніївки та його динаміку з 1851 р. по 2011р. Об'єктом дослідження виступає 111 жіночих імен, що були надані 833 особам жіночої статі селища впродовж обраного хронологічного періоду. Предметом наукової розвідки є якісні і кількісні особливості складу жіночого іменника смт. Компаніївки.

Джерельною базою розвідки слугували метричні книги церкви Покрова Пресвятої Богородиці села Компаніївки Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (ДАКО, ф.696, справи 1, 3, 7, 10, 13, 16, 20 [5]) за 1851р., 1861р., 1871р., 1881р., 1891р., 1901р., 1911р., 1921 р. та алфавітні книги реєстрації народжень відділу реєстрації актів цивільного стану громадян (РАЦСу) Компаніївського районного управління юстиції Кіровоградської області (дані за 1931 р., 1941 р., 1951 р., 1961 р., 1971 р., 1981 р., 1991 р., 2001 р., 2011 р. [1]). Записи в метричних книгах здійснювалися церковнослов'янською мовою, в алфавітних книгах реєстрації новонароджених – російською мовою, а з 1992 року – українською. У роботі збережено написання імен згідно з оригінальною графікою документів, що слугували джерельною базою дослідження.

Використання річних хронологічних зрізів дозволяє реалізувати основне завдання дослідження – простежити стрижень динамічних змін в іменнику селища Компаніївки на значному проміжку часу. Застосування кількісно-якісного методу дає змогу встановити статистичну організацію іменника смт. Компаніївки. Для виокремлення основних частотних груп використовуємо середній коефіцієнт однойменності (СКО) – заокруглене до цілого число, одержане при діленні числа носіїв кожного зрізу на кількість імен у зрізі. Імена з кількістю носіїв, що дорівнює СКО і вище – широкоживані, решта – маложивані. Десять перших імен формують частотний десяток.

В історії українських особових імен дослідники виділяють три етапи [4]: дохристиянський – функціонування автохтонного слов'янського фонду особових імен; період після хрещення Русі – значне скорочення давньоукраїнського антропонімного фонду внаслідок експансії християнського іменника і, як наслідок, практично монопольне панування іншомовних (візантійських) імен; період після Жовтневої революції 1917 року – знівелювання церковних традицій ім'янаречення, збільшення кількості запозичених імен і активна ім'ятворчість.

На сучасному етапі зміни в розвитку українського іменника викликані падінням радянського суспільного устрою та здобуттям Україною незалежності. «Антропонімія <...> по-своєму, хоч і з помітним відставанням, але досить активно реагує на суспільні зрушення» [7, с. 12]. Найдавніший клас онімів – особові імена, – постійно змінюється під впливом різних зовнішніх і внутрішніх чинників: суспільно-політичних, історичних, культурних, етнічних. Можливість утворення варіантів, швидкі темпи оновлення якісно відрізняють імена від інших класів антропонімної лексики.

У вітчизняній науці проводиться багато регіональних досліджень, матеріалом яких виступають власні особові імена. Антропонімію Одещини дослідили Ю. Карпенко, О. Касім, О. Медведєва, І.Скорук; динаміку особових імен Кіровограда (Слисаветграда) вивчала О. Черноус. Незважаючи на спільні антропонімічні тенденції і традиції «кожен населений пункт, кожен район <...> має свій цілком конкретний антропонімікон, свої особливості в антропонімічній системі [12, с. 51]. Тож для всебічного аналізу іменника загалом важливе значення має локальне вивчення антропонімічної системи окремих регіонів.

Теоретичні засади аналізу особових імен за походженням розроблено у працях Ю. Карпенка, П. Чучки, Л. Скрипник, Н. Дзятківської, О. Черноус, Т.Буги. Традиційним є поділ особових імен за походженням поділяються на слов'янські й неслов'янські, остання в свою чергу поділяються відповідно до мови, у якій власне особове ім'я виникло. Л. Скрипник, Н. Дзятківська здійснюють поділ сучасних імен на 6 етимологічних груп [9, с. 7–8]. О. Черноус виокремлює 3 основні етимологічні групи особового іменника української мови: імена, що належать до слов'янського антропонімного фонду; імена, запозичені з різних західних та східних мов; імена-новотвори. [10, с. 389–390]. Зважаючи на значну питому вагу на всіх хронологічних зрізах у місцевому антропоніміконі особових імен християнського календаря, вважаємо за доцільне виокремити ці оніми в окрему етимологічну групу.

Тож в цьому дослідженні спираємось на класифікацію апробовану Т. Бугою [5], згідно з якою, у складі жіночого іменника с. Компаніївки виокремлюємо чотири групи імен за походженням: канонічні, автохтонні слов'янські, запозичені й новотвори.

У представленому дослідженні використовуємо й кількісно-якісний метод та методику хронологічних зрізів за В. Бодналетовим [4], для синхронічно-діахронічного аналізу динаміки системи власних особових імен новонароджених селища Компаніївки (до 1961 року – сіл Компаніївка і Комишувата) на 17 хронологічних зрізах : 1851р., 1861р., 1871р., 1881 р., 1891р, 1901р, 1911р, 1921 р. 1931р, 1941р, 1951р, 1961р, 1971 р, 1981р, 1991р, 2001р, 2011р.

Протягом сімнадцяти хронологічних зрізів на території селища Компаніївка народилося 833 дівчинки, що отримали 111 імен , зафіксованих в метричних книгах церкви Покрова Пресвятої Богородиці с. Компаніївка та книгах реєстрації новонароджених Компаніївського РАЦСу.

80% від загальної кількості жіночих імен становлять церковно-християнські або канонічні особові імена. Репертуар жіночого християнського іменника на 52,8 % презентують давньогрецькі імена: Галина, Лідія, Алла, Лариса; близько 27% – імена латинського походження: Клавдія, Вікторія, Інна, Юлія; значно менше – 10 % давньоєврейських жіночих імен: Марія, Анна, Іванна, Єлизавета, біля 5,5% становлять імена, запозичені з інших країн.

За православною традицією новонароджені отримували ім'я, записане в святцях (місяцесловах) або мінеях (календарних збірках життєписів святих), куди потрапили в основному візантійські імена. Ці, по суті чужомовні, імена адаптувалися на українському мовному ґрунті. Тож справжнє грецьке чи латинське ім'я, що зазнало змін, дуже відрізнялося від першоджерела. Так, наприклад, християнське чоловіче ім'я Інн, що записане в мінеях у формі родового відмінка, унаслідок неправильного трактування трансформувалось у метричних записах у жіноче Інна.

Для розширення репертуару жіночих християнських імен, яких в церковному календарі було набагато менше ніж чоловічих, священнослужителями активно використовувалися гендерні похідні від чоловічих канонічних імен, утворені за допомогою флексії –а (-я): Ананія, Анисія, Іоанна. Л. Белей називає цей процес ім'ятворення «словотвірною фемінізацією». Церковно-християнський жіночий іменник становив абсолютну більшість ім'янаречень. Канонічний фонд особових імен розширився після поповнення списку святих за рахунок запозичень з грузинської – Ніна, через давньоруську мову скандинавським Ольга. Імена Віра, Надія, Любов, які деякі дослідники вважають слов'янськими, насправді є калькою з давньогрецької – перекладом на старослов'янську мову онімизованих апелятивів, що уособлювали три чесноти. Християнське походження цих імен приховує їх українське звучання [3, с. 2].

У метричних книгах імена записувалися в церковно-канонічній формі: Іуліанія, Іоанна, Феодора. З відміною церковної регламентації відбулася заміна старої святцевої форми на нову світську, яка стає офіційною формою імені: Уляна, Іванна, Федора.

Хоча, за словами О. Карпенка, «внаслідок прийняття християнства український іменник змінився практично повністю» [7, с.10], у жіночому іменнику Компаніївки збереглися слов'янські автохтонні імена. Їх частка від загальної кількості жіночих імен складає 7,2%. Усі вони зафіксовані після 1921 року. Дореволюційний жіночий іменник повністю канонічний. Уперше зустрічаємо слов'янське (давньоруське) ім'я Таміла (1 носій) 1931 року. Найпопулярнішими слов'янськими жіночими іменами на досліджуваних хронологічних зрізах є імена Людмила (варіант – Люся) – 1941р (3 носії), 1951р. (7), 1961р. (6), 1971р. (9), 1981 р. (6), 1991р. (1) та Світлана – 1961р. (2), 1971р. (3), 1981р. (3), 1991р. (2), 2011 р. (1).

Зі здобуттям Україною незалежності зростає національна самосвідомість. В ім'янареченні це виявляється в поверненні популярності автохтонних слов'янських імен: Ярослава – по одному носію 1981р., 2001р., 2011р.; по одному носію Мирослава (1991р.), Владислава (2011р.), Богдана (2011р.).

Ім'я Римма відносимо до слов'янських, можливо, болгарського походження, похідне від чоловічого [9, с. 176], хоча за іншими лексикографічними джерелами [4, с. 2] це ім'я християнського походження.

Появі в місцевому антропоніміконі запозичених особових імен (9,9%) сприяли міжнаціональні, міжетнічні контакти населення, вплив «антропонімічної моди». Після відміни офіційного церковного ім'янаречення, як зазначає О. Карпенко «регламентацію святцями заступила регламентація модою» [7, с. 7]. Це, в основному, маловживані імена: Ліана (німецьке) – 1971р. (1), Анжела (французьке) – по 1 носію 1971р., 2001 р., Інга (угорське) – 1981р. (1), Аліна (німецьке) – 2001р. (2), Ілона (угорське) – 2001р. (1), Поліна (французьке) – 2011р. (1), Руслана (тюркське) – 2011р. (1). Імена Яніна (чеське, польське) – 2011р. (1) та Яна (по 1 носію 1981р., 1991р., 2011р.) є різними варіантами похідними від чоловічого Ян, що набули статусу окремих офіційних імен [9, с.192]. Імена Карина, Діана – 2001 (по 1носію), хоч і первісно латинські, є значно пізнішими запозиченнями з різних західноєвропейських мов.

Новотвори представлені в жіночому іменнику Компаніївки разовими іменами. Це утворення від слів ідеологічної тематики: Мая – 1931р. (1), 1941 р. (4) – від «май» – святкування дня міжнародної солідарності трудящих; Нінель – 1941р. (1) – зворотнє прочитання прізвища Ленін. Утворення імені від апелятиву за назвою квітки: Лілія по 1 носію (1981р., 1991р). Новотвори становлять незначну частку (2,7%) від загальної кількості жіночих особових імен мешканців селища Компаніївки.

Здатність до утворення варіантів якісно відрізняє особові імена від інших розрядів онімів. Варіанти особових імен поступово проникають із розмовно-побутової сфери до офіційного вжитку. «Явище варіативності властиве і документальним іменам» [9, с. 11]. Серед наявного фактичного матеріалу вирізняємо кілька іменних варіантів, що були зареєстровані в офіційних документах.

У метричних книгах імена записувалися в канонічній формі згідно з церковнослов'янською орфографією. Адаптація чужомовних християнських найменувань призвела до появи для багатьох імен по кілька графічних варіантів: Агафія (спр. 7, ст. 44, 46) – Агафья (спр. 1, ст. 5, 6); Вієра (спр. 10, ст. 103) – Веьра (спр. 1, ст. 17) – Вера (спр. 20, ст. 80); Лукія (спр. 1, ст. 122) – Лукія (спр. 1, ст. 17). Фонетичні варіанти: заміна голосних Мотрона (спр. 7, ст. 51) – Матрона (спр. 10, ст. 106), заміна приголосних Татіана (спр. 10, ст. 110) – Тадіяна (спр. 1, ст. 103), написання додаткових приголосних або без них Ефросинія (спр. 1, ст. 25) – Евфросинія (спр. 7, ст. 58,61) – Евфосинія (спр. 10, ст. 163).

Із відміною офіційного статусу церковної реєстрації народжень, відбувається заміна канонічної форми імен на народно-розмовну. До офіційного реєстру потрапляють самобутні неканонічні форми імен, відбувається заміна церковного початкового А на О, відкидання початкової Е, заміна деяких звукових поєднань на більш звичні, утворення коротких форм імені і т. д.: Іоанна – Іванна, Іуліанія – Уляна, Іулія – Юлія, Катерина – Катерина, Александра – Олександра, Таисія – Таиса.

У період 1920-40-х років, коли було знято всі обмеження у виборі імен, до офіційних документів потрапляють розмовно-побутові найменування та варіанти, що виникли внаслідок орфографічних помилок. В алфавітних книгах реєстрації народжень Компаніївського РАЦСу виокремлюємо:

нейтральні розмовно-побутові скорочені варіанти імен, утворених за допомогою афіксів –а(-я): 1931 р. – Галя (1), 1931 р. (1), 1941 р. (1) – Івга, 1941 р. – Люся (1), Валя (1), Зина (2), Олеся (1);

згрубіло-зневажливі варіанти (пейоративи), утворені за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки : 1931 р. – Шурка (1), Онилка (1), Грунька (1), Федорака (1), 1941 р – Фроська (1).

З наведених вище варіантів лише варіант Олеся (Леся) пройшов перевірку часом і фіксується лексикографічними джерелами як документальне ім'я [9, с. 107]

У радянські часи офіційна реєстрація імен суворо регламентувалася. До актових записів потрапляють варіанти імен, що під впливом різних чинників стали окремими документальними іменами : Вита – 1971 (2), 1991 р. (1), Леся – 1981 р. (1), Наталья – 1981 р.(1), Наталия – 1981 р. (1) та офіційні російські іменні варіанти : Алёна – 1981 р. (8), 1991 р. – (2), Арина – 1981р. (1). І хоча зі здобуттям Україною незалежності процес ім'янаречення значно демократизувався, спостерігаємо ті ж тенденції. Деякі варіанти, «звукова та морфологічна структура яких відповідає нормам сучасної української літературної мови, здобувають зазвичай статус офіційних» [4, с. 3] : Дарина – 2001 р. (1). Такі іменні варіанти збагачують український іменник і є «джерелом поповнення офіційного іменника і в наш час [8, с. 9].

Водночас під впливом засобів масової інформації, зберігається тенденція до використання російських іменних варіантів : Альона – 2001р. (1), Арина – 2011 р. (1).

У жіночому іменнику селища Компаніївки виділяємо статистичні групи за постійністю і частотністю вживання. Оскільки жоден із досліджуваних жіночих онімів не демонструє наскрізності вживання виокремлюємо найбільш стійкі особові імена, що використовуються протягом кількох хронологічних зрізів. До стійких відносимо оніми Тетяна (13 хронологічних зрізів, 32 носії), Олена (13 зрізів, 25 носіїв), Анна (12 зрізів, 53 носії), Наталия (12 зрізів, 43 носії). Найбільшу кількість ім'явжитків – 61 мало ім'я Марія, що 10 хронологічних зрізів було у групі найуживаніших. Загалом переривчасті оніми в жіночому іменнику становлять 65 % (72 імені).

Групу рідкісних жіночих онімів представляють 39 одиниць (35 %). Серед них 32 мають одиничне вживання. Це архаїчні християнські імена (Євлампія, Єпистимія, Васса), автохтонні слов'янські (Мирослава, Владислава, Римма), запозичення (Ліана, Лона, Інга), новотвори (Нінель), варіанти (Грунька, Онилка).

3 поміж частотних онімів 33 мають статус найуживаніших. У групі найуживаніших перших восьми зрізів (1851–1921 р.) знаходяться виключно канонічні імена. Марія – на 5 зрізах займає I рейтингову позицію, 4 зрізи поспіль знаходяться у групі лідерів імена Наталия та Анна.

Оніми Агафья (1851, 1881, 1901 р.), Мотрона (1881, 1901), Маріамна (1861, 1871), що виявляють активність впродовж дореволюційного періоду, назавжди покидають іменник.

З 1921 р. у групі лідерів з'являється ім'я Раїса, яке наступні два зрізи (1931, 1941) очолює рейтинг, після чого покидає групу частотних онімів. Іменник 1941 р. оновлюється за рахунок нових частотних онімів : Любов, Людмила, Валентина, Зінаїда, Мая (Майя) та традиційних канонічних : Марія, Анна.

1951 р. здобувають популярність імена Ольга, Тетяна, 1961 р. до них додається Лідія. Іменник 1971 року приймає три нових імені : Ірина, Оксана, Світлана. 1981 р. першість здобуває онім Альона, до групи додається ім'я Інна. Онім Вікторія стає найуживанішим 1991 та 2001 року. Повертають популярність традиційні християнські імена – Анастасія, Катерина (2001), Марія (2011 р.).

Запозичені оніми Аліна та Поліна збагачують частотні групи в 2001 та 2011 роках відповідно.

Найдовше свої позиції у групі широковживаних особових імен зберігали оніми : Олександра, Валентина, Надія, Лідія, Ольга, Віра, Катерина.

Давні канонічні імена Варвара, Марфа, Евфимія, Стефанида, Феодора, що входять до групи широковживаних, переходять у фонд архаїчних імен.

Група маловживаних жіночих імен інтенсивно оновлюється, містить найбільшу кількість онімів, які, проте, обслуговують 1–2 носіїв.

До 1921 року основу периферійної частини жіночого іменника становлять архаїчні оніми : Синклити́кія, Домна, Февронія, Акеліна, Афанасія, Зіновія. Протягом 1931–1941 р. до групи маловживаних додаються варіанти особових імен – Ивга, Шурка, Фроська, Люся, Зина та новотвори Мая, Нінель, з 1981 року – запозичення – Яна, Інга, Діана та слов'янізми – Ярослава, Богдана.

Таким чином, іменник жителів селища Компаніївки загалом досить усталений та традиційний. Канонічні імена є його основою та переважають на всіх хронологічних зрізах. Їх частка серед усіх – 80%. Розподіл канонічних особових імен за мовою походження має такі кількісні співвідношення : 52,8% – давньогрецькі імена (Галина, Алла, Лариса), 27% – латинські (Клавдія, Вікторія, Юлія) та

на 10% – давньоєврейські (Марія, Анна, Єлизавета). У жіночому іменнику переривчасті оніми становлять 65% (72 імені). Групу рідкісних жіночих імен представляють 39 імен (35%). Якщо частотні оніми забезпечують спадковість і традиційність іменника, то його периферійна частина – оновлення і збагачення іменного складу. Жіночий іменник демонструє більш активне переміщення особових імен між частотними групами та швидші темпи оновлення.

Отже, система жіночого іменника селища Компаніївки є власне українською по суті, знаходиться в межах системи мови і виступає складовою частиною загальнонаціональної антропосистеми.

До перспектив подальших студій відносимо проведення комплексного дослідження антропонімії Компаніївщини та в подальшому Кіровоградщини у діахронічному й синхронічному аспектах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Метричні книги церкви Покрова Пресвятої Богородиці села Компаніївки Єлисаветградського повіту Херсонської губернії // ДАКО, ф. 696, справи 1, 3, 7, 10, 13, 16, 20.
2. Алфавітні книги реєстрації народжень відділу РАЦС Компаніївського районного управління юстиції Кіровоградської області
3. Белей. Л. Ім'я дитини в українській родині / Любомир Белей. – Харків : Фоліо, 2011. – 283 с.
4. Бондалетов В. Д. Русская ономастика / Василий Данилович Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
5. Буга Т. В. Динаміка особових імен Центральної Донеччини (кінець XIX–початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Буга. – Донецьк, 2010. – 20 с.
6. Горобець О. О. Динаміка жіночого іменника першої половини XX століття у місті Проскуріві / О. О. Горобець // Studia Slavistica. – Вип. 9 : Ономастика. Антропоніміка : [зб. наук. ст. ; упоряд. і відп. ред. С. Пахомова, Я. Джоганик]. – Ужгород : Вид. Олександри Гаркуші, 2009. – С. 127–135.
7. Карпенко О. Ю. Людина та її ім'я / О. Ю. Карпенко // Записки з романо-германської філології. – Одеса, 2008. – Вип. 20. – С. 48–52.
8. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища / Лариса Терентіївна Масенко. – К. : Товариство «Знання» УРСР, 1990. – 48 с.
9. Скрипник Л. Г. Власні імена людей: Словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Я. Я. Дзятківська. – 3-тє видання. – К. : Наукова думка, 2005. – 334 с.
10. Черноус О. В. Динаміка особових імен м. Кіровограда у XX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. В. Черноус. – К., 2011. – 20 с.
11. Черноус О. Склад особового іменника української мови за походженням / О. Черноус // Наукові записки. Серія: філологічні науки. – 2010. – №89 (3). – С. 388–393.
12. Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців. Історико-етимологічний словник / Павло Павлович Чучка. – Ужгород : Ліра, 2011. – 428 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ганна Волчанська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: ономастика, лінгвістика тексту, методика навчання української мови.

Нога Юлія – студентка II курсу факультету філології та журналістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: ономастика, антрополінгвістика.

УДК: 81'373.421:001.4+244

ВПЛИВ ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ НА ВИНИКНЕННЯ СІНОНІМІЇ У ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Іванна ВОРОНА (Тернопіль, Україна)

У статті відзначено важливе значення церковнослов'янської мови на утворення нових синонімів у церковно-релігійній термінології, охарактеризовано особливості функціонування деяких церковнослов'янських термінів та їх українських відповідників у релігійній літературі.

Ключові слова: церковнослов'янські, церковно-релігійна термінологія, синонімія, функціонування, релігійна література.

The importance of the Church Slavonic language for new synonyms formation in church-religious terminology has been marked in the article. The peculiarities of functioning of some church-religious terms and their Ukrainian equivalents in religious terminology have been characterized in the article.

Key words: church-religious terms, church-religious terminology, synonyms, terms-synonyms, functioning, clerical literature.

Постановка проблеми. В останні десятиліття українська термінологія стає об'єктом зацікавлення наукових досліджень, що зумовлено потребою впорядкування сучасної

національної терміносистеми. Розгляд термінологій кожної науки, зокрема і релігійної терміносистеми, без вивчення впливу на неї інших мов – неможливий.

Огляд останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми. Проблема функціонування рідної мови у сфері релігії викликала особливе зацікавлення в українському мовознавстві (Л. Звонська-Денисюк, арх. І. Ісіченко, В. Німчук, І. Огієнко та ін.). Питанню уцерковлення української мови та перекладам українською мовою Святого Письма присвячено серію статей В. Німчука. Науковець є одним із перших дослідників, які ще на початку 90-х років ХХ ст. звернули увагу на проблематику конфесійного стилю та продовжують її розвивати до сьогодні. В. Німчук надає українській мові статус конфесійної мови, називаючи її священною, сакральною, та зазначає, що “українська мова виробила свій урочисто-конфесійний стиль і посіла гідне місце в колі сучасних живих мов, які звучать у божих храмах, у щоденних молитвах мільйонів християн” [7, с. 27]. Дослідники відзначають важливість вивчення функціонування церковнослов’янзмів у церковно-релігійній термінології, зокрема Л. Петрович це питання частково висвітлювала у своїй статті “До питання церковнослов’янзмів в українській богословській термінології” [10, с. 27]. Проте актуальним на сьогодні залишається питання функціонування у церковно-релігійній терміносистемі поряд із церковнослов’янськими термінами їх українських відповідників, що спричинило виникнення синонімії в досліджуваній термінології.

Мета і завдання дослідження. Мета нашої статті – вказати на роль церковнослов’янської мови для утворення синонімів у церковно-релігійній термінології. Для досягнення мети поставлені наступні завдання: вказати основну причину виникнення синонімії у церковно-релігійній термінології, проаналізувати значення церковнослов’янської мови на досліджуване явище, охарактеризувати особливості функціонування деяких церковнослов’янських термінів та їх україномовних відповідників у релігійній літературі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією із причин виникнення синонімії в українській церковно-релігійній термінології є те, що раніше писемну сферу спілкування забезпечувала церковнослов’янська мова (лише у ХХ ст. Українська Церква перейшла на українську мову), а усну – народна українська мова.

З відмовою від язичництва у 988 році Київська Русь була приєднана до християнства. Приймаючи нову релігію з Греції, наші предки запозичили і їхню термінологічну лексику для позначення того чи іншого явища релігії. Церква обслуговувалася чужою, спеціально створеною для потреб Церкви старослов’янською мовою, яка була не зовсім зрозумілою населенню Київської Русі. Це була перша культова мова, яка використовувалась для богослужіння. Саме тому створилася ситуація двомовності, тобто церква, освіта користувалися спеціально створеною церковною мовою, а в повсякденному житті використовували місцеву народну мову.

Старослов’янська мова – це літературно-писемна мова слов’ян, зафіксована в пам’ятках Х – ХІ ст. Сформувалася вона на основі македонського (солунського) діалекту староболгарської мови, яку використовували слов’янські населення околиць Солуня (суч. назва: Салоніки), рідна мова св. рівноапостольних братів Кирила і Мефодія. Саме вони впорядкували перше слов’янське письмо, переклали церковні тексти на свою рідну говірку в ІХ ст. [11, с. 128]. Старослов’янська мова була спеціально утворена для потреб християнської церкви як мова слов’янської писемності, як писемно-літературна мова слов’янських народів. Під впливом живої мови книжників вона поступово включала місцеві особливості – болгарські, сербські, давньоруські. Це спричинило появу місцевих регіональних різновидів старослов’янської мови, які прийнято називати церковнослов’янською мовою болгарської, сербської і т. д. редакції [1, с. 13]. У Київській Русі старослов’янську мову через основну сферу функціонування називали ще церковнослов’янською. “Старослов’янська мова дуже рідко вживалася як знаряддя літературної творчості. Вона обслуговувала потреби культу, тому науковці від цього часу (ХІІ – ХІІІ ст.) називають її церковнослов’янською” [7, с. 15]. Церковнослов’янська мова виконувала функцію посередника у перенесенні на український ґрунт релігійної лексики грецького і латинського походження [11, с. 195].

Про функціонування церковнослов’янської мови писав І. Огієнко: “Наша початкова літературна мова, мова церковна болгарська, не була в нас мовою зовсім чужою, – її добре розуміли” [6, с. 87].

Вживання української мови у церковно-релігійній термінології та витіснення нею традиційної тут церковнослов’янської мови припадає на кінець ХІХ – початок ХХ ст. Це мало велике значення не лише для Української Церкви, але і для сучасної української літературної

мови. Важливими наслідками цього процесу є такі: 1) поява нового параметру української мови – статусу богослужбової, культової; 2) утворення нової одиниці функціонально-стильової системи сучасної української літературної мови – релігійного (сакрального, конфесійного, богословського) стилю; 3) розширення виражальних стилістичних ресурсів української мови через вироблення спеціальних, богословсько-літургійних стилістичних засобів у процесі засвоєння нею шляхом перекладу текстів специфічного змістового та стилістичного характеру; 4) збагачення лексичного фонду української літературної мови спеціальною церковно-релігійною термінологією [8, с. 10]. Активність цього процесу залежала від жанрів церковно-релігійної літератури та типів конфесій Української Церкви [12, с. 366]. Впровадження української мови в церковне життя спричинило необхідність перекладів українською мовою релігійної літератури.

В. Німчук зазначає, що “завдяки старанням Української автокефальної православної церкви новоукраїнська літературна мова закріпила свій високий статус священної, збагатилася й удосконалилася лексико-семантичні і стилістичні засоби української мови, розширилися сфери її функціонування” [7, с. 21].

Українську мову в практику Української греко-католицької церкви запроваджено у 1963 році після II Ватиканського собору, який дозволив вживання в католицьких Церквах народних мов. Із проголошенням незалежності України почався процес відновлення діяльності українських Церков (Українська автокефальна православна церква, Українська православна церква Київського патріархату та Українська греко-католицька церква). Забезпечення українських конфесій богослужбовою та літургійною літературою було здійснено за допомогою репринтно перевиданої релігійної літератури перекладеної у 20-х рр. та протягом 30 – 80-х рр. у діаспорі та створення нових перекладів. У цей час продовжує формуватися та розвиватися функціональний сакральний (релігійний, конфесійний) стиль сучасної української літературної мови.

Як зазначає Т. Коць, “живу українську літературну мову на рівень конфесійної підняла Українська автокефальна православна церква, яка в 1919 році відправила першу Службу Богу українською мовою. Ця конфесія і започаткувала тенденцію максимальної орієнтації на внутрішньомовні (власне українські) ресурси. Спільними зусиллями науковців і церковних діячів конфесійний стиль української мови вже на поч. ХХ ст. активно і повноцінно входить у систему української мови, функціонує в писемному (переклади Біблії та ін. релігійної літератури) і в усному (Служби Божі в Українській автокефальній православній церкві) різновиді” [6, с. 42].

В. Задорожний відзначає, що мовна практика українських церков і ознайомлення з їхньою літературою дозволяють виявити дві тенденції в їхньому мовокористуванні: а) тенденція до збереження певної архаїчності в мовокористуванні; б) тенденція до повного перекладу богословської літератури, а разом з тим і мови богослужби на сучасну українську мову, іноді з відмовою від будь-якого зв'язку з попередньою церковнослов'янською традицією богослужб [5, с. 140]. Такої ж думки дотримується Н. Дзюбишина-Мельник, яка зауважує, що перша тенденція характерна для Української греко-католицької церкви, то друга – для українських православних церков [3, с. 193-194]. О. Горбач вважає, що “новітню літературомовну церковно-релігійну термінологію почато творити – на базі раднішої – з перекладами Св. Письма в 19-ім та літургійних книг у 20-ім віці. Такі переклади велися паралельно (й переважно незалежно від себе) в обидвох Церквах – на різних варіантах літературної мови – в Галичині й на Наддніпрянщині. Видані ж у Галичині ще з поч. 19-го віку короткі катехизми надто ще пов'язували з просякнутим церковнослов'янськими “язичіям”, цитати з Св. Письма тоді ще подавали, як правило, українською церковнослов'янщиною. Нахил до збереження церковнослов'янських у представників української католицької церкви – навіть після переведення на літературну мову в богослужінні (як і в перекладах Св. Письма) слідний тут і досі. Так наприклад, голос тут і далі глас, голова (Церкви) – глава, палець – перст, визволити – ізбавляти” [3, с. 143]. На сьогодні немає єдиної думки щодо ролі церковнослов'янської мови у релігійній сфері.

Характерною ознакою мови сучасної української Церкви є одномовність, тобто використання в церковному житті лише української мови. Але іноді спостерігаються наслідки колишньої двомовності, коли писемну сферу функціонування релігійної терміносистеми забезпечувала церковнослов'янська мова, а усну – українська, адже і сьогодні в церковно-релігійній термінології наявні власномовні (українські) та церковнослов'янські терміни, що зумовило її синонімічність.

Якщо раніше писемна і усна сфери функціонування церковно-релігійних термінів існували окремо одна від одної, то впровадження української мови в релігійне життя дозволило їхню взаємодію. Таким чином стало можливим поповнення релігійної терміносистеми новими

термінами, активніше почали використовувати застарілі терміни. Унаслідок взаємодії писемної та усної сфери функціонування всередині церковно-релігійної термінології утворилися нові синонімічні пари, в яких один термін є церковнослов'янським, а інший – власно мовним. Ці синоніми опинилися у зв'язку протиставлення за ознакою нормативності, функціональної активності та найперше за стилістичними характеристиками, адже церковнослов'янські завжди вважалися показником високого, урочистого стилю, а українські відповідники мають нейтральні ознаки.

Розглянемо декілька прикладів функціонування таких синонімів у богослужбово-літургічній літературі.

У богослужбовій літературі зустрічається синонімічний ряд термінів всенічна – всеношна – всеночне – всенічне бдіння – цілонічне чування – всеношне пильнування, що позначають “богослужіння добового кола, до складу якого входять велика вечірня, утрєня та перший час або велике повечер'я, утрєня та перший час і яке відправляється протягом цілої ночі напередодні дванадесятих, великих та храмового церковних свят” [11, с. 40]. У спеціальній літературі натрапляємо на застарілу архаїчну форму всенічне бдіння, що є свідченням подальшого використання в релігійній сфері церковнослов'янських, напр.: Всенічним бдінням, або всенічною, називається таке богослужіння, яке проводиться ввечері напередодні особливо шанованих святкових днів [14, с. 574]. Ця терміносполука вступає із попередніми у відношення стилістичної відмінності. У ХХ ст. процес проникнення української лексики у сферу релігії спричинив появу нових лексичних відповідників до цих церковнослов'янських, що зумовило утворення нових структурних синонімів: Однак нічне чування перед кожною неділею було для учасників дуже невідгідне <...> [2, с. 131]; Чин великої вечірні із всенічним [18, с. 8]; Цю частину Вечірні називають і литією, і всенічним [2, с. 66].

У богослужбовій літературі зафіксований синонімічний ряд опівнічниця – північна – опівнічна відправа – опівнічна – полуношниця – полуночниця (“богослужіння добового кола, що входить до складу ранкового богослужіння, яке відправляють перед утрєною, якщо немає всенічної” [11, с. 88]). Церковнослов'янським полуношниця та його українські відповідники: (опівнічниця, північна, опівнічна відправа, опівнічна) знаходяться у відношенні стилістичної відмінності: Північна відправа має три різновиди: повсякденний, суботній та недільний [2, с. 135]; Північна має три види: повсякденна, суботня і недільна [18, с. 23]; Полуношниця – служба, яка здійснюється опівночі, на спомин про нічну молитву Спасителя у Гексиманському саду [14, с. 508]; Повсякденна Полуночниця складається з двох частин [19, с. 85].

У богослужбово-літургічній літературі функціонують терміни звізда – звiздиця – зірка, що позначають евхаристійний предмет – конструкцію “з двох хрестоподібно з'єднаних дужок, яку ставлять на дискос, щоб уникнути усування та змішування вирізаних часточок при покриванні дискоса покривцями” [11, с. 56]. Сьогодні у релігійній літературі активно використовуються термін звiзда, який є семантичною калькою з грецької мови та утворений від нього за допомогою церковнослов'янського суфікса синонім звiздиця: Найперше священник кладе на дискос з Агнцем і часточками т. зв. звiзду [15, с. 181]; Тоді диякон підходить з лівого боку священника і, взявши правицею святу звiзду, вдаряє нею у св. дискос вгорі <...> [18, с. 534]; Звiздиця складається з двох металевих невеликих дуг, скріплених посередині гвинтом так, щоб їх можна було чи скласти, чи розсунути хрестоподібно [14, с. 560]. Україномовний синонім зірка використовується досить рідко, здебільшого у науково-популярних літургіках: До дискоса додається ще зірку, яка спочиває на двох дугах і символізує віфлеємську зорю, яка супроводжувала трьох мудреців зі Сходу [19, с. 32].

На позначення підвищення в східній частині вівтаря, на якому установлюють трон [11, с. 75] у церковно-релігійній термінології функціонують стилістичні синоніми горне місце – горне сідалище – горне сидіння – високе місце. Існування такої кількості синонімів можемо пояснити використанням в релігійній сфері церковнослов'янської мови, яка поряд з українською до сьогодні активно вживається в Українській греко-католицькій церкві: Потім ієрей іде з дияконом до горного сидіння [18, с. 543]; Він стає за престолом, мирствує нарід перед читанням Апостола і сідає з правого боку горного місця <...> [19, с. 106]; Безпосереднім приготуванням до читання в Письма є вихід священнослужителя на т. зв. горне сідалище [15, с. 253]. В Українській православної церкві Київського патріархату використовують частіше українську мову: Місце за престолом біля східної стіни вівтаря називається горнім (високим) місцем [14, с. 560].

Для позначення невеличкої ложки “для причащення мирян та церковнослужителів” [11, с. 71] у богослужбових книгах та літургіках функціонують терміни ложиця – лжиця – ложечка. Ці синоніми вступають у відношення стилістичної відмінності, адже поряд із урочисто-піднесеними церковнослов'янськими термінами ложиця – лжиця використовується розмовний ложечка: Лжиця – ложечка, яка використовується для причастя віруючих [14, с. 47]; Сосуд під час причастя треба держати міцно в руках, а Св. Тайни давати не з повної ложиці <...> [17, с. 68]; По закінченні Причастя вірних священник залишає ложечку в чаші і покриває її рушничком [18, с. 538]; Використання цих термінів-синонімів є свідченням того, що у релігійній сфері існує дві тенденції: традиційної архаїзації (лжиця, ложиця) та новітнього осучаснення (ложечка) термінів.

Під час дослідження релігійних джерел ми знайшли використання синонімів померлих (нейтральний сучасний термін) – усопший (церковнослов'янськ, застарілий термін): Якщо буде приношення за усопших, ієрей виголошує цей відпуст [13, с. 80]; Якщо буде приношення за померлих, диякон або ієрей виголошує цю ектенію [13, с. 105].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, незважаючи на те, що у сфері релігії уже давно офіційно використовується українська мова, все ж у всіх конфесіях вживають часто церковнослов'янські терміни. Функціонування церковнослов'янських термінів пояснюємо тим, що вони роблять текст урочистішим, тому із українським відповідником вони вступають у відношення стилістичної відмінності. Подальші розвідки вбачаємо в аналізі типів термінів-синонімів у церковно-релігійній термінології.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Архієпископ Августин Церковнослов'янська мова як мова Богослужіння / арх. Августин // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, (Київ, 5–6 жовтня 2000 р.) / відп. ред. В. Німчук. – Львів : Вид-во Львівської Богословської Академії, 2000. – С. 13–20.
2. Головацький Р. Пояснення Богослужінь / Р. Головацький. – Л. : Місіонер, 2007. – 3-є вид. – 304 с.
3. Горбач О. Українська народна релігійно-християнська термінологія й лексика / О. Горбач // Зібрані статті II : статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – Мюнхен, 1993. – С. 123–170.
4. Дзюбишина-Мельник Н. Конфесійний стиль / Н. Дзюбишина-Мельник // Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Українська мова. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. – Opole, 1999. – S. 184–200.
5. Задорожний В. В. До проблеми розвитку конфесійного стилю сучасної української літературної мови / В. В. Задорожний // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, (Львів, 13–15 травня 1998 р.). – Львів : Вид-во Львівської Богословської Академії, 1998. – С. 137–146.
6. Коць Т. Основні засади конфесійного стилетворення української мови (кін. XIX – поч. XX ст.) / Т. Коць // Рідний край – 2001 – № 2(5) – с. 40–43.
7. Німчук В. В. Християнство й українська мова / В. В. Німчук // Українська мова. – 2001. – № 1. – С. 11–34.
8. Осінчук Ю. В. Історія української богослужбово-обрядової лексики : монографія / Ю. В. Осінчук; відп. ред. В. В. Німчук. – К. : ВД Дмитра Бугаро, 2009. – 176 с.
9. Огієнко І. І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
10. Петрович Л. До питання церковнослов'янських термінів в українській богословській термінології / Л. Петрович // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, (Львів, 13–15 травня 1998 р.). – Львів : Вид-во Львівської Богословської Академії, 1998. – С. 97–107.
11. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології / Н. Пуряєва. – Л. : Свічадо. – 2001. – 156 с.
12. Пуряєва Н. Українська церковно-обрядова термінологія / Н. Пуряєва // Michael Moser. Das Ukrainische als Kirchensprache (українська мова в церквах). – Wien, 2005. – С. 353–411.
13. Священна і Божественна Літургія святого отця нашого Йоана Золотоустого і святого отця нашого Василія Великого. – Л. : Місіонер, 2007. – 245 с.
14. Слобідський С. Закон Божий : Підручник для сім'ї / С. Слобідський. – 3-є вид. – К. : Вид. відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2008. – 654 с.
15. Соловій М. Божественна Літургія : Історія – розвиток – пояснення / М. Соловій. – Л. : Свічадо, 1999. – 440 с.
16. Сучасна українська літературна мова : підручник для студ. вищ. навч. закл. / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас [та ін.]; за ред. М. Я. Плюща. – 6-е вид., стереотип. – К. : Вища школа, 2006. – 430 с.
17. Татомир Ю. Христос моя сила : Допоміжний требник / Ю. Татомир. – Нью-Йорк, 1968. – 88 с.
18. Типик Української Католицької Церкви / Підгот. о. Ісидор Дольницький. – Рим, 1992. – 619 с.
19. Федорів Ю. Пояснення церковних Богослужінь і Святих Тайн : підручник для школи і дому / Ю. Федорів. – Л. : Свічадо, 2009. – 160 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Іванна Ворона – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов Тернопільського державного медичного університету ім. І. Я. Горбачевського.

Наукові інтереси: церковно-релігійна термінологія, методика викладання іноземних мов.

УДК 811.161.2'367.4:001.4

**ГІПЕРОНІМІЧНИЙ РІЗНОВИД ПРОПОЗИЦІЙНО-ДИКТУМНОЇ
МОТИВАЦІЇ АНАЛІТИЧНИХ ТЕРМІНІВ
НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ**

Лілія ГАРАЩЕНКО (Полтава, Україна)

У статті виявлено специфіку мотивації науково-технічних аналітичних термінів з огляду на когнітивні механізми їхнього творення, розглянуто гіперонімічний різновид пропозиційно-диктумної мотивації складених термінів як одиниць спеціальної номінації. Визначено рівні репрезентації знань про реалії науки й техніки, представлені в ономасіологічній структурі термінологічних одиниць.

Ключові слова: аналітичні терміни, науково-технічна термінологія, пропозиційно-диктумна мотивація, мотиватор, гіперонім, гіпонім.

The article reveals scientific-technical analytic terms motivation specifics in view of the cognitive mechanisms of their creation. The hyperonymic type of proposition-dictum motivation of composite terms as special nomination units has been investigated. The representation levels of knowledge about science and technology realia, realized in the onomasiological structure of terminological units, have been analyzed.

Key words: analytic terms, scientific-technical terminology, proposition-dictum motivation, motivator, hyperonym, hyponym.

Стрімкий розвиток сучасної науки й техніки, динамічна технократизація щоденного життя вносять зміни до концептуальної та мовної картин світу, постійно збільшуючи в словниковому складі української мови корпус термінологічної лексики. Термінологічна номінація невід’ємна від процесу наукового пізнання й трансформації об’єктивної дійсності, що викликає потребу досліджувати термін як результат пізнавальної діяльності людини, засіб концептуалізації спеціальної інформації.

У науково-технічній термінології поширені два структурні класи термінів: терміни-слова й терміни-словосполучення, які виникають для номінування нового поняття або для уточнення родового поняття. За спостереженнями науковців, терміносполуки становлять понад 70 % загальної кількості термінологічних одиниць у різних терміносистемах (праці М.П. Годованої, Б.П. Михайлишина, О.М. Іващшин, О.Г. Чумак, Л.Д. Малевич, О.В. Чуєшкової, Д.П. Шапран, Л.В. Козак та ін.). Аналітичні терміни відображають результати пізнавальної діяльності людини, віддзеркалюють роботу людської когніції, процесів категоризації і концептуалізації, що є двома формами пізнання світу у вигляді класифікаційної діяльності розуму людини. Когнітивна природа інформації, яку передають аналітичні терміни, найрелевантніша для здійснення комунікації.

Мета статті – розглянути гіперонімічний різновид пропозиційно-диктумної мотивації науково-технічних аналітичних термінів, визначити рівні репрезентації знань про реалії науки й техніки, представлені в ономасіологічній структурі термінологічних одиниць.

Поставлена мета передбачає розв’язання таких завдань: дослідити закономірності творення пропозиційно мотивованих аналітичних термінів науково-технічної термінології; з’ясувати принципи родо-видової категоризації в науково-технічній галузі; визначити рівні репрезентації знань про науково-технічні поняття; виявити предикатно-аргументні позиції, з якими корелюють гіпероніми.

З метою з’ясування когнітивної бази мотивації науково-технічних аналітичних термінів було використано розроблену О. О. Селівановою методику когнітивно-ономасіологічного аналізу, що ґрунтується на принципі інтегративної двовекторності дослідження (від ономасіологічної структури аналітичних термінів до структури знань про позначене й навпаки) та на психолінгвістичній моделі породження (продукування) номінативних одиниць. Мотивацію з огляду на психолінгвістичну модель породження найменування витлумачено як наскрізну лінгвопсихоментальну операцію формування ономасіологічної структури, що здійснюється шляхом вибору мотиватора (-ів) з мотиваційної бази структури знань про позначене в складній системі зв’язків різних пізнавальних функцій етносвідомості [8, с. 482]. Когнітивно-ономасіологічний аналіз науково-технічних аналітичних термінів дав змогу встановити мотиваційну типологію спеціальних найменувань. Залежно від статусу обраних мотиваторів

аналітичних термінів у структурі знань про позначене виокремлено три типи мотивації: пропозиційно-диктумну, асоціативно-метафоричну й змішану.

Пропозиційно-диктумна мотивація характеризується вибором мотиваторів з мисленневих аналогів ситуації, що передають відносно істинну, несуперечливу інформацію про властивості об'єкта номінації, вербалізовану знаками в прямих значеннях. У структурі ментально-психонетичного комплексу такий фрагмент визначено як диктумний компонент, який входить до складу пропозиції чи ототожнюється з нею. Пропозиційні моделі вважаються результатом вибору компонентів пропозиційної структури – певного мисленневого аналога, „що виокремлює й вказує на зв'язки між елементами ситуацій, які потім реалізуються в синтаксичному конструкті чи в інших одиницях” [1, с. 104].

Пропозиційно-диктумна мотивація за загальним семантичним механізмом розглядається як метонімічна, оскільки здійснюється перенесення позначень одного компонента події на інший, назви одного класу предметів або одиничного предмета на інший клас або одиничний предмет, перенесення позначень частини на ціле й цілого на частину за суміжністю, дотичністю двох чи більше складників пропозиції. Цей тип мотивації науково-технічних аналітичних термінів залежно від статусу мотиваторів у структурі пропозиції представлений категорійним, гіперонімічним і предикатно-аргументним різновидами.

Гіперонімічний різновид пропозиційно-диктумної мотивації ґрунтується на принципах родо-видової категоризації в науково-технічній галузі й використовує знаки компонентів диктуму не з предикатно-аргументної структури, а з її родових корелятивів. Мотиватор-гіперонім служить ядерним компонентом аналітичних термінів, має узагальненіше значення і визначає належність поняття до певної категоріальної ієрархії. У лінгвістичній літературі для визначення родо-видових відношень існує декілька назв: гіпонімічні, гіпер-гіпонімічні, категоріально-специфікаційні й інклюзивно-ексклюзивні. Гіперо-гіпонімічні відношення вважаються фундаментальними семантичними відношеннями, які структурують словниковий склад мови. Загальновідомо, що на основі гіпонімії лексичні одиниці послідовно об'єднуються в тематичні й лексико-семантичні групи і поля. За словами М.В. Нікітіна, „гіпонімічні зв'язки імен – вид класифікаційних концептуальних зв'язків, які відображають рівні подібності-відмінності предметів, навіть якщо вони ніяк не пов'язані” [4, с. 89].

Усі науково-технічні поняття, що є елементами наукової картини світу, підпорядковуються певній ієрархії, перебувають у своєрідних взаємовідношеннях, а місце кожного визначають абстракції, порівняння чи узагальнення понять. Терміни як спеціально створені номінативні одиниці покликані не лише виражати сутність поняття, а й передавати відношення між ними – родо-видові, частини й цілого, суміжності в просторі або часі [6, с. 191]. Родо-видові зв'язки вважаються універсальною моделлю репрезентації наукових знань, оскільки в ній „якнайкраще простежується багатоступеневість, ієрархічність і певним чином асоціативність наукового знання” [3, с. 33]. За спостереженнями Л.О. Манерко, наукові поняття посідають визначене місце в логіко-поняттєвій терміносистемі, вони прагнуть до узагальнення та класифікації знань людини про світ, уніфікації, досягнення високого ступеня знакового представлення наукового знання [3, с. 32].

У термінознавстві під гіперонімією розуміють вираження підрядності й супідрядності, а також побудову на їхній основі ієрархічної системи термінів, коли термін ширшого змісту (гіперонім) містить у собі термін вузкого змісту (гіпонім). За гіперонімічної організації істотним є те, що кожний вищий клас складається з меншої кількості одиниць з більшим обсягом значень. На думку мовознавців Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк, „гіперо-гіпонімічні відношення між термінами конкретних систем виникають унаслідок розвитку синтагмозначень гіперонімів ... або шляхом актуалізації їхніх парадигматичних значень” [6, с. 192].

Можливість диференціації термінів за гіперо-гіпонімічними групами зумовлено наявністю в їхній семантичній структурі інтегральної семи, за допомогою якої відбувається групування термінологічних одиниць. Формування гіпонімії здійснюється шляхом додавання диференційної семи, яка відносить термін до нижчого рівня в ієрархічній структурі.

Ієрархічна побудова науково-технічної терміносистеми ґрунтується на протиставленні вищого нижчому, конкретного абстрактному і передбачає наявність кількох рівнів. Існують різні підходи до виділення й опису рівнів категоризації знань. Так, Л.О. Манерко пропонує виділити „тематичний” і „вищий” рівні. Дж. Лакофф та І.Г. Ольшанський розрізняють три рівні: 1) вищий рівень – рівень категоріальних понять; 2) базовий рівень – рівень концептуальних понять; 3) нижчий рівень – підпорядкований рівень сенсорних понять [2; 5]. Відомий когнітивний

психолог Е. Рош також виокремлює субкатегоріальний рівень, який визначає можливість остаточних гіперо-гіпонімічних відношень [9].

Ураховуючи основні підходи, сформовані в сучасній науці щодо опису ієрархічної класифікації знань, пропонуємо такі рівні репрезентації знань про науково-технічні поняття, представлені в ономасіологічній структурі аналітичних термінів: вищий, базовий, нижчий і субкатегоріальний. В аналітичних термінах мотиватором виступає гіперонім базового рівня, наприклад: механізм (вищий рівень) → машина (базовий рівень) → ливарна машина (нижчий рівень) → формувальна ливарна машина (субкатегоріальний рівень); а також генератор → генератор змінного струму → вентильний генератор змінного струму; система → система одиниць → абсолютна (міжнародна, когерентна) система одиниць тощо. Центральною ланкою в цій послідовності рівнів є базовий, у межах якого структурується більша частина знань людини [3, с. 35]. За спостереженнями Дж. Лакоффа, у структуралізації знань людини базові категорії відіграють вирішальну роль. Базові, концептуальні поняття відзначаються високим ступенем узагальнення й розгорнутою дефініцією. Такі фундаментальні поняття легко сприймаються за схожими загальними рисами, а окремий ментальний образ відтворює всю категорію загалом. У своїй структурі базові найменування можуть містити як конкретно-предметне, так і абстрактно-наукове значення, що зумовлює широту його семантичного потенціалу.

Сприйняття та категоризація реалій на базовому рівні здійснюється гештальтно, тобто нерозчленовано, оскільки ми сприймаємо об'єкти й оперуємо їхніми концептами без контролю свідомості. Концепти, що репрезентуються цими терміноодиницями, потребують найменше когнітивних затрат під час їхнього сприйняття й оброблення. Базовому рівню відповідають такі одиниці науково-технічної термінології: автомат, блок, величина, верстат, генератор, двигун, діаграма, імпульс, контакт, кран, машина, метод, механізм, панель, підшипник, потужність, режим, реле, речовина, система, струм, температура, частота та ін. Саме на основі базових понять відбувається творення термінів зі складнішою граматичною й семантичною структурою.

Проведений аналіз засвідчує, що гіпоніми можуть виступати в ролі гіперонімів щодо інших термінів-гіпонімів унаслідок послідовного підпорядкування ступенів конкретизації. Мотиваторами можуть бути гіпероніми нижчого рівня й субкатегоріального, у межах якого виокремлюємо два ранги, наприклад: механізм підіймання (нижчий рівень) → механізм підіймання робочого органа екскаватора (субкатегоріальний рівень I рангу) → механізм підіймання робочого органа екскаватора безперервної дії (субкатегоріальний рівень II рангу); а також вакуумна помпа → дифузійна вакуумна помпа → самоочисна дифузійна вакуумна помпа; підшипник ковзання → радіальний підшипник ковзання → сегментний радіальний підшипник ковзання тощо.

Гіперонімічний різновид пропозиційно-диктумної мотивації аналітичних термінів актуалізується в поєднанні з предикатно-аргументним різновидом. Це пояснюється тим, що номінатор, називаючи той або той предмет, прагне вербалізувати найзагальніший обсяг інформації. Так, гіпероніми корелюють з предикатно-аргументними позиціями: 1) мотиватором предиката дії: автомат гальмування (запуску), блок навантажування (додавання), діаграма застигання, механізм газорозподілу, помпа тертя, режим блокування, система відліку; 2) мотиватором предиката характеру виконання дії: самовідтворюваний автомат, самозмашувальний підшипник, самозбудний генератор, температура самозаймання; 3) мотиватором предиката процесу: температура сублімації; 4) фінітива: блокувальний (відтинаний) механізм, заточувальний верстат, коригувальний двигун, регулювальна арматура, розливний кран, сортувальний автомат, ущільнювальний підшипник; 5) локатива: даховий кран, копальнева лампа; 6) фабрикатива: гіпсошлакобетонна (залізкокерамічна) панель, мідний дріт, урановий блок; 7) медіатива: емальований (луджений) дріт; 8) темпоратива: безперервний режим, реле часу; 9) квалітатива: в'язкопружна речовина, наднизька температура, дугова лампа, еліптична ресора, пружна система; 10) квантитатива: багатопозиційний (однопозиційний) автомат, двокамерна помпа, трифазний двигун, двосіткова лампа.

Ономасіологічні структури науково-технічних аналітичних термінів, які відтворюють кореляцію гіперонімічного мотиватора й мотиватора предиката дії, можуть розширюватися шляхом уведення додаткового компонента – об'єктного мотиватора: арматурозгинальний (вальцешліфувальний) верстат, вантажопідіймальний кран, льонозбиральна (деревообробна, рейкозгинальна) машина, трубозварювальний автомат тощо.

Отже, гіперонімічний різновид пропозиційно-диктумної мотивації репрезентують термінологічні конструкції, у яких одна мотиваційна ознака належить до гіперонімічного рівня, а

друга – обрана з предикатно-аргументного рівня (мотиваторів різноманітних предикатів, а також аргументів фінитива, локатива, медіатива, фабрикатива, темпоратива, квантитатива й квалітатива). Перспективи нашого дослідження перебувають у площині подальшого когнітивно-ономасіологічного вивчення окремих терміносистем, тенденцій до поповнення їх аналітичними номінаціями для одержання цілісної картини концептуального відтворення знань у системі науково-технічної термінології.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гиздатов Г. Г. Когнитивные модели в речевой деятельности / Г. Г. Гиздатов. – Алма-Аты : Гылым, 1997. – 176 с.
  2. Лакофф Дж. Когнитивная семантика / Дж. Лакофф // Язык и интеллект. – М. : Наука, 1995. – С. 141–194.
  3. Манерко Л. А. Новая методика исследования категоризации в лингвистике / Л. А. Манерко // Вестник Московского университета. Сер. 9 : Филология. – 2000. – № 2. – С. 29–42.
  4. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М., 1988. – 167 с.
  5. Ольшанский И. Г. Когнитивные аспекты лексической многозначности / И. Г. Ольшанский // Филологические науки. – 1996. – № 5. – С. 85–93.
  6. Панько Т. І. Українське термінознавство : [підручник] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
  7. Російсько-український словник з інженерних технологій / [уклад. : М. Ганіткевич, Б. Кінаш. Термінографічна серія СловоСвіт № 9]. – Львів : ЛІГА-ПРЕС, 2004. – CD.
  8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
- Rosh E. Prototype Classification and Logical Classification : the Two Systems / E. Rosh. – Chicago, 1981. – 154 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лілія Гаращенко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

Наукові інтереси: проблеми сучасного термінознавства, когнітивні механізми творення аналітичних термінів української науково-технічної термінології.

УДК 130.2:81'22

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМ

Ольга ГОСУДАРСЬКА (Київ, Україна)

У статті розглядаються принципи формування французької терміносистеми на базі давньогрецького і латинського лексичних фондів та української терміносистеми, що формується під впливом західноєвропейських (запозичення французьких, німецьких, італійських, англійських термінів) і російських мовних вливань; простежуються основні прояви семантичної реорганізації запозичених термінів у новому мовному оточенні. Піднімається питання стосовно того, що є перевагою для мови: бути джерелом формування нових термінів інтернаціонального значення чи дотримуватися економії свого потенціалу шляхом запозичення термінів інішомовного походження.

Ключові слова: терміносистема, термін інішомовного походження, значеннєва парадигма, семантична реорганізація, метафоризація.

The article focuses on the principles of French terminology based on ancient Greek and Latin vocabulary and of Ukrainian terminology that is influenced by the West European (French, German, Italian, English borrowed terms) and Russian language infusions. The paper traces the main manifestations of loan terms semantic reorganization in a new language environment. The author raises the issue concerning what the advantage for a language is: to be the source of international importance terms or to adhere to the economy of its potential by borrowing terms of foreign origin.

Key words: terminological system, term of a foreign origin, semantic paradigm, semantic reorganization, metaphorization.

Переклад науково-технічної продукції на сучасному етапі розвитку українського суспільства є найбільш затребуваним, оскільки процес глобалізації світової економіки, до якого з 90-х рр. XX ст. Україна долучилася як повноцінний партнер, продовжує поглиблюватися. Більшість праць українських фахівців у галузі перекладу присвячені дослідженню англійської спеціалізованої літератури (Ю.П. Іванко, В.І. Карабан, І.П. Ліпко, Л.М. Черноватий та ін.), де основну увагу приділено виявленню особливостей відтворення юридичної літератури українською мовою; термінології інформаційних технологій (С.П. Єршомін, І.М. Кучман та ін.) та основ економічного перекладу (О.В. Глоба, О.І. Кобзар та ін.).

Проблемі відтворення французьких науково-технічних текстів українською мовою приділено значно менше уваги. Поодинокі праці здебільшого мають оглядовий характер, розкриваючи загальні вимоги, яких має дотримуватися перекладач під час роботи із технічним текстом будь-

якого спрямування. Процес здійснення адекватного перекладу з французької мови українською і навпаки має будуватися на міцному теоретичному підґрунті, базисом якого є принципи формування терміносистем зазначених мов, визначенню яких присвячена ця стаття.

Мета статті – з'ясувати принципи формування французької та української терміносистем.

Поставлена мета передбачає виконання наступних завдань:

- 1) виявити основні джерела запозичення термінів французькою і українською мовами;
- 2) проаналізувати найпоширеніші процеси, що відбуваються під час семантичної реорганізації термінів іншомовного походження у вищезазначених мовах;
- 3) визначити переваги і недоліки формування мовами власних термінів.

Терміни є ключовими вузлами наукової картини світу. Будь-яка термінологічна система складається з багатьох лексичних шарів, що репрезентують етапи її становлення і вказують на ті народи, які відігравали роль рушійної сили в розвитку науки на кожному з них. Одними з найглибших і найпотужніших шарів є лексеми давньогрецького та латинського походження.

Більшість запозичень з давньогрецької мови отримують ступінь інтернаціоналізмів. Серед них – назви наукових галузей, терміни культури та мистецтва: напр., математика, філософія, синтаксис, граматики, сцена, хор тощо. Східні слов'яни розпочали їхнє засвоєння ще до прийняття християнства на Русі в процесі безпосередніх контактів із Візантією та її колоніями в Криму й на Чорноморському узбережжі [11, с. 20]. До французької мови терміни давньогрецького походження проникають головним чином за посередництва латини [4, с. 7].

Власне латинські запозичення активно використовуються європейськими мовами у медичній, біологічній, хімічній, юридичній та інших сферах. Для романських мов, що є фактично спадкоємцями латини, вони отримують особливе значення, оскільки беруть участь у формуванні не тільки термінології, а й загальнонавчального лексичного фонду.

Терміни латинського походження у французькій мові можна поділити на дві групи. До першої належать ті латинські лексеми, що були залучені саме з метою відображення різноманітних термінологічних понять. У фонетичному та графічному планах терміни, отримані таким чином, практично не відрізняються від своїх латинських першоджерел. Семантичне навантаження цих лексем зазнає суттєвого реформування [9, с. 295]. Одним з найпоширеніших є наступний шлях семантичної реорганізації: багатоконпонентна значеннєва парадигма латинської лексеми, що має перейти до французької мови з метою її використання як терміна, очищується від своїх сем, окрім тієї, на базі якої формується нове спеціалізоване значення. Наприклад, лат. *subitus* зі значень 'лікоть, рука, вигин, поворот' при переході до французької мови (фр. *subitus*) залишило тільки 'лікоть', що було звужене до 'ліктьова кістка'.

У ряді випадків формування термінологічного значення могло відбуватися ще у латині, але внаслідок багатозначності лексеми, за посередництва якої воно виражалося, це спеціалізоване значення сприймалося нечітко. При переході до французької мови (за умови актуальності терміна) такі слова зазнавали семантичного очищення від інших нетермінологічних або зайвих термінологічних сем [9, с. 295]: напр., у лат. *fistula* 'труба, трубка; водопровід; повне стебло; писальне перо; дихало (у кита); канал (анатом.); шевський ніж; ручний млин; свищ; отвір, пора' при трансформації у французький медичний термін *fistule* з усього вищезазначеного ряду залишилося лише 'свищ'.

Якщо термін припиняв бути актуальним він міг або остаточно вийти із ужитку, або увібрати в себе інше спеціальне значення, схоже за певними ознаками з архаїзованим. Напр., латинська лексема *minister* спочатку вживалась на позначення слуги або помічника взагалі. Згодом ще на латинському мовному ґрунті відбулося звуження її значення до 'служитель культу, священик'. Саме з цією семантикою лексема *minister* перейшла до французької мови. Поступово фр. *ministre* з релігійної сфери перейшло до галузі політики та дипломатії, розвинувши нові термінологічні значення – політ. 'міністр' та дип. 'посланник'. Релігійне пастор у сучасній французькій мові ще закріплюється за лексемою *ministre*, але вважається архаїчним.

Складнішою в плані семантичної визначеності є група лексем латинського походження, що були залучені до словникового складу французької мови, перш за все, з метою відбиття загальнонавчаних понять, а пізніше увібрали до своїх семантичних парадигм спеціалізовані значення, утворені від базових нетермінологічних сем шляхом метафоричних переносів [10, с. 535]. Як приклад, наведемо фр. *corollaire*, що окрім вживання у галузі математики зі значенням 'наслідок', може позначати 'закінчення, наслідок взагалі'; французький хімічний термін *indissoluble* 'нерозчинний, нерозривний', яке паралельно має загальнонавчане значення

‘нерозривний’, французький юридичний термін *inalienable* ‘невідчужуваний’, що також позначає загальноновживане ‘невід’ємний’ та ін.

Бувають випадки, коли латинські запозичення вже на французькому мовному підґрунті набувають неоднорідної полісемантичності. Такі лексеми поряд із загальноновживаним значенням (чи значеннями) позначають терміни з декількох галузей одночасно [10, с. 535], чим значно ускладнюють процес смислової дешифровки висловлювання. Наприклад, фр. *dislocation* як загальноновживане позначає ‘дроблення, розчленовування’, як медичний термін – ‘вивих’, як військовий – ‘розосередження’, як геологічний – ‘зсув земної кори’; фр. *roche* охоплює наступне коло значень – ‘кишеня’, ‘сумка, мішок’, ‘складки (на платті)’, біол. ‘зоб (у птахів)’, тех. ‘черпак, черпало, лейка, ківш’, військ. ‘мішок’, мед. ‘порожнина’.

До складу української мови латинізми активно проникають за доби Відродження, адже на той час латина відігравала роль засобу міжнародного спілкування (С.П. Гриценко, Ю.В. Цимбалюк та ін.). Звісно, відсоток латинізмів у французькій мові, що є прямою спадкоємицею латини, значно переважає їхню кількість в українській. Більшість латинізмів, запозичених суто як терміни, потрапляли в українську мову майже без фонетичних та морфологічних змін, оскільки засвоювалися освіченими людьми: напр., лат. *assotiation* > фр. *association* > укр. асоціація; лат. *concurrentia* > п. *konkurencja* > укр. конкуренція; лат. *corporation* > англ., фр. *corporation* > укр. корпорація та ін. [7, с. 387]. Найчастіше такі запозичення переходили до української мови лише в одному (термінологічному) значенні.

У XVIII ст. провідну позицію на політичній арені отримує Франція внаслідок розв’язаних нею численних військових конфліктів та першою в Європі буржуазною революцією. Із французької іншими мовами залучаються терміни військової галузі, архітектури, літератури, мистецтва, медицини тощо [6, с. 73]. Паралельно французька мова продовжує запозичувати терміни, перш за все, з іспанської та італійської мов у галузі військової справи й мистецтва [9, с. 297]. Для України у цей період є більш характерними контакти з польською та російською мовами, через посередництво яких до неї також надходять французькі, італійські, німецькі терміни [5, с. 121-122].

З 30-х років XX століття вплив російської мови на українську термінологію перейшов в особливо гостру форму. Паралельно із проникненням до української науки нових теоретичних засад, понять із готовими назвами, що майже не зазнавали формальної адаптації, словотворчих моделей, яким надавалися переваги перед українськими, відбувалося винищення слів, побудованих на національному підґрунті: з кількох можливих варіантів найменування терміна нормативним ставав той, що за своєю фонетичною організацією більше нагадував російський [8, с. 429]. Саме тому, після отримання Україною незалежності, перед науковцями гостро постала проблема визначення критеріїв нормативності української професійної лексики: особливо активно відбувається обговорення подальшої долі термінів із планом вираження, що суперечить будові власне українських слів (напр., *ковка*, *рубка*, *установка*, *насос* та ін.) [8, с. 49].

У другій половині XX ст. найпотужнішим джерелом формування нових термінів в європейських мовах стає англійська мова. Проникненню англіцизмів до української мови не створюється жодних перешкод. Логічно обґрунтованими можна вважати англійські найменування понять у сфері спорту та комп’ютерних технологій (напр., *баскетбол*, *футбол*, *сайт*, *провайдер* тощо), оскільки засвоюється і лексема, і реалія, яку вона позначає [2, с. 136].

Під час запозичень з англійської досить часто виникає потреба у фонетичному підлаштуванні лексем до орфоепічних норм мови-отримувача, окрім того, іноземні корені можуть оточуватися українськими афіксами. У плані вираження запозиченої лексеми мають місце такі процеси, як розширення, звуження і перенос значення (Д.І. Ганич, І.С. Олійник, О.Д. Пономарів та ін.). Англійські найменування у цей період отримують не тільки нові реалії, а й ті, що вже були усвідомлені і позначені за допомогою українських лексем [8, с. 52]. За наявності дублетних термінів сучасні науковці віддають перевагу лексемам, запозиченим з англійської мови, вважаючи, що вони додають тексту більш наукового характеру. Особливо цей процес зачіпає гуманітарні науки, у меншому ступені – природничі.

Носії французької мови налаштовані на потік англіцизмів більш ворожо, оскільки переймаються чистотою своєї мови [3, с. 305]. Однак, попри численні акції, що проводяться владою, численні англійські запозичення проникають до французької мови (П. Гіро, Ж. Рей-Дебов, М. Хофлер та ін.). На відміну від української мови, англійські лексеми найчастіше залучаються до французької без формальних змін (*leader*, *Kleenex*) чи з незначними невідповідностями (*week-end*, *no-man’sland*, *looser*). Однак трапляються випадки, коли

запозичення можуть підлягати деривації (*medias – médiatique; kidnapper – kidnappeur*), а їхні значення – розширюватися (*réaliser – se rendre compte; contrôler*). Крім того, словосполучення, що мають складовими запозичені лексеми, здатні оформлюватися за правилами англійського синтаксису (*station-service, vidéoclub*) [12, с. 187].

З 90-х років минулого століття в українську мову починають проникати терміни, сформовані на матеріалі західноєвропейських мов, з метою найменування реалій, відсутніх у соціалістичному суспільстві. Наприклад, фінансово-економічна сфера суттєво поповнилася лексемами французького походження (аваль, кадастр, валоризація, франшиза, гарант, денонсація тощо) [1, с. 76]. У фонетичному плані з метою підлаштування французької вимови до української спостерігаються наступні процеси: проста субституція фонем, звукова конвергенція, звукова дивергенція. Графічна асиміляція французьких лексем здійснюється шляхом транскрибування і транслітерування [1, с. 77].

Отже, формування французької та української термінології відбувалося під дією багатьох спільних факторів, але за певних суттєвих відмінностей. По-перше, різними є джерела особливого впливу: для французької мови – це латина, а для української – російська. По-друге, розходяться відношення носіїв досліджуваних мов до іншомовних впливів: французи значно більше піклуються про “чистоту” своєї мови, ніж українці, для яких все іноземне є зразком наслідування. По-третє, слід зауважити, що на відміну від французької, українська мова ніколи не відіграла роль центру з вироблення термінів інтернаціонального значення.

Важко остаточно визначити позитивність чи негативність останнього фактору. З одного боку, відсутність суттєвого впливу української мови на інші європейські свідчить про те, що її носії не займали провідних позицій у політичній, економічній і культурній сферах. З іншого боку, у зв'язку із економією мовного потенціалу на термінотворенні, більше ресурсів було витрачено на формування власної експресивно маркованої лексики. Окрім того, запозичені терміни при переході до української мови зберегли у своїй семантичній парадигмі лише вузькоспеціальні значення, у зв'язку із чим значний відсоток компонентів української терміносистеми є однозначними, а це один з головних критеріїв до термінології.

Завдяки флективній організації і розвиненій системі афіксів іншомовні терміни досить швидко і безболісно вливаються у чужорідну мовну структуру. Ми не вважаємо, що такі запозичення забруднюють чи спотворюють мову. Вони є своєрідним способом економії мовних сил, адже намагання відтворити власними засобами кожну запозичену реалію неодмінно призвело б до виснаження словотворчого потенціалу мови або розвитку надмірної полісемії існуючих лексем. Крім того, при зникненні необхідності у позначенні реалії запозичена лексема, що їй відповідає, вийде з ужитку, не спричиняючи пертурбації у власне слов'янському лексиконі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гарашенко Л. Б. Фонетично-графічне освоєння галліцизмів у сучасній українській фінансово-економічній термінології / Л. Б. Гарашенко // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – Серія “Проблеми української термінології”. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2010. – № 675. – С. 75–78.
2. Дьолог О. С. Загальна характеристика складу новітніх англіцизмів в українській мові / О. С. Дьолог // Українознавство : Науковий громадсько-політичний культурно-мистецький релігійно-філософський педагогічний журнал [електронне видання]. – 2006. – № 1. – С. 136. – Режим доступу до журн. : <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=251>.
3. Мусійчук С. М. Англіцизми у французькій мові та особливості їх перекладу / С. М. Мусійчук // Філологічні студії : Науковий вісник ДВНЗ “Криворізький національний університет”. – Кривий Ріг : ДВНЗ “КНУ”, 2013. – Вип. 9. – С. 304–311.
4. Мусохранова М. Б. Французский язык для медиков : [учеб. пособие] / Маргарита Борисовна Мусохранова. – Омск : Изд-во Центра МО и ИТ ОмГМА, 2008. – 251с.
5. Назарова Ю. П. Процес інтернаціоналізації національної термінології / Ю. П. Назарова // Teoretyczne i praktyczne innowacje naukowe : zbiór raportów naukowych (29.01.2013 – 31.01.2013). – Kraków : Wydawca : Sp. z o.o. “Diamond trading tour”, 2013. – С. 120–123.
6. Найда Т. І. Французькі запозичення в англійській мові як результат мовних контактів / Т. І. Найда // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 3. – С. 71–75.
7. Паньків У. Л. Історичні джерела лексичних латинізмів / У. Л. Паньків // Studia Linguistica / відп. ред. І. О. Голубовська. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2011. – Вип. 5. – С. 386–391.
8. Пілецький В. І. Сучасний український термін (проблема збереження національно мовної самобутності) / В. І. Пілецький // Вісник Львівського університету. – Серія “Філологічна”. – Львів : Вид-во ЛНУ, 2004. – Вип. 34, Ч. 1. – С. 428–437.

9. Рабош Г. М. Запозичення з різних мов у французькій мові / Г. М. Рабош // Вісник Львівського університету. – Серія “Міжнародні відносини”. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – Вип. 28. – С. 294–304.

10. Серга Н. В. До питання полісемія у науково-технічній термінології (на матеріалі французької мови) / Н. В. Серга // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2007. – Вип. XXI. – С. 534–536.

11. Тур О. М. Іншомовні номінації грецького походження в системі логіко-поняттєвого апарату документознавців в Україні / О. М. Тур // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія : науковий журнал. – К. : Вид-во НАКККіМ, 2012. – № 1. – С. 19–22.

12. Misanchuk M. Anglicismes dans la presse française / M. Misanchuk // L'Express et le Nouvel observateur (1991 – 1995). – Calgary : University of Calgary, 1997. – XI. – 444 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Государська – кандидат філологічних наук, докторант кафедри германської і фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: особливості технічного перекладу, семіотична модель, проблема адекватності перекладу.

УДК 811. 161. 2'28

ЛЕКСИКА ТА ФРАЗЕОЛОГІЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГРОМУ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ КІРОВОГРАДЩИНИ

Тетяна ГРОМКО (Кіровоград, Україна)

Пізнання лексики діалектів вимагає повноти вияву її складу, семантики, фразеології, географії, функціональної диференціації та генези. У зв'язку з недостатнім вивченням окремої з цих ланок постає необхідність поповнення наукового обігу діалектними даними центральноукраїнських говірок Кіровоградської області. Більшість із зафіксованих назв виявляють паралелі в інших українських говірках. Лексема грім входить до фразеологічних та паремійних одиниць, які активно функціонують у говірках.

Ключові слова: назви метеорологічних явищ, тематична група, лексико-семантична група, значення, фразеологізм, говірка, діалектний.

The study of vocabulary of dialects requires thorough investigation of its composition, semantics, phraseology, geography, functional differentiation and genesis. In the view of insufficient elaboration of one of the above mentioned aspects there arises the necessity of adding the dialectal data of central Ukrainian patois of Kirovohrad region to the general inventory. The majority of the words under analysis have parallels in other Ukrainian patois. Lexeme thunder is part of phraseological units and sayings which actively function in the patois.

Key words: names of natural phenomena, thematic group, lexico-semantic group, meaning, phraseological unit, patois, dialectal.

Українська діалектна лексикологія ставить перед собою завдання вивчати лексичний склад, семантику й географію кожного зафіксованого в говірках слова. Останнім часом помітно зросло зацікавлення слов'янською етимологією, реконструкцією праслов'янського лексичного фонду, слов'янським глото- і етногенезом, давньою діалектною диференціацією Славії, міжмовними і міждіалектними контактами, мотивацією найменувань, а також виявом закономірностей семантичної еволюції лексики. Першочерговим завданням дослідники визначають системне вивчення словникового складу мови, саме тому аналіз діалектного лексичного матеріалу має ґрунтуватися на розумінні семантичної структури лексеми як цілісного об'єднання в парадигмі взаємопов'язаних компонентів. Аналіз кожного номена в межах лексико-семантичної групи має здійснюватися з обов'язковим урахуванням багатопланових системних зв'язків окремо кожної лексеми при постійній увазі до активних процесів, що протікають у галузі діалектної лексики, тих інтра- та екстралінгвістичних чинників, які зумовили постання сучасного стану лексики народних говірок.

В межах метеорологічної лексики українських говірок лексико-семантична група (далі ЛСГ) «грім» є однією з найбільш давніх і стійких тематичних груп, яка завдяки тісному зв'язку з віруваннями, повір'ями, міфологічними уявленнями і світосприйманням людей зберегла архаїчні риси семантики, що становить особливу цінність для етимології та історії мови.

Упродовж тисячоліть нагромаджене спостереження про довілля, що лягло в основу різноманітних астрономічних, метеорологічних та господарських прикмет, вилилося в народний аграрний календар, якого український селянин дотримується й нині. Був час, коли людина, не знаючи причин, якими були викликані явища природи, обожнювала їх або ж боялася. Таке фантастичне світосприймання явищ навколишньої дійсності вилилося згодом у яскраву мальовничу обрядовість, легенди, вірування, повір'я, у фольклорні твори – колядки, щедрівки,

засівалки, веснянки, гаївки, петрівки, купальські, жнивварські, косарські пісні, прислів'я та приказки. Своє осмислення явищ природи і ставлення до них народ виражав у мові. Ці знання про явища природи передавалися з покоління в покоління, набували стійкого характеру і закріплювалися в мові у вигляді словесних найменувань, лексикалізованих і фразеологічних сполук, різноманітних описів, наприклад, народних прикмет, прислів'їв або суджень про те чи інше явище.

У слов'янському мовознавстві назви грому частково були об'єктом наукового дослідження: вивченню метеорологічної лексики та окремих її лексико-семантичних підгруп присвятили свої праці славісти М. М. Кондратенко [5, 6], Л. Р. Супрун-Белевич [20], В. В. Усачёва [22], в російському мовознавстві Л. О. Алекіна, Є. Г. Азимов, Т. В. Горячева, М. І. Толстой, С. М. Толстая, В. М. Касьянова [4] та ін., у білоруському – Г. В. Арашонкова, Н. С. Серджкова, польському – В. Купішевський, Я. Янушевська, Б. Речкова, словацькому – Л. Габовштяк, болгарському – В. Косеска. В українському мовознавстві студії метеорологічного явища «грим» лексикологічно, лексикографічно і лінгвогеографічно представлені недостатньо. Ареалогію окремих назв подано в «Атласі української мови». Деякі репрезентанти цієї групи зареєстровані в дисертаціях В. А. Нагіної «Семантико-словотвірна структура української метеорологічної термінології» (Дніпропетровськ, 1986) [12], А. Ф. Малюги «Найменування явищ природи у зіставному аспекті» (Донецьк, 2010) [7]; у лексикографічних працях Г. Л. Аркушина [1], В. А. Чабаненка, М. Й. Онишкевича, а також у «Назвах метеорології українських говорів Закарпаття, зібраних М. А. Грицаком» (1999) [16]. Незначні відомості про мовну сегментацію реалій, пов'язаних з громом, в межах українського континууму подано в монографії О. А. Могили «Метеорологічна лексика українських говорів» (2008 р.) [11]. Поодинокі спостереження цієї тематики знаходимо у статтях українських мовознавців [8, 9, 10, 13, 14, 15, 18].

Загальновідомо, що пізнання лексики діалектів вимагає повноти вияву її складу, семантики, географії, функціональної диференціації та генези. У зв'язку з недостатнім вивченням окремої з цих ланок постає необхідність поповнення наукового обігу діалектними даними центральноукраїнських говірок Кіровоградської області.

Так, у вище зазначеній монографії О. А. Могили проаналізовані такі українські говірки Кіровоградщини: сс. Ятрань, Іванівка Новоархангельського р-ну, с. Копанки Маловисківського р-ну, смт Устинівка Устинівського р-ну, с. Красносілка Олександрівськ. р-ну. Шляхом анкетування та місцевих експедицій 2009-2015 рр. нами обстежено 28 українських говірок Кіровоградщини: м. Кіровоград, с. Гаївка Кіровоградського р-ну; с. Піщаний Брід Добровеличківського р-ну; м. Знам'янка, с. Суботці Знам'янського р-ну; сс. Звірове, Глодоси Новоукраїнського р-ну; с. Злинка Маловисківського р-ну; с. Йосипівка Вільшанського р-ну, с. Чемерпіль Гайворонського р-ну; с. Надлак Новоархангельського р-ну; с. Вербове Голованівського р-ну; с. Кам'яний Брід Ульянівського р-ну; с. Панчеве Новомиргородського р-ну; с. Івангород Олександрівського р-ну; сс. Андріївка, Велика Виска Маловисківського р-ну; с. Маркове, с. Кетрисанівка Бобринецьк. р-ну; с. Озера Світловодського р-ну; с. Шарівка Олександрійського р-ну; смт Новгородка Новгородківського р-ну; с. Лозоватка Компаніївського р-ну; с. Василівка Долинського р-ну; с. Березуватка Устинівського р-ну; смт Павлиш Онуфрійського р-ну; с. Новий Стародуб, смт Петрове Петрівського р-ну.

У значенні 'грим' в усіх обстежених говірках, як і на всій українській мовній території, уживається лексема *грим*, рідше *гром* (м. Кіровоград; с. Злинка Маловисківського р-ну; м. Знам'янка Знам'янського р-ну), крім, за даними дослідників, лемківських та західної частини західнополіських говірок у різних фонетичних варіантах, які в основному пов'язані з реалізацією фонемі |o| в українських говорах: *гром*, *груом*, *грум* [11, с. 110]. Назва ця – загальнослов'янська, звуконаслідувального походження (< іє. *ghrom) [2 (I: 595-596); 3 (VII: 138)]. В центральноукраїнських говірках фіксується похідне *гровиця* (с. Піщаний Брід Добровеличківський р-н; с. Надлак Новоархангельський р-н) на позначення свята Стрітіння (15 лютого). На Поліссі відомі також «грові» атрибути – *гровнична свічка*, *гровб'виця* [1 (I: 110)], обрядові дні – *грововая середа* 'середа на пасхальному тижні'; *грововий день* 'четвер на четвертому тижні після Великодня' [21, с. 101].

Лексему *гримота* 'грим' (с. Веселівка Долинського р-ну; с. Березуватка Устинівського р-ну) продовжує своє спорадичне функціонування окремими вкрапленнями в лемківських, західнополіських, бойківських, наддністрянських та закарпатських говірках; у низці

закарпатських та наддністрянських говірок, де ця лексема звужує свій семантичний обсяг до ‘сильний безперервний грім’ [11, с. 111]. Утворене це слово від основи *грім* за допомогою суфікса *-от*.

Семантика *грому* реалізована словосполученнями *майський гром* (н.п.п.Кіровоградського, Новомиргородського, Маловисківського, Новоукраїнського, Новгородківського, Олександрійського, Світловодського р-нів), *грім на голе дерево* (с.Чемерпіль Гайворонського р-ну; с.Надлак Новоархангельського р-ну; с.Вербове Голованівського р-ну; с.Кам’яний Брід Ульяновського р-ну; с.Панчеве Новомиргородського р-ну; с.Івангород Олександрівського р-ну), *осінній грім* (весь ареал). Характерною ознакою аналізованих найменувань є те, що майже всі вони є атрибутивними узгодженими і неузгодженими словосполученнями, головним компонентом яких є субстантив *грім*: *сильний гром* (сс. Андріївка, Леніно-Ульяновка, Велика Виска Маловисківського р-ну; с.Маркове, с.Кетрисанівка Бобринецьк. р-ну; с.Озера Світловодського р-ну; с.Шарівка Олександрійського р-ну; смт Новгородка Новгородківського р-ну; с.Лозоватка Компаніївського р-ну), *тихий грім* (с.Гаївка Кіровоградського р-ну; с.Піщаний Брід Добровеличківського р-ну; м.Знам’янка, с.Суботці Знам’янського р-ну; сс.Звірове, Глодоси Новоукраїнського р-ну; с.Злинка Маловисківського р-ну; с.Йосипівка Вільшанського р-ну), *малий грім* (м.Кіровоград, с.Гаївка Кіровоградського р-ну; с.Піщаний Брід Добровеличківського р-ну; м.Знам’янка, с.Суботці Знам’янського р-ну; сс.Звірове, Глодоси Новоукраїнського р-ну, с.Злинка Маловисківського р-ну; с.Йосипівка Вільшанського р-ну, с.Івангород Олександрівського р-ну; сс.Андріївка, Леніно-Ульяновка, Велика Виска Маловисківського р-ну; смт Новгородка Новгородківського р-ну; с.Лозоватка Компаніївського р-ну; с.Василівка Долинського р-ну; с.Березуватка Устинівського р-ну; смт Павлиш Онуфріївського р-ну; с.Новий Стародуб, смт Петрове Петрівського р-ну), *далекий грім* (усі обстежені населені пункти). Зафіксовані словосполучення *гром із блискавкою*. Найхарактернішими для аналізованих номенів є такі маркувальні ознаки:

- пора (сезон) грому;
- міцність звуку грому;
- наявність / відсутність блискавки під час грому;
- віддаленість фіксації грому.

Більшість із зафіксованих назв виявляють паралелі в інших українських говірках [11, с. 111-112].

Лексема *грім* входить і до фразеологічних та паремійних одиниць, які активно функціонують у центральноросійських говірках.

У народі давна вважалося, що грім – це дія надприродних сил, тому досить часто на його назву переносилися імена святих: «прикмету громовика-хлібороба український народ потім переложив на Гліба й Бориса і на Паликопу, а трохи і на Іллю-пророка». За віруваннями, святий Ілля у східних слов’ян їздить по небу на вогненній колісниці, яка запряжена вогненними (білими, крилатими) кіньми, або ж на білому копі у болгар, у результаті чого й відбувається гроза. Взимку Ілля їздить на санях, тому грози не буває [11, с. 111; 19, с. 202].

Лексема *перун* часто входить до складу речень-кліше, семантика яких звужується до ‘громовий удар’: *Пе́рун біє* (смт Павлиш Онуфріївського р-ну), *Пе́рун у́дариў* (с.Панчеве Новомиргородського р-ну) (пор. тс. західнополіські утворення [1 (II: 41)]). Назва грому *Пе́рун* була перенесена з власного імені язичницького бога дощу, грому і блискавки Перуна, який у давніх слов’ян уважався ще й богом війни. За народною міфологією, Перун летить небом на золотій колісниці, яка запряжена крилатими вогняними кіньми.

Досить часто в українських говірках спостерігається персоніфікація грому: імена різноманітних святих входять до складу стійких фразеологізмів, у яких народ відтворював ті процеси, які, за його уявленням, відбувалися в природі під час грому. Найчастіше в складі цих фразеологізмів виступає лексема *Бог*: *Боз’а с’вариў’а* – у західнополіських, волинських, *Боз’а кал’ч’і ве́зе* – спорадично в подільських, покутських, середньополіських, середньонаддністрянських, волинських; *Боз’а йіде кал’ч’ами угош’чати*; *Бог на колес’ниц’і гурко́тит*; *Бог эн’івайец’а*; *Бог на колес’ниц’і* [11, с. 112]. В аналізованих говірках Кіровоградщини зафіксовані такі фразеологічні сполуки: *Бог гу́де* (с.Маркове, с.Кетрисанівка Бобринецьк. р-ну; с.Лозоватка Компаніївського р-ну); *Бог з’рима́є* (с.Чемерпіль Гайворонського р-ну; с.Надлак Новоархангельського р-ну; с.Вербове Голованівського р-ну); *Бог на кол’іс’ниц’і йіде* (сс.Маркове, Кетрисанівка Бобринецьк. р-ну); *Бог ’возом ’йіде* (сс.Звірове, Глодоси

Новоукраїнського р-ну, с.Злинка Маловисківського р-ну); *Бог на 'воз'і 'йіде* (с.Йосипівка Вільшанського р-ну); *Бог на 'воз'і горішки ве́зе* (с.Івангород Олександрівського р-ну); *Бог на 'воз'і кат'айц'а* (с. Піщаний Брід Добровеличківського р-ну).

Основою для номінації грому послужили також стійкі звороти з іменами:

- Іллі-пророка, оскільки саме на нього були перенесені всі атрибути бога-громовика Перуна: *Іл'ко Св'ятий горішки возит'* і подібні, спорадично зафіксовані дослідниками по всій українській території [11, с. 112]. У говірках Кіровоградщини знаходимо: *С'й'а т'ї Іл'ї'я горішки возит'* (с.Вербова Голованівського р-ну; с.Кам'яний Брід Ульянівського р-ну); *Іл'ї'я горішки по'в'із* (с.Андріївка, Велика Виска Маловисківського р-ну), *Іл'а гримайе* (с.Чемерпіль Гайворонського р-ну), *Іл'а горішки ро'сипау'* (с.Злинка Маловисківського р-ну).

- Святого Миколая: *Св'а т'їй Микола кал'ч'і ве́зе* (у говірках Львівщини), *Ніко'лаї у'годник на кол'іс'ниці 'йіде* (у говірках Черкащини) [11, с. 112]. Кіровоградська говірка с.Новий Стародуб Петрівського р-ну – *Св'а т'їй Миколаї на кол'іс'ниці 'йіде*.

Подібна персоніфікація грому існує і в інших слов'ян, а також у німців [6, с. 56] та деяких народів Кавказу, наприклад, в осетин [20, с. 13].

Перший весняний грім уважався значною подією в житті селянина, тому він завжди супроводжувався низкою різноманітних ритуальних дій, які повинні були, за народними уявленнями, принести добробут (перш за все здоров'я) людям і сприятливу погоду протягом прийдешнього сільськогосподарського року [21, с. 50]: *як уперше почувеш грім навесні, то треба: спиною обпертися об стіну або об тин, щоб спина не боліла; бити головою до каменя, щоби не боліла голова* [17, с. 21]. З першим весняним громом пов'язані й метеорологічні прикмети *грім гримить на голе дерево, то буде неврожай*. Подібні метеорологічні прикмети поширені не лише в Україні, а і в інших слов'янських народів [19, с. 120-121].

Проаналізовані назви грому поділені на мікрогрупи, компоненти яких об'єднуються на основі спільної чи близької семантики і протиставляються рядом диференційних ознак. На підставі парадигматичних зв'язків у межах ЛСГ виділяються підгрупи різного ступеня дроблення на мікросистеми. Об'єднання слів у такі системи відбувається на підставі семантичної спільності їх лексичних значень. Фразеологічні одиниці, зафіксовані в говірках, мають паралелі в українських та слов'янських говорах.

Проведене дослідження свідчить про те, що грім як природне явище особливим чином інтерпретується в українській мовній картині світу. Зібрання та упорядкування лексики говірок – це етап у створенні належної емпіричної бази для наступних досліджень, оскільки первісно зібрана лексика часто не сповна забезпечує користувача необхідним матеріалом, становлячи основу для докладнішого його збирання, базу питальника для опрацювання лексики говірок в перспективі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок / Г. Л. Аркушин : у 2 т. – Луцьк, 2000.
2. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / ред. О.С.Мельничука. – К.: Наук. думка, 1982-1988. – Т.1-3.
3. Этимологический словарь славянских языков: Праославянский лексический фонд / ред. О.Н.Трубачов. – М.: Наука, 1992. – Т.19.
4. Касьянова В. М. Русская метеорологическая лексика (история и функционирование) / Вера Михайловна Касьянова: дис. на соиск. учен. степ. канд. филологических наук : 10.02.01. – Москва, 1984. – 259 с.
5. Кондратенко М. М. Лексика народной метеорологии в славянских языках / М. М. Кондратенко: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.03. „Славянские языки”. – М., 1994. – 22 с.
6. Кондратенко М. М. Лексика народной метеорологии: Опыт сравнительного анализа славянских и немецкий наименований природных явлений / М.М.Кондратенко. – München: Sagner, 2000. – 117 с.
7. Малюга А. Ф. Найменування явищ природи у зіставному аспекті / А.Ф. Малюга : арэф. дис.. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Донецький національний університет. – Донецьк, 2010. – 23 с.
8. Малюга А. Ф. Полісемія іменників на позначення найменувань явищ природи / А.Ф. Малюга // Науковий вісник ВНУ імені Лесі Українки. – Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2009. – № 5. – С. 506-511.
9. Могила О. А. Назви вихору в українських говорах / О. А. Могила // Українська діалектна лексика. – К. : Наук. думка, 1987. – С.20-30.
10. Могила О. А. Ареальна і структурно-семантична характеристика назв хмар у говорах української мови / О. А. Могила // Українське мовознавство. – Вип. 9. – К., 1981. – С. 117-125.
11. Могила О. А. Метеорологічна лексика українських говорів / О. А. Могила. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2008. – 213 с.

12. Нагіна В. А. Семантико-словообразовательная структура украинской метеорологической терминологии / В. А. Нагіна : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. фил. наук. – Днепропетровск, 1986. – 17 с.
13. Нагіна В. О. Із спостережень над метеорологічною лексикою / В. О. Нагіна // Дослідження з словотвору та лексикології : Збірник наукових праць / відп. ред.: І. С. Олійник. – Київ : Вища школа, 1985. – С.92-97.
14. Нагіна В. О. Композити та юкстапозити в українській метеорологічній термінології / В. О. Нагіна // Лексична і граматична деривація в українській мові. – К., 1983. – С.56-61.
15. Нагіна В. О. Основні тенденції розвитку української метеорологічної термінології / В. О. Нагіна // Мовознавство. – 1989. – № 5. – С. 63-68.
16. Назви метеорології українських говорів Закарпаття, зібрані М.А.Грицаком / упор., автор передмови В. Статєєва. – Ужгород, 1999. – 32 с.
17. Народні повір'я / упоряд. М. Дмитренко. – К. : Народознавство, 2000. – 132 с.
18. Павлюк М. В. Про вивчення назв вітрів у діалектах слов'янських мов // Праці XII Респ. діалектолог. наради. – К.: Наук. думка, 1971. – С.446-449.
19. Славянская мифология. Энциклопедический словарь / ред. С. М. Толстая; изд. 2-е. – М.: Междунар. отношения, 2002. – 512 с.
20. Супрун-Белевич Л. Р. Метеорологическая лексика в славянских языках / Л. Р. Супрун-Белевич : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.03 „Славянские языки”. – Минск, 1987. – 20 с.
21. Тостые Н. И. и С. М. Заметки по славянскому язычеству. 2. Вызывание дождя в Полесье // Словянский и балканский фольклор. – М. : Наука, 1978. – С.95-130.
22. Усачёва В. В. Из наблюдений над метеорологической лексикой Полесья и Карпат / В. В. Усачёва // Полесский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования. – М. : Наука, 1983. – С.217-225.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Громко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми семантики і структури діалектної лексики в українській мові, дослідження говірок Кіровоградщини.

УДК 81'373.23.001.33

ДЕТАЛЬНА ДЕНОТАТНО-НОМІНАТИВНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЕРГОНІМІВ

Юлія ДІДУР (Одеса, Україна)

Стаття присвячена створенню детальної денотатно-номінативної класифікації ергонімів, яка базується на матеріалі української, англійської та російської мов. Класифікація складається з трьох рівнів специфікації. На першому рівні запропоновано спеціальні терміни на позначення шести обсяжних груп ергонімів згідно з їх домінуючою метою. На другому рівні специфікації ергоніми кожної групи розмежовано на функціональні розділи, які поіменовано загальноновживаними термінами. На третьому – подальші підрозділи, які потерміновано дескриптивними конструкціями або загальноновживаними термінами. У статті виявлені загальні тенденції щодо розподілу ергонімів Києва, Лондона та Москви, а також представлено співвідношення розрядів ергонімів.

Ключові слова: ергонім, пресулатонім, сальвонім, протекціонім, сервісонім, продуціонім, сатисфакціоніми, денотатно-номінативна класифікація.

The paper is an attempt to create a detailed denotative-nominative classification of ergonyms, based on the English, Ukrainian and Russian languages. The classification consists of three levels of specification. On the first level, specific terms indicating six large ergonymic groups according to their main aim are given. On the second level of specification, ergonyms of every group are differentiated according to their functional role and given widely used terms. On the third level, further ergonymic sub-groups are represented, which are given either descriptive or widely used terms. General tendencies of the distribution of Kyiv, London and Moscow ergonyms and correlation of ergonymic categories are revealed in this article.

Key words: ergonym, presulatonym, salvonym, protectionym, servisonym, producionym, satisfactionym, denotative-nominative classification.

У цій роботі пропонується детальна денотатно-номінативна класифікація ергонімів на матеріалі 3000 власних назв на позначення груп людей трьох столиць – Києва, Лондона та Москви (по 1000 одиниць з кожної столиці). Ергоніми обиралися з інформаційних та рекламних матеріалів друкованих та електронних ЗМІ методом репрезентативної вибірки. Об'єктом дослідження є ергонімікони зазначених міст, предметом – їх якісний склад з огляду на співвіднесеність з позамовною дійсністю. Актуальність дослідження зумовлена великою зацікавленістю науковців щодо різноманітності ергонімічних утворень, їх семантичних та структурних типів, мотиваційних ознак, які знаходимо у розвідках О. О. Белея [1], А. В. Беспалової [2], Ю. М. Деремєнди [3], Н. В. Кутузи [4], О. А. Куцик [5], Н. М. Лесовець [6], О. М. Сидоренко [7], М. М. Торчинського [8], К. О. Тріфонової [10], А. В. Ходоренко [11], М. М. Ціліної [12], С. О. Шестакової [13] Н. В. Шимкевич [14] та багатьох інших дослідників. До

того ж серед досліджень з ергонімії детальну номінативно-денотатну класифікацію цього класу власних назв знаходимо лише у М. М. Торчинського [9, с. 56].

М. М. Торчинський розділяє ергоніми на три класи: колективоніми – власні найменування колективів, зайнятих у сфері виробництва та сервісу, конфедераціоніми – власні назви об'єднань людей за політичними, ідеологічними та іншими подібними ознаками, та пресулатоніми – власні назви керівних структур різних рівнів [8, с. 260].

Серед колективонімів М. М. Торчинський виокремлює низку їхніх різновидів: фабріконіми – ВН промислових об'єднань, фірмоніми – ВН колективів фірм, сектуроніми – ВН колективів шахт, копалень, базоніми – ВН баз, складів, типографіоніми – ВН колективів друкарень, видавництв, депоніми – ВН колективів транспортних підприємств, кооперативоніми – ВН кооперативів, зокрема житлових, фермероніми – ВН агропідприємств, ветериноніми – ВН ветеринарних аптек та аналогічних структур [9, с. 56]. Колективи різнопланових установ можуть також відноситися до банконімів, бібліотеконімів, готелонімів, курортонімів, медицинонімів, монастеріонімів та ін. [9, с. 56-59].

З-поміж конфедераціонімів М. М. Торчинський виділяє лігоніми (ВН міждержавних об'єднань), партіоніми, консорціоніми (ВН спілок і товариств), конфесіоніми й содаліціоніми (ВН підпільних організацій) [9, с. 59].

Пресулатоніми М. М. Торчинський розподіляє на міністеріоніми та регнатороніми (ВН державних та недержавних керівних структур), а також на коетоніми, тобто ВН нарад та зборів, які мають статус керівного органу [9, с. 56-59].

Вважаємо за доцільне запропонувати власну денотатно-номінативну класифікацію ергонімів, виходячи з їх прагматичної спрямованості. У кожного об'єднання людей є певна мета, яка може виступати критерієм розподілу таких об'єднань на шість класів за їх провідною функцією, а саме: 1) пресулатоніми (термін М. М. Торчинського) – власні назви об'єднань людей, провідною функцією яких є управління; 2) сальвоніми (лат. *salvatio* – врятування, визволення [15]) – власні назви груп людей, основною функцією яких є рятування; 3) протекціоніми (лат. *protectio* – захист, прикриття [15]) – власні назви групувань, які покликані охороняти населення від зовнішніх ворогів та внутрішніх негараздів; 4) сервісоніми (термін О. М. Сидоренко) – об'єднання людей, провідною функцією яких є надання послуг населенню, таких як лікування, навчання, побутові послуги; 5) продуціоніми (лат. *producere* – виробляти, створювати [15]) – власні назви на позначення груп людей, домінуючою функцією яких є виробляти та продавати товари; 6) сатисфакціоніми (лат. *satisfactio* – задоволення [15]) – іменування груп людей, які задовольняють творчі, фізичні та духовні потреби: релігійні, ідеологічні, соціальні, спортивні, естетичні. Цей перелік може бути неповним, бо духовні потреби людства є потенційно безмежними.

Пропонована детальна денотатно-номінативна класифікація ергонімів може бути представлена наступним чином:

Пресулатоніми:

органи законодавчої влади: Верховна Рада України, The Parliament of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, Федеральное собрание Российской Федерации;

органи виконавчої влади:

архіви: Державний архів міста Києва, London Metropolitan Archives, Главное архивное управление города Москвы;

військові комісаріати: Київський міський військовий комісаріат, АСС Victoria, Военный комиссариат города Москвы;

адміністрації різних рівнів (районні, окружні): Голосіївська районна державна адміністрація, National Counter Terrorism Security Office, Администрация муниципального округа Мещанский;

РАГСи: Центральний відділ РАГС, Her Majesty's Passport Office, ЗАГС Кутузовского района,;

г) інспекції: Державна податкова інспекція у Шевченківському районі м. Києва, Drinking Water Inspectorate, Инспекция жилищного надзора Центрального административного округа г. Москвы;

департаменти: Департамент охорони здоров'я Київської міської державної адміністрації, Greater London Authority, Департамент информационных технологий г. Москвы;

міністерства: Міністерство внутрішніх справ України; Department for Culture, Media and Sport; Министерство здравоохранения Российской Федерации;

є) комітети: Антимонопольний комітет України, Civil Procedure Rule Committee, Комитет общественных связей г. Москвы;
митниці: Київська регіональна митниця, Border Force, Федеральная таможенная служба России;
пенсійний фонд: Пенсійний фонд України, London Pensions Fund Authority, Пенсионный фонд Российской Федерации;
органи судової влади:
суди різних рівнів: Верховний Суд України, The UK Supreme Court, Верховный Суд Российской Федерации;
управління внутрішніх справ: Головне управління Міністерства внутрішніх справ України в м. Києві, Главное управления внутренних дел г. Москвы;
прокуратури: Прокуратура м. Києва, The Crown Prosecution Service, Прокуратура г. Москвы;
управління/відділи державної інспекції безпеки дорожнього руху: Управління Державної Автомобільної Інспекції ГУ МВС в м. Києві; Управление ГИБДД ГУ МВД России по г. Москве;
Сальвоніми:
аварійні служби: Київводоканал, Pimlico Plumbers, Спецремводоканал;
швидка медична допомога: Центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф м. Києва, London Ambulance Service, Станция скорой и неотложной медицинской помощи им. А. С. Пучкова;
служби порятунку: Київська служба порятунку, London Fire Brigade, Московская служба спасения;
Протекціоніми:
пенітенціарні служби: Лук'янівська в'язниця, Her Majesty's Prison Pentonville, Бутырский следственный изолятор;
організації природоохорони: український екологічний клуб «Зелена хвиля», London Wildlife Trust, общероссийское экологическое общественное движение «Зеленая Россия»;
служби правопорядку та розсліду: Шевченківський районний відділ міліції м. Києва, Charing Cross Police Station, Рублевское отделение полиции отдела МВД России по Кунцевскому району;
Сервісоніми:
лікувальні заклади:
лікарні: Олександрівська клінічна лікарня, St Thomas' Hospital, Больница им. Павла I;
поліклініки: Дитяча поліклініка №1, The London Clinic, Городская поликлиника №107;
лабораторії: Медична лабораторія Діла, Gamma Dynacare Medical Laboratory, Медицинская лаборатория Гемофест;
санаторії: Санаторій-профілакторій «Хвиля», Pinewood Sanatorium, Кардиологический санаторный центр «Переделкино»;
навчальні заклади:
вищі навчальні заклади: Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка, University of London, Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова;
зклади надання середньої спеціальної освіти: Коледж економіки, права та інформаційних технологій, St Dominic's Sixth Form College, Московский приборостроительный техникум;
зклади надання початкової та середньої освіти: Середня школа №21, City of London School, Средняя общеобразовательная школа №179;
зклади надання дошкільної освіти: Дошкільний навчальний заклад «Перша ластівка», Hopes and Dreams Montessori Nursery School, Вальдорфский детский сад №859;
г) науково-дослідні інститути: Київський науково-дослідний інститут судових експертиз, London Research Institute, Центральный научно-исследовательский институт химии и механики;
обсерваторії: Астрономічна обсерваторія КНУ ім. Т. Г. Шевченка, Royal Greenwich Observatory, Краснопресненская обсерватория МГУ;
курси: Студентські курси водіїв, Ceramics for Beginners, Курсы свадебных фотографов;
розважальні комплекси:
боулінг-клуби: Більшовик, Palace Superbowl, КБ-27;
нічні клуби: Форсаж, Ministry of Sound, Пропаганда;
кінотеатри: Мегаплекс, Odeon, Формула кино;
зоопарки: Київський зоопарк, London Zoo, Московский зоопарк;
г) ігроленди: Кідландія, Adventures on Wonderland, Волшебный мир;
більярди: Страйк, Rileys Victoria, Нескучный сад;

зклади харчування і споживання напоїв:
 ресторани: Вулик, The Ledbury, Кафе Пушкинъ;
 кафе: Пузата Хата, The Table Café, Море внутри;
 бари: Бар на 8, Gordon's Wine Bar, Барбадос;
 паби: Портер паб, The Leather Bottle, Плотников;
 г) їдальні: Містер Снек, Grill My Cheese, ОстроWок;
 заклади надання побутових послуг:
 страхові: страхова компанія «Універсальна», Willis Group, Ренессанс страхование;
 юридичні: Право плюс, London Legalisation Services, Московская муниципальная коллегия адвокатов;
 фінансові: Банк Київська Русь, Lloyds, Столичный центр кредитования;
 комунальні: Київенерго, National Grid plc, Московская объединенная энергетическая компания;
 г) аренда / продаж нерухомості: Альфаброк, Balgores Property Services, Бест-недвижимость;
 будівельні: Київміськбуд, A&B London Construction, Главмосстрой;
 ритуальні: Петро Великий, Lodge Brothers, Обряд;
 є) рекламні: Рекламист Плюс, Abbott Mead Vickers BBDO, Russ Outdoor;
 поліграфічні: Мега-поліграф, The Color Company, Идея принт;
 бібліотеки: Національна парламентська бібліотека України, Senate House Library, Российская государственная библиотека;
 готелі: Україна, The Milestone Hotel, Националь;
 і) гідрометеослужби: Український гідрометеорологічний центр, Met Office, Гидрометеорологическое бюро г. Москвы и Московской области;
 і) транспортні: Економ-переїзд, Capital Cargo, Деловые линии;
 й) інформаційні: Ланет, Sky Broadband Lite, Онлайн;
 працевлаштування: Київський молодіжний центр праці, London Employment Help Centre, Росперсонал;
 знайомства: Ярославна, Sara Eden Personal Introductions, Седьмое небо;
 пральні: Пральний дім, 2busy2clean, Прищепка;
 Продуцціями:
 торговельні точки:
 універсальні магазини: Fozzy, Debenhams, Карусель;
 торговельно-розважальні центри/шопінг-моли: Караван, Canary Westfield Stratford City, Европейский;
 торговельні комплекси: Домосфера,Строй-Март;
 спеціалізовані магазини: Ювелірна фантазія; Stanfords, Семь холмов;
 г) інтернет (онлайн)-магазини: Розетка, Asos, Ікс-ком шоп;
 ринки: Петрівка, New Covent Garden Market, рынок Рогожский;
 аптеки: Аптека доброго дня, John Bell & Croyden, Старый лекарь;
 є) невеликі торговельні точки: Мобі Кава, Millie's Cookies, Цветы;
 виробничі точки:
 заводи: ВАТ "Меридіан" ім. С. П. Корольова, ЗАО «Трансмашхолдинг»;
 видобувні компанії: Нафтогаз України, British Petroleum, Газпром;
 фабрики: Київська макаронна фабрика, Heritage Chocolates, московская кондитерская фабрика «Красный октябрь»;
 ательє: Едем, Anderson & Sheppard, Ательє №1;
 г) майстерні: ROGIZNY (Рогізний), Jewellery Repairs London, Дом быта;
 комбінати: Київський картонно-паперовий комбінат, Melfar Meats, Останкинский мясоперерабатывающий комбинат;
 кіностудії: Національна кіностудія художніх фільмів ім. О. Довженка, Aspect Film and Video, Мосфильм;
 Сатисфакціями:
 конфесійні організації:
 центри: Київський духовний центр «Відродження», The Highbury Centre, Религиозный центр Толстова;

асоціації/об'єднання: Об'єднання рівновірів України, London Baptist Association, Духовное единство;

громади: Єврейська релігійна громада м. Києва, Community of St Andrew, Московская славянская языческая община;

товариства: Українське біблійне товариство, Society of St Margaret, Российское библейское общество;

г) братства: Всеукраїнське міжконфесійне релігійне християнсько-військове братство, Brotherhood of the Cross&Star, Християнское братство «Вифезда – Дом милосердия»;

політичні організації:

партії: Народний Рух України, Labour Party, Единая Россия;

конгреси: Конгрес українських націоналістів, London Assembly Liberal Democrats, Родина – конгресс русских общин;

об'єднання: Всеукраїнське об'єднання «Свобода»;

задоволення соціальних потреб:

притулки (будинки для престарілих, для тварин, дитячі будинки, нічліжні будинки): Притулок для тварин; Abbey Ravenscroft Park Nursing Home; сеть пансионатов «Ближкие люди»;

суспільні організації: Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Дебатна академія»,

Общероссийская организация работников СМИ «МедиаСоюз»;

профспілки: Профспілка працівників державних установ м. Києва, National Union of Rail, Maritime and Transport Workers, Профсоюз работников здравоохранения г. Москвы;

благодійні фонди: Інше життя, Cancer Research UK, С Надеждой;

задоволення естетичних потреб:

салони краси та естетичної медицини: Панські примхи, Karine Jackson Hair and Beauty, Студия 53;

творчі гуртки: гурток образотворчого мистецтва «Барви», East London Art Club, студия декоративно-прикладного искусства «Волшебное стекло»;

музичні гурти: Океан Ельзи, Rolling Stones, Машина Времени;

культурно-дозвільні організації (художні виставки, галереї, музеї, театри, філармонії, будинки культури, творчі будинки, цирки): Будинок культури Києво-Святошинського району, Southwark Playhouse, Государственный музей изобразительных искусств им. А. С. Пушкина;

г) Інтернет-суспільства: Україна ВКонтакте, New London Country Historical Society, KudaGo: Москва;

товариства за інтересами: туристичний клуб «Глобус», London Board Games Club, книжний клуб «Цветок Папоротника»;

задоволення спортивних (фізичних) потреб:

фітнес-клуби: Спорт студіо, Reebok Sports Club, Vitasport;

спортивні клуби / секції: клуб любителів волейболу «Ліберо», The Little Foxes Club, Минибаскет;

спортивні федерації: Федерація велоспорту України, London Federation of Sport and Recreation, Федерация спортивной акробатики Москвы;

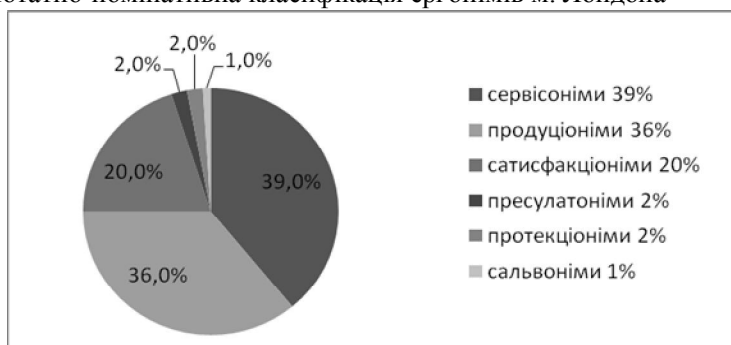
спортивні команди: ФК «Динамо», Arsenal FC, ФК «Спартак-Москва»

Схематично пропонувану класифікацію можемо унаочнити наступним чином:

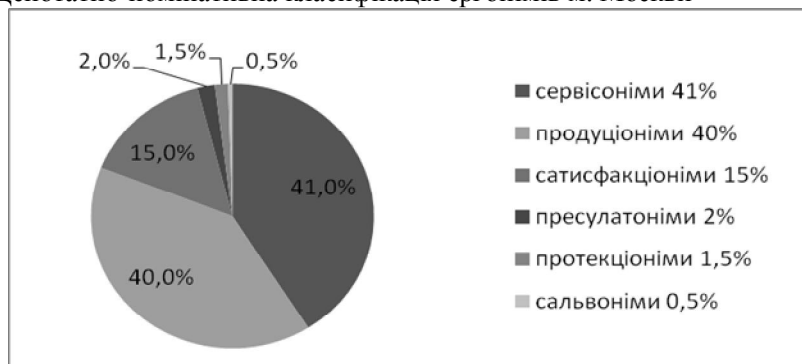
Діаграма 1. Денотатно-номінативна класифікація ергонімів м. Києва

Діаграма 2. Денотатно-номінативна класифікація ергонімів м. Лондона

Діаграма 3. Денотатно-номінативна класифікація ергонімів м. Москви

Як бачимо, подана класифікація переважно складається з трьох рівнів специфікації: на першому рівні запропоновано спеціальні терміни на позначення обсяжних груп ергонімів згідно з їх домінуючою метою, на другому – ергоніми кожної групи розмежовано на функціональні розділи, які поіменовано загальнозживаними термінами, на третьому – подальші підрозділи, які переважно потерміновано дескриптивними конструкціями або загальнозживаними термінами для запобігання обтяжуванню розуміння тексту. Таке поєднання двох різноспрямованих термінологічних тенденцій дозволяє лінгвістам сприймати подану інформацію та вживати її у подальших наукових розвідках з великою зручністю та найменшими зусиллями, що робить цю класифікацію досить легкою та перспективною у користуванні.

Аналіз отриманих даних щодо ергоніміконів трьох столиць дозволяє представити співвідношення розрядів ергонімів наступним чином:

Таблиця 1. Співвідношення класів ергонімів Києва, Лондона та Москви

	Київ	Лондон	Москва
сервісоніми	45	39	41
продуцїоніми	41	36	40
сатисфакцїоніми	10	20	15
пресулатоніми	2	2	2
протекцїоніми	1,5	2	1,5
сальвоніми	0,5	1	0,5
	100%	100%	100%

Загальна тенденція щодо розподілу ергонімів трьох столиць на шість основних класів є майже однаковою: основна частина номінує ті групи людей, що обслуговують особисті потреби мешканців Києва, Лондона та Москви, причому перше місце посідають сервісоніми та продуцїоніми. Проміжну позицію займають сатисфакцїоніми, причому тут спостерігаємо розбіжність у їх кількості, бо показник для Лондона порівняно з Києвом є більшим майже вдвічі та на третину випереджає показник для Москви. Можемо пояснити це тим, що економічні умови життя в Лондоні є значно кращими, ніж в інших містах, до того політична стабільність та традиційний інтерес до спорту та садівництва сприяють виникненню великого попиту на відповідні об'єднання.

У подальших розвідках планується співвіднесення запропонованої класифікації зі структурною та мотиваційною, а також виявлення певних універсальних тенденцій у ергонімній творчості трьох етносів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белей О. О. Сучасна українська ергонімія (на матеріалі власних назв підприємств Закарпатської області України) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Олег Омелянович Белей. – Львів, 2000. – 209 с.
2. Беспалова А. В. Структурно-семантические модели эргонимов и их употребление в английском языке (на материале названий компаний) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / А. В. Беспалова. – Донецк, 1989. – 184 с.
3. Деремента Ю. М. Інформативна і рекламна функції ергонімів, що містять спеціалізовані слова і терміни (на матеріалі ергонімікону Тернопільщини) / Ю. М. Деремента // Актуальні проблеми філології: мовознавство, перекладознавство, методика викладання філологічних дисциплін : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 29-30 вересня 2011 р. – Маріуполь : ПДТУ, 2011. – С. 96-101.
4. Кутуза Н. В. Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м. Одеси) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Наталія Валеріївна Кутуза. – Одеса, 2003. – 214 с.
5. Куцик О. А. Ергоніми Дрогобича: історико-культурологічний аспект / О. А. Куцик // Слов'янський вісник. – Рівне, 2006. – Вип. 6. – С. 144-149.
6. Лесовець Н. М. Ергонімія м. Луганська: структурно-семантичний і соціально-функціональний аспекти : дис. ... канд. філол. н. : 10.02.01 / Нея Миколаївна Лесовець. – Луганськ, 2007. – 295 с.
7. Сидоренко Е. Н. Номинационные процессы в полилингвальной эргонимии Донетчины : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.15 / Елена Николаевна Сидоренко. – Донецк, 2013. – 210 с.
8. Торчинський М. М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 / Михайло Миколайович Торчинський. – К., 2010. – 502 с.
9. Торчинський М. М. Українська ономастика: навчальний посібник / Михайло Миколайович Торчинський. – К. : Міленіум, 2010. – 238 с.
10. Трифонова Е. А. Названия деловых объектов: семантика, прагматика, поэтика (на материале русских и английских эргонимов) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Екатерина Александровна Трифонова. – Волгоград : РГБ, 2006. – 274 с.
11. Ходоренко А. В. Когнитивные аспекты функционирования современной антропонимики (на примере наименований групп лиц) : монография / А. В. Ходоренко. – Днепропетровск : Пороги, 2011. – 422 с.
12. Цілина М. М. Ергонімі м. Києва: структура, семантика, функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Марина Миколаївна Цілина. – Київ, 2006. – 243 с.
13. Шестакова С. О. Лексико-семантичні інновації у системі української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Світлана Олександрівна Шестакова. – Харків, 2002. – 241 с.
14. Шимкевич Н. В. Русская коммерческая эргонимия: Прагматический и лингвокультурологический аспекты : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Николай Валерьевич Шимкевич. – Екатеринбург, 2002. – 179 с.
15. Большой латинско-русский словарь [Электронный ресурс] / по материалам словаря И. Х. Дворецкого. – Режим доступа : <http://linguaeterna.com>. – Название с экрана.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Дідур – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов Одеського національного економічного університету.

Наукові інтереси: ономастика, когнітивна ономастика, ергонімія.

УДК 81'373.612:811.11

АНГЛІЙСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ: СТРУКТУРНИЙ ТА СЛОВОТВІРНИЙ АНАЛІЗ

Ростислав ДМИТРАСЕВИЧ (Львів, Україна)

У статті подано структурний та словотвірний аналіз англійської термінології юридичної психології. Аналіз фактичного матеріалу дав можливість виділити найпродуктивніші способи термінотворення, а також їхні структурні типи.

Ключові слова: юридична психологія, термінологія, структурні типи, суфікс, префікс.

The article is devoted to structural and derivational analysis of English legal psychology terminology. The analysis of the actual material allowed to single out the most productive ways of terms formation as well as their structural types.

Key words: legal psychology, terms, structural types, suffix, prefix.

Питання термінології різних галузей і сфер науки і техніки, номінації набувають значної актуальності на сьогоденній момент. Різні лінгвістичні аспекти термінознавства проаналізовані в роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема структура терміна [1, 2, 3, 4], класифікація термінів [5 та ін], утворення термінів у різних галузевих термінологіях: в юридичній термінології [6, 7, 8], медичній термінології [9], економічній термінології [10] та ін.

Актуальність нашого дослідження зумовлена спрямованістю термінологічних студій на вивчення термінології різних галузей, зокрема юридичної психології, яка ще не була предметом вивчення.

Метою дослідження є здійснення дериваційного та структурного аналізу термінології юридичної психології.

Матеріалом дослідження слугував корпус термінів загальним обсягом 2000 одиниць, складений шляхом суцільної вибірки з англomовних та двомовних термінологічних тлумачних словників.

Під терміном ми розуміємо будь-яке слово чи словосполучення, яке вживається для точної номінації наукових чи технічних понять або явищ, властиве певній галузі діяльності, та яке обслуговує комунікативні потреби даної сфери [11]. Структурний аналіз утворення термінологічних одиниць вибірки проводився на основі класифікації Л. Б. Ткачової [12], яка виділяє прості, складні і багатокомпонентні термінологічні сполучення.

Термінологія юридичної психології є конгломератом різних терміносистем, оскільки вона пов'язана з цілим рядом юридичних наук: теорією держави і права, кримінальним та цивільним правом, кримінальними і цивільними процесами, кримінологією і криміналістикою. На основі вивчення термінологічних, тлумачних та двомовних словників [13, 14, 15, 16] були виявлені тематичні групи термінів, що пов'язані з суміжними психологічними та юридичними науками. Специфіка термінології юридичної психології знаходить своє відображення у термінах, які охоплюють кримінальну психологію (Criminal psychology), судову психологію (Forensic psychology), пенітенціарну психологію (Penitentiary / Correctional Psychology) і правову психологію (Law Psychology). Під термінологією юридичної психології розуміємо систему термінів, які відображають сукупність понять, що використовуються у кримінальній психології, судовій психології, пенітенціарній психології та правовій психології, і які знаходять своє застосування в юридичній та психологічній науках.

Вибірка показала наявність значної кількості однокомпонентних термінів, які номінують різних злочинців: mugger, offender, vandal, burglar, murderer, spy, terrorist, assassin, hooligan, thief, hijacker, forger, robber, smuggler, traitor, gangster, killer, criminal та ін.

Склад суфіксів і префіксів, за допомогою яких утворені англійські однокомпонентні терміни юридичної психології, досить різноманітний.

Продуктивні суфікси представлені за спадною активністю: -tion (adaptation, apperception, attribution, audition, compensation, deindividuation, preconception, discrimination, interrogation, negotiation, mediation, incarceration, restitution, interrogation, confession); -ty (affectivity, adaptability, acuity, ability, disparity, discriminability, conformity, propensity, proximity, security, sensibility, sensitivity, spontaneity, suggestibility, validity, criminality, impartiality, admissibility, penalty);

-er/or/ar (prisoner, actor, appoyer, behaver, mugger, offender, burglar, murderer, hijacker, forger, robber, smuggler, traitor, gangster, killer, receptor);-ment (adjustment, annulment, abbrochment, punishment, reinforcement), -ing (malingering, sentencing, rating, recoding, remembering); -ism (recidivism, voyeurism, Frotteurism, Lombrosianism, neuroticism and psychoticism, fetishism, exhibitionism), -ence/-ance (jurisprudence, avoidance, ascendance, avoidance, deterrence, reminiscence, ambivalence, deference, reminiscence), -ee (arrestee, testee, spree), -ics (characteristics, dynamics).

В утворенні термінів виявлено продуктивні префікси, які подані за спадною активністю: 1) з від'ємним значенням: de- (deindividuation, destructive, detachment, depersonalization); dis- (disability, discovery, disinhibition, disorder, displacement), non- (nonconformity), un- (unlearned, unconditional); in- (insanity, insomnia, incapacity); 2) позначають повтор або зворотність процесу: re- (recoding, recall, reinforcement, reaction); 3) характеризують ступінь дії: hypo-/ hyper (hypochondriasis, hypersomnia); pre- (predisposition, pre-sentencing, preconception, premature); super- (supermax); 4) позначають подальший поділ: sub- (submission, subgoal), 5) надають занижену оцінку under- (underachievement). З позицій етимології у сфері юридичної психології функціонують прості терміни, що містять у собі суфікс романського походження -tion (найпродуктивніший), греко-латинські префікси і суфікси: re-, de-, dis-, -ing, -ity, -ment, -er/ -or.

Проведене нами дослідження показало, що найбільш продуктивним способом термінотворення серед багатокомпонентних словосполучень є утворення двокомпонентних та трикомпонентних термінологічних словосполучень. Найбільш поширеними структурними моделями двокомпонентних термінів є:

A+N : abient behavior, abnormal behavior, adaptive behavior, adequate stimulus, adient behavior, affective personality, aggressive instinct, criminal psychology, legal psychology, juvenile recidivism, forensic assessment, forensic psychiatry, forensic interview, therapeutic jurisprudence;

N+N : abasement need, activity drive, affiliation need, aggression need, armchair psychology, submission scale, behavior modification, juvenile recidivism, juvenile crime rehabilitation plan;

Ved+N : conditioned stimulus, conditioned response, delayed response, stereotyped behavior, fabricated experiments;

Ving+N : consulting psychologist, coping behavior, conditioning intellect, orienting reflex, sleepwalking disorder, aggravating / mitigating circumstances.

Найбільш поширеними структурними моделями трикомпонентних термінів є:

A+N+N: antisocial personality disorder, Psychodynamic trait theory, Cultural deviance theory, social process theory, social conflict theory expressive language disorder, avoidant personality disorder; dependent personality disorder; histrionic personality disorder, narcissistic personality disorder mental health care, emotional intelligence skills, civil commitment evaluations;

A+A+N: major depressive disorder, brief psychotic disorder, intermittent explosive disorder; oppositional defiant disorder; criminal investigative analysis

N+N+N : juvenile justice center, violence risk assessment, borderline personality disorder, attorney personality profile;

N+A +N: response antisocial personality, body dysmorphic disorder;

Ving+N+N: learning discrimination reaction, sentencing mitigation evaluations;

Ved+N+N: battered person syndrome;

Ved+N+N: generalized anxiety disorder;

A+ N +Ving: judicial decision making;

Ved+ A+ N: shared psychotic disorder.

Терміни, що мають у своєму складі чотири і більше значущих компонентів, використовуються у сфері юридичної психології досить рідко: memory enhancing techniques for investigative interviewing.

У результаті дослідження було встановлено, що найбільш продуктивними способами утворення англійських термінів юридичної психології є морфологічний і синтаксичний. Крім афіксації, морфологічний словотвір представлено абrevіатурними та композитними варіантами.

Абrevіатурні варіанти широко представлені акронімами (ініціальні абrevіатури): PTSD (posttraumatic stress disorder), SAD (seasonal affective disorder), MPD (dissociative identity disorder), PTSD (post-traumatic stress disorder).

Композитні варіанти утворюються додаванням слів або основ багатоконпонентного терміна: housebreaking, shipjacker, lawbreaker.

Серед синтаксичного словотворення виділяються графічні варіанти: common-sense, field-independent psychology, baby-batterer, ram-raider, equity-law distinction, legal decision-makers, law-abidingness, law-abiding behavior, law-abiding citizen, law-abiding lifestyle, law-and-order, law-breaking, law-enforcement, law-makers, law-enforcement agency, law-related education, equity-law distinction.

Таким чином, виділено такі структурні типи термінів: прості терміни, складні терміни і термінологічні сполучення. Проаналізувавши прості терміни з точки зору афіксального способу утворення, можна зробити висновок, що найбільш продуктивними суфіксами є -tion, -ty - er/or/ar, а префіксами - re-, de-, dis. Крім афіксації композитне словосполучення як різновид морфологічного способу також є продуктивним в утворенні термінів юридичної психології. Аналіз структурних характеристик термінів свідчить про тенденції утворення термінів з більш ніж однією основою. Серед двокомпонентних термінологічних сполучень найбільш продуктивними є A+N і N+N, серед трикомпонентних - A+N+N, A+A+N і N+N+N. У сфері освіти термінологічних одиниць продуктивним також є синтаксичний словотвір, широко представлене графічним варіантом. Перспектива нашого дослідження полягає у аналізі семантичної структури англійських термінів юридичної психології.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Даниленко В. П. Актуальные направления лингвистического исследования русской терминологии // Современные проблемы русской терминологии. – М. : Наука, 1986. – С. 5–23.
2. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения. – К. : УМК ВО Украины, 1989. – 104 с.
3. Литвинко О. А. Лінгвістичні аспекти англійських багатоконпонентних термінів // Вісник СумДУ. - 2002. – № 4 (37). – С. 113-116.

4. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 157 с.
  5. Скороходько Э. Ф. Вопросы перевода английской технической литературы: (перевод терминов) / Э. Ф. Скороходько. – К. : Изд-во Киев. ун-та имени Т. Г. Шевченко, 1960. – 86 с.
  6. Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія: навчальний посібник. – К.: Стилос, 2004. – 277 с.
  7. Вербенец М.Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування: Автореф. дис. канд. філол. н. - Київ, 2004. – 15 с.
  8. Гумовська І. М. Англійська юридична термінологія в економічних текстах: генезис, дериваційні та семантико-функціональні аспекти: Автореф. дис. канд. філол. н. - Львів, 2000. – 18 с.
  9. Цісар Н. З. Вторинна номінація в системі української медичної термінології: дис. канд. філол. наук. - Львів 2009. – 267 с.
  10. Куделько З. Б. Англійська терміносистема ринкових взаємин: синтагматичні та парадигматичні особливості: дис. канд. філол. наук. – Чернівці, 2003. – 243 с.
  11. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.
  12. Ткачева Л.Б. Основные закономерности развития английской терминологии. – Томск, 1987. – 200с.
  13. Лучков В. В. Англо-русский словарь-минимум психологических терминов / В. В. Лучков, В. Р. Рокитянский. - М.: Путь, 1993. – 80 с.
  14. Forensic Psychology Dictionary : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.uplink.com.au/lawlibrary/Documents/Docs/Doc \(дата \(31.01.2013\)\)](http://www.uplink.com.au/lawlibrary/Documents/Docs/Doc (дата (31.01.2013))).
  15. List of Mental Disorders: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_mental_disorders (дата (31.01.2013)).
- Oxford Dictionary of Psychology / [Ed. by Andrew M. Colman]. – New York : Oxford University Press. – 896 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ростислав Дмитрасевич – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: англійська юридична термінологія.

УДК 811.112'373:659.1:808.53

ФРЕЙМОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ (на матеріалі німецької економічної мови)

Світлана ДРУЖБЯК (Львів, Україна)

У статті розглянуто засади когнітивного моделювання термінологічної системи на матеріалі німецької економічної мови. Окреслено ключові принципи когнітивного термінознавства, розглянуто трактування терміна в когнітивістиці, проаналізовано фреймовий підхід як метод представлення лексичного значення, визначено базові концепти економічної термінології, їх категоріальні ознаки, розроблено фреймову модель базових концептів німецької економічної термінології.

Ключові слова: когнітивне термінознавство, базовий концепт, категоріальна ознака, фрейм, слот, моделювання.

В статье рассматриваются основы когнитивного моделирования терминологической системы на материале немецкого экономического языка. Определены ключевые принципы когнитивного терминоведения, рассмотрены трактовки термина в когнитивистике, проанализирован фреймовый подход как метод представления лексического значения, определены базовые концепты экономической терминологии, их категориальные признаки, разработана фреймовую модель базовых концептов немецкой экономической терминологии.

Ключевые слова: когнитивное терминоведение, базовый концепт, категориальный признак, фрейм, слот, моделирование.

The basis of terminological system cognitive modeling on the material of German economic language is in the focus of this paper. The main principles of cognitive terminology are described, the definition of the term in cognitive linguistics is considered, the frame approach as the method of lexical meaning representation is analyzed, the basic concepts of economic terminology and their categorial features are defined, and the frame model of the basic concepts of German economic terminology is developed.

Key words: cognitive terminology, basic concept, categorial feature, frame, slot, modeling.

На межі ХХ – ХХІ ст., як в зарубіжному так і в українському термінознавстві [2; 3; 5; 7] спостерігаємо появу та активний розвиток зорієнтованих на когнітивне розуміння термінології мовознавчих студій, в яких термін виступає не лише мовним знаком, а й когнітивним конструктом, що вербалізує певний концепт та у вигляді моделі (фрейма, слота, скрипту, схеми тощо) відображає суб'єктивний досвід науковця [4; 5; 6]. Передумовою цього доволі нового напряму досліджень слугували такі фактори як електронна революція, розвиток когнітивного мовознавства, комп'ютерна лінгвістика. Це створило необхідність переосмислити традиційний структурно-семантичний підхід до вивчення термінології, що вказує на актуальність когнітивного аспекту термінознавчих досліджень.

Метою пропонованої статті є представлення у вигляді фреймової моделі базових концептів сучасної німецької економічної термінології. Успішне досягнення мети передбачає виконання наступних завдань: окреслення ключових принципів когнітивного термінознавства, аналіз фреймового підходу як методу представлення лексичного значення, визначення базових концептів економічної термінології, розробка фреймової моделі німецької економічної термінології

Як відомо, когнітивізм сконцентрований на двох аспектах, які нехтуються традиційним термінознавством: людська здатність до створення термінів і роль дослідника в цьому процесі [6, с. 25]. На цій відмінності наголошує і німецький термінолог Т. Рельке: «Ця модель відрізняється від системно-лінгвістичних інвентарних і прагмалінгвістичних контекстуальних моделей тим, що досліджує не значення термінологічних текстів чи їх систему, а фахові висловлювання продуцента і реципієнта. У поле дослідження потрапляють інтелектуальні і емоційні передумови створення термінів» [7, с.141]. Учений вважає таке розширення перспектив дослідження необхідним, оскільки воно дає змогу не обмежуватися лише описом термінів чи аналізом побудови фахового тексту, а й пояснити процес створення самого терміну. Тобто, важливим для когнітивного термінознавства є розуміння термінології не як автономної мовної системи, а як концептуальної структури в якій інтегровано усі фахові знання та когнітивна здатність дослідника.

Нові перспективи досліджень змусили дослідників переглянути і їх підхід до тлумачення терміна, поглянути на нього як на «вербалізований спеціальний концепт» [3, с. 233], як на «компонент динамічної моделі мови, яка діалектично поєднує в собі стабільну знакову систему і її постійне переосмислення» [1, с. 15].

В основі когнітивного моделювання термінологічної системи лежить концептуальний опис її одиниць (термінів) як конкретних когнітивних структур, формування яких забезпечують певні категорії і категоріальні ознаки. Науковці сходяться на думці, що одним з валідних методів дослідження лексичного значення, який забезпечує одночасне виявлення парадигматичних і синтагматичних властивостей лексичної одиниці є фреймовий підхід. Він є центральним методом когнітивної семантики і полягає в дослідженні не лише значення лексичної одиниці, а й мисленневих ментальних «просторів», які входять у структуру значення [4].

Слід зауважити, що на сьогодні у лінгвістичній літературі представлено багато підходів до визначення фрейма і його значення в дослідженні термінології [1;2;4;5]. Однак усі вони мають спільні риси:

1. Фрейм розуміють як певну структуру, він дає змогу представити стереотипну ситуацію;

2. фрейм трактують як своєрідну когнітивну сферу, що асоціюється з певною лінгвістичною одиницею, виявляючи водночас його зв'язок з вербальним інструментарієм мови і когнітивною областю свідомості, де за допомогою мовних структур відбувається схематичне представлення набутих людських знань. Фрейм ґрунтується на категорії, іменованій словом, і на суперкатегорії / лексичній групі [2, с. 236].

Фреймова модель концепту – сценарій для виявлення жорстких (однозначних) відповідностей між терміноконцептами (субконцептами різних рівнів) і термінолексемами (слотами) у предметному просторі [5, с. 86].

Спробуємо створити фреймову модель на прикладі базового концепта «Wirtschaft». Для цього спершу звернемося до словникових дефініцій лексеми.

Один із словників визначає лексема Wirtschaft як 1. «Umfang mit knappen Gütern. Die meisten Güter sind deshalb knapp, weil sie erst mit Kosten produziert oder gewonnen werden müssen. Sie dienen der Befriedigung von Bedürfnissen. So genannte freie Güter sind nicht Gegenstand der Wirtschaft»; 2. «alle Institutionen und Vorgänge, mit denen der menschliche Bedarf gedeckt wird»; 3. «Produktionsmittel (Maschinen, Fabriken, Transportmittel usw.), ein Geld- und Kreditwesen, ein Transport- und Nachrichtenwesen, Handel, Verfahren der Organisation und Technologien» [9, с.432]. У Вікіпедії знаходимо наступне тлумачення: «Wirtschaft oder Ökonomie ist die Gesamtheit aller Einrichtungen und Handlungen, die der planvollen Befriedigung der Bedürfnisse dienen. Zu den wirtschaftlichen Einrichtungen gehören Unternehmen, private und öffentliche Haushalte, zu den Handlungen des Wirtschaftens Herstellung, Absatz, Tausch, Konsum, Umlauf, Verteilung und „Recycling“, „Entsorgung“ von Gütern. Solche Zusammenhänge bestehen zum Beispiel auf welt-, volks-, stadt- und betriebswirtschaftlicher Ebene.» [10]. Ще одне джерело визначає цей термін як «Gesamtheit aller Einrichtungen, private und öffentliche Haushalte sowie die notwendigen Abläufe [...], die mit der Herstellung und dem Verbrauch von Gütern verbunden sind» [8, с.317].

Беручи до уваги наведені вище тлумачення і дефініції, можна стверджувати, що мова йде про відображення системного явища в суспільстві. Аналіз лексикографічних джерел засвідчив, що у свідомості спеціаліста цієї галузі термін «Wirtschaft» розщеплюється на такі поняття:

- 1) поводження з вичерпними/обмеженими ресурсами;
- 2) виробництво та створення матеріальних благ і послуг в умовах обмежених ресурсів з метою задоволення потреб людини та суспільства;
- 3) засоби виробництва, фінансова система, транспорт, торгівля, технології;
- 4) відношення між людьми, які виникають у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання товару.

Зважаючи на людську здатність формувати у своїй свідомості уявлення про об'єкти і явища дійсності залежно від їх ознак, місця розташування, кількості тощо, тобто категоризації, ми виділили основні категорії концепту «Wirtschaft»:

1. категорія простору. Основною категоріальною ознакою тут виступає місце розташування, базовими концептами є, відповідно Weltwirtschaft, nationale Volkswirtschaften, Stadt-Betriebswirtschaften;

2. категорія форми. Основною категоріальною ознакою є форма організації економічної діяльності. Базові концепти: Bedarfswirtschaft, Erwerbswirtschaft;

3. категорія способу. Основна категоріальна ознака – спосіб організації економічної діяльності. Вона представлена у базових концептах Marktwirtschaft, Planwirtschaft.

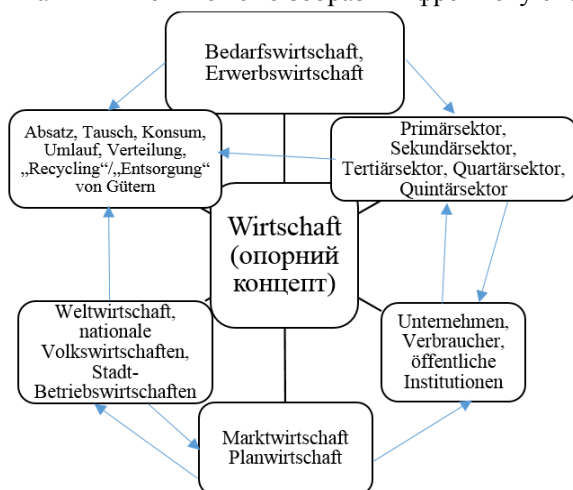
3. категорія сфери. Основна категоріальна ознака виявляє сектор економічної діяльності, вона представлена такими базовими концептами: Primärsektor (Urproduktion), Sekundärsektor (Industrieller Sektor), Tertiärsektor (Dienstleistungssektor), Quartärsektor (Informationssektor), Quintärsektor (Entsorgungssektor);

4. категорія суб'єкта. Основною категоріальною ознакою тут виступає діюча особа, базові концепти, відповідно: Unternehmen, Verbraucher, öffentliche Institutionen;

5. категорія об'єкта. Основною категоріальною ознакою є спрямованість діяльності. Базові концепти: Absatz, Tausch, Konsum, Umlauf, Verteilung, „Recycling“, „Entsorgung“ von Gütern.

Важливим є те, що концепти перебувають у взаємозв'язку один з одним, вони взаємно проникні і це дає їм змогу забезпечити цілісне формування фахового уявлення.

Таким чином можемо зобразити фреймову схему базових концептів економічної термінології та відношень між ними:

та відношень між ними:

Фреймова модель дає змогу не лише представити базові концепти терміносистеми, а й передбачає входження у свою схему всіх її елементів за принципом конкретизації певних аспектів і відображення зв'язків між елементами. Водночас фрейм не просто перелічує основні ознаки поняття, а відображає знання про нього, показує ступінь диференціації науки. За своєю структурою фрейм складається із ряду слотів які можуть містити інформацію різної складності від простої ознаки до спеціальних фонових знань.

Рис. 1. Фреймова схема базових концептів економічної термінології

Спробуємо, на прикладі базового концепту «Marktwirtschaft» розгорнути та конкретизувати фреймову модель базових концептів економічної термінології. Знову звернемося до словникових дефініцій:

1. Der Begriff Marktwirtschaft beschreibt das Verhältnis von Angebot und Nachfrage. In einer freien Marktwirtschaft gibt es möglichst wenig staatliche Eingriffe in diesen Prozess. Das Gegenstück ist die kommunistische oder sozialistische Planwirtschaft. Dabei regelt und kontrolliert der Staat möglichst alle Bereiche der Wirtschaft. Soziale Marktwirtschaft heißt, dass der Staat bestimmte soziale Bedingungen festlegt [...]. Ökosoziale Marktwirtschaft bedeutet, dass neben sozialen Fragen auch jene der Ökologie berücksichtigt werden (müssen) [12].

2. In einer Marktwirtschaft wird durch den Wettbewerb geregelt, „was“, „wie“, „für wen“ hergestellt werden soll. Im Gegensatz zur Planwirtschaft reguliert sich die Marktwirtschaft im Allgemeinen selbst, durch Angebot und Nachfrage sowie die sich dadurch bildenden Preise [13].

3. Auf dem Mechanismus von Angebot und Nachfrage und der Grundlage privatwirtschaftlicher Produktion beruhendes Wirtschaftssystem [11].

4. Die Marktwirtschaft ist eine Grundform einer Wirtschaftsordnung. Das Gegenteil dazu ist die Planwirtschaft. Die Marktwirtschaft als Grundtyp einer Wirtschaftsordnung kann weiter in zwei weitere idealtypische Formen unterteilt werden: die freie Marktwirtschaft und die soziale Marktwirtschaft. In einer freien Marktwirtschaft beschränkt sich der Staat auf Aufrechterhalten der Rahmenbedingungen. [...] Die andere Form ist die soziale Marktwirtschaft. Zusätzlich sorgt der Staat auch für einen sozialen Ausgleich. ... [14].

З наведених вище словникових дефініцій, методом дефініційного аналізу, можна виявити наступні категоріальні ознаки концепта «Marktwirtschaft»: економічний устрій, вільний ринок, конкуренція. Відповідно, базовими концептами є Angebot, Nachfrage, Preis, soziale Marktwirtschaft, freie Marktwirtschaft. Загальну структуру фрейма представлено на рисунку 2, однак слід зауважити, що наступним кроком є наповнення кожного концепта ще конкретнішими фреймами і слотами, які вербалізовані певними групами термінів. Наприклад, категоріальні ознаки концепту «Geld» процеси, банківські операції, способи заробітку, фінансовий стан представлені такими слотами:

1. процеси (Geld ausgeben, ~ ausleihen, ~ beschaffen); 2. банківські операції (Geld abheben, ~ anlegen, ~ auf ein Konto einzahlen, ~ abheben, ~ abbuchen, kurzfristige ~er, langfristige ~er); 3. способи заробітку (leichtes Geld, schmutziges Geld); 4. фінансовий стан (billiges Geld, flüssiges Geld gestrichen Geld, heißes Geld).

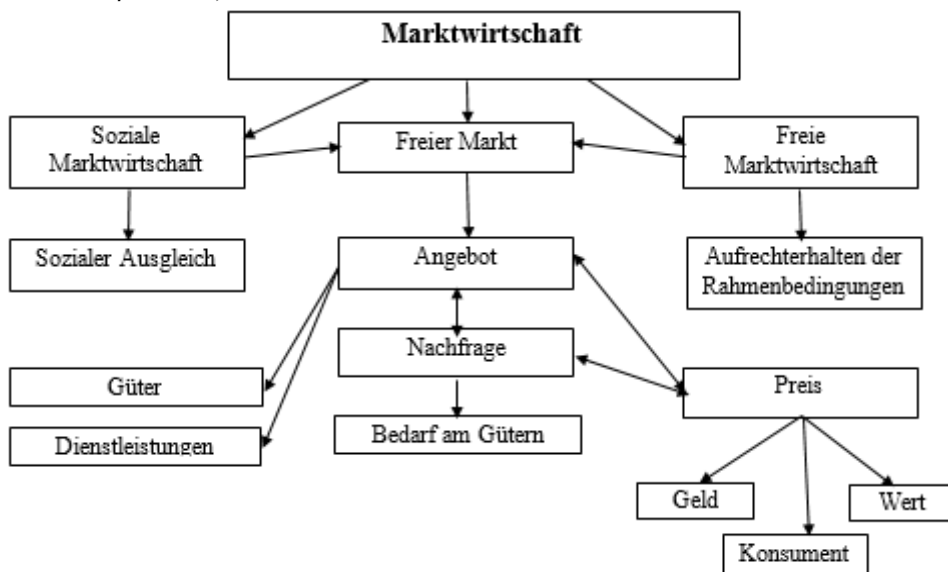

Рис. 2. Фреймова схема базового концепта «Wirtschaft»

Таким чином, запропоноване у нашій розвідці фреймове моделювання базових концептів німецької економічної терміносистеми дозволяє виявити основні і відмінні ознаки вираженого терміном поняття, визначити його місце і логіко-понятійні зв'язки з іншими поняттями в понятійній системі економічної термінології. Вважаємо, що фреймова модель є ефективним способом моделювання фахових знань, репрезентованих термінами.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в когнітивному аналізі інших аспектів німецької економічної термінології, дослідженні проблеми вербалізації наукових концептів цієї галузі знань.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеева Л. М. Медицинский дискурс: теоретические основы и принципы анализа [Текст] / Л. М. Алексеева, С. Л. Мишланова. – Пермь: Изд-во Пермск. ун-та, 2002. – 200 с.
2. Гудманян А. Фреймова модель представлення структури знань перекладача / А. Гудманян, Г. Єнчева // Наук. Вісн. Херсон. ун-ту. Сер. Лінгвістика. – 2010. – Вип. 10. – С. 233–238.
3. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 256 с.

4. Чурсин О. В. Функционально-семантическая характеристика современной английской музыкальной лексики: когнитивно-фреймовый подход: автореф. дис. ... канд. филол. наук / О. В. Чурсин. – Пятигорск, 2009. – 23 с.

5. Южакова О. І. Фреймова модель субконцепту “компрессор холодильної машини” і проблема вибору / О. І. Южакова // Укр. мова. – 2007. – № 2. – С. 85–95.

6. Alexeeva L.; Novodranova V A Cognitive Approach to Terminology / L. Alexeeva; V. Novodranova // Heribert Picht (Hg.): Modern Approaches to Terminological Theories and Applications. - Bern u.a. Lang.- 2006. - S. 25-34.

7. Roelcke Th. Stabilität statt Flexibilität? Kritische Anmerkungen zu den semantischen Grundlagen der modernen Terminologielehre / Th. Roelcke // Stabilität und Flexibilität in der Semantik. Strukturelle, kognitive, pragmatische und historische Perspektiven. - Frankfurt: Lang. – 2004. - S. 137–150.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

8. Duden Wirtschaft von A bis Z: Grundwissen für Schule und Studium, Beruf und Alltag. - 5. Aufl. Mannheim: Bibliographisches Institut. – 2013. - S.317.

9. Großes Wörterbuch Wirtschaft. Munich: Compact Verlag. - 2005, S.432.

10. www.de.wikipedia.org/wiki/Wirtschaft

11. <http://www.duden.de/rechtschreibung/Marktwirtschaft>

12. <http://www.politik-lexikon.at/marktwirtschaft>

13. <http://www.rechnungswesen-verstehen.de/bwl-vwl/vwl/marktwirtschaft.php>

14. www.vimentis.ch/d/lexikon/120/Marktwirtschaft.html

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Дружб'як – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету “Львівська політехніка”.

Наукові інтереси: термінознавство, когнітивна термінологія, лексикологія сучасної німецької мови.

УДК 81’373.23

**СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ НАЗВ РЕСТОРАНІВ
ЛОНДОНА ТА БЕРЛІНА**

Вікторія КАТЕРНЮК (Київ, Україна)

У статті розглядаються семантичні характеристики назв закладів харчування міста Лондона та Берліна. Автором проаналізовано семантичні способи утворення онімів в різноструктурних мовах, оскільки назви ресторанів представлені лексемами не лише англійської, а й іспанської, італійської, португальської, французької, японської та інших мов. Досліджувані ергоніми, якими є ці ономастичні одиниці, представлено з точки зору їхньої мотивації. Аналіз фактичного матеріалу дозволив виявити істотні семантичні групи на позначення урбаністичних об’єктів ділової діяльності людини.

Ключові слова: ергонім, назва ресторану, вторинна номінація, онімізація, трансонімізація.

The article dwells upon the semantic characteristics of London and Berlin restaurant names. The author analyzes semantic ways of creating such onomastic units in different languages: besides English restaurant names, the investigated material also includes units from Spanish, Italian, French, Portuguese, Japanese and other languages. The motivation for such proper names is highlighted. As a result the author divides the investigated names into sixteen semantic groups.

Key words: business proper name, restaurant name, secondary nomination, onimization, transonimization.

Система ергонімів як одна з підсистем національного ономастикону є чи не найбагатішим матеріалом для реалізації й застосування одного із найбільш перспективних напрямів сучасного мовознавства – порівняльного підходу до вивчення мовних явищ. Ергоніми все частіше стають предметом вивчення українських та зарубіжних лінгвістів. До цього часу питання про генезу, комунікативний статус, структурні та семантичні моделі хоч і привертала увагу науковців, проте узагальнювальних дисертаційних праць із зіставної ономастики, де б явище ергонімії розглядалось в різноструктурних мовах комплексно з погляду форми і змісту, до цього часу в українській лінгвістиці немає.

Ономастична система будь-якої мови перебуває у постійному русі [8, с. 51–54]: на кожному історичному відрізку виникають нові об’єкти, які вимагають появи нових назв, а інші, в свою чергу, зникають [3, с. 3–4]. Таку тенденцію можна чітко прослідкувати у назвах підприємств. ХХ і ХХІ ст. характеризуються активним розвитком бізнесу у всіх сферах людської економіки, що призвело до виникнення великої кількості власних назв, які було виділено у особливий розряд – ергонімів, який і став об’єктом нашої розвідки.

Сучасна ономастика характеризується тенденцією до аналізу різних видів онімів в ареально-типологічному (О. Белей, О. Гурко), дериваційному та функціонально-стилістичному аспектах (А. Мілтон, Ю. Горожанов, Г. Зимовець, Н. Кутуза, Н. Лесовець). Однак, практично всі вони

спираються або на регіональний матеріал, як то ергонімія Луганська [4], наприклад, або на одномовний вибірці (українських чи російських ергонімів) і не дають можливості зробити узагальнені висновки про це явище. На нашу думку, дослідження ергонімів в різноструктурних мовах надасть змогу повно схарактеризувати цей лінгвістичний феномен, виявити його характерні особливості та специфіку вживання, що і зумовлює актуальність нашої розвідки. Матеріалом дослідження слугували назви закладів харчування міста Лондона (15733 одиниць) і Берліну (6576 одиниць), які являють собою лексеми не лише англійської та німецької, а й іспанської, італійської, французької, португальської та інших мов. Метою роботи є виявити загальні тенденції у створенні ергонімів як назв об'єктів економічної діяльності людини. Визначена мета зумовлює наступні завдання: визначити поняття ергоніму, охарактеризувати його як спосіб номінації та з'ясувати способи утворення ергонімів і схарактеризувати матеріал відповідно до семантики та мотиваційної основи назв закладів харчування.

Ергоніми, до яких відносяться назви закладів харчування, як і інші оніми, використовуються для виділення названого ними об'єкту серед інших об'єктів, зокрема для індивідуалізації та ідентифікації [7]. Ці власні назви як засоби вторинної номінації представлені в абсолютній більшості ономастичних систем. Вони становлять досить помітну частку ономастикону цих мов як з погляду їх номінативної функції, так і у кількісному плані.

Як і всі ергоніми, назви закладів харчування, належать до засобів вторинної номінації, тому що це – випадок застосування вже наявної форми для назви іншого об'єкту [10, с. 190–201]. За В. Г. Гаком така вторинна номінація може ще називатися непрямою [2, с. 336–337] оскільки, залежно від умов комунікації, слово, що виникло у свідомості співрозмовників, набуває певного суспільно-соціального значення, яке, у свою чергу, може не бути прямо пов'язане із своїм безпосереднім номінативним значенням.

У випадку вторинної номінації залежність між значенням слова, ситуацією найменування та соціальним відношеннями співрозмовників виступає на передній план. Саме така мовна ситуація спостерігається під час вживання ергонімів, які, по суті, і являють собою зразковий приклад вторинної номінації [9, с. 81–82]. Крім того, досліджувані нами назви закладів харчування в багатьох випадках обумовлені культурою тої країни, де вони створюються, а також тією культурою, яку представляє номінатор [1, с. 201–205].

Як і всі оніми [6, с. 19–21], назви закладів харчування утворюються (про що свідчать результати нашого спостереження й дослідження тематичних груп ономастичної лексики) по одному із трьох шляхів, що представляють собою характерні ономастичні універсалиї: 1) онімізація апелятива, 2) трансонімізація іншого власного імені, 3) онімізація апелятива з одночасною трансонімізацією іншого власного імені: змішаний шлях, реалізований у процесі створення нового, власного імені як дво- або багатоскладової лексеми або як словосполучення. Всі шляхи утворення ергонімів присутні як серед лондонських назв, так і серед берлінських.

Онімізація апелятива із теоретичної точки зору досить просте явище, під час якого відбувається перехід від незліченної кількості денотатів до єдиного денотату. Н. В. Подольська, що приділила велику увагу як фіксації, опису, так і розвитку радянської ономастичної термінології, під онімізацією апелятива розуміє: “Перехід апелятива або апелятивного словосполучення через зміну функції у власне ім'я і його подальший розвиток у будь-якому класі онімів” [6, с. 25–27]. Зазначимо, що термін “апелятив”, який позначає будь-яке “невласне слово”, – це не обов'язково ім'я-іменник, оскільки власні імена можуть бути утворені практично від будь-якої частини мови, при цьому іноді без усякої деривації. Розглянемо деякі приклади з досліджуваного матеріалу: Adobo, Iskele, Origem, The Porch, The Diner, The Railway, Longhorn, Wildwood, Wasabi, Nabibi, Haveli, - іменники, The Old Swan, Tortilla's Home, Boat House, Eastern Cuisine, Avenue Bar & Lounge, White Horse, Bear and Wolf Cafe, 8 Treasures, Waldhaus an der Havelchausee, Trattoria Su e Giu, Cafe Am Ende Der Welt – апелятивні іменні сполучення, Itsu – транскрибоване питальне слово «коли» в японській мові, Mabuhay! – транскрибоване філіппінське привітання, Oh My Cod! – апелятивом виступає вигук, де присутня гра слів, у назві Watch Me апелятив – дієслівне словосполучення.

Онімізація апелятива – це найдавніший спосіб створення власних імен і формування в лексичному складі мови ономастикона. Пориваючи із класом апелятивів, такі імена надалі зазнають своїх власних, ономастичних перебудов, які відбуваються головним чином на рівні словотвору (деривації). Виникаючи для позначення одного об'єкта, ім'я нерідко переходить на інший об'єкт, а це вже випадок трансонімізації [6, с. 11].

Трансонімізація, тобто мотивація іншими онімами, коли ергоніми утворюються вже від наявних у мові й функціонуючих у мовленні антропонімів, топонімів і т.д., є другою основною моделлю номінації [5, с. 10]. Ергоніми в англійській мові часто представлені формою присвійного відмінку антропонімів, вказуючи на власника закладу харчування, але, звичайно, є форми і не у присвійному відмінку, хоча такі ергоніми теж, як правило, вказують на власника або засновника закладу: Ed's, Hung's, Gail's, Nando's, Little Frankie's, Byron, George, Valentina, Mr. Wu, Boulestin, Kang's. Досить часто для назв закладів харчування обирають топоніми, які є орієнтирами для відвідувачів, що інформують про розташування закладу. Розглянемо такі приклади: No. 11 Pimlico Road (адреса), @15 Abchurch Lane (адреса); або назви вказують на знакові місця для культури, чия національна кухня представлена у закладі: Meghna (річка в Бангладеш, а також індійське власне жіноче ім'я). Крім того, це можуть бути і просто відомі культурні явища з різних сфер життя, чия назва слугує запорукою упізнавання відвідувачами, наприклад: Midori (назва японського напою), Shalamar (назва музичної групи) та ін.

І, нарешті, третій шлях створення назв – це змішаний спосіб [6, с. 28]. Особливість третьої моделі мотивації ергонімів полягає в синхронному з'єднанні при мотивації нової назви двох основних моделей мотивації, онімізаційної і трансонімізаційної. Результатом цього процесу є виникнення ергоніма, що виявляється похідним одночасно від двох лексичних одиниць – апелятива й власного імені, яке може належати до будь-якого класу онімів (топонімів, антропонімів, міфонімів і т.д.). У досліджуваному матеріалі такий спосіб творення виявився досить продуктивним. Значна кількість назв закладів харчування була утворена саме у такий спосіб, наприклад: Tastes of the Nile, Georgs's Fish and Souvlaki Bar, Bill's Restaurant, Oliver's Village Cafe, San Miguel's Restaurant and Tapas Bar, Ivy's Mess Hall, Rosa's Thai Cafe, Buckingham Balti House, Auberge – Waterloo, Bistro 1 - Beak Street, Prezzo New Oxford Street, La Boheme, New York Pizza, Distrikt Coffee, Sushi Berlin, Ketchup 35, . Змішаний спосіб утворення виступає як самостійна модель мотивації. Це має істотне значення для визначення місця власного імені як цілого в лексичній системі мови й в історико-культурному контексті [1, с. 33–38].

Ергоніми, утворені шляхом онімізації, являючись вторинними номінаціями, представлені двома типами: метафоричною та метонімічною [5, с.9]. Це дає можливість виділити певні лексико-семантичні групи назв закладів харчування Лондона ті Берліна серед проаналізованого матеріалу:

Назви ергонімів, які походять від страв з національних кухонь, які представляє той чи інший заклад, відносимо до метафорично вмотивованих: Spaghetti House, Charcoal Grill Kebab House, Ducksoup, Belash, Pizza Express, One Stop Caribbean Eat In And Take Away, Upper Crust Pizzeria (тут, до того ж гра слів, бо вираз має переносне значення – «вищий світ», «знать», тобто у назві натяк на вибраність), Perfect Pizza, Pizza Hut, Briciole, Steak & Lobster, Steak & Co, Ye Olde Cheshire Cheese, Afghan Kitchen, Zeytoon, Entricot, Wine & Bread, Chocolate & Champagne, Biscotti, Imbiss 204, Vino & Basilico, Mexican Steak, Fisch Kebab Haus, Wursttreff, Pasta Divina та інші.

Наступна метафорично вмотивована група назва закладів харчування – онімізовані назви посуду, наприклад: The Big Plate Cafe, Blue Plate, Plateau, Saucer & Cup, Half Cup Cafe, Forks & Corks, Spoons Restaurant, Dish and Spoon, Aytens Loeffelbar, Macky Messer, La Parrilla, Viet Bowl та інші. Варто відзначити, що серед ергонімів Берліна ця група дуже малочисельна, на відміну від назв ресторанів Лондона.

Географічно вмотивовані назви закладів харчування також належать до метафоричної номінації, якщо вони не вказують на дійсну адресу закладу. Такі ергоніми викликають певні географічні та історичні асоціації, іноді міфічні, вказуючи клієнту на специфіку закладу: Venezia, Simply Paris, The Courtfield, Hampshire Bar And Restaurant, Beijing House, La Basque, Eastern Empire, Cafe Italia, Old Delhi, Lanes of London, Siam Garden, Buenos Aires, The Avalon, Wahaca (англомовна транскрипція області Оахаса у Мексиці), Babylon Tower, Taverna Olympia, Friedrichshain, Paris Saigon, La Paz, Restaurant Dubrovnik, Orly Cafe та інші.

Назва ресторану може бути вмотивована відомою особистістю, яка пов'язана з культурою країни, кухня якої представлена в закладі харчування: Caravaggio, Lord Nelson, Shakespeare Tavern, The Pompidou Cafe, Villa Medici, Lumumba, Mademoiselle Choco тощо.

Окремою групою можна відокремити назви, які походять від апелятивів тваринного та рослинного світу, що можуть бути реальні та міфічні: Le Chardon, The Bear Bar, Rose & Fennel, Thyme, Roots and Bulbs, Dancing Elephant, Golden Chicken, Happy Dragon, Spice & Herbs, Nautilus

Fish, The Greedy Cow, The Three Greyhounds, Red Dragon, Das Pfeffer, Gruenfisch, Essenza, Wolf's Inn, Zitrone, Oliva та інші.

Досліджуваний матеріал також містить ергоніми, вмотивовані мистецтвом – музичними стилями та інструментами, поезією тощо, наприклад: Hard Rock Café, Osteria dell'Arte, The Lyric Pub, Piano Bar and Restaurant, Jazz After Dark, Jazz Cafe, La Piano, Ristorante Pianoforte, Speiches Rock & Blueskneipe, Irish Harp Pub та інші.

Ще одна група метафорично вмотивованих назв виокремилася завдяки їх походженню від назв коштовностей: La Perla, New Diamond, Diamond Restaurant, 8 Treasures, Mini Perle, Perle, Schatz, Schatzkammer та інші.

Багато назв закладів харчування мають у назві лексеми на позначення різних соціальних статусів, іноді з національним колоритом або географічною прив'язкою: The Royal Bengal, Royal Court Bar and Kitchen, Earls Court Tavern, The Earl of Essex, Earl of Camden, Dukes Bar, Duke of York, The Archduke, The Duke and Duchess, Duke Thai, Duke of Wellington, Maharadscha, Baron, Red Baron, Koenig 19 тощо.

Цікавою також видається група ергонімів, утворених від назв частин тіла людини та тварин. Частини тварин можуть вказувати на пріоритет якихось страв у меню, але не завжди, а от частини тіла людей, скоріше за все, данина традиції існування гільдій, коли в середні віки останні компактно розташовувалися на одній вулиці або у одному районі, і, відповідно, назва харчовні вказувала на географічне, однак, такі оніми не завжди можуть мати прозору мотивацію і тому потребують більш детального дослідження. Зокрема це стосується назв неанглійського походження. Наведемо лише деякі приклади: Bulls Head, The Kings Head, The Queens Head, Old Doctor Butler's Head, Paxton's Head, Elephants Head, The Old Nuns Head, Sacro Cuore, Herz & Niere Restaurant, Zur Nahe. Крім того, серед назв ресторанів Лондона було виявлено декілька назв з компонентом Arms, скоріше за все в цьому випадку перше значення частини тіла втрачається, а з'являється інше – синонімічне значення назви частини будівлі Wing (крило) [11], наприклад: The Camberwell Arms, Coopers Arms, Pakenham Arms, The Devonshire Arms, Grand Junction Arms, The Carpenter's Arms, The Churchill Arms, Buckingham Arms, The Queens Arms, Warwick Arms, Sussex Arms та багато інших.

Міфічно та теологічно вмотивовані ергоніми походять часто саме з східних мов, але не завжди, наприклад: Jai Shri Krishna, Sree Krishna, Radha Krishna Bhavan, The Life Goddess, The Elephant God, Le Pain Quotidien, Trishna, Gottlob, Serene Bar, Krishna.

Є серед назв ресторанів і одиниці, вмотивовані архітектурою: Golden Pagoda, Fantasia Palace, Dragon Palace, Mango Palace, The Kitchen@Tower, Maiden's Tower, Tower Bar and Grill, Schlosscafé.

В німецьких назвах ресторанів є такі, що вмотивовані образами людей, які стосуються готельно-ресторанного бізнесу, як то: Dicke Wirtin, Koch Berlin, Neugruens Koche, Thanh Koch, Zum Topfgucker тощо.

Назвами ресторану можуть бути специфічно національні речі, які можуть бути упізнаними носіями інших культур, наприклад Sombrego.

Різні предмети інтер'єру можуть онімізуватися також: Grune Lampe.

Серед ергонімів Берліну є онімізовані прикметники: Uferlos, Zeitlos.

До метонімічно вмотивованих ергонімів ми віднесли назви, утворені від імені власника закладу та від фактичної адреси, за якою розташовується заклад: Marney's, Le Pont de la Tour, Berkeley Square, Kenny's, Giovanni Rana, Joe Allen, The Dock (розташований біля доків), The Ice Wharf (місцезнаходження – поблизу верфі), Roberta Kocht, Rosa Lisbert.

Як показують результати нашого дослідження, семантичні характеристики ергонімів, представлених різноструктурними мовами, співпадають. Ми виділили шістнадцять лексико-семантичних груп, в кожній з яких зустрічаються лексеми не лише англійською мовою, а й іншими мовами: іспанською, італійською, французькою, португальською. Східні мови в досліджуваному матеріалі представлені транскрибованими лексемами, які семантично можуть належати до будь-якої з виявлених нами груп. Однак, проаналізовані ергоніми вказують на те, що назви закладів харчування Берліну відрізняються більшою кількістю мотиваційних основ, хоча загальна кількість лексем менша. Крім того, в обох містах значна кількість ергонімів представлена варваризмами: назвами, які запозичені з інших мов і не перекладені на мову країни, де розташований заклад харчування. В Берліні, до того ж, популярна англійська модель трансонімізованої назви у формі присвійного відмінку імені власника закладу. Все це говорить

про інтернаціоналізацію онімного ландшафту сучасного міста, про розмивання культурних і мовних кордонів.

В подальших розвідках, на нашу думку, варто зосередити увагу на структурних особливостях назв закладів харчування, щоб таким чином виявити специфічні особливості ергонімів в різноструктурних мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание : [пер. с англ.] / Анна Вежбицкая / [отв. ред. и сост. М. А. Кронгауз]. – Москва : Рус. Слов., 1996. – 411 с.
2. Гак В. Г. Языковые преобразования / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Высшая школа, 1998. – 720 с.
3. Горбаневский М. В. Русская городская топонимия: проблемы ист.-культурного изучения и современного лексикографического описания: автореф. Дис. На соискание науч. Степени доктора филол. Наук : 10.02.01 „Русский язык” / М. В. Горбаневский. – М., 1994. – 39 с.
4. Катернюк В. В. Структурно-семантичні характеристики неофіційних антропонімів в англійській, німецькій та українській мовах: автореф. Дис. ... канд. Філол. Наук : 10.02.15 / В. В. Катернюк ; Нац. Пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2010. – 16 с.
5. Лесовець Н.М. Ергонімія м. Луганська: структурно-семантичний і соціально-функціональний аспекти: Автореф. Дис... канд. Філол. Наук: 10.02.01 / Н.М. Лесовець ; Луган. Нац. Пед. ун-т ім. Т.Шевченка. – Луганськ, 2007. – 19 с.
6. Подольская Н. В. Ономастическое словообразование (сопоставительный анализ на мат. Восточнославянской онимии) : автореф. Дис. На соискание науч. Ступени д-ра филол. Наук : спец. 10.02.19 „Теория языка” / Н. В. Подольская. – М., 1990. – 49 с.
7. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Наталья Владимировна Подольская. – М. : Наука, 1978. – 198 с.
8. Суперанская А. В. Имя нарицательное и собственное / Александра Васильевна Суперанская. – М. : Наука, 1978. – 197 с.
9. Суперанская А. В. Языковые и внеязыковые ассоциации собственных имен / Александра Васильевна Суперанская. – М. : Наука, 1978. – 150 с.
10. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация. Виды переименования. – М. : Наука, 1977. – С. 129–222.
11. Minton A. “Apartment-house Names” / A. Minton // American Speech. – Duke University Press, American Dialect Society [Електронний ресурс]. – 1945. – Режим доступу: http://www.jstor.org/stable/486720?seq=1#page_scan_tab_contents

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. London Restaurants [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: http://www.tripadvisor.com/Restaurants-g186338-London_England.html
13. Berlin Restaurants [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: <http://www.tripadvisor.com/Restaurants-g187323-Berlin.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Катернюк – кандидат філологічних наук, докторант кафедри романської філології та порівняльно-типологічного мовознавства Київського університету імені Бориса Грінченка.

Наукові інтереси: порівняльна ономастика, ергонімія, неофіційна антропонімія, семантика.

УДК 811.111'373.46:796.342

СМИСЛОВА СТРУКТУРА ТЕРМІНА ТЕНІСУ

Оксана КОВАЛЬ (Львів, Україна)

У статті розглядається смислова структура термінів тенісу. У семантичній структурі терміна виокремлено предмет та поняття, де термін позначає предмет та виражає поняття. Доведено, що значення як лінгвістична категорія та поняття як категорія логічна перетинаються та взаємодіють. У семантичній структурі терміна виокремлено смислові компоненти (семи), які розрізняють терміноодиниці. Аналіз відношення "значення – смисл" показав, що значення – стійкий інваріант, а смисл – мінливий, регламентований контекстом.

Ключові слова: лінгвістична категорія, поняття, значення-смисл, семантична структура, сема, терміни тенісу.

The article deals with the meaning of tennis terms. Denotation and designatum have been singled out in the semantic structure of the term. In this respect the term denotes a thing and conveys a concept. It has been proved that meaning being a category of linguistics and concept being a category of logic intersect and interact. The components of meaning (semes) have been singled out in the meaning of the term. Their function is to differentiate terms. Analysis of meaning-sense correlation shows that meaning is stable while sense is variable and primarily depends on the context.

Key words: category of linguistics, concept, meaning-sense, semantic structure, seme, tennis terms.

Постановка проблеми. Будь-яка наука починається з результатів, отриманих мисленням та мовою народу, і в подальшому своєму розвитку не відривається від народної мови. Терміни тенісу, утворені на базі загальнонародної мови передають систему понять у даній галузі. У функції найменування спеціального поняття, лексична одиниця отримує термінологічне значення, яке нашаровується на її власне мовне значення. Взаємодія лексичного та понятійного значень визначають актуальність дослідження семантики термінів, з метою визначення адекватності значень термінів відповідним поняттям.

Об'єктом дослідження є англійські терміни тенісу.

Предметом дослідження є семантичні аспекти термінів тенісу, зокрема співвідношення лексичного та понятійного значень термінів тенісу.

Метою статті є дослідити відповідність термінів до співвіднесених їм понять.

Завдання дослідження:

розглянути семантичну структуру терміна тенісу;

проаналізувати відношення "значення-смысл";

проаналізувати корелятивні зв'язки у значенні терміна.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Розвиток термінології – це постійний процес, відображений у наукових працях та спеціальних словниках. У дослідженні природи терміна особливої уваги заслуговують праці Ю. Д. Апресяна, О.С. Ахманової, С.Г. Бархударова, В.В. Виноградова, Г.О. Винокура, В.Г. Гака, В.М. Грязнової, Ю.Н. Караулова, Г.П. Немець, А.А. Реформатського, L. Hoffman, E. Wüster та ін. Їхні наукові розвідки охоплюють різні аспекти структури, семантики, та функціонування термінів, аналіз понятійно-концептуальних параметрів, актуалізації семних конкретизаторів тощо. Сюди доцільно додати праці таких дослідників-термінологів, як: Л.Ю. Буянової, Н.В. Васильєвої, Б.Н. Головіна, В.Б. Гольдберг, В.П. Даниленко, Р.І. Дудка, А.С. Д'якова, Ю.А. Зацного, Т.Л. Канделакі, Т.Р. Кияка, І.С. Квітко, К.А. Левковської, В.М. Лейчика, Д.С. Лотте, Н.В. Подольської, А.В. Суперанської, Е.Ф. Скороходька, С.Д. Шелова, С.В. Гриньова та ін.

Виклад основного матеріалу. У значенні потрібно розглядати саме змістову структуру терміна, детально проаналізувати всі елементи структури.

Щодо семантичної структури терміна, то її графічно репрезентують у термінознавстві семантичним трикутником, у якому виокремлюють предмет (денотат) та поняття (десигнат), де термін позначає предмет та виражає поняття [6, с. 31]. Смыслова структура терміна відома як трикутник Фреге, в якому розрізняють I предмет (денотат) – II знак (слово) – III поняття (десигнат). Наведену схему застосуємо для дослідження терміна, який охоплює денотат, та поняття про предмет (смысл імені, концепт денотата) (рис. 1).

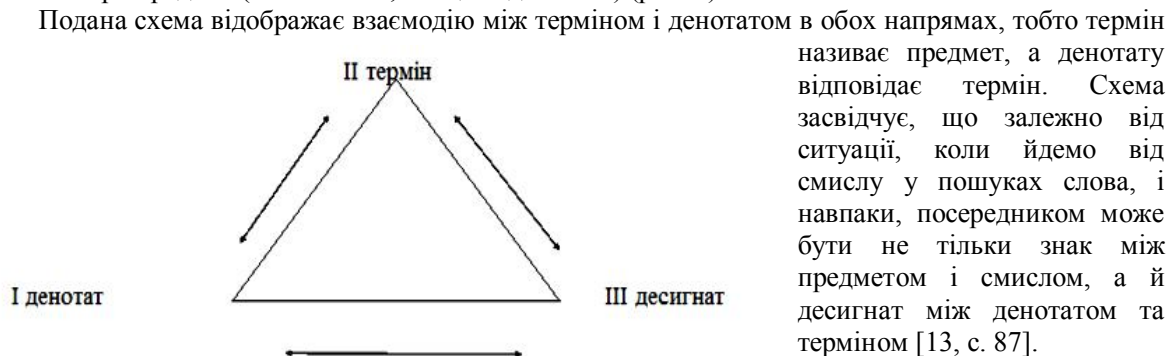

Рис.1. Смыслова структура терміна

У нашому дослідженні використовуємо таке визначення поняття "значення" Словника лінгвістичних термінів О.С. Ахманової: "Значення – це відображення предмета дійсності у свідомості, що стає фактом мови внаслідок встановлення постійного зв'язку з певним звучанням, в якому воно реалізується; це відображення дійсності входить у структуру слова в якості внутрішнього змісту, відносно якого звучання мовної одиниці виступає як матеріальна оболонка, необхідна не тільки для вираження значення, чи повідомлення його іншим, а для самого його виникнення, формування, існування та розвитку [2, с. 161].

У структурі значення терміна виокремлюємо два аспекти: сигніфікативний та денотативний, куди приєднуємо і внутрішню форму слова [16, с. 262]. Під денотативним значенням розуміємо

уявлення про предмет, а сигніфікативне значення відображає сукупність внутрішніх ознак, найсуттєвіших для класу предметів або явищ.

Сигніфікативне значення терміна відображає зв'язок лексичного значення з поняттям, проте специфічність поняття, позначуваного терміном, приводить до того, що лексична одиниця у функції терміна відірвана від суміжних одиниць, що утворюють лексико-семантичну групу. Вона пов'язана парадигматично та синтагматично з іншими одиницями терміносистеми [9, с. 37]. Наведемо приклад: choke – хват ручки ракетки близько до голівки, не пов'язаний із словом choking, strangle – удушшя, а зі словом grip – хват.

Оскільки для утворення термінів тенісу вирішальне значення мають загальноживана лексика як основа номінації цієї сфери, лексичне значення мотивує вибір цієї лексеми на позначення певного поняття. Значення виступає матеріалом для оформлення понять, а поняття (концепт) може інтерпретуватись як конденсація лексичного значення слова [16, с. 262]. Наприклад: early – пряме лексичне значення якого рано, завчасно, є мовним субстратом (осовою мотивації), що дає змогу виражати поняття удар по м'ячу раніше, перед тим як він досягнув вигідної для цього точки, як логічний суперстрат. Між ними є змістові ознаки, що формують його термінологічну сутність.

Слова не тільки носії певного значення, їх також використовують для вираження певного спеціального поняття. Значення слова та поняття становлять ідеальний бік, де значення охоплює віддалену понятійність й елементи одиничного конкретного уявлення, а поняття, яке реалізується у висловленні, проходить зворотній шлях від абстрактного до конкретного.

Про зв'язок значення і поняття стверджує Н.Г. Комлев. Він зазначив, що знак має значення, тому що засвідчує певне лексичне поняття. Значення має тільки мінімум розрізнявальних ознак, достатніх для репрезентації цього поняття, яке охоплює мінімум суттєвих рис об'єкта дійсності. Звідси поняття – лише певна репрезентація наших знань про предмет [8, с. 75].

У процесі аналізу термінології тенісу розрізняємо звичайні поняття та наукові. Наприклад, потрібно розрізнити поняття kill – вдарити виграшний, недосяжний для суперника м'яч, від значення слова kill – вбивати. У цьому випадку йдеться про різні типи інформації, пов'язаної зі словом, стосовно того, чи стосується така інформація загальноживаного слова, чи наукового поняття.

Апресян Ю. Д. стверджує, що наївна картина певної ділянки сприйняття світу кардинально відрізняється від чисто логічної, наукової картини тієї ж ділянки дійсності, що є загальною для людей, які послуговуються нею [1, с. 321].

Формування та створення нового поняття відбувається на основі наявного мовного матеріалу. Це розуміння, втілюючись у значенні слова, стає елементом смислової структури мови. Кожен раз, коли нове значення включається в лексичну систему мови, воно вступає у зв'язок та взаємовідносини з іншими елементами складної розгалуженої структури мови [4, с.166]. Кожна лексема виражає поняття, у той час як не кожне поняття може бути виражене однією лексемою [15, с. 16]. Зокрема, поняття "заявка на участь гравця в турнірі" виражене словосполученням entry form. Отже, значення як лінгвістична категорія та поняття як категорія логічна перетинаються та взаємодіють. Поняття, реалізуючись у висловленнях, проходить шлях від абстрактного до конкретного вираження предмета [12, с. 75].

Значення та смисл. Потебня О. О. для розмежування значення та смислу використав поняття "ближче значення" та "дальше значення", де значення першого типу становлять форму мови, значення другого – позамовний мисленнєвий зміст. Васильев Л. М. вважає, що мовний зміст (лексичне та граматичне значення) виступає лише як засіб формування, збереження та передання наших знань про світ.

Як зазначає В.А. Звєгінцев смисл є можливим тільки тому, що існують значення. Так само і значення існують заради смислу та формуються за посередництвом смислу, завдяки їхній здатності перетворюватись у компоненти смислу [7, с. 97].

Наприклад, основне значення ladder – a piece of equipment for climbing up and down a wall (обладнання для того, щоб підійматися по стіні, або опускатися), усі решта знань про матеріал: з якого матеріалу його виготовляють, висота, форма – належать до позамовних. М. Бреаль зазначає, що нове значення слова не перекреслює попереднього, не виключає його, воно існує поруч, проте має інший смисл [17, с. 133].

Поняття смислу стосується основного філософського питання про відношення свідомості і буття. Складні зв'язки між мовою, мисленням та дійсністю, різноманіття та унікальність функціонування мови у процесах пізнання та комунікації сприяють вивченню та дослідженню

змістової сторони мови [14, с. 3]. Отож, смисл є одним із компонентів семантичної структури семеми (на мовному рівні) та лексичного значення (мовне вираження), а також структурою, що розкладається на складові компоненти, відомі як семи (на семантичному рівні). Сукупність таких сем становить семантему, якій на лексичному рівні відповідає термін лексема.

Корелятивні зв'язки у значенні терміна. Для опису значення терміна важливо визначити зв'язки в які воно вступає з іншими значеннями у цій системі. Меднікова Е.М., вважає, що слово не може не вступати в асоціативні зв'язки з іншими словами й утворювати разом з ними певну сукупність, елементи якої пов'язані відношеннями протиставлення [10, с. 43]. Соссюр Ф. розрізняв два поняття значення та значущість, де значення – це інформація, яка утворює внутрішню форму знака, а значущість – це відношення знака до інших знаків, що визначає значущість як елемент значення [11, с. 144]. Наведемо приклад: терміносполучення *clay court*, яке складається із слів глина та корт – "глиняний корт". Семантична кореляція пов'язує другий головний компонент з першим – відношення бути зробленим з того, що позначене першим компонентом, де планом вираження слугує ця синтаксична конструкція. Отож, виокремлюємо поняття семантичні кореляції як парадигматичні зв'язки знака до інших знаків, відомі як диференційне значення.

Такі кореляції простежуються у відношеннях між термінами у парах, які протиставляємо між собою за методом опозицій Н.С. Трубецького. Зазначений метод допомагає виявити відношення одиниць між собою в межах термінологічних груп.

Згідно з цим методом терміни протиставляються на основі спільного компонента, який об'єднує семантичне поле за певною ознакою. Наприклад: *active player* (діючий гравець) – *retired player* (гравець, що завершив спортивну кар'єру).

У випадку протиставлення *active player* – *retired player* – диференційними ознаками є діючий – недіючий. Унаслідок такого зіставлення виокремлюємо смислові компоненти (семи), які розрізняють термінологічні одиниці.

Семантема має ієрархічну будову, та містить загальні семи родового значення (архісеми) і диференційні семи видового значення [5, с. 81]. Архісема як родова узагальнююча сема притаманна всім одиницям певного класу, відображає їхні спільні категорійні властивості. Вона становить семантичну основу групи та уточнюється в кожному окремому слові диференційними семами. Наприклад, *(tennis) shots* – удари в тенісі є архісемою до таких слів, як *backhand* – (a shot made with the back of the hand turned towards the ball); *forehand* – (a basic shot played with the palm of the racket hand facing forwards); *smash* – (a powerful overhead shot hit downward).

Сема *shot*, будучи спільною для цих слів, уточнюється у слові *backhand* диференційною семою *back of the hand* (тильна сторона руки); *forehand* – диференційною семою *facing forwards* (спрямований вперед); *smash* – диференційною семою *hit downward* (спрямований униз).

Семантема є мікроструктурою у лексико-семантичній системі мови, в якій виокремлюють семему, та наступний за рівнем компонент семеми – сему. У структурі значення семи розподіляємо на основні та другорядні. Саме за домінуючими семами відносять терміни до певної тематичної групи. Наприклад у словах *offensive baseliner* (атакуючий гравець задньої лінії), *defensive baseliner* (захисник задньої лінії), *serve-n-volleyer* (гравець, який здебільшого виконує подачу з виходом до сітки), *all-court player* (тенісист, який може вести гру в будь-якій частині майданчика), домінуючою семою є не гравець, а манера ведення гри, що дає змогу зачислити ці терміни до тематичної групи *tennis strategy* (стратегія гри у теніс).

Структурування елементів терміна за класами, підкаласами, полями дає змогу рельєфніше репрезентувати сему як кінцевий елемент семантичної структури. У наукових публікаціях Ж.А. Вардзелашвілі окрім сем, звернуто увагу на найдрібніші частини смислів – "наносмисли", заряджені потужною енергетикою, що виштовхуються із глибин нашої підсвідомості. Наносмисли – це відображення найдрібніших елементів людської думки [3, с. 228].

Висновки. Отож, зміст терміна, на наш погляд, – це комплексна структура, що виражає сигніфікативне та денотативне його значення. Формування та створення нового поняття відбувається на основі наявного мовного матеріалу. Таким чином поняття лежать в основі лексичного значення слова, а уявлення про нього слугує основою номінації. У результаті аналізу відношення "значення – смисл" доходимо висновку про їхній нерозривний зв'язок, про властивості, де значення – стійкий, закріплений за знаком інваріант, а смисл – мінливий, нерегламентований, який потрібно шукати, розгадати. Смисл є одним із компонентів семантичної структури семеми (на мовному рівні), та лексичного значення (у плані мовного вираження). Семему розглядаємо як структуру, що розкладається на складові компоненти – семи.

Оскільки термін вирізняється конкретністю та однозначністю, то подальшу перспективу дослідження вбачаємо у аналізі його наносмислів для інтерпретації спортивного дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Значение и оттенок значения / Ю. Д. Апресян // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – М., 1974. – Т. XXXII. – Вып. 4. – С. 320–330.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М. : Изд-во "Советская Энциклопедия", 1966. – 608 с.
3. Вардзелашвили Ж. А. Наносмыслы лексических структур. Русское слово в мировой культуре. Конгресс МАПРЯЛ / Ж. А. Вардзелашвили: сб. докладов. – СПб., 2003. – Т. I. – С. 226–232.
4. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова // Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. – М., 1977. – С. 162–189.
5. Гак В. Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания. Семантическая структура слова. Психолингвистические исследования / В. Г. Гак ; отв. ред. А.А. Леонтьев. – М. : Наука, 1971. – 208 с.
6. Головин Б.Н., Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 103 с.
7. Звегинцев В. А. Смысл и значение. Теоретические и экспериментальные исследования в области структурной и прикладной лингвистики / В. А. Звегинцев: сб. статей ; под общей ред. В.А. Звегинцева. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1973. – Вып. 6. – 280 с.
8. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова / Н.Г. Комлев. – [Изд. 3-е, стереотип.]. – М. : КомКнига, 2006. – 192 с.
9. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – [Изд. 3-е.]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.
10. Медникова Э.М. Значение слова и методы его описания / Э.М. Медникова. – М., 1974. – 201 с.
11. Соссюр де Ф. Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр ; [пер. с франц. яз. под ред. А.А. Холодовича]. – М. : Прогресс, 1977. – 695 с.
12. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов ; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1979. – 308 с.
13. Степанов Ю. С. Семиотика / Ю. С. Степанов. – М. : Изд-во Наука, 1971. – 166 с.
14. Суперанская А. В. Общая терминология: Терминологическая деятельность / А. В. Суперанская. – [Изд. 2-е, стереотипное]. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 288 с.
15. Шафиков С.Г. Теория семантического поля и компонентной семантики его единиц / С.Г. Шафиков. – Уфа, 1999. – 88 с.
16. Ярцева В.Н. Лингвистический Энциклопедический словарь / Ярцева В.Н. – М. : Советская Энциклопедия, 1990. – 682 с.
17. Breal M. Semantics (studies in the science of meaning) Translated by Mrs. Henry Cust. – L., 1900. – P444.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Коваль – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Української академії друкарства.

Наукові інтереси: термінознавство, термінографія.

УДК 811.161.2'373.45:622

ЩОДО МОРФОЛОГІЧНИХ ОЗНАК ГІРНИЧИХ ТЕРМІНІВ-ІМЕННИКІВ, ВИКОРИСТАНИХ У ЗБІРЦІ В. СОСЮРИ „МОЯ ДОНЕЧЧИНА”

Олена КОЛГАН (Слов'янськ, Україна)

Ідеться про основні граматичні категорії іменників-термінів гірничої справи у збірці відомого українського поета В. Сосюри «Моя Донеччина». Визначено кількість гірничих термінів-іменників, прикметників та дієслів, тобто з'ясовано специфіку уживання відповідної лексики у мові вітчизняної поезії. Проаналізовано терміни-іменники гірничої справи в поезіях названої збірки щодо специфіки їх уживання в невластивому для них художньому творі.

Ключові слова: термін-іменник, термінологія гірничої справи, морфологічні ознаки, граматичні категорії, рід, число, відміна, відмінок.

The paper is dedicated to the study of the main grammar categories of nouns-terms of mining in the collection of the famous Ukrainian poet V. Sosyura "My Donetsk region". The number of terms of mining, represented by nouns, adjectives and verbs has been established. The specifics of mining terms usage in the language of national poetry have been determined with the special emphasis on the nouns.

Key words: noun-term, mining terminology, morphological features, grammar category, gender, number, declension, case.

8 січня 2015 року виповнилося 50 років із дня смерті відомого українського поета та прозаїка – Володимира Миколайовича Сосюри. На жаль, ні ЗМІ, ні більшість навчальних закладів та установ країни не приділили цій даті відповідної уваги. Прикро, адже він своїми працями про рідну землю

заслуговує на повагу й пам'ять. Данину його таланту та внеску в розвиток української літератури у своїх працях та на вечорах пам'яті віддали хіба що кілька краєзнавців, зокрема В. Романько (Слов'янськ), Ю. Матівос (м. Кіровоград) та ін.

Вірші Володимира Сосюри про його маленьку Батьківщину – Донеччину – є не лише підтвердженням його неймовірного таланту, а й прикладом патріотизму та великої любові до України, її народу та віри у світле майбутнє нашої держави. Дослідження різних аспектів творчості, зокрема мовного, мають велике значення не лише у вивченні автохтонної літератури, а й вихованні національно свідомої, патріотичної молоді, гордої за належність до нації, яка народжує таких видатних майстрів рідного слова.

Ім'я Володимира Сосюри „невіддільне від Донбасу так само, як поетичний образ донецького краю невіддільний від його творчої біографії. Своїй батьківщині він присвятив значну частину творчої спадщини...” [5, с. 48]. Родюча земля Сходу України, безмежні лани й суворі терикони Донеччини надихнули його до творчої праці, адже „Володимир Сосюра був народжений і покликаний життям для поезії, вона була йому довгі роки єдиним заняттям, працею і відпочинком...” [2, с. 8].

Усе захоплення рідним краєм, важкою працею й силою характеру його мешканців-земляків В. Сосюра вклав у свою збірку під символічною назвою „Моя Донеччина”, де відображено прагнення поета точно відтворити настрої і почуття, пейзажі в рідному Донбасі, використовуючи спеціальну лексику гірників.

Мета дослідження – вивчити особливості використання гірничих термінів у невластивому для них художньому стилі (морфологічний аспект), зокрема в поетичній збірці В. Сосюри «Моя Донеччина».

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

виявити особливості поетичної мови аналізованої збірки, зокрема функціонування в ній гірничих термінів;

здійснити морфологічний аналіз гірничої лексики збірки „Моя Донеччина”;

з'ясувати специфіку використання термінів гірничої справи в поезіях В. Сосюри, зокрема іменників.

Актуальність статті зумовлена тим, що в ній проаналізовано малодосліджений пласт української лексики (терміни гірничої справи) у невластивому їм художньому стилі, зокрема поетичних творах В. Сосюри.

Це дослідження потребувало застосування статистичного, аналітично-описового, порівняльного методу.

Сучасна вітчизняна наукова термінологія є невід'ємною частиною лексичної системи мови, характеристика сучасного стану професійно-лексичних систем входить до кола першочергових завдань лінгвістичної науки. Проте до цього часу увагу дослідників було приділено не всій термінології, зокрема малодослідженою є українська гірничо-лексика, тим більше її вживання в невластивому їй художньому стилі.

Проблемам стилістичного функціонування термінології в художніх творах присвячено зокрема праці І. Білодіда [1], Л. Задояної [4], Н. Сологуб [6], С. Шуляк [7] та ін.

Використання термінів у художньому стилі зумовлене тим завданням, яке ставить автор, інтелектуальним рівнем митця, життєвим досвідом, естетичним смаком, майстерністю тощо.

Володимир Сосюра, народившись та живучи в Донбасі, добре був обізнаний у лексиці цього промислового регіону України й, зрозуміло, широко використовував у своїй творчості гірничі терміни. Найяскравіше це виявилось в його збірці „Моя Донеччина”, що складається з 45 поезій, у 25 (55,5%) із яких використано гірничі терміни.

Морфологічна структура термінів, згідно з думкою термінологів, може бути різною: у текстах використовуються самостійно й у складі термінологічних словосполучень – терміни іменники, дієслова, прикметники й прислівники [3, с. 70].

Під час аналізу названих поезій проаналізовано 42 термінів гірничої справи, серед яких: 31 – іменники (73,8 %), 8 – прикметники (19 %), 3 – дієслова (7,1 %). Із 42 термінів – 41 – термін-слово (97,5 %), 1 – термін-словосполучення (0,5 %).

У процесі дослідження вживання гірничих термінів-іменників у збірці В. Сосюри нами було виявлено, що в аналізованих поезіях функціонують терміни-іменники 3-х відмін української мови. Так, серед 31-го такого терміна-іменника – 12 – іменники I відміни, 18 – іменники II відміни, 1 – іменник III відміни. Іменників IV відміни нами не виявлено.

Із 31-го вжитого терміна-іменника – 15 – іменники, використані в однині й, відповідно, 16 – іменники, що функціонують у формі множини.

Із проаналізованих нами 31-го терміна-іменника, що вжито в аналізованій збірці, 17 термінів – іменники чоловічого роду, 13 – іменники жіночого роду, 1 – іменник середнього роду.

Гірничі терміни-іменники в мові аналізованої збірки поезій В.Сосюри «Моя Донеччина» ужито в різних відмінках, зокрема нами виявлено, що досліджувані іменники функціонують переважно у формі Р.в. (11 одиниць), Н.в. (8 одиниць), З.в. (6 одиниць), О.в. (1 одиниця), М.в. (4 одиниці), Кл.в. (1 одиниця), а термінів-іменників, які б було вжито у формі Д.в, до тканини поетичних творів автором не введено.

Відмінок	Число	Рід	Кількість	Приклад
І відміна				
Н.в.	мн.	ж.р.	3	„Нам силу мускулів машини замінили, кругом шумить життя, подібне на весну” [С, с. 63]; „Гори крейдяні, шахти, зоря, верби в задумі, сяйва моря...” [С, с. 74]; „І все густіш димлять нових заводів труби” [С, с. 64];
Р.в.	одн.	ж.р.	1	„В сяйві лампочки проходчик їй всміхається” [С, с. 60];
Р.в.	мн.	ж.р.	3	„Залпи криваві з крейдяних висот, вигуки ночі: „За бідний народ!” [С, с. 74]; „і клеїт орлій домн, і сталі гомін вічний” [С, с. 61]; „І рейок блискотінь під поїздів вагою” [С, с. 61];
З.в.	одн.	ж.р.	2	„...і шахту згадую далеку, Де працював я юнаком” [С, с. 53]; „Де з чорним золотом і крейдою вагони, веселі шахтарі на зміну швидко йдуть” [С, с. 76];
З.в.	мн.	ж.р.	1	„Копри із зорями ясними нові копальні підвели” [С, с. 53];
О.в.	одн.	ж.р.	1	„Де з чорним золотом і крейдою вагони, веселі шахтарі на зміну швидко йдуть” [С, 76];
М.в.	одн.	ж.р.	1	„Хай це слово летить, з вами поруч іде у бою, з вами в лаві лежить, закладає в патронник патрони” [С, с. 43];
II відміна				
Н.в.	одн.	ч.р.	2	„Не забуриться вагончик, не забуриться. Все що думає проходчик, все це збудеться” [С, с. 60]; „Коли потяг у даль загуркоче, пригадаються знову мені” [С, с. 68];
Н.в.	мн.	ч.р.	3	„...де за Дінцем встають заводи в могутній величі своїй” [С, с. 54]; „Гори крейдяні в промінні зорі, власні машини ведуть шахтарі” [С, с. 75]; „і сніги, і сніги безкраї, і копри, копри...” [С, с. 58];
Р.в.	одн.	ч.р.	2	„Комбайна гордий гул і шахтарів обличчя, що вкрив рососою піт, і клич твоїх гудків” [С, с. 61]; „Де свист коногона замовк назавжди, з Дінця напилася веселка води” [С, с. 72];
Р.в.	мн.	ч.р.	4	„у штреків глибині, що знали ми з тобою, коли життя було подібне на тюрму” [С, с. 63]; „Під гул панцирних поїздів лунав мій спів” [С, с. 83]; „Рев моторів над копрами, літаки летять ключами, в небі літаки” [С, с. 58]; „Нові гудки пісні заводять, як знак і щастя, і надій” [С, с. 54];

Р.в.	одн.	сер.р.	1	„Уже не кайла дзвін лунає у забої і коногона свист не протинає тьму” [С, с. 63];
З.в.	одн.	ч.р.	1	„Він по вугіль прийшов на Донеччину нашу кохану і по кров, нашу кров, наших сестер, батьків, матерів” [С, с. 39];
З.в.	мн.	ч.р.	1	„На щєбінь часто ми до Сукенка ходили, за це платили нам щоденно четвертак” [С, с. 7];
М.в.	одн.	ч.р.	2	„Неначе дивний сон в півтемному забої, що бачив я колись під кайла спів дзвінкий...” [С, с. 5]; „і тоді я додому вернись у крейдянім кар’єрі робити” [С, с. 27];
М.в.	мн.	ч.р.	1	„Край коханий, рідний змалу, у цехах пісні металу” [С, с. 58];
Кл.в.	одн.	ч.р.	1	„Як передать, Донбас, твою красу і силу, і подвиги в труді синів твоїх ясних” [С, с. 61];
III відміна				
З.в.	одн.	ж.р.	1	„І брат його, що творить все навколо, що варить сталь і вдень і уночі” [С, с. 79].

Отже, як бачимо, особливістю функціонування агрономічної термінології в досліджуваному творі є кількісна перевага термінів-іменників серед інших частин мови.

Проведений нами аналіз щодо морфологічних ознак гірничих термінів-іменників, ужитих у збірці В.М. Сосюра «Моя Донеччина», засвідчив, що для термінологічної лексики в цій поезії властиві ті ж ознаки, що й у науковому стилі. Іменники гірничої справи, які функціонують у аналізованій збірці, мають ті ж граматичні категорії, що й іменники сучасної української літературної мови в цілому.

Проведене лінгвістичне дослідження мовної тканини поезій збірки Володимира Сосюра дає підстави дійти висновку про талант В. Сосюра не лише як поета, а й високо ерудованої, обізнаної не лише в галузі віршування людини.

Вважаємо перспективним подальше вивчення особливостей функціонування української гірничої лексики в поетичному доробку Володимира Сосюра, зокрема на синтаксичному рівні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белодед И.К. Научно-технический прогресс и язык художественной литературы / Белодед И.К. . – Вопр. языкознания. – 1977. – № 3. – С. 6-8.
2. Володимир Сосюра. Сонячні мечі. Вірші й поеми / Сосюра Володимир. – К.: Вид-во худ. літ-ри, 1967. – 223с.
3. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах: учеб. пособие для филол. спец. вузов / Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю.. – М.: Высш. шк., 1987. – 105 с.
4. Задояна Л. Стилiстичні функції термінологічної лексики у поетичному тексті (на матеріалі поезій Василя Симоненка) / Задояна Л. // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць / відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 251-252.
5. Романько В.І. Література рідного краю. Навчальний посібник. Для учнів різних типів середніх навчальних закладів і студентів педагогічних вузів / Романько В.І. – Донецьк, 1995. – 113 с.
6. Сологуб Н. Термін у художньому тексті (на матеріалі творів Івана Багряного) / Сологуб Н. // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць / відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 392-393.
7. Шуляк С. Використання ботанічних термінів у поетичних текстах Євгена Гуцала / Шуляк С. // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць / відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 228-231.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

8. С – Сосюра В.М. Моя Донеччина: Поезії / Володимир Сосюра; Упор.: Г.Ф. Кривда. – Донецьк: Донбас, 1978. – 95с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Колган – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: термінологічна стилістика, проблеми термінологічного перекладу.

УДК 81'234

ТИПОЛОГІЯ ФРАНЦУЗЬКИХ БУДІВЕЛЬНИХ ТЕРМІНІВ-КОМПОЗИТІВ

**Юлія КУЗНЕЦОВА, Олександра КОМАРОВА, Лариса БАБАШ
(Полтава, Україна)**

У статті розглядаються проблеми розмежування будівельних термінів-комполітів від складних термінологічних словосполучень, утворених шляхом синтаксичної деривації. Надається типологічна характеристика термінів-комполітів в залежності від походження та семантики.

Ключові слова: композиція, композит, словотвірна модель.

The article deals with the problem of building composite terms distinction from complex terminological collocations created by syntactical derivation. The typological characteristics of composite terms according to their origin and semantics is presented.

Key words: composition, composite word, word-building pattern.

Одним із шляхів збагачення термінологічної лексики є композиція. Думка романістів щодо продуктивності композиції сягає від повного заперечення її життєздатності до ствердження високої продуктивності та прогресуючої експансії моделей. До прибічників останньої точки зору належать І.А. Цибова [5], J. Marouzeaux [7], Н. Mitterand [8], які вважають композицію живим, продуктивним засобом. За даними І.М. Думбrev'яну [1] вона займає досить стійкі позиції серед інших засобів словотвору і за продуктивністю моделей не набагато поступається афіксації.

Визначаючи ступінь характерності композиції для будівельної термінології (БТ), уявляється необхідним визначити структурні характеристики композиту і його лексичний статус, оскільки існують розбіжності у ставленні до його природи. Цей спосіб словотвору характеризується об'єднанням в єдине ціле двох та більше основ або повнозначних слів, але досі немає чітких критеріїв, за якими можна відмежувати композити від афіксальних похідних і аналітичних найменувань. Загальна кількість композитів у проаналізованому корпусі БТ (4500 термінів) становить 2,2 %.

Виділення композитів базується на 2-х критеріях: формальному і семантичному. Графічна форма композиту відзначається недискретністю. Будучи суцільно оформленим, композит має спільне або через риску написання. Питання про характер зв'язку між компонентами складного слова є дискусійним. Вважають, що наслідком суцільнооформленості композиту є відсутність синтаксичного зв'язку між елементами словоутворення [3].

Згідно з іншою точкою зору, природа формування подібних слів – синтаксична [6; 7]. Але тільки вивчення структури композиту, ступенів його формування дозволяє визначити, чи можна звести сполучення лексем до суто синтаксичного процесу. Будучи мотивованим висловлюванням, композит “елімінує якість частини вихідної структури”, але головною розпізнавальною ознакою є той факт, що висловлювання – одиниця комунікації, а композит – номінації [2, с.9]. Складніше відмежувати складне слово від словосполучення, оскільки обидва є одиницями номінації; їх подібність зумовлена синтаксичним характером зв'язку компонентів, структурною та семантичною близькістю; утворенням багатьох композитів на базі словосполучень.

Існує необхідність розпізнавання композитів від термінологічних сполучень (ТС), утворених синтаксичним шляхом. Як перші, так і другі застосовуються для позначення єдиного поняття. В лінгвістиці існує точка зору про тотожність композиту і словосполучення завдяки їх здатності репрезентувати цілісне значення.

Так, А. Darmesteter [6] вважає групу слів, яка постійно застосовується для позначення єдиного поняття складним словом, а І.А Цибова [5] – словосполученням. До того ж композити утворюються також шляхом лексикалізації синтаксичних груп, що притаманне і для словосполучення. Таким чином, критерій характеру зв'язку між компонентами виявляється недостатнім для розмежування складних слів від словосполучень.

Важко розрізнити композити від словосполучень і за структурними критеріями. Складне слово утворюється на межі словотвору та синтаксису, отже в мові повинна існувати певна словотвірна модель (СМ), що дає можливість відтворення композитів за певним зразком [2, с.7]. Якщо ж модель композиту аналогічна моделі словосполучення, розмежування складного слова і словосполучення провести нелегко або навіть неможливо [4].

Проаналізований матеріал дозволяє вирізнити в якості композиту мовний вираз із кількох повнозначних одиниць (основ або слів), якщо він являє собою цілісну одиницю номінації, до якої неможна ввести інші повнозначні одиниці і яка моделюється для виразу певного словотвірного значення, що визначається у формальний спосіб [2]. За зразком такої лексичної одиниці (ЛО)

утворюються подібні одиниці з аналогічним, але іншим змістом, тобто одним із критеріїв визначення композиту є репродуктивність певного змістовного зразка СМ з метою номінації (номінативний критерій).

Серед формальних критеріїв слушним для більшості будівельних термінів-композитів є графічний критерій недискретності/дискретності. Він виправдовує себе для більшості композитів. Слушною видається точка зору

Н. Mitterand, який, не заперечуючи важливість графічних критеріїв, чільне місце віддає вжитку (l'usage) [8, с. 55].

Аналіз нашого матеріалу показує, що відношення між компонентами композиту базуються на підрядному (demi-travée=un demi de travée) або сурядному синтаксичному зв'язку (argile-ciment=argile et ciment). Композити, таким чином, можна зіставити із словосполученням (électropompe = pompe électrique), а деякі типи з цілим висловлюванням (le mur chasse-mer=le mur qui chasse la mer). СМ, за якими утворено будівельні терміни-композити N1 + pr + N2, N1 + N2, Adj + N або N + Adj є чинними як для формування складних іменників (bidonville, faux-plafond, chène-vert), так і ТС (parquet panneau, charge statique). Таким чином структурний критерій не може бути вирішальним у відокремленні композитів від словосполучень, як і фонетичний, оскільки як перше, так і друге становлять єдину ритмічну групу.

Більш надійними виявили себе морфологічний (корні не поділяються, слово являє собою єдине ціле, один із елементів не має граматичних характеристик свого класу) та функціональний критерії (композит може сполучуватись з іншими елементами висловлювання, як просте слово, що з'являється у тому ж контексті, може супроводжуватись як прості слова артиклями, прийменниками, прислівниками, присвійними прикметниками, що приєднуються лише до першого компоненту композиту).

Родовий	Видовий
arc	~ de cercle, ~rampant, ~angulaire
béton	~classique, ~froid, ~léger
poutre	~élastique, ~continue, ~latéral,

Морфологічні чинники зумовлюють більш високий рівень спаяності компонентів композитів, ніж словосполучень. В ТС компонент, що позначає видову ознаку є мобільним по відношенню до родового:

тоді як зв'язок між компонентами в композитних термінах (arc-raccord, béton-bus, poutre-caisson), відзначається двосторонньою сталістю.

Композити мають здатність до подальшої деривації (autoroute → autoroutier, faux-plafond → faux-plafonnage). Наявність з'єднувальних морфем між компонентами композиту (інтерфікс -o-): sablo-graveleux, fibro-ciment, може виступати окремим критерієм виділення.

Наведені вище морфологічні ознаки композитів свідчать про те, що вони, хоч і утворені на базі синтаксичних словосполучень, належать до продуктів деривації, тоді як ТС є результатом синтаксичного способу словотвору.

У французькій БТ можна виділити композити 2-х типів: французького (I) та греко-латинського (II).

До I типу належать складні одиниці, утворені від вільних або зв'язних синтаксичних конструкцій: tube-guide – tube de guide; mica-shiste – shiste avec le mica. Переважна кількість композитів (89,7%) належить до цієї категорії.

До II типу відносимо терміни, побудовані шляхом поєднання двох або більшої кількості коренів або основ, які являють собою морфемі “вченого” походження, позбавлені автономності у французькій мові. Цей тип словоскладення є дуже давнім і вважається плідним для термінології [8]. В проаналізованій БТ кількість складних слів греко-латинського типу незначна – 10, 3% (polymère, hydrophobe, hydrofuge).

Специфіка утворення композитів II типу полягає в тому, що:

на відміну від складних слів французького типу, вони утворюються не на базі словосполучень;

основи, що входять до складної одиниці, являють собою “вчені” кореневі морфемі, позбавлені автономності у французькій мові;

греко-латинські морфемі сполучаються з терміноелементами грецького та латинського походження;

відношення між компонентами таких композитів морфологічно оформлені, що не характерне для складних слів французького типу. Формальною ознакою виступають з'єднувальні голосні -o-, -i-, рідше -a-: *hétérogène*.

Композити французького типу в переважній більшості являють собою іменники (80,7%), утворені за СМ, які за своєю продуктивністю розподілилися таким чином:

1. N1 + N2 : *unité-logement, chène-liège, élément-plâtre, couloir – rue, traction-compression*. При такому з'єднанні виникає ЛО, що називає об'єкт, який одночасно має властивості обох компонентів.

2. V + N: *couvre-joint, pare-soleil, vibro-fonçage*. Композити утворені шляхом лексикалізації синтаксичних груп з дієслівним компонентом.

3. Adj + N або N + Adj: *double-mur, chène-vert*. Композити, утворені за цією моделлю, характеризуються препозицією ад'єктивного компонента.

4. Adv + N: *avant-corps, avant-bec, arrière-bec*;

5. N1 + pr + N2: *saut-de mouton, main-d'ouvre, hôtel de ville*. ЛО, утворені за даною СМ, являють собою лексикалізоване сполучення, значення якого не витікає із суми значень його компонентів завдяки семантичному переосмисленню.

6. N + pr + Adv: *porte-à-faux*.

Невелику кількість композитів французького типу складають прикметники, утворені за моделями:

Adj + Adj: *cellulaire-caverneux, autoporteur-mobile, lamellé-collé*. Зв'язок між елементами композитів – сурядний;

V + N: *coupe-feu* (в ТС *isolation coupe-feu*), де складний прикметник є конверсивом, який виник на базі елімінованої атрибутивної синтаксичної конструкції “*isolation qui coupe le feu*”;

Adj + N: *omnisport-patinoire* (в ТС *stade omnisport-patinoire*);

Adv + Adj: *peu-poreux*.

Характерною рисою структури композитів французького типу є використання в процесі словоскладення повнозначних слів, а не основ: *ponton-bigue, grave-laitier, tubage-guide* і відсутність з'єднувальних елементів.

Терміни-композити греко-латинського типу (19,3%) побудовані за єдиною СМ: R1savant + R2savant, де кореневі морфеми не мають статусу автономності у французькій мові: *homogène, ichnographie*. Композити II типу є зручним матеріалом для подальших як власно дериваційних: *homogène* → *homogénéité, hétérogène* → *hétérogénéité*, так і невластно дериваційних похідних (конверсивів): *néoprène (nom)* → *néoprène (adj)* в ТС *plinthe néoprène*.

Семантика складного терміну формується навколо відносин певного типу всередині самого композиту і залежить як від природи цих відносин, так і від того, між якими одиницями вони виникають.

Дослідження семантики композитів спирається на такі положення:

лексичний зміст складного слова виявляється засобами синтаксичної перефрази;

синтаксичні або семантичні відносини, які знаходяться в основі номінативних композитів мають кінцеве число; їх можна визначити шляхом аналізу лексикалізованих словоформ мови;

механізм породження композитів, заснований на будь-якому з типів цих положень, є цілком продуктивним [2].

При утворенні композиту людина приймає рішення про те, з яким об'єктом вона має справу – з субстанцією, річчю, процесом, дією, станом, ознакою і т.ін., що лінгвістично дорівнює підведенню під певну частину мови, або навіть лексико-семантичний розряд обраної частини мови. Таким чином, відбувається відбір ономазіологічної бази, яка, завдяки порівнянню з іншими об'єктами, одержує ономазіологічну ознаку. В процесі відбору відносин між базисною та ознаковою величинами в дію вводяться такі розумові операції, як ототожнення, абстрагування, інтеграція та ін. [2, с. 15-18].

Згідно до відносин, існуючих між базисною та ознаковою величинами, в корпусі складних будівельних термінів ми вирізняємо:

Класифікаційно-деталізуючі композити. Відносини між їх компонентами ґрунтуються на зв'язку підрядності; означальне вирізняє означуване із загального класу предметів (*bloc-porte* – збірний дверний блок; *ероху-résine* – епоксидна смола; *pile-culée* – береговий стояк);

Дескриптивні, які характеризують об'єкт чи явище за функцією (*brise-lames* – хвилеріз), просторовими ознаками (*avant - bec* – верхня грань мосту), розміром (*demi-brique* – цегла-половняк). Зв'язок між компонентами – підрядний;

Ідентифікаційні, де відносини між компонентами базуються на ототожненні означального і означуваного за спільністю функцій: *cité dortoir* (місто-супутник з обмеженим рухом транспорту) – *cité où on dort*; *marteau-piqueur* (відбійний молоток) – *marteau qui pique*;

Інтеграційні, в яких відносини між компонентами базуються на сурядному зв'язку і семантично складають єдину сукупність (*argile-ciment* – глиноцемент; *grave-ciment* - піщано-цементна суміш);

5. Компаративні, де підрядний зв'язок між компонентами композиту зумовлений узгодженням за подібністю і один або обидва компоненти вжиті в переносному значенні (*porte-assordéon* – розсувні двері; *saut-de-mouton* – транспортна розв'язка).

Композиційна деривація дозволяє замінити собою важкі для сприйняття громіздкі синтаксичні конструкції на більш “економні” деривати, але не є продуктивним засобом поповнення французької БТ. Найбільш продуктивною виявила себе $CM\ N1 + N2 \square N$. Отже, композити в БТ утворюються в основному за традиційним французьким типом (шляхом зіставлення основ).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Думбрэвяну І.М. Словообразовательные процессы и тенденции в романской именной системе: Автореф. дис. на соискание науч. степени докт. филолог. наук: спец. 10.02.05 «Романские языки»/ И. М. Думбрэвяну. – К., 1988 – 32 с.
2. Кубрякова Е.С. Словообразование как процесс номинации и его отличительные формальные и содержательные характеристики /Е.С. Кубрякова// Теоретические основы словообразования и вопросы создания сложных лексических единиц. – Пятигорск: Изд-во Пятигорского гос. пед ин-та ин. яз., 1988. – С. 3 – 23.
3. Лазуренко А.Я. Метафорический перенос в словообразовании французского языка : Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.05 «Романские языки»/ А.Я. Лазуренко. – М., 1980. – 24 с.
4. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование/Вадим Михайлович Солнцев. – 2-е изд. перераб. – М.: Наука, 1977. – 342 с.
5. Цыбова И.А. Определите значение слова: Пособие по словообразованию во французском языке / И.А. Цыбова. – М.: Междунар. отношения, 1981. – 104 с.
6. Darmesteter A. Traité de la formation des mots composés dans la langue française, comparée aux autres langues romanes et au latin/ Arsène Darmesteter. – P., 1985. – 331p.
7. Marouzeau J. Notre langue/Jules Marouzeau . – P.: Libr. Delagrave, 1955. – 280 p.
8. Mitterrand H. Les mots français/ Henri Mitterrand. – Paris: Presse Universitaire de France, 1976 – 128 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Юлія Кузнцова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

Наукові інтереси: словотвір у французькій мові, проблеми укладання термінологічних словників, закономірності розвитку мов.

Олександра Комарова – викладач кафедри іноземних мов Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

Наукові інтереси: проблеми професійної термінології, проблеми двостороннього усного і письмового перекладу науково-технічних текстів.

Лариса Бабаш – викладач кафедри іноземних мов Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

Наукові інтереси: проблеми професійної термінології, проблеми технічного перекладу.

УДК 811.112.2'373.7

ДЕФРАЗЕОЛОГІЧНА ДЕРИВАЦІЯ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Олена ЛАЗАРЕНКО (Київ, Україна)

У статті досліджується процес виникнення нових лексичних одиниць на базі наявної фразеології у сучасній німецькій та українській мовах, зазначаються чинники, що зумовлюють цей процес, окреслюється стан вивчення проблеми. Пропонується порівняльний аналіз структурно-словотвірних та дериваційних особливостей дефразеологічних дериватів та базових фразеологізмів в обох мовах.

Ключові слова: дефразеологічний дериват, твірний фразеологізм, компонент фразеологізму, структурно-словотвірні зміни.

The paper is concerned with the study of one-word units derived from German and Ukrainian idiomatic expressions, as well as the degree of elaboration of this problem in linguistics research. The factors, involved in this process, have been revealed. Structural, word-formative, and derivational peculiarities of idiomatic derivatives and corresponding idioms in German and Ukrainian have been compared.

Key words: *dephraseological derivative, formative idiom, formative idiomatic component, structural and word-formative transformation.*

Сучасний розвиток мовознавства засвідчує, що словотворення – процес, що охоплює різні мовні рівні. Згідно із законами діалектики, кожна конкретна структура реалізує якості елементів з яких вона складається; отже, в процесі відфраземного словотворення виявляється взаємодія лексичного і фразеологічного рівней. У запропонованій роботі розглядаються лексичні одиниці, що виникли внаслідок міжрівневої дериваційної взаємодії мовних одиниць німецької та української мов.

Питанню виникнення слів на основі фразеологічних одиниць (ФО) приділяли увагу цілий ряд лінгвістів: дослідники романо-германських мов, зокрема О. В. Кунін, Н. М. Амосова, В. П. Скнар, І. І. Чернишова, В. Фляйшер, А. Г. Назарян та ін.; в українській лінгвістиці – О. А. Стишов, Л. Г. Скрипник, М. Ф. Алефіренко, О. Є. Марцинківська, В. Д. Ужченко, М. П. Коломієць, Н. Ф. Клименко, В. Б. Фридрак та ін.; серед російських мовознавців – В. М. Пугач, М. М. Шанський, В. М. Мокієнко та ін. Спираючись на існуючий теоретичний та зібраний різноманітний фактичний матеріал маємо змогу підійти по-новому до дефразеологічних дериватів (ДД), об'єднати в системному описі структурно-словотвірні характеристики цих одиниць і запровадити порівняльний аналіз дериваційних процесів німецької та української мов, що й визначає наукову новизну цього дослідження.

Актуальність роботи визначається спрямованістю студій сучасних лінгвістів на вивчення цілого кола проблем, пов'язаного з формуванням та зміною структури і семантики різноструктурних номінативних засобів мови, а також з динамічними процесами в мові, в тому числі з еволюцією змістовних аспектів в галузі фразеологічної та дефразеологічної деривації.

Метою статті є вивчення структурно-словотвірних, дериваційних особливостей ДД в сучасній німецькій та українській мові; з'ясування їх специфіки як однієї із проміжних підсистем між фразеологією і лексикою. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: схарактеризувати структурні й словотвірні особливості ДД сучасної німецької та української мов; встановити спільні та відмінні риси дериваційних процесів у сучасній німецькій та українській мові.

Об'єктом дослідження є ДД в сучасній німецькій та українській мові; предметом – структурно-словотвірні, дериваційні особливості ДД в німецькій та українській мові. Матеріалом аналізу слугують ДД німецької та української мов і їхні базові ФО.

Дослідження фактичного матеріалу проводиться в синхронному плані методами структурно-типологічного, порівняльного, кількісного аналізу лексичних одиниць; застосовуються елементи стилістико-функціонального та психолінгвістичного аналізу.

Вважаємо за доцільне використовувати термін дефразеологічна деривація, оскільки саме це спеціальне слово існує на позначення досліджуваного явища в німецькомовній літературі, а також термін відфраземне словотворення, оскільки він містить, по-перше, розуміння того, що називається процесом утворення слів, по-друге, цей процес характеризується як специфічний, відмінний від традиційного словотворення. Слова, які виникли на основі ФО, ми іменуємо дефразеологічними дериватами (або його відповідник – відфраземні утворення), наприклад: *den Ton angeben* → *der Tonangeber*; *байдики бити* → *байдикувати, байдики, байдикування*.

Деякі лінгвісти стверджують, що дефразеологічна деривація неминуче призводить до розпаду ФО [4, с. 220–222]. Не можна, звісно, заперечувати той факт, що частотність фразеологізму, звичність його образу певною мірою зумовлюють дефразеологічну деривацію. Як відомо, більшість ФО виникають та існують у мові як оцінна характеристика осіб, предметів, явищ, дій і т.ін. Часте ж повторення однієї й тієї ж ФО в мовленнєвому відрізку стирає її образність, знижує силу оцінності, притупляє гостроту та влучність характеристики. Частотність вживання фразеологізму, а в зв'язку з цим і стирання образу ФО, усуває необхідність відтворення фразеологічної форми повністю [5].

Проте наявні дані дозволяють стверджувати, що частотність ФО не призводить до зникнення з мови твірних одиниць і повної втрати ними своєї фразеологічної форми. Вона стимулює процес мислення, а саме формування поняття про предмет або явище на основі уявлення про них, що передаються фразеологізмом. Результатом цього процесу мислення є утворення слів на основі ФО. Фразеологізм-прототип та його дериват, новоутворена лексема, можуть одночасно співіснувати в мові як твірна й похідна одиниці, відрізняючись один від одного у категоріально-семантичному

плані, наприклад: 1. versalzen ← jmdm. die Suppe versalzen: Die schwere Krise, welche die UN hinter sich hat, mag den vielen kleinen Mitgliedern – nun vermehrt um die Malediven, Gambia und Singapur – ohnehin die Lust versalzen haben, sich zu Schiedsrichtern über die Weltmächte und die weißen Kontinente aufzuschwingen (ZEIT ONLINE 24/09/1965). Schwache Märkte versalzen die Suppe (NEUE ZÜRCHER ZEITUNG 16/07/2015). 2. хлібосільний, хліб-сіль ← хліб і сіль: Адже українці завжди відрізнялися тим, що ми неймовірно хлібосільні, ми добрі, ми люди, які вміють відгукнутися на чуже горе, які знаються на дружбі (BBC UKRAINIAN. com 27/01/2007). "Професійні українки" і хліб-сіль високому гостю. Хто зустрічає президентів і міністрів у аеропорту (УКРАЇНА МОЛОДА 07/10/2004)? Честь і гідність – це як хліб і сіль (ВОЛИНЬ 24/12/2011).

Відфраземні утворення – специфічні лексичні одиниці. На відміну від регулярного словотвору, відфраземне словотворення є нерегулярним та своєрідним. Це зумовлено особливостями структури й семантики твірної одиниці, відносно стійкої, соціально зумовленої лексико-граматичної єдності двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи в основі, можливо, вже й стертого образу цілісне переосмислене значення, автоматично відтворюється мовцями як готова до використання одиниця мови [1, с. 178].

Лексичні одиниці, які слугують об'єктом дослідження, виникають у результаті дії як позамовних, так і внутрішньомовних чинників. До позамовних факторів впливу, що зумовлюють словотвірний процес на основі фразеологізмів, належать: практичні потреби мовців; пошуки нових засобів вираження; мода на слова як вияв естетичних смаків певної доби; зміни в соціальній структурі суспільства; демократизація всіх галузей суспільного життя; пошуки психологічно коректних форм, а до внутрішньомовних – тенденція до вдосконалення комунікативної функції мови; тенденція до економії мовних засобів і зусиль мовців; тенденція до обмеження складності мовних одиниць; тенденція до надання переваги більш експресивним мовним одиницям; протиріччя між розчленованою структурою та цілісним змістом ФО; протиріччя між формою й семантикою фразеологізму; розширення синтаксичних, семантично-дистрибутивних, стилістичних функцій твірної одиниці тощо.

Провідним чинником появи слів-неологізмів, утворених на основі фразеологізмів, є бажання автора надати повідомленню найвищого ступеня стилістичної виразності. Похідні одиниці, що функціонують у мові, виступають головним засобом експресії тексту, здебільшого художнього, надають йому особливої колоритності, слугують для створення яскравих образів.

Вивчення словотвору як розділу науки, що досліджує творення та функціонування похідних одиниць, які є однослівними найменуваннями, мотивованими за змістом, структурованими, тобто такими, що виводяться за формою, висуває багато нових аспектів розкриття природи похідного слова, серед яких особливо вирізняється фразеологічність його семантики, тобто неможливість вивести значення слова лише зі значення його складників [2, с. 15]. Значення ФО ширше за обсягом порівняно зі значенням певного слова, оскільки, крім основного, предметно-понятійного, включає ще й додаткове, конотативне, що пов'язане із структурою ФО, зокрема розчленованістю її компонентів, а також взаємодією вторинного значення цієї структури із первинним. На думку О. О. Тараненка, основою утворення слова є саме стійкість структури словосполучення і семантичне відокремлення, тобто застигання в якому-небудь із своїх уживань [7, с. 158, 169].

Утворення слів на основі фразеологізмів пов'язують також із морфемікою. Своєрідністю стійкого словосполучення як твірної основи є те, що його компоненти (псевдоморфемі) кожен окремо не мають ні лексичного, ні словотвірного значення. Через що виникає протиріччя, бо "кожна морфема володіє своїм індивідуальним значенням [...]" [3, с. 46]. Вочевидь, псевдоморфемі твірної ФО хоч і не мають лексичного значення, але завдяки асоціації набувають його у дериваті від значення фразеологізму. Словотвірне ж значення похідної одиниці виникає на основі семантики мотивуючої фраземи і доповнюється загальнокатегоріальним значенням, внесеним афіксами [6, с. 14].

Під час дефразеологічної деривації значну роль відіграє структурний аспект, через що беремо до уваги як структуру ФО, так і похідних від них лексичних одиниць.

Серед дериватів розрізняють прості й складні утворення, які виникли на основі: 1) окремого компонента ФО: *wanzig* ← *frech wie eine Wanze*; *теревені*, *теревенити* ← *теревені* *розводити/точити/правити*; 2) кількох складників фразеологізму: *der Achselträger* ← *auf beiden Achseln tragen*; *горлохват* ← *хватати за горло*; 3) усієї ФО: *gottverdammich* ← *Gott verdamm mich!*; *нісенітниця*, *нісенітність*, *нісенітний*, *нісенітно* ← *ні се ні те*.

У лінгвістиці була поширена думка, що в словотвірному процесі на основі фразеологізмів беруть участь лише ті ФО, які структурно співвідносяться із словосполученням, а всі інші не підлягають таким трансформаціям (М. D. Stepanova, I. I. Černyševa). Однак проведений аналіз засвідчив, що утворення дериватів відбувається також на основі ФО із структурою речення, які за своєю будовою поділяються на односкладні, прості поширені й непоширені, складносурядні і складнопідрядні. Найактивнішими в утворенні слів виступають прості поширені речення, напр.: Es ist jmdm. (alles) Wurst / Wurscht "комусь на все начхати" → wurstig "байдужий, наплювацький", die Wurstigkeit "свинське ставлення". Провідна роль у формуванні ДД німецької та української мов належить дієсловним фразеологізмам. Продуктивність цих одиниць зумовлена конструктивним багатством дієслова, яке виступає найбільш складною, місткою конструктивною граматичною категорією. Цей факт пояснюється також тим, що динамічна природа фразеологізмів та аналітичні тенденції в розвитку фразеології особливо яскраво виявляють себе саме в дієсловних структурах, які виконують, як і прості дієслова, важливу будівну функцію в реченні, до того ж більшість ФО можуть реалізуватися в мовленні лише за допомогою дієслів.

У структурному відношенні слова, що утворилися на основі ФО, поділяються на дві групи: 1) прості (однокореневі або одноосновні): а) безафіксні: sich schneiden sich mit dem Messer schneiden; коники ← коники викидати; б) афіксовані: lappig ← auf die Lappen sehen / kieken / passen; чубити, чубитися ← дерти/драти за чуби один одного/другого; 2) складні та складнопохідні (ускладнені афіксами або ж без них): а) двокореневі (двоосновні, двокомпонентні): herzzerreißend ← etw. zerreißt einem das Herz; доброволець, добровольчий, добровільний, добровільно, добровільність ← з доброї волі; б) трикореневі (триосновні, трикомпонентні): die Eierschleifmaschine ← jmdm. die Eier schleifen; Пришийкобиліхвіст (прізвище) ← приший кобилі хвіст [6, с. 20]; в) чотирикореневі (чотириосновні, чотирикомпонентні): der Gottseibeius ← Gott sei bei uns!; Святий-боже-святий-кріпківський ← Святий Боже, Святий Кріпкий [6, с. 20].

У процесі розгляду структурно-семантичної класифікації фразеологізмів дійшли висновку, що дериваційним процесам найчастіше підлягають фразеологічні єдності (jmdn., etw. an den Pranger stellen "затаврувати ганьбою, публічно викривати когось, щось" → anprangern із значенням твірної ФО; надавати/давати/дати духопелів/духопеликів → духопелити, віддухопелити), тоді як фразеологічні вирази (Gang nach Canossa "шлях до Каносси, дорога принижень" → der Canossagang, Kanossagang із значенням твірної ФО; добрий вечір → добривечір) і фразеологічні сполучення (schwarz arbeiten "нелегально працювати" → die Schwarzarbeit "нелегальна робота", der Schwarzarbeiter "нелегальний працівник", die Schwarzarbeiterin "нелегальна працівниця"; добрий серцем → добросердий, добросердість, добросердний, добросердно, добросердність, добросердечний, добросердечність, добросердечно) є більш пасивними в процесі утворення нових слів.

Відфраземні утворення беруть участь у подальшому словотворенні, що свідчить про їх нормативний характер. Якщо слова, структурно й семантично співвіднесені з ФО, містять більше одного традиційного дериваційного суфікса, порівняно із компонентом ФО, що став їх твірною основою, то вони є дериватами другого (третього) ступеня: sich mit etw. dick(e) machen / tun → sich dicktun → der Dicktuer → die Dicktuerin, die Dicktuererei, dicktuerisch; низько поклонитись → низькопоклонник → низькопоклонництво, низькопоклонницький, низькопоклонниця, низькопоклонничати, низькопоклонство, низькопоклонно.

Варто зазначити, що розташування компонентів ФО при утворенні складних і складнопохідних слів відбувається в одному порядку. Проте, трапляються випадки, коли ДД того ж фразеологізму мають різний порядок розташування основ складників ФО: das Blauveilchen "украї п'яна людина", veilchenblau "украї п'яний" ← blau wie ein Veilchen "бути п'яним як ніч/як дим/як чіп"; гонити/ганяти вітер → вітрогін, вітрогон, вітрогонка, вітрогонити, гонивітер, гонивітерка. У німецькій мові такий порядок розташування зумовлений різною категоріальною віднесеністю ДД – іменник та прикметник. Тому в першому випадку компонент ФО Veilchen виступає основним словом деривата, а в другому – означальним.

Порівняльний аналіз процесу утворення лексичних одиниць на базі фразеологізмів у німецькій та українській мові засвідчив, що взаємодія лексичного та фразеологічного рівнів у галузі словотворення в обох мовах має на загал подібний характер. У порівнюваних мовах спостерігаються одні й ті ж тенденції, що говорить про типологічну близькість мов: 1. Частотність ФО не призводить до зникнення з мови твірних фразеологізмів, а навпаки стимулює утворення лексем на їх основі. 2. Відфраземне словотворення є нерегулярним. Основу для дериваційного

процесу створює співвіднесеність ФО і слова, їхня семантична й функціональна подібність, також певна відмінність у парадигматиці та сполучуваності. 3. Відфраземні утворення завдячують своїй появі одночасно впливом як власне мовних, так і позамовних чинників. Головним чинником, що спричиняє появу новотворів на основі фразеологізмів, виступає тенденція до надання переваги більш експресивним мовним одиницям. 4. За своєю структурою деривати поділяються на прості й складні утворення, які виникають на основі одного, кількох компонентів або ж усієї ФО. 5. Найпродуктивнішими в утворенні дериватів є фразеологічні єдності із структурою дієслівного словосполучення. 6. Дефразеологічні деривати слугують джерелом подальшого словотворення.

Відмінними у відфраземному словотворенні обох мов є словотворчі типи, що пояснюються специфікою будови зазначених мов, а саме більш вираженою аналітичністю німецької мови та флективністю української. Словотворчі типи можуть слугувати основою подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кияк Т. Р. Фразеологічні труднощі перекладу. Вправи / Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй // Теорія і практика перекладу (німецька мова) : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.]. – Вінниця : Нова книга, 2006. – С. 176–203.
2. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Ніна Федорівна Клименко. – К. : Наукова думка, 1984. – 252 с. – (АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні).
3. Моисеев А. И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке : учеб. пособие / Александр Иванович Моисеев / ЛГУ им. А. А. Жданова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1987. – 207 с.
4. Назарян А. Г. Фразеология современного французского языка : учебн. для студ. ин-тов и фак. иностр. яз. / Арман Гранатович Назарян. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М. : Высшая школа, 1987. – 288 с.
5. Семенова Т. Н. К вопросу о явлении семантического сжатия во фразеологии / Т. Н. Семенова // Вопросы семантики фразеологических единиц (на материале русского языка) : тезисы докл. и сообщ. – Новгород : ЛГПИ, 1971. – Ч. 1. – С. 239–244.
6. Стишов О. А. Відфраземні утворення в сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Стишов Олександр Анатолійович. – К., 1991. – 246 с.
7. Тараненко А. А. Языковая семантика в её динамических аспектах (Основные семантические процессы) / Александр Анисимович Тараненко. – К. : Наук. думка, 1989. – 256 с. – (АН УССР. Ин-т языковедения им. А. А. Потебни).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Лазаренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології та перекладу і прикладної лінгвістики Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: стилістичні і прагматичні особливості перекладу художніх текстів з німецької мови, словотвір в німецькій мові.

УДК 81' 373.611

РОЗВИТОК СУФІКСАЛЬНОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПІДСИСТЕМИ ІМЕННИКІВ ІЗ ТРАНСПОЗИЦІЙНИМ ЗНАЧЕННЯМ ОПРЕДМЕТНЕНОЇ ДІЇ (структури з суфіксом -it)

Оксана МАКСИМЕЦЬ (Мелітополь, Україна)

Деривати із загальним словотвірним значенням предметної дії становлять значну групу лексики в українській мові. Систему формантів, що беруть участь у творенні таких іменників, складають праслов'янські, власне українські та запозичені суфіксальні морфемі. У статті визначено лексико-словотвірні групи віддієслівних іменників, які творяться за допомогою суфікса -it та показано їхню динаміку.

Ключові слова: словотвір, предметна дія, іменник, суфікс, історія, розвиток.

Derivatives with a general meaning of a substantivized action constitute a significant group of the Ukrainian language vocabulary. Formants system, involved in the creation of such nouns, is Proto-Slavonic, Ukrainian proper, and borrowed suffix morphemes. In this paper lexical and word building groups of verbal nouns, formed with the help of the suffix -it, and their dynamics have been established.

Key words: word formation, actions as a subject, noun, suffix, history, development.

У сучасній українській мові значне місце посідає словотвірна категорія предметних значень дієслівних предикатів, яка відбиває категорійне перетворення однієї частини мови в іншу.

Своєрідну групу похідної лексики сучасної української мови становлять девербативи-іменники, в структурі яких поєднуються певні концептуальні ознаки двох протилежних лексико-граматичних класів слів - дієслова й іменника.

У полі наукових розвідок перебували питання історії формування девербативних субстантивів [2, с.2; 5, с. 3; 7, с. 2; 9, с. 298], вивчено окремі типи цих похідних [3, с. 115; 10, с. 57; 12, с.1; 13, с. 1], стилістичні функції [6], досліджено реалізацію семантичного потенціалу дієслів у похідних найменуваннях [4, с. 21-29].

Проте, незважаючи на значну кількість робіт, пов'язаних із вивченням згаданої категорії, вона не стала ще предметом спеціального системного аналізу, хоча й потребує глибокого й об'єктивного розгляду як органічна складова підсистеми іменникової деривації та загальної системи українського словотвору, що в цілому й зумовлює актуальність такого дослідження.

Отже, у словниковому складі сучасної української мови досить поширені й активно вживаються віддієслівні іменники зі значенням опредметненої дії. За структурними ознаками такі іменники утворюють багату і складну систему лексико-словотвірних типів. Ця система формувалася протягом тривалого історичного періоду. Тому поряд зі спільнослов'янськими суфіксами (-нн(я), -тт(я), -б(а), -ок, -иц(я), -от) в українській мові наявні суфікси іншомовного походження (-ації(а), -аж, -ур(а)). Кожний словотвірний тип на позначення опредметненої дії характеризується певними семантичними особливостями. Саме цим і зумовлюється активність вжитку іменників кожного словотвірного типу та сфера їх стилістичного використання.

Мета нашої розвідки полягає в тому, щоб визначити лексико-словотвірні групи віддієслівних іменників, які творяться за допомогою суфікса -іт та простежити їх динаміку.

Віддієслівним субстантивом із суфіксом -іт властиве значення повторюваної ритмічної дії. Цей формант сягає давнього дієслівного суфікса -от, що був характерним для дієслівних форм зі значенням ітеративності (пор.: гуркотіти, тупотіти, реготіти тощо), ускладненого старовинним іменниковим суфіксом -ь(< - о): - от - + - ь > -отъ > - іт [1, с. 132]. Суфікс -іт поєднується з основами безпрефіксних дієслів, що означають переважно повторювану, ритмічну дію та звукові процеси, що її супроводжують. Мотиваторами іменників такого типу є переважно дієслова-деінтер'єктиви, внаслідок чого розглядані похідні не спроможні розвивати додаткових лексико-словотвірних значень [8, с. 178]. Коло відповідних дериватів окреслюють дуже непослідовно й суперечливо, що спричинилося до сплутування віддієслівних іменників із суфіксом -іт та віддієслівних іменників на -іт, утворених способом нульової суфіксації. Маємо на увазі іменники типу регіт, клекіт, стрекіт і под., які утворилися від усічених дієслівних основ на - ота- або - оті- за допомогою нульового суфікса, а їхнє кінцеве фонемосполучення /іт/ є наслідком чергування /о/ у відкритому складі твірної дієслівної основи з /і/ в закритому складі новоутвореного іменника, пор.: регіт ← реготати ; клекіт ← клекотати, клекотіти т.д. [11, с. 159].

Дослідники схиляються до думки про те, що функціонування в мові девербативних іменників на -іт є результатом полімотивації (гуркіт←гуркати, гуркотіти, гуркотати; цокіт←цокотати, цокотіти, цокотати), “оскільки під час вивчення синхронних мотиваційних звуків важко, а часом і зовсім неможливо встановити первинну твірну одиницю [8, с.179].

В обстежених пам'ятках XVIII-початку XIXст. деривати зазначеного типу не фіксуються. У середині XIX ст. кількість іменників із суфіксом -іт була дуже обмежена. Пам'ятки української мови фіксують поодинокі утворення зазначеного словотвірного типу: клопіт (К-О II 3), брязкіт (Шейк. 116).

У другій половині XIX ст. коло розгляданих девербативів помітно розширюється, наприклад: бренькіт (Лекс.Фр. 21), буркіт (23), гавкіт (27), грегит (54), гукіт (56), лускіт (117), м'явкіт (128), пискіт (166), плюскіт (171), ропіт (212), стукіт (231), тріскіт (238), тряскіт (239), тупіт (240), шваркіт (257).

Чимало таких віддієслівних іменників, за нашими даними, вперше засвідчується в “Малорусско-німецькому словарі“ Є.Желехівського та С.Недільського, наприклад: блескіт (Жел. 32), грохіт (161), журкіт (226), ковпіт (355), крегит (377), рохкіт (840), скрегит (878), туркіт (994), харкіт (1034), хрунькіт (1047) хрускіт (1047), цвіркіт (1051), ціпкіт (1056), цоркіт (1057).

На початку XXст. кількість дериватів із суфіксом -іт продовжує зростати: легіт (Сл.Л.Укр.42), булькіт (Гр. I 110), вайкіт (122) „крик“, гогіт (296) ”іржання“, ”сильний звук, шум“, гуркіт (341), двигіт (361) „третіння“, джергіт (375) “сильне щебетання птахів”, “швидка і криклива розмова на незрозумілій мові“, копіт (II 282) “топіт”, ляскіт (393), шепіт (492),

Протягом XX ст. похідні зазначеного типу активно функціонують в українській мові. Паралельно з цим зростає інтенсивність їх продукування. Так “Українсько-російський словник” за ред. І.Кириченка реєструє вже 52 таких іменники, з яких близько 30 фіксуються вперше, наприклад: белькіт (К I 55), брязкіт (93), булькіт (99), вуркіт (305), гелгіт (323), гергіт (325),

грюкіт (369), гугіт (370), дзвенькіт (398), дзюркіт (400), дренькіт (461), плескіт (448), рехкіт (V 44), скрипіт (259), тарахкіт (VI 14), тенькіт (29), фуркіт “звуки, утв. крилами птахів при польоті або швидким рухом” (301), хлюпіт (339), хляскіт (340) “звуки від биття по кому-, чому-небудь чимсь гнучким, від падіння крапель і т. ін.”, хрумкіт (360), хрупіт (361), хряскіт (362), хуркіт (366), цокіт (393), шваркіт (479), шемріт (485), шерхіт (487), шипіт (492), шурхіт (538), щєбіт (542) та ін. „Словник української мови” в 11-ти томах містить близько 70 відповідних іменників, до 10 з яких не фіксувалися в обстежених пам’ятках попередніх періодів, наприклад: гаркіт (СУМ II 31), дзвякіт (265), крякіт (IV 380), ойкіт (V 659), цівкіт (XI 224), цмокіт (242), цінькіт (239), шерміт (439) “легкий шум, шерех”, шуркіт (567). Деривати цього типу репрезентовані й у діалектному мовленні, наприклад: вайкіт (Он I 81) “гомін, галас”, гриміт (193), йойкіт (332), рапкіт (II 168) „квання жаб”, ропіт (196) “роптання, веркіт”, “шум, дзижчання”, троскіт (303) “тріскіт”, цюркіт (359), лескіт (Чаб. II 250) “лескотання”, щєбіт (XV 252).

Загалом же у сучасній українській мові розглядаєть словотвірний тип належить до малопродуктивних, що зумовлено, на нашу думку, двома основними чинниками: по-перше, вузькістю словотвірної бази-інтер’єктивів, від яких походять мотивувальні для розглянутих дериватів слова, і, по-друге, стилістичною обмеженістю іменників із суфіксом -іт, також успадкованою цими похідними від мотивувальних дієслів, а останніми, у свою чергу, – від інтер’єктивів.

Відтак віддієслівні іменники з суфіксом -іт функціонують переважно в розмовному стилі сучасної української мови та залучаються у сферу літературно-художнього мовлення: За півгодини почувсь за вікном кінський топіт і санковий рип (Стар VI 245); Правда, інколи, під стукіт коліс, напливами зовсім інші видіння (Стел I 416); Я пішов ярком у той бік, куди наказав солдат і звідки найчутніше долинав перекатистий гуркіт (Тют II 37).

Отже, протягом XIX – XX ст. сформувалася значна за обсягом група іменників із суфіксом -іт на позначення звукових процесів, що супроводжують дію (буркіт, вайкіт, гавкіт, журкіт, плескіт, рехкіт, хляскіт). Похідні іменники з формантом -іт є паралельними утвореннями до інших суфіксальних девербативів, наприклад: тріскіт – тріскотіння – тріскотня; гергіт – герготання – геркотня; тупіт – тупотня тощо. При цьому вони різняться як на семантичному, так і на стилістичному рівні. Деривати з суфіксом -іт утворені від вербативів, що означають переважно повторювану, ритмічну дію. Іменники з суфіксом -н(я) мають негативне забарвлення і здебільшого позначають активну, нестримну, часто хаотичну дію. Також деякі віддієслівні утворення з суфіксом -іт мають паралельні відповідники з нульовим суфіксом, наприклад: брязкіт – брязк; плескіт – плеск; стукіт – стук та ін. Форманти -іт, -Ø продукують віддієслівні утворення, що мають семантичні відмінності. Іменники з суфіксом -іт означають повторювану дію, в той час як утворення з нульовим суфіксом вказують переважно на короткочасну, одноакну дію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови / Нариси із словозміни та словотвору. — Ужгород: Закарпат. вид-во, 1960. — 416 с.
2. Булатова Л.Н. Отглагольные существительные на -нье, -тье в русских говорах // Труды Института языкознания АН СССР. — М., 1957. — Т. VII. — 416 с.
3. Вовк А. Дієслівні іменники жіночого роду з наростком -к- в зіставленні з іншими дієслівними іменниками // Збірник секції граматики української мови. — Кн. I. — К., 1930. — С. 115-116.
4. Городенська К.Г. Семантичні функції дериваційних морфем // Мовознавство. — 1987. — №1. — С. 21-29.
5. Гумецька Л.Л. Нариси словотвірної системи української актової мови XIV – XV ст. — К.: Вид-во АН УРСР, 1958. — 298 с.
6. Дідківська Л.П., Родніна Л.О. Словотвір. Синонімія. Стилістика. — К.: Наукова думка, 1982. — 170 с.
7. Ковалик І.І. Особливості іменникового словотвору східнослов’янської мовної групи // Питання слов’янського мовознавства. — Львів, 1963. — Кн. 9. — С. 3-17.
8. Колібаба Л. Асиметрія словотвірних співвідношень багатозначних дієслів та іменникових девербативів. — К.: Інститут української мови НАН України, 2005. — 348 с.
9. Крымский А. О малорусскихх отглагольныхх существительныхх на -енне и -інне // Юбилейный сб. в честь В.Ф.Миллера. — М., 1900. — С. 298-304.
10. Наконечний М.Ф. Розмаїтність форм – багатство мови // Мовознавство. — 1967. — №2. — С. 57-65.
11. Олексенко В.П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників: Монографія. — Херсон: Айлант, 2001. — 240 с.
12. Рашинская Г.Н. Отглагольные имена существительные на -ння, -ення (-иння), -ття в современном украинском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Львов, 1968. — 21 с.
13. Токарь В.П. Из истории суффиксов в украинском языке (суффиксы -к-а, -ик, -ок): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Днепропетровск., 1955. — 15 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

Гр	Словарь української мови: В 4 т. / Зібран. ред. журн. "Києв. старина". Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. – К., 1907-1909.
Жел	Малорусско-немецкий словарь: В 2т. – Львів, 1886. – 1117с.
К	Українсько-російський словник: У 6 т. / За заг. ред. І.Кириченка. – К.: Наукова думка, 1953-1963.
К-О	Словник мови творів Г.Квітки-Основ'яненка: У 3т. – Харків, 1978- 1979.
ЛексФр.	Лексика поетичних творів Івана Франка: Меточні вказівки з розвитку лексики / Укладачі: І.І.Ковалик, І.Й.Ощипко, Л.І.Полнога. – Львів: ЛГУ, 1990. –264с.
Он	Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2ч. – К.: Наукова думка, 1984. – 495 с.
СлЛЮкр	Бойко М.Ф. Словопоказчик драматичних творів Лесі Українки. – К.: Наукова думка, 1985. – 94с.
Стар	Старицький М. Твори: У 6т. – К.: Дніпро, 1990.
Стел	Стельмах М. Твори: У 5 т. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1962.
СУМ	Словник української мови: В 11т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
Тют	Григір Тютюнник Твори: У 2т. – К.: Молодь, 1985.
Чаб	Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4т. – Запоріжжя, 1992.
Шейк	Шейковський К. Опыт южнорусскаго словаря. – К., 1861.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Максимець – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук Таврійського державного агротехнологічного університету.

Наукові інтереси: словотвір: напрями, аспекти дослідження історичного словотвору української мови.

УДК 811.161.2

НАЗВИ ЧОЛОВІЧОЇ ТА ЖІНОЧОЇ БІЛИЗНИ У ГОВІРКАХ ПІДГАЄЧЧИНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Оксана НОВИЦЬКА (Тернопіль, Україна)

У статті розглянуто назви жіночої та чоловічої білизни вживаної у говірковому мовленні мешканців Підгаєччини. Визначено їхню семантику, етимологію, функціонування, особливості словотворення. На підставі польових записів встановлено функціональну активність номенів на позначення досліджуваних сем говірок Підгаєччини.

Ключові слова: *говірка, сема, лексема, номен, лексико-семантична група, назви білизни.*

The names of male and female underclothes used in the dialect of Pidhaytsi region residents have been studied in this paper. Their semantics, etymology, functioning, word formation peculiarities have been established. The correlation of the underclothes names in the dialects under analysis with other Ukrainian dialects has been carried out.

Key words: *dialect, seme, lexeme, nomen, lexical-semantic group, names of clothing.*

Одним з важливих завдань сучасної лінгвістики є системне вивчення лексико-семантичної структури народних говірок, адже без цього неможливо з'ясувати ряд питань, що стосуються історичного розвитку, становлення та нормалізації сучасної української літературної мови, класифікації говірок тощо [1, с. 56]. Вивчення української діалектної мови тісно переплітається з вивченням української мови загалом, а також духовної і матеріальної культури українського народу, його побуту, звичаїв, обрядів, усної народної творчості тощо [6, с. 22].

Останнім часом у слов'янському мовознавстві активізувалося вивчення побутової лексики говірок української мови, у складі якої значне місце займає тематична група назв одягу, котра є однією з найбільш архаїчних груп лексики [3, с. 75].

Лексико-семантичні групи назв одягу та взуття, які часто разом досліджуються, були предметом досить ґрунтовних досліджень Ф. Бабія (говірки середнього басейну Горині), Л. Пономар (Західне Полісся), М. Никончука (Правобережне Полісся), Г. Гримашевич (Середнє Полісся), О. Коваленка (Миколаївщина), Д. Неділька (Чернігівщина), Т. Піцури (Карпати), З. Бичка (Наддніпрянщина) тощо.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю комплексного дослідження ЛТГ (лексико-тематична група) одягу говірки Підгаєччини, попри те, що побутова лексика, зокрема, назви білизни багатьох регіонів досліджені.

Мета статті – проаналізувати лексико-семантичні особливості назв білизни на прикладі говірок Підгаєччини. Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких завдань: 1) на підставі польових записів установити функціональну активність номенів на позначення досліджуваних сем говірок Підгаєччини; 2) подати структурно-семантичний аналіз лексем;

3) установити лексико-семантичні паралелі з іншими українськими діалектними континуумами.

Матеріалом для дослідження стали власні польові записи, зібрані в 34-х населених пунктах Підгаєччини.

Білизна – це вироби з тканин для одягання на тіло або для побутових потреб (на постіль і т. ін.) [СУМ, I, 181].

Лексику на позначення народних назв білизни ми поділили на окремі групи на: а) чоловічу і б) жіночу.

а) чоловіча білизна

Для позначення семени ‘спідні чоловічі штани, які одягають під убрання’ на Підгаєччині зафіксовано лексеми: *портки* (Рудн., Литв., Стар. Литв., Носів, Яблун., Лиса, Угрин., Боків, Шумл.), *п’идитанки* (Рудн., Литв., Стар. Литв., Носів, Яблун, Угрин.), *п’идитаники* (Мирне, Муж., Сільце, Галич, Гол., Стар. М., Підг), *подитанки* (Боків, Шумл.), *потитан’іки* (Верб., Голг., Вол., Мозол.), *сподн’і* (Рудн., Литв., Стар. Литв., Носів, Завал., Лиса), *сп’ідн’і* (Підг., Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Білокр., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Вербів, Голг., Мозол., Пан., Попл., Степ., Соняч., Новос., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед., Вага, Галич, Гол.,

Вол., Заг., Стар. М., Бронгал.), *нат’іл’н’і штани* (Білокр., Вага, Юстин., Михайл., Попл., Бронгал., Степ., Соняч., Новос.), *кал’ісони* (Рудн., Литв., Стар. Литв., Носів, Лиса, Яблун., Завал.), *кал’сони* (Гнил., Пан., Мозол.), *нага’виці* (Рудн., Литв., Стар. Литв., Носів, Лиса), *гаці* (Рудн., Литв., Стар. Литв., Носів).

Окрім зазначеної семантики, лексема *портки* в підгаєцьких говірках вживається зі значенням ‘штани’. Назва *портки* ‘штани з полотна’ є літературною нормою української мови [СУМ, VII, с. 290], що походить від праслов. **p^brt^b* [ЕСУМ, IV, с. 529]. Із таким значенням лексема *портки* зафіксована у словнику за редакцією Б. Грінченка [СУМГ, III, с. 355].

Подібні назви простежуються в бойківських говірках – *портк’і*, *портка* ‘кальсони’ [СБГО II, с. 118], гуцульських – *порк’іниці*, *порт’іниці* ‘полотняні штани’ [ГГ, с. 155], західнополіських – *портки* ‘спідні штани’ [СЗГА, II, с. 75], у лемківських – *порточки* ‘короткі штанці’ [Дуда, с. 360], *порткы* ‘штани’ [КСЛГП, с. 246], у львівському лексиконі – *портки* ‘штани’ [ЛЛ, с. 584].

Назви *п’идитанки*, *п’идитаники* ‘чоловіча білизна; спідні’ у сучасній українській мові, кваліфіковані як розмовні [СУМ, VI, с. 528]. Лексеми *підитанки*, *підитаники* утворені від слова *штани* ‘одяг, що закриває нижню частину тулуба ноги’ [ЕСУМ, VI, с. 472].

На Підгаєччині зафіксовано лексеми, що є похідними від слова *спід*. Лексеми *сп’ідн’і*, *сподн’і* ‘чоловіча білизна, яку одягають під убрання’ зазначені у Словнику української мови [СУМ, IX, с. 524] та Словнику української мови за редакцією Б. Грінченка *сподн’і* ‘спідня одежа’ [СУМГ, II, с. 177].

Лексема *сподн’і* та її деривати відомі також у гуцульських говірках – *сподн’і*, *сподовин’і* зі значенням ‘штани з фабричної тканини’ [ГГ, с. 176], у львівському лексиконі лексема *сподн’і* позначає ‘штани’ [ЛЛ, с. 692], у середньополіських та середньонадніпряньсько-степових говірках побутує назва *сподн’ік* ‘штани’ [5, с. 150], у лемківських говорах *споденки* має значення ‘короткі штанці’ [Дуда, с. 360], *сподні* ‘штани’ [КСЛГП, с. 289].

У низці назв чоловічої білизни на Підгаєччині зафіксовано номінацію *нат’іл’н’і*. Лексема *нат’іл’н’і* ‘спідні чоловічі штани’ у сучасній українській мові не зафіксована. Номінація *нат’іл’н’і* утворена від слова *тіло*, що походить від праслов. **tĕlo* ‘тіло’ [ЕСУМ, V, с. 579]. У інших говірках української мови подібних назв не зафіксовано.

Назва *кал’ісони* ‘те саме, що підштанки’ є літературною нормою української мови [СУМ, IV, с. 80]. У підгаєцьких говірках лексема *кал’сони*, освоїлася по-різному, незначні ареали утворюють її фонетичні варіанти: *кал’ісони*, *кал’е’сони*. В українську мову слово *кал’сони* запозичено з французької мови, пор. фр. *caleçon* ‘підштанки’, що походить від іт. *calzonì* ‘штани’ [ЕСУМ, II, с. 356].

Окрім Підгаєччини, назва поширена в наддністрянських говірках – *ком’ісони* ‘чоловічі штани’ [2, с. 145], у бойківських – *кал’ісони* ‘підштанки’ [СБГО, I, с. 336], у лемківських – *кал’соны* ‘підштанки, кальсони’ [КСЛГП, с. 129].

Назва *но’гавиці* ‘спідні чоловічі штани, які одягають під убрання’ належить до назв сукняного та полотняного чоловічого поясного одягу [7, с. 96]. Слово утворене суфіксальним способом від лексеми *нога* [Фасмер, III, с. 78-79].

Подібні назви зафіксовано і в інших говірках української мови, наприклад у лемківських –

нога¹вицц'і, но¹гавки 'штани' [Дуда, с. 360], у наддністрянських – гана¹вицц'і 'чоловічі штани' [2, с. 145], у бойківських – нога¹вицці 'штани' [СБГО, III, с. 494], у буковинських – нога¹вицца 'холоша; панчохи' [МСБГ, II, с. 64], у західнополіських – нага¹вецц'і 'штани' [СЗГА, I, с. 329], у гуцульських – нога¹вицц'і 'штани' [ГГ, с. 133], у львівському лексиконі – нога¹вицц'а 'штанина, холоша' [ЛЛ, с. 492].

У сучасній українській літературній мові слово *гаці* від *гачі* кваліфіковане як діалектне [СУМ, II, с. 42], що походить від праслов. *gatja, яке підтверджується старими запозиченнями в фінно-угорських мовах (пор. фін. *kaattio* 'штани', уг. *gatyá* 'кальсони, селянські штани') [ЕСУМ, I, с. 484].

Подібні лексеми поширені у лемківських говірках – ¹*гац'і* зі значенням 'підштанці' [Дуда, с. 248], *гачы* 'кальсони' [КСЛГП, с. 67], у буковинських – ¹*гац'і* 'кальсони' [МСБГ, II, с. 29], у гуцульських – ¹*гач'і* 'штани (переважно з домотканого полотна або сукна)' [ГГ, с. 44], у середньополіських *гач'і* 'чоловічі штани', 'широкі полотняні штани', 'вузькі чоловічі штани, які кріпляться за допомогою шворки' [5, с. 38]. Лексичними паралелями до *гац'і* є рос. ¹*гачи* 'стегна; штани, холоші', пол. *gacie* 'кальсони', болг. ¹*гаци* 'кальсони, штани шаровари' [ЕСУМ, I, с. 484].

На позначення жіночої, чоловічої та дитячої білизни для нижньої частини тіла на всій території Підгаєччини побутує назва *тру¹си* (Підг., Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Білокр., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Верб., Голг., Мозол., Пан., Попл., Степ., Соняч., Новос., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед., Вага, Галич, Гол., Вол., Заг., Стар. М., Бронгал.).

Назва *тру¹си* 'білизна' у сучасній українській літературній мові вживається на позначення 'короткі спортивні штани' [СУМ, X, с. 300]. Етимологи припускають, що слово запозичено з російської мови, пор. рос. *трусы*, яке виводиться з англійського *trousers* 'штани' [ЕСУМ, V, с. 658].

б) жіноча білизна

Для позначення жіночої білизни, яка покриває нижню частину тулуба від пояса до колін, на Підгаєччині зафіксовано назви *панта¹лони* (Підг., Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Білокр., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Верб., Голг., Мозол., Пан., Попл., Степ., Соняч., Новос., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед., Вага, Галич, Гол., Вол., Заг., Стар. М., Бронгал.), *маїтки* (Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирн., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед., Гол., Вага., Галич, Заг., Стар. М.).

Назва *панта¹лони* 'приналежність жіночої білизни, яка покриває нижню частину тулуба від пояса звичайно до колін' є літературною нормою української мови [СУМ, VI, с. 50], що запозичена з французької мови, пор. фр. *pantalon* 'штани; жіноча білизна, яка покриває нижню частину тулуба; блазень, паяц, скоморох', походить від іт. імені *Pantalone, Pantaleone* популярного персонажа народних комедій, що носив просторі й довгі штани. Іншомовними паралелями до укр. виступають рос., білор. *пантало¹ны*, пол., ч. *pantalony*, слц. *pantalóny*, болг. *панта¹лони* зі значенням 'штани; жіноча білизна, яка покриває нижню частину тулуба; блазень, паяц, скоморох' [ЕСУМ, IV, с. 277].

Лексема ¹*маїтки* зі значенням 'жіноча білизна' в літературній мові не зафіксована. Назва ¹*маїтки* 'жіночі панталони' в українську мову запозичена з польської, пор. пол. *majtki* 'труси, панталони; чоловічі штани; матроські штани' [ЕСУМ, III, с. 363].

Зазначена лексема відома у лемківських говірках – ¹*маїтки* 'панталони' [Дуда, с. 234], ¹*майткы* 'жіночі панталони' [КСЛГП, с. 167], у львівському лексиконі – ¹*маїтки*, ¹*майточки* 'труси, панталони' [ЛЛ, с. 432]. Лексичними паралелями до українського ¹*маїтки* є білор. ¹*майткі* 'чоловічі штани' [ЕСУМ, III, с. 363].

У досліджуваних говірках на позначення жіночої, чоловічої або дитячої натільної білизни на всій території Підгаєччини простежуються лексеми: *сорочка, сорочина* (Підг., Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Білокр., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Верб., Голг., Мозол., Пан., Попл., Степ., Соняч., Новос., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед., Вага, Галич, Гол., Вол., Заг., Стар. М., Бронгал.), *ко¹шул'а* (Білокр.).

Термін *сорочка* поширений не лише серед українців, але й серед інших слов'янських народів. Це один із найдавніших елементів народного костюма. До початку ХХ ст. вона була єдиним видом натільного жіночого та чоловічого одягу. На думку О. Воропая, стародавні слов'яни, що жили на території сучасної України, носили довгі, по коліна, а то й нижче колін, білі полотняні

сорочки, які одягалися безпосередньо на тіло й завжди поверх штанів, на випуск; вони мали стоячий комірець, навколо якого було багато зборів, розріз посередині грудей, рукави на чохлах і теж зібрані в збори [4, с. 370]. Крій чоловічої та жіночої сорочки був подібний, жіноча часто мала більшу довжину.

На досліджуваній території побутували три основні різновиди сорочок: *на'т'іл'н'і сорочки* – пошиті з одного суцільного шматка полотна, з *п'ідточкою* або з *гал'кою*, які шили з білого полотна, до якого пришивали мереживо та *вишит'і сорочки* – це вишиті низом сорочки, які одягали на свята.

Назва *сорочка* в сучасній українській літературній мові вживається у значенні 1) ‘чоловіча, жіноча або дитяча натільна білизна’ (жіночий одяг, який одягають поверх білизни); 2) ‘чоловіча натільна білизна або одяг, що одягають поверх білизни, для верхньої частини тіла’ (старовинне захисне військове спорядження, виготовлене з дроту, сталі і т. ін. на зразок цього одягу) [СУМ, IX, с. 467]. Щодо походження слова *сорочка* загальноприйнятої етимології немає, можна вважати, що назва *сорочка* походить від праслов. **sorky* ‘сорочка’, найімовірнішим є зв’язок з лит. *šarkas* ‘верхній одяг, одяг; сукняний каптан рибалок’ [ЕСУМ, V, с. 358].

Зі значенням ‘чоловіча, жіноча або дитяча натільна білизна’ (жіночий одяг, який одягають поверх білизни) номінації *со'рочина*, *со'рочечка* зазначено у словнику-довіднику “Знаки української етнокультури” за ред. В. Жайворонка [СЗУЕ, с. 570]. Словник за ред. Б. Грінченка теж фіксує назви *со'рочка*, *со'рочина*, *со'рочечка* [СУМГ, II, с. 169-170]. Лексичними паралелями до укр. *со'рочка* є рос. *со'рочка*, білор. *сар'очка*, др. *сорочиця*, *сорочька* ‘спідня сорочка’, слн. *srájičica* ‘сорочка’ [ЕСУМ, V, с. 358].

У сучасній українській літературній мові слово *ко'шул'а* зі значенням ‘сорочка’ кваліфіковано як діалектне [СУМ, IV, с. 318], що походить від праслов. *košulja* ‘сорочка’; – загальнослов'янське запозичення з латинської мови, пор. лат. *casual* ‘хатина, намет; плащ із каптуром’, що є похідним деминутивом від новолатинського *casa* ‘хата, курінь’ [ЕСУМ, III, с. 70].

Назва *ко'шул'а* також відома у бойківських говірках – *ко'шул'а* ‘чоловіча сорочка’ [СБГО, I, с. 384], у західнополіських – *ко'шул'а* ‘сорочка’, ‘жіноче плаття’ [СЗГА, I, с. 249], у подільських – *ко'шул'а* ‘сорочка’ [АУМ, II, карта № 293], у наддністрянських – *ко'шул'а* ‘чоловіча сорочка’ [2, с. 148; АУМ, III, карта № 293], у лемківських – *ко'шел'а* ‘сорочка’ [Дуда, с. 313], *ко'шул'а* ‘чоловіча сорочка’ [КСЛГП, с. 148], у львівському лексиконі – *ко'шул'а* ‘сорочка’ [ЛЛ, с. 389]. Лексичними паралелями до укр. *ко'шул'а* є рос. *ко'шуля* ‘каптан, підбитий хутром’, пол. *koszula* ‘сорочка’, білор. *ка'шуля* ‘сорочка’ [ЕСУМ, III, с. 70].

Отже, назви білизни у досліджених говірках представлені немалою кількістю лексичних одиниць цікавих з точки зору етимології, семантики та територіального поширення.

Проаналізовані назви жіночої та чоловічої білизни численні та диференційовані за своїм складом, відзначаються складним семантичним обсягом, фонетичним варіюванням. Лексика Підгаєччини має тісні зв'язки з іншими говорами української мови та мовами слов'ян, про що свідчать виявлені лексико-семантичні паралелі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Артюх Л. Ф. Народне харчування українців та росіян південно-східних районів України / Л. Ф. Артюх. – К. : Наук. думка, 1982. – 112 с.
2. Бичко З. М. Діалектна лексика наддністрянського говору / З. М. Бичко. – Тернопіль : Лідер, 2000. – 280 с.
3. Бичко З. М. До питання про системність діалектної лексики / З. М. Бичко, Г. Ф. Ступінська // Семантика мови і тексту : матеріали V Міжнар. наук. конф. : тези доп. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 28–29.
4. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис : у 2 т. / О. Воропай. – К. : Оберіг, 1991. – Репринт. відтворення вид. 1958. – Т. I. – 454 с. ; Репринт. відтворення вид. 1966. – Т. II. – 454 с.
5. Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських та суміжних говірок / Г. І. Гримашевич. – Житомир, 2002. – 184 с.
6. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К. : Довіра, 1992. – 142 с.
7. Яценко Н. О. Формування назв військового одягу в українській мові / Н. О. Яценко. – К.: Ін-т української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – 179 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

8. АУМ – Атлас української мови : в 3 т. – Т. 1 : Полісся, Наддніпрянщина і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1984 ; Т. 2 : Волинь, Наддніпрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1988; Т. 3 : Слобожанщина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 2001.

9. ГГ – Гуцульські говірки: короткий словник / за ред. Я. Закревської. – Львів, 1997. – 232 с.
10. Дуда – Дуда І. Лемківський словник / І. Дуда. – Тернопіль, 2011. – 376 с.
11. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [уклад. Р. В. Болдирев та ін. ; редкол. О. С. Мельничук та ін.]. – К. : Наук. думка. – Т. I. – 1982. – 630 с. ; Т. II. – 1985. – 570 с. ; Т. III. – 1989. – 549 с. ; Т. IV. – 2004. – 656 с. ; Т. V. – 2006. – 704 с. ; Т. VI. – 2012. – 568 с.
12. КСЛГП – Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок / [упор. і підгот. до друку Є. Д. Турчак] / Петро Пиртей – Івано-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.
13. ЛЛ – Хобзей Н. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Наталя Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 672 с.
14. МСБГ – Матеріали до словника буковинських говірок / Ю. О. Карпенко, К. М. Лук'янюк, В. А. Прокопенко [та ін.]. – Чернівці, 1970–1979. – Вип. I–IV.
15. СБГО – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1. – 496 с. ; Ч. 2. – 516 с.
16. СЗГА – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1–2.
17. СЗУЕ – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
18. СУМ – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I. – 1970. – 799 с. ; Т. II. – 1971. – 550 с. ; Т. III. – 1972. – 744 с. ; Т. IV. – 1973. – 840 с. ; Т. V. – 1974. – 840 с. ; Т. VI. – 1975. – 832 с. ; Т. VII. – 1976. – 723 с. ; Т. VIII. – 1977. – 927 с. ; Т. IX. – 1978. – 916 с. ; Т. X. – 1979. – 658 с. ; Т. XI. – 1980. – 699 с.
19. СУМГ – Словарь української мови : у 4 т. / зібрала ред. журналу „Киевская старина” ; упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Грінченко. – К., 1996. – Т. I. – 494 с. ; Т. II. – 578 с. ; Т. III. – 506 с. ; Т. IV. – 566 с.
20. Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стереотип. – М. : Прогресс. – Т. I. – 1986. – 546 с. ; Т. II. – 1986. – 642 с. ; Т. III. – 1987. – 830 с. ; Т. IV. – 1987. – 860 с.

Список скорочень населених пунктів Підгасцького району Тернопільської області	
Підг. – Підгайці	Новос. – Новосілка
Шумл. – Шумляни	Юстин. – Юстинівка
Угрин. – Угринів	Гнил. – Гнильче
Яблун. – Яблунівка	Черв. – Червень
Завал. – Завлів	Затур. – Затурин
Заст. – Заставче	Муж. – Мужилів
Бронгал. – Бронгалівка	Михайл. – Михайлівка
Литв. – Литвинів	Серед. – Середне
Рудн. – Рудники	Гол. – Голендра
Верб. – Вербів	Вол. – Волиця
Голг. – Голгоча	Заг. – Загайці
Мозол. – Мозолівка	Стар. М. – Старе Місто
Панов. – Пановичі	Білокр. – Білокриниця
Попл. – Поплави	Стар. Литв. – Старий Литвинів
Степ. – Степове	Соняч. – Сонячне

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Новіцька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови державного вищого навчального закладу “Тернопільський державний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського”.

Наукові інтереси: діалектологія, методика викладання української мови як іноземної.

УДК 811.111+81'42

СПЕЦІАЛЬНА ЛЕКСИКА В АНГЛОМОВНОМУ НАУКОВОМУ АГРОТЕХНІЧНОМУ ДИСКУРСІ: СТАТИСТИЧНИЙ І СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХОДИ

Наталія ПІЛЬГУЙ (Харків, Україна)

У статті розглядаються лексичні шари англомовного наукового агротехнічного дискурсу, зокрема терміни, неологізми, професіоналізми, скорочення, інтернаціоналізми, реалії. У роботі також наведено приклади типів спеціальної лексики, виконано статистичний аналіз частотності її вживання в дослідженому дискурсі. Зроблено спробу впровадження загальних синергетичних положень у дослідження термінологічних і лексичних процесів англомовного наукового агротехнічного дискурсу.

Ключові слова: термін, неологізм, професіоналізм, скорочення, інтернаціоналізм, реалія, синергетика.

The article deals with lexical layers of the English scientific agrotechnical discourse, including terms, neologisms, professionalisms, abbreviations, internationalisms, realia. The examples of the types of layers mentioned above and statistical analysis of the frequency of their usage in the investigated discourse are provided in the paper. An attempt to introduce basic synergistic points in researching terminological and lexical processes of the English scientific agrotechnical discourse has been carried out.

Key words: term, neologism, professionalism, abbreviation, internationalism, realia, synergetics.

Лінгвістичні дослідження кінця ХХ століття позначені помітними успіхами у структурній лінгвістиці, зумовленими необхідністю пошуку нових методів та підходів до вивчення мовних явищ. У центрі уваги залишається аналіз властивостей мовних одиниць і відношень між ними, оскільки мовне явище вважається вивченим лише за умови дослідження його місця в системі мови й особливостей його функціонування у мовленні [6, с. 3].

Мета статті – статистичний і синергетичний аналіз лексичних шарів англomовного наукового агротехнічного дискурсу. Для цього необхідними є узагальнення результатів попередніх досліджень; класифікація лексичних шарів, статистичний аналіз лексики, характеристика лексичних шарів з боку синергетичної парадигми; формулювання висновків і перспектив подальшого дослідження.

Предмет статті – синергетичне і статистичне дослідження лексики англomовного наукового агротехнічного дискурсу, а об'єкт – лексичні і термінологічні одиниці англomовного наукового агротехнічного дискурсу ХХ – ХХІ ст. Синергетичне дослідження лексики базується на поняттях, інтерпретованих Л. С. Піхтовніковою [7, с. 7–41].

Спеціальна лексика англomовного наукового агротехнічного дискурсу – це різнорідне сполучення найменувань: звичайних, загальнопобутових і вузькоспеціальних термінів, власне англійських слів та запозичень, неологізмів та скорочень, професійних жаргонізмів, інтернаціоналізмів та реалій. Спеціальна лексика дискурсу дослідженої сфери віддзеркалює широку галузь господарської діяльності людини, вона є основною характеристикою агротехнічного дискурсу, оскільки саме через спеціальну лексику відбувається обмін інформацією учасників комунікації агротехнічного дискурсу. Доведено, що спеціальна лексика впливає на синергетичний процес поляризації складових дискурсу на мовно-мовленнєвому рівні [8].

Використання термінів є базовою характеристикою наукового функціонального стилю, ядром англomовного наукового агротехнічного дискурсу [1, 3]. Термін слугує для точного вираження поняття, специфічного для певної галузі знання або практичної діяльності. Комплексна класифікація, на базі якої проводився аналіз термінів, враховує морфологічно-синтаксичний і змістовий критерії. За даними дослідження, в англomовному науковому агротехнічному дискурсі функціонують такі терміни:

– терміни-слова: прості (wheel, tire, frame, brake, shaft, harrow, valve, axle, gear, rod, soil, tool); похідні (cutter, cleaner, resistance, sprayer, sparger, leakage); складні (flywheel, gearbox, driveline, seedbed, horsepower); аббревіатури (PTO – power-take-off, RWA – Russian wheat aphid, BYD – barley yellow dwarf);

– терміни-словосполучення: прості (electric motor, heat exchanger, drive system); складні – субстантивні (disc harrow, box scraper, hydraulic hose, first gravity separator); ад'єктивні (blade spacing, iron housing, manually adjusted, hydraulically powered), дієслівні (to turn the auger, to pump water).

За статистичними підрахунками частота вживання термінів у текстах дослідженої сфери складає 38% від інших досліджених шарів лексики. Англomовна терміносистема агротехнічного профілю перебуває у процесі відпрацювання та розвитку, спостерігається рухливість термінів, зміна їхнього статусу, а саме: з'являються терміни-неологізми, які закріплюються у мові і стають термінами або виходять з ужитку; засвоюються запозичені терміни; розповсюджуються інтернаціональні слова за рахунок розвитку інформаційного простору; поширюється використання скорочень. Такі міграції терміну відбуваються завдяки інтегративним процесам у галузі сільського господарства та інших суміжних наук.

Неологізм є відносним поняттям, оскільки часові рамки щодо його походження є досить умовними. Неологізмами вважаються слова й словосполучення, які сприймаються носіями літературної мови окремого національного варіанта як нові (за формою або за змістом) [5]. В англomовному науковому агротехнічному дискурсі функціонують лексичні неологізми (rhizomania, solanin, saprophytic, pectin), фразеологічні неологізми (bush-and-dog – a heavy cut-away disk tillage implement; duck-foot cultivator – a field cultivator equipped with small sweep shovels), семантичні неологізми (caterpillar tractor, cheatgrass, artificial mulch, organic farming, after-

ripening), словотворчі інновації (to dieselize, propellant, to Africanize, crisphead, intertillage), запозичення (perique (French) – a strong highly-flavoured tobacco cured in its own juices and grown in Louisiana; forage-atemoya (Spanish) – Annona × atemoya, a hybrid of two fruits – the sugar-apple and the cherimoya – which are both native to the American tropics; bulgur (Turkish) – a kind of dried cracked wheat).

Роль неологізмів в англomовному науковому агротехнічному дискурсі – дати назви новим реаліям, виразити експресію, надати акцент на фрагмент значення, бути маркером значення. Нові реалії та акценти відображають «нові концептосфери, нову мовну картину світу» [10, с. 23–24].

Нові концептосфери стосуються новітніх технологій інтенсивного сільськогосподарського виробництва, бізнесу й економіки сільського господарства, ергономіки, комп'ютеризації. Універсальна концептосфера відтворюється перш за все у контексті агротехнічних публікацій та патентах. У такий спосіб неологізми сприяють переміщенню значення з тексту в контекст. Це ілюструє синергетичний процес пошуку стану рівноваги в розподілі інформації між складовими дискурсу – текстом і контекстом. Цей процес є конкурентним, він пов'язаний з протистоянням змісту (вимог) атрактора і репелера. Отже, контекст, що організовується, дозволяє «...неологізму бути полісемічним, компенсувати значення при еліпсисі, ідентифікувати під час появи нових значень, об'єднувати при актуалізації двох значень» [11, с. 252].

Відсоткове співвідношення неологізмів до шарів спеціальної лексики англomовного наукового агротехнічного дискурсу складає 9%. Це зумовлено тим, що аграрний сектор за останні десятиріччя активно збагатився передовими технологіями й інноваціями; це є джерелом виникнення нових мовних одиниць, які репрезентують нові поняття, об'єкти чи явища. Набувають також активного розвитку нові напрями сільського господарства: біотехнології, розвиток органічного землеробства, ергономіка, нанотехнології агропромислового комплексу тощо, які потребують нових або переосмислення старих мовних одиниць для своїх терміносистем.

Професійний жаргон співіснує з терміносистемами [9], що використовуються в англomовному науковому агротехнічному дискурсі, проте його вживання автором ускладнює розуміння інформації читачем або й зовсім незрозуміле для нефахівця в цій галузі. Прикладами професійного жаргону в англomовному науковому агротехнічному дискурсі можуть слугувати такі слова: *antemortem* – the inspection of an animal before being slaughtered; *blending* – combining two different qualities of grain; *broiler* – a young chicken raised primarily for meat; *bushel* – a volume of measure for grain, fruit, ect.; *carcinogen* – any product that produces or promotes cancer; *casein* – the main portion of milk protein; *combine* – a self-propelled grain harvester.

Професійний жаргон у текстах дослідженої сфери є важливою, але не базовою характеристикою текстів англomовного наукового агротехнічного дискурсу, оскільки відсоткове співвідношення професійного жаргону до спеціальних шарів лексики, за даними дослідження, складає 5%. Отже, професійний жаргон співіснує з терміносистемою аграрного сектору.

Функціонування професійного жаргону у текстах дослідженої сфери пояснюється неусвідомленим вживанням професіоналізмів його учасниками – вчених, інженерів, фермерів, супервайзерів, для яких професійний жаргон є нормою, повсякденним явищем. Проте, реалізуючи комунікативну функцію, професіоналізми точно називають деталь виробу, ланку технологічного процесу чи певне поняття сільського господарства й у такий спосіб сприяють кращому взаєморозумінню фахівців. У писемній мові професіоналізм вживають у виданнях, призначених для спеціалістів агротехнічної сфери (брошурах, інструкціях, патентах).

Професійний жаргон відіграє важливу роль для учасників дискурсу – адресантів та адресатів (фахівців у цій галузі), оскільки спрощує їм процеси кодування – декодування. У цьому випадку синергетичним шляхом розв'язується суперечність між надійністю повідомлень у тексті (для цього потрібна розгорнена, багатослівна експлікація) і простотою декодування (для цього необхідно мінімальна кількість слів-знаків). Ступінь застосування професіоналізмів у тексті є станом рівноваги у цій суперечності, рівноваги взаєморозуміння комунікантів. Знаходження такої міри є однією з інтенцій автора, яка входить до змісту атрактора.

Скорочення є досить поширеним явищем (12%) в англomовних наукових текстах агротехнічного дискурсу. У текстах дослідженої сфери зустрічаються такі типи скорочень: літерні (FAO – Food and Agriculture Organization; h.p. – horsepower; ARD – Agriculture and Rural Development), складені скорочення (*chemigation* = chemical injection; *irricanal* = irrigation + canal;

fertigate = fertilize + irrigate), скорочені слова (lub(e) (lubrication); fig. = figure; deg = degree), а також омонімічні скорочення (SF – safety fuse, SF – safety factor, SF – soluble fraction).

У випадку зі скороченнями в англомовному науковому агротехнічному дискурсі синергетичним є процес пошуку стану рівноваги між складовими дискурсу – тексту і контексту. Цей процес пов'язаний зі змістом атрактора і репелера, тобто створення скорочень залучається для забезпечення передачі максимальної кількості інформації за мінімального використання матеріальної оболонки мови, а саме для підвищення ефективності комунікативної функції мови.

Як зазначає Т. І. Домброван, уживання скорочень замість повноформатного оригіналу дозволяє значно зекономити зусилля комунікантів і підвищити швидкість передачі повідомлення. Стиснуті до розміру короткого слова абrevіатури набувають нового використання як лексичної одиниці, вступаючи у нові парадигмальні й синтагматичні відносини [4, с. 175].

Використання скорочень в англомовному науковому агротехнічному дискурсі пов'язано з комунікативною функцією й забезпечує потреби спілкування за рахунок конденсованого викладу інформації в комунікативних цілях та підвищення інформаційної цінності певних елементів формального мовного матеріалу. Для розуміння авторських скорочених слів у текстах подається пояснення або розшифровка (у тексті чи в кінці повідомлення).

Інтернаціональні слова знаходять широке використання у текстах англомовного наукового агротехнічного дискурсу і складають 29% спеціальної дослідженої лексики.

Класифікація інтернаціональних слів, які зустрічаються в англомовному науковому агротехнічному дискурсі за тематичним критерієм, має такий вигляд: 1) слова, що позначають машини, пристрої, агрегати, знаряддя праці: tractor, machine, disk, cultivator, cylinder (6%); 2) назви професій, спеціальностей: farmer, instructor, operator, assistant, manager, engineer, mechanic, expert, innovator (7%); 3) назви культур і рослин, мінеральних і органічних добрив: forage, herbicide, insecticide, nitrogen, organic (4%); 4) назви процесів, галузевих напрямків: erosion, cultivation, agronomy, monitoring, controlling (4%); 5) загальнотехнічна інтернаціональна лексика: diameter, ballast, specification, instruction, sensor, clearance, construction, hydraulics, gravity, mechanism (19%); 6) загальноживана інтернаціональна лексика: control, signal, stop, start, system, to park, information, component, conflict, tradition (60%).

Відсоткове співвідношення інтернаціоналізмів до шарів спеціальної лексики англомовного наукового агротехнічного дискурсу складає 29%. Такий високий відсоток пояснюється тим, що науково-технічний прогрес та інформаційні джерела впливають на частоту вживання інтернаціональних слів у текстах дослідженої сфери. Основною функцією інтернаціоналізмів є комунікативна. Вони є складовою частиною у синтагматичних і парадигматичних відношеннях, беруть участь у словотворчих процесах, а тому збагачують словниковий запас англійської мови, і навпаки – завдяки інтернаціональній лексиці англійського походження збагачуються мови світу.

Реалії вважаються безеквівалентною лексикою, головною відмінністю якої є її національне і / або часове забарвлення [2]. Реаліями в текстах англомовного наукового агротехнічного дискурсу виступають: специфічні знаряддя праці – rig (using for harvesting lettuce), назви рослин, характерні для певного регіону – Gamagrass (a tall perennial grass of SE North America: cultivated for fodder), географічні назви – Sonoma County, адміністративні установи – the Scottish Office Agricultural Department тощо.

За даними дослідження, відсоткове співвідношення реалій до інших досліджених шарів лексики англомовного наукового агротехнічного дискурсу складає 7%. Нечасте функціонування реалій у текстах відповідної сфери пояснюється специфікою стилю і традиціями наукового мовлення: тут реалії не несуть експресивного навантаження, не використовуються як стилістичні прийоми, їм не характерна образність, порівняно з художнім стилем.

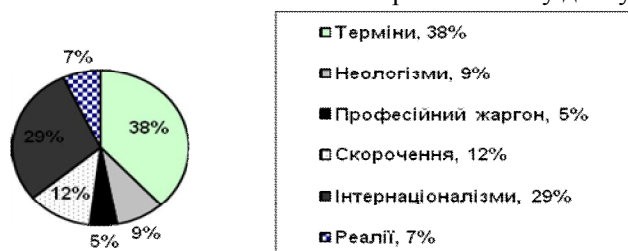
Із синергетичної точки зору, реалії як клас безеквівалентних одиниць, на відміну від професіоналізмів, слугують зворотним зв'язком між комунікантами. У такий спосіб синергетичним шляхом вирішується протиріччя між складністю декодування тексту (мінімум слів-знаків) і багатослівною експлікацією повідомлення. Ступінь застосування реалій у тексті наукового агротехнічного дискурсу – це стан рівноваги в цій суперечності, а саме рівноваги у взаєморозумінні комунікантів. Знаходження такої міри є однією з інтенцій автора, яка виступає складовою атрактору.

Загальне співвідношення використання шарів лексики в англомовному науковому агротехнічному дискурсі ілюструє діаграма 1. Широке вживання термінів (38%) свідчить про насиченість дискурсу конденсованим знанням та навантаженість дискурсу через великий обсяг специфічної інформації.

Діаграма 1

Відсоткове співвідношення шарів спеціальної лексики в англomовному науковому агротехнічному дискурсі

До перспективних напрямів подальшого дослідження англomовного наукового агротехнічного дискурсу відносимо вивчення жанрової специфіки текстів відповідної сфери та аналіз концептосфери англomовного наукового агротехнічного дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка / И. В. Арнольд. – М.: Высш. шк., 1973. – 302 с.
2. Влахов С. С. Непереваемое в переводе / С. С. Влахов, С. В. Флорин. / – М.: Международные отношения, 1980. – 343 с.
3. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Корбин. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.
4. Домброван Т. И. Язык в контексте синергетики: [монография] / Т. И. Домброван. – Одесса: КП ОГТ, 2013. – 346 с.
5. Зацний Ю. А. Основы неологии та проблеми перекладу неологізмів: Навчальний посібник / Ю. А. Зацний, С. М. Єнікеева, О. Л. Клименко. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2013. – 350 с.
6. Нагорна С. С. Стилеметричні характеристики дієслова у сучасних англomовних наукових текстах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / С. С. Нагорна; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2004. – 19 с.
7. Пихтовникова Л. С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений: [монография] / Л. С. Пихтовникова. – Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2012. – 180 с.
8. Пільгуй Н.М. Англomовний науковий агротехнічний дискурс: лінгвостилістичний та прагматичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н.М. Пільгуй; Запорізький нац. ун-т. – Запоріжжя, 2014. – 20 с.
9. Плуноян В. А. Почему языки такие разные / В. А. Плуноян. – М.: Азбуковник-Русские словари, 2001. – 304 с.
10. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Пільгуй – кандидат філологічних наук, доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

Наукові інтереси: науковий функціональний стиль, науковий дискурс, проблеми науково-технічного перекладу, синергетичні дослідження в лінгвістиці, лінгвістична прагматика.

УДК: 811.111 : 81'27 : 61

СОЦІОФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА ВЕРБОКРЕАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ НОВИХ ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ВПЛИВІВ НА ЗДОРОВ'Я СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Віталій СОКОЛОВ, Олександра КРАВЦОВА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглядаються основні процеси формування лексико-семантичних та фразеологічних одиниць на позначення негативного впливу сучасних технологій на здоров'я людини в сучасній англійській мові. Вплив технологічних інновацій як соціофункціонального фактору продемонстровано на прикладах мовленнєвих новоутворень розмовного пласту сфери медицини та охорони здоров'я. Для вивчення фактичного матеріалу було використано методи соціофункціонального, дескриптивного та структурно-словотвірного аналізу, а також кількісні підрахунки. Отримані результати свідчать про застосування різноманітних соціофункціональних та вербокреативних механізмів збагачення сучасної англійської мови сфери медицини й охорони здоров'я.

Ключові слова: інновація, медицина, неологізм, англійська мова, технології.

The paper is concerned with the study of the main processes of forming lexical-semantic and phraseological units for naming negative influence of modern technologies on human health in the present-day English language. The influence of technological innovations as social-functional factor is illustrated on the examples of colloquial neologisms in the area of medicine and health care. The factual material was analyzed with the help of social-functional, descriptive and structural/word-formative analysis methods, as well as using quantitative calculations. The results show that various social-functional and "verbo-creative" mechanisms of enriching the present-day English language in the area of medicine and health care were used.

Key words: innovation, medicine, neologism, the English language, technologies.

Наш світ неупинно розвивається. Навколо нас відбувається безліч змін, які, безсумнівно, впливають на наше життя: технологічні інновації, розвиток культури, різні події в рамках соціуму, наукові відкриття. Як наслідок, в англійській мові – системі, що динамічно прогресує, постійно поповнюється лексико-фразеологічний склад. Таке явище не оминає і сферу медицини та охорони здоров'я. Хоча медицина має вже досить сформовану термінологію, кількість лексичних одиниць, пов'язаних із сферою медицини та охорони здоров'я, збільшується.

Одним із чинників, який впливає на появу нових слів в англійській мові у сфері медицині є технологічний прогрес. Стрімкий технічний розвиток має неабиякий вплив на людське здоров'я, який, на жаль, іноді є негативним. Тож, на мовному рівні існує потреба у номінації подібних явищ.

Актуальність даної роботи зумовлюється необхідністю теоретично обумовленого аналізу інноваційних процесів та явищ у лексиці і фразеології англійської мови сфери медицини з огляду на технологічний прогрес, який впливає на появу нових мовних одиниць в даній сфері. Метою цієї статті є дослідження впливу технологічних інновацій як соціофункціонального фактору виникнення нових медичних термінів у сучасній англійській мові.

Об'єктом дослідження є лексико-семантичні і фразеологічні одиниці сучасної англійської мови сфери медицини та охорони здоров'я на позначення технологічних впливів на здоров'я сучасної людини. Предметом аналізу виступають вербокративні, семантичні та фразеологічні параметри онтогенези таких одиниць. Задачею дослідження є виявлення основних моделей створення медичних неологізмів розмовного прошарку англійської мови сфери медицини. Матеріалом дослідження стали нові лексичні і фразеологічні одиниці сфери медицини та охорони здоров'я, які поповнили словниковий склад розмовного прошарку англійської мови з початку ХХІ століття.

Дослідженням неологізмів та їх функціонуванням в англійській мові займалися і займаються чимало вчених, зокрема Ю.А. Зацний, С.М. Єнікєєва, В.І. Заботкіна та багато інших. Медичні новотвори сучасної англійської мови досліджено в численних роботах В.В. Соколова [7]. Однак, дослідження неологізмів розмовного прошарку англійської мови сфери медицини й охорони здоров'я ще не привертало уваги дослідників в аспекті вивчення негативного впливу технологій на здоров'я сучасної людини.

Розглянуті нами неологізми відносяться саме до розмовного пласту англійської мови у сфері медицини, оскільки не несуть в собі термінологічного характеру. Вважати такі одиниці новотворами нам дозволяє сприйняття новизни їхньої форми або внутрішнього змісту носіями англійської мови. Додатковими факторами, що підтверджують входження медичних неологізмів до системи мови, є їхня суспільна обумовленість, доцільність, номінативна і комунікативна значущість. [7, с. 40]

У лексичній системі англійської мови виділяється три основних пласти: загальна літературно-книжна лексика, загальноповсякденна розмовна лексика та нелітературний прошарок слів [2, с. 96]. На думку І.В. Мотченко, поява нових термінів в медичній термінології є результатом нових асоціацій, що стосується також і розмовного пласту англійської мови [3]. Називаючи спеціальні явища існуючими лексичними одиницями, медичний сленг та жаргон образно представляють спеціальні терміни, що надають мовленню емоційно-експресивного забарвлення та полегшують сприйняття та розуміння складних медичних явищ [4]. На нашу думку, подібне явище стосується і розмовного пласту англійської мови сфери медицини. Наприклад, англійська лексема *telephone* із додаванням до нього суфікса, який широко використовується в «мові медицині», *-itis* – *telephonitis* – означає защемлення м'язів шиї через неправильне тримання телефону. Однак дане поняття має ще одну, більш розповсюджену, назву *phone neck*.

"I have 10 fingers (in need of a manicure), 10 toes (that could look a whole lot better), and at least 10 kinks in a back that aches for regular TLC. Ah, yes, the modern white-collar ailments: Computer spine and phone neck. – Staci Sturrock, "Get thee to a spa," The Palm Beach Post, January 31, 2002"

На цьому прикладі ми наглядно бачимо явище двоступеневої опозиції «причина - наслідок», так званий каузативний зв'язок між двома лексемами. Складовими каузативної ситуації виступають дві мікроситуації, пов'язані між собою причинно-наслідковими відносинами [5, с. 244]. Ця лексико-граматична категорія притаманна і деяким іншим медичним термінам, що з'явилися нещодавно, як, наприклад, BlackBerry thumb – захворювання великого пальця, яке спричинено частим використанням пристроїв BlackBerry.

“There’s even an informal name for the malady – “BlackBerry thumb” – a catch-all phrase that describes a repetitive stress injury of the thumb as a result of overusing small gadget keypads. – Alicia Chang, “Blackberry Users Learning Painful Lesson,” The Associated Press, October 20, 2005”

Подібні каузативні конструкції ми можемо побачити і у деяких інших прикладах: Nintendo thumb – біль у пальці внаслідок тривалої гри у приставку Нінтендо, mouse wrist – відчуття болі у зап'ясті після тривалого використання комп'ютерної мишки, smartphone face – защемлення м'язів шиї та жувальних м'язів через неправильне тримання пристрою, qwerty tummy – захворювання шлунку через тривалу роботу на комп'ютерній клавіатурі, в якій міститься безліч бактерій.

Однак у цих прикладах, крім каузативних зв'язків, чітко прослідковується явище метонімії – перенесення назви предмета з одного на інший на підставі суміжних зв'язків. Наприклад, конструкція mouse wrist позначає біль в області зап'ястя від постійного, надмірного використання комп'ютерної мишки. В даному випадку фізіологічна властивість – біль, переносить своє значення у лексему wrist – зап'ястя, внаслідок чого воно містить у собі значення болі в даній анатомічній ділянці.

“By the end of the day, your eyes are red and your vision a little blurry. Your secretary is complaining of neck pain, and your graphic designer has a bad case of ‘mouse wrist.’ You know you need to do something fast. It’s time to ‘ergonomize’ your office. – Nancy Christie, “Ergonomic Office Products,” OfficeSolutions, July 1, 2000”

Лексико-фразеологічний склад англійської мови сфери медицини й охорони здоров'я в останні десятиліття збагатився значною кількістю фразеологічних одиниць і стійких термінологічних словосполук [7, с. 140]. Фразеологія і стійкі фахові сполуки репрезентують зв'язок між семантичною і синтаксичною системами мови [6]. До фразеологічних одиниць, які характеризуються образністю, наближаються і лексично неподільні поєднання слів, включаючи стійкі термінологічні словосполуки, в яких відсутня образність.

За В.В. Виноградовим існує три види фразеологічних словосполучень: фразеологічні зрощення – стійкі словосполучення, чиє узагальнено-цілісне значення не виводиться із значення зіставних їх компонентів; фразеологічна єдність – стійкі словосполучення, узагальнено-цілісне значення яких почасти пов'язане з семантикою зіставних їх компонентів, вжитих в образному сенсі; фразеологічні поєднання – стійкі звороти, значення яких мотивовано семантикою зіставних їх компонентів, один із котрих має фразеологічно пов'язане значення [1]. На нашу думку, доцільним буде використання поняття медико-розмовної фразеології, яка прослідковується у позначення мовних одиниць медичної сфери англійської мови розмовного пласту мовлення.

Згідно даної класифікації, ми можемо зробити висновок, що певна кількість (12%) наведених нами медичних неологізмів медичної сфери в англійській мові створені за принципом фразеологічного поєднання, як наприклад у мовних інноваціях digital dementia (погіршення пам'яті та когнітивних функцій через надмірне використання цифрових пристроїв), email bankruptcy (стан, у якому людина не здатна або не хоче відповідати на всі email-повідомлення, які вона отримує), smartphone face. В даних випадках ми можемо прослідкувати симбіоз образності та семантичного наповнення, який сприймається реципієнтом як метонімія. У нашій вибірці лексико-фразеологічних новоутворень досліджуваного сегменту відсутні випадки створення нових мовних одиниць способом фразеологічного поєднання та фразеологічного зрощення.

Як згадувалось раніше, досить часто для створення нових медичних термінів використовується суфікс – “itis”. Даний суфікс використовується для утворення назв запалень. Суфікс –“itis” в англійській мові відносять до області медичної термінології, оскільки його значення пов'язано: із захворюваннями пов'язаними з запаленням у тканинах та суглобах; з іронічним описом неформальних станів; із словотвором складних термінів-неологізмів; з лексикою, що відображає психічні розлади [8].

Даний суфікс часто використовується не лише в медицині, але і поширюється в лексику інформаційних технологій англійської мови, не змінюючи своєї негативної, «хворобливої»

конотації (googleitis, boomeritis). Наприклад, у лексемі Nintendonitis, суфікс “itis” слугує для передачі ефекту болі. Цей новотвір позначає біль у пальці, який є наслідком досить тривалою гри у приставку Нінтендо.

Говорячи про суфіксацію в англійській мові, варто зазначити, що велика кількість розмовних одиниць медичної сфери створюється за допомогою суфікса ”phobia”. Цей суфікс грецького походження означає патологічну відразу будь-чого або страх будь-якого явища [8]. Наприклад, таким чином утворюється новотвір nomophobia – страх залишитися без мобільного телефону. Дане слово утворилося поєднанням трьох елементів no + mobile + phobia.

“There’s a name for the overwhelming fear of losing your mobile phone and with it contact with friends and family – nomophobia – and the findings of a recent survey suggests it’s on the rise. – Heather Yundt, “Nomophobia–the fear of losing one’s phone–is on the rise,” Ottawa Citizen, February 21, 2012”

Зазвичай технології не впливають на фізичне здоров’я людини у дуже тяжких формах, однак вони можуть завдавати різноманітні порушення психіки людини. Досить часто це пов’язано із ментальною або психологічною виснаженістю людини. В англійській мові для подібного роду визначень існує лексема fatigue, наприклад, словосполучка social networking fatigue означає ментальну виснаженість і стрес, спричинений відвідуванням та створенням великої кількості облікових записів у соціальних мережах.

“With new social networking sites launching every week, some users have fallen prey to “social networking fatigue,” as their inboxes are flooded with dozens of invitations. – Adam Pasick, “More than love to be found on networking sites,” Reuters, February 25, 2004.”

В англійській мові досить часто використовується префікс “e-”, що є скороченням від лексеми “electronic”. Даний суфікс вказує на приналежність і зв’язок предмету із електронікою. За його допомогою утворюються деякі «комп’ютерні захворювання», це можна наглядно побачити на прикладі новотвору – e-thrombosis – утворення тромбів через те, що людина протягом тривалого часу сидить за комп’ютером.

”They have identified a new form of deep vein thrombosis called e-thrombosis, which can cause fatal blood clots. – “Desk job can kill,” Melbourne Herald Sun, April 22, 2006”

Досить широко в утворенні медичних неологізмів англійської мови використовується таке явище як епонім – назва явища (наприклад, хвороби), поняття, методу за іменем людини, що вперше виявила або описала їх (набряк Квінке, закон Вакернагеля, тощо). Не оминув цей феномен і розмовний пласт англійської мови, що межує із сферою медицини, однак в даному випадку він продемонстрував свою непродуктивність. Саме таким чином утворилася мовна інновація Pierre Salinger syndrome – схильність Інтернет-користувача, особливо початкового, припускати, що будь-яка інформація в Інтернеті є правдивою.

”Just because it’s online doesn’t make it true. We’re heading toward something called the Pierre Salinger syndrome, which is endemic to people who have not hung around the new technology and are fooled by its shortfalls. – Moira Gunn, “Gunn Club,” Wired, July 1, 1997”

У даному типі медичних новоутворень використовуються буквені абрєвіатури, що є досить розповсюдженим явищем в англійській мові сфери медицини. Однак у розмовному прошарку англійської мови сфери медицини використання абрєвіатур виявилось непродуктивним (6%). Наприклад, англійська абрєвіатура RSI (repetitive stress injury) означає перевантаження м’язів, що з’являється внаслідок тривалого повторення однотипних рухів під час роботи за комп’ютером. Також прикладом є TMI – text message injury на позначення болі у пальцях, спричиненого надмірним їх використанням при друкуванні текстових повідомлень на телефоні,

”Last year, Andrew Chadwick, director of the British RSI Association, suggested that children obsessed with text messaging could be at risk from TMI – Text Message Injury – a painful swelling and inflammation of the fingers and thumbs. – Nigel Powell, “When text messaging can be bad for your health,” The Times (London), April 9, 2002”

Особливу увагу варто звернути на той факт, що більшість медичних новотворів, пов’язаних із технологічним прогресом, утворюються за моделю «Іменник + Іменник» (68%), як наприклад Nintendo epilepsy (епілептичні симптоми, спричинені переглядом відеоігр дуже близько до екрану), screen sightedness (короткозорість, спричинена триманням екрану пристрою дуже близько до очей), email arnea (збивання дихального ритму під час перевірки та читання повідомлень), phantom vibration (відчуття уявної вібрації телефону, коли його немає поруч), voice injury (погіршення стану голосових зв’язок через постійне використання функції розпізнавання голосу).

Велика кількість неологізмів в рамках даної моделі утворюється за допомогою вищезгаданої лексеми *fatigue*, наприклад, *email fatigue* (моральне знесилення, спричинене отриманням великої кількості email-повідомлень кожного дня), *password fatigue* (стан психологічного знесилення, спричинений необхідністю тримати у голові велику кількість паролів), *feature fatigue* (стан стресу у наслідок наявності великої кількості функцій у гаджеті, що призводить до дезорієнтації).

Таким чином, аналіз способу утворення нових одиниць англійської мови сфери медицини й охорони здоров'я дозволив нам дійти висновку, що результат словотвору – мовна інновація – приєднується до існуючого лексико-фразеологічного депозитарію англійської мови і стає частиною системи. Новий пласт медичної лексики і фразеології англійської мови не лише пропонує нові одиниці для номінації існуючих явищ, але й забезпечує носія англійської мови моделями з'єднання структур знання із певними вербокреативними конструкціями, механізмами. Перспективне дослідження даного феномену дозволить зрозуміти зв'язок концептуальних структур англомовної свідомості з процесами збагачення англійської мови на стику медицини і технологічного прогресу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В.В. Виноградов – М. : Наука, 1977. – 161 с.
2. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка / И.Р. Гальперин. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1958. – 462 с.
3. Мотченко И.В. Основные тенденции в формировании английской медицинской терминологии: дис. канд. фил. наук: 10.02.04 / Мотченко Ирина Владимировна. – М., 2001. – 215 с.
4. Невзорова М.С. Нестандартная лексика в профессиональном общении медиков / М.С. Невзорова – Вестник Волгоградского университета, Сер. 2, Языкознание, 2012, №2 – 96 с.
5. Риц Н.И. Категория причинности: каузальная и каузативные святы / Н.И. Риц, А.Р. Губанов – Вестник Чувашского университета, 2012 №1 – 246 с.
6. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С.В. Семчинський – К. : Око, 1996. – 329 с.
7. Соколов В.В. Лінгвокогнітивні і соціофункціональні параметри інновацій англійської мови сфери медицини та охорони здоров'я: дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / Соколов Віталій Вікторович. – Запоріжжя., 2012. – 310 с.
8. Oxford Dictionary [Електронний ресурс] <http://www.oxforddictionaries.com/ru>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Віталій Соколов – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри викладання другої іноземної мови Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: соціофункціональна лінгвістика, неологія, словотвір, когнітивна лінгвістика, термінологія.

Олександра Кравцова – студентка 4 курсу факультету іноземної філології Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: соціофункціональна лінгвістика, перекладознавство, неологія, словотвір.

УДК 811.161.2: 811.112.2

УКРАЇНСЬКІ ХРОНОНИМИ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ЗМІ

Марія ТКАЧІВСЬКА, Денис ТКАЧІВСЬКИЙ
(Івано-Франківськ, Україна)

У статті розглядаються хрононіми як малодосліджений розряд власних назв, здійснюється огляд наукових досліджень, присвячених цій проблемі та подаються класифікації хрононімів, здійснені провідними науковцями. На основі вибірки хрононімів доби української незалежності проводиться аналіз шляхів відтворення у німецькомовній періодиці хрононімів Помаранчева революція, Революція Гідності, Майдан.

Ключові слова: власна назва, хрононіми доби української незалежності, відтворення, аналіз, транскрипція.

The article examines chrononyms as insufficiently investigated category of proper names, overviews scholarly papers devoted to this problem and provides classifications of chrononyms, made by leading scholars. The analysis of ways of presentation of chrononyms of the Orange Revolution, Revolution of Dignity and Maidan in German speaking periodicals was carried out on the basis of selection of chrononyms of Ukrainian independence period.

Key words: proper name, chrononyms of Ukrainian independence period, analysis, presentation, transcription.

Людина як частина соціуму не може бути вільною від його законів і процесів та їх впливу на неї. До зовнішніх чинників, які впливають на людину незалежно від неї, належать перевороти,

революції, війни та інші суспільні процеси. Все ж людина залишається центральною рушійною силою, здатною не тільки брати участь в таких процесах, але й визначати хід історії. Це продемонстрували революційні процеси в Україні 2004 та 2013-2014 років, які призвели до зміни напрямку політичного курсу нашої країни. Такі процеси сприяють появі нових позначень (наприклад, Помаранчева революція), а також активізують друге дихання і новий смисл вже існуючих слів (наприклад, Майдан). Мова йде про хрононіми – власні назви (ВН), які позначають певний відрізок часу в історії, упродовж якого відбувається та чи інша важлива для людства подія.

Метою нашої статті є аналіз шляхів відтворення хрононімів доби української незалежності в німецькомовних ЗМІ. До основних завдань статті належить огляд наукових досліджень, присвячених хрононімам, здійснення вибірки хрононімів доби української незалежності із німецькомовних газет і журналів, аналіз шляхів відтворення хрононімів доби української незалежності в німецькомовній періодиці.

До ґрунтовних розвідок, присвячених цій проблематиці, належать дослідження О.Карпенко «Структура хрононімічного фрейму», «Хрононімічна трансонімізація топонімів», дисертаційна робота С.Реммера «Хрононіми як особливий розряд власних імен», монографія М. М. Торчинського «Структура онімного простору української мови». Хрононіми досліджували також А.Новожилова «Функциональная вариативность относительных хрононимов: на материале немецкого языка», С.Волкова «Функции периферийных онимов в художественном тексте (на примере хрононимов и геортонимов в романе О. Ермакова «Знак зверя»)», О. Черних, Д.Вайман «Хрононимы в календарных традициях немцев Урала», С. Насакіна «Специфика использования хрононимов в рекламных текстах фармацевтических препаратов». Досліджувану проблему розглядали у своїй статтях українські дослідники В. Ільченко, О. Чебанюк, Я. Чайковський та ін. Однак хрононіми ще досі належать до малодосліджених ланок мовознавства.

На думку А. Новожилової, «категорія часу – одна із основоположних категорій, яка структурує нашу свідомість і визначає світосприйняття» [4, с.101]. Як зазначає Р. Ковалевський, «у сучасній лінгвістиці порівняно недавно було обґрунтовано виділення лексико-семантичної категорії часу, що отримала найменування «хронос» [цит. за 4]. Функції хроноса полягають в актуалізації часу подій висловлювання і їх хронологізації в тексті. Одиницею категорії хроноса є хрононім – лексичний засіб вираження часу і часових відносин [4, с.101].

Дослідники по-різному окреслюють визначення хрононіма. «Хрононім (від грец. *χρόνος* – „час, пора“) – „власна назва історично вагомого відрізка часу“: *Середні віки, епоха Відродження (Відродження, Ренесанс), Петровська епоха, Ялтинська конференція, Хельсінкська конференція* [цит. за 9, с.267]. За О. Карпенко, «хрононіми – власні назви часових відрізків – подій, що відбуваються в якийсь період і тому локалізовані в часі, а не в просторі. Для події головне: коли?» (...)» [2, с.3]. У своєму дослідженні С. Реммер вперше встановлює багатоаспектну характеристику хрононімів як особливого розряду власних назв. За С.Реммером, «хрононіми – особливий розряд ВІ, кожне з яких називає події історії та явища культурного життя, побуту народу, співвіднесені з певним відрізком часу, який (завдяки цим подіям) став важливим моментом в історичному та культурному розвитку народу, людства в цілому» [5]. На думку О. Карпенко, «хрононіми не просто власні назви відрізка часу. Вони об'єднуються якоюсь подією і прив'язані до якогось часу, причому час (а тому й хрононіми) може бути лінійним або циклічним» [2].

У своєму дисертаційному дослідженні С. Реммер подає обширну класифікацію хрононімів. Він виділяє хрононіми, що умовно називають точку часу (постійні – *Свято Святої Покрови*; рухливі – *Великдень*) і хрононіми, що називають відрізок часу (постійні – рос. *Рождественский пост*; рухливі – *Всеїдний тиждень*). Крім того С.Реммер виділяє хрононіми з *одиничним* (*День космонавтики*) та *збірним* референтом (*Спас*), хрононіми *монореферентні* (*Водянуха*) і *поліреферентні* (*Свят-вечір*). Відповідно до особливостей позначення номінованого об'єкта науковець подає *згорнуті* та *розгорнуті* хрононіми. За обсягом денотата вчений розрізняє *мегахрононіми*, *макрохрононіми* і *мікрохрононіми*. С. Реммер також подає класифікацію за *складом хрононімів* (*прості*, *складні* і *складені*, або комплексні) і *ступенем утворення* (хрононіми, що мають у своєму складі одну та дві основи *та* не менше двох слів). Він також розрізняє хрононіми за ступенем утворення («первинні» та утворені від «первинних») [5]. Як уже згадувалося вище, О. Карпенко при розгляді сутності хрононімів розділяє їх «на дві чітко відмінні групи, які залежать від двох різних розумінь часу: лінійне розуміння: час є рухом з минулого в

майбутнє, і є циклічне – щороку повторюється. (...) Третього їх типу не може бути принципово, як не може бути поєднання лінійного та циклічного сенсу тієї ж назви» [2].

Хрононіми не тільки співіснують з антропонімами, топонімами та іншими власними назвами, а й нерідко складають з ними єдине ціле (наприклад, свято Івана Христителя). «Хрононімами часто є одиничні лексеми метафоричного чи метонімічного характеру, хоча серед них зустрічаються і найменування-словосполучення (особливо це стосується геортонімів та окремих груп фактонімів) [9, с.272]. Наявність хрононімів фіксується як у публіцистиці, та і в художній літературі. Особливо у творах сучасних письменників Ю. Андруховича, С.Жадана, О.Забужко та ін. [див. 7]. У тексті літературного твору, на думку С. Реммера, «хрононіми використовуються як часовий орієнтир і найменування подій, історичних фактів» [5, с.9]. Як зазначає С. Рубцова, «хрононіми часто вживаються в мові ЗМІ, в заголовках, оскільки не лише сигналізують про якийсь освітній рівень того, хто пише, але і є досить експресивним засобом» [6].

Помаранчева революція, Революція Гідності та події, пов'язані із проведенням антитерористичної операції на сході України спонукали іноземні засоби масової інформації, особливо інтернет-видання, все більше висвітлювати події в Україні. Це потребує компетентності іноземного журналіста чи перекладача, особливо при відтворенні нових власних назв, у тому числі хрононімів іноземною мовою. Відтворенню цитат та окремих власних назв доби української незалежності були присвячені наші попередні дослідження [7, 8].

Розглядаючи хрононім *Помаранчева революція*, М.Навальна наголошує на тому, що спочатку лексема *помаранчевий* «вживалася на позначення кольору виборчої символіки політичної сили, яка перемогла на виборах Президента України і висловила рішучий протест владі за фальсифікацію виборів. (...) Далі лексема у формі субстантивованого прикметника помаранчеві вживається для називання тих, хто стояв на Майдані, хто й далі відстоює ідеї помаранчевої революції» [3]. Хрононім *Помаранчева революція* був перекладений багатьма мовами і переповнював шпальти як українських, так і зарубіжних газет, журналів та інтернет-статей. У німецькомовній пресі даний хрононім зафіксований у таких варіантах: *Orangen Revolution, Orangene Revolution, Orange Revolution*. Найчастіше вживається перший варіант. Наприклад: «*In die Politik ging er 2004, nach der Orangen Revolution in der Ukraine* [St. Galler Tagblatt, 09.02.2014]; «*Der mächtige „Schokoladenkönig“ Petro Poroschenko, der mit seinem Fernsehsender Fünfter Kanal schon bei der Orangen Revolution die Opposition unterstützt hatte, versprach auf dem Maidan, das Fußballstadion von Kiew auf eigene Kosten sanieren zu lassen*» [die tageszeitung, 01.03.2014, S. 11]. За словами О.Карпенко, хрононім *Помаранчева революція* «ряд газет і досі неправомірно подає в лапках і з малої літери» [2]. Наявність лапок спостерігаємо і в німецькій мові.

В українську мову революційні процеси 2014 р. на Майдані ввійшли ще як Революція Гідності (нім. упод. – Revolution der Werte). Оскільки позначення революцій Revolution der Werte вже існувало в інших країнах, тому в німецькомовній періодиці воно зустрічається із посиланням на Помаранчеву революцію, або на країну, в якій вона відбувалася: „Die orange Revolution wurde ganz richtig als die Revolution der Werte definiert“ [Neue Zürcher Zeitung, 01.02.2014]. Більш вдалим вважаємо відтворення хрононіма як Revolution der Würde (теж вживається для революцій в інших країнах), яким також послуговуються зарубіжні журналісти для позначення Революції Гідності („Kiew erinnert sich an die „Revolution der Würde“ [Neue Zürcher Zeitung, 28.11.2014].

У німецькомовній періодиці також зустрічаються й інші назви українських революційних процесів. Наприклад, Revolution der orangen „Westler“ («So war es nach der Revolution der orangen «Westler», und so war es nach dem Wahlsieg der russophilen «Blauen» [Galler Tagblatt, 02.10.2007]); die jüngste ukrainische Revolution («Was kennzeichnet die jüngste ukrainische Revolution?» [Weltwoche, 28.05.2014]); anti-oligarchistische Revolution («Obwohl der Kiewer Maidan sich auch als „anti-oligarchistische Revolution“ verstand, scheinen die neuen Machthaber ohne die Superreichen nicht auszukommen» [Rhein-Zeitung, 06.03.2014, S. 6]).

Як зазначає О. Карпенко, «хрононіми мають різний період існування, що зумовлено вагомістю, історичною значущістю події» [2, с.118]. На думку С. Реммера, «основними тенденціями функціонування хрононімів є, з одного боку, деонімізація, повне забуття цих імен, з іншого – відновлення їх активного функціонування, виникнення нових хрононімів» [5, с.13]. В українській мові є хрононіми, які активізували і підсилили своє функціонування через певні історичні процеси, що відбулися згодом. Так, ВМ Майдан набула значно ширшої конотації ніж її первинне значення, а також інтенсифікувала дію свого функціонування під час Революції

Гідності. Семантична структура лексичної одиниці Майдан вийшла далеко за межі позначення площі. Лексична одиниця Майдан позначає «Майдан Незалежності» – територію у центрі Києва; місце протесту за демократичні перетворення; демократичний рух, сформований у час революційних перетворень. ВН Майдан має широкий спектр використання в ЗМІ. За О.Карпенко, «популярний відтопонімний хрононім Майдан використовується як з меліоративними, так і з пейоративними конотаціями у різних типах дискурсу, зокрема й у Інтернет-комунікації» [2, с.120]. Аналізуючи використання у німецькомовній періодиці ВН Майдан (нім.– простий хрононім *Maidan*), прослідковуємо наявність синонімічного ряду, до якого входять складні та складені хрононіми – *Kiewer Maidan*, *Majdan Nesaleschnosti*, *Platz der Unabhängigkeit*, *Euro-Maidan*.

С. Реммер зазначає, що «в семантиці хрононімів найбільше значення має їхня кумулятивно-культурна функція: відбиття хрононімами історико-культурних реалій, зв'язок» [5, с.13]. Політична ситуація в Україні під час подій на Майдані сприяла появі нових реалій, які віддзеркалювали революційні процеси, розширюючи їх семантичне поле. ВН Майдан активізувалася як продуктивний словотворчий елемент для утворення інших позначень. Наприклад, Євромайдан, Автомайдан, Антимайдан та ін. Як наголошує В.Льченко, «війни, прояви національного та релігійного екстремізму, революції, державні перевороты та інші соціальні катаклізми спричиняють метонімічні зміщення денотативного значення власних назв, котрі ідентифікують місце, учасників, винуватців тощо соціальних потрясінь (майданівці)» [1]. Аналізуючи лексичний корпус доби української незалежності, спостерігаємо також низку позначень учасників та винуватців революційних дій, які зафіксовані в німецькомовній періодиці. Наприклад, похідні від простого хрононіма *Maidan*: *Maidan-Aktivisten*, *Maidan-Demonstranten*, *Maidan-Protteste*; похідні від складного хрононіма *Automaidan*: *Automaidan-Aktivisten* (позначення *Automaidanler*, яке зустрічається в літературних перекладах, відсутнє); похідні від складного хрононіма *Euromaidan* (*Euro-Maidan*): *Euromaidan-Bewegung*, *Euromaidan-Demonstranten* (позначення *Euromaidan-Protteste* на час здійснення дослідження не зафіксоване); *Antimaidan*.

Як уже згадувалося, ВН *Майдан* широко представлена в німецькомовній пресі і живається у різних значеннях (як місце, на якому проходили протести за демократичні перетворення, і як демократичний рух). Сама лексема та її похідні відтворені в німецькомовних текстах передусім за допомогою транскрипції, транслітерації та із використанням додаткового тлумачення. Наприклад: «*Der deutsche Außenminister Westerwelle besuchte nach seiner Anreise am Mittwochabend in Begleitung der Oppositionsführer Klitschko und Jazenjuk den Unabhängigkeitsplatz (Maidan Nesaleschnosti) im Zentrum der Stadt, wo die Demonstranten ihr Basislager haben*» [Neue Zürcher Zeitung, 06.12.2013].)

До найбільш уживаних способів їх відтворення в німецькомовній періодиці належить транскрипція (*Maidan*), рідше – транслітерація (*Majdan*). Використання транскрипції та транслітерації до повної назви «Майдан Незалежності» у німецькомовній періодиці також має різне графічне оформлення: *Maidan Nesaleschnosti* («*Wir wollen ein besseres Leben*», *ist ein Satz, den man auf dem Kiewer Maidan Nesaleschnosti, dem Unabhängigkeitsplatz, dieser Tage oft hören kann*» [Neue Zürcher Zeitung, 07.12.2013, S. 33]), *Maidan Nesaleschnosti* («*Auf dem «Maidan Nesaleschnosti» wuchs daraufhin wieder ein oppositionelles Zeltlager*» [Die Südostschweiz, 02.12.2013, S. 13]), *Majdan Nesaleschnosti* («*Sie stehen auf dem zentralen Platz der Hauptstadt – Majdan Nesaleschnosti, dem Unabhängigkeitsplatz – und angrenzenden Straßen*» [Süddeutsche Zeitung, 08.12.2004, S. 14]). Для позначення безпосереднього зв'язку Майдану з революційними процесами і для полегшення їх сприйняття реципієнтами використовується коментар. Наприклад: «*auf dem Majdan, dem zentralen Platz der Orangen Revolution*» [St. Galler Tagblatt, 02.04.2008]. До найбільш уживаних позначень належить *Kiewer Maidan*: «*Da war der Protest auf dem Kiewer Maidan erst ausgebrochen*» [Mannheimer Morgen, 20.05.2014]. Співвіднесення ВН *Майдан* і топоніма спрямовує читача на події безпосередньо в столиці України, а не в будь-якій іншій країні світу, що також полегшує сприйняття реалії іншомовним реципієнтом. Зважаючи на використання в українській та німецькій мові різних абеток, на час дослідження нами не виявлено в німецькомовних текстах прикладів трансплантації лексеми *Майдан* із використанням кирилиці.

Як уже зазначалося, хрононім *Майдан* ліг в основу творення інших похідних власних назв, пов'язаних з демократичними процесами в Києві та Україні в цілому. До них належить хрононім *Євромайдан* (позначає результат протестів через непідписання договору про асоційоване членство України в Європейському Союзі), що має в німецькомовній пресі два різні графічні

оформлення: *EuroMaidan* та *Euro-Maidan* («Auf dem Euro-Maidan wurde mehr russisch gesprochen als ukrainisch, es gab keinen Sprachkonflikt» [Nürnberger Zeitung, 15.05.2014, S. 6]). Похідна ВН *Автомайдан* (позначає рух активістів-автомобілістів проти діючого режиму) в німецькомовній періодиці відображена за допомогою транскрипції: *Automaidan* (відповідно похідні – *Automaidan-Aktivisten*: «Seit die Polizei eine Gruppe von Automaidan-Aktivisten gestoppt und die Teilnehmer festgenommen hat, ist Bulatov verschwunden» [Süddeutsche Zeitung, 30.01.2014]). Подібне прослідковується і при використанні похідної від хрононіма *Майдан* ВН *антимайдан* – «*Antimaidan*».

Отже, хрононіми доби української незалежності *Помаранчева революція*, *Революція Гідності*, *Майдан* – це власні назви, що позначають вагомий для України проміжок часу, в які відбулися політичні та суспільні зміни в державі, що суттєво вплинули на хід української історії. Висвітленню подій, присвячених цим проміжкам часу, приділяли уваги тільки українські, але й більшість зарубіжних засобів масової інформації, у тому числі німецькомовні. Як демонструють результати дослідження, у німецькомовних ЗМІ українські хрононіми зазвичай відтворюються німецькою мовою за допомогою транскрипції та транслітерації. Введення додаткового тлумачення слугує полегшенням для іншомовного реципієнта. Уподібнення – менш поширений і не завжди виправданий спосіб відтворення ВН, що не зберігає національну маркованість. Дослідження не фіксує жодного прикладу трансплантації хрононімів із використанням кирилиці. Аналіз засвідчує потребу у наступних наукових розвідках хрононімів і їх відтворення в іноземних ЗМІ.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ільченко В. Соціально-експресивні конотації імен у ЗМІ. електронної бібліотеки Інституту журналістики / В.Ільченко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1034>.
2. Карпенко О.Ю. Хрононімічна трансонімізація топонімів / О. Карпенко // Записки з романо-германської філології. – Вип. 25. – 2010. – С. 116-121.
3. Навальна М. Слово “помаранчевий” у мові української преси / М.Навальна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/782.
4. Новожилова А.А. Функциональная вариативность относительных хрононимов :на материале немецкого языка / А.А. Новожилова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/funktionalnaya-variativnost-otnositelnykh-khrononimov-na-materiale>.
5. Реммер С.А. Хрононіми як особливий розряд власних імен: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / С.А. Реммер; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2005. – 19 с. – укр.
6. Рубцова С. Ю. Прецедентные единицы – хрононимы в английском языке в переводческом аспекте / С.Ю.Рубцова. – Санкт-Петербургский государственный университет, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.conference-spbu.ru/conference/30/reports/2062/>.
7. Ткачівська М. Р. Цитати доби української незалежності в німецькомовних перекладах творів Ю. Андруховича / М. Р.Ткачівська // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки № 9 (268) травень 2013. – Частина I. – с. 100-105.
8. Ткачівська М. Українські ергоніми в німецькомовній пресі / М. Ткачівська, Д. Ткачівський // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: зб. наук. пр. – Острог. Серія філологічна. – Вип. 59, 2015. – С.280-285.
9. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: Монографія / М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 550 с.
10. Черных А. В. Хрононимы в календарных традициях немцев Урала /А.В.Черных, Д.И.Вайман // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – Вып. 3(31), 2015.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rfp.psu.ru/archive/3.2015/chernykh_vayman.pdf.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Ткачівська – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов і перекладу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: дослідження проблем перекладу ненормативної лексики, семантика тексту.

Денис Ткачівський – учень 11-го класу Української гімназії № 1, м. Івано-Франківськ, переможець всеукраїнського конкурсу наукових робіт Малої академії наук.

Наукові інтереси: дослідження перекладу реалій.

УДК 811.161.2(477.65)

ДИНАМІКА ЧОЛОВІЧИХ ОСОБОВИХ ІМЕН М. ЄЛИСАВЕТГРАДА ПРОТЯГОМ 1790–1800 РОКІВ

Оксана ЧОРНОУС (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано динаміку чоловічих особових імен мешканців м. Єлисаветграда протягом 1790–1800 років, зокрема описано статистичну організацію місцевого чоловічого іменника, репрезентовану трьома частотними групами (стійкі, переривчасті, разові); встановлено реєстр чоловічих наймень, що вживалися для іменування новонароджених хлопчиків не менше ніж сім років, та досліджено їх кількісні та якісні зміни на різних хронологічних зрізах; окреслено групу чоловічих особових імен, які мали найбільшу кількість вживань протягом зазначеного періоду. З'ясовано, що тривале функціонування тих чи тих особових імен протягом аналізованого періоду не завжди корелює з кількістю їх носіїв та позицією в рейтингу за частотою вживання номінаторами.

Ключові слова: чоловіче ім'я, стійкі імена, переривчасті імена, широкоживані імена, маложивані імена.

The article analyzes the dynamics of boy's first names in the town of Yelysavetgrad during the period from 1790 to 1800. It describes the statistical organization of local male names' system, represented by three groups of frequency (stable, intermittent and single names). The register of male names, which were used for naming newborn boys for at least seven years, is established. Quantitative and qualitative changes of male names at different chronological periods are highlighted. The author defined the group of boy's first names which were used more frequently during the given period. It was proved that lasting functioning of any personal name during the analyzed period did not always correlate with the usage and the name's position in the ranking by the frequency of use.

Key words: boy's first name, stable names, intermittent names, common names, rare names.

Іменування єлисаветградців православного віросповідання наприкінці XVIII ст. відбувалося відповідно до традицій церкви, яка суворо регламентувала не лише порядок присвоєння імені новонародженому, але й чітко регулювала власне вибір антропоніма. Згідно з церковними приписами ім'я обиралося з переліку церковних книг та календарів (святців) з урахуванням того, у який день народилася дитина або в день її хрещення. Тож батьки фактично не брали участі у виборі наймення для своєї дитини та не мали можливості виявити особисті вподобання, а тенденції моди на ті чи ті імена в сучасному розумінні не діяли. Проте деякі з чоловічих та жіночих імен усе-таки вживалися набагато частіше, ніж інші, сформували основу іменного репертуару містян і зберігали популярність упродовж десятиліть. Такі факти підтверджують наукові дослідження В. Бондалетова, Г. Кравченко, Р. Керсти, Н. Свистун, П. Чучки, Л. Ящук та інших ономастів. Виявлення та дослідження таких імен на архівному матеріалі м. Єлисаветграда продовжуватиме комплексне вивчення місцевого антропонімікону на широкому хронологічному тлі, що й зумовлює актуальність пропонованої роботи.

Метою наукової розвідки є аналіз кількісної та якісної динаміки чоловічих імен м. Єлисаветграда впродовж 1790–1800 рр. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) описати статистичну організацію іменника м. Єлисаветграда аналізованого періоду; 2) установити реєстр чоловічих наймень, що найбільш послідовно вживалися для іменування новонароджених хлопчиків; 3) охарактеризувати кількісні та якісні зміни у вживанні чоловічих імен на різних хронологічних зрізах; 4) дослідити зв'язок між тривалістю функціонування імені в іменнику та його популярністю. Джерельною базою роботи слугували фонди Державного архіву Кіровоградської області, зокрема метричні книги про народження Церкви Покрови Пресвятої Богородиці з 1790 р. (Ф. 345), Церкви на честь Володимирської ікони Божої Матері з 1792 р. (Ф. 349), Церкви Знаменія Божої Матері з 1797 р. (Ф. 353).

Згідно з метричними записами названих церков у період із 1790 по 1800 рр. у місті було зареєстровано 555 новонароджених хлопчиків православного віросповідання. Для їх іменування було використано 98 онімів, що віддавна належали до репертуару канонічних чоловічих імен та мали багаторічну традицію вживання в Україні. Водночас деякі з них уживалися номінаторами з року в рік, тоді як інші з'являлися в місцевому іменнику лише періодично. У межах пропонованої розвідки розглянемо докладно ті чоловічі наймення, які функціонували в єлисаветградському антропоніміконі не менше ніж сім років із одинадцяти досліджуваних. Такими є оніми Іван, Василь, Григорій, Федір, Михайло, Олексій, Степан, Яків, Андрій, Дмитро, Семен, Трохим. Зважаючи на те, що матеріали 1790 р. містять відомості лише про чотирьох новонароджених, з метою забезпечення об'єктивного аналізу не враховуємо цей рік як окремий хронологічний зріз, досліджуючи статистичну структуру іменника міста. Водночас зафіксовані наймення беремо до уваги, коли описуємо динаміку функціонування кожного з них.

Статистична структура місцевого іменника репрезентована трьома групами. До першої з них належать антропоніми, що вживаються на одному хронологічному зрізі: Ананій, Аникій, Аркадій, Володимир, Гордій, Давид, Демид, Дорофій, Євдоким, Євмен, Євстрат, Єремія, Зіновій, Каленик, Климент, Конон, Корній, Костянтин, Купріян, Лавр, Лазар, Логвин, Лук'ян, Марко, Меркурій, Назар, Наум, Онисим, Панкратій, Севастіан, Тарас, Флор. Загалом маємо 32 разових чоловічих імені.

До другої групи зараховуємо ті антропоніми, які навпаки трапляються на всіх аналізованих зрізах. Так, було встановлено, що в межах іменного фонду м. Єлисаветграда 1791–1800 рр. тільки три оніми можна кваліфікувати як стійкі – Іван, Василь і Григорій. На відміну від двох останніх, ім'я Іван уживалося номінаторами й у 1790 р. Розглянемо кількісно-якісні зміни кожного з імен окремо.

Антропонім Іван є одним із найвідоміших та найуживаніших у дореволюційний період, причому особливу шану серед українців він мав не лише наприкінці XVIII ст., але й кількома століттями раніше. Так, Іван було найбільш популярним іменем у давньоруській мові, староукраїнській мові XIV–XV ст., російській та білоруській мовах, а також, за спостереженням Р. Керсти, у пам'ятках письменства XVI ст. [1, с. 42]. Основну причину активності при цьому вбачають не в особливій прихильності номінаторів, а у високій частоті вживання імені Іван у церковному календарі (святцях) [2, с. 6]. Погоджуючись із цим, відзначаємо особливості функціонування наймення на місцевому рівні. Так, на початку десятиліття кількість іменовживань у зафіксованих матеріалах була мінімальною, зокрема в 1790 р. та 1791 р. в Церкві Покрови Пресвятої Богородиці було зареєстровано по одному новонародженому з іменем Іван. У наступні два роки істотних змін у вживанні оніма не спостерігається. Щороку його використовували двічі, що становить 6,3 % від усієї кількості немовлят у 1792 р. та відповідно 5 % у 1793 р. До того ж у цей період онім поступається за рівнем популярності таким чоловічим найменням, як Олексій, Василь, а також номенам Григорій, Михайло, Пилип. Найвідчутнішими є зміни в 1794 р., коли ім'я Іван уперше посіло панівну позицію з-поміж інших антропонімів. Того року 17,1 % усіх новонароджених осіб чоловічої статі було названо Іваном (7 носіїв). У 1795 р. онім продовжує утримувати позицію лідера в антропонімному репертуарі єлисаветградців, хоча маємо лише чотири фіксації в метричних книгах (8,5 % носіїв). Частотність уживання збільшується вже наступного року до 10 носіїв (28,6 %). Порівняно з іншими найменнями, використаними номінаторами в 1796 р., воно є найуживанішим, оскільки кількість носіїв інших імен не перевищує трьох. Така тенденція зберігатиметься й надалі, про що свідчать статистичні обчислення: 1797 р. – 1-е місце (12 носіїв / 18,5 %), 1798 р. – 2-е місце (7 носіїв / 7,3 %), 1799 р. – 1-е місце (6 носіїв / 8 %), 1900 р. – 1-е місце (15 носіїв / 14,6 %). Водночас звертаємо увагу на той факт, що подекуди за кількістю носіїв ім'я Іван поступалося іншим онімам, зокрема в 1792 р. його випередили імена Олексій і Василь, у 1793 р. – Григорій, Михайло, Пилип, у 1798 р. – Павло.

До групи стійких зараховуємо також чоловічі імена Василь і Григорій, які використовувалися номінаторами впродовж 1791–1800 рр. Обидва змогли очолити рейтинг чоловічих імен єлисаветградців лише один раз: Василь – у 1792 р., Григорій – у 1793 р. На інших хронологічних зрізах означені антропоніми здебільшого поступаються оніму Іван. Винятком є 1791 р., коли всі названі наймення репрезентовані в метричних матеріалах однаковим кількісним показником. Аналізуючи динаміку функціонування імені Василь, відзначаємо незначну кількість носіїв упродовж 7-и років, яка коливалася від одного до трьох осіб. Питома вага наймення в межах усього чоловічого іменника становила в середньому 9 %, окрім 1795 р. (2,9 %). З 1798 р. активність цього імені зменшується від 11,4 % до 9,3 % у 1799 р. і знову зростає до 17,4 % у 1800 р.

Ім'я Григорій найчастіше використовували в 1794 р., коли ним було іменовано 23,8 % усіх новонароджених хлопчиків. Зазначимо, що в першій половині десятиліття онім уживають помітно рідше: 1792 р. – 4,2 % носіїв, 1793 р. – 11,1 % носіїв, 1795 р. – 5,6 % носіїв, 1796 р. – 4,8 % носіїв. У 1797 р. кількість іменовживань збільшується до 21,2 %, а надалі тримається на рівні 9–10 %.

Більш чисельною є група переривчастих імен, до складу якої належать оніми, що трапилися на кількох аналізованих зрізах. З-поміж них найдовше єлисаветградці використовують ім'я Федір. У досліджуваних матеріалах воно репрезентовано на дев'яти хронологічних зрізах (його оминули увагою в 1790 р. і 1795 р.), але кількість його носіїв при цьому лишалася мінімальною й ніколи не перевищувала трьох осіб. Зазвичай у рейтингу ім'я випереджали такі номенні, як Іван, Василь, Павло, Петро, Степан тощо. Зауважимо, що антропонім належить до тих канонічних імен, які досить часто вживалися в церковному календарі й були добре відомі містянам. Це підтверджують

також пам'ятки письменства XVI ст., згідно з якими Федір є другим за популярністю чоловічим іменем [Керста, 42]. Проте в м. Єлисаветграді впродовж десятиліття воно щороку поступалося іншим антропонімам за кількістю носіїв.

На восьми хронологічних зрізах зафіксовані чоловічі наймення Михайло, Олексій, Степан і Яків. Антропонім Михайло відсутній у метричних матеріалах за 1790 р., 1794 р. та 1795 р. У першій половині десятиліття його вживають переважно один раз на рік, тоді як з 1798 р. активність імені дещо зростає. Так, у 1798 р. наймення Михайло отримали 3,1 % новонароджених, що забезпечило 6-е місце в рейтингу. Наступного року кількість носіїв збільшилася до 5,3 % осіб чоловічої статі, а за частотою вживання його позиція покращилася до 3-го місця. Більш шанованими тоді були лише Іван і Данило. У 1800 р. ім'я обслуговує 2,9 % хлопчиків, але при цьому поступається тільки чотирьом антропонімам – Афанасій, Григорій, Василь, Іван.

Ім'я Олексій не використовувалося для ім'янаречення новонароджених хлопчиків у 1790 р., 1794 р. та 1796 р. На відміну від інших онімів цієї групи, ім'я очолювало рейтинг найуживаніших у 1792 р. (разом з номеном Василь) і обслуговувало 9,4 % новонароджених чоловічої статі. У 1795 р. ім'я Олексій посіло 2-е місце. Того року його носіями були 6,3 % усіх зареєстрованих хлопчиків. На інших хронологічних зрізах кількість носіїв коливається від одного до двох осіб, тож ім'я не вирізняється особливою популярністю.

Особове ім'я Степан меншою мірою вживалося на початку десятиліття, зокрема його зовсім не використовували в 1790 р., 1793 р. та 1794 р. У 1791 р. у місті було зареєстровано двох немовлят на ім'я Степан, а в 1796 р. – одного. Популярність номена збільшується до 1797 р. – 3-є місце (6,2 % носіїв). Того року воно поступилося за частотою вживання іменам Григорій та Іван. У 1798 р. воно дещо послабило позиції й опустилося в рейтингу на 4-е місце (5,2 % носіїв). Таку саму позицію ім'я Степан посідало й у 1799 р. (3,9 % носіїв). У рейтингу його випередили наймення Іван, Данило, Григорій, Василь, Михайло. У 1800 р. онім є одним із широковживаних, проте має лише трьох носіїв (2,9 %) і посідає 6-ту сходинку в рейтингу.

Давньоєврейське чоловіче ім'я Яків не використовувалося для іменування новонароджених єлисаветградців у 1790–1791 рр., а також у 1796 р. Загалом до 1797 р. його вживали лише один раз на рік, а в 1798 р. – двічі. Тільки в 1799–1800 рр. кількість носіїв збільшилася до трьох осіб. У 1799 р. ім'я Яків посіло 4-е місце в рейтингу одночасно з іменами Петро та Степан (3,9 % носіїв), а в 1800 р. – 6-е місце разом із найменнями Андрій, Ілля, Микита, Петро, Федір, Михайло, Стефан (2,9 % носіїв).

На семи хронологічних зрізах зафіксовані антропоніми Данило, Павло та Федот. Чоловіче особове ім'я Данило активніше вживалося в другій половині десятиліття. Подібно до інших онімів цієї групи кількість іменовживань є мінімальною в 1793 р., 1795 р., 1796 р. та 1798 р. Одним носієм більше було в 1797 р. та 1800 р. Водночас згідно зі статистичними обчисленнями Данило було одним із найбільш уживаних імен у 1799 р., коли посідало 2-е місце в рейтингу (6,6 % носіїв). Того року його випередило лише ім'я Іван, що мало на одного носія більше.

Номен Павло був зафіксований як найпопулярніший серед мешканців міста в 1798 р., витіснивши чоловіче ім'я Іван на 2-гу позицію. Тоді ім'ям Павло було названо 8 новонароджених єлисаветградців, що становить 8,3 % усіх зареєстрованих осіб чоловічої статі. У 1794 р. ім'я функціонувало на 4-му місці (7,3 % носіїв), поступившись найменням Іван, Григорій, Андрій. У інші роки його обирають для немовлят рідко, зокрема двічі в 1793 р., 1795 р., 1799 р. та 1800 р., один раз у 1792 р.

Особове ім'я Федот якісно та кількісно вирізняється з-поміж інших антропонімів цієї групи. За сім років функціонування в місцевому іменнику зареєстровано лише 7 хлопчиків на ім'я Федот, тож щоразу онім опинявся в групі маловживаних, проте не вибував із єлисаветградського антропонімікону. Винятком є 1790 р. та 1792–1794 рр.

Окрім уже зазначених, до групи переривчастих увійшли такі антропоніми: Андрій, Дмитро, Семен, Трохим (6 хронологічних зрізів); Антоній, Кузьма, Мойсей, Никифор, Олександр, Петро, Прокопій, Тимофій (5); Артемій, Борис, Захарій, Ігнатій, Ілля, Лука, Максим, Микита, Микола, Пилип, Роман, Феодосій (4); Афанасій, Гаврило, Денис, Єфим, Йосиф, Іларіон, Кирило, Матвій, Пантелеймон, Полікарп, Сава, Сергій, Тихон, Хома (3); Авакум, Георгій, Герасим, Євтихій, Єлисей, Єміліан, Карпо, Корнилій, Леонтій, Макар, Онуфрій, Платон, Сила, Терентій, Харитон, Яким (2).

Порівнюючи кількісні показники усіх зафіксованих чоловічих імен 1790–1800 рр., можемо зробити такі висновки: лідером за кількістю іменовживань за одинадцять років є онім Іван (67 носіїв); 2-е місце в рейтингу посідає Григорій (33 іменовживання), 3-є місце – Василь (31 іменовживання). Одержані результати є очікуваними, зважаючи на те, що названі чоловічі імена

використовувалися номінаторами щонайменше десять років поспіль. Водночас щодо решти особових імен така кореляція спостерігається не завжди. Наприклад, антропонім Андрій зафіксований лише на шести зрізах, проте посідає 5-ту сходинку за кількістю іменовживань разом із найменнями Федір і Михайло, які функціонували в антропоніміконі дев'ять та вісім років відповідно. Аналогічною є ситуація з чоловічим іменем Петро: його обирали зі святців лише на п'яти зрізах, проте кількість його іменовживань дорівнює показнику оніма Олексій, активність якого була зафіксована на восьми зрізах. Загалом рейтинг чоловічих імен за кількістю іменовживань на 4-му місці продовжили номени Степан і Павло (20 іменовживань), 5-е місце посіли імена Федір, Михайло, Андрій (17); 6-е місце – Олексій і Петро (15); 7-е місце – Яків і Данило (13); 8-е місце – Семен (12); 9-е місце – Дмитро, Антоній, Трохим, Тимофій (9); 10-е місце – Мойсей і Микита (8).

Одержані результати дають підстави стверджувати, що тривале функціонування тих чи тих особових імен протягом аналізованого хронологічного періоду не завжди корелює з кількістю їх носіїв та позицією в рейтингу за частотою вживання номінаторами. Яскравим прикладом є онім Федот, який послідовно використовувався для іменування новонароджених сім років, проте незначна питома вага на кожному зі зрізів не дозволила йому жодного разу потрапити до переліку широковживаних чоловічих імен або увійти до десятка наймень з найбільшою кількістю іменовживань протягом 1790–1800 рр.

Виявлені особливості можуть бути використанні в подальшому для порівняльного аналізу динаміки чоловічих особових імен Єлисаветграда та інших міст України.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування // Р. Й. Керста. – К. : Наукова думка, 1984. – 155 с.
2. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : «Довіра», 2005. – 509 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Черноус – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних та економічних дисциплін приватного вищого навчального закладу «Кіровоградський інститут державного та муніципального управління Класичного приватного університету».

Наукові інтереси: актуальні питання регіональної ономастики Кіровоградщини.

УДК 811.161.2

ВЛАСНІ НАЗВИ В МАГІЧНИХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

Світлана ШУЛЯК (Умань, Україна)

У статті досліджено функціонування власних назв на матеріалі магічних текстів українських замовлянь. Проаналізовано частотність уживання чоловічих та жіночих імен (антропонімів). Вивчено назви населених пунктів (ойконімів), водних об'єктів (гідронімів) та об'єктів рельєфу (оронімів). Виокремлено найбільш продуктивні епітети щодо позначень досліджуваної лексики. Виділено міфологічні особливості топонімів в українських замовних текстах. Визначено місце і роль власних назв у картині світу українців.

Ключові слова: власні назви, антропоніми, топоніми, замовляння, магія, текст, лексика.

The functioning of proper names based on the material of magic texts of Ukrainian spells is in the focus of this paper. The frequency of usage of male and female names (anthroponyms) has been established. The names of settlements (oikonyms), water bodies (hydronyms) and the objects of relief (aurons) have been investigated. The most productive epithets to denote the vocabulary under analysis have been singled out. Mythological peculiarities of toponymy in Ukrainian spells have been described. The role of proper names in Ukrainian language map of the world has been defined.

Key words: proper names, anthroponomy, toponymy, spells, magic, text, vocabulary.

Одним із яскравих складників культури народу є його мова; занурюючись своїм корінням у міфологічний світ давнього народного світосприймання, вона зберегла для нас багато воістину неперевершених зразків етносимволіки слова й виразу [4, с. 3]. Особливість найпотаємнішого пласта народного словесного мистецтва (замовлянь) зумовлена замкненістю побутування і небажанням носіїв цих специфічних словесних формул без потреби розголошувати їх [7, с. 46].

Замовляння – молитвослов магічного характеру, основою якого є віра в чудодійну силу слова як засобу впливу на вищі духовні сили [2, с. 184]; сильне побажання про здійснення чогось і віра, що так воно й станеться, виражені в словесній формулі [4, с. 234]. Дослідження цих словесних формул, а особливо засобів художньої мови українських народних замовлянь, є актуальним у сучасній лінгвофольклористиці.

Вивчаючи власні назви, М. П. Кочерган пропонує таку їх класифікацію: антропоніми – імена людей; топоніми – географічні назви; теоніми – назви божеств; зооніми – клички тварин; астроніми – назви небесних тіл; космоніми – назви зон космічного простору і сузір'їв; хрононіми («квазівласні імена») – назви відрізків часу, пов'язані з історичними подіями; ідеоніми – назви об'єктів духовної культури; хрематоніми – назви об'єктів духовної культури; ергоніми – назви об'єднань людей: товариства, організації тощо; гідроніми – назви водоймища (річки, озера, моря, болота); етноніми – назви народів, етнічних груп [5, с. 187].

Л.Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська у складі імен виділяють кілька шарів: візантійські християнські імена, або імена християнського календаря, запозичені разом із введенням християнства на Русі у X ст.; давньоруські, у тому числі кальки з грецької мови, і окремі імена скандинавського походження, що побутували в Древній Русі; імена, запозичені із західнослов'янських і південнослов'янських мов; імена, запозичені із західноєвропейських мов; індивідуальні імена-новотвори, які виникають у колі тієї чи іншої родини [6, с. 7-8].

Імена в залежності від ситуації мовлення можуть виступати у найрізноманітніших видозмінах; поруч з офіційними повними документальними іменами існують розмовно-побутові (скорочені, чи усічені, здрібніло-пестливі та згрубіло-зневажливі) їх варіанти [6, с. 9].

Майже всі географічні об'єкти – гори й низовини, моря й океани, острови й півострови, річки й озера, населені пункти й ліси – мають свої назви; наука, що вивчає їх, називається топонімікою [8, с. 3]. Для назв населених пунктів – міст, селищ, сіл тощо – прийнято крім загального терміна топонім вживати термін ойконім; для назв водних об'єктів (річок, джерел, водоспадів, потоків, струмків, а також океанів, морів тощо) – термін гідронім; для об'єктів рельєфу, тобто об'єктів орографічних (гір, хребтів, долин, плато, низовин, гірських ущелин та ін.) – термін оронім [8, с. 3].

Мета нашої статті – дослідити функціонування власних назв у магічних текстах українських замовлянь. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: проаналізувати походження та частотність уживання чоловічих та жіночих імен (антропонімів); вивчити назви населених пунктів (ойконімів), водних об'єктів (гідронімів) та об'єктів рельєфу (оронімів); виокремити найбільш продуктивні епітети щодо позначень досліджуваної лексики; виділити міфологічні особливості топонімів в українських замовних текстах; визначити місце і роль власних назв у картині світу українців.

Розглянемо чоловічі та жіночі імена на прикладі текстів українських замовлянь, зазначених у науковій праці М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук «Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія: (Замовляння)» [1], де визначимо найбільш продуктивні епітети – «художнє, образне означення, що називає характерну властивість предмета, явища» [3, с. 58] щодо позначень досліджуваної лексики.

Прикметник хрещений є найпоширенішим означенням до імен, наприклад, Віра: Господи, допоможіть викликати цю болю, цю скусу від (Віри) хрещеної [1, с. 13]; Я тебе, скусо, викликаю від (Віри) хрещеної [1, с. 13]; Я цю скусу викликаю від (Віри) хрещеної і на неї силу маю [1, с. 13]; Умиваються водичкою гори і долини, і вмиваю (Віру) хрещену від цієї скуси, умити її до життя до веселого і тихого спання [1, с. 13]; – Господи, допоможіть і всі святі станьте на поміч (Віри) хрещеній: Василю святий, Юрію святий, Миколо святий, Петре, Павле святий, архангел Михайле святий, архангеле Хранителе святий – станьте (Віри) на помочі [1, с. 13]; Як топиться віск на грані, як сіль на воді, як розходяться хмари на небі, то так ця бола має пропасти від (Віри) хрещеної [1, с. 14], адже хрещення – релігійний обряд, який відправляють над новонародженим або дорослим на знак прилучення їх спочатку до родового культу, а потім до християнської церкви [4, с. 624].

Визначення ім'я на одному рівні з кров'ю, тілом людини надає йому важливого значення, як-от: Шезни, пропади від (Віриної) крові, від тіла білого, від (Віриноного) ім'я [1, с. 14].

Ім'я Мирослав вживається з елементами християнської лексики (раб Божий) у замовлянні на кшталт: Виходьте, страхи! / Виходьте, ляки! / Виходьте, переляки. / Виходьте, навії! / Виходь, злий дух! / Чи підливають, чи підговоряють – / Не допусти, Боже. / Січить, рубайте, / Від мита відганяйте, / від раба Божого (Мирослава), / Від онучок, від правнучок, / Від мого чада, від мого стада, / Від всього мира по білому світу! [1, с. 18-19].

У замовлянні від болей до епітета хрещений ще додається ще й рожденний, аби підкреслити важливість вилікувати конкретну людину, наприклад, Федора:

Прошу Господа Бога, Тройцю святу, / Аби дала здоров'я своєму рожденному, / Хрещеному (Федору) [1, с. 22]; Як шезають дими від вітрів, / Так щоб біль шезала, пропадала / Від тіла

красного-прекрасного, / Цього рожденного, хрещеного (Федора) / І до нього діла не мала [1, с. 22]; Благословен Дух святий / І був би (Федір) благословен на віки [1, с. 22]; А до цього рожденного, хрещеного (Федора) / Діла не мати [1, с. 23]; а також у замовлянні недуги: Щоб рождений, хрещений (Федір) / Був здоровий, як горіх, / Як твердий камінь [1, с. 23]; Якби лиха не мав / Рождений, хрещений (Федір). / Як не може доступити диявол від хреста, / Так не може доступити хвороба до Федора [1, с. 24].

Антропонім Іван функціонує у текстах порівняльного характеру, як-от у замовлянні зубища: Нарожденому, хрещеному, молитвеному (Івану) тоді сухий зуб нападає, як сухий дуб віти розвиває [1, с. 212]; а також у текстах з конструкціями як – так, наприклад, у замовляннях, спрямованих на кохання (любішки): Як сеся латиця не може бути без сорочки, так би ти (Іване), не міг бути без мене [1, с. 224].

Оскільки людина хрещена, молитвена, рабобожа, тобто знаходиться під охороною релігійних осіб, то й до них звертаються за допомогою, як-от у таких текстах замовлянь: Свята Марія Божа, явися нам. / Возьми цього хрещеного, молитвеного (Івана), / Цю чорну слабость вижени, / бруд з тіла видави / чистим хрестом животворящим [1, с. 145]; І прошу Божої Матері / поблагословити рабобожої (Мар'ї) / золотника обертати [1, с. 114].

Антропонім Уляна вживається у словосполученні мойой Уляні, що надає тексту яскравого психологічного навантаження, наприклад: А мойой (Уляні) спати, гуляти / І веселенько вставати. / Одмовляю від раби Божої (Уляни) / Крикси, плакси... [1, с. 195]; А мойой (Уляні) спати, гуляти, / Веселенько вставати [1, с. 195].

У замовлянні від плаксивців зустрічаємо здрібніло-пестливу форму від імені Дмитро – Дмитрик, як-от: Кури будуть співати, кокотати, / А хлопчик (Дмитрик) не буде боліти [1, с. 199]; Від кого те є, хай той і плаче, / А рождений, хрещений (Дмитрик) / Хай буде веселим, славним, здоровим, / Як ангел Божий. / Хай ангел Божий доглядає / Цього рожденного (Дмитрика) [1, с. 199]; А рождений, хрещений (Дмитрик) / Хай буде здоровим, веселим, / Як його мама породила на світ [1, с. 200].

У замовляннях від криксів вживаються антропоніми Дмитро та Степан, наприклад: Хто буде на раба Божого (Дмитра) зв'язати, той буде пишати й вмирати... [1, с. 204]; І будемо крикси виговоряти, / Хрещеному народженому (Степану) [1, с. 201]; Будемо сповивать, / І колихать, і хрещеному, породженому (Степану) спокуй давань [1, с. 201]; А хрещеному породженому (Степану) / Спокуй дати [1, с. 203].

Особливістю антропонімів в українських замовляннях є те, що вони можуть змінюватися відповідно до ім'я конкретної людини, тому часто не вказується це ім'я у тексті, як-от: Свині до корита, пліснявка з язика (такому-то) [1, с. 208]; Вечірня, зануди, полунічна, зачепи. / А світова раба Божого (ім'я) до раби Божої (ім'я) / Приверни [1, с. 216]; А місяць мені в вічі, а сонечко у плечі, звідар моє тіло, щоб нарожденного, молитвеного, хрещеного раба Божого (ім'ярек) йшло слово повсігда в діло [1, с. 315]; або вказується відразу два ім'я на вибір, наприклад: Як сесь ся мід пече у керечуні, так би тебе, (Іване або Василю) пекло серце за мною [1, с. 227].

У деяких замовляннях спостерігаємо епітет новонароджений (Микола), як-от: Гризьова мати / Ходила до моря сорочку прати. / Поки сорочку попрала, / В новонародженого Миколи / Гризь пропала [1, с. 211], а також лексему младенець (Сергій), наприклад: Пошли, Боже, легке дихання, / Младенцю (Сергію) бувати, / Цих тридухів не чути, не знати [1, с. 187]; – А хіба можна, щоб у рожденного, хрещеного, молитвеного (Сергія) тридухи були? [1, с. 187]; Ангели-хранителі будуть охороняти, / А рождений, хрещений (Сергій) / Здоров'я буде мати / І ніякого горя не знати [1, с. 188].

Красуня Устя у замовлянні (любовні чари) хоче привернути кохання Василя: Дай же, Боже, щоб за мною, (Устею), красунею, (Василь) так плакав, аж поки не полюбив, а тоді жалів, других не любив [1, с. 228].

Також вживаються такі імена (чоловічі): Петро: Геть щезай від Божого лица, / Від лица рожденного, хрещеного (Петра), / Його слави! [1, с. 25]; Трохим (у вимовлянні на сіль): Ісус Христос Спаситель, спаси і сохрани / Нарожденного, хрещеного (Трохима) / У дорозі, в праці, в любові, / Від усякого горя, мук... [1, с. 32]; Григорій (у замовлянні від пристріту): Богородиця-діва йшла, меч несла. / Здибав її святий Петро, святий Павло. / – Куди йдеш, Богородиця-діво? / – До рожденного, до хрещеного Григорія / Пристріт вимовляти, / Пристріт визивати [1, с. 42]; Терешко: Їду до пустого млина облити ці одмітати, хоргів годувати, породженому Богом словом (Терешкові) зганяти більмо [1, с. 136]; Кирило: Ходять до нас, (Кирило), люди, будьте такі, як люди. І спи, й рости, й гуляй...

Чужі діти як козенята, а (Кирило) як вовк... [1, с. 204]; Панас: Очистить душу Панаса (ім'я того, кому шепчеться вода) од буйного вітру, злого чоловіка, лихого раба [1, с. 50]; Отець домовий! Скоч додолу та принеси мого (Івана) до мого дому [1, с. 217].

Жіночі імена теж часто використовуються у текстах замовлянь: Ганна: Як завертається вода / З усіх років, потоків у море, / Так завертаю цю біль, / це заклинання, / На того раба Божого, що його надіслав / На цю рожену, хрещену (Ганну) [1, с. 27]; Марія (щоб причарувати любов): ...щоб не було ні любішої, ні милішої / од раби Божої народженої, хрещеної / молитвяної (Марії) [1, с. 205]; Маруся: ...щоб його трясли, трясли, та й до мене принесли, до народженої, хрещеної і молитв'яної раби Божої дівчини (Марусі) [1, с. 217]; Ніна Неданя (прізвище): Я, хрещена порождена (Ніна Неданя) ні посмішки, ні пристриту, ні вроків не боюся [1, с. 45]; Параска: І прошу усіх святих / на допомогу, на порятунок. / І прошу Божої Мати / Поблагословити (Параску) / пристрїт одговорити [1, с. 50]; Галя: Вовчок, вовчок, / виліз на драбину, / вийми в (Галі) з ока порошину. / Як не виймеш, сам загинеш [1, с. 215]; Оксана (від епілепсії): Що думаєш робити? / Думаєш з цього тіла / Рожденої, хрещеної (Оксани) / Кістки кришити... [1, с. 142]; Марта: «Божа Мати, де ви бували, що чували?» – «Була в хрещеної, милитвеної раби Божої Марти пристрїт уговорала» [1, с. 53].

У текстах українських замовлянь зустрічаємо топоніми, які мають неабиякі міфологічні особливості. Серед них назви таких населених пунктів (ойконімів): Київ, Чернігів, Ніжин, наприклад: Ішла Пречиста: одна з Києва, друга з Чернигова, третя з Нижина. Несли срібну голочку, шовкову ниточку, рану зашивали, кров замовляли... [1, с. 85]. Київ – одне з найдавніших міст світу, виникло в епоху формування слов'янських народів [8, с. 172]; Ніжин – місто, розташоване на р. Остер [8, с. 244]; щодо походження назви міста Чернігів є різні припущення, одні дослідники пов'язують її з Чорним лісом, який ріс колись на тому місці, де тепер стоїть Чернігів, що малопереконливо [8, с. 384], але згадка про Чорний ліс зустрічається в тексті такого замовляння: На Осіяньській горі, на Тані землі, там ходили три дівці, Господа нашого ближні сестриці. Одна – пише, друга – читає, а третя кольку замовляє, посилає в Чорний ліс суки колотити. Од раба Божого (...) одступися, йди собі в Чорний ліс колотити [1, с. 116].

Назва території Біла Русь у замовлянні є місцем, якому загрожують злі сили, як-от: – Ідемо ж ми на Білу Русь людей мордувати, і тілом труддати, і кості ломати, і кров морити [1, с. 68].

Дослідження водних об'єктів (гідронімів) дозволяє виокремити назву Чорне море. Зокрема море в народних уявленнях символізує світовий океан – простір, посеред якого росте Дерево життя [2, с. 321], а також знаходиться острів, як-от: Горобці-молодці, / Летить за високі гори, / На Чорне море. / На тім Чорнім морі є острів, / На острові – червона калина. / Червону калину дзьобайте, / На Чорне море поглядайте, / А моїх соняшників – / Не займайте! [1, с. 295].

Чорне море – море Атлантичного океану; розташоване на півдні України; Давня іранська назва Чорного моря – Ахшаєна «темне, чорне» [8, с. 386], наприклад: Я тебе, скусо, в Чорне море відсилаю, там іди в чорні води купатися, у каміння перебиратися, в камінні колишися, від (Віри) хрещеної шезни, пропади [1, с. 13].

Острів Буян (Киян) – міфопоетичний образ весняного неба; має велике значення в народних переказах: чародійне слово замовлянь, звернене до божеств, здебільшого починається зі слів: «На морі на окіяні, на острові Буяні» [4, с. 424]. Крім цього, тут знаходяться такі етносимволи української культури як дуб, змія та ін., як-от: Ой на морі, на окіяні, на острові на Буяні, стоїть дуб, а в тім дубу – зруб, а в зрубі – зміїний зуб [1, с. 284]; На морі-окіяні, на острові Буяні, там лежить колода, а в той колоді – три цариці, три зміїні... [1, с. 286]; На морі на океані, на острові Буяні стоїть ліжко нове, тесове; на ліжку – перина пухова, на перині лежить змія шкурна: Осоха-солоха пустить свій плід по пнях, болотах, лісах, по жовтих пісках [1, с. 281]; Ой на морі на окіяні, на острові, на Буяні, стоїть дуб, а на тім дубу стоять три стовпи дубові і на тіх стовпах білі білокамінні палати... [1, с. 327]. Сюди зверталися наші предки, прохаючи вищі сили вилікувати їх від ран і хвороб, дарувати снагу, принести щастя в любові [4, с. 424].

Об'єкти рельєфу (ороніми) в текстах українських народних замовлянь представлені назвами Осіяньська гора, Сіяньська гора, Висолянська гора. У міфології багатьох народів світу гора наділена сакральними якостями; гори в уявленні язичників були пов'язані з космічним світом богів і божественних предків і складали один з головних елементів переправи в «інший світ» [2, с. 112], як-от у замовленнях крові функціонує гора Осіяньська: На камені, на острові, / На Осіяньській горі бігло три ріки: / Одна водяна, друга медяна, третя кровава, / Я воду виллю, а медяну вип'ю, / А кровавою кров замовлю [1, с. 71]; На Осіяньській горі там стояв колодязь камінний; туди ішла дівка камінна, камінні й відра, камінний коромисел, камінна вона вся; коли вона відтіля води принесе, тоді з рожденного, нахрещеного раба Божого (...) кров потече [1, с. 75]; Сіяньська: – Іде святий

Григорій на сивому коні, на золотому сідлі. Приїзжав на Сіянську гору, бере ключі і замикає зуби і губи, щоки і пашеки вовкам і вовчищам, од якої-то не було масті скотини [1, с. 294]; Висолянська: Іди правою дорогою, / Через Орданську ріку, / На Висолянську гору: / Там ходить баран / З великими рогами [1, с. 184].

Гора – значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень [4, с. 144]: Гей, регулю, іди на Осіянську гору, / Пасись, напасайся, / Із земляних жил, із Божих сил, / З осіянської води, / Назад молоко принеси, / Товстий сир, густу сметану, жовте масло [1, с. 256]; символіка гір у народній творчості багата; передусім це перешкода; за легендами, гора – творіння диявола [4, с. 144], а також місце, де знаходяться три воли, як-от: На Осіянській горі стояло три воли. Один сірий, другий – білий, третій – чорний. Білий лизнув більмо – злизнув, сірий лизнув кров – злизнув, чорний злизнув всі болісті, зняв, копитом пхнув, більмо зопхнув [1, с. 140].

Отже, у текстах замовлянь [1] зустрічаємо такі антропоніми: жіночі імена (подаємо в алфавітному порядку з зазначенням кількісних показників): Віра (9); Галя (1), Ганна (6), Марія (5) – Маруся (1) – Мар'я (1), Марта (2), Ніна (1), Оксана (1), Параска (4); Устя (1), Уляна (3); чоловічі імена: Василь (1), Григорій (2), Дмитро (5), Іван (3), Кирило (2), Микола (1), Мирослав (1), Панас (1), Петро (7), Сергій (4), Степан (3), Терешко (2); Трохим (4), Федір (7). Обов'язковим елементом багатьох текстів українських замовлянь є називання імені людини, яка стає об'єктом словесно-магічного впливу. Епітети рождений, хрещений, молитвений є найпоширенішими означеннями до досліджуваних імен. Ойконіми представлені такими номенами: Київ, Чернігів, Ніжин. Гідроніми Чорне море, острів Буян, ороніми Осіянська гора, Сіянська гора, Висолянська гора творяться на основі міфологічних складників, які відображають картину світу українців, вказуючи на неповторність нашого народу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ви, зорі-зоріці...Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / уряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук; передм. М. Г. Василенка. – К.: Молодь, 1991. – 336 с.
2. Войтович В. М. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
3. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. – К.: Академія, 2005. – 368 с.
6. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник. – К.: Наукова думка, 1986. – 311 с.
7. Український фольклор: навч. посіб. / І.Є. Руснак. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 304 с.
8. Янко М. Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник. – К.: Знання, 1998. – 432 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Шуляк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: стилістика, семантика, мова українського фольклору.

УДК 811.161

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ СЛОВОТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (на прикладі перської, української та англійської мов)

Наталія АКУЛЬШИНА (Київ, Україна)

У статті йдеться про особливості лексико-семантичного способу словотворення військової термінології на прикладі різноструктурних мов (перська, українська та англійська). Розглядається такі різновиди семантичного способу словотворення як метафора і метонімія. Аналізується становлення військового терміна у представлених мовах.

Ключові слова: лексико-семантичний спосіб словотворення, військова термінологія.

The peculiarities of lexical-semantic way of word formation in military terminology (on the examples of Persian, Ukrainian and English) have been investigated in the paper. The author focuses on such types of word formation as metaphor and metonymy. The development of military terms has been analyzed.

Key words: lexical-semantic way of word-formation, military terminology.

Лексико-семантичний спосіб словотворення – один з основних варіантів поповнення номінативних засобів мови, при якому звукова форма твірного слова (мотиватора), залишаючись незмінною, набуває нового значення і стає семантично похідною (мотивованою).

Лексико-семантичний спосіб словотворення військової термінології (далі – ВТ) полягає у тому, що слово, яке вже існує у мові, отримує нове смислове значення як військовий термін чи поняття.

Термін має багато спільного із загальноновживаним словом і категоріально-граматично і лексико-семантично. В семантичній структурі загальноновживаного слова існують «опорні смислові пункти» для майбутніх наукових узагальнень, і лексема проходить певні етапи у своєму розвитку, що зачіпає різні рівні перетворень.

Механізм перетворення загальноновживаного значення в термінологічне є відображенням глибинних процесів, що відбуваються в семантичній структурі слова, внаслідок тісного взаємозв'язку мови та мислення, їх взаємодії в мовномовленнєвих процесах.

Мета статті – розглянути схожі, відмінні процеси та особливості лексико-семантичного способу словотворення у військовій термінології перської, української та англійської мов.

На підставі розмежування найближчого й дальшого значень слова можна встановити, що в слові належить до сфери мови, а що – до логіки, до поняттєвих категорій різних галузей знань. Якщо з цього погляду підійти до термінології, то загальноновживаним словам відповідатимуть найближчі значення (загальні, неконкретні, не завжди точні, приблизні), а зі словами, що використовуються в конкретних науках як виразники відповідних понять, співвідносяться дальші значення. Конкретною ілюстрацією цього явища, на думку В.П. Даниленко, можуть бути визначення слів у загальноновживаному тлумачному словнику, з одного боку, і в спеціальних словниках – з другого [1].

В.А. Звєгінцев зауважує, що розвиток внутрішнього змісту слова повністю залежить від змісту тієї науки, яку цей термін обслуговує, і вже однієї цієї обставини досить, щоб суто термінологічне використання «звичайного» слова розглядати як омонім [2].

У перській військовій термінології (далі - ПВТ) це явище можемо спостерігати на прикладі семантичного розвитку слова *موشک* - мишень, яке у військовій справі функціонує в якості терміна зі значенням ракета.

У розвитку слова *طیقه* маємо аналогічний випадок: окрім арабських значень прошарок, розряд, група у перській мові *طیقه موشک* вживається у значенні ступінь ракети.

Більшість термінів ПВТ формується за рахунок термінологізації побутових слів шляхом розширення або, навпаки, звуження значення.

Наприклад, в перській мові можна прослідкувати наступне співіснування загальноновживаного і термінологічного значення:

Перське слово	Загальноновживане значення	Термінологічне значення
دسته	ручка, група людей, тварин	взвод, загін
افسر	корона, керівник	офіцер
توپ	м'яч	гармата
نیروی زمینی	сила землі	ВМС
پوشش	одяло, покривало	прикриття
استتار	приховування, затаювання	маскування, камуфляж
لرزش	тремтіння	бафтинг
نارنجک	маленький помаранч	граната
شناسایی	знайомство	розвідка
امر	справа, випадок	наказ
مخزن	склад, ємкість	магазин (вогнепальна зброя)
مگسک	маленька муха	мушка (приціл)
مهندس	інженер	сапер
پیاده	піший	піхота

لشکر раніше вживався у значенні військо, армія, а тепер вживається лише у значення дивізія (старі значення зберігаються в деяких похідних та складних основах, наприклад *لشکرکشی* - військовий похід, кампанія).

Лексико-семантичний спосіб є одним із найважливіших способів поповнення термінологічного складу перської мови.

Під час семантичного словотворення загальноновживані слова набувають нових термінологічних значень на основі суміжності понять та схожості функцій. Термінологічні значення можуть виникати під час перенесення назв істот, зоологічних та анатомічних термінів, в результаті чого з'являється ряд термінів ПВТ:

ствол *لوله توپخانه* (від *لوله* - трубка)

При цьому спостерігається взаємодія семантичного і морфологічного способів творення термінів: разом зі зміною значення слова до нього додаються суфікси «-ك» та «-ه» :

корпус ракети	بدنه موشک (від بدن - тіло, та موش - миша)
боеголовка	دماغ (ніс)
бак (ніс корабля)	دماغه کشتی (від دماغ - ніс)
мушка прицілу	حلقه مگسک (від مگس - муха)

В українській мові також можна прослідкувати наступне співіснування загальноновживаного і термінологічного значення:

Українське слово	Загальноновживане значення	Термінологічне значення
барабан	Ударний музичний інструмент.	Обертвий циліндр у револьвері з заглибинами для патронів.
батарея	Сукупність пристроїв одного й того ж типу, з'єднаних таким чином, що вони діють одночасно. Батарея акумуляторів. Батарея радіаторів.	Артилерійський підрозділ, що має в своєму складі кілька гармат.
супутник	Той, хто йде, їде, подорожує і т. ін. разом із ким-небудь.	Запущений у космос із дослідницькою метою снаряд, пристрій, які рухаються за інерцією навколо небесного тіла.
стрічка	1. Вузька смужка якої-небудь тканини, що використовується як прикраса. 2. Кіно- або телевізійний фільм.	Кулеметна стрічка - металева гнучка стрічка з чарунками-гніздами для кулеметних набоїв відповідного калібру.
вогось вал	Те саме, що вогнище. Високий земляний насип.	Стрільба з гвинтівки, гармат Деталь (у формі стрижня або циліндра) Карданний вал
вилка	Зменшене до вила.	Сукупність двох прицілів, з яких один дає недоліт, а другий – переліт снарядів, мін і т. ін. щодо цілі для наступного уточнення удару.
коробка	Невелике вмістище різної форми з картону, пластмаси, фанери тощо, звичайно з кришкою. напр. коробка цукерок	Вмістище для різних механізмів, приладів тощо. Коробка швидкостей (передач).

У англійській мові відбуваються наступні перетворення:

Англійське слово	Загальноновживане значення	Термінологічне значення
wing	крило	фланг
jet	чорний янтар	реактивний літак
force	сила, міць	збройний загін; (військове) з'єднання
rank	ряд	шеренга
unit	одиниця; ціле	з'єднання, частина; підрозділ
cover	обгортка; покривало; чохол	укриття; прикриття, «дах» (для розвідника)

Між загальнономовним значенням слова і науковим у процесі термінологізації загальноновживаних слів все ж таки виникають конкретні відмінності. Погоджуючись з положенням, що використання загальноновживаного слова в термінологічному значенні – це полісемія, Ю.С. Степанов зауважував: «Насправді ж – це така полісемія, яка вимагає для свого існування чогось такого, що лежить поза нею – наявність співвідношення термінів у мові науки. Коли при цьому говорять про полісемію, то ґрунтуються на випадках лише одного типу, які справді ілюструють полісемію. А тим часом суть розвитку полягає тут саме в тому, що воно охоплює різні типи, але всі їх об'єднує одне – тенденція до терміна-омоніма» [3].

Наявність у мовній системі типових, регулярних і закономірних мотиваційних зв'язків уможлиблює виділення таких різновидів семантичного способу словотвору, як метафора і метонімія.

Метафора є найпродуктивнішим креативним засобом збагачення мови, виявом мовної економії, семіотичною закономірністю, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, уподібненої до неї в якомусь відношенні [4].

Візьмемо для прикладу терміни перської мови ракета та граната.

Зміна значення відбувається шляхом метафоричного переносу назви на інший предмет. Наприклад, прикладом метафоричного переносу є термін نارنجک, перше значення якого від نارنج – помаранч. За допомогою додавання суфікса ك, що має функцію зменшувального характеру, утворився термін граната з когнітивним маркером у свідомості носіїв мови – маленький помаранч чи грейпфрут. Слово موشک - мишень, в процесі когнітивної діяльності, внаслідок метафоричного переносу у військовій справі функціонує в якості терміна зі значенням ракета. В українській мові прикладом метафоричного переносу є, наприклад, термін мушка (прицільна). В англійській внаслідок метафоричного переносу утворилися: fish- «рибка», торпеда, fruit salad «фруктовий салат», стрічки та нагороди, які носять на військовій формі, тощо.

В процесі становлення цих термінів подібною ознакою виявилася візуальна схожість їх форм із формами первинних об'єктів. Тобто в процесі метафоризації відбулося використання знака побутової концептуальної сфери на позначення складника іншої (військової) сфери. Цей процес притаманний повсякденній мові і мисленні людини і керується набутим у процесі спільної діяльності певного етносу досвідом.

Відповідно до положень сучасної когнітивної семантики можна додати, що оскільки свідомість формує погляд на дійсність, утілюючи його у мові, то в метафорі закладено потужне пізнавальне знаряддя й відбито здатність людини й етносу взаємодіяти зі світом дійсності [4].

Власні назви також є здатними до зміни значень. Зміна значення може відбуватися шляхом метафоричного переносу власної назви на інший предмет, на основі схожості ознак. У зв'язку з цим треба зауважити, що власні назви широко представлені у англійській військовій термінології насамперед як назви зразків озброєння та бойової техніки. В результаті метафоричного переносу утворилися наступні назви: Hiroshima – Хіросіма – має називний зміст «застосування ядерної зброї проти крупного населеного пункту»; Dunkirk – Дюнкерк – «евакуація морем великого угруповання військ після відступу»; Dien Bien Phu – Дьєн-Бьєн-Фу – «знищення осадженого гарнізону укріпленого пункту»; Verdun – Верден – «незламна фортеця»; Cannae – Кани – «повний розгром великого угруповання військ в результаті оточення»; Pearl Harbor – Перл-Харбор – «раптовий напад».

Дійсно, порівняння чи перенесення при метафорі має різну природу: воно або ґрунтується на сприйнятті людиною схожості предметів, або припускає подібність думок, або зближує мовні знаки на підставі деякого свідомого чи несвідомого припущення аналогії. Тобто, метафоричне перенесення має суто когнітивну природу. У формуванні ВТ різних мов метафора розглядається як культурний феномен мови, який фіксує чинники й закономірності переінтерпретації культурних кодів певного етносу, а також визначає спосіб осмислення дійсності та стиль мислення.

З комунікативної точки зору, метафора у ВТ може кваліфікуватися як спосіб оптимізації інтерактивності комунікантів, засіб комунікативного впливу.

Іншим способом зміни значень власних назв є метонімічне перенесення на основі реального зв'язку між власними назвами та іншими предметами. Метонімія визнається найбільш важливим джерелом номінації як у кількісному плані, так і щодо різноманітності мотивацій для називання.

Метонімія (від. гр. metonymia – перейменування) є найпродуктивнішим креативним засобом збагачення мови, виявом мовної економії, семіотичною закономірністю, що виявляється у перенесенні позначень одного компонента події на інший, імені класу об'єктів на об'єкт цього класу, позначення частини на ціле й цілого на частину за суміжністю в межах однієї ситуації [4].

В перській мові, коли приналежність до організації позначають через назву самої організації, наприклад: بسیج – представник організації بسیج, або سپاه – представник організації سپاه, тощо.

Наприклад, в українській мові, коли наслідок дії позначають через назву самої дії: обмундирування: дія за значенням обмундирувати й обмундирування: комплект форменого одягу; екіпірування, спорядження (аналогічно); предмет – через назву дії, для виконання якої він призначений (згорток, облямівка); матеріал – виріб з матеріалу (кармазин, лудан, хакі) [5].

Наприклад, географічні назви визначених пунктів асоціюються з визначеними установами: Fort Benning «піхотна школа»; Langley «Центральне розвідувальне управління (ЦРУ)»; West Point «військове училище»; Fort Bliss «ракетна школа»; Sandhurst «військове училище англійської армії» тощо.

Назва будівлі, де розміщується міністерство оборони США, – Pentagon – вживається для позначення цього міністерства та загального іменування американських військових.

Ім'я винахідника або частіше назва фірми переноситься на сам предмет. Наприклад, Gren «ручний кулемет»; Boeing «бомбардувальник», калаш «автомат Калашнікова».

Отже, підґрунтям метонімії служить наявність зв'язків між категоріями та поняттями в мисленні людини. У когнітивній семантиці метонімія, що розглядається як базова характеристика когніції, пояснюється рухом знака з одного елемента когнітивної моделі (пропозиції, фрейму) на інший елемент, це «когнітивний процес, при якому одна концептуальна сутність забезпечує ментальний доступ до другої концептуальної сутності в межах певного домена. На відміну від когнітивної природи метафори, когнітивна природа метонімії полягає в застосуванні знака одного поняття на позначення іншого в межах однієї ситуації або предметної сфери (метафора завжди обирає знаки іншої предметної сфери) [4].

Наступним важливим етапом військового термінотворення – є етап концептуалізації. Він полягає в подальшому формуванні поняття об'єкту дослідження під впливом повного значення загальноживаного слова, що як би задає модель пізнання об'єкта. При цьому виявляються точки зіткнення, а також розходження понять, що зіставляються, виявляються можливі напрямки в пізнанні об'єкта. Метафора сприяє розгортанню процесу концептуалізації і створенню найбільш повного (стосовно конкретного рівня пізнання) наукового поняття досліджуваного об'єкта.

Далі відбувається етап закріплення обраної одиниці номінації за новим поняттям і розведення двох семантичних планів (відштовхування нового поняття від значення повсякденного слова на тій підставі, що новий зміст найменування володіє «автономною спрямованістю» на дійсність. У зв'язку з цим одиниця номінації здобуває «самостійну номінативну цінність» і стає терміном. З цього моменту на неї поширюються всі правила функціонування терміна.

З огляду на діаметральну протилежність двох типів одиниць найменування між новоствореним терміном, що ввійшов у вживання, і повсякденним словом, на базі якого він створений, на перший погляд, може здатися, що повсякденне слово й омонімічний йому термін мають лише спільну звукову оболонку. Однак, маючи своїм джерелом природну мову, терміни залишають її і стають штучними концептуальними знаками в мові військового дискурсу. Специфіка мови військової галузі зумовлена особливостями її головної задачі – забезпечити професійну комунікацію фахівців цієї галузі, що одночасно є носіями природної мови і володіють загальноживаною лексикою. Таким чином, неминуче існує зв'язок між військовим терміном і відповідним йому словом загальноживаної лексики. Безсумнівно, що цей зв'язок має семантичний характер, тому що, завдяки значенню повсякденного слова фахівцям військової галузі внаслідок комунікативної діяльності вдається створити представлення про новий об'єкт і в ході подальшої пізнавальної діяльності розробити наукове поняття про нього.

Після того, як військовий термін створено (оформлення зв'язку між одиницею номінації і новим поняттям), повсякденне значення займає місце внутрішньої форми терміна і як таке служить для його мотивації. У той же час повсякденне значення як внутрішня форма новоствореного терміна не є його рівноправним елементом, а представляє лише фонове значення, що дозволяє фахівцеві уявити об'єкт, що позначається.

Конкретне уявлення, таким чином, є важливим моментом – свого роду опорою в абстрактній діяльності розуму представників-комунікантів військової галузі, що створює військові поняття і категорії та розкриває закономірності взаємозв'язку і співвідношень між об'єктами в досліджуваному фрагменті дійсності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977, с. 23.
2. Звегинцев В.А. Очерки по общему языкознанию / В.А. Звегинцев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1962, с. 45.
3. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания: Учеб. пособие для студентов филол. спец. пед. ин-тов. Изд. 2-е, перераб. / Ю.С. Степанов. – М.: Просвещение, 1975, с. 17.
4. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми: Підручник / О.О. Селіванова. Полтава: Довкілля – К, 2008, с.97.
5. Яценко Н.О. Назви військової форми одягу в українській мові. - Дис. канд. філол. наук / Н.О. Яценко. – К., 2007. – 218 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Акульшина – здобувач Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, військова термінологія, дискурсологія.

УДК 81'373

СТАТУС КАЛЕНДАРНОГО ХРОНОНІМА У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Вікторія ГАВРИЛОВА (Суми, Україна)

Статтю присвячено дослідженню лінгвістичного статусу календарного хрононіма у сучасному мовознавстві. Проведено аналіз праць вітчизняних і зарубіжних авторів, які мають різні підходи до низки проблемних питань, що стосуються походження, специфіки процесу хрононімною номінації, структури, семантики тощо. Розглядається лінгвістична інтерпретація і понятійне наповнення терміна "хрононім", наводиться характеристика його основних ознак, що відрізняють хрононім від апеллятивної лексики. Сформульовано робоче визначення терміна "хрононім". Проаналізовано розроблені класифікації хрононімів відповідно до загальних ознак цих назв.

Ключові слова: хрононім, онім, власна назва, свято, пам'ятна дата, час.

The article deals with the investigation of the linguistic status of the calendar chrononyms in modern linguistics. The author studies the results of national and foreign scholars papers that highlight different approaches to the origin, the specifics of chrononyms nomination process, structure, semantics, etc. The linguistic interpretation of definition and concept of chrononyms is considered. The specific features, that differentiate chrononyms from the appellatives are established. The existing classifications of chrononyms are analyzed.

Key words: chrononyms, onym, a proper name, holiday, memorable date, time.

Дослідження хрононімів з точки зору антропоцентризму сучасної лінгвістики не втрачає своєї актуальності, оскільки вони є результатом сприймання людиною часу та відображення соціокультурних реалій. Хрононіми є відбиттям мовної картини світу, вони пов'язують мовні явища з історією народу й умовами його життя. Можна говорити про особливу роль хрононімії у відображенні історії, культури як окремого народу, так і всієї цивілізації.

В останні роки проведено чимало досліджень хрононімною лексики (С. Реммер, Чжоу Шао Бо, К. Першина, О. Карпенко, В. Ткачова, В. Німчук, О. Суперанська, Н. Подольська, С. Толста, В. Неклесова та ін.). Дослідники, які вивчають хрононіми, пропонують різноманітні підходи до класифікації хрононімною лексики, при цьому основним принципом побудови класифікаційних схем є особливості творення, функціонування та критерії відокремлення хрононімів від апеллятивів (С. Реммер). Окремі студії стосуються історичного (К. Першина), етнолінгвістичного (Т. Махрачова, Е. Бучі), порівняльного аспектів (Чжоу Шао Бо) вживання хрононімів у мові та мовленні. Увага приділяється і вивченню хрононімів у діахронічній перспективі (В. Ткачова), а також розглядаються питання виокремлення власних назв на позначення часу (хрононімів) від інших розрядів онімів (М. Торчинський).

Проте, незважаючи на значні результати у цьому напрямку, говорити про всебічне вивчення хрононімів ще зарано. У дослідженні хрононімною лексики залишається низка проблемних питань, зокрема тих, що стосуються походження, специфіки процесу хрононімною номінації, виявлення структурних, семантичних та функціональних особливостей цих лексичних одиниць.

Також, необхідно зауважити, що серед представників вітчизняних та зарубіжних шкіл (О. Суперанська, Ф. Планк, М. Бонді, Н. Подольська, В. Неклесова) досі немає одностайної думки, які саме назви слід вважати хрононімами.

Таким чином, актуальність нашої розвідки полягає у необхідності дослідження різних теоретичних підходів до визначення хрононіма.

Метою нашого дослідження є спроба з'ясувати основні тенденції та ступінь вивченості хрононімів у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві. Поставлена ціль передбачає вирішення наступних завдань: 1) дослідити лінгвістичний статус хрононіма; 2) дати визначення цього терміна; 3) проаналізувати розроблені класифікації хрононімів відповідно до загальних ознак цих назв.

Сьогодні більшість учених-мовознавців розглядають хрононіми як власні назви на позначення певних відрізків часу: свят, подій, сезонів, календарних періодів (В. Неклесова, О. Чебанюк, В. Ткачова, С. Реммер). Але, як зауважує український мовознавець В. Німчук, серед вчених досі дискусійним є питання щодо чіткого визначення терміна "хрононім" [6, с. 24].

Найчастіше можна знайти твердження, що хрононім – один з периферійних розрядів онімної лексики: власні назви певних відрізків часу [6; 9; 16].

Аналізуючи зарубіжні студії, ми приходимо до висновку, що сучасні мовознавці до терміна "хрононім" зараховують, як власні, так іноді і загальні назви на позначення різних відрізків часу.

Наприклад, в словнику з семіотики (Dictionary of Semiotics) ми бачимо наступне твердження: “термін “хрононім” позначає конкретний відрізок часу, такий як “день”, “весна” або “кава-брейк” [19, с. 7].

М. Бонді, досліджуючи вживання англійських хрононімів в історичних текстах, визначає їх як “іменні фрази, що ідентифікують певні проміжки часу” [17, с. 74]

Німецький мовознавець Ф. Планк до хрононімів зараховує назви днів тижня, місяців, пір року, епох, свят та урочистостей [21, с. 7].

Інші науковці, зокрема Е. Бучі, пропонує наступну дефініцію: хрононім – це “власна назва часу, свята або події” [18, с. 271].

Цікавою є думка французької дослідниці Д. Ван де Вельде. Грунтуючись на ідеях дейктичної тріади: я – тут – зараз, лінгвістка вважає, що поряд з іменами людей, власними назвами місць, мають існувати і власні назви різноманітних часових одиниць – хрононіми. До хрононімів вчена відносно назви днів тижня, місяців, років, а також еквівалентні синтаксичні структури [22, с. 44].

В іспанській ономастичній традиції дослідники визнають, що в онімному полі є ще багато недослідженого, серед якого виділяється поле на позначення часових проміжків, куди входять назви днів, місяців, сезонів та календарних свят [20, с.102; 23, с.33].

Українські й російські науковці приділяють більше уваги питанню хрононімної лексики. Одні розглядають хрононіми як позначення певних відрізків і точок часу [11; 13], інші – як найменування історично значимих відрізків часу, коли свята і пам'ятні дати виводяться за межі хрононімної номінації [8, с. 162].

Одна з ранніх спроб систематизації хрононімної лексики була здійснена О. Білецьким. Хрононім витлумачується вченим, як назва повторюваних проміжків часу: календарні назви (місяці, дні тижня), найменування релігійних та цивільних свят, позначення зодіакальних циклів [1, с. 170].

Іншої точки зору дотримується О. Суперанська. Учена наводить наступне визначення хрононіму: “Позначення певних відрізків і моментів часу – хрононіми – це власні назви, різні за своїми характеристиками”. Дослідниця зауважує, що кожному хрононіму відповідає денотат з чіткими межами. Саме конкретність денотата відрізняє хрононіми від загальних назв, що позначають різні відрізки часу (зима, липень, вівторок, ранок). О. Суперанська відокремлює від поняття хрононім назви свят, урочистостей, ювілеїв, заходів, проте згодна з тим, що такі власні назви “можуть служити одночасно і своєрідними хрононімами, якщо вони достатньо відомі” [11, с.197–198].

У словнику російської ономастичної термінології Н. Подольської зазначено: “ хрононіми – від грец. χρόνος~ час, пора + όνομα ім'я, назва = ім'я, (відрізка) часу; певні відрізки часу, важливі для людського суспільства тим, що в них локалізовано якась подія або події, що характеризуються певними тенденціями; саме ці події зазвичай і слугують назвою для даного відрізка часу” [8, с.162]. Вивчаючи власні назви на позначення часу, Н. Подольська розрізняє два терміни – хрононім і геортонім. Вводячи термін “геортонім”: “власна назва будь-якого свята, пам'ятної дати, урочистостей, фестивалю”, авторка зауважує, що він є суміжним з поняттям хрононім [8, с.48].

Ми не можемо повністю погодитися з цією думкою. Сам факт існування деяких свят або пам'ятних дат показує тісний зв'язок, особливо останніх, з історичними подіями, періодами, процесами, що дали їм початок. Отже, на нашу думку існування поняття “геортонім” є невинуватим. Як справедливо зазначає В. Неклесова, “ці обидві категорії онімів перебувають у гіперо-гіпонімичних відношеннях: поняття хрононім включає у себе поняття геортонім, адже свята чи пам'ятна дата є нічим іншим, як історично зафіксованим проміжком часу” [5, с. 16].

Цікавим є дослідження ономасіологічної групи хрононімів в китайській і російській культурах, а також їх відображення в номінаційних традиціях обох народів, проведене Чжоу Шао Бо. Авторка виокремлює спільне і відмінне в організації китайського та російського онімікону, а також аналізує базові для хрононімної номінації загальносвітоглядні уявлення про час у зіставлених культурах. Ономатолог вважає хрононіми невід'ємною складовою частиною онімного простору, що являють собою позначення чітко визначених, хронологічно окреслених відрізків часу [16, с. 12]. У своєму дослідженні Чжоу Шао Бо поділяє хрононіми на співвідносні з астрономічним часом і співвідносні з історичним часом. Мовознавець пише “астрономічний час – це час річного кола, систему членування якого являє собою календар. Історичний час – це час історії, тобто кодифікації подій і їх взаємозв'язків, яка втілюється в тріаді “минуле – сьогоднішнє – майбутнє” [16, с. 13]. Вченою встановлено, що сучасна російська хрононімія, яка пов'язана з астрономічним часом, розпадається

на три шари. Перший шар складають назви, що співвідносяться з цивільним календарем, другий – з церковним (православним) календарем і третій – з народним календарем. Відповідно до астрономічного часу в російській культурі існують цивільний, народний і церковний календарі. Чжоу Шао Бо також зазначає, що у шарі російського хрононімікону центром є назви діб, на периферії знаходимо назви тижнів, постів та інших проміжків часу.

Сучасна китайська хрононімія, що співвідноситься з астрономічним часом, на думку дослідниці, також являє собою багат шарове утворення, центром якого є доба. Але на відміну від російської, ця багат шаровість сформувалася за інших умов: один шар назв пов'язаний із сегментацією місячного року, а інший – сонячного [16, с. 13].

Вивчаючи хрононіми, які позначають історичний час Чжоу Шао Бо зазначає, що китайська хрононімія в цій своїй частині формується в системі відліку часу за династіями і періодами правління імператорів, а також за 12-літніми і 60-літніми циклами. А ось назви російських хрононімів формується на ґрунті лінійного відліку років від певної ери [16, с. 13].

Однією з робіт, які з'явилися останнім часом, є монографія М. Торчинського. При аналізі шару лексики на позначення часу науковець користується визначенням хрононіма Н. Подольської та додає свої нові терміни. Дослідник розподіляє оніми на основі співвіднесення з об'єктами, які іменуються: періодоніми (назви власне часових одиниць), фактоніми (найменування подій, пов'язаних з діями людей), катастрофоніми (найменування катастроф природного і антропогенного характеру).

У шарі періодонімів дослідник виокремлює: а) датоніми – власні назви окремих днів, які чимось заслуговують на відзначення, причому значна частина їх пов'язана з певними святами; б) темпоніми – власні назви більш тривалих часових відрізків: тижнів, місяців, в окремих випадках – років; в) епохоніми – власні назви значних часових відрізків – століть, а то й більш тривалих часових періодів. При виведенні цієї системи класифікацій дослідник опирався на загальноприйнятий календар: рух від меншої частини річного кола до найбільших проміжків, які вигадало людство. За межами його уваги залишилися такі конструкти, як сезон, пора року, десятиріччя [14, с. 254–259].

С. Реммер розглядає хрононіми, як особливий клас власних назв, кожна з яких називає події історії або явища культурного життя, побуту народу, які співвіднесені з певним, обмеженим відрізком часу, який (завдяки цим подіям) став важливим моментом в історичному й культурному розвитку нації та людства в цілому [10, с. 33]. Виходячи з цього визначення, мовознавець виокремлює наступні ознаки хрононіма, що характеризуються: а) чіткими хронологічними межами; б) історичним і соціокультурним значенням для народу чи всього людства [9, с. 91]. На підставі зазначених ознак, до хрононімів вчений зараховує назви а) днів, присвячених святому, постів, свят; б) загальнонародних і державних свят; в) історичних періодів, воєн і пам'ятних дат, де джерелами є історичні події; г) періодів, що характеризуються особливим суспільно-політичним змістом і пов'язані з іменами конкретних історичних діячів; д) пам'ятних дат, що відбивають національні традиції; е) конференцій, нарад, зустрічей, що мають історичне значення; ж) дат і періодів, що віддзеркалюють особливості культури народу [9, с. 91].

На основі прямої та опосередкованої форми зв'язку назв з подіями С. Реммер розрізняє історичні та соціокультурні (календарні) хрононіми. Хрононіми, що співвідносяться з історичними періодами та вирізняються своєю унікальністю, автор називає історичними. На відміну від історичних, календарні хрононіми пов'язані із соціокультурними явищами, які є актуальними й важливими для даного суспільства. За походженням календарні хрононіми лінгвіст поділяє на релігійні та цивільні та на такі, що відповідають постійній даті та рухливі, які визначаються церковним календарем [10, с. 17-24].

Деякі науковці зокрема, І. Бочарова розподіляє релігійні хрононіми на типи, які співвідносяться з конкретною особою, культовим предметом і дією, що здійснюється особою або культовим предметом. Також учена класифікує хрононіми за усталеністю: рухомі і нерухомі та групує у відповідності з датою святкування: одноденні – монотемпори і багатоденні – мультитемпори [2, с. 3].

Класифікацію, аналогічну С. Реммеру, пропонує, й О. Чебанюк і також виділяє історичні хрононіми (пов'язані з лінійною моделлю часу, де час протікає в напрямку із минулого в майбутнє) та календарні хрононіми (пов'язані із циклічною моделлю часу). Вивчаючи саме календарні хрононіми, вчена визначає їх, як “назви часових відтинків календаря, що відносяться до змістового наповнення народного річного кола” [15, с. 194]. До календарних хрононімів дослідниця відносить назви народних свят, присвяток, сезонів, календарних періодів. О. Чебанюк зазначає, що

“гетерогенні за своїм походженням, хрононіми мають і різну за походженням семантику, яку успадкували від доволі давніх часів: міфологічну, язичницьку, християнську, народну” [15, с. 194]. На цій підставі науковець пропонує розподіл календарних хрононімів на язичницькі, християнські та народні.

У свою чергу К. Першина розділяє народний та офіційний календар не лише на підставі циклічного та лінійного уявлення про час, а й за призначенням. Як зазначає лінгвіст, “для цивільного календаря головне – це рахунок днів, порядок тижнів, сільський – є віддзеркаленням селянського побуту, уявлень про природу та її взаємозв’язок із людиною” [7, с. 66]. К. Першина звертає увагу, що більшість хрононімів утворено від імен святих. Також темою цих утворень можуть бути “погодний стан, докільля, ті чи інші господарсько-побутові дії, які належить проводити у певний час” [7, 67].

Виходячи із проаналізованих нами наукових студій встановлено, що більшість науковців визначають хрононім як особовий розряд власних імен, а саме власних імен різноманітних часових одиниць. Ми погоджуємось з цим твердженням, однак враховуємо той факт, що в англійській мові, на відміну від української та французької, назви місяців, днів тижня, є власними назвами. Тому для уникнення асиметрії та для отримання науково достовірних даних в наше дослідження ми включаємо українські й французькі кореляти. Отже, під хрононімом розуміємо і власні, і загальні назви на позначення днів тижня, місяців, свят, а також інших часових періодів. Ґрунтуючись на класифікаційних підходах С. Реммера, О. Чебанюк, Чжоу Шао Бо, В. Неклесової розрізняємо історичні та календарні (соціокультурні) хрононіми. Календарні хрононіми поділяємо на релігійні та цивільні, постійні та рухомі, а також на язичницькі, християнські та народні.

Перспективою наших подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні календарних хрононімів та створення їх класифікації за календарною системою в українській, англійській та французькій мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания (ономастика) / А.А. Белецкий [уч. пособ.]. – Киев : КГУ, 1972. – 210 с.
2. Бочарова І.В. Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові : автореф. дис. ... к. філол. н. : 10.02.01 „Українська мова” / І.В. Бочарова. – К., 1999. – 17 с.
3. Карпенко О.Ю. Спільне і відмінне в асоціативному осмисленні різних розрядів онімів / О.Ю. Карпенко // Записки з ономастики : [зб. наук. ст.]. – Одеса : Астропринт, 2005. – Вип. 9. – С. 47–53.
4. Махрачева Т.В. Матеріали к словарю хрононимов Тамбовской области (А-К) / Т.В. Махрачева // Вопросы ономастики : [зб. науч. ст.]. – Екатеринбург : Урал. ун-т, 2008. – № 5. – С. 113–139.
5. Неклесова В. Ю. Когнітивна природа власних назв на позначення часу: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 „Загальне мовознавство” / В.Ю. Неклесова. – Одеса, 2010. – 230 с.
6. Німчук В.В. Українська ономастична термінологія / В.В. Німчук // Повідомлення української ономастичної комісії : [зб. наук. ст.]. – К. : Наукова думка, 1966. – Вип. 1. – С. 24–43.
7. Першина К.В. Хрононим Вербное воскресенье в русском языке / К.В. Першина // Восточноукраинский лингвистический сборник : [зб. науч. тр.]. – Донецк : Донеччина, 2001. – Вип. 7. – С. 66–75.
8. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
9. Реммер С.А. К вопросу об определении хрононимов / С.А. Реммер // Восточноукраинский лингвистический сборник : [зб. науч. тр.]. – Донецк : Донеччина, 1996. – Вип. 2. – С. 89–97.
10. Реммер С.А. Хрононимы как особый разряд собственных имен : дис. ... к. філол. н. : 10.02.02 / Р. С. Андреевич. – Донецк, 2005. – 185 с.
11. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская – М. : Наука, 1973. – 366 с.
12. Ткачєва В.М. Об исторической изменяемости хрононимов / В.М. Ткачєва // Восточноукраинский лингвистический сборник : [зб. науч. тр.]. – Донецк : Донеччина, 1999. – № 5. – С. 82–94.
13. Толстая С.М. Полесский народный календарь / С.М. Толстая. – М. : Индрик, 2005. – 600 с.
14. Торчинський М.М. Структура знімного простору української мови : [монографія] / М.М. Торчинський – Хмельницький : Авіст, 2008. – 567 с.
15. Чебанюк О. Календарні хрононіми в українській культурі та фольклорі / О. Чебанюк // Українознавчий альманах : [зб. наук. ст.]. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2012. – Вип. 8. – С. 194–196.
16. Чжоу Шао Бо. Номінація відрізків часу в різноструктурних онімичних просторах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 „Загальне мовознавство” / Чжоу Шао Бо. – Донецьк, 2004. – 21 с.
17. Bondi M. In the wake of the terror: phraseological tools of time setting in the narrative of history / M. Bondi // Academic Writing: At the Interface of Corpus and Discourse. – New York : Continuum, 2009. – 316 p.
18. Büchi E. Les structures du “Französisches Etymologisches Wörterbuch” : recherches métalxicographiques et métalxicologiques / E. Büchi. – Tübingen : Niemeyer, 1996. – 606 p.
19. Dictionary of Semiotics / [ed. M Bronwen, R. Felizitas]. – London : Cassel, 2000. – 177p.

20. Fernández L.M.J. El nombre propio / L.M.J. Fernández // Gramática descriptiva de la lengua española. – Madrid : Espasa Calpe, 1999. – Vol. 1. – P. 112–120.

21. Plank F. How crosslinguistically variable is the lexicon and grammar of naming? / P. Frans // Nouns cross-linguistically. – Campobasso : University of Molise, 2007. – P.1-68.

22. Van de Velder Danièle “Existe-t-il des noms propres de temps?” / Danièle Van de Velder // Lexique 15/ Les noms propres : nature et détermination. – Villeneuve d’Ascq : Presses Univ. Septentrion, 2000. – P. 35-45.

23. Zamarín A. El año como nombre propio y su relación con el artículo / A. Zamarín // Cuadernos de Letras. – 2008. – Vol. 1. – P. 29–39.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Гаврилова – аспірант кафедри загального мовознавства та слов’янської філології Бердянського державного педагогічного університету, викладач кафедри іноземних мов Сумського державного університету.

Наукові інтереси: фразеологія, пареміологія, календарні хрононіми.

УДК 811.111

МЕТАФОРИЧНА МОДЕЛЬ “ГЕОЛОГІЧНІ ОБ’ЄКТИ ТА ПРОЦЕСИ – ЦЕ СВІТ ЛЮДИНИ” В АНГЛІЙСЬКІЙ ФАХОВІЙ МОВІ ГЕОЛОГІЇ

Тетяна ГАЛАЙ (Івано-Франківськ, Україна)

Когнітивна метафора є беззаперечним джерелом формування термінології англійської фахової мови геології (АФМГ), оскільки дає можливість вченому застосувати загальновідомі та професійні знання, здобуті в будь-якій галузі науки чи техніки, для вирішення проблем та номінації понять у сфері геології. Дана стаття відображає результати дослідження антропоморфних метафоричних термінів у АФМГ. Дослідження здійснено в руслі лінгвокогнітивного підходу до метафори. Визначено структуру когнітивної метафоричної моделі “ГЕОЛОГІЧНІ ОБ’ЄКТИ ТА ПРОЦЕСИ – ЦЕ СВІТ ЛЮДИНИ”, виділено три фрейми: “анатомія людини”, “властивості людини” та “сімейні зв’язки людини”. Дані фрейми структуровані відповідними слотами.

Ключові слова: метафора, фрейм, слот, людина, геологія, термін.

A cognitive metaphor is the source of forming the terminology of the LSP of geology, as it enables the scientist to apply well-known and professional knowledge of any industry for the solution of different problems and for the nomination of concepts in the field of geology. This article represents the results of the research of anthropomorphic metaphors in the LSP of geology. Metaphoric terms are studied from the viewpoint of cognitive linguistics. The author defines the structure of the cognitive metaphorical model “GEOLOGICAL OBJECTS AND PROCESSES – THE WORLD OF HUMAN”, and distinguish three frames: “anatomy of human”, “properties of human”, and “ties of blood”. These frames are structured by certain slots.

Key words: metaphor, frame, slot, human, geology, term.

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується зростаючим інтересом до вивчення метафоричних номінацій та ролі метафор в організації термінологічних систем різних фахових мов у когнітивному аспекті. Когнітивний підхід до вивчення термінології робить метафору дієвим знаряддям пізнання світу та наукового дослідження [2, с. 225]. Метафоризація в термінології на думку Л. В. Івіної є “одним з найважливіших проявів фундаментальної властивості мислення, яке знаходиться в основі не тільки пізнання світу, але й номінації нових суб’єктів, об’єктів та процесів” [цит. за 4, с. 82].

Актуальність теми зумовлена посиленням інтересом науковців до метафори як універсального механізму, що забезпечує розкриття пізнавальних властивостей людського мислення та охоплює різні галузі знання, зокрема і фахові мови, а в нашому випадку термінологію англійської фахової мови геології (АФМГ).

Метою статті є дослідження антропоморфної концептуальної метафори, яка функціонує в АФМГ. У завдання дослідження входить визначення, систематизація та опис антропоморфних метафоричних термінологічних одиниць, утворених за моделлю “ГЕОЛОГІЧНІ ОБ’ЄКТИ ТА ПРОЦЕСИ – ЦЕ СВІТ ЛЮДИНИ”, та їх аналіз з точки зору фреймо-слотової структури.

Об’єктом даної розвідки є антропоморфні метафоричні терміни АФМГ, які репрезентують основні геологічні поняття, а предметом – їх фреймо-слотова організація.

Матеріалом дослідження слугували метафоричні терміни, дібрані з сучасних термінологічних словників геології та фахових статей.

Антропоморфна метафора відзначається надзвичайною поширеністю і різноманітністю. Як зауважує А. П. Чудінов, “як Бог створив людину за своїм образом, так і людина метафорично створює (концептуалізує) ... дійсність у вигляді свого тіла, органів, своїх фізіологічних та інших дій і потреб, своїх генетичних та інших зв’язків з родичами” [6, с. 35]. К. В. Рахіліна також зазначає, що в процесі метафоризації “широко використовується людина, частини її тіла, місце

знаходження в просторі та рух” в якості джерела для творення нових термінів [5, с. 381]. На думку Н. Д. Арутюнової “людина закарбувала в мові свій образ, ... свій фізичний образ, свій внутрішній стан, свої емоції і свій інтелект, своє відношення до предметного та не предметного світу, природи – земної та космічної, свої дії, своє відношення до колективу людей та до іншої людини” [1, с. 3] Майже в кожному слові, стверджує автор, можна віднайти сліди людини. Мова наскрізь стала антропоцентричною [там же].

Метафорична модель “ГЕОЛОГІЧНІ ОБ’ЄКТИ ТА ПРОЦЕСИ – ЦЕ СВІТ ЛЮДИНИ” є найбільш структурованою в АФМГ, володіє високим ступенем продуктивності, що визначається її здатністю до розгортання нових значень та отримує свою реалізацію передусім завдяки трьом фреймам.

Фрейм “анатомія людини” включає лексичні одиниці, які номінують органи людини, основне призначення яких є підтримка життєдіяльності. В основі актуалізації метафор даного фрейму лежить метафорична субмодель “ГЕОЛОГІЧНІ ОБ’ЄКТИ ТА ПРОЦЕСИ – ЦЕ ТІЛО ЛЮДИНИ”. Даний фрейм є найбільш структурований, найпродуктивніший в межах загальної концептуальної метафоричної моделі та вербалізується в наступних слотах: “голова” (artesian head, head scarp, cleavage face, face of coal, eye agate, eye coal, eye-and-eyebrow structure, structural nose, water mouth, iceberg tongue), “тіло” (volcanic neck, spring neck), “кінцівки” (failed arm, hand level, hand specimen, finger lake, earth finger, foot layer, knee fold, lava toe), “внутрішні органи, м’язи та скелет” (liver rock, kidney stone, blood stone, bleeding rock, capillary pyrite), “зовнішній покрив” (hair ball, hair stone, calcite skin).

Голова – верхня, передня частина тіла людини, в якій містяться мозок, органи зору, смаку, нюху та слуху, а також рот [9]. В АФМГ головою часто називають передню, фронтальну частину рельєфу, наприклад, невелика піщана дюна (head dune), що формується на навітряній стороні великої дюни, де поривчастий вітер затухає, чи виступ плато (headland mesa), підвищеної рівнини з плескатою або злегка хвилястою поверхнею, чи нахилені ділянки земної поверхні, сформовані в результаті ендегенних і екзогенних процесів як на суші так і на дні морів і океанів (head scarp).

При метафоричному переносі найменування head у сферу-ціль геологія, в першу чергу, актуалізується ознака локалізації. Наприклад, поверхневе розташування дайки (headed dike) чи вузького пляжу, який утворився в основі скалистого мису (head land beach). Місце розташування стає також мотиваційною ознакою при метафоричному переносі найменування head у реципієнтну сферу водойми, де актуалізується ознака характеру розташування: виток річки (head pool), верхів’я річки (head water).

Опис водойм здійснюється також через проектування на нього переносного значення голови, а саме “головний, керуючий” на кшталт геологічного терміну на позначення водотоку, що безпосередньо впадає в головну річку (headstream).

З головою часто метафорично пов’язують “рух вперед”, що знайшло відображення у геологічних термінах на позначення: гідростатичного тиску води, який представлений такими термінами: artesian head, elevation head, hydrostatic head, friction head; вибухових робіт (heading blast) у геологічній практиці, для прикладу, метод камерних зарядів, який застосовують при масових вибухах на викид і скидання в кар’єрах при проходці виїмок, спорудженні гребель, перемичок [7]; геологічних процесів, таких як ерозія, яка є одним з головних чинників формування рельєфу земної поверхні (headward erosion).

Обличчя (верхня, передня частина голови, обмежена чолом, вухами, щоками і підборіддям) також зазнає метафоричного переосмислення в геологічній фаховій мові на основі ознаки “передня частина”, формуючи при цьому важливі номінації на позначення передньої, вертикальної частини кристалу (crystal face); скелястої поверхні гірської породи (rock face); геологічної карти (map face); рельєфу (free face); підвіреної частини дюни (slip face); пляжу (beach face).

З місцем розташування (спеціальні впадини лиця), зовнішнім виглядом (куляста форма з опуклою передньою частиною) очей, які в людини забезпечують, в першу чергу, функцію зору, асоціюється в геології атмосферне явище (eye of the storm); при актуалізації ознаки кольору виникає термін на позначення твердого мінералу халцедону (eye agate); випуклій формі людського ока уподібнюється піщана дайка, яка залягає всередині вугільних покладів та проникає через них. Дугоподібному піднесенню шкіри над очними ямками, яке покрите коротким волоссям та особливим м’язом, брові, яка в людини захищає очі від сильного світла, поту та інших рідин [8] уподібнюються в АФМГ структура деяких реолітів (eye-and-eyebrow structure).

Форма та розташування геологічних складчастих порушень (*pose*) відображається крізь призму найменування дихального органу у людини – носа, який розташований на обличчі. Метафоричний перенос ґрунтується на основі асоціації за зовнішнім виглядом (вертикальна повздожня перегородка).

У людини ротова порожнина служить для приймання їжі, механічної і частково хімічної її обробки. Починається ротова порожнина ротовим отвором (вертикальною дугоподібною щілиною) і переходить у глотку (при її відсутності – безпосередньо в стравохід). В АФМГ одній із функцій роту (прийом їжі), уподібнюється місце впадіння річки (*river mouth*).

Язику, функціональному м'язовому органу людини, уподібнюється в АФМГ на базі асоціативної схожості форми та характерного висунення вперед, лід (*ice tongue*) та геологічні складчасті порушення (*avalanche boulder tongue*).

Зазвичай голова з'єднана з тулубом шиєю, яка дозволяє голові повертатися. Через шию проходять різні шляхи забезпечення – такі як стравохід, гортань, трахея, кровеносні судини: артерії та вени. В АФМГ фіксуємо ряд термінів, в найменуванні яких метафоричний перенос відбувся на підставі зовнішнього вигляду (циліндричної форми), а не функціональної, геологічного утворення та частини тулуба – шиї. Наприклад, жерло вулкана (*volcanic neck*), що являє собою вертикальну, циліндричної форми інтрузію, через яке виходить лава.

Переосмислюючи метафорично зовнішній вигляд, місце та характер розташування верхніх кінцівок людини, подовгасту форму пальців та вигнуту форму плеча, в АФМГ зустрічаємо терміни на позначення: коротких, лінійних, протяжних форм рельєфу (*finger gully*); вугілля (*finger coal*); водойм (*finger lakes*) та вигнутої форми русла річки (*elbow of capture*).

Нижні кінцівки (стопи, для прикладу) у людини зазнають також переосмислення у геологічній термінології та ототожнюються з місцем розташування геологічних об'єктів: підніжжям гори (*foot hill*), геологічним пластом (*foot layer*), льодовим покривом (*ice foot*), характером розташування порід при їх складчастих порушеннях.

Пальцям ніг уподібнюються малої форми та розміру типи рельєфу, для прикладу найнижча частину схилу (*toe*) та геологічні утворення типу округлих виступів, які утворюються по краях потоку лави пахоехое (*toe*).

Зигзагоподібні вигини, подібні до людського коліна, характерні для кристалів, (*knee twin*) та типу рельєфу (*knee fold*). Метафорична назва базується на актуалізації ознаки схожості зовнішнього вигляду.

Все тіло людини покрите шкірою, яка захищає тіло від широкого спектру зовнішніх впливів, бере участь в диханні, терморегуляції, обмінних процесах. Зовнішньому покриву в сфері геології уподібнюється верхній, тонкий шар льоду (*skin*), оболонка гарячого вулканічного газу, яка оточує кожну тверду частинку в потоках попелу (*gas skin*), складчасті порушення землі, які охоплюють тільки поверхневі пласти (*thin-skinned*). У даних метафоричних термінах переважає функціональна ознака шкіри людини, а саме функція покриття.

Волосиста структура мінералів уподібнюється волоссяному покриву шкіри, наприклад, в природі зустрічаються мінерали у вигляді дрібних, прямих, тонких волокнистих кристалів (*hair corper, hair zeolite, hair pyrites*).

Цікавим з точки зору метафоричного перенесення є термін на позначення склуватої аморфної вулканічної гірської породи або її частини, що утворюється при швидкому (без кристалізації) застиганні лави. Дане геологічне утворення отримало назву *Pele's hair*, насамперед в честь гавайської богині, заступниці вулканів, Пеле, та завдяки проектуванню ознак волокнистої структури волосся на гірську породу.

Опорою тіла або окремих його частин служить скелет, який налічує велику кількість кісток, що в людини характеризуються високою твердістю, значним вмістом мінеральних речовин і своєрідною мікροструктурою. Як складові скелету кістки виконують опорну, захисну та рухову функції. В АФМГ кісткам (їх формі та структурі) уподібнюються породи, які містять вугілля (*bone coal*). Лексема *backbone* реалізується в найменуваннях гірських хребтів, в основі яких знаходяться ознаки метафоричного переносу такої диференційної семи як (сукупність елементів, їх поєднання). Наприклад, у АФМГ даний термін означає велику лінійно витягнуту позитивну форму рельєфу з чітко відбитими схилами, що перетинаються у верхній частині.

Життєдіяльність людині забезпечує кров, яка циркулює системою судин та транспортується до усіх органів тіла, здійснюючи обмін речовин. Когнітивний перенос з концептуальної сфери-джерела “внутрішні органи” в сферу-ціль “геологія” здійснюється за рахунок подібності кольору

крові, форми капілярів. Наприклад, червонуватий колір мінералів може метафорично виражатися за допомогою слова *blood*: агат (*blood agate*), геліотроп (*bloodstone*).

Аналізуючи номінації частин людського тіла в АФМГ, не можемо не згадати цікавий, на наш погляд, термін на позначення такого незвичного атмосферного явища, як опади рожево-червоного відтінку (*blood rain*), метафоризований на підставі схожості кольору.

У результаті метафоричного переосмислення форми (не функції, як у людини) капіляра, виникають геологічні терміни на позначення мінералів: волосистий пірит (*capillary pyrites*) або натічний мінерал й мінеральний агрегат (*capillary stalagmite*).

У нашій вибірці є ряд термінів на позначення мінералів та мінеральних утворень (*kidney ore*), ключовими словами у яких є назви внутрішніх органів людини (нирки, функція якої полягає у виведенні продуктів життєдіяльності шляхом фільтрації крові [13], та печінки, яка бере участь у процесах перетравлювання їжі, обміну речовин, кровообігу [14]). Крихкій структурі осадової гірської породи надаються структурні властивості печінки (*liver rock*).

Важливе місце в структурі метафоричної моделі “ГЕОЛОГІЧНІ ОБ’ЄКТИ ТА ПРОЦЕСИ – ЦЕ СВІТ ЛЮДИНИ” займає фрейм “властивості людини”, який пропонує опис геологічних об’єктів в термінах на позначення різних станів людини та реалізується у відповідних слотах: “фізичний стан людини” (*cave breathing, swallow gypsum, running sand, singing sand, dancing dervish, raft lake*), “фізіологічний стан людини” (*dead cliff, dead fault, live cave, blind coal*), “психологічний стан людини” (*active channel, active fault, passive fault blocks, aggressive magma, friendly ice, sensitive clay*).

Яскравими прикладами, які демонструють даний фрейм, є метафори пов’язані із фізіологічним станом людини. Так, у тлумачному словнику української мови знаходимо наступне визначення слова “живий” – такий, що існує, здійснює обмін речовин із зовнішнім середовищем, здатний рости, розмножуватися [10]. В АФМГ слово *live* в складі словосполучення *live cave* вживається на позначення печери, яка характеризується наявністю в ній води та живих організмів, або активного потоку (*live stream*), нафти, насиченої газом (*live oil*). Метафоричний зсув відбувається на базі асоціативної ознаки “такий, що існує”.

Протилежним живому стану організму постає мертвий, такий, у якому припинилося життя, у геології ця ознака переноситься на типи рельєфу, водойми, льодовики та інше. Наприклад, печера без вологи (*dead cave*), скала, яка більше не піддається руйнівній дії морських хвиль (*dead cliff*), льодовик, що припинив свій рух (*dead glacier*), озеро, яке заросло рослинністю (*dead lake*), нерухома вода в річці (*dead water*). Гірські породи, які не містять корисних копалин, також вважаються мертвими (*dead*).

Люди можуть жити з різними фізичними вадами. Так, у метафоричному значенні фізична вада “сліпий” (позбавлений здатності бачити) означає “такий який не має виходу, проходу, такий, якого не видно, не чіткий” наприклад, рудні поклади, які не виходять на поверхню (*blind*), вугілля, яке згоряє без полум’я (*blind coal*), озеро, в яке не впадає та з якого не витікає жоден струмок чи річка (*blind lake*), тип долини, яка раптово обривається в тому місці, де потік води зникає під землю, затікаючи в печеру чи карстову воронку (*blind valley*).

Геологічні об’єкти (печери, річки, джерела) подібно людині можуть дихати та проковтувати речовини. Наприклад, поступальний та зворотній рух повітря у вузьких проходах та печерах з циклом від декількох секунд до декількох хвилин (*cave breathing*) уподібнюється диханню людини.

Фізично здорова людина вміє бігати, висіти, лазити, штовхати, копати. Аналогічні властивості характерні і для льоду, який рухається (*ice run*), осадових порід, які під дією текучих вод також змінюють характер свого розташування (*pit run gravel*), долина притоку, гирло якого піднімається над дном головної долини в місці злиття (*hanging valley*), підняття болотистої ділянки на краю великого болота (*climbing bog*).

Розуміння деяких геологічних об’єктів здійснюється крізь призму діяльності, захоплені людини та результатів цієї діяльності. Метафоричні номінації базуються на ознаці форми та звуку. Наприклад, термін *singing sands* в АФМГ позначає пісок, який зустрічається переважно на пляжі. Якщо на нього наступити, він видає звук, викликаний переміщенням зерен піску одне відносно одного. Геологічний термін *whirling dervish* (в прямому значенні “танець дервішів”) означає місце залягання руди (*whirling dervish deposit*). Метафоричне перенесення відбулось на базі асоціативної схожості зовнішнього вигляду костюму танцюристів під час танцю та форми місця залягання руди.

Отже, метафоричні номінації даного фрейму вживаються для найменувань різних типів гірських порід, рельєфу, водойм.

У складі фрейму “сімейні зв’язки людини” із метафоричною субмоделлю “ЗВ’ЯЗОК МІЖ ГЕОЛОГІЧНИМИ ОБ’ЄКТАМИ – ЦЕ РОДИННИЙ ЗВ’ЯЗОК” виділяємо такі геологічні терміни: daughter mineral, daughter material, three sister, mother cloud, mother liquor, mother coal, rock baby, parent rock, parent element, bastard quartz, bastard shale.

Спорідненість – кровний зв’язок між людьми, з наявністю, якою закон пов’язує окремі права і обов’язки [11]. Кожна людина по батькові належить до одного роду, по матері – до іншого. Мама – жінка стосовно її дітей. В переносному значенні це слово означає те, що є джерелом, звідки черпають енергію, “такий, від якого або в якому зароджується, утворюється щось нове, подібне до нього” [12]. На базі такої ознаки утворився в АФМГ термін на позначення атмосферного явища, наприклад материнська хмара, з якої утворюються інші хмари (mother cloud), рудного тіла, через розмив якого утворилась розсип (mother lode), природного скупчення кристалу (mother crystal), материнської, гірської породи, від якої походять інші гірські породи або корисні копалини (mother rock), кристалічного кварцу, який містить зелені волосоподібні кристали актіноліта (mother of emerald).

Дочка – особа жіночого роду стосовно своїх батьків. В АФМГ реалізується зв’язок спорідненості, похідності, успадкованості, наприклад дочірній ізотоп, який залишився після батьківського (parent isotop) ізотопу (оригінальний ізотопів) та зазнав розпаду (daughter isotop). Знаючи співвідношення кількості материнського елемента, що залишився у породі, та продукту кінцевого розпаду, термін його перетворення, можна визначити абсолютний вік гірських порід [3]. У даному випадку слово parent у метафоричному значенні в АФМГ означає “такий, від якого народжується, утворюється щось”.

Близьким до поняття дочки є сестра – дочка одних і тих же батьків стосовно інших дітей. Відповідно в АФМГ реалізується функція спільного походження, однакова структура, щось спільне на кшталт геологічного терміну на позначення вулкану (three sisters), який складається із трьох вулканічних вершин.

Таким чином, одиниці даної метафоричної субмоделі структурують переважно знання про походження гірських порід, типи рельєфу в термінах на позначення родинних відносин.

Отже, аналіз матеріалу показав, що метафори з вихідної сфери “світ людини” концептуалізують різні геологічні об’єкти та процеси шляхом звернення до номінацій частин тіла людини, різних станів людини, родинних відносин та активної діяльності людини. В АФМГ рідко переосмислюється функція органів людини чи її діяльності. Метафорична інтерпретація відбувається на основі актуалізацій ознак зовнішнього вигляду, форми, кольору, локалізації, функції, що стають відповідно ознаками денотатів: гірських порід, мінералів та мінеральних утворень, вулканічних утворень, водойм та рельєфу, різних органічних та хімічних сполук, інструментів та методів. Для подальших наукових розвідок перспективним вважаємо дослідження артефактної метафори в АФМГ.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Вступление / Н. Д. Арутюнова // Образ человека культуре и языке. – М. : Индрик, 1999. – С. 3 – 10.
2. Бражук Ю. Метафоричний компонент у медичній термінології (на матеріалі анатомічних і клінічних термінів) [Електронний ресурс] / Ю. Бражук // Studia linguistica. – 2012. – Вип. 6 (1) – С. 224 – 228 – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stling_2012_6\(1\)_39](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stling_2012_6(1)_39)
3. Ваганов І. І. Інженерна геологія та охорона навколишнього середовища [Електронний ресурс] / І. І. Ваганов, І. В. Маєвська, М. М. Попович. – Навч. посібник. Вінниц. нац. техн. ун-т. – Вінниця : ВНТУ, 2014. – 266 с. – Режим доступу : <http://posibnyky.vntu.edu.ua/geologiya/>
4. Кербер Е. В. Основные области-доноры немецкоязычных метафоричных терминов экономики / Е. В. Кербер // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2013. – № 7 (25): в 2-х ч. Ч. I. – С. 82 – 84.
5. Рахилина Е. В. Основные идеи когнитивной семантики / Е. В. Рахилина // Современная американская лингвистика : Фундаментальные направления / под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой и И. А. Секериной. Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – С. 371 – 388.
6. Чудинов А. П. Очерки по современной политической метафорологии / А. П. Чудинов. – Монография. Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2013. – 176 с.
7. <http://bibliograph.com.ua/spravochnik-161-stroitelnye-tehnologii/53.htm>
8. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0>
9. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0>
10. <http://sum.in.ua/>

11. <http://pravo-ukraine.org.ua/7930>
12. <http://sum.in.ua/s/materynsjkyj>
13. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B8%D1%80%D0%BA%D0%B8>
14. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%87%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Галай – викладач кафедри англійської мови Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наукові інтереси: термінознавство, когнітивна лінгвістика.

УДК 811.111'373.46'42:32

ФУНКЦІОНАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ПЕРЕДВИБОРЧИХ ПРОМОВАХ КАНДИДАТІВ У ПРЕЗИДЕНТИ США 2012 РОКУ М. РОМНІ ТА Б. ОБАМИ

Юрій ЗАБЛОЦЬКИЙ (Острог, Україна)

Стаття розглядає особливості функціонування англійської економічної термінології в структурі політичного дискурсу. Дослідження виконано на матеріалі передвиборчих промов кандидатів у президенти США 2012 року М. Ромні та Б. Обами. Економічний термін розглядається як трирівнева структура, яка одночасно поєднує в собі особливості одиниці мови, спеціальної комунікації та відповідної галузі знань.

Ключові слова: економічний термін, політичний дискурс, функціональні особливості, комунікативна функція, прагматична функція.

The article deals with peculiarities of English economic terms functioning in political discourse. The research has been carried out on the basis of 2012 US Presidential campaign election speeches by M. Romney and B. Obama. The economic term is viewed as a complex three-dimensional structure combining features of a unit of the language, communication and economic science.

Key words: economic term, political discourse, functional peculiarities, communicative function, pragmatic function.

Актуальність теми. Функціонуванням термінів цікавилися свого часу О.С. Ахманова, Б.Н. Головін, В.П. Даніленко, В.М. Лейчик. Як справедливо зазначав Б.Н. Головін, наука про терміни повинна вивчати не лише термінотворення, а й термінвикористання, тобто вона повинна займатися систематичним, широким, обґрунтованим дослідженням того, як функціонують реальні терміни в реальних текстах – виробничих, технічних, наукових, ділових, суспільно-політичних [3, с. 52]. Упродовж останніх п'ятнадцяти років значно зріс науковий інтерес щодо перегляду позицій традиційної термінології, прикладом чому може слугувати поява нових напрямків досліджень у певній галузі і, як наслідок, презентація нових теоретичних підходів до вивчення термінології: соціокогнітивна теорія термінології [15], яка вивчає концепти не як ізольовані одиниці, а взаємопов'язані елементи тексту, що розглядаються в реальному процесі їх використання; фреймова термінологія [13], яка розглядає слова й терміни як частину однієї лінгвістичної реальності, що належать до різних когнітивних структур або фреймів; комунікативна теорія термінології [12], яка пропонує багатоаспектний розгляд термінологічних одиниць з позиції мови, когніції та комунікації. Термінологічний аналіз набуває нових характеристик. В центрі його уваги вже не суто термін як статична одиниця, яка формує частину концептуальної системи дисципліни, а термін як динамічний елемент, який виникає, набуває значення і розвивається в процесі розвитку дисципліни, формуючи структуру її внутрішніх закономірностей та сприяючи розвитку останньої [11, с. 82]. Власне дослідження економічної термінології в площині реального функціонування відкриває, на нашу думку, широкі можливості для вирішення багатьох практичних та теоретичних завдань не лише науки термінології, а й для спостереження процесу розвитку та функціонування англійської мови на сучасному етапі в цілому.

За визначенням Т.І. Панька, економічним терміном є слово або словосполучення, що є мовним показником чітко сформованого наукового економічного поняття [10, с. 11]. Доповнює визначення економічного терміна запропонована М. Кабре трирівнева структура термінологічної одиниці, яка поєднує у собі характеристики одиниці знань, мови та комунікації, проте реалізуються ці характеристики в особливий, притаманний лише для термінологічної одиниці, спосіб [11, с. 183].

Галузь економіки є зрілою, сформованою та розвинутою науковою дисципліною зі своєю історією, засобами, методами та науковим апаратом, тому, економічний термін, перш за все, слугує засобом формування, збереження та передачі знань у галузі виробництва та ведення господарства. Економічний термін є одиницею мовного рівня, оскільки функціонує в мовному середовищі, підпорядковується усім правилам та характеристикам загальної мови. Метою використання терміна в межах фахового середовища та поза ним є створення, передача, обробка та збереження відповідної інформації, що характеризує його як повноцінну комунікативну одиницю. Такий підхід до розгляду економічного терміна дає можливість дослідити його функціонування одночасно з усіх сторін та виявити увесь спектр лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів у площині його реального використання в комунікативному середовищі з одного боку, та простежити специфіку реалізації цих функцій терміном з іншого.

Таким чином, під економічним терміном ми розуміємо лінгвістичний знак, що має просту чи складну формальну структуру (слово чи словосполучення, співвідносне з відповідним поняттям у сфері економіки) та утворює стійкі системні зв'язки з іншими термінами цієї галузі, використовується як одиниця комунікації в широкому діапазоні комунікативних ситуацій.

Однією з базових функцій слова є номінативна або репрезентативна, суть якої полягає у номінації певних предметів, явищ, процесів тощо. Специфіка реалізації цієї функції терміном полягає як у способі репрезентації, так і в особливості реферованих понять. Існує низка вимог, яким має відповідати термін в процесі номінації, серед яких: точність, стислість, емоційна нейтральність, незалежність від контексту, використання в спеціалізованому дискурсі [9, с. 6-9]. Наведені вище ознаки по-різному проявляються у термінологіях різних галузей, зокрема терміни суспільних наук, до яких відноситься економіка, володіють низкою специфічних ознак, які протиставляють їх термінам природних та технічних наук:

1. Пряма, чітко виражена залежність термінів суспільних наук від відповідної теорії та системи поглядів. При детальнішому розгляді терміни природних та технічних наук також залежать від теорії, яка, в свою чергу, визначається світоглядом (наприклад, паралельність в геометрії, маса в фізиці), але ця залежність може бути завуальована. В термінах соціальних наук вона входить в їхню змістовну структуру.

Своєрідна реалізація ознаки системності. Поряд зі сформованими підмовами, що відображають закінчені теорії є такі галузі знань, для яких ще не побудовані системи понять (до них відноситься досліджувана лексика).

Наявність термінів з розмитими межами понять, які вони позначають, наприклад, термінів, що позначають загальні поняття соціального характеру (особистість, ідеал).

Більш широкий розвиток синонімії та багатозначності ніж в терміносистемах природничих і технічних наук.

Наявність оцінного фактора в семантиці термінів [4, с. 19].

Аналіз передвибірчих промов кандидатів у президенти США Мітта Ромні та Барака Обама показав, що в промовах обох кандидатів виявлено значну кількість економічних термінів. З одного боку, це пояснюється важливістю цієї галузі в американському суспільстві, з іншого, – прагматичним потенціалом терміна. Адже, за межами спеціалізованого дискурсу термін може збільшувати смисловий обсяг реферованого поняття, розвивати додаткові смислові відтінки та переносне значення [7, с. 302]. Слід зазначити, що часто реципієнт позбавлений контексту, не має можливості ідентифікувати найменування з певною спеціальною категорією знань і, відповідно, з певним конкретним спеціальним поняттям. В зв'язку з чим, використання цих одиниць в промовах може частково спотворювати об'єм реферованого поняття з певною стилістичною метою.

Серед інших важливих функцій мовної одиниці виокремлюють сигніфікативну або означальну функцію, суть якої полягає в здатності категоризувати поняття, виражати відмінні риси про певний клас предметів. Особливість реалізації сигніфікативної функції терміном полягає в тому, що термін може одночасно називати й позначати рефероване поняття [5, с. 7]. Проте, варто зазначити, що така ситуація значною мірою стосується вмотивованих термінів, а оскільки далеко не всі терміни будуть повністю вмотивованими, то і не всі будуть визначати поняття, деякі будуть лише його називати [8, с. 72].

Сигніфікативна функція терміна може в тій чи іншій мірі проявлятися у сфері фіксування, тобто у спеціалізованій літературі, але не завжди у сфері функціонування. Активне проникнення економічної термінології у повсякденне життя сприяє її частковій деспеціалізації, а її широке використання у засобах масової комунікації та високий рівень освіченості американського

населення дозволяє не використовувати визначень в текстах суспільних тематик. Навпаки, існує протилежна тенденція, коли обмеження простору в медіатекстах призводить до активного використання різного роду економічних скорочень та абревіатур без їх декодування.

Звичайно, звертаючись до своїх громадян, кандидати у президенти не обтяжують себе детальними поясненнями термінів, які вживають в своїх промовах. Цей пласт лексики активно поширюється в соціальному просторі, оскільки тема економіки постійно обговорюється в американських медіа, а рецесія 2008 року тільки посилила інтерес суспільства до економічних питань. Крім того, політики в своїх промовах оперують здебільшого досить загальними, а не вузькоспеціалізованими термінами, що теж дозволяє не перейматися питанням декодування відповідних одиниць. Загалом, варто зазначити, що у промовах кандидатів не було зафіксовано жодного випадку використання визначень економічної термінології.

Розгляд терміна як одиниці комунікації передбачає, насамперед, аналіз його комунікативних та прагматичних характеристик. Термін володіє високим рівнем інформативності, тому, насамперед, виконує комунікативну функцію, яка сприяє як передачі знань певної сфери, так і активізації діяльності людей з метою отримання цих знань. Специфіка реалізації комунікативної функції терміном полягає в тому, що як засіб збереження та розповсюдження інформації про наукові поняття, терміни є своєрідним посередником між поняттєвою та мовною системами, які з одного боку функціонують на основі базових правил обох систем, а з іншого – самі можуть впливати на їх подальший розвиток. За таких умов повідомлення об'єднує в собі фонове значення, спеціальне знання, лінгвістичну здатність адекватного використання терміна та очікувану реакцію реципієнта. Для того, щоб комунікація мала позитивний результат, і відправник інформації успішно реалізував свій комунікативний намір, йому необхідно враховувати рівень професійних знань реципієнта. На думку Дж. Сейгера, успішність наукової комунікації полягає в стислості й точності повідомлення та його відповідності фаховим знанням реципієнта [14, с. 74].

Зрощення суспільної сфери з економічною сприяє проникненню й закріпленню терміносистеми останньої в повсякденну комунікацію. Інтерес громадян США до економічної ситуації в країні сприяє тому, що американські політики активно використовують цю тематику у своїй передвиборчій боротьбі, насичуючи тексти своїх виступів значною кількістю економічних термінів. Зв'язок політиків та громадян безпосередній, і тому перші зобов'язані реагувати на запит останніх. Економічна ситуація в країні як ніколи раніше турбує пересічного громадянина. Тому, щоб завоювати його прихильність, політична еліта безперервно експлуатує економічну тематику. Нами було виділено 10 найчастотніших економічних термінів у передвиборчих промовах кандидатів у президенти США 2012 р. (див. таблиця 1).

Таблиця 1

Найчастіше вживані економічні терміни

М. Ромні			Б. Обама		
	Термін	Кількість слововживань		Термін	Кількість слововживань
1	job (n)	332	1	job (n)	1666
2	economy (n)	242	2	tax (n)	1541
3	business (n)	234	3	middle class (n)	757
4	tax (n)	153	4	economy (n)	614
5	economic (adj)	140	5	pay (n)	613
6	debt (n)	97	6	business (n)	527
7	enterprise (n)	96	7	cut (n)	372
8	cut (n)	94	8	auto industry (n)	204
9	prosperity (n)	84	9	economic (adj)	251
10	unemployment (n)	66	10	crisis (n)	197

Аналіз передвиборчих промов кандидатів у президенти США 2012 року показав, що економічна тематика була одним з двох ключових предметів для обговорення. Кількісні підрахунки показали, що більше на цю тему висловлювався Б. Обама. Опираючись на терміни, які застосовували опоненти, характер висловлювань теж був різний. Обидва кандидата найбільше турбувалися про робочі місця (job), що було очевидно, враховуючи той факт, що США досі не

можуть оговтатися від рецесії 2008 року. Питання податків більше хвилювало Б. Обаму (tax), а представники середнього класу (middle class) взагалі не потрапили до першої десятки М. Ромні. Наведений список демонструє стурбованість Б. Обама економічною кризою (crisis), тоді як М. Ромні більше налаштований на оптимістичне та процвітаюче майбутнє (prosperity). Загалом, можемо зазначити, що аналіз контекстів вживання цих одиниць в переважній кількості випадків показав, що політики оперували економічною термінологією в функції прямої передачі інформації щодо питань. Дослідження показує, що М. Ромні зосередився на загальних неконкретних поняттях, а в арсеналі Б. Обама часто з'являлася більш конкретніша тема, зокрема авто індустрії (auto industry).

Однією з найважливіших функцій терміна, яка, на думку М. Кабре і відрізняє термін від слова, реалізуючись у відмінностях їх користувачів, комунікативних ситуацій, теми й мети повідомлення та типу дискурсу, в якому вони використовуються, виступає прагматична функція [12, с. 36]. Прагматична функція терміна полягає у виборі відповідного знака в залежності від комунікативної установки відправника інформації з метою певного впливу на реципієнта, наприклад, переконати в правдивості повідомлення, схилити адресата до певних висновків, спонукати його до відповідних дій [1, с. 5]. На думку авторів, прагматична функція реалізується через засоби побудови спеціалізованого тексту, де адекватне використання того чи іншого терміна залежить від учасників, умов, цілей, типу комунікації.

Активне використання економічної термінології в передвиборчому дискурсі пояснюється намаганнями політиків продемонструвати свою компетентність в даній галузі. Традиційно в Сполучених Штатах змагаються представники двох протилежних ідеологічних систем – демократи та республіканці. Кожен табір має свої погляди на різні аспекти суспільного життя країни, і кандидат, що їх представляє виступає обличчям, свого роду брендом своєї політичної партії. Сподобавшись та переконавши виборця у своїй компетентності, кандидат має високі шанси отримати більшість на виборах. Дослідження виборчої риторики 2012 року показало, що більше і якісніше про економіку говорив Б. Обама. Ми не будемо стверджувати, що на фоні переживань наслідків економічної рецесії 2008 року саме цей аспект призвів до його перемоги, проте арсенал різноманітних економічних термінів справді наводить на думку, що Б. Обама краще розуміється на економічних питаннях.

Особливість мовної природи терміна полягає в тому, що він слугує основним засобом комунікації в процесі наукової діяльності й відповідно основним елементом розповсюдження знань з одного боку, та продуктом когнітивної діяльності й відповідно інструментом процесу наукового пізнання, з іншого. Термін слугує засобом збереження та передачі інформації, уособлюючи в собі оброблену інформацію про науковий світ відповідної галузі. Проте, основною ціллю наукової комунікації є не простий обмін інформації за допомогою термінології, вона представляє собою особливу форму взаємодії людей в соціальній системі, сприяючи переосмисленню та розвитку наукової інформації. Тому, невіддільно від комунікативної функції вчені називають пізнавальну функцію терміна однією з ключових [2, с. 21]. В межах когнітивної функції терміна окремо виділяють здатність терміна відкривати нове знання, або так звану “евристичну функцію”, яка проявляється у прогностичних термінах, які з'являються до появи спеціального поняття дій [1, с. 7]. Крім того, науковий термін не лише відкриває, накопичує та передає наукові знання певної галузі, а й слугує засобом “фіксації знань в процесах наукового, технічного та навчального спілкування” [3, с. 13].

Як одиниця, що належить певній системі знань і тісно взаємопов'язана з іншими одиницями цієї системи, термін може виконувати класифікаційну або систематизуючу функцію [6, с. 96], оскільки, процес пізнання навколишньої дійсності завжди базується на здатності людини категоризувати та класифікувати ті чи інші предмети та явища навколишнього світу. У сфері наукових понять ця здатність проявляється особливо актуально.

Специфіка вираження цієї функції терміном полягає в тому, що він не лише зберігає та передає знання, а й слугує засобом отримання і концептуалізації нових знань на основі вже існуючого суспільно-наукового досвіду, на що більшість слів загальнолітературного мовного фонду не здатні. Усі ці аспекти пізнавальної функції більш притаманні для термінів точних наук і яскраво виражені у відповідному спеціалізованому фаховому дискурсі.

Переносючи акцент на економічний термін, який функціонує в межах політичного передвиборчого дискурсу, варто зазначити, що практично важко було визначити, як виконує економічний термін пізнавальну функцію в політичному дискурсі США. Теоретично ми можемо припустити, що деяка термінологія слугувала для отримання, засвоєння та категоризації нових

знань, проте враховуючи те, що комунікативні цілі учасників політичного дискурсу інші, нам видається логічним припустити, що пізнавальна функція терміна очевидно проявляється в спеціалізованій літературі для навчання чи довідок, проте не зовсім реалізована на рівні політичного дискурсу.

У своїй передвиборчій риторичі кандидати у президенти США 2012 року активно використовували економічну термінологію. Популярність економічного терміна пояснюється важливістю галузі економіки в американському суспільстві, економічною освіченістю громадян, нестабільною економічною ситуацією. Обидва політики послуговувалися термінами галузі економіки, щоб переконати електорат в правильності свого курсу економічного розвитку, продемонструвати рівень обізнаності з господарчими питаннями в країні, створити позитивний імідж політика, який здатен вивести країну на новий рівень розвитку. Крім того, попадаючи у непритаманне для себе оточення, економічний термін здатен набувати додаткових смислових значень та оцінних відтінків, чим також користувалися політики в своїх промовах.

У межах політичного дискурсу економічна термінологія виконувала ряд притаманних термінам функцій. Оскільки термін є одиницею природної мови, для нього властиві всі ті якості та функції, що й для звичайного слова, які, проте, мають свої специфічні прояви цих функцій та ознак. Аналіз передвиборчих промов Б. Обама та М. Ромні показав, що в їхньому політичному дискурсі економічні терміни не в повній мірі виконували деякі загальномовні функції.

Економічний термін у політичних промовах функціонує поряд з багатьма іншими елементами, тому в якості одиниці професійної комунікації використовується рідко. Так, політики мало використовували вузькоспеціалізовані економічні терміни, а в десятку найбільш вживаних економічних термінів обох кандидатів увійшли здебільшого з загальних граничних з загальноживаними словами термінів. Економічна термінологія зберігає та передає осмислену інформацію та здобуті знання закодовані в мовні знаки, виконуючи таким чином пізнавальну функцію. У межах політичного дискурсу пізнавальна функція економічного терміна теж не реалізується в повній мірі. Ця функція здебільшого реалізується у професійній комунікації, завдання ж політиків полягає не у підвищенні освітнього рівня американців, а в маніпулюванні їхньою свідомістю з метою отримання політичних дивідендів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонова, М.В., Лейчик, В.М. Функции научно-технического термина и их применение в информационных процессах / М.В. Антонова, В. М. Лейчик // Научно-техническая информация. Серия 2. Информационные процессы и системы, ВИНТИ. – 1990. – №11. – С. 2-8.
2. Володина М.Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой информации) / М.Н. Володина. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 128 с.
3. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учений о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 104 с.
4. Городецкий Б.Ю. Термин и его лингвистические свойства // Структурная и прикладная лингвистика / Б.Ю. Городецкий. – Л., 1987. – Вып. 3. – С.17-22.
5. Канделаки Т.С. Семантика и мотивированность терминов / Т.С. Канделаки. – М. : Наука, 1977. – 168 с.
6. Куликова И.С., Салмина Д.В. Введение в металингвистику (системный, лексикографический и коммуникативно-прагматический аспекты лингвистической терминологии) / И.С. Куликова, Д.В. Салмина. – СПб : «Сага», 2002. – 352 с.
7. Левицкий А.Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка / А.Э. Левицкий. – К. : «АСА», 1998. – 362 с.
8. Лемов А.В. Система, структура и функционирование научного термина : дис. канд. філ. наук : 10.02.01 / А.В. Лемов. – Нижний Новгород, 2000. – 359 с.
9. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики / Д.С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 157 с.
10. Панько Т.И. Развитие украинской политэкономической терминологии XIX–XX веков: автореф. дис. канд. филол. наук / Т.И. Панько. – Л., 1965. – 16 с.
11. Cabré T. Terminology and philosophy: from logic to the philosophy of science / T. Cabré. // ITF Journal. – 2003. – №14. – С. 81–85.
12. Cabré T. Terminology: theory, methods, and applications / T. Cabré. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999. – 248 с.
13. Process-oriented terminology management in the domain of coastal engineering / [P. Faber, S. Montero, M. Castro and others]. // Terminology. – 2006. – №12. – С. 189–213.
14. Sager J. A practical course in terminology processing. J. Sager.– Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. – 1990. – 266 p.
15. Temmerman R. Towards new ways of terminology description: the sociocognitive approach / R. Temmerman. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2000. – 259 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юрій Заблоцький – здобувач кафедри практики англійської мови Інституту іноземної філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, викладач кафедри англійської філології факультету романо-германських мов Національного університету “Острозька академія”.

Наукові інтереси: термінознавство, політичний дискурс, функціональні характеристики лексичних одиниць.

УДК 81'27 : 008

ЛЕКСИЧНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ З ЕЛЕКТРОТЕХНІКИ

Юлія КАРАЧУН (Київ, Україна)

Стаття присвячена висвітленню особливостей сучасної науково-технічної документації української та англійської мов з електротехніки на лексичному та стилістичному рівнях.

Ключові слова: науково-технічна документація, простий термін, складний термін, абрєвіатура, термін-словосполучення, запозичення, неологізм, номенклатура, професіоналізм.

The article deals with peculiarities of modern science and technical documentation in Ukrainian and English languages on lexical, structural and stylistic levels in the sublanguage of electrical engineering.

Key words: scientific and technical documentation, simple terms, compound terms, abbreviation, word combination, borrowing, neologism, nomenclature, professionalism.

Розвиток науки та техніки неможливий без процесів обміну науково-технічною інформацією, які узагальнюються поняттям науково-технічної комунікації. Науково-технічна документація представлена «сукупністю вербальних засобів, що використовує людина для обміну інформацією у науково-технічній сфері» [7, с. 130]. Спілкування у науково-технічній сфері є професійно-орієнтованим, оскільки воно має місце, насамперед, між спеціалістами певної галузі. Розмаїття предметних галузей науково-технічного спілкування визначає необхідність вирішення проблеми диверсифікації науково-технічної документації. Кожен член сучасного суспільства певною мірою стикається з текстами даного стилю, тому оволодіння нормами науково-технічної документації є важливою складовою частиною культури мовлення. Саме тому вважаємо за потрібне проаналізувати специфіку мови та структуру текстів науково-технічної документації.

Вивченням проблем науково-технічних текстів займалися Т.З. Гуськова, А.А. Карімов, Е.В. Бреус, А.В. Міхеєв, К.Н. Котлярова, Г.А. Діанова, М.Д. Гутнер, Л.С. Бархударов, А.Ф. Варварін, Я.І. Рецкер, В.Н. Трибунська, П.Р. Палажченко, Н.В. Федюшкіна, А.Д. Швейцер, В.Н. Крупнов, Н.Г. Лазарева, Е.Н. Муратов. Останнім часом в українському мовознавстві з'явилося чимало наукових праць, у яких досліджуються як загальнотеоретичні питання термінології, так і різні галузеві терміносистеми. Це праці А.А. Бурячка, В.В. Грищука, В.П. Даниленко, І.М. Кочана, Т.І. Панько, Л.О. Симоненка, Н.С.Родзевича, А.Д. Хаютіна. М. Л. Плюща, П. П. Плюща, С. П. Самійленка, В. М. Овчаренка. Розвиток наукової та технічної сфери, прогрес науки загалом зумовили необхідність вивчення лексичних та стилістичних особливостей науково-технічної документації з електротехніки саме в цьому полягає актуальність даного дослідження.

Мета статті передбачає виявлення та аналіз лексичного матеріалу, який охоплює лексичний та стилістичний рівні науково-технічної документації.

Відповідно до мети передбачається виконання таких завдань:

з'ясувати сутність поняття "науково-технічна документація";

виділити основні стилістичні особливості науково-технічної документації;

визначити та проаналізувати основні мовні засоби науково-технічної документації на лексичному рівні.

Як бачимо, стрімкий розвиток наукової та технічної сфери призвів до формування такого мовленнєвого жанру, як науково-технічна документація – сукупність офіційно-визнаних взаємопов'язаних текстових та графічних документів складених у визначеній формі, які містять передбачувану інформацію про виріб, явище чи процес; це не лише сума текстів, написаних хай навіть видатними вченими й добрими стилістами; це ще й величезний потік майже “безіменної” інформації (у вигляді реферативних журналів, повідомлень, каталогів, інструкцій, оглядів, проспектів), яка відзначається досить високим ступенем стандартизації.

Головним призначенням науково-технічної документації є систематизування, повідомлення про результати досліджень, доведення теорій, обґрунтування гіпотез, класифікацій, роз'яснення явищ, систематизація знань, виклад матеріалу, представлення наукових даних суспільству [3,

с. 22]. Головними стилістичними ознаками науково-технічної документації являються: інформативність, поняттєвість і предметність, об'єктивність, логічна послідовність, узагальненість, однозначність, точність, лаконічність, доказовість, переконливість, аналіз, синтез, аргументація, прояснення причинно-наслідкових відношень, висновки.

Основні мовні засоби науково-технічної документації спрямовані на інформування, пізнання, вплив і характеризуються: великою кількістю науково-технічної термінології, зокрема простими та складними термінологічними одиницями, термінами-словосполученнями, термінами-абревіатурами; запозиченнями, неологізмами та професіоналізмами; переважанням різнотипних складних речень стандартних виразів; наявністю схем, таблиць, графіків, діаграм, карт, знаків і значків; залученням цитат і посилань на першоджерела [5, с. 138].

Оскільки у науково-технічній документації термінологічні одиниці несуть основне навантаження, вважаємо за потрібне розглянути питання термінології дещо детальніше. Й.А. Багмут визначає термін як «нейтральне слово чи словосполучення, яке вживається для точного вираження понять та назв предметів» [2, с. 58]. Так, Й.С. Перхач вважає, що термінологія, як і загальнолітературна мова, повинна характеризуватися такими чинниками: досконалість, економічність, консонансність. Під досконалістю термінології дослідник розуміє її чітку граматичну структуру, логічність та вмотивованість термінів; під економічністю - її інформативність, легкість у вивченні короткість терміноодиниць; під консонансністю - милозвучність, артикуляційну та правописну зручність термінів [6, с. 42]. І.С. Алексєєва визначає термін як слово чи словосполучення (наукової чи технічної) мови, яке створене, отримане, запозичене для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів [1; с. 95-96].

Сучасна мова науки й техніки висуває до термінів кілька вимог, а саме: однозначність; систематичність; незалежність від контексту; часткова синонімічність; термін повинен бути милозвучним (тобто вимога евфонії) та експресивно-нейтральним.

За ознакою зрозумілості терміни поділяються на:

- загальнонаукові і загальнотехнічні терміни, які вживаються в декількох галузях науки і техніки: coil - котушка, converter - конвертер, output - вихідний пристрій.

- галузеві терміни, що вживаються лише в одній галузі знань: bipolar-field-effect transistor operational amplifier - оперативний підсилювач на біполярному транзисторі, vaned diffuser - лопатевий дифузор.

- вузькоспеціальні терміни, які характерні для спеціальності даної галузі: battery starter-tester - пристрій для перевірки системи стартера, turbo-compressor rotor – турбо-компресорний ротор [10, с. 34].

Усі терміни за своєю будовою поділяються на:

- прості: circuit - схема, button - кнопка, voltage - напруга;

- складні: clock-work – годинниковий механізм, microscope – мікроскоп, electretarder - електросповільнювач;

- терміни-словосполучення: battery charging – заряджання батареї, control panel – панель керування, power button - кнопка живлення;

- терміни –абревіатури: DVD – digital video disk (цифровий відеодиск), VDS (Virtual Disk Service), служба віртуальних дисків або служба ВДС [8, с. 9].

За кількістю компонентів можна виділити:

- однокомпонентні, а саме: multicarrier (багатофункціональний носій передачі даних), ultrasensor (ультрасенсор);

- двокомпонентні: «прикметник + іменник»: diffused – collector transistor (транзистор з дифузійним колектором);

- трикомпонентні або полікомпонентні:

- «іменник + іменник + іменник»: hook – collector transistor (транзистор з колекторною пасткою);

- «прислівник + іменник + ... + іменник»: crossed – coincident microphone system (система об'єднаних мікрофонів);

- «прикметник + іменник +....+ іменник»: magnetic cable – circuit cable (магнітна схема розміщення кабелів).

За ступенем спеціалізації терміни поділяються на професіоналізми та номенклатуру. Номенклатура – це сукупність спеціальних термінів (в основному абстрактних понять), які

вживаються в окремій фаховій ділянці. Так, наприклад: batch processing - пакетна обробка даних, data leakage - таємний вивід даних із комп'ютера. Професіоналізми – це дублети науково-технічних термінів (точних понять), які не складають замкнутої системи: main board - мама (материнська плата), keyboard - клава (клавіатура).

Сучасний етап розвитку української науково-технічної термінології характеризується стрімким збільшенням кількості надходження англомовних запозичень. Запозичення – елемент чужої мови (слово, морфема, синтаксична конструкція та ін.), який було перенесено з однієї мови до іншої в результаті мовних контактів, а також сам процес переходу елементів однієї мови до іншої [12, с. 28]. Р.Ф. Проніна та С.В. Семчинський пропонують розрізняти між первинними елементами запозичення, які здатні самостійно переходити з однієї мови в іншу, несуть основну мовленнєву інформацію і які наділені відносною самостійністю, та вторинними елементами, які не є здатними до самостійного переходу в іншу мову. До первинних елементів належать лексичні, семантичні, синтаксичні та стилістичні елементи, до вторинних – фонетичні, фонологічні та морфологічні. Канали запозичень можуть бути як усні (на слух) так і книжні (письмові) (за літерами).

Причинами проникнення запозичень в сучасну українську науково-технічну термінологію вважають:

- найменування нової реальії, нового предмета, нового поняття, що з'явилося у суспільстві: virus – вірус, fax - факс, modem - модем.

- відсутність слова, що позначає явища чи предмети, які й раніше були присутні в житті суспільства, але вони не мали відповідного позначення: vibration – вібрація, коливання; absorbent – абсорбент, поглинач;

- нове слово є більш зручним позначенням того, що раніше називалося за допомогою словосполучення: audio teleconference - аудіо телеконференція замість конференція з використанням теле- та аудіообладнання.

- запозичення нових слів обумовлено впливом іншомовної культури, диктується модою на іншомовні слова: data cache memory – кеш пам'ять, time clock setup – таймер замість пристрій установки часу.

Стрімкий розвиток в галузі електротехніки спричинив появу великої кількості неологізмів - слово або мовний зворот, створені для позначення нового предмета чи вираження нового поняття: HTTP, HTML, homepage, spam, smiley face, WAP, information superhighway, search engine. Але зрозуміло, що такі слова сприймаються як неологізми до тих пір, поки поняття, що ними виражаються не стануть звичними, після чого вони міцно входять в мову і вже не сприймаються як нові. Наприклад: I received a strange symbol at the end of an e-mail and was informed that it is called an emoticon. Я отримав дивний символ в кінці електронного листа. Мені сказали, що він називається емотікон. Отже, неологізм – категорія історична. Крім неологізмів загально мовних, виділяються неологізми індивідуальні, створені авторами окремих творів зокрема технічних з певною стилістичною метою; неологізми стилістичні, вони не входять до словникового складу мови, залишаючись у більшості випадків належністю окремого твору певного автора.

Питому вагу мають службові (функціональні) слова. Наприклад, деякі з прийменників і сполучників: on, after, instead of, in addition; і, й, але, що, щоб, де. Також використовуються слова, що забезпечують логічні зв'язки між окремими елементами висловів. Застосовується такі прислівники як however, also, again, now, thus, alternatively, on the other hand; в українській мові це ряд прийменників з орудними, знахідними, давальними відмінками: замість, задля, згідно з, всередині, наприкінці, порівняно з, на противагу.

Важливим є те, що науково-технічна документація вимагає обов'язкового повного засвоєння фактів, викладених у тексті, адресатом. Лексика – це найбільш специфічний рівень мови науки й техніки. Для лексичного оформлення текстів науково-технічного дискурсу характерна, насамперед, насиченість термінами, що пояснюється специфікою термінів, їх точністю, економічністю, номінативною та розрізняльною функцією, стилістичною нейтральністю, великою інформаційною насиченістю у порівнянні зі звичайними словами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексєєва І.С. Професійний тренінг перекладача. – «Союз», 2001. – 258 с.
2. Багмут Й.А. Проблеми перекладу суспільно-політичної літератури українською мовою. – К.: НД, 2005. – 201 с.

3. Глумов В.И. Структурно-семантическая организация составных терминов русского и английского языков (на материале текстов по вычислительной технике и программированию): Автореф. Дис... канд. фил. наук. – Ленинград, 2003. – 22 с.
4. Даниленко В.П. Лексико-семантическая и грамматическая особенности слов-терминов. – М.: Наука, 2001 С.78 – 90.
5. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Частина II. Вінниця: Нова книга, 2001. – 303 с.
6. Перхач Й.С. Лінгвістичні й дидактичні проблеми іншомовної комунікації. – Харків: Константа, 2002. – 86 с.
7. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник. – 3-тє вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
8. Пронина Р.Ф. Перевод английской научно-технической литературы. – М.: Высшая школа, 1993. –174 с.
9. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К.: Головне видавництво видавничого об'єднання "Вища школа", 2008. – 328 с.
10. Симоненко Л.О. Склад і структура термінологічної лексики української мови. – К.: Наук. думка, 2004.
11. Симоненко Л.О. Слова терміни, їх утворення і тенденції розвитку в сучасній українській та російській мовах // Радіотехніка. – К., 2001. - № 10.
12. Хоменко С.А. Основы теории и практики перевода научно-технического текста английского языка на русский. Мн.: БНТУ, 2004. – 204 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Карачун – аспірант кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут".

Наукові інтереси: складні терміни в українських та англійських науково-технічних текстах та їх стилістичні, парадигматичні, синтаксичні особливості.

УДК 811. 111'42'35:811.111-995

ТЕРМІНИ ЯК ЕЛЕМЕНТИ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ

Наталія КОВАЛЬСЬКА (Київ, Україна)

Статтю присвячено розгляду функціонування термінів в межах художнього стилю в сучасній англійській мові. У роботі схарактеризовано основні ознаки термінологічних одиниць, наведені характеристики та зміни їх природи, які притаманні нинішньому етапу розвитку мови. Терміни пропонуються розглядати як елементи літературного стилю, які необхідні для відображення сучасної картини світу та створення яскравого мовного портрету майстрами художнього стилю. Терміни ж репрезентують знання про текстову дійсність та вказують на неоднорідність текстової семантики. Використання авторами термінів спирається на їх професіоналізм та творчий потенціал.

Ключові слова: термін, художній стиль, ознаки художнього стилю, картина світу, природа терміну, функціонування терміну.

The paper is concerned with the functioning of terms in Modern English belles-lettres style. The main features of terms and changes they undergo currently are highlighted. Terms are viewed as literary elements and stylistic devices which help writers develop a literary piece. Terms represent textual reality and indicate heterogeneity of textual semantics. The use of terms in a literary piece depends on the writer's professionalism and creative potential.

Key words: terms, literary style, language map the world, nature of terms, functioning of terms.

Постановка наукової проблеми. Сьогодні вирізняється тим, що мова успішно функціонує, як засіб створення, передавання і збереження інформації, яка надходить величезним потоком і те як людина, що є носієм мови у своїй практичній діяльності збирає, управляє/керує чи використовує її (інформацію), щоб успішно конкурувати в глобалізованому діловому світі. І тут знову на першому місці постає мова, але вже мова фахова чи термінологія, її форма, зміст і вміст. Отже, є потреба у розгляді.

Важливість використання термінів у художньому стилі сучасної англійської мови та особливості їх перекладу українською мовою представляють інтерес для наукових досліджень. Питаннями термінознавства разом із сукупністю його незалежних напрямків займалися багато вітчизняних та іноземних науковців. Так, Т. Р. Кияк, український вчений, досліджує семантичні та соціолінгвістичні аспекти термінотворення, особливості перекладу вузькогалузевих термінів. Відзначимо значний вклад у розвиток сучасного термінознавства таких визначних вчених як, наприклад, Б. М. Головін, В. І. Карабан, В. В. Дубічинський, І. М. Кочан, С. В. Гриньов, В. М. Лейчик, С. Д. Шелов, Л. А. Манерко, І. В. Арнольд, В. П. Даниленко, Т. Л. Канделакі, А. С. Дякова, Т. Бадія, Г. Будін, Х. Галінські, Х. Піхт, С. Райт, Дж. Загер, Р. Охлі, Е. Лараз та ін. до розробки теоретичних питань та застосування теоретичних здобутків на практиці. Питанням

функціонування термінологічної лексики у художній прозі займалось чимало дослідників, серед яких назвемо Г. О. Абакумова, В. Л. Карпова, Т. К. Молодід, С. В. Панаєва, та ін..

Актуальність статті зумовлюється недостатнім висвітленням питання у науково-методичному плані та необхідністю всебічного дослідження особливостей семантичного й стилістичного функціонування термінів у текстах художньої прози, що раніше не було ґрунтовно досліджено.

У цій науковій статті зупинимось на дослідженні функціонування термінологічних одиниць сучасної англійської мови в межах художнього стилю. Крім того, в ході роботи розглянемо спільні та відмінні риси цих одиниць в англійській та українській мовах, щоб врахувати перекладацький аспект, що у подальшому дасть змогу перекладачу ефективно застосовувати виявлені особливості від яких залежить відтворення українською мовою термінів та їх адекватне використання.

Виклад основного матеріалу. Загальноприйнятним в усіх мовах є визначення терміну як центральної одиниці будь-якої терміносистеми, яка відзначається однозначністю в межах визначеного термінологічного поля, відсутністю синонімії та антонімії, емоційної маркованості, однак, він водночас виступає елементом динамічного словника мови в цілому, часто може втрачати ознаки своєї «досконалості», а саме: виходити за межі фахової мови та вступати у різноманітні сполуки з іншими лексемами. Що ж стосується функціонування терміна в художньому стилі, то тут є багато цікавого для лінгвістичного дослідження. На нинішньому етапі розвитку мови та високій частотності вживання термінів поза звичною для них сферою науково-технічного тексту викликало значні зміни власне в самій природі терміна: він набуває властивостей звичайного слова в першу чергу в семантиці. Така важлива характеристика терміну як однозначність під впливом художнього стилю втрачається, натомість термін набуває здатності розширювати, звужувати або навіть змінювати свою семантику. Завдяки цим змінам термін стає помітною стилістичною фігурою, входить до складу порівнянь, метафор, вживається в переосмисленому значенні, закріплює за собою це значення, що безперечно викликає труднощі під час перекладу.

Безсумнівно, термінологічний склад є невід'ємною частиною мови: терміни входять до системи мови, утворюючи одну з численних її підсистем - термінологічну. Характерною рисою сучасної англійської мови та й української є тісний взаємозв'язок і взаємодія системи мови з її термінологічною підсистемою, завдяки їм відбувається збагачення літературної та наукової мови новими словами, крім того розкриваються приховані можливості термінів, які саме в художніх текстах реалізують їх та набувають додаткових характеристик, які відповідають вимогам стилю.

Почнемо з того, що різні висловлювання, які вибудовують тексти можуть бути однаково бездоганними у мовному плані, але їх відрізнятиме загальний колорит та тон викладу. Літературний досвід, на нашу думку, не асоціюється ні з яким типом текстів, але при цьому можемо наполягати на тому, що відбувається процес взаємодії тексту й особистості. На тлі сучасного світового літературного життя мистецькі взірці допомагають отримувати знання та застосовувати їх на практиці читачами, що до певної міри є сформованими інтелектуальними особистостями здатними до життєтворчості. Умовності жанру, прототипи, лексичні CHUNCS довгий час залишалися соціально обумовленими та спричиняли обмеження не тільки у використанні мови, а й думки. Розуміння вище викладеного стало для авторів кроком до порушення певних норм та обмежень у використанні мовних засобів у відповідності до змісту висловлювання, комунікативного наміру та мети щодо створення тексту та його функцій. Різновиди висловлювань - стилі обслуговують різні сторони суспільного життя. [3, с. 8].

Кожний стиль має ряд беззаперечних характеристик та складових: сферу поширення і вживання (коло мовців); функціональне призначення (регулювання стосунків, повідомлення, вплив, спілкування, тощо); форму та спосіб викладу; систему мовних засобів і стилістичних норм (лексику, фразеологію, граматичні форми, типи речень тощо) [3, с.8]. Ці складові конкретизують, оберігають, певною мірою обмежують, унормовують кожний стиль і роблять його досить стійким різновидом літературної мови. [3, с. 10].

Оскільки об'єктом дослідження виступають терміни, що функціонують у художній прозі, то логічно буде охарактеризувати художній стиль, його ознаки, мовні засоби та жанри. Художній стиль – це стиль художньої літератури, який використовується письменниками, поетами у їх творчості. Взаємодія, взаємовплив та взаємостосунки художнього слова з реальною дійсністю, матеріальним світом – Універсумом з його багатогранністю та жагою пізнання мистецькими засобами стають навіть терміни і досить органічно вплітаються авторами в канву тексту. Вони

набувають питомої ваги настільки, що стають ознакою художнього стилю. Оскільки, згідно твердженням досить впливового філософа ХХ століття Мартіна Гайденгера «Там, де бракує слова, там немає речі. Лише слово надає речі буття» [2, с. 186].

Художній стиль має на меті через авторський поетичний чи прозовий текст, його зміст і форму впливати на світосприйняття та світо вираження людини. Щоб досягти цього та надати переконливу мовну картину світу, майстри художнього стилю узагальнюють й поєднують стилі, користуючись спектром мовних засобів та словникового розмаїття мови. Цей стиль використовується в творчій діяльності, мистецтві, культурі, освіті та виконує різноманітні функції. Як у всіх зазначених царинах, так і в белетристиці, окрім інформаційної функції, він також виконує естетичну: впливає засобами художнього слова через систему образів на розум, почуття й волю читачів, формує ідеї та переконання, моральні якості та естетичні смаки. Художній стиль реалізується в формі драми, прози та поезії, які, в свою чергу, розподіляються на жанри [3, с. 50]. Основними ознаками стилю є образність; опис словом подій; естетика мовлення; експресія та інтенсивність вираження; зображальність; конкретно-чуттєве живописання дійсності; відсутність регламентації вживання засобів та способів їх поєднання, відсутність нормування; суб'єктивізм розуміння й відображення.

Кожний стиль характеризується наявністю різних мовних засобів, які в ньому домінують і за допомогою яких читач може віднести конкретний текст до відповідного стилю [3, с. 49]. Мовними засобами художнього стилю є: лексичний склад мови; авторські новотвори, індивідуальний стиль митця; емоційно-експресивна лексика, історизми, архаїзми, діалектизми, просторіччя та жаргонізми; речення різноманітних типів, синтаксичних зв'язків; інтонування та ритмомелодика; стилістичні фігури.

Вищезазначені ознаки та засоби стають в нагоді при відтворенні авторами картини світу сучасника. До певної міри обґрунтованим є припущення О. Корнілова, що до основних компонентів «картини світу» відносять індивідуальний, науковий, загальнонаціональний або наївний. Наслідком діяльності будь-якого суспільства, його національного досвіду, свідомості, змін життя є поєднання, співіснування та взаємодія загальнонаціональної/наївної і наукової картин світу, де «наївні» терміни з різних фахових мов використовуються мовцями в повсякденному житті, де точність наукових термінів не є першочерговою, навіть надлишковою.

Праця науковців у вузькій фаховій сфері у зв'язку з процесами глобалізації викликала необхідність створення нової загальнонаукової картини світу і робота в цьому напрямку триває. Оскільки, наукова картина світу еволюціонує з об'єктивних причин швидше ніж наївна, то й процеси термінологізації стали беззаперечними для обох. З погляду розвитку й формування, наукова картина світу вторинна, швидка, універсальна. Комплексна наївна і наукова картина світу знаходять своє відображення в художньому тексті, користуючись своїми власними засобами мовного рівня доповнюють одна одну. Такими засобами виступають засоби первинної номінації (стилістично-нейтральні лексичні одиниці); оцінно-експресивні та засоби вторинної номінації. Приділимо увагу функціонуванню термінологічної лексики в художній прозі виходячи з того, що на етапі формування наукової картини світу терміни отримали нове поле вияву свого номінативного потенціалу.

Сучасний стрімкий розвиток науки та техніки знаходить своє майже дзеркальне відображення у розвитку мови, яка нарощує свій лексичний потенціал на позначення предметів та явищ, технологій та процесів різних технічних та наукових галузей знань. Термінологічні одиниці функціонують в межах науково-технічного дискурсу, проникають у наукові трактати і технічні тексти, але й з'являються у творах художньої літератури, де знаходять для себе «сприятливе» середовище, яке змінює їх природу, наділяє новими властивостями та здатностями. Якщо раніше автори вплітали термін вряди годи і за певної необхідності, наприклад, щоб описати певне наукове явище, чи експеримент, чи предмет з технічної сфери знань, то нині спостерігаємо чимало змін. Без терміну не можна уявити характеристику героя сучасного художнього твору. Уподобання, заняття та розваги сучасної молоді людини неможливо описати без певної кількості термінів тому авторам доводиться ними послуговуватись, мовознавцям, відповідно, випадає займатися вивченням зміненої природи терміна.

Для мови художньої літератури визначальною є стильова взаємодія. Вплив художнього тексту на читача досягається використанням автором образної мови та визначається образністю, яка є однією з основних ознак художнього стилю. Для створення різних образів (образ-персонаж, колективний образ, образ-символ, словесний/зоровий образ) використовуються тропи / тропеїчні

поля та стилістичні фігури. Сучасність вривається в художній текст через застосування мовних елементів, що традиційно вважалися позбавленими образності і без яких неможливо уявити сучасну мовну картину світу. До таких мовних елементів відноситься, зокрема, термінологічна лексика.

Аналіз терміносистеми будь-якої мови свідчить, що характеристика терміна далеко не у всьому відповідає тим вимогам, які до нього ставлять. Терміни виходять за межі спеціальної літератури й нехудожніх стилів, вони навіть метафоризуються, що зближує їх із загальноживаними словами [5, с. 38]. Суттєво взяти до уваги те, що термін стає елементом художнього тексту, а саме елементом загально образного ладу твору, його ідейного змісту і в зв'язку з цим зазнає якісних змін, які обумовлені специфічними художніми рисами, насамперед прагненням автора до індивідуалізації та мовної характеристики героїв творів згідно до художніх цілей.

У літературних творах явища омонімії та синонімії взагалі і терміну зокрема створюють стан подиву та радості розуміння у читача, який занурюється у процес розумової обробки тексту. На часі ставити питання синонімічності терміну, оскільки все частіше користувачу мови й перекладачу доводиться застосовувати синонімію у відповідності до контексту, що відіграє вирішальну роль у складному процесі взаємодії мовної компетенції та знань читача чи перекладача: *cultural background* – укр. культурний фон, культурна спадщина, культурний рівень, культурне походження, культурне середовище. Відзначимо, що навіть така ознака терміну як лаконічність не є вже беззаперечною: англ. *retailer* – укр. роздрібний торгівець; компанія, яка займається роздрібною торгівлею. Тут, на нашу думку, перекладачу доводиться враховувати сучасний стан української мови, де спрацьовує резистентність мови, в даному випадку – української, запозиченню хоч і лаконічному. В сучасних умовах термін, ми вважаємо, набуває експресії, стає все таки залежним від контексту: англ. *atmosphere* – укр. атмосфера (наук.) чи атмосфера у сім'ї. Вживання терміну в художньому тексті свідчить про його функціональність, яка, в свою чергу, виявляє тенденцію певного рівня вирівнювання зрозумілого використання термінів як в активному мовленні, так і в літературному.

Частота вживання термінів залежить також від жанру літератури. Оскільки, фантастика – це особливе явище в художній літературі, то у її мові можемо констатувати значну кількість термінів. Вона є свідченням того, що дедалі більше термінологічних одиниць заповнюють її сторінки; детермінологізовані слова наукової мови входять в структуру художніх образів. Для письменників-фантастів характерним є, до певної міри, нове літературне світобачення і тому їм доводиться творчо підходити до пошуків власних мовних засобів на лексичному та стилістичному рівнях з метою створення багатомірності, багатополарності та багатовекторності як сучасного, так і майбутнього життя-буття людини, її побуту, думок та почуттів в художньому творі. Мова художньої літератури зазнає значних змін саме в лексиці: нове, навіть новаторське відбувається на рівні семантики слова. Слово отримує нове життя завдяки новому значенню чи його новим відтінкам, що в свою чергу розширює можливості автора у слововживанні. Нові значення слова надають йому естетичної ваги у художній реальності особливо з набуттям синонімічності та антонімічності. Авторські новотвори стають характерною рисою художнього стилю. Сфера застосування терміну викликає зміни у його природі: у художніх текстах термін втрачає специфічні ознаки, набуває додаткових, навіть інших, смислових значень, виступає елементом образної системи мови у новому для нього стильовому контексті. Термін, неемоційний за природою розвиває емоційно-експресивні відтінки та конотації.

У художньому тексті терміни можуть функціонувати як іменники, тобто виконують номінативну функцію, а можуть бути виражені й іншими частинами мови, наприклад, прикметниками; і згідно до стильових ознак набувають деякого ступеня експресивності. Розмірковуючи про експресивність терміна, Г. О. Абакумова поряд з препозитивними й постпозитивними компонентами терміна, загальним контекстом його вживання, інтонацією, особливими синтаксичними факторами і т. ін. виділяє прикметники як особливий засіб надання терміну експресивно-емоційного відтінку: «Цікаво, що засобом створення емоційно-експресивного забарвлення терміну можуть виступати й прикметники в ролі означення. Як правило, такі слова не є термінами, а є епітетами, що характеризують термін...» [1, с. 87]. Отже, функціонування терміну в художньому тексті трансформує та видозмінює його вигляд і природу; окрім того у терміна з'являється нова особливість – новаторська, яка яскраво проступає при описі навіть звичних явищ в нинішньому просторово-часовому континуумі.

Тенденція до використання термінів у художній літературі є цілком зрозумілою, адже вони не вносять у твір надлишковий зміст, що й засвідчує правомірність їх застосування за умови, якщо автор – майстер художнього слова і діє згідно до визначених мети й завдань твору. Термінологічна лексика поступово стає невід'ємною частиною сучасного буття та знаходить своє відображення у художньому стилі, завдяки виконанню незвичних функцій. У художній прозі терміни виконують певні стилістичні, естетичні функції. Вживання спеціальних слів і сполук визначається засобами естетичної «денейтралізації» слів, що позбавлені у сфері свого прямого застосування тих психологічних рис, які є необхідною передумовою художньої мови [4, с. 100]. Термін в межах твору виявляє нові можливості створювати не тільки яскравий мовний колорит персонажів/героїв, а й його схильність до образності та персоніфікації. Терміни в художніх творах стають потужними засобами художнього стилю, які застосовуються на рівні з загальнозживаними та чекають на оцінку та переоцінку. Заслуговує на увагу той факт, що семантика висловлювання, що містить термін може виводитись з контексту (без точного знання значення власне терміну). Можливе досягнення гумористичного або сатиричного ефекту, беручи до уваги той факт, що термінологія в масі своїй інтернаціональна, проте має певні національні особливості. Отже, терміни на фоні розмовної лексики надають тексту емоційності, експресивності, виразності та створюють влучний яскравий образ, наприклад, на основі мовного портрету.

Основною умовою стилістичного використання термінів в науковому стилі є чітке виявлення термінологічного значення: передумовою для стилістичного використання терміна є його повна співвіднесеність з одним, і тільки з одним термінологічним рядом [3, с. 59]. У прямій (дефінітивно-номінативній) функції вони вживаються в творах на відповідну тему, тобто в таких, де розповідається про різні процеси та технології. У художньому стилі терміни використовуються як в прямому та в переносному значенні. Семантика термінів, що виконують номінативну і комунікативну функції, великою мірою залежить від індивідуальних авторських прийомів введення їх у мову прозового твору.

Термінологічна лексика влітається в текстову тканину без виносів чи приміток, особливо, якщо вони репрезентують тематичний шар текстової семантики та покликані виражати тему чи мікротему художнього твору. Вузькоспеціальні терміни, як правило, пояснюються автором. Використання термінологічної лексики в художньому стилі має на меті через текстову повноту й неоднозначність викликати інтерес читача при умові безпроблемного сприйняття тексту, де терміни виконують не тільки номінативну функцію, а й допомагають розкрити власне сутність явища та його зміст. Виходячи з того, що літературні тексти призначені для не визначеного конкретно читача, з не визначеним рівнем фонових знань про сучасність та задіяного в не завжди звичних подіях; перенесеннях в часі та культурі і тому вони виступають контекстом, таким собі розумовим світом для правильного тлумачення термінів, які вказують на відхилення від мовної чи мовленнєвої норми, та стимулюють реакції читача.

Резюмуючи викладений матеріал, можемо дійти висновку, що питома вага термінів зростає під впливом екстралінгвальних чинників як то стрімкий розвиток науки, інформаційних технологій та суспільства, глобалізаційні процеси, ділові контакти та контактування мов/художніх мов, мовотворчість, особливо художня та спеціалізоване використання термінів з метою створення образів. Функціонування терміну в художніх текстах, зумовлює втрату його специфічних ознак та набуття нових згідно до стильових меж, які складають стильовий контекст. Сама природа терміну зазнає змін. З'являється емотивна функція У нинішньому сенсі термін набуває емоційного забарвлення та здатності виражати емоційно-експресивні відтінки й конотації і навіть провокувати сенсації, оскільки читач проникає в картину світу героя, його соціалізацію, в його до певної міри уніфіковану семантичну пам'ять, терміносистему, де відбувається взаємодія мовної компетенції читача/перекладача і його знань. Розуміння значення терміну йде через текст-контекст та завдяки взаємодії тексту й уявленню про світ, що описаний в книзі задля комунікації інформації щодо світу та для створення/підтримання або руйнації соціальних зв'язків. Науковці йдуть найпростішим шляхом: нове поняття – новий термін. На противагу цьому письменники практикують нове застосування усталеним термінам, звуження та розширення їх значень, наголошуючи на терміні як елементі побудови значення з метою, а не з наміром створення оригінального художнього образу. Термінологічні слова приваблюють чіткістю, економністю та експресивністю та вводяться у художній текст з поясненням чи без, іноді для тлумачення вузькоспеціальних слів використовуються виноска чи авторські примітки. Необхідно пам'ятати,

що інколи терміни можуть створювати небажаний сатиричний ефект. Значущість термінів визначається частотністю використання. Цей аспект та отриманий ефект застосування цих мовних знаків вимагають подальших досліджень, оскільки, розуміння тексту відбувається на рівні оволодіння його змістовністю/змістовністю його фрагментів. Терміни ж репрезентують знання про текстову дійсність та вказують на неоднорідність текстової семантики, яка повинна враховуватися перекладачем.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абакумова Г. О. До питання про експресивність терміна / Галина Олександрівна Абакумова. – К: Мовознавство, 1981. - №3. - С. 85-88.
2. Гайденггер М. Слово, [у:] Мартін Гайденггер, Дорогою до мови, Львів: Літопис 2007, с. 186-187.
3. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка / Илья Романович Гальперин. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. - 459 с.
4. Грицай І. С. Функціонування технічних термінів у текстах художнього стилю / І. С. Грицай. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2011. – 465 с.
5. Молодід Т. К. Метафоризація термінів // Теоретичні проблеми лінгвістичної Молодід Т. К. Метафоризація термінів // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики / Т.К. Молодід. - К.: Наук. думка, 1972. – 149 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Ковальська – старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”.

Наукові інтереси: лексична семантика, функціонування термінів.

УДК УДК 81-37:[811.112,2:811.161,2]

ЮРИДИЧНИЙ ТЕРМІН У СУЧАСНИХ ТЕКСТАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ФРН Й УКРАЇНИ

Наталія КУРАХ (Київ, Україна)

У статті розглядаються проблеми визначення поняття термін, наводяться ознаки термінів, наводяться різні підходи щодо класифікації юридичних термінів, а також представлені результати аналізу юридичних термінів сучасних текстів кримінального права ФРН й України.

Ключові слова: термін, ознаки терміна, юридичний термін, фахова мова, фахова мова юриспруденції, кримінальне право, класифікація юридичних термінів.

The article deals with the problems of the definition of the term. The characteristics of the term are highlighted. Different approaches to the classification of legal terms as well as the results of the legal terms analysis in modern German and Ukrainian legal texts of Criminal Law are provided.

Key words: term, characteristics of the term, legal term, professional language, legal language, Criminal Law, classification of legal terms.

Роль фахової комунікації в сучасних умовах глобалізму зумовлює необхідність різнопланового підходу до систематизації терміносистем різних галузей. Питанню фахової термінології присвячено роботи українських мовознавців Б.Ю. Городецького, В.І. Карабана, Т.Р. Кияка, О.І. Чердиченка та ін., а також зарубіжних лінгвістів Г.-Р. Флука, В. фон Гана, Л. Гоффманна, Т. Рьольке, Т. Тіннефельда тощо.

Теоретичним підґрунтям нашого дослідження послугували положення Г.О. Винокура, Б.Н. Головіна, Б.Ю. Городецького, А.С. Д'якова, Т. Р. Кияка, А.В. Лемова, Д.С. Лотте щодо термінології як основної ознаки фахової мови та положення про зіставлюваність фахових мов юриспруденції О.А. Шаблій,

Д. Ейова, Т. Тіннефельда. У нашому дослідженні ми розглядаємо різні підходи щодо визначення поняття «термін», наводимо основні ознаки терміна, які підтримуються більшістю лінгвістів, характеризуємо різні варіанти класифікацій термінів загалом та юридичних термінів зокрема. Матеріалом дослідження слугував лексичний склад текстів Кримінального кодексу ФРН й України. У нашій розвідці було використано кількісний метод для підрахунку частоти вживання мовних одиниць, який сприяв об'єктивізації спостережень у контрастивних дослідженнях, зіставний метод виявлення відмінностей між зіставлюваними текстами кримінального права ФРН й України, а також дескриптивний метод для визначення особливостей функціонування мовних одиниць у фахових текстах. Завдання нашого дослідження полягали у характеристиці термінів загалом та юридичних термінів зокрема, класифікації юридичних термінів й аналізу лексико-термінологічного складу німецької та української фахової мов юриспруденції на матеріалі кримінального права.

У сучасному термінознавстві слід виділити такі основні підходи до визначення терміну:

1) термін – це найменша змістовна і водночас незалежна мовна одиниця фахової мовної системи, яка вживається в комунікації певної людської сфери діяльності в рамках вираженого тексту [23, с. 51-55];

2) термін – це слово або словосполучення, яке є визначене у своєму значенні для того, щоб назвати специфічні теоретичні елементи та точно визначити їхній зміст [21, с. 301];

3) термін – це слово або словосполучення, які відрізняються від інших мовних одиниць однозначністю, точністю, системністю, незалежністю від тексту, а також емоційною нейтральністю [3, с. 67 - 71; 11, с. 58- 62];

4) термін – це не особливі слова, а слова з особливою функцією [2, с. 5]. Термін як основна одиниця науки, спеціальних областей знань і сфер діяльності людини повинен називати об'єкти і процеси, а також одночасно слугувати предметом пізнання оточуючого світу [6, с. 14];

5) термін обов'язково має іменний характер [10, с. 77];

6) термін – це слово або усталене словосполучення, що чітко й однозначно позначає наукове чи спеціальне поняття [5, с. 76-80];

7) слово чи словесний комплекс, що співвідноситься з поняттям певної організованої галузі пізнання (науки, техніки), що вступає в системні відносини з іншими словами та словесними комплексами й утворює разом з ними в кожному окремому випадку та в певний час замкнену систему, що характеризується високою інформативністю, однозначністю, точністю та експресивною нейтральністю [7, с. 21].

Більшість дослідників виокремлюють такі ознаки терміна:

однозначність [3, с. 68; 4, с. 129; 5, с. 305; 22; 23, с. 61; 24, с. 230]. Терміни тяжіють до однозначності, проте явище полісемії притаманне різним терміносистемам. Результати емпіричних досліджень доводять наявність полісемії та синонімії в рамках однієї термінології [23, с. 63-68]. Термінологія фахової мови знаходиться між намаганням пристосуватись до нових комунікативних та когнітивних потреб певної галузі та прагненням до стабільності термінологічних значень [24, с. 231]. Особливо в рамках однієї наукової галузі омонімія, синонімія та полісемія є небажаними. Внутрішня форма терміна повинна одночасно бути точною, тобто відображати найважливіше та суттєві ознаки, закладені у дефініції. Вимога однозначності є бажаною для дотримання в межах одного термінологічного поля, між різними термінологічними полями допускають термінологічну багатозначність та омонімічність [11, с. 9].

Точність [22, с. 429; 23, с. 61; 24, с. 231]. Під точністю розуміємо найбільш відповідне відношення фахових виразів предметам, стану справ та процесам відповідної сфери діяльності людини [23, с. 61]. Точність сприяє уникненню непорозуміння у фаховій комунікації. Уникання синонімів повинно сприяти кращому розумінню, проте перебільшена уніфікація може призвести до ігнорування різних посилань на користь окремих наукових думок [22, с.429]. Це, звичайно, не означає відсутність синонімів у фахових мовах. Тільки тоді, коли термін містить суттєві ознаки названого ним поняття, його можна назвати точним [11, с. 41].

Системність [3, с. 68; 4, с. 129; 23, с. 231]. Термін має бути системним двічі: він має як «словесне позначення поняття» має відповідати системі понять певної галузі науки чи технології, а як слово – термін має відповідати системі мови» [13]. Крім того, вчені виділяють такі ознаки системності: родовидова ієрархія термінологічних одиниць, їх однозначність, переважання певних структурних моделей, за якими будуються термінологічні словосполучення, наявність антонімічних відносин між термінологічними одиницями [15].

Дефінітивність [12]. Передумовою термінологічної стандартизації є створення розгорнутих однозначних дефініцій відповідних понять, упорядкованих за певними структурними правилами та підпорядкованих певним логічним обмеженням у тлумаченнях. Такі логічні й лінгвістичні обмеження, вимога використовувати в складі дефініції тільки однозначні лексичні одиниці, певні типи мовних структур тощо мають на меті забезпечення семантичної (понятійної) системності термінології, чіткості та однозначності дефініцій [16].

Емоційно-експресивна нейтральність [8]. Термін передає основну предметно-логічну інформацію без додаткової емоційно-оцінної забарвленості [8].

Основною ознакою терміна є його співвідношення з поняттям відповідної галузі знань, що зумовлює необхідність розмежування семантичних смислових зв'язків терміну та загальноживаного слова. Терміни у фаховій мові юриспруденції відіграють стрижневу роль, виступають у ролі скелета, який обростає мовною тканиною [14, с. 9]. На сьогоднішній день

більшість учених вважають, що для того, «щоб юридичний текст, особливо законодавчий, був чітким і лаконічним, бажано, аби він вмщував винятково терміни» [1, с. 104].

У сучасному термінознавстві виокремлюються широкий та вузький підходи до визначення терміна. У вузькому розумінні термін визначається як «специфічна лексична одиниця та однойменне позначення поняття або предмета, точно визначених у відповідній галузі, яке позначає певне поняття в системі фахової галузі» [20]. Під термінами у широкому розумінні позначаються фахові вирази або спеціалізовані назви, які позначають конкретні речі в певній фаховій галузі і таким чином складають особливий словниковий склад [20, с. 36].

У класифікації за вертикальним та горизонтальним принципами правова термінологія поділяється на загальноправову термінологію й різні види галузевої та міжгалузевої термінології [17, с. 69]. На вершині вертикалі розташована загальноправова термінологія, вона системно об'єднує терміни, які функціонують в усіх галузях законодавства, використовуються в усіх галузях права, закріплені у конституції та основах законодавства. Горизонтально термінологія охоплює різні види галузевої та міжгалузевої термінології, яка базується на предметно-логічних зв'язках та відношеннях відповідних понять, що відображають специфіку конкретної сфери правових відношень; галузева термінологія утворює галузеве термінологічне поле [17].

Відповідно до сфери функціонування розрізняють:

загальнозживані юридичні терміни [17, с. 70] або «терміни загального користування» / «загально значимі терміни» [18, с. 356], такі терміни є основою законодавчої лексики [9];

спеціальні юридичні терміни, що володіють «особливим правовим змістом» [18, с. 356] або професійні юридичні терміни [9]. Такі терміни лаконічно та чітко позначають поняття юриспруденції та використовуються здебільшого у фаховому спілкуванні;

технічні терміни, які запозичені із різних галузей науки, техніки, мистецтва або використовуються в цих галузях [17, с. 74] або спеціально-технічні [18, с. 366].

Для нашого дослідження актуальною виявилася змістова класифікація, запропонована Д. Ейвом [19, с. 76]., згідно якої терміни поділяються на:

терміни, характерні насамперед для певного виду права (для нашого дослідження – це терміни кримінального права);

терміни, типові також і для інших галузей права.

У проаналізованому німецькому фаховому тексті кримінального права виявлено такі терміни, характерні для першої групи: *die Freiheitsstrafe, der Affekt, der Amtsträger, der Strafantrag, die Strafaufsetzung zur Bewährung, die Bewährung, der Menschenhandel, der Meineid, das Strafrecht, das Strafvollzugsrecht, das Strafgesetz, der Haupttäter, der Tatverdächtiger, die Verbrechenorganisation* тощо. Відсоткова частка термінів кримінального права в німецькому тексті становить 17,3%. У німецькому юридичному тексті містяться пояснення щодо основних понять кримінального права, зокрема розглянемо таке:

Відповідно було проаналізовано український фаховий текст кримінального права та виявлено такі приклади термінів кримінального права: вирок суду, кримінально-правові наслідки, злочинність, караність, судимість арешт, вина, кодекс, злочин, осудність, запобігання злочинам, склад злочину, тощо. Встановлено, що відсоткова частка термінів кримінального права в українському тексті становить 11,5%.

Разом з термінами кримінального права в німецькому тексті вживаються також терміни з інших правових галузей, що відносяться до другої групи наведеної вище класифікації. Так, наприклад, словниковий склад досліджуваного юридичного тексту термінів з інших видів права, зокрема *die Beihilfe* (також публічне право та законодавство про державну службу), *die Doppelhe* (сімейне право); *der Ausländer* (приватне, міжнародне та державне право); *die Aussetzung* (процесуальне та адміністративне право); *der Notstand* (публічне, державне та цивільне право); *die Bewährungshilfe* (закон у справах неповнолітніх); *der Kreditbetrug, der Missbrauch von Scheck- und Kreditkarten, der Arbeitsentgelt, die Fälschung, das Konkursdelikt* (фінансове право); *der/die Deutsche* (Конституція). Відсоткова частка даних термінів у німецькому тексті кримінального права становить 11,7%.

В українському тексті кримінального права також виявлено терміни з інших галузей права, наприклад: цивільні спори (цивільне право); комерційні спори (комерційне право); трудові спори (трудове право); неоподаткований, міжнародні парламентські асамблеї, психічне захворювання, розлад психічної діяльності (цивільно-процесуальне право); кодекс, обвинувальний вирок суду, кримінально-правові наслідки, законодавство, кримінальне провадження, осудний (карно-

процесуальне право). Відсоткова частка даних термінів в українському кримінального права становить 18 %.

У німецькому тексті кримінального права виявлено також терміни інших наук, зокрема, медицини (*das psychiatrische Krankenhaus, der Arzt, der Zahnarzt, der Psychotherapeut, der Tierarzt, der Apotheker*, тощо); політики (*Amtsfähigkeit, die Wählbarkeit, das Stimmrecht* тощо); економіки та фінансів (*die Geldfälschung, das Wertzeichen, die Wertpapiere* тощо); професійної діяльності (*die Uniformen, die Amtskleidungen oder das Amtsabzeichen* тощо) та релігії (*die Religionsausübung, die Totenruhe, die Bestattungsfeier* тощо). У результаті проведеного аналізу встановлено, що відсоткова частка термінів інших наук у німецькому тексті кримінального права становить 29 %.

В українському тексті кримінального права містяться терміни з інших фахових мов, зокрема з фахової мови економіки (виправданий ризик, збитки, заподіяна шкода, штраф, конфіскація майна тощо); з соціології, державного управління (інтерес, дія або бездіяльність особи, права та свободи людини і громадянина, діяльність організованої групи чи злочинної організації тощо); з психології (сильне душевне хвилювання, психічний примус, щире каяття, аморальні дії, психічне захворювання, недоумство, поведінка, виправлення тощо) і медицини (алкоголізм, наркоманія, вагітність тощо). Встановлено, що відсоткова частка термінів інших наук в українському тексті кримінального права становить 26 %.

Таким чином, можна зробити висновок, що під терміном розуміємо мовну одиницю (слово або словосполучення), переважно номінативного характеру, яка позначає поняття, предмет або обставини справи у фаховій мові та слугує для мовної комунікації. Внутрішня форма терміна повинна одночасно бути точною, тобто відображати найважливіше й головні наведені у дефініції ознаки, проте ця вимога однозначності часто не дотримується.

Аналіз текстів кримінального права ФРН й України, а також термінології відповідної галузі права сприяв визначенню спільних та специфічних рис фахової мови юриспруденції загалом та термінів, які в ній функціонують зокрема. Таким чином у німецькому тексті кримінального права зафіксовані терміни, що відносяться лише до цього виду права (17,3%), терміни інших видів права, зокрема, сімейного, приватного, міжнародного, державного, процесуального, адміністративного, цивільного, публічного права та законодавства про державну службу, а також Конституції ФРН (11,7%) та терміни інших наук, а саме економіки та фінансів, медицини, релігії та професійної діяльності (29%). В українському тексті кримінального права виявлено 11,5% термінів кримінального права, 18% термінів інших галузей права, серед яких цивільне, комерційне, трудове, цивільно-процесуальне та карно-процесуальне право, а також 26% термінів інших наук, а саме економіки, соціології, державного управління, психології та медицини.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо в дослідженні німецьких й українських фахових текстів інших субмов права, оскільки зіставні дослідження юридичних мов сприяють адаптації чинного законодавства України до сучасних юридичних норм ЄС, що є важливою умовою для зближення і потенційного входження до цієї структури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вербенец М. Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування: дис. канд. філол наук: 10.02.01 / М. Б. Вербенец. – К., 2004. – 242 с.
2. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды Московского института истории, философии и литературы. – Т. 5. – М., 1939. – С. 3-54.
3. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. - М. : Высшая школа, 1987. – 105 с.
4. Д'яков А. С. та ін. Основи термінотворення: Семантичний та соціолінгвістичний аспекти / Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. – К. Вид. дім «KM Academia», 2000. – 218 с.
5. Зубков М. Г. Українська мова : універсальний посібник / М. Г. Зубков. – Харків : ВД «Вища Школа», 2004. – 496 с.
6. Ивина Л. В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования) : монография. / Л. В. Ивина. – Москва : Академический Проект, 2003. – 303 с.
7. Квитко И. С. Термин в научном документе / И.С. Квитко. – Львов : Вища школа, 1976. – 142 с.
8. Кияк Т. Р. та ін. Теорія та практика перекладу (німецька мова) / Кияк Т.Р., Огуй О. Д., Науменко А. М. – Вінниця: Нова книга, 592 с.
9. Книпер Р. Очерки к проблеме законодательной техники [Электронный ресурс] / Р. Книпер, В. Назарян. – Эшборн, 1999. – Режим доступа: <http://www.ex-jure.ru/law/news.php?newsid=1129>.
10. Лемов А. В. Система, структура и функционирование научного термина / А. В. Лемов. – Саранск : Изд-во Мордов. ун-та, 2000. – 192 с.

11. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д. С. Лотте. - М.: Наука, 1982. - 152 с.
12. Морозова Л. В. Терминологический дефиниционный анализ / Л. В. Морозова // Ученые записки Калининского государственного пед. ин-та. - Т.38. - Калинин, 1970. - С.20-44.
13. Реформатский А. А. Терминология. Введение в языкознание / А. А. Реформатский. - М.: Учпедгиз, 1959 - 432 с.
14. Савицкий В.М. Язык процессуального закона. Вопросы терминологии. / В. М. Савицкий. - М.: Наука, 1987. - 286 с.
15. Циткина Ф. А. Сопоставительное терминоведение: теоретические вопросы и предложения / Ф. А. Циткина // Вопросы языкознания. - № 4 - 1987. - С. 114-124.
16. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики / І. Б. Штерн. - Київ: АртЕк, 1998. - 335 с.
17. Язык закона / [под общ. ред. А. С. Пиголкина]. - М.: Юридическая лит-ра, 1990. - 200 с.
18. Энциклопедический юридический словарь / [под общ. ред. Е. В. Крутских]. - 2-е изд. - М.: Инфра, 1998. - 368 с.
19. Ejev D. Deutsche und russische Gesetzestexte : Vergleichende linguistische Analyse aus dem Familienrecht / D. Ejev. - Osnabrück : Der Andere Verlag, 2003. - 285 S.
20. Filipec J. Zur Spezifik des spezialsprachlichen Wortschatzes gegenüber der allgemeinen Wortschatz / J. Filipec // Fachsprachen. Terminologie, Struktur, Normung. - Berlin, Köln, 1976. - S. 55-61.
21. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, I. Barz. - Tübingen, 1992. - 382 S.
22. Fraas C. Lexikalisch-semantische Eigenschaften von Fachsprachen / C. Fraas // Fachsprachen: ein internationales Handbuch für Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. - Berlin, New York : de Gruyter, 1998. - S. 428-438.
23. Roelcke T. Fachsprachen / T. Roelcke. - Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2005. - 253 S.
24. Schippan T. Lexikologie der deutschen Sprache / T. Schippan. - Tübingen : Niemeyer, 1992. - 306 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Курах – аспірант кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, старший викладач кафедри теорії та практики перекладу Ужгородського національного університету.

Наукові інтереси: фахова мова юриспруденції, термін, зіставлення фахових мов юриспруденції на морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях.

УДК 81' 373. 43

ЕЛЕКТРОВИМІРЮВАЛЬНА ТЕРМІНОЛОГІЯ: СКЛАДНИЙ ТЕРМІН – ОСНОВНА ОДИНИЦЯ НОМІНАЦІЇ

Юлія НАДТОЧІЙ (Київ, Україна)

У статті розглядається складний термін як основна одиниця номінації в термінології. Термін – це лексична одиниця, що має особливі функції, змістовну та формальну сторону. Для аналізу змісту терміну використовуються лінгвістичні, семіотичні та термінологічні методи, тому що слід розглядати всі компоненти змістовної структури терміну. У статті розглянуто поняття процесу номінації, основним завданням якого є створення мовних одиниць із номінативною функцією, які служать для іменування фрагментів дійсності та формування відповідних понять про них у формі слів. Виявлено, що основним способом номінації на сьогоднішній день в термінології техніки є вторинна номінація, в основі якої лежить асоціативний характер людського мислення.

Ключові слова: термінологія, номінативне значення, терміноелементи, детермінативний компонент, продуктивні та непродуктивні елементи

The paper concerns the study of a composite term as a basic nomination unit in terminology. The term is a lexical unit that performs specific functions, has content and formal aspects. Linguistic, semiotic and terminological methods are used for the analysis of the term content as all components of the content structure of the term must be studied. The paper dwells on the notion of nomination process, the main task of which is the creation of nomination units with nominative function that serve to name the elements of reality and to foem the corresponding notions about them in the form of words. It has been established that currently the main way of nomination in the sphere of technical terms is secondary nomination.

Key words: terminology, nominative meaning, term element, determinative component, productive and non-productive elements.

Термін = значення терміну (просте, складне, денотативне) + зміст терміну (виходить чи ні зі значення слів, що входить до складу терміну).

Для дослідження змістовної структури терміну важливі всі елементи цієї схеми. Слід почати з розгляду значення терміну, тобто зі значення лексичної одиниці, що виступає у функції терміну, якщо в неї є така функція. Можна стверджувати, що у цьому випадку лексична одиниця має номінативне значення – вона прямо називає те спеціальне поняття, яке відповідає терміну. Складні терміни утворюють основний арсенал номінативних засобів термінології електровиміральної техніки. Модель складних термінів несе конструктивну функцію,

відтворює відношення між обертами дійсності. Завданням номінації складних термінів, з однієї сторони є бажання передати у внутрішній формі терміну його становище в парадигмі терміносемантичної групи, а відповідно і терміносистемі, а з другої сторони – у прагненні до компактності позначення та до збереження семантичної рівноваги між змістом та формою [4, с.173]. Існуюча в термінології електровимірювальної техніки тенденція до термінопарадигматичної регулярності назв визначається потребою як узагальнення, так і диференціації.

Під час дослідження словника електровимірювальної термінології [1] вдалося виявити по першому компоненту складного терміну класи лексичних одиниць, які служать термінотворчими центрами складних термінів і перші компоненти, що повторюються. Найчастотнішими в електровимірювальній термінології є: Ablenk-, Betrieb-, Blind-, Dreh-, Druck-, Elektronen-, Fern-, Frequenz-, Meß-, Null-, Spannungs-, Strom-, Wechsel-, Zeiger-, Zeit-, які виступають в якості конкретизатора, детермінанта, носія ономаціологічних ознак.

У якості ономаціологічних базових одиниць складних термінів найчастотнішими є: - leistung, -verlust, -zahl, - winkel, - verfahren, - messer, -messung, -prüfung, -strahlung, -wandler, -stelle, -widerstand, -anlage, -technik.

Більшість з вищезгаданих лексичних одиниць виступають як в якості першого компоненту, що повторюється, так і в якості ономаціологічного базису: Leistung, Verlust, Zahl, Winkel, Verfahren, Messer, Messung, Prüfung, Strahlung, -Wandler, Stelle, Widerstand, Anlage, Technik, що свідчить про безперервність семантичного процесу.

Вивчення термінів, утворення яких обумовлене як екстралінгвістичними факторами, так і структурно – мовними нормами передбачає обов'язків структурно – семантичний аналіз цих одиниць:

У якості компоненту субстантивних складних термінів виступають твірні основи, які генетично належать до загальнолітературної мови: Betonmantel - бетонна опалубка. Отже, між звичайним і науково-технічним словником існує прямий та тісний зв'язок. Нові поняття, що співвідносяться з вже існуючими мовним знаком, утворюють нові смислові (семантичні) структури, хоча інваріантне значення загальноживаної лексичної одиниці залишається.

Складні терміни можуть включати компоненти, один з яких – лексична одиниця загальнолітературної мови, а інший – лексема, що співвідноситься зі спеціальним поняттям: der Dichtungsring- фланцева прокладка (еквівалент).

Складні терміни можуть складатися з лексичних одиниць-термінів: der Druckbehälter - напірний резервуар

Компонентами складних термінів можуть бути також запозичені лексичні одиниці: die Evakuationspumpe –вакуум-насос (еквівалент), слово Evakuation – запозичення з латини, що в науково-технічній літературі має значення «евакуація, відкачування, розрідження», а при словоскладанні отримала ще одну конотацію «вакуум».

Структурно-субстантивні терміни можуть бути представлені об'єднанням двох або більше основ, що належать до різних лексико-граматичних класів лексичних одиниць. В якості компонентів складних термінів виступають в основному іменники. Ономаціологічні ознаки в цьому випадку виражаються означенням в Genitiv:

die Niederfrequenzleistungsmessung – Messung der Niederfrequenzleistung- вимірювання потужності низької частоти (калькування).

Такі терміни належать до означального, детермінативно-підрядного словоскладання, що характеризується встановленням означально-підрядних зв'язків між компонентами складного.

Детермінативний компонент може виражатися:

прикметником: das Blindarbeitszählwerk лічильний механізм лічильника реактивної енергії (описовий переклад), прикметник blind втрачає в цьому складному терміні своє звичне загальноживане значення сліпий, але все ж перед перекладачем постає проблема, тому що в термінології електровимірювальної техніки прикметник має значення реактивний або непровідний;

das Fernzählverfahren – спосіб дистанційного відліку (калькування), переклад цієї номінативної одиниці ускладнюється додатковим конотаційним забарвленням прикметника fern ,який замість звичного значення «далекий, віддалений» набуває додаткової конотації, «дистанційний».

Продуктивними є також утворення адитивних термінів з використанням прикметників: -mittel, ober-, unter-.

1. die Mittelfrequenz – середня частота (калькування)
 der Mittelwert – середнє значення (калькування)
 der Mittelsteg – середній стержень (калькування)
 прислівник: der Aufwärtstransformator підвищувальний трансформатор(калькування)
 das Zurückgehen - повернення у вихідне положення (калькування)
 прийменник:
 die Zwischenelektrode - проміжний електрод (калькування)
 der Zwischenlager - проміжна опора, (калькування) ономасіологічна ознака, виражена прийменником „zwischen“, служить утворенню термінів, складовим компонентом яких при перекладі є «проміжний»;
 префіксальне з'єднання:
 das Auseinanderkupplung – розєднання (розєднання)
 суфіксальні з'єднання:
 das Entlehrungsventil – спусковий клапан (калькування)
 прислівниково-прийменникові з'єднання:
 die Gegenkopplung – негативний зворотній зв'язок (описовий переклад)
 die Gegenkraft - сила протидії (еквівалент)

7. зустрічаються також поодинокі випадки утворення адитивних термінів з першим компонентом, що виражається числівником :

der Zweitarifzähler - двотарифний лічильник(калькування)
 der Dreieckimpuls – імпульс трикутної форми (калькування)
 der Vierleiterdrehstrom – чотири провідна трифазна система, (описовий переклад) цікавим є переклад терміну українською мовою. Детермінативний компонент може бути представлений власною назвою :

das Erpeingerät - прилад Епштейна (калькування)
 die Hallenelektrode електрод Хола (калькування)
 der Köpsel –Apparat - апарат Капселя (калькування)

Двокомпонентні терміни є найпоширенішими в підмові електровимірювальної термінології:

der Kreisblattschreiber – самопишучий прилад з дисковою діаграмою, (описовий переклад, при цьому двокомпонентний термін der Blattschreiber перекладається як само пишучий прилад з записом на листках, а das Kreisblatt - дискова діаграма. Отже, структурно такі терміни складаються з трьох і більше компонентів, але їх можна розглядати як об'єднання, що складається з двох частин: опорного (Grundwort) та визначального (Bestimmungswort) слова: der Verkehrsmesswert - значення, виміряне установкою зв'язку. Такі утворення мають назви детермінативно- копулятивного словоскладання і є трикомпонентними.

За Г.О. Винокуром складні слова потрібні не тільки для номінації нових явищ, але часто існує і потреба виразити дві ідеї в одному слові [2 с. 115] . Структурною ознакою цього виду складних термінів є факт, що перший компонент складається з двох частин між якими немає підрядно-означального зв'язку, тобто вони синтаксично рівноправні:

der Kohlendruck – Beschleunigungsmesser - акселерометр з перетворювачем з вугільним стовпчиком, (описовий переклад)

Перші компоненти складних термінів, згідно ономасіологічними ознаками, можуть виражати:

* найменування процесів, предметів і ознак предметів:

der Abklingvorgang -- процес розпаду (калькування)

der Druckgeber - показчик тиску (калькування)

der Anreizkontakt --- збуджуючий контакт (калькування)

* внутрішню або зовнішню форма предмета або явища :

der Außenwiderstand - зовнішній опір(калькування)

das Kugelrastgesperre - кульковий фіксатор з защіпкою(описовий переклад)

* напрямок:

die Aufbewegung – рух знизу вверх (описовий переклад)

die Vertikalauzeichnung - вертикальний магнітний запис (описовий переклад)

der Weiteanzeiger - індикатор дальності (калькування)

* кількість

das Vierquadrantmeßgerät- чотириквadrantний вимірювальний прилад (калькування)

* матеріали, речовини:

die Eisenkalotte – сталений сферичний сегмент (калькування)
 die Kupfervorschaltung – послідовне включення опору з міді (описовий переклад)
 der Quecksilberwischkontakt – ртутний короткочасний імпульсний контакт (описовий з розширенням значення).

Важливими у термінології електровимірювальної техніки є наступні процеси словотвору:

1. афіксне словоскладання : в сучасній німецькій мові імпліцитний словотвір не використовується як активний словотворчий засіб. Особливості цього способу в складності розмежування в плані синхронії похідної основи від твірної через відсутність словотворчого афікса – «маркера похідності»

2. субстантивация собликий вид імпліцитної деривації є продуктивним і текстоорієнтованим способом словотвору іменників і займає монополне положення в словотвірній системі німецької мови. Вона особливо продуктивна в сфері віддієслівних деривацій іменників. В сучасній спеціальній літературі зазначено, що «субстантивований інфінітив є найпростішим засобом субстантивации кожного дієслова» [3].

3. чергування голосних у складі однієї морфемі (аблаут), так як і умлаут, представляє одну з основних особливостей морфологічної системи німецької мови і несе, як словозмінну, так і словотвірну функцію.

Непродуктивними [3], але не зважаючи на це віддієслівні іменники з процесуальними результативними значеннями продовжують поповнювати словниковий склад термінологічної лексики електровимірювальної техніки:

derAnsatz (ansetzen) - der Elektrodenansatz - установка електрода у вихідне положення (описовий переклад).

Висновки. У термінології електровимірювальної техніки віддається перевага термінам зі складною структурою у зв'язку з здатністю складних термінів відобразити у своїй складній структурі понятійні категорії відповідної галузі знань. Складні терміни обслуговують всі виділені ономазіологічні категорії, виконуючи номінативну гносеологічну функцію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богуславский П. С. Немецко-русский словарь по измерительной технике: около 28000 терминов. – М.: Рус. яз., 1994.- 566с.
2. Винокур. Г.О. Введение в изучение филологических наук. – М.:Лабиринт, 2000. – 192с.
3. Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики. М., «Наука», 1985, 311с.
4. Яценецкая М.Н. Семантические вопросы словообразования. Производящее слово. – Томск: Изд – во Томского ун –та, 1991.- 247с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Надточій – старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, дискурсологія, прикладна лінгвістика.

УДК 81'23

АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК ЧИННИК ПРОЯВУ МЕНТАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕТНОСУ

Ольга НАХАПЕТОВА (Одеса, Україна)

У статті розглядаються проблеми розкриття асоціативного експерименту як чинника прояву ментальних особливостей етносу. Здійснено аналіз результатів вільного асоціативного експерименту. Дослідження виконано на прикладі номена-стимула на позначення родинних стосунків ‘мати’.

Ключові слова: асоціація, номен, номен-стимул, вільний асоціативний експеримент, ментальні особливості, реакція-відповідь, номен на позначення родинних стосунків.

The article discusses the disclosure of associative experiment as a factor of manifestation of psychological features of ethnos. The analysis of the results of free associative experiment is provided. During the investigation the name-stimulus ‘mother’, which denotes kinship relations, was used.

Key words: association, name, name-stimulus, free associative experiment, mental characteristics, response, name to denote kinship relations.

Асоціативний експеримент (від лат. associatio – поєднання, experimentum – досвід) є одним із провідних у сучасному мовознавстві. Вперше він був застосований у психології. Його досліджували вчені Ф. Гальтон, К. Юнг, М. Вертгеймер, А. Лурія, А. Леонтьєв та інші.

Асоціативний експеримент (АЕ) дозволяє розкрити безпосереднє значення слова через суб'єктивне сприйняття і розкрити ментальні особливості мовленнєвої поведінки особистості. Отже, цей вид дослідження є не лише психологічним, а й лінгвістичним явищем.

В основі АЕ лежить розуміння мовленнєвого мислення певного етнокультурного індивіда як асоціативного. Згустками асоціацій і є слова, відібрані в певному асоціативному полі. Представник визначеної мовної культури обирає в асоціативному полі необхідне слово для вираження власних думок та ідей, що дозволяє йому брати участь у комунікативному акті.

«Дослідження мовної свідомості через асоціативні підходи є пріоритетними, оскільки вони забезпечують спонтанність і неупередженість реакцій респондентів, створюючи певну об'єктивну даність щодо актуальних, психологічно реальних семантичних зв'язків слів та образів свідомості, закріплених у тій чи тій лінгвокультурі» [4].

Психолінгвістичні варіанти асоціативного експерименту було розроблено та апробовано такими вченими, як Дж. Дізе та Ч. Осгуд, А. Р. Лурія і О. С. Виноградова. Отже, в прикладній лінгвістиці виділено три основні види АЕ: вільний, цілеспрямований та ланцюжковий. Під час проведення вільного експерименту дослідник не встановлює певних правил і вимог для респондента. Респондентові пропонується певне слово – стимул (в нашому випадку – це номен-стимул на позначення родинних стосунків), на яке необхідно дати відповідь іншим словом чи словосполученням, першим, яке спало на думку. У цілеспрямованому – перед респондентом ставиться певне завдання (наприклад, відповідати лише іменниками чи прикметниками), таким чином, вибір асоціацій обмежується. Третій вид АЕ – ланцюжковий – є реакцією-відповіддю респондентів за певний період часу можливими словами. Отже, цілеспрямований та ланцюжковий експерименти певним чином програмують [2, с. 17].

Ю. І. Алферова констатує, що деякі автори позначають ланцюжковий асоціативний експеримент різновидом вільного, а цілеспрямований, за термінологією О. О. Леонтьєва, називають контрольованим [1]. Ми використовуємо в нашому дослідженні вільний асоціативний експеримент (ВАЕ), тому що він дозволяє фіксувати тип реакції і частотність однотипних реакцій. ВАЕ характеризує відносна легкість отримання експериментального матеріалу, спонтанність відповідей. Це дозволяє за багатьма параметрами обробляти результати ВАЕ й отримати повноцінну картину внутрішнього, суб'єктивного миру респондентів. Таким чином, в ході ВАЕ більше розкриваються ментальні особливості етносу, його ціннісні соціокультурні орієнтації. Розкриття за допомогою ВАЕ ментальної картини української номеносистеми на позначення спорідненості і свояцтва як в діахронії, так і в синхронії, дає можливість вивчення даного шару сучасної української мови в комунікативно-прагматичному напрямку, що є доцільним.

Г. Щур розмежує три типи словесних асоціацій: 1) онтологічні, які відбивають соціальний досвід індивідуума, певні об'єктивні принципи, спільні характеристики і, таким чином, відтворюють парадигматичний аспект соціально-культурних явищ; 2) емпіричні, які лежать в основі суб'єктивного досвіду індивідуума, обумовлені екстралінгвістичними чинниками і відтворюють як парадигматичні, так і синтагматичні асоціації; 3) психічні, які являють собою так звані «індивідуальні» або «випадкові» асоціації та консоціації [6, с. 143].

У нашому ВАЕ нами було виділено онтологічні й емпіричні типи асоціацій, які дають можливість об'єктивно відтворити етнокультурну картину родинних стосунків в сучасному українському суспільстві.

Отже, метою нашої розвідки є розкриття значення АЕ як чинника прояву ментальних особливостей етносу на прикладі номена-стимула мати. Мета зумовила розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати доцільність ВАЕ як засобу вивчення української номеносистеми спорідненості на прикладі номена-стимула мати; 2) проаналізувати результати проведеного нами ВАЕ стосовно даного номена-стимула; 3) на основі даного ВАЕ розкрити ментальні особливості родинних стосунків, які характерні для сучасного українського етносу на прикладі номена-стимула мати.

Даний ВАЕ було проведено з жовтня 2014 р. по червень 2015 року. Він був реалізований у формі анонімного письмового опитування. До списку слів-стимулів були включені номени на позначення родинних стосунків і свояцтва. Наш стимульний список містив 28 номенів-стимулів, які існують у сучасній українській мові. Це номени-стимули на позначення кровної спорідненості (по прямій і бокових лініях), кровної неповної спорідненості, шлюбної спорідненості, чи свояцтва. Кожен номен-стимул є «багатомірним культурно-значущим соціопсихологічним утворенням в колективній свідомості, опредметненим у мовній формі» [3, с. 117].

Отже, кожен з цих номенів-стимулів є певним етнокультурним кодом. Цінність нашого ВАЕ полягає в тому, що на його основі можна охарактеризувати таке багатомірне етнокультурне явище, як система родинних стосунків і свояцтва.

Для репрезентативності і чистоти ВАЕ опитування проводилося в різних регіонах України: на заході, на півночі, в центральній частині України. В нашому ВАЕ брали участь 190 респондентів 15-28 та 53-57 років: студентки та викладачі філологічних факультетів – мешканки Львівської, Сумської, Запорізької і Одеської областей. Таким чином, в даному ВАЕ відображені асоціації, які є типовими для номенів-стимулів на позначення родинних стосунків і свояцтва в багатьох регіонах України. Отже, анкети з Сумської, Запорізької і Одеської областей містили елементи двомовності (української і російської мови). Для анкет з Одеської області характерне мовне явище суржика.

Щоб досягнути максимальної чистоти експерименту в анкеті ВАЕ було включено крім запитань анкети, традиційні питання про місце постійного проживання, стать, вік, а також питання про рідну мову респондентів. Подальша обробка проводилася як з україномовними анкетами, так і з російськомовними.

Раніше нами було визначено, що саме «номени на позначення родинних стосунків та свояцтва в сучасній українській мові відтворюють національно-культурні символи і стереотипи. Ретельний аналіз етимологічних, семантичних та деривативних характеристик номенів на позначення родинних стосунків та свояцтва в сучасній українській мові у комунікативно-прагматичному аспекті дозволяє глибше проникнути у національно-мовну картину світу українського етносу, створює умови для успішного спілкування між багатьма національностями, що проживають в Україні» [5, с. 176].

В сучасній українській мові такі номени, як батько, мати, син, дочка позначають кровну (чи повну) спорідненість по прямій лінії.

За результатами ВАЕ ядерними асоціаціями для номена-стимула мати є інтимні почуття: любов, ніжна, турботливість, рідна, тепло, добра, порада, лагідна, берегиня, Україна, жінка. Так, домінуючим асоціативним полем номена-стимула мати постає ознака любов (20,7%), яка визначена респондентами варіантними відповідями іменника любов (13%), субстантивованого прикметника кохана (0,5%), дієприкметника любляча (5,7%), лексеми любимая (рос.) (1,5%).

На другому місці серед ядерних асоціацій, які викликає номен-стимул мати, є ознака ніжність (18,8%), яку представляє прикметник ніжна (15,2%), іменник ніжність (3,6%). На третьому місці за частотністю відповідей-асоціацій ми виділяємо ознаку турботливість (16,2%), яку представлено прикметником турботлива (7,8%), іменником турбота (8,4%). Далі за частотністю йде ознака рідна (14,1%), що виражена прикметниками рідна (8,4%), ріденька (2,6%), найрідніша (3,1%) й ознака тепло (11,3%), репрезентована іменниками тепло (7,3%), теплота (1,5%), прикметником тепла (0,5%), метонімічними асоціативними вираженнями дає тепло в сім'ю (1,5%), тепле рідне сонечко (0,5%). До ядерних відноситься асоціативна ознака доброта (9,4%), яка представлена в анкетах прикметником добра (8,9%), іменником доброта (0,5%) й асоціативна ознака порада (6,1%), яку визначено іменниками порада (3,6%), порадиця (0,5%), радниця (0,5%), радник (0,5%), словосполученням дає поради (1%). Ядерна ознака лагідність (5,7%) визначена прикметником лагідна (5,2%) й іменником лагідність (0,5%).

Зазвичай виникає реакція, що пов'язана з поняттям берегиня (6,2%), позначена іменником берегиня (4,7%), словосполученнями берегиня сімейного затишку (1%), зберігателька сімейного очага (суржик) (0,5%). Реакцію-ознаку берегиня ми теж відносимо до ядра асоціативного поля номена-стимула мати.

Треба відзначити, що ядерною і онтологічною в нашому ВАЕ є асоціативна ознака Україна (4%), репрезентована іменниками Україна (1,5%), земля (1,5%), батьківщина (1%). Ядерна ознака-реакція жінка (3,1%) представлена іменником жінка (3,1%).

Отже, ядро асоціативного поля номена-стимула мати представляють реакції-відповіді: любов, ніжна, турботливість, рідна, тепло, добра, порада, лагідна, берегиня, Україна, жінка. Вони є високочастотними і мають онтологічне значення. Ознака любов серед інших ядерних асоціацій до номена-стимула мати є пріоритетною для наших респондентів (20,7%).

Далі ми виділяємо неядерні периферійні асоціації-відповіді, які є низькочастотними, а отже, емпіричними. Синонімічні лексеми мама (1,5%), матінка (0,5%), матуся (0,5%), ненька (0,5%), які входять до асоціативного фрейму номена-стимула мати, належать до високого та розмовно-

побутового стилів сучасної української мови, мають пестливе значення, найчастіше використовуються в ролі звертання і замінюють номен мати або власні імена.

Метонімічні лексеми, які асоціюються з номеном-стимулом мати, мають інтимне і пестливе значення, наприклад: сонце (1,5%), голубка (1,5%), зозуля (0,5%), ласточка (рос.). Найчастіше вони використовуються в літературних жанрах або в розмовно-побутовому стилі мови, як і раніше вказані лексеми мама, матінка, матуся в ролі звертання. Проаналізувавши анкетні дані нашого ВАЕ, слід зазначити, що метонімічні асоціативні ознаки, пов'язані з номеном-стимулом мати, значно більше використовуються в мові, ніж аналогічні метонімічні реакції-ознаки номена-стимула батько.

Асоціативний ряд, умотивований поняттям родини, ролі жінки й матері, представлений широко: іменниками родина (1%), повага (1%), дружина (0,5%), жінчина (рос.) (0,5%), діти (0,5%), щастя (0,5%), життя (0,5%), сила (0,5%), шия (0,5%), дейктичним займенником моя (1%), прикметником щаслива (0,5%), метонімічними порівняннями-фразами щастя у житті (2,1%), джерело життя (0,5%), навіть прислів'ям куди шия, туди і голова (0,5%).

Номен-стимул мати асоціюється з вмілою домашньою господинею, що репрезентують іменники уют (рос.) (1,5%), господиня (1%), добробут (1%), господарка (0,5%), хазяйновита (0,5%), рушник (0,5%), рукоділля (0,5%), словосполучення господиня дому (0,5%). Не можна обійти значну кількість реакцій-відповідей, пов'язаних з кухнею – справжнім жіночим покликанням. Це іменники годувальниця (1,5%), їжа (1%), кухня (0,5%), вкусно (рос.) (0,5%), словосполучення смачна їжа (1%), гарно готує (особливо пече) (0,5%), домашні страви (0,5%). Номен-стимул мати асоційовано також, перш за все, із жіночою красою. Важливість зовнішнього вигляду для української матері підтверджують реакції-прикметники: жіночна (1,5%), красива (0,5%), гарна (0,5%), елегантна (0,5%), сива (0,5%) та словосполучення світле волосся (0,5%), русе волосся (0,5%).

Найважливіші внутрішні ознаки номена-стимула мати, на думку респондентів, виражають реакції-відповіді, які передають прикметники терпляча (3,1%), мудра (1,5%), розумна (1%), розуміюча (1%), ввічлива (1%), щира (1%), весела (1%), працьовита (1%), мила (1%), трепетлива (1%), дбайлива (0,5%), іменники підтримка (2,6%), спокій (1,5%), щирість (0,5%), словосполучення допомагає у всьому (0,5%). Отже, щодо внутрішніх рис, зазначимо, що домінуюча асоціативна ознака української жінки-матері терпляча (3,1%) набирає найбільше відсотків. Вона, за результатами нашого ВАЕ, є онтологічною. Ознаки розумна (2,1%), мудра (1,5%), ввічлива (1%), працьовита (1%) та ін. набирають менше відсотків і є периферійними.

Проведений нами ВАЕ показав, що вищий ступінь прикметників найрідніша (3,1%), найкраща (3,1%), найдорожча (1%), найближча (0,5%), як асоціації-відповіді до номена-стимула мати, є значно вживаними нашими респондентами. Такі ж мовні реакції-відповіді характеризують і номен-стимули на позначення кровної спорідненості, як батько, син, дочка.

Продуктивно репрезентовано в ході ВАЕ асоціацію номена-стимула мати з Україною (1,5%), землею (1,5%), батьківщиною (1%). Ці реакції-відповіді належать до ядра асоціативного поля номена мати, що показує великий патріотичний дух сучасного українського суспільства і велику любов до рідної України.

Фемінний погляд передає відповідь-реакція, яка є тропеїстичним формулюванням реакції на стимул мати: дім, Біблія, серце, руки, обійми, сонце, казка, пісня, тепло, любов, трудівниця, берегиня домашнього вогнища, безкрилий янгол, рідна ластівка, світле чудо.

Негативні ознаки-відповіді на номен-стимул мати в онтологічному, емпіричному й психологічному плані нульові. Те, що немає взагалі негативно конотованих асоціативних ознак, вказує на високу любов та пошану до жінки-матері в сучасному українському суспільстві. Нульовий результат показують асоціації номена-стимула мати з бізнесом, грошима, незалежним і самостійним життям від дітей. В нашому сучасному українському суспільстві є матері – бізнеследі, але слід зауважити, що респонденти на цьому не зосередили увагу, оскільки для більшості сучасної молоді образ матері асоціюється саме з берегинею, хранителькою домашнього вогнища, турботливою, яка всі сили покладає на сім'ю.

Це свідчить про те, що ціннісне поняття матері в українській свідомості має етнокультурне коріння, яке є ціннісними і для сучасного покоління молоді. Проведений нами ВАЕ показав, що номен-стимула мати асоціюється з любов'ю, теплотою, жінкою-матір'ю, дружиною, яка є берегинею, ніжною, доброю, рідною, терплячою, лагідною, люблячою, доброю і турботливою. Це засвідчує етнокультурне ментальне значення і характеризує соціальну роль жінки-матері,

дружини в сучасному українському суспільстві, а також поважне ставлення до неї, як до національної культурної традиції.

Перспективу нашого дослідження вбачаємо в проведенні ВАЕ з приводу гендерних особливостей та серед представників середнього й старшого віку, з метою отримання достатньо репрезентативних і об'єктивних даних про етнокультурний простір номеносистеми на позначення родинних стосунків і свояцтва в сучасній українській мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алферова Ю. И. Профессионально-маркированные компоненты языкового сознания: дис. ...канд. филол. наук / Ю. И. Алферова. – Омск, 2005. – 182 с.
2. Асоціативний експеримент // Короткий психологічний словник / За ред. проф. В. І. Войтка. – К.: Вид. об'єднання «Вища школа». - 1978. – 218 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Корольова В. В. Гендерні концепти в мовній свідомості сучасної молоді / В. В. Корольова : [Електронний ресурс]; [сайт]. – Режим доступу: <http://ukrmova.com.ua/zmist-zhurnalu/vipusk-15/genderni-koncepti-v-movnij-svidomosti-suchasnoi-molodi/>. - Назва з екрану.
5. Нахапетова О. В. Співвідношення понять «гермін», «номен», «номенклатура» у назвах спорідненості і свояцтва. / О. В. Нахапетова // Вісник Донецького національного університету. – Донецьк: 2014. – Вип. 1-2, Сер. Б: Гуманітарні науки. – С. 171 – 177.
6. Щур Г. С. Теории поля в лингвистике. – М.: Наука, 1974. – 225 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Нахапетова – старший викладач кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін Одеського національного морського університету.

Наукові інтереси: номени на позначення родинних стосунків, національно-мовна картина світу, мовна особистість, комунікативна прагматика, психолінгвістика.

УДК 81-115:811.111+811.161.2

СКЛАДНІ НОМІНАЦІЇ У БАНКІВСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (на матеріалі англійської та української мов)

Оксана ПЕТРИНА (Івано-Франківськ, Україна)

У статті розглянуто особливості та закономірності формування складних номінацій у терміносистемах банківської сфери англійської та української мов. Здійснено зіставний аналіз складних термінів на лексико-семантичному, структурному та етимологічному рівнях. Окреслено основні групи термінів за відповідними критеріями. Визначено продуктивні структурні моделі утворення складних термінів. Виявлено спільні та відмінні риси складних слів в досліджуваних терміносистемах.

Ключові слова: термін, терміносистема, складна номінація, структурна модель.

В статье рассмотрены особенности и закономерности формирования сложных номинаций в терминсистемах банковской сферы английского и украинского языков. Осуществлен сопоставительный анализ сложных терминов на лексико-семантическом, структурном и этимологическом уровнях. Определены основные группы терминов по соответствующим критериям. Определены продуктивные структурные модели образования сложных терминов. Выявлены общие и отличительные черты сложных слов в исследуемых терминсистемах.

Ключевые слова: термин, терминсистема, сложная номинация, структурная модель.

The article highlights the phenomenon of compound words in English and Ukrainian banking terminology. The comparative analysis of compound terms from semantic, etymological and structural aspects is conducted. The classifications of compounds according to the various criteria (semantic, structural, etymological) are offered. The reasons and sources of compound terms are studied in the article. The most productive structural models have been identified. The results of comparative analysis gave an opportunity to figure out common and specific features of compounds in English and Ukrainian banking terminology.

Key words: term, terminology, compound word, structural model.

Складні терміни є невід'ємною частиною кожної галузевої терміносистеми. Словоскладання в термінології є одночасно і процесом творення нових лексем за певними принципами і моделями, і результатом цього процесу, який є відбитком тривалої мовної адаптації новоутворених номінацій. На початку становлення будь-якої нової галузі вирішальну роль відіграють терміни-однослови, які стають базовими у процесі творення аналітичних конструкцій і мають певні особливості синтагматики. З розвитком терміносистем яскравішою стає тенденція до деталізації і так званого «гілкування» лексики, тобто простежується тяжіння до бінарних та багатокомпонентних термінів. На думку Даниленко В. П., наявність таких номінацій у терміносистемі слугує доказом того, що «вона вже пройшла шлях природного формування». [5,

с.77]. Відповідно, виникнення складних слів у термінології зумовлене потребою передати два значення в одній номінації та мовною економією.

Метою дослідження є встановлення специфіки складних номінацій у терміносистемах банківської сфери англійської та української мов у зіставному аспекті.

Матеріалом дослідження є корпус англійської та української банківської термінологіки. Вибірку складено на основі економічних та фінансових словників сучасної української та англійської мов.

Особливості складних термінологічних сполук української мови аналізували у своїх працях В.В. Грещук, В.П. Даниленко, А.С. Д'якова, В.Л. Іващенко, Т.Р. Кияк, Н.Ф. Клименко, І.М. Кочан, А.В. Крижанівська, Л.Д. Малевич, Г.П. Мацюк, Т.І. Панько, Л.М. Полюга, Л.О. Симоненко, О.О. Тараненко та інші. Багатоаспектне дослідження складних номінацій у економічних міжгалузевих терміносистемах запропонували О.І. Гутиряк, Т.П. Кравченко, О.М. Лотка, І.В. Малиновська, Г.Т. Приходько, Г.О. Хацер, Г.В. Чорновол та інші. Аналіз творення і функціонування складних слів з міжнародними компонентами представлений у роботах І.М. Кочан, Л.О. Симоненко. Історії виникнення іменників-комполітів присвятили свої праці М.Я. Плющ, П.П. Плющ, С.П. Самійленко, І.Й. Тараненко.

У працях В.О.Горпинича, І.І.Ковалика, Н.С.Родзевич, Є.Рудницького утворення комполітів тлумачиться як наслідок лексикалізації назв понять, виражених словосполученнями [8, с. 194]. Н.Ф. Клименко наголошує на тому, що комполіти утворюються від словосполучень, де є тісний зв'язок між його членами [7, с. 78]. Лексичні одиниці, які входять у склад комполіту, ставши частинами нового цілого, обмежують свою семантичну, граматичну багатогранність та підпорядковуються новому значенню складеному завдяки новим парадигматичним і синтагматичним функціям [9, с.182].

На визначення складного слова у сучасному мовознавстві впливають наступні фактори, які відрізняють його від словосполучення:

- форма складного слова: те, що написано разом вважається одним словом;
- значення складного слова, яке повинно бути відокремленим від значення компонентів;
- наявність одного головного наголосу [11, с. 30-31];
- належність комполіта до однієї лексичної категорії;
- функціонування комполіта одним членом речення.

Особливістю складних слів-термінів є графічний вигляд – вони можуть бути написані разом або через дефіс. Проте, невирішеним залишається питання про дефіс. Слова, що через нього пишуться можуть бути і складними словами і словосполученнями. Це пояснюється тим, що лексикографічні джерела не дотримуються постійності [11, с. 30-31]. Однак, Л. Бауер стверджує, що правопис складних слів не є абсолютно некерованим, адже зазвичай, в «довгих» словах прослідковується тенденція до написання окремо, а «короткі» – разом [1, с. 702]. Проте, на нашу думку, неусталеність орфографії є свідченням початкових етапів становлення термінологіки а також інтенсивної розробки чи нормування терміносистем.

Складні номінації мають істотні переваги перед термінами утвореними іншими способами:

- стислість, суцільнооформленість в граматичному та семантичному плані (поєднання в одному слові кілька основ дає можливість точно характеризувати поняття за кількома ознаками);
- однозначність співвідношення між поняттям і словом (комполіти значно частіше бувають однозначними, а ніж одноосновні терміни);
- лаконічність (складні терміни завжди коротші за сполучення слів на основі, яких вони утворені).

Серед українських банківських термінів фіксуємо 216 одиниць з 2592, що становить приблизно 8,1%. У англійській банківській терміносистемі налічуємо 268 термінів з 3000, що становить 9%. Кількісні підрахунки складних слів досліджуваних терміносистем є підтвердженням висновку Н.Ф. Клименко про те, що 10% словникового складу мови становлять складні слова, більшість з яких утворилась основокладанням. Цей спосіб творення складних слів дослідниця вважає центром, навколо якого відбувається перехід слів чотирьох різновидів: простих, комполітів, юкстаполітів, аббревіатур [7, с. 60; с.78].

Класифікація і характеристика складних термінів є різноаспектною, якщо взяти до уваги їх структуру, склад та особливості функціонування.

Складні номінації у банківській термінології англійської та української мов щодо структури є такими:

I Юстапозити: складаються з рівнозначних частин, які у більшості випадків належать до однієї лексико-граматичної категорії. Складники таких термінів – слова чи словоформи поєднані в одному складному слові без поєднуючого елемента. Щодо графічного вигляду юстапозити поділяємо на:

- нейтральні (ті, що пишуться через дефіс), наприклад: дельта-коефіцієнт, банк-кореспондент, кліринг-банк, кредит-процент, терція-вексель, нетто-проценти, біл-брокер, бонд-холдер, депо-вексель, кредит-нота, система «клієнт-банк»; zero-interest loan (безвідсоткова позика), cross-hedge (зустрічне хеджування), cross-rate (крос-курс), full-service bank (універсальний банк), index-linking (індексація);

- зрощені (ті, що пишуться разом) є характерними у більшій мірі для англійської терміносистеми, наприклад: clearinghouse (рахункова палата), cardholder (власник картки), fundholder (розпорядник кредитів), wholesale bank (банк, який працює тільки з юридичними особами), cashpoint (банкомат), guideline (офіційний норматив).

За характером твірної бази юстапозита, окремо виділяємо терміни-символослови, до складу яких входять буквенні чи числові символи, які регулярно фіксуємо в англійській терміносистемі та okazіонально – в українській: z-bond (облігація «зет»), 24-hour banking (цілодобове банківське обслуговування), m-banking (здійснення банківських операцій за допомогою мережі Інтернет при безпроводовому підключенні), А-форфе та інші.

II Композити, у яких основи поєднані за допомогою зв'язуючого компонента – інтерфікса, який може бути виражений:

- голосним чи приголосним, що є у більшій мірі властивим для української мови: валютне законодавство, векселетримач, першокласний вексель, внутрішньобанківський контроль, кредит акцептно-рамбурсний, фінансово-кредитна система. Якщо для української мови такий спосіб поєднання компонентів у складні терміни є типовим, то в англійській терміносистемі фіксуємо вкрай рідко: agricultural credit (сільськогосподарський кредит).

- применником, що є характернішим для англійської терміносистеми: bank-to-bank loan (компенсаційний кредит), debt-to-equity ratio (леверажне співвідношення), due-on-sale clause (право дострокового стягнення іпотечного кредиту при продажу закладного майна), point-of-sale banking (банківські послуги на підприємствах роздрібно́ї торгівлі), pay-to-bearer bond (облігація на пред'явника), end-of-month payment (платіж в кінці місяця). Приклади свідчать, що найрегулярнішими применниками-інтерфіксами є –to– та –of–.

- артиклем, що є властивим виключно для англійської мови, проте фіксується okazіонально: over-the-counter market (ринок без посередників).

Серед англійських термінолексем фіксуємо редуплікативні номінації, утворені шляхом повтору однієї частини, які поєднуються за допомогою сполучника чи применника, наприклад: day-to-day loan (одноденна позика), bank-to-bank loan (компенсаційний кредит), case-by-case (в індивідуальному порядку), end-to-end servicing (комплексне обслуговування), back-to-back (автоматично поновлюваний).

Отже, композит постає як лексикалізація первинних, переважно підрядних двочленних словосполучень (двокореневих структур), що впливає на зміну структури нового слова [6, с.44, 10, с.73]. А.М. Нелюба, визначає ще й інтерфіксально-суфіксальний різновид композиції [12, с.96], опорні основи якої трактуються як суфіксально ускладнені [2, с.21], а похідне слово містить у собі відношення до свого мотиватора: векселедавець, векселетримач, кредитоспроможність, невизначено-доміцильований (вексель), депозитно-клірингова (компанія); pay-to-bearer bond (облігація на пред'явника), over-the-counter market (ринок без посередників). Приклади свідчать, що інтерфіксально-суфіксальні номінації є регулярнішими в українській терміносистемі, тоді як в англійській фіксуються okazіонально.

Згідно з даною класифікацією можна стверджувати, що у досліджуваних терміносистемах однаковою мірою представлені юстапозити та композити, хоча фіксуємо різні види інтерфікса, що зумовлено відмінностями у структурі обох мов.

На основі класифікації складних слів І.В. Арнольда [3, с.71-72] виділяємо наступні структурні типи складних термінів:

- 1) Складні терміни, що утворилися з простих основ: соло-вексель, банк-агент, банк-міст, стоп-лист, кредит-нота, бруто-дохід; АТМ network (мережа банкоматів), long-term loan (довгострокова позика), passbook (ощадна книжка), cashpoint (банкомат), charge-back (внутрішньовідомчі розрахунки), drawdown (вибірка кредиту), goodwill (ділова репутация);

2) складні терміни, в яких принаймні один із компонентів є похідною основою: біржове саморегулювання, розрахунково-грошовий документ, золотовалютний резерв, комп'ютерно-касова система, короткотерміновий кредит; *asset-backed securities* (цінні папери, забезпечені активами), *fundholder* (розпорядник кредитів), *clearinghouse* (рахункова палата), *creditworthiness* (кредитоспроможність), *interest-bearing note* (відсотковий вексель), *safekeeping* (зберігання цінностей в банківському сейфі), *taxpayer* (платник податків). Похідна основа складних термінів у більшості випадків знаходиться у препозиції, проте фіксуємо поодинокі приклади в англійській банківській системі з похідною основою у препозиції: *remainderman* (особа, якій передається право на володіння власністю), *clearinghouse* (кліринговий дім), *fixed-date bill* (вексель, що підлягає погашенню у конкретну дату).

3) складні терміни, в яких принаймні один із компонентів є скороченою основою: картрахунок (картковий рахунок); фінвідділ (фінансовий відділ); контр-рахунок (контрарний рахунок); держкредит (державний кредит); зовнішторгбанк (зовнішньоторгівельний банк); мінфін (міністерство фінансів); промбудбанк (промислово-будівельний банк); *forex-foreign exchange* (обмін валют); *tebanking-telephone banking* (дистанційне здійснення банківських операцій); *exsom-executive committee* (виконавчий комітет).

Номінації третього типу в сучасній системі словотвору називають телескопними словами за аналогією до французької назви – *telescopage* [13, с. 135]. Телескопія – це спосіб словотворення, за якого відбувається злиття двох (чи більше) усічених основ або злиття повної основ із усіченою другою основою, таким чином нове слово цілковито або частково містить у собі значення структурних елементів, що входять у нього [13, с. 138-139]. Проте, телескопізми не є чисельними у досліджуваних термінологіях і складають лише 1% з усіх складних слів у кожній терміносистемі.

З погляду етимології структура складних термінів передбачає такі комбінації:

– запозичення-запозичення : дато-вексель – дато(італ.)-вексель(нім); гіперінфляція – гіпер(грецьк.)інфляція(латин.); дельта-коефіцієнт – дельта(грецьк.)-коефіцієнт(латин.); валютно-фінансові умови – валюта(італ.)фінанси(франц.); мультивалютність – мульти(латин.) валюта(італ.); спот-курс – спот(англ.)-курс(італ.); супердивіденд – супер(латин.)дивіденд(латин.); банк-емітент – банк(італ.)-емітент(італ.); *export-import bank* (експорно-імпортний банк) – *export*(латин.) -*import*(латин.); *single-currency loan* (моновалютний кредит) – *single*(франц.)-*currency*(латин.), *second-tier bank* (банк другого рівня) – *second*(франц.)-*tier*(франц.); *tax-exempt* (неоподатковуваний) – *tax*(франц.)-*exempt*(франц.); *government-guaranteed loan* (кредит гарантований державою) – *government*(франц.)-*guarantee*(франц.); *counterpart loan* (паралельний кредит) – *counter*(франц.)*part*(латин.);

– запозичення-власномовна лексема: брутто-дохід – брутто(італ.); векседавець – вексель(нім); міні-зливков – міні(латин.); капіталовіддача – капітал(нім); банк-посередник – банк(італ.); банк-міст – банк(італ.); конкурентоздатний – конкурент(латин.); нетто-дохід – нетто(італ.); кредитоспроможність – кредит(латин.); *safekeeping* (зберігання цінностей в банківському сейфі) – *safe*(франц.); *creditworthiness* (кредитоспроможність) – *credit*(франц.); *fundholder* (розпорядник кредитів) – *fund*(франц.), *interest-free loan* (безвідсотковий кредит) – *interest*(франц.); *guideline* (офіційний норматив) – *guide*(франц.);

– власномовна лексема-запозичення: внутрішньобанківський контроль – банк(італ.); золотовалютний резерв – валюта(італ.); невизначено-доміцильований вексель – доміцилій(латин.); двовалютна облігація – валюта(італ.); *self-financing* (самофінансування) – *finance*(франц.); *full-service bank* (універсальний банк) – *service* (франц.); *long-term credit* (довгостроковий кредит) – *term* (франц.);

– власномовна лексема-власномовна лексема: акція багатоголоса; чужоземна валюта; валютна самоокупність; заставотримач; платоспроможність; позикодавець; повноцінні гроші; *clearinghouse* (кліринговий дім), *spreadsheet* (розрахунковий документ), *shortfall* (недоплата), *wholesale bank* (банк, який працює тільки з юридичними особами).

У ході систематизування складних термінологічних слів фіксуємо комплекси складних номінацій зі спільною частиною – конкретизатором, яка знаходиться переважно у препозиції. Вживання регулярних моделей творення складних слів є поширеними і формують лексичні парадигми [14; с.133], що дає можливість виділити частотновживані основи. В українській банківській терміносистемі фіксуємо двадцять сім найпродуктивніших термінів, які сполучаються щонайменше з двома лексемами родового значення: євробанк, євровалюта, євродепозити, євродолари, єврокард, єврокредит, євролінія, євроноти, єврооблігація, євроринок,

еврочек (11); банк-агент, банк-посередник, банк-гарант, банк-акцептант, банк-дилер, банк-емітент, банк-міст, банк-кореспондент, жиробанк, євробанк, парабанк, Промбудбанк, Зовнішньоекономбанк, Зовнішторгбанк (14); векседавець, векселетримач, плац-вексель, дато-вексель, прима-вексель, терція-вексель, секунда-вексель, ректо-вексель (8); валютно-кредитний, валютно-процентний, валютно-відсотковий, валютно-фінансовий, інтервалюта, мультивалютний, двовалютний (7); довготерміновий, середньотерміновий, короткотерміновий (3). Цитовані приклади засвідчують, що спільна частина українських складних термінів може знаходитися як в препозиції так і в постпозиції, або ж і в препозиції і в постпозиції в межах однієї лексичної парадигми, наприклад: банк-кореспондент, жиробанк; валютно-кредитний, двовалютний.

Основи з найменшою валентністю (2) налічують 7 лексем і у більшості випадків представлені антонімічними парами: багатоголоса/ одноголоса (акція); заставодавець/ заставотримач; позикодавець/ позикотримач. Проте фіксуємо і пару синонімів: платоспроможність/ платоздатність та інші.

Серед складних номінацій англійської банківської терміносистеми реєструємо також двадцять сім найбільш частотно-вживаних компонентів. Проте, їх валентнісні характеристики не є такими високими, як серед українських термінів, наприклад: eurobond, eurocommercial, eurocredit, eurocurrency, eurodollar, euronote (6); paycheck, payday, paydown, payoff, payroll, paythrough, taxpayer (7); self-amortizing, self-dealing, self-insurance, self-liquidating, self-regulatory, self-service (7). У англійських складних термінах спільна частина - конкретизатор переважно знаходиться у препозиції. Проте, фіксуємо приклади з препозицією і постпозицією спільної основи: hyper-inflation, inflation-indexed; paycheck, taxpayer; bank-loan, interbank.

Достатньо високою продуктивністю у творенні складних банківських термінів характеризуються інтернаціональні та запозичені лексеми. Проте, їх словотвірні можливості неоднаково реалізуються у терміносистемах досліджуваних мов, наприклад: bank-loan, interbank (2); банк-посередник, банк-агент, банк-гарант, жиробанк, євробанк, парабанк, банк-акцептант, банк-дилер, банк-емітент, банк-міст, банк-кореспондент, Промбудбанк, Зовнішньоекономбанк, Зовнішторгбанк (14); eurobond, eurocommercial, eurocredit, eurocurrency, eurodollar, euronote (6); євробанк, євровалюта, євродепозити, євродолари, єврокард, єврокредит, євролінія, євроноти, єврооблігація, євроринок, єврочек (11).

Отже, функція складних номінацій у термінології полягає в уточненні понять, явищ, процесів банківської діяльності. Зіставний аналіз банківських термінів англійської та української мов дає підстави стверджувати, що в англійській та українській терміносистемах в однаковій мірі представлені юкстапозити та композити. Серед англійських складних термінів фіксуємо терміни-символослови та редуплікативні номінації. Найпродуктивнішим способом творення складних слів в англійській мові є поєднання основ, тоді як в українській – приєднання основи до похідної, чи поєднання похідних основ, що є зумовлено структурними відмінностями обох мов. Наявність телескопізмів є спільним для обох терміносистем. Виявлено частотновживані основи складних термінів, проте їх валентнісні характеристики не є ідентичними у досліджуваних терміносистемах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Bauer L. Compounding/ Laurie Bauer// In Martin Haspelmath, Ekkehard Konig, Walt Oesterreicher & Wolfgang Raible (eds.) *Language Universals and Language Typology*. – Berlin and New York: de Gruyter. – 2001. – P.707.
2. Азарова А.Є. Складання як один із способів словотворення [Текст]/ Л.Є. Азарова, Н.Й П'яст// Вінницький національний університет. – Вінниця: УНІВЕРСУМ – Вінниця. – 2005. – 123с.
3. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка/ И.В. Арнольд// – М.: Высшая школа, – 1973. – 303 с.
4. Виноградов В.А. Словообразование/ В.А. Виноградов// Языкознание: Большой энциклопедический словарь В.Н. Ярцева (гл. ред.). – 2-е изд. – М.: БРЭ, – 1998. – С.469.
5. Даниленко В.П. О терминологическом словообразовании [Текст] / В.П. Данилейко// Вопросы языкознания. –1973. – №4. – С. 76-85.
6. Дем'янюк А.А. Композити як об'єкти дослідження в українській мові [Текст]/А.А. Дем'янюк// Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практики: теорія і практика. – В. VIII. – К.: ВПЦ «Київський університет», – 2003. – С.38-45.
7. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. К.: Наукова думка, 1984. – 525с.
8. Ланюк Е.Т. До питання про становлення галузевої лексичної системи (на матеріалах німецької торговельно-економічної лексики): Дис. на здоб...канд. філол. Наук. – ЛНУ ім. І.Франка. – Львів, 1974. – 278 с.

9. Ландер М. Композитні терміноназви зрядь дії з міжнародними препозитивними елементами у галузевих терміносистемах/ М. Ландер//Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Випуск 7. – 2008. – С.194-197.

10. Лях І. Композити в термінології [Текст]/І. Лях// Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць. – Випуск IV. – К.: КНЕУ, – 2001. – С. 72-73.

11. Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови/М.І. Мостовий// Підручник для інститутів і факультетів іноземних мов. – Харків, Основа. – 1993. – 256 с.

12. Нелюба А. Явище економії в словотвірній номінації української мови [Текст]: монографія/ А. Нелюба// – Харків. – 2007. – 302 с.

13. Помірко Р.С. Нові слова французької мови: процеси зародження та функціонування/Роман Помірко, Ольга Косович// Тернопіль. – 2014. – 387 с.

14. Сірик С.В. термінотворення в юридичній сфері/ С.В. Сірик// Вісник Запорізького державного університету. – 2004. – №4. – С. 131-136.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Петрина – асистент кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, аспірант кафедри французької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: термінознавство, зіставне мовознавство, художній переклад.

УДК 811.111'04'373.46

НАЗВИ ХЛІБА ТА ІНШИХ БОРОШНЯНИХ ВИРОБІВ У СКЛАДІ СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКОГО КУЛІНАРОНІМІКОНУ

Тетяна ПОДСІКЕРА (Київ, Україна)

Статтю присвячено лексико-семантичному аналізу основних назв хліба та інших борошняних виробів у середньоанглійській кулінарній лексиці. У більшості випадків враховується етимологія лексичних одиниць. Особливу увагу приділяється особливостям та специфіці найменування борошняних виробів.

Ключові слова: середньоанглійська мова, кулінаронімікон, назви борошняних виробів, номінативна одиниця, сема.

The paper is devoted to the lexical and semantic analysis of the names of bread and other flour products in the Middle English cooking vocabulary. In most cases etymology of the lexical units is taken into account. Particular attention is paid to the nomination of flour products.

Key words: Middle English, culinary lexicon, names of bread and flour products, nominative unit, sememe.

Сьогодні досить актуальним у вивченні мовної картини певного історичного періоду розвитку мови є дослідження кулінарної лексики як такої, що зберігає багато фактів матеріальної та духовної культури народу, його звичаї та традиції. Динамічність цієї групи лексики відображається у номінативних одиницях та їх семантичній наповненості.

Хлібовипікання одна з найдавніших галузей людської культури. Під час розкопок однієї з пірамід стародавнього Єгипту була виявлена пекарня і картина, на якій древній художник зобразив процес приготування пекарями різного хліба і булок [3, с. 149].

Вироби з борошна є найважливішими продуктами харчування. Хліб як щоденна їжа та елемент матеріальної культури народу часто стає об'єктом культурологічних, етнографічних, фольклористичних та лінгвістичних студій [5, с. 296].

Лексику на позначення борошняних виробів розглянуто в працях: О. Абрагамовської “Назви хліба у говірці села Журавники Горохівського району Волинської області”; О. І. Новіцької “Назви страв із борошна у говірках Підгаєччини”; В. П. Шелемех “Назви хліба та його частин у говірках Надсянсько-Наддністрянського суміжжя (у контексті південно-західного та північного наріч)”; Ю. Мосенкіса “Трипільська хліборобська термінологія і картвельські мови”; Ф. Нагієва “Названия хлебов в лезгинской лексике” та ін.

Об'єктом нашого дослідження є лексико-семантична група «Назви виробів з борошна».

Предметом цієї статті є назви борошняних виробів, зафіксовані в середньоанглійській мові.

Метою статті є дослідити назви борошняних виробів у складі середньоанглійського кулінаронімікону, проаналізувати особливості їх функціонування та семантизації, висвітлити їх етимологічну основу та мотиви номінації.

Фактичним матеріалом дослідження слугували назви борошняних виробів вилучені з етимологічних словників англійської мови та словників середньоанглійської мови [6; 7; 8; 9].

Основним інгредієнтом, що входить до складу усіх борошняних виробів, звичайно є борошно. У складі середньоанглійської кулінарної лексики зафіксовано дві синонімічні лексеми зі значенням ‘борошно’: с.-англ. *floure, flure, flowte*, що є варіацією лексеми ‘flower’ ‘квітка’ і спочатку також мала ідентичне значення, проте згодом почала використовуватись лише у переносному значенні ‘квітка (найкраща частина) муки (зерна)’ [6, с. 603]. Так, фр. *fleur de farine* ‘квітка, або найкраща частина муки з пшениці або будь-якого іншого зерна’ [9, т. 4. С. 347].

Синонімічне до с.-англ. *floure* семантичне навантаження виконувала лексема с.-англ. *mele* < д.-англ. *melu*, д.сакс. *melo*, д.сканд., шв., норв. *mjöl*, дан. *mel*, д.фриз. *mele*, с.-нідерл. *mele*, нідерл. *meel*, двн. *melo*, свн. *mel*, нім. *Mehl* ‘мука’, первинне значення ‘те, що змелено’ < д.сакс., двн., гот. *malan*, д.сканд., шв. *mala*, дан. *male*, с.-нідерл., нідерл. *malen*, свн. *maln*, нім. *malen* ‘молоти’ < і.-є.*(s)mel-, ‘молоти, розтирати’, також тохар. А *malyw*, В *mely* ‘тиснути, топтати’, хет. *mallanzi* ‘вони мелять’, *miyalli* ‘млин’, вірм. *malem* ‘Я давлю, товчу’, гр *μαλαχός* ‘м’який’, *μύλη* пізніше *μύλος* ‘млин’, алб. *miel* ‘мука’, лат. *molere* ‘молоти’, *mola* ‘жорна, млин’, ст.-сл. *meljo, mlēti*, лит. *malù, málti*, лат. *malu, malt* ‘молоти’, лит. *miltai*, д.-прус. *metan*, лат. *milti* ‘мука’ [6, с. 952].

Вид борошна визначається родом зерна, з якого виготовлене це борошно. На позначення основних видів хлібопекарського борошна у складі середньоанглійського кулінарнімікону зафіксовані наступні лексеми: с.-англ. *wheate floure* ‘пшенична мука’ < д.-англ. *hwæte* [9, т. 10. с. 14]; с.-англ. *gwe-floure* ‘житня мука’ [9, т. 8. с. 935]; с.-англ. *ote-mele* ‘вівсяна мука’ < д.-англ. *âte* [9, т. 7. с. 7-8]. Для позначення пшеничної муки вищого гатунку зафіксовано лексему с.-англ. *manchet floure* [9, т. 6. с. 108]. С.-англ. лексема *grout* використовувалась зі значенням ‘непросіяна мука, мука грубого помелу’ < д.-англ. *grūt* ‘мука грубого помелу, зерно’, з відповідними когнатами снн. *grūt* ‘осад, гуща’, лит. *grūdas*, лат. *grāuds* ‘зерно, кісточка’ [6, с. 683].

С.-англ. *gret, greete* у досліджуваній період, на відміну суч. *grits* ‘вівсяна мука грубого помелу’, використовувалось на позначення ‘будь-якої муки грубого помелу’. Лексема походить від д.-англ. *grytt* та має паралелі в інших германських мовах: снн. *grütte, gröte*, дат. *grot*, двн. *gruzzi*, свн., нім. *grütze* ‘лущене зерно, просіяна мука’ < і.-є. **greund-* ‘молоти, давити’ [6, с. 682].

На позначення ‘висівок пшениці, ячменю, вівса чи іншого зерна’ використовувалось с.-англ. *brenne, bren* < д.фр. *bren*. Етимологи припускають, що д.фр. *bren* кельтського походження, але брет. *brenn*, уел. *bran*, гаел. *breun*, у свою чергу, є запозиченнями з французької та англійської мов [9, т.1. С. 1052]. Зі значенням ‘вівсяні висівки’ фіксуємо с.-англ. лексему *grotes* < д.-англ. *grot* ‘частинка’ < *to grēot* ‘подрібнювати’ [6, с. 682].

Також, зафіксовано лексему с.-англ. *Bred corn*, що позначає будь-яке зерно з якого готують хліб, не конкретизуючи злакову культуру. “Many medle benes with bred corne, to make þe bred þe moge hecu” «Часто над зерном, з якого готують хліб, читались молитви для того, щоб зробити його поживнішим» [9, т. 1. с. 1069].

Назвою результату подальшої переробки борошна виступає с.-англ. *dog, dogh, dah* ‘тісто’ < д.-англ. *dāg*. Слово має паралелі в інших германських мовах: д.сканд. *deig*, дан. *deig*, шв. *deg*, снн. *dēch*, с.-нідерл. *deech*, нідерл. *deeg*, двн., свн. *teic*, нім. *Teig*, гот. *daigs* ‘тісто’, *digan* ‘місити’ та походить від і.-є. **dheigh-*, **dhoigh-*, **dhigh-* ‘вимішувати форму’ [6, с. 478].

Із семантикою ‘тісто’ у середньоанглійській лексиці згодом почало функціонувати й с.-англ. *paste, past* < д.фр. *paste* < піз. лат. *pasta* < гр. *πάστη* ‘мішанка з ячменю’ < гр. *παστός, παστή, παστόν* ‘посипаний сіллю, посолений’ < дієслова *πάσσειν* ‘збризкувати, посипати’ [6, с. 1137].

На позначення усіх виробів з борошна в середньоанглійській мові виступав гіперномен с.-англ. *pastrye, paistrie, pasterie* ‘випічка’ < д.фр. *pastisserie, -oiserie, -eirie* < *pastaiier, -oier, -eier, -eer* ‘кондитер’ (лат. *pastātiārius) [9, т. 7. С. 543]. З синонімічною семантикою ‘мучні вироби, випічка’ зафіксовано лексему с.-англ. *Flour-meate* [9, т. 4. С. 348].

Для позначення хліба, як одного з життєво важливих продуктів харчування використовувалась с.-англ. *breed, brede* < д.-англ. *brēad*, д.сакс. *brōd*, д.сканд. *brauð*, дан. *brød*, шв. *bröd*, д.фриз. *brād*, с.-нідерл. *brot, broot*, нідерл. *brood*, двн, свн. *brōt*, нім. *Brot*, тевт. *brauda «кислий дріжджовий хліб», гр. *βρότος* «зброділий ячмінний напій», лат. *dē-frutum* «виварювати, випарювати», і.-є. **bhereu-*, **bhrǵū-* «варити, бродити» [6, с. 197].

Залежно від того, яке борошно використовують для приготування, розрізняють різні види хліба.

Білий пшеничний хліб у середньоанглійській мові іменується: с.-англ. *whete bred* ‘білий хліб’ [9, т. 10. С. 14]; с.-англ. *Fyne w[h]ete brede* ‘білий хліб з муки вищого гатунку’ [9, т. 10. с. 14].

Середньоанглійська лексема *manchett, manchete* < д.фр. *manchette* [6, с. 931] використовувалась для позначення ‘хліба з найбільшої пшеничної муки вищого гатунку’. У середньовічних рецептах наголошується, що для цієї випічки слід використовувати муку вищого гатунку та просіяти її двічі. Назву с.-англ. *manchet breade* зафіксовано зі значенням ‘невелика біла хлібина’ [9, т. 6. С. 108].

На позначення хліба з житньої муки у лексиці досліджуваного періоду засвідчено лексему с.-англ. *rye-brede, rye-bread* ‘житній хліб’, з відповідними когнатами в інших германських мовах с.-шв. *rogħbrōdh*, шв. *rågbröd*, дан. *rugbrød*, ісл. *rúgbrauð*, д.фриз. *roggenbrea*, с.-нідерл. *rogge(n)-, ruggenbroot*, нідерл. *roggebroot*, нім. (rocken-), *roggenbrot*. “Rye bread or Barly bread are more solid than Wheat bread” «Житній або ячмінний хліб твердіший за пшеничний хліб» [9, т. 8. с. 935].

Лексему с.-англ. *broun brede* використовували на позначення ‘будь-якого хліба темного (або темнішого за звичайний «білий хліб») кольору’. Формально лексема позначає хліб, приготований з житнього борошна, або з суміші пшеничного та житнього борошна, або хліб з непросіяного борошна. “Old brawne bread crustes” «Не свіжий сірий хліб вкривається скоринкою» [9, т. 1. с. 1136].

Хліб з ячмінної муки у середньоанглійській мові позначають словосполучення: с.-англ. *Barli-bred* та с.-англ. *barley lofe* < д.-англ. *bere-hláf* [9, т. 1. С. 674].

Для позначення хліба з вівсяної муки використовувалась лексема с.-англ. *otebread* [9, т. 7. с. 7].

Середньоанглійська лексема *dowebake* використовувалась для позначення ‘невипеченого хліба’ [9, т. 3. с. 619].

Середньоанглійська лексема *mastlyoun, mestlyon* паралельно використовувалась зі значенням ‘суміш різних видів зерна’ а також ‘хліб приготовлений з суміші зерна’ < д.фр. *mesteillon, mestillon* < *mestueil, mesteil* (фр. *méteil*) < вул. лат. *mistilium, що утворилося від прикметника *mistilis < *mistus форма лат. *mixtus* < *miscēre* ‘змішувати’ [6, с. 944].

Сему ‘прісний хліб, хліб з тіста приготованого безопарним способом’ реалізує с.-англ. словосполучення *vneleuended breed* [9, т. 10. с. 256].

Середньоанглійська номінативна одиниця *Sobloafe* пов’язана з зовнішнім виглядом, а саме формою борошняного виробу та передає значення ‘круглий хліб’ “*Sobloafe or bunne... is a little loafe made with a round head*” «Круглий хліб або булка це невелика хлібина круглої форми» [9, т. 2. с. 560].

Середньоанглійська назва *bar* фіксується із значенням ‘невелика хлібина, або булочка різних форм та розмірів’. Етимологія слова невідома. Ці булочки є традиційними переважно на території Шотландії [9, т. 1. С. 659].

Лексеми на позначення солодкої здоби з борошна представлені у лексиці середньоанглійського періоду переважно запозиченнями з французької мови.

Так, с.-англ. *besquite, bysqwyte, -cute* ‘сухе тонке десертне солодке печиво’ < д.фр. *biscuit* < лат. *bis coctus ‘двічі випечений’ < лат. *bis* ‘двічі’ та лат. *coctus* < лат. *coquere* ‘готувати’. Походження слова етимологи пов’язують з первинним процесом приготування цього борошняного виробу: спочатку випечене, а потім підсушене при помірній температурі [6, с. 175; 9, т. 1. с. 877]. “*Their daiely foode... is hard Bisquette*” «Їх повсякденна їжа – це галети» [9, т. 1. с. 877].

З синонімічним до с.-англ. *besquite* значенням фіксуємо словосполучення с.-англ. *Byscute brede*. [9, т. 1. с. 877].

Номен с.-англ. *simenel, symynel* у досліджуваній період позначав ‘вид хліба або булочки з борошна вищого гатунку, приготовлений шляхом варіння, іноді з подальшим випіканням’ < д.фр. *simenel, seminal* < лат. *simila* або гр. *σείδαλις* ‘борошно вищого гатунку’. Середньовічне лат. *simen-, siminellus* тільки адаптована форма середньофранцузької, або середньоанглійської лексем. А лат. *simila* > днв. *simela, semala*, і т.д. (свн. *simele, semele*, нім. *semmel* з відповідними формами у н.нім., нідерл., дан. та шв.) [9, т. 8. с. с. 61].

Так, середньоанглійська назва *Simnel-bread* мотивується сортом муки та реалізує значення ‘хліб з муки вищого гатунку’ [9, т. 8. с. 61].

Також с.-англ. *simenel* було традиційною стравою у четверту неділю великого посту, або Материнську неділю.

Наступною назвою здобної випічки, яка зафіксована в середньоанглійській мові є с.-англ. *bunne*. Погляди щодо семантики та походження цієї лексеми неоднозначні. Так, суч. провінційне фр. *bugne* використовувалось в Ліоні для певного виду здобного тіста смаженого у фритюрі, у

давньофранцузькій мові слово не зафіксоване у такому значенні, проте д.фр. *bugne*, *beugne* мало значення 'набряк спричинений ударом' демінутив *bugnete* знаходимо в давньофранцузькій зі значенням 'здоба смажена в фритюрі'. Можливо д.фр. *bugne* з початковим значенням 'набряк', мало й незафіксоване на письмі значення 'пишний хліб' та могло адаптуватись в англійській у лексемі *bun*. Проте наявність цього значення у давньофранцузькій мові все-таки є спірною.

Залежно від того з якого борошна випікалась здоба, фіксуємо різні види: с.-англ. *white Bunnys* 'булочки з пшеничної муки' [9, т. 1. с. 1176]; с.-англ. *Barley bunne* 'булочка з ячмінної муки' [9, т. 1. с. с. 674].

На позначення пирога з начинкою, фіксуємо лексичну одиницю с.-англ. *tarte*, *taarte*, що походить від д.фр. *tarte* 'відкритий пиріг' = лат. *tarta*. [6, с. 1574; 9, т. 9. с. 99].

Лексема с.-англ. *tarte* виступає також у складі словосполучень типу: с.-англ. *tarte stuffe* 'начинка для пирога' [9, т. 9. с. 99]; с.-англ. *fruit tartes* 'фруктовий пиріг' "Hee coulde make... twelue sorts of sawces and ten of *fruit tartes" «Він міг приготувати... 12 видів соусів та 10 видів фруктових пирогів» [9, т. 4. с. 575].

Сему 'дуже ніжне тонке хрумке печиво, вафлі' у лексиці досліджуваного періоду репрезентовано лексемою с.-англ. *wafre*, *wafer* < д.фр. *waufre* (фр. *gaufre*) 'медові соти, вафлі' < снн. *wâfel* (нн. *wâfel*, *wafel*) зі зміною l на r = с.-нідерл. *waefel*, нідерл. *wafel* (фриз. *waffel*) у той час *waffle*, нім. *waffel*, шв. *våffla*, дан. *vaffel* < нижньонімецької [9, т. 10. с. 5].

Також лексемою с.-англ. *wafre* позначають 'облатки, тонкі хлібні пластинки, що використовуються під час причастя'. Такий збіг у номінації зумовлений характером приготування страв [9, т. 10. с. 5].

Лексема с.-англ. *vneleuened wafers* мотивується тим, що таке печиво випікалось з прісного тіста [9, т. 10. с. 256].

З синонімічним значенням 'облатка' зафіксовано лексему с.-англ. *oyst*, *ost*, *host* < д.фр. *oiste*, *hoiste* < лат. *hostia* 'жертва' "The host betokeneth the body of Chryst" «Облатка символізує тіло Христа» [9, т. 5. с. 408].

На позначення 'простого солодкого пряника, сильно приправленого імбиром' фіксуємо номінативну одиницю с.-англ. *gyngebrede*, *gyngerbrede*. Назва головним чином пов'язана з зовнішнім виглядом та основними інгредієнтами. Ці пряники часто мали форму людей, звірів і т.д. Лексему запозичено з д.фр. *gingembras*, *gingimbrat* < лат. *gingiber*, с.-нідерл. *gingebraes*, *-braers*, д.сканд. *gingebráð*. [9, т. 4. с. 170].

Лексема с.-англ. *frutter*, *frytour*, *fritter* уживається на позначення 'шматочка тіста, інколи з начинкою, смаженого в олії або жирі, пончика' < фр. *friture* 'щось смажене' < *frit* < *frire* 'смажити' [6, с. 623; 9, т. 4. с. 555]. Отже, в основі мотивації цієї назви лежить 'процес приготування мучного виробу'.

Середньоанглійську номінативну одиницю *cake*, *sake* фіксуємо із семантикою 'відносно плаский сорт хліба, круглої, овальної чи звичайної форми та гарно випечений з обох боків'. Етимологи припускають, що слово походить від д.сканд. *Kaka* з відповідними когнатами у с.-нідерл. *kōke*, нідерл. *koeck*, днн. *chuohho*, *kuocho*, свн. *kuoche*, н. *Kuchen*. Градація o-a у цих когнатах свідчить про їх тевтонське походження. [6, с. 221] < д.тевт. *Kakâ-. "Some brede is bake and tornyd and wende at fyre and is callyd... a cake" «Деякий хліб випікається та перевертається на вогні і називається a cake» [9, т. 2. с. 21].

Лексема с.-англ. *sake* та її деривати широко представлені у складі середньоанглійського кулінаронімікону. Зокрема, поширенні такі назви мучних виробів: с.-англ. *sakebrede*, що передавало значення 'здобна випічка більш приплюснutoї форми' [9, т. 2. с. 22]; с.-англ. *Flour-sakes* функціонувала з семантикою 'тістечко, виготовлене з маленького шматочка звичайного хлібного тіста, розкатаного до розміру тарілки, товщиною в дюйм і випечене з обох боків' [9, т. 4. с. 348].

У складі кулінарної лексики досліджуваного періоду виявлено також двокомпонентні назви з с.-англ. *sake*, де означення вказує на сорт муки: с.-англ. *barly-sake* 'солодка ячмінна випічка' [9, т. 1. с. 674]; с.-англ. *ote-sake* 'тістечко з вівсяної муки' [9, т. 7. с. 7]; с.-англ. *vneleuened cake* 'прісний корж' [9, т. 10. с. 256]. Назви с.-англ. *chese-sake* та с.-англ. *seede sake* пов'язані з зовнішнім виглядом та головним інгредієнтом, що входить до складу мучного виробу. Так, с.-англ. *chese-sake* передає значення 'мучний виріб, приготовлений з ніжного сирного тіста'. Перший компонент номінативної одиниці с.-англ. *chese* < д.-англ. *cēse* < лат. *cāseus* 'сир'. [9, т. 2. с. 316]. С.-англ. *seede sake*, у свою чергу, використовувалось на позначення 'більш або менш

солодкого мучного виробу, сильно приправленого насінням тмину'. Ця випічка була традиційною для селянських святкувань на честь завершення сівби. Назва с.-англ. tansy cake пов'язана з інгредієнтом, що входить до складу мучного виробу, і уживається для позначення 'здобної випічки, приправленої соком пижми' [9, т. 2. с. 21].

Назва с.-англ. pancake в основі мотивації має 'спосіб приготування', а саме посуд, в якому готується мучний виріб, та використовується для позначення 'тонкої, пласкої здоби, приготовленої з тіста смаженого на сковорідці, млинець'. У середньовічні часи, як і сьогодні, існувала традиція смажити млинці в останній день Масляної, цей день мав назву Pancake-day або Shrove-day "Upon every Shrove-day, at the sound of the pancake bell, my fine dapper Assyrian lads shall clap up their shop windows, and away" «На Масляну, під звуки святкового дзвону, що сповіщає про початок гулянь у вівторок Світлої Седмиці, охайно вдягнуті асирійські юнаки повинні захлопнути свої вітрини і йти» [9, т. 7. с. 415]. Млинці готували як з пшеничної, так і з будь-якої іншої муки, зокрема житньої муки: "For their meate they vse, moche a kynde of pancake made of rye meale" «Для їжі вони використовували, здебільшого млинці приготовлені з житньої муки» [9, т. 8. с. 415].

Лексему с.-англ. toste використовували на позначення 'скибки, або шматочка хліба підсмаженого до золотистого кольору, грінки'. Походження слова етимологи пов'язують з процесом приготування цього борошняного виробу: похідне утворення від дієслова с.-англ. tosten < с.фр. toster 'смажити, запікати' < д.фр. < вул. лат. *tostāre (також іт. tostare, ісп., порт. tostar 'смажити, запікати') < лат. torrēre (tostus) 'злегка підрум'янити, підсмажити' < і.-є.*trs- 'бути сухим', також д.лат. torus (*torsus) 'сухий', лат. terra (*tersā) 'земля', дослівно 'суха земля' [6, с. 1622].

Номен с.-англ. toste виступає також у складі словосполучень типу: с.-англ. Buttered tostes 'грінка в маслі', с.-англ. Brown Tost 'добре підсмажена грінка', с.-англ. hotte toste 'гаряча грінка' [9, т. 9. с. 94].

Зазвичай страву, яка позначалась с.-англ. toste, перед вживанням розмочували у рідині. Це міг бути як хмільний напій, так і звичайна вода: "Gyue hym a toste with wyne" «Дайте йому грінки з вином» [9, т. 9. с. 94].

Семема 'корж' у кулінарній лексиці середньоанглійського періоду репрезентована такими назвами: с.-англ. Vannock, с.-англ. crumped, с.-англ. flapjack, с.-англ. scon.

Лексема с.-англ. Vannock уживається зі значенням 'прісний корж, назва домашнього хліба на території Шотландії та півночі Англії'. Слово походить від гаел. bannack < лат. pānicium < pānis 'хліб'. Зазвичай с.-англ. Vannock готували з прісного тіста, переважно з ячмінної та інколи і з пшеничної муки. Це великого розміру плаский мучний виріб, круглої чи овальної форми, але не такий тонкий як , с.-англ. scon. [9, т. 1. с. 657-658].

Лексема с.-англ. scon фіксується зі значенням 'великий, тонкий ячмінний, або пшеничний корж' [9, т. 8. С. 234]. Щодо походження слова, то загальноприйнятої етимології немає, ймовірно с.-англ. scon – скорочена форма від с.-нідерл. schoonbrot 'невеликий білий хліб' [6, с. 1400]. За іншою версією слово походить від гаельського sgonn, що має значення 'безформна маса, великий шматок'. Автор книги The Highlander's Cookbook Шейла Камерон гадає, що с.-англ. scon могло також ґрунтуватись на назві міста Scone (шотл. Scuit, гаел. Sgàin, давньої шотландської столиці. Зазвичай с.-англ. scon випікались досить великі за розміром, приблизно як тарілка, а потім розрізались на трикутні шматки.

На позначення 'солодкого вівсяного коржа' використовується назва с.-англ. flapjack [9, т. 4. с. 287].

Назва с.-англ. crumped, cromptid 'здобний корж, млинець' – похідне утворення від дієслова crump 'хрустити'. На найменування слова вплинув хрускіт в процесі споживання доволі твердого продукту. Вперше ця лексема була вжита перекладачем Біблії Джоном Вікліфом у 1382 році 'cromptid cake': "A cake of loof, a crusted cake spreynde with oyle, a cromptid cake, of the leere of therf looues" [9, т. 2. с. 1219].

На основі дослідження фактичного матеріалу виявлено 58 номінативних одиниць на позначення борошна та борошняних виробів у середньоанглійській мові. Присутність значної кількості номенів на позначення виробів з борошна у складі середньоанглійської кулінарної лексики свідчить про те, що культура випікання борошняних виробів у середньоанглійський період була досить багатоманітною. Назви борошняних виробів – один з найдавніших шарів лексики. Таким номінативним одиницям притаманна певна специфіка, що відбивається у їх семантиці, структурі, функціонуванні та мотивованості.

Назви борошняних виробів пов'язані, головним чином, із зовнішніми та якісними ознаками. У більшості випадків досліджені назви борошняних виробів мотивовані способом виготовлення виробу (с.-англ. *toste*, с.-англ. *pancake*, с.-англ. *frutter*), головним інгредієнтом, що входить до складу виробу (с.-англ. *seede cake*, с.-англ. *chese-cake*, с.-англ. *gyngebrede*), видом та гатунком борошна, яке використовується для приготування виробу (с.-англ. *whete bred*, с.-англ. *ote-cake*, с.-англ. *Varley bunne*, с.-англ. *manchet breade*, с.-англ. *Simmel-bread*), зовнішнім виглядом (с.-англ. *broun brede*) та формою виробу (с.-англ. *Sobloafe*).

Отже, аналіз лексико-семантичної групи «Борошняні вироби», дає підстави зауважити, що такі лексичні одиниці мають тісний зв'язок із життям та побутом людини, та є одним з елементів її традиційної народної культури. У перспективі передбачається вивчення й аналіз назв інших реалій англійського кулінарнімікону в історичному аспекті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абрагамовська О. Назви хліба у говірці села Журавники Горохівського району Волинської області [Електронний ресурс] / О. Абрагамовська. – Режим доступу: <http://naub.ua.edu.ua/2015/назви-хліба-у-говірці-села-журавники-г/>
2. Мосенкіс Ю. Трипільська хліборобська термінологія і картвельські мови [Електронний ресурс] / Ю. Мосенкіс. – Режим доступу: <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=159>
3. Нагиев Ф. Названия хлебов в лезгинской лексике / Ф. Нагиев // Социально-гуманитарный вестник Юга России. Краснодар. № 6, ч. 1 / 2010 – октябрь. С. 140 – 149.
4. Новіцька О. І. Назви страв із борошна у говірках Підгаєччини / О. І. Новіцька // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія : Філологічні науки. – 2013. – Кн. 4. – С. 247-253.
5. Шелемех В. П. Назви хліба та його частин у говірках Надсянсько-Надністрянського суміжжя (у контексті південно-західного та північного наріч) / В. П. Шелемех // Волинь-Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2010. – № 22 (II). – С. 296–301.
6. Klein E. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language / E. Klein. – Oxford, 1966.
7. Mayhew, A. L. A Concise Dictionary of Middle English from A.D. 1150 to 1580 / A. L. Mayhew, W. W. Skeat. –Oxford: Clarendon Press, 1888.
8. Stratmann F. H. A Middle-English Dictionary / F. H. Stratmann, H. Bradley. – Oxford: Clarendon Press, 1891. – 708 с.
9. Oxford English Dictionary [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://archive.org/details/oed11_201407

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Подсікера – аспірант відділу германських мов Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні Національної академії наук України.

Наукові інтереси: історія англійської мови, етнолінгвістика.

УДК 811.411.21:355

ОСОБЛИВОСТІ МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНОГО СПОСОБУ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ АРАБСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Роман СТАЦЮК (Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню морфолого-синтаксичного способу термінотворення військової термінології сучасної арабської літературної мови. У роботі здійснено спробу системного аналізу абрєвіації, еліпсису, словоскладання, визначено продуктивність та недоліки кожного з них, а також досліджені основні моделі, за якими відбувається утворення термінологічних скорочень.

Ключові слова: сучасна арабська літературна мова, військова термінологія, морфолого-синтаксичний спосіб, абрєвіація, еліпсис, словоскладання.

The paper is concerned with the study of the morphosyntactic principle of term formation in Modern Standard Arabic military terminology. Such ways of forming terms as abbreviation, ellipsis and compounding have been analyzed, their productivity and shortcomings have been highlighted. Basic models of forming new terminological abbreviations have been investigated.

Key words: Modern Standard Arabic, military terminology, morphosyntactic principle, abbreviation, ellipsis, compounding.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток науки і виробництва зумовлює появу великої кількості складних термінів та терміносполучень. Щоб уникнути надмірності інформації та для вираження думки в економній формі створюється найбільш доступна лексична система у вигляді скорочень. Більшість лексичних скорочень припадає саме на термінологію, адже громіздкість і

багатоланковий характер термінологічних поєднань не завжди є зручними для позначення наукових понять. Не стала виключенням і військова термінологія сучасної арабської літературної мови, основна кількість скорочень якої зосереджена в бойових документах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми термінології та термінознавства як науки, що вивчає спеціальну лексику з точки зору її типології, походження, функціонування, упорядкування та використання традиційно залишаються найактуальнішими в лінгвістиці.

На особливу увагу, зокрема, заслуговують дослідження основних способів арабського термінотворення, серед яких слід виділити доробки Ю.П. Губанова, І.В. Скворцової, О.М. Сінькової та А.А. Мустафаєвої [Див.: 4; 9; 11; 12]. Однак найбільше дискусій серед сучасних мовознавців виникає власне з приводу видів морфолого-синтаксичного способу термінотворення, що обумовлено, насамперед, його проміжним положенням між морфологічним і синтаксичним способами.

Мета статті полягає у системному дослідженні усіх видів морфолого-синтаксичного способу термінотворення та побудові науково-обґрунтованої класифікації основних моделей, за якими відбувається утворення скорочень у військовій термінології сучасної арабської літературної мови.

Виклад основного матеріалу. Усі термінологічні скорочення утворюються за моделями морфолого-синтаксичного способу, під яким сучасні лінгвісти розуміють групу способів формування термінологічних одиниць зі словосполучень, що припускає синтаксичні та морфологічні перетворення лексичних форм, скорочення лексичної протяжності вихідного термінологічного словосполучення і його подальше функціонування в якості самостійного терміна.

До морфолого-синтаксичного способу термінотворення відноситься:

абревіація – складання слів або основ з їхнім одночасним скороченням [3, с. 153].

еліпсис – опущення деяких елементів складених найменувань, що позначають ті або інші явища чи поняття [8, с. 592].

словоскладання – з'єднання двох або більше морфем, що виступають як кореневі в окремих словах [1, с. 426];

В.Н. Шевчук зазначає: «Абревіація є особливим способом варіювання структури номінативної одиниці, адже в результаті її дії з'являється не новий термін, а його новий різновид, скорочений варіант позначення поняття, яке паралельно існує з повним варіантом. Суть абревіації полягає в кількісному варіюванні форми найменування при повному збереженні його семантики» [13, с. 27].

На думку Д.С. Лотте, абревіатури – це природна реакція на утворення багатокомпонентних термінологічних одиниць, прояв тенденції до економії мовних засобів [7, с. 8-13].

Перед тим як визначити роль абревіації у військовій термінології, необхідно уточнити її місце в арабській мові. Слід зазначити, що для позначення поняття «абревіація» в сучасній арабській літературній мові використовується термін «نحت» – нахт. Першим, хто розглянув «نحت» як спосіб утворення термінів, був діяч арабської культури, публіцист, письменник і поет Ахмад Фаріс аш-Шідіак (1804-1887 рр.) [15, с. 440].

Питання абревіації в арабській мові викликає безліч дискусій. Ряд вчених на чолі з М. Х. Абд аль-Азізом вважають, що абревіація взагалі не характерна мові арабів [15, с. 444-445]. Інші науковці, серед яких Абдулла аль-Алялі та Д.С. Лотте наголошують на тому, що метод абревіації нерідко призводить до створення явно курйозних, неясних і неприпустимих термінів [16, с. 124; 6, с. 30]. На противагу їм, арабський вчений та письменник Джірджі Зейдан (1861-1914 рр.) виступав на підтримку абревіації. У своїй праці «Лінгвістична філософія та арабські слова», наводячи численні приклади літературною арабською мовою та діалектом, він дав наступне визначення: «Нахт являє собою скорочену і легку форму в проголошенні слів, економну в часі» [15, с. 440].

Загалом серед абревіатур, що функціонують у військовій термінології САЛМ, слід виділити наступні типи:

Ініціальні скорочення, що складаються з початкових літер слів-термінів або термінологічних словосполучень. Вибір початкової літери при формуванні абревіатур не випадковий і диктується внутрішніми законами мовної системи. Як зазначає радянський учений Р.Г. Піотровський: «Якщо в письмовому слові найбільше інформаційне навантаження несуть перші літери, то в усному слові інформація концентрується навколо фонем складу, на який падає наголос. Це, мабуть, пов'язано з різним характером сприйняття лінгвістичних одиниць усної і письмової форм мови.

Письмове слово сприймається як лінійна послідовність елементарних символів (букв). Усне слово, або, принаймні, його склади, сприймаються цілком» [10, с. 45-59].

Усі ініціальні абрєвіатури поділяються на:

скорочення, елементи яких пишуться окремо: $\text{خ} \rightarrow \text{خُدْمَةٌ}$ – «служба, термін служби, військова повинність», $\text{ق خ م} \rightarrow \text{فَيْفَةٌ خَارِقَةُ الْمُدْرَعَاتِ}$ – «протиповітряна оборона», $\text{د ج} \rightarrow \text{دِفَاعٌ جَوِّيٌّ}$ – «бронебійний снаряд», $\text{ر ه ا ح} \rightarrow \text{رَئِيسُ هَيْئَةِ أَرْكَانِ}$ – «начальник генерального штабу»;

скорочення, елементи яких пишуться разом, складаючи одну графему: $\text{م ق} \rightarrow \text{مَقْرُوفَةُ الْقِيَادَةِ}$ – «командний пункт», $\text{س ح م} \rightarrow \text{سَرِيَّةُ الْحُدُودِ الْمُسْتَقْبَلَةِ}$ – «окрема прикордонна рота», $\text{ش ع ق ا} \rightarrow \text{شُعْبَةُ الْعَمَلِيَّاتِ لِلْقُوَّاتِ الْجَوِّيَّةِ}$ – «оперативне управління військово-повітряних сил»;

скорочення, елементи яких розділені крапкою або косою рисою: $\text{ق.ج} \rightarrow \text{قُوَّاتٌ جَوِّيَّةٌ}$ – «військово-повітряні сили», $\text{م.أ.ن} \rightarrow \text{مَرْكَزُ إِارَةِ النَّارِ}$ – «протитанковий», $\text{ض/د} \rightarrow \text{ضَيْدُ الدَّبَابَاتِ}$ – «протитанковий взвод», $\text{ف/م/د} \rightarrow \text{فَصِيلَةٌ مُضَادَّةٌ لِلدَّبَابَاتِ}$ – «протитанковий взвод», $\text{ش/ع/ق/ا} \rightarrow \text{شُعْبَةُ الْعَمَلِيَّاتِ لِلْقُوَّاتِ الْأَرْضِيَّةِ}$ – «оперативне управління сухопутних військ».

Слід звернути увагу на те, що розділова крапка та коса риска не є постійними елементами даних абрєвіатур, оскільки одне і те ж скорочення може бути оформлене і без них: $\text{م ر ك} \rightarrow \text{م.ر.ك}$ – «штаб батальйону», $\text{ا ح ع} \rightarrow \text{ا.ح.ع}$ – «оперативне відділення штабу».

Скорочення, що складаються з двох і більше літер, перша з яких є початковою, інші підбираються без урахування їх місця в слові. У більшості випадків такі скорочення складаються з першої і другої літери: $\text{ج م ش} \rightarrow \text{جَمَاعَةُ مَشَاةٍ}$ – «відділення піхоти», $\text{ف ر م ش} \rightarrow \text{فِرْقَةُ مَشَاةٍ}$ – «піхотна дивізія», $\text{م س ب ت} \rightarrow \text{مُسْتَوْدَعٌ بِتَرْوُل}$ – «склад паливно-мастильних матеріалів».

Зустрічаються також скорочення, утворені шляхом поєднання першої та останньої літери: $\text{ف ق} \rightarrow \text{فَيْلِقٌ}$ – «корпус»; двох останніх літер: $\text{ق ف} \rightarrow \text{مَوْقِفٌ}$ – «позиція, положення».

Скорочення, які являють собою корінь, виділений з початкового слова: $\text{ط ل ع} \rightarrow \text{طَلْعِيَّةٌ}$ – «авангард», $\text{ج ن د} \rightarrow \text{جُنُودٌ}$ – «війська, військові частини та підрозділи», $\text{ح د} \rightarrow \text{حُدُودٌ}$ – «кордони», $\text{س ر ب} \rightarrow \text{سَرِبٌ}$ – «ескадрилья», $\text{ط ل ع} \rightarrow \text{إِسْتِطْلَاحٌ}$ – «розвідка».

Абрєвіатурні словосполучення, у яких для позначення першого компонента використовується ініціальна літера, в той час як другий компонент залишається без змін, тобто не скорочується: $\text{ن ق ي ا} \rightarrow \text{نُقْطَةُ الْقِيَادَةِ}$ – «командний пункт», $\text{ا ص غ ي ر} \rightarrow \text{أَسْلِحَةٌ صَغِيرَةٌ}$ – «стрілецька зброя», $\text{ض ا ح ي ط ا} \rightarrow \text{ضَابِطُ الْإِحْتِيَاظِ}$ – «офіцер запасу».

Окрім того, багатоконпонентні словосполучення можуть піддаватися певним структурним перетворенням, які здійснюються шляхом опущення одного з елементів. У термінології даний процес слід розглядати як один зі способів оптимізації структури розгорнутого термінологічного словосполучення, що прагне до оформлення в більш компактну форму.

Як зазначає С.В. Гриньов: «Еліпсис – це опущення одного з елементів термінологічного словосполучення з концентрацією значення всього словосполучення на слові, що залишилось» [3, с. 153].

Необхідно зазначити, що еліпсис застосовується до найбільш часто вживаних термінологічних словосполучень, в іншому випадку його вживання може призвести до труднощів у розумінні.

У військовій термінології САЛМ еліптуванню найчастіше піддаються двоконпонентні термінологічні словосполучення, в яких може відбуватися усичення як залежного, так і головного компонента. У результаті структурних перетворень новий термін стає однослівним, набуває означеного артикля «ال» як показник смислового центра нового усиченого терміна:

Опущення залежного компонента:

у генітивному словосполученні: $\text{الْفَصْفُ} \rightarrow \text{فَصْفُ الْمَدَائِعِ}$ – «гарматний обстріл», $\text{الْقَائِدَةُ} \rightarrow \text{قَائِدَةُ الْأَلْعَامِ}$ – «міномет», $\text{السَّرِبُ} \rightarrow \text{سَرِبُ الطَّائِرَاتِ}$ – «ескадрилья»;

в атрибутивному словосполученні: $\text{الضَّفْدُغُ} \rightarrow \text{ضَفْدُغٌ بَشْرِيٌّ}$ – «бойовий плавець», $\text{الْمِنْطَقَةُ} \rightarrow \text{مِنْطَقَةٌ عَسْكَرِيَّةٌ}$ – «військовий округ», $\text{الْهَيْئَةُ} \rightarrow \text{هَيْئَةٌ عَامَّةٌ}$ – «головне управління», $\text{الطَّلَقَةُ} \rightarrow \text{طَلَقَةٌ نَارِيَّةٌ}$ – «постріл, патрон».

Опущення головного компонента:

у генітивному словосполученні: $\text{المُطَارِدَةُ} \rightarrow \text{طَائِرَةُ الْمُطَارِدَةِ}$ – «винищувач-перехоплювач», $\text{المَرْمَى} \rightarrow \text{مَيْدَانُ مَرْمَى}$ – «полігон», $\text{الْأَرْكَانُ} \rightarrow \text{هَيْئَةُ الْأَرْكَانِ}$ – «штаб»; $\text{الهِائُونَ} \rightarrow \text{الهِائُونَ}$ – «міномет»;

в атрибутивному словосполученні: «бронетранспортер» – *الْفَوَاتُ الْبَحْرِيَّةُ* → *الْفَوَاتُ الْجَوِيَّةُ* – «військово-повітряні сили», *الْفَوَاتُ الْجَوِيَّةُ* → *الْفَوَاتُ الْجَوِيَّةُ* – «військово-морські сили», *الْبَحْرِيَّةُ* → *مَدْفَعُ رَسَّاسٍ*, «кулемет», *الْبَحْرِيَّةُ* → *الْمُدْرَعَةُ* – «снайперська гвинтівка», *الْمُدْرَعَةُ* → *الْمُدْرَعَةُ* – «випишувач», *الْمُدْرَعَةُ* → *السَّمِينَةُ* – «есмінець».

У трикомпонентних військових терміносполученнях може усікатися кожен елемент, при цьому первісна структура словосполучення практично залишається незмінною:

опущення головного компонента: *الرَّيْسُ الْاَرْكَانُ الْعَامَّةُ* → *الرَّيْسُ الْاَرْكَانُ* – «генеральний штаб»;

опущення другого (залежного) компонента: *وَقْفُ النَّارِ* → *وَقْفُ النَّارِ* – «припинення вогню»;

опущення останнього компонента: *الطَّائِرَةُ فَازِقَةُ الْقَنَائِلِ* → *الطَّائِرَةُ فَازِقَةُ* – «бомбардувальник».

Що стосується чотирикомпонентних термінологічних словосполучень, то і тут опускаються можуть усі елементи: *رئيسُ هيئةِ الأركانِ العامَّةِ*, «НАТО», *حلفُ شمالِ الأطلسيِّ* → *مُنظَمَةُ حلفِ شمالِ الأطلسيِّ* – «начальник Генерального штабу».

На особливу увагу також заслугоує і словоскладання як вид морфолого-синтаксичного способу термінотворення. Енциклопедія українознавства дає наступне визначення: «Словоскладання – це поєднання в одну наголосово-семантичну одиницю двох або більше слів чи коренів, що утворюють нове лексичне ціле» [5, с. 2905].

За словами В.В. Виноградова, вступаючи у поєднання при словоскладанні, слова втрачають свою самостійність і до певної міри перетворюються на морфеми [2, с. 169].

Незважаючи на те, що даний спосіб словотворення в САЛМ відомий вже давно, проте і сьогодні він по-різному трактується арабськими вченими. Так, на думку Мустафи аш-Шихабі [14, с. 12], словоскладання полягає в усіченні однієї чи декількох приголосних літер; потім, відповідно до існуючих у мові моделей, два слова з'єднуються, вокалізуються і таким чином створюється бажане слово. Отже, кінцевим результатом словоскладання, згідно аш-Шихабі, має бути композит, утворений з двох слів: *إيروديناميكا* – «аеродинаміка».

Однак, М.Ф. Хіджазі [17, с. 78-87] розглядає словоскладання у ширшому розумінні, і пропонує наступну його класифікацію:

а) *التركيب المزجي العربي*, що полягає у використанні «*لا*», наприклад: *لاأخلاقي* – «аморальний»;

б) *التركيب الإضافي*, що полягає у використанні «*أو*», «*بين*», «*تحت*», «*فوق*», «*عزير*», наприклад: *فوق* – «надзвуковий»;

в) *التركيب المزجي المختلط*, що полягає у використанні «*اسم عربي*» (арабського імені) та «*نهاية أجنبية*» («іншомовного закінчення»), наприклад: *كبريتات* – «сульфат» (утворене шляхом поєднання арабського «*كبريت*» та іноземного закінчення «*ات*»).

Таким чином, дещо протилежні погляди обох учених обумовлені, насамперед, проблемою визначення критеріїв складного слова, відсутність яких призводить до того, що нерідко в арабській мові змішуються складне слово із словосполученням, реченням|речення| або ідіоматичним висловом.

У результаті проведеного аналізу, ми виділили дві найпродуктивніші моделі утворення військових термінів шляхом словоскладання:

складання основ двох слів:

برمائي – «земноводний» у структурному плані являє собою поєднання двох слів: *بر* – «материк, суша» і *ماء* – «вода», наприклад: *دبابة برمائية* – «танк-амфібія», *طائرة برمائية* – «літак-амфібія», *مدرعة* – «бронетранспортер-амфібія», *عملية برمائية* – «морська десантна операція»;

توربو – «турбореактивний» у структурному плані являє собою поєднання двох слів: *توربو* – «турбо-» і *نفاث* – «реактивний», наприклад: *طائرة مقاتلة توربوناتة* – «турбореактивний винишувач», *طائرة بدون طيار توربوناتة* – «безпілотний турбореактивний літак»;

приєднання до основного слова заперечної частки *لا*:

لامركزي – «децентралізований» утворено шляхом поєднання заперечної частки *لا* – «не» та прикметника *مركزي* – «центральный», наприклад: *قيادة القوات لامركزية* – «децентралізоване управління військами», *سيطرة على نيران المدفعية لامركزية* – «децентралізоване управління артилерійським вогнем»;

لااسلكي – «бездротовий» утворено шляхом поєднання заперечної частки *لا* – «не» та прикметника *اسلكي* – «дротовий», наприклад: *مركز تلقى الاشارات اللاسلكية* – «радіостанція перехоплення», *رام لاسلكي* – «стрілець-радист», *مفجر لاسلكي* – «дистанційний підрильник», *بالاسلكي* – «телекерована ракета».

Висновки. Отже, незважаючи на доволі двоєке ставлення більшості вчених до морфолого-синтаксичного способу термінотворення, усі його види успішно функціонують у військовій

термінології САЛМ. Абревіацію в термінології слід розглядати як один з видів оптимізації мовного повідомлення, адже в абревіатурі інформація передається меншим числом знаків, тому «місткість» кожного знака є більшою, ніж у відповідних початкових одиницях. Серед основних недоліків абревіатур слід звернути увагу на багатоваріантність одних і тих самих термінів та збіг скорочень, що відносяться до різних понять: دَبَابَةٌ → د – «танк», دِفَاعٌ → د – «оборона»; مَدْفَعٌ → مد – «гармата», مَدْفَعِيٌّ → مد – «артилерист», مَدْفَعِيَّةٌ → مد – «артилерія». Основна вимога еліпсису полягає в збереженні значення словосполучення при опущенні малоінформативного компонента. У військовій термінології САЛМ еліптуванню найчастіше піддаються двокомпонентні термінологічні словосполучення, в яких може відбуватися усічення як залежного, так і головного компонента. У результаті структурних перетворювань новий термін стає однослівним та набуває означеного артикля. Що ж стосується словоскладання як способу термінотворення, то у військовій термінології САЛМ він має обмежений діапазон використання, що зумовлено, насамперед, невеликою лінійною протяжністю арабського слова та широко розвиненою системою субстантивних словосполучень типу ідафі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М.: КомКнига, 2007. – 576 с.
2. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография: Избранные труды / В.В. Виноградов. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
3. Гринев С.В. Введение в терминоведение / С.В. Гринев. – М.: Московский лицей, 1993. – 309 с.
4. Губанов Ю.П. Структурно-семантическая характеристика арабской военной терминологии (на материале военной терминологии Сирии и Египта): дис. ... канд. филол. наук / Ю.П. Губанов. – М., 1973. – 193 с.
5. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. – Париж - Нью-Йорк: Молоде життя, 1976. – Т. 8. – с. 2800-3200.
6. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики / Д.С. Лотте. – М.: АН СССР, 1966. 160 с.
7. Лотте Д.С. Как работать над терминологией: Основы и методы / Д.С. Лотте. – М.: Наука, 1968. – 119 с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 683 с.
9. Мустафаева А.А. Современная арабская терминология: формирование и проблемы перевода (на материале информатики): дис. ... канд. филол. наук / А.А. Мустафаева. – Алматы, 2011. – 168 с.
10. Пиотровский Р.Г. О теоретико-информационных параметрах устной и письменной форм языка / Р.Г. Пиотровский // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1962. – с. 45-59
11. Синькова О.М. Способы словообразования компьютерной терминологии в арабском литературном языке (на материале современной прессы): дис. ... канд. филол. наук / О.М. Синькова. – М., 2007. – 147 с.
12. Скворцова И.В. Особенности экономической терминологии современного арабского литературного языка (на материале арабской прессы начала XXI века): дис. ... канд. филол. наук/ И.В. Скворцова.– М., 2008. – 232 с.
13. Шевчук В.Н. Военно-терминологическая система в статике и динамике: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / В.Н. Шевчук. – М., 1985. – 44 с.
14. القاهرة: جامعة الدول العربية، 1955. – 135 ص. الأمير مصطفى الشهابي. المصطلحات العلمية في اللغة العربية.
15. علي القاسمي. علم المصطلح: أسسه النظرية و تطبيقاته العملية – القاهرة: مكتبة لبنان ناشرون، 2008. – 819 ص.
16. محمد يوسف حسن. دور النحت في تيسير الأداء العلمي بالعربية || مجلة مجمع اللغة العربية (القاهرة). – 1994. – العدد 78 – ص. 124-131.
17. محمود فهمي حجازي. الأسس اللغوية لعلم المصطلح. – القاهرة: غريب، 1993. – 259 ص.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Роман Стацюк – здобувач Інституту сходознавства ім. А.Ю. Кримського Національної академії наук України, старший викладач кафедри східних мов Навчально-наукового центру мовної підготовки Національної академії Служби безпеки України.

Наукові інтереси: загальне мовознавство, проблеми перекладу, військова термінологія сучасної арабської літературної мови.

УДК 81.33:811.111:61

ЛІНГВІСТИЧНЕ ТА МЕДИЧНЕ ТРАКТУВАННЯ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНІВ-ЕПОНІМІВ У КЛІНІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Любов СТЕГНІЦЬКА (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто та проаналізовано визначення епоніма з точки зору лінгвістики та медицини. Медики прагнуть стислості і спрощеності визначення, а лінгвісти наполягають на більш розширеному трактуванні епонімів. Основну увагу зосереджено на медичному визначення, оскільки

саме медики є основними користувачами клінічної термінології. У роботі запропоновано узагальнену дефініцію епоніма в англійській клінічній термінології з огляду на медичний та лінгвістичний науковий досвід.

Ключові слова: епонім, лінгвістична дефініція, медична дефініція.

The paper deals with medical and linguistic definition of eponyms in clinical terminology. Doctors prefer simplicity in definition while linguists insist on a more extended interpretation of eponyms. This paper focuses on medical definitions, since doctors are the main users of clinical terminology. The paper presents a generalized definition of clinical eponyms in English terminology based on medical and scholarly linguistic experience.

Key words: eponym, linguistic definition, medical definition.

Активне використання пропріативної лексики у медичній сфері припадає приблизно на 17-18 століття та співвідноситься з розвитком анатомії. У 1975 асоціація анатомів прийняла рішення, задля стандартизації вилучити епоніми з анатомічної термінології та замінити їх греко-латинськими відповідникам. Клінічна ж термінологія потребує більше часу для ґрунтовного вивчення та стандартизації, оскільки перебуває в активній динаміці і систематично поповнюється новими медичними лексичними одиницями, які нерідко містять пропріативний компонент. Основні питання епонімії у певних галузях висвітлені в працях Р.Микульчик (фізичні терміни), М.Дзюба (наукові терміни), В.Лисенко (анатомічні терміни), М.Осадчук (математичні терміни), М. Дмитрук (ветеринарні терміни), Р.Стецюк (кардіологічні терміни), Є.Какзанова (медичні та математичні терміни) та інших, але все ж питання щодо статусу епонімів залишається невирішеним.

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що й досі немає єдиного визначення та однозначного трактування епонімів в англійській клінічній термінології та єдиної думки щодо доцільності їх вживання. Мета роботи – проаналізувати та узагальнити визначення епоніма в англійській клінічній термінології з точки зору медицини та лінгвістики. Об'єктом дослідження слугують англійські клінічні терміни, які містять пропріативну складову.

Виклад основного матеріалу. Клінічна термінологія насичена епонімами, оскільки й досі перебуває в активній фазі розвитку і характеризується широким використанням епонімів для позначення клінічних явищ та результатів нових медичних досліджень. Вивченням та упорядкуванням термінів займаються здебільшого лінгвісти. Та оскільки клінічною термінологією послуговуються медики, то їхній практичний досвід допоможе у вирішенні дискусійних питань.

На нашу думку, серед вітчизняних дослідників найбільш точно визначення епоніма наводить М. Дзюба. Вона вважає, що епонімом в українській медичній термінології може бути будь-яка власна назва (антропонім, міфонім, теонім, топонім, етронім, космонім, біблїонім), на основі якої утворено нову номінацію. Авторка виокремлює епонімічні терміни, вважаючи їх спеціальними назвами, що походять від власних імен або містять їх у своєму складі [1, с.7]. Більшість закордонних лінгвістів вважають епонімом термін, утворений від власних імен (здебільшого антропонімів або топонімів) або ж термін, у складі якого вони виступають компонентами та є надбанням медичного досвіду [5; 6; 7]. Окрім антропонімів і топонімів, Т. Канзіані розглядає літературні епоніми, в яких детермінантом виступають релігійні, казкові, сучасні літературні чи міфічні персонажі, персонажі образотворчого мистецтва, що не завжди є людськими, а скоріше людиноподібними істотами [3, с. 228-229]. Один з прикладів, які вона наводить – це синдром Ундини (Undine Syndrome, Ondine's Curse) – розлад функції дихання. У німецькій міфології ундина – це русалка, німфа.

Згідно такого підходу цікавим є термін синдром Петрушки (генетичне захворювання), виявлений педіатром Г. Ангельманом у 1965 році. Хворі розмахують руками та сміються, їхня поведінка схожа на маріонетку Петрушку. У зарубіжних джерелах використовується тільки термін "Ангельмана синдром" (Angelman syndrome), оскільки такий персонаж, як Петрушка є реалією російськомовного середовища і не піддається адекватному перекладу.

Розглянемо медичні трактування епонімів в англійській клінічній термінології. У «Словнику сучасної медицини» Дж. К. Сеген («The dictionary of modern medicine» by Segen J.C.) подано наступну дефініцію: «Епонім – це будь-який синдром, хвороба, порушення, хірургічна процедура, клінічні ознаки чи медичні технології, які носять ім'я автора, який вперше їх відкрив, чи рідше ім'я пацієнта, в якого було виявлено та описано хворобу» [10, с.197].

Невролог В. Будріс пропонує схоже визначення, вважаючи, що епонім – це власна назва, використана для найменування об'єкту чи процесу. Власною назвою виступають імена дослідника, пацієнта, літературного героя, міфічних чи біблійних персонажів [8, с.171]. Особливу увагу відведено персонажам образотворчого мистецтва, які детально описуються як окрема

категорія. Одним з прикладів є синдром Мони Лізи (Mona Lisa syndrome) – параліч лицевого нерва, що віддалено нагадує загадкову посмішку Мони Лізи.

Схожу думку висловлює Е. Лоренс, вважаючи епонімом ім'я справжньої, вигаданої або ж уявної людини чи місця, які використовуються для назв хвороб, симптомів, ліків, функцій тіла тощо [6, с. 76].

Всі згадані вище дефініції схожі між собою, оскільки літературно-казкові герої, біблійно-релігійні образи та персонажі образотворчого мистецтва можна умовно вважати антропонімами, оскільки такі назви, зазвичай, базуються на реальних персонажах і проєктуються у літературну площину. Більшість таких назв виникають шляхом метафоричного та метонімічного переносу.

Професор нейроанатомії Дж. Е. Дюк Пара, окрім назв осіб (реальних, міфічних, літературних чи уявних) та назв місцевості, додає ще назви брендів чи торгових марок [4, с. 219]. Ми вважаємо, що ергонімом, тобто брендом чи торговою маркою, може бути будь-яке, здебільшого, семантично-вмотивоване слово, як-от: детензор-терапія або метод «Детенсор» (Detensor-Method) – методика розроблена німецьким професором К. Кінляйном, яка полягає у розслабленні м'язів, що дозволяє відновити функцію хребта. Припускаємо, що етимологія цього терміна наступна: de – латинське заперечення, нестача + tensor лат. «той, що розтягає або тягне», натягувач – будь-який м'яз, що натягує або створює напруження.

Наступні приклади не належать до розглянутих раніше категорій через досить вузькі та неточні дефініції. Так, термін Caisson's disease (кесонна хвороба) містить хрематонім кесон (Caisson), що з французької означає «камера для підводних робіт». Цей термін було запропоновано лікарем А. Смітом для опису хвороби, розповсюдженої серед працівників під час будівництва Бруклінського моста, яка відома також як декомпресійна хвороба, ДКХ (decompression sickness (DCS)) [9, с. 446].

Термін Saturday night palsy «параліч суботнього вечора / параліч медового місяця» чи «параліч променевого нерва» містить хрононім субота (Saturday). Параліч виникає через стиснення нерва до плечової кістки (наприклад, під час інтоксикації чи сну) [2, с. 1693].

Термін Ебола вірус (Ebola virus) містить гідронім – назву річки Ебола в Заїрі, біля якої вперше спостерігався вірус [2, с. 736].

З огляду на наведені вище приклади постає питання, чи можна назвати епонімами терміни, в яких жодна складова не капіталізується. Наприклад: кроляча папілома (rabbit papilloma) – новоутворення рогових бородавок кроликів, спричинене їхньою вірусною хворобою, заяча губа hare (clef) lip – щілина губи, укуси (знак) лелеки або поцілунки ангела (stork bites or angel kisses) – оранжево-рожевий невус, зазвичай над повікою, між очима або посередині чола, пляма портвейн (port-wine stain) – персистувально темно-коричнева або пурпурова родима пляма, яка росте пропорційно з ураженою дитиною і зазвичай локалізується на обличчі тощо. Припускаємо, що епонімом в англійській медичній термінології можна вважати термін, в якому онім капіталізований.

Отже, опираючись на медико-лінгвістичний досвід, ми вважаємо, що в англійській клінічній термінології епонім – це термінологічна одиниця, утворена за допомогою оніма або ж містить онім (антропонім, топонім, хрононім, хрематонім, гідронім, ергонім та інші) та позначає різноманітні медичні об'єкти, явища, феномени тощо, тобто є об'єктом клінічного досвіду. Обов'язковою умовою є написання оніма з великої літери, який виконує пропріативну ідентифікуючу роль. При утворенні дериватів та при втраті зв'язку з вихідним онімом епоніми часто піддаються апелятивізації, що призводить до написання з малої літери, як-от: Cushing syndrome – cushingoid, Parkinson disease – parkinsonism.

Перспективним вважаємо детальне вивчення ономастичного простору клінічної термінології з метою виокремлення основних онімних структурних моделей англійського медичного терміна-епоніма та аналіз екстра- та інтралігвістичних факторів, які впливають на капіталізацію оніма.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дзюба М. Епоніми в українській науковій термінології: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: спеціальність 10.02.01 «Українська мова» / М.М. Дзюба. – Луцьк, 2011. – 22.
2. Англо-Український ілюстрований медичний словник Дорланда. У двох томах. – Львів : Наутілус, 2002. – 2688 с.
3. Canziani T. The status of medical eponyms: advantages and disadvantages. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.academia.edu/7721341/The_status_of_medical_eponyms_advantages_and_disadvantages

4. Duque-Parra J.E. Reflection on eponyms in Neuroscience terminology / J. E. Duque-Parra // The Anatomical Record. – 2006. – P. 219 – 224. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ar.b.20121/pdf>
5. Garfield E. What's in a Name? The Eponymic Route to Immortality / E. Garfield // Essays of an Information Scientist. – 1983. – Volume 6. – P. 384 – 395. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://garfield.library.upenn.edu/essays/v6p384y1983.pdf>
6. Lawrence E. A. Medical Eponym Angst. / E. A. Lawrence // American Name Society. – June 2014. – Vol. 62/ – No. 2. – P. 76–85. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.maneyonline.com/doi/pdfplus/10.1179/0027773813Z.00000000072>
7. Lončar M., Ostroški A.A. Eponymous medical terms as a source of terminological variation / M. Lončar; A. Ostroški Anić // Languages for Special Purposes in a Multilingual Transcultural World. – Vienne, 2013. – P. 36 – 44. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ihj.hr/uploads/content/LSP2013_Loncar_Ostroski_Anic.pdf
8. Valmantas B. Neurological Eponyms Derived from Literature and Visual Art / B. Valmantas // Neurological Eponyms Derived from Literature and Visual Art. – European Neurology, 2005. – P. 171 – 178. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.neuroseminarai.lt/uploads/Budrys_2005_Eur%20Neurol_1Neurological%20Eponyms.pdf
9. Historic Caisson Disease. Caisson disease during the construction of the Eads and Brooklyn Bridges: A review. W. P. BUTLER. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.rubicon-foundation.org/xmlui/bitstream/handle/123456789/4028/15686275.pdf>
10. The dictionary of modern medicine / compiled and edited by J.C. Segen. – Carnforth, UK: Parthenon Pub., 1992. – 813 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любов Стегніцька – викладач кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету.
Наукові інтереси: проблеми епонімії в англійській медичній термінології, стандартизація та уніфікація англійської клінічної термінології.

УДК 81'373.2

ЗООНИМИ СЕРЕДЬНОГО ДНІПРО-БУЗЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ, МОТИВОВАНІ ОКРАСОМ ЧИ МАСТЮ ТВАРИН І ПТАХІВ

Світлана ФЛОРІНСЬКА (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена вивченню особливостей зоонімів Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. Основну увагу зосереджено на дослідженні групи кличок, утворених від назв кольору шерсті тварин та пір'я птахів. Подано аналіз парадигматичних утворень, аргументованих хроматичними та ахроматичними кольорами. Окремо розглянуто специфіку номінації тварин за належністю до виду.

Ключові слова: ономастика, народна зоонімія, зоонімікон, зоонім, номінація.

The paper is devoted to the study of specific features of Middle Dnieper-Bug watershed zoonyms. The main focus of the research is on the group of zoonyms, motivated by the color of animals' wool and bird feathers. Paradigmatic groups of zoonyms suggested by achromatic and chromatic colors have been analyzed. The specifics of naming animals belonging to different species have been addressed too.

Key words: onomastics, traditional zoonimiya, zoonimikon, zoonym, nomination.

Сучасна народна українська зоонімія, на відміну від інших галузей ономастики (гідронімії, топонімії, антропонімії), залишається найменш дослідженою, незважаючи на те що зооніми як окремий клас онімів здавна є об'єктом наукових студій лінгвістів. Перші праці з української зооніміки – І. Г. Верхратського та С. О. Венгреневського – з'явилися в ХІХ ст. й були присвячені лексико-семантичному опису кличок тварин. У ХХ ст. ґрунтовно вивчено народний зоонімікон тільки Закарпатського регіону, інші ж території України залишаються або поза увагою мовознавців, або досліджені спорадично. Зокрема, як зазначає професор С. Л. Ковтюх, «теоретичним питанням зоонімії, особливостям номінації, етимології та словотворення кличок тварин Закарпаття присвячені праці П. П. Чучки та М. І. Сюська...» [2, с. 101]. Кіноніми Кіровоградщини вивчали С. Л. Ковтюх та О. Л. Кирилук.

Актуальність публікації визначається потребою всебічного та ґрунтовного опрацювання сучасної народної зоонімії Кіровоградщини як центральноукраїнського регіону.

Мета статті полягає у вивченні зоонімії Середнього Дніпро-Бузького межиріччя, зокрема групи кличок тварин, мотивованих кольором шерсті. Зазначена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати склад та структуру конгломерату зоонімів, утворених від назви окрасу чи масті тварин, оперення птахів; 2) визначити та проаналізувати особливості називання тварин і птахів за їхнім кольором, які належать до різних видів.

Одним із критеріїв, що визначають вибір іменування тварин, є характеристика за конкретними ознаками, що відображають зовнішні або внутрішні властивості, притаманні певному денотату, які сприймаються зором або іншими органами чуттів. Твірними словами можуть бути прикметники та їх

деривати саме на позначення масті, окрасу тварини, забарвлення птаха або іменники, що мають сему на позначення певного кольору.

Називання тварини за мастю – явище загальноукраїнське, як зазначає В. М. Топтун, про це свідчить низка таких фактів:

«А. Клички, що знайшли відображення у словниках, наприклад: Рябко, а, ч. – розм. Непородистий дворовий собака або кіт (звичайно рябої масті); Сірко, а, ч. – Собака, переважно сірої масті.

Б. Клички, які знаходимо у записах діалектної мови: «Сусідська Попеляста зачатила до нас»; «Гнідий – хороший кінь»; «Ваш Рябко гавкав цілу ніч» (с. Більмачівка, Ічнянського р-ну).

В. Клички, які вказують на масть, зустрічаємо і в художніх творах: «Страшений Лев, бурлака Вовк і наш Сірко-собака...»; «Один Рябко, один, як палець, не дримає...»; «Приходить дядько додому, зробив на колесах стугу і вкинув туди три собаки: Сірка, Білка і Жука ...» [6, с. 160].

Зоонімикон Кіровоградщини підтверджує загальноукраїнську тенденцію: у нашій картотеці зафіксовано 278 власних назв, мотивованих мастю чи окрасом коней, корів, овець, кіз, собак, котів, свиней, кролів, нутрій, а також кольором оперення страусів, курей, гусей, качок та індиків.

На території Середнього Дніпро-Бузького межиріччя в якості твірних основ використано такі кольори: ахроматичні (білий, сірий, чорний) та хроматичні (жовтий, оранжевий, кремовий, золотистий, коричневий, зелений та ін.). Відповідно до цього виокремлюємо дві групи зоонімів.

До першої групи належить 131 онімів, це становить 47%, друга група охоплює 147 власних назв (53%).

Серед кличок тварин, умотивованих ахроматичними кольорами, найчастотнішим є компонент біл-. У нашій картотеці зафіксовано 37 зоонімів, що становить 13% від усієї кількості: Білий, Білок, Білик, Біляш, Біленька, Білянка, Білява, Білячок, Білушка. Така висока продуктивність указаної кореневої морфеми не є випадковою, як зазначає В. В. Грещук, з усіх прикметників на позначення кольору лексема білий має найбільші можливості щодо реалізації свого словотворчого потенціалу [1, с. 179].

Високу продуктивність має основа сір-, представлена 29 зоонімами (10,5 %): Сірий, Сірко, Сірка, Сірок, Сірик, Сірячок, Сірява. До цієї підгрупи належать клички шарко,шарик, утворені від діалектного прикметника шарий – сірий; польське – szary.

Із чорним забарвленням пов'язано 20 зоонімів, що становить 7% від кількості зібраного матеріалу: Чорняш, Чорниш, Чорнуха, Черних, Чорнулька, Чорнета, Чорнушка. У межах групи онімів, що позначають тварин зазвичай чорної масті (окрасу), варто виділити й основу темн-, в ареалі зоонімії Кіровоградщини з нею пов'язані такі клички: Темна, Темнуля, Темнулька, Темная (усього 7 – 2,5%).

3-поміж зоонімів другої групи, мотивованих хроматичними кольорами, досить високим ступенем продуктивності характеризуються лексеми Рябий – 17 одиниць, що становить 27% , Рижий (Рудий) – 26 (41%), Сивий – 14 зоонімів (22,5%) та Гнідий – усього 6 прикладів – 9,5%.

Поодинокими прикладами представлені похідні від таких кольорів: бурий – Бурий (кличка коня), зелений – Зеленько (кличка страуса), кольору вишні – Вишнева (кличка корови), синій – Синюватий (кличка цапа), русявий – Русак (кличка кроля), жовтий – Жовток (кличка гусака). Кожен з перерахованих зоонімів у межах зібраного матеріалу становить 1%.

Окремі види домашніх тварин та птахів по-різному представлені кольоровою гамою масті чи окрасу, це залежить від їхніх біологічних особливостей.

Практично серед усіх груп тварин (собаки, коти, корови, свині, вівці, коні, кози, кролі, птахи) поширені такі власні назви: Рудий (Рижий), Чорний, Сірий, Білий, Рябий, ці клички є універсальними для більшості домашніх тварин та птахів.

Клички тварин, мотивовані червоно-коричневою гамою, за нашими спостереженнями, часто обирають для номінації корів та коней: Каштан, Каштанка, Вишня, Бура, Браун (англ. brown – коричневий).

Характерними тільки для коней є клички Вороний (чорний із синюватим полиском), Гнідий (темно-коричневий) та похідні від них Гнідко, Воронько, Гнідич. Серед дослідженого матеріалу не фіксуємо подібні оніми для позначення тварин інших видів.

Серед кличок свиней засвідчено власні назви, характерні саме для цього виду через їхній специфічний окрас: Розовулька, Синявка, Пінк (англ. pink – рожевий).

Клички кролів, мотивованих окрасом шерсті, у якості твірних слів мають широку кольорову гаму – від білого до чорного: Білок, Чорний, Рябчик, Черниш, Сіромань, Сніжок, Сірий, Білий, Рудий, Угольок, Сірок. Властивими тільки кролям є власні назви Лимон та Персик, що вказують на відтінок шерсті тварин – жовтуватий та світло-коричневий.

Серед кличок овець нами зафіксовано 17 назв (11%), умотивованих кольором шерсті тварини: Сніжок, Рябушка, Чернушка.

З-поміж власних назв кіз, які мотивуються зовнішнім забарвленням, переважна більшість використовується й для інших видів тварин: Білушка, Чорнуха, Біленька, Рижик, Сніжок. Але трапляються й особливі: Вафелька (тобто кремova, за назвою продукту подібного забарвлення), Берізка (біла з чорними плямами, схожа на стовбур дерева берези).

Клички курей, качок, гусей, індиків, умотивованих кольором оперення, малочисельні – зафіксовано 7, що становить 3,5% від зібраного матеріалу. У переважній більшості господарі виділяють серед птахів саме курей, наприклад: Рябуша, Ряба, Чорнуха, Іриска (світло-коричнева, за подібною кольором цукеркою), Зозулька (сіра в білу крапку, схожа за окрасом до зозулі). Це пояснюється тим, що домашніх птахів кличуть переважно не по одному, а всіх разом, тому зооніми для окремих птахів не уважаються обов'язковими.

Особливу увагу варто звернути на клички, утворені способом запозичення іншомовних лексем, що мають сему певного кольору. Переважну частину новітніх запозичень становлять назви англійської генеалогії. У зв'язку із цим в українській ономастиці, зокрема в зоонімії, набувають поширення оніми-англізми. Серед них виділяємо такі групи:

1. Клички, запозичені з англійської мови без змін їх граматичної структури: кіт Блек (black – чорний), кріль Ваят (white – білий), кінь Браун (brown – коричневий), собака Грей (grey – сірий). У межах цього способу словотворення власне-запозичення відбувається на початковому етапі, другим етапом є онімізація, оскільки іноземна загальна назва на ґрунті української мови стає власною.

2. Клички, утворені від основ англійського походження та українських суфіксів: коза Грейка (основа grey + суфікс -к-), страус Грінчик (основа green + суфікс -чик-), кріль Редик (основа red + суфікс -ик-).

3. Слова-композиції, утворені поєднанням основ без сполучного голосного: кіт Блекстар (black – чорний + star – зірка), страус Грейколар (grey – сірий + color – колір). Такий спосіб творення кличок в досліджуваному регіоні не складає регулярних моделей, фіксується спорадично.

Отже, одним з регулярних способів мотивації власних назв тварин та птахів є називання за зовнішніми ознаками, зокрема кольором забарвлення шерсті чи оперення. На території Середнього Дніпро-Бузького межиріччя у межах Кіровоградської області зафіксовано 278 таких зоонімів. До групи, мотивованої ахроматичними кольорами, належить 47% кличок; конгломерат другої групи зоонімів, утворених від назв хроматичних кольорів, становить 53% від загальної кількості. Для всіх видів тварин і птахів характерними є найменування з кореннями біл-, сір-, чорн-, ряб-. Крім того, кожен вид тварин і птахів має унікальні характерні тільки для них клички.

На перспективу плануємо системно дослідити народний зоонімікон Середнього Дніпро-Бузького межиріччя, зокрема номінаційний, словотвірний та діалектний аспекти.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / В. В. Грещук. – Івано-Франківськ, 1995. – 206 с.
2. Ковтюх С. Л. Основні проблеми дослідження зоонімії української мови / С. Л. Ковтюх // Записки з загальної лінгвістики. – Одеса : ОРІДУ НАДУ. – 2005. – Вип. 6. – С. 100–106.
3. Кирилюк О. Л. Кіноніми Кіровоградщини : особливості вибору кличок та способи їх творення / О. Л. Кирилюк // Ономастичні науки. – 2006. – № 1. – С. 46–49.
4. Мокиєнко В. І. Способи називання в зоонімії / В. І. Мокиєнко, О. І. Фоянкова // Ономастика Поволж'я. – Сарнаск, 1976. – С. 317–322.
5. Сюсько М. І. Питання сучасної української літературної та живорозмовної мови : [Вибране. Монографія] / Михайло Іванович Сюсько. – Ужгород : Гражда, 2014. – 624 с.
6. Топтун В. М. Мотивація кличок в українській зоонімії [Електронний ресурс] / В. М. Топтун. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Флорінська – аспірант кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: український ономастикон, зокрема зоонімія Середнього Дніпро-Бузького межиріччя, екстралінгвальні процеси впливу на мову, соціолінгвістика.

УДК 81

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОКАРАНЬ

Олена ЧЕРНЯВСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються проблеми походження структури і семантики давньоанглійських термінів, що використовувалися у судовій практиці та закріпилися у давніх збірках законів. Проводиться аналіз словотворення та структури слів.

Ключові слова: семантика, походження терміна, структура терміна, закон, покарання.

The article deals with structural and semantic features of Old English terminology used in court. The sources of the terms under analysis are Old English laws. Word-formation and structure of terms have been analyzed.

Key words: semantics, the origin of the term, term structure, law, punishment.

Сучасна система права англomовних країн використовує термінологію, що лексично абсолютно відрізняється від термінології англосаксонської держави. Переважну більшість сучасної термінології на позначення покарань становлять лексеми більш пізнього періоду. Вони сформувалися в результаті тривалого впливу французької мови, шляхом запозичення французьких слів та латинських термінів, напр., *punishment* 'покарання', *forfeiture* 'конфіскація', *fine* 'штраф', *penalty* 'покарання', *sentence* 'вирок', *sanction* 'покарання, санкція'. Натомість англійська правова система давньоанглійської доби використовувала для позначення всіх зазначених понять термінологію, що мала в основі питомо германський лексичний шар.

Усі покарання за правопорушення, що найчастіше трапляються у збірках давньоанглійських законів, можна загалом поділити на такі групи:

- 1) матеріальні відшкодування постраждалому чи його родині за завдану шкоду;
- 2) фізичне покарання (за наклеп, неодноразове порушення закону та правопорушення, здійснені особами із сумнівною репутацією, яким не вдалося виправдатися шляхом ордалії [27, 55]);
- 3) позбавлення життя;
- 4) проголошення поза законом;
- 5) інші види покарання.

У давньоанглійську добу, особливо на ранніх етапах, не існувало державного регулювання щодо покарання за злочини. Більшість питань вирішувалась як сторонами конфлікту, так і загальними зборами – *gemot*, і тому встановлення справедливості було серйозною проблемою. Королі дуже рідко брали участь у судах: лише у випадках, коли інші суди не змогли винести рішення чи ж протекція однієї зі сторін була настільки вагомою, що ніхто інший, окрім короля, не міг цього зробити. Зважаючи на це, засобом вирішення проблеми нерідко ставала помста. Помста переростала у ворожнечу, що інколи виливалася у кровну ворожнечу членів однієї родини проти іншої, і це могло тривати протягом кількох поколінь. Протистояння непримирених сімей нерідко призводило до неконтрольованих вбивств і завдання каліцтва членам обох родин. З часом королі намагалися взяти цю ситуацію під власний контроль, обмежуючі такі дії у кодексах та наголошуючи на неможливості помсти у разі, якщо запропоновано та виплачено компенсацію. Таким чином, компенсація як покарання за здійснене правопорушення посідає важливе місце серед інших видів покарань. Вона могла служити способом урегулювання переважної кількості конфліктів. За твердженнями Тацита, таке ставлення до компенсації притаманне германцям загалом, оскільки здавна практикувалося у переважній більшості германських племен [9, 67]. Компенсації могли ставати альтернативою проголошенню поза законом, відрізання язика (за наклеп) чи руки (за крадіжку) та навіть страт, якщо на те була воля короля [18, 282].

I. Поняття, пов'язані із концептом «Плата», мають велику частотність у текстах королівських кодексів. Д.-англ. термін на позначення компенсації, плати *gild* (варіанти написання: *gyld*, *gield*, *geld*; пор. ще *forgildan* 'компенсувати' [17, 206], *agioldan* 'бути покараним, компенсувати' [17, 125]) < п.-герм. *zeldan, *zeldanan [26, 130]. Пор. семантику його генетичних відповідників в інших герм. мовах: д.-в.-нім. *gelt* 'прибуток, нагорода', *geltan* 'жертвувати, платити', д.-ісл. *gjald* 'плата, штраф', *gjalda* 'приносити жертву' [6, 209–210], гот. *gild* 'податок', *fragildan* 'відновлювати' [26, 155].

Д.-англ. *gild* часто виступає компонентом складних слів – назв специфічних видів компенсацій. Пор. *angild* 'одиночна компенсація, фіксована плата за шкоду людині чи власності'

[18, 130], *hydgyld* ‘плата для уникнення тілесного покарання’, другий компонент якого, ймовірно, споріднений із д.-англ. *hyldan* ‘здирати шіру, поганяти батоном’ < п.-герм. *xuldjanan [28, 191]. Продуктивність моделі складних термінів із компонентом *zeldan у загальногерманському масштабі можуть підтвердити випадки аналогічних утворень у текстах інших германських законів, напр., у «Баварській правді» знаходимо *niungeldo* та *triniungeldo*:

«Si quis liber aliquid furaverit, quaecumque re *niungeldo* componat, hoc est IX capita restituat» [3, 212] – ‘Якщо хтось вкраде будь-що, то за будь-яку річ він має сплатити 9 гельдів, тобто відшкодувати дев’ятиразову вартість’ [3, 263].

«Et si in ecclesia vel infra curte ducis vel in fabrica vel in molino aliquid furaverit, *triniungeldo* componat, hoc est ter IX reddat, quis istas V domus casa publice sunt et semper patentes» [3, 212] – ‘Якщо він вкраде у церкві чи всередині двору, чи в майстерні, чи в млині, то він має сплатити з рази по 9 гельдів, оскільки ці чотири будинки вважаються суспільними приміщеннями і завжди відкриті’ [3, 263].

Оскільки інші «варварські правди», в тому числі і «Баварська правда», записані лише латиною, то для позначення кількості штрафних виплат до складу відповідного терміна входять латинські числівники.

Звичайно ж, неможливо оминати увагою таке важливе поняття для германського права загалом, як *wergild*, що в англосаксонських кодексах часто трапляється й у скороченій формі *wer* [17, 207]. За зауваженням Ф. Поллока, *wergild* – це «вартість, встановлена за життя вільної людини, що збільшується відповідно до її рангу, величина *wer* часто визначає плату, яку ця людина має заплатити як і штраф у випадку правопорушення» [27, 54], пор. перший компонент д.-англ. *wergild* – *wer* ‘чоловік’ < п.-герм. *wiraz [26, 469]. У готландських законах «Гуталаг» також зустрічаємо аналогічний термін *vereldi*: «Pa en mandr vil ai *vereldi* byta. oc frestr iru all ar lifnar, þa scal land hann friþlausan dyma. oc til dags vm manaþa frest *vereldi* vtreto» [20, 19] – ‘Якщо людина не хоче пропонувати вергельд, і всі строки вийшли, то її мають засудити до позбавлення миру й стягти вергельд до дня після місячного відтермінування’ [5, 129].

Важливість поняття *wergild* для германців загалом підтверджується частотністю вживання цього терміна у «варварських правдах» попри те, що вони записані латиною:

1) термін *wiregildum/weregeldo* трапляється у тексті «Аламандської правди»: «*ipsan ecclesiam quod polluit, cum LX solidis componat et fiscum fredus acquirat, parentibus autem legitimum weregildum solvate*» [3, 126] – ‘За зневаги до церкви має сплатити 60 солідів, а казна має отримати за забезпечення миру штраф, родичам необхідно сплатити вергельд за людину за законом’ [3, 160];

2) *werageldo* у «Баварській правді»: «*Si quis uxore alterius concubuerit libera, si repertus fuerit, cum werageldo illius uxoris contra maritum componat*» [3, 209] – ‘Якщо хтось співмешкає із дружиною іншого, і якщо він за цим захоплений, то має сплатити чоловіку вергельд за цю дружину’ [3, 261];

3) *weregildum* у «Фризській правді»: «*Sie foemina quaelibethomini cuilibet fornicando se miscuerit, componat ad partem regis weregildum suum; hoc nobilis et libera faciant*» [16, 10].

Проте у більш ранніх збірках германських законів, таких як «Салічна правда» [25] та «Вестготська правда» [23], ми не знаходимо жодних згадок терміна *wergild*, хоча поняття «плата за злочин» в них існує, що може свідчити про його формулювання у більш пізній період.

Аналогічне значення спостерігаємо і в «Руській правді»: «**Аже кто оубиеть княжа мужа в разбви, а головника не нищють, то виревнью платити, въ чьки же верви голова лежит, то 80 гривенъ; пакы ли людинъ, то 40 гривенъ. Котчрага ли вервь начнетъ платити дикюю вѣрѹ, квалко лѣтъ заплатитъ тѹ вирѹ, зане же безъголовника имъ платити** [7, 104], де д.-рус. *вира* ‘штраф за вбивство’, що в літературі дістало тлумачення і як питоме слов’янське слово, і як запозичення з германських мов [10, 318; 4, 379].

Попри те, що *wergild* було поняттям загальноприйнятним серед германців, його вартість та правовий зміст щодо різних верств населення були неоднозначними. Відповідно, відомості про вартість *wergild* у різних «варварських правдах» відрізняються, і навіть в англосаксонських збірках законів, що походять з різних королівств, існують певні відмінності у системі визначення «вартості» різних людей.

Синонімом *wergild*, ймовірно, є д.-англ. *leod-geld/ leudgeld* ‘штраф за вбивство людини, «ціна людини» з першим компонентом *leod* ‘людина’ < п.-герм. *leudiz [26, 242], пор. «Gif man mannan

ofslæhð, medume leodgeld C scillinga gebete» – ‘Якщо одна людина вбила іншу, звичайна компенсація в 100 шилінгів має бути сплачена’ [28, 6].

Іншим синонімом *wergild*, що знаходимо у кодексах законів давньоанглійського періоду, є д.-англ. *manwyrð* (*mann-weorþ*) ‘ціна людини’ із постпозитивним *weorþ* ‘вартість’ < п.-герм. *werþan [26, 457], пор. «Gif mannes esne fringe mannan ofslæhð þane þe sie hund scillinga gelde, se agend þone bannan agife 7 ofer manwyrð þær to» – ‘Якщо слуга людини вб’є вільну людину, вергільд якої 100 шилінгів, його власник має віддати вбивцю й заплатити вартість тієї людини’ [28, 18]. Варто зауважити, що ці терміни не дістали такого широкого вжитку, як власне *wergild*, оскільки частотність таких термінів у пам’ятках значно нижча і нерідко обмежуються пам’ятками одного автора.

Виплата *wergild* слугувала засобом врегулювання конфліктів у випадку вбивства. Родина звинуваченого, якщо він не зміг виправдатися за допомогою обітниці *að* (< п.-герм. *aipaz ‘клятва’ [6, 61]), сплачувала *wergild* членам родини постраждалого і цим гарантувала собі відсутність помсти з їхнього боку і позбавляла себе подальшої ворожнечі.

II. Також у деяких текстах д.-англ. законів трапляється термін *healsfang* [28, 26] ‘компенсація, що виплачується за завдання ушкодження’, що буквально означає ‘схоплений за горло’, пор. *heals* ‘шия’ & *fang* (форма від дієслова *fon* ‘брати, хапати’) < п.-герм. *halsaz & *fang-/*fangi- [6, 242, 166], пор.: «Gif ceorl buton wifes wisdomedeoflum gelde, he sie ealra his æhtan scyldig 7 healsfange» – ‘Якщо чоловік без відома дружини приносить дари дияволу, то має відати всю свою власність і *healsfang*’ [28, 26].

Як зазначається у додатку Н. Толлера [13, 522], спочатку термін, імовірно, сприймався лише як позначення одного з правопорушень, але за аналогією до інших випадків (напр., *oferhyrnes* ‘непокоря/зневага до закону’ і ‘штраф за зневагу до закону’, *burgbryce* (*burhbryce*, *burhbrice*) ‘порушення меж замку чи помешкання’ і ‘штраф за порушення меж замку чи помешкання’) отримав значення компенсації за скоєння цього правопорушення, і згодом його семантика розширилася до компенсації за будь-які ушкодження, що прирівнює його до д.-англ. *wergild*. Проте, існують й інші думки щодо значення та походження назви цього терміна. На думку Б. Торпа, цей термін використовувався на позначення «суми, що необхідно було заплатити людині, засудженій до покарання на ганебному стовпі, щоб його уникнути» [13, 520]. Ернест Янг у есе про «Англосаксонське сімейне право» [18, 128] зауважує, що *healsfang* виплачувався у випадку смерті людини його найближчим родичам по крові (дітям, батьку, братам, дядькам), тобто родичам, що могли бути залежними від вбитого. Таким чином, з одного боку можемо припустити, що це плата родичам, що знаходилися «на шийі», тобто на утриманні вбитого. З іншого боку, Е. Янг зазначає, що така назва могла бути спричинена шляхом розмежування різних ступенів спорідненості, де родичі першого ступеня визначались як «голова», їхні діти, як «горло», наступна ж черга спадкоємців як «плечі» і т. д. Проте черга успадкування в англосаксонському праві викликає багато непорозумінь і суперечностей, несистематична і тому ставить під сумнів достовірність цієї версії.

III. На думку Ф. Поллока [27, 54], як більш загальний термін для позначення компенсацій використовувався д.-англ. іменник *bót* (*bet*) ‘компенсація за шкоду’ < п.-герм. *bōtō, пор. ще д.-англ. дієслово *gebetan* ‘компенсувати, відшкодувати’, похідне від *betan* ‘покрашувати’ < п.-герм. *botjanan [26, 52]. До того ж д.-англ. *bót* (*bet*) також використовувалося для утворення складних термінів, пор., напр., *mægbot* ‘компенсація за правопорушення проти дівчини/незаміжньої жінки’, де *mæg* < *mægden* ‘дівчина’ < п.-герм. **mag(w)*- [6, 368]. Щодо функціонування рефлексів п.-герм. *bōtō із аналогічним правовим значенням в інших герм. мовах пор.: гот. *bota ‘користь, вигода’ [24, 78], д.-в.-н. *buoza* ‘покрашення, компенсація’ [10: 3, 225] > нім. *Busse* ‘покарання, штраф, каяття’, д.-ісл. *bót* ‘покрашення, компенсація, штраф’ [15, 51] > ісл. *bót* ‘штраф, ліки, покращення’ [1, 88]. «he hit gebete beforan heahsetle ðæs seean Deman butan he hit ær mid rihte bote gebetan wille 7 monnum» [17, 132] – ‘він матиме можливість виправдатися перед божественним судом, якщо він раніше не забажав віддати справедливу компенсацію Богу і людям’

Цей самий термін *bot* (*boot*) як ‘штраф’ спостерігаємо у перших законах готландців: «Allir i ru iem nir at botum par til et lima lyta san i suma» [20, 19] – ‘Усі рівні у питанні про штрафи, поки не настало каліцтво’ [5, 131]. У законах Вестгетелага трапляються складні похідні форми: *arvingebot* ‘штраф спадкоємця’ [5, 189], *ätterbot* ‘штраф роду’ [5, 189], *tjuvsböter* ‘штраф крадів’ [5, 254].

У законах Едварда Сповідника трапляється також д.-англ. термін *manbót* ‘вбивство вільної людини’ (пор. вище *mægbot*, де другий компонент, приєднаний до назви жінки, утворює разом із нею позначення *компенсації за злочин, а не типу злочину*); це поняття в інших джерелах позначене як *drihtin-beáh* ‘вбивство вільної людини < *dryhten* ‘лорд, військовий начальник’ (< п.-герм. **drug-/dreug-/draug-* ‘вести воєнні дії’ [6, 149]) & *beah* ‘коло, кільце, браслет’ (< п.-герм. **baug-* ‘кільце’ [6, 100]). Таким чином, буквально термін перекладається як ‘кільце/корона лорда’.

IV. Іншою загальною назвою для позначення штрафу, що сплачується саме королю чи державі, є д.-англ. *wite* [17, 131] < п.-герм. **wītan* [26, 468] ‘карати, мститися’. На думку В. В. Левицького розвиток семантики можна позначити: ‘бачити’ (і.е. основа **ueid-* → ‘побачити’ → ‘покарати’. Аналогічну семантику спостерігаємо у рос. ‘показать’ → ‘наказать’ [6, 606]. Первісне значення д.-англ. *wite* – ‘покарання, біль, страждання’, проте в кодексах переважно фіксується вже значення ‘штраф’, напр. пор. «*Vorþam þa godam nænne ne beof bedælde waga adleana hiora godes ne þa ufelan nænne waga wite ðe hi gearnian*» – ‘Оскільки добро ніколи не буде позбавлене нагороди, то і зло не оминє покарання, на яке заслуговує’ [21, 188] і «*Ond þeah hit sea on middum felda gefohten, XXX to wite sie agifen*» – ‘Навіть якщо бійка відбулася посеред поля, сплачується штраф 300’ [28, 44].

Пор. також д.-в.-нім. *wizzan* ‘помічати’, *wizan* ‘нарікати’ [6, 606], д.-ісл. *vita* ‘накладати штраф’ [15, 669], гот. *fra-weit* ‘помста’ [24, 127]. Відтінок більш раннього значення спостерігаємо у д.-англ. *witeðeow* букв. ‘покараний рабом’, тобто вільна людина, що покарана рабством відповідно до закону. Таким чином, значення в германських мовах, ймовірно, розвинулося за схемою: ‘страждати, мучити(ся)’ → ‘бути покараним’ [6, 606] → ‘помста’ → ‘штраф’ (для гот. лексеми). Щодо можливості саме такого розвитку семантики пор. серб., хорв. *мјка* ‘страждання’, ‘тортур’, ‘душевний та фізичний біль’, ‘нещастя’ і ‘покарання’, ‘покара’ [11, 137].

Терміни на позначення специфічних видів штрафів також утворювалися за допомогою словоскладання, пор. долучення постпозитивного *wite* у *fihthewite* ‘штраф за бійку у забороненому місці’ [17, 138], де перша частина співвідносна з д.-англ. *feohtan* ‘битися’ < п.-герм. **fextanan* [26, 96]; *fierdwite* [14, 98] ‘штраф за втечу/відсутність у війську’, де д.-англ. *fierd/fyrd* ‘армія, військо’ < п.-герм. **farþi-* (з абстрактним значенням руху) [6, 166].

Поняття *bót* (*bet*) і *wite* могли слугувати засобами врегулювання конфліктів на різних рівнях. *Bót* (*bet*) використовувався на позначення компенсації за завдану шкоду чи образу постраждалій стороні, з одного боку, і *wite* було компенсацією державі (чи королю) за «порушення миру» – з іншого [18, 278]. «*Gif he þonne on þone geonbyrge þe hine slog, þonne ætfealle sio bót þæm godfæder, swa ilce swa þæt wite þæm hlaforde deð*» – ‘Якщо він все ж таки брав участь у бійці з тим, хто його вбив, хрещений батько втратить компенсацію, так як і лорд втратить штраф’ [28, 60].

Звернімо увагу на те, що такі близькі поняття історично мають протилежне емоційне забарвлення. Термін *bót* (*bet*) має спільне походження із сучасним англійським *better* ‘краще’ і сприймається як щось, що слугує покращенням, тоді як *wite* несе негативну семантику помсти і покарання.

V. Інші види компенсації утворюються за різними схемами. Назва виду компенсації переважно утворювалась від назви правопорушення, коли переходила від однієї категорії значень до іншої: «вид правопорушення» → «покарання за це правопорушення/штраф за певний вид правопорушення».

5.1. Д.-англ. *wóh-ceáþung* [17, 138] ‘штраф за торгівлю проти правил, визначених на ринку’: *wóh* ‘неправильний’ & *ceáþung* ‘торгівля’ (< п.-герм. **kaupaz* [26, 211]); «*Ah alles ge landfeoh, ge fihthewite, ge stale, ge who-ceaþung, ge burhwealles sceatinge, ge ælc þæra woness þe to anigre bote gebyrie and hit age healf þære cyrcean hlaford*» – ‘також із грошей на землю, штрафу за бійку, крадіжку, торгівлю поза правилами, пошкодження міського муру та всіх інших неправомірних вчинків, що вимагають компенсації, лорд церкви отримає половину’ [17, 138]

5.2. Д.-англ. *oferhrynes* ‘штраф за зневагу до закону’: *ofer* ‘понад, поза’ (< п.-герм. **ubaraz* [26, 432]) & *hrynes* ‘слухняність, покір’ < *hyren* ‘слухати’ (< п.-герм. **hauzjanan* [26, 167]). Пор. також гот. *uf-hauseins* ‘непокір’, де **hauseins* ‘слух, вухо, повчання’, що має аналогічне походження [24, 180]. «*Gif hwa forsitta þriwa, gilde ðæs cynges oferhrynesse; 7 hit beo seofaon nihten ær gebodan, ær ðæt gemots sy*» – ‘Якщо хтось тричі пропускає загальні збори, то має заплатити штраф за непокір закону. Збори будуть оголошуватися за 7 днів до їх проведення’ [28, 136].

5.3. Звернемо увагу також на д.-англ. *werfæhp* ‘компенсація за вбивство ворога’ із постпозитивним *fæhp* (< п.-герм. **faipihō* [26, 89] ‘ворожнеча’), що отримує специфікації у контексті.

VI. Одним з видів покарань за найбільш важкі злочини була й страта, пор.

6.1. Д.-англ. *deapscyld* ‘смертельна провина, злочин, що призводить до страти’: *deap* ‘смерть’ & *scyld* ‘провина, гріх’ < п.-герм. **daupaz* & **skuldiz* [26, 70, 345] «Gif deapsceldig man scriftspræce gurne, ne him man næfre ne wugne» – ‘Якщо людина, засуджена до страти, хоче сповідатися, ніхто не може їй відмовити’ [28, 104]. Таким чином, відбувається зсув семантики: ‘смертельна провина’ → ‘покарання за злочин. Пор. також, д.-рус. *повинень съмръти* ‘що підлягає смерті/страті’: «**Осждиша й быти повиньна съмръти** [8, 999].

6.2. Також у кодексах трапляються інші формулювання з аналогічним значенням, напр., *heafod-gylt* ‘злочин, що призводить до страти’: *heafod* ‘голова’ (< п.-герм. **xabudaz* [26, 148]) & *gylt* ‘злочин, провина’, походження якого невідоме [22, 686].

6.3. Спостерігаємо і випадки контекстуальної специфікації, коли для позначення смертельного покарання використовуються загальні назви для вбивства. Так, д.-англ. *swalu* ‘жорстоке вбивство’ (< п.-герм. **kwæl* ‘мучити, завдавати болю’ [6, 340]) використовується як назва покарання, поряд з ним використовується і похідне дієслово *cwellan* з аналогічним значенням: «Gif man fringe man æt habbendre handa gefo, þanne wealde se cyning ðreora anes; oððe hine man *cwelle* oððe ofer sæ selle oððe hine his wergelde alese» [28, 28] – ‘Якщо хтось зловив вільну людина під час крадіжки, король вирішить, який з трьох шляхів буде використаний: чи вона буде страчена, чи продана за кордон чи має бути викуплена за його *wergild*’.

Пор. інші германські рефлексі **kwæl*, частина з яких також розвинула значення ‘вид покарання’ (‘страта’, ‘знищувати’) д.-ісл. *kvöl* ‘мука, знущання’ [15, 337], д.-в.-н. *quala* [19:4, 653] ‘вбивство, страта’, суч. нім. *Qual* ‘мука’, англ. *quell* ‘придушувати, знищувати’, швед. *qual* ‘агонія, страждання’ [12, 872]. Стосовно співвідношення сем ‘страждання’ і ‘покарання’ пор. вище серб., хорв. *мѹка*.

VII. Іншими покараннями могли бути, напр., конфіскація (позбавлення майна, землі та ін.):

7.1. Д.-англ. *forwyrcean* ‘позбавляти, засуджувати, звинувачувати’, напр. нерідко трапляється у формі минулого часу – *forworht*: «Ðus waes ðaet land forworht aet Dumaltum ðaet Aedelsige *forworhte* Aedelrede cyninge to handa» – ‘Так була конфіскована земля в Думалті, яку Ательзі віддав до рук короля Етельреда [18, 357]’. Пор. д.-в.-н. *firwurchen* > суч. *verwirken* ‘бути позбавленим, підлягати’, гот. *frawaurkjan* [19:1, 972] < п.-герм. **wurht*, що на думку В. В. Левицького і Ю. Покорні можуть походити від омонімічних коренів **ŷerg-* ‘огороджувати, закривати’ та **ŷerg-* ‘робити, діяти’ [6, 592].

Таке саме значення спостерігаємо в д.-англ. дієслові *of-téon* [17, 272]/-*togen*, -*tigen* [13, 742] ‘забирати, позбавляти’ < п.-герм. **teuh-/tauht-/taug-* ‘тягнути, вести’ [6, 543] пор. також, гот. *af-tiuhan* ‘уводити’ < *tiuhan* ‘вести’ [24, 346] «Ond he leac on halre tungon, ošteah Aelfrice his breðer lands ond æhta butan he hwæt æt him geearnode» – ‘І він промовив у здоровому глузді, що забирає у свого брата Ельфріка землю і усю власність, якщо він їх не заслужить’ [17, 272].

7.2. Поряд із цим, у кодексах знаходимо також терміни, що набувають аналогічного значення контекстуально, напр., д.-англ. *berýpan* (*be-ripan*) ‘грабувати, позбавляти, мародерствувати’ набуває значення ‘позбавити за законом, конфіскувати’: «ða Eadred geendude and man Eadgifu *berýpte* aelcere are, ða pamæn Godan twegen suna...» [18, 346] – ‘Потім Едред помер і в Едгіфу конфіскували всю власність, що була призначена двом її (Едгіфу) синам’.

VIII. В англосаксонських законах спостерігаємо терміни на позначення покарання, безпосередньо пов’язані з церквою, напр., д.-англ. *amensumian* ‘відлучення від церкви’, де *a* = *ex*, *mæn* = *gemæne* ‘спільний, загальний’, *sumian* = *samnian* ‘збиратися, об’єднуватися’ [13, 36] < п.-герм. **samanōjanan* [26, 317], тобто буквально ‘відлучений’ від загальних зборів, миру’. Напр., «Gif he losige, sie he afliemed 7 sie *amensumode* of eallum Cristes ciricum» – ‘Якщо він втече, то буде проголошений поза законом і відлучений від усіх християнських церков’ [28, 64]

IX. Окремо варто виділити покарання для крадіїв: д.-англ. *ðeof-wracu*: *ðeof* ‘крадій’ & *wracu* ‘переслідування, помста, страждання, біль’ < п.-герм. **peudaz* [26, 422] & п.-герм. **wraķō* [26, 471] < і.-с. **ŷreg-/ŷerg-* ‘штовхати, бити, гнати, виганяти, переслідувати’. У текстах законів знаходимо: «Gis he eft ofer ðæt stalie, agifan þa magas þonne hine swa gewyld swa hine ær út æt þam ordale namon, þam gerefan þe þar togebyrige 7 slea man hine on þa ðeofwraçe» – ‘Якщо він знову вкраде, його рідня віддасть його місцевому шерифу, і безнадійно, як у випадку із ордалією, він

буде страчений, в якості покарання для крадіїв [28, 158]. Пор. також д.-в.-н. *rāhha* 'помста' → нім *Rache*, д.-фриз. *wrēke* 'помста', д.-швед. *wrāka* 'помста, покарання', д.-ісл. *rāk* 'переслідування' [6, 611], гот. *wrakja* 'переслідування' [24, 410].

Х. Інколи д.-англ. терміни, що використовувалися для характеристики особи, мали на увазі і вид покарання, пор., напр., *utlah* 'злочинець, особа поза законом' (преф. *ut-*, суч. *out*) із основою *lah(lag)* «*Da man ðaet wif and aðrencte nie aet Lundenebrygge, and hire sune aetberst and werð utlah, and ðaet land eode ðam kunge to handa*» – 'Вони схопили ту жінку і втопили із Лондонського мосту, і її син втік і був проголошений поза законом, а земля перейшла до рук короля' [18, 349]. Таким чином, термін на позначення покарання виокремлювався за схемою: «злочинець» → «вид покарання». Оскільки проголошення людини поза законом означало, що на неї більше не розповсюджувалася протекція короля, то завдання шкоди і навіть вбивство такої людини не каралося і не вимагало виплати *wergild*. Відповідно, такий вид покарання міг бути не менш дієвим і не бажаним, ніж навіть тілесне покарання чи страта.

Позбавлення волі у тюрмі не вважалося самостійним та повноправним покаранням, а лише тимчасовим утриманням до визначення покарання, чи видом покарання за незначне правопорушення, де злочинець утримувався незначний час. Д.-англ. *carcern* 'тюрма, в'язниця, спостерігаємо у таких комбінаціях як *on carcern beon* 'бути у в'язниці' [28, 62], *carcern gebugan* 'підлягати (ув'язненню) в тюрмі' [28, 102], *on carcerne gebrungen* 'привести, посадити до в'язниці' [28, 126]. Походження терміна неоднозначне, він або утворився комбінацією *carc* 'хвилюватися, тужити' & *ærn* 'місце, притулок, житло' [13, 145] < **karō* [26, 210] & **razna* [15, 433], або був запозичений з лат. *carcer* 'тюрма' [22, 781].

Таким чином, система термінів на позначення покарань англосаксонської доби будується на базі прагерманського лексичного матеріалу шляхом розвитку, розширення та специфікації семантики. Значна кількість термінів на позначення грошових компенсацій та штрафів утворюються шляхом словоскладання, переважно з постпозитивними компонентами, що належать до концепту «плата» (*angyld, hydgyld, wergyld, leod-geld, man-weorð*, тощо). Поряд з цим семантика значної кількості термінів розвинулась за схемою «загальне поняття» → «назва злочину/злочинця» → «назва покарання за правопорушення», напр., *oferhyrnes, healsfang, utlah, woh-searung*, тощо. Поряд із цієї схемою виявляється також варіант: «загальне поняття з негативною семантикою» → «назва покарання за правопорушення» (*forwyrca, swalu, of-téon, berypan*, тощо), де відбувається специфікація значення за допомогою контексту та набуття лексемою рис терміну з особливим значенням.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Берков В. П. Исландско-русский словарь / В. П. Берков. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1962. – 1032с.
2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – М.: Изд-во М. О. Вольфа, 1880. – Т.1. – 724 с.
3. Данилова Г. М. Аламандское и баварское общество VIII и начала IX вв. / Г. М. Данилова. – Петрозаводск: Карелия, 1969. – 295с.
4. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука] – Київ: Наук. думка, 1982. – Т.1. – 631с.
5. Из ранней истории шведского народа и государства / [ред. и сост. А. А. Сванидзе]. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1999. – 334с.
6. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Вінниця: Нова Книга, 2010. – Т.1. – 616 с.
7. Правда Русская / [ред. В. Д. Греков]. – Ленинград: Изд-во Академии наук СССР, 1940. – 506с.
8. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам / И. И. Срезневский. – СПб.: Типогр. импер. академии наук, 1893-1912. – Т.2. – 1802с.
9. Тацит Публий Корнелий Германия / Публий Корнелий Тацит; сост. Б. Н. Граков, С. П. Моравский, А. И. Неусыхин // Древние Германцы. – М.: Гос. соц.-эконом. изд-во, 1937. – С. 55-82.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / [пер.с нем. и доп. и прим. О. Н. Трубачева]. – М.: Прогресс, 1986. – Т.1. – 576с.
11. Этимологический словарь славянских языков: Праслав. Лекс. фонд / [под. ред. О. Н. Трубачева] – М.: Наука, 1994. – Вып. 20. – 255с.
12. Björkman C. G. Svensk-Englesk Ordbok / C. G. Björkman. – Stockholm: Norstedt & Söners Förlag, 1889. – 1365p.
13. Bosworth, J. Anglo-Saxon Dictionary / [ed. and enlarged by T. N. Toller]. – Oxford: Clarendon Press, 1921. – 1302 p.
14. Bright, James W. An Anglo-Saxon Reader / J. W. Bright. – New York: Henry Holt and Company, 1917. – 386p.
15. De Vries, Jan Altnordisches Etymologisches Wörterbuch / J. de Vries. – Leiden: Brill, 1977. – 690 p.

16. de Richthofen, Karolo Libero Barone Lex Frisionum/ K. L. B. de Richthofen. – Leovardiae: G. T. N. Suringar, 1866. – 450c.
17. Diplomatorium Anglicum Aevi Saxonici. A Collection of English Charters/ [trans. by B. Thorpe]. – London: Macmillan, 1865. – 685 p.
18. Essays in Anglo-Saxon Law. – Boston: Little Brown and Company, 1905. – 397 p.
19. Graff, E. G. Althochdeutscher Sprachschatz, oder Wörterbuch der althochdeutschen Sprache/ E. G. Graff. – Berlin: Commission der Nikolaischen Buchhandlung, 1834. – 1168 p.
20. Guta Lag och Guta Saga // Pipping, Hugo Guta Lag och Guta Saga/ H. Pipping. – Kobenhavn: S.L. Mollers Bogtykkeri, 1905-07. – 295c.
21. King Alfred's Anglo-Saxon Version of Boethius/ [lit. transl. by Samuel Fox]. – London: H. G. Bohn, 1864. – 398p.
22. Klein, Ernest A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language/ E. Klein. – Vol. 1. – Amsterdam: Elsevier Publishing Co., 1966. – 854p.
23. Leges Visigothorum // Leges Nationum Germanicum. – Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1902. – 570p.
24. Lehmann, Winfred P., A Gothic Etymological Dictionary/ W. P. Lehmann. – Leiden: E.J.Brill, 1986. – 713p.
25. Lex Salica / [ed. by J. Fr. Behrend]. – Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1897. – 237p.
26. Orel Vladimir A Handbook of Germanic Etymology/ V. Orel. – Leiden: Brill, 2003. – 683 p.
27. Pollock, Frederick, Maitland, Frederic William, The History of English Law before the Time of Edward I. – Indianapolis: Liberty Fund, 2010. – Vol. 1. – 725p.
28. The Laws of the Earliest English Kings/ [ed. and trans. by F. L. Attenborough]. – Cambridge: Cambridge University press, 1922. – 276 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Чернявська – викладач кафедри іноземних мов Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету.

Наукові інтереси: походження та структура термінів.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВОТВОРУ

УДК 811.112.2, 373

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СИНОНИМОВ СОВРЕМЕННОГО НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Нина ИЩЕНКО (Киев, Украина)

Словотвірна синонімія звертає увагу перш за все тим, що вона є складовою частиною різних галузей мовознавства – словотвору, теорії слова, теорії синонімії, пунктом, у якому перехрещуються різні напрямки дослідження, в тому числі функціональний.

Ключові слова: словотвірна синонімія, мовознавство, різні напрямки дослідження, функціональний.

The word-building synonymy attracts attention, first of all, because it is a component of different aspects of linguistics – word building, theory of a word, theory of synonyms. It is the point where the different directions of the investigation, including functional, come across.

Key words: word building synonyms, linguistics, different directions of the investigation, functional.

На протяжении всей истории языкознания лингвистическая мысль постоянно обращалась к проблемам взаимоотношения между значением и формой, логико-предметным и формальным значением языковой единицы. С развитием идеи о системной организации языка проблема закономерных связей и взаимодействия его элементов приобрела еще большую значимость. Осмысление динамики межуровневых взаимодействий исходит из того, что лексические единицы, принадлежащие к одному уровню языка, находят свою реализацию в моделях, формах, средствах выражения другого уровня. К компетенции межуровневой проблематики может быть отнесена словообразовательная семантика. Изучение словообразовательной семантики является актуальным, так как она позволяет выявить взаимозависимость семантики и словообразования, определить новое направление в исследовании словообразовательной парадигмы – словообразовательную синонимию и основные ее единицы – словообразовательные синонимы.

Актуальность темы определяется общей направленностью лингвистических исследований на установление особенностей функционирования лексического состава языка, на более углубленное изучение взаимодействия языковых уровней, в частности, лексического и словообразовательного, на результат такого взаимодействия – словообразовательную синонимию.

Целью научной статьи является выявление природы и характера синонимии словообразовательных синонимов, установление их структурных, словообразовательных, лексических свойств и особенностей с позиции функционального аспекта.

Появление синонимичных производных было вызвано взаимодействием процессов лексического и словообразовательного уровней. Синонимические отношения между производными, возникшие на пересечении двух уровней, многосторонни, сложны и сложность взаимоотношений между синонимичными производными обусловлена спецификой каждого уровня. Словообразовательные синонимы – производные с разной морфологической структурой, обладающие общей корневой морфемой, тождественной или нетождественной производящей основой, с тождественным или близким лексическим значением и отличиями различного порядка. Они – абсолютно неоднозначные, а семантически и функционально близкие по значению и обычно частично эквивалентные слова.

Предложенные в работе словообразовательные, семантические и семантико-функциональные интегральные и дифференциальные признаки подтверждают и обосновывают синонимичность однокоренных производных и позволяют выявить определенные закономерности явления синонимии в области словообразования и показать, как взаимодействуют семантические и словообразовательные факторы. Словообразовательные и семантические интегральные и дифференциальные признаки реализуют два универсальных принципа системы языка, которые касаются синонимии как явления языковой системы: принцип общности и принцип различий [3, с.89-92].

Принцип общности проявляется в следующих параметрах словообразовательных синонимов:

- понятийная общность;
- тождество, общность лексического значения;
- морфемная общность, предполагающая: общую корневую морфему, тождественные производящие основы, семантическую и функциональную общность словообразовательных морфем;
- возможная общая валентность;
- возможная взаимозаменяемость.

Названные параметры принципа общности лежат в **основе синонимичности** производных с общей корневой морфемой, с выраженной или невыраженной производностью, с тождественным или близким лексическим значением.

Принцип различий реализуется в синонимах следующим образом:

- морфемное различие, к которому относятся: разные словообразовательные форманты, нетождественные производящие основы;
- различная словообразовательная валентность аффиксов и различная сочетаемость производных;
- различная продуктивность словообразовательных синонимов, вызванная избирательностью аффиксов;
- семантические и стилистические оттенки при тождестве или близости лексических значений синонимов.

Принцип различий определяет существование **синонимических отношений**, в которые вступают производные, поддерживает их функционирование, вызывает конкуренцию и способствует развитию других парадигматических отношений: вариантных, паронимических, омонимических [4, с. 165-171].

Семантико-функциональную общность можно рассматривать необходимым и достаточным условием синонимичности. Внутренние свойства синонимов, как и других единиц языка, раскрываются в их функциях - семантических и стилистических. Важнейшие семантические функции - замещение и уточнение.

Функция замещения или критерий взаимозаменяемости состоит во взаимной замене семантически адекватных синонимов, которые реализуются в предложениях, фрагментах предложения, в тексте как различные, но равноценные номинации одного и того же предмета или явления действительности. В основу критерия взаимозаменяемости положен **функциональный подход к синонимии**. При функциональном подходе важную роль играет не просто значение слова, а его семантическая функция в предложении. Функциональными синонимами являются слова, способные выполнять одну и ту же функцию в рамках одного и того же или одних и тех же предложений. Если мы можем заменить одно слово другим в определенном контексте и эта замена не приводит к искажению смысла, то данные слова можно рассматривать как функциональные синонимы и основным критерием их синонимичности является взаимозаменяемость. Взаимозаменяемость обуславливается следующими факторами: возможностью достаточно полной взаимозаменяемости, частичною взаимозаменяемостью и невозможностью взаимозаменяемости. Взаимозаменяемость возможна при определенных условиях:

- максимальной степени синонимичности слов, которая определяется тождеством лексических значений, совпадением всех лексико-семантических вариантов в семантических и смысловых структурах слов, отсутствием семантических различий, то есть слова должны быть семантически равноценны. Несовпадающие семантические варианты в структуре слова создают индивидуальные, потенциальные, нереализованные лексико-семантические связи, вызывающие стилистические оттенки, различную стилистическую окрашенность, функциональную ограниченность одного из слов, что снижает степень синонимичности;
- смыслового сходства, смысловой одинаковости контекстов;
- смыслового сходства и смысловой одинаковости дистрибутивных моделей;
- реализации одного из значений слов в рамках одной и той же фразы или конкретных фраз;
- общего смысла фразы, где реализуются взаимозаменяемые слова, объединенные общностью семантических функций, например, функции замещения или функции уточнения. Полная взаимозаменяемость синонимов в любом контексте является надежным критерием синонимичности, однако практически это не всегда возможно;

- частичной взаимозаменяемости [5, с.75-91], когда одно из условий взаимозаменяемости нарушается или взаимозаменяемость осуществляется по одному лексико-семантическому варианту семантических структур слов - по основному или производному, но в условиях определенного контекста. Частичная взаимозаменяемость возможна также у стилистически-маркированных синонимов, когда их стилистические и эмоциональные оттенки лежат за пределами понятийной части лексических значений. Общий смысл фраз не меняется при замене стилистически маркированного слова нейтральным, а меняется отношение к этому смыслу.

Взаимозаменяемость синонимов при близости лексических значений невозможна при:

- наличии значительных экспрессивно-эмоциональных и функциональных оттенков, определяющих недостаточную реализацию синонимов в конкретной коммуникативной ситуации;
- отсутствии у одного из синонимов словарного значения, которое есть у другого слова, что объясняется различным семантическим объемом слов;
- исчерпывающем описании лексического окружения того или иного синонима и его функционирования в текстах [5, с.30-37].

-неполном совпадении семантических объемов в силу многозначности слов, поэтому полная их взаимозаменяемость в любых контекстах либо отсутствует, либо возможности их взаимозаменяемости ограничены.

Исходя из лексической наполняемости семантических структур синонимов, взаимозависимость может считаться их **различительным признаком**. Среди германистов нет единства в понимании роли взаимозаменяемости в словообразовательной синонимии. Ее рассматривают либо как интегральный, либо как дифференциальный признак. Как известно, взаимозаменяться могут тождественные по своему лексическому значению языковые единицы, не имеющие никаких семантических, стилистических и прочих оттенков, сопутствующих значению. Такой случай понимают как дублетность: Häuschen - Hauslein [45, с.3-10]. Синонимия же обязательно предполагает семантико-стилистические и структурные различия, поэтому взаимозаменяемость практически невозможна. Теоретически допускается взаимозаменяемость в случае максимальной близости синонимов, когда наблюдается тождественность большинства компонентов лексического значения. Чаще всего словообразовательные синонимы не взаимозаменяемы, так как:

- большинство из них оформлено разными словообразовательными формантами: *Kleinheit - Kleinigkeit*;

- словообразовательные морфемы, соединяясь с тождественными производными основами, вносят определенные оттенки в семантику слова: *Geile - Geilheit*;

- словообразовательные синонимы принадлежат к различным степеням производности: нулевой, первой, второй и т.д.: *Spass - Spasserei*;

Однако при максимальной близости компонентов лексического значения взаимозаменяемость все-таки возможна, если:

- синонимическая пара состоит из заимствованных слов: *Demonstration - Demonstrierung*;

- в случае максимальной смысловой близости при вариантных и оценочных суффиксах: *Kleidchen - Kleidlein, Tischchen - Tischlein*;

- синонимическая пара *Forderung - Anforderung* оформлена одним и тем же суффиксом при нетождественных производящих основах *forder-* и *anforder-* с тождественной корневой морфемой *forder-*.

Следует отметить, что взаимозаменяемость для словообразовательных синонимов не характерна, так как число словообразовательных синонимов с максимальной общностью компонентов лексического значения незначительно, и ее следовало бы рассматривать как частный случай синонимических отношений и отнести к признакам общности, что составляет основу языковой синонимии.

С критерием взаимозаменяемости тесно связан критерий сочетаемости. Он может служить основанием для установления синонимичности слов при условии их семантического тождества или семантической близости [2, с.144-149].

Во-первых, синонимами могут быть слова, лексически тождественные, полностью совпадающие в своих словарных дефинициях, и комбинаторно тождественные, имеющие одинаковую лексическую и грамматическую сочетаемость и взаимозаменяемость. Во-вторых, синонимами могут быть слова, лексически тождественные, однако комбинаторно нетождественные, имеющие различную лексическую и грамматическую сочетаемость, которая в

этом случае выполняет дифференцирующую функцию. Комбинаторно нетождественные синонимы могут также различаться синтаксическими связями, не могут заменять друг друга во всех контекстах. Они не взаимозаменяются в однотипных контекстах, что объясняется разной сочетаемостью слов. Так, словообразовательные синонимы *Vollmacht-Ermächtigung*, тождественные в лексическом значении "полномочие", комбинаторно тождественны в лексической сочетаемости с глаголом *haben* {*Vollmacht haben, Ermächtigung haben, etwas zu machen*), комбинаторно нетождественны в комбинациях с другими глаголами: *j-m eine Ermächtigung geben, seine Vollmacht überschreiten*. Наличие одинаковой или частично совпадающей лексической сочетаемости при близости лексического значения не позволяет с уверенностью говорить о синонимах. Характер лексической сочетаемости несет своеобразный индивидуальный отпечаток того или иного слова-синонима.

Таким образом, совокупность общих и различительных функциональных признаков лексического, словообразовательного и морфологического уровней способствует определению словообразовательных синонимов, обоснованию процессов синонимизации на основе критериев семантических и функциональных (взаимозаменяемости и сочетаемости), рассмотрению их морфологических, словообразовательных, семантических и функциональных характеристик.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Быбина З.И. Компонентный анализ демунитивного значения суффиксов – *chen-, lein* / З.И. Быбина // Словообразование во французском и немецком языках. – Челябинск, 1978. – Вып.2. – С. 3-10.
2. Гойхман М.А. О законах сочетаемости слов на семантическом уровне // Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака / М.А.Гойхман. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1983. – С. 144-149.
3. Іщенко Н.Г. Проблеми критеріїв синонімічності однокореневих утворень у сучасній німецькій мові / Н.Г.Іщенко // Взаємодія одиниць різних рівнів германських, романських та слов'янських мов. – Київ: Вид-во КДПШМ, 1991. – С. 89-92.
4. Іщенко Н.Г. Парадигматичні зв'язки в системі однокореневих утворень / Н.Г.Іщенко // Науковий вісник кафедри Юнеско КДЛУ. Філологія. – Київ: Вид-чий центр КДЛУ, 2000. – С. 165-171.
5. Медникова Е.М. Значение слова и методы его описания / Е.М.Медникова. – М.: Высшая школа, 1974. – 200 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ніна Іщенко – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України (КПІ).

Наукові інтереси: актуальні проблеми загального мовознавства, лексичної семантики, граматики.

УДК 811.111'373

СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЕКСЕМИ “HYBRID” У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Дмитро ВАСИЛЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглядаються англійські композити з ядерною лексемою “hybrid”, їх семантика та джерела творення у соціолінгвістичному аспекті. Встановлюється кореляція між науково-технічним прогресом і збагаченням фонду сучасної англійської лексики.

Ключові слова: *словотвір, композити, структурна модель, екстралінгвістичні чинники.*

The article deals with the sociolinguistic analysis of English compounds based on the core lexeme “hybrid”. The correlation between the scientific-technological progress and enrichment of modern lexicon has been revealed.

Key words: *word-formation, compounds, structural-semantic pattern, extralinguistic factors.*

Англійська, як і будь-яка інша, мова постійно розвивається та виявляє схильність до мікро- та макроеволюційних змін під впливом зовнішніх чинників. Формування її словникового складу відбувається на певному соціально-політичному і науковому тлі, притаманному англійському суспільству, а саме, соціальних змін і перманентному розвитку науки і техніки. Соціолінгвістичні дослідження лексики сучасної англійської мови дозволяють встановити взаємовідношення між соціальними та мовними явищами, взаємозалежність змін, що відбуваються у соціумі й мові, виявити екстралінгвальні чинники впливу на лексикон, в основі яких лежать відношення: 1) “людина-соціум”; 2) “людина-наука”; 3) “людина-новітні технології” [1-4].

Роль ядерної лексики у творенні нових лексичних та фразеологічних одиниць, збагаченні словникового складу англійської мови визначає актуальність нашого дослідження, мета якого

полягає у вивченні структурно-семантичних особливостей лексеми *hybrid*, її похідних та їх здатності утворювати нові композити та фразеологічні номінації, а також у встановленні кореляції між суспільними та лексико-семантичними явищами, що досягається вирішенням таких завдань: розкриття етимологічних, структурних, словотворчих і семантичних характеристик ядерної лексеми *hybrid* та виокремлення тематичних груп лексики, побудованої на її основі. Об'єктом дослідження є англomовні лексичні та фразеологічні одиниці з ядерною лексемою *hybrid*. Предметом аналізу – словотворчі та семантичні процеси у їх зв'язку з екстралінгвістичними чинниками. Матеріалом дослідження слугували лексичні й фразеологічні одиниці, отримані шляхом суцільної вибірки і зафіксовані англomовними словниками [5-6], періодичними виданнями та інтернет-сайтами.

Лексема *hybrid* (n., 1600), що первісно позначала “потомство рослин або тварин різного виду,” походить від латинського слова *hybrida*, варіанту *ibrida* – “помісь”. Значення “добуток двох різнорідних речей” виникло у 1850 р. Прикметник *hybrid* існує в англійській мові з 1716 р. У якості іменника, що означає “автомобіль з двигуном, який використовує електроенергію та бензин”, дана лексема вживається з 2002 року і є скороченням на позначення гібридного транспортного засобу – *hybrid vehicle*. Відповідні деривати включають *hybridity* (n., 1823) від *hybrid* + *-ity*; *hybridize* (v., 1802) від *hybrid* + *-ize*, а також споріднені *hybridized*, *hybridizing*; *hybridization* (n., 1824) – http://etymonline.com/index.php?term=hybridization&allowed_in_frame=0 іменник дії від *hybridize* [etymonline.com].

Лексема *hybrid* характеризується простотою морфологічного складу, широтою сполучення, продуктивністю та хронологічною стійкістю і вживається у сучасній англійській мові на позначення: 1: потомства двох тварин або рослин різних порід, сортів, видів; 2: людини, походження якої представляє собою поєднання двох різних культур чи традицій; 3а: чого-небудь гетерогенного за походженням або складом, наприклад, “*hybrids of complementary DNA and RNA strands*”, “*a hybrid of medieval and Renaissance styles*”, б: чого-небудь (наприклад, електростанція, автомобіль або електронна схема), що має два різних типи компонентів, які виконують по суті ту ж саму функцію [6].

Спочатку гібридами називали тільки живі організми (рослини і тварини), які були отримані шляхом схрещування генетично різних видів між собою. Пізніше слово *hybrid* поширилося також на механічні пристрої та продукти виробництва, які поєднують у собі принцип дії або властивості різних речей. Гібридні технології – давно не фантастика, а реальність. Нові відкриття і технології з'являються на межі різних дисциплін. Гібридизація є одним з найважливіших інструментів подальшого розвитку. Гібридні технології є сукупністю гібридних технологічних процесів і необхідного забезпечення. Вчені зазначають, що у майбутньому люди будуть володіти штучним інтелектом. Їх мислення буде гібридним: біологічним і небіологічним [money.cnn.com]. Ведеться розробка інтелектуальних систем, в яких реалізуються гібридні моделі когнітивних механізмів і мовленнєво-розумової діяльності людини в процесі вирішення аналітичних завдань при обробці великих обсягів інформації, розробляються технології моделювання людського інтелекту, що забезпечують автоматизоване прийняття складних рішень. Отже, наприкінці ХХ та на початку ХХІ століття виникає значна кількість нових понять, пов'язаних з гібридизацією, що потребують своїх найменувань.

У сучасній англійській мові лексема *hybrid* бере активну участь у словотворчих процесах, характеризується активною валентністю і стає центром, навколо якого утворюються нові елементи словотвірної і фразеологічної парадигм. Більшість з них побудовані шляхом словоскладання. Значною мірою цей факт зумовлюється дією принципу мовної економії при створенні нових номінацій, які характеризуються точністю значення лексичних елементів. Найбільш продуктивною моделлю словоскладання виступає сполучення основ іменників – $n + n > N$. Дана словотвірна модель створює істотні можливості для номінації предметів і явищ дійсності, характеризує їх і співвідноситься одночасно з двома предметами, ознаки яких має той предмет, що отримує назву. Серед нових складних лексем поширеними є також лексичні одиниці, утворені за моделлю $adj + n \rightarrow N$. Виникнення нових фразеологізмів відображає зміни в інвентарі, складі та властивостях предметів і явищ, пов'язаних з діяльністю людини. Для них характерна усталеність, семантичне ускладнення, морфологічна та синтаксична фіксованість: *to hybridize words* – “утворювати слова шляхом гібридизації,” *to battle hybrid enemies* – “боротися з гібридними ворогами.”

Галузі знання, в яких вживається лексема *hybrid* та її похідні значно поширюються і охоплюють усі сфери життєдіяльності людини, починаючи від біології до військової справи, зокрема:

(biology) hybrid grape – “сорти винограду на основі схрещування двох видів *Vitis*”; hybrid flower – “гібридна квітка”: “Nurseryman Thomas Fairchild created the world’s first artificial hybrid flower – an entirely new plant that didn’t exist in nature” [BBC News 7 Jun 2011]; hybrid crops – “гібридні культури”: “Row over hybrid crops. Hybrid rice is being introduced in Banglades” [BBC News 1 Jun 1999]; hybrid grass: “Murrayfield pitch to be replaced with hybrid grass” [BBC News 5 Feb 2014];

(food) hybrid bakery products – “гібридні хлібобулочні вироби”: “The unstoppable march of hybrid bakery products. The “duffin”, a mash-up of a doughnut and a muffin, is the latest portmanteau baked good to make the news” [BBC News 9 Oct 2013];

(electrical power generation) hybrid power – “поєднання виробника електроенергії та засобів для її зберігання в носії енергії; hybrid generator – “енергосистема, що складається з двох або більше генераторів, які постачають живлення для одного виходу;”

(electronics) hybrid computer – “комп’ютер, що поєднує аналогові та цифрові можливості;” telephone hybrid – “тип телефонного ланцюга;” three-way hybrid – “пристрій, що поєднує контент, який поставляється трьома різними відео транспортними мережами;” hybrid tablet or hybrid laptop – “гібрид планшета і ноутбука, мобільна операційна система;” hybrid browser: “Netscape 8.0 is described as a “hybrid” browser, allowing users to click between both Microsoft’s Internet Explorer (IE) and rival open source web browser Firefox”. “The [Netscape] browser is like a hybrid car that combines the usability of Internet Explorer with the security of Firefox,” said Andrew Weinstein, a spokesman for Netscape, which is owned by Time Warner’s America Online” [BBC News 19 May, 2005]; hybrid disc: “The player will be launched at the same time as a hybrid double-sided Blu-ray HD DVD disc, developed by Warner Bros” [BBC News 4 January 2007]; “A hybrid laptop-tablet computer is the unexpected winner of Stuff magazine’s gadget of the year award” [BBC News 3 Nov 2011]; “The Galaxy camera from Samsung and the Coolpix S800C from Nikon are hybrid cameras that contain cellphone functions” [New York Times (US broadsheet, caption) 20 Dec 2012];

(vehicles) hybrid vehicle – “транспортний засіб з використанням більш ніж одного джерела живлення або двигун з іншим шасі;” hybrid electric vehicle – “транспортний засіб з використанням різних джерел живлення, як внутрішнього згоряння так і електричного;” plug-in hybrid – “гібридний електромобіль, що може працювати виключно на електроенергії і заряджатись без використання газового двигуна;” hybrid motorcycle – “мотоцикл, побудований з використанням компонентів з двох або більше виробів оригіналу-виробника, як правило, мають двигун і раму шасі / з різних джерел;” hybrid bicycle – “велосипед, поєднуючий характеристики шляхового та гірського велосипедів;” hybrid train – “локомотив, вагон, потяг, що використовує вбудовану перезаряджальну систему зберігання енергії;” hybrid car: “Honda’s new “Insight” has been launched as a serious contender to the crown of Toyota’s “Prius” the undisputed heavyweight champion of hybrid cars, but safe to say that neither model has found a fan in arch car critic Jeremy Clarkson” [BBC News 22 May 2009]; hybrid ferry: “A new £12.3m diesel-electric hybrid ferry has been launched at the Ferguson Marine shipyard in Port Glasgow” [BBC News 11 Dec 2015]; “Hybrid buses on the agenda <http://news.bbc.co.uk/1/hi/england/7350994.stm>” [BBC News 16 Apr 2008];

(building, technology) hybrid building – “гібридний будинок”: “China: East meets West in hybrid building”; hybrid hot air balloon: “The world’s first hybrid hot air balloon – powered by the sun as well as gas burners – has completed its maiden flight over Bristol” [BBC News 7 Aug 2015]; hybrid smartwatch: “Hands on with Kairos see-through hybrid smartwatch” [BBC News 19 Mar 2015];

(games and sport) hybrid martial arts – “гібридні бойові мистецтва;” Tekken Hybrid – “PlayStation гра за мотивами фільму “Tekken: Blood Vengeance”; “A hybrid sport which crosses golf with croquet and can be played anywhere from the park to the garden, is becoming more popular” [BBC News 17 Jul 2010];

(music) hybrid recordings – “лейбл, підрозділа Metropolitan Talent, Inc”; Hybrid Theory – “дебютний альбом Linkin Park, який був колись відомий під тим же ім’ям;” “The BBC artist page for Hybrid Kids. Find the best clips, programmes, news and interviews” [BBC News];

(art, culture) hybrid genre – “поєднання різних напрямків мистецтва або культури;” hybrid art forms: “The potential for hybrid art forms is enormous” [BBC News 17 May 2014];

(language) hybrid word – “слово, що походить з різних мов;” hybrid language: “We’ll hear what a nineteenth century Scottish adventurer had to do with the birth of Spanglish, the English-Spanish hybrid language now common in parts of Southern California” [BBC News 26 Dec 2015];

(literature) hybrid library – “бібліотека, що складається з друкованих та електронних ресурсів;”

(means of communication) hybrid mail – “пошта, доставлена з використанням комбінації електронних і фізичних методів;”

(economics) hybrid market – “система, що дозволяє здійснювати фондові торги за допомогою електронної системи або вручну;” hybrid bill: “A hybrid bill is a type of public bill which also contains elements normally characteristic of a private bill” [BBC News 2 September 2008];

(people, society) hybrid organization – “організація, яка поєднує елементи різних секторів суспільства;” “Hybrid courts with Sudanese and foreign judges should investigate violence in Sudan’s Darfur region” [BBC News 29 Oct 2009]; “Some of the UK’s biggest companies have begun introducing “hybrid” pension schemes” [BBC News 16 Jul 2003]; “Ukraine’s hybrid healthcare system. To coincide with the 60th anniversary of Britain’s National Health Service, the BBC looks at models of healthcare around the world. In Ukraine, a hybrid system – a mixture of public and private – is starting to take root” [BBC News 2 July 2008]; hybrid capitalism – “Inside China’s hybrid capitalism” [BBC News 10 May 2010]; “A hybrid embryo is a mixture of both human and animal tissue” [BBC News 19 May 2008]; “Our thoughts turned to how our world would be enhanced by other hybrid creatures” [BBC News 23 Sep 2009]; “Professor Mintz discussed the ethics of creating synthetic parts for a “hybrid” human brain, along with his colleague Mira Marcus-Kalish, of the Interdisciplinary Center for Technological Analysis and Forecasting, who is collaborating on the project” [BBC News 17 Jan 2012]; social hybridization – “соціальна гібридизація, процес запозичення ідей, форм правління, соціальних інститутів у одного суспільства і перенесення їх на ґрунт іншого співтовариства;”

(war, peace) hybrid war, hybrid warfare, hybrid peace: “Mr Annan wants a bigger UN role in a hybrid force” [BBC News 14 November 2006]; “One could say that this new sort of hybrid warfare is defined by the fact that there is no real distinction between war and peace”, says Tomas Ries, senior lecturer at Sweden’s National Defence College”. “Yet hybrid warfare is almost always deniable” [BBC News 6 November 2014]; Indeed formulating a response to this supposedly new form of warfare – what some have dubbed “hybrid war” – seems to be dominating NATO’s thinking. “Hybrid war” is an amalgam of overt and covert military power; a combination of bullying and subversion along with just a dash of deniability – all intended to make a full-scale response that much harder [BBC News 1 December 2014]; “There are a variety of terms used to refer to the hybrid war concept: hybrid war, hybrid warfare, hybrid threat, or hybrid adversary. US military bodies tend to speak in terms of a hybrid threat, while academic literature speaks of a hybrid warfare” [Wikipedia]; “A hybrid peace would have to correspond with the complex character of the hybrid war. As it combines different types of warfare: military, information and political. Thus, a hybrid peace should secure peace on all these fronts and lead to an end of the shootings but also of the information war” [neweasterneurope.eu]; “A hybrid enemy is extremely adaptable.” “Hybrid adversaries require few of the costly reconnaissance and surveillance systems that travel with U.S. forces to foreign battlefields.” “Hoffman says the United States needs “hybrid warriors,” highly adaptable troops able to rapidly shift between competing demands on a chaotic battlefield” [BBC News May 1, 2008].

Наведені приклади підтверджують той факт, що на кожному етапі еволюції суспільства можна виокремити такі сфери людської діяльності, які виявляють ознаки стрімкого розвитку. Саме вони стають постачальниками нової лексики та сприяють зародженню певних тенденцій у лексико-семантичній системі мови взагалі [1; 2]. Словниковий склад реагує на соціальні зміни, що дає можливість встановлювати послідовні кореляції між лінгвальними явищами і фактами суспільного життя певного мовного колективу.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновки щодо широкого вживання та функціонування лексеми hybrid та її похідних. Поява нових гібридних технологій у сучасному гібридному світі – hybrid world [BBC News 18 Aug 2006] знаходить своє відбиття в словниковому фонді англійської мови, у творенні соціофункціональних груп лексичних одиниць, що відбивають їх характер і особливості. Досліджуваний лексичний матеріал свідчить про те, що екстралінгвальні чинники мають значний вплив на формування словникового складу англійської мови і стають пріоритетними, оскільки вони забезпечують подальший розвиток галузевої лексики, визначають її лінгвістичний та поняттєвий напрям.

Вважаємо актуальним подальше дослідження параметрів соціальної (позамовної) дійсності, що обумовлюють зміни в лексиці англійської мови (поповнення словника, розвиток семантичної структури слів, зміни їх валентності).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови в 80-ті-90-ті роки ХХ століття : дис ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.04. / Ю. А. Зацний. – К., 1999. – 403 с.

2. Зацний Ю. А. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу / Юрій Антонович Зацний. – Львів : ПАІС, 2007. – 228 с.
3. Fischer R. Lexical Change in Present-day English. A corpus-based study of the motivation, institutionalization, and productivity of creative neologism. – Tubingen: Narr, 1998. – № 9. – 209 p.
4. Motives for Language Change / ed. by R. Hickey. – Cambridge University Press, 2003. – 290 p.
5. Longman Dictionary of Contemporary English. – Longman Dictionaries. – 2005. – 1700 p.
6. Random House Webster's Unabridged Dictionary. – New York: Random House. – 2001. – 2229 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дмитро Василенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри фонетики і практики англійської мови Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: англійська лексикологія, соціолінгвістика.

УДК 811.161.2'37

ГОЛОФРАСТИЧНЕ СЛОВОТВОРЕННЯ ТА СИНТАГМАТИЧНЕ СЛОВОСКЛАДАННЯ В УКРАЇНСЬКОМОВНИХ БЛОГАХ

Світлана ЗАЙЦЕВА (Дніпропетровськ, Україна)

У статті розглянуто особливі різновиди творення нових слів у мові блогів української блогосфери, в яких суб'єктивна оцінка висувається на першій план, – голофрастичне словотворення та синтагматичне словоскладання. Подано опис їх словотвірних характеристик та класифікацію за певними структурно-семантичними особливостями, визначено їх основні функції.

Ключові слова: голофрастика, синтагма, голофрастична одиниця, юктапозит, хештег, лексико-синтагматична конструкція.

The peculiar word-formative devices in the language of blogs in Ukrainian blogosphere are investigated in this paper. The wholephrases word-formation and syntagmatic word-combination as the devices where the subjective estimation is emphasized are signified. Their classification according to the structural and semantic peculiarities and their main functions are identified.

Key words: wholephrases, syntagma, wholephrases unit, juxtaposed, hashtag, lexical syntagmatic construction.

Основними рисами нового комунікативного простору стало розширення сфери спілкування, скорочення часу міжособистісного контакту за рахунок збільшення часу на «спілкування» із засобами масової комунікації, зокрема Інтернетом. Саме Інтернет став тим середовищем, де зароджуються нові форми спілкування, такі як блог. Ця нова система комунікації у віртуальному просторі засвідчила свою стрімку динаміку зростання, беззаперечну зручність використання, масовість вияву. Актуальність теми обумовлюється потребою глибокого дослідження специфічних мовних рис українськомовних блогів, як таких, що постійно збільшуються у своїй кількості та набувають значної популярності в просторі Всесвітньої мережі.

Предметом розгляду у статті стали неузвальні способи словотворення, до яких належить *голофразис та синтагматичне словоскладання*, що дотепер у лінгвістиці ще не отримали належного висвітлення [3, с. 3]. Проте вивчення цих способів сьогодні особливо актуальне. Термін «голофрастичні конструкції» використовують у психолінгвістиці; це «номінативні одиниці, у яких або цілком вся структура, або її частина мають формально-компонентну тотожність з роздільнооформленими синтаксичними структурами: синтагмами чи реченнями, тобто характеризується збереженням синтактико-граматичних внутрішньосинтагматичних зв'язків і порядку розташування слів-компонентів «вихідної» роздільнооформленої синтаксичної побудови» [4, с. 4].

За зовнішніми ознаками синтагма чи речення, з яких утворена нова лексична одиниця, повністю збігаються з неологізмом з тією лише відмінністю, що компоненти неологізму розчленовані за допомогою дефісів у тих місцях, де у твірній конструкції були межі між словами: *Після всього- ше три години лазила Чернівцями.....ммм, сподобалося більше, ніж зимою захотілося просто погуляти-пофоткати-порелаксувати* (18); *І хоча лауреатами фестивалю адепти україномовного репу «Вхід у змінному взутті» не стали, проте написана спеціально для них Ткачем-Тараном-Саліховим пісенька «Сірко» була визнана найкращою* (20); *"український націоналіст" Ющенко, також відомий як закон-один-для-всіх і бандитамтюрми* (22). Крім того, варто зазначити, що, на нашу думку, поняття «твірна основа» для таких лексичних одиниць некоректне, імовірно, краще вживати «твірна конструкція» (якою є синтагма або речення). Варто зауважити, що в науковій думці новоутворені лексеми відрізняють від твірних конструкцій наявністю *контакту* (за відсутності пробілів між словами) чи *напівконтакту* (за наявності дефіса

між словами) [2, с. 19].

Поняття голофрастичних компонентів, одиниць не нове в сучасній лінгвістиці, а тому воно зафіксоване в науковій літературі (пор. термін *голофразис* (І.А. Ковинева) [3] чи *голофрастичні мови* (О.С. Ахманова) [1, с. 111]). Семантична ознака, яка об'єднує всі наведені терміни, пов'язана з поняттям, покладеним в основу терміна: *голофразис* – з англ. *the whole phrase* – «ціла фраза» (О.В. Соболева) [5, с. 30].

Мета використання голофрастичних одиниць – суб'єктивна оцінка того чи того факту, яка формується завдяки створенню адресантом виділення для адресата того текстового фрагменту, який, на думку адресата, потребує оцінної дії з боку адресанта.

Аналіз дібраного матеріалу дав змогу виділити певні типові ознаки голофрастичних одиниць, що реалізувалося в класифікацію цих неологізмів. Основний принцип класифікації пропонуємо в розмежуванні голофрастичних утворень відповідно до типу синтагматичної сполуки, з якої аналізоване слово утворене. Зважаючи на це, виділяємо три основні типи голофрастичних утворень.

1. Утворені за допомогою однорідних членів речення: *АЛЕ вже наступна більш-менш серйозна спроба покористуватися зіпом-дос-ексл-хтмл*, [назви програмних додатків. – С. 3.] *я вже мовчу про клаву(!) провалилася із тріском!* (18).

2. Утворені за допомогою словосполучень: *В день приїзду комісії в класу з ганьбою виганяли додому тих, хто забував одягнути білий-верх-чорний-низ* (7).

3. Утворені за допомогою речень: *весна-мас-бути-скрізь* (11); *і зрозумій фашисте - українці хочуть жити в Україні а не в другій росії, в УКРАЇНІ*.

Ще одним різновидом лексико-синтагматичного словотворення є *синтагматичне словоскладання*. Такий різновид словотворення відокремлюємо від словоскладання, оскільки за допомогою юкстапозиції в новостворену лексему здебільшого закладено номінативну функцію, а за допомогою синтагматичного словоскладання – оцінну. Незважаючи на схожість моделі побудови юкстапозиту та синтагматичного словоскладання, твірна конструкція, покладена в основу нової лексики, практично завжди суттєво переважає за кількістю вихідних компонентів, що використовують за звичайного словоскладання (юкстапозиції). Наприклад: *Але "бандитананари" і "яникананенсію" - це 2 боки однієї медалі* (14); *Два кандидати ідуть ніс у ніс: Противсіх і Меншезло* (15); *Хто проплачує масовки божевільних "юліволю"?*(12).

Модель створення нового слова за допомогою синтагматичного словоскладання також схожа до моделі створення голофрастичної структури: в основу всіх лексико-синтагматичних новотворів покладено синтагму. Проте в синтагматичному словоскладанні синтагма передається на письмі як суцільне слово, а голофрастична конструкція розчленована дефісами.

Сучасна інтернет-комунікація, зокрема мова в мікроблогах «Twitter», рясніє конструкціями, які зовні дуже схожі до новотворів, сформованих за допомогою синтагматичного словоскладання. Такими одиницями є хештеги – спеціальні мітки, за допомогою яких можна шукати записи на певну тему в блогах, соціальних мережах. Ці самі одиниці використовують блогери, але не в середовищі «Twitter». Обидві конструкції поєднує те, що вони утворені через злиття синтагми в одну лексему. А відмінність між першими і другими утвореннями полягає в знакові хештега, який для мови «Twitter» є функційним і виконує відповідну технічну роль – служить, по суті, командою до переходу на рівень групування тотожних одиниць (*#блогінг*, *#твіт*, *#постити*), а для мови поза «Twitter» виконує здебільшого декоративну функцію. Щоправда, варто додати, що в середовищі Веб 2 повноцінне використання хештегу можливе і в інших додатках.

Мета використання синтагматичного словоскладання, як і мета створення голофрастичних одиниць, – суб'єктивна оцінка того чи того факту. У хештегову конструкцію також закладений оцінний компонент. Так само, як і в класифікації голофрастичних одиниць, виділяємо лексеми, утворені за допомогою синтагматичного словотворення, відповідно до класифікації твірних синтагм. Тут актуалізуємо такі групи лексики.

1. Утворені за допомогою однорідних членів речення: *всі, хто не кричить зародінузасталіна привіянні до фашистів:*) (19). Таких конструкцій в мові блогів трапляється багато.

2. Утворені за допомогою словосполучень: *я обожнюю ночі наші, сімдесятисантиметрові, майжескинутізілжка та часто сварливі* (10); *такишо я не знаю, як взагалі тут запис зробити* (16).

3. Утворені за допомогою речень: *такого бутіка зі смальцьом я не їла тожсе, але їла чорний хліб + нерафінована запашна олія + сіль = обожемійякажтосмакота* (8). Деякі з таких конструкцій можуть бути представлені разом з розділовими знаками: *дивись, виходить, що*

мужчин немає?.. є лише ...якась...дрянь...без емоцій, вчинків...тільки з писаними "ятебелюблю, привітякти, нурозумісіянезнаю"... (15).

Частина лексико-синтагматичних конструкцій, які походять з речень, у мові блогів, набувши ідіоматичного змісту, втратили оказіональні риси, наприклад, *дідивоювали, СхідіЗахідразом, славаукраїні: Просто весь світ вивчає історію другої світової не в ключі «дідивоювали»* (9). Специфіка активного поширення таких новостворених лексем у мові блогів пояснюється їхнім зв'язком з хештегованими написами. Саме вони сприяють значному поширенню синтагматичних конструкцій, написаних одним словом, у мові блогів, пор., наприклад, *Як жеж у них складаєця нелегке депутатське життя коли #кримнаш?* (13) і *Референдум відбувся, уряд сформовано, кримнаш* (490К).

У мові блогів є значна кількість лексем, утворених синтагматичним словоскладанням, на позначення різних привітальних конструкцій, формул подяки, прохання, побажання, ідіоматичні вирази тощо: *будьласка, яксправи, цонового, хочуще, дужедякую, нісномнідухом, бандугеть, кримцеукраїна*. Наявність цих конструкцій засвідчує продуктивність синтагматичного словоскладання в мові блогів.

Використання таких елементів свідчить про значний стилістичний потенціал аналізованого тексту, а стилістичне маркування вказує на оцінку суб'єкта висловлення того, про що йдеться в тексті. Відповідно це свідчить про те, що аналізовані тексти мають високий емоційно-оцінний рівень.

Окремої уваги заслуговує синтагматичне словоскладання, де в побудові нової одиниці беруть участь і пунктуаційні знаки: *оффтон!оффтон!оффтон! я це зробила.тоість я дочитала!) дочитала ту чудо-кнігу)можу передати тобі естафету!)* (17). Звичайно, щодо наведеного прикладу, як і низки інших, утворених таким самим способом, у нас відсутня категоричність, оскільки тут до побудови долучено не лише слово в синтагмі, а й графічний знак, до того ж проаналізовані записи можуть свідчити про технічні особливості написання (тут – без пробілів після пунктуаційного знака).

Результат синтагматичного словотворення відділяємо від ненормативного написання разом лексем, які відповідно до норми прийнято писати окремо. Такі лексеми неважко вичленувати з тексту блогу, оскільки вони не мають емоційно-оцінної ознаки: *хтож, немаю, отожбо, хотівби*, наприклад, *а хтож писати буде? :*) (15); *отожбо, різниця дуже велика які були російські а які польські* (13).

Порівнюючи два різновиди лексико-синтагматичного словотворення, зауважимо, що одиниці, утворені синтагматичним словоскладанням, становлять значну більшість порівняно з голофрастичними одиницями. Це можна пояснити, з одного боку, наявністю великої кількості хештегованих одиниць, які зовні практично ідентичні лексемам, утвореним синтагматичним словоскладанням (за винятком знака хештегу, розміщеного перед словом, наприклад, *яниканайолку* і *#яниканайолку, юліволю* і *#юліволю*). З іншого боку, імовірно, написання слова через дефіс може викликати певні асоціації щодо схожості з наявними лексемами, написаними через дефіс.

Отже, голофрастичне словотворення та синтагматичне словоскладання як різновиди лексико-синтаксичного способу дають змогу значно розширити лексичний арсенал української блогосфери. Один із базових принципів такого словотворення – суб'єктивний характер мови, реалізований через недотримання літературного стандарту, що безперервно продукує матеріал для подальших наукових розвідок у цьому напрямку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – [2-е изд.]. – М., 2003. – 358 с.
2. Гуцулава Д. В. Специфика словопроизводства в литературной критике произведений постмодернизма : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Д. В. Гуцулава. – Нижний Новгород, 2003. – 24с.
3. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
4. Миловская Н. Д. Голофрастические конструкции в современном немецком языке : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. Д. Миловская. – Калинин, 1984. – 225 с.
5. Соболева О. В. Функціональні характеристики ілетрограм у сучасній французькій мові / О. В. Соболева // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 46, ч. 4. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – С. 26–32.

6. Стишов О. Нові лексичні запозичення в мові засобів масової інформації / О. Стишов // Культура слова. – 1998. – Вип. 51. – С. 53–60.
Електронні ресурси
7. Ірина Славінська. Вийди з класу. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/slavinska/53a297519cc90>
8. нушозадураскоєміяЯлина. [Коментар]. – Режим доступу: <http://gvirinko.livejournal.com/339687.html#comments>
9. пан Коцький. Уроки історії. – Режим доступу: <http://pankotsky.livejournal.com/292239.html>
10. руда Ле. про сонце. – Режим доступу: <http://ensoleille.livejournal.com>
11. руда Ле. тактовно. – Режим доступу: <http://ensoleille.livejournal.com>
12. [Без імені]. [Коментар]. – Режим доступу: <http://bilozerska.livejournal.com/731771.html?thread=34837115&>
13. [Без імені]. [Коментар]. – Режим доступу: <http://ofeliyadd.livejournal.com/86150.html?thread=17297798&>
14. dniprovska. To beat or not to beat? – Режим доступу: <http://dniprovska.livejournal.com/51044.html>
15. madtears. дрян(с). – Режим доступу: <http://madtears.livejournal.com/35342.html>
16. mcheetan. про фейбук. – Режим доступу: <http://mcheetan.livejournal.com/350943.html>
17. monamarta. (no subject). – Режим доступу: <http://monamarta.livejournal.com/78574.html?thread=248814>
18. monamarta. [Без назви]. Режим доступу: <http://monamarta.livejournal.com/81519.html>
19. polar_bird. [Коментар]. – Режим доступу: <http://yuri-lisovsky.livejournal.com/73551.html?thread=190543>
20. robe_baggio. МузЛікбез: "Вхід У Змінному Взутті" (м. Рівне). – Режим доступу: <http://robe-baggio.livejournal.com/5129.html>
21. teana. – Режим доступу: <https://twitter.com/wildshexchen/status/522373938132041728>
22. t'igor. [Коментар]. – <http://kampfflieger.livejournal.com/984476.html#comments>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Зайцева – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: лінгвістична картина українськомовного Інтернету.

УДК 81.001.4:11:658.6

СЛОВТВІРНІ ПОТЕНЦІЇ ТЕРМІНООДИНИЦЬ ФАХОВОЇ МОВИ ТОРГІВЛІ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Аліна МОРОЗ (Чернівці, Україна)

У статті розглядаються словотвірні потенції терміноодиниць німецької та української фахової мови торгівлі. Дослідження виконано на матеріалі 2255 німецьких та 1940 українських термінів фахової мови торгівлі, вибраних із офіційних німецько- та україномовних документів, монографій, журнальних та газетних публікацій, пов'язаних із розвитком та функціонуванням торгівлі в Німеччині та Україні. Наведено аналіз найпоширеніших словотворчих типів даної термінології.

Ключові слова: фахова мова торгівлі, термін, терміноодиниця, терміносистема, термінотворення, дериваційні відносини.

The article deals with word building potentials of terminological units of German and Ukrainian trade special language. The research is done on the material of 2255 German and 1940 Ukrainian terms of the trade special language, which were chosen from official German and Ukrainian documents, monographs, magazine and newspaper articles, connected with the development and functioning of trade in Germany and Ukraine. The author also describes the analysis of the most common used word building types of the given terminology.

Key words: special trade language, term, terminological unit, terminological system, term-building, derivative relations.

Німецька та українська фахова мова торгівлі внаслідок того, що торгівля як у Німеччині, так і в Україні перебуває у постійному русі та розвитку, характеризується прагненням до впорядкування та спрямуванням до стандартизації її термінологічних одиниць. Класифікація досліджуваних понять залежить значною мірою від процесу термінологічного словотворення – складного процесу, взаємопов'язаного з усіма лексикологічними явищами, і ґрунтується на суспільній та науково-технічній обумовленості розвитку. У німецькій та українській фахових мовах торгівлі терміни продукуються за давно усталеними моделями й законами.

Дана праця має на меті вирішення такого завдання: дати характеристику словотвірних потенцій терміноодиниць німецької та української фахової мови торгівлі. Матеріалом дослідження стали 2255 німецьких та 1940 українських термінів фахової мови торгівлі. Джерелом матеріалу слугувала текстова вибірка із офіційних німецько- та україномовних документів, монографій, журнальних та газетних публікацій, пов'язаних із розвитком та функціонуванням торгівлі в Німеччині та Україні.

Способи та засоби творення термінів розглядаються у працях багатьох учених-лінгвістів, проте, єдиної думки про словотвір термінів немає. Б. М. Головін вважає, що вони утворюються лише двома шляхами – на основі „своїх“ слів та запозичених з інших мов [1].

Словотворчі засоби відіграють значну роль у створенні зрозумілої внутрішньої форми терміна, яка слугує засобом його професійної орієнтації [2, с.131]. Для словотворчої архітекτονіки термінологічних одиниць, а саме термінологічних одиниць торгівлі, характерні в цілому такі ж особливості, що й для загальнонавчальної лексики.

Щоб нові терміни органічно увійшли до літературної мови, вони повинні відповідати архітектонічним особливостям відповідної мови (перш за все, це стосується афіксів, орфоєпії тощо). Українські термінологи працюють над розв’язанням загальних проблем термінотворення, а саме: як позбутися перенасичених багатокомпонентних термінів, як досягти точності термінологічних одиниць на фоні оптимальної короткості тощо. Словотвірною досконалість термін повинен бути також пластичним – мати здатність до творення похідних термінів. Слід додати, що сьогодні окремі терміни зазнають перегляду і з погляду їхніх дериваційних можливостей.

Існує багато різних класифікацій способів термінотворення: семантичний, морфологічний, морфолого-синтаксичний, синтаксичний. У даній роботі детальніше зупинимось на морфологічному способі (суфіксальне, префіксальне, префіксально-суфіксальне творення термінів) термінотворення, оскільки він найбільш продуктивний для фахової мови торгівлі. Продуктивність морфологічного способу пояснюється тим, що у термінах, утворених цим способом, закладені основи структурної систематизації, тобто однотипні способи словотвору характерні для позначень однотипних технічних понять. За морфологічним способом творення новий термін формується на базі однієї чи кількох основ з допомогою словотворчих афіксів – суфіксів, префіксів, а також субстантивації.

Більшість термінів фахової мови торгівлі, як показало дослідження структурних моделей, – це іменники, тому й закономірно для детального аналізу обрано саме цей спосіб термінотворення.

Для аналізу дериваційних відносин у німецькій фаховій мові торгівлі взято 2255 термінів. Із них утворені суфіксальним способом 1319 термін, що становить 58,5 %. Отже, кількість суфіксальних словотворчих формантів, за допомогою яких утворюються терміни-іменники, досить значна. Суфікси, приєднуючись до різних основ, продукують терміни з новим лексичним значенням, що позначають певні поняття об’єктивної дійсності. Ступінь активності цих суфіксів неоднаковий. Найчастотніші суфікси, характерні для німецької фахової мови торгівлі, – *-ung*, *-e*, *-er*, *-el*, *-tion*, *-schaft*. Велика кількість саме цих суфіксів пояснюється тим, що кожен з них надає терміну певного відтінку у значенні. Суфікс *-ung* застосовується для творення назв різних дій, процесів, операцій, методів у торговельній діяльності, наприклад, *die Zahlung* – *платіж*, *die Kostensenkung* – *зниження витрат*, *die Handelsbeschränkung* – *торговельне обмеження*, *die Bewertung* – *оцінка*. Терміни із суфіксом *-e* означають види та назви товарів, форми оплат, предмети вжитку та ін., наприклад, *die Luxusware* – *предмет розкоші*, *die Anleihe* – *позика*, *die Strafe* – *штраф*, *die Zuwachsrates* – *темпл росту дорожнечі*. Суфікс *-er* позначає виконавця певної дії, наприклад, *der Händler* – *торговець*, *der Vermittler* – *посередник*, *der Diensteanbieter* – *продавець послуг*, *der Besteller* – *замовник*. Кількісно мало представлені – *-ik*, *-keit*, *-heit*, *-ismus*, *-ist*, *-ion*, *-tät*, *-us*, *-um*, *-eur*, *-at*. Відсоткове відношення частотності використання даних суфіксів наведено у таблиці.

Таблиця 1.1.

Відсоткове відношення частотності суфіксів німецької фахової мови торгівлі (всього утворено суфіксальним способом 1319 термінів)

Суфікс	-ung	-e	-er	-el	-tion	-schaft
К-сть	297	279	145	119	73	42
%	22,5 %	21,2 %	11 %	9,1 %	5,5 %	3,2 %

27,5 % – це інші суфікси, які слугують для утворення термінів досліджуваної підмови. Різноманіття таких суфіксів дуже велике, але якщо проаналізувати кожен окремо, то у процентному відношенні це буде 3-1 % або й менше.

Слід зауважити, що для продукування німецьких термінів-прикметників фахової мови торгівлі найчастотнішим виявився суфікс *-ig* (34 терміни), менш продуктивні – *-iv*, *-lich*, *-el*, *-isch*, *-är*, *-bar*, *-los*. З їхньою допомогою характеризуються торговельні операції, події, процеси, наприклад: *wertmäßig* – *вартісний*, *zahlungskräftig* – *платоспроможний*, *kurzfristig* –

короткостроковий, *preisgünstig* – вигідний, *hochwertig* – високоякісний, а також *kostenlos* – безкоштовний, *defizitär* – дефіцитний, *einheimisch* – вітчизняний, *mangelhaft* – бракований, *lukrativ* – прибутковий.

Перш ніж перейти до характеристики префіксів фахової мови торгівлі, слід зауважити, що кожна морфема навіть префікс має широке категоріальне значення. Тому дослідження префіксів відбувається шляхом аналізу їх як складових компонентів похідних термінів та одночасно як самостійних семантичних структур.

За допомогою префіксації утворено 832 терміни з 2255 досліджуваних, що становить 36,9 %. Найтиповішими префіксами німецької фахової мови торгівлі виявилися *ver-*, *be-*, *ab-*, *an-*, *ein-*, *aus-*, *er-*, наприклад: *der Vertrag* – угода, *die Verkaufsstelle* – торгова точка, *der Geldbetrag* – сума грошей, *der Austausch* – обмін, *der Absatz* – збут, *das Warenangebot* – пропозиція товарів, *der Einfuhrzoll* – мито на ввіз, *die Preiserhöhung* – підвищення цін.

Частотність використання найбільш характерних префіксів для творення термінів фахової мови торгівлі представлено у таблиці.

Таблиця 1.2.

Відсоткове відношення частотності префіксів німецької фахової мови торгівлі (всього утворено префіксальним способом 832 терміни)

Префікс	ver-	be-	an-	ab-	ein-	aus-	er-
К-сть	192	86	68	64	64	62	50
%	23,1 %	10,3 %	8,2 %	7,7 %	7,7 %	7,5 %	6 %

На інші префікси припадає лише незначна кількість термінів, які продукуються за їх допомогою *im-*, *auf-*, *zu-*, *vor-*, *ver-*, *unter-*, *nach-*, *mit-*, *ent-*, *gegen-*, *bei-*, *her-* та ін., наприклад: *das Entgelt* – відшкодування, *der Handelsüberschuss* – торговельний надлишок, *das Einzelhandelsunternehmen* – підприємство роздрібною торгівлі, *der Nachlass* – знижка, *der Zuwachs* – приріст, *der Umsatz* – обіг.

Значна кількість термінів фахової мови торгівлі твориться при допомозі безафіксального способу – 460, що становить 20,4 %, наприклад: *der Wert* – вартість, *der Preis* – ціна, *die Kaufkraft* – купівельна спроможність, *das Exportgut* – експортний товар, *der Geldstrom* – грошовий потік.

Отже, провівши дослідження, доходимо висновку, що найбільш продукуючі суфікси даної підмови – *-ung* та *-e*, префікси – *ver-* та *be-*.

Терміни німецької фахової мови торгівлі – це здебільшого багатоконпонентні слова або терміни-композиції, які переважно складаються з двох, трьох, чотирьох основ. Із 2255 проаналізованих – 1249 (55,4 %) багатоосновних термінів. Серед них виявлено:

1024 (82 %) двоосновних терміни (*der Exportmotor* – експортний двигун, *der Preiskampf* – цінова боротьба, *der Nominalwert* – номінальна вартість, *das Warenangebot* – пропозиція товарів);

207 (16,6 %) триосновних терміни (*der Großhandelsmarkt* – ринок гуртової торгівлі, *das Einzelhandelsunternehmen* – підприємство роздрібною торгівлі, *die Außenhandelsbilanz* – зовнішньоторговельний баланс);

18 (1,4 %) чотириосновних терміни (*der Lebensmitteleinzelhandel* – роздрібна торгівля продовольчими товарами, *die Bio-Supermarktkette* – мережа біо-супермаркетів, *die Mehrwertsteuerbefreiung* – звільнення від податку на додану вартість).

Порівняно з німецькою мовою для продукування українських термінів досліджуваної підмови морфологічним способом характерніші безафіксальний та суфіксальний способи. Із проаналізованих 1940 термінів 37,6 % утворені безафіксальним (мито, угода, склад, товар, оферта), 28,4 % – суфіксальним (покупець, оферент, готівковий), 21,1 % – префіксально-суфіксальним (уцінка, збувати, нестача, знижка), 12,9 % – префіксальним (запит, приріст, розпродаж) способами. Українській ФМТ властиве велике різноманіття афіксів на відміну від німецької підмови: префікси – *від-*, *з-*, *під-*, *при-*, *ви-*, *роз-*, *за-*, *по-*, *о-* та ін.; суфікси – *-ець*, *-ер*, *-ент*, *-ик*, *-ува*, *-ість*, *-ання*, *-ення*, *-ант* та ін. Серед термінотворчих суфіксів спостерігається чимало іншомовних, які вживаються і в німецькій фаховій мові торгівлі, оскільки, як показує дослідження, дана підмова багата на запозичення та інтернаціоналізми (*-ер*, *-ент*, *-інг*, *-ор*, *-іон*), наприклад у термінах, які майже так само звучать і в німецькій мові: *акціонер* – *der Aktionär*; *асортимент* – *das Sortiment*; *демпінг* – *das Dumping*; *інвестор* – *der Investor*; *аукціон* – *die Auktion*. Також часто застосовуються питомо українські афікси, оскільки фаховій мові торгівлі властивий

низький рівень абстрактності, тому дана українська підмова розвивається за законами своєї мови. Наприклад, суфікси *-ання, -ець, -ість, -ач, -ик, -ев-* та префікси *від-, з-, за-, по-, роз-, о-*.

Аналіз терміносистеми торгівлі обох мов також показав, що поширеним словотворчим типом даної термінології виступає термін-словосполучення.

Термін-словосполучення – це граматичне поєднання двох чи більше слів, яке служить засобом номінації спеціальних понять і має відносно сталу дефініцію: *spontane Nachfrage – спонтанний попит, den Druck auf die Preise erhöhen – підвищувати тиск на ціни, inländische Güter – внутрішні товари, zum Verkauf ausstellen – виставляти на продаж, online versteigern – продавати з аукціону онлайн.*

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 104 с.
2. Журавлева Т. А. Особенности терминологической номинации / Т. А. Журавлева. – Донецк : АООТ Торговый дом „Донбасс“, 1998. – 253 с.
3. Кияк Т. Р. Фахові мови як новий напрям лінгвістичного дослідження / Т. Р. Кияк // Іноземна філологія. – 2009. – Вип. 121. – Львів: ЛНУ імені І. Франка. – С. 138-142.
4. Татаринов В. А. Общее терминоведение : Энциклопед. словарь / В. А. Татаринов. – М. : Московский Лицей, 2006. – 528 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Аліна Мороз – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасних європейських мов Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ.

Наукові інтереси: дослідження лексики фахових мов у сучасному німецькому та українському термінознавстві, термінологічні особливості німецької та української фахових мов торгівлі.

УДК 811.111+81'373.43+81'276.6:62

АФІКСАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ СЛОВОТВІРНОЇ НЕОНОМІНАЦІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ

Лариса САНДІЙ (Тернопіль, Україна)

У статті здійснено структурно-семантичний аналіз афіксальних неологізмів англійської мови, котрі вербалізують нові явища і поняття економічної сфери. На підставі результатів наукової розвідки детерміновано склад і структурно-семантичні типи афіксальних новотворів, встановлено провідні джерела афіксації, виявлено особливості утворення неодериватів у фаховій мові економіки. Відтак з'ясовано, що провідними джерелами афіксації є комбінувальні форми, нові „уламкові” словотворчі елементи (неоформанти), традиційні афікси. Специфікою афіксальної деривації у новітньому економічному лексиконі англійської мови є урізноманітнення морфемної комбінаторики та утворення нових моделей складання морфем.

Ключові слова: афіксація, неодериват, словотвірна неонімінація, комбінувальна форма, неоформант, афікс.

The article presents a structural and semantic analysis of English affixal neologisms that verbalize new phenomena and concepts of the economic sphere. Based on the research, structural and semantic types of affixal neominations are determined, a set of the main affixation sources is defined, and some peculiarities of forming neoderivatives in the language of economics are outlined. Accordingly, it is found that the main sources of affixation are combining forms, new word-formative splinters (neoformants), traditional affixes. Among specific features of affixal derivation in the economic lexicon of the English language are the following: a variety of morphemic combinations and new patterns of adding morphemes.

Key words: affixation, neoderivative, derivational neomination, combining form, neoformant, affix.

Постановка проблеми. Свідченням того, що афіксація займає одне із чільних місць серед провідних способів словотвірної неонімінації в англійській мові сфери економіки, є поява чималої кількості афіксальних неолексем (195 одиниць – 19% вибірки) і суттєве розширення тезауруса морфем за рахунок нових „уламкових” словотворчих елементів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістичних студиях існують різні позиції з приводу того, чи доречно вести мову про наявність специфічних словотвірних моделей, характерних лише для термінологічної лексики. Так, деякі дослідники заперечують існування особливих засобів словотвору, властивих фаховим мовам [1; 12, р. 147]. Натомість інші вчені вважають, що для професійно орієнтованої лексики, зокрема термінології, характерна спеціалізація словотворчих засобів [2, с. 56; 7, с. 105; 10]. Причому, як стверджує О. В. Суперанська, „в кожному термінологічному полі формуються свої словотвірні й словозмінні парадигми, неможливі в загальній лексиці чи в іншому полі” [7, с. 113].

У нашому дослідженні ми дотримуємося думки, згідно з якою сучасні фахові мови розвивають функціональну самостійність і використовують специфічний набір морфем, у змісті яких знаходиться відображення характер професійної взаємодії. А отже, вважаємо, що своєрідність економічної галузі, як, зрештою, і будь-якої іншої сфери спеціальної комунікації, накладає відбиток на процеси творення нових номінативних одиниць.

Метою статті є здійснення структурно-семантичного аналізу афіксальних неологізмів англійської мови, котрі репрезентують нові поняття економічної сфери. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання низки завдань, а саме: детермінувати склад і структурно-семантичні типи афіксальних новотворів, встановити провідні джерела афіксації, виявити особливості утворення неодериватів у фаховій мові економіки. Матеріалом дослідження слугували афіксальні неологізми, дібрані з робочої картотеки загальним обсягом 1025 одиниць, котру було укладено за даними новітніх англійських друкованих словників, електронних лексикографічних джерел та англійської періодици за 2000-2015 роки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо, що афіксація, передбачає творення нових лексем шляхом приєднання афіксів до основи твірного слова. Таким чином, словотвірний аналіз процесу породження похідних мовних одиниць спирається на поняття „дериваційний крок”, яким позначається додавання словотворчого форманта (афікса) до продукувальної основи [6, с. 9].

У мовознавстві під афіксом традиційно розуміють „морфему, котра у своєму розвитку набула абстрактного значення, що є притаманним цілому класу слів, і яка, приєднуючись до основи, змінює її значення” [5, с. 33]. Отже, відношення словотвірної похідності має двоплановий характер. З одного боку, зв'язок між генеративною і результативною одиницями виявляє себе через певні серійно повторювані формальні операції, а з другого боку, результатом кореляції між мотивувальним і мотивованим словами є модифікація похідної одиниці шляхом регулярно повторюваних семантичних прирощень чи семантичних зсувів.

Перейдемо до безпосереднього аналізу афіксальних неолексем у складі економічного лексикону англійської мови. За нашими спостереженнями, провідними джерелами афіксації є: 1) комбінувальні форми класичного (греко-латинського) походження; 2) нові „уламкові” словотвірні елементи (неоформанти); 3) традиційні афікси, зафіксовані у системі англійської мови. Тезаурус морфем налічує 68 словотвірних елементів, серед яких зустрічаються як автохтонні (22%), так і запозичені морфемі різної етимології (латинські – 38%, грецькі – 30%, французькі – 6%, іспанські – 2%, перські – 2%).

Провідна роль у творенні неодериватів належить комбінувальним формам (51% тезауруса морфем). Основними характеристиками комбінувальних форм (як-от, *giga-*, *-logy*, *micro-*, *mono-*, *multi-*, *neuro-*) є їхня здатність акумулювати семантику повних слів-корелятивів і утворювати комбінації з основами слів, афіксами та іншими комбінувальними формами. Тобто у згаданих словотвірних елементах ознаки службових морфем, типових для афіксів, поєднуються з ознаками неслужбових одиниць мови, властивих кореням.

Незважаючи на численні наукові розвідки, функціональний статус комбінувальних форм (*combining forms*) дотепер залишається предметом дискусії у мовознавчих працях. Ураховуючи гетерогенну природу сучасної системи англійського словотвору та генетичну спорідненість афіксації зі словоскладанням, телескопією, акронімією, у нашому дослідженні ми дотримуємося позиції мовознавців, котрі розглядають комбінувальні форми як словотвірні одиниці перехідного типу [3; 4; 11].

Аналіз нашої вибірки показав, що зростання ролі комбінувальних форм насамперед стосується препозитивних формантів. Принагідно зауважимо, що в сучасних дослідженнях наводяться дані, згідно з якими кількість мовних одиниць, утворених за допомогою ініціальних комбінувальних форм, у шість разів перевищує кількість префіксальних дериватів [9, р. 40].

Незамінним дериваційним матеріалом в економічному тезаурусі є класичні греко-латинські терміноелементи ініціального типу. Серед них помітне місце займають квантитативні дериваційні засоби (*giga-*, *mega-*, *meso-*, *micro-*, *mini-*, *multi-*, *mono-*, *nano-*, *uni-*), котрі еволюціонують у семантико-понятійному плані і демонструють трансформацію значення у бік невизначеної множинності. На слушне зауваження С. О. Швачко, „неможливість абсолютно точного пізнання відбивається в одиницях субкатегорії неточної кількості, препарує діалектичну єдність – мовний комплекс вираження кількості” [8, с. 7].

З огляду на бінарну опозицію макро- та мікрвимірів у сучасній економіці, точні за своєю природою кількісні відношення переважно денотуються за допомогою комбінувальних форм, що

тяжіють до відповідних доменів – „багато” або „мало”. Серед них трапляються як елементи грецького походження, наприклад, *micro-* (*microcredit, microwork*), так і запозичені з латинської мови – *mega-* (*mega-deal, megastore*), *mini-* (*minieconomics, miniloan*), *multi-* (*multi-skilling, multi-tasking*).

Необхідність позначення кількісного контрасту об’єктивує семантичну девіацію квантитативних формантів, котрі, маючи точні числові значення, модифікують їх у бік апроксимативних характеристик, наприклад: *giga-* (грецьк.) „мільярд” – *gigastore, gigaworld; mono-* (грецьк.) / *uni-* (лат.) „один, одиничний” – *monotasking, unitasking; nano-* (грецьк.) „одна мільярдна частина єдиного цілого” – *nanoeconomics, nanoproduct*.

До процесів неомінації активно залучаються й нові „уламкові” словотворчі елементи (неоформанти), а також знаки, співвіднесені з немовними семіотичними системами, як-от, приміром, фрагменти доменних імен *.biz, .com, .net, .org* (наприклад, *dot-biz, dot-commer, dot-net, dot-orging*). Поява нових формантів і моделей тісно корелює із „зовнішніми” чинниками, а саме: переходом економіки у віртуальний простір, світовою інтеграцією, зміною економічної парадигми.

Так, приміром, препозитивні форманти *compu-, cyber-, digi-, tele-, techno-, web-*, високий ступінь конкретності яких дозволяє створювати лексичні одиниці, що поєднують складні понятійні референції, змінюють своє значення у бік спеціалізації і широко застосовуються для введення понять „віртуальної економіки”, зокрема, *compu-* (*compupreneur, computerati*), *cyber-* (*cybercash, cybermarketing*), *digi-* (*digicash, digiterati*), *tele-* (*teleshopping, telework*), *techno-* (*technopreneur, techno-strike*), *web-* (*webpreneur, to webvertise*).

Окремо варто відзначити активне використання ініціального усіченого варіанта лексеми *electronic* (*e-*). Здатність скороченого елемента *e-* абсорбувати смислове навантаження цілого слова призвела до формування структурно-семантичної парадигми, до якої входить велика кількість найменувань, співвіднесених з „віртуалізацією” економіки: *e-banking, e-brand, e-broker, e-commerce, e-mall, e-marketplace, e-payment, e-recruitment, e-shopping, e-wallet*. Тривке зростання числа новотворів на базі цього форманта дозволяє віднести його до розряду словотворчих елементів.

Імпульсом для активізації ряду інших неоформантів, зокрема, *adver-, eco-, Euro-, flexi-, globo- / glob(i)-, info-, petro-*, стала потреба в концептуалізації таких нових фрагментів дійсності, як глобалізація економічного простору (*globophobe, globocrat*) та євроінтеграція (*eurocreep, Eurocurrency*), а також зміна економічної парадигми, що знаходить свій прояв у масштабній інформатизації (*infocommerce, infonomics*), гнучкості бізнес-процесів (*flexexecutive, flexiplace*), формуванні нових маркетингових стратегій (*advertecture, advertorial*), необхідності екологічної і сировинно-ресурсної безпеки (*eco-efficiency, eco-tech, petro-dependency*).

Останнім часом активно виявляють себе деякі суфіксоподібні дериваційні засоби грецького походження, які демонструють модифікацію семантичного значення у бік спеціалізації: *-cracy* „панування групи людей в одній із сфер діяльності” (*adhocracy, CEOcracy*), *-crat* „представник соціальної групи, котра домінує у певній сфері діяльності” (*digitocrat, Euroocrat*). Надзвичайно продуктивним є й новий „уламковий” елемент *-nomics* „економічний аспект діяльності; економічна політика”, котрий також сягає своїм корінням у грецьку мову. Логічно припустити, що з появою численних телескопізмів на базі цього форманта (*cybernomics, environomics, greenomics, infonomics, lattenomics*) створюються передумови для його „дрейфу” у напрямку до „повноцінних” афіксів.

Продуктивними є й суфіксоподібні форманти іншої етимології, а саме: латинські *-cide* „навмисне знищення” (*ecocide, genericide*), *-(e)rati* „компетентний, обізнаний” (*datarati, technorati*); германські *-gate* „скандал, пов’язаний з іменем твірної основи” (*Mittalgate, steelgate*), *-speak* „мова (жаргон) окремої спільноти людей” (*Eurospeak, Netspeak*), *-ware* „сукупність однорідних предметів, виробів, товарів” (*missionware, treeware*); французькі *-tainment* „з елементами розваги” (*advertainment, promotainment*), *-preneur* „суб’єкт підприємницької діяльності” (*eBaypreneur, technopreneur*); перські *-stan* „місце знаходження, місце розташування” (*nerdistan, Richistan*).

Активізація комбінувальних форм класичного походження і нових „уламкових” елементів призводить до урізноманітнення морфемної комбінаторики та появи нових моделей складання морфем. Наслідком таких якісних змін у процесах словотвору стає формування лексем шляхом з’єднання лише фрагментованих елементів, зокрема: *corporocracy* (*corpo-* + *-cracy*), *infonomics* (*info-*

+ *-nomics*), *cybernomics* (*cyber-* + *-nomics*), *Eurocrat* (*Euro-* + *-crat*), *europreneur* (*Euro-* + *-preneur*), *technopreneur* (*techno-* + *-preneur*).

До нових тенденцій словотвірної номінації слід також віднести використання знаків, співвіднесених з немовними семіотичними системами. Йдеться про використання фрагментів доменних імен *.com*, *.net*, *.biz*, *.org* у складі неолексем *dot-biz*, *dot-com*, *dot-net*, *dot-commer*, *dot-conomy*, *dot-orging*. На думку учених, функціональний статус частин Інтернет-адрес залишається невизначеним. І хоча вони виконують роль словотворчих елементів, однак, вважати їх афіксами було б хибним, оскільки тоді виходить, що такі результативні одиниці, як *dot-commer*, *dot-commie*, *dot-orging*, складаються лише з двох афіксів [4, с. 30].

Причинами появи дериватів, отриманих за допомогою довільно фрагментованих лексичних одиниць, вважаємо адаптацію мовних інновацій, створених шляхом словоскладання, телескопії чи аббревіації, „затемненість” морфологічних меж та швів, зростання ролі індивідуально-творчого начала в актах номінації, дію механізмів аналогії.

Формування інноваційної лексики відбувається й за рахунок типових для англійської мови словотвірних моделей з використанням зафіксованих у системі англійської мови афіксів, а саме, префіксів (*anti-*, *de-*, *dis-*, *hyper-*, *inter-*, *Mc-*, *pre-*, *re-*) і суфіксів (субстантивних (*-ation*, *-dom*, *-er*, *-ie*, *-ism*, *-ista*, *-itis*, *-ity*, *-ness*), дієслівних (*-ate*, *-fy*, *-ize*), ад’єктивних (*-ian*, *-ish*, *-ic*)).

До характерних рис префіксації відносимо активне використання префіксів з контрарною семантикою – *de-*, *dis-*, *down-*, *re-*, *un-*, *under-*, *up-*, котрі завдяки своєму значенню „заперечення, реверсивності”, беруть участь у створенні антонімічних пар, наприклад: *to demall* (порівн. *mall*) „перетворювати критий торговий центр на відкритий”, *disintermediation* (порівн. *intermediation*) „усунення посередників у ланцюжку постачання”, *upcycling* (порівн. *recycling*) „створення якісного продукту з матеріалів вторинної переробки”, *to re-anchor* (порівн. *to anchor*) „змінювати чи відкривати новий „магазин-якір” (*anchor store*) у торговому центрі”.

Проте антонімічні пари не лише семантизують певний мовний простір на базі протиставлення, а й виконують низку стилістичних функцій, а саме, виражають оцінку, підсилюють враження, актуалізують ознаку за рахунок заперечення іншої. Так, наприклад, у ряді новотворів основною метою використання префіксальних засобів *anti-*, *inter-*, *mis-*, *pre-*, *pro-*, *sub-* із значенням протилежності стала нейтралізація того, що називає мотивувальна база: *anti-EU* (порівн. *EU*), *to intersource* (порівн. *to outsource*), *misleadership* (порівн. *leadership*), *miswanting* (порівн. *wanting*), *protirement* (порівн. *retirement*), *precycling* (порівн. *recycling*), *subvertisement* (порівн. *advertisement*). Деякі префікси, а саме, *hyper-* (грецьк.), *super-* (лат.), *über-* (герм.), мають здатність збільшувати об’єм ознаки базового слова, наприклад: *hyperpower*, *hypertasking*, *superdistribution*, *supertasking*, *über-billionaire*, *über-mogul*.

Здатність якісно змінювати семантичне значення кореневих слів демонструє й префікс кельтського походження *Mc-*, котрий активізувався у зв’язку з діяльністю американської транснаціональної корпорації *McDonald’s* і здебільшого використовується для надання словам пейоративного відтінку „непрестижний, некваліфікований, позбавлений смаку, масовий, сурогатний” – *McJob*, *McWorker*, *McWage*, *McWorld*.

На відміну від префіксів, що, як правило, не змінюють частиномовну приналежність похідних дериватів, чимало суфіксів здатні виконувати транскатегоріальну функцію, тобто переводити твірну основу в іншу лексико-граматичну категорію. Втім, серед суфіксальних засобів є й внутрішньокатегоріальні, котрі трансформують твірну базу з одного семантико-словотвірного поля в інше. Таким чином, суфіксальні деривати утворюються за транспонувальними і нетранспонувальними моделями. Зокрема, у досліджуваному корпусі нами виявлено такі продуктивні схеми:

1) транспонувальні – *N + suffix* → *V* (*to Coca-Colonize*, *to WalMartify*), *N + suffix* → *Adj* (*McDonaldish*, *globophobic*), *Adj + suffix* → *V* (*to glocalize*, *to suburbanise*), *Adj + suffix* → *N* (*visibility*, *worklessness*), *V + suffix* → *N* (*casualization*, *WalMartification*);

2) нетранспонувальні – *N + suffix* → *N* (*investorism*, *presenteeism*, *Mittalgate*), *Adj + suffix* → *Adj* (*offshorable*).

Розглянемо субстантивні суфікси. Розпочнемо з суфікса *-ation* (лат.), який демонструє високу продуктивність. Здебільшого він приєднується до дієслів, котрі, у свою чергу, з’явилися за допомогою суфікса *-ize* „робити те, на що вказує основа”. Серед похідних дериватів на базі словотворчого елемента *-ization* (*-ize* + *-ation*) значну частку складають відонімні новотвори, а саме, *Coca-Colonization*, *McDonaldization*, *Microsoftization*, *Starbuckization*, *Wal-Martization*. Через те, що назви найбільших світових компаній символізують гегемонію великого бізнесу, наведені

мовні одиниці нерідко стають засобом дерогативної характеристики світового панування американських корпорацій і синонімом глобалізації.

Утворення за допомогою суфікса *-ization* (*-ize + -ation*) неолексем, котрі мають дещо іншу природу, але також використовуються для критики неоднозначних процесів (*Enronization, glocalization, sneakerization*), дозволяє припустити, що словотворчий елемент *-ization* (*-ize + -ation*) у певних контекстах може отримувати специфічне навантаження і слугувати засобом адгерентної оцінки.

Загалом розширення семантики суфіксальних морфем стає помітною тенденцією в сучасній англійській мові. Так, латинський суфікс *-ism*, окрім значення „доктрина, суспільна течія, принцип” (*endism, declinism*), реалізує й інше – „дискримінація за певною ознакою” (*ableism, rankism*). Модифікацію семантики демонструє й суфікс *-dom* (герм.), котрий довгий час знаходився на периферії системи словотвору через своє архаїчне значення „країна, володіння, на які поширюється влада певної особи”. Однак віднедавна ця суфіксальна морфема відновила своє функціонування в американському варіанті англійської мови і нині залучається до творення абстрактних іменників, що позначають „світ людей у певній галузі або сфері діяльності”, наприклад: *brokerdom, corporatedom, moguldom*.

Оцінка деяким небажаним явищам надається за допомогою суфікса *-itis* (грецьк.), котрий широко використовується у медичній термінології для позначення „патологічного стану, спричиненого інфекцією”, але розвинув й інше значення „надмірний прояв чого-небудь” – *Enronitis, globalitis, mass merchanditis*. Чимало новотворів формується за допомогою агентивних суфіксів, наприклад: *-ie* (герм.) „представник соціальної групи” – *duppie, dot-commie*; *-er* (герм.) „особа, котра виконує дію, на яку вказує основа” – *dot-commer, telecommuter, upshifter, 99er*; *-ist* (грецьк.) / *-ista* (ісп.) „прибічник певної доктрини” – *anglospherist, Enronista, Maxxinista, recessionista*.

У формуванні низки абстрактних іменників беруть участь такі субстантивні суфіксальні морфемі, котрі науковці визначають як термінальні, що, на відміну від нетермінальних, не здатні приєднувати після себе інші суфікси і можуть займати лише кінцеве положення, зокрема, *-ness* (герм.) „стан, якість, ступінь” – *abroadness, worklessness*; *-ship* (герм.) „умова існування, стан” – *customership, misleadership*.

З-поміж дієслівних суфіксів варто виокремити продуктивні афікси *-ise / -ize* (грецьк.) „робити те, на що вказує твірна основа” – *to Enronize, to glocalize*; *-ate* (лат.) „діяти у специфічному напрямку” – *to de-proliferate, to reintermediate*; *-(i)fy* (лат.) „робити схожим на те, на що вказує основа” – *to de-Scottishify, to WalMartify*. У семантичній структурі нових слів, утворених за допомогою ад’єктивних суфіксів, переважають відношення подібності. Так, наприклад, суфікси *-ian* (лат.), *-ish* (герм.), *-ic* (лат.) не лише беруть участь у формуванні прикметників із семою „схожий на те, що позначає твірна основа”, а й імплікують конотацію оцінки, яка залежить від оцінного значення базового слова – *Wal-Martian, McDonaldish, Enronic, globophobic*.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. На підставі проведеного структурно-семантичного аналізу афіксальних неологізмів англійської мови, котрі репрезентують нові поняття економічної сфери, можемо резюмувати, що джерелами афіксації є традиційні транспонувальні і нетранспонувальні афікси; комбінувальні форми класичного походження, які були повнозначними словами і перешли до розряду службових морфем; неоформанти – нові „уламкові” словотворчі елементи і знаки, співвіднесені з немовними семіотичними системами. Наслідком якісних змін у процесах словотвору стає формування лексем шляхом з’єднання лише фрагментованих елементів (*corpocracy, infonomics, Eurocrat, technopreneur*). Поява нових формантів і словотвірних моделей тісно корелює з позамовними чинниками, а саме, з переходом економіки у віртуальний простір (*compu-, cyber-, digi-, techno-, web-*), світовою інтеграцією (*Euro-, globo- / glob(i)*), зміною економічної парадигми (*adver-, eco-, flexi-, -nomics, -preneur, tele-, -tainment*).

У подальших наукових дослідженнях доцільним вважаємо здійснення всебічного аналізу інших провідних способів збагачення лексичного складу англійської мови сфери економіки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Варламов В. А. Структурно-семантические особенности подязыка Business English (на материале тематической группы „Финансы”): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Варламов Вячеслав Александрович; Санкт-Петербургский гос. ун-т. – Санкт-Петербург, 2004. – 244 с.

2. Василенко Д. В. Військова лексика англійської мови ХХ – початку ХХІ століття: монографія / Д. В. Василенко. – Горлівка: Горлівський держ. пед. ін-т іноземних мов, 2009. – 220 с.
3. Єнікеева С. М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови: [монографія] / Санія Маратівна Єнікеева. – Запоріжжя: Запорізький нац. ун-т, 2006. – 302 с.
4. Зацний Ю. А. Деякі тенденції в шляхах і способах словотвору / Зацний Ю. А. // Актуальні проблеми іноземної філології: лінгвістика і літературознавство: Міжвузівський збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Запорізький нац. ун-т, Ін-т філології Бердянського держ. пед. ун-ту. – Київ: Освіта України, 2008а. – Вип. 2. – С. 29-37.
5. Карашук П. М. Словообразование английского языка: учеб. пособие для студ. вузов / П. М. Карашук. – М.: Высшая школа, 1977. – 303 с.
6. Коноплева И. Б. Аффиксация в английском лексическом субстандарте: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 „Германские языки” / Коноплева Ирина Богдановна. – Санкт-Петербург, 2012. – 20 с.
7. Суперанская А. В. Общая терминология: вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева; отв. ред. Т. Л. Кандалики. – Москва: УРСС, 2003. – 248 с.
8. Швачко С. О. Квантитативні одиниці англійської мови: перекладацькі аспекти / С. О. Швачко– Вінниця: Нова книга, 2008. – 141 с.
9. Gramley S. A Survey of Modern English / Stephan Gramley, Kurt-Michael Pätzold. – London, N. Y.: Routledge, 2004 – 397 p.
10. Heynen B. Recent Trends in English Word-Formation / Bastian Heynen. – Norderstedt: GRIN Verlag, 2010 – 36 p.
11. Kastovsky D. Astronaut, astrology, astrophysics: About Combining Forms, Classical Compounds and Affixoids / Dieter Kastovsky // Selected Proceedings of the 2008 Symposium on New Approaches in English Historical Lexis (HEL-LEX2). – Somerville: Cascadilla Proceedings Project, 2009. – P. 1-13.
12. Soudek L. Structure of substandard words in British and American English / Lev Soudek. – Bratislava: Vydavatel'stvo SAV, 1967 – 228 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Сандій – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов та професійної комунікації Тернопільського національного економічного університету.

Наукові інтереси: інноваційні процеси у словниковому складі англійської мови, сучасні соціолінгвістичні студії, актуальні питання міжкультурної комунікації.

УДК 811.161.2'373.611

СЛОВОТВІРНА МОРФОНОЛОГІЯ СУФІКСАЛЬНИХ СУБСТАНТИВІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ ОСІБ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ

Галина ЗЮЗЬКІНА (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано морфологічні особливості словотвірних морфем, охарактеризовано морфологічні явища, зафіксовані при словотворенні суфіксальних субстантивних похідних іншомовного походження чоловічого роду, визначено морфологічні моделі і морфологічні класи зазначених дериватів.

Ключові слова: словотвірна морфологія, субстантиви іншомовного походження, субстантивні похідні, морфологічні моделі, морфологічні класи.

The article deals with the process of word-forming of borrowed nouns. The morphological features of word-formative morphemes are described. The analysis of morphological phenomena is given. The morphological models and morphological classes of derived nouns are established.

Key words: word-building morphology, derived nouns of foreign origin, morphological models, morphological classes.

Постановка проблеми. Іменники іншомовного походження на позначення назв осіб становлять органічний компонент дериваційної системи української мови, тому виявлені в процесі дослідження морфологічні особливості творення зазначених дериватів можуть слугувати основою для узагальнень особливостей та закономірностей словотвірної адаптації запозичень до системи сучасної української мови.

Система деривації субстантивів іншомовного походження зі значенням особи в українській мові охоплює морфологічний і морфолого-синтаксичний словотвір. Визначальним способом творення зазначених дериватів є суфіксація, «у результаті якого словотворчі форманти не творять похідних з новим лексичним значенням, вони лише вносять у семантику твірного слова додаткові ознаки, часто з відтінками суб'єктивної оцінки» [4, с. 4]. У зв'язку з цим виникла необхідність системного дослідження морфологічних трансформацій, що супроводжують процес

словотворення саме суфіксальних субстантивів іншомовного походження на позначення назв осіб чоловічого роду в українській мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Морфонологічні явища та закономірності словотворення розглядалися в працях Р. Аванесова, С. Бернштейна, Т. Булигіної, Д. Ворта, К. Городенської, В. Горпинича, А. Грищенко, Т. Грязнухіної, Л. Гумецької, В. Дресслера, О. Земської, Н. Ільїної, О. Ісаченка, В. Касевича, Н. Клименко, І. Ковалика, К. Ковалик, О. Кубрякової, В. Лопатіна, Р. Ляковського, Ю. Панкраца, М. Панова, Л. Полюги, Т. Попової, Л. Родніної, З. Сікорської, С. Толстої, М. Трубецького, І. Улуханова, М. Федурко, В. Чурганової та ін. Значущість процесу запозичення іншомовної лексики до української мови привернула увагу багатьох дослідників у кінці ХХ ст. Зокрема, освоєння іншомовних запозичень у наукових терміносистемах досліджують О. Лисенко, О. Медведєва, Г. Сергєєва; питання активізації словотвірних можливостей сучасної української мови, проблеми освоєння запозичених мовних одиниць є об'єктом вивчення Г. Віняр, І. Каминіна, Л. Кислюк, Д. Мазурик, С. Рижикової, О. Стишова, О. Тодор, В. Фурси, Л. Чурсіної та ін., що розглядають запозичення слів як ефективний спосіб збагачення лексичного складу мови; лексико-семантичну рецепцію іншомовних слів в українській мові аналізують Л. Архипенко, В. Симонок.

Л. Крисін, пояснюючи активізацію іншомовних запозичень у сучасній російській мові, у першу чергу звертає увагу на засвоєння російською мовою коротких слів; він вважає, що «їхня частотність у мові незвично висока, вони легко утворюють нові похідні, а головне, стають об'єктом усвідомленого використання та пов'язаних із цим обігрувань, каламбурів, структурних переробок і т. п.» [2, с. 154]. Адаптація слів іншомовного походження на ґрунті української мови – це об'єктивний та закономірний процес фонетичного, морфологічного, лексико-семантичного перетворення за внутрішніми законами розвитку української мови.

Процес всебічної адаптації запозичених лексем на українському ґрунті передбачає розвиток словотвірної активності запозичених слів. З позиції граматики запозичені форми підкорюються системі мови, що запозичує, як у відношенні синтаксису, так і у відношенні словозмінних форм, а також найбільш продуктивних конструкцій словоскладання та словотворення [1, с. 10]. Словотворення безпосередньо залежить від існуючої системи мови та зумовлене нею. Це знаходить прояв у тому, що нові похідні від основ іншомовного походження утворюються за допомогою вже існуючих у мові словотворчих засобів.

Метою статті є дослідження морфонологічних закономірностей словотворення субстантивів іншомовного походження на позначення назв осіб чоловічого роду. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати морфонологічні ознаки словотворчих морфем; 2) з'ясувати морфонологічні зміни і встановити морфонологічні явища в словотворенні субстантивів зазначеного типу; 3) описати морфонологічну структуру похідних суфіксальних субстантивів, визначивши морфонологічні моделі дериватів; 4) установити морфонологічні класи субстантивів іншомовного походження на позначення назв осіб як свідчення певного ступеня адаптації в українській мові.

Виклад основного матеріалу. Творення суфіксальних іменників іншомовного походження на позначення назв осіб чоловічого роду відбувається при взаємодії основ іншомовного походження з іншомовними суфіксами *-ист (-іст), -ер (-онер), -ир (-ір), -ант (-ент), -атор (-итор, -тор, -ор)* та питомими суфіксами *-ник (-івник, -льник), -овик, -ець, -ар, -анин, -ник, -ач*: *бригада – бригадир, банк – банкір, дуель – дуелянт, газифікувати – газифікатор, рецидив – рецидивіст, мушкет – мушкетер, депо – деповець, метрополітен – метрополітенівець, ремонт – ремонтник, бетон – бетоняр*. У процесі словотворення суфіксальних субстантивів іншомовного походження спостерігаються різноманітні морфонологічні операції, які перетворюють основу мотиватора в основу мотивата або трансформують дериваційний суфікс.

Альтернацію фонем у словотворенні зазначених субстантивів класифікуємо за місцем маніфестації, як таку, що відбувається на морфемному шві: а) чергування приголосних фонем (С–С): *інверсія – інверт, телекінез – телекінетик, реагувати – реактор, редагувати – редактор*; б) палаталізація приголосних фонем (С–С'): *біатлон – біатлоніст, сигнал – сигнальний*; в) депалаталізація приголосних фонем (С'–С): *канцелярія – канцелярист, пенальті – пенальтист*; таку, що відбувається в кореневих морфах мотиватора: *цифра – циферник, церква – церковник, вафля – вафельник (Ø–V)*. Явище усічення можна класифікувати за фонемним комплексом на три групи: 1) усічення голосних фонем (Уv): *індосо – індосатор, жиро – жирант, карате – каратист, лібрето – лібретист*; 2) усічення іменникової фінали або суфіксальної морфемі (Ус):

агнія – агоніст, петиція – петиціонер; романтизм – романтик; цензура – цензор; 3) усічення іменникової або дієслівної фінали (У): дансинг – дансер, геотерміка – геотерміст, диспонувати – диспонер. Аналогічно можна класифікувати і явище нарощення: 1) нарощення суфіксальної морфемі (Нс): кіно – кіношник; купе – купейний; 2) нарощення кореневої морфемі (Нк): епіграма – епіграматист, перципувати – перцепієнт, флегма – флегматик. Модифікація наголосу в суфіксальних субстантивів чоловічого роду на позначення назв осіб виступає морфонологічним засобом словотворення дериватів і розглядається через поняття акцентної позиції. Аналіз зазначених дериватів дає змогу встановити чотири акцентні позиції: 1) нерухомий наголос (1А): кераміка – керамік, історія – історик, рецепція – реце́птор; 2) переміщення наголосу з попереднього складу основи на останній (2А): теорія – теоретик, схизма – схизматик; 3) переміщення наголосу з останнього складу основи на попередній (3А): цензура – цензор, астенія – асте́нік; 4) наголошений похідний суфікс (4А): протоко́л – протоколі́ст, фрукт – фрукті́вник, мінувати – міне́р.

У сучасній українській мові одним з найпродуктивніших засобів формування субстантивних похідних чоловічого роду від основ іншомовного походження виступає суфікс **-ист (-іст)**. Він вказує на назви осіб за фахом, за належністю до партій, угруповань, поширений [3, с. 381]. Зазначений словотвірний тип є одним з найрегулярніших; мотиваторами виступають як похідні, так і непохідні іменники. Зафіксовано також 6 відад'єктивних іменників іншомовного походження із суфіксом **-ист/-іст**. Виявлено 8 морфонологічних моделей (536 похідних), характерних для основ зазначених дериватів на **-ист/-іст**: модель 1 (327): Іо (Ус, 4А) + **-ист (-іст)**: алярмізм – алярміст, ламаркізм – ламаркіст, анатомія – анатоміст, елегія – елегіст; модель 2 (54): Іо (С-С', 4А) + **-ист (-іст)**: гандбол – гандболіст, гіпербола – гіперболіст, цимбали – цимбаліст; модель 3 (119): Іо (4А) + **-ист (-іст)**: афера – аферист, грейдер – грейдерист; модель 4 (12): Іо (С'-С, Ус, 4А) + **-ист (-іст)**: семінарія – семінарист, філокартія – філокартист; модель 5 (6): Іо (Ус, Нс, 4А) + **-ист (-іст)**: конгрегація – конгрегаціоніст, інфекція – інфекціоніст, опозиція – опозиціоніст; модель 6 (5): Іо (С-С', Уv, 4А) + **-ист (-іст)**: кантеле – кантеліст, сопрано – сопраніст; модель 7 (6): По (Ус, 4А) + **-ист(-іст)**: орнаментальний – орнаменталіст, спеціальний – спеціаліст.

Суфікс **-ник (-івник, -льник)** уживається в основах іменників чоловічого роду. Іменники із суфіксом **-ник (-івник, -льник)** мають загальне значення «предмет (істота або неістота), що характеризується відношенням до предмета, дії, явища, яке названо мотивувальним». Аналіз морфонологічних явищ дає змогу визначити 8 морфонологічних моделей (далі – ММ) (366 похідних), характерних для субстантивних похідних від іншомовних основ за допомогою суфікса **-ник (-івник, -льник)**: ММ 1 (221): Іо (1А) + **-ник**: сепаратор – сепараторник; ММ 2 (5): Іо (Ø-V, 1А) + **-ник**: домна – доменник; ММ 3 (2): Іо (С-С+ Ø-V, 1А) + **-ник**: марка – марочник; ММ 4 (16): Іо (С-С', 1А) + **-ник**: рол – рольник, цимбали – цимбальник; ММ 5 (8): Іо (Ус, 1А) + **-ник**: монополія – монопольник, форсунка – форсунник; ММ 6 (6): Іо (Нс, 1А) + **-ник**: доміно – доміношник, кіно – кіношник; ММ 7 (17): Іо (С-С', 4А) + **-івник**: кобальт – кобальтівник, кайло – кайлівник; ММ 8 (92): До (1А) + **-льник**: штампувати – штампувальник, дефібрувати – дефібрувальник.

Іменники іншомовного походження із суфіксом **-атор (-итор, -тор, -ор)**, мотиваторами яких виступають дієслова на **-ува-**, позначають особу, яка виконує дію, що названа мотивувальним словом, або предмет, який призначено для її виконання: генерувати – генератор, експропріювати – експропріатор, стабілізувати – стабілізатор, організувати – організатор. Виявлено 8 морфонологічних моделей (352), характерних для девербативів іншомовного походження на **-атор (-итор, -тор, -ор)**: ММ 1 (245): До (У, 4А) + **-атор**: утилізувати – утилізатор, осцилювати – осцилятор; ММ 2 (7): До (С-С, Ус, 3А) + **-тор**: редагувати – редактор, ерегувати – еректор; ММ 3 (13): До (У, 3А) + **-ор**: коректувати – коректор, реверсувати – реверсор; ММ 4 (61): Іо (С'-С, У, 1А) + **-ор**: композиція – композитор, сатурація – сатуратор; ММ 5 (3): Іо (У, 3А) + **-ор**: література – літератор, архітектура – архітектор; ММ 6 (4): Іо (4А) + **-атор**: оксиген – оксигенатор; ММ 7 (17): Іо (1А) + **-ор**: інкремент – інкрементор; ММ 8 (2): Іо (С'-С, У, 2А) + **-атор**: імперія – імператор, губернія – губернатор.

Іменники іншомовного походження із суфіксом **-ант/-ент** називають або особу чи предмет, що виконує дію, яка названа мотивувальним словом, або позначають особу, що характеризується відношенням до предмета, явища, які названі мотивувальними. Мотиваторами виступають дієслова на **-ува-**, непохідні й похідні іменники: диплом – дипломант, експонувати – експонент, пасквіль – пасквілянт, демонструвати – демонстрант. Виявлено 6 морфонологічних моделей

(127), характерних для дещубстантивів та девербативів іншомовного походження із суфіксом **-ант/-ент**: ММ 1 (64): До (У, 4А) + **-ант**: *симулювати – симулянт*; ММ 2 (26): До (У, 4А) + **-ент**: *ремітувати – ремітент, конкурувати – конкурент, реагувати – реагент*; ММ 3 (15): Іо (4А) + **-ант**: *конкурс – конкурсант, секта – сектант*; ММ 4 (14): Іо (У, 4А) + **-ант**: *токсикація – токсикант, університет – університант*; ММ 5 (6): Іо (С–С, У, 4А) + **-ант**: *комерція – комерсант, екскурсія – екскурсант*; ММ 6 (2): Іо (У, 4А) + **-ент**: *оферта – оферент*.

Досить поширеним суфіксом при творенні іменників іншомовного походження на позначення назв людей є суфікс **-ер (-онер)**. Цей суфікс уживається в основах іменників чоловічого роду, вказує на професійну належність осіб [3, с. 378]. Мотиваторами виступають дієслова на **-ува-** та непохідні і похідні іменники іншомовного походження: *рутина – рутинер, фінішувати – фінішер, вокодування – вокодер*.

Аналіз зазначених субстантивів дає змогу виявити 10 морфологічних моделей (136), характерних для похідних із суфіксом **-ер (-онер)**: ММ 1 (45): До (У, 4А) + **-ер**: *опозиціонувати – опозиціонер, транспортувати – транспортер*; ММ 2 (23): До (У, 3А) + **-ер**: *тестувати – тестер, дефростувати – дефростер*; ММ 3 (16): Іо (1А) + **-ер**: *рок – рокер, рол – ролер*; ММ 4 (27): Іо (4А) + **-ер**: *стратоплан – стратопланер*; ММ 5 (2): Іо (С–С, У, 1А) + **-ер**: *трансмісія – трансмітер*; ММ 6 (10): Іо (Ус, Нс, 4А) + **-онер**: *акція – акціонер*; ММ 7 (3): Іо (У, 3А) + **-ер**: *вокудування – вокодер, скенування – скенер*; ММ 8 (4): До (С'–С, У, 4А) + **-ер**: *суфлювати – суфлер, контролювати – контролер*; ММ 9 (3): Іо (У, 1А) + **-ер**: *форфейтинг – форфейтер*.

Виявлено 5 морфологічних моделей, характерних для дещубстантивів іншомовного походження з питомий суфіксом **-ик (-ік)** (67): ММ 1 (5): Іо (С'–С, Ус, 3А) + **-ик**: *дизентерія – дизентерик, істерія – істерик*; ММ 2 (16): Іо (1А) + **-ик (-ік)**: *естет – естетик, сатира – сатирик; параноя – параноїк*; ММ 3 (23): Іо (У, 3А) + **-ик(-ік)**: *перипатетизм – перипатетик*; ММ 4 (7): Іо (Нс, 2А) + **-ик**: *схизма – схизматик, астма – астматик*; ММ 5 (14): Іо (С–С, 1А) + **-ик (-ік)**: *невроз – невротик, каталепсія – каталептик*.

36 іменників іншомовного походження на позначення назв осіб за характером діяльності утворені за допомогою суфікса **-овик**, мотивовані назвами предметів та речей: *цех – цеховик, шифр – шифровик*. Дериваційний процес супроводжується єдиним морфологічним явищем – акцентною модифікацією: наголос завжди переноситься на формант (4А): *штурм – штурмовик, фронт – фронтовик*. Таким чином, продуктивною є морфологічна модель Іо (4А) + **-овик**.

Суфікс **-ець** виражає ознаки за належністю до партії чи організації, за діяльністю людини, за походженням або місцем проживання, за національністю [1, с. 40]: *партія – партієць, Іспанія – іспанець*. Зазначений словотвірний тип є одним з найпродуктивніших при словотворенні субстантивів чоловічого роду від іншомовних основ, мотиваторами виступають назви партій та угруповань, етнічні назви, а також власні та географічні назви. Визначено 6 морфологічних моделей (348), характерних для дещубстантивів іншомовного походження із суфіксом **-ець**: ММ 1 (99): Іо (1А) + **-ець**: *Аргон – аргонієць, бернардин – бернардинець*; ММ 2 (67): Іо (С'–С, Ус, 1А) + **-ець**: *Каталонія – каталонієць, Германія – германієць*; ММ 3 (81): Іо (2А) + **-ець**: *Кенія – кенієць, Гамбія – гамбієць*; ММ 4 (56): Іо (Нс, 2А) + **-ець**: *Африка – африканієць, республіка – республіканієць*; ММ 5 (31): Іо (С'–С, Ус, Нс, 2А) + **-ець**: *Кахетія – кахетинієць, Імеретія – імеретинієць*; ММ 6 (14): Іо (С–С', Нс, 1А) + **-ець**: *бесемер – бесемерієць, кайзер – кайзерієць*.

Виявлено 26 іменників іншомовного походження, утворених за допомогою непродуктивного питомого суфікса **-анин**: *Париж – парижанин*. Зазначений суфікс вказує на назви осіб за національністю та місцем проживання [3, с. 376]. Визначено 4 морфологічні моделі характерні для субстантивів зазначеного типу: модель 1 (13): Іо (С–С', 4А) + **-анин**: *Латина – латинянин*; ММ 2 (2): Іо (Н, 4А) + **-анин**: *Ізраїль – ізраїльтянин*; ММ 3 (6): Іо (4А) + **-анин**: *Фінікія – фінікіянин, Париж – парижанин*; ММ 4 (3): Іо (С'–С, Ус, 4А) + **-ин**: *Осетія – осетин*.

Зафіксовано також 28 іменників іншомовного походження на позначення назв осіб із суфіксом **-ар**: *перука – перукар*. Визначено такі морфологічні моделі, що характерні для дещубстантивів даного типу: ММ 1 (4): Іо (С–С', 4А) + **-ар**: *сонет – сонетяр, секта – сектяр*; ММ 2 (10): Іо (4А) + **-ар**: *хроніка – хронікар, парламент – парламентар*; ММ 3 (3): Іо (Ус, 4А) + **-ар**: *ліцензія – ліцензіяр*; ММ 4 (3): Іо (1А) + **-ар**: *бібліотека – бібліотекар*.

Іменники іншомовного походження зі значенням особи, утворені за допомогою суфікса **-ир (-ір)**, мотивовані дієсловами на **-ува-** або назвами предметів. У системі суфіксів, що беруть участь у словотворенні від іншомовних основ, зазначений формант є одним з найменш продуктивних та непоширених (зафіксовано 12 імеників). Морфологічні моделі характерні для дериватів

даного типу, мають вигляд: ММ 1 (4): Іо (С–С', 4А) + **-ір**: *канона – канонір, ва́мп – вампір*; ММ 2 (5): Іо (4А) + **-ур**: *граната – гранатир*; ММ 3 (3): До (Ус, 4А) + **-ур**: *командувати – командир*.

Серед інших непоширених суфіксів, що беруть участь у дериваційному процесі іменників чоловічого роду іншомовного походження на позначення назв осіб, слід зазначити питомі суфікси **-ач** і **-ник**. Зафіксовано 9 субстантивів із суфіксом **-ач** та 12 – із суфіксом **-ник**: *фірма – фірмач, псалом – псаломник*. Визначено 3 морфологічні моделі характерні для субстантивних похідних: ММ 1 (5): До (4А) + **-ач**: *кантувати – кантувач*; ММ 2 (4): Іо (4А) + **-ач**: *цирк – циркач*; ММ 3 (12): Іо (1А) + **-ник**: *мільйон – мільйонник*.

Установлено, що в українській мові нульсуфіксальним способом утворено понад 262 іменники іншомовного походження на позначення назв осіб чоловічого роду. Це здебільшого десубстантиви, що позначають осіб за професією або родом занять: *систематика – систематик, урологія – уролог*. Виявлено 3 морфологічні моделі характерні для основ відповідних дериватів: ММ 1 (114): Іо (С'–С, Ус, 3А) + **-Ø**: *космологія – космолог, неврологія – невролог*; ММ 2 (55): Іо (1А) + **-Ø**: *акустика – акустик, критика – критик*; модель 3 (93): Іо (С–С, У, 1А) + **-Ø**: *інтроверсія – інтроверт, інтервенція – інтервент*. На підставі проведеного аналізу стає можливим узагальнення всіх морфологічних явищ, які супроводжують дериваційний процес субстантивів іншомовного походження на позначення назв осіб чоловічого роду та встановлення морфологічних класів зазначених дериватів.

Установлено чотири морфологічні класи десубстантивів іншомовного походження: ІМК-0 – «нульовий» (відсутність морфологічних трансформацій): Іо + **-ник, -ор, -ер, -ик (-ік), -ець, -ар, -Ø** (1279 похідних); ІМК-1 – «елементарний» (одна морфологічна трансформація): Іо (Мн, Аф, У, Н) + **-ист (-іст), -ник, -атор, -ант, -овик, -ар, -ець, -ур, -анин, -ач** (799 похідних); ІМК-2 – «неелементарний, двоплановий» (складається з двох морфологічних трансформацій): Іо (У + Мн, Н + Мн, Аф + Мн, У + Аф, Н + Аф) + **-ист (-іст), -івник, -ор, -ант, -ент, -ик (-ік), -ер, -ець, -ар, -ір, -анин, Øs** (770 похідних); ІМК-3 – «неелементарний, триплановий» (складається із трьох морфологічних трансформацій): Іо (Аф + У + Мн, У + Н + Мн) + **-ист (-іст), -атор, -ант, -ент, -онер, -ер, -анин, Øs** (167 похідних); ІМК-4 – «неелементарний, чотириплановий» (становить поєднання чотирьох морфологічних трансформацій): Іо (Аф + У + Н + Мн) + **-ець** (31 похідне). Словотворення девербативів субстантивної зони іншомовного походження на позначення назв осіб чоловічого роду характеризується наявністю таких трьох морфологічних класів дериватів: До + **-ник** (92 похідні); ДМК-1 – «елементарний»: До (Мн) + **-ач** (7 похідних); ДМК-2 – «неелементарний»: До (У + Мн) + **-атор, -ор, -ант, -ент, -ар, -ер, -ур** (425 похідних); ДМК-3 – «неелементарний»: До (Аф + У + Мн) + **-тор** (7 похідних). Словотворення деад'єктивів субстантивної зони зазначеного типу характеризується наявністю лише одного морфологічного класу: ПМК-2 – «неелементарний»: По (У + Мн) + **-ист (-іст)** (7 похідних).

Висновки. Висновки. 1. Дослідження морфологічних особливостей дає змогу вивчити процес взаємоприсотування мотивувальної основи та дериваційного форманта, для яких характерні такі морфологічні явища, як модифікація наголосу, усичення, чергування, нарощення. 2. Найпоширенішим морфологічними модифікаціями в словотворенні субстантивів від іншомовних основ є модифікація наголосу та усичення фонем. 3. Найпродуктивнішими морфологічними класами десубстантивів субстантивної зони іншомовного походження на позначення назв осіб є «нульовий» (42%), «елементарний» (26,2%), «неелементарний, двоплановий» (25,3%), «неелементарний, триплановий» (5,5%), «неелементарний, чотириплановий» (1%). 4. Найпродуктивнішим морфологічними класами девербативів субстантивної зони є «неелементарний, двоплановий» (80%), «нульовий» (17,2%), «елементарний» (1,4%), «триплановий» (1,4%). 5. Єдиним зафіксованим морфологічним класом деад'єктивів субстантивної зони є «неелементарний, двоплановий».

Таким чином, аналіз словотвірної морфології суфіксальних субстантивів іншомовного походження на позначення назв осіб чоловічого роду дає змогу описати морфологічну структуру похідних субстантивів, дослідити механізм зазначених морфологічних модифікацій і виразніше окреслити процес словотвірної та морфологічної адаптації іменників іншомовного походження.

Перспективу подальшого дослідження убачаємо у виробленні принципів опису морфологічних класів дериватів іншомовного походження та систематизуванні основних морфологічних характеристик дериваційного процесу від основ іншомовного походження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вакарюк Л. О. Українська мова. Морфеміка і словотвір : навч. посіб. / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 184 с.
2. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М. : Наука, 1968. – 207 с.
3. Полюга Л. М. Словник українських морфем / Л.М.Полюга. – Львів : Світ, 2001. – 448 с.
4. Семенюк С. П. Формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. П. Семенюк / Запорізький держ. університет. – Запоріжжя, 2000. – 16 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Зюзькіна – здобувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: словотвірна морфологія української мови.

УДК 811.112.2’373.611

СЛОВОСКЛАДАННЯ ЯК ОДИН ІЗ НАЙПОШИРЕНІШИХ СПОСОБІВ СЛОВОТВОРУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Ірина НАЗАРЕНКО (Мелітополь, Україна)

У статті розглядається проблематика словотвору німецької мови, а саме словоскладання. Виявлено причини виникнення нових слів і способи їх утворення за допомогою словоскладання як одного з найпоширеніших способів словотвору німецької мови. Велике поширення словоскладання, особливо в системі іменника, пояснюється низкою причин: спрощення структури словосполучення, невелика кількість відносних прикметників, дія аналогії, мовна картина світу давніх германців. Дослідження проводилося за допомогою дистрибутивного та трансформаційного аналізів на матеріалі німецькомовних текстів.

Ключові слова: основа, афіксація, деривація, словоскладання, словотвір, бінарна структура, дистрибутивний аналіз.

The article deals with the problems of word-formation, namely word composition, in German. The author has determined the causes for new words to appear and the ways of forming them by means of word composition as one of the most wide-spread means of word-formation in German. Word composition in the system of Noun is largely spread which is explained by a range of reasons: simplification of the word group structure, a small amount of relative adjectives, effect of analogy, the language worldview of the ancient Germanic peoples. The research was carried out by means of distributive and transformational analyses being based on German texts.

Key words: stem, affixation, derivation, word composition, word-formation, binary structure, distributive analysis.

Словниковий склад будь-якої мови є продуктом усієї попередньої історії цієї мови і, разом з тим, живою історією народу, який говорить цією мовою, оскільки у словниковому складі відображаються події, що відбуваються в суспільстві. Словниковий склад німецької мови постійно поповнюється, адже в суспільстві відбувається бурхливий розвиток науки, техніки, що призводить до появи нових слів і термінів. Як правило, нові слова утворюються на основі вже існуючих у мові слів за допомогою різних способів словотвору.

Особливістю німецького словотвору є словоскладання: Adventsbrauch, Hochzeitsbrauch, Osterbrauch, Weihnachtsbrauch; Sittenlehre, Sittengeschichte, Landessitte, Volkssitte, Traditionspflege; Schneefeld, Waldschneise, Hotelbesitzer, Weltkrieg, Glückzahl; hinauffahren, benachrichtigen; regelmäßig, gewohnheitsmäßig, hergebrachtermaßen, landläufig.

Словоскладання як один зі способів утворення нових слів не є виразно германським явищем і було поширеним у багатьох давніх індоєвропейських мовах. Воно залишається як досить продуктивний спосіб поповнення словникового складу сучасної німецької мови. Однак у германських мовах словоскладання іменників надзвичайно поширилось. Це пояснюється такими причинами: порівняно невелика кількість суфіксів іменників, що повинно було компенсуватися збільшенням кількості складних слів; обмежена кількість відносних прикметників, що також зумовило широке вживання словосполучень «іменник у називному + іменник у родовому відмінках», які перетворилися пізніше в складні слова; невелика кількість суфіксів прикметників, що обмежувало утворення прикметників і призводило до зазначених вище наслідків [3, с. 380].

Словоскладання є характерологічною ознакою німецького словотворення. Ці складні слова іноді ніби накопичують у своїй семантичній структурі певну текстову інформацію. Їх можна вважати текстуально значущими, тому що в їхній семантичній структурі мають місце складні семантичні процеси, а відсутність словникових еквівалентів тільки підтверджує це припущення.

Наявність опису цих лексем за допомогою дефініцій у певних довідково-бібліографічних джерелах свідчить про їхню семантичну тотожність.

За своєю морфологічною структурою германські складні іменники є двокомпонентними утвореннями. Розрізняють такі їх основні моделі в германських мовах: «іменник + іменник»; «дієслово + іменник»; «прикметник + іменник» [3, с. 380].

Окрему групу становлять похідні основи (далі – ПО) оказіональних означальних складних слів, словотворчі компоненти яких, за спостереженнями О. Шишліної, «при поєднанні в ПО складного іменника не отримують здвигу в значенні та є ідентичними з цієї точки зору вільним словосполученням» [9, с. 158]: *das Schnee/feld, der Menschen/typ, das Oliven/öl, die Obsternte, die Fleisch/brühe, die Zimmer/decke, das Armen/hospital, die Pfannkuchen/suppe, die Heim/kehrer/probleme*.

Аналіз семантичних відношень у ПО складних іменників дозволяє виявити характер відношень між похідною та твірними основами. У процесі розвитку мови семантичний зв'язок між твірними та похідними основами слів може розширюватись, послаблюватись або навіть втрачатись. Структурні та семантичні дослідження словотвору обумовили появу нових напрямків, які уточнюють кардинальні поняття словоскладання, виходячи з транспозиційних і номінативних процесів. Більш чіткою стає тенденція комплексного погляду на цілі класи складних слів за рахунок підключення засобів поєднання та дистрибуції. Словотворчі конструкції розвивають семантичні особливості та роблять зрозумілими семантичні можливості поєднання твірних основ всередині похідної основи складних іменників.

Повному та системному описові семантики похідних основ складних іменників сучасної німецької мови сприяє виявлення словотворчої семантики та семантичних особливостей словотворчих компонентів при утворенні похідних основ складних іменників. У похідних основах складних іменників імплікуються структурно-семантичні відношення між словотворчими компонентами, які становлять основу структури та значення складного іменника. Знання особливостей семантичних відношень між компонентами в ПО складного слова дозволяє передбачити шляхи утворення основ нових складних слів та розуміти значення нових термінів, які не зареєстровані в словниках.

Причинами появи нових слів у мові, утворених за допомогою деривації (афіксації), словоскладання або за допомогою інших словотвірних способів, є потреба позначати нові предмети і явища навколишньої дійсності – це в першу чергу стосується термінологічної лексики; лексики, пов'язаної з політичною і громадською діяльністю людини. У цьому випадку поява нових слів зумовлена виконанням мовою її комунікативної і номінативної функцій.

Проте не менш важливою функцією мови є емотивна – вираження емоцій, прагнення мовця до експресивності.

Зрештою, причинами словотворення можуть бути структурно-семантичні особливості тієї чи іншої мови. У німецькій мові недостатньо або дуже обмежені у своєму вжитку так звані відносні прикметники. Замість них використовують компоненти складних слів: *Chefredakteur, Grundabgabe, Bilderbuch*.

Характерною особливістю німецької мови є й те, що більшість іменникових суфіксів чітко розрізняють граматичний рід іменника. Інакше кажучи, суфікси є маркерами граматичного роду. Проте, існує кілька випадків, де той самий суфікс може утворювати іменники різних родів. У цьому випадку семантика іменників (точніше, належність іменника до певного семантичного підкласу) також видозмінюється. Так, суфікс *-at* у іменниках чоловічого роду означає особу (*der Adressat, Kandidat*), а в іменниках середнього роду має збірне значення (*das Format, das Konglomerat*). Цей самий омонімічний суфікс використовують і для творення прикметників.

У лексиці відбиваються фрагменти соціального досвіду, обумовленого основною діяльністю народу. Існування тих або інших лексичних одиниць пояснюється практичними потребами. Зв'язок історії й культури народу з мовою особливо яскраво проявляється на словотвірному рівні. Велика кількість словотвірних одиниць відбиває специфічні національні риси, його побут, звичаї, традиції, своїм корінням сягають в історію народу.

Ю. Рождественський стверджує, що будь-яке слово є предметом творчості, а творення слів, власне, є створенням мови [5, с. 60], оскільки саме слова (у тому числі й нові слова) формують її лексичний потенціал. Поява нового слова, що не порушує синтаксичного узусу, може бути пов'язана з новим лексичним вживанням слів [1, с. 444].

Отже, розглянемо осново- і словоскладання як творення слів за допомогою сполучення двох і більше самостійних компонентів. Кожен із компонентів іноді складається з декількох слів (*die Heim/kehrer/probleme*), але при цьому весь композит, як правило, є бінарним, тобто складається з

двох компонентів. Класифікацію німецьких композитів можна проводити за різними ознаками. Насамперед, усі композити можна розподілити залежно від їхньої атрибуції до певної частини мови, тобто, умовно кажучи, залежно від їхньої морфологічної структури. Відповідно до морфологічної класифікації виокремлюють такі типи композитів: композити-іменники, композити-прикметники, композити-дієслова. Більш детально розглянемо композити-іменники.

Композити-іменники:

Substantiv + Substantiv

Deutschlehrer, Sektglas, Geburtstageschen, Zimmernummer, Zimmerschlüssel, Abendkleid, Telefonnummer, Apfelmuchen, Schweinebraten, Sonntagmorgen, Stadtteil, Geschäftsleute, Fischerhut, Nachtportier, Lebensregel, Kräuterkäse, Kriegswinter, Sonnenhut, Grundformen;

Adjektiv + Substantiv

Rotwein, Fremdsprache, Großeltern, Großvater, Englischarbeit, Zauberkaste, Oberinspektor, Höhenzug, Wildschweine, Braunhemd, Goldstück, Ostfront, Obersäkretär, Vollstreckung, Hochzeit, Rundgang, Hauptflur, Ostzone, Goldgrube, Fernsehseher, Oberheizer;

Verbalstamm + Substantiv

Schauenfenster, Schlafzimmer, Wohnzimmer, Schimpfwörter, Glaubwürdigkeit, Krankenhaus, Schreibtisch, Weihnacht;

Zahlwort + Substantiv

Zweierreihe, Zweikampf;

Pronomen + Substantiv

Ichform, Selbstsucht, Selbstbedienung;

Adverb + Substantiv

Rechtsschreibung, Rechtsanspruch, Rechtsanwalt, Rechtsbeugung;

Präposition + Substantiv

Ausland, Ausländer, Ausbau, Ausmaß, Ausschluss, Aufsatz, Anzug, Nachmittag, Nachricht, Nebenraum, Nebensatz, Übersetzung, Übergabe, Vorfall, Mitglied, Unterredung, Vorspeise, Vorsorge, Vorhang;

Eigennamen + Substantiv

Nikolaustag, Elviskostüm (костюм Елвіса Преслі), Evaskostüm, Elvisplatten;

Ще однією характерною рисою в німецькому словотворі є слова утворені за допомогою німецького іменника Mann з іншими частинами мови. Навіть можна виокремити групу слів утворених за допомогою цього іменника. Історично склалося, що дуже багато німецьких прізвищ утворено за допомогою німецького іменника Mann, який означає «чоловік»: Kellermann, Klausmann, Eisenmann, Bergmann і навіть просто Mann, і дуже багато інших, але це вже інша галузь лінгвістики – ономастика, яка досліджує власні назви (їхнє походження, класифікацію і тлумачення). Також є велика кількість слів, утворених за допомогою цього іменника в повсякденному вжитку: Kaufmann, Weihnachtsmann, Geschäftsmann, Sämann, Sa-Mann тощо.

Вважається, що будь-який іменник у німецькій мові може утворити з будь-яким іншим іменником нове складне слово (кількість новоутворень залежить від кількості значень цього слова).

Залишається цікавим, чи справді сполучення іменників у складному слові не знає обмежень; якщо все ж таки існують певні обмеження, то як і якою мірою вони проявляються; чи можна в певний спосіб вивчити і виміряти сполучуваність компонентів у складному слові.

Отже, словоскладання надзвичайно поширене в німецькій мові і є однією з характерних відмінностей німецької мови від інших мов. Дистрибутивний та трансформаційний методи аналізу виявили, що німецькі складні слова є, як правило, бінарними структурами, які складаються з двох безпосередніх складників, при цьому кількість кореневих морфем може бути більше двох. Найпоширенішими композитами виявляються: Substantiv + Substantiv, Adjektiv + Substantiv, Verbalstamm + Substantiv.

Велике поширення словоскладання, особливо в системі іменника, пояснюється низкою причин:

- спрощення структури словосполучення з прагматичних міркувань – іменник у родовому відмінку перед означеним словом – сприяло їх поєднанню: eine Lebensgeschichte (eine Geschichte des Lebens), а також поєднанню прикметника з іменником: die Fremdsprache (die fremde Sprache);

- лексична (невелика кількість відносних прикметників) і морфологічна (здатність прикметників поєднуватися з порівняно невеликою кількістю суфіксів);

- дія аналогії за Г. Паулем;

- мовна картина світу давніх германців (що характеризується світосприйняттям на підсвідомому рівні та необхідністю позначувати певні предмети та явища саме в німецькій мові).

Саме лексичний склад мови в найбільш повному вигляді відбиває особливості мислення, психології, умов і способу життя його носіїв. Слово дозволяє отримати уявлення про мислення, психологію, умови життя давніх германців, тобто про все те, що прийнято називати мовною картиною світу [3, с. 404-405].

«Новостворені одиниці є найсучаснішими мовними породженнями, а при всякому породженні виникає дещо, чого не було досі. Народження буде нове буття і йому повинен передувати вже наявний матеріал» [2, с. 145]. Кожна одиниця, навіть будучи новою, обов'язково повинна базуватись на засадах і принципах певної мови (фонетична, лексична, синтаксична, функціональна, стилістична специфіка тощо), інакше буде відкинута системою мови. Нове слово, як і будь-яке інше, підпорядковується суворим законам, які керують елементами цієї мови [8, с. 367].

«Відомо, що мова віддзеркалює національну культуру, є живою скарбницею народу – у ній його надія, розум, досвід. Водночас мова є найважливішим засобом спілкування між людьми, передачі думок одних іншим. Тому, приєднуючись до спілкування іноземною мовою, можна зрозуміти, а при потребі й сприйняти все краще, що є в культурі іншого народу» [6, с. 114].

Особливістю сучасного складу лексики німецької мови є стрімке збільшення кількості функціонуючих у мовленні слів і, головне, існування в ньому великої кількості актуальних позначень. Поява нових слів є неминучим кроком для подальшої еволюції будь-якої мови. Отже, мова – це така система, яка постійно розвивається. На лексичному рівні мова розвивається завдяки появі нових одиниць. Їхнє подальше функціонування залежить від багатьох факторів: як позамовних (важливість поняття, яке отримує новітню номінацію), так і мовних (підпорядкованість новітніх одиниць закономірностям відповідної природної мови).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Блумфілд Л. Язык / Л. Блумфілд; пер. с англ. Е.С. Кубряковой и В.П. Мурат; комментарий Е.С. Кубряковой; под ред. и с предисловием М.М. Гухман. – М. : Прогресс, 1968. – 607 с.
2. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры : пер. с нем. / В. фон Гумбольдт; составление, общая редакция и вступительные статьи А.В. Гулыги и Г.В. Рамишвили. – М. : Прогресс, 1985. – 451 с.
3. Левицький В.В. Основи германістики / В.В. Левицький. – Вінниця : Нова Книга, 2006. – 528 с.
4. Левицький В.В. Семасиология : монография для молодых исследователей / В.В. Левицький. – Изд. 2, исправл. и дополн. – Винница : Нова Книга, 2012. – 680 с.
5. Рождественский Ю.В. Общая филология / Ю.В. Рождественский. – М. : Фонд «Новое тысячелетие», 1996. – 326 с.
6. Семендяев В.І. Деякі проблеми перекладу лексики як засобу міжкультурної комунікації / Семендяев В.І. // Сучасні тенденції розвитку та дослідження германських мов : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Мелітополь : ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2008. – С. 114–116.
7. Степанова М.Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М.Д. Степанова, В. Фляйшер. – Москва : Высшая школа, 1984. – 264 с.
8. Фуко М. Слова и вещи / М. Фуко; пер. с фр., вступ. статья Н.С. Автономовой. – М. : Прогресс, 1977. – 488 с.
9. Шишліна О.П. Семантика складних іменників з першим або другим словотворчим компонентом – основою кореневого іменника / О.П. Шишліна // Мовленнєва комунікація в постіндустріальному суспільстві : матеріали Другої Міжнародної наукової конференції германістів. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – С. 154–159.
10. Kellermann B. Das Meer / Bernhard Kellermann. – Charkiw : Ranok, 2003. – 240 S. – (Klassische Lektüre).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Назаренко – асистент кафедри німецької філології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукові інтереси: історія германських мов (німецька, англійська, готська); типи, засоби словотвору сучасної німецької мови та причини виникнення нових слів (особливо тих, які не потрапили до словників німецької мови) у структурно-семантичному та прагматичному аспектах; діахронічна й типологічна семасіологія; готська мова як правова германських мов (особливо історія і мова готів Таврії – князівство Феодоро та системотворча роль Олександрійського меридіану в розповсюдженні культурних парадигм).

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ

УДК 811.161.2

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ФІНАЛЬНІ МОРФЕМИ В ІМЕННИКАХ НУЛЬОВОЇ ВІДМІНИ

Світлана КОВТЮХ (Кіровоград, Україна)

У статті досліджено проблему ідентифікації кінцевих значущих частин слів у лексемах нульової відміни з початковим компонентом зав-, ком-, мін-, пів- і незмінюваних жіночих прізвищах українського походження на -о та на приголосну фонему; запропоновано термін «трансформаційна морфема» щодо досліджуваних фінальних сегментів невідмінюваних іменників з погляду морфологічної парадигматики.

Ключові слова: морфологічна парадигматика, морфеміка, нульова відміна, транспозиційна морфема, трансформаційна морфема.

The author studies the problem of identifying meaningful ending parts of the words in zero declension lexemes with the starting component зав-, ком-, мін-, пів- and in unvarying female surnames of Ukrainian origin, ending with -o and a consonant phoneme. The author introduces the term "transformational morpheme" concerning the final segments of indeclinable nouns with relation to their morphological paradigmatics.

Keywords: morphological paradigmatics, morphemics, zero declension, transposition morpheme, transformational morpheme.

Деякі підсистеми української мови є особливо близькими, взаємозалежними через один об'єкт вивчення, спільний поняттєво-термінологічний апарат, взаємопов'язані методологічні та теоретичні концепції тощо, серед них фонетика і фонологія, морфологія і морфологічна парадигматика, морфеміка і словотвір та інші. Дві останні стали окремими дисциплінами порівняно недавно – у другій половині ХХ ст. Морфемну структуру українських слів у зв'язку зі словотвором, функціональний аспект окремих афіксів з погляду діакронії та синхронії, особливості їх валентності, походження тощо досліджували І. І. Ковалик, А. П. Грищенко, В. О. Горпинич, Н. Ф. Клименко, О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, П. І. Білоусенко, Є. А. Карпіловська, Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо, І. В. Козленко, О. М. Зубань, З. С. Сікорська та інші). Загалом у науковій літературі представлено різні підходи, запропоновано нові методики вивчення морфеміки та словотвору, репрезентовано специфічне уявлення про ці розділи в контексті інших галузей мовознавства та опрацьовано термінологію. Також опубліковано морфемні словники, у яких представлено максимальний набір українських морфем (Яценко І. Т. Морфемний аналіз. Словник-довідник. У 2-х т. – К., 1980–1981; Полюга Л. М. Морфемний словник української мови. – К., 1983; частотно-валентний Словник афіксальних морфем української мови. – К., 1998 – автори: Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, В. С. Карпіловський, Т. І. Недозим; Полюга Л. М. Словник українських морфем. – Львів, 2001).

Проте малодослідженими є проблеми кваліфікації деяких кінцевих морфем у незмінюваних іменниках української мови, як наслідок – зв'язки нової дисципліни – морфологічної парадигматики – та морфеміки. Це й зумовило актуальність публікації.

Мета статті – дослідити морфеміко-морфологічний статус фінальних структурних елементів кількох груп іменників нульової відміни. Для цього необхідно розв'язати такі завдання: 1) визначити випадки граматичної омонімії, зокрема іменників і прислівників, серед значущих частин слова з погляду морфологічної парадигматики; 2) установити різновид кінцевих морфем у лексемах з початковим компонентом зав-, ком-, мін-, пів-; 3) з'ясувати, яким чином кваліфікувати фінальні значущі частини слова в незмінюваних жіночих прізвищах українського походження на -о та на приголосну фонему, а також у кількох ойконімах, утворених від антропонімів у формі Р. в.

Однією з характеристик мовних явищ є їх неоднозначність, яка виявляється в різних аспектах. Проблеми граматичної, зокрема морфеміко-морфологічної, неоднозначності розглядали багато лінгвістів як на теоретичному, так і на прикладному рівнях. Різновидом мовної неоднозначності є омонімія (лексична, граматична, словотвірна тощо). У теоретичному аспекті така омонімія розглядалася здебільшого в контексті загальних проблем мовної неоднозначності, омонімії та полісемії, зумовлених потребами лексикографії, лексикології та граматики, у працях

О. О. Потебні, В. В. Виноградова, О. С. Ахманової, О. І. Смирницького, В. М. Русанівського, Н. Ф. Клименко, М. П. Кочергана, О. О. Тараненка, М. П. Муравицької, Л. А. Лисиченко, А. А. Лучик, О. М. Демської та інших.

Досліджуючи питання ідентифікації кінцевих омонімічних значущих частин слів, неможливо обійтися без морфемного та словотвірного аналізу. На думку Н. О. Янко-Триницької, морфемний розбір слів ґрунтується на словотвірному аналізі ланцюжка послідовно виведених основ (слів), а словотвірний аналіз – на зіставленні двох споріднених лексем і встановлює словотвірну структуру похідного слова, тобто розкриває морфологічні й семантичні відношення між двома основами (словами) [13, с. 19]. Найпоказовіше це демонструють омонімічні іменники та прислівники, що виникли в результаті адвербіалізації: *безкрай, весною, верхом, гамузом, ганьба, горою, гріх, гуртом, гвалтом, даром, днями, дрібочку, духом, жах, зимою, неволею, порою, серединою, скопом, спіраллю, часами, шкода* та ін.

Явище переходу інших частин мови до лексико-граматичного розряду прислівників вивчав ще в ХІХ ст. О. М. Огоновський [11]. І. К. Чапля зазначає, що завершення процесу адвербіалізації відбувається тоді, коли «нейтральне вживання однієї категорії при іншій приводить до втрати першою категорією своєї змінності й лексичної виразності» [12, с. 31]. Специфіка переходу іменників у прислівники, на думку І. Р. Вихованця та К. Г. Городенської, виявляється у двох ступенях адвербіалізації: синтаксичному й морфологічному [2, с. 313]. По-різному презентовано частиномовний статус омонімічних безпріименникових відмінкових форм іменників і прислівників, утворених переважно від словоформ О. в., рідше – З., Н. чи Р. в., наприклад: *боком* – прислівник (СУМ I, с. 213; ВТС, с. 91; СУ); *галоном* – прислівник (СУМ II, с. 21; ВТС, с. 219; СУ); *риссю* визначено як прислівник тільки в «Словниках України», у «Словнику української мови» та «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» не зафіксовано для цієї лексеми окремої словникової статті; *смерканням* – у двох останніх словниках указано «у значенні прислівника» як 3-я семема до багатозначного іменника «смеркання» (СУМ IX, с. 398; ВТС, с. 1348); а *смерком* у всіх трьох словниках представлено як прислівник (СУМ IX, с. 398; ВТС, с. 1348; СУ); *крихту* – прислівник у «Словниках України», 3-я семема слова «крихта» – «у значенні прислівника» (СУМ IV, с. 352; ВТС, с. 588), хоч в останній праці лексема *крихту* має також окрему словникову статтю, де зазначено: *див. крихта* 3 (ВТС, с. 588); прислівникове значення лексем *крихітку, крихточку* в «Словнику української мови» не вказано зовсім, у двох інших працях – це прислівники (ВТС, с. 588; СУ). Неоднакова лексикографічна презентація свідчить про складність визначення ступеня адвербіалізації подібних лексем на певному синхронному зрізі. На нашу думку, доречніше було б тлумачити омонімічні іменники й прислівники в окремих словникових статтях, оскільки з погляду лексикології – це неповні лексичні омоніми. Частиномовний статус визначають тільки в контексті: *В завірюху, ожеледь, морози Стукають синиці у вікно, З горобцями ділять на дорозі Крихту* (іменник) *хліба мерзлу і зерно* (А. Качан). – *Допоможи він мені крихту* (прислівник), *каплю... і я б тепер багач на всю губу був* (Панас Мирний). На словотвірному рівні перехід слів з однієї частини мови до іншої кваліфікують як морфолого-синтаксичний спосіб словотвору або як конверсію чи транспозицію. Кінцеві морфемні змінюваних іменників – це закінчення, у прислівниках такі структурні елементи (крім нульових флексій) виконують функцію суфіксів. Такі морфемні варто називати транспозиційними. Дослідниці Л. О. Вакарюк і С. Є. Панцьо дають таке визначення: „Морфема транспозиційна. Афіксальна морфема, яка бере участь у творенні похідних транспозиційних словотвірних типів, для яких характерна зміна частиномовної належності” [1, с. 89].

У морфологічній парадигматиці виокремлюють нульову парадигму, до якої належать іменники, що мають тотожні словоформи у всіх відмінках, інакше їх називають незмінними [Див.: 6; 7; 8]. При цьому в таких лексемах не може бути ніякого закінчення, навіть нульового. До невідмінюваних іменників з повною парадигмою зараховано, зокрема, складноскорочені слова, утворені на власне-українському ґрунті, з кінцевим іменниковим компонентом у формі Р. чи О. в. (деривати з початковим елементом *ком-, мін-, зав-* тощо). Це можуть бути іменники подвійного – чоловічого або жіночого – роду та середнього. У різних джерелах такі лексеми мають неоднакову граматичну кваліфікацію. У „Словниках України” складноскорочені слова на зразок *комроти, комвзводу* подані як іменники чоловічого роду, а *Мінздорів'я, Міносвіти, Мінекобезпеки, Мінекономіки, Міноборони* – іменники середнього роду. Можливо помилково, у вказаній лексикографічній праці переважна більшість іменників з другим компонентом у формі Р. в. маркована графемою чоловічого роду: *завферми, завбази, завклубу, завкафедри, заввідділу, завскладу*; слова ж із другим компонентом в О. в. позначені ремаркою – іменники чоловічого або

жіночого роду, що відповідає чинній нормі: *завфермою, завбазою, завклубом, завкафедрою, заввідділом, завскладом*. У лексемах *завлабораторії* та *завлабораторією* в „Словниках України” категорія роду визначена навпаки: перше слово – чоловічого або жіночого, друге – чоловічого роду. І тільки *завкадрів* та *завкадрами* коректно кваліфіковано як іменники чоловічого або жіночого роду (СУ). У „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” всі зазначені вище незмінювані аббревіатури марковано одночасно чоловічим і жіночим родом (ВТС, с. 378, 380, 381). На нашу думку, у словниковій статті чи граматичній ремарці варто вказувати: чоловічого або жіночого роду, оскільки в контексті ці іменники мають певний визначений рід і не можуть одночасно мати значення обох родових граем [8, с. 71–72].

З погляду культури мовлення більш прийнятними є словоформи з другим компонентом у формі Р. в., оскільки перший є скороченням від іменників *завідувач* чи *завідувачка*; слова з другим компонентом у формі О. в. першим мають усічені субстантивовані активні дієприкметники із суфіксами **-ач-**, **-уч-** теперішнього часу – *завідующий* або *завідуюча*. Вони маловживані в сучасній українській літературній мові, їх рекомендовано уникати. Активний субстантивований дієприкметник *завідующий*, що поширився в українській мові під впливом російської, керує формою О. в.: *завідующий* (чим?) *бібліотекою, кадрами, фермою, кафедрою* тощо. Проте наразі кодифікованою нормою є вживання віддієслівного іменника *завідувач* (чого?), поєднаного з формою Р. в. іменника – *бібліотеки, кадрів, ферми, кафедри* і под. Відповідно, науковці, наприклад К. Г. Городенська, радять послуговуватися невідмінюваними аббревіатурами, де компонент *зав-* сполучено з формою іменника в Р. в.: *завкафедри, завбібліотеки, завкадрів* [3, с. 145]. Щодо групи незмінюваних іменників некоректним є визначення слів нульового незмінного класу як таких, що мають у всіх формах нульове закінчення, у монографії А. А. Залізняка «Русское именное словоизменение» [5, с. 210], тому що в словах нульової відміни формально не може бути ніякої флексії, навіть нульової. Більш кваліфікованим є пояснення А. П. Загнітка: „...у невідмінюваних іменників яскраво виражена в системі мови омонімія форм як реалізаторів відповідних граем, яка, виступаючи у мовній організації потенційною і реально можливою, завжди послідовно розчеплюється на синтаксичному рівні, де відбувається в кожному конкретному випадку реалізація трьох граматичних значень (роду, числа, відмінка) іменника” [4, с. 177].

Досліджувані мішані аббревіатури з кінцевим компонентом у формі Р. чи О. в. функціонують паралельно з двочленним словосполученням чи двокомпонентним утворенням зі скороченою першою частиною: *Поки я вбираю в очі корінці книг, до мене підходять і дядько Себастьян, і завідующий бібліотекою* (М. Стельмах). *Така сама була й на посаді, так що безпосереднє начальство її, завідувач статчастиною Махортресту, а й то якось, щоправда, наодинці назвав її „добрною одиницею”* (В. Підмогильний). *Оце знайшли пузатого. Живіт до спини присох! Ходить як з хреста знятий... – Та не про нього ж... Зав. поштою пузатий? Пузатий* (О. Гончар).

У вказаних прикладах кінцева морфема **-ою** є відмінковою флексією, зокрема О. в. однини. З погляду семантики словосполучення *завідувач ферми* та аббревіатурне утворення *завферми* є тотожними відповідно до їхнього лексичного значення, відмінною є тільки словотвірна та морфемна будова.

Деривати з початковим компонентом *зав-*, *ком-*, *мін-* на зразок *завферми, завбази, завбібліотеки, завкафедри, завклубу, заввідділу, завскладу, завлабораторії, завкадрів; компроти, комвзводу; Мінздоров'я, Міносвіти, Мінекобезпеки, Мінекономіки, Міноборони* є невідмінюваними в сучасній українській мові, а тому не можуть мати навіть нульового закінчення. Фінальні морфеми **-и** (*завферми, завбази, завкафедри, завбібліотеки, компроти, Міносвіти, Мінекобезпеки, Мінекономіки, Міноборони*), **-у** (*завклубу, заввідділу, завскладу, комвзводу*), **-а** (*Мінздоров'я*), **-і** (*завлабораторії*), **-ів** (*завкадрів*) є перехідними морфемами, котрі не є закінченнями, проте ще не стали суфіксами чи іншими різновидами значущих частин слова.

Оскільки розглядувана проблема фактично не досліджена у вітчизняному мовознавстві, пропонуємо для позначення таких значущих частин слова термін „трансформаційні морфеми”. Трансформаційними вказані морфеми називаємо тому, що в процесі деривації відбувається перетворення, або трансформація, кінцевих морфем. В аббревіатурах на зразок *завбібліотеки, завбібліотекою, комвзводу, Мінздоров'я* з першим компонентом *зав-*, *ком-*, *мін-* колишні флексії **-и**, **-ою**, **-у**, **-а**, **-і**, **-ів** утрачають первісне словозмінне значення й виконують функції застиглого маркера позиційно незмінюваного компонента у формі Р. чи О. в. однини, спорадично множини.

Цікавим із семантичного, словотвірного, морфемного, парадигматичного та інших аспектів є конгломерат українських дериватів з початковим елементом *пів-* (його варто кваліфікувати як службову морфему – префіксоїд): *півбала, півбудинку, півбіди, піввуха, півгоря, півкварти, півосі, півцарства, півшляху, пів-Чернівців, пів-Карпат* тощо [Див.: 7, с. 72–85]. До нульової відміни належать лексеми, що мають структуру «*пів-* + іменник у формі Р. в.»: *Кожен з чумаків мав право одного голосу, а новачки – півголосу* (Л. Яринко). І на *півкеліха* стояла голуба сльоза, і голуба сльоза стояла на *півсвіту* (О. Забужко). Здійснені підрахунки таких дериватів у лексикографічних працях різного типу засвідчили порівняно невелику цифру фіксацій. У „Словнику української мови” в 11 томах (1970–1980) зареєстровано 87 іменників на кшталт *півкілограма*, з них 40 – чоловічого роду, 32 – жіночого, 15 – середнього. Категорію роду визначають за твірним компонентом: *півклуночка* – чоловічого роду, *півпалинички* – жіночого, *півобличчя* – середнього. В „Орфографічному словнику” (1994) засвідчено 49 слів на зразок *півгодини*: 20 слів чоловічого роду, 22 – жіночого та 7 лексем середнього роду, серед останніх *пів'яблука*, якого немає в реєстрі одинадцятитомного видання. До „Правописного словника” С. І. Головащука включено 15 іменників з початковим сегментом *пів-*: 10 слів чоловічого роду, 4 жіночого і 1 середнього, проте лексеми *піввіку* та *півгодини* помилково визначено як прислівники. В інтегрованій лексикографічній праці „Словники України” (2001–2010), зафіксовано 69 іменників з першою частиною *пів-*, серед яких 29 лексем чоловічого роду, 32 – жіночого, 8 – середнього [7, с. 77–78]. Безсумнівно, в українській мові іменників з першим компонентом *пів-* набагато більше: абстрактні і конкретні назви, апелюючи і оніми, сингулятиви і плуративи, відмінювані і невідмінювані слова за потреби можуть сполучатися з указаним префіксоїдом й утворювати нові деривати. Якщо такі лексеми походять від іменників, що вживаються тільки в множині, то й самі набувають грами множини: *півсаней, півходиків, півокулярів, піввідмостків, півпоручнів, півшахів, пів-зернових, пів-добових, пів-озимих, пів-Суботців, пів-Косарів, пів-Петрашів, пів-Заліщиків, пів-Пиренеїв, пів-Кордильєрів, пів-Гаваїв* тощо.

Незмінюваними є тільки ті іменники з *пів-*, що сполучаються з формою Р. в. однини чи множини субстантивних твірних. При цьому компонент *пів-* ніби керує іменником, що знаходиться в постпозиції. Кінцеві морфемні іменників у Р. в. зазвичай матеріально виражені й виконують функції закінчень. Проте в сполученні з префіксоїдом *пів-* фінальні морфемні, що були флексіями твірного змінюваного слова, варто розглядати як трансформаційні морфемні, оскільки, як уже зазначалося, іменники цього типу в українській мові належать до нульової відміни, а тому закінчень мати не можуть. Розглядати ці сегменти як суфікси ми також не можемо.

Якщо в Р. в. твірного слова, зокрема *pluralia tantum*, наявна нульова флексія, то в дериваті з *пів-* ця морфема ніяким чином не кваліфікується, просто втрачається, редукується: *пів'ясел, півносилок, піввакацій, півворіт, півканікул, півнар, пів-Сум, пів-Черкас, пів-Лубен, пів-Придук, пів-Афін, пів-Апеннін, пів-Дарданелл*. У випадку внесення до нової редакції Українського правопису зміни про написання слів з *пів* окремо зникне особлива група незмінюваних іменників. Якщо досліджуваний префіксоїд сполучається з іменником у Н. в., то новостворений дериват відмінюється. Порівняйте: *півострова* (невідмінюваний) – *півострів* (відмінюваний) – *півострова, півострову, півостровом, на, у (в), при півострові, півострове* тощо.

Крім прізвищ, що є незмінюваними і для осіб чоловічої, і для осіб жіночої статі, до нульової парадигми зараховано жіночі українські прізвища на *-о* та на приголосну фонему: *Визиренко, Данько, Джураєнко, Ївженко, Каціло, Кедьо, Лесько, Маїло, Нудько, Оселедько, Павльо, Походило, Сямро, Цілуйко, Ярмоленко; Антолик, Бий, Васик, Власій, Гречкосій, Дячик, Замрій, Квіт, Леміш, Мищук, Неїжмак, Обіщан, Павич, Рябошлик, Сухоніс, Тонковид, Філь, Христич, Чолій, Убийкінь, Щур, Якимичак* [9, с. 112–115, 211–212, 239–247].

Ці жіночі прізвища мають омонімічні словоформи в однині та множині, а чоловічі – змінюються, наприклад: *Романиченко Ірини – Романіченка Павла, Сокирко Дарині – Сокиркової Назару, Катрич Олесю – Катрича Богдана, з Вибранець Катериною – з Вибранцем Романом*.

Так само, як і в досліджуваних нами словах з початковим компонентом *зав-, ком-, мін-, пів-*, фінальні морфемні жіночих прізвищ на *-о* втрачають первісне значення. Тому кваліфікуємо їх також як трансформаційні морфемні. У чоловічих прізвищах на *-о* прикінцева морфема є закінченням, якщо ж таке прізвище змінює родову ознаку – стає маркованим категорією жіночого роду, тобто трансформується, переходить до розряду невідмінюваних іменників, морфема *-о* втрачає статус словозмінної, тому що незмінювані іменники не мають ніяких закінчень, навіть нульових.

У чоловічих прізвищах на кшталт *Вовкогон, Задніпрянець, Калинчук, Надточій* фінальною

морфемою є нульове закінчення, якщо такі прізвища позначають осіб жіночої статі, то стають незмінюваними, відповідно, нульову кінцеву морфему в них зовсім не виділяють.

Різновідмінювані жіночі прізвища на -ин, -ів (*Дячишин, Никулин, Вінтонів, Юзів*) [9, с. 126–140, 219–220, 254–256] можуть мати нульову парадигму, при цьому вони втрачають кінцевий нульовий структурний сегмент.

Унікальними для української топонімії є незмінювані меморіальні назви населених пунктів, утворені від антропонімів у формі Р. в.: *Петровського, Івана Франка, Максима Горького, Шевченка, Щорса: Детальний метеопрогноз у Максима Горького на сьогодні, завтра, вихідні...* (З інтернету). Усі вони, крім ойконіма *Івана Франка*, засвідчені в «Словниках України» як іменники *singularia tantum*, що мають тотожні грамеми в усіх відмінкових формах однини. Такий словотвірний тип не зафіксовано в мовах країн близького зарубіжжя. На думку В. А. Ніконова, „цей „флексійний” різновид немовби проміжний: він безафіксований, але в ньому флексія виконує ту ж явно топонімічну функцію, „заміщаючи” топонімічний суфікс, як, наприклад, і в показнику множини” [10, с. 32]. Якщо вказані твірні слова функціонують як імена, прізвища, псевдоніми, то кінцеві змінювані сегменти, зокрема в Р. в. однини **-а, -ого**, є флексіями, в ойконімах кваліфікуємо їх як трансформаційні морфеми. Унаслідок дії законів про декомунізацію частина вказаних власних назв населених пунктів зникне з карти України.

Отже, унаслідок граматичної омонімії в українській мові постає проблема ідентифікації фінальних морфем, зокрема в лексемах нульової відміни, які відзначаються омонімічними грамемами в усіх можливих формах. Кінцевими морфемами змінюваних іменників є закінчення. У прислівниках, утворених від безпрефіксальних форм О., Н., З., Р. в. іменників, відповідно, фінальні значущі частини слова виконують роль суфікса, крім колишніх нульових флексій, оскільки прислівник належить до незмінних частин мови, у яких не може бути ніякої флексії, навіть нульової. Кінцеві морфеми прислівників кваліфікуємо як транспозиційні, тобто ті, за допомогою яких лексеми змінюють частиномовний статус. Для кваліфікації фінальних морфем, крім тих, що виконували у змінюваних іменниках функцію нульових закінчень, у незмінюваних лексемах з першим компонентом *зав-, ком-, мін-, пів-*, у незмінюваних жіночих прізвищах українського походження на **-о**, а також у кількох ойконімах-посвятах, утворених від антропонімів у формі Р. в., пропонуємо новий термін – трансформаційні морфеми. Явище трансформації полягає в зміні морфологічного статусу таких дериватів: з відмінюваних твірних вони перетворюються на незмінювані похідні. Відповідно, унаслідок трансформації змінюється не тільки лексичне значення слова, морфологічна парадигматика дериватів, а й морфемна будова, насамперед ідентифікування кінцевого сегмента. З погляду культури мовлення аббревіатури на зразок *завкафедри, завкадрів* варто вживати з кінцевим компонентом у формі Р. в. однини, спорадично множини, оскільки наразі нормативним у такому значенні є іменник *завідувач*, а не *завідующий*, як це було кілька десятиліть тому.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.

СУ – Словники України – інтегрована лексикографічна система / В. А. Широков, І. В. Шевченко, Н. М. Сидорчук та ін. – К. : Український мовно-інформаційний фонд, 2001–2010.

СУМ – Словник української мови : т. I–XI. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авдеева С.Л. – Див.: Ковтюх С.Л.
2. Вакарюк Л. О. Український словотвір у термінах. Словник-довідник / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Джура, 2007. – 260 с.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; за ред. І. Р. Вихованця. – К. : Університетське видавництво „Пульсари”, 2004. – 398 с.
4. Городенська К. Г. Зустрітися із завкафедри / К. Г. Городенська // Українська мова. – 2014. – № 2. – С. 145.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 437 с.
6. Зализняк А. А. Русское именное словоизменение / А. А. Зализняк. – М. : Наука, 1967. – 370 с.
7. Авдеева (Ковтюх) С. Л. Нульова парадигма в сучасній українській літературній мові // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. У 2 частинах. – Донецьк : ДонДУ, 2003. – Випуск 11. Част. I. – С. 11–20.
8. Ковтюх С. Л. Відмінкова парадигма іменників типу піввагона, півдоби, півнеба // Наукові записки. – Серія : філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2004. – Випуск 53. – С. 72–85.

9. Ковтюх С. Л. Элементарні парадигматичні класи іменників нульової відміни в сучасній українській мові // Наукові записки. – Серія : філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. – Випуск 67. – С. 66–81.
10. Ковтюх С. Л. Словозмінна парадигматика українських прізвищ: [монографія] / С. Л. Ковтюх, О. М. Кашталян ; за ред. С. Л. Ковтюх. – Кіровоград : Полімед-Сервіс, 2012. – 256 с.
11. Никонов В. А. Введение в топонимику / В. А. Никонов. – М. : Наука, 1965. – 180 с.
12. Огоновський О. М. Граматика руського языка для шкіл середніх / О. М. Огоновський. – Львів, 1889. – 288 с.
13. Чапля І. К. Прислівники в українській мові / І. К. Чапля. – Харків : Вид-во ХДУ, 1960. – 124 с.
14. Янко-Триницкая Н. А. Словообразование в современном русском языке / Н. А. Янко-Триницкая. – М. : Индрик, 2001. – 504 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Ковтюх – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: граматика, лексикологія, ономастика, морфологічна парадигматика сучасної української мови.

УДК 811.112.2'27/28

ÜBER DIE KATEGORIALE PRÄGUNG DER QUALIFIKATIVEN WÖRTER IM MODERNEN DEUTSCH

Богдан МАКСИМЧУК, Ірина АРАБСЬКА (Львів, Україна)

Граматичні значення частин мови – ономазіологічні категорії, які не піддавались до цього часу спеціальному дослідженню. Особливо це стосується категорії прикметника, яка традиційно описується в термінах латинської граматики. У даній статті зроблено спробу розглянути кваліфікативні слова з точки зору їхнього структурного значення – здатності реалізуватися в глибокій структурі речення в межах синтаксичної біфункціональності та суб'єктно-предикатної структури актуальних і потенційних речень. На основі цього ідентифіковано інгерентну модифікацію – категоріальне значення нової частини мови – кваліфікатора.

Ключові слова: категоріальне значення частини мови, системна біфункціональність, синтагматичний фрагмент, кваліфікативна атрибуція, кваліфікатор.

The grammatical meanings of the parts of speech are taken for the onomasiological categories that have not been studied thoroughly enough in prior research. This is especially true of the category of the adjective that is traditionally described in terms of Latin grammar. In the present paper, an attempt has been made to tackle the words denoting quality from the point of view of their structural meaning, viz. the ability to find their realization in the deep structure of the sentence within syntactic bifunctionality and subject-predicate structure of actual and potential sentences. Proceeding from this, an inherent modification, the categorial meaning of the word qualifier as a new part of speech, has been determined.

Keywords: categorial meaning of a part of speech, systemic bifunctionality, syntagmatic stretch, qualifying attribution, qualifier.

Unserem Beitrag möchten wir die Worte von Albert Einstein vorausschicken: „Die Wissenschaft bewegt uns dazu, neue Begriffe und Theorien zu schaffen. Ihre Aufgabe besteht darin, die Wand der Widersprüche zu brechen, die ab und zu dem wissenschaftlichen Fortschritt den Weg versperren. Sogar die Deutung alter Probleme aus neuer Sicht verlangt eine neue schöpferische Einbildungskraft und stellt den echten wissenschaftlichen Fortschritt dar.“ Daran angeknüpft ist es ohne Änderung der herkömmlichen Analysemodelle und der Denkweise kaum möglich, die Probleme zu lösen, die durch die vorhandene Denkweise bedingt sind.

Diese Erwägungen betreffen in erster Linie „die Zehn-Wortarten-Lehre“ der traditionellen Grammatik, die aus der griechisch-abendländischen Urteilslehre entstanden ist und die traditionellen Grammatiken und damit auch den Grammatikunterricht in den Schulen beherrscht hat. Allerdings mangelt es hier noch an Einheitlichkeit und Konsequenz, weil die Wortarten nach verschiedenen Kriterien abgestempelt werden und das idioethnische Spezifikum und das Spezifikum einer jeden Wortart nicht berücksichtigen. Die lateinischen Termini sind durchaus sprechend und werden in verschiedene Richtungen projiziert, in eine eher semantische Richtung die einen (Nomen, Substantiv, Numerale), in die Richtung der syntaktischen Funktion die anderen (Konjunktion, Präposition, Adverb), in die Richtung einer textuellen Funktion (das Pronomen), in die Richtung einer pragmatischen Funktion (die Interjektion) usw. Man versucht bis jetzt lateinische Termini zu belassen, weil wir diese als reine Etiketten benutzen, ohne nach dem dahintersteckenden Sinn zu suchen. Eindeutschungen verstärken Indizien, dass es sich um semantische Klassen handeln könnte (Dingwort, Zahlwort, Umstandswort). Sie sind aber dort irreführend, wo der Klassenbildung tatsächlich nicht semantische Kriterien zugrunde liegen.

Ein ganz besonderes Problem für die „Zehn-Wortarten-Lehre“ ist der folgende Fall: nach dieser Lehre ist das Wort „schön“ einmal ein Adjektiv und einmal ein Adverb:

1. *Sie hat schönes Haar.* (Adjektiv)
2. *Sie ist schön.* (Adjektiv)
3. *Sie singt schön.* (Adverb)

Es fragt sich aber, warum hier zwei Lexeme vorliegen sollen, falls sie semantische Identität aufweisen (ein Lexem – 3 syntaktische Wortformen, syntaktische Wörter). „Schön“ im Beispiel 2 und 3 ist unflektiert. Warum ist dann „schön“ im Beispiel 2 nicht auch Adverb? Hier zeigt sich der schlechte Einfluss anderer Sprachen auf diese Wortartlehre; tatsächlich wird eine Entsprechung zu „schön“ im althochdeutschen, slawischen und im Latein in dieser Position wie ein Adjektiv flektiert: *ther man ist blint oder blinter*. Dagegen hat in diesen Sprachen eine Entsprechung zu „schön“ (ahd. *scōni* – гарний, lat. *bonus* – гарний) im Satz 3 eine spezielle adverbiale Wortform: *гарно, bonō, scōno*.

Hier von zwei verschiedenen Wörtern „schön“ im modernen Deutsch zu reden (einem Adjektiv und einem Adverb), heißt offensichtlich nicht länger von zwei Lexemen reden, sondern von zwei syntaktischen Wörtern.

Um der Sache auf den Grund zu geben, schalten wir einen kurzen historischen Exkurs über dieses Problem ein. Bekanntlich sind die alten qualitativen Adverbien nichts anderes als Kasusformen der Adjektive, die im adverbialen Gebrauch morphologisiert wurden. Diese Ausgangsformen sind verschieden in verschiedenen ide. Sprachen: vgl. das lat. „*bonō*“ und das ahd. Adjektiv „*guoto*“, die Relikte des alten ide. Ablativus sind. Im Ahd. bestand neben zwei Adjektivformen - unflektiert/flektiert: *die man sint blint oder blinte; blinter man oder blint man* noch das qualitative Adverb z. B. „*blinto*“. Das qualitative Adverb wurde durch das Anfügen des Suffixes „-o“ an das entsprechende Adjektiv gebildet. Durch die Abschwächung der Endsilben und durch die Apokope des auslautenden „e“ im Mhd. sind beide Formen zusammengefallen zu „blint“. Infolge dieser Erschütterung des Systems war die Sprache bestrebt, diese Verluste durch *lich-* > *lich-* > *liche-* > *lichen-* Bildungen, die vorwiegend in der verbalen Sphäre des Satzes verwendet wurden (prädikativer und adverbialer Gebrauch) zu ersetzen. Das Mhd. versuchte „*-liche*“ zu einem morphologischen Kennzeichen zu entwickeln, nachdem das ursprüngliche „e“ bis zum Simplex verblasst und oft apokopiert wurde. Im 14. Jahrhundert wurde das „e“ in „*-liche*“ von der Apokope erfasst. Das Suffix lautete sowohl bei dem Adjektiv als auch beim Adverb *-lich*. Um es zu vermeiden, benutzte man die Adverbien auf „*-lichen*“. Doch schon Mitte des 14. Jahrhunderts verloren diese Formen ihren rein adverbialen Charakter und begannen auch in prädikativer Verwendung aufzutreten: *wi heimelichen si sin; das flyhen ist unmöglichen*. Somit wurde das Adjektiv-Adverb vereinheitlicht. Diese Prozesse liefen parallel mit den Prozessen des Ausbaus der syntaktischen Zentren des deutschen Satzes und sind mit der Tendenz verbunden, flektierte Formen im substantivischen und die kurzen Formen im adverbialen Gebrauch zu verwenden. Die funktionale Differenzierung der beiden Formen vertieft sich nach der Verkümmern der eindeutigen adverbialen Bildungen noch mehr. Im 15. Jahrhundert wurde ein Ausgleich bei den Formen erreicht, der mit dem endgültigen Sieg der flexionslosen Form endete.

Die nähere Untersuchung der qualitativen Adjektiv-Adverbien im Deutschen ergibt, dass ihre Entwicklung dialektisch verläuft und zwar als Negation der Negation nach dem Gesetz des dialektischen Widerspruchs. In der ersten Entwicklungsphase (Indoeuropäisch, Germanisch) begegnen keine selbständigen qualitativen Adverbien, sondern qualitative Adjektive in adverbialer Funktion, morphologisch geprägt durch Kasusendungen des Ablativs – *ōd*, germ. *ō*. Das Ahd. stellt die zweite Phase dar: vgl. das qualitative Adjektiv „*skōni*“ und das Adverb „*skōno*“. Nach dem Verfall des germ. Kasussystems wurde die Kasusendung „o“ nicht mehr als formbildendes, sondern einfach als wortbildendes Suffix aufgefasst. Auf diese Weise entstanden die qualitativen Adverbien, die sich an die ursprünglichen Adverbien angeschlossen haben. Im Frühhochdeutschen, der dritten Entwicklungsphase, wurde infolge der eingetretenen phonetischen Veränderungen der formale Unterschied zwischen qualitativen Adjektiven und Adverbien aufgehoben. Ihr lautlicher Zusammenfall bedeutet aber den Untergang der Adjektivadverbien, da ihre syntaktische Funktion von den gleichlautenden qualitativen Adjektiven übernommen wurde. Wahrscheinlich handelt es sich um eine „Rückbildung“. Dieser Prozess fing an mit der Formbildung, führte weiterhin zu der Wortbildung und endete mit der Formbildung und mit dem Schwund des Endsilbenvokals. Die spätentstandenen Adjektivadverbien wurden wieder von den entsprechenden Adjektiven funktional abgelöst. Diese Rückbildung geschah jedoch auf einer viel höheren Ebene. Denn die alten morphologisch-syntaktischen Mittel werden durch syntaktische ausgedrückt. Wie schon erwähnt, verlief diese Entwicklung im Rahmen des morphologischen Ausbaus der syntaktischen Zentren des deutschen Satzes und war auch mit der Tendenz zur Nominalisierung des Prädikats im Deutschen verbunden und mit dem damit verbundenen

Trend zur Schaffung der syntaktisch-semantischen Proportionen zwischen dem substantivischen und verbalen Bereich des Satzes (*das Haus liegt dort* > *das dortige Haus*), was den stilistischen, sprachökonomischen und kommunikativen Zwecken des Sprechers dient (Thema-Rhema-Gliederung).

Dieser Entwicklungstendenz stellte die Sprache verschiedene Mittel entgegen, um die alte Unterscheidung zwischen Adjektiv und Adverb erhalten zu können. Aber sowohl das primäre Suffix „*liche*“ als auch das sekundäre „*-lichen*“ erwiesen sich als überflüssig. Es sind nur die Bildungen erhalten geblieben, die ihre Bedeutung gegenüber dem Grundwort entwickelt haben: *neulich*, *schwerlich*, *freilich*. Die Sprache gleicht in dieser Hinsicht der blinden Natur und drückt ihren Stempel auf solche Lexeme, die es nicht brauchen. Als Beispiel einer solchen leeren grammatischen Form können die Genusformen der Substantive dienen, die keine Lebewesen bezeichnen oder die Pluralformen der Substantive. Aber die Tendenz zur Vereinheitlichung von Adjektiv und Adverb war stärker als der Widerstand der Sprache, was zum Niedergang des qualitativen Adverbs im Deutschen führte. Das Vorhandensein eines qualitativen Adverbs in den slawischen, romanischen und anderen flektierten Sprachen gibt uns kein Recht, dem Neuhochdeutschen eine Kategorie aufzuzwingen, die es seit ungefähr vier Jahrhunderten nicht mehr gibt. Wollen wir den geschilderten sprachlichen Vorgängen und deren Ergebnissen gerecht werden, müssen wir das qualitative Adjektiv in deutscher Gegenwartssprache in mehreren Funktionen (darunter auch in der adverbialen) auftreten lassen, statt von einem fiktiven Wortartwechsel (Adjektiv > Adverb) zu sprechen [9, S. 29].

Der Prozess des Untergangs des qualitativen Adverbs im Deutschen widerspiegelt eine von zwei Tendenzen im System der Wortarten: Einerseits geht es um den Prozess der Auflösung und Spaltung des alten Nomens und um dessen syntaktisch-morphologische Expansion, was zur Herausbildung des Merkmals des ersten, zweiten und dritten Grades führte. Vielleicht kommt es in Zukunft zur Herausbildung eines Merkmals des vierten Grades. Zum anderen beobachtet man nicht nur den Mauerfall zwischen den Wortarten, sondern den entgegengesetzten Prozess, der mit der Nominalisierung des Prädikats zusammenhängt, mit der Herausbildung der lexikalisch-syntaktischen Proportionen zwischen dem substantivischen und verbalen Bereich (*Das Fenster ist zu*, *das zuene Fenster*). Das degradierte Prädikat, z. B. „*das zuene Fenster*“, widerspiegelt in diesem Fall noch eine seit alters her bekannte Tendenz zur Überführung der prädikativen, klassifizierenden Funktion eines Prädikativs in die attributive identifizierende: *Das System der Elemente, das von Mendelejew aufgestellt wurde* → *das von Mendelejew aufgestellte System der Elemente*.

Die Vereinheitlichung der morphologischen Formen widerspiegelt einen fundamentalen Prozess mentaler Organisation des Denkens: gleiche oder ähnliche Inhalte werden gleich oder ähnlich kodiert. Dieser Prozess findet seinen Niederschlag in der dadurch bedingten Tendenz zum Abbau des flexivischen Systems im Verlauf der Sprachepochen, der auch mit der Erzeugung vom analogischen Ausgleich innerhalb von Paradigmen und Klassen und mit der Sprachökonomie verbunden ist. Darin wird die Tendenz der Sprache gesehen, komplexere Formen und Strukturen durch wenig komplexere zu ersetzen. Diese Tendenz wird aber durch eine zunehmende Komplexität im Bereich der Wortbildung und Syntax ausgeglichen. Nicht die letzte Rolle spielten dabei die zweifache morphologische Bezogenheit des qualitativen Wortes in der Funktion der prädikativen Attribute, schillernde Grenzen zwischen dem Prädikativ und dem Adverbiale, verschwommene semantische Bezogenheit auf den grammatischen Gegenstand bzw. den grammatischen Prozess im Falle der sogenannten syntaktischen Dispersion: *die Wälder grünen lustig*. Die semantische Bezogenheit in der Oberflächenstruktur des Satzes verliert oft ihren morphologischen Charakter (Adjektiv bzw. Adverb) auch bei der linguistischen Interpretation solcher phraseologischen Einheiten wie *kleinkriegen* und *festnehmen*, wo wir es im ersten Fall in der Tiefenstruktur mit dem Objektsprädikativ (bzw. dem Attribut zum Objekt) und im zweiten mit der adverbialen Partikel bzw. mit dem wortbildenden Präverb zu tun haben. Im ersten Fall geht es um die syntaktische Funktion der adjektivischen Kurzform, im zweiten dagegen um eine andere Wortart (Partikel bzw. ein wortbildendes Element). Im Falle „*kleinmachen*“ bezeichnet die Kurzform nicht die Qualität des Prozesses, sondern die des Objekts, welches diese Qualität infolge der Handlung bekommt. Bei der phraseologischen Einheit „*festnehmen*“ präzisiert „fest“ die Bedeutung des Verbs und wird als Präverb betrachtet. Im letzten Fall geht es um die heterogene Homonymie: *er hat den ganzen Tag fest gearbeitet*: *die Polizisten haben den Verbrecher festgenommen*: *der Stoff ist knitterfest*.

Der morphologische Ausgleich wurde aber in erster Linie durch den morphologischen und kommunikativen Ausbau des deutschen Satzes erreicht: Einerseits geht es um morphologisch flektierte Ausformung der substantivischen Gruppe, zum anderen um die Stärkung der kommunikativ-semantischen Gewichtung des verbalen Bereichs, was in der Endstellung der Negation, in dem Gesetz der wachsenden Satzglieder (O. Behaghel) und in der steigenden informativen Belastung in Richtung Satzende zu suchen ist.

Dieser Umbau hatte zur Folge, dass das qualifikative Wort im modernen Deutsch nicht durch syntaktische Zentren des Satzes, sondern durch das strukturelle Gerüst (Subjekt – Prädikat) in den Satz eingeschaltet wird. Und das bedeutet, dass die Kurzform der qualifikativen Wörter ihren lingualen Status gewechselt hat: von der morphologischen Variante des Lexems zum Vertreter des Lexems auf der Ebene des Lexikons, dessen syntagmatische (strukturelle) Bedeutung auf die Realisation in der Subjekt-Prädikat-Struktur im Bereich der aktuellen (*Ein guter Fahrer fährt immer gut*) und potenziellen Sätze (*Ich musste lange warten. – Mir stand der lange Weg bevor.*) ausgerichtet ist. Darüber hinaus kann die strukturelle (syntagmatische) Bedeutung eines qualifikativen Wortes in der Tiefenstruktur eines „degradierten Prädikats“ (H. Paul) vor dem Hintergrund der verkappten Prädikation eines in die Tiefenstruktur eingebetteten Satzes: *der gut aussehende Mann* ← *der Mann sieht gut aus*; *das Männlein, dickbäuchig und rotwangig* ← *Das Männlein war dickbäuchig und rotwangig* implizit ausgedrückt werden. Die potenzielle Realisation eines qualifikativen Wortes in der Subjekt-Prädikat-Struktur eines verkappten Kernsatzes ist auch in der Struktur des objektiven Attributs zu beobachten: *Er hat einen Waschkorb voll Trauben schon am Tage vorher leer in den Weinberg geschmuggelt.* ← *Er hatte einen Waschkorb in den Weinberg geschmuggelt.* ← *Der Korb war leer.* Auch die Situation und der Kontext können die Zweiteiligkeit des Satzes aufrechterhalten „So stützen sich die Benennungssätze auf die Struktur irgendwelcher logisch-grammatischer Satztypen, die auch situationsfein und kontextfrei einen (relativ) vollständigen Sinn und eine (relativ) geschlossene Form aufweisen. So beruht der Benennungssatz „Schön!“ (bei Betrachtung eines Bildes) auf der Situationstruktur „Dieses Bild ist schön“ [6, S. 228]. Solch eine zweifache syntagmatische Bifunktionalität eines qualifikativen Wortes bei der Beibehaltung seiner lexikalischen Identität stellt die Frage über die Aufhebung der herkömmlichen kategorialen Opposition im System der Wortarten „Merkmal des Gegenstands: Merkmal des Merkmals“ und richtet die Aufmerksamkeit eines Sprachwissenschaftlers auf die Suche nach einer neuen idioethnischen kategorialen Prägung der qualifikativen Wörter und auf deren Abgrenzung von den echten Adverbien. Es geht um die Änderung der grammatischen Denkformen: von der Monofunktionalität eines Merkmals zu seiner Bifunktionalität, von dem Denkmuster „entweder das Substantiv oder das Verb“ zum Denkmuster „sowohl das Substantiv als auch das Verb“.

Es gibt in der Linguistik Versuche, die Kurzform als eine abgesonderte Gruppe der Angabewörter zu betrachten, die durch ihre Umsetzung in Größenbegleitformen (Attributierbarkeit) den Artcharakter annehmen, deren innerer Sinn darin besteht, Bestandteil von etwas anderem zu sein. Daran anknüpfend, unterscheidet H. Glinz Artangaben zum Subjekt, zum Verb, zum Objekt (*Er schlug ihn tot.*). Somit bezieht sich das deutsche Adjektiv sowohl auf das Substantiv wie auf das Verb. [8, S. 190].

Die semantische Grundprägung des Adjektivs sei das Merkmal, so die herkömmliche Grammatik. Entscheidend wirkt hier die Bedeutungsidentität zwischen Angabeform (Kurzform) und Größenbegleitform (flektierte Form). Eine andere Auffassung bezüglich der Kurzform vertritt Vladimir Admoni. Er ist der Meinung, dass die Kurzform wegen ihrer engen syntaktischen Verbundenheit sowohl mit dem Adjektiv als auch mit dem Adverb ein gemeinsames Segment von zwei grammatischen Feldern bildet: dem Feld der Adjektive und dem Feld der Adverbien. Innerhalb dieser doppelt verankerten Wortform findet eine gewisse Polarisierung statt. Einige Wörter sind mehr adjektivischer, andere mehr adverbialer Natur, aber die Kurzform als solche ist ein Bestandteil dieser beiden Kategorien [6, S. 151]. Diese Auffassung ist aber insofern anfechtbar, als sie auf einem syntaktischen Prinzip basiert, nach dem die kategoriale Bedeutung einer Wortart adhärent ist und erst bei der Verwendung des Wortes im Redestrom abgestempelt wird, was an und für sich eine Streitfrage ist. Unsere Auffassung von dem lingualen Status der Kurzform geht davon aus, dass die sogenannten „amorphen“ Wörter über eine explizite nominative und über eine implizite strukturelle (syntagmatische) Bedeutung verfügen. Die strukturelle Bedeutung ist nichts anderes als das mentale Wissen eines Sprachträgers über die syntaktischen Positionen, die ein Wort in der Satzstruktur einnehmen kann. Mit anderen Worten geht es um die Valenz des Wortes. Was die Zeichen verbergen, wird in ihrer Verwendung manifestiert, so L. Wittgenstein. Die strukturelle Bedeutung gehört zu den verkappten Kategorien, die innerhalb des Zusammenhanges zwischen Semantik und Syntax identifiziert werden und basieren auf dem allgemeinen Prinzip der Sprache, die grammatischen Formen sowohl explizit als auch implizit auszudrücken. Dieses Prinzip der sprachlichen Organisation durchdringt morphologische Paradigmen (Nullmorpheme), Syntax, Wortbildung und Lexik, insbesondere die „amorphen“ Wörter (Elementarzeichen), die morphologisch nicht markiert sind (vgl. *тум, там, вчора, warm, dort* usw.). Bekanntlich können die lexikalischen Einheiten grammatische Zeitbezogenheit enthalten (vgl. z. B. *sich freuen über* – Vergangenheit, *sich freuen auf* – Zukunft, *bereuen* – Vergangenheit). Das betrifft auch die Elementarzeichen, die sowohl nominative (explizit) als auch syntaktische Funktion (implizit) ausdrücken. In der Bedeutung solcher „amorphen“ Wörter wie *feucht, gestern, schön, warm* ist nicht nur die semantische

Komponente (Agregatzustand, Zeit, Qualität, Temperatur) sondert auch der Hinweis auf das situative bzw. attributive Verhältnis dieser Wörter zu den anderen Wörtern in den aktuellen und potentiellen Sätzen АРТЮНОВА, БУЛЫГИНА (1972: 211). Es kommt darauf an, dass selbst die Benennung nicht nur der Prozess der Bezeichnung eines Denotats, sondern auch die Bildung des Begriffs und die Übermittlung der entsprechenden Denkweise in der Kommunikation darstellt [3, S. 17]. In diesem Zusammenhang erhebt sich die Frage über die bedeutungstragende Abwesenheit im Bereich eines morphologischen Exponenten, die als Nullform angesehen werden kann und die im Schnittpunkt sowohl der paradigmatischen als auch der syntagmatischen Beziehungen eines qualitativen Wortes konstituiert wird. Realisiert wird die Nullform auf der morphologisch-syntaktischen Ebene in zwei grammatischen Formen – in der adjektivischen (flektierten) und adverbialen (unflektierten), obwohl bis heute der undifferenzierte Gebrauch der flektierten und unflektierten Formen in beiden Bereichen des Satzes spurenweise zu verzeichnen ist: dialektal-stilistische, poetische, formelhafte und archaische Verwendung im substantivischen Bereich – *ein rosa Kleid, Röslein rot* – einerseits und volkstümliche – *mein Vater seliger; wo sie ihn todter gefunden haben* im verbalen Bereich. Noch in der mhd. Zeit hatte das deutsche Adjektiv größere Flexionsmöglichkeiten als heute: *der grüene walt, der walt grüener, der walt grüne, walt der grüne, der walt ist grüner, der walt ist grüene*

Mit dem Ausbau der syntaktischen Zentren und der Verlagerung der kommunikativen Gewichtung an das Satzende ändert sich das Verhältnis eines qualitativen Wortes zur Struktur der aktuellen und potenziellen Sätze. Es kommt somit zur Semantisierung der postverbalen syntaktischen Funktionen, die nur auf extensionale Einschränkung des durch die syntagmatische Dominante ausgedrückten logischen Begriffs zurückzuführen sind und den Nebensinn eines Urteils enthalten: *der Mond geht groß aus dem Abend hervor*. Die Verbindung mit der syntagmatischen Dominante erfolgt in diesem Fall durch die Anschließung, die durch das Nullmorphem des abhängigen Gliedes charakterisiert ist. Im Deutschen sind die Formen mit dem Nullmorphem in der Regel auf die Gruppe des Verbs angewiesen [6, S. 211]. Das implizite Formans ist von nun an nicht mehr aus den grammatischen Merkmalen der flektierten Formen zu erschließen, sondern wird vor dem Hintergrund ihrer syntaktischen Spezialisierung identifiziert. Im Bereich des Substantivs dagegen setzt sich die Tendenz zur globalen Grammatikalisierung der semantischen Funktion eines qualitativen Wortes (Identifikation) durch, welche sich in eine formale grammatische Kategorie verwandelt, die nur genetisch mit der lexikalischen Bedeutung eines Lexems verknüpft ist. Die lexikalische Bedeutung bildet in diesem Fall nur den Hintergrund der neu entstandenen grammatischen Kategorie, die über den potenziellen Charakter verfügt. Die Fähigkeit einer bifunktionalen Kurzform, in die substantivische Sphäre des Satzes transformiert zu werden und die flektierten Formen anzunehmen, zeugt von ihrer potenziellen Möglichkeit, die im System der deutschen Wortarten neuentstandene kategoriale Prägung anzunehmen. Die Kurzform als Vertreterin des Lexems, als die von keinen grammatischen Nebenbedeutungen belastete Nennform des Adjektivs [5, S. 15], besitzt die Fähigkeit, in bestimmten begrenzten Situationen kongruiert zu werden. Somit verfügt die Kurzform durch ihre implizite strukturelle Bedeutung über die potenzielle syntaktische Verknüpfbarkeit (Kongruenz und Anschließung), die ihre Valenz und Distribution bestimmen. Unsere lexozentrische Konzeption bezüglich der kategorialen Prägung eines Wortes widerlegt die relativistischen Ansätze, nach denen die syntagmatische Bedeutung in der Syntagmatik zu suchen ist und somit der Bedeutung eines Satzgliedes gleichzusetzen ist. Die grammatische Form eines Wortes hängt von seinem syntaktischen Partner ab: z. B. die grammatischen Formen „my“ und „mine“ im Englischen sind durch ihre syntagmatischen Beziehungen bedingt: *my book* und *it's mine*.

Aus dem Obenangeführten folgt, dass die Kurzform als potenzielle linguale Einheit der Sprache über folgende wortartkonstituierende Eigenschaften verfügt:

- Implizite syntagmatische bzw. strukturelle Bedeutung, unter der wir die Kenntnis von der Summe der realen und potenziellen Situationen verstehen, in denen die Kurzform realisiert werden kann
- Syntagmatische Bifunktionalität, deren innerer Sinn darin besteht, dass die Kurzform sowohl im substantivischen als auch adverbialen Bereich gebraucht werden kann (in aktuellen und potenziellen Sätzen)
- Syntagmatische Orientiertheit der Kurzform auf die Realisierung in der Subjekt-Prädikat-Struktur (eines aktuellen bzw. potenziellen Satzes)
- Semantische Identität im Rahmen der syntaktischen Bifunktionalität
- Fünf syntaktische Funktionen:
  - a) attributive: *ein nettes Mädchen, ein lila Kleid, Röslein rot;*
  - b) prädikative: *das Mädchen ist nett;*
  - c) als prädikatives Attribut: *er kam sonnengebräunt zurück;*
  - d) als Adverbiale: *dieser Auftrag ist leicht zu erledigen;*
  - e) als Attribut zum Objekt: *er hat das Gerät unbeschädigt zurückgebracht.*

Es sei hervorgehoben, dass diese fünf Funktionen dem Qualifikator als einer Wortart eigen sind: verschiedene lexikalisch-semantischen Varianten eines qualifikativen Wortes verfügen über verschiedene syntaktische Valenz, d. h. über die Fähigkeit, bestimmte syntaktische Positionen im Satz einzunehmen.

- Zwei spezialisierte morphologische Formen für den substantivischen und verbalen Bereich (flektiert, unflektiert)

- Die Fähigkeit einer Kurzform, vom verbalen Bereich in den substantivischen transformiert zu werden (die sog. Permutation). Dank dem modellierenden Charakter des morphologischen Paradigmas eines qualifikativen Wortes erreicht die Kurzform den höchsten Grad der grammatischen Verallgemeinerung, welche als inhärenter Teil des Ganzen angesehen kann und der kategorialen Prägung eines qualifikativen Wortes zugrunde liegt.

Die Tatsache, dass die Wortart als das Verhältnis des Wortes zum Satz verstanden wird, ändert die traditionelle Vorstellung von dem Wesen der strukturellen Bedeutung, welche idioethnischer Natur ist, im mentalen Lexikon eines Sprechers verankert ist und erst in der Morphologie bzw. der Syntax expliziert werden kann. Die morphologische bzw. syntaktische Vorgehensweise führt gewöhnlich zur Identifizierung der Satzglieder und Wortarten, welche als morphologisierte Satzglieder angesehen werden können. Dabei wird das Wort als absolute Einheit in den syntagmatischen Beziehungen aufgelöst und der lexikalischen Wurzel gleichgesetzt. Infolge der morphologisch-syntaktischen Vorgehensweise werden beispielsweise die qualitativen Wörter als zu fünf Wortklassen gehörend aufgefasst: Attributiva, Zustandskategorie, Zwischenform, qualitatives Adverb, qualitatives Adjektiv. Der Unterschied zwischen den Wortarten und den Wortklassen ist u. E. der Unterschied zwischen den onomasiologischen und syntaktischen Kategorien. Die Wortarten sind onomasiologische Kategorien, die materielle und formelle Verallgemeinerungen darstellen. Einerseits sind sie Bezeichnungen für bestimmte Erscheinungen, Sachen und Begriffe, andererseits repräsentieren sie den außersprachlichen Sachverhalt als Substanzen, Akzidenzen und Relationen, die als Bestandteile der verbalisierenden logischen Operationen am Sachverhalt fungieren. So z. B. verallgemeinern die substantivischen Wörter die Bezeichnungen der Lebewesen, Naturerscheinungen, qualitative Merkmale, Zeit- und Raumangaben, Situationen usw. als Merkmalsträger, denen Merkmale verschiedenen Grades zugeschrieben werden können: *das Auto fährt sehr schnell.*

Wenn man davon ausgeht, dass die Wortart eine potenzielle Kategorie ist, deren innerer Sinn darin besteht, das Verhältnis des Wortes zur Satzstruktur des Satzes auszudrücken, wenn man die Aufgabe einer Wortart darin sieht, die Wörter auf die verbalisierte logische Operationen (Prädikation, Koordination, Modifikation und Komplementation) [1, S. 44] vorzubereiten, so ist die strukturelle Bedeutung einer Kurzform unter den anderen Kriterien vorherrschend. In diesem Zusammenhang stimmen wir mit den Linguisten überein, wenn sie meinen, dass es primär die Bedürfnisse syntaktischer Fügung sind, die Wortarten ausprägen, dass diese etwa mit der internen Relationsstruktur des Satzes zu tun haben. Es unterliegt keinem Zweifel, dass sowohl jedes Kriterium, welches die Linguistik bei der Wortartenteilung verwendet: semantisch, syntaktisch, morphologisch als auch irgendeine Kombination dieser Kriterien keine befriedigende Lösung des Problems der Redeteile gewährleisten kann. In diesem Fall sind sie sekundär und hängen von der strukturellen Bedeutung der Kurzform ab, deren kategoriale Prägung den kommunikativ-logischen Charakter hat.

Aufs engste mit der strukturellen Bedeutung der Kurzform ist ihre syntagmatische Bifunktionalität verbunden, die auch den potenziellen Charakter hat. Wie schon erwähnt, wird diese Bifunktionalität meistens in zweigliedrigen Sätzen explizit ausgedrückt. Sogar die Benennungssätze stützen sich auf die Struktur bestimmter logisch-grammatischer Satztypen, ganz zu schweigen von den sogenannten „degradierten Prädikaten“ in der Terminologie von H. Paul, in welche die Prädikate der Oberflächenstruktur eingebettet sind: z. B. „*Die schön eingerichtete Burschenstube war stets mollig warm.*“, enthält implizit „das degradierte Prädikat“. „*Die Burschenstube war schön eingerichtet.*“ Daraus ergibt sich, dass das Wort als die Einheit der Sprache potenziell alle ihm in verschiedenen Kontexten eigenen Bedeutungen und Funktionen in sich vereinigt.

Aus dem relativen Charakter der Wortart resultiert das linguale Spezifikum ihrer kategorialen Prägung, die den idioethnischen, historischen und keineswegs logischen Charakter hat und als ein intellektuelles Modell angesehen werden kann, mit deren Hilfe die logischen Begriffe verbalisiert werden. Bis man zu dieser Einsicht kam, hatte man die kategoriale Prägung eines Adjektiv-Adverbs vom logisch-philosophischen und keineswegs linguistischen Standpunkt aus bestimmt: Qualität (H. Brinkmann), Merkmal vor allem Eigenschaft (W. Schmidt), Eigenschaft im weiteren Sinne des Wortes (O. Moskalskaja), Merkmal von Größen, Vorgängen, Zuständen (W. Fleischer), Zugehörigkeit, Art, Merkmal (H. Glinz). Manche Sprachwissenschaftler (H. Amman, E. Hermann) setzen die kategoriale Prägung des Adjektiv-

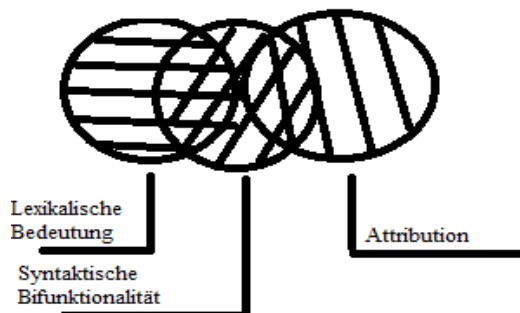
Adverbs dem Attribut gleich. O. Moskalskaja dagegen knüpft den Begriff eines Merkmals an die nominative Bedeutung des Wortes. Ein psychologisches Herangehen finden wir bei L. Weißgeber „Eindruck“ und bei H. Brinkman „Urteil“. Aus diesem kurzen Überblick lässt sich ersehen, dass die bisher gewonnenen Erkenntnisse über die kategoriale Prägung eines qualitativen Wortes extralingualer Natur sind, von der herkömmlichen Linguistik auf Treu und Glauben angenommen und keiner linguistischen Interpretation bis jetzt unterworfen wurden.

Nicht von ungefähr ist M. Stepanowa der Meinung, dass die Verschwommenheit der Begriffe „Merkmal“ und „Qualität“ es erschwert, einen richtigen Einblick in die grammatische Semantik des Adjektivs zu gewinnen [2, S. 202].

Die von uns aufgestellte Hypothese über den potenziellen logisch-kommunikativen Charakter der syntagmatischen Prägung einer neuentstandenen Kategorie im System der deutschen Wortarten ermöglichte es, in das Spezifikum der Beziehung der Kurzform (des Nominators) zu seinem Merkmalsträger im substantivischen Bereich einzudringen und es auf das Spezifikum im verbalen Bereich auszudehnen. Der innere Sinn dieser Beziehung basiert darauf, dass ein Merkmal einem Merkmalsträger zugeschrieben wird. Morphologische Verallgemeinerungen im Bereich der substantivischen Sphäre, semantische Beziehungen zwischen dem Merkmal und Merkmalsträger im Bereich der Bifunktionalität des qualitativen Wortes lassen sich grammatisch generalisieren in Form eines inhärenten Teils des Ganzen. Und diese generalisierende grammatische Bedeutung stellt eben die kategoriale Prägung eines Adjektiv-Adverbs dar. Die konkrete Semantik eines qualitativen Wortes, wenn sie in den Wirkungskreis der grammatischen Prägungen eines qualitativen Verhältnisses gerät (z. B. *früh*, *weit* usw.) wird durch den systemhaften Charakter der Beziehungen zwischen dem Merkmalsträger und dem Merkmal grammatisch umgeformt und zu einer inhärenten qualitativen Modifikation geprägt, welche formal-grammatischer Natur ist und die semantische Identität eines qualitativen Wortes überlagert. Die anderen Komponenten der attributiven Artangabe (syntagmatische Beziehung eines Merkmals zu den Merkmalsträgern und das systemhafte Funktionen eines Nominators in der Subjekt-Prädikat-Sphäre des Satzes) bewahren ihren Status auf der paradigmatischen und syntagmatischen Ebene der Sprache, wo sie nur als virtuelle Einheiten den aktuellen Einheiten gegenübergestellt werden können. Somit werden die Begriffe über die Eigenschaften der Außenwelt (Agregatzustände, Zeit, Raum, Temperatur), die mentalen Prozesse und Gefühle eines Menschen als passive statische Artangaben der Merkmalsträger sprachlich aufgefasst. So wird der scheinbare Alogismus in der Wortfügung „*früh aufstehen*“ durch die Wortfügung „*frühes Aufstehen*“ aufgehoben.

Darum verhält sich die attributive Angabe neutral zu den lexikalischen Bedeutungen, die sie nur mit der lexikalisch-semantischen Verallgemeinerung des logischen Begriffs eines Merkmals und mit der semantischen Identität im substantivischen und verbalen Bereich der aktuellen und potenziellen Sätze überlagert. Im Redestrom werden sowohl die systemhafte Invariante (Teil des Ganzen) als auch ihre Varianten (konkrete lexikalische Bedeutungen) realisiert, welche hier in den Vordergrund rücken und bestimmte Inhalte ausdrücken. Für qualitative Artangabe ist nicht die lexikalische Bedeutung von Belang, sondern lexikalisch-semantische Verallgemeinerung ihres begrifflichen Inhalts und semantische Identität innerhalb der syntaktischen Bifunktionalität. Was die logisch-philosophische Kategorie des Merkmals anbetrifft, so wird sie im Rahmen der qualitativen Artangabe als ein Teil des Ganzen repräsentiert. Inhärente und adhärente Merkmale werden grammatisch verallgemeinert und in die **inhärente Modifikation** transformiert, die als eine der Formen des grammatischen Denkens angesehen werden kann.

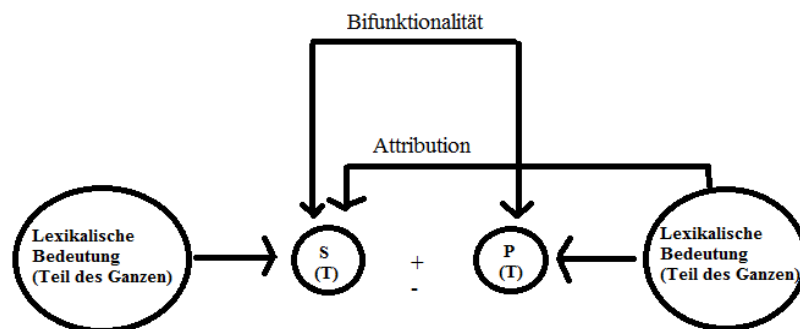
Die Hierarchie der strukturellen Komponenten der qualitativen Artangabe kann wie folgt dargestellt werden:

Das Funktionieren der grammatischen Prägung eines qualitativen Wortes kann schematisch folgendermaßen dargestellt werden:

Schema 1

* S - Subjekt, P - Prädikat, T - Merkmalsträger

Schema 2

Die attributive Artangabe als die kategoriale Prägung einer neuentstandenen Wortart „Qualifikator“ steht in indirekter Beziehung zur logischen Kategorie des Merkmals, die in der Sprache als inhärenter Teil eines Ganzen transformiert wird. Indem sie die logische Kategorie des Merkmals ausdrückt, hat sie Berührungspunkte mit den anderen sprachlichen Einheiten, die die attributiven Beziehungen eingehen: mit dem vorangehenden oder nachgestellten Genitiv (*in meiner Mutter Garten, Menschen guten Willens*), mit Attributsätzen (*das Buch, das ich gelesen habe*), mit dem adverbialen Attribut (*das Haus dort*), mit der Struktur der kompletiven Wortverbindung (*er liegt rücklings*). Doch unterscheidet sich die attributive Artangabe von den anderen Formen der attributiven Beziehung durch ihre grammatische Prägung, durch die Art und Weise der grammatischen Verallgemeinerung des logischen Inhalts. Infolge der Entstehung einer neuen Kategorie im System der Wortarten wurde die ursprüngliche Opposition innerhalb der deutschen Wortarten „Merkmal des Gegenstandes: Merkmal des Merkmals“ einerseits und „des Umstandes“ andererseits aufgehoben. Stattdessen entstand eine neue Opposition „qualitatives Verhältnis: situatives Verhältnis“. Somit zerfällt das ursprüngliche Adjektiv im modernen Deutsch in folgende grammatische Klassen:

- 1) Attributive (*die heutige Zeitung*)
- 2) Qualifikator (*eine gute Arbeit, die Arbeit ist gut, gut arbeiten*)
- 3) Zustandskategorie (*es ist gang und gäbe, es ist schade*).

Infolge der Nominalisierungstendenzen im modernen Deutsch und des Strebens der Sprache, syntagmatische Proportionen zwischen dem Bereich des Substantivs und dem des Verbs auf Grund der Thema-Rhema-Gliederung eines aktuellen Satzes zu schaffen, wird die lexikalische Basis der sog. Attributive erweitert [7, S. 110]: *dort* → *dortig*, *barfuß* → *barfußig*, *eilends* → *eilig* usw. Die Berührungspunkte der beiden Kategorien: „das qualitative Verhältnis“: „das situative Verhältnis“ beruhen darauf, dass sie die Charakteristik eines Gegenstandes enthalten. Eben dieser Umstand fördert die semantische Annäherung der beiden Kategorien und ihre Fähigkeit, ein situatives bzw. qualitatives Wort, in die substantivische Sphäre umzusetzen. Der entgegengesetzte Prozess vollzieht sich entweder in der Umgangssprache (*der Mensch ist hiesig*) oder in den Fällen, in welchen die semantische Spezialisierung der syntaktischen Position mit dem Spezifikum der lexikalischen Bedeutung übereinstimmt: *eisern schweigen*. Die Beziehung der qualitativen Wörter zu den anderen Wortarten und deren Überlappungen harren noch einer näheren Untersuchung, die aber den Rahmen unseres Beitrags sprengen würde.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Жаборюк, О. А. (2008): Теоретична лінгвістика: фундаментальні проблеми та ймовірні шляхи їх вирішення / Записки з романо-германської філології. Вип. 22, Одеса: Фенікс.
2. Степанова, М. Д. (1953): Словообразование современного немецкого языка. Москва: Издательство литературы на иностранных языках.
3. Stepanowa, M. D., Helbig, G. (1981): Wortarten und Problem der Valenz in der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig.
4. Общее языкознание. (1972): Внутренняя структура языка. Изд-во „Наука“, Москва.
5. Цвиллинг, М. Я. (1953): Краткая форма прилагательного в современном немецком языке. Автореферат кандидатской диссертации. Москва.
6. Admoni, W. (1972): Der deutsche Sprachbau. Ленинград: Просвещение.
7. Brinkmann, H. (1964): Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann.

8. Glinz, H. (1977): Der deutsche Satz. Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann.
9. Paraskewoff B. (1974): Zur Entwicklung des qualitativen Adverbs im Deutschen. "DAF", 5.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Богдан Максимчук – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: історія німецької мови, теоретична граматики, історія лінгвістичних вчень.

Ірина Арабська – старший викладач кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: проблеми частин мови, історична лексикологія англійської мови, теоретична граматики.

УДК [811.161.2+811.134.2]’366.582

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МИНУЛОГО ЧАСУ ДІЄСЛОВА В ІСПАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

**Олександра ГАНДЗЮК (Луцьк, Україна),
Хенрі СТРУТ (Ландсмеер, Голландія)**

У статті проаналізовано минулий час дієслова в іспанській та українській мові. Показано граматичні відповідники для вираження форм минулого часу. Доведено, що в іспанській мові минулий час дієслова має більш складну структуру, оскільки там відсутня дієслівна категорія виду. Названі прізвища вчених, які займаються вивченням проблеми минулого часу в обох мовах. Окреслені перспективи подальшого дослідження проблеми минулого часу.

Ключові слова: іспанська мова, українська мова, дієслово, граматична категорія дієслівного часу, минулий час.

Past tense forms of the verb in the Spanish and in the Ukrainian language are analyzed. Grammatical forms of expressing the Past Time in both languages are shown. Past tense in the Spanish language has more complex structure than in the Ukrainian language because the Spanish language does not have the category of the aspect. The names of scientists involved in studying the problem of the past tense of the verb in the Spanish and in the Ukrainian language are given in this article. The perspectives of further investigation into the problem of the past tense are underlined.

Keywords: the Spanish language, the Ukrainian language, verb, grammatical category of the verb time, past tense.

Основу граматичної категорії часу становить усвідомлення часу як форми буття, яка існує об'єктивно. Індивідуум усвідомлює для себе феномен нескінченності матерії через низку таких її репрезентацій, як поява, модифікація, зміна якості. Індикаторами назв дій при цьому виступають дієслова [4, с. 266]. Динамічні ознаки «поділяються на такі, що відбуваються одночасно з моментом мовлення, або неодноразово. Дії, які відбуваються не одночасно з моментом мовлення, у свою чергу поділяються на такі, що протікали до моменту мовлення чи протікають після моменту мовлення... Природно, що для співрозмовників усі події, що відбуваються до розмови, становлять план минулого...» [9, с. 367]. Певні характеристики минулого часу дієслова в іспанській та українській мові мають подібні і відмінні риси.

Аналіз системи минулого часу в іспанській мові здійснили А. Гонсалес-Фернандес [1], О.Перлін [11], Е.І.Родригес-Данилевська [5], А.О. Серебрянська, [7], Т. М. Серебрянська [7], Є.І. Сінченко [8], Характеристичні ознаки минулого часу в українській мові присвятили наукові праці такі дослідники, як М. В. Леонова [3], М. Я. Плющ [4], В. М. Русанівський [6] та інші вчені. Але й досі відсутнє порівняльне дослідження репрезентації минулого часу в іспанській та українській мові. Тому тема нашої роботи є актуальною.

Мета дослідження полягає в показі репрезентації минулого часу в іспанській та українській мові. Реалізації мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) розглянути подібні параметри минулого часу дієслова в аналізованих мовах;
- 2) виявити відмінності у структурі аналізованого часу.

В українській мові форми минулого часу недоконаного і докананого виду утворюються від основи інфінітива дієслова за допомогою суфікса **-в** (в кінці слова після голосного), його варіанта **-л-** (перед голосним) і нульового суфікса (в кінці слова після приголосного): **писав, писала, писало, писали, приніс, принесла, принесло, принесли** [9, с. 374].

Морфологічна категорія часу в іспанській мові має дещо іншу семантичну та формальну структуру. Зокрема в ній семантика так званих «зовнішнього» і «внутрішнього» часу суміщена в одній часовій формі – імперфектного або перфектного значення, оскільки в морфологічній системі іспанської мови відсутня категорія виду.

Часові значення, визначені щодо моменту мовлення, тобто одночасності дії з процесом повідомлення про неї, ускладнюються в цих мовах додатковими, внутрішньочасовими характеристиками дії як межевої (перфектної) або немежевої (імперфектної) або як подовженої (*continuos*), що призводить у цілому до збільшення кількості часових граєм, а відтак і кількості часових парадигм [10, с. 384]. Саме цим можна пояснити значну кількість (5 часових форм) минулого часу в іспанській мові.

Для того, щоб виразити дію, яка не пов'язана з теперішнім часом, в іспанській мові наявні дві прості часові форми дійсного способу. Сюди відносять *Pretérito indefinido* (*Indefinido*), *Pretérito imperfecto* (*Imperfecto*).

Ці два часи об'єднує те, що перебіг їх дії, виконаний у минулому не пов'язується ні з попередньою дією, ні з теперішнім часом [7, с. 167].

Indefinido означає: 1) завершено однократну дію в минулому, не пов'язану з моментом мовлення; цей час може також вказувати на послідовність таких однократних дій; цю дію часто уточнюють відповідні обставини часу: **ayer** (вчора), **anteayer** (позавчора), **aquel día** (того дня), **el mes pasado** (минулого місяця), **el año pasado** (минулого року), **hace dos años** (два роки тому): *El año pasado viajaron por el Cáucaso – У минулому році вони подорожували на Кавказі*; 2) завершено тривалу дію, яку обмежує часова межа, де типовими для використання є обставини такого типу: **largo rato** (довго), **dos semanas** (два тижні), **diez años** (десять років): *Vivi dos semanas en aquella ciudad – Я провів два тижні у цьому місті*; 3) багатократна дія, презентована в повному обсязі, співвідноситься з визначеним проміжком часу: *Mi abuelo tomó parte en la Gran Guerra Patria – Мій дід брав участь у Великій Вітчизняній війні*.

У переважній більшості випадків ці часові форми співвідносяться з формами українських дієслів доконаного виду минулого часу. Проте така відповідність спостерігається не завжди, оскільки для *Pretérito indefinido* має значення не тільки викінченість дії, але й завершеність часу перебігу такої дії.

Pretérito indefinido утворюється через додавання до основи правильних дієслів таких закінчень [1, с. 261]:

visitar (1)	comer (2)	vivir (3)
visite	comi	vivi
visitaste	comiste	viviste
visito	comio	vivio
visitamos	comimos	vivimos
visitasteis	comisteis	vivisteis
visitaron	comieron	vivieron

Pretérito imperfecto утворюється за умови поєднання основи дієслова і суфіксів: **–aba, –abas, –aba, –abamos, –abais, –aban** для I дієвідміни і **–ia, –ias, –ia, –iamos, –iais, –ian** – для II і III дієвідміни.

Цей час репрезентує невизначений перебіг тривалості дії у минулому.

Його використовують в таких випадках [2, с. 136-137; 5, с. 178-179]:

1. Якщо потрібно показати подібні дії або стани, які виникають паралельно: *Cuando yo estudiaba el instituto mi hermana estaba en Chile – Коли я навчався в інституті, моя сестра була в Чілі*.

2. Коли минула дія невизначеної тривалості становить тло іншій короткої закінченої дії: *Cuanto Carlos vivía en Madrid, su hermana se casó con Ramón – Коли Карлос жив у Мадриді, його сестра вийшла заміж за Рамона*.

3. З метою показу певного ряду послідовних дій, які повторювалися у минулому: *Por las madrugadas mi padre salía a caballo... Iba a la finca de donde regresaba a las once almorzaba e se dirigía a la oficina – Рано вранці мій батько виїздив верхи... – Він їхав в маєток, звідки повертався об одинадцятій; обідав і йшов у контору*.

4. Для вираження значення минулого часу з метою проілюструвати ввічливе звертання, запитання чи прохання: *¿Que estaba usted? – Що ви бажаєте?*

5. З метою відтворення кількох незакінчених дій, які у минулому мали одночасний перебіг: *Manuel paseaba por la calle y su hermano estaba en casa – Мануель гуляв вулицею, а його брат був вдома*.

Якщо ж потрібно показати дві послідовні закінчені однократні дії в минулому, то звичайно використовують **pretérito perfecto simple de indicativo**: **Cuando llegué a la redacción, saludé a mis compañeros**

В утворенні минулого часу **Pretério anterior de indicativo** бере участь **Pretérito indefinido** допоміжного дієслова **haber** в **Indefinido** і **Participio pasado** відмінюваного діє слова: **En cuanto Manuel hubo vuelto a casa él llamó a su hermana – I коли Мануель повернувся додому, він подзвонив своїй сестрі**. До слів-індикаторів цього часу належать такі: **apenas** – ледве, **no bien** – як тільки, **en cuanto** – як тільки, **tan pronto que** – як тільки, **así que** – як тільки, **cuando** – коли, **despues que** – після того як, **luego que** – після того як.

На сучасному етапі розвитку іспанської мови цей час використовують рідко. Передминулий перебіг дії знаходить реалізацію у формах **Pretérito Indefinido** або **Pretérito Pluscuamperfecto**.

Цим двом часам відповідає так зване аористичне значення минулого часу в українській мові, коли «форми минулого часу доконаного виду передають дії, що відбулися у будь-які проміжки часу до моменту мовлення» [9, с. 375], напр.: **Дивна, ні з чим не зрівнянна пора половіння. Коротка. День-два – і по ній: відквітувала, минула** (Б. Шевчук).

Pretério Perfecto становить минулий час доконаного виду. З його допомогою позначають результативну дію, перебіг якої відбувався в минулому. Минулим, в свою чергу, уявляється такий відрізок часу, який триває дотепер [8, с. 124]. Минулий складний час **Pretério Perfecto de Indicativo** утворюється за допомогою дієслова **haber** (**he, has, ha, hemos, habeis, han**) і дієприкметника відмінюваного дієслова: **Ellos non han escrito, pero nosotros no les hemos contestado todavia**.

Дієслово у **Preterio Perfecto** можуть супроводжувати обставини часу, виражені прислівниками: **hoy (día)** – сьогодні; **esta mañana** – сьогодні вранці; **esta noche** – цього місяця; **este año** – цього року; **este siglo** – у цьому столітті; **esta vez** – цього разу; **hace un rato /hace un momento** – щойно; **hace poco** – нещодавно; **hace mucho** – давно; **ya** – уже; **ultimamente** – останнім часом.

Цьому часі відповідає перфектне значення минулого часу в українській мові, оскільки в наведеному прикладі минулого часу «результат дії наявний тоді, коли про неї сповіщається, форми минулого часу передають одночасно і факт здійснення дії у минулому, і актуальність її результату в момент мовлення» [9, с. 375]: – **Погранична порода! Таку породу треба... – розхвалював собачку, погладив, а вона вся затрусилася, затремтіла – почала та продовжувала тремтіти** (Б. Харчук).

Pluscuamperfecto de indicativo належить до граматично складного часу. Воно складається з двох частин. Одна з них – допоміжне дієслово **haber** в **Imperfecto** і **Participio pasado** відмінюваного дієслова. Цим часом користуються тоді, коли реальна послідовність дій не відповідає послідовності дій у реченні: **Me contestó que había ido a la playa y había vuelto para comer**.

Цьому часові властиво бути індикатором минулої закінченої дії, яка, як правило, передре іншої минулої дії. Цей час вживається переважно в підрядних частинах речень, за умови, якщо дієслово стоїть в **pretérito perfecto simple** або в **preterito imperfecto de indicativo**: **Mi amigo me pregunto si había visto algun de Paris; Compre en Madrid el album de reproducciones que me habían recomendado unos amigos antes de salir de Moscu**.

У тих випадках, коли дієслово-присудок головного речення стоїть в **pretérito perfecto compuesto de indicativo**, тоді для вираження дії передування звичайно використовують **pretérito perfecto compuesto** чи **pretérito perfecto simple de indicativo**: **Me ha dicho que ha hecho (hizo) el viaje en tren**.

Певною мірою еквівалентом цього часу в українській мові може бути давноминулий (передминулий час), оскільки він виражає значення переування дії іншої дії до моменту мовлення. Парадигматичні словоформи давноминулого часу завжди аналітичні, оскільки утворюються від форм минулого часу допоміжним дієсловом **бути** (**ходив був, ходила була, ходило було, ходили були**) [10, с. 385]: **Дознався був владика, що сліпий старець чинить у божому домі одправу, і заборонив** (Марко Вовчок).

Ці форми передають нетривалу, тимчасову дію, перебіг якої відбувався перед основною дією, вираженню дієсловом у формі минулого часу доконаного виду [6, с. 261]. Значення форми давноминулого часу не самостійне, а відносне, залежне від форми минулого часу (або майбутнього у значенні минулого) [3, с. 184].

Українська дієслівна словоформа минулого часу може бути співвіднесена в іспанській мові з декількома дієслівними часовими формами. Правильний вибір такої часової форми знаходиться у контексті, де найкраще видно всі відтінки значень, які важливі для цілого повідомлення [7, с. 205].

1. У випадку необхідності показу зв'язку дії, яка відбулася, з теперішнім у різних виявах, як зв'язок з часом, з результатом дії, суб'єктивним інтересом до неї), варто вживати Pretérito Perfecto: **Ha llegado a Madrid a trabajar de ingeniero** – Він приїхав в Мадрид працювати інженером (зараз він знаходиться в Мадриді – результат дії «він приїхав»)

2. Коли варто наголосити на тому, що дія відбувалася в минулому, час її перебігу завершився, треба використати Pretérito indefinido: **¿Trabajó usted mucho la semana pasada?** – Ви працювали багато минулого тижня?

3. Для того, щоб наголосити на показові дії або в її тривалості, або показати її невизначену повторюваність, або як вказівку на тло іншої дії в минулому, потрібно скористатися Imperfecto: **Ella cambiaba de traje cuando alguien llamo a la puerta; Encontré a Juan cuando yo iba a casa.**

4. Якщо потрібно наголосити на тому, що перебіг певної дії відбувся раніше, ніж інша дія в минулому, використовуємо Pluscuamperfecto: **Ana me escribió que había descansado muy bien; Te preguntamos cuando habías desaynado.**

Отже, іспанська мова має значно ширшу структуру для показу дії, перебіг якої здійснився до моменту мовлення про неї. Тому й система форм, призначена для показу такої дії, значно складніша, ніж в українській мові. Аналіз репрезентації минулого часу можна продовжити, характеризуючи українську мову та інші романські мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гонсалес-Фернандес А. и др. Самоучитель испанского языка: [учебное пособие] / А. А. Гонсалес-Фернандес, Н. М. Шидловская, А. В. Дементьев. – М. : Высш.шк., 1991. – 320 с.
2. Іспанська мова: [практичний довідник] / Укл. О.А. Єрмакова. – Харків: ФОП Співак В. Л., 2010. – 544 с.
3. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М. В. Леонова. – К. : Вища шк., 1983. – 264 с.
4. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: [підручник] / М.Я. Плющ; 2-е видання, доповнене. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 328 с.
5. Родригес-Данилевская Е.И. и др. Учебник испанского языка. практический курс (Для начинающих) / Е. И. Родригес-Данилевская, А.И. Патрушев, И. Л. Степунина; 9-е изд., испр. – М. : ЧеРо, 2008. – 416 с.
6. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В.М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 314 с.
7. Серебрянська А.О. Іспанська мова для початківців: [підручник] / А.О. Серебрянська, Т.М. Серебрянська–Вінниця: НОВА КНИГА, 2009. – 544 с.
8. Сінченко Є.І. Еспанто. Практичний курс іспанської мови: [навч.-метод. посіб.] / Є. І. Сінченко. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2104. – 264 с.
9. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 582 с.
10. Сучасна українська мова: Морфологія: [підручник] / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 524 с.
11. Oskar Perlin. Учебник испанского языка / Perlin Oskar – Мн.: Современное Слово, 1997. – 552 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олександра Гандзюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: функційна морфологія і синтаксис, компаративістика, стилістика.

Хенрі Струт – вчитель голландської мови для іноземців.

Наукові інтереси: компаративістика, проблеми перекладу.

УДК 81'37'367.4/5

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ Vcop+ ADJ

Олександра ДЕЙЧАКІВСЬКА (Львів, Україна)

У статті розглянуто семантичні особливості структури Vcop+Adj. Проаналізовано відмінності значення у випадку вживання предикативного прикметника із різними прийменниками. Визначено семантичне наповнення структури у випадку, коли за прикметником слідує підрядне речення чи інфінітив. Запропоновані трансформи засвідчують неоднозначність глибинних структур, які водночас можуть мати однакове поверхнєве, і.е. формально-граматичне вираження.

Ключові слова: складений іменний присудок, семантичні особливості, предикатив, трансформи, глибинна структура, поверхнєва структура.

The article deals with the semantic peculiarities of the pattern Vcop+ Adj. The differences in meaning depending on the use of predicative adjective with different prepositions have been analysed. Adjective complementation by “to-infinitive” and “that clause” has been studied. The alternative constructions demonstrate the different meaning of “deep” structures of the sentences with the identical “surface” structure.

Keywords: compound nominal predicate, semantic peculiarities, predicative, transforms, deep structure, surface structure.

Традиційно терміном “складений іменний присудок”, в рамках якого аналізується структура $V_{cop}+A_j$, послуговуються вітчизняні дослідники. В зарубіжній літературі дана структура розглядається як одна із базових структур англійської мови [4,5,6,8]. В дещо узагальненому вигляді вона подається як *Pattern be + adjective, complement* [4, с.79], або ж *SVC* [8, с.154].

У деяких зарубіжних граматиках ми натрапляємо на твердження, що саме речення є основним комунікативним елементом англійської мови [4, с.1], і визначається як самостійна граматична одиниця, що складається із одного чи більше слів, і не залежить від більшого контексту для досягнення своєї граматичної завершеності [4, с.1]. Інші теоретичні граматики наприклад: “A University Grammar of English, Collins COBUILD Student’s Grammar” також починають виклад матеріалу із визначення простого речення, яке далі розглядається як одиниця, що складається із двох основних словосполучень: іменникового і дієслівного або ж групи підмета і групи присудка. Подальше вивчення частин мови і їх категорій відбувається відповідно в рамках цих двох груп – групи підмета і групи присудка (the noun group) and the verb group) [5, с. iv, v].

У радянському мовознавстві подібний підхід був дуже чітко представлений В.Плоткіним у його книзі “Строй английского языка” [3]. Оскільки англійська мова належить до аналітичних мов, де відношення між словами виражаються не за допомогою закінчень, а за допомогою прийменників, фіксованого порядку слів у реченні, інтонації чи інших засобів, то лише те положення, яке займає слово у реченні, може подати про нього як найдокладнішу інформацію.

Мета статті – дослідити семантичні особливості структури *link verb + adjective*, де у позиції комплементу знаходяться прикметники із різними прийменниками, а також підрядне речення або інфінітив.

Запропонований аналіз семантичних особливостей моделі *link verb+ adjective* (1) здійснюється в контексті аналізу дієслівного словосполучення або ж словосполучення групи присудка. Подальший розгляд особливостей моделей *linking verb + complement + Infinitive* (1a) та *linking verb + complement + that-clause* (1b) буде здійснюватися як аналіз однієї із основних моделей речення англійської мови (1) та її розширених варіантів: (1a) та (1b).

У контексті аналізу слід зупинитися на термінах. В даній статті ми не послуговуємося терміном “складений іменний присудок”. Що ж до терміну “предикатив” то слід зазначити, що цей термін також трапляється лише у вітчизняній літературі. У зарубіжних граматиках відповідником виступають терміни *linking verb + complement* на позначення складеного іменного присудка та термін *complement* на позначення предикатива. Терміни *linking verb* або ж *copula* знайомі, натомість термін *complement* іноді викликає неоднозначне трактування. Проте саме цей термін вживається зарубіжними граматистами, і визначається як “іменникове чи прикметникове словосполучення, яке слідує за дієсловом-зв’язкою (e.g. “be”) і подає більше інформації про підмет речення :” *She is a teacher. She is tired*” [5, с. x].

Повертаючись до аналізу словосполучення дієслово-зв’язка + комплемент, варто зазначити, що як у вітчизняних так і у зарубіжних граматиках основна увага достатньою мірою зосереджувалась на дієслові-зв’язці, можна навіть говорити про всебічне або багатостороннє висвітлення цього питання, натомість предикатив/комплемент згадувався досить побіжно і в основному лише у контексті сполучуваності певних дієслів і певних частин мови у функції предикатива. Так, скажімо, із прикметниками сполучаються усі без винятку дієслова у функції зв’язки, тоді як уже з іменниками вибірково лише дієслова *be, look, become, remain*, okazіonalно дієслова *make, go, turn, fall*. Низька частотність сполучуваності цих дієслів із іменниками у функції комплементу наближає їх до сталих словосполучень або ж це словосполучення, які виходять із вжитку. Наприклад, у випадку сполучення дієслова *fall* + іменник чи не єдиним випадком є комбінація *to fall prey: She knew she must not fall prey to his charm*. Що ж до дієслів *go* і *turn* у функції зв’язки, то на думку одних дослідників, вони вказують на несподівану чи небажану зміну або ж зазначають добровільний характер цієї зміни. Наприклад: *He turned poet. He had turned theatre-critic for a new magazine* [8, с.308]. Ця ж граMATика подає докладний опис вживання дієслова *feel* у функції зв’язки у сполученні з предикативом що також не є високочастотним [8, с.308].

Ряд дієслів-зв’язок сполучається із ад’єктивованими дієприкметниками із префіксом *un-* та із прикметниками із префіксом *a-* (у вітчизняній термінології слова категорії стану). У

першому випадку це дієслово *come*: *The buttons had come undone. My shoe laces have come undone. The seam came unstitched.* Прикметники ж із префіксом *a-* зазвичай вживаються із дієсловом-зв'язкою *be*, хоча можливі і інші зв'язки. *Don't be afraid. I wanted to be alone.*

Певний аналіз предикатива/ комплемента проводиться також у випадку вивчення тенденцій збільшення кількості дієслів у функції зв'язки за рахунок зникнення інших або ж за рахунок переходу деяких вільних словосполучень у сталі (1).

Функціонуванню атрибутивних сполучень як предикативів приділялось менше уваги, принаймні у вітчизняній лінгвістиці, тоді як їхнє вивчення заслуговує на увагу не лише з точки зору аналізу структурних та семантичних особливостей, а й тому, що в плані контрастивної лінгвістики вони виступають заміниками не лише окремих словосполучень, а й цілих речень.

У випадку, коли за прикметником слідує прийменникова група, увесь семантичний зміст структури залежить від вживання того чи іншого прийменника.

Так, у випадку вживання прикметника із прийменником “*of*” структура *Vcop+ Adj* вказує на:

1) причину стану, яку позначає прикметник:

E.g.: He was jealous of her success > Her success was the reason for his being jealous. They became suspicious of his behavior > His behavior was the reason for their becoming suspicious. До цієї групи належать прикметники “*afraid, convinced, envious, jealous, proud, suspicious, terrified, tired*” [5, с. 42].

2) структура також вказує на риси характеру людини. *E.g.:*

How clever of you to work it out > He was a clever man to work it out. He turned the job down which was stupid of him. > He was a stupid man to turn down the job. It was generous enough of him to offer to pay for us both. > He was a generous man to offer to pay for us both. У цьому випадку вживаються прикметники “*brave, clever, generous, kind, nice, polite, stupid, sensible, thoughtful, unreasonable, wrong*” [5, с.42].

На причину, що викликає певний стан може вказувати і структура з прийменником “*with*”. *E.g.: If you're dissatisfied with our service, please write to our manager > If our service is the reason for your being dissatisfied, please write to our manager.*

Прийменник “*to*” вказує на:

1) схожість: *My problems are very similar to yours.* В цьому значенні із прийменником *to* вживаються прикметники *close, equal, identical, related, similar* ;

2) вірність/відданість: *He was dedicated to his job.* В цьому значенні ми натрапляємо на прикметники *dedicated, devoted, loyal*;

3) вживається у виразах *to be married; to be engaged: She is engaged to Peter.*

4) вказує на ранг: *junior, senior: She is junior to me.*

Вживання прийменника “*for*” подає додаткову, докладнішу інформацію про особу чи річ, наділену певною властивістю. *E.g.: It's difficult for young people on their own. It was unusual for them to go away for the weekend.*

У випадку прийменника “*at*” мова може йти про здатність, уміння, певні навички, або ж про вираження дуже сильних емоцій [5, с.42].

Як і у випадку раніше розглянутих груп певні прийменники вживаються із конкретними/визначеними прикметниками. Із прикметником “*at*” вживаються прикметники *amazed, astonished, shocked, surprised.* *E. g. : He was shocked at the hatred they had shown. They were amazed at her knowledge French literature. She had always been good at languages. We were worried about the situation.*

У даному випадку варто зазначити, що як вказують автори “*A University Grammar of English*”, у випадку вживання у функції комплемента ад'єктивованого дієприкметника минулого часу структура має активний еквівалент, тобто її аналогом слугують речення із дієсловом у активному стані: *He was surprised at her behavior > Her behaviour surprised him. We were worried about the situation > The situation worried us.* При цьому дієслова активного стану в аналогових конструкціях мають каузативний характер. *E.g.: The situation worried us > The situation caused us to worry* [8, с.309].

Можливість здійснення усіх вищезазначених трансформацій підкреслює відмінність семантичного значення структури в залежності від прийменника із яким він вживається.

У багатьох інших випадках, тобто у випадках вживання прикметника із прийменником подається характеристика підмета, що визначається ознаками живе/неживе. *E.g.: It is difficult for*

young people on their own. It was unusual for them to go on weekend. She was rude to him for no reason. It was rude of him to leave so suddenly. They're getting pretty fed up with him. У всіх цих прикладах релевантною ознакою підмета є ознака “живе”. В наступному ж реченні вживання прикметника “**angry**” разом із прийменником “**about**” подає характеристику підмета як “неживе”: *She was still angry about the result* [5, с.42].

У контексті аналізу змістового наповнення структури “be as link verb+ deverbative adjective”, слід зазначити, що дуже часто вони можуть виступати еквівалентами форми тривалого часу із дієсловами, що не вживаються у формі Continuous. *E.g.: ...he was apologetic > he was apologizing. The man was incredulous > He didn't believe.*

Модель набуває характеру процесу і представляє процес як такий, що відбувається за певних, конкретних обставин. *E.g.: I was rather fearful that you might do something horrible. He was a little doubtful about it* [2, с.23]. *She was uncared for, her freedom useless* [7, с.146].

Щодо моделі, де після прикметника вживається інфінітив, то структурно вони характеризуються як моделі, в яких підмет головного речення та інфінітива збігаються.

Семантично це структури, що:

а) описують емоційний стан підмета: *He was ashamed to let anybody see his home* [7, с. 198].

б) бажання чи небажання: *They found her beautiful and she was willing to appreciate one who would think so* [7, с.182].

в) висловлюють думку стосовно когось чи чогось:

It was wrong of him to have forced all those ordinaries upon her [7, с.119].

При цьому варто зазначити, що багато прикметників, за якими в даній структурі слідує інфінітив, є синонімами семантично близьких дієслів.

He was afraid to open the door. (He feared to ...)

They were eager to come. (They wanted to ...)

I am delighted to go. (I like to go ...)

He appears reluctant to admit that. (He hesitates to ...) [4, с. 94].

При цьому варто врахувати, що, зовнішньо, здавалось би, подібна структура глибинно різниться за своїм змістом.

Так, серед п'яти структур, де за прикметником у функції предикатива слідує інфінітив: (1) *Bob is splendid to wait.* (2) *Bob is slow to react.* (3) *Bob is furious to hear it.* (4) *Bob is hesitant to agree with you.* (5) *Bob is hard to convince*, цілком відмінною за своїм змістом є остання структура, де підмет речення є об'єктом інфінітивного сполучення, а отже для вірної передачі змісту у складі інфінітивного сполучення мусить бути перехідне дієслово. У випадку неперехідного дієслова маємо граматично невірне речення * *Bob is hard to arrive*. Трансформи, які вказують на те, що підмет речення є об'єктом, а не підметом інфінітивної групи – це такі, де у ролі підмета виступає інфінітив або ж безособовий займенник *it*: *Bob is hard to convince > To convince Bob is hard > It is hard to convince Bob*.

Структура (1) допускає структуру із екстрапозицією: *Bob is splendid to wait > it is splendid of Bob to wait*, а також трансформу, при якій позицію комплемента займає іменник модифікований прикметником: *Bob is a splendid man to wait*.

У випадку інших структур, як уже зазначалось, йдеться про виявлення бажання чи небажання виконувати певну дію. У цьому випадку інфінітив вживається після прикметників **eager, keen, willing, reluctant**, чи дію, яка має сильне емоційне забарвлення.

Щодо структури (3), то вона, зазвичай вживається із прикметником, що виражає емоції; інфінітив, який слідує, має каузативний характер: *E.g. Bob is furious to hear that > To hear it has made Bob furious > It has made Bob furious to hear that* [8, с. 311].

У структурі (4) ми найчастіше натрапляємо на прикметники, що виражають бажання/небажання. Сюди належать прикметники **eager, keen, willing, reluctant**.

Як і у структурі (3) поряд із дієсловом- зв'язкою “be” тут часто у функції зв'язки вживається дієслово “feel”.

Трансформою структури (2) може бути речення, при якому прикметник перетворюється на прислівник. *Bob is slow to react > Bob reacts slowly*.

Поряд із вищезрозглянутими особливостями структури(5), слід зазначити, що як і у випадку структури (1), в моделі (5) допускаються трансформи, де позицію комплемента займає іменник: *Bob is a hard man to convince; Bob is a pleasure to teach*.

У випадку структури linking verb + Adj + that-clause поряд із аналізом дієслів, які вживаються у підрядному реченні, на особливу увагу заслуговує класифікація прикметників,

після яких вживається підрядне речення. Їх поділяють на а) фактичні, тобто пов'язані із фактами; б) прикметники, що виражають емоції; в) прикметники, що виражають бажання чи небажання. Наприклад: *He is aware that they were late. I am sure that he is here now.* Фактичні прикметники у даних реченнях – **sure, aware.** *I was angry that he should ignore me. I am amazed that he got the post.* Емотивні прикметники – **angry, amazed.** *He was keen that they be present.* У даному реченні вжито прикметник **keen**, що виражає бажання [8, с. 310].

При цьому слід пам'ятати, що у випадку цієї структури підмети головного і підрядного речень є різними (на відміну від структури *linking verb+ complement + Infinitive*, де вони збігаються).

Підсумовуючи, можна сказати, що вивчення структури *link verb+ Adj*, повинно обов'язково включати розширені варіанти цієї конструкції, а саме: вживання предикативних прикметників із певними прийменниками, а також моделі *link verb+ adjective+ Infinitive* та *link verb+ adjective + that clause*. У першому випадку необхідність вивчення предикативних прикметників разом із різними прийменниками зумовлена тим, що зміст усієї структури залежить від вживання того чи іншого прийменника. В іншому випадку слід пам'ятати, що однакова поверхнева структура може мати своїми відповідниками різні глибинні структури.

Що ж до випадків вживання у позиції предикатива прикметників разом із прийменниками, варто також зазначити, що в багатьох випадках вони набувають рис сталих словосполучень, оскільки певні групи прикметників вживаються із певними прийменниками. Якщо ж допускається вживання різних прийменників, то це змінює значення всієї структури.

Подальші дослідження включатимуть вивчення не лише прикметників, які вживаються у структурі *linking verb + complement+ that clause*, але й дієслів, які вживаються у "that clause", оскільки їхній вибір аж ніяк не є довільним.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дейчаківська О. Складений іменний присудок у англійській мові: тенденції розвитку / О.В. Дейчаківська // *Іноземна філологія: зб.наук.пр.* – Львів:ЛНУ ім. І.Франка, 2011. – Вип. 123. – С.87-92.
2. Огоновская О.В. Виды и функции глагольного замещения / О.В. Огоновская. – Львов: ЛГУ, 1987. – 45 с.
3. Плоткин В.Я. Строй английского языка / В.Я. Плоткин. – М.: Высш. шк., 1989. – 236с.
4. *A Practical English Grammar.* – Moscow: Vyssaja Skola, 1978. – 241p.
5. *Collins COBUILD Student's Grammar/ [ed. By J. Sinclair]* – London: Harper Collins, 1991. – 263 p.
6. *Collins COBUILD English Grammar/ [ed. By J.M. Sinclair]* – London: Harper Collins, 1990. – 590 p.
7. Desay K. *The Inheritance of Loss* / K. Desay – New York: Grove/ Atlantic, Ins., 2006. – 357 p.
8. Quirk R. *A University Grammar of English* / R. Quirk, S.Greenbaum, G.Leech, J.Svartvik – М.: Vyssaja Skola,1982. – 391p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Дейчаківська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: історія англійської мови, синтаксис англійської мови, проблеми перекладацької еквівалентності.

УДК 811.161.2'373.611

МОРФОНОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ СУФІКСІВ ВІДДІЄСЛІВНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Інна ДЕМЕШКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто зв'язок морфології з фонологією, морфологією, морфемікою, запропоновано огляд морфологічних засобів словотворення української мови, тобто всього корпусу морфологічних явищ, актуальних для його сучасного стану, з'ясовано морфологічні параметри суфіксів віддієслівних похідних. Розглянуто морфологічно релевантні особливості іменникових, прикметникових та дієслівних суфіксів в українській мові. Установлено, що фінальні елементи дієслівної основи, які зазнають змін під впливом ініціалі форманта, сигналізують про можливі морфологічні операції (усічення, консонантні, вокалічні альтернативі, нарощення суфіксальної чи кореневої морфем, модифікації наголосу) у віддієслівному похідному.

Ключові слова: словотвірна морфологія, девербатив, афікс, суфікс, префікс, морфема, словотвірне гніздо, морфологічна будова.

The article reveals the connection of morphonology with phonology, morphology and morphemics, it offers the overview of morphonological means of word-building in the Ukrainian language; it means the overview of the whole corpus of morphonological phenomena that are actual at its modern level. The article also establishes morphonological characteristics of suffixes of verbal derivatives in the Ukrainian language. It examines the morphonologically relevant features of noun, adjective and verb suffixes. It was established that

the final elements of the verbal stem, which are changing under the influence of formant initials, signals of possible morphological operations (reduction, consonant and vocal alternations, lengthening of suffix or root morphemes, accent modification) in verbal derivatives.

Keywords: derivational morphonology, verbal derivatives, affix, suffix, prefix, morpheme, word-forming family, morphonological structure.

Постановка проблеми. У сучасній україністиці питання про статус морфології як науки і як компонента мовної системи (розділ фонології чи граматики, самостійний рівень чи проміжний) поступово розв'язується і при цьому вже помітна тенденція, пов'язана з посиленням позиції граматичного підходу, а не фонологічного, які цікавили М. С. Трубецького. З цього приводу Т. В. Булигіна застерігає проти ототожнення морфологічної концепції дослідників і прийнятої в рамках тієї чи тієї термінологічної традиції: «Думки про необхідність зарахування морфологічних явищ у компетенцію граматики дотримується більшістю лінгвістів... незалежно від того, як вони називають відповідний розділ лінгвістики: морфологія, морфологія або просто фонологія, як трансформаціоналісти» [1, с. 18].

Особливо помітною стала тенденція до вивчення цього питання протягом останніх десятиліть. З'явилася ціла низка праць вітчизняних і зарубіжних мовознавців, які засвідчили новий етап у дослідженні цієї проблеми. Неусталеність підходів до витлумачення понять, що спостерігається в сучасних студіях, зумовлює також неоднозначне трактування цих термінів. Зазначимо, що в українській мові, незважаючи на численні праці з морфології, й досі потребує подальшого опрацювання й уніфікації термінологія і проблеми морфологічного аналізу похідних.

Матеріалом для дослідження послуговували понад 2 тисячі самостійно укладених словотвірних гнізд з вершинним дієсловом із використанням тлумачних, діалектних, словотвірних, морфемних, етимологічних словників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському мовознавстві в межах словотвірної морфології досліджено основи теорії морфологічного опису (В. О. Горпинич), проблеми аглютинативності в словотворенні, сполучуваності на морфемних швах (Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська), закономірності реалізації морфологічних явищ у системі словотвору (К. Г. Городенська, М. В. Кравченко), морфологічні процеси в системі іменників (Л. І. Комарова, Л. О. Кондакова) і словозміни дієслів української мови (І. В. Козленко), морфологічні модифікації в процесі словозміни та словотворення прикметника (Л. В. Асіїв).

На початку ХХІ ст. з'являються праці, присвячені дослідженню морфологічних процесів у словозміні та словотворі староукраїнської мови другої половини XVI–XVIII ст. (Н. П. Русаченко), дериваційної морфології російських говорів (О. Г. Антипов). Опис морфології словотвірних гнізд (СГ) знаходимо в працях О. С. Кубрякової, Ю. Г. Панкраца, Н. Є. Ільїної, Т. В. Попової, Н. Є. Ананьєвої (при описі слов'янської морфології, зокрема субстантивної словозміни), С. М. Толстої (при описі морфології словозміни та словотворення польської мови), М. Ю. Федурко (при описі морфології відіменникового словотворення української мови), Г. М. Пристай (при описі морфології відприкметникового словотворення української мови) та ін. Водночас, питання словотвірної морфології віддієслівних дериватів в українській мові залишається відкритим. Це зумовлює актуальність дослідження словотвірної морфології девербативів у синхронному аспекті з елементами етимологічного аналізу з метою вивчення особливостей морфологічних трансформацій СГ з вершинними дієсловами (нечленованими і членованими, питомими і запозиченими).

Словотвірне гніздо стало предметом дериватологічних студій В. О. Горпинича, В. В. Грещука, О. А. Земської, Є. А. Карпіловської, Л. І. Коржик, В. В. Лопатіна, О. Д. Микитин, Г. М. Потапової, Г. В. Пристай, О. М. Тихонова, І. С. Улуханова, М. Ю. Федурко та ін. Структура словотвірного гнізда характеризується ієрархічною організованістю, впорядкованою сукупністю всіх похідних одиниць, наявністю базового (вершинного) слова як основи для послідовного формування всього словотвірного гнізда. Підтримуємо думку В. О. Горпинича про те, що «у гнізді одночасно виявляються всі словотвірні зв'язки спільнокореневих слів, тобто визначається словотвірна структура слова, його дериваційні можливості, місце і роль його у словотвірному механізмі мови» [2, с. 137]. СГ унаочнює словопороджувальну активність твірного слова, дає можливість сумістити перспективний підхід із ретроспективним, забезпечуючи цим повний опис словотвірних процесів. Тільки сформувавши віддієслівні СГ, можна переходити до їхньої морфологічної кваліфікації: установлення морфологічних класів, типів, морфологічних

моделей, які словотворчі компоненти і засоби визначають морфонологічну специфіку словотвірного гнізда.

На сучасному етапі розвитку українського словотвору досить гостро постає проблема морфонологічного аналізу девербативів вершинними дієсловами (нечленованими і членованими, питомими і запозиченими), оскільки ці похідні мають систему, ієрархію і притаманні засоби вираження, які слугують пізнанню внутрішньо семантичної організації віддієслівних похідних.

Аналізуючи наукову літературу з питань морфонологічних одиниць, не можна не помітити розбіжностей на їхню природу, що засвідчує потребу їхнього ґрунтовного вивчення, на проблеми морфонологічного аналізу похідних, зокрема девербативів. С. М. Толстая зазначає, що позиція, яку займає морфонологія, створює складну залежність морфонологічних інтерпретацій від результатів фонологічного і морфонологічного аналізу. З фонологією морфонологію пов'язує не тільки об'єкт (звукова субстанція мови), а й понятійний апарат, тому досить часто говорять про зв'язок цих дисциплін на рівні фактів мови, і на рівні метамови. Помітний значний вплив фонологічної термінології в теорії морфонологічних чергувань. Хоча доречно зазначити, що при цьому (крім позиції, позиційного варіювання, нейтралізації) охоплені морфонологічні закономірності, які мають регресивний характер правил сполучуваності морфем, і не розглядаються морфонологічні правила вибору, які залежать від характеру наступних морфем. Цікаво, що в польському мовознавстві наявна аналогічна проблема. Досліджуючи словозміну й словотвірну морфонологію польської мови, С. М. Толстая звертає увагу й на вплив морфонології на фонологію, тобто залежність фонологічного трактування звукових одиниць від їхніх морфонологічних функцій і відношень у білоруській, сербській і хорватській мовах. В українській і російській мовах ця тенденція помітна при взаємодії твірної основи зі словотворчим формантом.

Питання зв'язку морфонології з граматикою пов'язане не тільки з альтернативою «фонологія або граматики» при визначенні статусу морфонології в мові й лінгвістиці (після М. С. Трубецького помітна тенденція розвитку морфонології в напрямку граматики), але й з потрактуванням характеру цих відношень – на рівні фактів мови та їхньої інтерпретації. Це переважно визначення граматичної ролі морфонологічних засобів і встановлення всього корпусу граматичних явищ, що мають морфонологічну природу, мають залежність від фонологічної структури морфем. С. М. Толстая зауважує, що в загальному, теоретичному значенні розв'язання цього питання визначає розуміння морфонології або як самостійного рівня мови (і самосійної дисципліни), або як буферного механізму, що регулює фонологічне оформлення морфонологічного (морфемного) уявлення мови і вилучати невідповідність на межі морфем (як розділ формальної морфонології) [7, с. 26].

Для морфонології найбільш суттєвим залишається зв'язок з морфемікою, з морфемним членуванням похідного, від якого залежать результати морфонологічного аналізу. У залежності від формальних і граматичних критеріїв морфемне членування призводить до виокремлення різних морфонологічних моделей. Необхідно визнати, що при морфемному членуванні, крім формальної процедури, варто враховувати семантичне навантаження морфем, їхню омонімію (*бу́/ти*¹ (ударяти по чомусь, об щось) (СУМ 1, с. 168) (680 похідних) (*бит-е́ць* (каменярь) (нарощення кореневої морфемі) – *бу́/ти*² (заст. бути) (5, с. 54) (60 похідних) (*бит-увá-ти-ся* (жити в достатку)); *буд/у́/ти*¹ (переривати сон) (5, с. 93) (83 похідні) (*бу́дж-ен'н'(а)* (діал. пробудження), *збуд/у́/ти* – *збу́дж-ува-ти*, *по-буду́ти*¹ (будити всіх або багатьох) – *побуж-á-ти*, *побу́дж-ен(ий)*, *побу́дж-ен'н'(а)* (чергування приголосних), *побу́д-к(а)*¹ – *по-буду́ти*² (спонукати), *побу́дж-ен'н'(а)*, *побу́д-к(а)*², *побу́д-ник*, *побу́д-лив(ий)*, *побу́длив-ість*, *побу́длив-о*; *буд/и/ти*² (8) (коптіти) – *будж-ані́н(а)*, *буж-ані́н(а)*, *бу́дж-ен'н'(а)*, *буж-ені́н(а)*, *буж-е́н(ий)* (діал. Копчений), *будж-ені́ць'(а)*, *буж-ені́ць'(а)*, *буж-і́н(а)* (5, с. 94); *ві́/ти*¹ (сплітати) – *по-ві́ти*² (обплітати, огортати) – *пові́ї-Ø* (бур'ян) (чергування голосних) (5, с. 120), *ві́/ти*² (видавати протяжні звуки) – *ви-т'м'(á)*² (5, с. 123); *жа́/ти*¹ (зрізати стебла рослин) – *жн-ець* (чергування голосних), *жа́т-в(а)* (нарощення кореневої морфемі) (5, с. 273), *жа́/ти*² (стискати) – *жм-е́н'(а)*, *жм-Ø* (відходи) (5, с. 274).

Морфонологічний аналіз, крім одиниць словотвірної і морфемної структури, дає змогу вичленувати одиниці і вказати модифікації (чергування), вплив на вибір і морфонологічну позицію, структуру морфем [Там само, с. 37], що перебувають у постпозиції, врахувати вплив твірної суфікса на твірну основу. Доречно зауважити, що при морфонологічному членуванні, крім морфем, звертаємо увагу на морфемі, що приєднуються до кореневої (*відбу́т-ок*, *жа́т-в(а)*)

чи суфіксальної морфемі (*бі-тв(а)*, *блиск-авіц'(а)*, *кос-овіц'(а)*, *біж-енець*) (йдеться про нарощення кореневої чи суфіксальної морфем) – при словотвірній морфології віддієслівних дериватів, уніфікси – переважно при відіменниковому словотворі, субморфи – при відіменниковому та відприкметниковому словотворі.

Розгляд фактичного матеріалу, який представляє понад 2 тисячі самостійно укладених словотвірних гнізд з вершинними дієсловами, дозволяє дійти висновку, що структуру словотвірних гнізд з вершинними дієсловами доцільно розглядати, враховуючи морфемну структуру (нечленовані / членовані), етимологію (питомі / запозичені), що дає змогу визначити морфологічні класи, типи, морфологічні моделі, словотворчі компоненти і засоби, що визначають морфологічну специфіку кожного словотвірного гнізда, у яких похідні мають певну систему, ієрархію і притаманні засоби вираження, які слугують пізнанню внутрішньо семантичної організації девербативів.

Мета статті – з'ясувати морфологічні параметри суфіксів віддієслівних похідних, описати морфологічно релевантні особливості іменникових, прикметникових та дієслівних суфіксів у морфологічному аспекті. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясування морфологічних параметрів суфіксів віддієслівних похідних; 2) установити детермінанти морфологічних перетворень у структурі похідних віддієслівних словотвірних гнізд; 3) розглянуто морфологічно релевантні особливості іменникових, прикметникових та дієслівних суфіксів у сучасній українській мові.

Виклад основного матеріалу. Новітні наукові спроби спрямовані на визначення сутності і функціональної значущості словотвірної морфології, кваліфікації морфологічних засобів, аналізі функцій різних типів альтернатив, установленні детермінантів морфологічних перетворень у структурі похідних і встановленні морфологічних класів відіменникових і віддієслівних словотвірних гнізд (СГ), визначенні функцій морфологічних моделей, залучених до процесів словотворення, установленні структурних типів СП ЛСГ іменників, дієслів, виокремленні зон СП за частиномовною належністю дериватів та ін.

У сучасній лінгвістиці накопичено цінний досвід теоретичного осмислення результатів аналізу будови та функціонування морфемної і словотвірної підсистем мов, зокрема суфіксальної підсистеми як найбільш розгалуженої й активної в слов'янських мовах [4, с. 3]. При виділенні суфіксальних одиниць дотримуємося коренезорієнтованого підходу, запропонованого в працях Г. О. Винокура, Є. А. Карпіловської, Н. Ф. Клименко, М. В. Панова, М. Ю. Федурко, Н. О. Янко-Триницької на противагу афіксозорієнтованому підходу, який обстоювали у своїх працях І. І. Ковалик, Л. П. Крисін, О. Ф. Пінчук, О. І. Смирницький та інші дослідники.

Є. А. Карпіловська зазначає, що з'ясування параметрів реалізації одиниць суфіксальної підсистеми уможливорює формулювання правил, яким підлягає функціонування її одиниць в актах породження морфемних структур слів певних типів. Суфіксальна граматики як проміжна ланка між підсистемою суфіксальних одиниць і продуктами її реалізації – морфемними структурами реальних слів української мови – містить правила, що поєднують опис принципів та способів організації й функціонування одиниць всередині підсистеми з описом принципів їхнього добору з інвентаря в певній формі та з певним змістом, розміщення в морфемній структурі слова й пристосування до внутрішньослівного оточення [Там само, с. 8].

Чеський дослідник З. Ф. Оліверіус зазначав, що основним критерієм класифікації морфем є релятивна самостійність морфемі щодо інших морфем. Класифікація морфем утворює складну багатоступінчасту ієрархію. Найважливішу проблему створює визначення межі між двома щаблями такої багатоступінчатої ієрархії [6, с. 56]. Таким чином, для встановлення такої межі доцільно враховувати формально-семантичні, функціональні ознаки досліджуваних суфіксальних одиниць. Є. А. Карпіловська пропонує при визначенні типів суфіксальних одиниць враховувати такі ознаки: 1) тип основи (похідна (з вільною чи зв'язаною подільністю), непохідна подільна (оформлена чи не оформлена); 2) здатність самостійно виражати певне словотвірне (розрядне (часткове) чи категорійне (загальне) або граматичне (формотворне або частиномовне) значення чи виконувати допоміжну роль при конструюванні морфемної структури слова; 3) здатність самостійно формувати основу слова, тобто здатність виступати у визначальній для еталонних одиниць суфіксального класу позиції кінця основи слова [4, с. 15].

Іменники, утворені за моделлю До + *-н'н'-*, *-т'т'-*, становлять значну частину ВДІ – 6071 (на *-н'н'-* – 3881, *-ен'н'-* – 1597, *-ін'н'-* – 552, *-ин'н'-* – 41). При творенні похідних із суфіксом *-ен'н'-* відбувається усічення дієслівної фінали, можливі консонантні альтернативи і зміна наголосу, а при творенні похідних із суфіксом *-ін'н'-* відбувається усічення в структурі іменника-

мотиватора тематичного голосного основи дієслова-мотиватора недоконаного виду, можливі консонантні альтернативи і зміна наголосу (*становити* – *становлення* (в//вл), *звabити* – *звabлення* (б//бл); *садити* – *садіння* (д//д'), *говорити* – *говоріння* (р//р'), *косити* – *косіння* (с//с'), *муркотати* – *муркотіння* (т//т'), *крутити* – *крутіння* (т//т'), *цвісти* – *цвітіння* (с//с'), *плетити* – *плетіння* (с//с')). Консонантна альтернатива с//т' виникла ще на праслов'янському ґрунті внаслідок дисимілятивних змін [3, с. 32].

Найбільш поширений варіант моделі До + **-к-** (1077) – основний: *валка*, *нарізка*, *прядка*, *сушка*, *підтяжка* – 1053). При цьому відбуваються чергування приголосних: *г, к, х, – ж, ч, ш* (*підтягати* → *підтяжка*, *балакати* → *балачка*, *задихатись* → *задишка*); *т – ч* (*світити* → *свічка*). Суфікси **-ува-**, **-ва-** зберігаються в усиченому вигляді (*вишивка* ← *вишивати*). Необхідно зазначити, що суфікс **-ува-** представлений варіантом **-ов-** (*кантовка* ← *кантувати*) або **-ів-** (*мандрівка* ← *манрувати*), де **-і-** є закономірною рефлексцією колишнього **-о-** в новозакритому складі. Менш поширені варіанти моделі До + **-лк-** (*віялка*, *місилка* – 12).

За словотвірною моделлю До + **-ух-** утворено 58 іменників. У моделі До + **-ух-** функціонують дієслівні основи різних структурних типів: основи на **-а-** (*різлуха* ← *різати* – 26); основа на **-и-** (*говорлуха* ← *говорити* – 21); основи на приголосний (*волоклуша* ← *волокти* – 3); основи на **-і-** (*летлуха* ← *летити* – 2); основи із суфіксом **-ува-** (*вередлуха* ← *вередувати* – 3). У словотвірному акті фіналь дієслівної основи усикається, а тому деякі деривати співвідносяться з основами різних структурних типів (*скреготуша* ← *скреготити*, *скреготати*; *лопотуша* ← *лопотити*, *лопотати*).

За моделлю До + **-л-** утворено 77 іменників. У моделі функціонують лише основи одновидових дієслів (недоконаного виду). Твірними основами в цій моделі найчастіше бувають основи на **-и-** (*житло*, *бродило* – 39) та основи на **-а-** (*сідало*, *стійло* – 33). Функціонування цієї моделі обмежується семантичними чинниками: не включаються в моделі дієслова, які корелюють за родами дії (здебільшого це одновидові дієслова на зразок *носити / нести*); виняток становлять іменники *стійло*, *сідло* утворені від статальних дієслів.

Найпродуктивнішими є такі словотвірні моделі: До + **-н'н'-, -т'т'-** – 6071: *знання*, *життя*, *злиття*; До + **-О** – 1266: *вижм*, *відгук*, *приїзд*; До + **-к-** – 1077: *нарізка*, *підтяжка*, *варка*; До + **-ник** (**-івник**, **-ильник**) – 657: *обхідник*, *рятівник*, *прядильник*; До + **-О(-а)** – 521: *довіра*, *хода*, *охорона*, *відміна*; До + **-ач** – 340: *наглядач*, *копач*, *командувач*; До + **-ок** – 304: *свисток*, *гудок*, *виток*; До + **-ець** (**-енець**, **-анець**) – 180: *борець*, *переселенець*, *мешканець*; До + **'-О** – 82: *зав'язь*, *дерть*, *відповідь*; До + **-л-** – 77: *кропило*, *житло*; До + **-ун** – 76: *двигун*, *стрибун*, *опікун*; До + **-О(и)** – 76: *вибори*, *сходи*, *переговори*; До + **-тель** – 73: *учитель*, *повелитель*, *спаситель*; До + **-ин** – 43: *дряпина*, *сходина*; До + **-к(и)** – 63: *висівки*, *носилки*; До + **-н'** (**-арн'**, **-івн'**, **-ельн'**) – 59: *лікарня*, *катівня*, *бительня*; До + **-иц'** (**-ильниць'**, **-івниць'**) – 51: *різниця*, *прядильниця*, *шатківниця*; До + **-н'** – 38: *метушня*, *лжжня*; До + **-иц-** – 38: *училище*, *судище*; До + **-ень** – 37: *учень*, *плавень*; До + **-б-** – 36: *лічба*, *дружба*, *боротьба*; До + **-ій** – 31: *носій*, *водій*; До + **-іж** – 4: *платіж*, *свербіж*; До + **-ух** – 3: *пастух*, *сплюх*; До + **-уг-** – 3: *хануга*, *волоцюга*; До + **-ох-** – 3: *мандрюха*, *забрюха*; До + **-х-** – 3: *невдаха*, *заманиха*; До + **-ас** – 3: *ляпас*, *викрутас*; До + **-ур-** – 2: *замазура*, *танцюра*; До + **-ін** – 2: *воїн*, *хазяїн*; До + **-ог** – 1: *вертьог* (вибоїна); До + **-ог-** – 1: *вертьог(а)* (посудина). Менш продуктивні словотвірні моделі девербативів іншомовного походження субстантивної зони: До + **-тор, -атор** – 78: *організатор*, *дегустатор*; До + **-ант** – 10: *симулянт*, *емігрант*; До + **-ер** – 7: *гример*, *гіпнотизер*; До + **-ент** – 5: *рецензент*, *диригент*; До + **-ур-** – 2: *реєстратура*, *коректура*; До + **-ист** – 2: *публіцист*. У межах девербативів субстантивної зони сучасної української мови функціонує 56 словотвірних моделей (7 моделей – деривати іншомовного походження).

Інвентар формальних трансформацій, що відбуваються на морфемному шві, переконує, наскільки морфонологічно значущим є цей морфемний стик. Загальновідомо, що кожна частина мови має свій набір дериваційних суфіксів. Для морфонології релевантні передусім такі з них: 1) силабічність / асилабічність; 2) консонантний / вокалічний характер ініціалі; 3) довжина в морфонемах та їхнє аранжування; 4) наголошеність / ненаголошеність [7, с. 94]; 5) морфонологічна структура мотивувальної основи та словотворчого афікса; 6) будова контактної зони (останній склад основи) та ініціаль (зачин) форманта; 7) походження мотивувальної основи й суфікса (питомі / запозичені); 8) акцентна маркованість / немаркованість суфіксів (аутоакцентні (обов'язково силабічні), преакцентні, постацентні; акцентна потужність. Аутоакцентні суфікси

віддієслівного словотворення субстантивної зони: питомі: *-ник, -ок, -ач, -ець, -ун, -арн'-, -івн'-, -тельн'-, -иц'-, -іж, -ух, -ох-, -іж, -ог, -ур-*; запозичені: *-тор, -атор, -ант, -ер, -ур-, -ист*.

Структуру VC має переважна більшість іменникових суфіксів – 21 проти виділених 56. Це зумовлено структурою дієслівного кореня, консонантна фіналь якого вимагає в постпозиції вокальної морфони. Серед прикметникових суфіксів різновид VC – найпродуктивніший, 14 суфіксів із наявних 21 у досліджуваних словотвірних гніздах. У вокальній позиції домінують морфони $\{u\}$, $\{o\}$, $\{e\}$, а в консонантній – $\{m\}$, $\{k\}$, $\{v\}$, $\{st\}$ – суфікси відповідно *-им-, -ов-, -ев-, -ист-*: *род-им(ий), жит'т'-ев(ий), жит'т'-ов(ий), розвіс-ист(ий)*; також продуктивний різновид SVC: *нав'яз-лив(ий), гай-лив(ий)*, менш продуктивний різновид C: *вит-к(ий), в'яз-к(ий)*. Таку формальну будову C1C2 мають суфікси *-н'н'-, -т'т'-*: *скликання, склікання, читання, відкриття*. Зрідка трапляються варіанти з подовженими кінцевими основами *-л-* та *-д-* (*насилля, провалля, розладдя, угіддя*, подовженим кінцевим шиплячим (*подружжя, протиріччя*). Крім елементарних суфіксів, з дієслівними основами взаємодіють і кількадементні. За формою вони бувають таких різновидів: CC, VCC, SVC, CCVC, VCVC: *віша-лк(a), вит-ушк(a)* (прилад), *повед-інк(a), розвід-ник, бит-ельн'(a), володі-льник, воз-увень*.

Дієслівні суфікси в морфологічному аспекті різняться від іменних характером облігаторного компонента, меншою потужністю використання потенцій фонологічної системи мови. Основною формою цього класу словотвірних морфем є форма V. Її мають суфікси *-а-*: *відділ-и-ти – відді-л'-а-ти, дозвол-и-ти – дозвол'-а-ти* – при формотворенні. Високою продуктивністю характеризується суфікс *-ува-* (VCV): *викон-ува-ти, корект-ува-ти*.

Висновки. Суфікси словотвірних гнізд з вершинним дієсловом не однорідні з погляду морфологічної структури, більшим розмаїттям відзначаються суфіксальні морфони. Установлено, що фінальні елементи дієслівної основи, які зазнають змін під впливом ініціалі форманта, сигналізують про можливі морфологічні операції (усічення, консонантні, вокальні альтернативи, нарощення суфіксальної чи кореневої морфем, модифікації наголосу) у віддієслівному похідному. Кожна морфологічна зміна на морфемному шві відбувається за наявності відповідних умов. Виходячи зі специфіки дієслова як вершинного слова словотвірні гнізда, стверджуємо, що найчастотнішою зі всіх морфологічних операцій є усічення, консонантні альтернативи та модифікації наголосу. Для всіх девербативів загальною морфологічною операцією є усічення дієслівної фіналі, що супроводжує зміну акцентної позиції в поєднанні з альтернативами (переважно консонантними).

Девербативи в СГ утворені за відповідними словотвірними і морфологічними моделями. Морфологічні альтернативи розширюють валентні властивості словотвірних морфем, уможливають творення похідних будь-якої зони, збагачують інноваційні ресурси сучасного лексикону.

Перспективу подальшого дослідження словотвірної морфології девербативів убачаємо у визначенні особливостей структури словотвірних гнізд з вершинними дієсловами на групу приголосних.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Булыгина Т. В. Проблемы теории морфологических моделей / Т. В. Булыгина. – М. : Наука, 1977. – 287 с.
2. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : навч. посіб. / В. О. Горпинич. – К. : Вища шк., 1999. – 207 с.
3. Демешко І. М. Морфологічна адаптація віддієслівних іменників на *-н'н'-, -ен'н'-* у сучасній українській літературній мові / І. М. Демешко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія : Лінгвістика. – Вип. III. – Херсон, 2006. – С. 29–34.
4. Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови : будова та реалізація : монографія / Є. А. Карпіловська. – К., 1999. – 297 с.
5. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови / Є. А. Карпіловська. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2002. – 910 с.
6. Оливеріус З. Ф. Морфемный анализ русского языка / З. Ф. Оливеріус // Проблемы современной лингвистики. – Praha : Univ. Karl., 1967. – С. 9–78.
7. Толстая С. М. Морфология в структуре славянских языков / С. М. Толстая. – М. : Индрик, 1998. – 318 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Демешко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: словотвірна морфологія української мови.

УДК 81'367.633: 81'37

АТРИБУТИВИ У СТРУКТУРІ КОРЕЛЯТИВІВ ТЕМПОРАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ: ПРОБЛЕМА ТИПОЛОГІЇ ТА СИНТАГМАТИКИ

Людмила ДЕРЕВ'ЯНКО (Полтава, Україна)

Статтю присвячено дослідженню атрибутивів у складі співвідносних прийменниково-іменникових темпоративів; схарактеризовано розряди означальних компонентів, репрезентованих семантично поліфункційними якісними, відносними, присвійними ад'єктивами, вказівними, означальними, неозначеними, присвійними займенниковими прикметниками, порядковими числівниками, у структурі часових корелятивів; проаналізовано особливості функціонування атрибутивів.

Ключові слова: атрибутив, корелятив, прийменниково-іменникова конструкція, семантика, темпоратив.

The article contains thorough analysis of attributives as correlative prepositional-substantive temporatives components. The spectrum of classes of signifying components, represented in the temporal correlatives structure by semantically polyfunctional qualitative, relative, and possessive adjectives, demonstrative, universal, indefinite, and possessive pronoun adjectives, ordinal numerals, was differentiated consistently. The peculiarities of functioning of attributives were investigated in succession.

Keywords: attributive, correlative, prepositional-substantive structure, semantics, temporative.

Вивчення лінгвістичної природи та структури темпоральних корелятивів належить до актуальних проблем теоретичної граматики. Специфічні властивості й можливості складників співвідносних прийменниково-іменникових темпоративів, а також різноманітні особливості їхньої взаємодії досліджуються й аналізуються в межах цілісної системи, оскільки характерною ознакою категорії темпоральності є та, що її моделюють одиниці різних рівнів, будучи пов'язаними між собою загальною ідеєю часу.

На необхідності цілісного дослідження як семантичної, так і синтаксичної структур наголошують В. Г. Адмоні, Н. М. Арват, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, М. Я. Плющ й інші мовознавці. З огляду на це прийменниково-відмінкові форми, що є реалізаторами залежних синтаксем у структурі простого речення, потребують такого семантико-синтаксичного аналізу.

У межах української мовознавчої концепції різні аспекти функціонування темпоральних структур знаходимо в граматичних розвідках О. І. Бондаря, І. Р. Вихованця, Т. М. Голосової, А. П. Загнітка, З. І. Іваненко, П. С. Каньоси, Р. А. Куцової, М. В. Мірченка, С. А. Романюк та інших лінгвістів. У русистиці основні теоретичні засади використання часових сполук викладені у працях О. В. Бондарка, М. В. Всеволодової, Г. О. Золотової, Н. Ю. Шведової й інших дослідників.

Попри широкий діапазон опрацьованих питань, у граматичній площині мовної системи недостатньо вивченою на сьогодні залишається проблема типології атрибутивів і їхніх сполучувальних можливостей у складі корелятивних прийменниково-субстантивних темпоративів. Вибір теми наукової розвідки та її актуальність зумовлені потребою удокладненого вивчення цього фрагменту сучасного синтаксису.

Мета статті – дослідження синтагматичного потенціалу атрибутивів у складі співвідносних прийменниково-іменникових структур зі значенням часу. Об'єктом пропонованої розвідки стали прості речення з прийменниково-субстантивними темпоральними корелятивами, а її предметом – прийменниково-іменникові часові конструкції з атрибутивним компонентом.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

дослідження специфічних характеристик непохідних і похідних часових прийменників у складі співвідносних прийменниково-іменникових темпоральних конструкцій ;

покласти атрибутивних компонентів як поширювачів прийменниково-субстантивних корелятивних темпоративів;

з'ясування умов функціонування означальних складників у структурі семантично споріднених прийменниково-іменникових часових конструкцій.

Протиставлення темпоральної сфери одночасність / різночасність, неозначена тривалість / означена тривалість, часова попередність / часова наступність, а також приблизний і проміжний час репрезентовані низкою співвідносних темпоративів, оформлених за участю первинних і вторинних часових прийменників. Кожен корелятив, отже, і кожен його реальний чи потенційний компонент має свій синтагматичний ресурс.

Роль семантичного маркера в корельованих прийменниково-іменникових структурах регулярно виконують атрибутивні поширювачі, представлені семантично поліфункційними якісними, відносними, присвійними ад'єктивами, вказівними, означальними, неозначеними,

присвійними займенниковими прикметниками, порядковими числівниками, іррегулярно – іменниками. Відомо, що в мові найбільш спеціалізованими, категорійно закріпленими в атрибутивній функції, є якісні прикметники. Проаналізований великий за обсягом фактичний матеріал засвідчує, що в складі корельованих за семантикою прийменниково-субстантивних темпоративів наявна інша картина: якісні прикметники різної семантичної природи, з-поміж яких домінують параметричні (*великий, довгий, тривалий, короткий, повний*) та органолептичні (*тихий, ясний, лункий, чорний*), уживаються іррегулярно. Високий ступінь продуктивності у співвідносних прийменниково-іменникових темпоративах демонструють атрибутиви, виражені прикметниками, які відтворюють ознаку за відношенням означуваного предмета до інших предметів. Однією з основних диференційних характеристик відносного ад'єктива є його здатність репрезентувати ознаку, що впливає з того відношення, яким її носій пов'язаний з іншими предметами, явищами, діями, ознаками. Прикметники можуть реалізувати додаткові відтінки, які впливають на семантику часових структур. У сполученні з корельованими часовими прийменниково-субстантивними конструкціями найактивнішими в плані функціонування є ад'єктиви, які виражають ознаку предмета стосовно темпоральної характеристики. Їх об'єднано у дві лексико-семантичні групи. До першої групи віднесено лексеми з власне-часовим значенням, а саме: а) ті, що номінують точні часові рамки стосовно події чи явища (*секундний, хвилинний, годинний, вчорашній, тижневий, місячний, річний, торішній, тодішній, сьогоднішній, нинішній, завтрашній, столітній, тисячолітній*), напр.: *Голова місцевого суду повідомляє вищу кваліфікаційну комісію суддів України про наявність вакантних посад у суді в десятиденний строк з дня їх утворення* (Закон України про судоустрій і статус суддів) – *Усі злочини, з якими за свою десятирічну оперську практику стикався Мельник, так чи інакше скоювалися через гроші* (А. Кокотюха); *Наче й просто це за нинішніх часів, двері скрізь відчинені, але ж без батьківської, сказати б, руки – піди попробуй* (М. Олійник); б) ті, які утворені від субстантивів – назв пір року, місяців, днів тижня, частин доби (*зимовий, весняний, літній, осінній, січневий, березневий, червневий, вересневий, понеділковий, суботний, недільний, буденний, світанковий, ранковий, денний, обідній, вечірній, нічний*), напр.: *І в літню спеку, і в зимові хуги, не покладаючи рук, трудився Арег* (П. Бондарчук) – *Інший у таких випадках залюбки згадував би школу, друзів, учителів, розваги під час літніх канікул ...* (О. Гурєв); *У Наркоматі внутрішніх справ, як і завжди в суботній день, робота закінчувалася раніше* (П. Автомонов) – *До речі, це питання Лариса поставила й самому Алексу під час їхньої нічної розмови* (Є. Кононенко); в) ті, які співвіднесені з палеонтологічними періодами (*неолітичний, палеолітичний, мезозойський, кайнозойський, пліоценовий, палеозойський*), напр.: *У палеозойську еру центральна частина території України здебільшого була суходолом* (Із підручника).

Другу групу становлять лексичні одиниці нечасового значення: а) ті, які постали на основі іменників, співвіднесених із віком людини (*дитячий, юнацький, молодий, літній, студентський, шкільний*), напр.: *І газета ж ніби пристойна, і автор, я його знав колись, ще під час студентської революції, хорошиий був хлопець ...* (Л. Костенко) – *У шкільні роки Ого нітрохи не дбав про навчання* (В. Слапчук); б) ті, які пов'язані з природними явищами (*вітряний, дощовий, сніжний, туманний*), напр.: *У вітряний день замислені стояли на околиці Каховки Мурашко та Баклагов ...* (О. Гончар); в) ті, які утворені від назв історичних подій (*княжий, революційний, реформений, воєнний, перебудовчий*), напр.: *Ще у доколгоспну еру ... дід страх любив ярмаркувати* (С. Завгородній). Семантична структура аналізованих ад'єктивів може ускладнюватися додатковими відтінками значення, найчастіше такими: а) виникнення та існування предмета в часі до якоїсь події або певного часового відрізка, напр.: *Є свідчення, що в дохристиянські часи П'ятниці вважалися богинями й ходили землею, щоб освятити людей на добрі діла і покарати тих, хто вчинив провину* (В. Скуратівський); б) виникнення та існування предмета після якоїсь події, після якогось часового проміжку: *Свідків його життєвого успіху в цей післяполудневий час ... було не так багато, як Фролові хотілося, проте досить, щоб могли переповісти всьому селу* (М. Малиновська).

Присвійні прикметники, які відтворюють ознаку за належністю людині або тварині, лише спорадично трапляються у складі часових синтаксем. Валентне ядро серед присвійних прикметників утворюють ті, що виражають належність особі, напр.: *Навіть зараз, після дідового „вироку”, Кухно не хоче визнавати поразку* (М. Колесников). Роль цих прикметників особлива, оскільки їхнє елімінування спричиняє реалізацію синтаксичними структурами із цими темпоральними корелятивами іншої семантики, пор.: *Він [Іскров] знав, як стійко трималася ця жінка під час чоловікової недуги ...* (О. Бойченко) = *Жінка трималася + Чоловік жінки хворів і*

Жінка стійко трималася під час недуги = *Жінка трималася* + *Жінка хворіла*. Вторинна предикація належить до засобів семантичного ускладнення [3, с. 44], з-поміж яких атрибутивні компоненти займають домінуючу позицію. Вторинна предикація, за визначенням О. В. Кульбабської, „виражає сукупність додаткових ознак, у типових випадках особливого їх різновиду – семантики відношень” [3, с. 67]. Функційне призначення вторинних предикатних синтаксем полягає передусім у тому, що вони актуалізують уміщену у висловленні інформацію, роблять її обов’язковою.

Порядкові числівники, які входять до структурного обсягу корельованих синтаксем зі значенням часу, завдяки власним граматичним особливостям – спроможності узгоджуватися з іменниками та дублювати їхні граматичні категорії роду, числа й відмінка – беруть участь у реалізації атрибутивної функції, позаяк узгоджувана форма завжди вказує на належність ознаки предметів. У низці корельованих прийменниково-іменникових темпоративів ці числівники, репрезентуючи загальну семантику послідовності часових відрізків, поряд із означальною функцією виконують роль семантичних конкретизаторів, уточнюючи квантитативною характеристикою час дії, події чи явища, напр.: *Дівчина по перших же згуках мого голосу хутенько обертається до мене й зараз же прискорює ходу* (В. Винниченко) – *Після третьої чарки вони [чоловіки] покинули стову пишноту, сіли двома компаніями просто на траві й приклалися до роботи як слід* (В. Бабляк).

На відміну від порядкових числівників, які виступають у ролі атрибутивних компонентів прийменниково-субстантивних темпоративів, кількісні нумеративи, сполучаючись з іменниками і виконуючи квантитативну функцію, реалізують комплетивні часові відношення. Їхня специфічна ознака стосовно субстантива полягає у вираженні точної кількісної окресленості реалізованого останнім значення множини, сукупності. Семантичні підгрупи числівників детермінують характер їхньої сполучуваності з прийменниково-іменниковими темпоративами. У складі співвідносних прийменниково-субстантивних конструкцій із часовим значенням регулярно функціонують власне-кількісні та неозначено-кількісні числівники, напр.: *За десять років нічого не змінилось* (Р. Андріяшик) – *За несповіщення про смерть протягом дванадцяти років ...на голову сім’ї накладається ще один день панцини* (Ф. Бурлака); ... *За кілька днів Стир подався поночі до села* (Ю. Покальчук) – *Задорожний пішов у кімнатку і через декілька хвилин виніс довідку* (В. Кашин).

Носіями атрибутивної семантики в часових прийменниково-іменникових темпоративах є також займенникові прикметники. Для них „характерний високий ступінь абстракції, який лише в мовленні конкретизується, наповнюється певним речовим змістом за взаємодії з антецедентами різних структурних типів” [4, с. 176]. Прономінативні прикметники уподібнюються до ад’єктивів тим, що, узгоджуються з іменниками в роді, числі й відмінку й водночас протиставляються тим, що, уживаючись в аналогічній ролі, номінують ознаки предметів не безпосередньо, а опосередковано, „пов’язуючись із конкретною ситуацією” [1, с. 202].

Як і власне-прикметниковим реалізаторам атрибутивної функції, займенниковим ад’єктивам властива поліфункційність. Так, присвійні займенникові прикметники *мій, твій, наш, ваш, його, її, їхній, свій*, поєднуючи в собі особову семантику з посесивною, указують на належність ознаки певній особі чи істоті, тобто репрезентують присвійне значення на тлі часового, напр.: *Старий сказився із твоїм приїздом ...* (Р. Андріяшик) – *Я хотів би, щоб після моєї смерті люди знали правду про мене* (О. Левада) – *Хай би хоч вішалась [Настя] по його від’їзді, а то ще причепиться морока, як камінь на шию* (Ю. Яновський). Прономінативні прикметники аналізованої семантики повторюють валентну поведінку присвійних прикметників, оскільки наявність / відсутність цих поширювачів безпосередньо впливає на значеннєву структуру, пор.: 1) *Настя змінилася після приїзду* = *Настя змінилася* + *Настя приїхала* і 2) *Настя змінилася після його приїзду* = *Настя змінилася* + *Він приїхав*.

Специфіка означальних займенникових прикметників *сам (самий), інший* полягає в тому, що вони виражають квантитативно-квалітативне значення, напр.: *Мабуть уже до самої осені гармошки не почуємо* (О. Гончар) – *В його [Андрієвих] очах підстрибнули й засміялися оті бісики, які оселилися там, мабуть, від самого дня народження* (Д. Ткач) – *Флюїди ненависті оточували її [Яніну] з самого дня народження* (В. Лис). Стосовно прonomінатива *сам (самий)* необхідно внести деякі уточнення. За своїми семантичними функціями він наближається до означально-видільних часток. Отже, є підстави говорити про прямування його у сферу часток, про початкову стадію процесу партикуляції. Партикулятивний характер прикметникового

займенника **сам (самий)** втрачається за наявності інтенсифікатора **аж**, напр.: *А втікачі дісталися батьківщини, побралися і були щасливі аж до самої смерті* (З. Тулуб).

Узагальнювальні займенникові прикметники *весь (увесь), всякий (усякий), кожний* характеризують сукупність окремо взятих одиниць, напр.: *Але, на власний подив, я заговорив чітко, хоч після кожного слова хапав повітря* (С. Журахович) – *Доведено, що через кожні тридцять п'ять років і шість місяців вологий період змінюється посушливим для всієї земної кулі ...* (О. Гончар) – *Хлопець відчував: з кожним днем йому все милішою стає Соломія* (М. Польовий). Іншу семантичну специфікацію виявляють неозначені займенникові прикметники *якийсь, деякий, абиякий, будь-який, який-небудь*: вони виражають нечітко окреслену якість або властивість предмета, напр.: *... Ніниного чоловіка дуже швидко, за якихось півроку чи місяців сім з'їв рак крові* (В. Лис) – *... Він [Тоу] протягом якихось десяти днів прочитав ... усю Британську енциклопедію* (В. Бережний). Вказівні займенникові ад'єктиви *той (отой), цей (оцей), такий (отакий)* належать „до форм найабстрактнішого характеру, які в мовленні можуть заміщувати велику кількість семантично неоднорідних ознак” [2, с. 164]. Вони містять указівку на певну властивість чи особливість у структурі синтаксеми із семантикою часу, напр.: *Аж по цих словах Гонтовий полишив видивлятися у Пушкарівське поле* (Л. Вернигора) – *Після цих слів Сашко з жалем залишив музей і вийшов надвір, де його давно вже чекала мати* (І. Шаповал).

Отже, органічними складниками темпоральних корелятивів можуть бути поряд із первинними або вторинними приєдниками та субстантивними словоформами атрибутивні компоненти. Вони вносять до семантичної структури тієї чи тієї синтаксичної конструкції різноманітні значеннєві відтінки і функціують на правах облігаторних або факультативних конститuentів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академічна граматики / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; [за ред. І. Р. Вихованця]. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті: [монографія] / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні: [монографія] / О. В. Кульбабська. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.
4. Ожоган В. М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови: [монографія] / В. М. Ожоган; Ін-ту укр. мови НАН України. – К., 1997. – 231 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Дерев'янка – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

Наукові інтереси: термінологія, морфологія, функційний синтаксис.

УДК 821.161.2Т – 4.08

ВИРАЖЕННЯ СЕМАНТИКИ ЗОРОВОГО ТА СЛУХОВОГО ПРЕДИКАТА У ТВОРАХ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

Ганна ЗВЯГІНА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглядається творчість Григора Тютюнника крізь призму лінгвокультурології, зокрема способи вираження семантики зорового та слухового предиката. Увагу зосереджено на конструкціях з подвійним підметом, із нанизаними з'ясувальними реченнями, з однотипними підрядними частинами складних речень, однорідними членами речення. Відзначена роль безсполучникових речень із коментувальною другою частиною, що характеризуються суб'єктивною модальністю. Відзначено поєднання мовної та культурної семантики в розглянутих одиницях.

Ключові слова: лінгвокультурологія, зоровий та слуховий предикат, опис, оповідь, стилізація.

The article discusses the works of Hryhir Tutiunnyk through the prism of cultural linguistics and the ways of expressing the semantics of visual and auditory predicate in particular. The focus is on the constructions with double subject, with similar subordinate clauses as parts of complex sentences and homogeneous parts of the sentence. The role of asyndetic sentences with a commented second part, characterized by subjective modality, has been identified. The combination of linguistic and cultural semantics in the studied units has been emphasized.

Keywords: linguoculturology, visual and auditory component, description, narration, stylization.

У лінгвістиці проблему взаємозв'язку мови і культури, мови і народного світогляду досліджував німецький вчений В. фон Гумбольдт, який ще на початку ХІХ ст. сформулював ідею про тісний зв'язок духовного світу народу і його мови: “Мова тісно переплетена з духовним

розвитком людства і супроводжує його на кожному етапі його локального прогресу чи регресу, відбиваючи у собі кожну стадію культури” [1, с. 48]. Лінгвокультурологія, на думку В. Маслової, зосереджена на дослідженні взаємодії мови, яка виступає транслятором культурної інформації, культури з її установками і преференціями, та людини, яка створює цю культуру, користуючись мовою [4, с. 36]. В. Телія вказує, що в центрі зацікавлень лінгвокультурологічного напрямку – дослідження й опис взаємодії мови і культури в діапазоні сучасної культурно-національної самосвідомості та її знакової презентації [5, с. 16].

Особливості мови художніх творів Григора Тютюнника були об’єктом дослідження С. Бибик, Г. Гримич, Н. Гут, І. Захарчук, О. Лихачової, А. Смирновою, Н. Тульчинської, Г. Шевченко. Однак спеціального дослідження, присвяченого дослідженню лінгвокультурологічного аспекту творів Григора Тютюнника немає. Тому звертаючись до проблеми дослідження вираження зорових та слухових предикатів у руслі лінгвокультурологічного напрямку, основне завдання пропонованої статті вбачаємо у спробі дослідити такі одиниці у новелах та повістях письменника й виявити механізми поєднання власне мовної і культурної семантики та авторської специфіки використання їх.

Функцію стилізації художньої прози виконують розгорнуті синтаксичні конструкції із нанизаними з’ясувальними реченнями, які разом із описом зображають картини природи і містять у собі предикати відчуття, зокрема зорові та слухові. Кількість з’ясувальних речень при дієсловах *бачити, простежити, чути, думати, слухати, помічати, видаватися* настільки значна, що кожне з них може бути виділене в окрему самостійну інтонаційну одиницю, спричинюючи зміну ритмомелодики мовлення: *Інколи ставав перепочити й слухав, як позаду нього сичать, влягаючись на своє місце, кушир та латаття, як сонечко гріє сухі плечі, а вода під берегом уже не студить груди, обліплена сорочкою, а зогріває, ніжить м’яко, що отак би й заснув у її теплих обіймах...* [6, с. 185].

Усно-рзмовні синтаксичні конструкції використовуються Гр. Тютюнником для передачі зорової та слухової семантики. Семантика зорового сприйняття відзначається в художніх творах Гр. Тютюнника використанням синтаксичних конструкцій з однорідними членами речення, з однотипними підрядними частинами складних речень, виражається дієсловами типу *бачити, видніти (видно), спостерігати, простежити*: *Йому-бо здавалося, що солов’їна повинь ота сягає тільки до Дніпра, а далі простилається така безмежна синя широчінь вод, що й оком не зглянеш... А за Дніпром, немов далекі хмари в погожий день, бовваніють над водами гори та церкви білі, золоті верхі сяють поміж ними. А в горах ліси гудуть споконвічні, і через те солов’їв там не чути, хіба що орли в небі кружляють та ходять присмерковими ущелинами люди – в овечих шапках, з твердими синіми очима, під брови захищеними, та з мідними топірцями замість костурів...* [6, с. 230].

Описи зовнішнього середовища із семантичним центром дієслів-предикатів *бачення, сприймання* можуть передавати або безпосередньо сприймані явища навколишнього світу, або відтворені у спогадах, уяві. Конкретна образність художнього опису зумовлює стилістичне навантаження структур з просторовою та часовою семантикою, активізацію дієслівно-динамічних описових структур, які передають зміни явищ: *Їх несло течією в сагу. А він забув про весло, що лежало під ногами, і боявся поворухнутися, щоб не сполохнути її голосу – тихого, як наводок, і чистого, як подих землі на пагорбах посеред заплави. І ще перед очима в нього стояв човен з натягнутим щепком – човен, з-під якого пішла вода, так і не подужавши прив’язі...* [6, с. 56]. Образний вислів “*стояти перед очима*” замість “*бачити*” вжитий у контексті уривку, де поява нових почуттів порівнюється з човном, що рветься з прив’язі і не може її подолати, працює на справлення глибшого враження на читача. Дієслова зі значенням сприймання глибоко пов’язані із запаховими та звуковими враженнями.

Дієслівний характер підрядних предикативних частин складного речення створює плавну лінію мовлення, передає необмежені можливості розгортання таких описових картин. *Зав’язуємо шнурки, а самі зоримо спідлоба на абрикоси, їх це багато, аж гілля гнеться, і вони сяють у низькому довгому сонячному промінні, горять жовтогарячим багаттям і пахнуть. “Дз-з-з”, — гудуть оси та бджоли попід тим багаттям* [256, с. 140]. Вибір дієслова-предиката *бачення* “*зорити*” зі значенням “*дивитися крадькома*” передає захоплення хлопчаків невідомим, але таким бажаним фруктом і водночас неможливість його отримання.

У широких, розгорнутих описах навколишнього середовища семантика зорової і слухової сприймання об’єднує не одне, а кілька речень, цілі абзаци. Причому семантичний центр таких

описів – відповідне дієслово – може бути вжите тільки раз або двічі, але цілісність опису досягається присутністю в кожній семантико-синтаксичній структурі компонента слухового, звукового сприймання, а також такими формально-граматичними показниками, як вказівні частки *ось, ген, то*, структури з переліком спостережуваних дій, оформлені як дієслівно-предикативні конструкції одного часового плану: *Аж он під старою сосною латка шишок рябіє. Ба! Ще одна впала. Ось де він, дроворуб! Олесь стає навипиньки й крадькома пнеться на косогір* [6, с. 32]. Хоч наведений уривок побудований на перелікові дій, проте це не оповідь, що орієнтує читача на послідовну зміну подій, на залежність наступної події від попередньої, тобто це не розгортання сюжету, а статична картина. Однотипними синтаксичними структурами – двоскладними дієслівними реченнями із частками *ось, ген, то* – створюється особливий ритм бачення, ритм фіксування сприйманих картин.

В описах, що передають почуттєве, суб'єктивне сприймання, роль стилістичної домінанти виконують *узагальнено-особові конструкції, а також предикати із семантикою відчуття*, наявні в складних реченнях із з'ясувальними відношеннями. Крім того, у роздумах, ліричних описах активізуються такі модифікатори модальності речення, як модальні частки *наче, мов, ніби*, дієслова *здаватися, примаритися, відчувати, мріти*: *Вийшовши на гору, я озирнувся: далеко в низині, за Артилярициною, мов на долоні, мріло в мареві моє село — вузькими колінцями вигиналася річка на луках, біліли рядами хатки, як розкладені дітьми крем'яхи з необпаленої цегли, жовтою смугою лежав піщаний косогір біля кладовища (він завжди рятував село од повені), а трохи далі, на одшибі, мов маленький чоловічок, що вибіг за село, стояв млин, піднявши вгору двоє рамен, як дві руки, і ніби кликав: сюди, сюди...* [7, с. 19].

Серед безсполучникових складних речень, використаних в описах художніх творів Гр.Тютюнника, достатньо часто вживаються безсполучникові складні речення із коментувальною другою частиною. Одним із різновидів є такі, в яких перша частина має зорову або слухову семантику, виражену за допомогою дієслів (*чуєш, дививися (зиркнеш)* та інших) або без них, лише за змістом відтворені зорові та слухові враження. У безсполучникових складних реченнях із коментувальною другою (останньою) частиною семантика першої, зазвичай, передає ситуацію зорового, слухового сприймання, тобто як інваріантний компонент у них присутня сема “*видно*”, “*чути*”: *Чую над головою: ляп-ляп, – пролетіло щось і сіло на тому ж таки бовдурі* [255, с. 39].

Отже, для лінгвокультурології визначальною складовою є культурно-мовна компетенція – здатність носіїв певної етнічної культури й мови впізнавати в мовних одиницях і мовленнєвих продуктах культурно значимі установки й норми, ціннісні орієнтири, культурні коди й можливість їхньої переінтерпретації, а також організовувати свою комунікативну поведінку згідно з цими культурними знаннями. Тобто йде про стереотипну поведінку, спільну для людей за різними факторами групування. Фіксація стереотипів у мовних одиницях та знакових продуктах природної мови створює підґрунтя для тлумачення стереотипу як «явища мови й мовлення», що є «стабілізуючим фактором, який дає змогу, з одного боку, зберігати і трансформувати деякі домінантні складники культури, а з іншого, виявити себе серед «своїх» і водночас упізнати «свого» [4, с. 110]. Для творів Григора Тютюнника типовою, стереотипною є поведінка героїв відповідно до українських традиційних цінностей.

Синтаксис творів письменника відзначається стилізацією уснорозмовного, про це свідчить переважання характерних мовних конструкцій, і, водночас, виразна авторська видозміна їх відповідно до потреб автора. Способи вираження зорових та слухових предикатів у різних типах речень виразно відображають вже названу тенденцію.

Зокрема відтворення картин природи за допомогою з'ясувальних речень з дієсловами *бачити, простежити, чути, думати, слухати, помічати, видаватися* є однією з особливостей прози письменника. Семантика зорового сприйняття відображена у конструкціях з однорідними членами речення або однотипними підрядними. Категорії темпоральності та локативності актуалізуються завдяки описам зовнішнього середовища із семантичним центром дієслів – предикатів, які можуть передавати або безпосередньо сприймані явища навколишнього світу, або відтворені у спогадах, уяві.

В описах навколишнього середовища семантика зорового і слухового сприйняття об'єднує цілі абзаци, а цілісність опису досягається вживанням вказівних часток, структур з переліком спостережуваних дій, оформлених як дієслівно-предикативні конструкції одного часового плану.

В іншого типу описах, що передають почуттєве, суб'єктивне сприймання, роль стилістичної домінанти виконують *узагальнено-особові конструкції, а також предикати з семантикою відчуття*, наявні в складних реченнях зі з'ясувальними відношеннями. Крім того, у роздумах,

ліричних описах активізуються такі модифікатори модальності речення, як модальні частки *наче, мов, ніби*, дієслова *примаритися, відчувати, мріти*.

Ускладнення синтаксичних конструкцій сприяє тісній взаємодії, переплетенню описового, оповідного мовлення й роздумів. Такими конструкціями виступають речення, в описову семантику яких вкраплюються ніби живі інтонації, голоси персонажів, їхні оцінки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию: Пер. с нем. / Общ. ред. Г.В.Рамишвили; Послесл. А. В. Гульги и В. А. Звегинцева / В. фон Гумбольдт. – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 с.
2. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / Світлана Яківна Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1982. – 210 с.
3. Колшанский Г. В. Категория семантики в синтаксисе / Г. В. Колшанский // Вопросы романо-германской филологии: Синтаксическая семантика. – М., 1977. – С. 53–68.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
5. Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
6. Тютюнник Гр. Твори у 2-х т. Т. 1 Оповідання / Тютюнник Гр. – К. : Молодь, 1984-1985. – Т. 1. – 327 с.
7. Тютюнник Гр. Твори у 2-х т. Т. 2 Повісті / Тютюнник Гр. – К. : Молодь, 1984-1985. – Т. 2 – 327 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Звягіна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри культурології та українознавства Запорізького державного медичного університету.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, граматики української мови.

УДК 811.161.2'36

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНОСТІ ЯВИЩ МОВНОЇ АСИМЕТРІЇ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПАРАДИГМ

Тетяна МОРОЗ (Харків, Україна)

У статті проаналізовано вплив наукових лінгвістичних парадигм (логіко-психологічний, формальний, семантичний, структурно-семантичний, функціональний підхід) на вивчення проблеми асиметричних виявів на різних рівнях мовної організації. Схарактеризовано основні наукові здобутки вчених, які досліджували явище семантико-граматичної асиметрії у сфері морфологічних категорій іменника.

Ключові слова: семантико-граматична асиметрія, форма, значення, морфологічна категорія іменника, наукові лінгвістичні парадигми.

The article analyzes the influence of the scientific linguistic paradigms (logical and psychological, formal, semantic, structural and semantic, functional approaches) on the research of asymmetric phenomena at different levels of language. The main scientific achievements of the scientists who studied the phenomenon of semantic and grammatical asymmetry in morphological categories of the noun are characterized.

Keywords: semantic and grammatical asymmetry, form, meaning, morphological category of noun, scientific linguistic paradigm.

Проблема форми і значення, семантики і граматики, їх першорядності й узаємозв'язку належить до однієї з центральних у мовознавстві, що зумовлено розумінням мови як дихотомічної системи, яка має план змісту і план вираження. Упродовж історії розвитку лінгвістики ця проблема розглядалася в аспекті пріоритетного для певного етапу підходу до вивчення мови: формально орієнтованого, семантикоцентричного, структурно-семантичного, логіко-психологічного, функціонального. Тому на сьогодні існує значний корпус праць, де сконцентрована увага на кореляції граматичної форми і змісту, таких лінгвістів, як В.Г. Адмоні, Н.Д. Арутюнова, Ш. Баллі, О.К. Безпояско, О.В. Бондарко, В.В. Виноградов, І.Р. Вихованець, В.Г. Гак, К.Г. Городенська, В.А. Звегинцев, А.П. Загнітко, С.Д. Кацнельсон, С.О. Карцевський, О.А. Колесников, О.К. Кубрякова, І.Г. Матвіяс, І.Г. Милославський, Й.П. Мучник, Н.Г. Озерова, О.О. Потебня, В.М. Русанівський, В.М. Ярцева та ін.

У межах висвітлення цієї проблематики дослідники постійно акцентували увагу на тому, що в системі граматичних категорій поряд із послідовними, типовими, симетричними виявами існують нетипові, асистемні, асиметричні явища.

Інтерес до вивчення асиметричних виявів на різних рівнях мовної організації час від часу то активізувався, то затухав, що значною мірою було зумовлене розвитком наукових лінгвістичних парадигм.

Мета статті - проаналізувати вплив наукових лінгвістичних парадигм (логіко-психологічного, формального, семантичного, структурно-семантичного, функціонального підходу) на вивчення проблеми асиметричних виявів на різних рівнях мовної організації, схарактеризувати основні наукові здобутки вчених, які досліджували явище семантико-граматичної асиметрії у сфері морфологічних категорій іменника.

Для представників логіко-психологічного напрямку в мовознавстві існування асиметрії в мові було цілком очевидним фактом. Виходячи з позиції, що мовні знаки є формами, які несуть певний зміст, дослідники не могли не помічати, що інколи одна форма може виражати декілька значень, яке значення може виражатися не одним словом тощо. Це зумовило посилену увагу до таких фактів і намагання пояснити їх причини. Однак певна хибність у вихідних положеннях цієї парадигми, а саме сплутування логічних категорій із семантичними, не давала можливості пояснити факти асиметрії, ґрунтуючись на онтології мови та її категорій. Разом із тим спостереження, здійснені мовознавцями цього напрямку, визначили подальшу увагу до фактів невідповідності форми та значення, а деякі міркування з цього питання не втратили актуальності й до цього часу. Наприклад, аналіз специфіки співвідношення форми та значень відмінків, проведений О.О. Потебнею [11], можна вважати першою спробою вивчення асиметричного на рівні морфологічної категорії відмінка.

Натомість інша наукова парадигма – формальна, яка прийшла на зміну логіко-психологічній і значною мірою стала реакцією на нездатність цієї пояснити асиметричне в мові, намагаючись подолати суперечності в науковій інтерпретації мовних фактів, воліла відмовитися від залучення таких понять, як значення, зміст, зосередивши свою увагу винятково на формальному боці мовної системи. Представники цього напрямку (П.Ф.Фортунатов, О.О. Шахматов, О.М. Пешковський та ін.) протиставили попередній науковій традиції необхідність пошуку власних лінгвістичних «формальних» критеріїв при дослідженні мови для всіх галузей мовознавства, які на кінець XIX століття тяжіли то до психології (в морфології), то до фізіології (у фонетиці), то до логіки (в синтаксисі), то до історії народу (в лексикології).

Неможливість пояснити більшість мовних явищ крізь призму логічних, психологічних категорій без урахування внутрішніх законів і природи мови як онтологічної величини цілком закономірно призвела до заперечення доцільності залучення поняття значення, змісту, смислу (зрозуміло, в логічному сенсі) до вивчення й аналізу мовних явищ і поступово вилилася в постулювання того, що справжнім предметом науки про мову слід вважати форму. При цьому форма на рівні морфології в працях представників формального напрямку в основному описується в таких термінах, як основа / флексія, змінюваність / незмінюваність. Іншими словами, головна увага приділяється аналізу зовнішнього вияву морфологічних форм. З одного боку, це, безперечно, дало свої позитивні результати, оскільки, наприклад, на рівні іменника було здійснено повний опис типів відмінювання, особливостей зміни форм, опрацьовано способи словотвору, що мають стосунок до морфології. Проте з іншого – мало й цілий ряд негативних наслідків. Зокрема абсолютно ігнорувалося те, що, окрім формального вияву, мова має не менш важливий бік своєї сутності – зміст, значення. Це дозволяло, наприклад, ставити форми на зразок кенгуру та дуже в один розряд незмінюваних слів. То ж цілком закономірно, що однобічний підхід до вивчення морфологічних явищ представниками формального напрямку викликав гостру критику ряду дослідників. Показовими в цьому розумінні можуть бути слова В.В. Виноградова, який, аналізуючи наукову спадщину О.О. Потебні, побіжно зауважував: «Учення Потебні є дієвою протиотрутою проти формалізму та нігілізму граматистів із фортунатовської школи, які перетворювали граматику сучасної російської мови то на неосмислений каталог граматичних флексій і флексуєчих розрядів слів, то на штучну таблицю їх» [1, с. 318].

Зрозуміло, що абстрагування від таких, на думку представників формального напрямку в мовознавстві, розмитих і неважливих для вивчення мови понять, як значення, зміст, семантика не могло не позначитися на тому, що вивчення асиметрії, зокрема в такому її прояві, як невідповідність форми та змісту, не знаходило належного висвітлення. Хоча в більш вузькому розумінні питання асиметрії у таких виявах, як недостатність флективного відображення, збіг форм (неповнота парадигм), омонімія форм, аналітизм, були глибоко розроблені саме цим напрямком, і саме завдяки йому було вирішено багато питань, пов'язаних із проблемою слова та форми слова, меж слова та ін.

У цілому конструктивність деяких ідей, сформульованих П.Ф. Фортунатовим і його послідовниками, очевидна, якщо звернутися до блискучих праць пізнішого періоду, виконаних у цьому руслі (наприклад, монографія А.А. Залізняка «Русское именное словоизменение» [5],

підручник І.Г. Милославського «Морфологія русського язика» [10]). В україністиці елементами формального підходу характеризувався ряд шкільних підручників і посібників для вищої школи [9, с. 115 – 118], а деякі позиції зберігаються й у найновіших виданнях [2].

Доречно зауважити, що формально-граматичний напрям, репрезентований у російській та українській лінгвістичних традиціях, мав свої відповідники і в інших наукових мовознавчих спрямуваннях – частково в структуралізмі та дескриптивізмі, для яких також було характерним віддання переваги вивченню форми над змістом при дослідженні мовних одиниць. Тут, як зазначав В.А. Звєгінцев, зокрема про блумфільдїанство, «з цілковитою категоричністю мовне значення <...> або взагалі виключалося з лінгвістичної науки, або формулювалося в термінах, далеких від лінгвістики» [6, с. 5]. У цілому ж формальний напрям створив значне підґрунтя для подальшого розвитку наукових поглядів на проблему асиметрії, хоча й характеризувався, як було показано, певною однобокiстю.

Протилежним до формалізму полюсом у лінгвістичній традиції стали семантикоцентричні концепції мови, для яких проблема асиметрії також автоматично знімалася, адже основна увага в них приділялася глибинній семантиці, натомість мовні форми її вираження фактично ігнорувалися.

Лише зі становленням у лінгвістиці погляду на мову та її одиниці як на білатеральні величини, такі, що мають як формальний, так і змістовий бік, і перебувають у тісній і неоднозначній узаємодії й узаємозумовленості, адже «мова й граматики мають справу з формою й змістом не окремо, а у взаємовідносинах між ними» [12, с. 10], питання асиметрії було поставлене особливо гостро й стало досліджуватися більшою або меншою мірою послідовно й регулярно.

Варто зазначити, що поняття асиметрії при дослідженні мови спочатку більш широко застосовувалося в лексикології та синтаксисі. Так, наприклад, уже у 80-х роках ХХ століття з'являється праця Т.О. Колосової «Російські складні речення асиметричної структури» [8], де було проаналізовано й практично застосовано положення про асиметрію, розроблене Ш. Баллі та С.О. Карцевським.

Залучення поняття асиметрії при дослідженні морфологічної системи, її категорій та одиниць здійснювалося дещо непослідовно. Хоча в морфологічних описах, які ґрунтувалися на врахуванні як формального, так і значенневого боку морфологічних одиниць, постійно акцентувалась увага на фактах асиметрії, при цьому спеціально не зауважувалося, що ці факти репрезентують явище асиметрії у сфері морфології. Це заважало формуванню цілісного погляду на місце й роль асиметричного на цьому рівні мовної організації. Із виформуванням у мовознавстві чіткості в розумінні таких понять, як категорія, граматична форма, граматичне значення, парадигматика, синтагматика, з усвідомленням позиції, що форма і значення можуть розглядатися в різних аспектах, унаслідок чого можуть досягатися відмінні результати в осмисленні одних і тих самих фактів мови, був забезпечений ґрунт для більш глибокого вивчення та належної кваліфікації асиметричних виявів на рівні морфологічних одиниць і категорій. Це засвідчують праці таких українських граматистів, як О.К. Безпояско, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, О.А. Колесников, Н.Г. Озерова та ін., де послідовно використовується поняття асиметрії для означення явищ, які є відхиленням від симетрії, порушенням закономірностей, притаманних морфологічним одиницям і категоріям.

Аналіз граматичних описів останнього часу дає підстави стверджувати, що питання асиметричного співвідношення семантики та граматики на рівні морфологічних категорій іменника також можна вважати досить вивченим аспектом загальної проблеми асиметричного в мові та в її морфологічній системі зокрема. Так, наприклад, зразки омонімії та полісемії у сфері категорії числа іменників ґрунтовно розглядалися О.К. Безпояско, І.Р. Вихованцем, К.Г. Городенською, А.П. Загнітком, О.А. Колесниковим та ін. Асиметричне співвідношення форми та значення на рівні категорії числа було предметом особливої уваги О.К. Безпояско, А.П. Загнітка, О.А. Колесникова, О.А. Олексенко та ін. Симетрія та асиметрія семантики та форм її вираження на рівні категорії відмінка іменників була детально досліджена І.Р. Вихованцем, А.С. Джурою, А.П. Загнітком та ін.

Особливе місце в корпусі праць, де подається опис асиметричних виявів на рівні морфологічних категорій іменника, займають студії О.А. Колесникова, в яких розглянуто такі асиметричні різновиди, як омонімія, синонімія, аналітичні форми, «пусті» та нульові форми [7]. На підставі аналізу підходів до вивчення морфологічних категорій іменника в попередній

лінгвістичній традиції дослідник доходить висновку, що деякі незадовільні результати в цій сфері зумовлені тим, що найчастіше вивчення морфологічних одиниць велося з ономазіологічних позицій, унаслідок чого зовсім зігнорованим залишився семіотичний бік морфологічної категорійності. Це методологічне уточнення дозволяє О.А. Колесникову висловити думку, згідно з якою аналіз морфологічних категорій має відбуватися з урахуванням того, що, окрім парадигми форм, вони мають також парадигму значень [7, с. 33]. Наприклад, категорія числа структурується симетричністю співвіднесення парадигми значень однини та множини й парадигми форм однини та множини (стіл / столи). Проте в окремих випадках ця симетрія порушується. Зокрема лінгвіст виділяє два типи порушення: існування «пустих», або асемантичних, форм, які не співвідносяться з певним значенням і не мають протиставлень, на зразок форм числа в лексемах сміливість, срібло, дріжджі, та існування омонімічних форм, які співвіднесені з повною парадигмою значень певної морфологічної категорії, наприклад, окуляри, депо [7, с. 36 – 37].

Констатуючи омонімічність парадигматичних категорійних форм незмінюваних конкретних іменників (морфологічно недостатніх слів), О.А. Колесников водночас заперечує виправданість поширеної в лінгвістиці думки про те, що такі іменники мають парадигму омонімічних форм, тобто формують нульову парадигму. На думку лінгвіста, відсутність протиставлених форм не дає можливості на рівні парадигматики виявити в цих іменниках «нульову флексію» [7, с. 38]. Як відомо, «поняття «нульового показника» чи «значущої відсутності» елемента набуло широкого використання в лінгвістиці ХХ ст. з огляду на концепцію системної організації мови, де кожен елемент визначається своїм місцем у системі. При цьому типовим став погляд, згідно з яким «в прикладенні до структури морфологічних рядів нульова форма реалізується як у бінарних протиставленнях..., так і в разі виділюваності нульової форми в багаточленному парадигматичному ряду» [12, с. 9]. Проаналізувавши поняття «нульової морфеми», нульового показника в лінгвістиці та онтології мови, О.А. Колесников доходить висновку, що у випадку з незмінюваними іменниками більш виправданим є погляд, згідно з яким те чи інше граматичне значення виражається словоформою в цілому [7, с. 40]. Як відомо, ця позиція не набула поширення в лінгвістиці, та була спростована самим дослідником, який переконливо показав, що будь-яка недостатність на рівні морфологічної форми завжди долається контекстом [7, с. 42 – 43]. Цю тезу розвинув А.П. Загнітко: «Видається правильним послідовне розмежування морфологічних і синтаксичних типів словоформ» [4, с. 177]. У цілому погоджуючись із останньою позицією, все ж зазначимо, що перенесення всього «тягаря» вираження граматичних значень незмінюваних іменників на контекст у сферу синтаксису видається дещо категоричним, оскільки ігнорується за такого підходу факт подібності фіналей незмінюваних іменників до флексій деяких форм змінюваних іменників [4, с. 188 – 189]. Така схожість за умови врахування складних мнемонічних (асоціативних) процесів у свідомості мовця, що характеризують логіку парадигматичних відношень, дає підстави стверджувати важливість і самої морфологічної форми у вираженні морфологічних значень незмінюваних іменників.

Аналізуючи погляди О.А. Колесникова щодо співвідношення між граматичним значенням і формою, зауважимо, що вчений значну увагу приділяє дослідженню тих засобів, за допомогою яких здійснюється подолання асиметрії. Зокрема до них він відносить різноманітні лексичні, синтаксичні засоби, контекст у широкому розумінні [7, с. 43], які, слугуючи засобами вираження граматичних значень, репрезентують явище міжрівневої синонімії. Крім цього, вчений констатує, що за певних умов контекст може не лише компенсувати граматичну недостатність певних типів іменникових лексем, а й ставати чинником модифікації, видозміни основних граматичних значень морфологічних форм, цим самим формуючи таке асиметричне явище, як полісемія.

Одним із найцінніших здобутків О.А. Колесникова можна вважати формулювання стратегії дослідження асиметричних виявів на рівні морфологічних категорій іменника: спочатку мають бути виявлені ядерні форми та значення певної морфологічної категорії, на тлі яких може бути з'ясована специфіка периферійних форм і значень; далі необхідно з'ясувати засоби і способи компенсації виявленої недостатності й дослідити функціональну специфіку морфологічних форм.

Подібна логіка структурує й праці іншого дослідника – А.П. Загнітка, для якого проблема асиметричних виявів на рівні морфологічних категорій іменника є однією з центральних. Такого висновку можна дійти на підставі аналізу його ґрунтовної праці з морфології «Теоретична граматики української мови» [4]. Передусім заслуговує уваги стратегія дослідження мовних явищ, запропонована А.П. Загнітком, яку він означив як акумулятивну. Сутність її полягає в тому, що певне мовне явище або одиниця має розглядатися з семасіологічного боку (змістовий аналіз форми, її поведінка), ономазіологічного (встановлюється певне значення і засоби його

репрезентації в мові), функціонального (визначення кількості можливих модифікацій певної форми, її співвідносність з іншими мовними формами щодо реалізації певного змісту), когнітивного (виявлення засобів реалізації мисленнєвого змісту на рівні віртуального мовного знака) та ін. [4, с. 325]. Доцільність застосування саме такої стратегії при дослідженні семантико-граматичної асиметрії на рівні морфологічних категорій зумовлена тим, що традиційний на сьогодні підхід, який заданий формулою «аналіз від форми до функції або від функції до форми» (Л.В. Щерба, О. Есперсен, О.В. Бондарко та ін.), не може забезпечити цілісного розуміння феномена асиметрії в морфологічних категоріях іменника, адже поза увагою залишаються такі аспекти, як когнітивний, комунікативно-прагматичний, без урахування яких пояснення деяких випадків семантико-граматичної асиметрії неможливе. Так само, як неможливим виявляється прогнозування динаміки розвитку тих чи інших явищ у системі морфологічних категорій, які, належачи сьогодні до асиметричних, завтра можуть набути статусу симетричних, оскільки стануть значущими для мови, що цілком зумовлюється людським чинником. З огляду на це доречно буде нагадати слова Л.В. Щерби, який, усвідомлюючи важливість урахування людського чинника при вивченні мови, зазначав: «Тут, як і всюди в мові (у фонетиці, у «граматиці» й словнику), слід пам'ятати, що зрозумілі лише крайні випадки. Проміжні ж у своєму першовитоку – у свідомості мовця – виявляються хиткими, невизначеними. Однак саме це хитке й нове і має найбільше привертати увагу лінгвіста, оскільки якраз тут готуються ті факти, які потім фігурують в історичних граматиках, говорячи інакше, – оскільки тут ми присутні при еволюції мови» [3, с. 56].

Огляд основних напрямів, що характеризували етапи становлення лінгвістичної науки в цілому й у тому числі вітчизняної (зокрема логіко-психологічний, формальний, семантичний, структурно-семантичний, функціональний), засвідчив, що перед представниками всіх напрямів так чи інакше поставала проблема асиметрії в мові, зокрема й проблема семантико-граматичної асиметрії у сфері морфологічних категорій іменника. Представниками одних напрямів ця проблема знімалася автоматично, оскільки вони виходили з позиції примату або семантики (семантичні теорії), або граматики (формальні теорії); інші, усвідомлюючи існування цієї проблеми, не могли дати їй належної наукової інтерпретації внаслідок ґрунтування на невідповідних проблемі вихідних положеннях (логіко-психологічні теорії). Найближче до усвідомлення проблеми асиметрії в мові вдалося наблизитися лінгвістам, які у своїх теоретичних побудовах виходили з розуміння мови як складного механізму, де форма і значення, семантика і граMATика перебувають у неоднозначних стосунках. Цей погляд на мову та її одиниці характеризує передусім структурно-семантичний і функціональний напрями у мовознавстві.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виноградов В.В. Исследования по русской грамматике / В.В. Виноградов. – М.: Наука, 1975. – 560 с.
2. Горпинич В.О. Морфология української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В.О. Горпинич. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
3. Жирмунский В.М. Об аналитических конструкциях // Аналитические конструкции в языках различных типов / АН СССР. Ин-т языкознания / В.М. Жирмунский. – М.; Л.: Наука, 1965. – С. 5 – 58.
4. Загнітко А.П. Теоретична граMATика української мови: Морфологія: Монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 437 с.
5. Зализняк А.А. Русское именное словоизменение / А.А. Зализняк. – М.: Наука, 1967. – 370 с.
6. Звегинцев В.А. Зарубежная лингвистическая семантика последних десятилетий // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X. / В.А. Звегинцев. – М.: Прогресс, 1981. – С. 5 – 33.
7. Колесников А.А. Семантическое обеспечение грамматических форм имен существительных русского языка / А.А. Колесников. – К.: Выща шк. Головное изд-во, 1988. – 139 с.
8. Колосова Т.А. Русские сложные предложения асимметрической структуры / Т.А. Колосова. – Воронеж: Изд-во Воронеж. Ун-та, 1980. – 164 с.
9. Лукінова Т.Б. Дослідження з граMATики української мови // Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України – 75, 1930 – 2005: Матеріали до історії / Т.Б. Лукінова, К.Г. Городенська. – К.: Довіра, 2005. – С. 113 – 133.
10. Милославский И.Г. Морфологические категории современного русского языка: Учеб. пособие по спецкурсу для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 – «Рус. яз. и лит.» / И.Г. Милославский. – М.: Просвещение, 1981. – 254 с.
11. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. Т. I – II / А.А. Потебня. – М.: Учпедгиз, 1958. – 536 с.
12. Ярцева В.Н. Типология языков и проблема универсалий // Вопросы языкознания. – 1976. – № 2. – С. 6 – 17.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Мороз – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Наукові інтереси: граматики української мови (семантико-граматична асиметрія морфологічних категорій іменника), методика викладання іноземної мови.

УДК 811.161.2'36

МОДИФІКАТОРИ СЕМАНТИКИ ЯДЕРНИХ ІМПЕРАТИВНИХ СИТУАЦІЙ

Тетяна НЕСТЕРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті на тлі категорійної семантики, структури та функціональних можливостей імператива досліджено ознаки, структуру й склад імперативних ситуацій та їх репрезентацію в українській мові. Визначено, що модифікаторами модальної семантики ядерних імперативних ситуацій є вид дієслова, наявність/відсутність заперечної частки не при дієслові-предикаті та факт присутності в структурі речення займенника ти.

Ключові слова: імператив, комунікативна ситуація, імперативна ситуація, потенційна модальність, суб'єкт волевиявлення, суб'єкт-адресат, суб'єкт-виконавець.

The author of the article analyses features, structure and composition of imperative situations and their representation in the Ukrainian language on the background of categorial semantics, structure and functionality of the imperative. It has been defined that the type of the verb, the presence/absence of the negative particle 'not' with the verb-predicative and the presence of pronoun 'you' in the structure of the sentence are the modifiers of modal semantics of nuclear imperative situations.

Keywords: imperative, communicative situation, imperative situation, potential modality, subject of the will, addressee subject, executant subject.

Імператив є важливою комунікативною мовною одиницею, засобом якої мовець спонукає адресата мовлення до здійснення/нездійснення певних дій, які, на його погляд, є потрібними чи можливими в деякий часовий момент посткомунікативної дійсності. Це загалом позначається на ситуації волевиявлення, що їй притаманна низка специфічних ознак, серед яких наявність адресанта та адресата мовлення, можливість мовця скористатися саме імперативними реченнями для залучення до дії співрозмовника тощо). Цей чинник накладає свій відбиток також на семантико-граматичну характеристику імператива.

У вітчизняному мовознавстві, зорієнтованому на функційно-категорійний вияв мовних одиниць та на їх вивчення з урахуванням фактору мовця, питання про функціональні можливості імператива розробляли російські вчені О. В. Бондарко, О. В. Беляєва, Л. А. Бірюлін, І. В. Долинніна, О. А. Ізотов, А. П. Володін, В. С. Храковський та ін. [8; 9]; у західнослов'янському мовознавстві семантику імператива проаналізовано в низці публікацій Вл. Граб'є [4]; особливостям побудови конструкцій з імперативом присвячено дослідження Я. Свободової [12]. Проблему імператива порушено в працях українських учених І. Р. Вихованця «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» [2], К. Г. Городенської «Семантична структура імператива» [3], А. П. Загнітка «Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії)» [5].

Дослідники одноставні в тому, що проблема граматичної семантики імператива може бути вирішена лише в комунікативному плані, тобто впливає з суті цілеспрямованого мовлення, що пов'язує її з прагматичним аспектом і з поняттям комунікативної ситуації. Це позначається на структурі імперативних речень, які зазвичай є формально односкладними або семантично неповними. Специфічними є й проєкції імперативного висловлення на власне семантичний та семантико-синтаксичний рівні. Повне відображення ситуації волевиявлення є синтаксичною конструкцією з двома суб'єктами дії: S_1 – мовцем як організатором волевиявлення, S_2 – адресатом мовлення та S_3 – потенційним виконавцем спонукуваної дії. Діяльність суб'єктів спрямована на перетворення потенційної дії t_1 в реальну t_2 . Приєднуючись до думки К. Г. Городенської, виокремлюємо шість типів імперативних ситуацій [3, с. 63–68], вивчення яких є актуальним для сучасної української лінгвістики.

У статті ставимо за мету дослідити фактори, здатні модифікувати семантику ядерних імперативних ситуацій. Джерельною базою дослідження є текст лірико-філософського роману О. Гончара «Людина і зброя», який характеризується розмаїттям імперативних ситуацій.

За кількісного аналізу синтаксичних одиниць, які функціонують у тексті роману, можна констатувати, що речення наказової семантики становлять близько 40% його загального обсягу твору. Ієрархія імперативних ситуацій у відповідності з частотністю вживання та особливостями польової організації імператива виглядає так. Центральне (ядерне) місце в системі посідають

перша й друга імперативні ситуації. Першу імперативну ситуацію репрезентує предикат у формі 2-ї особи однини наказового способу. Ситуація виникає, коли C_1 (суб'єкт волевиявлення) адресує висловлення C_2 (суб'єкт-адресат, він же є суб'єктом виконавцем: $C_2=C_3$) з метою перетворити ірреальну на момент мовлення дію t_1 в реальну дію t_2 . Друга імперативна ситуація загалом тотожна першій, різниця між ситуаціями полягає в кількості виконавців продукованої мовцем дії чи стану, яких може бути два й більше. Предикат у висловленні такого типу передано формою наказового способу в 2-й особі множини.

До напів'ядерної площини імперативності належить третя імперативна ситуація, у центрі якої знаходиться предикат у формі 1-ї особи множини дієслова наказового способу. Ситуація існує, коли C_1 (суб'єкт волевиявлення) адресує висловлення C_2 (суб'єкт-адресат, він же є суб'єктом виконавцем) виконати дію разом.

Периферію імперативності становлять четверта й п'ята імперативні ситуації, позначені предикатом у формі 3-ї особи. Четверта імперативна ситуація – це ситуація, коли C_1 (суб'єкт волевиявлення) адресує висловлення C_2 (суб'єкт-адресат), а виконавцем виступає C_3 (суб'єкт-виконавець), який участі в розмові не бере. C_2 і C_3 не є тотожні в ситуації, метою якої є перетворити ірреальну на момент мовлення дію t_1 в реальну дію t_2 . П'ята імперативна ситуація, хоча й має власну специфіку, загалом дублює четверту: суб'єкт волевиявлення C_1 адресує висловлення суб'єктові-адресату C_2 , який є посередником між мовцем та виконавцем, а виконавцем виступає відсутній при розмові C_3 . Мовець передбачає, що реалізувати дію чи стан з метою перетворити ірреальну на момент мовлення дію t_1 в реальну дію t_2 повинні дві чи більше особи. Тому предикативним центром речення-висловлення є дієслово у формі 3-ї особи множини наказового способу.

Шоста імперативна ситуація – це ситуація, коли суб'єкт волевиявлення (C_1) має намір зреалізувати ірреальну дію t_1 , перевівши її в площину реальних дій t_2 , про що він і повідомляє суб'єктові-адресату (C_2). Оскільки ситуація становить абсолютну периферію імперативності, у мовленні вона представлена рідко, зокрема в тексті роману О. Гончара «Людина і зброя» відсутні такі конструкції.

Перша імперативна ситуація – це конструкції з предикатом у формі 2-ї особи однини наказового способу. Такі дієслова дослідники вважають «найбільш імперативними» за змістом. Вони передусім означають, що слухач має стати виконавцем дії, щодо якої мовець виражає волевиявлення. Цю форму традиційно виокремлюють усі дослідники наказового способу, а найбільш радикальні підходи спричиняють абсолютизацію її ролі в системі імператива. Так, М. П. Некрасов висловив думку про те, що парадигма наказового способу містить лише форму 2-ї особи [6, с. 107]. Зважаючи на зміст форми 2-ї особи однини (також і множини), які становлять суть наказовості, вважатимемо першу імперативну ситуацію, організовану дієсловом у формі 2-ї особи однини наказового способу, ядром імперативності. Цю думку засвідчує й той факт, що імперативні ситуації, створені відповідним чином, є найбільш частотними в тексті роману.

Перша імперативна ситуація виникає, коли C_1 (суб'єкт волевиявлення) адресує висловлення C_2 (суб'єкт-адресат, він же є суб'єктом виконавцем: $C_2=C_3$) з метою перетворити ірреальну на момент мовлення дію t_1 в реальну дію t_2 . Ситуацію можна зобразити у вигляді формули:

$$C_1(t_1) \rightarrow C_2(C_2=C_3) \Rightarrow t_2(C_2),$$

де перша частина знаменує ірреальну ситуацію, а друга – реальну. Але оскільки ситуація, яка наступить за ірреальною, є лише прогнозованою, то загалом для ситуації властивий потенційний характер.

Щодо морфологічного вираження складників ситуації, то C_1 його не отримує в реченні безпосередньо. Як відзначає Б. В. Хричиков, «специфіка значень форми наказового способу впливає на структуру речення, складником якої ця форма є. Зазвичай таке речення побутує як односкладне» [10, с. 85–86]. Суб'єкт волевиявлення впливає з контексту висловлення (формально це може бути підмет або додаток попереднього речення). C_2 переважно втілюється в особовому закінченні дієслова наказового способу 2-ї особи однини (-и або -Ø, залежно від основи дієслова). Ця ж форма дієслова називаю дію та містить потенційну можливість переходу її з t_1 в t_2 .

Наприклад, у реченні: *Він легко підхопив її на руки і, на ходу осипаючи поцілунками, поніс у найдаліший куток кімнати, посадив мов школярку, на стілець:*

– Сиди!

S_1 передано в словах автора формою займенника 3-ї особи однини: *він* (указує на головного героя, Богдана Колосовського); S_2 міститься у флексії *-и* дієслова 2-ї особи однини наказового способу *сид-и*, додатково вказівкою на особу є займенник *її* з контексту (вказує на образ дівчини Тані Криворучко); $t_1 \rightarrow t_2$ втілено у формі *сиди*.

Інколи додаткову вказівку на S_2 може дати звертання, що підкріплює думку про апелятивність таких конструкцій. Наприклад: *Але коли вони зайшли до аудиторії, надто незвичайний вигляд був у них, щоб можна було думати, що вони жартують.*

– *На жаль, серйозно.*

– *Складайся, брат...*

Розгляд імперативних категорійних ситуацій варто здійснювати з огляду на зауваження В. В. Виноградова про те, що «...слід розрізнити модальні функції дієслівних форм способів у вільному та синтаксично зумовленому, зв'язаному вживанні» [1, с. 596]. О. М. Пешковський у роботі «Русский синтаксис в научном освещении» виділяє вісім відтінків значення синтаксично вільних форм наказового способу: просте спонукання, прохання, благання, дозвіл, докір, пересторога, наказ, жартівливе або іронічне спонукання» [7, с. 207–208].

У комунікативній ситуації потенційна дія, передана дієсловом наказового способу у формі другої особи однини, залежно від контексту та додаткових морфологічних маркерів (доконаного/недоконаного виду дієслова; наявності заперечної частки *не*; часток при дієслові, як-от *–но*: *ходи-но* тощо), здатна передавати волевиявлення, які можна кваліфікувати як команду, розпорядження, заборону, наказ, вимогу, прохання, благання, заклик, пропозицію, дозвіл, тощо.

Більшість семантичних відтінків імператива пов'язані з тим, до якого виду належить дієслово наказового способу. Так, значення спонукання до дії чи стану, запрошення тощо виражають за допомогою форм недоконаного виду. Головним модальним значенням наказової форми недоконаного виду є спонукання. Утім, ці форми виражають більш категоричне спонукання, ніж форми доконаного виду. Тому синтаксичні конструкції з предикатом у формі 2-ї особи однини (множини) недоконаного виду, доповнені відповідною інтонацією, володіють різноманітними відтінками волюнтаривності. Недарма імператив називають волюнтаривним способом [8].

Слід наголосити, що у вираженні цих (волюнтаривних) відтінків виключно важливу роль відіграє інтонація. Академік В. В. Виноградов писав: «Наказовий спосіб, виражаючи волю мовця, яка спонукає співбесідника стати виконавцем, суб'єктом певної дії, належить до емоційно-вольової мови і характеризується особливою інтонацією. Ця інтонація сама по собі здатна перетворити будь-яке слово у вираження наказу. У системі наказового способу ця інтонація є невід'ємною частиною дієслівних форм. Поза цією інтонацією наказовий спосіб не існує» [1, с. 590].

Звідси випливає, що 2-а особа однини (множини) наказового способу дієслова недоконаного виду у відповідному контексті та за потрібної інтонації здатна виражати такі відтінки волюнтаривності, які маркують ситуації:

1) власне спонукання до дії чи стану:

Жінка переглянула з членами комісії, з Павлуценком, що сидів осторонь за телефонами, і холодно кинула Богданові: ...

– *Ідіть. Продовжуйте навчання.*

Білою повною рукою вона відклала його заяву вбік, окремо від інших, що горою лежали перед нею на столі. Іди. Продовжуй навчання. Нам ти не підходиш. Значить, це крах. Для неї він не син червоного командира, батькова революційна зброя для неї не має ніякого значення. В її сприйманні він ворог і ти теж майже ворог, в кожному разі – людина сумнівна, ненадійна...;

2) наказу:

– *Їж! Той непорозуміло відступав: сіль їсти? Та ще після вечері? Та в таку спеку, коли й без того воду жлуктиш без кінця?*

– *Я ж не верблюду.*

– *Бери, кажу, їж! Наказ є наказ, їси, аж на зубах тріщить той натрій*

хлор. А коли з'їв. Гладун вказує на воду:

– *Пий! Черпаєш кухлем, що вміщує в собі, мабуть, не менше, як ківиш запорозький, і п'єш, аж стогнеш, а помкомвзводу підбадьорює:*

– *Пий, пий, надудлюйся вволю, щоб живіт був як барабан. Бо на марші й краплини не дам;*

3) команди:

– **Ану стій! Стій!** – перепинив його Богдан і, шарпнувшись вперед, міцно вхопив гевала рукою за його снасті. – Чи не міг би ти бути чемнішим, нахабо?;

4) перестороги:

«Пурфей, син Пурфея...» – імітуючи голос професора, починає урочисто декламувати вона з свого кутка, але Богдан не піддається на її пустоці, не обертається, вона тільки чує від нього:

– **Не заважай!**

І навіть це їй подобається, коли він отак прикрикує на неї...;

5) заклинання:

«**Не гинь! Не вмирай! Витримай!**» – звертався до нього в думці Степура, з боєм дивлячись, як Славик корчиться на дні кузова, звивається судорожно, блює кров'ю.

У разі, якщо при дієслові недоконаного виду вживається частка *не*, то семантика першої імперативної ситуації набуває відтінків:

1) заборони:

Тисячі наших студентів за рюкзаки – і в похід, а він не потовпився! За шкуру свою трясеться! – І, розчервонівшись, крикнула дідові Луці:

– **Не давайте** йому, діду, води! Хай висохне, хай мумія з нього стане!

2) благання:

– Він схопився на ноги. Таня теж підхопилась, розгублена, поблідла. Богданчику... Серденько... Він притиснув її до грудей, обцілував жадібно, нашивидку.

– Мушу бігти!

– **Не кидай** мене тут...

3) прохання:

Довгалюк помовчав, мовби прислухаючись, як стогне вві сні артилерист на верхній полиці.

– **Не журишь**, ти це своє щастя знайдеш, – знов загомонів він до Степури, – живий би тільки зоставсь.

Доконаний вид дієслова 2-ї особи наказового способу зазвичай пом'якшує спонування, надаючи йому відтінку прохання, поради. Імперативні ситуації, таким чином, набувають значень:

1) поради (у тому числі й жартівливої):

Всі сміялись. Таня, здається, була щасливіша за всіх, вона з ніжністю то обіймала, то погладжувала руку свого добровольця. Цього не могли вже не помічати інші.

– Та **обійми** його, Таню, як слід! З усім шалом юного серця! Не соромся! – під'южував Дробаха;

2) пропозиції:

Жінка поклала Богданову заяву на самий край стола.

– Ні, я не забираю.

– **Подумайте. Добре подумайте.**

– Про це я подумав раніше;

3) прохання:

...а той, бугаюватий, мнучи в руках Духновичів чобіт, все розглядав його, спробував вивернути навіть халяву, щоб глянути, яка підклейка на ній. Сам він був у ботинках з обмотками, і курсантів чобіт своєю добреною юхтою, певне, розжадобив його, бо, під'явши під пахву цей правий, він уже потягся й до лівого:

– **Дозволь**, товаришок, і цей.

– Де твоя совість? – присоромив санітар;

4) благання:

– Куди ти тягнеш? Пустити! **Відпусти!** Хустку порвеш! – волала жінка, а він, не звертаючи уваги на її крик, робив своє, продирався далі.

При предикаті у формі 2-ї особи наказового способу може бути суб'єкт, виражений формою займенника 2-ї особи однини. Але для першої імперативної ситуації типовою є відсутність S_2 . За умови вживання в конструкції слова *ти* відбувається зрушення в значенні імператива. Займенник вносить в імперативне значення відтінок пом'якшення, перетворюючи в ситуацію пропозиції:

– **Ти тут повоюй**, а я тим часом приготую сніданок, – сказав він і, витягнувши з ніші казанок, до половини наповнений цукром, доливав туди з фляги води, покритив кислиць, старанно розколотив усе це...

Або ж, навпаки *ти* підсилює категоричність наказу:

– **Ти ж дивись тут. Прислухайся. Приглядайся.**

На цьому наголошував акад. О. О. Шахматов, який уважав, що постпозитивне вживання *ти* пом'якшує, а препозитивне підкреслює категоричність наказу [11, с. 483]. Хоча, як засвідчують приклади, часто трапляються випадки, коли ця закономірність порушується:

– **Ти не іронізуй, Мироне.** – Павлуценко починає хвилюватись, заїкається. – Це, що ми переживаємо зараз, не може минути для нас безслідно.

Так само центральну позицію в полі імперативності обіймає друга імперативна ситуація, яку унаочнює та ж формула, що й першу імперативну ситуацію:

$$C_1(t_1) \rightarrow C_2(C_2=C_3) \Rightarrow t_2(C_2).$$

Різниця між ситуаціями полягає в кількості виконавців продукуюваної мовцем дії чи стану, яких може бути два й більше. Предикат у висловленні такого типу передано формою наказового способу в 2-й особі множини.

Наприклад, у реченні: *Ще вчора про це не було мови, і самі вони, здається, не думали про це, а коли стало відомо, що завтра Лагутіну йти, Мар'яна приголомшила своїх факультетських друзів несподіваними запросинами:*

– **Приходьте, одружуємось!**

У змісті цього висловлення C_1 виступає героїня Мар'яна Кравець. C_2 і C_3 збігаються (у висловлюванні це факультетські друзі), вказівка на них існує за рахунок дієслова у формі 2-ї особи множини наказового способу, зокрема через флексію *-те* дієслова *приходьте*, додатковою вказівкою є займенник своїх з контексту (вказує на образ друзів студентів); $t_1 \rightarrow t_2$ втілено у формі *приходьте*.

Отже, у романі О. Гончара «Людина і зброя» мають місце п'ять із шести можливих імперативних ситуацій, центральне місце в ієрархічній структурі яких посідають перша та друга імперативні ситуації. Вони виникають, коли C_1 (суб'єкт волевиявлення) адресує висловлення C_2 (суб'єкт-адресат, він же є суб'єктом виконавцем $C_2=C_3$) з метою перетворити ірреальну на момент мовлення дію t_1 в реальну дію t_2 . Ситуацію можна зобразити у вигляді формули: $C_1(t_1) \rightarrow C_2(C_2=C_3) \Rightarrow t_2(C_2)$. Модифікаторами модальної семантики імператива є вид дієслова, наявність/відсутність заперечної частки *не* при дієслові-предикаті та факт присутності в структурі речення займенника *ти*.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виноградов В. В. Избранные труды : Исследования по русской грамматике / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1975. – 558 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
3. Городенська К. Г. Семантична структура імператива / К. Г. Городенська // Актуальні проблеми граматики : збірник наукових праць; відп. ред. В. Ожоган. – К.; Кіровоград : Кіровоград. пед. ін-т ім. В. К. Винниченка, 1996. – Вип. 1. – С. 63–68.
4. Грабье Вл. Семантика русского императива / Вл. Грабье // Сопоставительное изучение грамматики и лексики русского языка с чешским языком и другими славянскими языками. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – С. 105–128.
5. Загнітко А. П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії) : Дис... д-ра філол. наук : 10.02.02 / А. П. Загнітко. – К., 1992. – 453 с.
6. Некрасов Н. П. О значении форм русского глагола / Соч. Н. Некрасова. – СПб. : в тип. и литогр. І Паульсона и К°, 1865. – 313 с.
7. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с.
8. Теория функциональной грамматики : Темпоральность. Модальность / [А. В. Бондарко, Е. И. Беляева, Л. А. Бирюлин и др.] ; под ред. А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1990. – 263 с.
9. Храковский В. С. Семантика и типология императива: Русский императив / В. С. Храковский, А. П. Володин; [2-е изд., стереотипное]. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 272 с.
10. Хрычиков Б. В. Категория модальности, ее объем и средства выражения в современном русском языке / Б. В. Хрычиков. – К. : КГПИ, 1992. – 316 с.
11. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с.
12. Svobodova J. Syntaktika charakterictika imperativu a vokativu v ceskych vyzvovych vetach / J. Svobodova. – Praha : SPN, 1987. – 103 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Нестеренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: словотвір, морфологія, проблеми функціональної граматики української мови.

УДК 811.161.2 + 81'367

ПРОБЛЕМА КВАЛІФІКАЦІЯ ОДИНИЦЬ ГІПОТАКСИСУ З ПРИСЛІВНО-КОРЕЛЯЦІЙНИМ ЗВ'ЯЗКОМ

Тетяна ОГАРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано погляди мовознавців на природу складнопідрядних речень у цілому, а також розглянуто проблему трактування складних конструкцій з прислівно-кореляційним зв'язком. Визначено підходи до класифікації поліпредикативних одиниць з підрядним зв'язком. Простежено відмінність складнопідрядних речень з прислівним і детермінантним зв'язком. Запропоновано критерії розподілу складних конструкцій з прислівно-кореляційним зв'язком.

Ключові слова: складні речення, складнопідрядні конструкції, прислівний зв'язок, детермінантний зв'язок, займенниково-співвідносні речення.

The views of linguists on the nature of complex sentences in general are analyzed in the article. The problem of the interpretation of complex structures with the adverbial and correlational connection is discussed. The approaches to the classification of polypredicative units with the hypotactic connection are defined. The difference of complex sentences with adverbial and determinant connection is investigated. The criteria of the distribution of complex structures with adverbial and correlational connection are suggested.

Keywords: composite sentences, complex constructions, adverbial connection, determinant connection, pronoun-correlative sentences.

У системі складних речень сучасної синтаксичної науки визнано функціонування складнопідрядних речень з детермінантними підрядними частинами (розчленованої структури; вони спеціалізовані на вираженні обставинних відношень) і з прислівними підрядними частинами (нерозчленованої структури), з-поміж яких виокремлено власне-прислівні (характерна лексична повнозначність опорного слова) і прислівно-кореляційні (специфічний різновид прислівних (займенниково-співвідносні), у яких спостерігається лексична ненаповненість співвідносного слова).

Детермінантні складні речення становлять ядро, бо вони – “найпоказовіший і найпоширеніший тип складнопідрядних речень” [7, с. 323]. Складні конструкції з прислівними підрядними частинами є периферійними, тому що “за своєю синтаксичною організацією зближуються з простими реченнями” [7, с. 329].

Однак, незважаючи на існування такої, здавалося б, усталеної системи складнопідрядних речень, у граматичній науці залишається значна кількість проблемних питань. До таких можна віднести і питання про статус складнопідрядного речення і про роль підрядної частини у межах складного речення.

Мета статті: проаналізувати погляди мовознавців на природу складнопідрядних речень у цілому, а також розглянути проблему трактування складних конструкцій з прислівно-кореляційним зв'язком.

Завдання:

Вивчити погляди лінгвістів на специфіку природи складних одиниць.

Простежити відмінність конструкцій з прислівним і детермінантним зв'язками.

Визначити критерії класифікації складних речень з прислівно-кореляційним зв'язком.

Складнопідрядні речення є одним із різновидів складних речень взагалі, тому постає необхідність простежити підходи до кваліфікації складних конструкцій.

До середини XVIII ст. “ніякого послідовно розвинутого вчення про речення, ніякої теорії речення немає у російських граматистів” [1, с. 11]. М. В. Ломоносов у своїх працях з граматики та риторики, крім простого речення, вперше виокремив ще дві синтаксичні категорії: “сочинение сложное” (складне речення) і у сфері стилістики – період. Разом із новим поняттям (складне речення) з'являються й нові проблеми: склад цієї одиниці, змістові відношення між її частинами, засоби зв'язку тощо.

Зрозуміло, що інтерес багатьох дослідників привернула нова конструкція. М. І. Греч спробував побудувати синтаксичну теорію на логічній основі. Хоча в його концепції у багатьох випадках штучно перенесено лінгвістичні теорії німецьких і французьких лінгвістів, напрацювання дослідника стали певним кроком у розвитку вітчизняної мовознавчої науки. Структура складного речення уподібнювалася простому, деякі типи підрядних частин співвідносились із членами простого речення. М. І. Гречу належить започаткування морфологічної класифікації підрядних речень – на основі зіставлення з частинами мови (підрядні іменникові, прикметникові та ін.).

Вагомий внесок у розробку цих питань належить О. Х. Востокову, який на відміну від М. І. Греча будував синтаксичну теорію на слов'янському ґрунті. Підрядні речення він визначав як

такі, що виступають у функції “означальних і додаткових слів”, тобто другорядних членів речення [1, с. 171].

Ідея уподібнення підрядної частини (далі – ПЧ) члену простого речення набула розвитку у працях Ф. І. Буслаєва. Її дотримується і М. С. Пospelов, зазначаючи, що складнопідрядні – це речення, “у яких підрядна частина тільки виступає у функції розгорнутого члена” [16, с. 331].

Логіко-граматичний підхід до кваліфікації складнопідрядних речень (далі – СПР), який своїми коренями сягає античної науки, набув широкого застосування. У більшості наукових посібників, підручників сучасності дотримано саме його.

Із поглядом на ПЧ як на члени речення не погоджуються деякі дослідники. Серед них, наприклад, Л. С. Бархударов, Г. В. Колшанський [3]. Вони зазначають, що “підрядні речення зіставляються з членами простого речення тільки у функціональному плані, стосовно їх ролі у будові цілого речення; за своєю ж внутрішньою структурою підрядні речення якісно відмінні від членів простого речення, бо самі є реченнями, а не словами чи словосполученнями (є предикативність).

Підрядні – специфічний вид речень в особливій синтаксичній ролі” [3, с. 50].

Таким чином, структуру складнопідрядного речення часто інтерпретують на тлі простого, типи підрядних частин визначають шляхом зіставлення з членами простого речення. Доречно тут згадати тлумачення підрядності В. В. Виноградовим: “... підрядністю речень називають таке поєднання (засобами підрядних сполучників і відносних слів) речень, за якого одне із поєднаних речень, що називається підрядним, або виконує функцію якого-небудь члена другого (головного) речення, або, в усякому випадку, знаходиться за змістом і за граматичними відношеннями в залежності від іншого (головного) речення” [6, с. 425].

Виникає дилема: речення складне, але в чому ж ця складність, коли у ньому просто один член речення має розгорнутий вигляд? Така розбіжність пов’язана з тим, що за аналізу до уваги беруть або тільки формальний бік, або ж враховують лише семантику речення. Не дивно, що виникають сумніви щодо визначення кордонів між простими конструкціями і складними. Думку про це знаходимо у “Граматиці – 80”: “Межа між простим реченням і складним реченням не завжди чітка. Є випадки, коли те саме речення може бути інтерпретоване і як просте, і як складне” [18, с. 461]. Тут же автори зазначають, що складнопідрядні речення нерозчленованої структури виявляють у своїй будові деякі ознаки простого речення і становлять певним чином перехідну зону від однієї синтаксичної одиниці до іншої [18, с. 467] (згадаймо аналогічну позицію про периферійність прислівних складнопідрядних речень у І. Р. Вихованця [7, с. 329]).

Таким чином, висловлюється думка про відсутність чіткості в понятті “складне речення”. На цих позиціях стоїть і Л. І. Астахова, яка обґрунтовує тезу про те, що поняття “складне речення” неправомірне, і послідовно проводить це твердження стосовно всіх видів складних речень [2, с. 23].

Тракування складнопідрядного речення як простого, у якому один чи декілька компонентів оформлені у вигляді цілих речень, знаходимо в Г. О. Золотової: “Якщо виключити деякі особливі випадки (з приєднувальними підрядними, з підрядними наслідку, з фразеологізованими зворотами тощо), можна стверджувати, що складнопідрядне речення дорівнює головному, у якому один чи декілька компонентів мають форму підрядних речень” [9, 322].

Цікавою у цьому питанні є позиція І. І. Меншикова. Для характеристики синтаксичних одиниць він вводить поняття “синтагматичні класи” як “функціонуючі у складі якоїсь синтаксичної одиниці (речення чи словосполучення) парадигматичні класи і парадигматичні словосполучення з однаковим характером синтаксичних зв’язків” [14, с. 14], розподіляючи ці класи на три ранги:

1) синтагматичні класи, що виконують функції конструктивних центрів речення – головні члени; 2) другорядні члени речення; 3) аналоги другорядних членів речення, що відносяться до другорядних членів речення. Із усього зазначеного дослідник робить такий висновок: “Підрядні речення нічим не відрізняються від синтагматичних класів 2-го, 3-го рангів і не ускладнюють те речення, до складу якого входять. Отже, у системі, що описується, нема поняття складнопідрядне речення. Цікавить тільки формальне відношення підрядної частини до загальної структури фрази. Питання про складне речення може виникнути лише за наявності сурядного чи безсполучникового зв’язку” [14, с. 24].

Як бачимо, у теоріях багатьох дослідників простежується тенденція до зближення складнопідрядних речень з простим. Найближче до простих конструкцій стоять складнопідрядні структури з прислівними підрядними частинами.

Панівний протягом довгого часу логіко-граматичний критерій, за яким підрядну частину було уподібнено до члена речення, з часом поступився формально-синтаксичному і структурно-

семантичному. Представники формального підходу (О. М. Пешковський, Л. А. Булаховський) в основу класифікації складних речень кладуть характер сполучних слів і сполучників. У працях П. Ф. Фортунатова, О. О. Шахматова, В. А. Богородицького знаходимо спроби структурно-семантичного опису синтаксичних одиниць. Як визначальний такий підхід оформився у теоріях М. С. Поспелова, В. А. Белошапкової, І. Р. Вихованця, К. Ф. Шульжука та ін. “Структурно-семантична класифікація СПР уявляється її прибічникам найповнішою і всебічною, оскільки вона враховує: 1) до чого стосується ПЧ складнопідрядного речення (до всієї головної чи тільки до окремого її слова); 2) за допомогою яких формально-граматичних засобів ця ПЧ приєднується до головної; 3) у яких семантичних (значенневих) стосунках знаходяться предикативні частини СПР” [4, с. 28].

Відповідно до концепції М. С. Поспелова про одночленні та двочленні речення, СПР у семантико-синтаксичній класифікації поділяються на речення нерозчленованої (підрядна частина (далі – ПЧ) відноситься до одного слова чи словосполучення головної частини (далі – ГЧ)) і розчленованої (ПЧ відноситься до всієї ГЧ) структури.

На нашу думку, особливої уваги заслуговують нерозчленовані конструкції із прономінативними компонентами в обох частинах, тобто речення займенниково-співвідносного типу, які суттєво відмінні від інших складних одиниць із прислівними підрядними частинами, виявляють найбільше схожості з простими реченнями.

Займенниково-співвідносні СПР – це речення, “у яких підрядна частина залежить від співвідносного займенникового слова головної частини, наповнюючи його відповідним семантичним змістом” [7, с. 336].

Досліджувані синтаксичні одиниці стоять осторонь інших типів речень нерозчленованої структури. Підґрунтям для виокремлення займенниково-співвідносних речень (далі – ЗСР) як неординарних конструкцій є такі специфічні риси:

наявність співвідносних прономінативних слів у ГЧ, які виконують у ній функції члена речення і, крім того, накреслюють функціонально-семантичний тип ПЧ;

граматична природа співвідносного слова зумовлює вибір засобів вираження підрядного зв'язку, за допомогою яких поєднується воно і підрядна частина;

семантика опорного співвідносного займенникового слова в ГЧ збігається із семантикою ПЧ [7, с. 336-337];

залежність як обов'язковості постпозитивного (чи інтерпозитивного) компонента;

прислівно-кореляційний зв'язок (у В. А. Белошапкової – сильний кореляційний зв'язок);

особливий характер опорного слова: займенники, що “є спеціалізованим класом слів-заступників” [15, с. 33], і прономінативні прислівники як слова дійсничної природи лише натякають на щось; ПЧ заповнює семантичну неповноту співвідносного слова і пояснює, деталізує повідомлення;

ПЧ не виступає поширювачем співвідносного слова, а посідає з ним одну синтаксичну позицію.

Уже в наукових дослідженнях А. А. Барсова, О. Х. Востокова трапляються окремі спостереження над роллю займенників у творенні складних речень. Перші ґрунтовні напрацювання в галузі вивчення ЗСР, як уже зазначалося, належали М. С. Поспелову [17]. Його традиції продовжили Л. Ю. Максимов [13], С. Є. Крючков [11], В. А. Белошапкова [5], І. Р. Вихованець [7]. Об'єктом вивчення такі конструкції стали у кандидатській дисертації А. М. Іванової [8], у докторській дисертації С. В. Ломакович [12].

Формально-граматичного підходу при аналізі речень займенниково-співвідносного типу дотримується А. М. Іванова [8]. До класу ЗСР вона зараховує причинові, підрядні мети з розчленованими сполучниками, часові речення (модель тоді – коли), з'ясувальні з корелятом те у головній частині. Згідно з традиційним трактуванням, А. М. Іванова ПЧ розглядає як розгорнутий член головного речення. Аналізуючи ЗСР російської мови у зіставленні з українською і білоруською, дослідниця розподіляє їх на два типи: 1) ЗСР зі сполучними словами; 2) ЗСР зі сполучниками. Основні положення про те, що “значення корелятивних слів впливає на значення речення в цілому і що всі займенниково-співвідносні речення мають, окрім основного значення, додаткові змістові відтінки” [8, с. 12], переконливо доведені й підтверджені прикладами. Цінним у праці є виокремлення основних моделей корелятивних пар та їх варіантів (контамінованих схем), дослідження перетворень, яких зазнають синтаксичні структури в межах займенниково-співвідносних речень (інверсія, еліipsis, опрощення тощо).

Теорію займенниково-співвідносних речень у російському мовознавстві ґрунтовно опрацювала В. А. Белошапкова. Елементи структурно-семантичного опису, які знаходимо вже в працях П. Ф. Фортунатова, О. О. Шахматова, В. А. Богородицького, у дослідниці оформлюються у вигляді окремого підходу. Розподіл ЗСР на типи здійснено за характером співвідносних слів і засобів зв'язку частин. Згідно з цим виокремлено три класи:

ототожнювальні – у них можуть функціонувати будь-які спів-відносні слова, крім семантично “спустошеного” те і стійких сполук до того, до такої міри, таким чином; як сполучникові засоби вживаються тільки відносні займенники, відповідні за семантикою співвідносним словам;

фразеологічного типу – обмежений вибір співвідносних слів і сполучних засобів. Співвідносні слова мають означальне значення; поєднують частини речення асемантичні сполучники (що, щоб) та сполучники, що виражають ірреальність порівняння (наче, мов, ніби та ін.);

вміщувальні – у яких максимальна кількість сполучникових засобів і мінімальна – співвідносних слів. Співвідносним словом виступає семантично знівельоване слово те, можливе використання будь-яких відносних займенників і асемантичних сполучників у ролі сполучних засобів [5, с. 230-232].

Відмінність між цими типами полягає і в розміщенні частин речення. Перший і третій різновиди – гнучкі структури, тоді як у реченнях другого типу обов'язкова постпозиція ПЧ.

Подібно до інших представників формально-граматичного напрямку, В. А. Белошапкова орієнтувалась на зовнішній бік явища, надаючи менше уваги семантиці.

С. В. Ломакович послідовно застосувала таку концепцію до ЗСР української мови [12]. Дисертація дослідниці є першою спробою в українській лінгвістичній науці здійснити детальний комплексний аналіз цих специфічних конструкцій, кваліфікуючи їх з погляду формальної та семантичної організації. На ґрунті значного фактичного матеріалу вивчено групи співвідносних слів за значенням, структурно-семантичні різновиди ЗСР (відповідно до класифікації В. А. Белошапкової автор виокремлює ототожнювальні, фразеологічні, вміщувальні). Аналіз займенниково-співвідносних речень здійснено в роботі з використанням поняття асиметрії лінгвістичного знака; висунуто нове тлумачення цього терміна стосовно складного речення як синтаксичної одиниці: асиметричні – це конструкції, які мають складну форму і невідповідний їй зміст [12].

Специфічною рисою СПР з опорним займенником, за спостереженнями С. В. Ломакович, є наявність підрядних підметових і присудкових.

У зазначених працях проблема ЗСР розглянута досить ґрунтовно. Значну увагу таким реченням приділено також у “Граматиці української мови. Синтаксис” [7]. І. Р. Вихованець відзначає специфічність ЗСР як прислівних СПР і виокремлює такі типи: симетричної та несиметричної структури. Однак поняття “асиметричність” у І. Р. Вихованця відмінне від того, яке функціонує у С. В. Ломакович: симетричність-несиметричність визначається за специфікою поєднання співвідносних слів і засобів зв'язку. Згідно з цим вирізняються ЗСР: 1) симетричної структури – у яких корелюються співвідносні слова і семантично однорідні з ними сполучні слова у ПЧ (ототожнювальні речення за класифікацією В. А. Белошапкової); 2) несиметричної структури – співвідносні слова з означальною семантикою поєднано з асемантичними сполучниками (фразеологічного типу); 3) несиметричної структури із нівельованим у семантичному плані співвідносним словом те (вміщувальні) [7, с. 338-339].

У більшості навчальних підручників ЗСР розглядаються у рамках традиційно визначених складнопідрядних речень із підрядними підметовими, присудковими, додатковими, означальними і обставинними.

Отож, у позиціях учених спостерігаються розбіжності щодо кваліфікації речень займенниково-співвідносного типу, хоча пріоритетним залишається формально-граматичний підхід. Складність мовного явища призводить до неоднозначного його тлумачення. Усі вищезазначені специфічні ознаки речень цього різновиду дають підстави виокремити їх як неординарні структурні одиниці.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Академик В. В. Виноградов. Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потебни и Фортунатова). – Изд-во моск. ун-та, 1958. – 400 с.
2. Астахова Л. И. Предложение и его членение. Прагматика. Семантика. Синтаксис / И.Л.Астахова. – Днепрпетровск: Изд-во ДГУ, 1992. – 160 с.
3. Бархударов Л. С., Колшанский Г. В. К проблеме структуры сложного предложения // Сб. статей по языкознанию. Проф. Моск. ун-та академику В. В. Виноградову в день его 60-летия. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1958. – С. 40 – 50.

4. Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській мові / С.П.Бевзенко. – К.: КДПІ, 1987. – 79 с.
5. Белошапкова В. А. Современный русский язык: Синтаксис / В.А.Белошапкова. – М.: Высшая школа, 1977. – 248 с.
6. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения (на материале русского языка) / В.В.Виноградов // Вопросы грамматического строя. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – 481 с.
7. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис / І.Р.Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 367 с.
8. Иванова А. Н. Местоименно-соотностительные предложения в современном русском языке в сопоставлении с украинским и белорусским языками (на материале художественной прозы): дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.01 / А.Н.Иванова. – К., 1976. – 164 с.
9. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А.Золотова. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
10. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М.У.Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
11. Крючков С.Е. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения / С.Е. Крючков, Л.Ю. Максимов. – М.: Просвещение, 1977. – 191 с.
12. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 / С.В.Ломакович. – Тернопіль, 1993. – 382 с.
13. Максимов Л. Ю. Сложноподчиненные местоименно-соотностительные предложения и их место в классификации нерасчлененных предложений / Л.Ю.Максимов // Ученые записки МГПИ. – М., 1970. – № 332. – С. 152 – 173.
14. Меньшиков И. И. Анализ синтаксической структуры предложения в терминах синтагматических классов слов / И.И.Меньшиков. – Днепропетровск, 1973. – 43 с.
15. Петрова О. В. Местоимения в системе функционально-семантических классов слов / О.В.Петрова. – Воронеж, 1989. – 158 с.
16. Поспелов Н. С. О грамматической природе сложного предложения / Н.С.Поспелов // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М.: Учпедгиз, 1950. – С. 321 – 338.
17. Поспелов Н. С. Развитие местоименно-соотностительных конструкций / Н.С.Поспелов // Изменения в строе сложноподчиненного предложения. – М.: Наука, 1964. – С. 41 – 55.
18. Русская грамматика. – М.: Наука, 1982. – Т. II. Синтаксис. – 709 с.
19. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис. – К.: Наук. думка, 1972. – 515 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Огаренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови факультету філології та журналістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: синтаксис української мови, структурно-семантичний, формально-граматичний аспекти вивчення синтаксичних одиниць, функціонування синтаксичних одиниць у творах українських письменників.

УДК 811.133.1'367

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ФРАНЦУЗЬКОГО СИНТАКСИСУ ХХ СТОЛІТТЯ У ПЛОЩИНІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ (на прикладі когезії та сепаратизації)

Ольга СТАНІСЛАВ (Київ, Україна)

Наше дослідження торкається проблем синтаксису сучасної французької мови. На матеріалі когезії та сепаратизації автор обґрунтовує наявність тісного зв'язку між мовними явищами та соціальним, духовним, культурним життям народу; доводить важливість лінгвокультурологічного аспекту дослідження синтаксису. На основі аналізу культурологічних змін епохи в статті розробляється періодизація французької синтаксичної системи ХХ століття. Встановлено, що, відповідно до закону маятника, когезія відповідає першій (антропоцентричній) культурній парадигмі, сепаратизація – другій (антицивілізаційній) парадигмі.

Ключові слова: когезія, сепаратизація, синтаксична періодизація, культурологічний аспект, культурна парадигма епохи.

Our research reveals the main problems of syntax in modern French. On the material of cohesion and cutting, the author substantiates close connection between the language (linguistic) phenomena and social, spiritual, cultural life of people; the author demonstrates the importance of linguistic and cultural aspects of syntax research. Based on the analysis of cultural changes of the epoch, is developing the periodization of syntactic system of the XX century in this article. It was established that, under the law of pendulum, cohesion corresponds to the first (anthropocentric) cultural paradigm; cutting corresponds to the second (anti-civilizational) paradigm.

Key words: cohesion, cutting, syntactic periodization, cultural aspects, the cultural paradigm of the epoch.

Дана стаття пропонує точку зору на такі синтаксичні явища французької мови, як когезія та сепаратизація у контексті їхнього нерозривного зв'язку з тими суспільними, духовними,

культурними подіями, що відбувались у французькому суспільстві ХХ століття. Актуальність звернення до даної проблематики зумовлена 1) виникненням усе нових, і не лише суто лінгвістичних, методів аналізу, підходів до вирішення проблем синтаксису; 2) стійким інтересом учених до питань мови загалом, її значення як невід'ємної частини загальної культури народу. Нам видається, що розвідки, які проводяться на часі мовознавцями у площинах соціолінгвістичних, психолінгвістичних пошуків, когнітивістики, культурології, філософії, мистецтвознавства, етнографії та інших дотичних наук є назрілими та вкрай необхідними.

Ось чому, на прикладі окремих синтаксичних категорій (когезії та сепаратизації) маємо на меті встановити основні періоди, особливості, динаміку їхнього розвитку у контексті лінгвокультурологічного розгляду. Вважаємо за доцільне відразу обумовити, що запропонована нами періодизація синтаксису французької мови ХХ століття відображає лише його загальні тенденції, основні закономірності функціонування; окреслює найважливіші етапи розвитку французької синтаксичної системи на тлі тих культурних феноменів, що увібрали в себе сутність епохи.

Відомо, що в культурі існують два протилежних начала – аполонівське (світле) і діонісійське (темне) (термін Ф. Ніцше), бінарні первинні та вторинні стилі (термін Д. С. Ліхачова), антропоцентрична та біокосмічна (антицивілізаційна) парадигми (термін А. Якимовича). Як запевняє Д. Чижевський, вони (парадигми) постійно змінюють одна одну за законом маятника [2, с. 238]. У своєму дослідженні ми послуговуватимось термінологією А. Якимовича.

На думку А. Якимовича, джерелом першої парадигми (антропоцентричної) став успадкований від епохи Ренесансу римський ідеал *Homo Humanus*, який утілює ідеї просвітництва і гуманізму [3, с. 121-125]. Розробляється поняття *Humanité*, що позначає спільноту освічених та гуманних людей разом із системою просвітництва й гуманізму. В межах цього антропоцентричного комплексу виникає чітко структурована картина світу. У центрі й угорі системи цінностей знаходиться цивілізована людина, яка керується Розумом та Мораллю і домінує над зовнішніми силами хаосу, тваринними й ірраціональними імпульсами, містикою, магією.

Друга, альтернативна парадигма (біокосмічна, антицивілізаційна) у якості культуро-творчих ідей пропонує магичні практики, космічні енергії, безсистемність, фрагментарність, тілесність, естетику первісності й тому подібне.

На основі теорії коливання маятника, парадигм (стилів) Д. Чижевського була вибудована схема чергувань художніх напрямків у Європі. Відповідно до цього, починаючи з IV століття європейське суспільство розвивалось за принципом двох протилежних направленостей. Одна з них була спрямована на зовні, в світ, зміст переважав над формою. Коли такий тип мистецтва вичерпував свої можливості, на зміну йому приходив протилежний – скерований у себе, в середину, форма мала перевагу над змістом. Потім цикл відновлювався.

Якщо припустити, що в мові діють ті ж самі парадигми, що й у мистецтві та культурі, то в мові перша парадигма ґрунтується на відповідності між реальністю, дійсністю й мисленням. Як і в мистецтві, в ній спостерігається логічно вибудована система, яка прагне найбільш адекватним способом продукувати думки. Вгорі й у центрі цієї системи також знаходиться розум, тобто закономірності пізнання дійсності і їх відображення в мові.

Як зазначалося вище (у культурологічному аспекті), перша парадигма визнає за найвищу цінність людину, її мораль, духовність, а в мові ці поняття співвідносяться з логікою у формуванні і висловленні думки, структуралізмом, стилістичною диференційованістю, ієрархічною організацією комунікативних одиниць, коли другорядне підпорядковується головному, мовною унормованістю та загальною гармонією. Мова ХХ століття отримала цю класичну парадигму у спадок від попередньої епохи. Мовні інновації, що виникають, цілком у неї вписуються, тому що мають традиційний, звичний характер. Вони функціонують у мовленні не для того, щоб вражати, дивувати, оновлювати, а для того, щоб позначити нові реалії, поняття, здійснити уточнення змістових відношень.

Друга (космічна, антицивілізаційна) парадигма в мові виражається через відмову від звичних, традиційних граматичних зв'язків, послаблення синтаксичних відношень, порушення граматичних та інтонаційних меж речення, використання синтаксично незв'язаних структур, ненормативне вживання лексики, пунктуації, широке використання неповних речень, вставних та розчленованих конструкцій. Відбувається свого роду порушення класичної гармонії на різних рівнях мовної структури.

Нагадаємо, що у фокусі нашого розгляду знаходяться синтаксичні структури сучасної французької мови – когезія та сепаратизація. Зробимо спробу провести паралелі, зіставити динаміку означених синтаксичних явищ крізь призму культурних парадигм.

Передусім укажемо, що під сепаратизацією маємо на увазі особливий вид зв'язку, що виникає у рамках синтаксичної конструкції, яка побудована шляхом розділення речення на самостійні висловлення, інтонаційно та графічно відокремлені, проте єдині за змістом. Відзнакою сепаратизованої фрази є те, що її основа (базисна частина) не відображає усієї повноти змісту висловлення, яке поступово, по мірі свого формування, наділяється новими деталями, доповненнями, що специфічним чином прикріплюються до раніше сказаного й інтонаційно завершеного речення. Не будемо детально зупинятись на особливостях даних синтаксичних структур, оскільки це не є предметом даної статті, наведемо лише кілька прикладів:

Nous sortons. Elle me dit encore : « Je vais chez vous. Votre femme. Brune, naturellement. Petite. Jolie. Tiens, il y a près d'elle un chien. Peut-être aussi, mais ailleurs, un chat (exact). Pour l'instant, je ne vois rien d'autre » (A. Breton. Nadja, p. 47).

Je m'en vais, je me sens vague. Je n'ose pas prendre de décision. Si j'étais sûr d'avoir du talent... Mais jamais – jamais je n'ai rien écrit de ce genre ; des articles historiques, oui, – et encore. Un livre. Un roman. [...] Un livre. Naturellement, ça ne serait d'abord qu'un travail ennuyeux et fatigant, ça ne m'empêcherait pas d'exister ni de sentir que j'existe (J.-P. Sartre. Nausée, p. 249).

Щодо когезії, то це такий різновид синтаксичного зв'язку, який на основі формальних, структурно-граматичних, логічних засобів сполучуваності речень у висловленні. Когезія співвідноситься із законом мовної традиції, ієрархії, системності, стабільності. В рамках даного дослідження обмежимося декількома прикладами:

J'avais lu, dans ma jeunesse, Balzac, Tolstoï, mais je les avais mal compris. Maintenant tout me paraissait riche de sens (A. Maurois. Climats, p. 212).

Un feu de révolte brilla dans les yeux d'Elisabeth. Elle s'attendait à cette réplique (H. Troyat. La rencontre, p. 9).

Отже, що когезія та сепаратизація – це дві опозиційні, протилежні за своєю сутністю синтаксичні категорії. Матеріал засвідчує, що сепаратизація співвідноситься з актуалізуючим синтаксисом, суб'єктивністю, розмовним мовленням, загальними тенденціями розвитку літератури модернізму; когезія – з класичним, синтагматичним типом синтаксису, раціоналізмом, літературою реалістичного напрямку.

Розглянувши сутність теорії культурної парадигми епохи та з'ясувавши синтаксичну природу когезії та сепаратизації, початок ХХ століття можна вважати періодом другої загальнокультурної парадигми, це вибух діонісійського начала, біокосмічної (антицивілізаційної) парадигми.

Історично цей етап у Франції позначився приходом у художню літературу нового напрямку – модернізму (10-30-ті роки). Модерністи проголошують своїм кредом суб'єктивізм, інтуїцію, творче прозріння. Вони виступають проти норм і традицій, відмовляються від класичного художнього досвіду, прагнуть новаторства за будь-яку ціну. Відкидаючи розум і логіку, вони повністю відповідають принципам культури діонісійського начала. У їх творчості проявляються риси фрагментарності і безсистемності, руйнуються класичні синтаксичні структури, порушується граматична впорядкованість, з'являються колажність та розчленованість [1, с. 132].

Сепаратизація цього періоду не виходить за межі художнього стилю і є своєрідною рисою творчості деяких письменників-модерністів, сюрреалістів зокрема. Це перша фаза розвитку сепаратизації.

За законом маятника Чижевського діонісійське начало в культурі змінюється аполонівським (20-40 роки). Закон розвитку культури накладається на конкретну історико-політичну ситуацію у Франції та Європі: політизація суспільства і літератури, економічна криза, фашизм, тоталітаризм, які поклали кінець модернізму, другій парадигмі. Свого піку популярності досягає соціалістична ідеологія.

Письменники починають мислити такими масштабними поняттями як нація, народ, фашизм, антифашизм, класи, партії (наприклад, роман Л. Арагона „Комуністи”). Ряд талановитих поетів виступає за відродження і розвиток національних традицій (Л. Арагон, П. Елюар, П. Емманюель, Ж. Превр). Це період критичного реалізму в літературі і мистецтві. Визначальними рисами стають: сувора нормативність, ієрархія, системність у стані мови, що можна вважати періодом домінування першої парадигми. Символічною фігурою охоронця традицій постає А. Моруа, який

зорієнтований у своїй творчості на міцні мовні засади. Своє широке визнання отримує соціальний роман, зокрема філософсько-моралістичний, що втілює ідеї удосконалення світу (Р. Ролан, А. Франс, Ф. Моріак, А. Екзюпері).

Наступний історичний етап – це кінець 30-тих-40-ві роки. Після другої світової війни не вдалося зупинити розпад „світових цінностей”: встановлюються комуністичні режими у ряді країн Східної Європи, через національно-визвольні рухи у „третьому світі” руйнується колоніальна система. Франція переживає процеси формування і стабілізації демократичного постіндустріального суспільства. Вона ще веде колоніальні війни в Азії та Африці, прагнучи зберегти втрачений статус світової держави. Політична атмосфера всередині країни стає напруженою. Це період розвитку другої культурної парадигми і пов'язаний він із екзистенціалізмом.

У своїй творчості французькі письменники-екзистенціалісти старалися розкрити причини невлаштованості людського життя, досліджували проблеми вибору, відповідальності, індивідуалістичного бунтарства тощо. Найчастіше вони використовували міфопоетику, притчову алегорію, форми нарації від першої особи, щоб достовірніше передати відчуття людиною трагізму свого існування. Найвідоміші з екзистенціалістів – А. Камю, Ж.-П. Сартр, А. Жід – своєю творчістю пізнавали першооснови людського буття, допомагали звільнитися від байдужості, протистояти буденності. Особливостями їхнього стилю були: хаотичність композиції, гігантські внутрішні діалоги, „потік свідомості”, спогадів, коли стираються межі минулого і сучасного, монтажність мислення.

На синтаксичному рівні це реалізувалось через часто опосередкований, асоціативний зв'язок між фразами, коли кожна фраза живе ніби автономно. Це друга стадія (фаза) розвитку сепаратизації. Сепаратизовані структури стають стилетвірною ознакою французьких екзистенціалістів і не лише їх (приміром, використання таких синтаксичних конструкцій є характерним для реаліста А. де Сент-Екзюпері).

У 50-60-ті роки в Європі та й у світі стрімко падає авторитет СРСР, втілення „реального соціалізму” та комуністичних ідеалів зазнає поразки (публікації книг О. Солженіцина про сталінські табори, вторгнення радянських військ у Угорщину (1956 р.), Чехословаччину (1968 р.), пізніше Афганістан (1979 р.)). У Франції в 1958 р. „ультраправі” генерали здійснили заколот проти Четвертої республіки. Подоланню кризової ситуації сприяв прихід на президентський пост Ш. де Голя, який утілював курс на стабілізацію економіки.

У мистецтві після сильного натиску модернізму зароджується смак до традиції, минулого, класичних тем і форм. Це епоха першої культурної парадигми (аполонівське начало). Важливою ознакою часу стає мислення історичними категоріями та категоріями національної культури. Література повернулася до філософських й етичних проблем, занурилася у розкриття внутрішнього світу людини. Усталеність традицій підтримував своєю життєздатністю сімейний роман (Ф. Еріа, М. Дрюон, А. Труайя, Е. Базен).

Наступний історичний етап (60-ті роки) пов'язаний із „новими лівими”, з активною молодіжною опозицією (приміром, Паризькі студентські барикади в травні 68-го). Ці події завершили епоху Ш. де Голя, розпочавши відлік нового періоду другої культурної парадигми, постмодернізму.

Контркультура „нових лівих” стає агресивною антикультурою, проголошується повна свобода, революція – тут і зараз. У письменництві французьку літературу виокремлює передовсім „театр абсурду” (С. Беккет, Е. Йонеско, Ж. Ануй). Художники слова акцентують на позбавленні драми звичної жанрової традиційності, сталості сюжету, психологічного розвитку дії і розв'язки. Драматурги-абсурдисти порушують філософські проблеми людського буття – буття до смерті, цивілізації як засобу знищення усього природного у людині та людських стосунках. Саме цей напрям, що змушував звертати увагу на абсурдність людського існування, вивільнив театр, озброїв драматургію новою технікою, новими прийомами і засобами, ввів у літературу нові теми й нових героїв.

Поряд із цим зароджується „новий роман”, в якому цивілізація споживання, матеріальний світ поглинають світ внутрішній (Ж. Перек, А. Роб-Грійє), „нова психологічна матерія” протиставляється банальному буттю (Н. Саррот), а справжня творчість – суспільству (К. Сімон, М. Бютор).

У цей час спостерігається зміщення різних функціональних стилів. Найбільш помітно це проявляється у проникненні побутової, лайливої лексики, вульгаризмів, конструкцій розмовної мови у традиційно письмові жанри. Синтаксичні інновації переходять у публіцистику, а потім і в

науково-публіцистичні жанри. Це третя, остання фаза (ступінь) розвитку сепаратизованих конструкцій, конструкцій актуалізуючого синтаксису.

У 70-80-ті роки послаблення позицій постмодернізму відзначилося поверненням до історичної тематики, до сюжетних оповідей, обмеженням образів, універсальністю художніх задумів. Постмодерністська „порожнеча” заповнювалась фактографією, проявлявся неабиякий інтерес до документальної прози, мемуарів, біографій, історичних романів (П. Модіано, Р. Собатьє, Леклезіо). Це перша (аполонівська) культурна парадигма.

У письменництві характерною стає естетика реалістичного роману: Р. Мерль (тема війни, антивоєнний пафос, проблематика людської єдності); Е. Базен (художній аналіз сімейних конфліктів), Ф. Саган (проблеми сучасної молоді людини). З'являються антидрама (А. Адамов, А. Гатті) та антироман (Л. Ф. Селін) як остання хвиля класичного модернізму.

90-ті роки виокремлюється важливою політичною подією – зникнення з політичної мапи світу „світової системи соціалізму” (розпад СРСР). Високий виробничий і споживчий рівень розвитку європейського суспільства зрівнює матеріальні можливості життя. Поширюються ідеали накопичення та підприємництва. Розвиток комунікацій (теле-, радіо-, аудіовізуальних, Інтернет-засобів) руйнує границі між класами, націями й ідеологіями. Розвивається феномен „масової культури”: коли не кожна особистість піднімається до рівня істинної культури, а культура опускається до рівня масового сприйняття.

Як результат – тотальна криза в культурі, її комерціалізація. Субкультура пригнічує духовне, самотутнє, перетворює людину в робота, що інтегрований у відповідну суспільну систему. Повернення до індивідуалізму стало прикметою часу, а з індивідуалізмом повертається егоїзм, аполітичність, нігілізм і т. п., а відтак, друга культурна парадигма. Відзначається загальна колективна манера зневажливо спілкуватись. Через телеканали, радіопередачі, театр, кіно, художню літературу, з високих політичних трибун на багатомільйонну аудиторію розповсюджується вплив низьких жанрів. Ведуться пошуки універсальної художньої мови, відбувається зближення різних літературних жанрів.

Дослідження показало, що в діахронічному плані динаміка сепаратизації і когезії має циклічний характер. Щодо еволюції художньої культури, то спостерігається сталий рух літератури та інших видів мистецтва до синтезу, до універсальності мови, до мобілізації усіх засобів вираження, що виробило сучасне мистецтво. Важливо зауважити, що зміна парадигм у культурі, літературі ХХ століття – це процес не різкий, достатньо плавний. Література ХХ століття значно ширше альтернативи „реалізм – модернізм”, вона є частиною художнього синтезу. В літературі постійно перетинаються, співіснують і навіть зближуються принципово різні ідеї і форми, що є очевидною особливістю її розвитку в цей період. Література ХХ століття пробуджує глобальне мислення, здатність до пізнання сутності, істинності, дає усвідомлення загальнолюдської спільноти.

Таким чином, проведена розвідка підтвердила гіпотезу, що зміни, які відбуваються у мові й синтаксисі зокрема, зумовлені лінгвокультурологічними чинниками. Ми показали, що мова як одна з форм духовної культури народу, є невід’ємною складовою загальнокультурної парадигми, а вектор мовного розвитку визначається домінантною парадигмою культури даної епохи. Зміна культурних, наукових парадигм неминуча і саме вона визначає динаміку, розвиток, виникнення і функціонування тих чи інших мовних явищ.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Покровская Е. А. Особенности синтаксиса русского языка в модернистском тексте / Е. А. Покровская // Культура. – 2001. – №7. – С. 126-140.
2. Руднев В. П. Словарь культуры ХХ века / В. П. Руднев. – М., 1999. – С. 237-241.
3. Якимович А. Парадигмы ХХ века / А. Якимович. // Вопросы искусствознания. – М., 1997. – №2. – С. 121-125.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

4. Breton A. Nadja / André Breton. – P. : Éditions Gallimard, 1964. – 163 p.
5. Maurois A. Climats / André Maurois. – P. : Éditions Bernard Grasset, 1978. – 244 p.
6. Sartre J.-P. La nausée / Jean-Paul Sartre. – P. : Éditions Gallimard, 1938. – 239 P.
7. Troyat H. La rencontre / Henri Troyat. – P. : Édition du Club France Loisirs, 1998. – 400 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Станіслав – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри французької філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: стилістика, синтаксис французької мови; проблеми синтаксичної зв'язності тексту; актуалізуючий синтаксис.

УДК 811.222.1'04'37

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕПІСТЕМІЧНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ ПЕРСЬКІЙ МОВІ

Марта СТЕЛЬМАХ (Львів, Україна)

У статті охарактеризовано категорію епістемічної модальності в сучасній перській мові як складову частину суб'єктивної модальності, розглянуто погляди різних вчених на її обсяг і природу, проаналізовано семантику і структуру цієї категорії, охарактеризовано модальні прислівники, епістемічні дієслова та модальні дієслова як засоби вираження цієї категорії.

Ключові слова: суб'єктивна модальність, епістемічна модальність, достовірність.

The article deals with the problem of the category of epistemic modality as the part of subjective modality, semantic and e structure of the category of epistemic modality in the modern Persian language is analyzed, modal adverbs, epistemic verbs and modal words as the ways of expression of this category are considered.

Key words: subjective modality, epistemic modality, certainty.

Категорія модальності як універсальна функціонально-семантична категорія, яка виражає різні види відношення до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації того, що повідомляється [11, с. 303], залишається об'єктом пильного інтересу сучасних дослідників мови. Незважаючи на те, що в основу виділення основних типів модальності, покладено ключову дихотомію про об'єктивне та суб'єктивне у процесі породження та функціонування мови, значення, які складають, зокрема, зміст категорії суб'єктивної модальності, неоднорідні, вимагають впорядкування, багато з них не мають прямого відношення до граматики. Серед досліджуваних модальних категорій важливе місце займає епістемічна модальність, у семантиці якої відображається знання мовця про інформацію, що повідомляється у висловлюванні, та його ставлення до неї з точки зору її достовірності. Саме епістемічна модальність і є об'єктом нашого дослідження. Метою нашої статті дослідження є розглянути структурно-семантичні особливості епістемічної модальності та охарактеризувати засоби її вираження в сучасній перській мові.

При “широкому” трактуванні суб'єктивна модальність охоплює всю гамму існуючих у природній мові різноманітних та різнохарактерних способів кваліфікації повідомлень. Її змістову сторону утворює поняття оцінки в широкому розумінні, враховують не лише логічну (інтелектуальну, раціональну) кваліфікацію повідомлення, а й різні види емоційної (ірраціональної) реакції [11, с. 303]. Проте чимало мовознавців дотримуються думки, що “в основі модальності лежить більш загальна категорія оцінки, проте оцінка ця не емоційна, а інтелектуальна, що не дозволяє включати до сфери модальності різноманітні емоційно-етичні, емоційно-вольові і інші види оцінки” [1, с. 19]. Експресивність, емоційність та оцінність становлять особливу семантико-прагматичну сферу, що взаємодіє з модальною.

При “вужькому” трактуванні мовознавці обмежують поняття суб'єктивної модальності відношенням мовця до висловлювання в плані оцінки його достовірності / недостовірності: “Суб'єктивний момент у процесі будь-якого пізнавального акту виявляється в тому, що мовець оцінює ступінь вірогідності своєї думки про дійсність. Суб'єктивна оцінка ступеня вірогідності думки, вираженої у реченні, може не збігатися з тим, в якій мірі ця думка насправді відповідає дійсності” [5, с. 41]. Цей тип модальності ще називають персуазивною [5, с. 39], епістемічною [14, с. 4; 1, с. 19], модальністю істинності [3, с. 278], модальністю достовірності [9, с. 253]. Найбільшу популярність в лінгвістиці отримав термін епістемічна модальність, оскільки цей термін охоплює значну сферу модальних засобів вираження, де вирішального значення набуває план вираження. Розглядаючи епістемічну модальність як систему мовних засобів, які виражають визначений з точки зору мовця ступінь відповідності змісту висловлювання дійсності [9, с. 254], слід однак зауважити, що її трактують не як сукупність суб'єктивних зв'язків, а як характер модального відношення суб'єкта ситуації до її денотативного змісту, ступінь впевненості суб'єкта у реальності події чи дійсності ситуації [4, с. 20].

Семантична структура категорії епістемічної модальності визначається на основі так званої “шкали достовірності”: від необхідної істини до можливості її реалізації [13, с. 111]. Немаркованим елементом системи, відносно якого визначаються інші відтінки достовірності, вважаються розповідні речення: Іде дощ. Такі висловлювання називають “імпліцитно достовірними”. Якщо у мовця немає достатньо підстав для ствердження відповідності змісту висловлювання дійсності, він може представити пропозицію або як припущення, або як результат розмірковування і висновку, або послатись на свідчення інших осіб чи власного чуттєвого сприйняття [9, с. 253].

Спеціалізованим засобом вираження епістемічної модальності є модальні слова, які як правило функціонують як вставні елементи висловлення. Вони виражають відношення мовця до висловленої думки (і, таким чином, до дійсності). Цей зв'язок мислиться суб'єктом як реальний і стверджується відповідними словами із різним ступенем достовірності або як нереальний і класифікується відповідними модальними словами припущення із різним ступенем ймовірності її реалізації [7, с. 18]. “У логіко-семантичній структурі висловлення вони виконують роль предиката пропозиційного відношення, аргументом якого служить певна пропозиція подійного або оцінного характеру: Можливо, що Р” [9, с. 254]. У сучасній перській мові значення епістемічної модальності виражають слова *lābod*, *hatman*, *bi shakk*, *shāyad*, *mi-tavān*, *ehtemālan* тощо.

پس لابد پدرت بود که مرا توهین کرد Pas lābod pedar-at bud ke marā towhin kard ‘То, мабуть, був твій батько, що мене образив’.

Важливим є питання про статус модальних слів. Досі у теорії граматики щодо цього питання існує кілька точок зору. Прибічники однієї вважають модальні слова самостійною службовою частиною мови або ж виводять їх за межі систем частин мови, інші вчені відносять модальні слова до прислівників.

Уперше обґрунтував правомірність виділення модальних слів і словосполучень як особливий граматичний тип слів, близький до часток мови (тобто до службових слів), визначив їхню специфіку, граматичну сутність семантики, походження, лексичний склад, функціональні розряди, співвідношення з іншими розрядами слів В.В. Виноградов [2, с. 66–87]. Під впливом цієї граматичної традиції радянські (російські) сходознавці розглядають модальні слова як окрему частину мови [8, с. 306]. У європейській та іранській традиції модальні слова розглядаються як розряд прислівників (наприклад, виділяють *qeid-e tardid* “прислівники сумніву” та *qeid-e taakid* “прислівники підтвердження” [15, с. 235–236]).

Підставою для виділення модальних слів як особливої лексико-семантичної категорії є те, що вони не можуть позначати предмети та їхні ознаки, тобто не здатні виконувати номінативну функцію, і саме цим різняться від повнозначних слів. Модальні слова також, на відміну від службових слів, не можуть позначати зв'язки і виражати відношення між предметами та їхніми ознаками [6, с. 44]. Проте семантичне значення модальних слів не може бути підставою для виділення їх як окремої частини мови: відношення мовця до дійсності не може стояти поряд з предметністю, станом тощо, зокрема тому, що властиве і одиницям інших рівнів – часам дієслова, конструкціям з модальними дієсловами тощо. Безперечно, частиномовну належність модальних слів слід визначати за ознакою “підсилення, обмеження чи уточнення значення, вираженого присудком”, і з цієї точки зору не викликає сумніву належність цього типу слів до прислівників.

Модальні слова можна визначити як слова, що вказують, наскільки достовірним видається мовцю зміст речення, тобто характеризують ступінь достовірності знання відображених в змісті речення об'єктивних зв'язків. Модальні слова в перській мові – це певний розряд прислівників, які мають свій формальний категоріальний знак, залежно від лексичного значення слова, реалізуються в модальних алосомах.

Важливим засобом вираження епістемічної модальності є також звані епістемічні дієслова (дієслова, які виражають у складі висловлювання значення переконання, думки, припущення тощо) *fekr kardan*, *heds zadan*, *gomān kardan* тощо, які вживаються у значенні “припускати”.

До цього класу близькими є лексичні модальні дієслова зі значенням “видаватися”: *benazar āmadān*, *nemudan*, *bar āmadan* тощо: *آنها خسته بر می آیند ānhā xaste bar mi-āyand* ‘Вони видаються втомленими’ [12]. Такий спосіб вираження модальності називають експліцитним.

Ще одним засобом вираження цієї категорії є модальні дієслова. Це їхнє вторинне значення, оскільки переважно вони функціонують як засоби вираження об'єктивної, або деонтичної, модальності. “Такий семантичний зсув легко відбувається у модальних дієслів в конструкціях, де суб'єктом дії не є іменник з ознакою активності (практично іменник зі значенням особи): ключі могли залишитись у бабусі // ключі, мабуть, залишились у бабусі. Це пояснюється тим, що у вказаних випадках виключається ситуація, коли діяч збігається з суб'єктом модальності. Іменники, які не мають ознаки активності (переважно неістоти) не можуть бути виробником модальності, і тому вихідне, первинне волюнтативно-модальне значення легко стає рухомим, переходячи в значення істинності / неістинності. Ще більша рухомість первинного волюнтативно-модального значення модальних дієслів спостерігається в безагентних

конструкціях, оскільки відсутність діяча призводить до того, що тут ніколи не відбувається збігу діяча з виробником модальності” [3, с. 300].

Способом виявлення значення епістемічної модальності може бути:

а) заміна речень з модальними конструкціями розглядуваного типу реченнями, які містять ввідні компоненти зі значеннями припущення. Пор. Поїзд може запізнитись – Ймовірно, що поїзд запізниться.

б) особливості зв'язку з віссю часу. Так, об'єктивна модальність певного стану справ може з плином часу щезнути, але при цьому вона назавжди залишається “назавжди” в тому пункті часової осі, в якій вона мала місце. Суб'єктивна модальність, навпаки, “назавжди” щезає разом з зникненням невпевненості в мовця. Так, наприклад, якщо хтось сказав: Я можу запізнитись на роботу (може трапитись, що запізнюсь), то прийшовши на роботу вчасно, не може описати ситуацію словами “Раніше було можливо, що я запізнюся на роботу, а тепер – ні” [10, с. 20].

На відміну від конструкцій із вставними елементами, які вказують на ступінь ймовірності ситуації (пор. شاید او بیاید ‘можливо, він прийде’ – ممکن است او بیاید ‘можливо, він прийде’ – لابد او بیاید ‘може бути, він прийде’) з поступовим зниженням ступеня впевненості мовця в можливості цієї події), речення другого типу, тобто речення з модальними дієсловами, містять лише загальну думку про можливість ситуації без оцінки ступеня її ймовірності.

Особливістю перської мови є те, що значення модального дієслова може змінюватись залежно від часу основного дієслова. Наприклад, дієслово باید виражає як деонтичну, так і епістемічну необхідність. Пор:

а) شما باید این موضوع را به پدرتان بگویید ‘Вам потрібно розказати про це своєму батькові’ (підіть і розкажіть, оскільки батько вам допоможе) – значення поради, м'якого наказу;

б) شما باید این موضوع را به پدرتان گفته باشید ‘Вам потрібно було розказати про це своєму батькові’ (я здогадуюсь, що ви розказали, бо батько про це знає) – значення припущення.

Таким чином, основними засобами вираження категорії епістемічної модальності в сучасній перській мові є модальні прислівники, епістемічні дієслова та модальні дієслова.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Беляева Е. И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е. И. Беляева. – Воронеж, 1985.
2. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В. В. Виноградов // Исследования по русской грамматике: Избр. труды. – М.: Наука, 1975. – С. 53 – 86.
3. Гремпл М. О сущности модальности / М. Гремпл // Языкознание в Чехословакии. – М., 1978.
4. Леонтьев А. А. Высказывание как предмет лингвистики, психолингвистики и теории коммуникации / А. А. Леонтьев // Синтаксис текста. – М., 1979.
5. Панфилов В. З. Категория модальности и ее роль в конструировании структуры предложения / В.З. Панфилов // Вопросы языкознания. – 1977. – №4.
6. Петров Н. Е. О содержании и объеме языковой модальности / Н. Е. Петров. – Новосибирск, 1982.
7. Пхакадзе И. Взаимодействие лексических и грамматических средств выражения модальности в пределах изъявительного наклонения в современном французском языке / И Пхакадзе : Автореф. дисс ... канд. филол. наук / Тбилисский гос. ун-т. – Тбилиси, 1966.
8. Рубинчик Ю. А. Грамматика современного персидского литературного языка / Ю. А. Рубинчик. – М., 2001.
9. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. – Ленинград, 1992.
10. Цейтлин С. Н. Некоторые типы модальных ситуаций в современном русском языке / С. Н. Цейтлин // Функциональный анализ грамматических аспектов высказывания. – Ленинград, 1985.
11. Ярцева В. Н. Модальность / В. Н. Ярцева // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
12. Amouzadeh M. Subjective modality and tense in Persian / M. Amouzadeh // www.academia.edu/8846937/
13. Leech G. A communicative grammar of English / G. Leech, J. Svartvik. – Harlow, 1975.
14. Palmer F. Modality and the English Modals / F. Palmer. – London and New York, 1979.
15. دستور زبان فارسی. جلد دوم / دکتر حسن انوری، دکتر حسن احمدی گیوی. ویرایش دوم – تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)،

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Стельмах Марта – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сходознавства імені професора Дашкевича Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: історія перської мови, категорія модальності.

УДК 81-114.2: 81'36

СЕМАНТИЧНИЙ КРИТЕРІЙ У ВИОКРЕМЛЕННІ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ЧАСТИН МОВИ (на матеріалі німецької мови)

Оксана ТУРИШЕВА (Київ, Україна)

У статті описано основні принципи застосування семантичного критерію у класифікації частин мови. На прикладах частиномовних класифікацій, представлених у граматиках Е. Гентшель / Г. Вейдт та К.-Е. Зоммерфельд / Г. Старке, встановлено переваги та недоліки його використання як провідного критерію класифікації частин мови. Висновки презентують думку про непридатність гомогенного підходу (зокрема на основі семантичного критерію) для створення єдиної вичерпної частиномовної класифікації.

Ключові слова: частини мови, критерії класифікації, семантичний критерій, категоріальне значення, категоріальна ознака.

This thesis describes the principle of the classification of words into the parts of speech on the basis of the semantic criterion. The advantages and disadvantages of its use as the main criterion of classification of the parts of speech are defined on the basis of the examples of various classifications, presented in the works of Elke Hentschel / Harald Weydt and Karl-Ernst Sommerfeld / Günter Starke. The summary represents the opinion about the impropriety of using a homogeneous approach (based on the semantic criterion in particular) to create a comprehensive parts of speech classification.

Keywords: parts of speech, criteria of classification, semantic criterion, categorial meaning, categorial feature.

Слова уналежуються до певного класу не навмання, а за певними правилами та у відповідності до певних критеріїв. Представлена стаття продовжує низку публікацій, присвячених детальному розгляду основних критеріїв виділення частин мови (далі ЧМ): морфологічному, синтаксичному та семантичному [1; 2]. Метою публікації є опис основних принципів застосування семантичного критерію у виділенні та класифікації ЧМ, а також встановлення переваг та недоліків у його використанні як провідного критерію класифікації частин мови.

Багато мовознавців вдавалися до використання семантичного критерію в частиномовних класифікаціях. На матеріалі німецької мови зазначений критерій як повідний принцип використовують Е. Гентшель/Г. Вейдт, В. Юнг, Зоммерфельд/Старке, В.Г. Адмоні, та ін. Інші науковці, навпаки, вважають його непридатним або недостатнім для створення частиномовної класифікації (У. Енгель, В. Гельбіг/Й. Буша, К. Ремер, В.П. Шмід).

У системі шкільної освіти загальноприйнятим для частиномовної класифікації є семантичний критерій. Вже з початкової школи нам відомо, що предмети позначаються іменниками, процеси – дієсловами тощо. Для носіїв мови такий критерій є природнім, закладеним на рівні підсвідомості. Для вивчаючих мову як іноземну ситуація є складнішою, оскільки основна увага в процесі навчання відводиться, в першу чергу, морфологічним характеристикам тих чи інших ЧМ, а також їх синтаксичним функціям.

Німецькі мовознавці Е. Гентшель та Г. Вейдт пропонують в основу класифікації покласти когнітивні принципи, які ґрунтуються на основних типах значень [3, с. 17]: автосемантичному або категорематичному (autosemantische oder kategorematische Bedeutung); дейктичному (deiktische Bedeutung); категоріальному або частиномовному (kategorielle Bedeutung oder Wortartbedeutung); синсемантичному або синкатегорематичному (synsemantische oder synkategorematische Bedeutung).

Детально описавши кожен з наведених типів значення, вони пропонують свою схему розподілу ЧМ [3, с. 22]: 1) відкриті класи (категорематичне значення): дієслово, іменник, прикметник; 2) закриті класи: дейктика, синкатегорематика. В центрі класифікації у дослідників стоїть дієслово (Verb, Zeitwort, Tätigkeitswort), опису якого відведено 110 (!) з 492 сторінок основного тексту [3, с. 36-70] та запропоновано його тривимірну характеристику: семантична класифікація: дієслова дії, процесу, стану; морфологічна класифікація: синтетичне та аналітичне утворення часових форм; синтаксична класифікація: а) керування та валентність; б) поділ за синтаксичним критерієм; в) функціональні класи. Іменники підлягають виключно семантичній та морфологічній класифікації, прикметники – семантичній, синтаксичній та морфологічній.

В межах дейктичного значення, яке характеризується здатністю вказувати на щось (особу, час, місце тощо), Е. Гентшель та Г. Вейдт розглядають в основному займенники (ich, du, wir, ihr, Sie), зазначаючи при цьому, що воно може бути реалізовано в таких ЧМ, як прислівник (hier, jetzt) та прикметник (hiesig, jetzig) [3, с. 20]. Це суперечить наведеним даним, відповідно до яких прикметник уналежуються до відкритих класів, тоді як дейктичне значення реалізується в межах закритих класів.

До синкатегорематики автори уналежнюють частки «в широкому розумінні», а саме: прийменники, сполучники, сполучникові прислівники, модальні слова, відтінково-тональні частки, підсилювальні частки, градаційні частки, частки-відповіді, заперечні частки [3, с. 272-274].

Невизначеним залишається статус:

Займенників, яким притаманне і категоріальне, і дійктичне значення (у схемі це не відображено!), натомість відсутнє категорематичне значення.

Прислівників, які відповідно до схеми не мають частиномовного значення. Але далі автори стверджують, що їм може бути надано частиномовного значення [3, с. 272].

Вигуків, які хоч і належать до часток «в широкому розумінні», але не мають синкатегорематичного значення [3, с. 273].

Авторам вдалося досягти основного призначення схеми – роз'яснити та розкрити додаткові семантичні нюанси окремих класів слів, але ці чотири типи значень не можуть конкурувати з іншими критеріями в їх здатності до встановлення дистинктивних ознак ЧМ. Очевидно, цього недостатньо для створення єдиної вичерпної класифікації.

К.-Е. Зоммерфельд та Г. Старке виходять з того, що переважна кількість слів має лексичне значення, на яке нашаровується частиномовне значення. Вони співвідносять ЧМ з категоріальним значенням за таким принципом: іменник – предмет; дієслово – процес; прикметник – ознака [5, с. 40].

Автори зазначають, що такі категоріальні значення побічно відображають дані об'єктивної дійсності. Ці найбільш абстраговані категоріальні значення додатково отримують категоріальні ознаки, які, в свою чергу, відображаються у граматичних категоріях відповідних ЧМ. Схематично це представлено так [5, с. 41]:

Частина мови	Категоріальне значення	Категоріальна ознака	Граматична категорія
іменник	предмет	граматичний рід	рід
		обчислюваний	число
		ізолюваний	
		уточнюваний	
		відмінюваний	відмінок
дієслово	процес	орієнтований на особу	особа
		протікає в часі	час
		виражає певну дію	стан
прикметник	ознака	несамостійний	
		придатний до компарації	ступені порівняння

Автори роблять слушне зауваження, що сукупність усіх представлених ознак і категорій характерна лише для ядра певної ЧМ, натомість для периферії набір цих ознак може бути неповним (наприклад, не всі прикметники підлягають компарації, не всі іменники можуть утворювати множину, не кожне дієслово вживається у трьох особах) [5, с. 41].

Вони також наголошують на тому, що визначення самого лише категоріального значення для адекватної класифікації ЧМ недостатньо. Тому для повноцінної характеристики кожної ЧМ вони пропонують враховувати формально-граматичні ознаки. Такий синтез значення та форми є необхідним для функціонування ЧМ в процесі комунікації [5, с. 41]. Як аргумент на підтвердження своєї думки Зоммерфельд та Старке наводять такий приклад: дієслово має узагальнене категоріальне значення «процесуальність», яке є вирішальним для організації синтаксичної структури речення. А вже реалізація відношень всередині речення уможливується морфологічними характеристиками дієслова [5, с. 42].

У цьому аспекті цікавим є їх твердження про неможливість виділення в окрему ЧМ числівників (загалом вони виокремлюють 10 ЧМ: дієслово, іменник (включно з артиклем), займенник, прикметник, прислівник, модальне слово, частка, прийменник, сполучник, вигук), саме через відсутність у них єдиного категоріального значення та формально-граматичних ознак [5, с. 42]. Анахронізмом вважає факт виокремлення числівників на основі семантичного критерію і К. Ремер [4, с. 46]. Натомість В.Г. Адмоні позиціонує їх як окремий клас виключно на основі семантичного критерію (пор. Адмоні 1986).

Пріоритетність семантичного критерію для диференціації ЧМ розглядається Зоммерфельдом та Старке як основа для використання в навчанні носіїв мови. Але при більш детальному розгляді

характеристик окремих ЧМ спостерігається чітка тенденція до гетерогенного підходу без очевидної ієрархізації критеріїв. Як підтвердження наведено декілька вибірових характеристик ЧМ:

- наступні ознаки вирізняють іменник від інших частин мови: а) частиномовне значення, відповідно до якого іменники виражають предметність; б) відмінювання (морфологічні категорії рід, число, відмінок); в) вживається з артиклем; г) вживається з означенням (наприклад, як ядро іменникової групи) [5, с. 90].

- до прислівники належать лексеми, а) які в реченнях з прямим порядком слів можуть стояти перед фінітною формою дієслова; б) до яких можна поставити питання через питальне слово; в) які можуть виступати членом речення; г) які здатні характеризувати певні обставини; д) які не відмінюються [5, с. 137]

Так, характеризуючи іменник, Зоммерфельд та Старке починають з семантичного наповнення (а) цієї ЧМ, потім зазначаються її морфологічні (б/в) та синтаксичні ознаки (г). Натомість характеристика прислівника починається з його синтаксичних властивостей (а/б/в) і закінчується семантичними (г) та морфологічними (д).

Гентшель та Вейдт вважають за необхідне використовувати категорематичне та категоріальне значення для виокремлення трьох ЧМ – іменника, дієслова, прикметника. Таким чином, це дає змогу диференціювати за принципом «предметність – процесуальність - ознака» такі слова, як:

Hunger, hungern, hungrig / Durst, dursten, durstig / Blut, bluten, blutig

Схожим підходом послуговуються для виокремлення іменника, дієслова та прикметника Зоммерфельд та Старке, розглядаючи інші критерії як другорядні.

Загалом, представлені частиномовні класифікації на основі семантичного критерію збігаються, зокрема у використанні категорематичного та категоріального значень для виокремлення іменників, дієслів, прикметників. Але навіть така «єдність» у підході не позбавляє його від недоліків, які легко можна продемонструвати на прикладі однієї ЧМ – іменника. Для початку наведемо декілька визначень іменника:

1) Категоріальне значення класу «іменник» охоплює фрагмент позначуваної ним позамовної дійсності як щось, що виникає на шляху мовця як «дещо», що стає предметом розмови [3, с. 146];

2) Іменниками позначають особи, речі та «предмети» мислення та відчуття, ... [6, с. 71];

3) Іменники мають категоріальне значення, відповідно до якого вони виражають предметність [5, ст. 90];

К. Ремер наводить семантичну характеристику іменників з суфіксом –ung, яка нівелює будь-яке з наведених вище визначень іменника з точки зору семантики [4, с. 45-46]:

- Діяльність: *Die Anwendung der Normen bleibt jedoch freiwillig!*

- Процеси: *Achtung, die Kurve!*

- Стани: *Gute Erziehung besteht darin, dass man verbirgt, wie viel man von sich selber hält und wie wenig von den anderen.*

- Результати: *Der Durchbruch dieser Entwicklung gelang der Deutschen Kriegsmarine nicht mehr.*

- Кількість: *Vorlesungen werden in den meisten Fällen von Übungen begleitet.*

- Якість: *In der zitierten Textpassage, dem Anfang des zweiten Kapitels, betont Spielhagen die tiefe Bedeutung des Romans für den modernen Menschen.*

- Абстрактне поняття: *Immer sind es ganz besondere Charakteristika, welche mich beeindruckten und die besondere Stimmung einer Landschaft ausmachen.*

- Конкретне поняття: *Doch die Elitetruppe irrte sich in der Wohnung.*

Всі приклади (крім останнього) не свідчать про те, що слова *Anwendung, Achtung, Erziehung, Entwicklung, Übungen, Bedeutung, Stimmung* у нашому мисленні відображають предмети, речі, величини, особи тощо. Відповідно іменники, які мають значення процесуальності/діяльності (*Vorgang, Explosion, Schwimmen* usw.) або якості (*Schönheit, Gutmütigkeit* usw.) наближаються за значенням або до дієслів, або до прикметників. Тобто тут вкрай важко прослідкувати кореляцію між ЧМ та типом лексичного значення.

Загалом, гомогенна семантична частиномовна класифікація видається нам вкрай суперечливою та непридатною для використання в навчанні мови як іноземній. Проблеми виникають вже у виокремленні іменників, дієслів та прикметників, про нефлексивні ЧМ мова навіть не йде. При цьому очевидним є той факт, що справа не в критерії, а в самому гомогенному підході. Адже якщо на місце семантичного критерію поставити будь-який інший, ситуація не зміниться.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Туришева О.О. Гомогенна класифікація частин мови за синтаксичним критерієм / О.О. Туришева // Нові концепції викладання іноземної мови в світлі сучасних вимог: Матер. Міжнр. наук.-метод. конф. / Укл. Г.А. Турчинова, О.О. Яременко-Гасюк, М.О. Шутова. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – С. 122-125.
2. Туришева О.О. Морфологічний критерій у виділенні та класифікації частин мови (на матеріалі німецької мови) / О.О. Туришева // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: збірник наукових праць / укладачі: І.В. Ковальчук, Л.М. Коцюк, С.В. Новоселецька. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 49. – С. 120-122.
3. Hentschel E. Handbuch der deutschen Grammatik: Studienbuch / Elke Hentschel, Harald Weydt. – 3. Auflage. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2003. – 524 S.
4. Römer Ch. Morphologie der deutschen Sprache / Christine Römer. – Basel, Tübingen: A. Francke Verlag, 2006. – 265 S.
5. Sommerfeld K.-E. Einführung in die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / Karl-Ernst Sommerfeld, Günter Starke. – 3., neu bearb. Aufl. / unter Mitwirkung von Werner Hackel. – Tübingen: Niemeyer, 1998. – 301 S.
6. Wellmann H. Deutsche Grammatik. Laut. Wort. Satz. Text / Hans Wellmann. – Heidelberg: Universitätsverlag Winter GmbH, 2008. – 359 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Туришева – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету України «КПІ».

Наукові інтереси: актуальні питання морфології та синтаксису німецької мови, класифікація частин мови, історія частиномовної проблематики, сучасні граматичні теорії.

УДК 81'362:811.112.2+811.161.2

МОДАЛЬНІ ЗНАЧЕННЯ ПЛЮСКВАМПЕРФЕКТА І ДАВНОМИНУЛОГО ЧАСУ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Ольга АНДРІЙВ (Івано-Франківськ, Україна)

У статті досліджується проблема функціонування форм плюсквамперфекта/давноминулого часу для побудови модальних контекстів: контрфактичної модальності; модальності бажальності; семантики ввічливості. У роботі проведена диференціація понять ірреальність, контрфактичність. Наявність контрфактичної функції досліджуваної грамими пояснюється за допомогою ідеї "біфуркації". Прикметним, з точки зору оптативної семантики, виявилось позначення формами давноминулого часу контексту побажання-прокльону.

Ключові слова: плюсквамперфект, давноминулий час, модальність, контрфактичність, ірреальність, оптативність.

The article deals with the problem of functioning of pluperfect tense in German and Ukrainian to build the modal contexts: counterfactual modality; optative modality; semantics of courtesy. The study involves the differentiation of such notions as irreality and counterfactuality. The counterfactual function of these grammemes is explained with the help of the idea of "bifurcation". In terms of optative semantics, it is notable that the pluperfect form in Ukrainian can be used to designate the context of the wish-curse.

Keywords: pluperfect, modality, counterfactuality, irreality, optative.

Наукова література доводить, що у багатьох типологічно неспоріднених мовах минулі часи можуть передавати модальні значення. Особливу позицію займають плюсквамперфектні форми, які для вираження модальної семантики можуть використовувати умовний спосіб. Це в першу чергу стосується німецької мови, де умовний спосіб має спеціальні форми вираження – кон'юнктив. Давноминулий час для модальних пропозицій тільки частково використовує форми умовного способу.

Метою роботи є аналіз форм плюсквамперфекта/давноминулого часу, які у різного типу синтаксичних конструкціях передають модальні значення.

Актуальність теми умотивована необхідністю дослідження модальних висловлень, предикативним центром яких є плюсквамперфект/давноминулий час.

Контрфактичне вживання плюсквамперфекта/ давноминулого часу

Одне із найбільш типологічно поширених модальних значень плюсквамперфекта – контрфактичне. Під контрфактичністю розуміють, що певна ситуація (зі свідчень мовця), яка не мала місця в реальному світі, в якомусь "альтернативному" могла відбутися; таким чином, контрфактичність означає ймовірність, яка суперечить фактам [6, с. 274]. Наприклад:

(1) *Das war am 2. September, daß sie so sprachen, ein Gespräch, das sich wohl **fortgesetzt hätte, wenn nicht gerade** Sedantag **gewesen wäre**. So aber wurden sie durch Trommel- und Pfeifenklang unterbrochen...* (Th. Fontane).

(2) *Навіщо я вас народжувала? Пощо тебе вчила? Якби була не пустила в ту науку, мала би нині помічницю в хаті й жила би як пані!* (О. Слоновьська)

У ситуаціях (1), (2) відображено такий стан справ, який суперечить дійсності: *wenn nicht gerade Sedantag gewesen wäre* → цей день був насправді; *Якби була не пустила в ту науку* → цю дію суб'єкт здійснив, тобто обидві умови виступають в опозиції до реальності, факту – того, що вже відбулося.

Варто зазначити, що в сучасних мовознавчих розвідках доконечно невизначеним залишається питання розрізнення понять ірреальності та контрфактичності. О. С. Ахманова визначає ірреальність (англ. unreal condition) як умовну конструкцію, яка представляє зміст висловлення таким, що суперечить дійсності [1, с. 185]. Таке трактування призводить до зближення понять ірреальності та контрфактичності. Проте у випадку контрфактичності мова йде про протиріччя висловленого фактам дійсності, тому, що вже відбулося у реальному світі, в той час як ірреальність охоплює ті випадки, коли ситуація, яка описується, суперечить очікуванням мовця відносно того, що має відбутися, але (поки що) йому достовірно невідомо, трапилось це чи ні [5, с. 330].

Дискусійним питанням постає раціональність вибору плюсквамперфектних форм для побудови контрфактичної конструкції, тобто визначення співвідношення контрфактичності із категорією часу.

Дослідження ірреальних показників плюсквамперфекта мають давню традицію. О. Ясперсен у праці “The Philosophy of Grammar” аналізує конструкції, у яких минулі часові форми набувають інших – нетемпоральних значень, серед яких він вирізняє нереальність і неможливість (unreality, impossibility), що знаходять своє вираження у бажальних і умовних висловленнях [16, с. 265]. Пояснення щодо контрфактичного вживання плюсквамперфекта вперше було запропоноване С. Штіль [див. 20]. Дослідниця вважає, що єднальною ланкою між минулим та ірреальністю є семантичний “дисоціатив” відмежування від певного стану справ: “минуле відірвано від теперішнього, ірреальність – від реальності” [20, с. 216-217].

Увагу дослідників привернули положення С. Фляшман [див. 14], яка описує представлену плюсквамперфектом ситуацію як віддалену в часі від дійктичного центру, ця дистанція потім метафоризується як відстань між реальним і нереальним. Звідси випливає, що сема темпорального дистанціювання від моменту мовлення, яка спільно з таксисною функцією визначає характер плюсквамперфекта, може спричинитися до наявності в його семантичній будові семи епістемічної дистанції, коли цей час на основі “дистанційної метафори” стає показником далекої від реальності ситуації, тобто вказує на її контрфактичність [6, с. 281-282; 7, с. 670-671].

Однак в [9] і [18] підхід С. Фляшман підданий критиці, оскільки він не висвітлює питання, чому у різних типологічно неспоріднених мовах для цієї функції найчастіше обирається плюсквамперфект, а не інші форми минулого. Е. Даль та Л. Міхаеліс пояснюють таке вживання за допомогою ідеї “біфуркації”: мовець повертається назад у той момент, коли ще можливим є здійснення умов для іншої ситуації, що виражається плюсквамперфектом, оскільки передує у часі ірреальному наслідку, який також відноситься до плану минулого.

Відмінне від попередніх пояснення пропонує В. О. Плунгян. На його думку, гіпотетична ситуація, яка часто передається за допомогою плюсквамперфектних форм, ніби випадає з логічного ходу подій, тобто є своєрідною ментальною дигресією: “Сутнісно контрфактична умова описує ту саму дигресію, тільки звершену не в реальному, а в уявному альтернативному світі” [6, с. 286].

Для порівняння контрфактичної функції плюсквамперфекта у німецькій та давноминулого часу в українській мовах за теоретичну основу у роботі взято за основу положення Е. Даля. Прикладами контрфактичної конструкції у зіставлених мовах можуть слугувати:

(3) *Ich meine nur: **Hätte** ich das Apparätchen **nicht zerlegt**, so **hätte** mich jener Anruf **nicht mehr erreicht**, das heißt, meine Schifffreise **wäre nicht zustande gekommen**, jedenfalls nicht mit dem Schiff, das Sabeth benutzte, und wir **wären** einander **nie** auf der Welt **begegnet**, meine Tochter und ich* (М. Frisch).

(4) ***Коли б** тоді, на **Йвана Купала**, **Дмитрик був перечив**, або **Петруня заступалася** за нього, коли би просилися, падали на коліна, **Іванові з лютості кров би залила очі** – і сільський батюшка після того мав би на **цвинтарі аж дві роботи** (М. Матиос).*

В обох наведених прикладах ситуації есплікуються з точки зору минулого, що має своїм наслідком негативний стан речей, який є незворотним для кожного окремого випадку: (3) батько, не знаючи про це, вступає в інтимний зв'язок із власною дочкою, що в кінцевому результаті приводить до її загибелі; (4) помирає молодий хлопець Дмитрик. В обох випадках відбувається моделювання альтернативної до дійсності ситуації в минулому. Тобто існує реальний стан речей, але паралельно до нього, від певної критичної точки в минулому, що й визначило наявний стан, події розвиваються іншим чином і викликають інший результат. Відбувається зіставлення: постала ситуація А1, якій передували події а, але якби їй передували інші події (умови) б, в, то ситуація мала б вигляд Б1, В1.

Модальність бажальності

У німецькій мові поширеним є вживання плюсквамперфекта кон'юнктива у ситуаціях із семантикою бажальності (оптативності). У науковій літературі оптативність кваліфікують як функціонально-семантичну категорію, яка може мати лексичне і граматичне вираження й яка передає модальність суб'єкта, що репрезентує можливий стан справ, який мислиться як бажаний [4, с. 123; 3, с. 172]. У контексті поданої дефініції постає питання, яким чином форми плюсквамперфекта/давноминулого часу можуть передавати у текстах оптативне значення?

У. Шольц висловлює думку, що у німецькій мові бажальні речення утворюються за допомогою претерита кон'юнктива чи плюсквамперфекта кон'юнктива, тобто виражаються кон'юнктивом II [19, с. 58]. У бажальних реченнях кон'юнктив II сигналізує, що стан справ недійсний, але бажаний і має значення для учасників розмови [12, с. 424].

Для бажань, які передаються формами плюсквамперфекта кон'юнктива, встановлено, що їхня реалізація/нереалізація залежить від ситуації (реальної чи ірреальної) [17, с. 10]. Результативними у роботі виявилися приклади з ірреальною семантикою:

(5) *Pantheos hatte sich schon zur Flucht gewendet. **Hätte er gestanden!** Mag sein, die Frauen **wären** mir, nicht ihm **gefolgt*** (Ch. Wolf).

Ця ситуація є ірреальною: стан справ, якого стосується бажання, належить до плану минулого, а його здійснення є неможливим. Такі бажання структурно наближені до підрядних речень умови [13, с. 123; 11, с. 159; 15, с. 239] і містять значення контрфактичності: суб'єкт бажання, який прагне, щоб ситуація була іншою у минулому, вживає форму плюсквамперфекта [15, с. 239], але ситуація у минулому не може підлягати змінам, тобто мова йде про контрфактичність.

В українських художніх текстах формам давноминулого часу також притаманна оптативна модальність. Давноминулий час, який слугує для передачі оптативного значення, адресованого у минуле бажання, співвідноситься в контексті з теперішнім часом й утворюється за допомогою сполучення смислового дієслова зі спеціальною часткою (*хай, би/б, коли б, аби, щоб, якби, бодай, хоч/хоча*) (тобто оптативність реалізується аналітично).

Виходячи із семантики оптативної модальності для плюсквамперфекта/давноминулого часу, можна виокремити такі групи:

1) власне бажання виражає волюнтативність мовця щодо здійснення минулої дії:

(6) *Ich drehte schnell den Kopf weg. Aber **wie gerne hätte ich sie in den Arm genommen und gesagt**, dass ich einverstanden bin mit ihr. Wie gerne **hätte ich gesagt**: Es tut mir leid, dass du dich bücken musst, ich brauche keinen Gehstock, das nächste Mal kann ich das für uns beide tun, wenn du mich lässt* (H. Müller).

2) жаль – емоційний стан суб'єкта бажання щодо здійснення/нездійснення минулої дії:

(7) *Es war kein Bekannter da, außer Valentin. "Sag mal", fragte ich, "war Gottfried schon hier?" Valentin nickte. "Mit Otto. Sind vor 'ner halben Stunde weggegangen." "**Schade**", sagte ich aufatmend. "**Hätte sie gern getroffen.**"* (E. Remarque);

(8) ***Шкода, шкода**, що пан шеф перед тим мені не сказали, **я був би постояв** за своє. Якби-то знав* (І. Вільде).

У ситуації (7) семантика жалю посилюється попереднім висловленням "Schade", у (8) – вставним словом *шкода*.

3) бажальне порівняльне висловлення твориться додаванням до предикативної основи пропозиції вищого/найвищого ступеня порівняння прикметників.

(9) *Effi war wenig erfreut über diese Begleitung und **hätte die Fahrt lieber allein gemacht**; aber ihr blieb keine Wahl...* (Th. Fontane).

(10) ***Краще би була струїла** в утробі таку нечисть чи родила німою... - зло сказала увечері Матронка, не встаючи з постелі* (М. Матіос).

Такі пропозиції (9), (10) засвідчують міру бажання тієї чи іншої дії.

Неспецифічними (не пов'язаними тільки з оптативністю) лексичними засобами вираження розглянутої семантики є конструкції з предикативними прислівниками позитивної оцінки: *добре, краще, ліше*. В таких конструкціях (10), (11) спостерігаємо семантичний синкретизм значень оцінки й оптативності [3, с. 184] Наприклад:

(11) *Ти би, Гавриле, вже ліше був би віддав дитину за того, кому три чисниці до смерті!* (М. Матіос)

У прикладі (11) присутнє порівняння: ліше за те, що ти зробив зараз; оціночність: я думаю так було б краще.

У контексті досліджуваної проблематики виявлено своєрідний і характерний винятково для форм давноминулого часу тип:

4) фразеологізований модальний контекст побажання-прокляття зі словами *щоб, хай, бодай* (подекуди з часткою *би*):

(12) *Я три роки, бодай тебе були вовки з'їли, мучусь у цім хліві!* (О. Вишня);

(13) *Усохли би були йому тоді руки!* (М. Матіос);

У поданих прикладах можна виділити мікросеми. Так речення (12) являє вставну дигресію; (13) – власне прокльон;

Значення побажання є похідним від значення бажання, але більш складним у порівнянні з ним. Побажання – адресоване слухачу висловлення добра, здоров'я [3, с. 181], а в основі побажання-прокльону лежить адресація негативного змісту, причому модальність не представлена прямо суб'єктом мовлення, а наче переадресується вищим силам, які потенційно можуть реалізувати волю людини (того, хто висловлює прокльон) [4, с. 123].

При дослідженні оптативної семантики плюсквамперфектних форм порівнюваних мов постає питання яким чином ці грами виражають бажання, якщо на темпоральній вісі вони знаходяться якнайдалі від теперішнього чи майбутнього часу, на площину яких мало б проектуватися бажання. Можна припустити, що побажання-прокльон, виражений формами давноминулого часу, нівелює ступінь необхідності щодо його здійснення. Якщо б мовець хотів справжньої реалізації висловленого, то він ужив би висловлення нахшталт: *Побий тебе грім!*, реалізація чого цілком ймовірна.

Семантика ввічливості

У рамках модальної ситуації плюсквамперфект/давноминулий час можуть набувати семантики ввічливості. Ввічливість визначається як відсутність імперативності чи категоричності висловлення, яке отримує значення потенційності, а спонування до дії має імпліцитний характер [2, с. 197]. У німецькій мові некатегоричність висловлення досягається уживанням кон'юнктива II, вплив якого можна пояснити тим фактом, що будь-яка неспецифікована надалі умова, яку можна сформулювати як пропозицію, є нездійсненою [10, с. 190].

Застосування плюсквамперфектних форм для вираження увічливості висловлення мовознавці пояснюють уникненням значення прямого відношення до теперішньої реальності: “у ввічливих зверненнях сказане повинно отримати нефактичну інтерпретацію, оскільки через послаблення фактичної вимоги досягається пом'якшення пов'язаних із висловленням зобов'язань” [21, с. 1753], що, в свою чергу, може зумовити реалізацію бажаної вимоги.

(14) — *Пані питають — може, ви їсти хочете? — ласкаво посміхаючись, спитала вона Малинку. — Ні, їсти я не хочу — я недавно обідав, — дивуючись, одмовив Малинка. — Я хотів був бачити пані* (С. Васильченко, цит. за Д. Сичинавою).

Зниження категоричності висловлення передається через “інактуалізацію” дії [8, с. 36]. Мовець наче дистанціює від свого прохання, ризик негативної відповіді зменшується (*Я хотів був бачити пані*, тобто зараз це бажання втрачає свою актуальність).

Застосування кон'юнктива II у ввічливих контекстах указує на значну варіацію. Мовець може висловлювати ним бажання, яке поточнюється через *gern*, стосується його власних дій чи реагування і не акцентує увагу на тому, що реципієнт має зробити певну дію [17, с. 130].

(15) *Sie lag eine Weile still. “Ich hätte gern ein Kind von dir gehabt, Robby”, sagte sie dann und legte ihr Gesicht an meine Schulter* (Е. Ремарк).

У пропозиції (15) йдеться про бажання, яке висвітлює героїня Е. Ремарк будучи невиліковно хворою. Увічливість реалізується за допомогою плюсквамперфекта кон'юнктива (створює ефект нейтрального зацікавлення щодо здійснення бажаного) і посилюється часткою *gern*. Виходячи із контексту, можемо трактувати висловлення як ірреальне.

Іншим буде проспект дії ввічливості, коли йдеться про зменшення категоричності висловлення, наприклад, в контексті засудження дій чи вчинків певної особи:

(16) *“Nie hätte ich gedacht, daß du mich so zu kränken vermöchtest!” “Nie hätte ich gedacht, daß du mir so rücksichtslos ins Gesicht zu schlagen vermöchtest ...!”* (Th. Mann).

Таке дистанціювання від прямого докору (16) є доказом ввічливого ставлення S1 стосовно S2, причому S1 наче намагається відмежуватись від сказаного (я засуджую тебе, але не тут і не зараз, а десь-колись у минулому) і пом’якшує у такий спосіб форму свого висловлення, хоча зміст (і для S1, і для S2) залишається очевидним і зрозумілим.

Висновки

Таким чином, форми плюсквамперфекта/давноминулого часу можуть передавати у текстах різні види модальної семантики, серед яких вирізняється контрфактичність як ймовірність, що суперечить фактам. Наявність контрфактичної функції досліджуваної грами пояснюється за допомогою ідеї “біфуркації”: мовець повертається назад у той момент, коли ще можливим є здійснення умов для іншої ситуації, яка виражається плюсквамперфектом/давноминулим часом, оскільки передує у часі ірреальному наслідку, який також відноситься до плану минулого.

Такі модальні вияви як оптативні, увічливі у німецькій мові також репрезентуються плюсквамперфектом кон’юнктива, у той час як в українській, вони творяться аналітично. З точки зору оптативної семантики, прикметним є явище позначення формами давноминулого часу контексту побажання-прокльону, який не характерний для німецької мови. Доцільною видається **перспектива подальших розвідок** щодо вживання плюсквамперфекта/давноминулого часу для побудови модальних висловлень у розмовному стилі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Наука, 1966. – 606 с.
2. Безноса А. Модальність увічливості та пом’якшення категоричності висловлювання в українській мові / А. Безноса // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Філологія, Вип. 11. – Вінниця: Вінницький держ. пед. ун-т., 2009. – С. 196-200.
3. Корди Е. Е. Оптативность / Е. Е. Корди // Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / Отв. ред. А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1990. – 263 с.
4. Кремшокалова М. Ч. Роль перформативов в передаче оптативной модальности благопожеланий и проклятий / М. Ч. Кремшокалова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2014. – №3. – Ч. 2. – С. 122 – 125.
5. Панова Ю. Н. Ирреалис в персидском языке: прошедшее время + // Исследования по теории грамматики. Вып. 3. Ирреалис и ирреальность / Ред. Ю. А. Ландер, В. А. Плуноян, А. Ю. Урманчиева – М.: Гнозис, 2004. – С. 330-353.
6. Плуноян В. А. О контрафактических употреблениях плюсквамперфекта // Исследования по теории грамматики. Вып. 3. Ирреалис и ирреальность / Ред. Ю. А. Ландер, В. А. Плуноян, А. Ю. Урманчиева – М.: Гнозис, 2004. – С. 273-291.
7. Попович Л. Граматичні та семантичні функції плюсквамперфекта в сучасній українській мові / Л. Попович // Акцентологія. Етимологія. Семантика. До 75-річчя В. Г. Складенка. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 653-672.
8. Сичинава Д. В. Типология плюсквамперфекта. Славянский плюсквамперфект / Д.В. Сичинава. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2013. – 384 с.
9. Dahl Ö. 1997. The relation between past time reference and counterfactuality: a new look // A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.). On Conditionals Again. Amsterdam: Benjamins, 1997. – pp. 97-114.
10. Diewald, G. Die Modalverben im Deutschen: Grammatikalisierung und Polyfunktionalität / Gabriele Diewald. – Tübingen: Niemeyer, 1999. – 464 S.
11. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache: In 12 B. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2002. – B. 4. – 1103 S.
12. Engel U. Deutsche Grammatik / U. Engel. – Heidelberg: Groos, 1996. – 888 S.
13. Flämig W. Zum Konjunktiv in der deutschen Sprache der Gegenwart / W. Flämig. – Berlin: Akademie-Verlag, 1959. – 188 S.
14. Fleischman S. Temporal distance: a basic linguistic metaphor / S. Fleischman // Studies in Language 13 (1), 1989. – Pp. 1-50.
15. Iatridou S. The gramatical ingredients of counterfactuality / S. Iatridou // Linguistic Inquiry 31, 2000. – Pp. 231-270.
16. Jespersen O. The Philosophy of Grammar / O. Jespersen, 1924. – 359 p.
17. Leirbukt O. Untersuchungen zur temporalen Umfunktionierung des Konjunktivs II im heutigen Deutsch / O. Leirbukt. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2008. – 176 S.
18. Michaelis L. Aspectual Grammar and Past-time Reference / L. Michaelis // Routledge Studies in Germanic Linguistics. Edition: Taylor & Francis e-Library ed. London: Routledge, 2002 – 318 p.
19. Scholz U. Wunschsätze im Deutschen: formale und funktionale Beschreibung Satztypen mit Vertxrst- und Verbletzstellung / Ulrike Scholz. – Tübingen: Niemeyer, 1991. – 316 S.

20. Steele S. Past and Irrealis: Just What Does It All Mean? / S. Steel // International Journal of American Linguistics, Vol. 41, No. 3 (Jul., 1975). – Pp. 200-217.

21. Zifonun G. Grammatik der deutschen Sprache B.3 / Zifonun, Gisela; Hoffmann, Ludger; Strecker, Bruno. Berlin; New York: De Gruyter, 1997.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Андріїв – аспірант кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: вивчення мов у діакронії, граматики німецької та української мов.

УДК 811.112.2'36-112

ДІЕСЛОВА З ВІДОКРЕМЛЮВАНИМ ПРЕФІКСОМ EIN- У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ XVI – XVII СТ.

Олександра БАКУМЕНКО (Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню змін у структурі та семантиці німецьких дієслів з відокремлюваним елементом ein- у п'єсах XVI – XVII ст. Відокремлювані префікси походять від прислівників та прийменників, однак на відміну від цих мовних одиниць вони модифікують процес дієслівної дії. Зберігаючи локативну семантику, ein- функціонує як частина складного слова, але може перетворитися на префікс в результаті ідіоматизації. Подальший розвиток цього процесу сприяє формуванню в префіксі ein- граматичного значення, але граматиалізація ein- перебуває на початковому етапі.

Ключові слова: відокремлювані префікси, локативна семантика, складне слово, ідіоматизація, граматиалізація.

The article deals with the research of the changes in structure and semantics of German verbs with the separable element ein- in plays of the XVI th and XVII th centuries. Separable prefixes were derived from adverbs and prepositions, but unlike these units they modify the way the action proceeds. When preserving locative semantics, ein- functions as the first part of the compound word. It can turn into the prefix because of the idiomatization of its meaning. Further development of this process contributes to the formation of the grammatical meaning in prefix ein-, but its grammaticalization has just begun.

Keywords: separable prefixes, locative semantics, compound word, idiomatization, grammaticalization.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мовні явища, що перебувають на етапі свого становлення, завжди є предметом дискусій серед мовознавців. Адже зміни відбуваються нерівномірно і у певних випадках можуть тривати століттями. Це спричиняє співіснування в мові одиниць, що повністю співвідносяться з тими, від яких утворилися, таких, що остаточно втратили цей зв'язок, та проміжних варіантів, які поєднують в собі риси, характерні для обох фаз свого розвитку. Прикладом цього є дієслова з відокремлюваними префіксами, що мають низку визначень у науковій літературі: дієслова з партиклями (Ф. Гундснуршер [10], Г. Мунган [14]), фразеологічні словосполучення (К. А. Левковська [1]), синтаксичні утворення (Е. Драг [10]), дієслова з “напівпрефіксами” (М. Д. Степанова [4]), префіксальні дієслова (В. Фляйшер, І. Барц [7], Й. Ербен [6]), явище інкорпорації (Ж. Пуату [15]). Відсутність однозначного трактування даних конструкцій обумовлена суперечністю їхніх властивостей, і насамперед, здатністю елемента прислівниково-прийменникового походження до відокремлення від фінітного дієслова в головному реченні. Чимало запитань викликає і морфологічна роз'єднаність (позиція граматичної частки zu та префікса ge- між складниками зазначених утворень) [15, с. 7-9].

Грунтовне вивчення даних мовних одиниць є можливим лише з урахуванням особливостей їхнього розвитку в історії мови. Тож **актуальності** набуває аналіз дієслів з відокремлюваними префіксами у німецькій мові XVI – XVII ст., оскільки літературні пам'ятки цієї доби засвідчують випадки вживання даних конструкцій, характерні для попередніх етапів розвитку мови, і таких, що є типовими для сучасності. Це дасть змогу не лише пояснити дане явище, а й виявити закономірності у його становленні. **Матеріалом дослідження** слугують німецькі п'єси XVI та XVII ст. **Мета статті** – виявлення змін у структурі та семантиці відокремлюваного елемента ein- у німецьких дієсловах XVI – XVII ст.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання відповідних **завдань**:

– проаналізувати зміни у локативній семантиці елемента ein- у німецьких дієсловах XVI та XVII ст.;

– встановити взаємозв'язок між значенням першого компонента таких утворень та їхнім словотвірним статусом;

– простежити особливості формування граматичного значення у префіксі ein- у німецьких дієсловах XVI та XVII ст.;

– з'ясувати специфіку побудови дієслів з відокремлюваним префіксом *ein-* у німецькій мові XVI – XVII ст.

Викладення основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У давньоверхньонімецькому (двн.) та середньовісньонімецькому (свн.) періодах розвитку мови *ein-* вживався як прислівник, прийменник та префікс. У свн. прислівник *in* позначав “*ein, hinein, herein*”, а прийменник *in (en)* – місце розташування когось / чогось в просторі або напрямок руху “*in, an, auf, zu*” [11, с. 99; 12, с. 98]. У XVII ст. також трапляються випадки функціонування *ein* як прислівника:

1) *Michael: Der Keyser? hier bey vnß? wie kan es möglich seyn? Wie kan er durch die Thür ohn dein eröffnen eyn* [8]?

Міхаель: Кайзер? Тут у нас? Як таке може бути можливим?

Як він може потрапити в середину через двері, які ти не відкривав? (переклад тут і далі з німецької мови наш – О. Б.).

У даному прикладі *eyn* є обставиною, яка вказує на напрямок руху всередину, що є зрозумілим з контексту. У наступному реченні прийменник *in* завдяки поєднанню з іменником уточнює те, на який саме об'єкт спрямована дія:

2) *Er haschet einen nach den andern und packt sie in den Kasten wieder ein / und macht hierauf zu* [17].

Він хапає їх один за одним і знову запаковує у ящик та потому зачиняє його.

Прийменникова група (*in den Kasten*) також є обставиною зовнішньої характеристики дієслівної дії. На відміну від неї за допомогою відокремлюваного префікса *ein-* зазначено не лише напрямок руху, а й безпосередньо спосіб виконання дії, а саме: повне охоплення об'єкта дією та його ізоляцію. У такому разі *ein-* надав дії внутрішньої характеристики. Оскільки даний локативний елемент ще не повністю втратив зв'язок зі словом, від якого походить, він є напівідиоматичним, в той час, як твірна основа має прозору семантику.

У німецькій мові XVI – XVII ст. *ein-* в певних випадках цілком співвідноситься з мовною одиницею, від якої походить:

3) *Arzt: Das mußt einnehmen des Tags zwier* [16].

Лікар: Маєш приймати це двічі на день.

4) *Vitale: Hier giebt ein ehrlicher Mann ein Schreiben ein / der beschwerst sich gegen seinem Nachbar / daß er ihm die Kosten zu der Schiedewand nicht wolle tragen helffen* [17].

Віталє: Тут чесний чоловік подає листа, що він у ньому скаржить на свого сусіда, який не збирається допомогати сплачувати кошти за перегородку.

В обох прикладах складники дієслівних конструкцій *einnehmen* та *eingeben* зберегли первинне значення. Так само, як і відповідний прислівник, відокремлюваний елемент *ein-* виражає напрямок руху всередину, що є зрозумілим з контексту. Однак зв'язок *ein-* з дієсловом є міцнішим за той, що поєднує прислівник чи прийменникову групу з останнім. Адже в зазначених ситуаціях *einnehmen* позначає “приймати ліки всередину”, а *eingeben* – “подавати до розгляду (листа)”. Таким чином, *ein-* та дієслово утворюють семантичну єдність, в якій перший модифікує безпосередньо перебіг дії, тобто вказує на особливості її виконання. Цей факт та співвіднесеність із семантикою локативної одиниці, від якої *ein-* утворився, свідчать про його приналежність до частини складного слова. Доказом того, що досліджувані дієслівні конструкції можуть бути композитами, у науковій літературі слугують і особливості наголосу в них: *Ich werde abschreiben* (головний наголос на *ab-*, другорядний – на корені). *Ich werde bald schreiben* (прислівник і дієслово наголошені однаково) [10, с. 25].

Тож, *ein-* в прикладах 3 та 4 є частиною композита. Даний елемент визначаємо як преверб – словотвірний елемент, прислівниково-прийменникового походження, що повністю зберіг первинне локативне значення. На думку В. О. Панова, головна відмінна риса превербів полягає в їхній семантиці, а саме: здатності “безпосередньо модифікувати просторові характеристики ситуації” [2, с. 708]. На ранніх етапах граматикизації преверби здатні вживатись не лише перед словами, які вони модифікують, а взагалі окремо від них [3, с. 11]. Поступово втрачаючи локативне значення, преверб перетворюється на префікс. Однак і у такому разі він може відокремлюватися від дієслова. Це певною мірою обумовлюється тим, що зміни у формі мовної одиниці можуть тривати століттями і знаходять своє відображення в поверхневій структурі речення після того, як внаслідок процесів реінтерпритації та аналогії перетворень зазнає його глибинна структура. Так, у німецькій мові XVI та XVII ст. трапляються випадки відокремлення

ein- від дієслова там, де у сучасній мові частини дієслівної конструкції завжди вживаються на письмі разом:

5) **Der Arzt:**

Gesell, dasselb wird gar nicht tügen.

Du hast forthin her in viel Tagen

gesammelt ein in deinen Magen.

Das ist dir alls darin verlegen.

Des muß ich dir dein' Magen fegen [16].

Лікар: Добродію, так зовсім не годиться,

ти за багато днів стільки **назбирав** у своєму шлунку,

що там все застоюлося,

тож маю прочистити тобі шлунок.

6) **Antonius:** *Schweig! Sklaven sollen nicht den Herren reden ein* [13].

Антоній: Замовкни! Раби не мають **надто переконувати** панів.

У прикладі 5 *ein-* відокремлюється від дієприкметника II і знаходиться в постпозиції, у прикладі 6 подібним чином роз'єднані частини інфінітива. В обох дієсловах твірна основа повністю співвідноситься зі словом, від якого походить, на відміну від елемента прислівниково-приймникового походження. У конструкції *einsammeln* перший складник є напіввідомою, оскільки у ньому ще помітною є локативність. У даному випадку *ein-* позначає також виконання дії в повній мірі, що призводить до її завершення. Результативність наголошено за допомогою часової форми перфекта. Значення напрямку дії конкретизовано за допомогою приймникової групи. Префікс *ein-* в *einreden* виражає інтенсивність виконання дії.

У німецькій мові XVII ст. зафіксовано 10,5 % випадків відокремлення *ein-* та дієслова у контактній позиції, що на 10,3 % менше ніж у попередньому столітті. Це свідчить про більший ступінь граматикалізації досліджуваних мовних одиниць у XVII ст. Здебільшого частини таких конструкцій мають різний ступінь ідіоматичності.

У прикладах 7 та 8 *ein-* також є ідіоматичним, тобто перетворився на префікс і передає завершення дії та її результативність. Твірна основа має прозору семантику:

7) **Petrus:**

Wir gehn gleich mit einander hin,

Auff das ich euch mag zeigen jhn,

Vnd das wir zween, wenns not wolt sein,

*Jhn desto leichter **treiben ein*** [9, с. 22].

Апостол Петро:

Ми зараз підемо туди разом,

Щоб я показав Вам його,

І ми вдвох, якщо виникне така потреба,

Легше б його **вигнали**.

8) **Reyen der Höfflinge:**

Zimmert Schlösser! bawt palläste!

Haw't euch selbst auß hartem stein!

Ach! der zeit ist nichts zu feste!

*Was ich baw **bricht jener ein*** [8].

Ряди челяді:

Будуйте замки! Будуйте і палаці!

Карбуйте з каменя свою подобу!

Ах, часи мінливі

Що я будую, інший **розіб'є**.

У наступному прикладі дієслівна конструкція є абсолютною ідіомою. Префікс позначає початок дії:

9) **Helkia:** *Ich möchte eben so mehr mit einem Klotzen reden, als das ich mit dir **in wort einlasse*** [5, с. 28].

Хелькія: Я б ліпше поговорив з колодою, ніж я **заговорив** би з тобою.

Висновки. У німецькій мові XVI–XVII ст. відбувається перетворення преверба *ein-* на відокремлюваний префікс. Під час дослідження даного явища було проаналізовано ступінь ідіоматизації обох частин дієслівної конструкції. Елемент *ein-* співвідноситься з мовною

одиницею, від якої походить, у тих випадках, коли позначає напрямок руху всередину. У конструкціях, у яких *ein-* виражає “приєднання, додавання до когось / чогось, втручання в щось” та “оточення когось / чогось чимось, ізоляція”, даний компонент тяжіє до того, щоб перетворитися на відокремлюваний префікс. З розвитком семантики інтенсивності або виконання дії в повній мірі *ein-* ще більше втрачає зв’язок зі словом, від якого утворився, і поступово стає префіксом. Подальша ідіоматизація даного елемента сприяє формуванню у нього граматичного значення, безпосередню основу якого становлять семантика завершеності, результативності та початку дії. У XVII ст. дієслівні утворення з компонентом *ein-* є більш граматикалізованими ніж у попередньому столітті, про що свідчить менший відсоток випадків їхньої відокремлюваності у контактній позиції, що є взагалі не властивим для сучасної німецької мови. Таким чином, у XVI та XVII ст. граматикалізація елемента *ein-*, що сприяє його перетворенню на префікс, знаходиться на початковому етапі. Даний процес ускладнюється випадками ідіоматизації твірної основи.

Подальші перспективи дослідження. Порівняння дієслів з відокремлюваним префіксом *ein-* з подібними мовними одиницями у XVI – XVII ст. з метою виявлення особливостей їхнього становлення та участі граматикалізації у цьому процесі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Левковская К.А. Теория слова. Принципы её построения и аспекты изучения лексического материала / Ксения Аристарховна Левковская. – М.: Высшая школа, 1962. – 295 с.
2. Панов В.А. Аспектуальные функции латинских превербов: проблемы описания / В.А. Панов // Исследования по теории грамматики ИЛИ РАН. – СПб.: Наука, 2012. – Вып. 5. – С. 707-734
3. Панов В.А. Аспектуальная функция латинских превербов: типология и диахрония: автореф. дис. ... канд. наук: спец. 10.02.20 / В. А. Панов – М., 2012. – 19 с.
4. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка / А. Н. Зуев, И. Д. Молчанова, Р. З. Мурясов; [под ред. М. Д. Степановой]. – М.: Русский язык, 1979. – 536 с.
5. Die Schauspiele des Herzogs Heinrich Julius von Braunschweig: nach alten Drucken und Handschriften // hrsg. von Dr. Wilhelm Ludwig Holland. – Stuttgart, 1855. – 982 S.
6. Erben J. Einführung in die deutsche Wortbildungslehre / Johannes Erben. – Berlin: E. Schmidt, 2000. – 191 S.
7. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, I. Barz. – [3. Aufl.] – Tübingen: Niemeyer, 2007. – 371 S.
8. Gryphius A. Leo Armenius / Andreas Gryphius. – 1650. – Режим доступу: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/2207/1>
9. Hayneccius M. Hans Pfiem, oder Meister Kecks / Martin Hayneccius. – North Charlston: CreateSpace IPP, 2013 – 88 S.
10. Hundsnurscher F. Das System der Partikelverben mit aus in der Gegenwartssprache: Beiträge zur germanistischen Sprachwissenschaft 11/ Franz Hundsnurscher. – Hamburg: Buske, 1997. – 241 S.
11. Köbler G. Deutsches Etymologisches Wörterbuch / Gerhard Köbler. – 1995. – Режим доступу : <http://www.koeblergerhard.de/der/DERA.pdf>
12. Lexer M. Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch / Matthias Lexer. – [38. Aufl., unveränd. Nachdr.]. – Stuttgart: Hirzel, 1992. – 504 S.
13. Lohenstein Daniel Casper von Cleopatra / Daniel Casper von Lohenstein. – 1661. – Режим доступу : <http://gutenberg.spiegel.de/buch/cleopatra-5454/1>
14. Mungan G. Morphologie und Semantik der von deutschen Partikel- und Präfixverben abgeleiteten Substantiva: eine kritische Untersuchung / Güler Mungan. – München: Iudicium, 1995. – 197 S.
15. Poitou J. Komposition und Derivation vs. Inkorporation/ J. Poitou // Verbale Wortbildung im Spannungsfeld zwischen Wortsemantik, Syntax und Rechtschreibung. – [2. Aufl.] – Tübingen: Stauffenburg, 2011. – S. 1-11.
16. Sachs H. Das Narrenschneiden / Hans Sachs. – 1557. – Режим доступу: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/dreifastnachtsspiele-5218/1>
17. Weise Ch. Masaniello / Christian Weise. – 1683. – Режим доступу: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/2103/1>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Бакуменко – викладач кафедри німецької філології та перекладу і прикладної лінгвістики Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: історична морфологія німецької мови, теорія граматикалізації, дієслівний словотвір.

УДК 811.111 - 81'367.632: 004.774

ФУНКЦІОНУВАННЯ ОЗНАЧЕНОГО ТА НЕОЗНАЧЕНОГО АРТИКЛІВ У АНГЛОМОВНИХ НОВИНИХ ТЕКСТАХ BBC ТА CNN (НА МАТЕРІАЛІ ОНЛАЙН НОВИН)

Вікторія ГЕТМАН (Київ, Україна)

Статтю присвячено дослідженню особливостей вживання означеного та неозначеного артиклів у новинних медіатекстах британської телерадіомовної корпорації BBC та американської телерадіокомпанії CNN. Розглянуто закономірності використання артиклів залежно від значення іменника та групи, до якої він належить, зазначено залежність вжитку артиклів від прийменників та прислівників, в оточенні яких з'являється іменник.

Ключові слова: означений/неозначений артиклі, іменникова/прийменникова групи, новинний медіатекст.

The article highlights the study of the definite and indefinite articles usage in the news mediatexts produced by the British Broadcasting Corporation (BBC) and the American Cable News Network (CNN). Some peculiarities of the articles usage depending on the nouns meanings are investigated; the correlation between the articles, the prepositions and the adverbs usage is pointed out in the paper.

Keywords: definite/indefinite articles, noun/prepositional groups, news mediatext.

Глобальне використання англійської мови, її всюдисущість, проникність навіть у доволі віддалені кутки земної кулі, її позиція номер один як мови міжнародної спільноти призвели до виникнення небаченої раніше кількості варіантів англійської мови, модифікуючи тим самим її до, буквально, невпізанного вигляду. Але англійська мова як така приймає чимало змін, бо вона розвивається, поширюється, а відтак міняється, адаптуючись до нових реалій. Та якими б невідворотними процеси з англійською мовою не відбувались, скільки б новітніх варіантів мови не виникало, британський та американський варіанти мови, все-таки, залишаються основоположними, такими, які існують вже чимало років, які зберігають свої притаманні їм риси, не призводячи при цьому до цілковитої варіантної дивергентності [3, 7].

В межах даної наукової розвідки пропонується розглянути функціонування означеного та неозначеного артиклів у британському та американському варіантах англійської мови на прикладі новинних текстів BBC та CNN. Перше, що варто відзначити, це те, що новинний дискурс передбачає використання літературної мови, з дотриманням граматичних, лексико-синтаксичних норм висловлювання. Хоча у текстах новин і вживається мова, яка функціонує у суспільстві на момент їх створення, мова, котра містить риси мовлення повсякденного спілкування, мова, котра здатна привернути увагу масового читача, але при цьому мова новин не виходить за рамки допустимих норм і відфільтровує проникнення відверто розмовних елементів [5].

Що стосується вживання артиклів у текстах новин і BBC, і CNN, то загалом, артиклі використовуються відповідно до вимог прескриптивної граматики. Відмінності між британським та американським варіантами англійської мови через призму функціонування артиклів полягають у зазначених нижче характеристиках.

У британському варіанті англійської мови у фразах, що розпочинаються з *half*, після цього слова і перед лексемами на позначення одиниць виміру вживають неозначений артикль: *half an hour, half a dollar/cent, half a dozen, half a kilo, half a mile, half a pound* і т.д.: “*They met at a tattoo shop in New York City owned by Lars Frederiksen of the punk band Rancid and the three of them spent half an hour chatting*” [BBC, Aug. 12, 2014]; “*Compare that to waste water which is produced from our sewage treatment plant which is costing about half a dollar per cubic metre*” [BBC, May 20, 2014]. У американському варіанті англійської мови фрази з таким же лексичним наповненням вживаються теж: “*When President Barack Obama and Vice President Joe Biden were in flight on separate airplanes Tuesday night, House Speaker John Boehner was the highest-ranking elected official on American soil for about half an hour*” [CNN, March 20, 2013]. Але, по-перше, часто додається ще неозначений артикль і перед самою фразою з *half*: “*When she was 12, Jennifer Traig's hands were red and raw from washing them so much. She'd start scrubbing a half an hour before dinner*” [CNN, June 1, 2014], а по-друге, значно більш широко вживаними є фрази з *half* наступного типу - *a half hour, a half dollar/cent, a half dozen, a half kilo, a half mile, a half pound* і т.д.: “*Ray Lewis had to wait a half hour, but the Raven got the swan song he wanted*” [CNN, Feb.04, 2013]; “*A residential building in Spokane Valley, Washington, was being decontaminated after police removed a half pound of highly sensitive explosives from one of the apartments*” [CNN, Jan.05, 2010]; “*The man arrested at Sandra Bullock's home last week allegedly owns an arsenal of weapons that included a half dozen illegal machine guns*” [CNN, June 19, 2014]. Фрази із

таким порядком слідування компонентів синтаксичної конструкції не зустрічаються у текстах новин британської телерадіомовної корпорації BBC [4, с. 101, 8].

У обох варіантах англійської мови є чимала кількість злічуваних іменників, котрі якщо вживаються у абстрактно-загальному значенні, причому як правило, з певними дієсловами чи прийменниками, то не вимагають ніякого артикля: *in summer, to go by car, to be at work, to be at church, to go home* і т.д. Однак є певні іменники такого типу, для яких така властивість не характерна у одному з варіантів [2, 10, с. 60]. І найпоширенішим серед них є іменник *hospital*, який у британському варіанті у фразях типу *to be in hospital, to go to hospital* не потребує артикля перед ним: *“A mother and her young children are still in hospital after a car fire in Hampshire”* [BBC, Aug. 12, 2014]; *“The injured man was flown to hospital at Bangor by air ambulance”* [BBC, Aug. 13, 2014]; *“She went to hospital after the alleged attack and reported it to police”* [BBC, July 24, 2014]; *“The boy was not seriously injured but the woman was in a serious condition in hospital”* [BBC, Aug. 13, 2014]. У американському ж варіанті перед іменником *hospital* ставиться артикль у фразях зазначеного типу: *“He was with her mother for 24 hours in the hospital while she gave birth, and even cut the umbilical cord”* [CNN, July 1, 2014]; *“A 54-year-old Michigan tree trimmer is home after spending more than six weeks in a hospital and rehabilitation center”* [CNN, May 18, 2014]; *“Dr. David King had finished running the Boston Marathon when the bombs went off, and he rushed to the hospital to help”* [CNN, April 17, 2013]. І ще у новинних текстах служби CNN доволі часто вживається дієслово *hospitalize* замість фраз *to be in hospital* та *to go to hospital*: *“A teenage girl was raped at the same Keith Urban show where 20 people got so drunk they were hospitalized”* [CNN, Aug. 01, 2014]; *“More than 20 people were hospitalized Saturday after a Keith Urban concert in eastern Massachusetts that the country star called ‘nutso’”* [CNN, July 28, 2014].

Пітер Траджил до списку цих іменників відносить ще і *university* - *to be at/to go to university* у британському варіанті та *to be at/to go to a university* у американському варіанті [10, с. 61]. У новинних текстах BBC іменник *university* так і використовується: *“I would want to know whether an independent Scotland could still subsidise tuition fees as I want to go to university in the future”* [BBC, Aug.07, 2014]; *“Born in South Africa of Scottish parents, Ross was at university with heart transplant pioneer Christian Barnard”* [BBC, Aug.07, 2014]. А от у текстах новин служби CNN іменник *university* по-перше, рідко зустрічається у абстрактно-загальному значенні, а по-друге, коли і зустрічається, то у такому ж вигляді, як і у текстах новин BBC: *“At 23, many people around the world are still at university -- at that age, Gossy Ukanwoke had already started one”* [CNN, Apr. 07, 2014]; *“It’s your first day at university and you’ve got 15 minutes to get to room 9-209”* [CNN, Nov. 27, 2013].

Іменник *home* як у абстрактно-загальному, так і у цілком конкретному значенні у обох варіантах вживається без артикля, в основному, коли йдеться про словосполучення *to go home, to be/stay at home, to come back/get/return home*: *“He said the funding aimed to provide care ‘whether a person wishes to die in hospital, in a hospice or at home’”* [BBC, Aug. 18, 2014]; *“Ms Hind had been out after work that night, and first heard there had been an accident or a problem with the ferry when she got home”* [BBC, Aug. 18, 2014]; *“They have opted to stay at home to battle the worst Ebola outbreak on record”* [CNN, Aug. 05, 2014]; *“Hillary Clinton – and her personal office staff – are going home”* [CNN, Aug. 06, 2014]. Але у новинних текстах американської телерадіокомпанії CNN зустрічаються спорадичні випадки вживання означеного артикля перед іменником *home*: *“There was no evidence of forced entry at the home”* [CNN, Febr. 15, 2013]; *“Authorities said there had been ‘previous incidents’ at the home, including ‘allegations of a domestic nature,’ but did not provide details”* [CNN, Febr. 19, 2013]. Також замість прийменника *at* часто використовується прийменник *in*: *“Detectives are investigating a blood-stained cricket bat in the home”* [CNN, Febr. 19, 2013]; *“It may have seemed like a good idea at the time but Mahiedine Mekhissi-Benabbad’s bizarre celebration in the home”* [CNN, Aug. 15, 2014].

У обох варіантах англійської мови неозначений артикль перед *home* вживається тоді, коли *home* означає *house*, правда у американському варіанті, відображеному у текстах новин CNN, іменник *home* як *house* фігурує частіше: *“London is the most expensive place to buy a home in the UK, right? - not exactly”* [BBC, Aug. 18, 2014]; *“When faced with a home full of his estranged wife’s relatives, police say, Ronald Lee Haskell opened fire”* [CNN, July 12, 2014]; *“A suspected thief forgot to log off from Facebook after checking his profile from a home he broke into, police say”* [CNN, June 24, 2014]; *“A temporary truce Saturday between Israel and Hamas provided a precious few hours for hundreds of people, who had fled the fighting, the opportunity to learn whether they had a home to return to in Gaza”* [CNN, July 27, 2014]; *“CNN’s John Deferios explores how a simple metal box can be transformed into a home”* [CNN, June 24, 2014].

Збірний іменник *people*, позначаючи людей в принципі, не конкретизуючи, вживається без артикля і в британському, і в американському варіанті англійської мови: “*The firms behind the compensation scheme intend to widen their appeal to other parts of the UK, while unions have been given legal permission to offer written advice to people on the blacklist on how to proceed*” [BBC, Aug. 20, 2014]; “*Even as smoke rose from the World Trade Center, as people clawed through rubble at the Pentagon, there was one name -- and one name only -- synonymous with terror in the United States*” [CNN, Sept.11, 2014]. Але у текстах новин американської телерадіокомпанії CNN іменник *people* у такому значенні зустрічається і в оточенні означеного артикля: “*As the fighting continues in Eastern Ukraine, humanitarian aid is slowly making its way to the people*” [CNN, Aug.14, 2014]. Означений артикль у обох варіантах з’являється тоді, коли іменник *people* позначає коло певних людей, виділяючи їх із загального поняття «люди»: “*As the people of Scotland weigh up how to vote in the independence referendum, they are asking questions on a range of topics from the economy to welfare*” [BBC, Aug. 19, 2014]; “*You’ll have to pardon the people of Hawaii if they are freaking out over an approaching hurricane*” [CNN, Aug. 07, 2014]. Означений артикль з іменником *people* вживається також у підрядних означальних реченнях, бо і в них дещо уточнюється, які саме люди: “*‘No one will take the UN inquiry seriously other than the people who want it’, Mr Rajapaksa told journalists on Tuesday*” [BBC, Aug. 19, 2014]; “*President Barack Obama says he has ‘great sympathy’ for the ordinary people who are struggling in Gaza*” [CNN, Aug. 06, 2014]. Хоча у текстах новин і BBC, і CNN не завжди зустрічається означений артикль у підрядних означальних реченнях: “*He is talking to people whose lives will be directly affected by the Scottish independence vote*” [BBC, Sept.09, 2014]; “*People who are unfamiliar with police work can reasonably ask, why was an unarmed man shot so many times, and why was deadly force used at all?*” [CNN, Aug.20, 2014].

Заслужений професор з англістики Джон Алгео у своїй книзі «British or American English» подає цілий ряд іменників та словосполучень з іменниками, у яких вживається, виходячи із його досліджень 1) означений артикль у британському варіанті англійської мови та жодного з артиклів у американському відповіднику (*all the afternoon/morning/evening, all the day long, all the year, in the night, the once, the weekday (the Sunday, the Monday, etc), all over the town, if the worst comes to the worst*); 2) означений артикль у британському варіанті та неозначений у американському відповіднику (*the occasional, the odd, the sporadic, off/on/to the boil, agree the draw, the hell of*). Правда, те, що він зазначає у своїй роботі свідчить не про наявність маркованого варіанту вживаності артиклів, а про частотність вживання, яка різниться у зазначених варіантах англійської мови [6, с. 43-47]. Дослідивши новинні тексти на предмет наявності чи відсутності артиклів, відповідно до бачення Джона Алгео, перше, що варто відзначити, це те, що у переважній більшості випадків дещо інша картина вимальовується. Усі із зазначених лексичних одиниць функціонують у новинних текстах як BBC, так і CNN або у цілком однаковому вигляді, або з незначними відмінностями. Словосполучення *all the afternoon/morning/evening, all the day long, all the year* майже не зустрічаються у новинних текстах досліджуваних служб новин, тільки *all the day long* фігурує, правда, без артикля у новинах, продукованих британською корпорацією BBC і переважно, ще і без прикметника *long*: “*They drove all day into the desert. Petzold had already lost her glasses and now the hostages were stripped of their jewellery, watches and jackets...*” [BBC, Oct.06, 2014]; “*All day I would do housework, I would massage my mother-in-law, I would wash her feet*” [BBC, Oct.10, 2014]. Джон Алгео зазначає, що словосполучення *in the night* вживається вдвічі частіше у британському варіанті, ніж у американському, в якому натомість словосполучення *at night* вживається у 10 разів частіше, ніж у британському [6, с. 43]. У текстах новин BBC та CNN сполучення *in the night* трапляється однаково рідко: “*The court heard the rooms had been left unlocked to allow a fourth sister to return later in the night, but Mr Spence was seen by Khulood rifling through handbags at about 01:30 BST*” [BBC, Oct.07, 2014]; “*Two months ago the world was shocked to learn that nearly 300 Nigerian schoolgirls were abducted in the night by the terror group Boko Haram*” [CNN, June 15, 2014]; сполучення *at night* значно частіше зустрічається: “*There’s a lot more political discussion at night because the people generally who are around at that time are quite happy to hear other people’s views*” [BBC, Oct.14, 2014]; “*It has reopened during daytime while scheduled work continues at night*” [BBC, Oct.03, 2014]; “*It’s late at night, you’re feeling no pain, and need something to munch on*” [CNN, July 16, 2014]; “*Lunesta may help you doze off at night, but it’s the morning after that has officials concerned -- which is why on Thursday they halved the recommended dosage for the well-known sleep aid*” [CNN, May 15, 2014]. Крім того, доволі часто можна натрапити і на словосполучення з *night* в оточенні прийменників *into* та *on*, часто відносно, в принципі, потреби вживання іменника *night* у новинних текстах, що

зумовлюється змістом повідомлення. Сполучення *into the night*, в основному, зустрічається разом з прислівником *late*: “*I remember reading late into the night, trying not to laugh too loudly because my parents were sleeping in the next room*” [BBC, Oct.16, 2014]; “*Late into the night they hold parliamentary sessions in the hotel's conference hall*” [BBC, Oct.16, 2014]; “*As darkness falls on Copacabana, the floodlights flick on and locals gather for a game of kick-about late into the night*” [CNN, June 25, 2014]; “*The White House social secretary and executive chef are working late into the night and all day Tuesday to put the finishing touches on the first State Dinner at the executive mansion in over two years*” [CNN, Febr.10, 2014]. Прийменник *on* за яким слідує неозначений артикль, іменник *night* та сполучення прийменників *out in* вживається у текстах новин BBC тоді, коли мова йде про ніч, у яку відбулася подія, і вказується місце цієї події: “*Fiona Nalty, 24, and her partner Arry Green, 22, attacked 37-year-old Mick Hunt on a night out in South Norwood, south London, on 15 March*” [BBC, Oct.09, 2014]; “*Anowar Tagabo, 25, who was studying peace and development, was attacked on a night out in Sheffield city centre on 25 May*” [BBC, Oct.02, 2014]. У новинних текстах і BBC, і CNN словосполучення *on a/the night of/when/where* вживається, коли йдеться про подію, що відбулася саме в ніч конкретного дня, чи вказуються точні обставини: “*Mr Cameron added: ‘On a night of unspeakable horror, IRA terrorists tried to wipe out our country's democratically-elected government’*” [BBC, Oct.12, 2014]; “*Jhanvi Ahuja was visiting the India Gate monument in Delhi on the night of 28 September with her parents and other relatives when she disappeared*” [BBC, Oct.06, 2014]; “*In Neshoba County, Mississippi, on the night of June 21-22, 1964, James Chaney, Andrew Goodman and Michael Schwerner went missing*” [CNN, Aug.25, 2014]; “*On the night where one of the club's greats may have played his final game, a new star shone brightly*” [CNN, May 06, 2014]; “*Manchester United's record signing Juan Mata made a winning start to his Old Trafford career on a night when Arsenal's Premier League ambitions encountered a setback.* [CNN, Jan 29, 2014].

У британському варіанті з назвами днів тижня інколи вживається означений артикль для позначення саме цього дня і саме цього тижня. І в текстах новин BBC можна зустріти такий варіант використання означеного артикля: “*So on the Monday or Tuesday after Abu Dhabi we will sit down and discuss and hopefully find a solution quickly*” [BBC, Nov.18, 2014]; “*When the case came to us on the Saturday we immediately activated the contingency plan*” [BBC, Nov.25, 2014]. Рідко, але трапляється і неозначений артикль перед назвами днів тижнів: “*There are no plans for an extra public holiday in 2015 despite Guernsey's Liberation Day falling on a Saturday*” [BBC, Nov.20, 2014]. Для текстів новин американської телерадіокомпанії CNN таке використання означеного та неозначеного артиклів не є характерним.

Норми граматики англійської мови не передбачають використання неозначеного артикля перед незлічуваними іменниками, але у текстах новин BBC іменнику *coffee*, наприклад, часто передує неозначений артикль, хоча правильніше у такому випадку було б вжити *a cup of coffee* [9]: “*To talk about this most sensitive of subjects, I met a polo player and former social editor at Tatler magazine, Clare Milford Haven, for a coffee in a quiet cafe at Brighton railway station*” [BBC, Dec. 06, 2014]; “*Mr Lapid is reported to have described how he ordered a coffee as the minister of finance and discovered before it was served that he had become leader of the opposition*” [BBC, Dec. 03, 2014]. У текстах новин CNN теж трапляються випадки із неозначеним артиклем перед *coffee*, але помітно рідше: “*Cruising through the city, you arrive safely at the airport where you drop off your luggage while ordering a coffee*” [CNN, July 03, 2014].

Не велика кількість відмінностей, пов'язаних із вжитком артиклів у британському та американському варіантах англійської мови, проявляється у новинних медіатекстах корпорацій BBC та CNN. Безперечно, відмінності є, але при ретельному та скрупульозному прочитанні новинних повідомлень стає очевидним, що їхня кількість не значна. Формат новин, глобалізаційні процеси, залучення журналістів всього світу з усіх його точок до написання новин, використання інформації, наданої одними і тими ж інформантами, з одного боку, а також становлення міжкультурної комунікації, і відповідно розвиток тісніших міжмовних зв'язків, з іншого боку, призводить до зближення варіантів, до певної нівеляції диференційних ознак, що служать показниками приналежності відповідного мовного явища до британського чи американського варіантів англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондарчук Г.Г. Основные различия между британским и американским английским: учеб. пособие / Г.Г.Бондарчук, Е.А.Буряя. – М.: Флинта, 2007. – 136 с.
2. Варианты полинациональных литературных языков / Отв. ред. Ю.А.Жлуктенко. – К.: Наукова думка, 1987. – 280 с.

3. Крицберг Р.Я. Дивергенция и конвергенция региональных вариантов современного английского языка / Я.Р. Крицберг. – К.: Киевский государственный лингвистический университет, 2000. – 282 с.
4. Швейцер А.Д. Литературный английский язык в США и Англии / А.Д. Швейцер. – М.: Едиториал УРСС, 2003.– 200с.
5. Bell A. The language of news media / A.Bell. – Oxford UK, Cambridge MA: Basil Blackwell Ltd., 1991. – 277 p.
6. Algeo J. British or American English? A handbook of word and grammar patterns / J. Algeo. – Cambridge University Press, 2006. – 348 p.
7. Crystal D. The Future of Language / D. Crystal. – Routledge, 2009. – 186p.
8. Mencken H.L. The American language / H.L. Mencken. – New York: Alfred A'knopf, 1992. – 778 p.
9. Swan M. Practical English Usage / M. Swan. – Oxford University Press, 2009. – 685 p.
10. Trudgill P. International English – a Guide to Varieties of Standard English / P.Trudgill, J.Hannah. – London: Edward Arnold, 1983. – 130 p.
11. Матеріали онлайн-ресурсу <http://www.bbc.co.uk>
12. Матеріали онлайн-ресурсу <http://www.cnn.com>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Гетман – старший викладач сектору іноземних мов при кафедрі філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Київського університету права Національної Академії Наук України.
Наукові інтереси: територіальна варіативність англійської мови у сучасному світі.

УДК 811.14'02'367.335:82-21Софокл.08

СИНТАКСИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ЯК ОСНОВА ІДЕНТИФІКАЦІЇ КОМПЕНСАТОРНИХ ЗАСОБІВ ЕЛІПТОВАНИХ КОНСТРУКЦІЙ (на матеріалі текстів трагедій Софокла)

Марта ГНАТИШАК (Львів, Україна)

Розглянуто синтаксичні зв'язки як основу компенсації еліптованих одиниць. Визначено компенсаторні синтаксичні одиниці у діалогічних партіях трагедій Софокла. Проаналізовано особливості перерозподілу смислової інформації між еліптованими та компенсаторними одиницями у ситуативному трагедійному мовленні.

Ключові слова: еліipsis, синтаксичні зв'язки, зміщення логічного наголосу, компенсація.

The syntactic relations as the the basis of the elliptic units' compensation are examined. The compensatory syntactic units in the dialogues of Sophocle's tragedies are distinguished. The peculiarities of the notional information redistribution between the elliptic units and the compensatory ones in the situational tragedey speech are analyzed.

Keywords: ellipsis, syntactic relations, trasfer of the logical accent, compensation.

Синтаксичний зв'язок становить одне з вихідних і фундаментальних понять синтаксису [2, с. 17]. Шульжук К. трактує його як формальний зв'язок між компонентами синтаксичної одиниці (словосполучення, простого речення, складного речення), виражений відповідними мовними засобами [9, с. 17].

Ломов А. визначає синтаксичні зв'язки як зв'язки, що встановлюються між словами, частинами складних речень і самостійними реченнями в тексті за допомогою спеціальних реляційних показників (сполучників, сполучних слів, аналогів сполучників, морфологічних кваліфікаторів слова, інтонації тощо) і служать для вираження синтаксичних відношень [3, с. 311].

Попова І. пропонує розглядати синтаксичні зв'язки як такі семантико-граматичні відношення між компонентами деякого мовленнєвого ланцюга, що дають змогу осмислити його як повідомлення чи якийсь його фрагмент і кваліфікувати як певну синтаксичну одиницю [5].

У синтаксичних одиницях-конструкціях (реченнях і словосполученнях) виділяють як правило такі основні типи синтаксичних зв'язків: предикативний, підрядний та сурядний. Предикативний зв'язок виникає між підметом і присудком і формує структурну основу простого речення. Визначальною і регулярно формою предикативного зв'язку є координація, при якій форми підмета і присудка взаємозумовлюються. Різновидом предикативного зв'язку є подвійний предикативний зв'язок, який зумовлений подвійним присудком; своєрідним комплексом присудків. У цьому комплексі функціонують дієслово (центральный складник комплексу, показник синтаксичних категорій часу і модальності) і прикметник або дієприкметник (другий складник присудкового комплексу, на який поширюються спільні для присудкового комплексу і виражені першим складним-дієсловом категорії часу і модальності) [2, с. 23-24].

Підрядний зв'язок – це зв'язок залежного і опорного компонентів у реченні чи словосполученні. Він має два різновиди: прислівний і детермінантний. Перший різновид поширюється на речення і словосполучення, а другий – тільки на речення. Основна сфера функціонування прислівного підрядного зв'язку – просте речення і словосполучення, а у складному реченні він повторює схему прислівних поєднань у простому реченні. Детермінантний підрядний зв'язок поєднує або детермінантні підрядні частини з головною частиною складнопідрядного речення, або детермінативні члени речення з предикативним ядром простого речення [2, с. 25-26].. Підрядний зв'язок у словосполученні виражає граматичну залежність одного слова від іншого. Специфіка того чи іншого способу вираження підрядного зв'язку зумовлюється в основному не головним, а залежним від нього компонентом, його граматичним оформленням. Виділяють такі три типи підрядного зв'язку як узгодження, керування і прилягання. При узгодженні форми залежного слова уподібнюються формам головного, стрижневого слова. Керування – це вид підрядного зв'язку, при якому залежне слово набуває форми того непрямого відмінка, якого вимагає відповідно до своїх лексико-граматичних особливостей керівне слово. Для прилягання же характерним є поєднання форми залежного компонента з головним тільки за змістом [7, 282-283].

Сурядний зв'язок – це зв'язок яким поєднуються структурно автономні компоненти – окремі предикативні одиниці на рівні складного речення, а також однорідні члени речення. Характерними ознаками такого зв'язку є рівноправність поєднуваних компонентів, відкритість / закритість зв'язку та незалежна координація як форма зв'язку [7, с. 284].

Через те, що синтаксичний зв'язок виражає специфіку поєднання слів, членів речення і частин складного речення, [8, с. 618], він відіграє вирішальну роль і при встановленні компенсаторних одиниць еліптованих конструкцій, оскільки при еліпсисі перерозподіл смислової інформації відбувається на ті компоненти висловлювання, які найтісніше є пов'язані з редукованими певними синтаксичними відношеннями. Цей аспект проблеми еліпсису дотепер не знайшов відображення у дослідженнях, присвячених питанням еліпсису, тому, здійснюючи системне вивчення еліпсису у давньогрецькій мові, вважаємо за необхідне з'ясувати обумовленість компенсації еліптованих одиниць відповідними синтаксичними зв'язками у текстах трагедій Софокла, що становить мету роботи. Об'єктом дослідження слугують синтаксичні одиниці, які стали засобом компенсації еліптованих синтаксичних конструкцій у досліджуваних трагедіях, а предметом – синтаксичні зв'язки як основа ідентифікації компенсаторних засобів еліптованих одиниць у ситуативному трагедійному мовленні.

Простежимо, як кожен із вищезгаданих синтаксичних зв'язків уможливує встановлення відповідних компенсаторних засобів. Розпочнемо з предикативного синтаксичного зв'язку (ПрСЗ), який є визначальним для ідентифікації присудка як компенсаторної одиниці еліптованого підмета. Так, у словах Едипа: τοῦ θεῶν νομίζεται; (О. С.38) – *Ким з богів шанується?* – констатуємо відсутність при присудку νομίζεται підмета, тобто синтаксичної одиниці у називному відмінку. З попереднього речення τίς δ' ἔσθ' ὁ χώρος; – *що це є за місце?* – відновлюємо підмет ὁ χώρος. Внаслідок еліпсису цього іменника на основі ПрСЗ компенсаторно увиразнюється присудок – дієслово зі значенням прихильного ставлення νομίζεται, що підкреслює святість того місця, у яке прибув Едип зі своєю дочкою.

У відповіді Антигони: ΑΝ βέβηκεν ... (О. С. 82) – *прийшов* – також визначаємо відсутність при присудку βέβηκεν підмета. З попередньої репліки Едипа, який розпитує дочку про колонця, що підійшов до них: ὦ τέκνον, ἦ βέβηκεν ἡμῖν ὁ ξένος; (О. С. 81) – *дитино, чи прийшов до нас чужинець?* – реконструюємо підмет – іменник із семою походження ὁ ξένος. Через зміщення логічного наголосу на основі ПрСЗ на присудок, виражений дієсловом із значенням руху βέβηκεν, автор, компенсуючи пропуск підмета, зосереджує увагу не на суб'єкті, а на виконаній чужинцем дії.

Подібно у висловлюванні Тесея: φασίν [οἱ ἀνθρώποι] τιν' ἡμῖν ἄνδρα, σοὶ μὲν ἔμπολιν οὐκ ὄντα, συγγενῆ δέ, προσπεσόντα πως βωμῷ καθῆσθαι τῷ Ποσειδῶνος, παρ' ᾧ θύων ἔκυρον, ἦνίχ' ὠρώμην ἐγώ. (О. С. 1156-1159) – *кажуть [люди], що якийсь чоловік, нам не співгромадянин, а тобі родич, прийшовши до жертovníка Посейдону, сидить там, де я здійснював жертвопринесення* – виявляємо відсутність підмета при присудку φασίν. Логічний акцент переноситься на основі ПрСЗ з еліптованого підмета – іменника οἱ ἀνθρώποι – на компенсаторну одиницю, виражену дієсловом на позначення акту мовлення φασίν, тобто, з суб'єкта виконання дії на саму дію.

Предикативний зв'язок дає змогу встановити підмет як компенсаторну одиницю еліптованого присудка. Так, у репліці Антигони: [τιμῶ] οὐ γάρ τι δοῦλος ὄλετο, ἀλλ' ἀδελφός [ὄλετο] (Ant., 517) – [шаную], *бо не раб якийсь загинув, а брат [загинув]* – констатуємо відсутність присудка при підметі ἀδελφός. З попереднього контексту οὐ γάρ τι δοῦλος ὄλετο на основі синтаксичного паралелізму відновлюємо простий дієслівний присудок із семою *припинення існування* ὄλετο. Внаслідок пропуску цього дієслова на основі ПрСЗ логічний наголос зміщується на компенсаторний іменник зі значенням *родинні відношення* ἀδελφός, тобто з дії на суб'єкт її виконання.

У репліці Креонта: οὐ γὰρ δίκαιον οὔτε τοὺς κακοὺς μάτην χρηστοὺς νομίζειν [σε] οὔτε τοὺς χρηστοὺς κακοὺς [νομίζειν σε] (609-610) – *бо несправедливо, щоб ти помилково вважаєш поганих чесними, а чесних [щоб ти вважав] поганими* – на основі синтаксичного паралелізму виявляємо відсутність логічного предиката конструкції Accusativus cum infinitivo. Внаслідок еліпсису інфінітива νομίζειν (νομίζω – *вважати*), який позначає інтелектуальну діяльність, на основі подвійного предикативного зв'язку наголошується додаток – субстантивований прикметник τοὺς χρηστοὺς з семою *позитивна соціальна поведінка*, яким Креонт наполягає на своїй непричетності, як чесної людини, до змови проти Едипа, та посилюється антитеза χρηστοὺς – κακοὺς.

У наступних прикладах проаналізуємо, які компенсаторні засоби еліптованих одиниць можна ідентифікувати завдяки підрядному синтаксичному зв'язку (ПСЗ), зокрема прислівному. В іронічній репліці Креонта: καὶ μὴν ὁ μισθός γ', οὗτος [ἔσται] (Ant., 221) – *але винагорода така [буде]* – встановлюємо відсутність при підметі, вираженому іменником ὁ μισθός, дієслова-зв'язки ἔσται як частини складеного іменного присудка. Внаслідок компенсаторного увиразнення на основі ПСЗ (часткове узгодження) предикативного займенника οὗτος (*цей*) автор привертає увагу читача до опису покарання, яке наводиться у наступних рядках.

У іншій репліці Креонта: ὕβρις δ' [ἔστί], ἐπεὶ δέδρακεν, ἥδε δευτέρῳ τούτοις ἐπαυχεῖν (Ant., 482) – *це ж зухвальство друге [є] після того, як вчинила, вихвалятися цим* – виявляємо відсутність при підметі-вказівному займеннику ἥδε дієслова-зв'язки ἐστί в 3-ій особі однини у структурі складеного іменного присудка. На основі ПСЗ (часткове узгодження) з еліптованою зв'язкою компенсаторно наголошується іменна частина присудка – атрибутивне словосполученням ὕβρις δευτέρῳ з опорним абстрактним іменником ὕβρις (*зухвальство*) з семою *ганебна поведінка*. Цими словами Креонт засуджує Антигону за те, що вона наважилась поховати померлого брата і при цьому навіть не приховує свого, на його думку, зухвалого вчинку.

У висловлюванні Креонта: ἦ νῦν ἐγὼ εἰμί] μὲν οὐκ ἀνήρ (Ant., 484) – *тепер не я [є] муж* – констатуємо еліпсис при підметі, вираженому особовим займенником ἐγὼ, дієслова-зв'язки εἰμί у 1-ій особі однини. На основі ПСЗ (часткове узгодження) між компонентами складеного іменного присудка компенсаторно увиразнюється предикативний іменник ἀνήρ на позначення людини за статтю. Цим Креонт висловлює обурення, що жінка наважилась переступити його наказ і тим самим зневажила його честь як чоловіка.

Щоб підкреслити необхідність покарання Антигони для відновлення своєї чоловічої честі та гідності, оскільки вона повела себе зневажливо, “як чоловік”, у наступній репліці Креонта: αὕτη δ' ἀνήρ [ἔσται], εἰ ταῦτ' ἀνατὶ τῆδε κείσεται κράτη (Ant., 484-485) – *вона [буде] мужем, якщо це безчинство залишиться для неї непокараним* – автор при підметі αὕτη не вживає дієслова-зв'язку в протасисі умовного періоду (modus realis) у майбутньому часі, яка відновлюється на основі ПСЗ, проте компенсаторним засобом елімінованої зв'язки слугує, як і в попередньому прикладі на основі ПСЗ (часткове узгодження) іменник ἀνήρ.

У словах Антигони: Κρέοντ' ἐρώτα-τούδε γὰρ σὺ κηδεμών [εἶ] (Ant., 549) – *зпитає Креонта, бо ти ж [є] його захисницею* – визначаємо при підметі σὺ відсутність дієслова-зв'язки у формі 2-ої особи однини εἶ. На основі ПСЗ (часткове узгодження) відбувається зміщення логічного наголосу на компенсаторну одиницю – предикативний іменник на позначення роду діяльності κηδεμών (*захисник*), чим автор передає іронічне ставлення Антигони до своєї сестри Ісмени через підтримку нею наказу Креонта.

У низці прикладів підмет виражений інфінітивом, а присудок – безособовим виразом з типовою структурою – дієслово-зв'язка *εστί* + прикметник середнього роду однини [4, 6]. Подібно іменна частина такого присудка розглядається і в новогрецькій мові [1]. В українській же мові іменна частина трактується як прислівник. З уваги на це, відношення між зв'язкою і предикативним прислівником зараховують до адвербіальних відношень [2, с.45], тобто йдеться про таку форму прислівного ПСЗ, як прилягання. Стосовно ж давньогрецької мови у даному випадку слід говорити про частковий вияв такого ПСЗ як узгодження. Відсутність зв'язки у подібних виразах констатуємо у наступних репліках Креонта: *ἀμήχανον* [*εστί*] *δέ παντός ἀνδρός ἐκμαθεῖν ψυχὴν τε καὶ φρόνημα καὶ γνῶμην* (Ant., 175) – *тому що неможливо [ε] вивчити і душу, і думки, і наміри всякого мужа*; *κρείσσον γάρ* [*εστί*]... *πρὸς ἀνδρὸς ἐκπεσεῖν* (Ant., 679) – *тому що краще [ε] загинути від руки мужа...*; *κάτω νῦν ἐλθοῦσ', εἰ φιλητέον* [*εστί*], *φίλει κείνους* (Ant., 524) – *якщо тобі мило [ε], то будеш любити їх, коли сьогодні зійдеш в підземне царство*. У всіх трьох випадках наголос переноситься на предикативні прикметники, які виступають компенсаторними одиницями, позначаючи такі оцінні ознаки, як *відповідність нормі* (*φιλητέον*), *відповідність якості вище норми* (*κρείσσον*), *можливість виконання дії* (*ἀμήχανον*).

Окрім форми прислівного ПСЗ *узгодження* зафіксовано ПСЗ *прилягання* та *керування*. У словах Креонта: *οὔκουν* [*ἐμνήσατο*] (O.R., 564) – *звісно ні [не згадував]* – виявляємо відсутність присудка при запереченні *οὔκουν*. З попередньої репліки Едипа: *ἐμνήσατ' οὖν ἐμοῦ τι τῷ τότ' ἐν χροῶν;* – *чи згадував він щось колись про мене?* – реконструюємо присудок – дієслово зі значенням мисленнєвої діяльності *ἐμνήσατο*. Засобом компенсації на основі ПСЗ (*прилягання*) у даному випадку виступає заперечення *οὔκουν*, яким Креонт хоче підкреслити свою непричетність до змови з віщунном Тіресієм проти Едипа.

У контра-репліці Антигони: *τὸν γοῦν ἐμὸν καὶ τὸν σόν* [*θάψω*] *ἣν σὺ μὴ θέλης ἀδελφόν* [*θάπτειν*] (Ant., 45) – *твого і мого брата [поховаю], якщо ти не захочеш [ховати]* – констатуємо відсутність інфінітива при присудку *θέλης* із запереченням *μὴ*. Із попередньої репліки Ісмєни: *ἦ γὰρ νοεῖς θάπτειν σφ'* (Ant., 44) – *чи ти маєш намір його поховати?* – реконструюємо інфінітив від дієслова зі значенням *розташування* *θάπτω* (*ховати*). Внаслідок еліпсису цього інфінітива як частини складеного дієслівного присудка на основі ПСЗ (інфінітивне прилягання) компенсаторно увиразнюється опорне дієслово з семою *функціональний стан* *θέλης* (*θέλω* – *хотіти*), яке вказує на те, що Антигона готова вчинити задумане навіть без допомоги своєї сестри.

У словах стража: *ταύτην γ' ἰδὼν θάπτουσαν ὃν σὺ τὸν νεκρὸν ἀπεῖπας* [*θάπτειν*] (Ant., 404-405) – *побачивши як вона ховала тіло, яке ти заборонив [ховати]* – встановлюємо відсутність при опорному дієслові складеного дієслівного присудка *ἀπεῖπας* інфінітива *θάπτειν*. На еліміновану форму вказує дієприкметник *θάπτουσαν*, який фігурує у цьому ж реченні. Логічний наголос на основі ПСЗ (інфінітивне прилягання) зміщується на компенсаторну одиницю – присудок, виражений дієсловом з семою *соціальна діяльність* *ἀπεῖπας* (*ἀπαγορεύω* – *забороняти*), як ключове слово для образу Креонта.

У репліці Антигони: *τὸν γοῦν ἐμὸν καὶ τὸν σόν* [*θάψω*] (Ant., 45) – *твого і мого брата [поховаю]* – констатуємо відсутність присудка при прямому додатку *τὸν γοῦν ἐμὸν καὶ τὸν σόν*. Він реконструюється з попередньої репліки Ісмєни: *ἦ γὰρ νοεῖς θάπτειν σφ'* (Ant., 44) – *чи ти маєш намір його поховати?* Внаслідок еліпсису присудка зі значенням *розташування* *θάπτω* (*ховати*) на основі ПЗ (*керування*) акцентується компенсаторно додаток, представлений двома присвійними займенниками *τὸν ἐμὸν καὶ τὸν σόν*, які підкреслюють, що загиблий був для обох сестер братом.

Обмежену роль для виявлення компенсаторного засобу відіграє детермінантний ПСЗ. У словах Йокасти: *καὶ νῦν ὅδε πρὸς τῆς τύχης ὄλωλεν οὐδὲ τοῦ δ' ὕπο* [*ὄλωλεν*] (O.R., 948) – *і тепер цей загинув своєю смертю, а не від цього [загинув]* – встановлюємо відсутність присудка при прийменниковому обставинному виразі *τοῦ δ' ὕπο* з запереченням *οὐδὲ*. Еліміновану форму *ὄλωλεν* зі значенням *припинення існування* відновлюємо на основі синтаксичного паралелізму. Для компенсації пропущеного присудка логічний акцент на основі детермінантного ПСЗ переноситься на обставину, тобто з факту смерті на встановлення її причини. Дізнавшись про

смерть Поліба, прийомного батька Едипа, Йокаста стверджує, що його смерть була природною, і заперечує причетність до неї Едипа.

У випадку еліпсису словосполучень простежується поєднання різних видів синтаксичних зв'язків. У словах чужинця: ἄθικτος οὐδ' οἰκητός [ἔσθ' ὁ χῶρος]· (О. С. 39)– [місце є] *священне і незаселене* – виявляємо відсутність головних членів речення при іменній частині присудка. Вони відновлюються з попередньої репліки-запитання Едипа: τίς δ' ἔσθ' ὁ χῶρος; (О. С. 38) – *що це є за місце?* Внаслідок пропуску підмета та зв'язки на основі ПрСЗ та ПСЗ (часткове узгодження) компенсаторно увиразнюються предикативні прикметники ἄθικτος οὐδ' οἰκητός, які характеризують місцевість, куди прибув Едип.

У висловлюванні Едипа: τρόποισι ποίοις [θήσω καθαρόν]; ὧ ξένοι, διδάσκετε [με] (О. С. 468) – *якими способами [я здійснию очищувальне жертвопринесення]? О, чужинці, навчіть [мене]* – констатуємо відсутність присудка при обставині τρόποισι ποίοις. Пропущене дієслово θήσω разом з іменником καθαρόν, поєднаним зі стрижневим словом ПСЗ (керування), відновлюємо із попереднього висловлювання хору, де це дієслово використано у наказовому способі: ΧΟ θοῦ νῦν καθαρόν τῶνδε δακμόνων, ἐφ' ἃς πρῶτον ἴκου καὶ κατέστειψας πέδον (О. С. 466-467) – *зараз здійсни очищувальне жертвопринесення для богинь, заради яких ти сюди прибув і ступив на цю землю*. На основі детермінантного ПСЗ логічний наголос переноситься на компенсаторну одиницю – обставину способу дії, якою увиразнюється бажання Едипа дізнатися, як саме він повинен здійснити обряд очищення.

У висловлюванні Креонта: δοκῶ [τάδε τελεῖν] (О. С. 878) – *думаю [таке зробити]* – визначаємо відсутність у структурі складеного дієслівного присудка при опорному дієслові δοκῶ неозначеної форми. Із попередньої репліки хору: ὅσον λῆμ' ἔχων ἀφίκου, ξέν', εἰ τάδε δοκεῖς τελεῖν (О. С. 876-877) – *сюди ти прийшов, чужинцю, маючи скільки вигоди, якщо думаєш таке зробити* – реконструюємо інфінітив τελεῖν у сполученні з вказівним займенником τάδε, поєднаним у свою чергу з дієсловом ПСЗ (керування). Внаслідок пропуску цього дієслівного словосполучення на основі ПСЗ (прилягання) компенсаторно увиразнюється опорне у структурі складеного дієслівного присудка дієслово δοκῶ, яке позначає інтелектуальну діяльність, чим підтверджуються тверді наміри Креонта діяти силою, аби повернути Едипа та його дочок назад у Фіви, незважаючи на будь-які застереження хору.

Для ідентифікації компенсаторних одиниць може слугувати і сурядний синтаксичний зв'язок (ССЗ). Так, в контра-репліці Антигони: [τιμῶ] οὐ γάρ τι δοῦλος ὤλετο, ἀλλ' ἀδελφός [ὤλετο] (Ant., 517) – [шаную], *бо не раб якийсь загинув, а брат* – на основі ССЗ встановлюємо відсутність при компенсаторній сурядній частині складносурядного речення із з'єднувальним сполучником γάρ еліптованої. З попередньої репліки-запитання Креонта: εἰ τοί σφε τιμᾶς ἐξ ἴσου τῷ δυσσεβεῖ; (Ant., 516) – *невже ти шануєш його однаково з нечестивим?* – реконструюємо присудок односкладного речення – дієслово із семою прихильного ставлення τιμῶ. Через зміщення логічного наголосу на каузальну аргументацію, яка міститься у збереженій сурядній частині οὐ γάρ τι δοῦλος [ὤλετο], ἀλλ' ἀδελφός ὤλετο, автор виражає причину шанобливого ставлення Антигони до свого загиблого брата.

Подібний випадок простежується у контра-репліці Антигони: [ἐτόλμων] οὐ γάρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ κρηύξας τάδε (Ant., 450) – [наважилася], *тому що не Зевс був для мене тим, хто це наказав*. З попередньої репліки-запитання Креонта: καὶ δῆτ' ἐτόλμας τοῦσ δ' ὑπερβαίνειν νόμους; (Ant., 449) – *і все ж ти наважилася переступити ці закони?* – реконструюємо присудок односкладного речення – дієслово із значенням інтелектуальної діяльності ἐτόλμων у формі імперфекта. Внаслідок компенсаторного увиразнення на основі ССЗ другої частини сурядного речення Антигона аргументує, чому вона наважилася переступити наказ Креонта.

Проведений аналіз свідчить, що при встановленні компенсаторних одиниць еліптованих конструкцій синтаксичні зв'язки відіграють вирішальну роль, але не в однаковій мірі, переважно предикативний і підрядний. На основі ПрСЗ визначаємо при еліпсисі підметів як засоби їхньої компенсації прості дієслівні присудки і за відсутності присудків – підмети. Прислівний ПСЗ (часткове узгодження) дає змогу встановити як засоби компенсації пропущеного дієслова-зв'язки предикативні прикметники, іменники та займенники; прислівний ПСЗ (прилягання) уможлиблює

виявлення такого компенсаторного засобу як опорне дієслово складеного дієслівного присудка при редукції неозначеної форми. Прислівний ПСЗ (керування) за умови пропуску простого дієслівного присудка сприяє визначенню додатка як компенсаторної одиниці, а детермінантний ПСЗ – обставини.

Грамматична залежність одного компонента від іншого в реченні чи словосполученні стає основою ідентифікації компенсаторних засобів еліптованих одиниць, одночасно слугуючи емфатичним засобом вираження потрібної інформації у ситуативному мовленні трагедій Софокла.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ардонсо В. А. Семантика і синтаксична структура безособових речень у новогрецькій мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.14. / В. А. Ардонсо. – К., 2013. – 18 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підруч. / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Ломов А. М. Словарь-справочник по синтаксису современного русского языка / А. М. Ломов. – М.: Восток-Запад, 2007. – 416 с.
4. Оліщук Р. Грецька мова. Синтаксис / Р. Оліщук. – Львів : Вид-тво ЛБА, 1996. – 274 с.
5. Попова І. С. Про парадокси окремих аспектів учення про синтаксичні зв'язки слів / І. С. Попова // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – 2014. – Вип. 15. – С. 18-27. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dlgum_2014_15_5.
6. Соболевский С. И. Древнегреческий язык: Учебник для высших учебных заведений / С. И. Соболевский. – СПб. : Алетей, 2004. – 616 с.
7. Сучасна українська мова: Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К.: Либідь, 2005. – 488 с.
8. Українська мова: енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – [3-є вид., зі змінами і доп.]. – К.: Укр. енцикл., 2007. – 856 с.
9. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підруч. / К. Ф. Шульжук. – К.: Академія, 2004. – 408 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марта Гнатишак – аспірантка кафедри класичної філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: еліпсис та засоби його компенсації у трагедіях Софокла.

УДК 811.14'02'367'42:82-193.6 (3)

СИНТАКСИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ ЕПІГРАФІЧНИХ ТЕКСТІВ ПОСВЯТ БОСПОРЬСЬКОГО ЦАРСТВА

Оксана МЕГЕЛЬ (Львів, Україна)

Виявлено оптимальну синтаксичну модель посвят Боспорського царства та її модифікації. Досліджено формально-синтаксичну організацію елементів посвят. Визначено спільні і відмінні риси між синтаксичними моделями та їх компонентами. Встановлено обов'язкові та факультативні члени речення.

Ключові слова: синтаксична модель, компонент, підмет, додаток, означення, обставина.

The optimal syntactic model of dedications of Bosphorus kingdom and its modification is revealed. The formal and syntactic organization of the dedication elements is explored. Common and distinctive features of syntactic models and their components are determined. Obligatory and optional members of the sentence are identified.

Keywords: syntactic model, component, subject, object, attribute, cause.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою багатопланового вивчення синтаксису епіграфічних текстів Боспорського царства з позицій функціональної граматики. **Мета статті** – виявити синтаксичні модифікації текстів написів-посвят, їх продуктивність та ступінь закріпленості синтаксичних компонентів. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: виокремити та охарактеризувати основні синтаксичні моделі посвят; здійснити функціональний аналіз формально-синтаксичної та лексичної організації елементів посвят; визначити загальні тенденції їх вживання. **Об'єктом** даного дослідження є такий вид епіграфічних текстів, як посвяти, а **предметом** – їхні синтаксичні моделі. **Матеріалом** дослідження слугували 31 посвята Боспорського царства [5, с. 18-43]. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що вперше у вітчизняному мовознавстві проведено функціональний аналіз синтаксичних моделей та їх компонентів у текстах старогрецьких написів-посвят.

У сучасному мовознавстві вивчення синтаксичних одиниць передбачає багатоаспектність підходів. Панівним є функціональний підхід до вивчення синтаксичних явищ. Він полягає у дослідженні об'єктивно-сміслового змісту речення як відображення явищ позамовної дійсності.

При цьому речення виступає як синтаксична конструкція (модель), компоненти якої становлять взаємопов'язану систему понять, що об'єктивно відображають її структуру. До основних завдань функціонального синтаксичного аналізу належить виділення елементарних синтаксичних одиниць в межах синтаксичної моделі і дослідження закономірностей їх ускладнення. Цим питанням присвячено численні праці зарубіжних та вітчизняних вчених таких, як О. О. Потебня [8], В. В. Виноградов [2], І. Р. Вихованець [3], Н. Л. Іваницька [4] та інші.

Автор фундаментальної граматики старогрецької мови Е. Швіцер [15], розглядаючи питання синтаксису старогрецької мови враховує також і епіграфічні тексти. Окремі питання синтаксису давньогрецьких написів розглядають Е. Герман [11] – про підрядні речення в грецьких написах, Е. Кляфлін [9] – про синтаксис беотійських написів, К. Майстер [13] – про синтаксичне вживання родового відмінка в критських написах, К. Майстерганс [14] – про граматику аттичних написів. Дослідженню синтаксису написів античних колоній грецького берега Північного Причорномор'я присвячена книга польського науковця А. С. Коцевалова “Syntaxis inscriptionum antiquarum coloniarum graecarum Orae septentrionalis Ponti Euxini” [12]. Короткий нарис синтаксису написів Північного Причорномор'я представлений у “Корпусі Боспорських написів” [5, с. 823-831]. Проте у цих працях лише перелічуються певні синтаксичні особливості написів без врахування виду написів та розгляду їхньої синтаксичної будови. Тому це питання потребує спеціального вивчення та аналізу.

Дослідження текстів посвят (або дедикацій) дає підстави для створення синтаксичної моделі посвяти, яка мала би складатися з шести елементів: підмет (дедикант) + обставина (мета дедикації) + непрямий додаток (адресат дедикації) + присудок + прямий додаток (предмет дедикації) + обставина (час дедикації).

Групу написів “Посвяти” об'єднує дієслово-присудок ἀνέθηκε (*присвятив*), яке може бути пропущене (хоча воно мислиться).

Оптимальна синтаксична модель представлена лише в одній посвяті (6а): [Ἡ δέῖνα Νυμφῶ]αίου τῶν Βοῦρων [ἀνέθηκεν Ἀρ]τέμι Ἐφεσείῃ [ἐρωμένη, ἀρχ]οντος Λεύκωνος [Βοσπόρου καὶ Θεο]δοσίας [καὶ Σίνδων] καὶ βασιλεύοντος [Τορετέων, Δανδ]αρίων, Ψησσῶν (*Така-то*), дочка Німфея (?) *присвятила жертвовник Артеміді Ефеській, виановуючи, під час правління Левкона, архонта Боспору, Феодосії і царя сіндів, торетів, дандаріїв, псессів*). Підмет виражений синтаксичною одиницею-конструкцією, яка складається з іменника – власного імені особи жіночої статі (не збереглося) та неузгодженого означення (НО) у родовому відмінку Genetivus possessivus, яке вказує на ім'я батька дедиканта: [Ἡ δέῖνα Νυμφῶ]αίου. Обставина мети (вказівка на особу, подію або річ, на честь якої здійснюється посвята), представлена дієприкметником зі значенням мети (Participium coniunctum): [ἐρωμένη. Непрямий додаток виражений іменником-власною назвою (теонімом) у давальному відмінку, який супроводжується узгодженим означенням (УО) у формі прикметника на позначення місця його покровительства: Ἀρ]τέμι Ἐφεσείῃ. У прямому додатку вжито іменник на позначення архітектурних споруд: τὸν Βοῦρον. Обставина часу є відокремленим зворотом Genetivus absolutus, який включає в себе підмет конструкції – ім'я правителя (Λεύκωνος) та два предикативні дієприкметники (ἀρχωντος, βασιλεύοντος). Перший предикатив має при собі два НО – топоніми, що позначають країни, на які поширювалась влада правителя (Βοσπόρου καὶ Θεοδοσίας) у родовому відмінку (Genetivus obiectivus). Другий предикатив доповнений чотирма НО – етнонімами з вказівкою на народи, якими керував правитель (Σίνδων... [Τορετέων, Δανδ]αρίων, Ψησσῶν) у функції Genetivus obiectivus.

З п'яти елементів складаються синтаксичні моделі семи посвят (6, 11, 21, 23, 25, 26, 27), наприклад: [οῦ або ἡ δέῖνα] Κοῦρ[άν]ου ἀνέθηκεν [ὑπὲρ τῆ]ς θυγατρὸς Ἰτίης Ἀρτέμιδι Ἐφεσείῃ ἀρχοντος Παυρισάδου Βοσπόρου καὶ Θεοδ[οσίας] καὶ βασιλεύοντος Σίνδ[ων καὶ Μαῖτ]ῶν πάντων (*Син (або дочка) Коїрана присвятив (ла) на честь дочки Ітії Артеміді Ефеській під час правління Перісада, архонта Боспору і Феодосії і царя сіндів і всіх маїтів*) [11]. Зокрема, посвяти №6, 11, 21, 23, 26 мають у своїй синтаксичній структурі однакові компоненти: підмет + обставина мети + непрямий додаток + присудок + обставина часу. Підмет таких моделей міг бути виражений іменником, який позначає власне ім'я особи чоловічої або жіночої статі (Στρατοκλῆς (*Стратокл*) [6]), іменником з НО у родовому відмінку (Genetivus possessivus) із вказівкою на ім'я батька дедиканта ([οῦ або ἡ δέῖνα] Κοῦρ[άν]ου (*син або дочка Коїрана*) [11]), або з УО-прикладкою у формі іменника на позначення родинних зв'язків (Εστίαία Μηροδώρου θυγάτηρ (*Гестієя, дочка Менодора*) [21]). Обставина мети може виражатися прийменниковим словосполученням, яке складається з прийменника ὑπὲρ і іменника на позначення родинних зв'язків, та доповнена УО-присвійним

займенником: ὑπὲρ πατρός τοῦ ἑαυτοῦ (на честь свого батька) [6]. Іменник може ідентифікуватися прикладкою, яка вказує на ім'я родинної особи: [ὑπὲρ τῆς θυγατρὸς Ἰτίης (на честь дочки Ітії)] [11]. Непрямий додаток супроводжується УО-прикладкою з вказівкою на функцію бога (Ἀπόλλωνι Ἰητροῖ (Аполлонові Лікарю) [6]) або УО-прикметником на позначення місця його покровительства: Ἄρτεμι Ἐφεσείῃ (Артеміді Ефеській) [11]. Обставини часу, як правило, представлені зворотом Genetivus absolutus. Він може бути поширеним, як у написах №6, 11, і відрізнятися кількістю НО-етнонімів (від двох до чотирьох) або ж мати лише підмет конструкції, доповнений НО у родовому відмінку (Genetivus possessivus) з вказівкою на ім'я батька правителя та предикативний діеприкетник: βασιλεύοντος Παρισάδου τοῦ Σπартόκου (за царювання Перісада, сина Спартока) [23, 26].

На відміну від вищерозглянутих, синтаксична модель посвяти №25 доповнена прямим додатком (τὸν ἀνδριάντα (статую) [25]), натомість, у ній пропущено обставину мети. У посвяті №27 не зазначено обставину часу, але вказано причину її здійснення у формі прийменникового словосполучення: κατὰ πρόσταγμα (за наказом).

З чотирьох компонентів складаються синтаксичні моделі восьми посвят (7, 8, 10, 14, 18, 19, 32, 34, 35), наприклад: [Ὁ δῆϊνα Λε]ύκωνος Ἄφ[ροδίτη ----ἀνέ]θηκε, ἀρχ[οντος] Βοσπόρου καὶ Θεοδοσίης καὶ βασι[λεύοντος] κτλ.] (Такий-то, син Левкона Афродіті присвятив під час правління архонта Боспору і Феодосії і царя ...) [7]. Серед них чотири написи (7, 8, 10, 18) мають у своєму складі підмет, непрямої додаток, присудок і обставину часу. Підмет виражений аналітично і може супроводжуватись НО у формі Genetivus possessivus ([Ὁ δῆϊνα Λε]ύκωνος (такий-то, син Левкона) [7]) та УО у формі обставинного діеприкетника часу (Participium coniunctum): [Σ]ατωρίων Παταΐκου ἱερ[η]σάμενος (Сатіріон, син Патека, будучи жерцем) [10]. У функції прикладки до підмета виступає іменник на позначення родинних зв'язків: [Ἡ δῆϊνα]----σθένους γυνή (Така-то, дружина ...сфена) [18]. Адресати дедикації виражені іменниками-теонімами у давальному відмінку (Ἀφ[ροδίτη] (Афродіті) [7]) та іменниками з УО-прикладками, які вказують на функцію бога: Ἀπόλλωνι Ἰητροῖ (Аполлонові Лікарю) [10]. Обставини часу відрізняються кількістю елементарних синтагм у складній синтаксичній одиниці-конструкції – звороті Genetivus absolutus. Найповніше він представлений у посвятах №8, 10, включаючи, наприклад, у написі №10 підмет конструкції (Παρισάδεος), два предикативні діеприкетники (ἀρχοντος, βασιλεύοντος) з НО у формі іменників-топонімів (Βοσπόρο [κα]ὶ Θεοδοσίης) та етнонімів у Genetivus obiectivus ([Σί]νων καὶ Μαΐτων πάντων). У посвяті №7 пропущено підмет звороту та не збережено НО-назви народів. Обставина часу посвяти №18 складається з підмета конструкції, доповненого НО у Genetivus possessivus з вказівкою на ім'я батька правителя, та предикатива конструкції: ἀρχοντος Σπартόκου τοῦ Εὐμήλου (під час правління архонта Спартока, сина Евмела).

Моделі посвят №19, 34 мають таку конфігурацію: підмет + обставина мети + присудок + обставина часу. На відміну від вищенаведених, у цих написах вживається обставина мети у формі прийменникового словосполучення: ὑπὲρ Μοιροδόρου τ(οῦ) υ[ἰοῦ] (на честь свого сина Мойродора) [19]. Як мета посвяти фігурує палац царя: ὑπὲρ τῆς τοῦ βασιλέως Τ. Ἰουλί[ου] Κόττου[ς, υἱοῦ] μεγάλου βασιλέως Τ. Ἰουλί[ου]----εὐσεβοῦς] οἰκίας (на честь палацу царя Тиберія Юлія Коміса, сина великого царя Тиберія Юлія ... благочестивого ...) [34]. Обставина мети (ὑπὲρ τῆς... οἰκίας) супроводжується НО у формі іменника у Genetivus possessivus (τοῦ βασιλέως) з чотирма УО-прикладками (Т. Ἰουλί[ου] Κόττου[ς, υἱοῦ]), які вказують на ім'я царя, якому належав палац, та його походження. При цьому прикладка υἱοῦ має при собі НО βασιλέως, яке конкретизується чотирма УО – двома прикметниками на позначення особистих якостей царя (μεγάλου, εὐσεβοῦς) та двома прикладками (Т. Ἰουλί[ου]). Слід зазначити, що в цьому написі вказується точна дата здійснення посвяти у формі Dativus temporis з прийменником (ἐν τῷ ... ἔτει] καὶ μ[ηνί] τῷ δῆϊνι] (у ... році, в місяці ...) [34].

Синтаксична модель посвяти №14 складається з підмета, обставини мети, присудка, непрямого додатка. Вона характеризується складним підметом, представленим іменником-власною назвою (Ἀριστονίκη), УО-прикладками на позначення родинних зв'язків (θυγάτηρ) та рід діяльності дедиканта (ἱερῆ), НО- ім'ям батька дедиканта (Ξενοκρίτου) у Genetivus possessivus: Ἀριστονίκη Δημητρος ἱερῆ, Ξενοκρίτου θυγάτηρ (Арістоніка, жриця Деметри, дочка Ксенокріта). Синтаксична модель напису №32 має обставину мети, підмет, непрямої додаток, обставину часу. Підмет представлений однорідними членами речення: Παρθενок[λῆς καὶ] Πρεῖμος? καὶ] Αντίμαχος (Парфенокл, Прим і Антімах). Метою дедикації виступає подія, зокрема, перемога у війні: ὑπ[ερ] του ἐκ προγόνων βα[σιλέω]ν--- μεγάλου βα[σιλέω]ς Β[οσπόρου] Σουρομάτου] φιλοκαίσαρος [καὶ

φιλορωμαίου] εὐσεβοῦς νεῖκ[ης τῆς ἀπὸ τῶν Σκυθῶν] (*на честь перемоги над Скіфами ... великого царя Боспору Савромата, друга Цезаря і друга римлян, благочестивого, з нащадків царів*). Обставина (ὑπ[έρ... νεῖκ[ης]) супроводжується двома НО у формі іменника в Genetivus subiectivus (τοῦ... βα]σιλέως) та приїменникового словосполучення (ἀπὸ τῶν Σκυθῶν) з вказівкою на переможця і переможених. Перше доповнюється двома НО: іменником у Genetivus possessivus (Β[οσπόρου]), що вказує на територію царювання, та приїменниковим словосполученням (ἐκ προγόνων) зі значенням походження, конкретизованим НО у формі Genetivus possessivus (βα]σιλέω[ν]). Окрім цього, його супроводжують п'ять УО у формі прикладки (Σουρομάτου) та чотирьох прикметників (μεγάλου, φιλοκαίσαρος [καὶ φιλορωμαίου] εὐσεβοῦς), які позначають ім'я переможця, його соціальний стан і особисті якості. Непрямий додаток супроводжується УО-прикладкою, яка вказує на функцію богів: ἑθεῖς νεκηφόροις (*богам-дарувателям перемоги*). Обставина часу вжита у формі Dativus temporis з приїменником: [Ἐν τῷ ... ἔτει.] Γορπ[ταίου ..] (*в ... році. Місяці Горпія*) [32]. При цьому іменник “місяць” пропускається і залишається тільки назва місяця у родовому відмінку (Genetivus temporis). Посвята № 35 представляє ще одну синтаксичну модель: непрямий додаток + підмет + присудок + обставина часу. Непрямий додаток супроводжується двома УО-прикладками, які вказують на ім'я богині (Ἀφροδίτη Ου]ρανία), а також прикладкою (μεθεοῦς[η]) з НО (Ἀλατούρου) у родовому відмінку (Genetivus obiectivus): Θεᾶ Ἀφροδίτη Ου]ρανία Ἀλατούρου με[θε]οῦς (Ἀφροδίτη Уранії, покровительці Анапура). Підмет (ім'я діда) стоїть у Genetivus possessivus з прикладкою на позначення його титула у ролі НО: Χρηστίων β' τοῦ Σαλαῖ πρίνκιπος (*Хрестіон, син Хрестіона, сина Сали, принкіпа*). Обставина часу уточнюється буквеними позначеннями року і назвою місяця у родовому відмінку (Genetivus temporis): Ξανδικ[οῦ] (*539 р., місяця Ксандіка*) [35].

Вісім посвят (9, 17, 20, 24, 29, 30, 31, 33) представлені трьохкомпонентними синтаксичними моделями, наприклад: [Τ]εισίας Δηλοπτήχου Βυζάντιος [ὑ]πὲρ τοῦ ἀδελφοῦ Φρασιδήμου Ἀφροδίτη (*Тісії, син Делоптіха, візантієць на честь брата Фрасідема Афродіти*) [17]. В свою чергу, вони утворюють шість різних моделей, зокрема, у написах №17, 31 простежуємо таку комбінацію: підмет + обставина мети + непрямий додаток. У посвяті №17 підмет виражений іменником з НО у Genetivus possessivus, яке вказує на ім'я батька дедиканта та УО-прикметником зі значенням “приналежність до певної території”: [Τ]εισίας Δηλοπτήχου Βυζάντιος (*Тісії, син Делоптіха, візантієць*). У посвяті №31 вжито два підмети-однорідні члени речення, виражені власною і загальною назвами: Μύρων Μύρωνος καὶ γυνή Κυρίανια (*Мирон, син Мирона і дружина Кірієна*). Як мету дедикації у посвяті №31 засвідчено іменник на позначення правлячої особи – царицю: ὑπὲρ βασιλίσσης Δυνάμεως φιλορωμαίου, τῆς ἐκ βασιλέως μεγάλου Φαρνάκου, τοῦ ἐκ βασιλέως Μιθραδάτου Εὐπάτορος Διονύσου (*на честь цариці Дінамії дружньої до римлян, дочки великого царя Фарнака, сина царя Мітριάда Євпатора Діоніса*). Приїменниковий вираз ὑπὲρ βασιλίσσης має при собі два УО, виражених прикладкою-власною назвою (Δυνάμεως), прикметником (φιλορωμαίου) та НО у вигляді приїменникового словосполучення зі значенням походження (ἐκ βασιλέως), ускладненого двома УО-прикметником (μεγάλου) та прикладкою-власною назвою (Φαρνάκου). До головного члена останнього словосполучення відноситься як НО ще одне приїменникове словосполучення зі значенням походження (ἐκ βασιλέως) у поєднанні з трьома УО-прикладками, які ідентифікують ім'я царя (Μιθραδάτου) та його прізвисько (Εὐπάτορος Διονύσου).

Ще одну групу написів з однаковим синтаксичним складом утворюють посвяти №24, 30: обставина часу + підмет + непрямий додаток. Обставина часу напису №30 відрізняється від вищезрозглянутих тим, що головні члени конструкції представлені підметами-іменниками βασιλέως, βασιλίσσης та предикативом βα[σιλεύοντος: βα[σιλεύοντος βασιλέως βασιλέων] μεγάλου Ἀσάνδρου [φιλ]ορωμαίου σωτήρος καὶ βασιλίσσης Δυνάμεως (*під час царювання царя царів, великого Асандра, дружнього до римлян, спасителя, і цариці Дінамії*). Перший підмет має при собі чотири УО, виражених двома прикладками – власною назвою (Ἀσάνδρου) і іменником (σωτήρος), двома прикметниками (μεγάλου, φιλορωμαίου) та НО (βασιλέων)-іменником у родовому відмінку (Genetivus partitivus). Другий підмет супроводжується лише УО-прикладкою з вказівкою на ім'я цариці (Δυνάμεως). Крім цього, в посвяті засвідчено два непрямі додатки у функції однорідних членів речення, які супроводжуються УО-прикладками з вказівкою на функцію бога: Ποσειδῶν Σωσίνεωι καὶ Ἀφροδίτῃ Ναυαρχίδι (*Посейдону Сосінею і Афродіти Навархіди*).

Моделі наступних трьохелементних посвят утворюють дві групи (9 і 33, 20 і 29), які відрізняються одним компонентом: прямий додаток + обставина мети + обставина часу (9),

обставина мети + підмет + обставина часу (33); прями́й додаток + підмет + непрямий додаток (20), підмет + присудок + непрямий додаток (29). Слід зазначити, що ім'я суб'єкта цих посвят може стояти не лише у називному відмінку, але й у родовому відмінку (Genetivus Subiectivus), як це представлено у дев'ятій посвяті: Φαινίππου ἀ[ν]άθημα (*жертвний дар Файніппа*) [9]. Іноді при підметі (Φαρνάκης) виступає постійне УО-прикметник розміру μέγας (29), який набуває переносного значення “безвідносної величини”, виражаючи при цьому позитивну оцінку [1, с. 30]. В ролі прикладок до підмета засвідчено іменник на позначення титулів вищих державних та військових осіб ([βασιλ]εύς), а також діеприкметник з двома НО, які вказують на територію правління царя: [Φαρνάκης? μέγας βασιλε]ύς βασιλέων [ἀρχων? Восπόρου τοῦ κα]τὰ τὴν Εὐρώπην (*Фарнак (?), великий цар царів, який правив європейським Боспором*) [29]. Метою дедикації у написі №33, як і у №32, виступає перемога у війні, таким чином, обставина мети має подібну структуру, але доповнена НО у Genetivus Partitivus ([βασιλέ]ων), а також НО у Genetivus possessivus ([βασιλέ]ων) і з шістьма УО – чотирима прикладками (Τιβερίου Ἰολίου Κόττι[ος, εὐεργέτου]) та двома прикметниками (φιλοκαί[αρος καὶ φι]λ[ι]ορωμα[ί]ου). Прикладка εὐεργέτου (*благодійника*) уточнюється НО у функції Genetivus Obiectivus τῆς πατρίδος (*батьківщини*). Прямий додаток напису № 20 ускладнений УО-прикладкою (Παιρισάδην) з НО-прикладкою у Genetivus possessivus (βασιλέως), яке уточнюється УО-прикладкою (Σπартόκου): βασιλέα Παιρισάδην βασιλέως Σπартόκου (*статую царя Перісада, сина царя Спартока*) [20].

Серед посвят п'ять написів (12, 13, 16, 22, 28) збереглись лише у складі двох синтаксичних елементів: підмет + непрямий додаток: [Ὁ δει]να---ου Ἀρτέμ[ιδι] (*Такий-то син (або дочка) такого-то... Артеміді*) [12]. Посвята №15 представлена одним компонентом – непрямим додатком: Διονύσω[ι] Ἀρείωι (*Діонісу Арею*).

Проведений аналіз з врахуванням ступеня збереженості та реконструкції текстів посвят дає змогу виявити синтаксичні моделі, які можуть складатися з шести компонентів (одна, оптимальна модель), п'яти (сім), чотирьох (дев'ять), трьох (вісім), двох (п'ять) та одного (одна), тобто для більшості посвят притаманна ускладнена формально-синтаксична організація з багатоманітною конфігурацією членів речення. Вони представлені синтаксичними одиницями різних рівнів: елементарними синтаксемами та синтаксичними конструкціями-словосполученнями (від двочленних до одинадцятичленних). Зокрема, підмет найчастіше виражений аналітично – тричленним словосполученням, обставина мети – одинадцятичленним. Серед непрямих додатків переважають двочленні та чотиричленні словосполучення. Обставину часу найчастіше виражають дев'ятичленні словосполучення, прями́й додаток – елементарні синтагми.

Серед синтаксичних компонентів найбільш вживаним є підмет (у 29 написах), далі слідує непрямий додаток (у 26), обставина часу (у 19), присудок (у 17), обставина мети (у 15), прями́й додаток (у 4). Це свідчить про те, що переважаюча більшість компонентів мають певною мірою постійний характер, натомість прями́й додаток – факультативний. Закріпленість певних компонентів цього виду епіграфічних текстів свідчить, відповідно, про обов'язковий характер змістової інформації, яка міститься в них, передусім про дедиканта, адресат, час та мету дедикації.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні синтаксичних моделей інших видів епіграфічних пам'яток Боспорського царства.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вердиева З.Н. Семантические поля в современном английском языке / З.Н. Вердиева. – М.: Высш. шк., 1986. – 120 с.
2. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике / В. В. Виноградов. – М.: 1975. – 445 с.
3. Вихованець І. Р. Грамматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. Іваницька Н. Л. Синтаксична структура двоскладного речення // Мовознавство. – 1986. – №1. – С. 36-41.
5. Корпус боспорских надписей / под редакцией академика В. В. Струве, академика М. Н. Тихомирова доктора наук В. Ф. Гайдукевича, А. И. Доватура, Д. П. Каллистова, Т. Н. Книпович. – М. Л.: издательство «Наука, 1965. – 940с.
6. Круківська О. В. Особливості синтаксису дефініцій законодавчого дискурсу (на матеріалі французької мови) // Проблеми семантики слова, речення та тексту: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Київ, Київ. нац. лінгв. ун-т. / відп. ред. Н.М. Корбозерова. – К.: Вид. центр КНЛУ, 1997-2009.
7. Кузнецов А. М. От компонентного анализа к компонентному синтезу / А. М. Кузнецов // – М.: наука, 1986. – 125с.
8. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потєбня. – Х.: Университет. тип., 1874. – 540 с.
9. Claflin, Edith Frances. The syntax of the Boeotian dialect inscriptions / Edith Frances Claflin. – Baltimore: Lord Baltimore Press, 1905.
10. Harris Z. S. Methods in structural linguistics / Z. S. Harris. – Chicago: Univ. Chicago Press, 1951. – 211 p.

11. Hermann, Eduard. Die Nebensätze in den Griechischen Dialektinschriften in Vergleich mit den Nebensätzen in der Griechischen Literatur und die Gebildetensprache im Griechischen und Deutschen / Eduard Hermann. – Leipzig ; Berlin : B. G. Teubner, 1912.
12. Kocewalow A. Syntaxis inscriptionum antiquarum coloniarum graecarum Orae septentrionalis Ponti Euxini / A. Kocewalow. – Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки., 1935. – 131 p.
13. Meister, K. Der syntaktische Gebrauch des Genitivs in den kretischen Dialektinschriften / K. Meister. – Indogermanischen Forschungen 18, 1905/1906. – S. 133-204.
14. Meisterhans, Konrad. Grammatik der attischen Inschriften. Dritte vermehrte und verbesserte Auflage besorgt von Eduard Schwyzer / Konrad Meisterhans. – Berlin, 1900. – 312 S.
15. Schwyzer, E. Griechische Grammatik: Syntax und syntaktische Stilistik / E. Schwyzer. – München, 1950. – 714 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Мегель – аспірантка спірантка кафедри класичної філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: синтаксична організація епіграфічних текстів посвят Боспорського царства.

УДК 81'42: 81'36

ZUR ROLLE DER WISSENSCHAFTLICHEN PARADIGMEN IN DER ENTWICKLUNG DER GERMANISTISCHEN FORSCHUNGEN

Natalia OMELCHENKO (Lviv, Ukraine)

Під науковою парадигмою у лінгвістиці розуміємо адекватну лінгвістичну теорію, яка лежить в основі дослідження лінгвістичних явищ і яка базується на певних філософських концепціях. Мова виконує комунікативну функцію, тому в основу її дослідження повинна лягати не теорія відображення, а інтелектуальні моделі, які трансформують логічні категорії у лінгвальні, опираючись на ідіоетнічний аспект граматичного мислення. При дослідженні лексичної семантики мова йде про ідентифікацію інваріантів, які пов'язані з онтогенезією лексичних значень, а при класифікації частин мови - про внутрішню форму мови. Дослідження синтаксичних, словотвірних та лексичних явищ не мислеме без опори на латентні категорії мови. Традиційні методи і методології на багатьох напрямках дослідження мови виявились неспроможними адекватно моделювати лінгвальні явища. Тому цілком логічно постає питання про створення нової граматики XXI століття.

Ключові слова: внутрішня форма мови, наукова парадигма, латентні категорії, семантичний інваріант.

The scientific paradigm in linguistics implies the understanding of an adequate linguistic theory which underlies the research of linguistic phenomena and is based on the particular philosophic concepts. Language performs a communicative function that is why the basis for its research must consist not only in the theory of reflection, but also in intellectual models that transform logical categories into language ones, being based on the idioethnic aspect of grammatical thinking. While looking into lexical semantics, it goes about the identification of invariants, connected with ontogenesis of lexical meanings, and when classifying the parts of speech we speak about the inner form of language. The research of syntactic, word-forming and lexical phenomena is indispensable without latent categories of language. Traditional methods and methodologies in many directions of linguistic research turned out to be unable to adequately model lingual phenomena. Thus, the logical question about the creation of a new 21st century grammar emerges.

Keywords: inner form of language, scientific paradigm, latent categories, semantic invariant.

Unter dem Paradigma verstehen wir hier linguistische Theorien, Konzeptionen, Ideen, die der Erkenntnis und der Deutung der sprachlichen Phänomene zugrunde gelegt werden. Sie basieren in der Regel auf der philosophischen Methodologie. Linguistische Theorien bilden eine Brücke, die die philosophische und spezielle wissenschaftliche Methodologie verbindet. Allgemeinwissenschaftliche Paradigmen sind historisch bedingt und entsprechen dem Entwicklungsgrad der Wissenschaft im allgemeinen. Methodologische Untersuchungen oder zumindest Überlegungen finden sich bei nahezu bedeutenden Wissenschaftlern der Vergangenheit und der Gegenwart. Die linguistische Methodologie im umfassenden Sinne kann sich auf die Erkenntnisse so hervorragender Philologen stützen wie J. Grimm mit seinen romantischen Ideen in der Linguistik, H. Paul mit seinem Atomismus und Historismus bei der Deutung der sprachlichen Einheiten, F. de Saussure mit seiner Trichotomie „langue: parole: language“, Ogden und Richards mit ihrem bekannten Dreieckmodell, Aristoteles mit seiner Theorie über Partes orationis, L. Weisgerber mit seiner sprachlichen Zwischenwelt, welche auf der Idee von W. von Humboldt basiert, nach welcher die Sprache die geistige Kraft des Volkes ist usw. Das wichtigste Prinzip jeder wissenschaftlichen Methodologie ist ihre Adäquatheit den zu bezeichnenden Entitäten. Nach E. Benveniste ist die Realität des zu untersuchenden lingualen Objekts und die zu seiner Beschreibung verwendete Methode unzertrennlich: die Methode ist das Objekt selbst [1, S. 129].

Viele von den linguistischen Strategien sind zurzeit überholt, nichtidioethnisch und basieren oft auf logischen Prinzipien, die der Sprache aufgezwungen sind. Bekanntlich ist die Sprache kein logisches System, sondern eher ein Gebilde aus sich widersprechenden und/oder überkreuzenden Systemansätzen [12, S. 43]. Ein weiterer wunder Punkt vieler herkömmlicher Strategien entspringt der sog. Widerspiegelungstheorie, nach welcher die Sprache eine Abbildung des außersprachlichen Sachverhalts und der Begriffe darstellt. Auf solche Weise wird die künstliche Isomorphie zwischen Realität, Denken und Sprache angenommen, obwohl die Sprache durch eine Vermittlungsstufe mit dem Denken und der Realität verbunden ist. Diese Vermittlungsstufe ist der Prozess der Erkenntnis und folglich der Kommunikation, weil die Begriffe in der entsprechenden sprachlichen Denkweise ausgedrückt werden. Somit erfüllt das Wort nicht nur die nominative sondern auch kommunikative Funktion [12, S. 17]. Mit Recht betrachtet A. Debski die Sprache als ein mehr oder weniger systemhaftes Kommunikationsmittel und als Forschungsgegenstand der Sprachwissenschaften [8, S. 135]. „Die Sprache erfüllt primär die kommunikative Tätigkeit und als Zeichensystem ist dieser Tätigkeit untergeordnet: die „Parole“ geht evolutionär gesehen der „Langue“ voran. Diese Erkenntnis führte dazu, dass die wissenschaftlichen methodologischen Prinzipien der strukturellen Semantik, der Prototypensemantik und der Komponentialsemantik viele linguale Erscheinungen nicht erklären können, weil sie der sprachlichen Relativität, Vagheit, Inexaktheit und der pragmatischen Verdeutlichung kaum Beachtung schenken, ganz zu schweigen von der Ontogenese der Wortbedeutungen d. h. von dem Bedeutungserwerb eines kommunizierenden Individuums. Daraus folgt, dass bei der Entwicklung eines linguistischen Modells der Beschreibung der linguale Phänomene der organische Zusammenhang von Psychogenese und Ontogenese berücksichtigt werden soll. So sind z. B. im Deutschen Universalwörterbuch 26 lexikalisch-semantische Varianten des Wortes „gehen“ angegeben, die den Bedeutungsumfang umfassen, ganz zu schweigen von dem Bedeutungsinhalt – der Gesamtheit aller wesentlichen Eigenschaften und Merkmale, durch die ein Begriff definiert wird. Ist das Kind imstande, 26 lexikalisch-semantische Varianten im Redestrom zu verwenden? Gut beschrieben sind die Fälle von Übergeneralisierung und Untergeneralisierung von Wortbedeutungen beim Kind. Beim Erwachsenen überwiegt die Übergeneralisierung, weil er beim Generieren der Sätze sich nicht auf die lexikalisch-semantischen Varianten, sondern auf die Invarianten stützt. Das Einzelwort, so wie es im Wörterbuch vorkommt, ist eine Art künstlichen Präparats, das zum Zwecke der wissenschaftlichen Betrachtung aus dem lebendigen Redezusammenhang samt allen lexikalisch-semantischen Varianten isoliert ist [11, S. 40]. So enthält das Wörterbuchwort „Wurzel“ 10 lexikalisch-semantische Varianten: um die Sätze mit diesem Wort generieren zu können, stützt sich der Sprachträger auf eine Invariante „die Grundlage, aus welcher etwas erwächst“, welche in allen lexikalisch-semantischen Varianten enthalten ist: „die Wurzel des Baumes“, „das Übel an der Wurzel packen“, indoeuropäische Wurzel für „Salz“ ist –sal“, „Quadratwurzel“ usw. Die Polysemie der Wörter als der Bausteine der Rede hat sogar L. Schtscherba bestritten zusammen mit dem Autor der angeführten Invariantentheorie S. Gorsky, welche leider keine festen Wurzeln gefasst hat. Aber diese Konzeption hat die Tatsache bestätigt, dass es ohne Änderung der Denkweise, d. h. des wissenschaftlichen Paradigmas kaum möglich ist, die bestehenden Probleme zu lösen, die durch die gängige Denkweise bedingt sind.

Es gibt noch ein Paradigma, das nicht mit Invarianten sondern mit Konzepten operiert, die angeblich dem Generieren der Äußerungen zugrunde liegen und die kein begriffliches sondern konzeptuelles Denken voraussehen. Das Konzept wird als das enzyklopädische Wissen über die Elemente des außersprachlichen Sachverhalts und über die Interpretation dieses Wissens im gesellschaftlichen Bewusstsein verstanden. Die Konzepte sind somit die Einheiten des Bewusstseins und keineswegs der Sprache. Aber daraus folgt eine paradoxe Schlussfolgerung, dass unser Denken nicht verbal ist [4, S. 41]. Denken und Sprache bilden eine untrennbare Einheit. Denken operiert mit Begriffen. Die Begriffe aber benötigen einen sprachlichen Ausdruck im Wort. Das zweite Signalsystem kann nur durch die Mitwirkung der Sprache funktionieren, denn die Worte sind spezifische Signale dieses Systems [10, S. 228]. Die Konzepte dagegen sind Speicher unseres Wissens über die Welt und die Sprache ist das wichtigste Instrument der menschlichen Erkenntnis der Welt. Nur die nahe Bedeutung des Wortes (im Vergleich mit der entfernten, enzyklopädischen) bildet den wahren Inhalt des Gedankens [2, S. 62].

Die Idee von den Invarianten klingt an die innere Form des Wortes in der Auffassung von O. Potebnja an, welche in Anlehnung an die humboldtsche innere Form der Sprache uminterpretiert wurde. Für die Kommunikation ist das enzyklopädische Wissen über das Wort und über seine subjektive semantische Aureole irrelevant, wichtig ist für sie die innere Form des Wortes. Das Wort drückt den Gedanken nicht in vollem Umfang aus, sondern nur ein Merkmal, welches als sein Inhalt verstanden wird. Obwohl das Wort seine etymologische Bedeutung oft verliert und eine neue annimmt, hinterlässt es Vorstellungen und Bilder,

welche als Invarianten gelten können. Die innere Form für das Wort „das Fenster“ kann z. B. formuliert werden als „das, wodurch man sieht“ [2, S. 61].

Ein vielumstrittenes und bis heute nicht gelöstes Problem ist mit dem Begriff der Wortarten verbunden, weil man bis jetzt sie als „onomasiologische Kategorien“, bzw. formale Klassen von Wörtern betrachtete. Die onomasiologische Betrachtungsweise kann zu keinen adäquaten Ergebnissen führen, weil die Wortarten keine logischen bzw. ontologischen Phänomene sind, sondern Wortklassen, worin die Grammatik den Wortschatz einer Sprache gliedert. Die Zugehörigkeit des Wortes zu einer bestimmten Wortart wird durch den Charakter seines Funktionierens in der Sprache bestimmt [9, S. 41]. Daran anknüpfend soll man das Wesen einer Wortart im Verhältnis des Wortes zum Satz suchen. Zum anderen sind die Wortarten historische und idioethnische Kategorien, die stets in der Entwicklung begriffen sind und man darf ihnen die Postulate der antiken Grammatik nicht aufzwingen, wie es die herkömmliche deutsche Grammatik macht. Dieses Wesen ist nichts anderes als die innere Form der Sprache, welche jeder Wortart zugrunde liegt und ihr das spezifische sprachliche Gepräge verleiht. Mit anderen Worten ist es ein idioethnisches intellektuelles Modell, auf Grund dessen die logischen Begriffe „Gegenstand“, „Merkmal“, „Relation“ usw. versprachlicht werden. Dieses Modell basiert auf der strukturellen bzw. syntagmatischen Bedeutung des Wortes, welche als die Summe von syntaktischen Positionen verstanden wird, welche das Wort in den potentiellen und aktuellen Sätzen einzunehmen vermag. Beispielweise bildet die grammatische Verallgemeinerung der Beziehungen eines qualitativen Wortes zu seinen Merkmalsträgern den inneren Sinn dieses Modells, der als eine grammatische Denkform („qualitatives Verhältnis“) im System der deutschen Wortarten fungiert. Auf Grund der Konzeption der inneren Form der Sprache, entwickelt W. von Humboldt und erst jetzt ins Leben gerufen, kann man die anderen intellektuellen Modelle im System der Wortarten identifizieren.

Da die semantischen wissenschaftlichen Paradigmen versagen, wie es der Moskauer Professor Moskowsch feststelle, greifen die Sprachwissenschaftler zum Begriff „Sinn“ und „Konzept des Wortes“, indem sie neue pragmatische und kognitive Strategien der Erforschung von den sprachlichen Einheiten entwickeln, da das Wort mit tausend Fäden mit solchen Begriffen wie „Kultur“, „Mensch“, „Geschichte“, „Mentalität“, „Ideologie“ usw. verbunden ist. Der Athropozentrismus eröffnet für die Sprachwissenschaft neue Perspektiven aber birgt dabei oft Gefahren: die linguistischen Forschungen können durch die tadellosen methodologischen Prinzipien untermauert sein aber wenn sie auf verschwommenen linguistischen Methoden basieren, können sie zu falschen Schlussfolgerungen führen: so z. B. wird bei der konzeptuellen Analyse die sogenannte introspektive Methode verwendet, die keine präzisen Parameter hat und nur auf dem Sprachgefühl eines Sprachwissenschaftlers beruht: aus der Tatsache, dass es mehr Zeitadverbien im Deutschen als im Ukrainischen gibt, deren Semantik auf die Zukunft bezogen ist, darf man nicht schließen, dass die Deutschen mehr über ihre Zukunft bekümmert sind als die Ukrainer, wie es einer Dissertation zu entnehmen ist. Aber nicht nur Instrumente (Methodik), mit deren Hilfe man den Weg ebnet, um die wissenschaftliche Wahrheit zu erschließen (Methodologie), sind oft fehl am Platze, sondern auch linguistische Forschungsstrategien, wenn sie sich nicht auf die weltanschaulichen Prinzipien stützen: das Wesen und seine Erscheinungsformen, Notwendigkeit und Zufall, das Allgemeine und das Einzelne, Potenz und ihre Realisation, Möglichkeit und Wirklichkeit usw.

Um in den Satz eingeschaltet zu werden, muss das Wort explizite bzw. implizite grammatische Signale besitzen, welche ihm dazu verhelfen, die verbalisierten logischen Operationen am außersprachlichen Sachverhalt zu vollziehen: Prädikation, Modifikation und Koordination. Im Zusammenhang damit bestehen zwei entgegengesetzte semantische und grammatische Theorien (lexozentrische und textozentrische), welche entweder die linguale Autonomie des Wortes anerkennen oder sie absprechen. Vom „Wort“ redet man dann, wenn man das Lexem meint, sonst geht es um die Wortform bzw. das syntaktische Wort, welches seine Eigenständigkeit erst im Syntagma annimmt. Von den relativistischen Theorie der Wortbedeutung liebt sich auch der geniale Sprachwissenschaftler L. Schtscherba verleiten, indem er behauptete, dass z. B. die Wortarten für ihn keine konstanten Phänomene sind: sie können erst im Kontext ermittelt werden [5, S. 63-84], obwohl er sich mit solchen Aussagen in Widersprüche verwickelt: wir zählen schwerlich „Tisch“ und „Bär“ zu den Substantiven, so L. Schtscherba, weil sie dekliniert werden; wir deklinieren sie, weil sie Substantive sind [6, S. 64]. In diesem Fall handelt es sich um die kategoriale Prägung, die das morphologische und syntaktische Verhalten des Wortes bestimmt. Im Zusammenhang damit erhebt sich die Frage nach der grammatischen Prägung eines „amorphen Wortes“, welche kein explizites Formans für diese Prägung enthält.

Eine interessante Sehweise auf dieses Problem bieten N. Arutjunowa und T. Bulygina, indem sie in die Linguistik den Terminus „Elementarzeichen“ einführen. Die Elementarzeichen enthalten sowohl die

denotative Bedeutung (explizit) als auch die grammatische Bedeutung (implizit). Außer der nominativen Bedeutung weisen sie auf den Typ der Beziehungen zu den anderen Elementen der Äußerung hin: so enthält das russische Wort „здесь“ nicht nur die semantische Komponente „unmittelbare Nähe den Teilnehmern der Kommunikation gegenüber“ (im Vergleich mit „там“), sondern auch die Bedeutung der Adverbialität, d. h. den Hinweis auf den Ort der Handlung [3, S. 212]. Im Zusammenhang damit besteht die Notwendigkeit, die „latente Grammatik“ zu entwickeln, die sich im Anfangsstadium befindet und die latenten Kategorien erschließt, die ohne selbständigen sprachlichen Ausdruck auf der Ebene der Syntax, Wortbildung und Lexik existieren. Die latente Grammatik korreliert mit der Erscheinung von Oberflächen- und Tiefenstrukturen, mit der Polysemie von Grammemen, die aufgehoben wird durch die lexikalische Bedeutung der sie ausfüllenden lexikalischen Einheiten [12, S. 91].

Ein wichtiges Prinzip der theoretischen und angewandten Linguistik ist die Forderung nach der Widerspruchsfreiheit und Einfachheit der linguistischen Beschreibung. Aber wie soll die Beschreibung systematisch und widerspruchsfrei sein, wenn sie die komplexe und widersprüchliche Erscheinung abbildet? Auf diese Frage versucht Józef Darski aus Poznań Antwort zu geben, indem er unklare Begriffe in den Grammatiken, unbegründete persönliche Entscheidungen mancher Sprachwissenschaftler, ja sogar offensichtliche Widersprüche aufzeigt. In erster Linie zeigt sich hier der schlechte Einfluss der antiken Grammatik und die Unzulänglichkeiten der linguistischen Ansätze in der Sprachtheorie.

Außerdem gibt es in der germanistischen Linguistik sowohl kontroverse Konzepte als auch unklare, verschwommene Begriffe, die von der Nichtadäquatheit der verwendeten Methode zeugen. Das betrifft in erster Linie die Wortarteinteilung, die Zahl der Tempora (z. B. man unterscheidet nach dem Vorbild der lateinischen Grammatik 6 Tempora, aber bei H. Glinz sind 5 Tempora zu finden, bei Thieroff – 10). Umstritten ist u. a. der Begriff „Genus Verbi“. Die Unterscheidung zwischen Aktiv und Passiv wurde aus der griechisch-lateinischen Grammatiktradition übernommen. So wird weiterhin das werden-Passiv als „Passiv-Konstruktion“ eingeordnet, weil es sich aus der Übersetzung des Passivs im Lateinischen (z. B. laudari „gelobt werden“) so ergeben hat. Warum die Verbverbindung werden/sein + Perfektpartizip als Passiv zu gelten habe, ist in den einschlägigen Arbeiten zum Passiv im Deutschen nicht zu finden. Es gibt aber Versuche, festzustellen, welche Sätze mit Hilfe des Passivs paraphrasiert werden können, um „Parallelformen zum Passiv“, „das Passivfeld“, „Modalpassiv“, „Funktionalpassiv“ und quasipassivische Konstruktionen zu bestimmen.

Um einen neuen grammatischen Ansatz zu entwickeln, muss man auf die grammatische Tradition verzichten und neue Kriterien und Verfahren einsetzen. In der Morphologie wird versucht, die Grenzen der Wortformen zu definieren. Neu wird die Flexion des Verbs, Substantivs und Adjektivs dargestellt, indem man sie unifiziert. Für die Adjektive gibt es nur 2 Regeln, die auch Ausnahmen und Schwankungen umfassen. Auch die Substantivflexion wird wesentlich vereinfacht. Kennt man die sogenannten Grundformen, so wird es mit Hilfe von 4 Regeln möglich, alle Substantive zu deklinieren [7, S. 429]. So sieht in groben Zügen die Grammatik des 21. Jahrhunderts aus, die die neuen wissenschaftlichen Paradigmen enthält.

In der Wissenschaft gibt es, wie oben dargestellt, viele Zugänge zur Sprache, weil die Sprache Träger der menschlichen Kultur ist. Die Sprache ist für die Kommunikationswissenschaft und Pragmatik ein Kommunikationsmittel, für die Strukturalisten ein System von Elementen, für Kognitivisten symbolischer Ausdruck des Denkens, für die Theologen Quelle der Offenbarung Gottes, für Juristen die Form des Rechtes, für die Übersetzungswissenschaft das Medium des Translators, für Psychologen das Denken selbst usw. [8, S. 134]. Jeder Zugang zu der Sprache verlangt die Ausarbeitung einer adäquaten Erkenntnistheorie, die ungeachtet dessen, dass die Sprache ein widersprüchliches Phänomen ist, widerspruchsfrei und systematisch sein soll.

Neue Ansätze zu der Sprache verlangen die Entwicklung neuer linguistischer Paradigmen, die dazu berufen sind, den neuen lingualen Sachverhalt adäquat beschreiben zu lassen. Die Wissenschaft bewegt uns dazu, neue Begriffe und neue Theorien zu schaffen. Ihre Aufgabe besteht darin, die Wand der Widersprüche zu brechen, die ab und zu dem wissenschaftlichen Fortschritt den Weg versperren, und neue Perspektiven für die Erforschung der Sprache zu eröffnen. Da z. B. die Sprache zum Kreis der Kulturwissenschaften gehört und mit ihnen Berührungspunkte aufweist, ist sie kultursensibel. Für jeden Menschen ist die Sprache nicht nur der intellektuelle Speicher seiner Erfahrung mit der Welt, der Raster seiner Sicht auf die Welt, sondern das Mittel des sozialen Handels. Daraus folgt, dass es Bereiche sind, welche der Sprache kultursensibel sind: der kulturell beeinflusste Denken findet seine Widerspiegelung und Präsenz im Sprachgebrauch. In diesem Sinne ist sogar Lexikographie ideologisiert, weil die Ideologien, die die Welt mit Hilfe der Wörter verarbeiten, brauchen Wörter, die für die Verarbeitung notwendig sind und in verschiedenen Ideologien verschiedene auslegbare Semantik haben. So stehen z. B.

im Fremdwörterbuch (Duden, Bd. 5) folgerichtig drei Definitionen des Wortes „Demokratie“, die ideologisch gefärbt sind.

BIBLIOGRAPHIE

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист. – Москва: «Прогресс», 1974. – 448 с.
2. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / Михайло Петрович Кочерган. – Київ: "Академія", 2006. – 463 с.
3. Общее языкознание: Внутренняя структура языка – Москва: «Наука», 1972. – 560 с.
4. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / Зинаида Даниловна Попова, Иосиф Абрамович Стернин. – Москва, 2007. – 226 с.
5. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку / Щерба Лев Владимирович – Москва: Учпедгиз, 1957. – 186 с.
6. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке. Избранные работы по русскому языку / Лев Владимирович Щерба. – Ленинград: Русская речь, 1928. – С. 5 – 27.
7. Darski J. Deutsche Grammatik im 21. Jahrhundert. In: Tausend Jahre polnisch-deutsche Beziehungen: Sprache-Literatur-Kultur-Politik / Józef Darski. – Warszawa: Graf-Punkt, 2001. – S. 421 – 432.
8. Debski A. Interkulturalität in der Linguistik und in der Glottodidaktik. In: Germanistische Erfahrungen und Perspektiven der Interkulturalität / Antoni Debski. – Warszawa: Euro Edukacja, 2005. – 336 S.
9. Moskalskaja O. I. Grammatik der deutschen Sprache / O. I. Moskalskaja. – 3. Auflage, Moskau: Vyssaja Skola, 1983. – 345 S.
10. Philosophisches Wörterbuch Band I, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1971. – 592 S.
11. Schmidt W. Deutsche Sprachkunde / W. Schmidt. – Berlin, 1960. – 318 S.
12. Stepanowa M. D., Helbig G. Wortarten und das Problem der Valenz in der deutschen Gegenwartssprache / M. D. Stepanowa, G. Helbig. – Leipzig, 1981. – 215 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Омельченко – викладач кафедри іноземних мов та технічного перекладу Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

Наукові інтереси: граматичне вчення про слово, взаємозв'язок лексики і синтаксису, теорія валентності.

УДК 811.161.2+811.112.2:81'367.5

**ПАСИВНІ КОНСТРУКЦІЇ З СЕМАНТИКОЮ ПРОЦЕСУ
В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ**

Лідія ЦИМБАЛІСТА (Івано-Франківськ, Україна)

У статті розглянуто пасив процесу як підвид пасивного стану в німецькій мові та в кореляції з ним українські конструкції, його відображення в формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних структурах висловлення; здійснено порівняльний аналіз взаємозв'язку пасиву процесу з активом та пасивом стану на матеріалі сучасних художніх текстів.

Ключові слова: пасив процесу, актив, трансформація актив-пасив, агент, пацієнт.

The article deals with Vorgangspassiv (event passive) as a subtype of the passive voice in German and correlating structures in Ukrainian, its reflection in formal-syntactic and semantic-syntactic structures of the sentence; it analyzes the relationship of Vorgangspassiv with the active voice and Zustandspassiv (state passive) on the material of modern fiction.

Keywords: Vorgangspassiv, Zustandspassiv, transformation active-passive, agent, patient.

Визначення та класифікація пасивних конструкцій залишається контроверсійною темою в українському мовознавстві, тому вимагає комплексного підходу до вияву системних зв'язків і особливостей мовних одиниць. Якщо в германістиці пасив традиційно вважається граматичною конверсією активних форм і водночас представляє марковану підкатегорію в категорії стану [5, с. 1], то в українському мовознавстві немає єдності в трактуванні пасивного стану, що відкриває перспективи для зіставно-типологічного дослідження цієї проблеми.

Проблемі дієслівних зворотів, зокрема пасивних, присвячені праці багатьох відомих мовознавців, серед них О. Потебні, В. Сімовича, О. Курило, О. Синявського, М. Сулими, О. Матвієнка, Ю. Шевельова (Шереха), В. Русанівського, Г. Півторака, В. Бріцина, М. Плющ, Н. Непійводи, І. Вихованця, К. Городенської, В. Барчука, О. Бондарка, К. Brinker, G. Helbig, F. Kempter, G. Schoenthal, P. Vogel та ін.

Важливою відмінністю між пасивними конструкціями в німецькій та українській мовах є виділення в першій пасиву процесу (*Vorgangspassiv*) та пасиву стану (*Zustandspassiv*) в останній. Завданням статті є дослідити форми пасиву процесу як різновиду пасивних конструкцій, що має широку парадигму в німецькій мові, та порівняти його з формами, властивими українській мові, визначити їх спільні та специфічні риси.

Семантико-синтаксичні відмінності між пасивом процесу та активом виявляються на трьох різних рівнях: глибинно-синтаксичному, семантико-синтаксичному та на рівні організації висловлювання [4, с. 164].

На думку Г. Шьонталь, в абстрактній глибинній площині німецької мови активні та пасивні конструкції процесу збігаються, а на синтаксично-семантичному рівні вони відрізняються між собою передусім за вибором суб'єкта. Якщо граматичний суб'єкт присутній в пасивному реченні, то він виконує функцію пацієнта (об'єкта дії), а агенс з формально-граматичної точки зору вважається об'єктом [4, с. 164].

Агенс як поширювач в пасивній конструкції є факультативним і наявний лише у три- і чотиричленних конструкціях. Г. Шьонталь відзначає, що вживання пасивних форм без агенса не тільки є характерною рисою окремих функціональних стилів (наприклад, офіційно-ділового, наукового тощо), а й виконує функцію організації тексту [4, с. 167].

Виходячи з рівня організації висловлення, вибір на користь пасивної конструкції перед активною може зумовлюватись відсутністю агенса, тематизацією об'єкта/пацієнта чи рематизацією предиката [4, с. 175].

Вживання пасивних конструкцій з *werden* передбачає перебудову висловлювання через зміну суб'єкта. В активній конструкції суб'єкт є вихідним пунктом для представлення змісту пропозиції, а отже, не є комунікативним центром висловлення [4, с. 167]. *Vorgangspassiv* дає можливість економити мовні засоби завдяки виключенню нерелевантного агенса у двоскладних конструкціях, або, навпаки, перемістити агенса та предикат в комунікативний центр висловлення (рему) у три- та чотиричленних конструкціях.

Наприклад: *Einen Rohstoff zu identifizieren ist so eine Funktion. Das macht ein Element, das ich Prospektor nenne. Abgebaut wird der Rohstoff aber von einem anderen Element, dem Miner. Zur weiteren Verarbeitung wird er transportiert von einem Transporter* (A. Eschbach). Автор описує процес обробки сировини (*der Rohstoff*), яка в двох пасивних пропозиціях виступає формальним суб'єктом і темою; агенси (різні елементи конструкції) та предикати *видобувається* (*wird abgebaut*) і *транспортується* (*wird transportiert*) рематизовані, оскільки це нова релевантна інформація, яку прагне повідомити автор.

І. Вихованець відзначає, що зв'язок між категорією стану та семантико-синтаксичним, формально-синтаксичним та комунікативним ярусами синтаксису в українській мові є складним, звертає увагу на явище пониження комунікативного рангу агенса на користь нового формального суб'єкта – пацієнта при трансформації актив-пасив, а також на подальше послаблення впливу при переході з тричленної у двочленну конструкцію.

Розглянемо приклад: *Традиційні механізми селянської ощадливості були вироблені роками, і така нікчемна річ, як насолода, не бралася ними до уваги* (Н. Сняданко). В цій тричленній конструкції агенса *ними* не є облігаторним для розуміння змісту висловлення та може бути опущений, якщо мовець матиме на меті підкреслити характерність цієї риси не лише для конкретної сім'ї, а й для селян в цілому, перетворюючи конструкцію на двочленну: *така нікчемна річ, як насолода, не бралася до уваги*.

За синтаксичною класифікацією, в німецькій мові виділяють чотири основні типи конструкцій пасиву процесу: одно-, дво-, три- і чотиричленну. Їх можна зобразити наступною схемою: (Passivform/пасивна форма) + ein syntaktisches Subjekt/синтаксичний суб'єкт) + Agens mit Präposition/агенс з прийменником) + ein weiterer Kasus/інший поширювач).

Одночленні пасивні конструкції процесу містять лише предикат, виражений дієсловом у пасивній формі, хоча можуть поширюватися необлігаторними актантами з семантикою локативного, темпорального характеру. Вони вважаються безособовим пасивом без зазначення агенса, хоча функцію формального суб'єкта у висловленні може виконувати *es*, якщо знаходиться на початку речення і не може бути замінене іменником [3, с. 162]. Прикладом може служити наступне висловлювання: *Es grenzt an Hexerei. Doch es wird nicht gehext. Es wird gearbeitet* (E. Kästner). В першому реченні *es* є суб'єктом-носієм стану (*воно/це*), в двох наступних воно виконує функції замітника формального суб'єкта. Автор зміщує акцент з агенса, який настільки багато встигає зробити для досягнення позитивного результату, що це межує з чаклунством (*grenzt an Hexerei*), запевняючи, що суб'єкти не чаклують, а працюють, вживаючи безособову одночленну пасивну конструкцію (*Es wird gearbeitet*).

Однак формально німецькі пасивні односкладні конструкції можуть мати семантику, що не є характерною для українського пасиву, наприклад, слугувати для вираження наказового способу з

конотацією вимоги: *“Jetzt beruhigen Sie sich erst einmal”, fuhr der Polizist dazwischen, der ihm aufgeholfen hatte. “Hier wird nicht geschrien”* (A. Winkelmann).

У цьому висловлюванні поліцейській, який намагається розібратись у непорозумінні, заспокоює сторони конфлікту (*beruhigen Sie sich*), і оскільки це не до кінця впливає на них, використовує свій авторитет і забороняє кричати (*Hier wird nicht geschrien*).

Двочленні конструкції включають предикат, виражений дієсловом в пасивному стані, та формальний суб'єкт (т.зв. *persönliches Passiv* – особовий пасив), але без зазначення агенса [3, с. 163], подібні структури властиві українській мові [2, с. 160].

Verstehen Sie, das hat nichts mit Unfreundlichkeit zu tun, sondern das sind die Sicherheitsmaßnahmen einer Botschaft. Das ist ganz normal. Das wird überall so gehandhabt (A. Eschbach). У цьому прикладі пасивний стан обраний у зв'язку з формальним характером спілкування, адже розмова відбувається між керівником та підлеглою. Мовець прагне відмежуватись від відповідальності за накладені на співрозмовника обмеження (*das hat nichts mit Unfreundlichkeit zu tun*), які виправдовує, називаючи їх поширеною практикою. Українською мовою така семантика передається узагальнено-безособовою конструкцією.

Три- і чотиричленні конструкції відрізняються від попередніх тим, що включають агенса, виражений іменником чи займенником із прийменником. Якщо агенс є живою істотою, формальний об'єкт у пасивному реченні вживається у давальному відмінку з прийменником *von*. Наприклад: *Die Wohnung wird in diesem Moment von der Spurensicherung untersucht. Sie lebte in Braunschweig, also kaum zwei Autostunden von hier entfernt* (A. Winkelmann).

Оскільки автор у цьому висловленні не знає виконавця дії, йому лише відомо, що це криміналісти (*Spurensicherung*); він зосереджується на факті проведення обшуку в квартирі, що підкреслюється актантом із темпоральною семантикою (*in diesem Moment*), та обирає пасивну тричленну конструкцію, щоб надати якомога точнішу інформацію співрозмовнику. Іntenція автора виявляється і в наступній пропозиції, яка містить відомості про розміщення квартири (*in Braunschweig*) та відстань до неї (*kaum zwei Autostunden von hier entfernt*).

Дія може виконуватись неживим об'єктом, це, наприклад, може бути явище природи, прилад тощо: *Dieses halbmondförmige Ding ist Teil eines Motors, der nach dem Linearprinzip arbeitet, mit einem simplen Magnetfeld, das von diesem Element erzeugt wird* (A. Eschbach).

У цьому висловленні мовець пояснює принцип роботи свого винаходу: мотор працює на простому магнітному полі, що виробляється (*wird erzeugt*) елементом у формі півмісяця (*dieses halbmondförmige Ding*). Тричленна пасивна конструкція оптимально задовольняє потреби винахідника у спрощенні мовлення та точній передачі перебігу функціонування приладу, що буде доступною для співрозмовника і не відволікатиме його увагу на зайві деталі.

Отже, в німецькій мові пасив процесу утворюється за схожою схемою і має чотири різновиди. В українському мовознавстві, натомість, не прийнято розділяти пасив на підвиди, оскільки його парадигма є в цілому обмеженою. Розглянемо доступні способи утворення форм пасивного стану в українській мові та порівняємо їх семантику з пасивом процесу в німецькій.

В українській мові виділяють три основні синтаксичні типи пасиву: пасивні дієприкметники; віддієприкметникові форми на *-но/-то*, а також пасивні форми, які утворюються за допомогою постфікса *-ся* від дієслів недоконаного виду дійсного способу [2, с. 160].

К. Городенська висловлює думку, що в основі трансформації актив – пасив лежить семантичне перетворення предиката дії на предикат стану як наслідку цієї дії, що можна охарактеризувати як лексичну деривацію в її модифікаційно-транспозиційному різновиді, співвідносячи таким чином пасивний стан в українській мові в цілому з німецьким *Zustandspassiv*. На думку дослідниці, пасивним корелятом перехідних дієслів є пасивні дієприкметники доконаного та недоконаного виду, що вживаються у трикомпонентних та похідних від них двокомпонентних конструкціях [1, с. 243]. Для прикладу: *Ця світлина ніби натякала: глиняні горщики давно розбилися, але традиція сушити помитий посуд на сонці залишилась. І з приємністю дізналась, що це було сфотографовано поблизу Добромиля, майже на кордоні з Польщею. І що не я одна зачарована цим місцем* (Г. Пагутяк). Пасивний дієприкметник доконаного виду *зачарована* входить до тричленної пасивної конструкції, в якій автор висловлювання виступає носієм стану, а суб'єкт відповідної активної конструкції (*Це місце зачарувало не мене одну*) представлений у вигляді поширювача в орудному відмінкові.

Сумнівним залишається питання визначення агенса у цьому прикладі, оскільки *зачарованість* носія стану є не результатом активної діяльності суб'єкта чи об'єкта, а станом, викликаним

певними властивостями *місця* (населеного пункту Добромиля) та внутрішнього настрою автора. Таку пасивну конструкцію можна спростити до двочленної (*І що не я одна зачарована*), оскільки актант *цим місцем* є факультативним і може бути виведеним із контексту.

Відмінність цього прикладу від пасиву стану в німецькій полягає в тому, що *Zustandspassiv*, внаслідок своєї відчуженості як від агенса, так і від процесу, не допускає наявності агенса в приєднаній групі [3, с. 182]. Таке семантичне забарвлення характерне для українських предикатних форм на *-но/-то*, які не пов'язуються навіть з імпліцитним носієм, а “є завершальною ланкою в процесі нейтралізації суб'єкта — виконавця дії” [1, с. 243-244].

Звернімося до попереднього прикладу, де пасивному дієприкметникові передують конструкції *бути* + *предикативна форма на -но*: ... *це було сфотографовано поблизу Добромиля, майже на кордоні з Польщею*.

Тут вибір мовцем пасивної конструкції має на меті підкреслити, що важливим є не те, хто зробив світлинку, а зображений на ній пейзаж та емоційний відгук, який він викликає у читача.

Як бачимо, пасивні дієприкметники та предикативні форми на *-но/-то* не передають семантику пасиву процесу, що залишає предикати з постфіксом *-ся* виразниками цього різновиду пасивного стану. Однак в українському мовознавстві дедалі чіткіше виявляється тенденція до нівелювання і навіть виключення пасивних форм із постфіксом *-ся* як таких, що знаходяться на крайній периферії парадигми [1, с. 243]. Навряд чи можна погодитися з таким радикальним підходом, адже через відмову від пасивних форм процесу зменшується арсенал доступних мовцеві засобів для розставлення акцентів у визначенні категорії стану в цілому, втрачається важлива ланка трансформації актив – пасив.

У німецьких граматиках зафіксовано, що пасив стану утворюється не напряму від активної форми, а через проміжний етап – пасив процесу [3, с. 175]. Проаналізуємо наступне висловлення: *Die Tür wird geöffnet, warme Luft streichelt seine Wange, streichelt sein linkes Ohrläppchen* (A. Winkelmann).

Пасивний стан у цьому прикладі представлений двочленною конструкцією з семантикою процесу: *Двері відчиняються*. В цій ситуації перехожий помітив, що водієві стало погано в машині, постукав і, не отримавши відповіді, відчинив дверцята машини. Перетворення актив – пасив стану виглядатиме наступним чином:

Актив: *Jemand öffnet die Tür*. – *Хтось відчиняє дверцята*. Не уточнено особи, оскільки мовцеві (водієві) вона не відома, він сприймає оточення не цілісно, а бачить тільки наслідок дії.

Пасив процесу: *Die Tür wird geöffnet*. – *Двері відчиняються*. Потім водій відчув потік теплого повітря, яке погладило його по щоці (*warme Luft streichelt seine Wange*), отже, двері вже відчинилися.

Пасив стану: *Die Tür ist geöffnet*. – *Двері відчинені*.

Водночас зазначимо, що в українській мові виокремлення пасивних конструкцій процесу ускладнене, оскільки, на відміну від німецької форми *werden* + *Partizip II*, постфікс *-ся*, крім семантики пасиву процесу, також виражає словотвірні значення зворотних дієслів [1, с. 243]. Однак дотримуємося думки, що це не є підставою для його викреслювання з парадигми пасивного стану, а аналіз таких конструкцій із залученням контексту дозволяє відмежувати зворотні дієслова, в т.ч. пасивно-якісні, як такі, що є найближчими за значенням, від дієслів пасивного стану.

Наприклад: *Він наповнив склянку, хлюпнувши вином на білий вовняний килим. На обличчі читалася відраза* (Г. Вдовиченко). *Відраза* не може бути носієм дії або стану, оскільки сама є станом людини, а *читатися* не є її внутрішньою властивістю. Ситуація, закладена в цій пропозиції, вимагає наявності в носія стану відрази та спостерігача, який може *читати* це відчуття на його обличчі. Відповідно, в другому реченні маємо справу з двочленною пасивною конструкцією з семантикою процесу.

Можна зробити висновок, що комплексний аналіз висловлень із залученням контексту дозволяє провести паралелі між пасивом процесу в німецькій мові та пасивними конструкціями з дієсловами з постфіксом *-ся* в українській мові. Спільні та відмінні риси між пасивними зворотами та особливості трансформації актив – пасив постають у межах зіставно-типологічного дослідження та становлять інтерес для подальшого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна. грамика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. видавництво “Пульсари”, 2004. – 400 с.

2.Городенська К. Категорія стану в українській мові: проблема статусу та структури / Катерина Городенська // Мова у дзеркалі особистості: філологічні дослідження, присвячені 80-річчю доктора філологічних наук, професора, академіка НАПН України Кононенка Віталія Івановича. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – С. 159-166.

3. Buscha J. Deutsche Grammatik / Joachim Buscha, Gerhard Helbig. – Leipzig, Berlin, Munchen, Wien, Zürich, New York: Langenscheidt Verlag Enzyklopädie, 1996. – 735 S.

4. Schoenthal G. Kontextsemantischen Analysen zum Passivgebrauch im heutigen Deutsch. Zur Mitteilungsperspektive im Passivsatz / Gisela Schoenthal // Das Passiv im Deutschen: Akten d. Kolloquiums uber d. Passiv im Dt., Nizza 1986 / hrsg. vom Centre de Recherche en Linguistique Germanique (Nice). – Tubingen: Niemeyer, 1987. – 258 S.

5. Vogel P. Das unpersönliche Passiv: Eine funktionale Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung des Deutschen und seiner historischen Entwicklung / Petra Maria Vogel. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2006. – 276 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лідія Цимбаліста – аспірант кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: загальне та зіставне мовознавство, германістика, семантичний синтаксис, психолінгвістика.

УДК 811.161.2’367.52

**КВАНТИТАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОРЯДКУ СЛІВ
У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ГАЗЕТНИХ ТЕКСТАХ
(на матеріалі односкладних речень)**

Оксана ШУХОВА (Харків, Україна)

Стаття являє собою спробу дослідження особливостей українського словопорядку у текстах сучасних українських газет з точки зору кількісних виявів різних його типів. Наведено статистику односкладних речень з різним порядком слів, виділених із текстів методом суцільної вибірки. Особливу увагу зосереджено на змінах порядку слів у залежності від типу газетного тексту. Окремо розглянуто деякі особливості номінативних речень.

Ключові слова: порядок слів, односкладні речення, номінативні речення, парцеляти, приєднувальні конструкції.

The article attempts to investigate the peculiarities of Ukrainian word order in modern Ukrainian newspaper texts from the point of view of its quantitative expression. It provides the statistics of single-constituent clauses with different word order excerpted from the texts, using the method of total sampling. Special attention is given to the changes in word order depending on the type of newspaper texts. Some particular features of nominal sentences are taken into consideration.

Keywords: word order, single-constituent clauses, nominal sentences, parcels, conjunctive constructions.

Порядок слів здавна цікавить українських і світових мовознавців. При вивченні цього явища досягнуто значних успіхів, проте багато питань ще й досі лишаються поза увагою дослідників. Подана стаття є спробою встановлення особливостей кількісного вияву різних типів порядку слів в односкладних реченнях, вибраних із сучасних газетних текстів. Джерельною базою дослідження слугували газети «День», «Слово Просвіти», «Культура і життя», «Вечірній Київ», «Хрещатик», «Сільські новини», «Народна армія» (див. список джерел). Часові рамки досліджуваного матеріалу – 2013–2014 роки. Проаналізовано 944 односкладних речення різних типів та 43 парцельованих і приєднувальних конструкції, дібраних із зазначених джерел. До останніх відносимо сурядні або підрядні частини складних речень, що інтонаційно оформлені як окремі речення та мають певну структурно-граматичну автономність [7, с. 110] [6, с. 12], [9, с. 69]. Таблиця 1 відображає загальну кількість речень різних типів та вищезазначених конструкцій, виділених із текстів методом суцільної вибірки.

Таблиця 1

Тип речень	Кількість речень	% від загальної кількості речень	Кількість парцелятів	% від загальної кількості парцелятів
Всього	944		43	
Означено-особові	93	9,9	4	9,3
Неозначено-особові	146	15,5	5	11,6
Узагальнено-особові	1	0,1	1	2,3
Безособові	113	12,0	23	53,5
Безособові на -но, -то	90	9,5	5	11,6
Інфінітивні	30	3,2	3	7
Номінативні	457	48,4	-	-
Пряма мова	14	1,5	2	4,7

У Таблиці 2 надано кількісну характеристику типів порядку слів в односкладних реченнях і парцельованих конструкціях. Для позначення членів речення були використані такі скорочення: Р – присудок, О – додаток, С – обставина.

Таблиця 2

Порядок слів	Кількість речень	% від заг. кільк. речень	Кількість парцелятивів	% від заг. кільк. парц.	Порядок слів	Кількість речень	% від заг. кільк. реч.	Кільк. парцелятивів	% від заг. кільк. парц.
Р	13	1,4	-	-	СРОС	10	1,1	-	-
ОР	27	2,9	8	18,6	СРОО	10	1,1	-	-
РО	63	6,7	3	7	ССРО	30	3,2	-	-
РС	16	1,7	-	-	СОРС	11	1,2	-	-
СРО	39	4,1	2	4,7	ОРСС	12	1,3	2	4,7
ОРС	34	3,6	5	11,6	СССРО	9	1	-	-
РОС	11	1,2	-	-	Інші	120	12,7	18	39,5
СОР	10	1,1	2	4,7	Номін.	457	48,4	-	-
РОО	21	2,2	-	-	Розп.	836	88,6	38	88,4
					Неокл.	813	86,1	38	88,4
					Окл.	23	2,4	-	-
ОРО	26	2,8	3	7	Пит.	31	3,3	1	-
СОРО	11	1,2	-	-	Спон.	63	6,7	2	4,7
					Неокл.	53	5,6	2	4,7
					Окл.	10	1,1	-	-

З наведених даних видно, що в кількісному відношенні перевагу мають речення з порядком слів РО – *Сформулюємо ці запитання* (2, с. 8) та СРО – *На їхні місця було призначено нових керівників* (7, с. 2). Щодо парцелятивів та приєднувальних конструкцій, то структура більшості з них відповідає словопорядкові ОР – *І це можна зрозуміти* (2, с. 6) та ОРС – *А звання заслуженого художника України було присвоєно аж після 60-річного ювілею* (3, с. 5).

Предметом подальшого аналізу стали окремо взяті тексти газетних статей, заголовків та підзаголовків, гороскопів тощо. Таблиця 3 відображає найпоширеніший порядок слів у реченнях.

Таблиця 3

	Кількість	Найпоширеніший порядок слів	Приклад
Статті	291	РО 37,4%	Не турбуватимемо давню історію (6, с. 2).
Інтерв'ю	51	РО 15,7 %	Щастило на чудових людей (3, с. 7).
Гороскопи та кулінарні рецепти	50	РО 10%	Не забувайте про відпочинок (5, с.12).
Заголовки та підзаголовки	49	ОР 22,4 %	200-річному ювілею Т.Г. Шевченка присвячується (3, с. 8).
Відгуки та огляди	19	РО 15,8% СРО 15,8%	Почнімо з найпростішого (2, с. 17). Після виборів президента оберемо нову ВР (2, с. 12).
Новини	16	ССРО 18,8%	Станом на середину травня на Slando було виставлено понад 80 тисяч оголошень про продаж квартир у Києві (7, с. 3).
Реклама	10	РО 30 % ОРС 30 %	Отримайте своє ПРАВО НА АВТО (5, с. 9). Інформацію надсилаємо безкоштовно (1, с. 17).
Підписи під фото	9	ОРО 66,7 %	Інформацію надано Синодальним відділом Української Православної Церкви (7, с. 4).
Рубрики	5	Р 40% РО 40%	Виявляється (5, с. 11). Виховуємо патріотів (4, с. 2).

Вихідні дані газет	5	РС 40%	Віддруковано у друкарні ТОВ «Книга» (5, с. 12).
--------------------	---	--------	---

Таблиця 4 надає інформацію щодо порядку слів у парцелятах

	Кількість	Найпоширеніший порядок слів	Приклад
Статті	30	ОР 20%	Адже вияв шани й любові до українського Кобзаря – не перелічити (2, с. 11).
Інтерв'ю	5	РО 40 %	Та згадаймо Шевченкове «і чужого научайтесь, і свого не цурайтесь» (2, с. 23).
Відгуки, огляди	4	ОРС 50%	Однак усі дії активістів майдану подають в суто негативному забарвленні (2, с. 19).

По декілька речень з різним порядком слів кожне знаходимо у текстах звернень, листів, афіш та анонсів.

Окремо слід зосередитися на номінативних реченнях, адже їх кількість дорівнює майже половині всього досліджуваного матеріалу. Аналізом встановлено, що більшу частину з них (69,6%) становлять ті, в складі яких є залежні члени. У таких реченнях порядок слів зазвичай виконує певну функцію. Зокрема, він часто допомагає відрізнити односкладне номінативне речення – *Вічна пам'ять* (2, с. 15) від двоскладного – *Пам'ять вічна* [1, с. 206-207], [8, с. 119], [15, с. 177]. Хоча постпозитивний прикметник не завжди буває присудком – *Київ діловий* (7, с. 2); *Справи московські* (2, с. 4) [13, с. 68]. У цілому, до односкладних речень відносимо більшість заголовків та підзаголовків статей – *Непересічні будні військових вогнеборців* (4, с. 3), назв рубрик – *Новини* (3, с.3), назв фільмів у анонсах – *Любов на два полюси* (1, с. 16) або вистав у афішах – *Балет-феєрія Кармен-сюїта* (1, с. 8) тощо, хоча не всі українські мовознавці вважають їх реченнями. Так, П.С. Дудик [5, с. 261], А.П. Грищенко [3, с. 417], А.П. Загнітко [7, с. 226], К.Ф. Шульжук [15, с. 131] та інші розглядають подібні синтаксичні одиниці в контексті номінативних речень. Натомість Б.М. Кулик [8, с. 111], Д.І. Ганич [1, с. 156], О.Д. Пономарів [11, с. 269], Юрій Шерех (Ю. В. Шевельов) [13, с. 91], [14, с. 97] заперечують їх належність до речень взагалі.

Не менші суперечки серед вчених викликає і називний теми, який А.П. Грищенко [3, с. 417], П.С. Дудик [5, с. 261- 262], А.П. Загнітко [7, с. 226], К.Ф. Шульжук [15, с. 131] та інші відносять до номінативних речень на відміну від Б.М. Кулика [8, с. 112], О.Д. Пономарева [12, с. 269], котрі не вважають подібні синтаксичні утворення реченнями. В процесі аналізу речень з називним теми було знайдено 15, 80% з них знайшлося у гороскопах – *Риби. Ваша успішність і внутрішня гармонія зараз прямо залежать від домашнього благополуччя* (5, с. 12). Усі вони віднесені до номінативних.

Певні труднощі викликають також речення, що найчастіше мають у своїй структурі іменник та обставину місця або часу, розташовану перед ним чи після нього – *У центрі сюжету «Ілюзії страху» бізнесмен на ім'я Короб* (3, с. 10); *Першого березня у професора Олександри Сербенської 85-літній ювілей* (2, с. 14); *Згорьовані батьки на могилі сина* (6, с. 3); *Початок вистави о 19.00* (1, с. 8). Д.І. Ганич [1, с. 75], А.П. Грищенко [2, с. 410], П.С. Дудик [4, с. 280], О.Д. Пономарів [12, с. 272] трактують їх як двоскладні еліптичні неповні із пропущеним дієсловом-присудком на відміну від О.Н. Синявського [10, с. 230], І.І. Слинська [11, с. 250-253], Ю. Шереха (Шевельова) [14, с. 96], які зараховують такі речення до номінативних односкладних. В ході дослідження подібних речень було виділено 108. Певною мірою схожими на них за своєю структурою є речення, що є переважно заголовками та підзаголовками і мають залежний від іменника член наприкінці – *Економіка в заручниках* (2, с. 5); *Київ у цифрах* (1, с. 1); *Вишня у власному соку* (5, с. 12); *«Блондинка в законі»* (1, с. 11); *«Ганна на ший»* (1, с. 14), адже їх природа також не є дослідженою до кінця. Враховуючи можливість трактувати залежний член в таких реченнях як неузгоджене означення, під час аналізу їх віднесено до номінативних односкладних, хоча деякі подібні можна розглядати й як неповні двоскладні з нульовою зв'язкою – *Україна в огні* (2, с. 15) [7, с. 166].

Невеликий відсоток проаналізованого матеріалу складають речення з прямою мовою. Серед них 50% становлять ті, що мають слова автора після прямої мови і дієслово у препозиції до залежного члена – *«Торік «Газпром» попросив ЄС дозволити збільшити обсяг подавання газу через газопровід «Опал»...», - ідеться в статті* (1, с. 6). У реченнях зі словами автора на початку у рівному відношенні спостерігаємо різні приклади розташування дієслова-присудка стосовно до

залежних членів: *Недаремно в одному з газетних звітів про «поезо-концерт» було зазначено: «Маяковський дуже переконливо й дохідливо...»*. (1, с. 20-21); *Мотивацію цього вчинку можна прочитати на сторінці Наталії Фібриг у Facebook: «Як українські журналісти, котрі живуть і працюють у Німеччині...»* (2, с. 21).

Таким чином, у результаті проведеного дослідження було встановлено, що в текстах сучасних українських газет серед односкладних речень переважають ті, порядок слів яких відповідає структурі РО. Це простежується у текстах статей, інтерв'ю, гороскопів та кулінарних рецептів, відгуків та оглядів, реклами тощо. Що ж до номінативних речень, то з точки зору порядку слів інтерес становлять лише ті, що мають у своєму складі залежні від іменника члени. Перспективу подальшого вивчення проблеми вбачаємо у дослідженні особливостей порядку слів у текстах інших функціональних стилів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ганич Д.І. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
2. Грищенко А.П. Неповне речення / А.П. Грищенко // Українська мова. Енциклопедія / За ред. В.М. Русанівського та ін. – К.: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 2004. – С. 409-410.
3. Грищенко А.П. Номінативне речення / А.П. Грищенко // Українська мова. Енциклопедія / За ред. В.М. Русанівського та ін. – К.: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 2004. – С. 416-417.
4. Дудик П.С. Неповні речення / П.С. Дудик // Сучасна українська літературна мова в 5-ти кн. / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. Кн.3. Синтаксис. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 262-309.
5. Дудик П.С. Односкладні речення / П.С. Дудик // Сучасна українська літературна мова в 5-ти кн. / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. Кн.3. Синтаксис. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 232-262.
6. Загнітко А. Закономірності і напрями внутрішньореченневої актуалізації (на матеріалі парцельованих і приєднуваних конструкцій) / А. Загнітко // Семантика і прагматика граматичних структур. Збірник наукових праць. – Донецьк, 1998. – С. 6-14.
7. Загнітко А.П. Основи українського теоретичного синтаксису. Ч.1 / А.П. Загнітко. – Горлівка: ГДПШМ, 2004. – 227 с.
8. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови : [підруч.] / Б.М. Кулик. – К.: Радянська школа, 1965. Ч.ІІ: Синтаксис. – 282 с.
9. Плющ Н.П. Парцеляція як засіб експресивного синтаксису / Н.П. Плющ / Українська мова і література в школі. – К.: «Радянська школа», 1981. – №1 (287). – С. 68-71.
10. Синявський О. Норми української літературної мови / О. Синявський. – Х.: Література і мистецтво, 1931. – 368 с.
11. Слинко І.І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання : [навч. посібн.] / І.І. Слинко, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 669 с.
12. Сучасна українська мова : [підруч. / за ред. О.Д. Пономарева]. – К.: Либідь, 2001. – 400 с.
13. Шевельов Ю. До питання про генезу й природу називних речень / Ю. Шевельов : [підгот. до друку К. Каруник за участі С. Вакуленка]. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 135 с.
14. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен: Молоде життя, 1951. – 402 с.
15. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : [підруч.] / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 406 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

16. Вечірній Київ. Київська муніципальна газета. – 2014. – 13 березня. – 24 с.
17. День. Щоденна всеукраїнська газета. – 2014. – 28 лютого - 1 березня. – 24 с.
18. Культура і життя. Загальнодержавна українська газета. – 2014. – 14 березня. – 16 с.
19. Народна армія. Центральний друкований орган Міністерства оборони України. – 2013. – 16 травня. – 8 с.
20. Сільські новини. Всеукраїнська щотижнева газета. – 2013. – 20 червня. – 12 с.
21. Слово Просвіти. Всеукраїнський культурологічний тижневик. – 2014. – 20-26 березня. – 16 с.
22. Хрещатик. Газета Київської міської ради. – 2013. – 22 травня. – 8 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Шухова – викладач кафедри англійської фонетики і граматики Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди.

Наукові інтереси: комунікативний синтаксис, стилістичний синтаксис.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОНЕТИКИ, ФОНОЛОГІЇ ТА ОРФОГРАФІЇ

УДК 811.112.2

AUSSERPHONOLOGISCHE AUSSPRACHEPHÄNOMENE ALS FOLGEN DES SPRACHKONTAKTES

Artur TWOREK (Wrocław, Polen)

Мета статті – продемонструвати фонетичні особливості двох сілезьких діалектів: німецького діалекту Шенвальду та польського діалекту Краповіце. Проаналізовані фонетичні особливості не відносяться до фонології та є предметами впливу німецької мови на польську та польської на німецьку. Ці особливості стосуються еквівалентності проміжних звуків та дифтонгів, а також різної артикуляції плавного /r/.

Ключові слова: діалекти Сілезії, німецька мова, польська мова, фонетика.

The aim of this paper is to show some phonetic phenomena of two dialects in Silesia: the German dialect of Schönwald and the Polish dialect of Krappitz. The analyzed phonetic phenomena are not phonological and they are subjects of influences from German in Polish and from Polish in German. These phenomena concern the equivalence of glides and diphthongs as well as different articulation of the liquid /r/.

Key words: Silesian dialects, German, Polish, phonetics.

Im Titel des folgenden Beitrags werden zwei Schwerpunkte angedeutet, die einleitend erläutert werden müssen. Zum Einen lautet die Frage: Was sind die außerphonologischen Aussprachephänomene? Und zum Anderen: Was verstehen wir hier unter Sprachkontakten?

Innerhalb der lautlichen Manifestation einer Sprache aber auch eines Dialekts wird gewöhnlich auf Phänomene hingewiesen, die einen unterscheidenden (distinktiven) Charakter haben. Die lautlichen Systeme von beispielsweise zwei Sprachen bzw. von einem Standard und einem Dialekt werden aus der zugrundeliegenden phonologischen Perspektive beschrieben, indem einzelnen, am häufigsten segmental-artikulatorischen Merkmalen¹ die phonologisch-distinktive Funktion zugeschrieben wird. Selten wird sowohl in der sog. beschreibenden Phonetik als auch in der Phonodidaktik auf diejenigen artikulatorischen Merkmale hingewiesen, die – aus der Sicht der Phonologie – nicht im Stande sind Systemeinheiten (Sprachlaute, ggf. Phoneme) voneinander zu differenzieren, die aber in realen Sprechakten von ihren Teilnehmern (in erster Linie: von Hörern) wahrgenommen werden und – auch wenn sie keine strukturell-semanticen Verschiebungen direkt hervorrufen – sie (in erster Linie: Sprecher) bewerten, nicht selten sogar stigmatisieren² lassen. Solche außerphonologische Phänomene – beispielsweise: variiende vokalische Qualität oder Quantität (wo sie nicht distinktiv sind), unterschiedlich intensive Aspiration der Verschlusslaute, Friktionsgrad der /j/-Laute, einzelne Varianten der /r/- oder /l/-Laute udä. – die in der Ausspracherealität vorkommen, werden zum Ziel folgender Überlegungen, obwohl nur exemplarisch dargestellt.

Wir wollen an dieser Stelle keine systematische Diskussion um das Wesen der Sprachkontakte führen, die mindestens seit der Veröffentlichung von Weinreichs „Languages in Contact“ sehr fruchtbar ist und begrenzen uns nur darauf, was im Folgenden dargestellt wird. Es geht also um das regional bedingte Aufeinandertreffen von zwei Sprachen: Deutsch und Polnisch, oder präzise gesagt von bestimmten dialektalen Varietäten von diesen Sprachen, zu dem in Schlesien gekommen ist. Der allermeiste Teil dieser Region liegt heute in Polen. Es ist eine intern nicht ausgeglichene Region (auch mit der Präsenz des Tschechischen und peripher des Ober- und Niedersorbischen sowie des Slowakischen), in der je nach dem Gebiet und je nach den historischen Zeitpunkten die sprachlichen deutsch-polnischen Relationen verschiedenartig ausgesehen haben und infolgedessen bis heute quantitativ und qualitativ unterschiedlich sind.

Das ursprünglich slawischsprachige Schlesien wurde etwa seit den Anfängen des 13. Jahrhunderts kolonisiert. Die deutschsprachigen Ansiedler kamen aus unterschiedlichen Regionen, was natürlich Spuren in ihrer Sprache, in unterschiedlich regional gefärbten Varianten des Deutschen hinterlassen hat. Lange

¹ Obwohl es freilich Sprachen (z.B. die ostslawischen) gibt, in denen segmentale Defizite in diesem Bereich auf der Ebene der suprasegmentalen Wortbetonung kompensiert werden.

² Dazu vgl. u.a. Kohler [1977, S. 28ff.].

Zeit hatten diese Ansiedlergruppen relativ wenig Kontakt miteinander, was schlechthin aus der Topographie Schlesiens resultiert. Und auch weil die einzelnen schlesischen Varianten etwa vor Ort mit dort ansässigen slawischen – vor allem polnischen, aber auch tschechischen oder sorbischen – Einwohnern konfrontiert wurden, konnte sich sogar bis zu den 30er Jahren des 20. Jahrhunderts kein einheitliches deutsches Schlesisch herauskristallisieren. Die Dominanz des Deutschen in Schlesien war im westlichen Teil der Region stärker und ließ in Richtung Osten allmählich nach. Interessanterweise – nach den Grenzenverschiebungen infolge des Zweiten Weltkrieges konnte man Ende 40er Jahre des 20. Jhs. eine umgekehrte Tendenz beobachten, d.h. je westlicher in Schlesien desto schwächer ist die gegenwärtige Präsenz des Deutschen gegenüber dem Polnischen und in östlicheren Teilen der Region bleibt Deutsch bis jetzt eine stabile Minderheitssprache. Die Spezifik des deutsch-polnischen Sprachkontaktes in Schlesien war einerseits bidirektional und andererseits unausgeglichen, d.h. mancherorts hat die eine der beiden Sprachen (bzw. ihre Variante) die andere (bzw. ihre Variante) als Gebersprache beeinflusst, anderorts wurde eine solche Gebersprache zur Nehmersprache. Im folgenden Untersuchungsmaterial sollen zwei derartige Relationsfälle illustriert werden. Einerseits ist das ein deutscher Dialekt der inselartig in der Umgebung des dominierenden Polnischen funktioniert hat und andererseits geht es um einen polnischen Dialekt¹ der aus historisch-territorialer Sicht unter starkem Einfluss des Deutschen gestanden hat.

Im ersteren Fall handelt es sich um eine deutsche Sprachinsel bei ostschlesischen Gleiwitz (pol. ‚Gliwice‘): und zwar um Schönwald (pol. ‚Bojków‘). In einer im Jahre 1911 erschienenen Monographie über Schönwald schreibt ihr Autor Konrad Gusinde von der „vergessenen deutschen Sprachinsel im polnischen Oberschlesien“. Dennoch gilt sie – mindestens aus sprachwissenschaftlicher Perspektive – kaum als vergessen. In zahlreichen Beiträgen, nicht nur von Gusinde, aber auch von Wolfgang Jungandreas, Theodor Frings und in polnischer Germanistik vor allem von Maria Katarzyna Lasatowicz analysiert man den Dialekt diachronisch aus sprachstruktureller und soziolinguistischer Sicht. Dieser Inseldialekt hat sich praktisch bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges bewahrt und obwohl er relativ stark isoliert funktioniert hat, kann man in ihm die polnischen Einflüsse schon beobachten. Die Daten für den folgenden Beitrag sind aus einem Korpus exzerpiert worden, der aus einem über 13 Stunden langen, gesprochenen Text besteht, der von einer Informantin Anfang 80er Jahre des 20. Jhs. selbst aufgenommen und dem Deutschen Sprachatlas in Marburg sowie des Weiteren der polnischen Germanistik von der Autorin zur Verfügung gestellt worden ist. Die Dame wurde 1920 in Schönwald geboren und lebte auch dort. Seit dem Ende des zweiten Weltkriegs wohnte sie in Mittelhessen. In ihrer nächsten Umgebung gab es keine anderen Personen aus Schönwald. Sie hat aber lange Jahre regelmäßig Kontakte mit anderen Schönwäldern gepflegt und ist schließlich auf die Idee gekommen, die Geschichte Schönwalds und ihre eigenen Erinnerungen erst aufzuschreiben und im Anschluss das Geschriebene noch aufzunehmen, um nicht nur die Geschichte, sondern auch noch die Sprache zu bewahren. Die Struktur der Aufnahmen beruht darauf, dass derselbe Text in drei Varianten gesprochen wird: einem Satz im Standarddeutsch folgen zwei im Schönwälder Dialekt aufgenommene Sätze, wobei der eine die für den Zeitpunkt der Aufnahme natürliche Variante illustriert und der andere eine Art der Wiedergabe des Schönwalddeutschen aus der Vorkriegszeit sein sollte.

Im weiteren Fall handelt es sich dagegen um die in den letzten zwei Jahren im Rahmen eines größeren Projekts² gesammelten Aufnahmen. An dieser Stelle werden Beispiele angeführt, die von zwei älteren Damen stammen, die deutschsprachiger Herkunft sind, aber seit Jahrzehnten stark polonisiert sind und häufiger Polnisch als Deutsch verwenden. Sie wohnen in kleinen Dörfern im Kreis Krappitz (pol. ‚Krapkowice‘). Und eben ihr polnischer Dialekt der unter wesentlichem Einfluss des Deutschen als Erstsprache steht, wird hier analysiert.

Für die beiden hier analysierten kleinen Korpora gilt, dass sie erstens gegenwärtiges (wenn auch auf Vergangenheit bezogenes) Material sind, und zweitens dass sie stark idiolektalisiert sind, was aber ein typisches Merkmal für die jetzige Situation ist. Sie bilden dennoch eine interessante Beobachtungsquelle hinsichtlich der Evidenz außerphonologischer Aussprachephänomene. In den dialektalen Abweichungen von einem – nicht selten – nur imaginierten phonetischen Standard sind die lexikalisch-semantische Verschiebungen generierenden Phonemänderungen selten und wenn schon, dann etwa unabsichtlich der Fall. Viel häufiger kommt es vor, dass die dialektalen Realisierungen darauf beruhen, dass beispielsweise ein Merkmal mit dem distinktiven Potential zwar geändert wird, was aber zu keinen lexikalisch-

¹ Wir bezeichnen die beiden analysierten Formen als Dialekte als rein linguistischer und nicht (sprach)politischer Sicht.

² Im Rahmen eines am Institut für Germanische Philologie der Universität Wrocław (Breslau) geplanten Projekts, das sich zum Ziel setzt, den aktuellen Stand der polnischen und deutschen Dialekte in Oberschlesien zu archivieren und sprachwissenschaftlich zu bearbeiten.

semantischen Bedeutungsverschiebungen führt. Das gilt unter anderen für den bekannten [g]-[j]-Wechsel im Berlinischen oder bei der ausschließlich stimmloser Aussprache des [s] (an Stellen wo es im Standard zum stimmhaften [z] wird) im Bairisch-Österreichischen Raum. Eine weitere Gruppe phonetischer Phänomene, die in bestimmten Dialekten zu finden sind, sind Ergänzungen oder Tilgungen eines Merkmals (manchmal sogar Merkmale) oder gegebenenfalls die Wahl einer artikulatorischen sonst (d.h. im Standard) nicht bevorzugten Sprachlautvariante¹. Inspiriert und motiviert werden solche Phänomene einerseits durch die Außeneinflüsse (vor allem durch die Nachbarsprache, Kontaktsprache)² und andererseits durch die Defizite (seltener durch die Überschüsse) im eigenen System. Die natürlichen idiolektalen Neigungen der Sprecher werden in solchen Situationen entsprechend gesteuert. In folgenden wenigen ausgewählten Beispielen möchten wir nur exemplarisch auf solche segmentale³ Phänomene hinweisen, indem wir zwei deutsch-polnische durch diesen Sprachenkontakt hervorgerufene Aussprachebesonderheiten analysieren.

Die zwei unten illustrierten Erscheinungen lassen sich auf die oben angeführten Mechanismen zurückführen. Zum Einen geht es um den Einsatz der konsonantischen Gleitlaute bzw. Tendenzen zur vokalischen Diphthongierung. Was motiviert eine solche Zusammenstellung? Deutsch und Polnisch sind gerade Sprachen, die in ihren phonetischen Systemen je eine Subklassenlücke haben: Deutsch verfügt über keine Gleitlaute, Polnisch über keine Diphthonge. Und die phasenweise vorhanden funktionalen artikulatorischen Gemeinsamkeiten bei der Produktion beider Sprachlautsubklassen führen dazu, dass in diesem Zusammenhang ganz natürlich die Frage scheint, ob diese Defizite in einem äquivalenten interlingualen Verhältnis stehen, was sich in einigen Internationalismen beobachten lässt, z.B.: dt. Mai mit auslautendem

[ae] vs. pol. *maj* mit [aj] im Auslaut oder dt. *Auto* mit anlautendem [ao] vs. pol. *auto* mit [aw] im Anlaut. Zum Anderen möchten wir prüfen, welche /r/-Varianten in den beiden dialektalen Formen bevorzugt werden, denn in der Standardaussprache des Deutschen und des Polnischen werden andere konsonantische Varianten des Sprachlauts bevorzugt: das uvulare [R] im Deutschen und das apikale [r] im Polnischen, sowie ist die deutsche distributionsbedingte /r/-Vokalisierung im Polnischen nicht vorhanden. Die folgenden Beispiele illustrieren das Gleitlaut-Diphthong-Verhältnis.

SCHÖNWALD-DEUTSCH

- a. *klein / Weise / gemeint / alleine* – [... εj ...]; aber b. *Teil / ein / Heimat* – [... ε:/ε: ...],
- c. *Leute / deutete / Fahrzeuge / Bäume / Gebäude / Häuser* – [... aj ...],
- d1. *gebaut* [gʲɛbawt]; d2. *geblieben* [gʲɛbla:jə]; e. *nahe* [na:jə],
- f. *Bauer / Rauden* – [... a:w ...]; aber g. *auch* [ɔx],
- h. *Tod / nun / notwendig* – [... ew ...]; *hohe* [howxɛ],
- i. *Schönwald / Feld / Geld / erhalten / als / zahllose* – [... a:w ...].

KRAPPITZ-POLNISCH

- j. *Polaki / lat / gadać / czeladka* [ao] → [a^w] / [o:] → [ɔy] → [ɔ^w],
- k. *żeście* [e:] → [ɛj] → [ɛ]; *myślisz* [i:] → [ij] → [i^w],
- l. *pól* [po:]; *trzeba* [tʃɛa]; *zrobiły* [zrɔbi ɫ].

Die Reihe der Gleitlaut-Diphthong-Beispiele aus dem Schönwald-Deutschen zeigen es ganz eindeutig: Die im Standarddeutschen nicht vorhandenen Gleitlaute [j] und [w] werden in diesem Dialekt an mehreren Distributionsstellen verwendet. In den a.-Beispielen ersetzt man mit einer Sequenz „langer ungespannter Vokal + [j]-Gleitlaut“ auf eine koartikulatorisch ökonomische Art und Weise den standarddeutschen Diphthong [ae]⁴. Das Gleiche betrifft die c.-Beispielreihe, wo das standarddeutsche [ɔø] zu [a:j] wird. In den beiden d.-Beispielen sehen wir die typische polnische Distribution des [j]: postkonsonantisch und prävokalisch⁵. die Beispiele d2. u e. illustrieren die im Polnischen ebenfalls hochfrequente intervokalische

¹ Aus interlingualen Perspektive führt das zu regelmäßigen funktionalen Alternationen. Vgl. Tworek [2009].

² Heinrich Löffler nennt es „Import von außen“ [2003, S. 138].

³ Solche Mechanismen können auch auf der inter- und suprasegmentalen Ebene des phonetischen Ausdrucks einer Sprache aktiviert werden.

⁴ Das diese Tendenz unter bestimmten Bedingungen in einigen stark lexikalisierten Beispielen (b.) zur vollen Monophthongierung führen kann, wundert aus lauthistorischer Perspektive nicht.

⁵ Vgl. polnische Lexeme, z.B.: gierki ‘Spielchen’, piasek ‘Sand’, wioska ‘Dorf’.

Position des [j]¹, die hier zusätzlich durch die Verlängerung (und ansatzweise stärkere Spannung) des Prävokals provoziert wird. In den Reihen f., h., i. sieht man etwa analog Beispiele von [w]-Einsatz an Stellen wo Diphthonge oder Einzelvokale postdorsale und labial gerundete Markierungen aufweisen². In i.-Beispielen wird das dorsal neutrale postvokalische [ɪ] koartikulatorisch velarisiert und in das [w] involviert. Es gibt im Krappitz-Polnischen die beiden Gleitlaute [w] und [j], aber anlautend prävokalisch (bzw. intervokalisch), was nicht wundert, denn [ɰ] gibt es in dieser Position auch im Deutschen (allerdings als frikativen Engelaute). Deswegen werden sie hier nicht notiert. Angeführt werden dagegen Beispiele, die eine aus dem Deutschen übertragene Tendenz illustrieren. Die betonten Vokale werden nämlich womöglich aufgespannt (vgl. die erste Stufe in den beiden k.-Beispielen). Dies führt allerdings dazu, dass das [a] in j.-Beispielen – das sich wegen artikulatorischer Einfachheit kaum aufspannen lässt – entweder gleich zu [ae] diphthongiert wird, oder dass es bei einer noch stärkeren Spannungstendenz zum artikulatorisch partiellen Einsatz der Lippenrundung und der Velarisierung in Form von [a^w] kommt. Vorhanden sind auch Realisierungen, in denen bereits in der Vorstufe die Dorsalität und Labialität⁴ intensiviert werden und ein gespanntes [o:] ausgesprochen wird. Die artikulatorische Intensivierung einzelner Stufen in k.-Beispielen verläuft nach dem gleichen Modell: Spannung des Vokals → Diphthongierung → dorsale Erhöhung. Allerdings ist die Wahl einzelner Stufe in konkreten Realisierungen sehr instabil. In den Beispielen in der Reihe l. sieht man, dass auslautende [w] zugunsten der im Deutschen üblichen Spannung des Prävokals getilgt werden kann oder um der Neigung zu diphthongartigen Verbindungen gerecht zu werden, können intervokalisch nicht nur Gleitlaute sondern sogar Obstruenten völlig reduziert werden. All die im Krappitz-Polnischen vorkommenden Phänomene gibt es im Standardpolnischen nicht, sie sind eindeutige Einflüsse des Deutschen.

Die oben angeführten Beispiele aus dem Schönwald-Deutschen und aus dem Krappitz-Polnischen bestätigen eine für die Nachbarsprachen (bzw. ihre Varianten) gut vorstellbare Tendenz, dass die Systemlücken der einen Sprache mit den Überschüssen einer anderen kompensiert werden. Unter dem Einfluss des Polnischen kommen im Schönwälder Dialekt an der Stelle deutscher Diphthonge die im Deutschen nicht vorhandenen Gleitlaute vor. Und unter dem Einfluss des Deutschen kommen im polnischen Dialekt von Krappitz die im Polnischen fremden Diphthonge bzw. gespannten Vokale vor. Die funktionale interlinguale Äquivalenz der Gleitlaute und der Diphthonge ist auf der Dialektebene perfekt. Der zugrundeliegende strukturelle Mechanismus, der auf die jeweiligen Sprachlautinventare zurückzuführen ist, wird aber auch durch die idiophonischen Tendenzen begünstigt, die nicht nur nach der artikulatorischen Ökonomisierung – d.h. Aussprachevereinfachung – streben, sondern auch eine Art interlingualen Anpassung im Visier haben, die durch das Vermeiden des Auffallens zum Ausdruck gebracht wird.

Dieses soziophonische Phänomen kann deutlich durch die Analyse der Verwendung der /r/-Laute illustriert werden. Da die etwa prototypische Aussprache des apikalen [r] die sprechmotorisch schwierigste von allen vorhandenen Sprachlautformen ist, wird sie in vielen Sprachen unterschiedlich systematisch vereinfacht bzw. durch andere Artikulationsvarianten ersetzt⁵. In den beiden untersuchten Korpora lässt sich beobachten, dass die jeweilige Dialektaussprache der /r/-Laute weitgehend dazu neigt, mit ihrer Aussprache in der dominanten Umgebungssprache konform zu sein. So realisiert die Informantin in ihrem Schönwald-Deutschen die für die polnische /r/-Aussprache übliche apikale [r]-Form in den allermeisten Positionen, wo das /r/ im Deutschen konsonantisch ausgesprochen wird: prävokalisch (z.B.: Fuhre, Krieg, Reich, ihre, Zeitraum), an post-/a/-Stellen (z.B.: Art, Fahrt, Ungarn, Jahr). Die Aussprache schwankt präkonsonantisch, z.B. Werke mit [r] aber durch mit vokalisiertem [ɐ]. In allen sonstigen (vor allem auslautenden) Positionen vokalisiert sie das /r/ zu [ɐ] nach der im Deutschen üblichen Art und Weise der Artikulationsökonomisierung. Im analysierten Material des Krappitz-Polnischen werden etwa über 80% aller /r/-Laute uvular als [R] (nur vereinzelt frikativ als [ʁ]) realisiert, was dem deutschen Ausspracheusus entspricht. In einigen, eher geläufigen Lexemen (z.B. bardzo, brat, siostra) schwankt die Aussprache zwischen [R] und [r]. Interessanterweise neigen alle Informanten in Lexemen wie ruskie oder Rosjanie

¹ Vgl. polnische Lexeme, z.B.: maja 'sie haben', kolejowy 'bahn-', wujek 'Onkel'.

² Das Lexem auch im Beispiel g., das in der angeführten Aussprache in zahlreichen deutschen Dialekten funktioniert und bei Nicht-Deutschen-Muttersprachlern durch ihre Ausgangssprachen phonetisch ausgelöst wird, zeugt wiederum von allgemeinen Monophthongierungstendenzen.

³ Ohne aber, dass dabei ein voller Gleitlaut ausgesprochen wird.

⁴ Aufgewölbt wird der hintere Teil des Zungenrückens und es gibt die Lippenrundung.

⁵ Dazu u.a. Tworek [2012, S. 145ff.].

relativ konsequent zur apikalen [r]-Aussprache, was wahrscheinlich auf die semantisch nötige (negative) Expressivität zurückzuführen ist. In den beiden dialektalen Realisierungen lassen sich somit nicht nur die Tendenz zur Aussprachevereinfachung, sondern auch relativ starke Tendenz zur Anpassung der /r/-Aussprache dem in der dominierenden Umgebungssprache gültigen Usus¹ beobachten.

Abschließend ist eine methodologische Frage zu stellen: In wie weit sind idiophonische Phänomene und soziophonisch motivierte Tendenzen systematisch in die phonetischen und phonologischen Analysen involvierbar? Die Antwort scheint eben mit dem Wort „Tendenzen“ zusammenzuhängen. Varianten, Dialekte, des Weiteren auch Sprachen schließen ihre eigenen Emanzipationsprozesse gerade dann ab, wenn die mehreren idiolektalen (auch idiophonischen) Formen so einander ähneln oder zusammenfallen, dass sie dann als überindividuelle Phänomene wahrgenommen und interpretiert werden. Im Bereich der Aussprache, die sich von anderen Sprachstrukturen durch ihre Rudimentarität und durch die Minimierung kognitiver Überlegungen unterscheidet, muss nur – und das gehört zum methodologischen Instrumentarium – das alles was lautspezifisch ist von denjenigen Erscheinungen, die sprecherspezifisch sind effektiv auseinander gehalten werden². Und obwohl zu Prinzipien des dialektalen Wandels unter anderen gerade gehört, dass die dialektalen Formen die konservativen Varianten – hier Aussprachevarianten – etwa untermauern und dass die natürlich motivierte Entwicklung des Systems nicht mehr stattfindet, muss im Fall der arealen Sprachkontakte doch das Umgekehrte, d.h. die funktionale Weiterentwicklung im Sinne der oben dargestellten Mechanismen festgestellt werden.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Gusinde Konrad, 1911, Eine vergessne deutsche Sprachinsel im polnischen Oberschlesien, Breslau.
2. Löffler Heinrich, 2003, Dialektologie. Eine Einführung, Tübingen.
3. Kohler Klaus, 1977, Einführung in die Phonetik des Deutschen, Berlin.
4. Tworek Artur, 2009, Zur Problematik der interlingualen funktionellen Alternationen im phonologisch-phonetischen Bereich am Beispiel des deutsch-polnisch-ungarischen Vergleichs, in: Fekete-Csizmazia Zsuzsanna / Lang Elisabeth / Pólay Veronika / Szatmári Petra (Hrsg.), Sprache – Kultur – Berührungen. Beiträge der Internationalen Konferenz, 8.-9. November 2007, Szombathely, S. 233-245.
5. Tworek Artur, 2012, Einführung in die deutsch-polnische vergleichende Phonetik, Dresden/Wrocław.
6. Weinreich Uriel, 1953, Languages in Contact. Findings and Problems, New York.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Артур Творек – доктор філологічних наук (Doktor habil), професор кафедри німецької мови Інституту германської філології університету м. Вроцлав, Польща.

Наукові інтереси: фонетика, фонологія, порівняльна лінгвістика, геолінгвістика, спортивна лексика німецької мови.

УДК 811.112.2'282.3(494):81'342.1/.3

РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПОНЕНТІВ ІНТОНАЦІЇ У БЕРНСЬКОМУ РЕГІОНАЛЬНОМУ ВАРІАНТІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Олена ГАВРИШ (Київ, Україна)

В статті розглядаються особливості інтонаційного оформлення підготовлених та спонтанних діалогічних текстів різного емоційного забарвлення у бернському регіональному варіанті німецької мови та на підставі аудитивного аналізу встановлюються розбіжності й загальні тенденції реалізації таких компонентів інтонації, як мелодика, фразовий наголос та паузи.

Ключові слова: бернський регіональний варіант, компоненти інтонації, мелодика, фразовий наголос, паузи, підготовлене мовлення, спонтанне мовлення, аудитивний аналіз.

This article explores the particularities of intonational arrangements of prepared and spontaneous speeches with different emotional coloring in the Bernese dialect. Using auditory analysis, differences and general tendencies in the realization of such intonation components as speech melody, sentence stress and pauses are determined.

Key words: Bernese dialect, intonation components, melody, sentence stress, pauses, prepared speech, spontaneous speech, auditory analysis.

¹ Dies ist auch in den beiden sorbischen Sprachen oder im Baskischen zu sehen. Im ersteren Fall wird die uvulare /r/-Aussprache bevorzugt und dem deutschen Usus angepasst. Im letzteren Fall neigen die Basken ihre /r/-Laute in Spanien dem spanischen [r:] und im Frankreich dem französischen [r/ʁ] anzupassen.

² Das schließt auch den Sinn von Analysen stark idiolektaler Materialien – wie dies in diesem Beitrag der Fall ist – nicht aus.

Огляд лінгвістичної літератури останніх років свідчить про зростання зацікавленості дослідників у вивченні звукової будови діалектів, які поширені на німецькомовній території Швейцарської Конфедерації, оскільки вони й дедалі набувають значення у сфері повсякденного спілкування та сприяють збереженню національної ідентичності швейцарців [1; 2; 3; 5; 7; 8]. Відомо, що у мовленнєвому повідомленні звукові сегменти – як голосні, так і приголосні – підлягають впливу одиниць супрасегментного рівня й істотно змінюють свої інгерентні кількісні та якісні характерні ознаки. Проте в сфері діалектології одиниці супрасегментного рівня практично не вивчаються, хоча вони є надзвичайно інформативними в процесі комунікації, адже справжній зміст усному повідомленню надає саме інтонація [6, с. 76].

Інтонація є комплексним феноменом, який складається з наступних компонентів: мелодики (руху основного тону), фразового наголосу, пауз, ритму, інтенсивності (гучності), тембру та темпу мовлення, які, з одного боку, слугують структурному членуванню мовленнєвого потоку, а з другого виступають індикаторами його комунікативного навантаження.

Метою запропонованої статті є дослідження реалізації таких компонентів інтонації, як **мелодика, фразовий наголос та паузи** у бернському регіональному варіанті німецької мови. **Бернський регіональний варіант** є одним з швейцарських діалектів верхньоалеманського ареалу й поширений у Західній Швейцарії між кантонами Берн і Юра, на північному сході кантону Фрайбург, в південній частині кантону Золотурн, та на південному заході кантонів Аргау й Люцерн. Незважаючи на своє досить широке розповсюдження у німецькомовному просторі, бернський діалект залишається поза увагою дослідників, які вважають його, на відміну від цюрихського регіонального варіанту, надзвичайно віддаленим від стандартної німецької вимовної норми [5].

Дослідження функціонування компонентів інтонації у бернському діалекті проводилося **на матеріалі підготовленого й спонтанного мовлення**. В якості **підготовленого** мовлення використовувалися діалогічні тексти з актуальної тематики, які читали 4 носії бернського регіонального варіанту віком від 30 до 35 років (2 диктори чоловічої статі, 2 диктори жіночої статі). Всі диктори мали закінчену вищу освіту в галузі германістики й мистецтвознавства та народилися у місті Берн. Діалогічні тексти для читання були відібрані з підручника Барбари Фойц «Bärndütsch. Ein Lehrgang für Ausländer und Nicht-Deutschschweizer» [4] та мали різне емоційне забарвлення – від нейтральної розмови до експресивного викладення інформації. З метою отримання зразків **спонтанного** мовлення дикторам було запропоновано вести розмову на певні теми з позиції незнайомих або малознайомих людей та з позиції добрих друзів.

Аудиторський аналіз експериментального матеріалу було проведено за участю 6 аудиторів-інформантів – носіїв бернського регіонального варіанту із закінченою вищою освітою в галузі германістики, журналістики та соціальної сфери. Аудитори мусили встановити природність звучання текстів, здійснити членування фраз за допомогою паузації, визначити зміни мелодійного контуру при реалізації фрагментів текстів, встановити дистрибуцію фразового/синтагматичного наголосу.

Для членування мовленнєвого повідомлення на смислові блоки застосовувалися синтагматичні паузи, які позначалися знаком [I], та повні (кінцеві/довгі) паузи, які позначалися знаком [II]. В свою чергу аудиторам було запропоновано встановити тривалість синтагматичних пауз, виділити серед них надкороткі, короткі й середні та пояснити їх функціональне навантаження.

Як свідчать результати аудиторського аналізу **паузації** у підготовлених й спонтанних діалогічних текстах, середня тривалість висловлювання до наступної паузи складала при читанні 8-10 складів, а в спонтанному мовленні – 5-7 складів. При читанні переважали синтагматичні паузи середньої довготи [I], що створювало ефект «безперервності звучання» від одного смислового блоку до іншого, а у спонтанному мовленні більш частотними виявилися кінцеві довгі паузи [II]:

– читання: *Das isch alls für öich; I u da heit'er no öiji Zytig. I – Merci. II (Das ist alles für Sie und da haben Sie Ihre Zeitung. – Danke.)*

Isch d Frou Mässerli nid deheime? I I ha drum no ne ygschribne Brief für se I – Het niemer ufta? I De isch si allwäg ga kömerle II (Ist Frau Mässerli nicht zu Hause? Ich habe eigentlich noch einen Einschreibebrief für sie. – Hat niemand aufgemacht? Die ist wahrscheinlich einkaufen gegangen.)

– спонтанне мовлення: *Und wohäre gahts mit oich? II – Uf Jena II u du? II (Und wohin fahren Sie? – Nach Jena, und du?)*

Weisch du scho I wa de nimsch? II – Öppen e Salat. II (Weißt du schon, was du nimmst? – Etwas Salat.)

Ou, I i schwätze wider nume vo mir. || Wie louft bi dir? || – Wyter nüüt Nöis || (Ach, ich schwätze wieder nur von mir. Wie läuft's bei dir? – Wiederum nichts Neues.)

Згідно з даними аудиторського аналізу, в умовах як підготовленого, так й спонтанного мовлення часто використовувалися заповнені паузи у вигляді подовжених фінальних голосних і приголосних сегментів:

Sitz doch ab u trink dys Gaffee [ɛ:]. Dä chunt de scho [o:]. (Setz dich doch und trink deinen Kaffee. Er kommt dann schon.)

Ja, ja, es geit [ə]. (Ja, ja, es geht.)

Das isch es Problem [m:]. (Das ist ein Problem.)

Was söll i süsch mach(e) [x:]? I mues di Frou wider gseh [ɛ:]! (Was soll ich sonst machen? Ich muss die Frau wieder sehen!)

На відміну від читання, де спостерігалася чітка тема-рематична прогресія й відповідне членування мовленнєвого потоку за допомогою пауз, в умовах спонтанного мовлення паузам притаманний більш суб'єктивний характер, оскільки всі інформанти звертали увагу на істотні розбіжності у паузації між дикторами. У двох дикторів часто мали місце надкороткі фрази між двома кінцевими паузами тривалістю 1-3 склади, що, можливо, слугувало підсиленню емоційності висловлювання:

Gärn. || Bis itze nid. || Ke Ahnig. || (Gern. Bis jetzt nicht. Keine Ahnung)

Nüüt. || Scho guet. || Und wie! || Es isch drin. || (Nichts. Schon gut. Und wie! Es ist drin.)

Дослідження реалізації **мелодики (руху основного тону)** свідчить про високе функціональне навантаження цього інтонаційного параметру при читанні та спонтанному мовленні, оскільки всі аудиторі-інформанти відзначали залежність змін мелодичного контуру від емоційного характеру висловлювання. Так, згідно з даними акустичного аналізу, при читанні нейтральних діалогічних текстів переважав термінальний тон (мелодика завершеності) з глибоким падінням на зачатку:

Aber das müesst dihr scho sälber ↓ finde... (Aber das müsst ihr schon selber finden.)

Hüüt isch Donschtig ↓ - das längt leider nüüm ↓ für morn im Aazeiger. (Heute ist Donnerstag – das reicht leider nicht für morgen im Anzeiger.)

Wie mängisch söll's erschyne? ↓ (Wie oft soll es erscheinen?)

Навпаки, при читанні діалогічних текстів емоційного забарвлення широко використовувалася мелодика незавершеності (рівний тон) навіть у таких фразах, де, згідно з нормативною реалізацією вживається низхідний або висхідний тон:

Nei!→ Myni Närve!→ Itz isch dä Zedel wäg.→ Was machen i jitz?→ (Nein! Meine Nerven! Jetzt ist der Zettel weg. Was soll ich jetzt machen?)

Richtiges Aprilwätter...→ Chunt öppis Guets hinecht? → (Richtiges Aprilwetter... Kommt etwas Gutes heute Abend?)

Залежність реалізації мелодичного контуру фрази від емоційної конотації суб'єктів комунікації спостерігалася й в умовах спонтанного мовлення. За даними аудиторського аналізу, у діалогах нейтрального змісту домінував низхідний тон:

I la's la sy.↓ (Ich lasse es sein.)

Was hättet'er gärn? ↓ (Was hätten Sie gern?)

Dani, → wartisch hie, ↓ i chume grad wider. ↓ (Dani, warte hier, ich komme gleich wieder.)

В емоційно насичених спонтанних текстах використовувалася, як і при читанні, мелодика незавершеності:

Liebi macht blind, → het my Kolleg gseit, → aber ds Tragischen isch... → (Liebe macht blind, hat mein Kollege gesagt, aber das Tragische ist ...)

Проте, на відміну від підготовленого мовлення, у спонтанному мовленні з однаковою частотністю використовувалися й інші типи мелодики, зокрема низхідна та висхідна тональна конфігурація:

Was wosch dermit säge? ↓ (Was willst du damit sagen?)

Was wosch ↓ de vo mir? (Was willst du von mir?)

Ha,ha,ha ↓- sehr ↓ witzig.

Wi chönnt ig das vergässe? ↓ (Wie konnte ich das vergessen?)

Mir hocke scho nen Ewigkeit ↓ hie obe, vergässe? ↑ (Wir hocken schon 'ne Ewigkeit hier oben, vergessen?)

Störts di eigentlich nid? ↑ (Stört's dir eigentlich nicht?)

Isch das dy Ärnst? ↑ (Ist das dein Ernst?)

Слід зазначити, що в умовах емоційно насиченого спонтанного мовлення типовою ознакою низхідної мелодики є глибоке падіння тону на затакті, а для висхідної мелодики характерний максимальний підйом тону, чим, власне, й відрізняється емоційно забарвлений спонтанний текст від спонтанного тексту нейтрального змісту.

Рух мелодики у підготовленому та спонтанному мовленні чітко корелює зі ступенем акцентуації фрагментів фрази. Акцентуація, як і мелодика, слугує інформативному членуванню мовленнєвого повідомлення через виділення комунікативно важливих елементів з метою привернення уваги слухача. Зазвичай у підготовленому мовленні, як було зазначено вище, спостерігається тема-рематична динаміка, тобто висловлювання поділяється на тему (відому інформацію), яка є відправною точкою повідомлення, та рему (нову інформацію), яку промовець прагне довести до відома партнера по комунікації й спонукати його до певної реакції.

При аналізі підготовлених діалогічних текстів будь-якого емоційного забарвлення аудиторі звертали увагу на підпорядкування словесного наголосу фразовому та на чітке дотримання дикторами правил акцентування залежно від комунікативного навантаження компонентів висловлювання. На думку аудиторів, при читанні наголошувалися головним чином самостійні повнозначні слова (іменники, дієслова, прикметники, прислівники), тобто фрагменти, які несуть більшу комунікативну вагу для передачі змісту повідомлення, на той час, як службові слова – займенники, сполучники, прийменники, допоміжні дієслова – промовлялися або зі слабким наголосом, або взагалі не виділялися акцентом:

– нейтральне мовлення: *Sitz doch 'ab u trink dys "Gaffee. ↓ (Setz dich doch und trink deinen Kaffee.)*

Wie mängisch söll's er"schyne? ↓ (Wie oft soll es erscheinen?)

I mues nämlech am 'Nachmittag zum "Zahnarzt. ↓ (Ich muss nämlich am Nachmittag zum Zahnarzt.)

– емоційно забарвлене мовлення: *'Richtiges Ap"rilwätter... → Chunt öppis "Guets hinecht? → (Richtiges Aprilwetter... Kommt etwas Gutes heute Abend?)*

Nei, das isch "Schicksal. ↓

Аналогічно підготовленому мовленню, у спонтанному мовленні, як у емоційно нейтральному, так й емоційно забарвленому, наголошеними виявилися переважно повнозначні складові фрази:

Und wohäre "gahts ↑ mit oich? (Und wohin fahren Sie?)

Liebi macht "blind, → het my Kolleg "gseit, → aber ds "Tragischen isch... → (Liebe macht blind, hat mein Kollege gesagt, aber das Tragische ist ...)

Лише у деяких дикторів в емоційному мовленні спостерігався емпатичний наголос, коли, поряд з повнозначними словами, виділялися й службові частини мови, однак, на думку аудиторів, наявність емпатичного наголосу слід розглядати не як закономірність акцентуації у емоційно забарвлених діалогічних текстах, а скоріше як випадковість, обумовлену емоційним станом співрозмовників:

Ha, ha, "ha ↓ – "sehr ↓ witzig.

... u "vüil ↓ Glück! (... und viel Glück.)

Das seisch "jede ↓ Tag. (Das sagst du jeden Tag.)

Отже, як свідчать результати аудиторського аналізу підготовлених та спонтанних діалогічних текстів різного емоційного забарвлення у бернському регіональному варіанту німецької мови, існують як розбіжності, так й загальні тенденції при реалізації таких компонентів інтонації, як паузи, рух мелодики та фразовий наголос. До *специфічних рис* належать різна довгота пауз між фрагментами висловлювання в обох видах мовлення, залежність паузації від комунікативного членування повідомлення при читанні та суб'єктивний характер паузації у спонтанному мовленні, підпорядкування словесного акценту фразовому при читанні та більш суб'єктивний характер наголосу при спонтанному мовленні. *Загальні тенденції* реалізації компонентів інтонації полягають у використанні в обох видах мовлення заповнених пауз у вигляді подовжених фінальних голосних й приголосних сегментів, у залежності мелодійного контуру фрази від ступеня емоційності висловлювання, зокрема у використанні термінальної мелодики у нейтральних текстах та прогредієнтної мелодики у емоційно забарвлених повідомленнях, у виділенні акцентом переважно повнозначних частин мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жаренова Н.В. Вокалическая система швейцарского варианта немецкого языка (экспериментально-фонетическое исследование): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Жаренова Наталья Вячеславовна. – Н.Новгород, 2004. – 217 с.
2. Сольська Т.М. Модифікаційні процеси німецької орфоепічної норми в Німеччині, Австрії та Швейцарії (експериментально-фонетичне дослідження): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Сольська Тетяна Миколаївна. – Київ, 2015. – 232 с.
3. Ammon U. Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: das Problem der nationalen Varietäten / Ulrich Ammon. – Berlin; New York: De Gruyter, 1995. – 575 S.
4. Feuz B. Bärndütsch. Ein Lehrgang für Ausländer und Nicht-Deutschschweizer / Barbara Feuz. – Muri bei Bern: Cosmos-Verlag, 1995. – 167 S.
5. Marti W. Berndeutsch-Grammatik / Werner Marti. – Bern: A. Francke-Verlag, 1985. – 280 S.
6. Steriopolo O. Intonation als Komplexphänomen. / Olena Steriopolo. – Germanistik in der Ukraine – 2009. – Nr.4. – S.75-86.
7. Siebenhaar B. Dialekt und Hochsprache in der deutschsprachigen Schweiz / Beat Siebenhaar, Alfred Wyler. - [5., vollst. überarb. Ausg.], – Zürich: Pro Helvetia, 1997. – 46 S.
8. Ulbrich Ch. Phonetische Untersuchungen zur Prosodie der Standardvarietäten des Deutschen in der Bundesrepublik Deutschland, in der Schweiz und in Österreich / Christiane Ulbrich. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2005. – 272 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Гавриш – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Наукові інтереси: сегментна та супrasegmentна фонетика німецької мови, діалектологія, ділова німецька мова (економічна лексика).

УДК 808.3 – 313.801.48

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА АКЦЕНТУАЦІЄЮ УКРАЇНСЬКИХ АД'ЄКТОНІМІВ

Лариса ГУЦУЛ (Кіровоград, Україна)

У пропонованій статті досліджуються особливості наголошення українських ад'єктонімів. Підкреслюється, що при всій своїй специфічності система наголошення відтопонімних прикметників підпорядковується основним акцентуаційним законам української мови. Встановлюються типи акцентних опозицій в ад'єктонімному словотворі та аналізуються морфологічні функції наголосу. Констатується, що домінуючим є процес збереження наголосу твірного слова.

Ключові слова: ад'єктоніми, система наголошення ад'єктонімів, акцентуаційні закони, типи акцентних опозицій, відтопоніми прикметників, морфологічні функції наголосу, твірне слово.

In the article, suggested peculiarities of the stress of Ukrainian adjectonyms are investigated. It is underlined, that, having all its specific features, the system of the stress adjectonyms is subordinated to main accentological laws of Ukrainian language. Some types of accent oppositions are regarded in otoiiconymic adjectives. The morphological fuction of stress is being analysed. It is stated that the dominant is the process of preserving the accentuation of the formed word.

Key words: adjectonyms, system of the stress adjectonyms, accentological laws, types of accent oppositions, otoiiconymic adjectives, morphological fuction of stress, formed word.

Постановка проблеми. Для сучасних ономастичних студій проблема наголошення українських відтопонімних прикметників залишається актуальною, тому що, по-перше, акцентологічна система ад'єктонімів майже не досліджена; по-друге, вивчення акцентуації відтопонімних прикметників дає необхідні відомості для аналізу акцентологічної системи української мови в цілому. Простудіювавши наголос близько 7 тисяч ад'єктонімів, ми дійшли висновку, що акцентуація відтопонімних прикметників є специфічною і тому її треба розглядати як окремий напрям ономастичних досліджень – системно, цілісно, у взаємозв'язках з іншими явищами. Важливим також є те, що правильне наголошування відтопонімних прикметників українцями – це одна із ознак мовленнєвої культури людини, адже той, хто неправильно наголошує слова, демонструє свою мовленнєву неграмотність і некомпетентність. Тому доцільно звернути увагу на культуромовний аспект, зокрема на правильне наголошування носіями мови, особливо в професійній комунікації, як українських назв населених пунктів, так і відтопонімних прикметників та назв жителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наголосу сучасної української мови пов'язане передусім з науковими доробками О. О. Потебні, Л. А. Булаховського, В. Г. Складенка, В. М. Винницького, З. М. Веселовської, В. Б. Задорожного, А. П. Білоштана, О. В. Романченка та ін. Дослідження української акцентології останніх десятиріч свідчать про інтерес до наголосу як морфологізованої одиниці: йдеться про розкриття морфологізованості наголосу з проекцією на явища морфеміки і процесу словотвору (В. Б. Задорожний, П. В. Мацьків, Т. І. Товкайло та ін.). Також виникає інтерес до проблеми акцентної варіантності (В. М. Винницький, З. М. Веселовська,

О. В. Романченко, Б. Р. Пристай, Т. Г. Юрчук). Постановку проблеми наголосу як морфологічного явища знаходимо в працях В. Г. Чурганової, В. В. Лопатіна, А. А. Залізняка, О. Г. Устинової, А. К. Поливанової, В. А. Редькіна та ін.

Вивчення українського наголосу проводиться в різнопланових аспектах. Але в центрі уваги вчених перебуває акцентуація слів апелятивної лексики. В українському мовознавстві вперше на наголошення відтопонімних похідних звернув увагу В. О. Горпинич [1], який виявив акцентологічні закономірності наголосу ад'ектонімів, дослідив вплив наголосу на дериваційні процеси у відойконімних похідних. У російському мовознавстві лише в працях О. В. Суперанської аналізується наголос ономастичної лексики [7, 8].

Мета та завдання дослідження. Тому метою публікації є дослідження особливостей наголосу українських відтопонімних прикметників, показ специфіки акцентології ад'ектонімів, яка має свою відносно самостійну систему. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати акцентні особливості наголосу ад'ектонімів; 2) дослідити систему акцентуаційних моделей ад'ектонімів та з'ясувати типовий наголос у них; 3) виявити морфологічні функції наголосу в ад'ектонімному словотворі та виділити типи акцентних опозицій; 4) встановити основні тенденції в наголошуванні українських відтопонімних прикметників.

Виклад основного матеріалу. Система наголошення українських відтопонімних прикметників досліджується нами комплексно – з фонетичного, семантичного та словотворчого боку, адже наголос багатofункціональний і залежить від багатьох чинників, які перебувають між собою у нерозривному зв'язку.

Наголос в ад'ектонімах може падати: на перший, другий, третій, четвертий, п'ятий, рідко – шостий та сьомий склади. Зафіксовано ад'ектонімів з наголосом на першому складі (Я/блуниця Чрв – я/блуницький) – 1078 (16,5 %), другому складі (Чуди/н Жт – чуди/нський) – 2498 (39 %), третьому складі (Слоб/ідка Чрв – слобідський/й) – 2325 (36 %), четвертому складі (Коло/дяжна Хрк – колодяжа/нський) – 447 (7 %), п'ятому складі (Володі/івці Вн – володієве/цький) – 96 (1,5 %), шостому складі (Кам'янокостува/те Мк – кам'янокостува/тський) – 5 (0,05 %), сьомому складі (Кучерявоволоди/мирівка Хрс – кучерявоволоди/мирівський) – 1 (0,01 %).

Випадків наголошення восьмого, дев'ятого та десятого складів не зафіксовано, хоча довжина ад'ектонімів можлива до десяти складів. Найчастіше наголос в українських ад'ектонімах падає на другий склад (39 %).

Якщо розглядати наголошення ад'ектонімів у зворотному (інверсійному) порядку, то виділяються окситонні ад'ектоніми – наголос у яких падає на кінцевий склад (Млинки/ Чрв – млинський/й, Вечі/рки Пл – вечірський/й), їх зафіксовано в українській мові 166 (2,5 %) та неокситонні – наголос у яких падає не на кінцевий склад (Ізю/м Хрк – ізю/мський, Леу/хи Вн – леу/ський), їх зафіксовано 6284 (97,5 %). До неокситонних належать парокситони (Дороші/вка Мк – дороші/вський) – 3364 (52,5 %); пропарокситони (Чапа/євка Зп – чапа/євський) – 2712 (42 %); пропропарокситони (Бі/ликівці Вн – бі/ликівський) – 205 (3 %). Нами також виявлено три ад'ектоніми з наголосом на п'ятому від кінця складі – пропропропарокситони (Ти/хоновичі Чрк – ти/хоновицький, Все/володівка Вл – все/володівський, За/болотове См – за/болотівський). Найтипівішими є неокситонні парокситонні ад'ектоніми (52,5 %).

Акцентно-інтонаційна структура ад'ектонімів характеризується:

а) висхідним наголошенням (схема: /): Скала/ Вн – скальський/й, Чуднівці/ Пл – чуднівський/й – 166 (2,5 %); б) висхідно-спадним наголошенням (схема: / \): Коното/п См – коното/пський, Бо/бринець Крв – бобринецький – 5206 (81 %); в) спадним наголошенням (схема: \): Ю/наківка См – ю/наківський, Льві/в Лв – льві/вський – 1078 (16,5 %). Найбільш поширеним в українських ад'ектонімах є висхідно-спадне наголошення (81 %).

Досліджуючи акцентні закономірності наголосу в українських відтопонімних прикметниках, встановлено, що найтипівішими їх акцентними ознаками є: 1) наголошення другого (39 %) та третього складу (36 %): Горо'хівське Мк – горо'хівський, Зати'штя Од – затиша'нський; 2) у зворотному порядку – наголошення передостаннього складу (52,5 %): Заві'тне Зп – завітня'нський; 3) акцентно-інтонаційна структура: висхідно-спадне наголошення (81 %): Бо'бринець Крв – бобринецький; 4) довжина – чотири склади (47,5 %): Ярчі'вці Трн – ярчовецький; 5) фіксований нерухомий наголос (переко'пський, переко'пському: Переко'п Хрс; те'плицький, те'плицькому: Те'плик Вн).

Акцентні ознаки ад'ектонімів переважно збігаються з акцентними ознаками ойконімів, тому що більшість відтопонімних прикметників (83 %) зберігає акцентуацію твірного, напр.: Миха/йлівка Од – миха/йлівський.

Для акцентологічної системи ад'ектонімів більшою мірою, ніж для акцентологічної системи ойконімів, характерне висхідно-спадне наголошення завдяки використанню словотворчих суфіксів, які переймають наголос на себе (-анськ- (-янськ-), -ейськ-, -овецьк-, -анецьк-, -инецьк-, -ецьк-, -ицьк-), перетворюючи спадне чи висхідне наголошення ойконіма у висхідно-спадне: Лю'ча ІФ – люча'нський (спадне наголошення ойконіма, схема: \ → висхідно-спадне наголошення ад'ектоніма, схема: / \) і Чернівці' Чрв – черніве'цький (висхідне наголошення ойконіма, схема: / → висхідно-спадне наголошення ад'ектоніма, схема: / \). Загалом в українській мові спостерігається тенденція до збереження акцентно-інтонаційної структури ойконіма – висхідно-спадного наголошення: Черка'си Чрк – черка'ський (висхідно-спадне наголошення ойконіма, схема: / \ → висхідно-спадне наголошення ад'ектоніма, схема: / \). А основною силою, яка керує акцентно-інтонаційною структурою відтопонімних прикметників, є дія загальномовної тенденції до наголошення середини слова.

Довжина ад'ектонімів найчастіше збігається з довжиною ойконімів. Цьому сприяє: а) втрата флексії твірного; б) дія морфологічного усичення основи твірного; в) приєднання простого чи складного словотворчого суфікса: напр., Донське' Днц – донськи'й (модель: ОО' → ОО'), Га'нківці ІФ – га'нківський (модель: О'ОО → О'ОО), Оста'пківці Вн – остап'я'нський (модель: ОО'ОО → ОО'ОО).

На основі аналізу акцентуаційних моделей ад'ектонімів, утворених від кожної акцентуаційної моделі ойконімів, виявлена система акцентуаційних моделей відтопонімних прикметників української мови. Із двадцяти чотирьох моделей найпоширенішою в системі наголошення ад'ектонімів є чотирискладова з наголосом третім складом від початку та другим складом від кінця – ООО/О (26 %): Южине/ць Чрв – южине/цький, Кукули/ Вн – кукуля/нський. Її основні ознаки: чотири склади, наголос на третьому складі, нефінальний, неокситонний парокситонний наголос, висхідно-спадне наголошення. Типові також моделі: 1) трискладова з наголосом другим складом від початку та другим складом від кінця – ОО/О (19,2 %): Ізю/м Хрк) – ізю/мський; 2) чотирискладова з наголосом другим складом від початку та третім складом від кінця – ОО/ОО (19 %): Весе/лка Крв – весе/лківський; 3) трискладова з наголосом першим складом від початку та третім складом від кінця – О/ОО (13,5 %): Ві/нниця Вн – ві/ницький. Можна стверджувати, що наголос в українських ад'ектонімах, як і в ойконімах, найчастіше закріплюється на середині слова.

Морфологічна природа наголосу полягає в морфологічній похідності, яка, як влучно підкреслив А. А. Залізник, виявляється в тому, що похідне або просто зберігає основу твірного слова та його акцентуацію, або трансформує їх за деякими стандартними правилами [2: 9]. У багатьох відтопонімних похідних зберігається задана твірним ойконімом акцентна модель – такі утворення розглядаються як такі, у яких словотворчий акт здійснюється без переміщення наголосу: Ли/пове Зк – липівський (модель: О/ОО → О/ОО), Чапли/нка Пл – чаплінський (модель: ОО/О → ОО/О), Порик Вн – порицький (модель: О/О → О/ОО). А власне морфологічна природа наголосу зводиться до його переміщення, яке веде до зміни акцентної моделі похідного слова порівняно з твірним: Я/гідне Лг – ягідня'нський (модель: О/ОО → ООО/О), Хору/нже Хрк – хорунжа'нський (модель: ОО/О → ООО/О).

В акцентуації відтопонімних прикметників найбільш сильною є дія тенденції до збереження наголосу твірного (83 %) – із 6450 ад'ектонімів 5334 зберігають наголошення ойконіма. Переміщення ж наголосу, яке призводить до зміни акцентної моделі похідного порівняно з твірним, властиве 17 % ад'ектонімів (1116 одиниць).

Тому найзагальнішими морфологічними функціями наголосу в ад'ектонімному словотворі є: 1) функція збереження акцентуації твірного слова в похідному та 2) функція переміщення наголосу.

При виявленні морфологічних функцій наголосу у відойконімному словотворі ми керувалися: 1) морфологічним правилом граматичного протиставлення, або граматичної опозиції [4: 19], яке проявляється в протиставленні наголосу твірного слова похідному; 2) морфологічними умовами реалізації граматичного правила. Такими умовами є: акцентуація базової основи (ойконіма) та наявність певного словотворчого форманта, в поєднанні з яким спостерігається альтернація [4: 24].

Морфонологічне правило граматичного протиставлення, або граматичної опозиції, полягає у протиставленні наголосу твірного слова і похідного. Саме до такого протиставлення пропонує звести вивчення морфонології наголосу в словотворі В. В. Лопатін [5: 174-197]. Словотвір ад'єктонімів цікавить переміщення чи непереміщення наголосу в межах словотвірної значущих елементів (основи, афіксів, закінчення). Залежно від цього виділяються п'ять типів акцентних опозицій, або протиставлень, через які в ад'єктонімному словотворі проявляються морфонологічні функції наголосу. Найпоширенішою виявилась акцентна опозиція "Наголос на основі ойконіма – наголос на основі ад'єктоніма" (81 %): Лади/жин Вн – лади/жинський, Па/влів Днц – па/влівський. Менш поширена – акцентна опозиція "Наголос на основі ойконіма – наголос на твірному суфіксі ад'єктоніма" (14 %): Шпо/ла Чрг – шполя/нський, Ма/рківці ІФ – маркове/цький. Акцентні ж опозиції "Наголос на основі ойконіма – наголос на флексії ад'єктоніма" (1,2 %): Ле/беді Рв – лебедьски/й; "Наголос на флексії ойконіма – наголос на основі ад'єктоніма" (1,8 %): Морохівці/Хрк – морохівча/нський; "Наголос на флексії ойконіма – наголос на флексії ад'єктоніма" (2 %): Скала/ Вн – скальськи/й є малохарактерними для української ад'єктонімії.

Перша акцентна опозиція "Наголос на основі ойконіма – наголос на основі ад'єктоніма" (Сня/тин ІФ – сня/тинський) – характерна, типова і закономірна для українських відтопонімних прикметників, тому що акцентуація тієї частини ойконімів, яка входить до структури ад'єктоніма як обов'язковий елемент, зберігається [1: 105]. А використання словотворчого суфікса -ськ-, який не перетягує наголос на себе, сприяє збереженню акцентуаційного малюнка твірного в похідному. Отже, в акцентуації відтопонімних прикметників найбільш сильною є дія тенденції до збереження наголосу твірного слова.

Однією із морфонологічних умов реалізації правила граматичного протиставлення, або опозиції, є наявність певного словотворчого форманта. Словотворчі суфікси впливають на місце наголосу в ад'єктонімі. Л. Г. Зубкова відзначає, що залежність типу акцентної співвіднесеності твірних та похідних слів від способу утворення останніх зумовлена значною мірою відмінностями в акцентних властивостях самих афіксів; а багато афіксальних морфем мають здатність визначати наголос похідного слова [3: 54]. Морфонологічні функції наголосу при словотворі ад'єктонімів визначаються морфонологічними ознаками ойконімів як твірних слів та фонематичними особливостями твірних суфіксів.

Приєднуємося до думки А. А. Лучик про те, що найсуттєвішими фонематичними ознаками суфіксів, які впливають на морфонологічне переміщення наголосу, виступають: 1) прикритість чи неприкритість ініціального звука суфікса; 2) наявність чи відсутність у його структурі голосного звука; 3) наявність чи відсутність інтерфіксів у структурі суфіксів; 4) здатність суфіксів зумовлювати місце наголосу в похідному слові [6: 29].

З існуючих в українській мові одинадцяти ад'єктонімних суфіксів [1: 7-8] завжди ненаголошеним виступає лише суфікс -ськ- – 100 % (Терні'вка Мк – терні'вський), а наголошеними – суфікси -анськ- (-янськ-) – 97 % (Крини'чки Од – кринича'нський), -ейськ- – 100 % (Рі'вня Чрв – рівне'йський), -овецьк- – 100 % (Тара'ски Вн – тараскове'цький), -анецьк- – 100 % (Ві'рля Трн – вірляне'цький), -инецьк- – 100 % (Су'ржа Трн – суржине'цький), -ецьк- – 100 % (Дідо'вичі Жт – дідове'цький), -ицьк- – 100 % (Луг Зк – лужи'цький). Суфікс -івськ- може виступати і наголошеним – 53 % (Маркуші' Вн – маркуші'вський), і ненаголошеним – 46 % (Степ См – степівськи'й). А суфікси -инськ- та -енськ- в основному є ненаголошеними (Я'лта Крм – я'лтинський, Ро'жище См – ро'жищенський) – відповідно 73 % і 86 %.

Тому залежно від акцентованості чи неакцентованості фіксуються чотири групи суфіксів, які здатні зумовити місце наголосу в ад'єктонімі: 1) суфікси, що не несуть на собі наголос: -ськ-; 2) суфікси, що виступають під наголосом: -анськ- (-янськ-), -ейськ-, -овецьк-, -анецьк-, -инецьк-, -ецьк-, -ицьк-; 3) суфікси, що в одних випадках виступають наголошеними, а в інших – ненаголошеними: -івськ-; 4) суфікси, що в основному є ненаголошеними: -инськ-, -енськ-.

Причини переміщення наголосу в ад'єктонімному словотворі різноманітні: 1) втрата наголошеної флексії твірного ойконіма в процесі словотворчого акту; 2) дія тенденції до наголошення середини слова, що призводить до зміни акцентно-інтонаційної структури ойконімів та створення висхідно-спадного наголошення в ад'єктонімах; 3) використання словотворчих суфіксів, які здатні перетягувати наголос на себе: -анськ- (-янськ-), -ейськ-, -овецьк-, -анецьк-, -инецьк-, -ецьк-, -ицьк-; 4) дія закону морфемної несумісності.

Таким чином, морфонологічними функціями наголосу в ад'єктонімному словотворі є: 1) збереження акцентуації твірного слова в похідному; 2) переміщення наголосу, яке веде до зміни

акцентної моделі похідного слова порівняно з твірним; 3) узгодження акцентного вираження похідного із загальномовною тенденцією до наголошення середини слова; 4) продовження і завершення після наголошеної основи спадної частини інтонації; 5) збереження місця і способу наголошення твірного в похідному; 6) поповнення наголошеного елемента.

Встановлено, що в акцентологічній системі ад'єктонімів, як і акцентологічній системі ойконімів, властиве явище акцентної варіантності, яке свідчить про те, що ця система динамічна, змінна, не стала й знаходиться в постійному русі та вдосконаленні. Встановлено, що ад'єктоніми, утворені від ойконімів з паралельним наголосом, можуть зберігати подвійний наголос твірного (52 %): Цу/ма/нь Вл – цу/ма/ньський; а можуть мати єдиний наголос (48 %): Оме/льни/к Пл – омельни/цький. Від ойконімів з єдиним наголосом іноді утворюються ад'єктоніми з варіантним наголошенням (7 %): Феодо/сія Крм – феодо/сі/йський. Від по-різному наголошених однотипних ойконімів ад'єктоніми утворюються: а) за різними словотворчими моделями (59 %): Рі/пки Чрг – ріпе/цький і Ріпки/ См – ріпча/ньський; б) за однією словотворчою моделлю, але різним наголошенням (26 %): Со/колів Днп – со/колівський і Соколі/в Жт – соколі/вський; в) за однією словотворчою моделлю та однаковим наголошенням (15 %): Іллі/нці ІФ – ілліне/цький, Іллі/нці Кв – ілліне/цький, Іллі/нці Вн – ілліне/цький. Від однаково наголошених однотипних ойконімів більшість ад'єктонімів (87 %) утворюється за однаковими словотворчими моделями та однаковим акцентуванням: Ма/йське Крв, Хрк, Мк – ма/йський.

У системі наголошення ад'єктонімів спостерігається тенденція до усунення зайвої акцентної варіантності та усталення єдиної акцентної норми. Дія аналогії, акцентуація за найтиповішими акцентуаційними моделями і вплив словотворчих суфіксів -анськ- (-янськ-), -ейськ-, -овецьк-, -анецьк-, -инецьк-, -ецьк-, -ицьк-, здатних перетягнути наголос на себе, є основними причинами унормування наголосу відтопонімних прикметників. Стримуючи тенденцію до однотипного, стандартного наголошення, акцентна варіантність не завважає формуванню системи наголошення ад'єктонімів, а, навпаки, збагачує та оновлює її. Генералізація ж одного з акцентних варіантів веде до стабілізації та унормування наголосу.

Висновки. Отже, акцентологічна система відтопонімних прикметників є відносно самостійною системою із своїми особливостями, моделями, засобами, тенденціями, закономірностями. Разом з тим при всій своїй специфічності вона підлягає основним акцентологічним законам української мови. До основних тенденцій у наголошенні ад'єктонімів належать: 1) збереження наголосу твірної основи; 2) наголошення за аналогією до ойконімів; 3) тенденція до наголошення середини слова; 4) вплив словотворчих суфіксів, здатних перетягнути наголос на себе; 5) вирівнювання наголосу ад'єктонімів за аналогією до наголошення більшості ад'єктонімів, утворених за допомогою одного і того ж суфікса; 6) вирівнювання наголосу відтопонімних похідних, усталення єдиної акцентної форми; 7) усунення строкатості, різнобарвності в акцентологічній системі ад'єктонімів; 8) усунення зайвої варіантності та унормування наголосу.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в комплексному дослідженні наголосу ойконімів та відойконімних дериватів – ад'єктонімів та катойконімів. У подальших розвідках із цієї проблеми варто звернути увагу на культуромовний аспект, зокрема на правильне наголошування аналізованих онімів носіями мови, особливо у професійній комунікації.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Скорочення назв областей України:

Вн – Вінницька, Вл – Волинська, Днп – Дніпропетровська, Днц – Донецька, Жт – Житомирська, Зк – Закарпатська, Зп – Запорізька, ІФ – Івано-Франківська, Кв – Київська, Крв – Кіровоградська, Крм – Кримська, Лв – Львівська, Лг – Луганська, Мк – Миколаївська, Од – Одеська, Пл – Полтавська, Рв – Рівненська, См – Сумська, Трн – Тернопільська, Хрк – Харківська, Хрс – Херсонська, Хм – Хмельницька, Чрв – Чернівецька, Чрг – Чернігівська, Чрк – Черкаська.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Горпинич В. О. Відтопоніми прикметники в українській мові / В. В. Горпинич. – К.: Вища шк., 1976. – 138 с.
2. Зализняк А. А. От праславянской акцентуации к русской / А. А. Зализняк. – М.: Наука, 1985. – 428 с.
3. Зубкова Л. Г. Части речи в фонетическом и морфологическом освещении / Л. Г. Зубкова. – М.: Изд-во Ун-та дружбы народов, 1984. – 83 с.
4. Кубрякова Е. С., Панкрац Ю. Г. Морфология в описании языков / Е. С. Кубрякова, Ю. Г. Панкрац. – М.: Наука, 1983. – 120 с.
5. Лопатин В. В. Акцентологические проблемы синхронного словообразования в современном русском языке / В. В. Лопатин // Славянское и балканское языкознание. Проблемы морфологии. – М.: Наука, 1981. – С.174-197.

6. Лучик А. А. Состав, функции и взаимодействие морфонологических явлений в оттопонимическом словообразовании русского языка : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Одесский гос. ун-т им. И.И.Мечникова. – Одесса, 1988. – 192 с.

7. Суперанская А. В. Ударение в собственных именах в современном русском языке /А. В. Суперанская.– М.: Наука, 1966. – 259 с.

8. Суперанская А. В. Ударение в заимствованных словах в современном русском языке /А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1968. – 310 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Гуцул – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: акцентологія ономастичної лексики, відтопонімний словотвір.

УДК 811.111'342.9:81'27

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІН ШВИДКОСТІ АНГЛІЙСЬКОЇ ВИМОВИ

Наталія ДЕРКАЧ (Чернігів, Україна)

У статті на прикладі фонетичного аналізу промови Б. Обама обґрунтовано раціональну методику обчислення швидкості англійської вимови. Показано переваги використання ритмогрупи в якості базової одиниці вимірювання швидкості вимови порівняно зі звуком і складом. Розглянуто питання врахування пауз під час акустичного аналізу швидкості англійської вимови. Результати обчислення швидкості вимови ритмогруп у промові демонструють суттєву кореляцію з результатами перцептивного аналізу темпу мовлення аудитором стосовно розпізнавання ділянок промови зі сповільненим темпом, а також прискореним темпом, спричиненим емоційним станом мовця. Підкреслено доцільність подальшого практичного вирішення проблеми комп'ютерної автоматизації аналізу швидкості англійської вимови.

Ключові слова: швидкість вимови, методика визначення, ритмогрупа, перцептивний аналіз, електроакустичний аналіз, пауза.

In the article a rational method of the English articulation rate determination has been substantiated and exemplified by the phonetic analysis of B. Obama's speech. The advantages of setting rhythm unit as a basic unit of the articulation rate measurement as compared with sounds and syllables have been discussed. The issue of taking pauses into account in the acoustic analysis of the English articulation rate has been examined. The results of calculating the rhythm units' articulation rate in the speech demonstrate an essential correlation with the results of the perceptual analysis of speech tempo by auditors in respect of the identification of speech fragments with a slow tempo, as well as a fast tempo, caused by the emotional state of the speaker. The expediency of further practical solution of the problem of the English articulation rate analysis computer automation has been accentuated.

Keywords: articulation rate, method of determination, rhythm unit, perceptual analysis, electro-acoustic analysis, pause.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасна комп'ютерна наука пропонує чимало різновидів програмного забезпечення, придатного для вирішення багатьох проблем у галузі електроакустичного аналізу усного мовлення. Водночас остаточно не вирішеною лишається низка питань швидкого та якісного комп'ютерного опрацювання великого обсягу емпірично-фонетичного матеріалу, що заважає досліднику зосередитися не на самих підрахунках, а винятково на аналітичному осмисленні отриманих результатів. Ці питання стають надзвичайно актуальними зокрема при необхідності апаратного визначення швидкості вимови, розробка програмного забезпечення якого, без сумніву, є на часі. Зрозуміло, що ефективність створення відповідного програмного забезпечення залежить, передусім, від адекватності опису методики експериментально-фонетичного дослідження, покладеної у його основу. За обставин, що склалися у фонетиці, накопичені попередніми поколіннями дослідників знання щодо специфіки електроакустичного аналізу швидкості вимови, а також психофізіологічних і мовноспецифічних засад її актуалізації не є достатніми для несуперечливого формування раціональної методики для створення необхідного програмного забезпечення.

Тому метою започаткованої праці є обґрунтування раціональної методики визначення змін швидкості англійської вимови на основі аналізу особливостей взаємодії сукупностей ритмогруп.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Здійснений нами попередній [4] аналіз психофізіологічних і мовноспецифічних особливостей часової характеристики мовлення, показав, що вона є комплексною за своєю природою й актуалізується на декількох рівнях: фізико-фізіологічному, як швидкість вимови (далі ШВ), що спричинює варіації у тривалості мовленнєвих одиниць, та психофізіологічному, як темп мовлення (далі ТМ) – суб'єктивні людські відчуття, пов'язані з генеруванням мовцем певної швидкості вимови або її сприйняттям слухачем. Відомо також [2, с. 18], що ШВ зумовлена швидкістю формування думки й реакції мозку при переході мовлення з латентної в актуальну фазу та фізіологією артикуляції. Актуалізація цих процесів опосередкована низкою позалінгвальних (вік і стать мовця, стан його

здоров'я, швидкість протікання нейрофізіологічних реакцій, психотип, належність до певного етносу, соціальний статус, регіон проживання, рід занять тощо), паралінгвальних (ситуація спілкування, важливість/другорядність інформації, засіб її передачі, емоційний стан мовця, його обізнаність у певній сфері знань, ставлення до слухачів, їхня кількість, акустичні параметри приміщення та ін.) й мовно-релевантних факторів (стиль і різновид усного мовлення, його композиційні особливості, ступінь спонтанності його актуалізації та ін.)

Сприйняття усного мовленнєвого повідомлення завжди є опосередкованим фізіологією слуху, аналітико-синтетичними можливостями нервової системи людини та психофізіологічними особливостями її пам'яті, зокрема швидкістю зникнення сенсорного сліду від акустичної інформації, що містить сегментні та просодичні ознаки мовленнєвого повідомлення [9, с. 102]. Логічним, на нашу думку, видається припущення [2, с. 17, 24], що слух людини має психогенетичну властивість сприймати послідовність сегментів у часі як певну ритмічну структуру. Експерименти (див., напр. [8]) демонструють, що в немовному матеріалі увага реципієнта сконцентрована на послідовності ритмічних елементів, і він здатен уловлювати навіть незначні контрасти в їхній тривалості. Натомість у процесі прослуховування зв'язного тексту увага автоматично переключається на семантику повідомлення, і до певного межового значення мовленнєві одиниці на кшталт ритмогруп (далі РГ) та інтоногруп (далі ІГ) сприймаються як ізохронні.

Аналіз результатів низки експериментальних праць [2, с. 12–13, 17, 103, 110; 3, с. 145–151] дозволяє також припустити наявність у людини внутрішнього часового стандарту, за яким розмірюється сприйманий ТМ. Такий стандарт зумовлений, по-перше, вродженою здатністю людини сприймати усне мовлення на основі періоду в 160–200 мс, який за тривалістю дорівнює складу; і по-друге, особистим досвідом людини щодо перцепції ТМ, здобутим під впливом рідної мови з її темпоральними й ритмічними структурами.

Слід нагадати й те, що динаміка змін ТМ у межах висловлення визначається співставленням тривалості його логіко-тематичних ділянок, власне, ІГ. ТМ в ІГ переважно сприймається як рівномірний, й аудитори усвідомлюють різницю між ТМ певної ІГ та нової на стику з новою ІГ або на її початку. Усередині ІГ час від часу фіксується гетерогенність ТМ, пов'язана зі специфікою ритміки ІГ, її структурою та позицією у висловленні. Щоправда рекомендується [11, с. 48] залишити поняття темпу для ІГ і висловлень, а щодо слів і складів використовувати поняття просодичної тривалості. Аудитори, зазвичай, помічають лише частину об'єктивних змін тривалості мовленнєвих одиниць у межах ІГ, і їхні враження не завжди співпадають [13, с. 131–133].

Не варто залишати поза увагою, що темпоральні контури різної конфігурації функціонують на рівні ІГ, висловлення, надфразної єдності, у межах текстів різного стильового спрямування. Фіксованих аудиторами прискорених і сповільнених ІГ виявляється небагато на фоні помірних, ймовірно тому, що реальні відмінності в діапазоні 200–615 мс часто компенсуються дією закону ізохронності.

Крім того, відомо, що у межах експериментально-фонетичного дослідження будь-який просодичний параметр, у тому числі й темпоральна характеристика мовлення, виокремлюється внаслідок складного спеціального аналізу, причому для встановлення специфіки функціонування конкретної підсистеми інтонації, як правило, потрібне комбінування перцептивного й інструментального аналізів і лінгвістичної інтерпретації їхніх результатів [10, с. 21, 32; 2, с. 48].

Поширеними на сьогодні процедурами інструментального аналізу часової характеристики озвученого повідомлення є визначення кількості сегментів, актуалізованих мовцем за одиницю часу на певній ділянці усного тексту, або встановлення середньої тривалості мовленнєвих одиниць на такій ділянці [13, с. 125–126]. Зауважимо тут, що науковці не мають одностайної думки стосовно базової одиниці для подібних обчислень і схильні пояснювати її вибір специфікою дослідного завдання [5, с. 66; 14, с. 539–540], яке може передбачати розгляд окремих висловлень і великих за обсягом мовленнєвих фрагментів. Однак вибір пропонується обмежити, власне, фонетичними одиницями, а саме: звуками чи складами.

Зіставлення даних перцептивного аналізу ТМ індивіда, з одного боку, та результатів обчислення середньої тривалості звуків чи складів, з другого, – демонструє, що рівень їхньої кореляції часто є досить низьким. А оскільки під час оцінки результатів експериментально-фонетичного дослідження пріоритет віддається даним перцептивного аналізу ТМ [2, с. 48], доцільним є пошук й обґрунтування процедур інструментального аналізу, які б дозволили досягти щільнішої кореляції результатів перцептивного й електроакустичного аналізів і поглибити наукові уявлення про особливості людського сприйняття.

Викладені вище узагальнені результати теоретичних і експериментальних досліджень й обрано нами в якості основи для обґрунтування раціональної методики інструментального аналізу змін швидкості англійської вимови.

У процесі обґрунтування нами було здійснено спробу встановити експериментальним шляхом, для якої мовленнєвої одиниці рівень кореляції показників перцептивного й електроакустичного аналізів щодо змін швидкості англійської вимови виявиться найвищим. Для цього електроакустичному аналізу підлягали ділянки промови Б. Обама "Remarks by the President in a National Address to America's Schoolchildren" від 8 вересня 2009 р., визнані аудитором як такі, що мають сповільнений, помірний і прискорений ТМ. Результати аналізу, представлені у наведеній нижче таблиці, демонструють, що з урахуванням тривалості пауз чи без них, показники середньої тривалості РГ найбільш послідовно корелюють із висновками інформантів.

Таблиця

Зведена таблиця показників середньозвукової, середньоскладової тривалості та середньої тривалості РГ для висловлень із різним ТМ

Тип ШВ	середньозвукова тривалість, с			середньоскладова тривалість, с			середня тривалість РГ, с		
Тип ТМ	повільний	помірний	прискорений	повільний	помірний	прискорений	повільний	помірний	прискорений
з паузами	0,091	0,096	0,089	0,211	0,247	0,218	0,669	0,652	0,532
без пауз	0,07	0,074	0,08	0,162	0,191	0,197	0,513	0,502	0,482

Експериментом також встановлено, що різниця між тривалістю найдовшої та найкоротшої одиниці вимірювання для середньозвукової тривалості становить 8,3 рази, середньоскладової – 6,7 разів, для середньої тривалості РГ – 2,5 рази, що підтверджує більшу стабільність РГ як одиниці обчислення ШВ. Зрозуміло також, що автоматизація аналізу середньозвукової й середньоскладової тривалості додатково ускладнюється потребою багатоаспектного спектрального аналізу звукового матеріалу для встановлення кількості сегментів, оскільки з прискоренням ШВ зростає частота явищ злиття та уподібнення звуків, що інколи унеможливає визначення меж між ними на спектрограмі.

При обґрунтуванні вибору базової одиниці-носія темпу ми були змушені торкатися також питання про її універсальний чи мовноспецифічний характер. Очевидно, що наявність єдиного мірила зумовлена потребами зіставних досліджень, однак результати таких кореляцій можуть викликати сумнів, якщо порівнювані мови мають певні розбіжності у структурі ритмічних моделей, особливостях розподілу фразового наголосу тощо. Так базовими одиницями акцентного ритму англійської мови є ритмогрупи, що тяжіють до ізохронності в межах різних ділянок висловлення. На відміну від них, тривалість звуків і складів варіює залежно від специфіки звуку, наголосу, фонетичного контексту, позиції у фразі й ритмічній структурі [2, с. 23, 110]. РГ як ієрархічно вища мовленнєва одиниця, порівняно зі звуком і складом, може додатково регулювати їхню тривалість. Зокрема чим більше ненаголошених складів у РГ, тим швидше вони вимовляються. Принагідно зауважимо, що й структурна специфіка ритму впливає на сприйняття ТМ. Зокрема складний і мішаний ритм фрази сприяє її компактності та злитості й прискорює ТМ. Натомість фраза з простим ритмом сприймається як повільніша [там само, с. 28, 72]. За таких умов, дослідження специфіки взаємозв'язку між темпом та ритмом в різних мовах і в англійській зокрема, а також розгляд РГ у якості базової одиниці для аналізу ШВ виглядає перспективним.

Як відомо, основою РГ в англійській мові є повнонаголошений склад, до якого тяжіють ненаголошені й частково наголошені склади (проклітики й енклітики). Ненаголошений склад може приєднуватися до наголошеного, близького до нього за семантикою ("семантична" тенденція) або до попереднього наголошеного складу ("енклітична" тенденція). Остання тенденція особливо потужно виявляє себе в англійському діалогічному мовленні [7, с. 145–146]. Темп мовлення певною мірою виступає регулятором ритму. Так, енклітична тенденція стає дедалі потужнішою з прискоренням темпу, а ділянку, яка передуює наголошеному складові, інформанти часто сприймають як кінець РГ. Натомість при сповільненні темпу фраза розпадається не на склади, а на фонетичні слова, й службові частини мови приєднуються до тих повнозначних слів, з якими вони семантично пов'язані [2, с. 25]. Звісно, в мовленні ці дві тенденції можуть сполучатися, наприклад, це стосується випадків семантичного тяжіння артиклів, прийменників,

ненаголошених початкових складів до ядерного складоносія на тлі загального домінування енклітичного приєднання. У межах аналізованої нами промови Б. Обама через динамічність її викладу й суттєву автоматизованість публічного мовлення Президента США домінуючою виявляється енклітична тенденція, й РГ досить легко виокремити в тексті на основі виділеності наголошених складів.

Додаткову проблему, що ускладнює визначення середньої тривалості будь-яких фонетичних одиниць у межах мовленнєвих фрагментів, становить потреба врахування пауз в обрахунках. Уважається, що паузи є важливим компонентом темпу, певним чином корелюють з ним і впливають на сприйняття глобального темпу усного тексту слухачем [5, с. 72], проте механізм цього процесу залишається недостатньо дослідженим.

За спостереженням авторів праць [9, с. 94–95; 13, с. 71–72], із прискоренням темпу спостерігається скорочення тривалості пауз між висловленнями. За наявності подовжених пауз індивідуальний темп диктора часто сприймається аудитором як середній, інколи повільний [11, с. 50]. Дані досліджень [12, 71, 81; 1, с. 21–22; 15, с. 17, 26] демонструють, що ефект сповільнення ТМ досягається у разі значного подрібнення мовленнєвого повідомлення на ПГ й, відповідно, появи більшої кількості перцептивних і фізичних пауз (особливо, подовжених), а ефект прискорення – при зменшенні кількості пауз та скороченні їхньої тривалості. Прискорення темпу також пов'язане зі скороченням тривалості пауз без змін у їхній кількості, а сповільнення – зі зростанням кількості пауз без зміни їхньої середньої тривалості [15, с. 26].

Отже, при обрахуванні ШВ брати до уваги паузи доцільно, оскільки їхні різновиди інтегровані до темпо-ритмічної структури тексту й так чи інакше впливають на сприйняття ТМ. Результати інструментального аналізу начитаних англійських текстів, наведені у праці [9, с. 95], демонструють, що коротка пауза між ПГ наближена за тривалістю до однієї РГ, середня пауза між висловленнями в середньому становить дві РГ, а довга пауза між фоноабзацами (надфразними єдностями) дорівнює трьом–чотирьом РГ.

З урахуванням викладеного обчислення ШВ з РГ за відсутності додаткового програмного забезпечення виконувалося нами в такій послідовності традиційних процедур:

Етап I. Попередній слуховий аналіз досліджуваного усного тексту. 1) перше прослуховування тексту, встановлення меж ПГ, утворюваних паузами різних типів; 2) друге прослуховування тексту й підготовка його фонетичної транскрипції; 3) третє прослуховування тексту здійснювалося з метою встановлення розподілу наголосів у ПГ і меж між РГ.

Етап II. Електроакустичний аналіз досліджуваного матеріалу. 1) вимірювання тривалості РГ і пауз за допомогою спеціального програмного забезпечення (напр. звукових редакторів Sound Forge, Cool Edit Pro (Adobe Audition)); 2) виявлення РГ із показниками мінімальної й максимальної тривалості, обчислення їхньої різниці та встановлення в її межах зон зменшеної (0–33%), середньої (34–66%), збільшеної (67–100%) тривалості РГ; 3) аналіз темпоральної структури фрагменту, виявлення сукупностей РГ зі зменшеною, середньою та збільшеною тривалістю.

Етап III. Лінгвістична інтерпретація результатів проведеного аналізу.

Наведену послідовність аналізу ШВ із використанням РГ у якості базової одиниці було апробовано на матеріалі виступу Б. Обама в школі Вейкфілд (м. Арлінгтон, Вірджинія) 8 вересня 2009 р. Аналіз результатів пошукового експериментального дослідження показав, що мовець має притаманний йому стандарт середньої тривалості РГ (0,4–0,55 с), відхилення від якого слід трактувати як об'єктивне прискорення чи сповільнення ШВ. Зрозуміло, що межі варіативності такого стандарту у конкретного мовця у різних ситуаціях спілкування, а також у різних мовців, можуть бути окреслені на основі достатньої кількості експериментальних даних. Фіксація результатів аналізу ШВ РГ передбачає зазначення тривалості РГ та умовне маркування РГ залежно від того, до якої зони тривалості (зменшеної, середньої чи збільшеної) потрапляє її значення. Далі встановлюються межі сукупностей РГ зі схожою тривалістю.

За твердженням аудиторів, носіїв американського національного варіанта англійської мови, викладачів і магістрантів ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, сповільнення ТМ у політичній промові частотніше, ніж його прискорення, й функціонує переважно задля підкреслення певної важливої інформації. Меншою мірою сповільнення ТМ асоціювалося з емоційним станом мовця (напр. роздратування, бадьорість, серйозність), передачею ремінісценцій. Натомість прискорення ТМ інформанти пов'язували, як правило, з певним емоційним станом мовця, вираженням його ставлення до теми повідомлення, бажанням установити емоційний контакт з аудиторією й лише у чверті випадків – позначенням за допомогою темпу другорядної, менш важливої інформації.

Зауважимо тут, що рівень кореляції даних щодо сповільнення ТМ і збільшення тривалості РГ суттєво вищий, ніж щодо прискорення ТМ і зменшення тривалості РГ. Низький рівень ідентифікації аудитором ділянок прискореного ТМ, що маркує другорядну інформацію, вочевидь, пов'язаний із притаманними їй низькими значеннями емоційно-прагматичного потенціалу, які слухач автоматично ігнорує. Якщо це припущення вірне, то обґрунтований у праці [6] критерій рівня актуалізації рівня емоційно-прагматичного потенціалу висловлення може слугувати методологічним інструментарієм для розмежування ділянок із прискореною ШВ на такі, що виконують емоційно-модальну або фатичну функцію.

Результати інструментального аналізу продемонстрували загальне кількісне переважання РГ із прискореною ШВ (поодиноких й у сукупностях). Аудитори, як це й передбачалось, сприйняли лише частину реальних відхилень ШВ у бік сповільнення чи прискорення. Вибірковість уваги інформантів може пояснюватися тим, що, по-перше, при прослуховуванні тексту вони схильні концентрувати свою увагу на ділянках промови, що містять важливі дані й маркуються сповільненням ТМ; по-друге, аудитори зосереджені на виокремленні, радше, сукупностей РГ із прискореним чи сповільненим ТМ, аніж окремих РГ з відповідними показниками. Сукупності РГ зі схожими показниками тривалості, виявлені під час інструментального аналізу, як правило, містять, три–чотири РГ, що: 1) становлять одну ІГ або знаходяться в її межах; 2) входять до складу декількох ІГ.

При цьому сукупність РГ часто переривається поодиноким РГ, що має відмінну тривалість. За спостереженням Дж. Лавера [14, с. 544], такі нелінійні темпові переходи в межах висловлення загалом типові для англійської мови, де тривалість фонетичних одиниць варіює за рахунок емпізи, скорочення ненаголошених складів, реорганізації структури складу або сукупності цих явищ, які можна віднести до просодичної тривалості.

Функціональність пауз як компонента темпо-ритмічної організації англійського тексту підтверджується також результатами електроакустичного аналізу промови Б. Обами. Зокрема паузи можуть утворювати сукупність зі схожими за тривалістю попередніми РГ, наступними РГ або бути всередині такої сукупності. На тлі загального домінування всередині висловлення перцептивних міжсинтагмених пауз (101 проти 70 в аналізованих фрагментах), 75,7% коротких демонструють тяжіння за тривалістю до сусідніх сукупностей РГ, правої (45,3%) або лівої (37,7%), 17% пауз знаходяться всередині сукупностей РГ. Паузи між висловленнями лише у 26,5% випадків наближені за тривалістю до сусідніх РГ. Паузи між фоноабзацами є довгими й не демонструють описаної вище тенденції.

Отже, запропонована та апробована нами методика аналізу ШВ на основі РГ дозволяє прослідкувати певні кореляції результатів перцептивного аналізу ТМ й електроакустичного аналізу ШВ. Зрозуміло, що їхня абсолютна кореляція неможлива через те, що, по-перше, електроакустичний аналіз фіксує всі без винятку відхилення від зони середньої тривалості РГ, а збіг зі свідченнями інформантів найчастіше відбувається в межах сукупностей РГ, що належать до відповідних зон тривалості. По-друге, сукупності РГ зі збільшеною тривалістю, що позначають важливу, на думку мовця, інформацію, легше й частіше ідентифікуються інформантами, ніж ділянки прискорення ШВ, асоційовані переважно з переживанням мовцем певних емоцій і станів. Електроакустичний аналіз пауз у розглянутій політичній промові показав, що короткі міжсинтагмени паузи, як правило, відповідають за тривалістю сусіднім РГ і входять до їх сукупностей.

Як бачимо, започатковане у цій праці обґрунтування раціональної методики визначення змін швидкості англійської вимови на основі аналізу особливостей взаємодії сукупностей РГ може слугувати надійною вихідною базою для перспективної комп'ютеризації процесу аналізу тривалості РГ в озвучених англійських текстах, ефективна розробка програмного забезпечення якого можлива за умов подальшої деталізації й опрацювання низки технічних інструкцій (напр., для визначення програмою меж між РГ, розрізнення нею складів з різним ступенем фразового наголосу тощо). Перспективною вбачається також подальша апробація процедури аналізу ШВ на основі РГ на матеріалі публіцистичних текстів, а також текстів іншого стилістичного спрямування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аксенова Г. Н. К проблеме временной организации единиц речи / Г. Н. Аксенова // Просодия устного текста. Сборник научных трудов. – Вып. 298. – М., 1987. – С. 14–23.
2. Антипова А. М. Ритмическая система английской речи: Учеб. пособие для пед. ин-тов / А. М. Антипова. – М.: Высш. шк., 1984. – 119 с.

3. Винарская Е. Н. Закономерности распада произвольных артикуляторных навыков русской речи при некоторых очаговых поражениях головного мозга / Е. Н. Винарская // Теоретическая фонетика и обучение произношению: Посв. А. А. Реформатскому в связи с его 75-летием. – М.: УДН, 1975. – С. 145–151.
4. Деркач Н. В. До питання про природу темпу англійського мовлення / Н. В. Деркач // НАУКОВІ СТУДІЇ – XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ). Філософія • Філологія • Педагогіка • Економіка. – Вип. 5 (Том 7) / Редколегія: Р. В. Болдирев та ін. – К.: МЛЕНІУМ, 2015 (у друці).
5. Дубовский Ю. А. Анализ интонации усного текста и его составляющих / Ю. А. Дубовский. – Мн: Высшая школа, 1978. – 137 с.
6. Калита А. А. Критерий уровня актуализации эмоционально-прагматического потенциала высказывания / А. А. Калита, Л. І. Тараненко // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2012. – Вип. 105 (1). – С. 476–484.
7. Калита А. А. A Concise Dictionary of Phonetic Terms / Словник фонетичних термінів (короткий) (англ. мовою) / А. А. Калита, Л. І. Тараненко. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – 256 с.
8. Каспарова М. Г. Восприятие паузы: автореф. дис. на соискание учён. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / М. Г. Каспарова. – М., 1964. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.childpsy.ru/dissertations/id/18669.php>.
9. Потапова Р. К. Средства фонетического членения речевого потока в немецком и русском языках: Учебное пособие / Р. К. Потапова, Л. П. Блохина. – М.: МГПИИЯ имени Мориса Тореза, 1986. – 115 с.
10. Потапова Р. К. Язык, речь, личность / Р. К. Потапова, В. В. Потапов. – М.: Языки славянской культуры, 2006. – 496 с.
11. Светозарова Н. Д. Интонационная система русского языка / Наталия Дмитриевна Светозарова. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. – 175 с.
12. Тараненко Л. І. Просодична зв'язність англійської прозової байки: Монографія / Л. І. Тараненко. – К.: ТОВ "Агенство "Україна", 2008. – 204 с.
13. Цеплитис Л. К. Анализ английской речевой интонации / Л. К. Цеплитис. – Рига: Зинатне, 1974. – 270 с.
14. Laver J. Principles of Phonetics / John Laver. – Cambridge: CUP, 1994. – 707 p.
15. Trouvain J. Tempo Variation in Speech Production: Implications in Speech Synthesis / Jürgen Trouvain. – Saarbrücken: Hodder Education, 2003. – 130 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Деркач – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Наукові інтереси: інтонаційне оформлення текстів різного стилістичного спрямування, методи експериментально-фонетичних досліджень.

УДК 811.111'342.9:398.23

ОСОБЛИВОСТІ ПРОСОДИЧНОГО СУПРОВОДУ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ І СТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ ТЕКСТУ АНЕКДОТУ

Лариса ТАРАНЕНКО (Київ, Україна)

У статті на основі аудитивного аналізу узагальнено специфіку взаємодії просодичних та лексико-граматичних і стилістичних засобів актуалізації тексту англійського анекдоту як типового жанру сучасного фольклору. Установлено, що реалізація розважально-виховного призначення анекдоту забезпечується переважанням односпрямованої дії засобів усіх рівнів мови при провідній ролі просодичних засобів у привертненні уваги слухача до двопланої семантики тексту та ключових лексичних одиниць, стимулюючи його мислення під час декодування смислу анекдоту.

Ключові слова: англійський анекдот, аудитивний аналіз, просодичні засоби, просодична модель, лексико-граматичні і стилістичні засоби, взаємодія.

In the article on the basis of auditory analysis the author outlines the specific features of prosodic, lexico-grammatical and stylistic means' interplay in oral actualization of the English anecdote viewed as a typical genre of modern folklore. The author makes a conclusion that the anecdote prosodic organization aims at intensification and highlighting the key words and lexical units of ambiguous semantics providing the stimulus for the correct decoding of its meaning. The complex unidirectional interaction of all lingual means actualized in the anecdote helps realize its entertaining-and-educational pragmatic function.

Key words: English anecdote, auditory analysis, prosodic means, prosodic patterns, lexico-grammatical and stylistic means, interaction.

Проблему оволодіння навичками просодичного оформлення прозових текстів малої форми можна вважати складовою частиною більш загальної проблеми коректної реалізації усного мовлення. При цьому з огляду на те, що фольклорним текстам малої форми притаманна компактність стилістичних прийомів і виразних засобів та відсутність надлишкової інформації, у них, зазвичай, сконцентрованою є взаємодія лексико-граматичних, стилістичних і просодичних засобів їхньої актуалізації. Природно, що це надає їм статусу найбільш ефективного засобу набуття навичок правильного інтонування текстів.

Тому метою цієї праці є встановлення особливостей просодичного супроводу лексико-граматичних і стилістичних засобів, уживаних у тексті англійського анекдоту як типового фольклорного жанру малої форми.

Звертаючись до специфіки функціонування мовних засобів у тексті анекдоту, доцільно, насамперед, згадати про його соціокультурну опосередкованість. З цього приводу влучною вбачається думка М. М. Бахтіна, відповідно до якої природі анекдоту як організованій на сміховому началі формі відповідає притаманне людській культурі бінарне сприйняття світу, що відбивається в потребі побудови іншого, відмінного від офіційного, світу і життя [2, с. 13-14].

Його думки поділяє також А. В. Карасик, який підкреслює, що двоплановість анекдоту будується на протиставленні дійсності і надуманого, умовного стану справ та акцентує увагу на тому, що дійсність, здебільшого, і висміюється [4, с. 50]. При цьому логіка іншого різновиду анекдотів може бути побудована таким чином, що в основу уявного або “іншого” світу закладається “псевдо норма” або стереотип, відхилення від якого й обговорюється в тексті анекдоту [8, с. 16].

Відомо, що для розгляду процесу та механізмів виникнення тем анекдотів необхідно співвідносити їх з певними ознаками, які характеризують їхню жанрову належність. І не випадково, мабуть, що, сфокусувавши увагу на мовній специфіці анекдоту, О. Я. і О. Д. Шмельови виокремили такі його жанрові ознаки: зображувальність як міні-вистава з використанням невербальних засобів та навмисна лаконічна зв'язність тексту, спрямована на те, щоб у певній ситуації розсмішити слухача [9, с. 24-26].

У процесі розгортання змістовно-прагматичної канви тексту анекдоту використовується прийом зміни способу комунікації, пов'язаний з необхідністю налаштування слухача на його сприйняття за допомогою метатекстового введення. При цьому механізми сміху в жанрі анекдоту визначаються грою смислів, яка виникає в результаті зіткнення в межах одного короткого тексту двох змістовних реальностей в когнітивній сфері людини [3, с. 179].

Оскільки анекдот будується на основі семантичного контрасту, то вихідна суперечність на початку тексту загострюється до крайності, а потім напруга знімається, викликаючи таким чином сміхову розрядку [1, с. 212-213]. Окреслений механізм парадоксального зняття опозицій [там само] відхиляє хід розповіді у цілком непередбачуваний бік та за рахунок безлічі певних способів і засобів приводить до цілком несподіваного і вражаючого результату [13, с. 125]. Унаслідок цього невідповідність висновку в анекдоті виявляється як пастка, в яку потрапляє один із персонажів чи адресат, або як висміювання занадто правильних логічних побудов. Тому різновидом невідповідності висновку стає, зазвичай, зниження очікувань персонажа або адресата [5, с. 150].

З когнітивного погляду, сміх виникає в результаті уявної інтерпретації слухачем навколишньої дійсності й визначається структурами, змістом, організацією репрезентацій знань і процесів, які ними керують [6, с. 318]. Звідси стає очевидним, що гра явного і прихованого смислів знаходиться в основі мовної гри, реалізація якої має принципове значення для функціонування анекдотів [3, с. 179].

Для опису двозначних ситуацій у тексті анекдотів використовуються такі лексико-семантичні прийоми і засоби, як полісемія, омонімія та суміжні з нею явища, тропи (метафора, метонімія), частково паронимазія, прагматичні аномалії, гра на рівні пропозицій або обігранні багатозначних й іншомовних слів, прагматичних аномалій, метафор і метонімій [3, с. 179; 10, с. 301-302; 12, с. 15-16, 40-47].

Семантична двоплановість анекдоту виявляється в карикатурному зображенні предметів (порушення образів), просторово-часових координат (висміювання звичних фактів), взаємних позицій персонажів, а також в обігранні двозначності або невизначеності ключового поняття анекдоту [5, с. 150]. Його прагматична двоплановість убачається більш складною, ніж карикатурне представлення семантики тексту. Вона спирається на оцінні й умовивідні невідповідності: висміювання персонажів з пониженням їхнього статусу та глузування над стандартною логікою [там само, с. 151].

Аксіологічні орієнтири в анекдоті часто створюються засобами стилізації під певний національний акцент, вікову, професійну, жаргонну тощо мову [8, с. 18]. Різновиди стилізації охоплюють крім акценту, типові граматичні помилки, характерну інтонацію, використання певних етикетних формул і кліше, а також звукову імітацію. За рахунок цього і підкреслюється соціально-статусна ідентифікація персонажів анекдоту. Отже, найактуальнішим засобом маркування соціального статусу дійових осіб анекдотів стають їхні мовленнєві кліше. При цьому підвищенню виразності анекдоту значною мірою сприяє комплексне використання автором мовленнєвих кліше в органічній єдності з архетиповими позами, жестами, мімікою висміюваних персонажів.

Результати виконаного аналізу лінгвістичних джерел та друкованих і озвучених текстів анекдотів [7; 11] дозволили нам узагальнити номенклатуру типових лексико-граматичних і стилістичних засобів, що беруть участь у їхній актуалізації, а саме: анафорична та катафорична референція, інверсія, еліпсис, синтаксичний паралелізм, вживання лексичних повторів, синонімів, антонімів, ідіоматичних виразів, каламбурів, епітетів, порівнянь, зевгми, оксюморона.

На ґрунті систематизованих таким чином лексико-граматичних і стилістичних засобів нами було виконано аудитивний аналіз 75 текстів озвучених англійських анекдотів [7; 11], в обсязі якого зверталася увага на особливості їхнього просодичного супроводу у процесі створення комічного ефекту та, відповідно, реалізації розважально-виховного призначення анекдоту.

Так, наведений нижче текст анекдоту демонструє приклад уживання ідіоматичного виразу:

The |chemistry pro/fessor § |wrote the →formula § |H|N|O3 on the \blackboard. || |Then he |pointed a /finger § at the |inattentive /student § and →said: § “I|dentify |that \formula, |please.” ||

“\Just a \moment,” |answered the /student,” | |I've •got it ↑right on the |tip of my \tongue, /sir.” ||

“/Then,” •said the •professor •softly, § “you'd \better •spit it \out. || It is \nitric \acid.” || [7, с. 90].

З прикладу видно, що на просодичному рівні ідіоматичний вираз оформлюється семантично та синтаксично зумовленими поступово спадною ступінчастою шкалою з порушеною поступовістю і спадно-висхідним термінальним тоном. Гумор цього виразу декодується лише після сприйняття наступних реплік (...“you'd \better •spit it \out. || It is \nitric \acid.”), актуалізованих у широкому тональному діапазоні зі спадною ковзною шкалою, високим спадним термінальним тоном широкого діапазону та підвищеною гучністю. Таке поєднання лексичних і просодичних засобів слугує не лише розширенню значення ідіоматичної конструкції від переносного в самому тексті анекдоту до прямого в його “коді”, але й додає іронічного й глузливого звучання, чому сприяє й поступово спадна ковзна шкала, за допомогою якої на тлі інтонаційної організації всього тексту анекдоту виокремлюється висловлення, що містить гумористичне значення.

Іншим досить частим засобом створення гумористичного ефекту в тексті анекдоту є вживання в його суміжних структурних компонентах антонімів, як у наведеному прикладі:

Mother: \Jane, § |what is \Mary |doing? ||

Jane: →Well, § |she is \skating § |if the \ice is as \thick as she thinks, § |but if the \ice is as \thin as I think, § |she is \swimming. || [7, с. 87].

Приклад та його тонограма свідчать, що дистантно розташовані антоніми (*thick* – у межах “коментарю” та *thin* – у складі “коди”) пов’язані між собою і семантично, і граматично, оскільки виступають складовими двох паралельних конструкцій. На надсегментному рівні виділення антонімів досягається дзеркальним паралелізмом інтонаційної моделі, який полягає в актуалізації в суміжних інтоногрупах поступово спадної та висхідної ковзної різновидів шкали. Тут очевидно, що антонімічні лексичні одиниці *thick* і *thin* стають ключовими елементами у створенні гумористичного ефекту тексту, адекватне декодування якого досягається за рахунок їхнього просодичного виділення на тлі просодичної організації суміжних структурних компонентів анекдоту. Це досягається завдяки тому, що інтоногрупа *if the \ice is as \thick as she thinks*, яка за рахунок рівномірної дистрибуції фразового наголосу характеризується простим регулярним ритмом, протиставляється наступній (*but if the \ice is as \thin as I think*), у якій ритмічна регулярність порушена через появу високого спадного тону на особовому займеннику *I* та часткового наголосу на самостійній частині мови (*think*). Цей та аналогічні приклади свідчать, що антонімічні лексичні одиниці здатні виконувати роль актуалізаторів гумористичного ефекту анекдоту за умови їхнього вживання в суміжних структурних або фабульних елементах, оформлених контрастними параметрами просодичних засобів, зокрема, подібно до наведеного прикладу, контрастним рухом тону в сусідніх інтоногрупах, а саме: спадний рух у шкалі у першій і висхідний – у другій, що є цілком природним, оскільки у першій інтоногрупі констатується факт, у другій – передається заперечення, незгода тощо.

Типовою ознакою анекдотів є також досягнення їхнього гумористичного ефекту за рахунок полісемантичних лексичних одиниць, які на просодичному рівні маркуються емпатичними реалізаціями компонентів інтонації, наприклад:

Customer: |I would •like a \book, |please. ||

Bookseller: }Something /light? ||

Customer: }That doesn't matter | }I have my }car with me. || [7, с. 84].

У контексті цього анекдоту слово *light*, яке означає “несерйозний, розважальний жанр літератури”, набуває значення “легкий, неважкий”. Слухач отримує можливість однозначно сприймати анекдот завдяки просодичному виділенню цієї лексичної одиниці як ключової (запит додаткової, уточнюючої інформації) високим висхідним термінальним тоном, інтенсифікованим розширеним позитивним тональним інтервалом на стику такту і ядерної групи. Саме емпатичне просодичне оформлення полісемантичного слова, яке в контексті анекдоту реалізує одночасно декілька значень, слугує засобом привернення до нього уваги реципієнта та збудження його інтересу до з'ясування суті анекдоту.

Під час аудитивного аналізу встановлено також, що “коди” анекдоту може актуалізуватися у формі риторичного запитання або окличного речення, наприклад:

(1) “ -You were }late this }morning, }Brown.” ||

“ }Yes, }sir, }I'm }sorry, | }I }over}slept.” ||

“ }Good }gracious: | -do you }sleep }at }home as }well?” [7, с. 86];

(2) *Judge (sternly): The }next }person }who }interrupts the }pro→ceedings }will be }sent }home. ||*

Prisoner: -Hoo→ray! || [там само].

Наведені анекдоти підтверджують те, що озвучення і риторичного запитання, і окличного речення відбувається за допомогою емпатичних параметрів компонентів інтонації. У першому прикладі такими засобами є поєднання високого передтакту з низьким рівнем такту, високий висхідний термінальний тон, якому передує позитивний розширений тональний інтервал, та перцептивна пауза, взаємодія яких надає риторичному запитанню коди значення саркастичного здивування з відтінком докору. Щодо окличного речення, то воно, актуалізуючись із підвищеною гучністю на високому тональному рівні, надає анекдоту неочікувано оптимістичного звучання та загальної позитивної тональності.

У межах “коди” анекдоту має також місце інверсія, уживана з метою емоційно-сміслового підкреслення речення чи його частини, де має місце порушення синтаксичної конструкції, наприклад:

“ }Little }boy, ” }said a }man, | }why do you }carry that }umbrella }over your }head? || }It is }not }raining }and the }sun isn't }shining.” ||

“ }I }carry it }now, ” }answered the }boy, } }because when it }rains } }Pa }wants it, | }and }only when the }weather is }good } }-can }I }use it.” || [7, с. 86].

Приклад свідчить про виділення інверсії розширеним тональним діапазоном, хвилеподібним рухом тону, утвореним уживанням середньо-підвищеного передтакту і високого спадно-висхідного термінального тону широкого діапазону. Така односпрямована взаємодія стилістичних і просодичних засобів надає “коді” емоційного забарвлення, виокремлюючи її на тлі переважно нейтрального інтонаційного оформлення всього тексту анекдоту та привертаючи до неї увагу слухача.

Неочікувана розв'язка анекдоту може підсилюватися й наявністю у межах “коди” еліптичних речень, оформлених взаємодією емпатичних параметрів інтонації, наприклад:

“ }Once the }teacher →asked his }pupil: | }Bobby, }how }many }fingers }have you?” || }The }pupil }answered at }once: } }I }have }ten }fingers.” || }The }teacher }asked him }another }question: | }Well, }if }four }were →missing } }what would you }have }then?” || “ }No }music }lessons, ” }was the }answer. || [7, с. 89].

У наведеному прикладі акцентне виділення “коди” досягається і відсутністю головних членів речення, і реалізацією в розширеному тональному діапазоні та оформленням ключового слова високим спадним тоном зі зменшеною швидкістю зміни напрямку його руху. Тут односпрямована взаємодія засобів граматичного й надсегментного рівнів мови підсилює вираження гумористичного ефекту анекдоту.

Аудитивним аналізом також з'ясовано, що сприйняття слухачем переходу від тексту анекдоту до його “коди” реалізується за рахунок смислових контрастів, підсилених просодичними засобами. Наприклад, у висловленні “ }Oh }no! | }If }that's the }good }news, | }then }what's the }bad }news?” || [11] лексична одиниця *good*, виділена спеціальним підйомом, протиставляється слову *bad*, оформленому

високим спадним термінальним тоном широкого діапазону, яке сприймається як ключове за рахунок позитивного широкого тонального інтервалу, що йому передує.

У наступному фрагменті контрастують декілька лексичних одиниць (*promise, child, school, home*), що звучать і в тексті анекдоту, і в кодї, дистантна реалізація яких і забезпечує зв'язок між ними:

“If you *promise* ↑not to *believe* §*everything your* *child* •says ↑happens at *school*, | I *will promise* | not to *believe* §*everything your* *child* says §happens at *home*.” || [11].

З прикладу видно, що завдяки різній просодичній актуалізації слова *promise*, уживаному в різних інтоногрупах (спадний такт у першому випадку, що акцентує слово *not*, та висхідний тон – у другому, якому передує *will*, що має найвищу інтенсивність вимовляння та оформлений високим спадним тоном широкого діапазону, який проходить через усі регістрові зони), слухач набуває можливість сприймати його різні підтекстові значення, які й допомагають у пошуку асоціацій під час декодування анекдоту. Подібним чином реципієнт сприймає і контрастне виокремлення актуалізованого в суміжних структурних елементах слова *child* (спадний такт у “коментарі” та високий спадний тон широкого діапазону в “кодї”), яке завдяки просодичному виділенню набуває статусу ключового, а його дистантне розташування допомагає слухачеві об’єднати інформацію суміжних елементів тексту та коректно декодувати анекдот. Цікавим є й те, що деякі повнозначні слова можуть втрачати наголос (напр., •*says*), щоб інтенсифікувати важливі для сприйняття суті анекдоту слова. Звідси очевидно, що за рахунок наявності в тексті анекдоту просодичних контрастів, акцентується увага на тих лексичних одиницях, які допомагають сприймати зміст анекдоту.

Взаємодіючи таким чином, смислові і просодичні контрасти анекдоту слугують підвищенню його емоційного і прагматичного потенціалів, які поступово зростають у напрямку “коди”. Щодо реалізації розважально-виховного призначення анекдоту, то воно забезпечується переважанням односпрямованої дії семантичного наповнення лексичних одиниць анекдоту, його граматичних і стилістичних засобів та просодичного оформлення, що здатне, на нашу думку, сприяти запуску у свідомості слухача когнітивного механізму пошуку асоціацій, спрямованих на коректне декодування його змісту. Проте потенційно найбільш значущим для співвіднесення глибинних структур двопланової семантики анекдоту на тлі інших мовних засобів є просодичне оформлення його тексту.

Аудитивний аналіз показав, що інваріантна просодична організація анекдоту сприяє приверненню уваги слухача до ключових лексичних одиниць тексту, збуджуючи його уяву та стимулюючи мислення під час декодування його змісту. Типове просодичне оформлення текстів анекдоту характеризується простим ритмом, відсутністю модифікацій тональної, динамічної і темпоральної підсистем інтонації в його ініціальному структурному компоненті та їхня наявність у межах “коди”. До інваріантних ознак оформлення “коди” належать також актуалізація в розширеному тональному діапазоні, варіативність темпу й тембрального забарвлення голосу, наявність тональних перепадів на всіх ділянках інтоногрупи, актуалізація просодичних контрастів, підвищення гучності в завершенні тексту.

Результати аудитивного аналізу дають підстави вважати, що в просодичному супроводі бере участь більшість інтонаційних компонентів, які, взаємодіючи у межах тональної, динамічної й темпоральної підсистем, створюють паралелізм одиниць надсегментного рівня, контрасти тональних рівнів та інтонаційних контурів, тональні й темпоральні перепади, виділення ключових слів наголосом та тембральною варіативністю.

Варто уваги й те, що здійснений у цій праці підхід до вивчення особливостей взаємодії засобів різних рівнів мови може бути використаний під час дослідження інших жанрів текстів малих форм для мінімізації затрат часу на їхнє інструментальне опрацювання та визначення доцільності їхнього практичного використання.

БІБЛІОГРАФІЯ

20. Артемова Е. А. Смеховые жанры политического дискурса / Е. А. Артемова // Человек в коммуникации : концепт, жанр, дискурс : [сб. науч. тр. / под ред. проф. Е. И. Шейгал]. – Волгоград : Парадигма, 2006. – С. 208–217.

21. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса // Собрание сочинений : [в 7 т.] / М. М. Бахтин. – М. : Русские словари ; Языки славянских культур, 2003. – Т. 4 (2) : Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. Рабле и Гоголь (Искусство слова и народная смеховая культура). – 2010. – С. 8–508.

22. Евстафьева М. А. Когнитивные стратегии языковой игры (на материале русскоязычных и англоязычных анекдотов) : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.01, 10.02.19 / Евстафьева Марина Анатольевна; Федеральное агентство по образованию Российской гос. ун-т имени Иммануила Канта. – Калининград, 2006. – 199 с.
23. Карасик А. В. Лингвокультурные характеристики английского юмора : дис. ... кандидата филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Карасик Андрей Владимирович. – Волгоград, 2001. – 193 с.
24. Карасик В. И. Анекдот как предмет лингвистического изучения / В. И. Карасик // Жанры речи : [межвуз. сб. науч. тр. / ред. В. Е. Гольдин]. – Саратов : Колледж, 1997. – Вып. 1. – С. 144–153.
25. Ортони А. Когнитивная структура эмоций / А. Ортони, Д. Клоур, А. Коллинз // Язык и интеллект : [сб. / пер. с англ. и нем., сост. и вступ. ст. В. В. Петрова]. – М. : Изд. группа “Прогресс”, 1995. – С. 314–384.
26. Рожкова Ф. М. Поговорим по-английски : [пособие по англ. яз. для внеаудиторной работы : для сред. спец. учеб. заведений] / Флоренция Михайловна Рожкова. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высш. школа, 1980. – 272 с.
27. Тубалова И. В. Текстовые модели народной аксиологии в анекдоте и частушке : к проблеме трансформации смеховой культуры / И. В. Тубалова // Вестник Томского государственного университета. – 2007. – № 298. – С. 13–18.
28. Шмелева Е. Я. Русский анекдот. Текст и речевой жанр / Е. Я. Шмелева, А. Д. Шмелев. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 250 с.
29. Attardo S. Script Theory Revis(it)ed: Joke Similarity and Joke Representation Model / S. Attardo, V. Raskin // Humor. – 1991. – Vol. 4(3). – P. 293–347.
30. English anecdotes [Электронный ресурс]. – Access Mode : http://www.guy-sports.com/funny/short_english_jokes.htm.
31. McKay J. Generation of Idiom-based Witticisms to Aid Second Language Learning / Justin McKay. – Edinburgh : University of Edinburgh, 2000. – 116 p.
32. Oring E. Folk Narratives / E. Oring // Folk Groups and Folklore Genres : An Introduction / [ed. by E. Oring]. – Logan : Utah State University Press, 1986. – P. 121–145.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Тараненко – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України ‘Київський політехнічний інститут’.

Наукові інтереси: енергетичні аспекти просодичної організації текстів малої форми.

УДК 811.11

РОЗВИТОК НІМЕЦЬКОЇ ОРФОГРАФІЇ У ДОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД

Тетяна ХОМЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються питання орфографії німецької мови. Окреслено етапи розвитку орфографії німецької мови у дореформений період, розглянуто основні риси кожного етапу. Проаналізовано вплив окремих особистостей на становлення німецької орфографії. Також характеризуються аспекти орфографічної реформи 1996 р. та її доцільність.

Ключові слова: орфографія німецької мови, орфографічна реформа 1996 р., етапи розвитку німецької орфографії, німецька орфографія у дореформений період, основні риси кожного етапу розвитку, становлення німецької орфографії, доцільність реформування орфографії.

The article focuses on German orthography issues. The stages of German orthography development in the period before the modern reform are described and the typical traits at each stage are analyzed. The influence of some personalities on the formation of German orthography is analyzed. Important aspects in 1996 orthographical reform and its feasibility are characterized.

Key words: German orthography, 1996 orthographical reform, the stages of German orthography development; German orthography in the period before the modern reform; typical traits at each stage of the development; the formation of German orthography; feasibility of orthographical reform.

Внаслідок історичних причин процес утворення національної мови у Німеччині відбувався значно повільніше, ніж в інших європейських країнах. Процеси її уніфікації не завершені й до сьогодення. Однією із сторін цих процесів є створення орфографічних правил і норм. Становлення орфографічної норми вважається також важливим для закріплення національної норми, що формувалася, у писемній формі, орфографічна норма слугує опорою для процесу мовної уніфікації.

Німецька орфографія змінювалася протягом тривалого часу, і, судячи з тенденцій її розвитку, і далі не залишиться незмінною. Зміни в цій галузі лінгвістичної науки поступово привели суспільство до необхідності здійснення реформування правопису. Мета статті – окреслити та проаналізувати етапи розвитку орфографії німецької мови у період до новітньої орфографічної реформи.

Реформі правопису німецької мови присвячено багато праць німецьких вчених та матеріалів офіційних органів влади. Я. Вольгемут, Г. Глинц, Г. Цабель, Б. Шаедер досліджували зв'язки між мовою, написанням та правописом. Р. Кюлер, П. Кюлер, К. Хеллер приділили увагу змісту

реформи 1996 р. Ю. Нидерхойзер, Г. Штикель проаналізували критичні зауваження щодо багатьох аспектів реформування. До окремої групи треба віднести словники нового правопису видавництва Дудена, Лангеншайдта та словник Т. Іклера.

За Я. Вольгемутом [10] старонімецький та середньонімецький правопис в основному відповідали тодішній усній формі мови. Звичайними були регіональні та персональні варіанти в правописі. У 17 столітті мовні товариства, що займалися німецькою мовою та літературою, прагнули до уніфікації німецької мови взагалі та німецького правопису зокрема. Їх метою було збереження німецької мови як літературної, її унормування та таке її перетворення, щоб німецьким словам надавалася перевага над іноземними словами, щоб, наприклад, між словами *Anschrift* та *Adresse* люди у вжитку обирали перше слово. Правила правопису і вимови були в центрі уваги та полем діяльності членів цих товариств.

Встановлення мовної норми відбувалося, звичайно, з певними труднощами, оскільки робота з нормування не мала уніфікованих наукових засад. У працях нормалізаторів можна прослідкувати два напрямки. Перший напрямок, який представляв Георг Юстус Шоттель, надавав перевагу літературній мові над діалектальними варіантами. Представниками іншого напрямку були Крістіан Гвейнц та Філіп фон Цезен. Вони вважали основою для нормування мову, якою спілкувалися вищі прошарки суспільства на східносередньонімецькій території країни, тобто східносередньонімецькому регіональному варіанту німецької мови.

К. Гвейнц приділяв найбільше уваги таким аспектам мови, як етимологія, вимова та традиційність. І. Фрейер опрацював та систематизував здобутки К. Гвейнца та розробив теоретичні принципи правопису. До них він зарахував вимову, походження, аналогію та мовний вжиток слова. Й.-К. Готтшед також вплинув на дискусію з правопису та надав перевагу літературній мові.

Найвпливовіша особа для розвитку німецького правопису, Й.-К. Аделунг, наголошував у своїх орфографічних правилах на важливості мовного вжитку. У 1788 році він опублікував свої знакові праці «Повні вказівки до німецької орфографії» та «Основи німецької орфографії», що стали підсумком його роботи над німецьким правописом. Книги Й.-К. Аделунга містили основні положення німецького правопису. Він наголошував, що при написанні німецьких слів треба використовувати знаки німецького алфавіту, писати згідно найкращої вимови слова, враховуючи його походження, а де цього не вистачає, з урахуванням загального вжитку [10]. Й.-К. Аделунг хотів унормувати вже загально поширені та вживані слова. Словник Й.-К. Аделунга, що містить як правила, так і слова, був того часу єдиним у своєму роді.

Порівняльне лінгвістичне дослідження провели Якоб та Вільгельм Грімм, поклавши його в основу свого «Німецького словника», над яким вони працювали з 1850 року. У ньому увага зверталася на мовний вжиток, але були викладені й пропозиції з реформування німецької орфографії. Такий словник, як праця із стандартизації єдиної німецької мови, був важливим з культурно-політичної та мовно-політичної точки зору.

Конференція 1876 року опрацювала єдині орфографічні правила, які у 1879-1880 роках застосовували у німецьких державних установах. Цей варіант орфографічної реформи охоплював небагато правил [10]. У 1880 році К. Дуден видав «Повний орфографічний словник німецької мови». Книга містила основи уніфікованого правопису на всій німецькомовній території [3]. К. Дуден разом із Берлінською конференцією з правопису (1901 р.) опрацював нововведення німецького правопису. У тому ж році у Берліні новий правопис був адміністративно схваленим та внесеним до Регулятива 1902 р [8, с. 4].

За К. Хеллером [4] новий правопис став адміністративно легітимним по всій німецькомовній території, спочатку у Німеччині, потім в Австрії та Швейцарії. Вже тоді виникло прагнення до єдиного та спрощеного правопису. У 1901-1902 рр. було докладено немало зусиль до покращання норми, оскільки тодішній правопис вважався несистематизованим та важким для розуміння. Усі нерегульовані моменти у правописі німецької мови призводили до труднощів у написанні. У наукових колах та суспільстві обговорювалася думка, що норми повинні стати більш чіткими та ясними, на відміну від Першого регулятива, що містив неясні моменти та багато виключень.

У 1915 р. опублікованому новому виданні словника К. Дудена «Правопис німецької мови та іншомовних слів» були надані повністю нові рекомендації щодо німецького правопису та була змінена кількість орфографічних варіантів по відношенню до правопису 1902 року [3]. Стосовно правопису 1902 р. було запропоновано щорічно вводити оновлення та покращання, але жодного не було запропоновано. Нові правила 1901-1902 рр. повинні були діяти тимчасово, але світові війни та поділ Німеччини перешкодили роботі з оновлення правопису [10].

Новітня орфографічна реформа почалася з підготовчої роботи у 70х роках 20 століття. У ній взяли участь спеціалісти з Німеччини, Австрії та Швейцарії. Робота проводилася у Берліні, Ростоку та Маннгеймі. Були створені такі робочі групи з новітнього регулювання німецького правопису: Комісія з питань правопису Інституту німецької мови в Маннгеймі, Дослідницька група з орфографії університету Ростока, Наукова робоча група координаційного комітету з орфографії при Федеральному Міністерстві Освіти та Мистецтва у Відні, Робоча група з реформування правопису Швейцарської Конференції Кантональних Міністерств Освіти в Берні [8, с. 5-6].

Щоб координувати діяльність усіх робочих груп, у 1997 році була створена Міждержавна Комісія з правопису у Маннгеймі [5]. Її завданням було відслідковувати сумнівні випадки правопису та консультувати при виникненні проблем у застосуванні нових орфографічних правил. У перехідний період новий правопис постійно перевірявся та переглядався [9].

На Перших Віденських обговореннях у 1986 році було прийняте рішення, що правопис 1901 року повинен більше відповідати вимогам сьогодення. Встановлені у 1901 році та опубліковані у 1902 році правила повинні бути зміненими та оновленими. Складні правила треба спростити [6, с. 6]. Але німецька писемна традиція мала братися до уваги [1].

Перший етап нововведень стосувався таких сфер вжитку, як поділ слів на склади, пунктуація, написання слів разом та окремо, співвідношення звуків та букв та написання слів іноземного походження. Спірні питання щодо написання великої та малої літери планувалося опрацювати пізніше [8, с. 8-9]. Рішення 1986 року були затверджені на Других Віденських обговореннях у 1990 році та було визначено, що орфографічна реформа має бути підписаною до 1995 року. Пропозиція щодо нових правил правопису була прийнята на Третіх Віденських обговореннях у 1994 році. Запропоновані правила ретельно перевірялися до 1994 року, також проводилися дискусії стосовно питань, що залишалися відкритими: написання іншомовних слів, написання слів разом та окремо та випадки написання великої і малої літери.

У липні 1996 року у Відні була підписана Загальна декларація з нового урегулювання німецької мови. Німецькомовні країни та країни з чисельною німецькою меншиною зібралися разом та ухвалили рішення щодо вступу у силу нового правопису. Він вважався дійсним з 1 квітня 1998 року. З цього часу почали вивчатися та застосовуватися нові правила у школах та державних установах у Швейцарії, Австрії та більшості федеральних земель Німеччини [5]. З 1 серпня 1998 року новий правопис офіційно вступав силу в школах та установах [3]. Новий правопис ставав обов'язковим для державних інституцій. У навчальному процесі вже не можна було вивчати та застосовувати старі орфографічні правила. Новий правопис повинен був також вживатися у тих видавництвах, редакціях та друкарнях, які, зазвичай, використовують загальноприйняту орфографію. Було висловлено побажання, щоб і приватні особи застосовували новий правопис, таким чином очікувалося розповсюдження нових правил поза школою та державними установами [9].

Першими федеральними землями, що прийняли новий німецький правопис з 1 серпня 1998 року були Гессен, Нижня Саксонія, Північна Рейнська Вестфалія, Райнланд-Пфальц, Заарланд, Саксонія, Саксонія-Ангальт та Тюрінгія. Пізніше в тому ж році новий правопис вступив у силу у Бранденбурзі та Бремені.

У січні 1999 року правопис був прийнятий у Баден-Вюртемберзі, Баварії та Берліні, у серпні 1999 року – у Мекленбурзі-Передній Померанії, 1 жовтня 1999 року – у Шлезвіг-Гольштайні та 1 січня 2000 року – у Гамбурзі [2].

До кінця липня 2005 року поряд із новими правилами були дійсні також і старі [5]. Вони розглядалися як застарілі, але коректні. Після перехідного періоду почали діяти лише нові правила. Федеральні землі Німеччини встановили різний термін перехідного періоду. У Берліні, Бранденбурзі, Саксонії новий правопис почав діяти з 1 січня 2000 року. У Гамбурзі зовсім не встановлювали перехідного періоду. У Баварії, Заарланді, Саксонії-Ангальт, та Тюрінгії перехідний період тривав до кінця 2005 року, а в інших федеральних землях – до 31 липня 2005 року. Вважалося, що, оскільки перехідний період тривав досить довго, то на перехід від старого до нового правопису було витрачено небагато коштів [4]. Не потрібно було зразу ж переробляти шкільні підручники, надрукованими виданнями можна було користуватися певний час, також завдяки перехідному періоду введення і вживання нових орфографічних правил відбувалося поступово, а не терміново [7]. Трохи пізніше за школи та державні установи новий правопис почали застосовувати засоби масової інформації [5]. Але, звичайно, були й виключення. Газета „Die Frankfurter Allgemeine Zeitung“ вживала новий правопис протягом одного року, потім повернулася до старого варіанту правопису. Наступним прикладом була преса у Відні, яка до останнього не

вводила новий правопис. З серпня 2000 також і Європейський Союз почав користуватися новим німецьким правописом.

Деякі фахівці вважають новітню реформу німецького правопису безпрецедентною. На їхню думку, правопис 1902 року не вводив у загальний вжиток нові правила. Просто надавалася перевага одному із існуючих варіантів [6]. Зміни з 1996 року вбачаються радикальними, оскільки у правопис було привнесено цілу низку нових правил, що суттєво змінили орфографію німецької мови.

Подальшого детального розгляду потребують питання історичної основи орфографічної норми для виявлення процесів її формування та зміни, а також питання безперервності нормалізаційних процесів для з'ясування закономірностей становлення орфографічної норми. Аналізу також потребують аспекти змісту орфографічної реформи 1996 р., їхня доцільність та відповідність меті реформи, такі як постановка розділових знаків, вживання великої літери, поділ на склади, написання слів через дефіс.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Augst G. Rechtschreibreform. Kommissionvorsitzender Augst fordert sachliche Diskussion // www.ids-mannheim.de 14.04.2001.
2. Dritte Bericht der Zwischenstaatlichen Kommission für deutsche Rechtschreibung // www.ids-mannheim.de 25.08.2002.
3. Duden. Geschichte der Rechtschreibung // www.duden.de 15.08.2001
4. Heller K. Rechtschreibung. Die aktuelle Reform. Wörterliste der geänderten Schreibungen. – Stuttgart: Klett, 1996. – 70 S.
5. Heller K. Zeittafel // www.ids-mannheim.de 15.03.2001.
6. Mentrup W. Neuregelung der Rechtschreibung // www.ids-mannheim.de 13.04.2001.
7. Niederhauser J. Zur Neuregelung der deutschen Rechtschreibung – ein Überblick über die Grundzüge // www.mso.ch 16.08.2001.
8. Schaefer B. Zur Neuregelung der deutschen Rechtschreibung. Darstellung und Kommentierung der Beschlüsse der Wiener Orthographischen Konferenz. – Bonn: Norman Verlag, 1995.
9. Stickel G. Die aktuelle öffentliche Diskussion der deutschen Rechtschreibung ist überflüssig // www.ids-mannheim.de 14.04.2001.
10. Wohlgenuth J. Überblick über die Geschichte der deutschen Sprache // www.ids-linguist.de 24.05.2002.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Хоменко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія німецької мови.

УДК 811.111'342(045)

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ДІАХРОНІЧНИХ ЗМІН СИНТАГМАТИКИ ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Наталія БУРКА (Київ, Україна)

У статті шляхом аналізу лінгвістичної інформації обґрунтовано комплекс соціальних факторів, що зумовили зміни синтагматики приголосних фонем англійської мови у давньо-, середньо- та новоанглійському періодах її розвитку.

Ключові слова: соціальні фактори, діахронічні зміни, асиміляція мови, синтагматика, фонема.

In the article by means of analyzing the linguistic information, the author substantiates a combination of social factors that caused the changes in the study of consonant phonemes syntagmatics in Old, Middle and Modern periods of English development.

Keywords: social factors, diachronic changes, language assimilation, syntagmatics, phoneme.

Відомо [6, с.10], що оскільки історія мови тісно пов'язана з історією народу, якому належить ця мова, то її порівняльно-історичне вивчення не може здійснюватися без залучення даних суспільної історії та історії культури. Природною тому вбачається наявність у багатьох лінгвістичних джерелах [1; 3; 5; 8] наукової інформації щодо факторів, які з перебігом певних відрізків часу впливали на зміни англійської мови взагалі та її фонологічної системи зокрема. Проте зазначена інформація, будучи майже вичерпною в загальному баченні аналізованої проблеми, у разі вивчення інших об'єктів, що функціонують на певних рівнях мови, має обов'язково корегуватися та співвідноситися з особливостями їхніх змін, які відбуваються протягом конкретного історичного періоду.

Тому метою започаткованого нами дослідження є теоретичне обґрунтування комплексу соціальних факторів, що зумовили зміни синтагматики приголосних фонем англійської мови у давньо-, середньо- та новоанглійському періодах її розвитку.

Зауважимо з цього приводу, що перші, згадувані грецьким географом і астрономом Пітеасом (або Пифейом) відомості про древніх германців належать до IV ст. до н.е. [1, с. 11]. Далі про германців пише грецький історик Плутарх, згадуючи воєнних бастарнів, що з'явилися на Нижньому Дунаї.

При цьому першоджерелом відомостей про германців, зазвичай, визнають “Записки про Галльську війну” Юлія Цезаря (I ст. до н. е.) і пізніше – праці римських істориків Плінія (I ст. н.е.) і Тацита (I-II ст. н.е.). В епоху, про яку повідомляє Тацит, германці займали всю центральну Європу від р. Одера до р. Рейна, в гирлі р. Вісли знаходилися готські племена, які рушили з часом на південь, у причорноморські степи, а звідти на Балкани, в Італію й Іспанію [2, с. 8]. Приблизно у 125 р. до н. е. з'являється опис Посейдоном з Апамеї, вторгнення германських племен кимврів і тевтонів в область кельтів на Дунаї. З цього приводу за інформацією, згадуваною у цитованій вище праці В.Д.Аракіна, можна в загальних рисах прослідкувати зміни побуту, культури та соціального устрою прирейнських германців (узипетів, тенктерів та інших), а також скласти уявлення про класифікацію і територіальний розподіл германських племен.

Ці та інші германські племена, що об'єднувалися у великі племінні союзи, й перераховує у своїй класифікації Пліній, поділяючи їх на шість великих груп: вінділи, до яких входили західногерманські племена: вандали, готи та інші; гіллевіони – північногерманські племена, що жили в Скандинавії: свіони, дани, гаути й інші; гермінони – алемани, шваби, лангобарди; іствеони – франські племена, які мешкали за течією Рейна; інгевони – англї, сакси, фризи, юти, тевтони, що були населенням Ютландського півострова та берега Північного моря. До цього переліку він додає бастарнів і пеквінів.

Згодом у ряді праць [2; 7; 8; 9] класифіковані за спільністю їхніх мов племена були об'єднані у такі три групи: східна (вінділи); північна (гіллевіони) та західна групи (гермінони, іствеони й інгевони).

Відомо також [10], що ці групи мали устрій родової громади, основним заняттям якої було скотарство та примітивні види землеробства. Влада, що зароджувалася спочатку у формі народного зібрання (Fing), трансформувалася з часом у владу вождя (короля) та поступово ставала спадковою.

У праці І.П. Іванової та Л.П. Чахоян [2, с. 9] зазначається, що першим населенням Британських островів було неіндоевропейське плем'я іберійців, яке за рівнем матеріальної культури належало до неоліту. При цьому існує також думка, що у той час Британські острови були заселені невідомими племенами, принаймні 5 тис. років, але науці мало відомо про мови, якими вони розмовляли до приходу кельтів близько 3 тис. років тому [10].

Разом з тим відомо, що наступними поселенцями були кельти – індоевропейські племена, які населяли Британію в VII ст. до н.е. – бритти й гаєли. Кельтські мови того часу поділяють на дві групи – галло-бретонську й гаельську. Галльською мовою розмовляло населення Галлії (сучасна Франція). Британські мови поділялися на бретонську (в Бретані, сучасна Франція), корнську (вимерла) й валлійську (говорять жителі Уельсу). В гаельську групу входять мова гірської частини Шотландії (Erse), ірландська та менкська (Manx на острові Мен в Ірландському морі). Родовий устрій бриттів та гаєлів знаходився на стадії зародження королівської влади.

Що ж стосується кельтів, то вважається, що вони побудували перші міста Британії у вигляді огорожених поселень. У іншому джерелі [7, с. 2] зазначається, що у Великобританії кельтські мови досі присутні в Уельсі, Шотландії та Ірландії, але їх не вважають англійськими. Внаслідок міграції кельтів на захід Британії та змішування їх з місцевими мешканцями, відбувалося відповідне переміщення кельтської мови. Отже, ірландська англійська і шотландська англійська є різновидами англійської, на яку впливали кельтські мови. На теперішній час, деякі з цих мов активізувалися. Наслідком римського панування у Галлії (54 р. до н. е. – початок V ст. н.е.) була не лише побудова доріг та міст, але й романізація мови, залишки якої відбиваються досі у власних назвах, другим елементом яких є слово *castra* “військовий табір”: Lancaster, Leicester.

Римська імперія керувала великою частиною Європи до 476 р. Вона зазнала краху приблизно в 410 р. Через політичну силу Римської імперії в деяких частинах Великобританії та на території європейського континенту розмовляли латинською, яка значно вплинула на кельтські і германські мови, у яких з'явилися запозичені з латини слова типу *wall*, *kitchen*, *wine*, *milei street*. Перший шар таких латинських запозичень, як *wīn* вино, лат. *vinum*; *pere* груша, лат. *pīra* тощо утворився, переважно, завдяки поширенню торгових контактів з Римом [7, с. 2].

Історія також свідчить [2], що в подальшому територія Британії була завойована германськими племенами – англами, саксами, фризами й ютами. Приблизно з середини V ст. римсько-кельтська культура була знищена завойовниками-германцями, які мали нижчий рівень культурного розвитку. До кінця VI ст. вони остаточно оселилися по всій території Британії за виключенням гірських районів Шотландії, Уельсу й Корнуолла.

Германці утворили сім королівств: Нортумбрія (складалася з двох частин Бернікії й Дейри); Мерсія; Східна Англія; Ессекс; Суссекс; Уессекс; Кент. У подальшому вони об'єдналися в чотири королівства – Нортумбрію, Мерсію, Уессекс і Кент, у межах яких утворилося чотири відповідні діалекти: нортумбрійський, мерсійський, уессекський і кентський. Цим після переселення германців у Британію і був порушений племінний принцип. Подальший розвиток діалектів відбувався в територіальних межах [2, с. 10]. Створені таким чином чотири англосаксонські держави прагнули гегемонії. На початку панівне становище належало почергово Нотумбрії й Мерсії, але в першій половині IX ст. провідну роль став відігравати Уессекс. З підвищенням його впливу починають стиратися різкі межі між англосаксонськими державами. Принаймні той факт, що слово *Angelcynn* (рід англів) вживалося до всіх жителів Британії, незалежно від їхньої приналежності до англійської чи саксонської держав. Це можна вважати ознакою утворення англійської народності.

У кінці VI ст. почалася християнізація Британії. До кінці VII ст. християнство, що закріпилося за всією її територією, відіграло важливу роль у подальшому культурному розвитку англосаксів. Спочатку церква вела боротьбу з короною, що представляла світську владу. Розширюючи права в управлінні країною, церква будувала монастирі, які прагнули отримати великий наділ землі та вводила особливий податок “десятину”. Ці монастирі стали центрами освіченості. При них виникали бібліотеки із рукописів, які переписували монахи, велися літописи. Все це сприяло створенню писемності [2, с. 11]. Мовою спілкування пересічних людей залишалася давньоанглійська, проте латина вже входить до їх вжитку. Саме завдяки використанню латинського алфавіту й декількох рун у якості літер, давньоанглійська мова стає писемною [10].

Починаючи з VII ст., давньоанглійська мова набуває схожості до тієї, що ми маємо сьогодні [10]. Прикладом писемності того часу вважається епічна поема “Беовульф” невідомого автора. При цьому стверджується, що давньоанглійська стає повністю розвинутою поетичною мовою, організуючим принципом якої є алітерація. Виникає тонічний вірш, що має чотири наголошені склади. Поезія того часу вирізняється своїм стилем, у якому одна й та сама думка могла повторюватися декілька разів у різній формі, що не заважало прослідковувати чітку лінію подій і їхній художній опис [10].

Пам'ятки давньоанглійської писемності збереглися у всіх діалектах, але найбільше в уессекському. За царювання короля Альфреда зростає політична значущість Уессексу як королівства, яка не могла не відбитися на загальнокультурному зростанні його представників. Сам Альфред мав славу талановитого державного діяча й просвітителя. Він заснував школу перекладачів. Авторитет писемної форми уессекського у Британії був у ті часи надзвичайно великим [10]. Його лексичний склад був практично однорідним, оскільки це були слова германського походження. Значна їх частина мала індоєвропейські корені та відповідники в інших індоєвропейських мовах (д.а. *mere*; лат. *mare*; рос. море).

В епоху християнізації Англії до словникового складу давньоанглійської ввійшли поняття, пов'язані з релігією та шкільним навчанням (д.а. *mā ister*; лат. *magister*). Вони мали грецьке походження та, потрапивши в давньоанглійську через латинь, створили другий шар латинських запозичень [2, с. 18].

Згідно з джерелами [10], в кінці VIII ст. розпочалися набіги скандинавських вікінгів, від яких страждало, у першу чергу, східне узбережжя Англії. Закінчилось це завоюванням частини північно-східного узбережжя Англії, яке стало називатися “Данелагом. У результаті близького сусідства зі скандинавами Данелага в англійській мові з'явилися запозичення їхньої лексики, до яких належали, переважно, слова щоденного вжитку (н.а. *fellow* < ск. *feola*□а, н.а. *husband* < ск. *husbonda*). Унаслідок цього в північно-східних районах Англії збереглася скандинавська топоніміка. Як правило, це складені назви з другим елементом скандинавського походження (*Appleby*, де *by*<b□r “поселення”) [2, с. 18].

Взагалі між VIII і X ст.ст. скандинавські мови здійснили важливий зовнішній вплив на англійську граматику і лексику. З них було запозичено такі слова, як *egg*, *keel*, *leg*, *ill*, *odd*, *bask*, *call*, *crave*, *screech* та *thrive*. При цьому вагомим внутрішнім чинником мовної асиміляції, яка відбувалася

у той час, лінгвісти вважають те, що скандинавські слова часто не сприймалися як «запозичені», оскільки вони були дуже схожими на слова англійського походження і ставали словами «повсякденного вжитку» [7, с. 9].

Так, за звуковим складом скандинавські мови були близькі до англійської. Особливість скандинавських запозичень полягає в тому, що в них збереглися задньоязикові приголосні /k/, /g/ й сполука /sk/, тоді як в англійських словах за певних умов вони перетворилися в шиплячі [2, с. 19]. У джерелі [10] йдеться також про те, що сучасна фризська та сучасна англійська належать до германської групи мов і низка їхніх слів звучать однаково: с.фриз. *bûter* – с.англ. *butter*; *brea* – *bread*; *tsiis* – *cheese*; *miel* – *meal*; *slepe* – *sleep*; *boat* – *boat*; *snie* – *snow*; *see* – *sea*; *stoarm* – *storm*.

Щодо початку XI ст., то, як відомо [10], вже у 1066 р. Вільгельм з Нормандії прибув і переміг Гарольда під час битви “Гастінгс”. У результаті цього, французька стала мовою знаті і судочинства, а пов’язані з перемогою французів запозичення містили багато політичних і культурних термінів, таких як *government*, *authority* та *judge*, на відміну від «повсякденної» лексики, запозиченої у скандинавів.

Зокрема, у соціальному аспекті завойовники на чолі з Вільгельмом увійшли до Англії не лише як носії французької мови та культури, але й французького феодального державного устрою. Природно, що феодальна аристократія й духовенство норманського походження, які лишилися у правлячому класі, змушені були користуватися французькою мовою. На відміну від повністю закріпаченого сільського населення, що продовжувало спілкуватися англійською мовою, англійські та норманські ремісники у містах швидко оволодівали французькою [10].

Особливістю розглядуваної асиміляції було те, що після норманського завоювання 1066 р. французька стала розмовною мовою аристократії в Англії, а латинська була прийнята в якості основної писемної мови. При цьому англійською мовою досі розмовляють нижчі прошарки суспільства, але стара письмова традиція зрештою зруйнувалася, проте кілька англійських писемних пам’яток збереглися протягом 200 років. Французька мова залишалася у вжитку багатьох людей протягом 300 років, поки вона не була поступово замінена англійською у другій половині XIV ст. Той різновид англійської мови, який виник, однак, був сильно залежним від французької і містив значну кількість французьких слів і виразів. Указаний вплив можна побачити в мові Чосера, який помер в 1400 р. [9, с. 2].

Розглядаючи по суті історичний процес асиміляції англійської мови, ми стикаємося з необхідністю апелювання до її певної норми, появу якої прийнято у лінгвістиці пов’язувати безпосередньо з виникненням друкарства. З цього приводу відомо [9, с. 2], що друкарство, з появою якого написані тексти стають більш широко доступними, введено в Англію в 1470-х рр. Кекстоном. З того часу вчені почали писати переважно англійською, а не латиною. Проте англійська мова, пов’язана з процвітанням літератури часів Шекспіра (1564-1616), створювалася на ґрунті широкого запозичення латинських слів. Формальним фактом появи норми англійської мови того часу прийнято вважати публікацію Авторизованої Версії Англійської Біблії.

Закладений таким чином стандарт англійської мови, починаючи з часів Чосера, зазнав поступових змін в орфографії, у вживанні слів та в деяких деталях англійської граматики. Поряд з вагомим внеском у ці зміни Карла II (1660 р.) особливий внесок у встановлення мови зробив у 1712 р. Джонатан Свіфт, який запропонував Академії створити Стандарт англійської мови.

У результаті активних дій, спрямованих лінгвістами на створення такого стандарту, у 1755 р. було видано словник Джонсона, який стандартизував написання і встановлював значення слів, та кілька граматики, серед яких найбільш впливовою стала граматика Lowth 1762 року. Серед опублікованих у той час словників з вимови важливим вважається [9, с. 3] словник Уокера 1791 року, після виходу якого аж до початку XIX ст. не було описано детально стандарти вимови. Зазначимо, що вперше стандарти сучасної вимови були оголошені Даніелем Джонсоном лише в 1920 р. у передачі BBC [10].

Для формування повних уявлень щодо основних подій перебігу складних процесів становлення сучасної англійської мови слід згадати, що з плином історичного часу германські мови епохи раннього середньовіччя було диференційовано дослідниками на три відповідні підгрупи: східногерманську (готську), північногерманську (скандинавську) та західногерманську, до якої і належить досліджувана у цій праці англійська.

Проте в обсязі проблеми започаткованого нами розгляду у разі необхідності зіставлення фонологічних систем східногерманської групи мов існує реальна можливість звернення лише до готської мови, пам’ятки про яку збережено лінгвістичним знанням.

Оскільки для опису результатів дослідження потенційно необхідним є зіставлення фонологічної системи розглядуваної мови з іншими системами, які мали писемність і тому дійшли до нас у записах, то виникає сенс практичного звернення до західногерманської підгрупи мов та таких її складових як: давньверхньонімецька, франкська, давньосаксонська або давньонижньонімецька, давньофризська, англосаксонська або давньоанглійська мови.

У межах вирішення проблеми виконуваного нами фонологічного пошуку доречно згадати думку В.І. Перебийніс, згідно з якою мова розвивається і функціонує у суспільстві, на неї впливає маса індивідуумів, також низка так званих екстралінгвістичних факторів: різні групи і класи з їхніми установками відносно мови як суспільного явища і суспільства в цілому, історичні умови існування народу-носія цієї мови, його контакти з іншими народами, ступінь розвитку суспільного життя, культури, літератури та ін. [4, с. 6].

Виходячи з цього, шляхом узагальнення наведеної вище інформації, ми отримуємо, що на діяхронічні зміни синтагматики приголосних фонем англійської мови здійснювали вплив такі фактори: регіональний [1, с. 11], військовий [9, с. 2], міграційний [2, с. 10], політичний [10], релігійний [2, с. 18], етнічний [10], цивілізаційно-технічний [7, с. 9; 9, с. 2], соціально-юридичний [9, с. 3], культурний [9, с. 3], економічний [10] та ін.

Результати проведеного аналізу показують доцільність використання обґрунтованого таким чином комплексу факторів під час експериментального виявлення їхніх кореляційних та причинно-наслідкових зв'язків зі змінами синтагматики приголосних фонем у давньоанглійському, середньоанглійському та новоанглійському періодах розвитку англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аракин В. Д. История английского языка / Владимир Дмитриевич Аракин. – [2-е изд.]. – М. : ФИЗМАТЛИТ, 2003. – 272 с.
2. Иванова И. П. История английского языка / И. П. Иванова, Л. П. Чахоян, Т. М. Беляева. – СПб. : Лань, 1999. – 512 с.
3. Ильиш Б. А. История английского языка / Б. А. Ильиш. – М. : Высшая школа, 1968. – 420 с.
4. Перебийніс В. С. Кількісні та якісні характеристики системи фонем української літературної мови : [монографія] / В. С. Перебийніс. – К. : Наукова думка, 1970. – 272 с.
5. Расторгуева Т. А. История английского языка / Т. А. Расторгуева. – [2-е изд.]. – М. : Астрель, 2003. – 348 с.
6. Смирницкий А. И. Древнеанглийский язык / А. И. Смирницкий – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 1998. – 318 с.
7. Gelderen, Elly van. A history of the English language / Elly van Gelderen. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2006. – 334 p.
8. Hogg R. A History of the English Language / R. Hogg, D. Denison. – N. Y. : Cambridge University Press, 2006. – 495 p.
9. Knowles G. A Cultural History of the English Language / Gerry Knowles – L. : Arnold, a member of the Hodder Headline Group, 1997. – 180 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. BBC Documentary: English Birth of a Language [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.youtube.com/watch>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Бурка – викладач кафедри англійської мови і перекладу факультету сходознавства Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: генезис синтагматики приголосних фонем англійської мови.

УДК 81.115

ОСОБЛИВОСТІ ФОНЕТИЧНИХ СТРУКТУР ЧАСТКОВО АСИМІЛЬОВАНИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В АСПЕКТІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ВИМОВНОЇ НОРМИ

Людмила КОМАР (Кременчук, Україна)

У статті описані особливості фонемних та акцентних структур частково асимільованих запозичень в американській кодифікованій вимовній нормі. Вони визначаються насамперед наявністю ініцимовних фонем у фонемній структурі запозичень, існуванням вільних фонемних та акцентних варіантів у фонетичних структурах ініцимовних слів.

Результати дослідження свідчать про уповільнення процесу фонологічного освоєння в американському варіанті англійської мови лексичних одиниць з найбільш поширених мов світу або добре відомих носіям, отже можна зафіксувати тенденцію до часткової асиміляції фонетичної структури таких запозичень.

Ключові слова: американська кодифікована вимовна норма, фонологічна асиміляція, вільне фонемне та акцентне варіювання, лексичні запозичення.

This paper presents a set of phonetic features of partially assimilated lexical borrowings in the American codified pronunciation norm. They are primarily defined by the availability of loan phonemes in the phonemic structure of borrowed words, the existence of free phonemic and accentual variants in the phonetic structure of borrowings.

The results of the study indicate a slowdown of phonological assimilation of lexical units in the American pronunciation variant of the most common languages or well-known for native speakers, so the tendency to partial assimilation of the phonetic structure of such borrowings is observed.

Key words: American codified pronunciation norm, phonological assimilation, free phonemic and accentual variation, lexical borrowings.

Фонологічне нормування фонетичних структур запозиченого слова в американській вимові (АВ) підпорядковується фонологічним процесам англійської мови і разом з тим має відмінні риси, які відбивають специфіку фонологічної адаптації американської вимовної норми як окремого вимовного варіанта англійської мови [1, с. 17].

Мета цієї статті – установити специфіку фонетичних структур частково асимільованих запозичень в аспекті американської вимовної норми. Поставлена мета передбачає вирішення завдань, які ще не були розглянуті в попередніх публікаціях авторки [2; 3; 4], а саме описати особливості фонемних та акцентних структур частково асимільованих запозичених слів у АВ, установити, яким модифікаціям підлягають фонемні та акценти структури іншомовних лексем в аспекті американської кодифікованої вимовної норми та визначити залежність ступеня фонологічного освоєння лексичних запозичень від їхньої генетичної характеристики.

Ми відібрали 1047 лексичних одиниць (ЛО), які були запозичені англійською мовою в ХХ столітті, шляхом суцільної вибірки із сучасних авторитетних словників, що фіксують американський тип вимови [8; 9]. Серед них частково асимільовані слова, тобто ті, що мають іншомовні фонемні у своїй фонемній структурі, складають 19 ЛО, або – 1,81%. Фонемний інвентар цих слів охоплює 24 голосних (19 з яких є монофтонгами, а 5 – дифтонгами) та 25 приголосних фонем. До традиційного фонемного інвентарю американського вимовного типу додатково включаємо фонемні іншомовного походження, а саме голосні назалізовані фонемні /ā:/, /æ̃/, /b̃/, /ṽ:/ та приголосну фонему /x/. Іншомовні слова французького, німецького, ірландського та шотландського походжень з частковою асиміляцією мають саме ці фонемні у своїх фонемних структурах, наприклад: *bien-pensant* (фр.) /bjæ̃ pɑ̃: 'sɑ̃:/; *fin de siecle* (фр.) /fæ̃ də 'sjek lə:/; *passant* (фр.) /'pæs ɑ̃t/; *garçon* (фр.) /gɑ:r 'sɑ̃:/; *sprachgefühl* (нім.) /'ʃpra:x gə ˌfju:l/.

52,63% ЛО з частково асимільованими фонемними структурами корпусу нашого матеріалу спостереження представлені французькими запозиченнями. Вони охоплюють лексеми, що складаються від трьох до одинадцяти фонем. При цьому франкомовні слова з трьох, п'яти, семи та десяти фонем є найбільш частотними, у сумі складаючи 78,95% слів з частково асимільованими фонемними структурами. Випадки відбиття голосних назалізованих фонем французького походження розподіляються за спаданням частоти наступним чином: /ā:/ – 25%, наприклад: *Blanc* (фр.) /blā:/, /æ̃/ – 15%, наприклад: *Limousin* (фр.) /lɪm u 'zæ̃/, /b̃/ – 10%, наприклад: *insouciance* (фр.) /ɪn 'su:s ɑ̃s/, /ṽ:/ – 5%, наприклад: *garçon* (фр.) /gɑ:r 'sɑ̃:/.

Приголосна фонема /x/ є найбільш частотною та складає 45% від загальної кількості випадків вживання іншомовних приголосних фонем у досліджуваних запозиченнях. Вона, як правило, відбивається в словах німецького та ірландського походження, наприклад: *echt* (нім.) /eχt/ – Ger /^ʀeχt /; *Taoiseach* (ірл.) /'ti:ʃ əχ -əχ/.

Акцентно-ритмічна організація іншомовних слів американської вимовної норми розглядається визначенням акцентних типів та структур [7, с. 149–150]. Різниця в ступені наголосу, послідовне розподілення головного і другорядного наголосів, різна кількість наголосів у слові – утворює акцентні типи слів (АТ), а розподіл наголосів по складах утворює акцентні структури слів [Там само]. Із 11 чинних акцентних типів, які складають фонетичну будову англійської мови, лише два АТ, беруть участь у формуванні акцентних структур досліджуваного корпусу іншомовних слів, а саме:

- 1) „головний наголос” /'--/, наприклад: *jacana* (португ.) /dʒə 'ka:n ə/;
- 2) „другорядний + головний наголоси” /,-'-/ , наприклад: *assignee* (фр.) /ə ,sai 'ni:/.

Домінуючим є тип „один наголос” у слові, який складає 63,2% від загальної кількості запозичень. АТ „другорядний + головний наголоси” нараховує 28,5%.

Складова організація запозичень визначається словами від 1 до 7 складів. При цьому дво- й трискладові слова складають переважний відсоток – 73,26% від загальної кількості іншомовних лексем.

Специфічна риса фонемної та акцентної структур запозичених слів, за даними нашого дослідження, виявляється у вільному фонемному варіюванні (ВФВ), або варіюванні місця та ступеня словесного наголосу у межах цих структур, коли в результаті заміни однієї фонемі на іншу в одній і тій же позиції/зміни місця наголосу утворюється не нове слово, а модифікація фонетичної структури одного і того ж слова [5, с. 167].

Загальна кількість запозичень, які мають модифікації фонемних структур в американській вимові складає 362 іншомовні лексеми з 27 мов світу – 34,58% від загальної кількості експериментального матеріалу. Із цієї кількості виділено 496 випадків варіювання голосних та приголосних фонем. Більшу половину лексичних одиниць складають запозичення, що мають два варіанта вимови – 66,3%. У ході дослідження не виявлено більше ніж 6 варіантів вимови іншомовних слів, а тому вони розподіляються в межах від 3 до 6 варіантів.

Домінуючим засобом утворення варіантів фонемних структур іншомовних слів є вокалізм. Вільне варіювання голосних фонем утворює фонемні варіанти у 217 лексемах, або 59,94% ЛО нашого дослідження, наприклад: *rappel* (фр.) /ræˈpɛl rə-/. ВФВ забезпечується лише приголосними у фонемній структурі 46 запозичень, або 12,71% іншомовних слів, наприклад: *riesling* (нім.) /ˈriːz lɪŋ ˈriːs-/. Варіювання голосних і приголосних фонем в одній і тій лексемі відбувається у 99 запозичень, або 27,34% ЛО, наприклад: *schuss* (нім.) /ʃʊs ʃuːs, ʃuːf/. Варіювання голосних фонем у 3,44 рази перевищує варіювання приголосних фонем. У сегментній організації слова голосні фонемні є менш закріплені елементами ніж приголосні, що й сприяє їхній участі в різноманітних процесах у фонемній структурі слова [6, с. 12].

Формальні модифікації фонемних структур найчастіше відбуваються у словах із більш поширених мов світу, а саме у французьких (38,4% ЛО), італійських (10,22% ЛО), латинських (9,94% ЛО), німецьких (9% ЛО) запозиченнях. При цьому франкомовні слова беруть найактивнішу участь у варіюванні як голосних, так і приголосних фонем.

Варіювання акцентних структур запозичень відбувається у 5 разів рідше порівняно з варіюванням їхніх фонемних структур. Загальна кількість досліджуваних іншомовних слів, які мають формальні модифікації акцентних структур нараховує 73 лексичних одиниці – 6,97% від загальної кількості досліджуваних запозичень. У варіюванні акцентних структур АВ беруть участь два АТ:

1) „один наголос” у слові /-¹-/, який дає 72,6% від загальної кількості випадків акцентного варіювання; наприклад: *brouhaha* (фр.) /ˈbruː haː haː bruː ˈhaː haː/;

2) „другорядний + головний наголоси” у слові, що складає 27,4%, наприклад: *creme brulee* (фр.) /ˈkrem bruː ˈleɪ ˌkrem ˈbruː leɪ/.

Варіювання акцентних структур запозичень в аспекті американської вимовної норми відображає тенденцію збереження розстановки наголосу відповідно до мови-оригіналу. За даними результатів дослідження, іншомовні слова з частковою асиміляцією складають 78,08% в основному варіанті та лише 21,92% – в альтернативному. Переважний відсоток французьких запозичень – 60,3%, серед слів з акцентним варіюванням зумовлює уповільнення нормування акцентних структур запозичень.

Отже, процес фонологічної асиміляції лексичних запозичень в американській кодифікованій вимовній нормі демонструє наступні особливості:

а) наявність іншомовних фонем у фонемній структурі запозичень, які не властиві фонологічній організації англійської мови;

б) співіснування в межах норми фонемних та акцентних варіантів іншомовних слів. Це свідчить про уповільнення процесу фонологічного освоєння в американському варіанті англійської мови запозичень з найбільш поширених мов світу або добре відомих носіям, тобто можна зафіксувати тенденцію до часткової асиміляції фонетичної структури таких запозичень. Урахування цієї тенденції сприятиме глибшому розумінню асимілятивних процесів, що відбуваються в аспекті американської вимовної норми як національного стандарту вимови американського варіанту англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Варианты полинациональных литературных языков / [Жлуктенко Ю.А., Карабан В.Н., Быховец Н.Н. и др.]. – К. : Наукова думка, 1981. – 280 с.
2. Комар Л. В. Варіювання фонетичної структури іншомовного слова як специфічна риса його фонологічного освоєння (на матеріалі загальноамериканської вимовної норми) / Л. В. Комар // «Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки». Серія : Філологічні науки. – Вид-во СНУ ім. Лесі Українки. – 2015. – № 4 (281). – С. 238–243.
3. Комар Л. В. Французькі запозичення в аспекті американської вимовної норми / Л. В. Комар // Наукові записки КДПУ. Сер. : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – Вип. 119. – С. 155–159.
4. Комар Л. В. Вокалічна та консонантна організація фонемних структур запозичень в американській вимовній нормі / Л. В. Комар // Наукові записки КДПУ. Сер. : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – Вип. 130. – С. 422–426.
5. Парашук В.Ю. Зміни в кодифікованих вимовних нормах сучасної англійської мови / В. Ю. Парашук // Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2000. – Вип. 26. – С. 165–175.
6. Парашук В.Ю. Фонематическое варьирование в структуре лексики английского языка (на материале лексикографических источников): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. / В. Ю. Парашук. – К., 1989. – 20 с.
7. Торсуев Г. П. Вопросы акцентологии современного английского языка / Г. П. Торсуев. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1960. – 92 с.
8. Cambridge English Pronouncing Dictionary / Originally compiled by D. Jones. – 17th ed. / Edited by P. Roach, J. Hartman and J. Setter. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 599 p.
9. Longman Pronunciation Dictionary / Compiled by J. C. Wells. – 2d impression. – Harlow : Longman, 2000. – 870 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Комар – старший викладач кафедри англійської філології та перекладу Кременчуцького інституту Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля.

Наукові інтереси: проблеми фонетики та фонології англійської мови, теорії мовних контактів.

УДК: 811.111'42:81'342

ФОНЕТИЧНІ ПРИЙОМИ У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

Ольга МАКЕДОНОВА (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена аналізу фонетичних прийомів у англomовному рекламному дискурсі. Виділено фонетичні прийоми, охарактеризовано особливості їх функціонування, розкрито маніпулятивний вплив у англomовних рекламних текстах. З'ясовано, що ці прийоми покликані задавати певний ритм повідомленню і сприяти швидкому запам'ятовуванню необхідної інформації.

Ключові слова: рекламний дискурс, фонетичний прийом, алітерація, асонанс, ономапопея, рима.

The article deals with the analysis of phonetic devices in the English advertising discourse. The research defines the phonetic devices, describes functional peculiarities, reveals manipulating influence in the English advertising texts. The functions of the phonetic devices are to set definite rhythm and promote a better remembering of advertising information.

Key words: advertising discourse, phonetic devices, alliteration, assonance, onomatopoeia, rhyme.

Створення рекламного тексту є складним процесом, у якому творці реклами намагаються відібрати мовні засоби і застосувати їх на відповідних мовних рівнях так, щоб максимально швидко і легко реалізувати прагматичну мету. Цей процес ускладнюється й особливими умовами існування рекламних повідомлень, таких як: мимохідність сприйняття, нетривале зберігання у свідомості реципієнтів, упереджене та критичне ставлення й інше [3, с. 166].

У зв'язку з цим виникає проблема комплексної організації рекламного тексту таким чином, щоб виділити його з інформаційного потоку в умовах функціонування жорсткої конкуренції і забезпечити прихильне ставлення читача, що і обумовило *актуальність* нашої статті.

Важливим аспектом оформлення вдалого рекламного повідомлення є максимальна точний відбір мовних та мовленнєвих засобів виразності й експресивності на відповідному рівні їх функціонування. *Метою* нашої роботи є виявлення та аналіз фонетичних прийомів у англomовному рекламному дискурсі. Для досягнення поставленої мети вважаємо необхідним вирішити такі конкретні *завдання*: -виділити фонетичні прийоми у англomовному рекламному дискурсі; -характеризувати особливості їх функціонування; -розкрити їх маніпулятивний вплив.

Об'єктом нашого дослідження є фонетичні прийоми у англomовних рекламних текстах, а предметом наукового пошуку постають особливості їх застосування і функціонування.

Для забезпечення ефективності збуту товарів та послуг, рекламні тексти адаптуються з урахуванням фонових знань споживачів. Для англomовного рекламного тексту копірайтери регулюють відбір мовних і мовленнєвих одиниць, алгоритм поєднання, добір адекватного способу їх презентації на відповідному мовному рівні [4, с.58]. В залежності від поставленої мети і здійснюється відбір мовних і мовленнєвих одиниць фонетичного рівня, на якому найбільш поширеними прийомами виявилися *алітерація, асонанс, ономаіопея, рима*.

Зауважимо, що для належного аналізу фонетичного рівня англomовних рекламних повідомлень ми звернулися до фоносемантики - філологічної галузі, теорії змістовності звукової форми у мові. Досліджуючи вплив звукової сторони слів на емоційну сферу людини, тих якостей звуків, з якими вони підсвідомо пов'язуються у нашій свідомості, вчені зазначають, що у переважній більшості людей одні звуки викликають асоціації чогось світлого, приємного, а інші – негативного. [2, с.20].

Використовуючи результати досліджень вчених фоносемантики, творці реклами наголошують, що влучно підібрані звукові засоби і прийоми мають значний маніпулятивний і сугестивний потенціал і стають передумовою успішного рекламного повідомлення. Характерним для англomовних рекламних текстів прийомом є *алітерація* - повторення приголосних на початку близько розташованих наголошених складів [7, р. 106].

Приєм алітерації використовується з метою створення певного емоційного тону, що відповідає змісту висловлення, а також є дієвим засобом виразності і образності. Алітерація задає певний ритм повідомленню, надає йому звучності, полегшує форму подачі інформації і допомагає досягти невимушеного запам'ятовування реципієнтом.

Проте, повтор звуків не лише здатний викликати певні емоції і почуття, але створювати відповідні образи. Доведено, що діючи на підсвідомість, навмисний повтор приголосних /d/, /b/, /f/, /g/, /k/, /p/, /r/, /t/ акумулює увагу читача, робить його більш зібраним, напруженим і готовим до негайних дій, а приголосні /l/, /m/, /s/, /w/ навпаки – знижують рівень критичності сприйняття тексту і діють як релакс [1, с.56].

Так, наприклад у рекламі автівки марки *Jaguar* застосовано прийом алітерації звуків /d/ і /t/: *Don't dream it. Drive it* (GQ, November, 2012). Цей слоган малоінформативний, він не надає відомостей чи характеристик і складається з імперативних конструкцій. Такий "алітераційний" ритм якби гіпноітично діє на підсвідомість, адресат перебуває у напівтрансoвoму стані, його мозок починає працювати активніше і здатний здійснювати несвідомі покупки. А у рекламі сонцезахисного крему використовується повтор звуку /s/, який викликає асоціації із сонцем, теплом і відпусткою, тобто приємними для кожної людини речами: *The ultra-light formula infuses skin with sheer, natural looking color, then seals it in with skin-silkening hydration. A beautiful, healthy way of flawless, sun-kissed skin* (Good Housekeeping, May, 2012).

Аналогічний ефект досягається завдяки використанню прийому *асонанса* - концентрованого повторення однакових голосних звуків у реченні. Цей стилістичний прийом є також характерним явищем для реклами, тому що сприяє створенню ритмічного малюнка, який надає рекламному висловленню певної мелодійності, приємної для сприйняття. Зазначимо, що не всі голосні можуть бути використані для прийому асонансу. Дослідники фоносемантики зробили висновок, що голосні звуки /æ/, /e/, /ə/, викликають почуття роздратованості і агресії, проте голосні /i/, /i:/, /o/, /l/, /a/ сприймаються реципієнтами найлегше і викликають асоціації чогось "світлого і приємного". Решта голосних діють нейтрально [1, с. 68].

Копірайтери активно використовують ці дослідження, і тому, найчастіше у рекламних текстах зустрічається повторення голосних /i/ або /i:/, наприклад: *The world is filled with wonderful things to see, interesting people to meet, rich opportunities to pursue. Boeing* (NW, June, 2012). У рекламі авіакомпанії *Boeing* прийом асонансу базується на повторі голосного /i/, який допомагає створити позитивний образ задоволеного і розслабленого пасажира, який скористався послугами зазначеної авіакомпанії.

На думку дослідників реклами, прийом *ономаіопеї* є доволі дієвим, коли потрібно створити лаконічне, емне й небагатослівне рекламне повідомлення. Сутність цього прийому полягає у тому, що звуки підбираються таким чином, щоб не лише відображати емоційний стан адресата, а й асоціативно впливати на його підсвідомість. Використання звуконаслідування характеризується як прояв звукового паралелізму, тобто здатності людини постійно асоціювати акустичне уявлення зі смисловим [5, с.25]. На наш погляд, успішне використання прийому звуконаслідування у рекламі

пояснюється тим, що навіть якщо слово не вимовляється вголос, воно все одно сприймається у своїй звуковій оболонці і викликає відповідні асоціації у реципієнта.

Необхідно зауважити, що рекламні тексти, які містять оноματοпею, малоінформативні і розраховані лише на емоційне сприйняття. Складаються вони переважно зі слогана, або звуковий прийом є його невід'ємним елементом. Шляхом створення певної ритміки повідомлення, звуконаслідування сприяє формуванню певних образів і утримуванню у пам'яті необхідної інформації.

Попри емоційно-експресивну та образотворчу функції, звуконаслідування у силу своєї "аномальності" виступають як логічно важливі одиниці, фонетична подібність яких підкреслює смислову близькість й однорідність між звуком і предметом, наприклад: *Schhh... You know who? Schweppes* (Good Housekeeping, November, 2012). У рекламі напою *Schweppes* "ономатоп" *schhh* наслідує звук відкриття пляшки газованого напою, викликаючи в уяві образ, який є знайомим і приємним для читача, коли він раніше куштував рекламований напій. Бажання пережити приємні емоції ще раз спонукає адресата до придбання товару.

Додамо, що мовний та мовленнєвий статус звуконаслідування чітко не визначений. Деякі вчені ототожнюють їх з вигуками, але все ж таки необхідно виділити важливі відмінності. Головною відмінною рисою є те, що вигуки виражають емоції і почуття (*oh, wow, boo, ouch*), а звуконаслідування є імітацією цілком конкретних природних звуків (*bang, flop, pop*) [6, с.10] У нашій роботі ми умовно поєднуємо вигуки і звуконаслідування в один клас враховуючи їх ідентичну функціональність у рекламних текстах – створення асоціацій, образів, увиразнення тексту, сприяння запам'ятовуванню тощо.

Проаналізувавши англійські рекламні повідомлення нам вдалося виділити такі випадки звуконаслідування:

1. Звуки людини при використанні рекламованого товару чи послуги. Переважно це вигуки, що передають позитивні відчуття та емоції, наприклад:

- захоплення: *Open Up And Say "Ahhh". Ford Mustang* (Stuff, January, 2012). У рекламі автомобіля марки *Ford* неприємний процес витрачання коштів нівелюється, відбувається переакцентуація уваги адресата з процесу купівлі на процес отримання приємних відчуттів після придбання товару.

- здивування: *Look at me WOW! Lose up to 20 lbs your first month. Join and get 56 free Meals and Free Shipping. Medifast* (Redbook, April, 2012). У рекламі дієтичного харчування бренду *Medifast* вигук *wow* демонструє емоції здивування, й імплікує інформацію про те, якщо ви хочете схуднути і здивувати оточуючих, вам потрібно використовувати рекламовану продукцію.

- задоволення: *M'm! M'm! Good! Campbell's soap* (Herb Companion, May, 2012); *AMP. Mmmm. Energy. AMP energy drink* (Prevention Magazine, February, 2011). У рекламі їжі або напоїв часто передаються звуки, які наслідують задоволення від споживання, що створює образ смакоти і викликає бажання скуштувати.

- роздратування: *Oh, \$ # * T! Are you sure your Internet security has you covered? ... Trend Micro. Titanium* (PC World, December, 2012). Вигуки, які символізують роздратованість переважно демонструють проблему, від якої виникає незадоволення, а далі рекламодавець пропонує вирішення шляхом придбання рекламованого товару. Так, у рекламі захисної системи від вірусів *Titanium* "ономатоп" *Oh, \$ # * T* демонструє почуття людини, коли її комп'ютер зазнав ураження вірусами. До того ж, лексема *\$ # * T* прихована іконічними знаками, тому що є стилістично зниженою. Використання такого прийому не лише підвищує мнемонічність повідомлення, а й підкреслює перевагу беззаперечної якості рекламованого товару.

2. Звуки від предметів. Використання таких звуків робить текст інтригуючим, образним і, головне ефективним, наприклад: *Plop, plop, fizz, fizz, oh what a relief it is! Alka-Seltzer* (Herb Companion, May, 2012). У рекламі засобу від похмілля описується механізм застосування таблетки, де лексема *plop* імітує звук від падіння предмету у воду, а *fizz* – процес розчинення. У цьому рекламному тексті як допоміжний засіб застосована рима, які разом із звуконаслідуваннями роблять повідомлення динамічним і допомагають адресатові уявити весь процес застосування препарату.

Додамо, що механічні звуки при відкриванні або використанні рекламованого товару також часто використовуються, наприклад: *Once you pop, you can't stop. Pringles* (Ladies Journal, June, 2011). У рекламі чіпсів марки *Pringles* "ономатоп" *pop* імітує звук відкривання упаковки з чіпсами і разом з використаним прийомом римування слоган стає виразним і легким для запам'ятовування. А у рекламі рисових пластівців марки *Kellogg's* лексеми *snap, crackle, pop*

імітують звуки людини при вживанні хрумких пластівців. Це створює ефект присутності і безпосередньої участі у процесі: *Snap, Crackle, Pop! Kellogg's Rice Krispies* (Today's Parent, March, 2012).

Цікавим прикладом використання прийому ономатопеї є реклама звукової системи марки *Studiofunk: Glug Glug. We hear the difference. Studiofunk* (Sound and Vision, September, 2011). Відомо, що лексема *glug* має семантику булькання рідини або ковтання рідини людиною. Ці дві лексичні одиниці супроводжуються графічними зображеннями відомих брендів *Coca-cola* і *Pepsi*. Автори реклами доносять до адресата інформацію про те, що звукова система настільки якісна, що можна почути різницю звуків від булькання або ковтання одного напою різних торгових марок.

Варто додати, що іноді творці реклами навмисне порушують орфографічні норми написання ономатопів з метою створення ефекту присутності адресата і його безпосередньої участі у рекламі, наприклад: *Swisssh... with our new lightweight collection. New aqua light. Discover your perfect swisssh. Pantene. Hair so healthy it shines* (Redbook, April, 2012). Ономатоп *swish* використаний з порушенням орфографії для можливості “зануритися” в атмосферу приємного процесу і більш реально відчувти тихий шелест волосся, вимитого шампунем марки *Pantene Pro-V*.

Дієвим фонетичним прийомом є *рима* – спосіб оформлення рекламних текстів зі співзвучними закінченнями у суміжних та близькорозташованих словах. Римування можна вважати першим стилістичним прийомом, тому що у Сполучених Штатах на початку рекламної справи, реклама становила авторські повідомлення майстрів вуличної торгівлі, які писали свої власні скоромовки або вірші на дошках, використовували жарти для рекламування свого власного товару [3, с. 120].

У сучасних рекламних повідомленнях римована організація сприяє легкому сприйняттю і швидкому запам'ятовуванню. Зауважимо, що найбільш ефективними є рекламні тексти, де заримований слоган і наголошеними є лексеми на позначення імені бренду, назви товару або його основні переваги. Так, наприклад у слогані британської туристичної агенції *Thomas Cook*, назва бренду безпосередньо приймає участь у римуванні: *Don't just book it, Thomas Cook it* (Car and driver, April, 2012).

Такий прийом вважається копірайтерами найефективнішим, ніж коли назва бренду фігурує у слогані на ненаголошених позиціях, як: *A Mars a day helps you work, rest and play* (Good Housekeeping, February, 2012). У рекламі енергетичного батончика *Mars* рекламне повідомлення теж оформлено за допомогою рими, але назва продукту залишилась осторонь від римування. У такий спосіб ефективність рекламного тексту значно знижується, тому що, запам'ятавши риму, адресат часто не може співставити її з рекламованим товаром, і тим самим не відбувається спонукання до його придбання.

Важливо відмітити, що стилістичний прийом римування не використовується для створення слоганів компаній, які позиціонують себе як солідні й серйозні. Рима надає слоганам легковажності, і тому може сприяти формуванню неправильного іміджу компанії. З іншого боку, бренди, які позиціонують себе як “народні”, з успіхом використовують цей прийом. Здійснюється вербальне “маскування”, підлаштування під аудиторію, на яку розрахований рекламний текст, наприклад: *Adios stressing. Hello Friday dressing. Allen Solly* (GQ, November, 2011).

Потенційною аудиторією цієї реклами є офісні працівники, які весь тиждень носять незручний одяг, вдягаються за дрескодом, який асоціюється у них зі стресом. Але у п'ятницю, перед вікендом, їм дозволяється *casual-style* одяг. Адресант пропонує позбавитися стресу, який викликаний незручним одягом, і представляє зручний одяг бренду *Allen Solly*. За допомогою рими такий слоган стає мнемонічним, до того ж лексема *bye* замінена варваризм *adios*, щоб надати тексту певної екзотичності.

У висновку зазначимо, що у англомовному рекламному дискурсі функціонують фонетичні прийоми, такі як: алітерація, асонанс, ономатопея, рима. Ці прийоми покликані задавати певний ритм повідомленню, надавати йому мелодійності, тим самим, “полегшуючи” подану інформацію. Окрім того, вони викликають приємні відчуття й асоціації, сприяють створенню певних образів, невимушеному сприйняттю і швидкому запам'ятовуванню та утримуванню у пам'яті необхідної інформації. *Перспективним* вважаємо подальше дослідження експресивних засобів і стилістичних прийомів на інших мовних і мовленнєвих рівнях.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гумовская Г.Н. Ритм как универсальный закон построения звуковых объектов / Г.Н. Гумовская. – М.: Высшая школа, 2002. – 168с.
2. Журавлев А.П. Звук и смысл / Журавлев А.П. – М.: Просвещение, 1990. – 160с.

3. Зирка В.В. Современная реклама: манипуляция с модными словами / В.В. Зирка // Збірник наукових праць: Лінгвістика ХХІ ст.: нові дослідження і перспективи. – Київ, 2010. – С. 166 – 120.
4. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика: Пособие для гуманитарных вузов и учащихся лицее. – М.: Аспект Прогресс, 1996. – 207с.
5. Сомова Е. Г. Звуковой параллелизм в радиорекламе// Журналистика и медиаобразование в ХХІ веке: сб. науч. трудов междунар. науч.-практ. конф. Белгород, 2006. – С. 299 – 303.
6. Фатюхин В. В. Особенности перевода звукоподражаний и междометных глаголов [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук/ Фатюхин Виктор Владимирович. – М., 2000. – 24с.
7. Cook G. The Discourse of Advertising / Cook G. – 2nd ed. – London and New York : Routledge, 2006. – 256 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Македонова – аспірант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: рекламний дискурс.

УДК 811.111:81'342.9

МЕТОДИКА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНО-КОГНІТИВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНТОНАЦІЇ У МОВЛЕННЕВО- МУЗИЧНИХ ТВОРАХ

Валентина МАРЧЕНКО (Київ, Україна)

У статті представлено комплексну методика експериментально-фонетичного вивчення комунікативно-когнітивних особливостей функціонування інтонації у мовленнєво-музичних творах, розроблену з урахуванням синтетичної взаємодії у їхніх межах мовлення і музики. Методологічною основою для розробки методики слугує класифікація лінгвофонетичних ознак мовленнєво-музичних творів. Обґрунтовано поетапну процедуру проведення дослідження, яка передбачає підбір та формування корпусу експериментального матеріалу, здійснення аудитивного й акустичного аналізів, а також лінгвістичної і когнітивної інтерпретації отриманих результатів.

Ключові слова: мовленнєво-музичний твір, інтонація, експериментально-фонетичне дослідження, методика, аудитивний аналіз, акустичний аналіз.

The article offers a comprehensive technique of experimental phonetic study of communicative and cognitive peculiarities of intonation functioning in speech-and-music works, developed with account of speech and music synthetic interaction within them. The classification of linguo-phonetic features of speech-and-music works is proved to be a methodological tool for the development of the technique. The paper presents step-by-step program of the experimental phonetic research which embraces the compilation of experimental material, the performance of auditive and acoustic analyses as well as further linguistic and cognitive interpretation of their results.

Key words: speech-and-music work, intonation, experimental phonetic research, methods, auditive analysis, acoustic analysis.

Складність започаткованого нами вивчення комунікативно-когнітивних особливостей функціонування інтонації у англійськомовних мовленнєво-музичних творах полягає насамперед у відсутності методики, яка б уможливила комплексне експериментально-фонетичне дослідження мовленнєво-музичних творів. При цьому цілком очевидно, що пошук відповідної методики повинен базуватися на розумінні специфіки зазначених творів, утворених внаслідок синергетичної взаємодії мовленнєвих і музичних компонентів.

Тому метою цієї праці є розробка комплексної методики експериментально-фонетичного дослідження мовленнєво-музичних творів з огляду на інтегральну взаємодію в них мовлення і музики.

Надійним методологічним підґрунтям для розробки методики експериментально-фонетичного дослідження слугувала обґрунтована нами у праці [7] комплексна класифікація лінгвофонетичних ознак англійськомовних мовленнєво-музичних творів, наведена на рис. 1.

Як бачимо, відображені у структурі ознаки класифікації мовленнєво-музичних творів диференціюються за наступними критеріями: видом комунікації (офіційна, неофіційна, інтимна), домінуючою інтонаційною моделлю (мовленнєво-музична, музично-мовленнєва), видом взаємодії музики та тексту (консонансний, дисонансний), типом взаємодії емоційного забарвлення мовлення та ладово-гармонійних структур (позитивне + мажорна, позитивне + мінорна, негативне + мажорна, негативне + мінорна) і рівнем актуалізації в них емоційно-прагматичного потенціалу (високий, середній, низький).

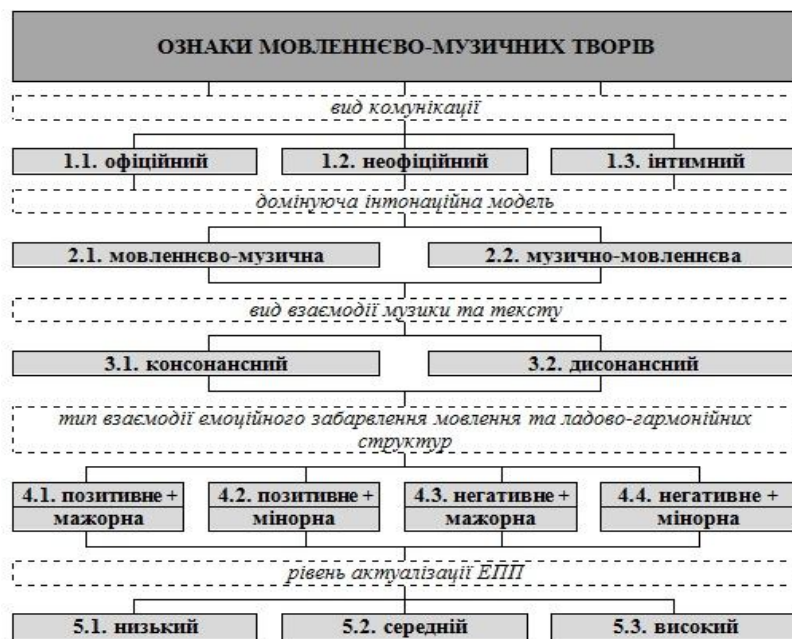

Рис. 1. Класифікація лінгвонетичних ознак англословянських мовленнєво-музичних творів для експериментально-фонетичного дослідження комунікативно-когнітивних особливостей функціонування у них інтонації

Рис. 2. Зразок картки лінгвонетичних ознак експериментально досліджуваного фрагменту мовленнєво-музичного твору

запис друкуються на окремій картці. У її правому верхньому кутку вказується номер фрагменту,

Загальна характеристика експериментального висловлення	
Ознака	Зміст ознаки
вид комунікації	1.1. офіційний
домінуюча інтонаційна модель	2.1. мовленнєво-музична
вид взаємодії музики та тексту	3.1. консонансний
тип взаємодії емоційного забарвлення мовлення та ладово-гармонійних структур	4.1. позитивне + мажорний
рівень актуалізації ЕПП	5.2. середній

Рис. 3. Зразок експертної характеристики експериментально досліджуваного фрагменту мовленнєво-музичного твору

ознак, вказаних у класифікації рис. 1. Зразок такої картки наведено на рис. 2.

Оформлені таким чином картки групуються у три пакети за критерієм виду комунікації: офіційна, неофіційна, інтимна. Використання цифрової індексації забезпечить можливість швидкого безпомилкового добору певних груп фрагментів, призначених для вирішення конкретних питань, пов'язаних із розв'язанням безпосередніх завдань дослідження.

Для полегшення виконання зазначеної процедури аудиторам-інформантам роздаються екземпляри класифікації рис. 1, у відповідності до індексації якої їм пропонується заповнити експертну характеристику експериментального висловлення, зразок якої, співвіднесений із

Методологічна продуктивність розробленої класифікації полягає у можливості безпосереднього використання зазначених у ній різновидів комунікації, домінуючих інтонаційних моделей та видів взаємодії тексту і музики у якості змінних параметрів досліджуваних творів, а також застосування таких ознак як тип взаємодії музики й тексту та рівень актуалізації їх емоційно-прагматичних потенціалів для наукового опису встановлюваних емпірично диференційних особливостей актуалізації творів, що розглядаються.

У якості першого кроку експериментально-фонетичного дослідження пропонується здійснення підбору і формування корпусу експериментального матеріалу, строго послідовне групування якого має відбуватися за схемою класифікації лінгвонетичних ознак мовленнєво-музичних творів (див. рис. 1).

У ході зазначеної процедури досліджуваний фрагмент тексту мовленнєво-музичного твору, його інтонограма та відповідний нотний запис розміщується під яким розміщується таблиця цифрової індексації ознак мовленнєво-музичного твору (від 1.1 до 5.3 – див. рис. 1), до якого належить зазначений фрагмент. Під час аналізу змісту мовленнєво-музичного твору аудиторам-лінгвістами та музикознавцями здійснюється графічне виділення шляхом тонування притаманних йому

фрагментом рис. 2, наведено нами на рис. 3. Після статистичної обробки експертних характеристик і здійснюється заповнення цифрової індексації ознак, вказаних на рис. 2.

Другим кроком експериментально-фонетичного дослідження є аудитивний аналіз, який здійснюється з метою визначення комунікативно-когнітивних особливостей шляхом встановлення загальних і диференційних ознак типових варіантів взаємодії інтонації мовлення та музики в англійських мовленнєво-музичних творах, а також згаданого вище відбору експериментального матеріалу для акустичного аналізу.

Аудитивний аналіз проводиться трьома групами аудиторів. У відповідності з класичними вимогами до методики експериментально-фонетичного дослідження [1; 3; 6] до першої групи аудиторів входять носії мови, що мають філологічну підготовку й практику аудіювання мовленнєвих текстів. Друга група складається з аудиторів-професіоналів, які мають досвід експериментально-фонетичного аудіювання. Специфіка виконуваного нами дослідження зумовлює залучення також і третьої групи аудиторів, до якої входять музикознавці з досвідом аудіювання та структурно-функціонального аналізу музичних творів.

Під час проведення першого етапу аудитивного аналізу інформанти – носії літературної англійської мови – прослуховують весь мовленнєво-музичний матеріал для визначення: 1) різновиду комунікації, у якому функціонує певний досліджуваний мовленнєво-музичний твір; 2) домінуючої у фрагменті інтонаційної моделі (мовленнєво-музичної чи музично-мовленнєвої); 3) виду взаємодії вербального тексту та музики (консонансний чи дисонансний); 4) типу взаємодії емоційного забарвлення мовлення та мажоро-мінорної структури мовленнєво-музичного твору; 5) рівня емоційно-прагматичного потенціалу актуалізації мовленнєво-музичного твору (високий, середній, низький).

На другому етапі аудитори – професійні фонетисти – мають установити у фрагментах озвучених мовленнєво-музичних творів: 1) тип передшкали; 2) тип шкали; 3) тип термінального тону; 4) тональний діапазон інтоногрупи; 5) висотно-тональний рівень початку фрагменту; 6) висотно-тональний рівень завершення фрагменту; 7) тональний інтервал на ділянці «передтермінальна частина – ядро»; 8) міжсинтагмений інтервал; 9) швидкість зміни напрямку руху термінального тону; 10) ритмічну структуру; 11) темп; 12) гучність; 13) тривалість паузи на стиках інтоногруп; 14) наявність тембральних змін. За результатами фонетичного аналізу аудитори оформлюють інтонограми актуалізації кожного досліджуваного фрагменту.

Для вербального опису оцінюваних параметрів аудиторам запропоновано використовувати такі відомі [6, с. 97-98] шкали комплексу перцептивних градацій: 1) фразовий наголос: ядерний, неядерний повний, частковий, слабкий (ненаголошений склад); 2) тип інтонаційної шкали:

Рис. 4. Схема відповідності підсистем та окремих компонентів мовлення та музичної інтонації у мовленнєво-музичних творах

Умовні позначки: ■ – співпадає; ▣ – частково співпадає; □ – не співпадає.

поступово спадна ступінчаста, поступово спадна ступінчаста з перерваною поступовістю, спадна ковзна, спадна скандентна, висхідна ступінчаста, висхідна ковзна, висхідна скандентна, рівна (висока, середня, низька); 3) тип термінального тону: спадний, висхідний, висхідно-спадний, спадно-висхідний, рівний, з урахуванням рівнів їхнього початку та завершення; 4) діапазон: вузький, звужений, середній, розширений, широкий; 5) тональний рівень: екстрависокий, високий, середній, підвищений, середній, знижений, низький, екстранизкий; 6) тональний інтервал (позитивний або негативний): широкий, розширений, середній, звужений, вузький, нульовий; 7) темп: повільний, сповільнений, помірний, прискорений, швидкий; 8) паузи: коротка, середня, довга; 9) ритм: простий, складний, змішаний; 10) гучність: низька, знижена, помірна, підвищена, висока.

На третьому етапі аналізу аудитори-музикознавці визначають особливості музичної складової мовленнєво-музичного твору згідно з теоретично обґрунтованою нами методологічною

схемою відповідності підсистем та окремих компонентів інтонації мовлення та музики, що інтегруються у мовленнєво-музичному творі (див. рис. 4).

Відтак аудитори – професійні музикознавці – встановлюють для мовленнєво-музичних творів: 1) тональний діапазон; 2) висотно-тональний рівень початку мовленнєво-музичного твору; 3) висотно-тональний рівень завершення мовленнєво-музичного твору; 4) інтервали на стиках тактів мовленнєво-музичного твору; 5) інтервали на стиках синтагм мовленнєво-музичного твору; 6) ритмічну структуру; 7) темпоральні характеристики; 8) гучність; 9) тривалість паузи на стиках мовленнєво-музичних фраз; 10) реєструють наявність тембральних змін. Крім цього, музикознавці визначають для аналізованих мовленнєво-музичних творів ряд суто музичних характеристик, а саме: 1) лад; 2) тональність; 3) гармонію, а також графічно, за допомогою нотної системи, зображають мелодійний контур мовленнєво-музичного твору, спосіб його відтворення, висоту і відносну тривалість звуків, що його формують.

Схема наочно свідчить, що суто музичні характеристики мовленнєво-музичних творів не мають відповідників у інтонаційній системі мовлення. Проте ми не можемо залишати їх поза увагою, оскільки, по-перше, вони формують основу музичної системи, а, по-друге, загальновідомо, що мажорний чи мінорний лад та особливості втілення гармонії можуть непрямо бути співвіднесені з лексико-стилістичними та інтонаційними компонентами мовленнєвої складової мовленнєво-музичного твору. Інакше кажучи, завдяки комунікативно-когнітивній специфіці функціонування психічної сфери слухача неспівпадіння певних складових у мовленні та музиці цілком компенсується у його свідомості за рахунок взаємодії інших складових.

Третій крок експериментально-фонетичного дослідження передбачає здійснення акустичного аналізу, у ході якого фрагменти мовленнєво-музичного матеріалу, відібрані під час аудитивного аналізу, у вигляді звукових файлів формату Windows PCM (*.wav), підлягають акустичній обробці на персональному комп'ютері з використанням програм Cool Edit Pro [13], PRAAT [14], SpectraLAB [15], WaveLab [16].

Озвучені та покладені на музику мовленнєво-музичні твори під час акустичного аналізу поділяються на сегменти, у межах яких вимірюються й реєструються за допомогою наведених вище комп'ютерних програм такі акустичні параметри: частота основного тону, інтенсивність, тривалість.

Вимірювання, реєстрація та обробка даних спектрограм, а також їхня вербальна інтерпретація здійснюється згідно з рекомендаціями [8-12] щодо користування зазначеними комп'ютерними програмами, а також відповідно до методик [2; 3, с. 7-12; 4, с. 20-23], відомих в експериментальній фонетиці.

Під час вивчення тональних характеристик англомовних озвучених мовленнєво-музичних творів на акустичному рівні враховуються такі їхні просодичні ознаки: 1) частотний діапазон; 2) величина висотно-тонального максимуму; 3) локалізація висотно-тонального максимуму; 4) величина висотно-тонального рівня початку й завершення фрагментів; 5) частотний інтервал між суміжними фрагментами мовленнєво-музичного твору. Динамічні характеристики інтонаційної моделі досліджуваних актуалізацій англомовних мовленнєво-музичних творів оцінюються за такими просодичними ознаками: 1) максимум інтенсивності та його локалізація в структурі мовленнєво-музичних фрагментів; 2) середня складова інтенсивності фрагмента; 3) діапазон інтенсивності. Темпоральні характеристики фрагментів мовленнєво-музичних творів визначаються такими ознаками: 1) середньозвукова тривалість; 2) тривалість пауз на стиках фрагментів.

Останній крок виконання експерименту передбачає здійснення лінгвістичної та когнітивної інтерпретації й узагальнення результатів експериментально-фонетичного дослідження. Проведення лінгвістичної інтерпретації результатів експериментального дослідження охоплює таку послідовність дій: зіставлення даних аудитивного та акустичного аналізів, їх узагальнення та лінгвістичне інтерпретування.

Для зручності зіставлення та інтерпретування, дані, отримані за результатами аудитивного та акустичного аналізів, зводяться у відповідні таблиці. У кожній із таблиць вказується частота актуалізації досліджуваного інтонаційного параметру за формою, приклад якої наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Приклад документування даних частоти актуалізації передтакту у мовленнєво-музичних творах, що функціонують у офіційній комунікації (%)

Домінуюча інтонаційна модель	Вид взаємодії музики і тексту	Тип передтакту				
		високий	рівний	висхідний	середній	низький
Мовленнєво-музична	консонансний	2,27	2,27	40,89	18,21	36,36
	дисонансний	0,00	0,00	41,58	19,53	38,89
Музично-мовленнєва	консонансний	0,00	0,00	52,06	13,41	34,53
	дисонансний	11,76	0,00	41,18	21,16	25,90

У боковині таких таблиць відповідно до класифікації лінгвфонетичних ознак досліджуваних мовленнєво-музичних творів рис. 1 у межах кожного виду комунікації (офіційна, неофіційна, інтимна) здійснюється диференціація різновидів мовленнєво-музичних творів, що вивчалися експериментально, за домінуючою інтонаційною моделлю (мовленнєво-музична, музично-мовленнєва) та видом взаємодії музики і тексту. До шапки таблиць вносяться різновиди оцінюваних інтонаційних параметрів або рівні їх актуалізації. При цьому цифрові показники значень параметрів, покликаних віддзеркалювати кількісні особливості їхніх змін у розглядуваних видах мовленнєво-музичних творів, супроводжуються відповідним тонуванням, інтерпретуючим якісну картину цих змін.

Другою процедурою виконання лінгвістичної інтерпретації результатів емпіричного дослідження є зіставлення частотних характеристик інтонаційних параметрів, встановлених перцептивним та інструментальним аналізами. Шляхом такого зіставлення у разі співпадиння частотних показників, номіновані ними ознаки визнаються спільними для виду мовленнєво-музичного твору, що вивчається. При цьому саме встановлені у процесі зіставлення розбіжності відповідних показників частотності актуалізації розглядуваних параметрів, що набувають сутності диференційних ознак, і підлягають лінгвістичній інтерпретації, під час якої за допомогою інтонограм та нотних зображень, якими супроводжується кожна таблиця, оцінюється ступінь розбіжності показників та просодична природа їх виникнення.

Узагальнення результатів лінгвістичної інтерпретації у вигляді інваріантів інтонаційних моделей для різних видів комунікації (офіційна, неофіційна, інтимна) викладається у вербальній формі за логікою домінування досліджуваних просодичних параметрів.

Принциповою відмінністю когнітивної інтерпретації від лінгвістичної є її безпосередня віднесеність до процесу мовленнєво-музичної комунікації, у межах якого розглядається розгортання твору у когнітивних царинах відправника й отримувача інформації. Тому у оцінці комунікативно-когнітивних особливостей породження автором або виконавцем інтонації англійських мовленнєво-музичних творів беруть участь аудитори-інформанти, аудитори-фонетисти й аудитори-музиканти, які оцінюють виконання твору за викладеною вище методикою. Оцінку та опис особливостей його сприйняття проводять аудитори-фонетисти та аудитори-музиканти на підставі опанування ними уявлень, сформованих у результаті обґрунтування синергетичних комунікативно-когнітивних моделей мовленнєво-музичної комунікації, диференційованих за такими видами взаємодії у них мовленнєвих і музичних компонентів: паритетна, превалювання мовленнєвих компонентів, превалювання музичних компонентів, реверсивна [5].

Щодо мовленнєвої та музичної культур, вживаних у методиці у якості параметрів порядку для побудови моделі взаємодії музичних та мовних компонентів у мовленнєво-музичній комунікації, то їх вибір забезпечує об'єктивність отримуваних в експериментах результатів, саме за рахунок участі у ньому професійних фонетистів та музикантів у ролі експертів.

Відображення результатів когнітивної інтерпретації у вигляді інваріантів синергетичних моделей для досліджуваних структуро-атракторних різновидів мовленнєво-музичної комунікації здійснюється у графічному вигляді за логікою домінування мовленнєвого або музичного компонентів та їх реверсивної взаємодії, супроводжуваною вербальними коментарями, які спираються на відповідні просодичні та музичні моделі, з урахуванням емоційно-прагматичних характеристик творів, що вивчаються.

Розроблена таким чином комплексна методика експериментально-фонетичного вивчення комунікативно-когнітивних особливостей функціонування інтонації мовлення та музики в

англомовних мовленнєво-музичних творах здатна відповідно до мети дослідження забезпечити адекватний емпіричний опис специфіки взаємодії у них інтонації тексту та музики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Артемов В.А. Метод структурно-функціонального изучения речевой интонации / В.А. Артемов. – М.: Наука, 1974. – 160 с.
2. Башкина Б.М. Физические параметры просодии речи и их измерение / Б.М. Башкина, Л.Д. Бухтилов. – Минск: Минский гос. пед. ин-т иностр. языков, 1977. – 62 с.
3. Блохина Л.П. Методика анализа просодических характеристик речи / Л.П. Блохина, Р.К. Потапова. – М.: Наука, 1977. – 84 с.
4. Вакуленко М.О. Аналіз та синтез звукових спектрів людського мовлення // Пульсар. – К.: Четверта хвиля. – 1999. – №6-7. – С. 20-23.
5. Калита А. А. Вариантные модели речемузыкальной коммуникации / А. А. Калита, В. В. Марченко // Вестник педагогического опыта. Научно-методический журнал. Серия «Иностранные языки. История.» – ФГБОУ ВПО «ГГПИ им. В.Г. Короленко». – Выпуск 34. – 2013. – С. 25-30.
6. Калита А. А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлення: Монографія / Алла Андріївна Калита. – К.: Вид. центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
7. Марченко В. В. До питання класифікації лінгвофонетичних ознак мовленнєво-музичних творів / В. В. Марченко // Науковий журнал Запорізького національного університету. Серія «Нова філологія». – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – Вип. 65. – С. 132-139.
8. Фишер П. Д. Создание и обработка звука в Sound Forge / Джеффри П. Фишер; пер. с англ. С. В. Корсакова. – М.: НТ Пресс, 2005. – 136 с.
9. Albertson K. Teaching Pronunciation with Visual Feedback / K. Albertson // NALLD Journal. – 1982. – No. 17. – P. 18-33.
10. Bot K.D. Visual Feedback of Intonation: Effectiveness and Induced Practice Behaviour // Language and Speech. – 1983. – No 26 (4). – P. 331-350.
11. Briscoe E.J. Modelling Human Speech Comprehension: A Computational Approach. – Chichester: Ellis Horwood, 1987. – 272 p.
12. Computer Graphics in the Language Lab. Technological Horizons / Molholt G., Lane L., Tanner J., Fischer L. // Education Journal. – 1988. – No 15.6. – P. 74-78.
13. Cool Edit Pro: Program by D. Johnston. Version 2.00 (2095.0). – Syntrillium Software Corporation, P.O. Box 62255, Phoenix, AZ 85082-2255, USA.
14. Praat: Program by Paul Boersma and David Weenink. Version 5.4.04. – University of Amsterdam, Spuistraat 210, 1012VT, Amsterdam, The Netherlands [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/>.
15. SpectraLAB: FFT Spectral Analysis System. Version 4.3213. Copyright © 1997 Sound Technology, Inc. 1400 Dell Avenue, Campbell, CA 95008, USA.
16. WaveLab: Program by Ph. Goutier. Version 2.1. Copyright © 1995-1998 Steinberg.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Марченко – викладач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”.

Наукові інтереси: експериментальна фонетика, інтонологія, інтонація мовлення і музики, когнітивна фонетика.

УДК 811.81'342

ПРОСОДИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ АНГЛІЙСЬКИХ ВИСЛОВЛЕНЬ ВІДМОВИ, АКТУАЛІЗОВАНИХ МОВЦЯМИ НИЗЬКОГО СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РІВНЯ

Ольга СОКИРСЬКА (Київ, Україна)

У статті на основі результатів аудитивного аналізу встановлено номенклатуру інтонаційних засобів, які беруть участь у вираженні відмови, породжуваної різними класами причин та вживаної представниками низького соціокультурного рівня в англійському діалогічному мовленні.

Ключові слова: аудитивний аналіз, висловлення відмови, інтонаційні засоби, англійське діалогічне мовлення, соціокультурний рівень мовця.

In the article on the basis of the auditory analysis the author establishes a set of intonation means participating in the expression of refusal utterances by the speakers of a low sociocultural level in different situations and due to different reasons.

Key words: auditory analysis, refusal utterances, intonation means, English dialogical speech, speaker's sociocultural level.

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки характеризується підвищеним інтересом науковців до дослідження емоційного мовлення. Такий інтерес зумовлено, насамперед, притаманною сьогоденню інтенсифікацією міжкультурних контактів, яка висуває на перший план проблему коректного породження та декодування емоційних висловлень під час іншомовної комунікативної взаємодії. У зв'язку з цим, особливої ваги набуває дослідження соціолінгвістичної специфіки просодичного вираження висловлень відмови як одного з частотних різновидів емоційних висловлень діалогічного мовлення.

Тому метою цієї праці є встановлення закономірностей інтонаційного оформлення англійських висловлень відмови, актуалізованих мовцями низького соціокультурного рівня.

Проведений аналіз результатів досліджень комунікативної та лінгвістичної сутності висловлень відмови показав, що для підвищення об'єктивності вивчення специфіки їхнього інтонаційного оформлення доцільно, насамперед, урахувати причини породження відмов. Пов'язані з цим фактори були систематизовані нами [1] у вигляді схеми можливих варіантів породження свідомістю адресанта конкретних класів причин відмови. З огляду на це, поділ експериментального матеріалу на групи для проведення аудитивного аналізу та узагальнення просодичних характеристик англійських висловлень відмови, актуалізованих мовцями низького соціокультурного рівня, здійснювалися відповідно до обґрунтованих чотирьох класів причин відмови: «не хочу», «не можу», «хочу, але не можу», «можу, але не хочу».

Особливості інтонаційного оформлення висловлень відмови, віднесених до класу причин «не хочу», можна простежити на такому прикладі, актуалізованому мовцем низького соціокультурного рівня:

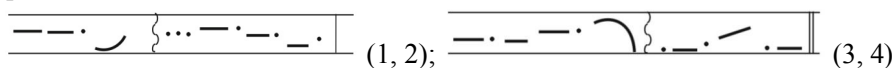
“Why were you expelled?”

(1) “|It's .gettin' /late §–and we've got |lots ter |do to/morrow,” said Hagrid loudly.

(2) “|Gotta •get |up ter \town, § get |all yer \books an' |that.” He took off his thick black coat and threw it to Harry [2, с. 46].

З контексту зрозуміло, що Гаррі, дізнавшись про виключення Гегріда зі школи, запитує у нього чому це сталося. Гегрід не бажає відповідати на це незручне для нього запитання та з метою уникнення цієї розмови змінює її тему.

Розглядуване висловлення відмови складається з двох реплік, що містять по дві інтоногрупи. Низький соціокультурний рівень мовця проявляється на просодичному рівні у підвищеній та високій гучності актуалізації другої репліки, що свідчить про певне збудження його емоційного стану і деяке роздратування. Крім того, в усіх інтоногрупах відмова актуалізується з прискореним темпом, а в другій – спостерігається швидкий темп вимовляння, що також сигналізує про низький соціокультурний рівень мовця та його бажання якнайшвидше уникнути неприємної розмови. Аналізоване висловлення відмови, причиною якої є категоричне небажання давати відповідь на запитання, характеризується паралелізмом ритмомелодичної структури другої і третьої інтоногрупи, стакатоподібним ритмом та хвилеподібним рухом мелодичного контуру. Про емоційну схвильованість мовця свідчить також вимовляння усіх чотирьох інтоногруп у розширеному діапазоні та негативний тональний інтервал в першій і четвертій інтоногрупах на ділянках «передтармінальна частина – ядро» (між getting' і /late та books і an' |that), як це видно з поданих тонограм.

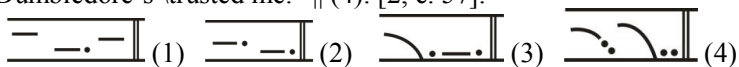
Аудитори відзначили, що під час актуалізації цього висловлення було зареєстроване типове для мовців низького соціокультурного рівня використання розмовних лексичних одиниць та слів, які вимовляються з відхиленням від стандарту англійської вимови, наприклад: .gettin', ter, yer.

Результати аудитивного аналізу показали, що типовій інтонаційній моделі відмов класу причин «не хочу», актуалізованій мовцями цього соціокультурного рівня, притаманні відсутність передтакту, середньо-підвищений рівень початку при низькому рівні завершення, відсутність шкали, розширений тональний діапазон, висхідно-спадний вид мелодичного контуру, високий спадний термінальний тон зі збільшеною швидкістю зміни його руху, відсутність затакту, позитивний середній тональний інтервал на стику суміжних інтоногруп, прискорений темп і помірні гучність, домінування простого ритму та коротких пауз між інтоногрупами.

Характерний варіант інтонаційної організації відмови, віднесеної до класу «не можу», можна проілюструвати наступним прикладом:

“What’s the You-Know-What in vault seven hundred and thirteen?” Harry asked.

“|Can’t |tell yeh →that,”(1) said Hagrid mysteriously. “|Very→secret. || (2) \Hogwarts |business. || (3) Dumbledore’s \trusted me.” || (4). [2, с. 57].

Контекст прикладу відображає неофіційну розмову між Гарі Поттером і садівником школи Гегрідом. Гегрід не може дати відповідь, пояснюючи відмову тим, що це велика таємниця, яку йому довірив директор школи. За рахунок односпрямованої дії лексико-граматичних і просодичних засобів реалізації відмови вона кваліфікується інформантами як експліцитно категорична із середнім рівнем емоційно-прагматичного потенціалу. На лексичному рівні вираження остаточної відмови через неприйнятність обговорення цього питання передається вживанням заперечної форми модального дієслова |can’t, а також прикметником →secret, інтенсифікованим прислівником |very. Як видно з інтонограм, безапеляційність відмови також підсилюється на просодичному рівні взаємодією таких інтонаційних параметрів: відсутністю передтакту в усіх чотирьох інтоногрупах, тобто їхнім початком з наголошеного складу; середньопідвищеним рівнем початку, окрім другої інтоногрупи (“|Very →secret), яка починається з низького рівня та набуває просодичного виділення за рахунок тонального контрасту з суміжними інтоногрупами; низьким рівнем завершення, за винятком першої інтоногрупи (|Can’t |tell yeh →that), що має середньопідвищений рівень завершення, який вказує на її семантичний зв’язок з наступними інтоногрупами, тобто сигналізує, що далі матиме місце власне пояснення причин відмови.

Відмова Гегріда сприймається як чітка й беззаперечна за рахунок її оформлення правильним ритмом та помірним темпом з переходом на повільний у другій і третій інтоногрупах, а також наголошенням кожного слова в усіх інтоногрупах. Про наростання емоційного збудження, характерного для вираження відмови мовцями низького соціокультурного рівня, свідчить зміна тонального діапазону від вузького в перших двох інтоногрупах до розширеного та широкого наприкінці висловлення на тлі поступового приглушення гучності, що сигналізує про неможливість задоволення питання співрозмовника.

Таким чином, встановлено, що основними ознаками, які описують типову інтонаційну модель висловлень відмови, віднесених до класу причин «не можу», є: відсутність передтакту, середньо-понижений тональний рівень початку та низький рівень завершення, поступово спадна ковзна шкала, розширений тональний діапазон, висхідно-спадний мелодичний контур, високий спадний термінальний тон із середньою швидкістю зміни напрямку його руху, позитивний розширений тональний інтервал та коротка пауза на стику суміжних інтоногруп відмови, помірні темп і гучність, простий плавний або стакатоподібний ритм.

Інтонаційну організацію висловлення відмови, віднесеного до класу причин «хочу, але не можу» та оформленого мовцями низького соціокультурного рівня, ілюструє такий приклад.

“Say, Jim, I’ll fetch the water if you’ll whitewash some.”

Jim shook his head and said: (1) “|Can’t, |Mars →Tom”. <

“Oh, never you mind what she said, Jim. That’s the way she always talks. Gimme the bucket-I won’t be gone only a minute. SHE won’t ever know.”

(2) “|Oh, |I \dasn’t, |Mars /Tom. ||Ole ^/missis § |she’d |take an’ ↑tar de \head off’n |me. ‘|Deed she \would.” [3, с. 11]

Як видно з прикладу, відмова складається з двох контамінованих у тексті діалогу реплік і реалізується експліцитно. З контексту також зрозуміло, що відмова здійснюється в неформальній ситуації, а соціокультурні статуси мовців рівні. Том намагається переконати Джима побілити паркан, обіцяючи подарувати за це білу мармурову кульку. Джим хоче отримати кульку, але боїться тітки Тома, тому не може погодитись на цю пропозицію.

Перша репліка відмови сприймається як спокійна, але впевнена за рахунок її оформлення правильним стакатоподібним ритмом, рівним середньо-пониженим термінальним тоном, звуженим діапазоном та помірною гучністю. Разом з тим, сповільнений темп її актуалізації у поєднанні з відсутніми передтактом і затактом, ступінчастою спадною шкалою і збільшеною швидкістю зміни напрямку руху тону передає певне вагання мовця.

Друга репліка відмови, у якій Джим пояснює чому саме не може погодитися на пропозицію Тома, має структуру розповідного речення та складається з трьох інтонаційних груп. Рівень емоційно-прагматичного потенціалу першої інтоногрупи визначено аудитором як середній через вагання мовця, підтверджується висхідно-спадно-висхідним мелодичним контуром, широким тональним діапазоном, висхідною ступінчастою шкалою і високим спадно-висхідним ядерним тоном. Проте за рахунок помірних темпу й гучності, правильного стакатоподібного ритму і низького рівня початку інтоногрупи при середньо-пониженому рівні її завершення емоційний стан мовця кваліфікувався інформантами як цілком контрольований.

Про зростання хвилювання мовця свідчить наявність тональних інтервалів всередині другої і третьої інтоногруп висловлення: негативного розширеного між |Ole та \missis, позитивного розширеного між missis та she'd. На подальше зростання рівня емоційності відмови вказує й наявність перцептивної паузи перед тактом she'd, спеціальний підйомом на слові ↑tar з подовженням звука /ɑ:/ (tar /tɑɑɑ:/), а також висхідно-спадна конфігурація термінального тону на словах \head і \would. Крім того, підвищений рівень емоційності виражається середньо-підвищеним і високим тональним рівнем початку першої та другої інтоногруп, ступінчастою шкалою з порушеною поступовістю і хвилеподібним мелодичним контуром у першій інтоногрупі та усиченою шкалою і висхідно-спадним мелодичним контуром у другій у поєднанні з розширеним діапазоном, який поступово переходить до широкого, підвищеною гучністю та відсутніми передтактом і затактом в обох інтоногрупах. Разом з тим, оформлення відмови правильним стакатоподібним ритмом на тлі помірних темпу сигналізує про незмінну контрольованість мовцем своїх емоцій, а вживання термінальних тонів із середньою і зменшеною швидкістю зміни їх руху надає аналізованій відмові значення щирого бажання допомогти співрозмовнику та шкодування про відсутність такої можливості. В актуалізації цього висловлення аудитором також було зареєстровано використання типових для мовців низького соціокультурного рівня розмовних лексичних одиниць, які вимовляються з відхиленням від стандарту англійської мови, наприклад: I dasn't, Mars, de, off'n.

Отже, для висловлень відмови мовців низького соціокультурного рівня, віднесених до класу причин «хочу, але не можу», інваріантними просодичними засобами слугують: відсутність передтакту, середньо-підвищений рівень початку при низькому рівні завершення, поступово спадна ступінчаста або ковзна шкала, середній тональний діапазон, висхідно-спадний рух мелодичного контуру, низький спадний термінальний тон із середньою швидкістю зміни напрямку його руху, відсутність затакту, позитивний середній тональний інтервал і коротка пауза між суміжними інтоногрупами відмови, простий легатоподібний ритм, домінування спадного типу термінального тону при середній швидкості зміни його руху, актуалізація в середньому тональному діапазоні із помірними темпом і гучністю.

Типові ознаки інтонаційної організації відмови, віднесеної до класу причин «можу, але не хочу», є сенс з'ясувати за допомогою такого прикладу.

He said: "Maɪn't I go and play now, aʊnt?"

(1) "ʌ\What, a/\ready? | (2) –How |much •have you \done?" ||

"It's all done, aʊnt."

"Tom, don't lie to me-I can't bear it." [3, с. 17].

З контексту відомо, що тітка змусила свого племінника Тома працювати, але невдовзі він прийшов спитати дозволу йти гратись, запевнивши, що вже все зробив. Тітка Поллі може, але не хоче відпускати Тома, оскільки він завжди говорить неправду, тому вона йому відмовляє, розуміючи, що хлопець уникає роботи і на цей раз.

Відмова здійснена мовцем в неформальній ситуації і за характером вираження є експліцитною. Розглядуване висловлення складається з однієї репліки, яка містить дві інтоногрупи. Низький соціокультурний рівень мовця проявляється на просодичному рівні у розширеному діапазоні обох інтоногруп та переході темпу від помірних до прискореного в другій, а також зміні гучності від помірної до підвищеної. Інтонаційні групи об'єднані вузьким позитивним тональним інтервалом за рахунок середньо-підвищеного тонального рівня завершення першої та високого рівня початку другої інтоногрупи. Завдяки складному стакатоподібному ритму на тлі усиченої шкали, висхідно-спадного мелодичного контуру і збільшеної швидкості спадного середньо-підвищеного термінального тону висловлення

звучить категорично, а рівень емоційно-прагматичного потенціалу висловлення визначено інформантами як високий.

Аудитивний аналіз висловлень відмови, що належать до класу причин «можу, але не хочу», актуалізованих мовцями низького соціокультурного рівня, дозволив встановити, що інваріантними просодичними засобами їхнього оформлення є: середньо-понижений рівень початку при домінуванні низького рівня завершення, поступово спадна ступінчаста шкала, розширений тональний діапазон, хвилеподібний рух мелодичного контуру, спадний низький термінальний тон із середньою швидкістю зміни його руху, позитивний середній тональний інтервал на стику суміжних інтоногруп, понижена гучність та простий легатоподібний ритм, домінування висловлень з відсутніми передтактом і затактом, помірним темпом та короткою паузою на стику суміжних інтоногруп.

З'ясовано також, що варіативність просодичної організації відмови знаходиться у прямій залежності від ситуації спілкування, статусу комунікантів, стосунків між ними та рівня емоційно-прагматичного потенціалу висловлення (напр., прискорення темпу, стакатоподібний ритм і підвищення гучності пов'язані з підвищеним рівнем емоційно-прагматичного потенціалу, неформальною ситуацією спілкування та з вираженням негативних емоцій, а сповільнення темпу й підвищення гучності – з формальною ситуацією комунікації між мовцями рівного соціального статусу).

Наведені результати аналізу типових реалізацій висловлень відмови мовцями низького соціокультурного рівня демонструють наявність інваріантних моделей інтонаційного оформлення, притаманних кожному класу причин породження відмови («не хочу», «можу, але не хочу», «хочу, але не можу», «не можу»).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Сокирська О. С. Статус, ознаки та особливості функціонування висловлювань відмови в англійському діалогічному мовленні / О. С. Сокирська // Мова і культура (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго. – 2012. – Вип. 15. – Т. VII (161). – С. 220–226.
2. Rowling J. K. Harry Potter and the Philosopher's Stone / J. K. Rowling [Electronic Resource] // Scholastic. – 1999. – Access Mode : <http://thesis.umy.ac.id/datapubliknonthesis/EBOOK124.pdf>.
3. Twain M. The Adventures of Tom Sawyer / Mark Twain. – N. Y. : Aladdin Classics, 2001. – 260 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Сокирська – викладач кафедри англійської мови технічного спрямування №2 факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Наукові інтереси: просодичне оформлення англійського діалогічного мовлення.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

УДК: 811.111'25-051

COMPUTER-AIDED TOOLS (CAT) LITERACY AT UKRAINIAN UNIVERSITIES: PRACTICES OF IMPLEMENTATION

Oleksandr BONDARENKO (Kirovohrad, Ukraine)

Статтю присвячено особливостям впровадження систем автоматизованого перекладу (CAT tools) в українських університетах. Анкетування представників індустрії та вишів дозволило визначити значення новітніх технологій в системі компетенцій письмового перекладача та визначити академічні прогалини в системі підготовки. Запропоновано комплекс інтерактивних заходів (цикл вебінарів) з підвищення рівня обізнаності з технологіями автоматизованого перекладу.

Ключові слова: перекладацькі компетенції, методика, системи автоматизованого перекладу.

Computer-aided tools practices of implementation at Ukrainian universities are in the focus of attention in this article. The industry and academy questionnaire survey defined technologies significance in the translator's competences system and disclosed gaps in the academic training. Interactive strategies (webinars series) have been conducted to raise awareness about CAT technology.

Key words: translation competences, teaching techniques, computer-aided tools.

The changes in the character of a modern written translator's work have been the constant concern of the author for more than 17 years in translation business and at the same time lecturing at a University [2]. The transformations concern the content translated, the tools used for translating and managing the process of translation, the stages of the translation process, time and quality requirements, the sources of linguistic, terminological and specialised data consulted by translators etc. The reasons of these transformations are globalisation and industrialisation of the translation process and translation market which result in higher quality requirements and higher translation volumes but shorter turnover times [4: xiv]. The translators have to be 'experts in multilingual multimedia communication engineering' able to translate texts in different formats and for different media, as well as able to use sophisticated CAT tools [4: xiii].

The aim of the article is to prove that training in CAT technologies should be an indispensable element of every translation training program if such studies are aimed to meet the real market requirements.

The objectives are:

- to describe the research on the translation market expectation towards the employee technological competences;
- to present translation market requirements that could be used as a guidelines to establish a modern translator's set of competences and skills;
- to compare market expectations with the academia reality in Ukraine;
- to suggest a way of improving situation.

The research embraced 48 university translation teachers from 21 universities and 117 translation industry representatives including 49 translation company representatives from 35 companies and 68 experienced freelancers. The respondents were suggested to fill in a questionnaire. So both parties were supposed to evaluate each of the 43 investigated competences ranking their professional relevance from 1 (least important) to 5 (most important). We will discuss only those out of the 43 questioned competences which were ranked high at least by one of the parties and trace how the "opposite" party ranked the same highly evaluated competence. Usually the results of the very same competence evaluation by the other party proved to be to be totally different: highly evaluated competences of one group of respondents were most often disapproved (or at least ranked not as high) by the other group.

The idea of the questionnaire was partially based on EMT list of competences for professional translators [3]. It should be noted nevertheless that the whole competence system was thoroughly reconsidered with regard to the respondents peculiarities. EMT list of competences is suggested in a form of taxonomy that works perfect to see the entire gamut of a translator as an ideal concept. The system of competences suggested for the research was supposed to be more industry-oriented,

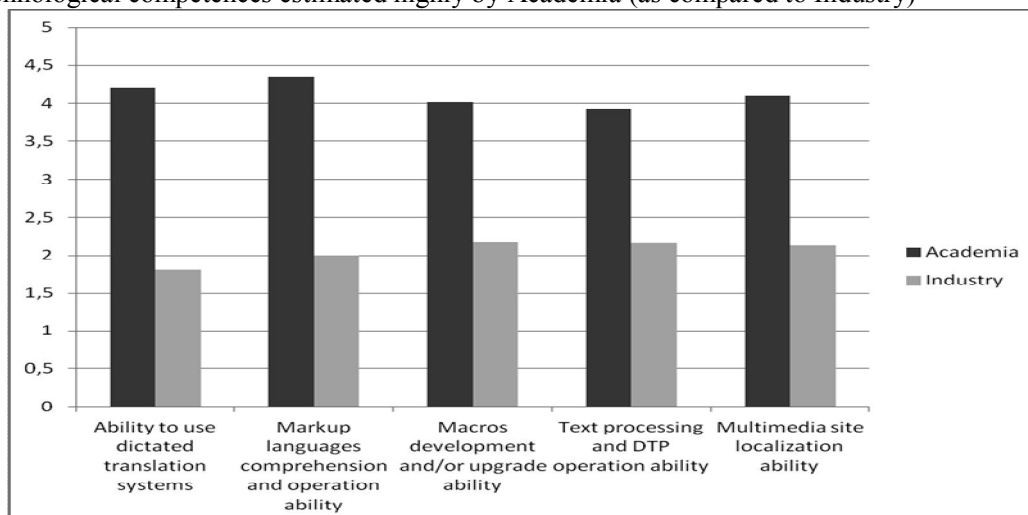

replicating the real process of translation with all the stages considered. Technological competences are in the focus of attention in this article.

According to EMT strategy, technological competences embrace: effective and rapid integration of software assisting in correction translation, terminology, layout, documentary research; creating and managing a database and files; adapting and familiarizing with new tools particularly for the translation of multimedia and audiovisual material; preparing and producing a translation in different formats and for different technical media [3].

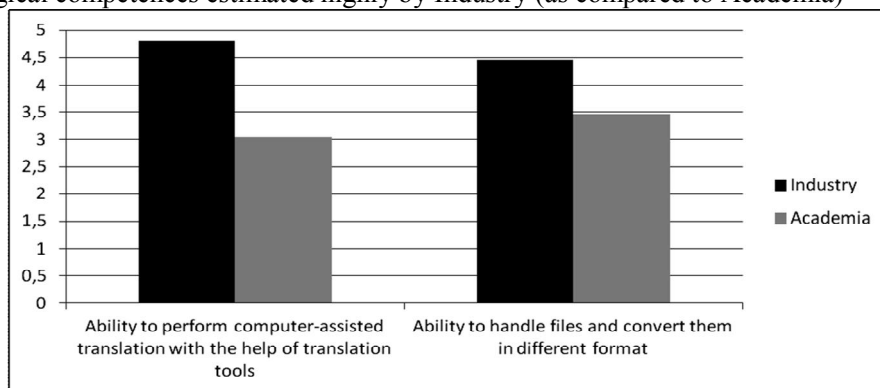
The technological set of competences evaluating of academicians and industry representatives shows the obvious gap. Diagram 1 proves that academicians strongly believe that the translators' professional life will make no sense without competences:

Technological competences estimated highly by Academia (as compared to Industry)

Tab. 1

Technological competences estimated highly by Industry (as compared to Academia)

Tab. 2

As seen academia and translation industry representatives pointed completely different competences as such which are important for the modern translator. The results lead to many conclusions. One of the main is that academia trains translators not the way that their future employers require.

The step towards bridging the gap between industry expectation and academia reality is an initiative “CAT for Grad” launched in September 2015.

The idea of the initiative is to uplevel technological competences of the would-be translators. The target audience – university teachers ready to provide their students with CAT courses.

The initiative provides an opportunity:

- to get free or discounted CAT-tools academic licenses;
- to choose the optimal solution among the suggested programs;
- to get free video-lessons and webinars directly from software developers;
- to learn the methodology principles of teaching CAT-tools;
- to consult the software developers directly on a regular basis.

During 2015-2016 seven webinars with CAT-developers: “CAT for Grad с Déjà Vu и Этьеном Тессьером”, “CAT for Grad with Memsources, CAT for Grad with MateCat”, “CAT for Grad with Across and Lissa Sum”, “CAT for Grad с SDL и Каспарсом Клявиньшем”, “CAT for Grad with memoQ and Tamás Ritter”, “CAT for Grad with XTM and Grant Blackburn” have been conducted with approximately 700 attendees present online [1]. The majority of speakers have been practicing teaching in their countries – consequently – the webinars are a chance not only to mentoring or advertising the product, but sharing professional experience at the same time.

The webinars series have been arranged to interactive communication: the participants exploited an opportunity to ask question right on the webinars or – further on – through direct communication with the speakers.

The initiative resulted in launching a teachers-training process in three Ukrainian universities: V. N. Karazin Kharkiv National University, Borys Grinchenko Kyiv University, the National Aviation University of Ukraine. Since 2016 the course of CAT will be provided on regular basis in V. N. Karazin Kharkiv National University, Borys Grinchenko Kyiv University. 2016-2017 will see the National Aviation University of Ukraine participation in the initiative.

It should be mentioned nevertheless that translator’s expertise goes beyond only CAT-literacy. Our initiative is expected to be the first practical step towards the process of modernization.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондаренко О.С. CAT for Grad / О.С. Бондаренко – Режим доступу: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLFP-2QspRYThdZ6TqfTvpA4gJBldD2tJ>
2. Bondarenko O. Academia expectations versus industry reality/ O. Bondarenko. – Multilingual №156 (Volume 26, Issue 8), December 2015. – 31-35 p.
3. Competences for professional translators, experts in multilingual and multimedia communication/ – Режим доступу: http://ec.europa.eu/dgs/translation/programmes/emt/key_documents/emt_competences_translators_en.pdf
4. Gouadec D. Translation as a Profession. – John Benjamins Publishing, 2007. – 416 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Бондаренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, директор перекладацької компанії Translatel.

Наукові інтереси: теорія та практика перекладу, зіставна лінгвістика.

УДК 81'374.2:81'373.2

ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ ПРО СТРУКТУРИ ОНІМНИХ СЛОВНИКОВИХ СТАТЕЙ

Вікторія СЛАБОУЗ (Слов'янськ, Україна)

У статті розглядаються нагальні проблеми укладання лінгвокультурологічних словників онімів. Автор окреслює певні моменти для укладачів словників відносно структури й компонентів словникової статті, а також рішення щодо розміщення матеріалу словника. У статті представлено аналіз онімографічної концепції С. С. Отіна, міркування В. М. Калінкіна про склад словника поетонімів роману О. С. Пушкіна «Євгеній Онєгін».

Ключові слова: лінгвокраєзнавство, лінгвокультурологічний, конотонім, поетонім, поетонімолія, онім, онімографічний, онімографія, словник.

In the article some urgent problems of compiling linguocultural dictionaries of onyms are analyzed. The author defines some particular moments for the compilers of dictionaries concerning the structure and components of a dictionary article and also the decision as for compiling the material of the dictionary. In the article, the author presents the analysis of the onymographic concept by Ye. S. Otin, the thoughts and ideas by V. M. Kalinkin concerning the compilation of the dictionary of poetonyms of the novel “Yevheniy Onyehin” by O. S. Pushkin.

Key words: linguoregionalism, linguocultural, connotonym, poetonym, poetonymology, onym, onymographic, onymography, dictionary.

Словники укладаються за певними правилами. Уся розміщена в них інформація обов’язково подається структуровано й оформлюється за тією або іншою моделлю. Але початок роботи завжди пов’язаний з пошуком і відбором необхідного матеріалу. Жодна наукова розвідка, так само, як і кожен науковий звіт, не робиться «взагалі». Тому рішення про необхідність укласти той або інший словник передує етап збирання необхідного матеріалу. У лінгвокраєзнавчих словниках основний зміст складають національно-специфічні реалії (предмети та явища, що мають значення в культурних стосунках, факти історії, різноманітні соціальні явища, національні та фольклорні герої

і т. д., а також їхні назви та імена). Г. Д. Томахін наголошує: «У порівняльному лінгвокраєзнавстві реаліями вважаються слова й фразеологізми, що позначають явища чи предмети, зв'язані з історією, культурою, економікою та побутом держави, мову якої ми вивчаємо» [4].

Оригінальну онімографічну концепцію розробив і реалізував у словнику основоположник Донецької ономастичної школи Є. С. Отін. Маємо на увазі його «Словник конотативних власних назв» [2].

Але перш ніж звернутись до цього словника, подамо позицію вченого до складу й структури онімних статей у словнику енциклопедичного типу. Мова піде про участь Є. С. Отіна в розробці засад онімографії з культурознавчим нахилом в «Русской энциклопедии». Праця ця хронологічно передувала «Словнику конотативних власних назв», але була пов'язана з пошуками відповіді на питання: яким чином розміщувати інформацію суто онімографічного типу в словниках неспеціалізованих? Вважаючи, що найбільшу долю статей про власні імена складуть топоніми, учений віддав перевагу саме опису вимог до них. Чотири фактори, з його точки зору, обов'язково повинні бути враховані при підготовці статей про топонімію. По-перше, словникова стаття мала зафіксувати найранішу серед засвідчених форму топоніма, а далі подати варіанти (фонетичні, структурні, морфологічні) й лексичні дублети в різні періоди існування. По-друге, у словнику мала бути етимологічна довідка про походження топоніма. У разі наявності кількох гіпотез треба було спиратись на найбільш вірогідну, а також автор мав право на виклад власної гіпотези. Учений вважав за доцільне подавати також «народні етимології», дотичні топонімічні легенди. Важливою, щоправда, вважалася наявність критики про їх наукову непереконливість. З історичної точки зору важливим вважалось з'ясування мотивів називання в період зародження географічного імені, реконструкція первинної мотивації. По-третє, у словнику мала бути представленою морфемна й словотвірна структура топоніма. По-четверте, у разі зміни іменувань об'єкта треба було передавати послідовність номінацій і причини перейменувань. Факультативно – ареали розповсюдження топонімичних основ і формантів. У разі, коли (sic!) «в процессе длительного употребления в русскоязычной среде те или иные топонимы приобрели какие-то дополнительные значения и коннотации, сведения о них приводятся в конце словарной статьи с иллюстративным материалом из литературных и народно-разговорных источников: Соловки, Камчатка, Ходынка и др.» [2, с. 10]. Ми звертаємо особливу увагу саме на цей момент, бо він прямо пов'язаний з роботою Є. С. Отіна над «Словником конотативних власних імен».

Вирішивши скласти словник конотативних власних імен російської мови, Є. С. Отін відразу визначив межі, в яких буде проводитись розшук. Першим обмежувальним параметром стала мова. Далі постало питання вибору матеріалу. Остаточне рішення прийшло вже в процесі праці. Серед величезної кількості власних імен, які функціонують у російській мові, вибір прийшовся лише на ті, в яких відбувся процес конотонімізації, тобто сформувалися додаткові значення. Обмірковуючи наступний фактор, дослідник вирішив, що буде аналізувати не лише ті конотативні власні імена, які за походженням, або за традицією відносять до російських, тобто представляють автохтонну онімію, а й ті, які належать до широко відомих, інтеркультурних онімів, давно використовуються в живому побутовому й художньому російському мовленні, тобто засвоєні мовою й стали узуальним явищем у російській культурі. Так склався словничок майбутнього словника. Були зібрані власні назви, напрямком генезису яких був рух до апелятивації. «Захоплені» гострим поглядом ученого на різних стадіях онімогенезу, ці назви дійсно відбивають специфічні, значущі стани, що виникли й розвинулись у надрах конкретної мовної культури. Розроблена Є. С. Отіним технологія онімографії конотативних станів дозволила не просто фіксувати конотоніми в певному значенні, а й простежувати інколи дуже цікаві шляхи семантичних змін у змістовній структурі власних назв. Новаторський підхід Є. С. Отіна до розв'язання завдань онімографії помітив В. М. Мокієнко, автор передмови до московського видання словника. Указавши, що спроби осмислення процесів онімогенезу в лексикографічних дослідженнях мали місце (Д. С. Мгеладзе, Н. П. Колеснікова «Від власних назв до загальних» (1970); Т. Н. Кондратьєва «Метаморфози власної назви» (1983)), він підкреслив не тільки кількісну, а й принципову якісну відмінність праці Є. С. Отіна [1]. Ми вважаємо цю працю вченого найсучаснішим і всебічно осмисленим з теоретичної точки зору надбанням лінгвокультурологічної онімографії.

Зовсім інакше може виглядати підготовча робота укладача онімного словника іншого типу. Лінгвокультурологічна онімографія, незважаючи на існування багатої традиції, так само ще перебуває на початковій стадії. Іти шляхом, уторованим попередниками, звичайно, зручно. Можна, особливо не вдаючись у складні питання, обмежитися збиранням енциклопедичних відомостей про

ті чи інші названі об'єкти, оголосивши їх без-будь яких обмежень культурно значущими, і на цій підставі рекомендувати лінгвокультурологічний підхід. Можна піти шляхом збирання інформації за принципом, сформульованим Ю. С. Степановим і проілюстрованим ним у словнику «Константи...» [3], можна обрати й будь-який інший з вже уторованих шляхів. «Де торно, там і просторо», – наголошує народна мудрість, зафіксована В. І. Далем. Але чи буде це новим словом? Чи можна буде співставити таку працю з тим, чого досяг Є. С. Отін у своєму словнику? Вважаємо, що реалізація лінгвокультурологічного підходу до представлення лінгвокраїнознавчо важливих факторів має два аспекти проблеми: 1) аспект спільного й особливого в існуванні онімів у просторі даної (будь-якої конкретної національної) культури. Усе спільне так чи інакше увійде до умовного простору зіставно типових рис та властивостей імен. А виявлене особливе складе фонд етнокультурно та національно-культурно важливих компонентів змістовної структури власних імен. Підтвердженням правильності процедури виявлення спільного й особливого буде акт зіставлення цього ж чи фактично тотожного імені, яке функціонує в іншій мові в умовах іншої лінгвокультури; 2) аспект методології, методик та прийомів аналізу оніма, що дозволить відображати в словниковій статті фази лінгвокультурного онімогенезу.

Якщо говорити про інші завдання культурно орієнтованої онімографії, то тут дослідник може обмежити себе підбором матеріалу для аналізу й подальшого опису в словнику якимось окремих розрядом онімної лексики, що функціонує на певних теренах конкретного етносу в певний період його існування. Може, нарешті, обрати для своєї роботи творчість якогось письменника і, врешті-решт, зупинитись на описі онімії якогось одного твору. Наприклад, В. М. Калінкін, розробляючи теорію поетонімології і, у її межах, поетонімографії, зупинився на власних іменах (поетонімах) роману О. С. Пушкіна «Євгеній Онегін». Відразу постало питання про склад словника поетонімів. Тут, на думку укладача, жодних проблем не виникає лише у зв'язку з введенням до складу словника всіх власних імен з кінцевої редакції роману, виданої самим автором ще за життя. А далі починаються проблеми. Як ставитись до власних імен, поданих у романі не російською, а іншими мовами? Чи вважати власними іменами назви творів? Як ставитись до редакторських внесків у текст твору? Чи відносити власні імена з епіграфів і цитат до пушкінської онімії? Оскільки історія літератури знає безліч прикладів, коли персонажі протягом роботи автора над текстом змінювали свої імена, як бути з цією інформацією? Як ставитись до авторських приміток до основного тексту? Вважати їх елементами тексту, чи розглядати окремо? Як ставитись до власних імен, поданих автором з малої літери? Чи вважати власними найменнями перифрастичні іменування персонажів і місцевостей, в яких відбуваються події роману? Питань значно більше, і відповіді на них укладач словника повинен ще до початку власне онімографічної роботи.

Оскільки жодне слово жодної мови, у тому числі, й жодне власне ім'я не існують самі по собі, а виявляють свої якості лише в процесі функціонування в живому процесі мовлення того або іншого типу, наступною проблемою онімографії постає проблема контекстної семантики власних імен. У традиціях лексикографії давно склалася тенденція розумної економії в ілюстративному матеріалі. Однак необхідність дійти до коріння смислів, які передає власне ім'я, вимагає від укладача виявлення таких взірців використання, які найбільш усебічно та яскраво передають тонкощі семантичних якостей власного імені. У вирішенні цього питання важливе місце посідає правило необхідного і достатнього контексту.

Ще одна проблема онімографії – передача функційних особливостей імені та розробка техніки й прийомів їх реєстрації в конкретних використаннях.

Крім перелічених, перед укладачем словника постають й інші проблеми. При переході ж до оформлення результатів дослідження у вигляді словникових статей, укладач словника повинен прийняти рішення відносно структури й компонентів словникової статті, а також рішення щодо розміщення матеріалу словника. Останнє можливе лише при наявності в дослідника повного корпусу матеріалів. Розміщення за алфавітом, гніздове, алфавітно-гніздове, тематичне і т. д. у всіх випадках диктуються доцільністю й ефективністю представлення конкретного ономастикону. Роздумів потребує й наявність, або навіть необхідність внутрішньословникових посилань у тих випадках, коли описуване ім'я асоціативно, контекстуально або якимось інакше тісно пов'язане з іншим онімом, словникові статті треба супроводжувати відповідними внутрішньословниковими посиланнями. Наявність значної кількості прикладів ставить на порядок денний проблему підбору ілюстративного матеріалу. Вирішувати його має кожен з укладачів самостійно відповідно до поставленої мети. Але деякі поради можна подати. До них відносимо урахування частотності, виразності й наочності, а також наявності необхідної й достатньої кількості прикладів. Треба визнати, що в деяких типах словників, навіть культурно орієнтованих, ілюстративний матеріал

може бути відсутнім узагалі. Але в усіх без винятку словниках тлумачного типу ілюстративний матеріал повинен бути обов'язково. Якщо контекст є необхідною складовою словника, треба дотримуватись правила всебічного подання нюансів використання онімної одиниці. Що ж до вимоги достатності, тут треба виходити з розуміння ситуації як такої, яка при збільшенні кількості прикладів частіше не прояснює її, а, навпаки, призводить до розсіяння уваги користувача. Тут не останню роль відіграють також вимоги економічної доцільності. Але їх обговорення виходить за межі завдань нашого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Мокиєнко В. М. Перевоплощённое имя / В. М. Мокиєнко // Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имён / Е. С. Отин. – 3-е изд., перераб. и доп. – Донецк: Юго-Восток, 2010. – С. 5 – 10.
2. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имён / Е.С. Отин. – 3-е изд., перераб. и доп. – Донецк: Юго-Восток, 2010. – 518 с.
3. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М., 2001. – 990 с.
4. Томахин Г. Д. Ономастическая лексика в лингвострановедческом аспекте / Г.Д. Томахин //XV Intern. Kongr. für Namen-forschung: Resümees der Vortrage und Mitt.Zurzig, 1984.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Слабуз – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов'янськ.
Наукові інтереси: прикладна лінгвістика.

УДК 378.147

КОМП'ЮТЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПІДГОТОВЦІ МАГІСТРІВ TESOL В УНІВЕРСИТЕТАХ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Лариса СТРЕЛЬЧЕНКО (Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню проблеми розвитку інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх викладачів англійської мови як іноземної в університетах Великої Британії.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційна компетентність, підготовка магістрів англійської як іноземної, комунікативна, лінгвістична, міжкультурна компетентність викладачів іноземних мов.

The article investigates the problem of information and communication competence of teachers of English as a foreign language in UK universities.

Keyword: Information and communication competence, training Masters of Arts in TESOL, communicative, linguistic, intercultural competence of teachers of foreign languages.

Постановка проблеми та її актуальність.

В сучасних умовах широкої міжнародної взаємодії систем вищої освіти різних країн, мобільності викладачів і студентів в Європейському освітньому та дослідницькому просторі та входження в нього вищої освіти України підготовка майбутніх викладачів англійської мови в системі магістратури має надзвичайно велике значення. Висококваліфіковані спеціалісти такого фаху реалізують себе в формуванні іншомовної компетентності студентів різних галузей знань під час їх навчання в університетах, в розвитку студентських вмінь і навичок застосовувати іноземну мову в різних ситуаціях професійної, суспільної, міжкультурної, особистісної та інших сферах життєдіяльності.

В Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року стоїть завдання перед випускниками володіти не тільки глибокими теоретичними знаннями, а й здібностями до їх застосування, тобто планується перехід від суспільства, що має високий рівень знань до суспільства життєво компетентних громадян [5].

Навчання викладачів іноземних мов в магістратурі має на меті подальший розвиток вже отриманих ними в першому циклі вищої освіти (ступінь бакалавра) таких професійних компетентностей як лінгвістичних, комунікативних, психолого-педагогічних, лінгвокраїнознавчої, міжкультурної, дослідницької, інформаційно-комунікаційної та інших і формування здібностей до самоосвіти та самовдосконалення. Важлива роль відводиться широкому використанню засобів інформаційно-комунікаційних технологій. Формування та розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності викладачів іноземної мови на сучасному етапі розглядається як умова їхньої якісної професійної підготовки і запорука успіху в майбутній викладацькій роботі з підготовки спеціалістів інших галузей освіти до іншомовного спілкування. Цікавим є теоретичні напрацювання науковців Великої Британії та досвід з розвитку

інформаційно-комунікаційної компетентності магістрів англійської мови як іноземної в провідних університетах Великої Британії.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі. Проблема професійної підготовки педагогічних кадрів в системі вищої освіти України і Великої Британії була предметом дослідження таких вчених як А. В. Парінов, А. А. Сбруєва, В. М. Базуріна, Н. П. Яцишин, І. П. Задорожна, Н. М. Авшенюк, Г. А. Алексевиц, О. Я. Коваленко. Використання ІКТ у викладанні іноземних мов досліджували О. Бігич, Т. Борова, О. Валігура, О. Грецька, А. Гуржій, Л. Карташова, О. Кужель, Є. Полат та інші. Але незважаючи на актуальність і практичне значення досі мало здійснювалися дослідження застосування ІКТ в підготовці викладачів англійської як іноземної мови в другому циклі вищої освіти.

Метою статті є вивчення особливостей використання комп'ютерних технологій в підготовці магістрів з англійської мови як іноземної в університетах Великої Британії.

Виклад основного матеріалу. Подальша інтеграція України у міжнародний освітній простір потребує кардинально змінити підхід до формування стандартів вищої освіти на основі компетентнісного підходу та результатів навчання, які є ключовими поняттями нової методології університетської освіти в країнах учасницях Болонського процесу і є найбільш вживаними термінами в Європейському освітньому просторі. В Україні міністерством освіти і науки визначено, яких результатів навчання мають досягти випускники вищих навчальних закладів, та конкретні компетенції, якими вони мають оволодіти, а як це здійснити вирішують університети автономно [6].

Підготовка майбутніх викладачів іноземної мови в магістратурі вищого навчального закладу, передбачає за час виконання навчальної програми з фаху оволодіння студентами спеціальними професійними компетентностями як лінгвістичною, комунікативною, міжкультурною та загальними компетентностями, серед яких провідна роль відводиться інформаційно-комунікаційній компетентності, яка формується інтегровано в процесі оволодіння студентами фаховими дисциплінами. Орієнтація системи вищої освіти України на прикладне застосування засобів ІКТ у підготовці фахівців з іноземних мов має на меті розвивати ІКК студентів за допомогою застосування комп'ютерних технологій як для стаціонарного, так і дистанційного навчання. Світова практика підтверджує, що завдяки використанню ІКТ при викладанні/вивченні іноземних мов значно підвищується ефективність формування лексичних, граматичних і фонетичних навичок та мовленнєвих умінь в монологічному та діалогічному мовленні, засвоєння студентами іншомовної інформації, покращується результативність процесу оволодіння іноземною мовою.

Історія застосування комп'ютерних технологій у викладанні і навчанні іноземних мов, має в своєму арсеналі різні аббревіатури, які стосуються цієї проблеми як CAI (Computer-Aided Instruction), CAL (Computer-Assisted Learning), CELL (Computer-Enhanced Language Learning) і TELL (Technology-Enhanced Language Learning). Але за твердженням Груба (Gruba) (2004) акронім CALL вважається таким, що найповніше відповідає значенню терміна, пов'язаного з навчанням другої мови за допомогою комп'ютера і має на меті поліпшити здатність до навчання тих, хто вивчає іноземну мову комп'ютеризованими засобами. [10]. Ще в 1997 році дослідник CALL Леві (Levy) писав про надзвичайну важливість застосування комп'ютерів у дослідженнях з психології, штучного інтелекту, комп'ютерної лінгвістики, навчальних технологій і взаємодії людей з комп'ютерами. А вже в 2001 році Шапель (Chappelle) ставить Computer Assisted Language Learning поряд з суб-дисциплінами, що пов'язані з використанням комп'ютерів як освітніх технологій, комп'ютерної підтримки спільного навчання (CSCL), штучного інтелекту, комп'ютерної лінгвістики, мовознавства, і оцінювання знань студентів за допомогою комп'ютера.

Шапель (2009) визначає CALL "як різноманітність технологій для вивчення мови в тому числі з використанням CD-ROM, які містили інтерактивні мультимедійні та інші мовні вправи, електронні довідкові матеріали, такі як он-лайн словники і граматичні довідники, і електронне спілкування мовою через електронну пошту, блоги і вікі". [8].

Слід зазначити, що британські дослідники розглядають три основні етапи розвитку CALL: структурний CALL, комунікативний CALL і інтегративний CALL, хоч чіткого розмежування етапи не мають. Кожен з них має свої теорії дослідження, моделі навчання і погляди на застосування CALL. Перший етап розвитку структурний CALL, іноді відомий як "біхевіористський", охоплює період 1960 і 1970-х років. Незважаючи на різні думки щодо назви підходу, акцент був зроблений на граматику-перекладний та аудіо підхід до вивчення мови, центром якого був комп'ютер, а не студенти, які повинні були бути точними в виконанні

запрограмованих завдань та фіксованих інструкцій. Це відповідало завданням програмованого навчання.

Другий етап комунікативний CALL був приблизно з кінця 1970-х до 1980-х. На цьому етапі проектувались і розроблялись програми навчання, засновані на комунікативних завданнях з використанням персональних комп'ютерів (ПК). У порівнянні з попереднім етапом використовувались багато педагогічних програм, що сприяли розвитку як мовних навичок так і мовленнєвих вмінь. Вони розроблялись викладачами і студенти і мали велику гнучкість і контроль над процесом навчання мови.

З початку 1980-х років і з появою мультимедійних технологій, настає третій етап розвитку CALL - інтегрований. Цей етап можна розглядати як реальний початок активного використання комп'ютерів у вивченні і навчанні мови. Груба (2004) підтверджує, що викладачі змогли написати і змінити комп'ютерні додатки для виконання навчальних завдань, які студенти виконували як на аудиторних заняттях, так і вдома, використовуючи свої комп'ютери. Інтегрований процес відомий застосуванням мультимедіа та Інтернет. Комп'ютер використовується як засіб глобального зв'язку і служить джерелом безмежної бази автентичного матеріалу. Крім того, Інтернет сприяє взаємодії між викладачем і студентом і мотивовано служить розвитку міжкультурної комунікації з використанням деяких інструментів, таких як повідомлення електронної пошти та чату.

Дослідники проблеми навчання студентів іноземній мові за допомогою ІКТ дійшли висновку, що це дуже ресурсо дорогий і трудомісткий процес як для персоналу, так і студентів. Він має педагогічні, (мульти) культурні і, можливо, географічні переваги, але не економічні. Тобто електронне навчання – це не дешева альтернатива, живому спілкуванню, але немає ніяких сумнівів в тому, що електронне навчання може бути економічно життєздатним, і це продемонстровано в усьому світі.

Надзвичайно важливою знахідкою в застосуванні ІКТ в освіті стало дистанційне навчання, зокрема, отримання ступенів магістра (Masters of Arts in TESOL) через онлайн програми, які пропонують максимальну гнучкість у навчанні і мають кілька термінів вступу протягом року. Такі онлайн програми пропонуються провідними британськими університетами і надаються через веб-віртуальні середовища навчання (VLE), Moodle, інтернет-класи, коли студенти стають частиною глобальної студентської і викладацької спільноти і користуватися послугами персоналу, що має світову репутацію в сфері освіти і пов'язаних соціальних наук. Через онлайн дистанційне навчання студенти можуть вчитися і отримати вищу освіту в будь-якому місці в світі, який має доступ до Інтернету. Для прикладу візьмемо University College of London, Gower Street, London, WC1E 6BT +44 (0) 20 7679 2000. Так університет ставить певні технічні вимоги для онлайн-навчання.

Для вивчення програм онлайн студенти повинні мати хороший доступ до Інтернет, принтер, щоб роздрукувати матеріали (можна, звичайно, читати їх на екрані) і комп'ютер з такими функціями:

- встановлений браузер (Internet Explorer 8 або Firefox 4).
- такі мінімальні вимоги :
  - Платформа: Windows 95 (XP); Mac OS 8.1 (OS X); Linux
  - Процесор: 166 МГц (1 ГГц); MAC-адресу: 508 Power PC (Intel)
  - Пам'ять: 32 Мб (128 Мб)
  - Модем: 56К (Широкосмуговий)
  - Дозвіл екрану: 800 x 600 (1024 x 768)
- такі додатки:
  - Текстовий процесор, який зчитує формат Microsoft Word (DOC)
  - Acrobat Reader (PDF)
  - Java 6.

Онлайн магістерські програми складаються з окремих модулів курсу. Багато з програм також пропонується через змішане навчання в режимі, коли магістрант бере участь в кількох модулях за допомогою онлайн дистанційного навчання, а деякі з допомогою очного спілкування при відвідуванні занять, що є дуже зручним, якщо студент хоче взяти участь в деяких лекціях, або потребує додаткового консультування з викладачами та однокурсниками для здійснення досліджень. Для навчання за допомогою повністю онлайн дистанційного навчання, потрібно обрати модулі, які дозволяють це. Пропонується широкий вибір магістерських програм лише

онлайн в партнерстві з Університетом Лондона через платформу Coursera, які чудово підходять для професійного розвитку.

Віртуальне навчальне середовище (VLE) університету призначене, для підтримки студентів протягом усього дослідження онлайн чи індивідуально. Воно діє як онлайн-класи, надаючи ресурси, матеріали та способи для взаємодії з викладачами і студентами. У VLE, є доступ до таких засобів як:

- навчальна література,
- інструменти для спільної роботи, такі як форуми, бази даних та вікі, які дозволяють працювати з персоналом і іншими студентами онлайн,
- засоби зв'язку, такі як живі аудіовізуальні конференції,
- інструменти оцінювання і зворотнього зв'язку,
- джерела адміністративної та технічної підтримки.

Деякі з модулів включають живі навчальні сесії, де студенти беруть участь в сесії "на відстані" через комп'ютер.

Центр наукової літератури пропонує студентам підтримку по електронній пошті й інтернет ресурсами, щоб допомогти в дослідженні і розвивати навички академічного письма.

Університет Лондону пропонує такі основні модулі програми MA TESOL (Teaching of English to Speakers of Other Languages) (Distance Learning) :

- курсова робота до 5000 слів та дисертація до 17500 слів
- друга мова
- соціолінгвістика і теорії соціокультурних дисциплін

Рекомендовані модулі:

- Англійська в різних контекстах світової
- Основи другої та іноземної мови
- Розробка матеріалів для навчання мови

Протягом навчання кожен магістрант має наставника, який спрямовує його дослідницьку роботу і має зв'язок по телефону або через Інтернет. Також пропонується підтримка однокурсників і інших співробітників кафедри, які є частиною інтернет-спільноти, пов'язаної з програмою навчання магістрантів.

Оцінки, як правило, з курсової, дисертації представлені на сайті або надсилаються студенту поштою. Деякі програми також оцінюють іспити. Студенти дистанційного навчання, які закінчують зі ступенем магістра запрошуються на випускні церемонії в Лондон для отримання диплому MA TESOL.

Висновки. Вивчення досвіду підготовки викладачів англійської мови як іноземної в університетах Великої Британії дає можливість ознайомитися з широким використанням засобів ІКТ в розвитку мовних, мовленнєвих, дослідницької та інформаційно-комунікаційної компетентностей випускників, що дозволяє їм бути конкурентоспроможними на міжнародному ринку праці і є одним із напрямків удосконалення української системи підготовки викладачів англійської мови в другому циклі вищої освіти.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валігура О. І. використання мультимедійних технологій у навчанні іноземної мови в лінгвістичному університеті/ О. Валігура// Наукові записки. КДПУ імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство).- 2015.-Вип.136. - С.383-388.

2. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» [Електронний ресурс]/ НАУ-Online Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – №12. – С.102. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1131.142.04>.

3. Лобецька І.М., Драб Н.І. Особливості дистанційного навчання іноземним мовам у вищих навчальних закладах з використанням інформаційних технологій/ І.М. Лобецька, Н.І.Драб// Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис.-№3.- Додаток 1: Інтеграція вищої освіти і науки. - Київ, 2015.- С.144-150.

4. Рубан Л.М. Використання сучасних інформаційних технологій у процесі викладання іноземної мови студентам вищих навчальних закладів/ Л.М. Рубан// Наукові записки. КДПУ імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство).- 2015.-Вип.136. - С. 188-192.

5. Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року// Урядовий кур'єр. – 2013. - №117. - 4 липня.

6. Совсун І.І. Новий стандарт освіти визначатиме не курси, а компетенції для опанування випускниками. – Стаття. 15.01.2016 - Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=248764327

7. Стрельченко Л.В. Розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності студентів в дослідницькій діяльності в університетах Великої Британії/ Л.В.Стрельченко//Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис.-№3.- Додаток 1: Інтеграція вищої освіти і науки.- Київ, 2015.-С.225-231.
8. Chapelle, C. A. (2001) Computer Applications in Second Language Acquisition: <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam031/2001269254.pdf>
9. Butler-Pascoe M. E. (2011) "The history of CALL: the intertwining paths of technology and second/foreign language teaching", International Journal of Computer-Assisted Language Learning and Teaching (IJCALLT) 1, 1: 16-32: <http://www.igi-global.com/ijcallt>
10. Paul Gruba. Playing the videotext: a media literacy perspective on video-mediated L2 listening Vol.10, No.2, May 2006, pp. 77-92 Режим доступу: <http://llt.msu.edu/vol10num2/gruba/>
11. Lamy, Marie-Noelle and Goodfellow, Robin (1999). Supporting language students' interactions in Web-based conferencing. Computer Assisted Language Learning, 12(5), pp. 457-477.
12. Hampel, Regine (2006). Rethinking task design for the digital age: A framework for language teaching and learning in a synchronous online environment. ReCALL, 18(1), pp. 105-121.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Стрельченко – кандидат педагогічних наук, доцент, докторант Інституту вищої освіти НАПН України.

Наукові інтереси: формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх викладачів іноземних мов.

УДК 811.11'372.42

СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ: ФОРМАЛІЗАЦІЯ ТА ПРОГРАМНИЙ АСПЕКТ ВИВЕДЕННЯ ЙОГО РЕЗУЛЬТАТІВ

Ганна ХАЦЕР (Запоріжжя, Україна)

У статті розглядається питання семантичного аналізу, а саме питання його формалізації та складності виведення результатів за допомогою комп'ютерних технологій. Описуються метод семантичних відмінків та метод компонентного аналізу. Надаються принципи візуалізації у вигляді деревовидної та табличної структури.

Ключові слова: семантичний аналіз, формалізація, метод семантичних відмінків, метод компонентного аналізу, візуалізація, деревовидна структура.

The article deals with the issue of semantic analysis, namely issues of its formalization and complexity of results outlet with the help of computer technologies. The method of semantic cases and the method of components analysis are described. Principles of visualization in the form of tree and table structure are provided.

Key words: semantic analysis, formalization, the method of semantic cases, the method of components analysis, visualization, tree structure.

Проблема аналізу текстів, написаних природною мовою, займає одне з провідних місць у сучасній теорії комп'ютерної лінгвістики та теорії створення штучного інтелекту. Семантичний аналіз є результатом більш широкого та комплексного аналізу, тим самим надаючи можливість правильно відображати змістовну структуру тексту, зв'язки між його об'єктами та агенсами. На сьогоднішній час не існує повних та всеохоплюючих моделей саме семантичного аналізу.

Рішення не всіх завдань лінгвістики можливо за допомогою автоматичної обробки комп'ютерними системами. Машини здатні легко вирішувати логічно-побудовані завдання, тобто ті, центральним елементом яких є логіка. Завдання, головним компонентом яких є семантичні зв'язки, не знаходять такого рішення. Це пояснюється ступенем формалізації завдань, що ставляться.

Мета статті – дослідити поняття «формалізації» з точки зору семантичного аналізу та виявити головні програмні рішення завдань семантичного аналізу.

Об'єкт дослідження – семантичний аналіз та формалізація як вияв та уточнення змісту явища, що вивчається.

Предметом дослідження виступають програмні засоби та форми виведення результатів семантичного аналізу.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі питання:

- 1) виявити особливості формалізації семантичного аналізу у комп'ютерній лінгвістиці;
- 2) дослідити алгоритми переходу до змісту тексту;
- 3) окреслити формат представлення результатів семантичного аналізу.

Поняття формалізації по-різному трактується різними науковцями. Сутність же зводиться до заміщення змісту його формою, яка виступає самостійно у різних процесах перетворення, а також

її представлення. У роботі прийнято наступне визначення: «знаходження та уточнення змісту явища, що вивчається, за допомогою виявлення його форми» [1, с. 20]. Використання формалізації по відношенню до семантичного аналізу ускладнюється через декілька аспектів:

1. Чітке попереднє виявлення та позначення всіх початкових одиниць.
2. Проста та однозначна структура елементів.
3. Кінцева кількість елементів структури, що досліджується.
4. Автоматичне виконання кожного кроку аналізу, яке не потребує всебічного розуміння.
5. Абстрагування символічних засобів від змістовного навантаження (змісту), яке вони будуть заміщувати у новій формальній системі.

Об'єктом формалізації семантичного аналізу виступає сама природня мова, опис якої будується на створенні штучної мови. Структура текстового змісту представляється не у формальній лінійній структурі послідовності матеріальних знаків, а у вигляді денотативної системи. Чітко простежується необхідність сумісного використання формальних граматичних засобів та засобів переробки семантичної інформації.

Проте на сьогоднішній день не існує чітких та однозначних алгоритмів, на основі яких можливо було би перейти до змісту тексту, головною одиницею якого є денотат – одиниця, яка з'являється у свідомості реципієнта у результаті усвідомлення одиниць мови. Процес розуміння не можливо уявити у вигляді певної послідовності логічних операцій, не можливо прорахувати смисл інформації, що отримується. Денотат не є матеріальною одиницею мови, а представляє собою одиницю розумового змісту.

Вважається, що семантичний аналіз включає:

- процес побудови семантичної інтерпретації конструкцій та окремих слів;
- процес встановлення «повноцінних» та «змістовно навантажених» семантичних відносин між текстовими компонентами – не обов'язково окремим словом, а словосполученням.

Реалізація вищезгаданих завдань семантичного аналізу є однією з найбільш комплексних, вирішення якої можливе лише при використанні лінгвістичних засобів. Важливо те, що така реалізація не передбачає застосування зовнішніх ресурсів, що тягне за собою певні труднощі та виводить створення повних систем автоматичної обробки тексту для природних мов на новий, актуальний рівень.

Семантичний аналіз включає декілька методів, самими розповсюдженими з яких є метод семантичних відмінків та метод компонентного аналізу. Головне положення останнього – смисл одиниці тексту (речення) – це сума смислів компонентів (слів), що входять до його структури. Метод семантичних відмінків, в свою чергу, робить акцент на семантичному змісті аргументів певного предиката. Вияв змісту цих аргументів є одним з невирішених завдань семантичного аналізу. Потрібно враховувати, що одні й ті ж самі одиниці тексту можуть бути описані з різним ступенем узагальнення за допомогою різних мовних засобів.

Завдання автоматичної обробки смислу текстів, тобто семантичний аналіз, повинен одночасно враховувати як структурні характеристики, так й внутрішні особливості, такі як синонімія, антонімія, полісемія та гіпонімія – родо-видові відносини, а також широкий спектр лінгвістичних засобів вираження текстового змісту.

Сприйняття інформації, що передається за допомогою тексту охоплює два аспекти – інтенції автора та реакцію читача. Часто розумовий образ автора та читача не є тотожними. Проте, головна думка, змістовне навантаження та посилання тексту повинно бути ідентичне у обох, тобто мета передачі інформації за допомогою тексту – це пробудження розумових процесів та відповідних образів у реципієнтів. Лінійна структура тексту у такому випадку передбачає відтворення інформації за допомогою аналізу окремого речення та лінійного ланцюга цих речень. Складність формалізації такого завдання спричинена тим, що у кожному реченні необхідно виокремити головний елемент – «тему» або «агенс», який буде виконувати роль сполучуваного елемента або вузла, необхідного для приєднання нової частини розумового образу, що передається цим реченням.

Таким чином, зв'язки між різними реченнями будуються на основі виявлення лексичних повторів у самих вузлах. Під повторами розуміються повторення найменувань понять речень або текстового блока, який був до цього, а також синонімічні та еліптичні конструкції.

Текстовий аналіз полягає в трирівневій обробці – рівень слів, речень та тексту у цілому. Концептуальний аналіз не може будуватися тільки на формальному членуванні тексту або речення. Складність спричиняють варіативність форм представлення понять у тексті. Не існує однозначних шляхів вирішення поставленої проблеми. Виділимо найбільш ефективний –

перевірка необхідної форми за певним еталонним тезаурусом, який повинен включати найбільшу кількість понять та описів зв'язків, що можуть виникати між ними. Словник не обов'язково повинен бути єдиною інформаційною базою семантичного аналізу. Вчені дійшли висновку, що набір необхідних ресурсів може зводитися до словника понять або тезаурусу, словника змістовних зв'язків між найменуваннями понять та словника змістовних зв'язків.

Для того, щоб визначити достовірність правильності проведеного семантичного аналізу, пропонується використання семантичних таблиць дій та графів дій учасників. Багато дослідників дотримуються точки зору, що релевантність семантичної моделі краще за все підтверджується шляхом візуалізації – графічного представлення отриманої інформації. Цей метод знаходить своє застосування у базі даних.

Ще одним рішенням задачі семантичного аналізу виступає використання семантичних словників при написанні програмних продуктів. Такі словники повинні бути побудовані на основі формалізації значення слова, якому буде відповідати окремий запис. Такий запис включає до свого складу всі позиції семантичних функцій. Головна умова – кожна така позиція відповідає одному значенню слова [2, с. 97]. До інших проблем формалізації задач семантичного аналізу відноситься процес перетворення вихідного тексту при переході до його змістовної сторони, динамічний характер виникнення одиниць змісту та самого змісту у цілому.

Принципи та форми представлення результатів семантичного аналізу можуть бути різноманітні. Одним з головних методів вважаємо наочне представлення результатів у вигляді графіків, діаграм, таблиць та схем. Він дозволяє більш повно інтерпретувати та аналізувати отримані дані. Візуалізація використовується саме для представлення невидимої інформації.

Так, базуючись на принципах побудови дерев при синтаксичному розборі, О.О. Іванков пропонує використовувати парсери, які реалізують алгоритми пошуку відповідностей між окремими субграфами синтаксичного дерева та абстрактними шаблонами, які зберігаються в якості структури даних у словниках певної програмної системи [3, с. 90].

На рис. 1 граматичні відносини, що були виокремлені на синтаксичному рівні, розширені, до них додані нові відносини, які відіграють важливу роль при семантичному аналізі.

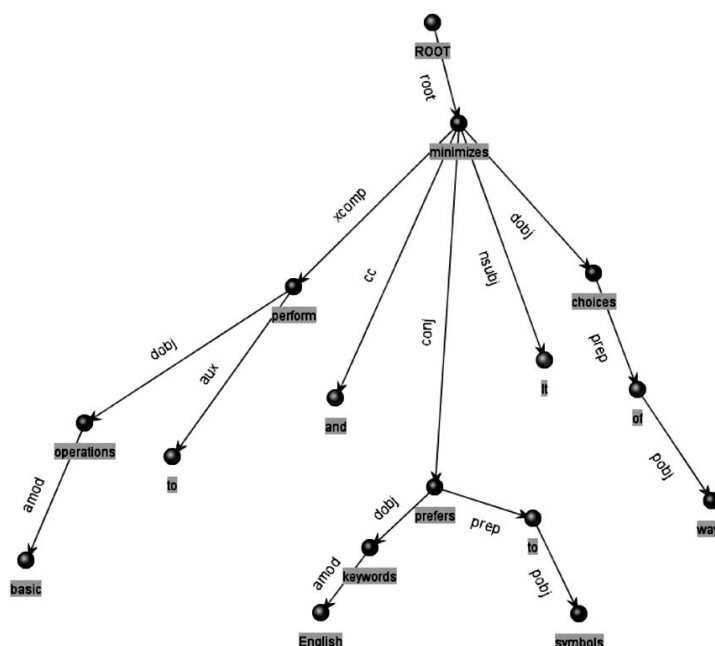

Рис. 1 Графічне подання результатів семантичного аналізу речення

Останній можливо представити у параметричному вигляді за допомогою шаблонів, які визначають правила розбору.

Крім вище зазначеного деревовидного представлення результатів семантичного аналізу існує алгоритм побудови на основі моделі лінгвістичної бази даних. Усі слова тексту приводяться до початкової форми та зіставляються семантичне значення та набір характеристик, представлених у спеціальному словнику. На наступному етапі до номінативних одиниць застосовується словник прийменниково-семантико-синтаксичних фреймів. Таким чином, встановлюються зв'язки між семантичними одиницями. Для вияву головного та залежного компоненту номінативні

конструкції перевіряються попарно. У результаті виконання цього алгоритму утворюється дерево, у вершинах якого знаходяться семантичні одиниці, а сторони представлені відносинами [4, с. 39].

Результати семантичного аналізу можуть бути представлені у вигляді таблиць. Такий метод знайшов широке використання російськомовним аналізатором тексту ADVEGO. Коли текст вводиться на одній із запропонованих мов, система автоматично здійснює аналіз (рис. 2).

Семантический анализ текста онлайн, seo-анализ текста *

Статистика текста	
Наименование показателя	Значение
Количество символов	477
Количество символов без пробелов	404
Количество слов	73
Количество уникальных слов	52
Количество значимых слов	24
Количество стоп-слов	27
Вода	67.1 %
Количество грамматических ошибок	0
Классическая тошнота документа	2.00
Академическая тошнота документа	14.1 %

Семантическое ядро		
Фраза/слово	Количество	Частота, %
conflict	4	5.48
literature	3	4.11
our	3	4.11
personal	2	2.74
personal relationships our	2	2.74 / 8.22
that	2	2.74

Слова		
Слово	Количество	Частота, %
conflict	4	5.48
literature	3	4.11
our	3	4.11
personal	2	2.74

Рис. 2 Вивід результатів семантичного аналізу он-лайн аналізатором ADVEGO

Результати представлені у вигляді декількох таблиць, в яких відображається статистична інформація (кількість символів, слів, унікальних слів, значущих слів, стоп-слів, води та кількості граматичних помилок), семантичне ядро (фраза або слово), слова, що зустрічаються у вихідному тексті та стоп-слова.

Таким чином, динамічність та непередбачуваність змісту тексту не дозволяє створити попередню статистичну систему. Саме через евристичний характер мовленнєвого та розумового процесів, формальне рішення проблеми семантичного аналізу має труднощі, рішення яких є актуальним на сьогоднішній день. Крім цього, представлення результатів семантичного аналізу, яке існує у сучасному світі, може бути виконане декількома способами. Перший з них – це деревовидне представлення, друге – вивід даних окремими словами чи фразам у таблицях.

У подальшому доцільним є дослідити питання впливу окремих частин мови, їх місця у реченні та зв'язків з іншими членами на графічний вивід даних семантичного аналізу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабина О.И. Автоматический морфологический анализ флективных языков / О.И. Бабина, Н.Ю. Дюмин // Наука ЮурГУ : мате-лы 62-й науч.конф. – Челябинск : Изд. Центр ЮУрГУ, 2010. – Т.2. – С. 35-38.
2. Валенда Н.А. Модель функционально семантической обработки текстов на основе унификации / Н.А. Валенда // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2005. – №4/2. С.95-99.
3. Валенда Н.А. Модель функционально семантической обработки текстов на основе унификации / Н.А. Валенда // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2005. – №4/2. С.95-99.
4. Иванков, А.А. Динамическое отслеживание модулем информационно-поисковой системы изменений в структуре или тексте интернет-ресурса [Текст] / А.А. Иванков, Д.С. Елисеев // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Информатика. Телекоммуникации. Управление. –СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2010. – № 3 (101). – С. 86–93.
5. Fomichov V.A. Semantics-Oriented Natural Language Processing: Mathematical Models and Algorithms. Series: IFSR International Series on Systems Science and Engineering, Vol. 27. Springer: New York, Dordrecht, Heidelberg, London, 2010. – P. 37-42.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Хацер – кандидат філологічних наук, доцент, викладач Запорізького економіко-правничого коледжу Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: семантичний аналіз, парсінг, термінологія, міжкультурна комунікація, дискурсологія, підмова комп'ютерних технологій, засоби перекладу фахової термінології.

УДК 378

STEIGERUNG DER LERNEFFIZIENZ DURCH VERWENDUNG DER „LEICHTER-LERNEN-SYSTEMATIK“ – SYNCHRONISIEREN VON KÖRPER UND HIRN

Astrid BRUNNER (Neu-Ulm, Deutschland)

Способи функціонування різних процесів навчання ще не до кінця з'ясовані та не до кінця досліджені. Цей факт викликає протиріччя між теоріями навчання та їхніми дисциплінами, не залишаючи поза увагою і змістовні модулі.

Ключові слова: психотерапія, методика, методи навчання, засвоєння, протиріччя
The way how learning processes function has not been researched and established to its full extent. This fact results in contradictions between theories of learning and particular courses with no exception to content of study modules.

Keywords: psychotherapy, methods, methods of study, acquirement, contradictions.

*„Es genügt nicht zum Meer zu kommen,
um Fische zu fangen.“*

Man muss auch das Netz mitbringen.“ (Chinesisches Sprichwort)

Lernen und Verlernen sind Verhaltensbedingungen, die wir – den persönlichen, den gesellschaftlichen und weiteren Umständen entsprechend – dem gewollten Ziel anpassen. Sind die allgemeinen Lernmodelle des Beobachtungslernens, der klassischen Konditionierung, dem Behaviorismus, dem Lernen durch Versuch und Irrtum, der operanten Konditionierung und dem gestaltpsychologischen Lernen allgemein anerkannte Lernmodelle, steckt die Sicherung der Lernerfolge – unabhängig nach welchem Modell diese erzielt wurden – akademisch noch in den Kinderschuhen.

Auf Basis der Hirnforschung entstand im letzten Jahr eine Serie von Bild-Text-Karten, die „Leichter-lernen-Systematik“ in Zusammenhang mit der TRAGER-Methode. Die „Leichter-lernen-Systematik“ synchronisiert Gehirn und Muskeln miteinander, so dass das energiegeladene, vom Lernen beanspruchte Gehirn seine Energie an die im passiven Zustand befindlichen Körpermuskeln abgeben kann. Damit erhält das Gehirn einen „RESET“-Effekt, kann sich erholen und erleichtert es dem Hippocampus die gelernten Inhalte schneller in die Großhirnrinde zu transportieren. Durch die bewusste und kontrolliert langsame Kontraktion der Muskeln, die isometrische Kontraktion, wird das Gehirn – besonders das Kleinhirn und die Amygdala – zur Ablenkung gezwungen, da sich die Konzentration des Lernenden vom kognitiven Schwerpunkt innerhalb weniger Momente auf den motorischen Aspekt der Muskelarbeit verlagert. Löst der Lernende die Beanspruchung der Muskeln, erfährt das Gehirn einen „BOOT“-Effekt, auf dessen Grundlage die Neurotransmitter die Informationen effektiv zwischen den Nervenzellen übertragen können.

Unser kognitiver Lernmuskel, das Gehirn, besteht in etwa aus 86 Milliarden Neuronen¹, die eine Lernleistung nicht absolvieren könnten ohne stabil ausgebildete Dendriten und Axone. Während die Dendriten der Informationsaufnahme dienen, leiten Axone die Information weiter. Am Ende der Axone stellen die Synapsen die Verbindung zu anderen Neuronen her. Diese Verbindung wird jedoch erst tätig, wenn die axonale Erregung einen bestimmten Schwellenwert überschreitet. So liegt es nahe, die kontinuierlich angestiegene axonale Belastung für einen Moment der Entspannung zu mindern um dann den Lerninhalt nochmals zu studieren, womit die axonale Erregung wiederhergestellt und nochmals gesteigert wird. Dies wiederum sorgt dafür, dass die Neurotransmitter, die Überträgersubstanz zwischen den Neuronen, die Synapsen verstärkt in Tätigkeit versetzen. Das Muster der neuronalen Vernetzung ist für die neuronalen Funktionen und die neuronale Stabilität verantwortlich.

Die differenzierte Funktionsweise des Lernens ist noch immer nicht vollständig geklärt, weshalb die verschiedenen Lerntheorien und deren Arbeitsprinzipien einander durchaus im Widerspruch zueinander stehen können, ohne an inhaltlicher Gültigkeit zu verlieren. Trotz dessen ist die Bedeutung von körperlicher Tätigkeit in Zusammenhang mit dem Lernen schon lange bestätigt.

Auf Grundlage dieser Tatsache empfahl sich der Autorin und ihrem Team die TRAGER®-Methode, die eine sanfte Methode ist, das Energiepotential einer Person zu steigern. Ziel der - ursprünglich - rein

¹ Frederico A. C. Azevedo, Ludmila R. B. Carvalho, Lea T. Grinberg, José Marcelo Farfel, Renata E. L. Ferretti: *Equal numbers of neuronal and nonneuronal cells make the human brain an isometrically scaled-up primate brain.* In: *The Journal of Comparative Neurology.* 513, Nr. 5, 2009-04-10,

physiologischen Methode ist es, ein Gefühl von Wohlbefinden und Gelassenheit zu erlangen, um den Anforderungen des Alltags leichter begegnen zu können.

Exkurs:

Milton Trager wurde 1908 in Chicago, USA, mit einer Fehlbildung an der Wirbelsäure geboren. Der Prognose der Unheilbarkeit seiner Krankheit stellte er viel Training und Geduld entgegen und überwand seine Probleme. Auf der Basis seiner eigenen Erfahrungen mit Körper- und Bewegungswahrnehmung erforschte und behandelte Milton Trager schon in frühen Jahren erfolgreich an Polio erkrankte und körperlich behinderte Kinder und Erwachsene.

Er ließ sich zum Physiotherapeuten und später – im Alter von 42 Jahren – zum Arzt ausbilden. Während seines Studiums in Mexiko arbeitete er unter anderem mit neuromuskulär geschädigten Kriegsoptionen und erhielt 1955 seine Anerkennung als Arzt (M.D. – Doctor of Medicine)¹ und verfeinerte seine Methode in den kommenden zwanzig Jahren bevor er diese einem größeren Publikum vorstellte. Dabei lernte er Betty Fuller, eine frühere Schauspielerin und Schülerin von Moshe Feldenkrais kennen, die ihn überzeugte die TRAGER-Methode globaler zu initiieren. Zusammen gründeten sie 1980 das TRAGER Institut. Bis zu seinem Tod im Januar 1997 widmete sich Milton Trager den Fragen: „Was wäre leichter?“ „Was wäre freier?“.

„Die Trager-Therapie basiert (wie die ihr ähnliche Alexander-Technik und die Feldenkrais-Methode) auf der Überzeugung, dass der Mensch ein Organismus ist, in dem alle geistigen, seelischen und körperlichen Prozesse untrennbar miteinander verbunden sind. Diese Annahmen erfahren durch neuere neurobiologische Forschungsergebnisse wie die von Antonio R. Damasio und von Gerhard Roth Unterstützung.

Laut einer kontrollierten Pilotstudie der University of Southern California ist die Trager-Methode zur Behandlung von chronischen Kopfschmerzen geeignet. Die Forschergruppe um Kimberly A. Foster konnte nachweisen, dass sowohl die Kopfwelthäufigkeit als auch die Medikamenteneinnahme reduziert werden konnten. Offenbar hat TRAGER das Potenzial, Krankheiten mit Spannungszuständen durch Selbstwahrnehmung und Lockerung zu mindern. Eine weitere kontrollierte Studie des Montreal Neurological Institut and McGill Centre for Studies in Aging der McGill University beschäftigte sich mit der Wirksamkeit von TRAGER in der Behandlung von Parkinson-Patienten. Die Forschergruppe um Christian Duval belegte: Bis zu elf Minuten nach der TRAGER-Sitzung reduzierten sich Muskelsteifheit und Ruhezittern signifikant. Offenbar ist es zudem möglich, die typischen Parkinson-Symptome durch TRAGER-Therapie nachhaltig zu mindern.“²

Arbeitsmotivation:

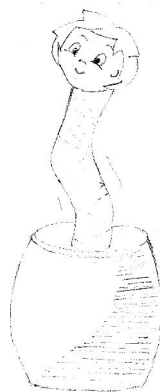
Da die TRAGER-Methode bei solch chronischen und kaum therapierbaren Krankheiten positive

Effekte zeichnet, lag die Vermutung nahe, dass sich diese Methode auch auf das Lernverhalten und die Leistungssicherung bei Lernenden auswirkt. In einer Studie an Kindern im Alter von 4 - 10 Jahren konnten positive Auswirkungen bezüglich der Konzentration und Lerndauer festgestellt werden. Im Weiteren - weiterhin im aktuellen Studienprozess befindlich - wird dies für Erwachsene aller Altersklassen noch untersucht. Erste Erkenntnisse legen auch hier die Vermutung nahe, dass sich die „Leichter-lernen-Übungen“ nicht nur in Lernsituationen, sondern auch in Momenten akuter Belastung positiv auswirken.

Zur Veranschaulichung des oben Dargestellten folgen einige Beispiele der Bild-Text-Karten, welche den Kindern im Alter von 4 – 10 Jahren zur Verfügung stehen:

„Stelle dir vor, du bist eine geschlossene Blume. Langsam öffnest du Blatt für Blatt. Deine Arme sind die Blätter. Du wirst immer größer und holst tief Luft. Atme aus und strecke dich der Sonne entgegen. „

„Stelle dir vor, du bewegst dich wie eine Schlange und spürst dabei deine Füße.“

¹ www.trager.de ; abgerufen 2016-02-03

² http://vita-gate.ch/de/therapien_a-z/trager-methode

Bei diesen Übungen¹ werden alle Muskeln des Körpers bewusst beansprucht.

Diese Belastung löst sich im „Strecken der Sonne entgegen“ und der Schlangenbewegung mit dem Ausatmen. Die übende Person erfährt einen unmittelbaren Leichtigkeitseffekt, der es ihr erleichtert direkt weiter zu lernen bzw. dem Gelernten wieder Konzentration zu widmen.

Zur didaktischen Umsetzung:

Die „Leichter-Lernen-Karten“ stehen als einzelne Karten mit Bild auf der Vorderseite und er Übungsanweisung auf der Rückseite zur Verfügung.

- In unruhigen Unterrichtssituationen helfen die Übungen – aufgrund des oben beschriebenen „BOOT“-Effekts – die Schüler wieder auf den inhaltlichen Aspekt des Unterrichts zu konzentrieren.

- Am Ende einer Lerneinheit helfen die Übungen – aufgrund des oben beschriebenen „BOOT“-Effekts – die Synapsen mit Neurotransmitter zu überfluten, so dass eine Wiederholung der Inhalte der vorangegangenen Lerneinheit effektiv und nachhaltig ist.

- Vor Prüfungssituationen helfen die Übungen direkt – aufgrund des „RESET“- und „BOOT“-Effekts – die Schüler auf die Prüfungsinhalte zu konzentrieren.

Weitere Auswirkungen der Anwendung der Karten sind ein spontanes Lachen:

Die Durchführung der Übungen wird am Anfang von Personen ab dem Pubertätsalter als kindisch und albern empfunden. Werden die Übungen jedoch durchgeführt, führt das Empfinden von Albernheit – vor allem in der Gruppe – zu einem spontanen Lachen, was den „BOOT“-Effekt nochmals erhöht, da durch das Lachen Dopamin, das Glückshormon, ausgeschüttet wird. Hierbei wird der Prüfungssituation die Eigenschaft des „Glücklich-seins“ attestiert, weshalb die Prüflinge deutlich beruhigter in der Prüfungssituation sind. Werden die Übungen alleine durchgeführt, entfällt zwar die massive Dopaminausschüttung, doch durch die Konzentration auf die Durchführung der Übung ohne Ablenkung von anderen ist der „RESET“-Effekt stärker.

„Es genügt nicht zum Meer zu kommen um Fische zu fangen. Man muss auch das Netz mitbringen.“ (chinesisches Sprichwort)

In Bezug auf das Eingangssprichwort bedeutet das für den Lehrenden, dass er nicht nur vor den Fischen, also den Schülern mit ihren individuellen Lernarten, Lernquantitäten und Lernqualitäten, steht, sondern auch: Dass er neben den klassischen Methoden und Techniken zur Ergebnissicherung ein weiteres Werkzeug an der Hand hat, bei dem auch noch ein Wohlfühleffekt für alle zum Tragen kommt.

Durch kontinuierliches Anwenden der Übungen erhöht sich der Dopamingehalt, was bedeutet, dass Lernen Freude bereitet. Zugleich wird die Alarmanlage des Gehirns, die Amygdala, nicht belastet, denn Freude und Angst zu gleichen Zeit schließen sich aus.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Астрід Бруннер – вчитель-методист, медіатор Хрістоф-Пробст-реального училища м. Новий Ульм (Німеччина), DOCTOR HONORIS CAUSA Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: семантика та граматики в діячності, історія мови, методика викладання.

УДК: 371.3:811:378(477)

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ В ПРАКТИЧНОМУ КУРСІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Маргарита ДАНИЛКО (Кіровоград, Україна)

В статті розглядаються задачі й способи упровадження критичного мислення в практичний курс англійської мови.

Ключові слова: критичне мислення, діалогічна дискусія, інтелектуальні навички, ініціативне навчання.

The article deals with critical thinking implementation in Practical English Course.

Key words: critical thinking, dialogical discussion, intellectual skills, initiative learning.

Необхідність упровадження критичного мислення у навчальний процес педагогічного вузу пов'язана не тільки з потребою підвищення проблемного рівня матеріалу, який вивчається, а насамперед, з необхідністю розвитку у студентів навичок творчого самостійного мислення та ініціативного навчання. Майбутній вчитель повинен не тільки володіти знаннями та інформацією в галузі своєї спеціалізації, але й бути здатним аналізувати та опанувати цю інформацію творчо як незалежний і критичний мислитель.

¹ Auszug aus „Leichter lernen“ – Mit Spaß und Freude in den Schulalltag. München, Neu-Ulm. 2015

Інтелектуальним навичкам неможливо навчити через пояснення певних правил, це можна зробити лише через створення умов, що спонукатимуть студентів бути відкритими до нового досвіду та нададуть їм можливість навчитися мислити самостійно. Проте й розвиток певних навичок мислення не є самоціллю, головне завдання – формування в ході навчання професійно-підготовленої особистості, яка вміє знаходити нові зв'язки у відомих речах, прислухається до іншої точки зору, робить самостійні висновки, займає активну життєву позицію в демократичному суспільстві.

Критичне мислення як загальний підхід до процесу навчання має бути глибоко інтегрованим у всі дисципліни педагогічного вузу.

Через упровадження критичного мислення в практичний курс англійської мови ми намагаємося вирішити декілька завдань одночасно: не тільки навчити студентів певних навичок усного та писемного мовлення, але й через використання англійської мови на практиці навчити студентів думати незалежно й творчо.

Для успішного розв'язання цих завдань навчальний курс має бути спрямованим на створення в аудиторії атмосфери довіри між студентами та викладачем. Самостійне мислення студентів може розвиватися тільки в аудиторії, де панує позитивна, дружня та доброзичлива робоча атмосфера навчання. Для створення такої атмосфери викладач повинен поважати людську гідність студента, визнавати його творчий потенціал, цінувати внесок кожного студента в навчальний процес. Доброзичлива атмосфера в аудиторії підвищує довіру студентів один до одного й до викладача, дає можливість студентам експериментувати і ризикувати, творчо підходити до навчання, забезпечує високий рівень залучення студентів до оволодіння знаннями. Студенти вчаться бути відповідальними за свої досягнення, за результати своєї роботи, зростає їх активність в навчальному процесі.

Упровадження критичного мислення в практику англійської мови не завжди пов'язане з уведенням нових форм та засобів навчання. Головне це відкритість навчального матеріалу до дискусії, та використання проблемно-пошукового підходу до його опанування. Вивчення певного матеріалу через дискусію збільшує рівень його розуміння, підвищує ефективність закріплення та подальшого застосування знань студентами. Дискусія це водночас і технічний прийом досягнення певних пізнавальних результатів і засіб зміни соціальних стосунків в аудиторії. Крім того, за словами Енн Шарп, "вербалізація думок, обмін ідеями в ході дискусії це й спосіб оформити своє мислення і виразити себе як особистість." [5:302]

В практичному курсі англійської мови одним із джерел дискусії є художній текст (як правило, оповідання), який не тільки націлює увагу студентів на зміст, але й служить основою та генератором думок та ідей в ході обговорення, стимулює процес мислення студентів, провокує їх на формування власної позиції щодо прочитаного тексту. В процесі обміну думками студенти більш глибоко починають розуміти зміст літературного твору. До того ж, художній текст, ілюструючи якусь певну життєву ситуацію, або проблему, допомагає студентам на конкретному матеріалі формувати самостійну позицію і в ході дискусії порівнювати її з позиціями інших.

Суттєвою ознакою дискусії є її діалогічність. Це означає, що студенти в процесі дискусії сприймають інші погляди, враховують їх при конструюванні своєї власної позиції, намагаються зрозуміти іншу точку зору, навіть якщо вони не погоджуються з нею, вчаться співпрацювати один з одним. Діалогічна дискусія відіграє велику роль у підготовці студентів як активних громадян демократичного суспільства.

Один із засобів, що допомагають перетворити дискусію на діалог на заняттях з практичного курсу англійської мови, використання карток WRATEC. WRATEC – англійський акронім, кожна літера якого відповідає певній категорії аргументації: W – What ("Що це означає?"), R – Reasons ("Чому ти так вважаєш?"), A – Assumptions ("Що ти розумієш під цим?"), I – Inferences ("Як дві ідеї пов'язані одна з одною?"), T – Truth ("Чи це завжди відповідає дійсності?"), E – Examples ("Наведіть приклад"), C – Counter-examples ("Я можу навести контр-приклад"). Протягом дискусії студенти піднімають ту чи іншу картку з певною літерою, коли виникає потреба прояснити якесь питання, або коли вони самі хочуть висловитися.

Використання карток WRATEC навчає студентів розпізнавати й виправляти помилкові твердження, допомагає встановити закономірні зв'язки між висловлюваннями та направляє дискусію до кінцевої цілі – певного висновку. Крім того, картки допомагають уникнути зайвого емоційного напруження під час дискусії, що може її перервати, і тим самим розвивають соціальні навички студентів. Навіть студенти, що не досить впевнені в собі та зазвичай уникають активної участі в дискусіях, використовують картки, щоб брати участь в обговоренні, через те, що легше

підняти, наприклад, картку з літерою W, ніж признатися у тому, що не зовсім розумієш про що йдеться мова.

Використання карток під час дискусії позитивно впливає і на покращення мікроклімату в аудиторії: студенти більш толерантно ставляться до іншої точки зору, уважно прислухаються до того, що говорять інші, намагаються реагувати на сказане, а не просто висловитися, загалом стають більш ввічливими і доброзичливими. Позитивна навчальна атмосфера підвищує мотивацію студентів та активізує ініціативу студентів у навчанні. Дискусія надає можливість студентам розвивати навички критичного мислення, готує їх до відповідальних ролей як активних громадян демократичного суспільства.

Студенти розвивають свої власні ідеї і діляться ними з іншими, вони починають оцінювати і цінувати роботу один одного, з пасивних реципієнтів інформації перетворюються на активних діячів. В процесі дискусії студенти і викладач стають “критичними співдослідниками” [2: 385]. Викладач перестає бути абсолютним джерелом знань, він і сам навчається в діалозі зі студентами.

Головне завдання викладача – мотивувати та заохочувати студентів брати активну участь в навчальному процесі, стимулювати мислення студентів, допомогати їм формулювати критичні питання, вчити їх теоретизувати, аналізувати та синтезувати проблеми, й найважливіше – об’єднати студентів в процесі роботи над певною темою в спільноту допитливих. Викладач і студенти разом спрямовують навчання на формування розуміння ситуації чи проблеми, вони стають разом відповідальними за процес, в якому всі учасники навчаються і зростають інтелектуально.

Важливим результатом упровадження критичного мислення в практичний курс англійської мови є позитивне ставлення студентів до навчання. В переважній більшості студенти зацікавлено й сумлінно ставляться до навчання та виявляють сталий інтерес до навчального матеріалу. Вони починають відчувати цінність власних думок, свого досвіду, свою активну роль у власному навчанні, і саме тому стають більш відданими процесу навчання і більш схильними сприймати й упроваджувати здобуті знання в своє професійне і соціальне життя. Студенти вчаться бути відповідальними за свою роботу та відстоювати власну позицію.

Введення критичного мислення в практику викладання англійської мови – довгий неперервний процес, в якому і викладач і студенти повинні бути послідовними та наполегливими для досягнення успіху. Саме упровадження критичного мислення в навчальний процес педагогічного вузу озброює студентів, майбутніх шкільних вчителів, знаннями необхідними для того, щоб вчити своїх учнів за демократичними принципами, готує їх до активної участі в розвитку демократії в Україні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Burger E. Starbid M. The 5 Elements of Effective Thinking. Princeton University Press, 2012.- 157p.
2. Freire P. Pedagogy of Oppressed.-Critical Thinking and Learning. Montclair State University, Project THISTLE. 1992, p.373-393.
3. Harrison G.P. Think: Why You Should Question Everything. Prometheus Books, 2013.- 240p.
4. Lau J.Y.F. An Introduction to Critical Thinking and Creativity: Think More, Think Better. Wiley, 2011. – 272 p.
5. Sharp A.M. What is a “Community of Inquiry”?- Critical Thinking and Learning. Montclair State University, Project THISTLE. 1992, p.295-312.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маргарита Данілко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: критичне мислення, демократизація освіти, стилістика англійської мови, порівняльна стилістика, інтерпретація тексту, перекладознавство.

УДК 81’33

ІМПЛІЦИТНЕ ЗАГАЛЬНЕ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В ПИСЬМОВИХ ВЕБ-ДИСКУРСАХ

Світлана ЮЩЕНКО (Київ, Україна)

Однією з основних тенденцій розвитку прикладної лінгвістики є моделювання різного роду мовних фактів із метою вдосконалення програмних інструментів обробки природномовних текстів. Імплицитне заперечення, достатньо повно досліджене у мовознавстві, потребує переосмислення у світлі нової наукової парадигми «веб як корпус». У статті обгрунтовано та проаналізовано основні

прийоми реалізації загального імпліцитного заперечення в письмових веб-дискурсах – комунікативна агресія та експресія. У рамках кожного із підходів встановлено та охарактеризовано мовні засоби – індикатори імпліцитного заперечення та прагматичних установок автора. Запропоновано розглядати колізійні тексти як такі, що породжують ефект імпліцитного заперечення.

Ключові слова: імпліцитне заперечення, веб-тексти, комунікативна реакція, комунікативна агресія, комунікативна експресія, прагматична установка, колізійні тексти.

Одной из основных тенденций развития прикладной лингвистики является моделирование разного рода языковых фактов с целью совершенствования программных инструментов обработки естественноречевых текстов. Импліцитное отрицание, достаточно полно исследованное «классической» лингвистикой, требует переосмысления в свете новой научной парадигмы «веб как корпус». В статье обоснованы и проанализированы основные приемы реализации общего импліцитного отрицания в письменных веб-дискурсах – комунікативная агрессия и экспрессия. В рамках каждого из подходов установлены и охарактеризованы языковые средства – индикаторы импліцитного отрицания и прагматических установок автора. Предложено рассматривать коллизийные тексты как порождающие эффект импліцитного отрицания.

Ключевые слова: импліцитное отрицание, веб-тексты, коммуникативная реакция, коммуникативная агрессия, коммуникативная экспрессия, прагматическая установка, коллизийные тексты.

One of the main tendencies of applied linguistics development is modeling of the various language facts for the purpose of the software tools of natural language texts processing improvement. The implicit denial, which has been rather fully investigated by classical linguistics, demands reconsideration in the light of the new scientific paradigm "web as a corpus". The main methods of realization of the general implicit denial in written web discourses – communicative aggression and expression have been grounded and analyzed in the article. Within each of the approaches the language means – the indicators of implicit denial and pragmatic author's settings have been established and characterized. It has been offered to consider the collision texts as the ones generating effect of implicit denial.

Key words: implicit denial, web texts, communicative reaction, communicative aggression, communicative expression, pragmatic setting, collision texts.

Вступ. Розвиток Всесвітньої мережі – безпрецедентного за масштабом, соціальною значимістю та доступністю інформаційно-комунікаційного середовища надав нового поштовху лінгвістичним дослідженням, оскільки превалюючою формою міжособистісної комунікації у глобальному кіберпросторі є природномовна.

Природномовні об'єкти, розміщені (створені) користувачами у Вебі, поєднуючи риси письмового (нормативність, структурованість, смислова і граматична зв'язність) та усного (спонтанність, лінійність, засленгованість, емоційність, засміченість словами-паразитами, жаргонною та зниженою лексикою) мовлення, є носіями ряду властивостей, основними з яких визнаємо властивість бути носієм інформації, властивість бути носієм комунікації, властивість бути носієм емоцій, властивість впливати на індивідуальну та масову свідомість. Відповідно, підхід до дослідження письмових веб-дискурсів (далі – веб-тексти) має бути інтегративним.

Предметом дослідження, окремі результати якого наведено у цій статті, є веб-тексти, що утворюють своєрідні міні-дискусії (діалогічні єдності), учасники яких розподілені у просторі та часі, але в межах одного соціального та культурного контексту.

Об'єкт дослідження – прийоми та засоби реалізації загального (інакше – повне/ фразове/ предикатне) імпліцитного заперечення, сфера дії якого поширюється на весь текст. У такий спосіб виражається ідея про те, що деяка ситуація чи положення (стан) речей (за І.Р. Вихованцем), подія (за А.П. Загнітком), пригода, процес, випадок, епізод (за Н.Д. Арутюновою), що описується в заперечуваному тексті, на думку комуніканта (читача), не мали, не мають і не матимуть місця.

Запереченню присвячено численні дослідження в різних галузях наукового знання. Заперечення як фігура мовлення виступає об'єктом дослідження лінгвістики (Ш. Баллі; Л. Єльмслев, С.Й. Карцевський, Р.І. Камшилова, І.М. Кобозєва, Д.М. Шмельов, О.В. Падучева та ін.), як логічна операція – логіки (Б. Рассел, Е.В. Ль'єнков, М.І. Кондаков, О.В. Болдачов, Л.Є. Балашов, О.А. Івін та ін.).

Класична логіка визначає заперечення як обов'язкову умову логічної суперечності: «немає заперечення – немає суперечності» [3]. «Кожне речення, що суперечить іншому, заперечує його» – зазначає Л. Вітгенштейн у п. 5.1241 II частини свого «Логіко-філософського трактату» (1921). В одному із текстів/ висловлювань/ тверджень/ суджень має щось у будь-який спосіб стверджуватись, в іншому – це ж саме у будь-який спосіб заперечуватись [7]. Алгеброю логіки та алгеброю множин встановлено властивості заперечення: $A \cap \bar{A} = \emptyset$; $A \cup \bar{A} = 0$, де А – логічна формула.

Використавши на відповідних граматичних позиціях оператори заперечення, до будь-якого розповідного речення (твердження) можна утворити таке, що буде йому суперечити. В інституціональних дискурсах (офіційному, діловому, науковому) та текстах, в яких вони існують,

уживають ряд семантично тотожних конструкцій зі словами із семою заперечення: «неправда, що», «невірно, що», «не є дійсним/ істинним, що», «те, що <....>, є помилковим», «ніде», «ніщо», «ніхто», «ніколи» та ін., заперечними частками або префіксами при присудку та ін. [8]. Наведеними та подібними виразами озвучують логічні формули з оператором заперечення. Заперечення, утворене в такий спосіб, є експліцитним (явним).

Приклад: експліцитне заперечення можливості події у тексті інформаційно-новинного веб-сайту:

Джерело: http://www.dialog.ua/news/69981_1445583201	Джерело: NASA's Earth Observatory (запис на офіційному веб-сайті від 11.09.2015)
Як повідомлялось раніше, із 15 листопада через глобальне потьмяніння Сонця Земля на 15 діб опиниться під владою темряви.	NASA надало офіційне спростування твердженню про відсутність світла на Землі на такий тривалий термін. «Те, до чого самотужки дішли у своїх висновках користувачі Інтернету є неправдою».

Приклад: експліцитне заперечення події у тексті інформаційно-новинного веб-сайту:

Джерело: газета Corriere della Sera (URL: http://www.fashiontime.ru/fashion/news/1158036.html)	Джерело: адвокати керівництва Prada (URL: http://www.fashiontime.ru/fashion/news/1158036.html)
Розпочалось розслідування у відношенні керівництва відомого італійського бренду Prada. Міучча Прада та її чоловік Патріціо Бертеллі знаходяться під слідством через несплату податків.	На сьогодні, наскільки нам відомо, ніхто не перебуває під слідством.

У порівнянні з експліцитним, імпліцитне (непряме) заперечення, «за яким не закріплено спеціалізований, граматикалізований засіб вираження» [4], «заперечення без заперечення», має меншу сферу застосування, обмежену персональними (особистісно-орієнтованими) дискурсами та більший арсенал прийомів і засобів реалізації. Імпліцитне заперечення достатньо повно досліджене як логіко-граматична (В.Н. Бондаренко та ін.), синтаксична (Д.М. Шмельов, О.Д. Смірнова та ін.), семантична (В.М. Труб, А.М. Баранов, О.Д. Смірнова, М.С. Бубнова та ін.), стилістична (Д.М. Шмельов, Л.А. Батурська та ін.) категорія. Окремо відзначимо внесок прикладознавців у розвиток наукових знань про імпліцитне заперечення (Л.І. Кислякова, Л.І. Тараненко, О.С. Чайка, П.М. Каращук, Л.М. Грижак та ін.). Але аналіз наукових праць не виявив розробленої функціональної моделі імпліцитного заперечення, придатної для побудови на її основі програмних засобів розпізнавання, ідентифікації та аналізу. Доки такі засоби, будучи розробленими, не запрацюють із точністю, наближеною до людської, проблематику імпліцитного заперечення не можна вважати вичерпаною. Зазначене й обумовлює актуальність статті.

Дослідження проводилось у рамках фундаментальної НДР Українського мовно-інформаційного фонду НАН України «Когнітивно-комунікативні аспекти функціонування колекцій електронних текстів» (2012 – 2016 рр.), № держреєстрації 0112U004483, на матеріалах веб-текстів 2012–2016 рр. (полемічні публікації інтернет-ЗМІ та коментарії до них, записи на веб-форумах), що містять твердження (тезу) та його спростування (антитезу).

Результати дослідження. Заперечення є реакцією комуніканта на зміст повідомлення, у разі, якщо він не погоджується з автором, має іншу, відмінну або протилежну думку, намагається викрити припущену автором несправедливість, оману, помилку, довести свою правоту. У ході дослідження доведено, що при утворенні експліцитного заперечення домінує логічне мислення, імпліцитного – емоційне. У залежності від сили прояву та характеру емоцій комуніканта, інших чинників (статус, виховання, освіта, передбачання можливих наслідків, соціальна та особистісна значимість ситуації /події, рівень самоконтролю, ступінь загрози, ілюзія анонімності, фактична безнаказаність), формується певний тип реакції, що спрямовується на опонента, описану ситуацію чи предмет думки. Особливість імпліцитного заперечення в тому, що воно «конструюється» усім емоційним та прагматичним посилом тексту-відповіді.

Виділяємо та розрізняємо такі прийоми реалізації імпліцитного заперечення у веб-текстах.

Комунікативна агресія

На сьогодні не існує єдиного загальноприйнятого визначення поняття комунікативної агресії (далі – КА) та єдиного терміну для його позначення (синоніми – вербальна, мовна (мовленнєва) агресія, мова ворожнечи, словесний екстремізм (за О.І. Галяшиною) [1]. КА спричиняють негативні афекти – обурення, роздратування, гнів, відраза, презирство, заздрість та ін.

Найсильніша емоційна реакція спостерігається у разі адресного повідомлення, якщо комуніканти має на меті принизити опонента, зачепити його почуття, гідність, інтереси, створити або закріпити негативний стереотип щодо нього. У розглянутих веб-текстах заперечення виражається посередництвом лексиків агресії – пейоративів, інвективів, табуованої (ненормативної) лексики, вульгаризмів, звинувачень, провокаційних оцінок, загроз, прокльонів на адресу опонента та ін. [2].

Приклад: пряма КА, спрямована проти автора повідомлення (заперечення події; засоби – знижена лексика):

О.В. Ляшко лідер «Радикальної партії», народний депутат України (URL: http://dt.ua/)	Екс-міністр екології та природних ресурсів України І.А. Шевченко (URL: https://www.facebook.com/igor.shevchenko/posts/10100933161947774)
Проти відправленого у відставку за корупцію міністра екології Шевченка розпочато кримінальне провадження за незаконне збагачення.	Ляшко, як завжди, нахабно бреше! Ніякого кримінального провадження ПРОТИ мене немає.

Приклад: Заперечення причетності до ініціювання події (пряма КА, спрямована проти автора повідомлення; засоби – стилістично маркована лексика):

Радник Президента Республіки Казахстан Є.К. Ертисбаєв (URL: http://www.respublika-kz.info/news/politics/20906/)	Булат Абілов, опозиціонер (URL: http://www.respublika-kz.info/news/politics/20906/), від 21.01.2016
Аблязов та деякі ЗМІ хочуть тут хаосу та кривавих подій.	Цілковита маячня та підлість! Навпаки, влада показала своє справжнє обличчя, розстрілявши народ в Жанаозене, а тепер відповідальними за це хоче зробити представників опозиції.

Приклад: Заперечення можливості події (КА – реакція на повідомлення, відмова приймати небажане; засоби – звинувачення у неадекватності, лайка):

Прес-служба Генеральної прокуратури України (URL: http://nbnews.com.ua/ru/news/122259/), від 25.05.2014	Відвідувач сайту В.Решетов (коментар на сторінці Фейсбуку)
Крим повноцінно повернеться під українську юрисдикцію ще до завершення нового президентського терміну.	Ви або марите або нюхасте!!! Придурки!

Приклад: КА – реакція на предмет думки (заперечення властивостей; засоби – знижена, просторічна, інверсована лексика, лайка):

Джерело: http://mover.uz/watch/CGzY0P8/	Джерело: http://mover.uz/channel/anisimova (коментар від 07.02.2014)
У підлітків світу – новий кумир! Обоження на межі істерики спровокувала 16-ти річна американ-ка. Дакота як дві краплі води схожа на Барбі – великі очі, лялькове обличчя та мініатюрна фігурка!	Фууууу! Просто фарбована дура. Великі очі тока від косметики. Сфоткайте її без макіяжу подивимось яка вона буде “красуня” в лапках. Да вона просто потвора корова!

Комунікативна експресія

У багатьох комунікативних ситуаціях демонструвати «примітивні» реакції неприпустимо. Якщо КА пригнічується соціальними, культурними або іншими чинниками, реакція реципієнта стає більш культурною, виваженою, усвідомлюваною, контрольованою, аргументованою.

Заперечення посередництвом комунікативної експресії реалізується лексичними засобами виразності, питальними конструкціями, що акцентують сумнів та недовіру (ви впевнені?; навряд чи; хіба) та стилістичними прийомами, вживанням (застосуванням) яких ставиться під сумнів (фактично – заперечується) істинність твердження, надійність та неупередженість автора (джерела). Найпоширенішими лексичними засобами реалізації імпліцитного заперечення в аналізованих веб-текстах є:

– стилістично маркована лексика;

Приклад: Імпліцитне заперечення думки (засіб – стилістично маркована лексика). Коментар відвідувача сайту Davidenko Nina від 17.03.2014 (URL: <http://zaxid.net/news/showNews.1304753>):

«Саме цікаве, що в Криму вважають, що це Путін почав вже на наступний ранок після референдуму їм виплачувати пенсії! Маразм!»

– вигуки та неподільні вирази, що слугують для виразу афектів: відризи та презирства (Маячня! Муть! Дурниця!); гніву та люті (Йди під три чорти! Здохни!); обурення (Я у шоці!; Да скільки ж можна! Знов за старе!); роздратування (Кошмар! Жах!); здивування (Да ну!; Ну-ну! Нічого собі! Оце таке!); зловтіхи (Ха-ха!; Я ж казав! Отакої! Маємо, що маємо!); сумніву («Меня терзают смутные сомнения!») та ін;

– тропи, що позначають фальсифікацію, підробку, оману, надуманість та беспідставність твердження, неадекватний стан, недолугість або злочинну поведінку автора (білими нитками шите, втирати окуляри, локшину навішувати, марення сивої кобили, криша поїхала, втратити зв'язок із реальністю, втраити береги, об'їстись блекоти, витати в хмарах, тримати за дурнів та ін.).

Приклад: Імплицитне заперечення стану речей (засіб – фразеологізм):

Реакція Матафонова М.І.– члена фракції комуністів у Законодавчих зборах Забайкальського краю на новорічне послання Президента РФ Д.А. Медведева (URL: <http://www.chita.ru/wikismi/p33461/>):

«Послання – це що? Це – декларація намірів, необхідний звіт президента про те, що вдалось зробити за рік. Але якщо уважно прочитати останнє послання Медведева, стає зрозуміло, що нічого не зроблено. Фактично, послання президента – це навішування локшини на вуха».

Регулярними стилістичними прийомами визначаємо сарказм та іронію.

Приклад: Імплицитне заперечення властивостей предмета думки (засіб – іронія):

Олігарх Р. Ахметов, запис від 18.02.10 (URL: http://censor.net.ua/news/113533/)	Коментар посту відвідувача сайту Славянин від 18.02.10 (URL: http://censor.net.ua/news/113533/)
Янукович чесно і гідно переміг на президентських виборах. Рішення Вищого адмінсуда буде на його користь.	Конечно же честно и достойно! Так же, как Ахметов заработал свои первые миллионы баксов. Непосильным честным трудом.

До вищерозглянутих прийомів веб-комуніканти вдаються з метою спростувати заяви опонентів, висловити своє ставлення до них, знизити їх соціальний імідж. Але якщо у веб-комунікантів нема жодних прагматичних установок, вони незалежно висловлюють думки, діляться враженнями? Чи можна кваліфікувати різні думки, не лише полярні (контрадикторні) з того ж самого приводу (кореляти) як такі, що заперечують одне одного?

Якщо розглядати «заперечення» як заперечення належності зазначеного до розряду фактів, відповідь, звісно, негативна, так само, як із точки зору класичної логіки (відсутній логічний зв'язок між текстами) чи діалектичної (відсутній розвиток, немає боротьби протилежностей). Але, наприклад, інформаційні та юридичні науки називають суперечністю різні атрибути того ж самого відношення та вбачають її джерело відповідно у логічній надлишковості (дублюванні) даних [5, с.450] та нормативній надлишковості реально або формально чинних норм права, що регулюють ті ж самі фактичні відносини/ обставини [6]. Ми маємо численні приклади найменування кількісних та якісних розходжень суперечністю,

Приклад: URL:<http://www.pravda.com.ua/rus/news/2013/09/20/6998419/>

На сайті Верховної Ради України суперечливі дані про відвідування народними депутатами пленарних засідань парламенту. Так, у розділі "Електронна реєстрація" вказано, що Кличко був присутнім на 27 засіданнях, а пропустив 37. Однак в розділі "Письмова реєстрація" вказано, що лідер "Удару" був на 52 засіданнях, пропустив – 11. Те ж саме стосується й деяких інших депутатів, у тому числі – у наукових джерелах.

Приклад: Судово-медична експертиза з приводу встановлення віку. Загальні положення.

Особи, на яких відновлюється запис про народження, спрямовуються бюро РАГСу на медичне освідчення у двох випадках: <...> б) якщо надано документи із суперечливими даними про вік або якщо суперечливі відомості про вік було отримано у результаті перевірки.

Наприклад, вік, записаний у паспорті або виписці із домової (селищної) книги, не відповідає віку, вказаному у свідоцтві про шлюб; вік заявника, записаний у паспорті, не відповідає віку, вказаному у витягу із домової (селищної) книги.

Інформація, що вилучається з тексту, зменшує невизначеність ситуації (знань). Колізійні тексти – такі, між якими є смислове заперечення або розходження будь-якої форми, виражене у будь-який спосіб, спричиняють дефіцит інформації та збільшують невизначеність.

Приклад: імплицитне заперечення посередництвом контекстуальних антонімів:

Відгуки на виставу «Шалене кохання» за п'єсою Ж.Ф.Рен'яра у постановці М.Резникова (Національний академічний театр російської драми імені Лесі Українки) (URL: http://www.ruadram.com.ua/rus/plays/love_madness).	
Відвідувач сайту театру Льошко (запис від 02.01.2014)	Відвідувач сайту театру Svetlana (запис від 11.02.2014)
Вистава абсолютно нецікава. Основна частина – просто несмішне кривляння акторів. Витрачені дві години життя!	Чудова вистава! Ніколя ще я так не сміялась! Гра акторів напрочуд талантлива!

Через що вважаємо колізійні тексти такими, що породжують ефект імпліцитного заперечення.

Висновки та перспективи дослідження

1). Засоби реалізації імпліцитного заперечення не вкладаються у логічну схему експліцитного (явного) – посередництвом заперечних префіксів, часток «не» «ні» та конструкцій типу «невірно, що». Експліцитне та імпліцитне заперечення мають різне стилістичне оформлення та комунікативно-прагматичне навантаження.

2). Прийоми та засоби імпліцитного заперечення є багатофункціональними – крім основного призначення, слугують для вираження емоцій, створення та закріплення соціальних стереотипів, конструювання іміджу та ін. Їх вибір зумовлюється прагматичними установками комуніканта, що у такий спосіб виражає ставлення до опонента, описаної ситуації або предмета думки.

3). Засоби імпліцитного заперечення зазвичай комбінуються.

Доступність веб-текстів як предмету аналізу надає широкі можливості для дослідження мови та мовлення але, водночас, ставить перед прикладною лінгвістикою завдання все більш високого рівня складності. Одним з таких завдань є маркування великих колекцій текстів не лише за лінгвістичними (граматичними, синтаксичними семантичними), а й екстралінгвістичними (когнітивними, комунікативними, інформативними та ін.) параметрами, що вимагає насамперед, систематизації мовних фактів (об'єктів, явищ, відношень) різного типу та зв'язків між ними для розробки на цій основі наукових теорій, методів та засобів експлікації та екстракції.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Галяшина Е.И. Лингвистика vs экстремизм: В помощь судьям, следователям, экспертам /Под ред. проф. М.В. Горбаневского. – М.: Юридический Мир, 2006. – 96 с.
2. Жмуров Д.В. Словарь терминов агрессии. [Електронний ресурс] //URL: <http://www.vocabulum.ru/word> (дата звернення: 26.12.15).
3. Ивин А.А. Логика. Учебное пособие, издание 2-е. – М.: «Знание», 1998. – 240 с. [Електронний ресурс] //URL: <http://philosophy.ru/edu/ref/logic/ivin.html> (дата звернення: 14.12.15).
4. Кислякова Л.И. Высказывания со скрытым отрицанием в современном немецком языке: дис. ...кандидата филол. наук: 10.02.04 / Кислякова Людмила Ивановна. – Калининград, 1981. – 185 с.
5. Коннолли Т., Бегг К. Базы данных. Проектирование реализации и сопровождение. Теория и практика. 3-е издание.: Пер. с англ. – М.: Издательский дом "Вильямс", 2003 – 1440 с.
6. Погрібняк С.П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх переборення: дис. ...кандата юрид. наук: 12.00.01/ Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 2001. – 201 с.
7. Шухов А. Влияние конфигурации предиката на логическое построение. [Електронний ресурс] //URL:<http://nounivers.narod.ru/index.html> (дата звернення: 19.01.16).
8. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь. Мультимедийное информационное электронное издание. Изд-во «Новый диск», 2008.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Юшенко – молодший науковий співробітник Українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України, м. Київ.

Наукові інтереси: юридична лінгвістика, лінгвістична експертиза, лінгвопсихологія.

УДК 81'271: 303.623

НАРАТИВНЕ ПОРТРЕТНЕ ІНТЕРВ'Ю В АНГЛОМОВНІЙ ПРЕСІ: ПОНЯТТЯ, КОМПОЗИЦІЙНА СТРУКТУРА

Олена ФРЕНКЕЛЬ (Київ, Україна)

У статті розглядається поширене на сторінках сучасної англомовної преси наративне портретне інтерв'ю, висвітлюються його витоки, тлумачення у зарубіжній та вітчизняній науці, основні параметри лінгвістичного вивчення та характерні композиційні особливості даного різновиду інформаційно-публіцистичного жанру.

Ключові слова: дискурс, наратив, наративне портретне інтерв'ю, наратор, респондент.

The article deals with the narrative portrait interview widely spread on the pages of the modern English press, its origin, interpretation in the foreign and native scientific studios, the main parameters of its studying and its peculiar compositional features are investigated.

Keywords: discourse, narrative, narrative portrait interview, narrator, respondent.

Постановка проблеми. Переосмислення традиційної діалогічної форми оформлення інтерв'ю і пошуки нових, не менш якісних підходів до представлення дискурсу призвели до появи доволі продуктивної й досить відмінної від класичної форми організації друківаних зразків інтерв'ю, які отримали назву наративних.

Вийшовши за межі структуралізму, з якого наратологія (теорія оповіді) зародилася на Заході у 1960-ті роки, згадувана галузь літературознавства успішно проникла й у інші різновиди оповідних творів, різноманітних за жанром і функціональністю [6: 9].

Тому закономірно, що наратологія органічно увійшла у журналістську практику, обумовивши наративний характер викладу більшості портретних інтерв'ю (далі скорочено ПІ), представлених на сторінках англомовної преси. Крім того, така тенденція спостерігається не випадково й зумовлена антропоцентричною спрямованістю журналістської діяльності, оскільки розкриття багатогранності людської сутності на сторінках друківаних видань більш ефективно за умови усвідомлення життя респондента як суцільної низки оповідних подій.

Теоретичною базою дослідження виступає теорія оповіді голандського лінгвіста Т. ван Дейка, у межах якої вчений сформулював структурні категорії, правила побудови історій, стратегії, що використовуються людьми у різних соціальних контекстах у процесі викладу певних подій [1]. А також взята до уваги методологія наративного інтерв'ю німецького соціолога Ф. Шюце, за якою розповіді інтерпретуються в якості своєрідного засобу міжособистісної комунікації [2].

Методологічним підґрунтям для розробки концепції наративного інтерв'ю слугував символічний інтеракціонізм Г. Міда і Г. Блумера, а з практичної точки зору даний різновид інтерв'ю увібрав у себе розробки Чикагської школи, а саме праці Б. Глезера, У. Томаса, Р. Парка, Г. Бекера, А. Штрауса та інших [7].

За **мету** маємо визначити понятійно-композиційні особливості наративних ПІ, які превалюють на сторінках сучасної англомовної преси, чому сприятиме вирішення наступних **завдань**:

- 1) окреслити теоретичне й методологічне підґрунтя виникнення поняття наративності;
- 2) сформулювати власне розуміння поняття у контексті лінгвістичних досліджень;
- 3) визначити основні композиційні особливості наративних портретних інтерв'ю в англомовній пресі;
- 4) виокремити відповідні для даного різновиду інформаційно-публіцистичного жанру параметри вивчення з точки зору дискурсивної практики.

Для визначення терміну “наратив” не існує єдиної точки зору, адже на різних етапах розвитку вітчизняної і зарубіжної науки досліджуване поняття набуває нових відтінків у смисловому наповненні. Наступні визначення проілюструють багатогранність його змісту:

- словесне оформлення досвіду, певним чином структуроване [10];
- одна із форм дискурсу, яка утворює так званий “наративний” модус мислення [8];
- “певна єдність, яка містить у собі початок, середину і кінцівку. Як правило, дані частини поєднані між собою засобом каузального зв'язку, завдяки якому наратив виступає не лише сукупністю елементів (подій, ситуацій), а й принципом їхньої конфігурації” [5: 21];
- текст, у якому йдеться про людей та події, що відбуваються у їхньому житті у тій послідовності, яка встановлюється мовцем [4: 12];
- життєва історія в якості основи ідентичності людини в модерністському суспільстві [11];

- “нарратив настільки важливий для манери людей говорити, думати й діяти, що дослідники комунікації говорять про homo sapiens як про homo pagans. З точки зору комунікації, нарратив – це безперервний процес створення, використання і упорядкування символів, які прямо чи опосередковано організовують людський досвід як одиниці дискурсу та способи бачення, поведінки та існування” [12: 12];

- “усі нарративи репрезентують історію. Історія – це послідовність подій, які включають у себе персонажей. Таким чином, нарратив – це форма комунікації у вигляді послідовності подій, викликаних і пережитих персонажами” [9: 34].

З огляду на вищезазначені погляди на сутність нарративу, спробуємо окреслити позицію і зміст поняття в контексті лінгвістичних досліджень. *Нарратив* можна визначити як своєрідний підвид дискурсу, якому властива оповідна манера викладу подій та можливість проникнення у будь-які дискурсивні жанри, що знаходять своє втілення у формі оповіді.

Яскравим ілюстративним підтвердженням органічного поєднання нарративу з інформаційно-публіцистичними жанрами слугують англійські нарративні ПІ. Нарративне ПІ руйнує класичне уявлення про інтерв'ю як таке, оскільки у ньому відсутня типова для діалогічної форми представлення інформаційного дискурсу послідовність складових: інтерв'юер – респондент – повідомлення (текст інтерв'ю) – адресат. Натомість, даний різновид ПІ більш нагадує монологічний екскурс у життя респондента від імені інтерв'юера. Останній, у свою чергу, виступає у якісно іншій іпостасі – ролі оповідача, а окремі репліки респондента (в якості ілюстративного матеріалу до викладених фактів) ніби вкраплюються у хід розповіді, нанизуються на основну сюжетну лінію, представлену журналістом.

Для досліджуваного різновиду ПІ властиві наступні риси:

- *подієвість* сюжету, в залежності від якої вони поділяються на *повні* та *тематичні* – перші охоплюють тривалий період життя респондента (“*It’s almost four years since pop star Lily Allen quit the spotlight to concentrate on being Lily Rose Cooper, wife and mum.*” – HELLO!, 7 April, 2014, p. 69), другі акцентують одну визначну подію (“*It was certainly la dolce vita when Italian tenor Andrea Bocelli wed his partner of 12 years Veronica Berti in an emotional ceremony in the Sanctuary of Montenero in Livorno, Italy last week.*” – HELLO!, 7 April, 2014, p. 26);

- *напівдіалогізованість авторської мови* – інтерв'ю оформлене таким чином, що авторська мова у вигляді монологу преривається репліками респондента, при цьому повністю відсутні запитання інтерв'юера (“*Natalie and Charlotte are both grateful that they have a flexible worklife. Charlotte works three days a week on Good Morning Britain and can spend every afternoon with her daughter. “They are so supportive in work that I know I could leave her with the wardrobe department if I was that stuck,” she says.*” – HELLO!, 21 December 2015, p. 32);

- *еволютивний характер оповіді* – наратор дає оцінку як зовнішності й внутрішньому стану респондентів, так і обстановці, у якій проходить інтерв'ю (“*Tamara is so besotted with her baby that she has set aside her jet-setting lifestyle and trademark image – skyscraper heels and sexy designer dresses – in favour of a look all too familiar with many new mums.*” – HELLO!, 21 December 2015, p. 55);

- *емпатія інтерв'юера* по відношенню до респондента – як правило, інтерв'юер позитивно налаштований на респондента, про що свідчить вживання відповідної емотивної лексики (“*It was a night when ten exceptional people were honoured for their contribution to science, literature and medicine, but it was a the glamour of the Swedish royals that really caught the eye at last week’s Nobel Prize Banquet.*” – HELLO!, 21 December 2015, p. 27);

- *репрезентативність* – першочерговою функцією англійських нарративних ПІ виступає представлення респондентів перед широким читачьким загалом у якомога вигіднішому для їхньої репутації світлі (“*They show a woman of influence (Kay Burley) at the top of her professional game as well as a mother enjoying what appears to be a fulfilled, happy family life.*” – HELLO!, 7 April 2014, p. 88).

Оскільки під нарративом розуміємо один із підвидів дискурсу, то значимими параметрами у вивченні нарративного портретного інтерв'ю вбачаємо наступні складові [3], дещо доповнені відповідно до реалій інформаційно-публіцистичного жанру:

- тему;
- хронотоп (час і місце, а також ідеологічні, світоглядні, культурні, психологічні компоненти певного соціуму, детерміновані часом та місцем);
- адресант (інтерв'юер-наратор);
- інтенція адресанта;

- респондент;
- інтенція респондента;
- текст інтерв'ю;
- адресат (певний тип аудиторії).

Висновок. Таким чином, нарративний поворот у науці, зумовлений антропоцентричною спрямованістю досліджень, торкнувся різних галузей наукового знання і сфер людської діяльності, у тому числі й журналістської практики. Результатом цього стала поява нового різновиду інформаційно-публіцистичного жанру, який отримав назву нарративного портретного інтерв'ю. Перенесення акценту з діалогічної форми оформлення дискурсу на напівдіалогізовану авторську мову окреслило нові можливості представлення особистості респондентів засобами оповідної манери викладу подій їхнього життя. Окрім напівдіалогізованості авторської мови, для досліджуваного виду інтерв'ю типовими є подієвість, репрезентативність, еволютивний характер викладу та емпатія інтерв'юера по відношенню до респондента. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у прагмалінгвістичному аналізі зразків нарративних ПІ, відібраних у сучасній англомовній пресі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ван Дейк Т. Язык. Познание. Коммуникация : Пер. с англ. / Сост. В. В. Петрова; Под ред. В. И. Герасимова. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
2. Журавлёв В. Ф. Нарративное интервью в биографических исследованиях // Социология : 4 В. – М., 1993, № 3-4 ; С. 34 – 43.
3. Клушина Н. И. От стиля к дискурсу : новый поворот в лингвистике // Язык, коммуникация и социальная среда. – Вып. 9. – Воронеж, 2011. – С. 26-33.
4. Попова Е. А. Коммуникативные аспекты литературного нарратива : автореф. дис. ... докт. филолог. наук : (10.02.01 – русск. язык) / Попова Елена Александровна ; Липецкий госуд. педагог. ун-т. – Липецк, 2002. – 353 с.
5. Сыров В. Н. Нарративное производство и современное социальное познание. // Социальное знание в поисках идентичности. Фундаментальные стратегии социогуманитарного знания в контексте развития современной науки и философии. Сборник научных статей по материалам Всероссийской научной конференции, проведенной философским факультетом ТГУ 25-26 мая 1999. – Томск : Водолей, 1999. – С. 20-26.
6. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
7. Bohnsack, R. Rekonstruktive Sozialforschung. Einführung in qualitative Methoden. – Opladen und Farmington Hills ; MI 2010. – S. 91-96.
8. Bruner J. Actual minds, possible worlds. – Cambridge : Harvard University Press, 1986. – P. 3-20.
9. Jahn, M. Narratology: A Guide to the Theory of Narrative [Електронний ресурс] / M. Jahn. // English Department. – University of Cologne, 2005. – Режим доступу : <http://uni-koeln.de/~ame02/pppm.htm>.
10. Labov W., Waletzky J. Narrative analysis : Oral versions of personal experience // Helm J. (Ed.) Essays on the Verbal and Visual Arts: Proceedings of the American Ethnological Society. – Seattle : University of Washington Press, 1966. – P. 12-44.
11. McAdams D. P. Narrative identity // Schwarz S. J., Luyckx K., Vignoles V. L. (Eds.) Handbook of Identity Theory and Research. – New York : Springer, 2011. – P. 99-115.
12. Routledge encyclopedia of narrative theory / ed. by D. Herman, M. Jahn, M.-L. Ryan. – L. ; N.Y. : Routledge, 2008. – 718 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Френкель – аспірантка кафедри англійської філології Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, прагмалінгвістика, лінгвістична генологія.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ, КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ, ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ	3
<i>ВАСИЛЬ БЯЛИК</i> . АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ.....	3
<i>СВІТЛАНА ДЕНИСОВА</i> . МОВА ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЛЮДИНИ.....	9
<i>IVAN ZYOMRYA, OLENA ZYOMRYA</i> . ON A PROBLEM OF NATIONAL AND GLOBAL SIGNIFICANCE OF PERCEPTION.....	12
<i>ОЛЕКСАНДР КОЛЕСНИК</i> . "НЕЧІТКІ СУТНОСТІ" В МІФОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРИ: ЛІНГВОСЕМІОТИЧНИЙ ТА УНІВЕРСОЛОГІЧНИЙ КОНТУРИ.....	16
<i>НАТАЛЬЯ КОЧ</i> . ТЕЛЕСНО-ДУХОВНИЙ КОД КУЛЬТУРИ КИЕВСКОЙ РУСИ: МЕТАФОРА «ВНУТРЕННЕГО ЗРЕНИЯ».....	22
<i>СВІТЛАНА ЛАВРИНЕНКО</i> . ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНІСТИКИ.....	27
<i>СЕРГІЙ МИХИДА</i> . РОДО-ВИДО-ЖАНРОВА КОРЕЛЯЦІЯ І ПСИХОЛОГІЗМ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ.....	32
<i>СЕРГЕЙ ПОТАПЕНКО</i> . ПОЧЕМУ СПОР – ЭТО НЕ ВОЙНА: КАК УКРАИНСКИЕ СОБЫТИЯ ОБОГАЩАЮТ КОГНИТИВНУЮ ЛИНГВИСТИКУ.....	36
<i>ЄВГЕНІЯ БЄЛІЦЬКА</i> . ДО ПИТАННЯ ПРО ФЛЮГЕНЕЗ ПРОПРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ МОВИ.....	40
<i>МАРИНА БЄЛОВА (ВАСИЛЬЄВА)</i> . ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ НОРЕ/НАДІЯ У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	46
<i>ЮЛІЯ БЄЛОЗЬОРОВА</i> . КОГНІТИВНА МЕТАФОРІЗАЦІЯ ЧАСУ У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ.....	51
<i>МАРІЯ БІБА, ЯНА ТЄЛКОВА</i> . РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТУ КОНЦЕПТУ SEMANA SANTA В ІСПАНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ.....	54
<i>НАТАЛІЯ ГОЛІКОВА</i> . ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТІВ-СИМВОЛІВ У РОМАНІ «СВІПРАКСІЯ» П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО.....	57
<i>КРИСТІНА ГОЛОВЕНКО</i> . ОЦІННО-ЕКСПРЕСИВНА МЕТАФОРА В ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ.....	61
<i>OLENA YEMELYANOVA, ANNA KORENEVA</i> . TO THE QUESTION OF SUGGESTIVE TECHNIQUES USE IN AMERICAN PRE-ELECTION DISCOURSE.....	64
<i>ВЕРА ЕРМАКОВА</i> . ОППОЗИТИВНОСТЬ КАК УНИВЕРСАЛЬНАЯ ЛИНГВОКОГНИТИВНАЯ ПРИРОДА ПАРЕМИЙ.....	67
<i>ЯН КАПРАНОВ</i> . ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ “АРХЕТИП” У ЛІНГВОКОМПАРАТИВІСТИЦІ.....	73
<i>ТЄТЯНА КОЗЛОВА</i> . ІКОНІЧНИЙ ЗНАК В АСПЕКТІ СПІВВІДНОШЕННЯ МОВНОЇ ТА КОГНІТИВНОЇ СТРУКТУР.....	76
<i>ЮЛІЯ КОНОНЕЦЬ</i> . АРХЕТИПИ ЯК ПЕРВИННІ ОБРАЗИ ВЕРБАЛЬНИХ ТОВАРНИХ ЗНАКІВ.....	81
<i>ГАЛІНА КОРОБКА</i> . АНГЛІЙСЬКИЙ РЕЧЕВОЙ ЕТИКЕТ В СТЕРЕОТИПНИХ ПРЕДСТАВЛЕННЯХ И ЭТИКЕТНЫХ ЯЗЫКОВЫХ ШУТКАХ.....	86
<i>ТЄТЯНА КУРБАТОВА</i> . РОЛЬ КОНЦЕПТУ ПОЛІТИК В АНГЛІЙСЬКОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ.....	92
<i>ANNA LYASHUK</i> . PRAGMATIC VIEW ON FEMININE POLITICAL RHETORIC.....	95
<i>РУСЛАНА МЕЛЬНИК</i> . ОБ’ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТОСИСТЕМИ FLEIß, ARBEITSAMKEIT У НІМЕЦЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ (НА ТЕКСТОВОМУ МАТЕРІАЛІ ХІХ СТОЛІТТЯ).....	98
<i>ЛЮДМИЛА НАУМЕНКО</i> . ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ ДИСКУРСУ ТА ЇЇ КАТЕГОРІЙНИЙ АПАРАТ.....	101
<i>ХРИСТІНА ПАВЛЮК</i> . УТОПЛЕНА, ЩО НЕ МОВЧИТЬ: РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗУ ОФЕЛІЇ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ЖІНОЧІЙ ПОЕЗІЇ.....	108
<i>ТЄТЯНА ПЄТРІНСЬКА</i> . НЕОЛОГІЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ GLOBALIZATION В АНГЛОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	115
<i>МАРТА ПЄТРІШИЙ</i> . МІФОНІМИ В ЛАТИНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ.....	120
<i>ЛАРИСА СЕМЕНЕНКО</i> . ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙСНОСТІ В ЛІНГВІСТИЦІ.....	123
<i>МИРОСЛАВА СЛИВКА</i> . ЗАСАДИ ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ ТА НАУКОВОЇ КАРТИН СВІТУ.....	126
<i>НАТАЛЬЯ СТАРЦЄВА, ІРИНА САПРУН</i> . ФРЕЙМОВБІЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТА БІЗНЕСМЕН.....	130
<i>РАЙСА СТЕВАНОВИЧ</i> . КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК УЧЕНОГО В ЭВРИСТИЧЕСКОЙ МЫСЛИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И СПОСОБЫ ИХ ОБЪЕКТИВАЦИИ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ).....	135
<i>ОЛЕНА ТАРАСОВА</i> . ІДЕЇ СИНЕРГЕТИКИ В АНАЛІЗІ ХУДОЖНІХ КОНЦЕПТІВ: НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ.....	140
<i>ЮЛІЯ ФЕДОРОВА</i> . МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТА БАЗОВОЇ ЕМОЦІЇ «РАДІСТЬ».....	144
<i>НАТАЛІЯ ЧЕТОВА</i> . ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ КОНЦЕПТІВ-РЕФЕРЕНТІВ ТА КОНЦЕПТІВ-КОРЕЛЯТІВ В ОБРАЗНО-АСОЦІАТИВНІЙ ПЛОЩИНІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ УЯВНЕ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ДЖ.Р.Р. ТОЛКІНА).....	148
<i>ІРИНА АНУРІНА</i> . ФРАЗЕОЛОГІЧНА ОБ’ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТУ ПОТВОРНІСТЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ: ЗІСТАВНО-ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	153
<i>НАТАЛІЯ МАКАРЕНКО</i> . КОНЦЕПТ GELD У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ НАУКОВІЙ КАРТИНІ СВІТУ.....	157
<i>ВОЛОДИМИР МАРТИН</i> . ДЕРИВАЦІЙНЕ ПОЛЕ СУБКОНЦЕПТУ ΝΟΣΟΣ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ.....	161

<i>КСЕНІЯ СТРЕЛЬЧЕНКО</i> . ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СЦЕНАРІЮ ПРИХОВУВАННЯ ТАЄМНИЦІ В АСПЕКТІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ СТУДІЙ.....	165
<i>КАТЕРИНА ТИМОФІЙВА, ЮЛІЯ НАГОРНА</i> . НАЦІОНАЛЬНА СВОЄРІДНІСТЬ МОВНОЇ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ВІЙНА» У РОМАНІ Р. ОЛДІНГТОНА «СМЕРТЬ ГЕРОЯ».....	170
<i>НАТАЛІЯ ТОДОРОВА</i> . КОНЦЕПТУАЛЬНА СТРУКТУРА ДОМЕНУ «ПРОСТІР».....	173
ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО Й ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СКЛАДУ МОВИ	178
<i>ОЛЕНА МАТЕРИНСЬКА</i> . СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА МЕРОНІМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСТИН НЕЖИВОЇ ПРИРОДИ.....	178
<i>АНАТОЛІЙ ПОПОВСЬКИЙ</i> . ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ФУНКЦІЇ СЛОВА <i>ПЕРЕКОТИПОЛЕ</i> В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	184
<i>ГАННА ПРИХОДЬКО</i> . МІСЦЕ ОЦІННОГО СКЛАДНИКА В СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ СЛОВА.....	190
<i>ГАННА ХОДОРЕНКО</i> . НОМИНАТИВНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧЕСКОГО ЗНАЧЕННЯ НАЙМЕНОВАНИЙ ГРУПП ЛИЦ.....	193
<i>ОЛЕНА АРДЕЛЯН</i> . ТОПОНИМИ ЯК КОМПОНЕНТ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	195
<i>МАРІЯ БЛАЖКО</i> . ПРОСТРАНСТВО В ПЕРСПЕКТИВЕ ЗНАЧЕННЯ АДЪЕКТИВНИХ ЕДИНИЦ СОВРЕМЕННОГО НЕМЕЦЬКОГО ЯЗЫКА С СЕМАНТИКОЙ ЗВУЧАНИЯ.....	200
<i>МИХАЙЛО ГАВРИШ</i> . НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ НІМЕЦЬКОЇ РОЗМОВНОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ «ОЗНАЧАЛЬНЕ СЛОВО + ІМЕННИК»).....	204
<i>НАТАЛІЯ ГРИГОРЕНКО</i> . НАЗВИ <i>SHAME / СОРОМУ</i> В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	209
<i>ТЕТЯНА ЗАБОЛОТНА</i> . ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ АНІМАЛІСТИЧНОЇ МЕТАФОРИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	213
<i>ІРИНА ЗАВАРИНСЬКА</i> . СЕМАНТИЧНИЙ СТАТУС ВЛАСНИХ НАЗВ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО ЗНАЧЕННЯ.....	217
<i>НАДІЯ ІВАНЕНКО</i> . СЕМАНТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ ПОНЯТТЯ <i>ЛЮБОВ</i> В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	221
<i>ТЕТЯНА КАПІТАН</i> . СПЕЦИФІКА ВЖИВАННЯ ПРИСЛІВ'ІВ ТА ПРИКАЗОК В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ.....	226
<i>ЛАРИСА КОВБАСЮК</i> . AKTUELLE FORSCHUNGSBEREICHE IN DER MODERNEN PHRASEOLOGIE.....	231
<i>ІРИНА КОЗКА, ІРИНА КУЗНЕЦОВА</i> . СИСТЕМНІ ВІДНОШЕННЯ В ГРУПАХ АНГЛІЙСЬКИХ ПРИКРЕТНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ РОЗСУДЛИВОСТІ ЛЮДИНИ.....	235
<i>СВІТЛАНА КОРНЄВА</i> . СЕМАНТИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ ЛЕКСЕМ «MENTALITY», «MENTALITÉ», «МЕНТАЛІТЕТ» І «МЕНТАЛЬНІСТЬ».....	241
<i>ЛЮДМИЛА ЛИСЕНКО</i> . КОНТРАСТИВНИЙ АСПЕКТ У ВИВЧЕННІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТОМ <i>ВОГОНЬ</i> (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ).....	245
<i>НАТАЛІЯ МОЙСЕЄВА</i> . ОЦІННА СЕМАНТИКА НІМЕЦЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ АНТРОПОНОЛОГІЗМІВ.....	249
<i>ОЛЕКСАНДР ПОЗДНЯКОВ</i> . ЛЕКСИКА НІМЕЦЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО МОЛОДІЖНИХ СЛЕНГІВ У СИНХРОНІЇ: ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ.....	252
<i>ЛЮДМИЛА ПОПКО</i> . НЕОЛОГІЗМИ ЯК СРЕДСТВО СОЗДАНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ РЕКЛАМЫ.....	256
<i>ДМИТРО СОКОЛОВ</i> . НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК КОМПЛЕКСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ.....	260
<i>ВАЛЕНТИНА ЯНСОН, ДМИТРО ВАСИЛЕНКО</i> . КОМП'ЮТЕРНІ ЛЕКСИЧНІ ІННОВАЦІЇ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	263
<i>ЛАРИСА АФАНАСЬЄВА</i> . ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ЕДИНИЦА.....	266
<i>ОЛЕНА БЕРЕЖНА</i> . СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКОЇ БІРЖОВОЇ ЛЕКСИКИ.....	269
<i>СВІТЛАНА ГАНЖЕЛО</i> . ІМПЛІКАЦІЯ ЯК ЗАСІБ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ.....	274
<i>ЮЛІЯ МИХАЙЛІВСЬКА</i> . ZUM PROBLEM DER BEGRIFFSBESTIMMUNG DES EUPHEMISMUS.....	277
<i>АНЖЕЛІКА ДЕНИСОВА</i> . ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІДЧУТТІВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ (СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТ).....	281
<i>НАТАЛІЯ СРМАКОВА</i> . РЕФЕРЕНТНА СКЛАДОВА СЕМАНТИКИ ШИРОКОЗНАЧНИХ ЛЕКСЕМ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (НА ПРИКЛАДІ ПОХІДНИХ СЛІВ ІЗ БАЗОВОЮ ЄВРИСЕМОЮ <i>THING</i>).....	285
<i>ТЕТЯНА КІФ'ЮК</i> . СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМ <i>СОПІЛКА / СВІРЕЛЬ / FLUTE</i>	290
<i>ОКСАНА ЛИТВИН</i> . ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРИ РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ ПАР «ГІПЕРОНІМ – ГІПОНІМ» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	293
<i>ВІТАЛІЙ ОХРИМЕНКО</i> . ОБҐРУНТУВАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ОНОМАТОПЕІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНІЙ КОРЕЙСЬКІЙ МОВІ.....	297
<i>ОЛЕНА РЕШЕТОВА</i> . СОМАТИЧНІ СИСТЕМИ ЯК ОСНОВА ЕКСПРЕСИВНОСТІ В ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ КОДІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	301
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОНОМАСТИКИ ТА ТЕРМІНОТВОРЕННЯ	306
<i>ЯРОСЛАВА БЕЛЬМАЗ</i> . ЕТИМОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТОПОНІМІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ.....	306
<i>ЮРИЙ ШЕПЕЛЬ</i> . ВНОВЬ ОБ ІСТОЧНИКАХ ФОРМИРОВАНИЯ ЛЕКСИКИ ТЕХНОСФЕРЫ (НА МАТЕРІАЛІ КОМП'ЮТЕРНОЇ ЛЕКСИКИ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА).....	309

<i>ГАЛИНА БАРВИЦЬКА</i> . ПАРОНИМИ ЯК ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ЯВИЩЕ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ОБЛІКУ Й АУДИТУ.....	314
<i>ІННА БЕРКЕЦЬУК</i> . ВІДЗЕРКАЛЕННЯ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ (НА МАТЕРІАЛІ НАЗВ ОСІБ ЗА РОДОМ ДІЯЛЬНОСТІ).....	318
<i>LILIA VILAS</i> . THE BRITISH ROYAL NOBLE RANKS AND TITLES REFLECTED IN THE ENGLISH LANGUAGE.....	323
<i>ІРИНА БОНДАРЕНКО</i> . К ВОПРОСУ О КРИТЕРИЯХ РАЗГРАНИЧЕНИЯ ИМЕНИ СОБСТВЕННОГО И НАРИЦАТЕЛЬНОГО.....	328
<i>КАТЕРИНА БОНДАРЕНКО</i> . СЛЕНГОВІ НОМІНАЦІЇ ОСІБ, ЩО ЗЛОВЖИВАЮТЬ АЛКОГОЛЕМ.....	331
<i>СВІТЛАНА ВОВЧАНСЬКА</i> . АБРЕВІАЦІЙНО-КОНВЕРСИЙНІ МОДЕЛІ В НІМЕЦЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ МАРКЕТИНГУ.....	334
<i>ГАННА ВОЛЧАНСЬКА, ЮЛІЯ НОГА</i> . ДИНАМІКА ЖІНОЧОГО ІМЕННИКА СЕЛИЩА КОМПАНІВКИ.....	338
<i>ІВАННА ВОРОНА</i> . ВПЛИВ ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ НА ВИНИКНЕННЯ СИНОНІМІЇ У ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	342
<i>ЛІЛІЯ ГАРАЩЕНКО</i> . ГІПЕРОНІМІЧНИЙ РІЗНОВИД ПРОПОЗИЦІЙНО-ДИКТУМНОЇ МОТИВАЦІЇ АНАЛІТИЧНИХ ТЕРМІНІВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	347
<i>ОЛЬГА ГОСУДАРСЬКА</i> . ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМ.....	350
<i>ТЕТЯНА ГРОМКО</i> . ЛЕКСИКА ТА ФРАЗЕОЛОГІЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГРОМУ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ КІРОВОГРАДЩИНИ.....	354
<i>ЮЛІЯ ДІДУР</i> . ДЕТАЛЬНА ДЕНОТАТНО-НОМІНАТИВНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЕРГОНІМІВ.....	358
<i>РОСТИСЛАВ ДМИТРАСЕВИЧ</i> . АНГЛІЙСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ: СТРУКТУРНИЙ ТА СЛОВОТВІРНИЙ АНАЛІЗ.....	364
<i>СВІТЛАНА ДРУЖБЯК</i> . ФРЕЙМОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ МОВИ).....	367
<i>ВІКТОРІЯ КАТЕРНЮК</i> . СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ НАЗВ РЕСТОРАНІВ ЛОНДОНА ТА БЕРЛІНА.....	371
<i>ОКСАНА КОВАЛЬ</i> . СМИСЛОВА СТРУКТУРА ТЕРМІНА ТЕНІСУ.....	375
<i>ОЛЕНА КОЛГАН</i> . ЩОДО МОРФОЛОГІЧНИХ ОЗНАК ГІРНИЧИХ ТЕРМІНІВ-ІМЕННИКІВ, ВИКОРИСТАНИХ У ЗБІРЦІ В. СОСЮРИ „МОЯ ДОНЕЧЧИНА”.....	379
<i>ЮЛІЯ КУЗНЄЦОВА, ОЛЕКСАНДРА КОМАРОВА, ЛАРИСА БАБАШ</i> . ТИПОЛОГІЯ ФРАНЦУЗЬКИХ БУДІВЕЛЬНИХ ТЕРМІНІВ-КОМПОЗИТИВ.....	383
<i>ОЛЕНА ЛАЗАРЕНКО</i> . ДЕФРАЗЕОЛОГІЧНА ДЕРИВАЦІЯ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	386
<i>ОКСАНА МАКСИМЕЦЬ</i> . РОЗВИТОК СУФІКСАЛЬНОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПІДСИСТЕМИ ІМЕННИКІВ ІЗ ТРАНСПОЗИЦІЙНИМ ЗНАЧЕННЯМ ОПРЕДМЕТНЕНОЇ ДІЇ (СТРУКТУРИ З СУФІКСОМ -IT).....	390
<i>ОКСАНА НОВИЦЬКА</i> . НАЗВИ ЧОЛОВІЧОЇ ТА ЖІНОЧОЇ БЛИЗНИ У ГОВІРКАХ ПІДГАСЧЧИНИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	393
<i>НАТАЛІЯ ПІЛЬГУЙ</i> . СПЕЦІАЛЬНА ЛЕКСИКА В АНГЛОМОВНОМУ НАУКОВОМУ АГРОТЕХНІЧНОМУ ДИСКУРСІ: СТАТИСТИЧНИЙ І СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХОДИ.....	397
<i>ВІТАЛІЙ СОКОЛОВ, ОЛЕКСАНДРА КРАВЦОВА</i> . СОЦІОФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА ВЕРБОКРЕАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ НОВИХ ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ВПЛИВІВ НА ЗДОРОВ'Я СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ.....	401
<i>МАРІЯ ТКАЧІВСЬКА, ДЕНИС ТКАЧІВСЬКИЙ</i> . УКРАЇНСЬКІ ХРОНОНИМИ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ЗМІ.....	405
<i>ОКСАНА ЧОРНОУС</i> . ДИНАМІКА ЧОЛОВІЧИХ ОСОБОВИХ ІМЕН М. ЄЛИСАВЕТГРАДА ПРОТЯГОМ 1790–1800 РОКІВ.....	410
<i>СВІТЛАНА ШУЛЯК</i> . ВЛАСНІ НАЗВИ В МАГІЧНИХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ.....	413
<i>НАТАЛІЯ АКУЛЬШИНА</i> . ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ СЛОВОТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА ПРИКЛАДІ ПЕРСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ).....	417
<i>ВІКТОРІЯ ГАВРИЛОВА</i> . СТАТУС КАЛЕНДАРНОГО ХРОНОНІМА У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ.....	422
<i>ТЕТЯНА ГАЛАЙ</i> . МЕТАФОРИЧНА МОДЕЛЬ “ГЕОЛОГІЧНІ ОБ’ЄКТИ ТА ПРОЦЕСИ – ЦЕ СВІТ ЛЮДИНИ” В АНГЛІЙСЬКІЙ ФАХОВІЙ МОВІ ГЕОЛОГІЇ.....	426
<i>ЮРІЙ ЗАБЛОЦЬКИЙ</i> . ФУНКЦІОНАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ПЕРЕДВИБОРЧИХ ПРОМОВАХ КАНДИДАТІВ У ПРЕЗИДЕНТИ США 2012 РОКУ М. РОМНІ ТА Б. ОБАМИ.....	431
<i>ЮЛІЯ КАРАЧУН</i> . ЛЕКСИЧНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ З ЕЛЕКТРОТЕХНІКИ.....	436
<i>НАТАЛІЯ КОВАЛЬСЬКА</i> . ТЕРМІНИ ЯК ЕЛЕМЕНТИ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ.....	439
<i>НАТАЛІЯ КУРАХ</i> . ЮРИДИЧНИЙ ТЕРМІН У СУЧАСНИХ ТЕКСТАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ФРН Й УКРАЇНИ.....	444
<i>ЮЛІЯ НАДТОЧІЙ</i> . ЕЛЕКТРОВІМІРЮВАЛЬНА ТЕРМІНОЛОГІЯ: СКЛАДНИЙ ТЕРМІН – ОСНОВНА ОДИНИЦЯ НОМІНАЦІЇ.....	448
<i>ОЛЬГА НАХАПЕТОВА</i> . АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК ЧИННИК ПРОЯВУ МЕНТАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕТНОСУ.....	451
<i>ОКСАНА ПЕТРИНА</i> . СКЛАДНІ НОМІНАЦІЇ У БАНКІВСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ).....	455

<i>ТЕТЯНА ПОДСІКЕРА</i> . НАЗВИ ХЛІБА ТА ІНШИХ БОРОШНЯНИХ ВИРОБІВ У СКЛАДІ СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКОГО КУЛІНАРОНІМІКОНУ	460
<i>РОМАН СТАЦЮК</i> . ОСОБЛИВОСТІ МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНОГО СПОСОБУ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ АРАБСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ	465
<i>ЛЮБОВ СТЕГНІЦЬКА</i> . ЛІНГВІСТИЧНЕ ТА МЕДИЧНЕ ТРАКТУВАННЯ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНІВ-ЕПОНІМІВ У КЛІНІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	469
<i>СВІТЛАНА ФЛОРІНСЬКА</i> . ЗООНІМИ СЕРЕДНЬОГО ДНІПРО-БУЗЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ, МОТИВОВАНІ ОКРАСОМ ЧИ МАСТЮ ТВАРИН І ПТАХІВ.....	472
<i>ОЛЕНА ЧЕРНЯВСЬКА</i> . СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОКАРАНЬ.....	475
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВОТВОРУ	482
<i>НИНА ИЩЕНКО</i> . ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНИХ СИНОНИМОВ СОВРЕМЕННОГО НЕМЕЦЬКОГО ЯЗЫКА.....	482
<i>ДМИТРО ВАСИЛЕНКО</i> . СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЕКСЕМИ “HYBRID” У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	485
<i>СВІТЛАНА ЗАЙЦЕВА</i> . ГОЛОФРАСТИЧНЕ СЛОВОТВОРЕННЯ ТА СИНТАГМАТИЧНЕ СЛОВОСКЛАДАННЯ В УКРАЇНСЬКОМОВНИХ БЛОГАХ.....	489
<i>АЛІНА МОРОЗ</i> . СЛОВОТВІРНІ ПОТЕНЦІЇ ТЕРМІНООДИНИЦЬ ФАХОВОЇ МОВИ ТОРГІВЛІ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ).....	492
<i>ЛАРИСА САНДІЙ</i> . АФІКСАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ СЛОВОТВІРНОЇ НЕОНОМІНАЦІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ	495
<i>ГАЛИНА ЗЮЗЬКІНА</i> . СЛОВОТВІРНА МОРФОНОЛОГІЯ СУФІКСАЛЬНИХ СУБСТАНТИВІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ ОСІБ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ.....	500
<i>ІРИНА НАЗАРЕНКО</i> . СЛОВОСКЛАДАННЯ ЯК ОДИН ІЗ НАЙПОШИРЕНШИХ СПОСОБІВ СЛОВОТВОРУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ.....	505
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ	509
<i>СВІТЛАНА КОВТЮХ</i> . ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ФІНАЛЬНІ МОРФЕМИ В ІМЕННИКАХ НУЛЬОВОЇ ВІДМІНИ <i>БОГДАН МАКСИМЧУК, ІРИНА АРАБСЬКА</i> . ÜBER DIE KATEGORIALE PRÄGUNG DER QUALIFIKATIVEN WÖRTER IM MODERNEN DEUTSCH	509
<i>ОЛЕКСАНДРА ГАНДЗЮК</i> . РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МИНУЛОГО ЧАСУ ДІЄСЛОВА В ІСПАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	514
<i>ОЛЕКСАНДРА ДЕЙЧАКІВСЬКА</i> . СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ВСOP+ ADJ.....	522
<i>ІННА ДЕМЕШКО</i> . МОРФОНОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ СУФІКСІВ ВІДДІЄСЛІВНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	525
<i>ЛЮДМИЛА ДЕРЕВ'ЯНКО</i> . АТРИБУТИВИ У СТРУКТУРІ КОРЕЛЯТИВІВ ТЕМПОРАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ: ПРОБЛЕМА ТИПОЛОГІЇ ТА СИНТАГМАТИКИ.....	529
<i>ГАННА ЗВЯГІНА</i> . ВИРАЖЕННЯ СЕМАНТИКИ ЗОРОВОГО ТА СЛУХОВОГО ПРЕДИКАТА У ТВОРАХ ГРИГОРА ПЮТЮННИКА.....	535
<i>ТЕТЯНА МОРОЗ</i> . АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНОСТІ ЯВИЩ МОВНОЇ АСИМЕТРІЇ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПАРАДИГМ	538
<i>ТЕТЯНА НЕСТЕРЕНКО</i> . МОДИФІКАТОРИ СЕМАНТИКИ ЯДЕРНИХ ІМПЕРАТИВНИХ СИТУАЦІЙ.....	541
<i>ТЕТЯНА ОГАРЄНКО</i> . ПРОБЛЕМА КВАЛІФІКАЦІЯ ОДИНИЦЬ ГІПОТАКСИСУ З ПРИСЛІВНО-КОРЕЛЯЦІЙНИМ ЗВ'ЯЗКОМ	546
<i>ОЛЬГА СТАНІСЛАВ</i> . ПЕРІОДИЗАЦІЯ ФРАНЦУЗЬКОГО СИНТАКСИСУ ХХ СТОЛІТТЯ У ПЛОЩИНІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ (НА ПРИКЛАДІ КОГЕЗІЇ ТА СЕПАРАТИЗАЦІЇ).....	551
<i>МАРТА СТЕЛЬМАХ</i> . ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕПІСТЕМІЧНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ ПЕРСЬКІЙ МОВІ.....	555
<i>ОКСАНА ТУРИШЕВА</i> . СЕМАНТИЧНИЙ КРИТЕРІЙ У ВИОКРЕМЛЕННІ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ЧАСТИН МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ).....	560
<i>ОЛЬГА АНДРІЙВ</i> . МОДАЛЬНІ ЗНАЧЕННЯ ПЛЮСКВАМПЕРФЕКТА І ДАВНОМИНУЛОГО ЧАСУ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	563
<i>ОЛЕКСАНДРА БАКУМЕНКО</i> . ДІЄСЛОВА З ВІДОКРЕМЛЮВАНИМ ПРЕФІКСОМ EIN- У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ XVI – XVII СТ.....	566
<i>ВІКТОРІЯ ГЕТМАН</i> . ФУНКЦІОНУВАННЯ ОЗНАЧЕНОГО ТА НЕОЗНАЧЕНОГО АРТИКЛІВ У АНГЛОМОВНИХ НОВИНИХ ТЕКСТАХ ВВС ТА CNN (НА МАТЕРІАЛІ ОНЛАЙН НОВИН).....	571
<i>МАРТА ГНАТИШАК</i> . СИНТАКСИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ЯК ОСНОВА ІДЕНТИФІКАЦІЇ КОМПЕНСАТОРНИХ ЗАСОБІВ ЕЛІПТОВАНИХ КОНСТРУКЦІЙ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ ТРАГЕДІЇ СОФОКЛА).....	575
<i>ОКСАНА МЕГЕЛЬ</i> . СИНТАКСИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ ЕПІГРАФІЧНИХ ТЕКСТІВ ПОСВЯТ БОСПОРСЬКОГО ЦАРСТВА.....	579
<i>NATALIA OMELSHENKO</i> . ZUR ROLLE DER WISSENSCHAFTLICHEN PARADIGMEN IN DER ENTWICKLUNG DER GERMANISTISCHEN FORSCHUNGEN	584
<i>ЛІДІЯ ЦИМБАЛІСТА</i> . ПАСИВНІ КОНСТРУКЦІЇ З СЕМАНТИКОЮ ПРОЦЕСУ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	589

ОКСАНА ШУХОВА. КВАНТИТАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОРЯДКУ СЛІВ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ГАЗЕТНИХ ТЕКСТАХ (НА МАТЕРІАЛІ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ)	597
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОНЕТИКИ, ФОНОЛОГІЇ ТА ОРФОГРАФІЇ	601
ARTUR TWOREK. AUSSERPHONOLOGISCHE AUSSPRACHEPHÄNOMENE ALS FOLGEN DES SPRACHKONTAKTES	601
ОЛЕНА ГАВРИШ. РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПОНЕНТІВ ІНТОНАЦІЇ У БЕРНСЬКОМУ РЕГІОНАЛЬНОМУ ВАРІАНТІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	605
ЛАРИСА ГУЦУЛ. СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА АКЦЕНТУАЦІЄЮ УКРАЇНСЬКИХ АД'ЄКТОНИМІВ	609
НАТАЛІЯ ДЕРКАЧ. МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІН ШВИДКОСТІ АНГЛІЙСЬКОЇ ВИМОВИ	614
ЛАРИСА ТАРАНЕНКО. ОСОБЛИВОСТІ ПРОСОДИЧНОГО СУПРОВОДУ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ І СТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ ТЕКСТУ АНЕКДОТУ	619
ТЕТЯНА ХОМЕНКО. РОЗВИТОК НІМЕЦЬКОЇ ОРФОГРАФІЇ У ДОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД	624
НАТАЛІЯ БУРКА. СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ДІАХРОНІЧНИХ ЗМІН СИНТАГМАТИКИ ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	627
ЛЮДМИЛА КОМАР. ОСОБЛИВОСТІ ФОНЕТИЧНИХ СТРУКТУР ЧАСТКОВО АСИМЬЛЮВАНИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В АСПЕКТІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ВИМОВНОЇ НОРМИ	631
ОЛЬГА МАКСДОНОВА. ФОНЕТИЧНІ ПРИЙОМИ У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ	634
ВАЛЕНТИНА МАРЧЕНКО. МЕТОДИКА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНО- КОГНІТИВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНТОНАЦІЇ У МОВЛЕННСВО-МУЗИЧНИХ ТВОРАХ	638
ОЛЬГА СОКИРСЬКА. ПРОСОДИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ АНГЛІЙСЬКИХ ВИСЛОВЛЕНЬ ВІДМОВИ, АКТУАЛІЗОВАНИХ МОВЦЯМИ НИЗЬКОГО СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РІВНЯ	643
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ	648
OLEKSANDR BONDARENKO. COMPUTER-AIDED TOOLS (CAT) LITERACY AT UKRAINIAN UNIVERSITIES: PRACTICES OF IMPLEMENTATION	648
ВІКТОРІЯ СЛАБОУЗ. ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ ПРО СТРУКТУРИ ОНІМНИХ СЛОВНИКОВИХ СТАТЕЙ	650
ЛАРИСА СТРЕЛЬЧЕНКО. КОМП'ЮТЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПІДГОТОВЦІ МАГІСТРІВ TESOL В УНІВЕРСИТЕТАХ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ	653
ГАННА ХАЦЕР. СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ: ФОРМАЛІЗАЦІЯ ТА ПРОГРАМНИЙ АСПЕКТ ВИВЕДЕННЯ ЙОГО РЕЗУЛЬТАТІВ	657
ASTRID BRUNNER. STEIGERUNG DER LERNEFFIZIENZ DURCH VERWENDUNG DER „LEICHTER-LERNEN-SYSTEMATIK“ – SYNCHRONISIEREN VON KÖRPER UND HIRN	661
МАРГАРИТА ДАНІЛКО. КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ В ПРАКТИЧНОМУ КУРСІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	663
СВІТЛАНА ЮЩЕНКО. ІМПЛІЦИТНЕ ЗАГАЛЬНЕ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В ПИСЬМОВИХ ВЕБ-ДИСКУРСАХ	665
ОЛЕНА ФРЕНКЕЛЬ. НАРАТИВНЕ ПОРТРЕТНЕ ІНТЕРВ'Ю В АНГЛОМОВНІЙ ПРЕСІ: ПОНЯТТЯ, КОМПОЗИЦІЙНА СТРУКТУРА	671

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія: Філологічні науки

Випуск 146

Технічний редактор: Лисенко В.Ф.

**«Наукові записки. Серія: Філологічні науки» Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка внесені до переліку наукових фахових видань
України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових
ступенів доктора і кандидата наук**

(Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 04.07.2014 № 793.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 155254097Р від 22.06.2009 р. «Наукові записки. Серія: Філологічні науки»

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 78,82
Облік. видан. арк. 82,44. Тираж 300. Зам. № 542

Видавець і виготовлювач СПД ФО Лисенко В.Ф.,
25029, м. Кіровоград, вул. Пацаєва, 14, к. 1, кв. 101.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи №3904 від 22.10.2010 р.